TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ

Hadis Usûlü

CELÂLEDDÎN ES-SÜYÛTÎ

1. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 128

Dinî İlimler Serisi	: 19
Kitabın Adı	: TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ FÎ ŞERHİ TAKRÎBİ'N-NEVÂVÎ Hadis Usûlü, 1. Cilt (2 Cilt)
Metin (Kırmızı)	: Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277)
Şerh (Siyah)	: Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)
Özgün Dili	: Arapça
Çeviri	: Dr. Muhammed Enes Topgül Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dr. Faik Akcaoğlu Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Editör	: Arafat Aydın, Yazma Eser Uzmanı
Son Okuma	: Ahmet Çınar, Mehmet Macit Yangın, Selahaddin Cimitoğlu
Yayın Hazırlık	: Ahmet Özer
Baskı	: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2019
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Celâleddîn es-Süyûtî,
Hadis Usûlü, *Tedrîbü'r-Râvî*

1. Hadis, 2. Hadis Usûlü, 3. Nevevî, 4. Süyûtî, 5. Takrîb.
ISBN: 978-975-17-4257-5 (1. Cilt) / 978-975-17-4256-8 (Takım)

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ

HADİS USÛLÜ

(İNCELEME - ÇEVİRİ - METİN)

1. CİLT

CELÂLEDDÎN ES-SÜYÛTÎ
(ö. 1505)

Çeviri
Muhammed Enes Topgül

Editör
Arafat Aydın

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabîliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

... Bir kitap ne kadar çok emek gerektiriyor! Yazarı ne kadar emek vermiştir bu kitaba acaba? Böyle bir kitap ne kadar entelektüel birikimle ya da entelektüel sermaye ile yazılabilir! Böyle bir metni yazmak ne kadar sabır gerektirmiş olabilir! Yazar böyle bir kitabı yazmak için kendisini dünyanın "popüler" nimetlerinden ne kadar yoksun bırakmış olabilir! Ve bu kitap yayınlandığında ne kadar, ne büyük entelektüel haz almış olabilir! Ve bu metnin çevirmeni onu Türkçeye aktarmak için ne kadar zaman harcamış, ne kadar kafa patlatmış olabilir! Ve kitabın çevirisinin editörü, redaktörü, yayın sürecindeki son sorumlusu, metne ve okura saygısının ispatı olsun diye kaç saatini, kaç gününü, kaç ayını harcamıştır acaba! Bunlar "pragmatik" hesaplarla karşılığı ödenemeyecek emeklerdir. Ve kaç okur bir kitaba verilen emeğin değerini hakkıyla ölçme, takdir etme kapasitesine ve yeteneğine sahiptir? Tanrı bilir!

(Hüsamettin Arslan, "Nisbet'in Sosyolojik Düşünce Geleneği'ne Derkenar: Etik Cemaat", *Sosyolojik Düşünce Geleneği* [trc. Yusuf Kaplan], İstanbul: 2016, s. XI, dp. 1)

ÖNSÖZ

Celâleddîn es-Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-Râvî* adlı eseri hem İbnü's-Salâh çizgisindeki hadis usûlü yazımının en kâmil örneklerinden hem de klasik hadis usûlü çalışmalarının en kapsamlılarından biridir. Kendisinden önceki usûl yazımı geleneğini büyük bir maharetle içselleştiren Süyûtî, bu bilgi birikimini devrin eser telif tarzı çerçevesinde Nevevî'nin *Takrîb*'i üzerine bir şerh yazarak göstermiştir. O hayli erken yaşlarında kaleme aldığı *Tedrîb*'de özellikle hacim bakımından iddialı bir tutum sergilemiş, klasik İslâmî literatürün türlü sahalarından pek çok müellif ve eseri usûl konuları bağlamında bir arada anabilmiştir. Telif üslubu bakımından onun diğer eserlerinde görülen derleme ve kompoze etme becerisi bu eserinde de hayli üst düzeydedir. Özellikle Irâkî ve İbn Hacer'in gölgesinin hissedildiği *Tedrîb*'de o, kendisinden önceki müelliflerin temas etmediği konularda fikirler beyan etmiş, konu hakkındaki örnekleri artırmış, zaman zaman ıstılahların farklı kullanımlarına temas etmiş ve özellikle İbnü's-Salâh metni etrafında şekillenen literatürün nitelikli bir özetini sunmuştur. Süyûtî'nin bu eserinin hem İbnü's-Salâh literatürü hem de bizzat kendisinin usûl sahasındaki diğer eserleriyle karşılaştırmalı bir surette ele alınması *Tedrîb*'in usûl tarihindeki yerini daha da belirginleştirecektir.

Ülkemizde klasik hadis usûlü eserlerinin tercümesi oldukça azdır. Bu durum hem usûl literatürünün imkanlarından söz etmeyi zorlaştırmış hem de Türkçe'de hadis usûlü sahasındaki ilmî dilin yerleşmesini geciktirmiştir. Bu noktaların yanı sıra -aslında pek de pedagojik bir mahiyet taşımamalarına rağmen- talebeye yönelik olarak kaleme alınan Türkçe hadis usûl eserlerinin, usûl konularının tavsif ve değerlendirilmesinde sıklıkla atıf alması entelektüel bir düzlemde meselelerin tartışılmasını engellemiştir. Bu durum dikkate alınarak alanın en hacimli metinlerinden biri olan *Tedrîbü'r-Râvî*'nin söz konusu ihtiyacı bir nebze de olsa giderilebileceği düşünülmüş ve bu çerçevede eserin ilk otuz üç konusu Muhammed Enes Topgül, otuz dördüncü konudan eserin sonuna kadarki kısmı ise Faik Akcaoğlu tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Gerek üslup gerekse yazım standartları konusunda birliktelik sağlamak adına bütün metin birden fazla kere elden geçirilmiştir.

Bu tercümenin başlangıcı ile bitmesi arasında yaklaşık yedi yıllık bir süre zarfı söz konusu. Araya giren türlü çalışmalar, projeler, ödevler ve son olarak da eserin Muhammed Avvâme tarafından yapılan yeni ve nitelikli bir neşri tercümenin gecikmesini icbar etti. Ancak en sonunda metin nihai halini alabildi ve okuyucunun istifade, tetkik, tenkit ve tashihlerine sunulabildi. Tercümenin bu aşamasına değin pek çok kimsenin himmetine başvuruldu. Öncelikle tercümenin neredeyse her sayfasında emeği bulunan ve âlî gayretleriyle metni Arapça nüsha ile baştan sona kontrol eden değerli hocamız Ali Albayrak'a, tercümede karşılaştığımız sorunların üzerinden her defasında büyük bir ustalıkla gelen Mustafa Genç'e, yine metnin tamamını aslî dili karşılaştırarak gözden geçiren Ömer Faruk Maden ve Muhammed İkbal Aslan'a, eserin editörlüğünü üstlenen Arafat Aydın ile yayına hazırlık aşamasında emeğini esirgemeyen kurum uzmanlarının şahıslarında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na ne kadar teşekkür etsek az. Bütün bu özen ve hassasiyete rağmen metinde karşılaşılan her türlü hata, kusur ve sürçme tabii ki mütercimlere aittir. Tercümede karşılaşılması muhtemel hataların veya daha iyi ifade tekliflerinin bildirilmesi mütercimler için büyük bir sevinç vesilesi olacaktır. Tercümenin baş tarafında yer alan ve Muhammed Enes Topgül tarafından kaleme alınan "Süyûtî ve *Tedrîbü'r-Râvî* Adlı Eseri" başlıklı giriş yazısı üzerinde de pek çok kimsenin emeği var. Ahmet Yücel, Ali Albayrak, Bekir Kuzudişli, Halit Özkan, Mehmet Fatih Kaya, Mustafa Macit Karagözoğlu ve Ömer Faruk Maden'e yazı etrafındaki tashih ve teklifleri için müteşekkiriz. Son olarak bu tercümenin Allah'ın rızasını kazanmaya ve ilim taliplerinin hayır dualarını almaya vesile olması en büyük niyazımızdır. Çalışmak bizden muvaffakiyeti lütfetmek ise Allah'tandır.

Muhammed Enes Topgül, Bağlarbaşı
Faik Akcaoğlu, Afyon
17.06.2019

GİRİŞ

SÜYÛTÎ VE *TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ* ADLI ESERİ

849/1445'te Kahire'de dünyaya gelen Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, özellikle Sâlih b. Ömer el-Bulkînî (ö. 868/1464), Şeref-füddin el-Münâvî (ö. 871/1467), Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve Şümünnî (ö. 872/1468) gibi devrinin önde gelen âlimlerinden istifade etti. Ömer b. el-Kâsım el-Mukrî ve Hasan b. Ali el-Kaymerî gibi isimler ise Süyûtî'ye uzun süre talebelik yaptılar. Hac yolculuğu dışında (869/1465) ömrünün tamamını Mısır'da geçiren Süyûtî, 875-906/1470-1501 seneleri arasında çeşitli idarî ve ilmî görevler deruhte etti, gerek idari görevlerinden gerekse muhaliflerinden dolayı sıkıntılı dönemler yaşadı. En sonunda tüm resmi görevlerini bıraktı. Erken yaşlarından itibaren eser telifiyle yoğun olarak meşgul olduysa da, ömrünün son beş yılını Nil nehri üzerindeki Ravza adasında ikâmet etmek suretiyle bir nevi inziva ile geçirerek teliflerine ağırlık verdi. 911/1505 senesinde vefat eden Süyûtî İslâmî ilimlerin hadis, tefsir, fıkıh, tarih, edebiyat, tasavvuf, dil gibi neredeyse bütün dallarında 1000 civarında eser telif etmiş, daha ziyade dil, tefsir ve hadis sahalarında yaptığı çalışmalarla tanınmış ansiklopedik yönü ağır basan bir âlimdir.[1]

Süyûtî'nin hadis usûlü sahasındaki görüşlerini en derli-toplu olarak ifade eden eseri *Tedrîbü'r-râvî*'nin muhteva tahliline geçmeden önce onun hadis ilimlerine dair kaleme aldığı eserlerine temas edilmesi uygun olacaktır. Süyûtî'nin bu sahada kaleme aldığı eserlerin hadis metinleri, şerhler, tahrîc çalışmaları ve tarih/ricâl sahasındaki telifleri olmak üzere bazı genel başlıklar altında ele alınması ya da mevcut tarihselliğimizden yani günümüz bakışaçısından hareketle "özgün telifleri" ve "eserler üzerine yaptığı şerh, hâşiye, ta'lîk, ihtisâr türü çalışmaları" olmak üzere telif tarzları itibarıyla incelenmesi mümkündür. Onun şerh ve ta'lîk kabilinden kaleme aldığı eserler tarih boyunca ulemanın ilmin devamlılığı ve gelenekte bilginin birikimsel olarak ilerlediği yönündeki kanaatini yansıtırken, özellikle ihtisârları sadece bir metin özeti olmayıp meseleyi en özlü biçimde ifade etme çabasını ortaya

1 Hayatı hakkında etraflı bilgi için otobiyografik metni *et-Tehaddüs* adlı eserine ve *Hüsnü'l-Muhâdara*'da kendi biyografisine tahsis ettiği kısma (I, 336-344) bakılabilir.

koyan ve zaman zaman kritik ilaveler içeren eserlerdir. Ancak hadis sahasındaki farklı alanlara dair yazdığı eserleri konularına göre tasvir etmenin Süyûtî'nin ilgilerini daha iyi yansıtacağı düşünülebilir. Bununla birlikte bu çalışmanın öncelikli hedefi onun hadis usûlüne dair kaleme aldığı eserlerine yoğunlaşmak ve bu eserlerin yazıldıkları dönemle irtibatlarını mümkün mertebe kurmaktır. *Tedrîb* ile ilgili özel anlatılara eserin telif sürecine tahsis edilen kısımda değinilecektir.

Sünnetin değeri ile ilgili olarak *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İ'tisâm bi's-Sünne* adlı bir eser kaleme alan Süyûtî'nin yaşamının erken dönemlerinden itibaren hadise ve hadis ilimlerine, dolayısıyla hadis metinlerini derlemeye verdiği değerin en net göstergelerinden biri, İbn Hacer'den (ö. 852/1448) kendi dönemine kadar inkıtâya uğramış olan hadis imlâ meclislerini yeniden başlatmasıdır. Süyûtî bu çerçevede henüz 23 yaşında iken hicrî 872 senesinde imlâ meclislerini yeniden başlatmış ve önce 80, ardından da 50 meclis akdetmiştir. O, övünçle andığı bu meclisleri bazı âlimlerin bu konudaki uygulamasını dikkate alarak[1] haftada bir cuma namazının ardından gerçekleştirmiştir. Diğer pek çok müellif gibi o da bu meclislerde tuttuğu bazı notları yahut hadislere dair değerlendirmeleri kitap haline getirmiştir. Hicrî 873'teki veba salgınından sonra bu derslere ara verse de hemen bir sene sonra imlâya yeniden başlayıp Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) son dönem eserlerinden biri olan *ed-Dürretü'l-Fâhire fî Keşfi Ulûmi'l-Âhire* adlı eseri üzerine akdettiği 50 imlâ meclisi notlarını *Emâlî* adıyla derlemiştir.[2] O, halka açık imlâ meclislerini Şeyhûniyye medresesine hadis hocası olarak atandığı hicrî 877 senesinden itibaren terk etmişse de burada Şâfiî'nin *Müsned*'i çerçevesinde verdiği dersleri *eş-Şâfi'l-İyy alâ Müsnedi'ş-Şâfi'î* adıyla kitaplaştırmıştır.[3]

Hadis metinlerine yönelik erken tarihli ilgileri Süyûtî'nin ömrünün ilerleyen safhalarında bu türde pek çok eser kaleme almasına vesile olmuştur. Nitekim o, *Cem'u'l-Cevâmi'*de 100.000 kadar hadis derlemiş, bu eserden özetle oluşturduğu *el-Câmi'u's-Sagîr* ise işlevselliği sayesinde tarih boyunca

---

1 Süyûtî, *Tedrîb*, IV, 535-6. Sehâvî ise hocası Şümünnî'nin işaretiyle 870 senesinde bu işi ilk defa kendisinin yaptığını ve 59 meclis akdettiğini, sonra Mekke'de benzeri faaliyetlerde bulunduğunu söyler, toplamda 600'den fazla imlâ meclisi akdettiğini de ilave eder *(ed-Dav'*, VIII, 13-4).

2 Süyûtî, *el-Hâvî*, I, 369. Süyûtî *et-Tehaddüs*'te ise 45 meclis akdettiğini belirtmektedir (s. 89).

3 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 130.

geniş bir rağbete mazhar olmuştur. Onun İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Mevzûât*'ı etrafında şekillenen mevzûât türündeki eserleri *el-Le'âli'l-Masnû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*, *Zeylü'l-Le'âli'l-Masnû'a*, *en-Nüketü'l-Bedî'ât ale'l-Mevzû'ât* ve bu eserin ihtisârı olan *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât*'ta ona yönelik eleştirel bir tavır açıkça görülmektedir. Süyûtî, müdafaa temalı eseri *el-Kavlü'l-Hasen fi'z-Zebb ani's-Sünen*'de ise İbn Mâce'nin *Sünen*'inde mevzû olmakla itham edilen rivayetlerin aslında böyle olmadığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Süyûtî halk dilinde meşhur olmuş hadislerle ilgili *ed-Düreru'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire*, mütevâtir hadisler konusunda ise kendi ifadesine göre "sahasında ilk olan" *el-Ezhâru'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*'yi kaleme almıştır. Onun mütevâtir habere dair diğer eserleri ise *el-Fevâidü'l-Mütekâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire* ve onun özeti mahiyetindeki *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsire*'dir. Hadis metinleri bağlamında değerlendirilebilecek diğer bazı eserleri "şemâil" türündeki *Hasâis*'i ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Şemâilü'n-Nebî*'sini ihtisar ettiği *Zehru'l-Hamâil ale'ş-Şemâil*'idir. Zerkeşî'nin (ö. 794/1392), Hz. Âişe'nin bazı sahâbîlere yönelik itirazlarını konu edinen eseri *el-İcâbe*'sini özetleyip bazı ilavelerde bulunduğu *Aynü'l-İsâbe fîmâ İstedrekethü Âişe ale's-Sahâbe*'si, *et-Tıbbü'n-Nebevî*'si, Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Ezkâr*'ı üzerine yazdığı *Ezkâru'l-Ezkâr*'ı ve bu eserin şerhi mahiyetindeki *Tuhfetü'l-Ebrâr*'ı, kırk hadis mahiyetindeki pek çok kitabı, derlediği hadis cüzleri ve zevâid türündeki eserleri de[1] Süyûtî'nin hadis metinleri etrafında şekillenen eserleri arasında anılabilir.

Süyûtî'nin bir proje etrafında *Kütüb-i Sitte*'nin her bir kitabı üzerine şerh kaleme alma arzusu da burada zikredilmelidir. Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh*'i üzerine *et-Tevşîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *el-Müsnedü's-Sahîh*'i üzerine *ed-Dîbâc*, Ebû Davud'un (ö. 275/889) *Sünen*'i üzerine *Mirkâtu's-Su'ûd*, Tirmizî'nin *el-Câmi*'i üzerine *Kûtu'l-Mugtezî*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'i üzerine *Zehru'r-Rubâ* ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'i üzerine *Misbâhu'z-Zücâce* adlı şerhlerini kaleme almış, ayrıca Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ını *Keşfü'l-Mugatta* ve *Tenvîru'l-Havâlik* adlı iki eserde şerh etmiştir. Onun tek bir hadisin şerhine tahsis ettiği eserlerine

1 Lahhâm, *el-İmâmü's-Süyûtî Muhaddisen*, s. 184 (kırk hadisler), s. 190-1 (cüzler), 194 (zevâidler).

örnek olarak ise hocası Kâfiyeci'nin huzurunda verdiği ilk dersin kayıtlarından ibaret olan *el-Kelâm alâ Hadîsi "İhfazi'llâhe Yahfazke"* adlı risalesi zikredilebilir. O, mezkur hadis kitaplarını şerh etmiş olmasına rağmen gerek hacmi gerekse ilim tâliplerinin çokça ilgisine mazhar olmaması dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i üstüne herhangi bir şerh çalışması gerçekleştirmemiştir. Ancak hem müellifine hem de esere duyduğu muhabbetten ötürü "eser üzerine bir ta'lîk çalışması" olması umuduyla[1] *Ukûdü'z-Zeberced* adlı eserini kaleme almış ve burada Ahmed b. Hanbel'in eserindeki bazı hadislerin i'râbını yapmıştır. Süyûtî, dönemindeki hacimli şerh yazma tavrının aksine eserlerinde sözü çok uzatmadan faydalı olacak noktaları okuyucuya sunmayı hedeflemiş, şerh için orta ebatta, hatta bazı eserlerinde özet denilebilecek bir telif tarzını gözetmiştir.[2]

Süyûtî'nin çalışma alanlarından bir diğeri kendisinden önce kaleme alınmış eserlerdeki hadislerin tahrîcine dairdir. Tahrîc faaliyeti geleneksel rivayet birikiminin bir göstergesi olarak görüldüğünden ve üzerine çalışma yapılan eserlerden istifadeyi kolaylaştırdığından onun yaşadığı dönemde hayli rağbet görüyordu. Bu çerçevede o da, Kadı İyâz'ın (ö. 544/1149) en önemli eserlerinden biri olan *Şifâ*'sının hadislerini *Menâhilü's-Safâ*, Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-Azîz*'inin hadislerini *Neşru'l-Abîr* ve Teftazânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid*'inin hadislerini *Tahrîcü Ehâdîsi Şerhi'l-Akâid* adıyla tahrîc etmiştir.

Süyûtî ricâl ve tarih ilimlerine dair de çeşitli eserler kaleme almıştır. Onun muhtemelen hicrî 896 senesinde tamamladığı *et-Tehaddüs*'ü bu çerçevede ilk olarak anılabilir. İslâm ilim geleneğinde çok yaygın bir tür olmayan bu otobiyografik eser, Süyûtî'nin hayatı hakkında birinci elden bilgiler sunması bakımından hayli önemlidir. Onun hocaları hakkında en müdellel bilgiler ise klasik "mu'cem" geleneği çerçevesinde kaleme alıp 195 hocasını tanıttığı *Mu'cem*'inden temin edilebilir. Bu eser onun hocalarını tanıttığı hacimli ve muhtasar diğer iki *Mu'cem*'inin arasında bir boyuttadır.[3] Râvilerin

1 Süyûtî, *Ukûdü'z-Zeberced*, I, 68.
2 Süyûtî'nin şerhçiliği ile ilgili olarak bk. Joel Blecher, "'Usefulness without toil': al-Suyūṭī and the art of concise ḥadīth commentary", *Al-Suyūṭī, a Polymath of the Mamlūk Period* (ed. Antonella Ghersetti), Leiden: Brill, 2016, s. 182-200.
3 Hacimli eser kayıpsa da muhtasar eserin yazması mevcuttur (Lahhâm, *el-İmâmü's-Süyûtî Muhaddisen*, s. 159-160).

veya âlimlerin hayatlarına duyduğu ilgi Süyûtî'yi bu sahada birden fazla eser kaleme almaya itmiştir. Muhtemelen *el-Muvatta* şerhlerini yazarken notladığı bilgileri sistemleştirdiği *İs'âfü'l-Mübetta bi-Ricâli'l-Muvatta* adlı oldukça muhtasar eserinde Süyûtî, *el-Muvatta*'da isimleri geçen yaklaşık 370 râviyi birer cümleyle tanıtmıştır. Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tezkiretü'l-Huffâz*'ına yazdığı *Tabakâtü'l-Huffâz* adlı zeyilde ise *Tezkire*'ye 47 isim ilave etmiştir. Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i üzerine bir zeyil yazdığı gibi, İbn Hacer'in *İnbâü'l-Gumr*'una *Târîhu'l-Umr* isimli bir zeyil kaleme almıştır. Yine İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sini *Aynü'l-İsâbe*, *ed-Düreru'l-Kâmine*'sini ise *el-Mültakat* adıyla özetlemiştir. Sahasının en hacimli eseri olan ve telifi esnasında "300 kadar cilt mütalaa edilen" *Bugyetü'l-Vu'ât*'ta[1] 2209 dil âliminin hayatına yer vermiştir. Onun *Târîhu'l-Hulefâ*'sı kendi devrine kadarki halifeleri kronolojik olarak tanıtırken *Hüsnü'l-Muhâdara* adlı çalışması, yazara göre "özel olarak Kahire, genel olarak da Mısır" tarihine dair en önemli kaynaklardan biridir. Bu eseri önemli kılan bir diğer husus ise *et-Tehaddüs*'ten sonra kaleme alınmış olup Süyûtî'nin kendi biyografisini de içermesidir. *Nazmü'l-İkyân* ise farklı İslâm beldelerinde yaşayan ünlü kimseler hakkında biyografik veriler sunan bir eserdir. Mezhep imamları Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) biyografisi ve menâkıbına dair *Tebyîzu's-Sahîfe*, İmam Mâlik üzerine de *Tezyînü'l-Memâlik* adlı çalışmalarını telif etmiştir. Süyûtî tarihî verilerin farklı üsluplarla derlenmesine ilgi duyduğu gibi bizatihi tarihin teorik yönüne de eğilmiştir. Nitekim tarih ilminin faydalarını konu edinen ve bir takvim tarihi olarak da görülebilecek muhtasar eseri *eş-Şemârîh fî İlmi't-Târîh*, onun bu meselelere olan ilgisini göstermektedir.

Doğrudan hadis ilimlerine yönelik 50'ye yakın eser telif eden Süyûtî'nin, 100 kadar sebeb-i vürûd rivayetini derleyerek oluşturduğu *el-Luma'* adıyla da bilinen *Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs*'i, aynı zamanda bu ilim dalının bilinen ilk eseridir. "Garîbü'l-hadîs" sahasının en iyi metni olarak gördüğü İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*'ini *ed-Dürru'n-Nesîr fî Telhîsi Nihâyeti İbni'l-Esîr* adıyla ihtisâr etmiş, sonrasında bu eseri alfabetik olarak düzenlemek suretiyle *et-Tezyîl ve't-Teznîb alâ Nihâyeti'l-Garîb*'i kaleme almıştır. İbn Hacer'in müdrec rivayetlere dair Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071)

1 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'at*, I, 3.

el-Fasl'ının özeti olan *Takrîbü'l-Menhec bi-Tertîbi'l-Müdrec* adlı eserine *el-Medrec ile'l-Müdrec* adlı eserinde ilavelerde bulunmuştur. Hakkında tashîfin söz konusu olduğu metinleri *et-Tazrîf fi't-Tashîf* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Makdisî'nin (ö. 507/1113) *Îzâhu'l-İşkâl*'ini *Keşfü't-Telbîs an Kalbi Ehli't-Tedlîs* adıyla ihtisar edip ona bazı ilavelerde bulunmuş, İzzeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) Sem'ânî'nin (ö. 562/1167) *el-Ensâb*'ını özetlediği eseri *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*'ı bir kez daha ihtisâr edip *Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb* diye adlandırmıştır. Süyûtî'nin *Tezkiretü'l-Mü'tesî fî Men Haddese ve Nesî* adlı eseri, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Men Haddese ve Nesiye*'sinin muhtasarıdır. Eserde râvilerin nakledip daha sonra unuttukları 37 habere yer verilir. O, yine Hatîb'in *Telhîsu'l-Müteşâbih*'ini *Hasenü't-Telhîs fî Beyâni't-Telhîs* adıyla ihtisâr etmiştir. Sahâbe tabakasından 120 sene yaşayanları derlemeyi hedeflediği *Rîhu'n-Nesrîn fî Men Âşe Mine's-Sahâbeti Mie ve İşrîn* adlı küçük risâlesi de ricâl çalışmaları arasındadır. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ile başlayan muahhar âlimlerin hadis tashihi yapıp yapamayacağı meselesine dair *et-Tenkîh fî Mes'eleti't-Tashîh* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu kitapçık onun aynı zamanda en son eseridir. Süyûtî'nin muallel konusundaki *er-Ravdu'l-Mükellel ve'l-Verdü'l-Mu'allel fi'l-Mustalah* adlı çalışması ise günümüze ulaşmamıştır.[1]

Süyûtî'nin Hadis Usûlüne Dair Eserleri ve *Tedrîb*'in Telif Süreci

Süyûtî'nin doğrudan hadis usûlüne yönelik en önemli çalışması hiç şüphesiz *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* adlı eseridir. Bu eser aynı zamanda tarih boyunca yazılan hadis usûlü eserlerinin en kapsamlıları arasında sayılır. Onun bu eseri kaleme alıncaya kadarki zaman diliminde usûl düşüncesini besleyecek ciddi bir eğitim sürecinden geçtiği görülür. Süyûtî'nin hadis usûl metinlerini okuma tarihine dair en erken veri, onun hicrî 864'te Şeyhûniyye medresesinde görevli Şemsüddin el-Hanefî'den Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye*'sini okuduğuna işaret eder. Kendisinin aynı sene içerisinde Müslim'in

1 Süyûtî'nin sayıları 1000'i aşana eserleri hakkında etraflı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Şarkâvî, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, s. 49-384; Hammûde, *Celâlüddîn es-Süyûtî*, s. 381-413; Hâzindâr - Şeybânî, *Delîlü Mahtûtâti's-Süyûtî*, s. 282; Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 191-7 (yukarıdaki metinde verilen bazı rakamlar Özkan'ın maddesinden alınmıştır); Lahhâm, *el-İmâmü's-Süyûtî Muhaddisen*, s. 183-203. Süyûtî'nin hayatı ve eserleri için ayrıca bk. İyâd Hâlid et-Tabbâ', *el-İmâmü'l-Hâfız es-Süyûtî Ma'lemetü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1417/1996.

Sahîh'inin büyük bir kısmını ve Kadı İyâz'ın *Şifâ*'sını okuduğu dikkate alındığında[1] metin ve usûl okuma süreçlerinin eş zamanlılığından bahsedilebilir. Ancak her hâlükârda bu okuma serüveninin ilgili medresedeki resmî müfredat dâhilinde değil, şahsî meraklar ve belki de buluşulan hoca, mekan ve benzeri vesileler etrafında şekillendiği akılda tutulmalıdır.

Süyûtî'nin mantık ilminden soğuyup "Allah'ın onun yerine kendisine hadis ilmini lütfettiği" sene hicrî 867'dir.[2] Muhtemelen ilgi alanının biraz daha hadise kaydığı bu dönemde daha önce okumuş olduğu Irâkî'nin *Elfiyye*'sini hicrî 869 senesinde ihtisâr etmiştir.[3] Süyûtî hicrî 874 senesinde Şam, Halep, Bilâd-i Rum, Busrâ ve İstanbul'a giden bir baba dostunun buralara kendisinin bazı kitaplarını götürdüğünü belirtir. Onun ismini verdiği eserler içerisinde "*Şerhu't-Takrîb*" olarak anılan *Tedrîb*'in yanı sıra *en-Nukâye* ve bunun şerhi olan eser, yani *İtmâmü'd-Dirâye* de yer alır.[4] Bu durumda *İtmâm*'ın bu tarihten önce kaleme alındığı düşünülmelidir. İlgili esere dikkat çekme sebebimiz ise bu eserde yaklaşık 20 sayfalık muhtasar bir hadis usûlünün yer alıyor olmasıdır. Bu erken tarihli eserinde Süyûtî hadis ıstılahları hakkında kısa izahlar yapar, hadis ilimlerine özet olarak temas eder.[5] Söz konusu özet metnin de *Tedrîb* ile eşzamanlı olarak ya da onun ardından ve ondan istifade ile yazıldığı ileri sürülebilir. Süyûtî'nin ilgisi muhtemelen belli bir tarihten sonra hadis metinlerine ve hadislerin imlâ edildiği meclislere kaymıştır. Nitekim hicrî 872'de, yukarıda dikkat çekildiği üzere imlâ meclisleri akdetmeye başlamış, 873'teki veba salgınından sonra bu derslere ara vermiştir. Hicrî 874'te yeniden imlâya başlasa da bu dersler uzun kesintilere uğramış, gelen talepler üzerine ancak 888 senesinde yeniden imlâ meclisi akdedebilmiştir.[6] Ancak bu dersler de uzun soluklu olmamıştır.

Süyûtî hicrî 877 senesinde 28 yaşında iken Şeyhûniyye Medresesi'ne hadis hocası olarak atandıktan[7] sonra yeniden hadis usûlü çalışmalarına dönmüştür. Daha önce kaleme aldığı *Tedrîbü'r-Râvî*'nin ardından Irâkî'nin

1 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 237-8.
2 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 242.
3 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 79.
4 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 155-6.
5 Süyûtî, *İtmâmü'd-Dirâye*, s. 46-64.
6 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 88.
7 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 90.

Elfiyye'sinin yazım tarzı onu hayli etkilediği için hadis usûlü sahasının en etkili metni olan İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'i üzerine bir elfiyye kaleme almayı arzulamış, bu çerçevede hicrî 881 senesinde[1] bu eseri *Nazmü'd-Dürer fî İlmi'l-Eser* adıyla nazma çekmiştir. *Elfiyyetü's-Süyûtî fî Mustalahi'l-Hadîs* adıyla da bilinen bu çalışma Süyûtî'ye göre Irâkî'nin *Elfiyye*'sinden daha üst bir seviyededir.[2] Onun bu izahı, Irâkî'den daha iyi bir metin ortaya koyma idealini yansıtıyorsa da bu konuda ne kadar başarılı olduğu tartışmaya açıktır.[3] Süyûtî'nin *Elfiyye*'de zikrettiği ancak İbnü's-Salâh ile Irâkî'nin eserlerinde yer vermedikleri bazı ilave bilgiler,[4] mezkur bilgilerin etraflıca işlendiği *Tedrîb*'in bu metnin de arka planını teşkil ettiğini gösterir.

Süyûtî daha önce okuyup ihtisâr da ettiği Irâkî'nin *Elfiyye*'sinin erken tarihli şerhlerinden biri olan *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*'yi, *et-Tehaddüs*'teki ifadelerine bakılacak olursa yine hicrî 874'ten önce kaleme almıştır.[5] Süyûtî'nin hem bu eserin mukaddimesinde "daha fazla ve incelikli bilgi isteyen kimse Nevevî'nin *Takrîb*'i üzerine [yazdığımız] şerhimize başvurmalıdır. Zira hadis usûlü sahasında bu eserden daha hacimlisi telif edilmemiştir" demesi[6] ve farklı yerlerinde konu hakkında daha etraflı bilgi talep edenleri *Tedrîb*'e yönlendirmesi hem de yukarıda zikredildiği üzere *et-Tehaddüs*'te *Tedrîb*'i de hicrî 874'den önceye tarihlendirmesi[7] *Tedrîb*'in de bu tarihlerde kaleme alındığını gösterir. Hicrî 870'lerin başı *Tedrîb* gibi bir metnin kaleme alınabilmesi için fazla erken bir tarih gibi görünse de bunun metnin ilk edisyonu olduğu düşünülebilir. Öte yandan eserde *Tedrîb*'e yönelik atıflar olmasına rağmen aşağıda ele alınacak olan *el-Bahr*'ın anılmaması, bu ikinci eserin *Tedrîb*'den sonra kaleme alındığı anlamına gelir.

Süyûtî aynı senelerde kendi elfiyyesi *Nazmü'd-Dürer*'i şerh etmeye başlamış ve *et-Tehaddüs*'te de geçtiği üzere[8] eseri *Katru'd-Direr alâ Nazmi'd-*

---

1 Lahhâm, *el-İmâmü's-Süyûtî Muhaddisen*, s. 293. Eserin hicrî 885 senesinde Süyûtî'ye okunduğuna dair bir bilgi de bu tarihi teyit eder (*et-Tehaddüs*, s. 157).

2 Süyûtî'nin ifadesi için bk. *Elfiyyetü's-Süyûtî fî İlmi'l-Hadîs*, s. 3; yorumu için eser üzerine Vellevî'nin yazdığı şerhe bk. *İs'âfü Zevi'l-Vatar*, I, 9-10.

3 İki elfiyyenin mukayesesi ile Süyûtî'nin metninin artıları ve eksileri için *Fethu'l-Mugîs* muhakkikinin değerlendirmesine bakılabilir (I, 144-152)

4 *Fethu'l-Mugîs*, I, 149-151.

5 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 155-6.

6 Süyûtî, *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*, s. 19.

7 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 156.

8 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 108.

Dürer diye isimlendirmiş ancak sonradan "etraflı bir şerh, kapsayıcı bir taʿlîk olması hedeflenen ancak talebelerin ihtiyaç duymasına rağmen zamanın getirdiği sorumluluklardan dolayı telifi günden güne, aydan aya sarkan"[1] eseri için *el-Bahru'llezî Zehar fî Şerhi Elfiyyeti'l-Eser* adında karar kılmıştır. *el-Bahr*'ın muhakkiki Üneys b. Ahmed tamamlanamayan bu eserin *Tedrîb*'den sonra kaleme alındığını, *Tedrîb*'de bulunmayan hususları içerdiğini ve ondan daha fazla kaynaktan istifade ettiğini belirterek bu eserin usûl bakımından Süyûtî'nin görüşlerini daha yüksek bir oranda temsil ettiğini söyler. Ancak ne *el-Bahr*'da *Tedrîb*'e ne de *Tedrîb*'de *el-Bahr*'a yönelik bir atıf vardır. Bu durum iki eserin hayli yakın aralıklarla ve belki de eş zamanlı olarak kaleme alındığını düşündürmekte ise de Süyûtî'nin Irâkî'nin *Elfiyye*'sine yazdığı şerhte kullandığı ifadeler ve ileride *Tedrîb*'in telif tarihi ile verilecek bilgiler *Tedrîb*'in tarihî önceliğini açıkça gösterir. Her halükarda Süyûtî'nin Nevevî'nin *Takrîb*'ini orta hacimli olarak şerh ettikten sonra birtakım âmillerle bu eserin yazımından sonra kendi nazmettiği eseri mufassal olarak şerh etmeyi tasarladığı ve *el-Bahr*'da daha etraflı bir kaynak kullanımına gittiği söylenebilir. Nitekim *el-Bahr*'ın muhakkikinin tespitine göre *el-Bahr*'da, *Tedrîb*'de ismi anılmayan 189, *Tedrîb*'de anılıp burada kendisinden bahsedilmeyen ise 73 eser vardır. 55 kaynakta ise iki metin ortaktır.[2] Bu durum daha geniş bir kaynak yelpazesinin varlığını gösteriyorsa da, eserin neşredilen kısmı ile *Tedrîb*'in mukayese edilerek kaynak genişliğinin, hadis usûlüne dair meseleleri ele alma düzeyini ne oranda belirlediği ayrıca incelenmelidir. Öte yandan hadis türlerinin üçüncüsü olan "zayıf" konusu ile sona eren *el-Bahr*'ın, yazarı tarafından tamamlanamaması ya Süyûtî'nin yazma alanının değişmesinden ya da *Tedrîb*'in alana getirdiği hususların yazar tarafından yeterli görülmesinden kaynaklanmış gibidir.

Yukarıda zikredilenler Süyûtî'nin hicrî 870'lerin başından itibaren hadis usûlü ile yoğun olarak meşgul olduğunu ve muhtemelen bu sahadaki eserlerini ya eş zamanlı ya da yakın aralıklarla art zamanlı olarak kaleme aldığını gösterir. Eserler arasındaki geçişkenlikler, tekrarlar, ilaveler, farklılıklar ise mezkur eserlerin türleri, yazım planları ve hedefleri dikkate alınarak müsta-

---

1 Süyûtî, *el-Bahru'llezî Zehar*, s. 223-5.

2 Süyûtî, *el-Bahru'llezî Zehar* ile ilgili bilgiler eseri tahkik eden Üneys b. Ahmed'in dirâsesinden alınmıştır (I, 160 vd.).

kil olarak incelenmelidir. Onun *et-Tehaddüs*'te *Tedrîb*'i hicrî 874 öncesine tarihleyen ifadelerinin yanı sıra usûle dair eserlerinin yazılış tarihlerine dair verilen bilgiler ve eser içi atıflar *Tedrîbü'r-Râvî*'nin yazılış tarihi hakkında ancak genel mahiyette bilgiler sunmaktadır. Süyûtî'nin tahdîs sîgasının mahiyetine dair *Tedrîb*'de yer alan "Bu cevap aklıma henüz ilim talebimin başlarında iken gelmişti. ... Yaklaşık 10 sene sonra bu görüşün Şeyhülislâm [İbn Hacer]'den nakledildiğini gördüm" şeklindeki ifadesi[1] de eserin telif tarihi hakkında bir fikir vermektedir. "İlim talebinin başları" ile kastedilen onun ilk defa Irâkî'nin *Elfiyye*'sini okuduğu hicrî 864 tarihi ise metnin yaklaşık olarak 874'lerde, kendisinin hadis ile rızıklandırıldığı hicrî 867 tarihi ise 876-7 tarihlerinde mevcut olduğu düşünülecektir. Ancak onun *et-Tehaddüs*'teki ifadeleri ilk tarihi doğrulamaktadır.

Öte yandan bizzat eserin yazmalarında bulunan bazı icâzet kayıtları *Tedrîb*'in okutulma tarihi hakkında birtakım tahminler yürütme imkanını vermektedir. Feyzullah Efendi koleksiyonunda yer alan ve eserin son muhakkiki (ve aslında şârihi) Muhammed Avvâme tarafından dikkate alınan nüshadaki[2] bir icâzet eserin hicrî 880 senesinden önce telif edildiği bilgisini netleştirir. Süyûtî'nin, talebesi Abdülcebbâr eş-Şâzelî'ye verdiği icâzet şöyledir (bk. EK-1):

> Hamd Allah'a, selâm ise onun seçtiği kullarınadır. Telifim olan bu şerhin tamamını … Zeynüddîn Abdülcebbâr eş-Şâzelî bana okudu. Ona hem bu kitabı hem de bütün merviyyâtımı ve eserlerimi rivayet etme izni veriyorum. Bahsi geçen kıraat farklı meclislerde gerçekleşti ve bunların sonuncusu 880 senesi Zilkade ayının 9'unda çarşamba günü idi…[3]

Görüldüğü üzere Şâzelî'nin metni okuyup Süyûtî'nin icazet verme tarihi hicrî 880 senesidir. Aynı nüshanın hâşiyelerinde müellifin el yazısı ile düşülmüş "Elhamdülillah. Metni okuyan Şeyh Abdülcebbâr'ın bana yaptığı kıraat buraya ulaştı. Bunu müellifi yazdı. Allah onu bağışlasın (vr. 12[a]; vr. 21[b]; krş. vr. 39[a]; ayrıca bk. EK-2)" gibi okunan nüsha üzerine o ana kadar ulaşılan kısımlarla ilgili 40 kadar kısa bilgilendirme notu da yer alır. Abdülcebbâr'ın kıraatının örneğin haftada iki oturum yapıldığı düşünülecek olursa eserin

---

1 Süyûtî, *Tedrîb*, IV, 478.

2 Nüshanın tanıtımı ve eserin neşrindeki önemi için bk. *Tedrîb* (Avvâme), I, 38-40.

3 Feyzullah Efendi, no. 355, vr. 265[a].

yaklaşık 4 ayda müellifine arz edildiği ve kıraatın, bitim tarihinden 4-5 ay kadar önce Rebiülâhir ile Receb ayları arasında olduğu ileri sürülebilir. Ancak Süyûtî'nin notlarında herhangi bir tarihin yer almaması söylenenlerin şimdilik tahmin olarak kalacağı anlamına gelir. Her halükarda muhtemelen notlanıp yazılması 870-874 arasına yani Süyûtî'nin 21-25 yaşları arasına taekabül eden eserin hicrî 874-880 seneleri arasındaki yayılma serüveni hakkında elimizde şu an için net bilgiler yoktur.

Süyûtî'nin usûle dair eserlerinin kronolojik gelişimine kısaca temas ettikten sonra yazarı *Tedrîbü'r-Râvî*'yi yazmaya iten sebeplere daha yakından bakılabilir. Eserin yazım süreci bağlamında dile getirilmesi gereken ilk husus devrin telif tarzı ile Süyûtî'nin muhatapları ve muhalifleridir. Süyûtî'nin yaşadığı zaman dilimi İslâmî ilimlerin her bir sahasında hacimli eserlerin kaleme alındığı bir dönemdi. Bu çerçevede pek çok hadis eseri etraflı bir şekilde şerh edilmiş, kadîm ulemanın hadis ilminin farklı sahalarında kaleme aldıkları eserler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştı.[1] Ancak bu dönemde yazılan çoğu eserde "daha öncelikli" ve "daha hacimli" olana yönelik vurgular dikkat çekicidir. Yani çoğu yazar özellikle sahanın ilk eserini yazmayı, üzerine şerh veya ta'lîk çalışması yapılan eserin ilk şârihi olmayı ve sahadaki bütün ilmî birikimi gösterecek şekilde meseleleri etraflıca incelemeyi bir ödev olarak görüyor gibidir. Söz konusu eserler Süyûtî'ye ait olunca onun hicrî 889 tarihinden itibaren müctehidlik, 896'da ise "müceddid hadisi"ne istinaden müceddidlik iddiasını gündeme getirdiği de dikkate alınmak durumundadır. Muhtemelen onun ilmî üretiminin ve şöhretinin sonucunda ortaya çıkan bu iddiaları, devrindeki pek çok âlimin sert tepkilerine neden olmuştur. Zaten bu tarihe kadar fıkhî sahadaki türlü ihtilafların yanı sıra "yakazada Hz. Peygamber'in görülmesi", "ebeveyn-i Resûl'un durumu", "müceddidlik", "cerh-ta'dîlin o dönemde yapılıp yapılmayacağı" gibi hadis merkezli tartışmaların varlığı dikkate alındığında, Süyûtî'nin müctehidlik ve müceddidlik iddiaları, safları daha da keskinleştirmekten başka bir işe yaramamış gibidir.

---

1 Devrin temel ilgileri, üretim tarzları ve ürünleri hakkında bk. Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, s. 202-221.

Süyûtî'nin en sert muhalifi, kendisini pek çok fıkhî konuda ve çeşitli hadis meselelerinde tenkit etmenin yanı sıra hocası İbn Hacer'den intihal yapmakla da suçlayan Şemseddîn es-Sehâvî'dir (ö. 902/1497). İkili arasındaki sürtüşmenin ve üstünlük iddiasının bir yansıması da hadis usûlü sahasında görülür. Süyûtî ve Sehâvî'nin aynı hadis usûlü eserlerine farklı zamanlarda yazdıkları şerhler, ikili arasındaki rekabetin net bir göstergesidir. Ne var ki her bir müellif yazdığı her bir şerhle öne çıkma imkanı bulamamış, daha ziyade farklı açılardan diğer eserlerden ayrılan tek bir telifiyle anılmıştır. Örneğin Süyûtî erken yaşlarından itibaren üzerine çalıştığı Irâkî'nin *Elfiyye*'sini şerh etmiş, ancak bu şerh yazıldığı dönemden itibaren Sehâvî'nin *Fethu'l-Mugîs*'inin gölgesinde kalmıştır. Öte yandan Sehâvî de Nevevî'nin *Takrîb*'ini *Fethu'l-Karîb* adıyla şerh etmiş[1] ancak tarih boyunca "*Takrîb* şerhi" denilince akla gelen yegâne metin Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-Râvî*'si olmuştur.

Süyûtî *Tedrîb*'de daha önce şerhe konu olmamış bir hadis usûlü eseri arayışına girdiğini ve bu eser üzerine hacimli bir şerh kaleme almayı tasarladığını ifade eder. Onun *Tedrîb* mukaddimesindeki ifadeleri şöyledir:

> … hadis ilmi hakkında pek çok faydalar, ek bilgiler tespit ettim ve nadir açıklamalarda bulundum. *Gönlüme, bunları bir kitapta derleme ve ilim taliplerinin faydalanması için tertip etme arzusu düştü*. Sonra … Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-Teysîr* adlı nitelikli, değerli ve faydası çok olan kitabını *gördüm*. İçeriği talebeler için çokça istifadeli idi. Kitap ve yazarının üstün bir değere sahip olmasına ve kitabın telifinin üzerinden çokça zaman geçmesine rağmen *herhangi biri ona şerh yazma girişiminde bulunmamış, böyle bir işe yönelmemişti*. Ben de kendi kendime "Bu, Yüce Allah'ın dilediği bir kulu için sakladığı bir lütuftur" dedim. ...
>
> Bu kitabın üzerine inceliklerini izah edecek, lafızlarını ve dayandığı noktaları araştıracak, kaynakları ile kendisi arasındaki ziyâde ve noksanlık türü farklılıkları, kabulleri ve itirazları ve varsa onlara verilen cevapları tespit edecek bir şerh yazmak ve bunlara ilaveten, diğer eserlerde yer almayan ve başka kimsenin kalbine doğmayan değerli bazı ilaveler ve ince noktalara yer vermek için bende kuvvetli bir niyet meydana geldi.
>
> … Bu çalışmayı özellikle bu kitaba özgü, sonrasında ise genel olarak İbnü's-Salâh ve konu hakkındaki diğer eserlere bir şerh olarak kaleme aldım.[2] (vurgular bize ait)

---

1 Eser *Şerhu't-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* adıyla neşredilmiştir (Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1429/2008)

2 *Tedrîb*, II, 8-9.

Süyûtî'nin ifadeleri onun etraflı bir hadis usûlü yazma isteğini ve bu eserin şerh türü bir eser olması yönündeki niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Hadis usûl tarihinin bilinen en hacimli metni olan *Fethu'l-Mugîs*, yazarı Sehâvî'nin ifadesine göre hicrî 882 senesinin Ramazan ayında tamamlanmıştır.[1] Bu açıdan bakıldığında eser, Süyûtî'nin *Elfiyye* şerhinden daha erken tarihli gibi ise de *Tedrîb*'den sonra kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Sehâvî'nin Irâkî üzerine yaptığı bu çalışmadaki hacmiyle aslında *Tedrîb*'i gözettiği söylenebilir.

Daha önce zikredildiği üzere *Tedrîbü'r-Râvî* Nevevî'nin *Takrîb*'i üzerine yapılan bir şerh çalışmasıdır. Nevevî, Eşrefiyye Dârulhadîs'i hocalığına getirildikten sonra ilk olarak buranın önceki şeyhlerinden İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'ini *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Hayri'l-Halâik* adıyla özetlemiş, daha sonra bu eseri de *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* adıyla ihtisar etmiştir. Süyûtî yukarıdaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere *Takrîb* adıyla ikinci defa özetlenen bu eserin adeta kendisinin şerh yazması için bekletildiğini ve kendisinden önce hiç kimsenin eseri şerh etmediğini söyler. Ne var ki Süyûtî'den önce bu eseri Irâkî ve onun öğrencisi "Sıbt İbnü'l-Acemî" olarak tanınan Bürhâneddin el-Halebî'nin (ö. 851/1447) şerh ettiği belirtilmektedir.[2] Sehâvî'nin bu bağlamda zikredilmesi ise isabetli olmasa gerektir. Zira Sehâvî *Takrîb* üzerine yazdığı eserin ilk müsveddelerini hicrî 892'de tamamlayıp esere nihai halini 894'te vermiş olsa[3] ve eserini "*Takrîb* üzerine yazılan ilk şerh" olarak sunmuş olsa da[4] Süyûtî *Tedrîb*'i hicrî 874 senesinden önce kaleme almıştır. Sehâvî'nin *Tedrîb*'den haberdar olmaması mümkün olmadığı gibi onun *Takrîb* şerhi geniş bir yaygınlık alanı da kazanamamıştır. Her hâlükârda Süyûtî'nin *Takrîb* üzerine şerh yazma konusunda hem tarih hem de şöhret açısından Sehâvî'yi geride bıraktığı açıktır.[5] *Takrîb* konusunda mesele böyle ise de *Fethu'l-Mugîs*'in hem Süyûtî'nin Irâkî'ye yazdığı metni muhteva ve boyut bakımından geçmesi hem de *Tedrîb*'den de hacimli olması, muhtemelen

1 *Fethu'l-Mugîs*, IV, 523.
2 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 465.
3 Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 657, dp. 1.
4 Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 28. Muhtemelen onun ifadesinden hareketle Ahmed Ma'bed de bu eserin *Tedrîb*'den daha erken tarihli olduğu kanaatindedir (*el-Hâfız el-Irâkî ve Eseruhû fi's-Sünne*, III, 1050-1).
5 İki şerhin ana hatlarıyla bir değerlendirmesi için bk. *Tedrîb* (Sirsâvî), I, 34-7.

Süyûtî'yi usûl konularını daha etraflı olarak incelemek amacıyla hayli erken bir tarihte telifine başladığı *el-Bahr*'a yeniden yoğunlaşmaya itmiş ancak bu eser bilinmeyen bir sebeple yarım kalmıştır.

Süyûtî'nin ifadelerinde dikkat çeken ikinci nokta, onun hadis usûlü konusundaki görüşlerini etraflıca sunmaya duyduğu istektir. Bugünden bakıldığında bir müellifin ilmî birikimini ifade etmek için kendisinden önce kaleme alınmış bir kitabı esas alması yadırganabilir. Ancak ilmin birikimsel olarak ilerlediğine dair öngörü ve kadim ulemânın müktesebatına yönelik güven bu tarz bir telif tarzının meşruiyetini temin etmektedir. Süyûtî bu tavrıyla hem *Takrîb*'in ve dolayısıyla *Ulûmü'l-Hadîs*'in ele alınıp yorumlanma tarihine katkı yapmayı hem de kendisinin usûl etrafında farklılaşan kanaatlerini ya da açılımlarını ve mezkur eserlerin eksik bıraktığı yönleri tadat ederek tam ve mükemmel bir hadis usûlü eserine ulaşmayı hedefler.

Tedrîbü'r-Râvî'nin olası muhaliflerini kestirmek nispeten kolaysa da ileri düzeyde pek çok teknik konuyu, alanın mütehassıslarına hitap eden bir dille işleyen eserin ilmî muhataplarıyla ilgili çok fazla malumat yoktur. Eserin mukaddimesinde yer alan, Nevevî'nin eserinin "içeriğinin talebeler için oldukça istifadeli" olduğu ve *Tedrîb*'in "ilim tâliplerinin faydalanması" hedefini gözettiğine dair kayıtlar hadis sahasında çalışan ihtisas düzeyindeki öğrencilerin ilmî muhatap olarak görülmesine imkan verir. Yukarıda zikredilen ve Şâzelî'ye verilen icâzetin yer aldığı Feyzullah Efendi nüshasındaki bir diğer icâzet hicrî 890 tarihli olup şöyledir (bk. EK-3):

> … Muhibbüddin Nimetullah en-Natnezî el-Yezdî'ye, telifim olan bu kitabı benden rivayet etme ve metnini de -ki o kendisine varan isnâdımı eserin baş taraflarında zikrettiğim … Nevevî'nin *Takrîb*'idir- benden aktarma izni veriyorum. İstediği şekil ve zamanda bu ikisini benden rivayet edebilir. Süyûtî bunu 890 senesi Safer ayında cuma günü yazdı…[1]

Mezkur iki icâzet eserin telifinin ardından farklı meclislerde müellifine arz edildiğini gösterir. İlgili kişilerin ilmî kişiliklerini tespit mümkün olmamışsa da bu icâzetlerden hareketle eserin, devrin ilim geleneği çerçevesinde bir veya birden fazla kere okutulduğu söylenebilir.

---

1 Feyzullah Efendi, no. 355, vr. 266[b].

Muhteva Tahlili

Tedrîb'in muhteva tahliline geçmeden önce Süyûtî'nin eser telif üslûbuna dair bazı noktalara temas edilmelidir. O, fetva hedefli muhtasar eserlerinde kısa bir hamdele ve salveleden sonra eserin telifini gerektiren soruya temas eder ve soruya cevap sadedinde nasları ve ulemânın kanaatlerini serdeder. Eğer kaleme aldığı eser daha hacimli ise mukaddimedeki hamdele ve salvele ağdalı bir dille ve özellikle o ilim dalının ıstılahları kullanılarak (*berâat-i istihlâl*) yazılır, ardından müellif, ele alınan meselenin önemini ortaya koyar, sonra kendisinden önce o sahada eser kaleme alan müellif ve eserlerinden söz eder, kendi çalışmasının öncekilerden ayrıldığı yönlerini belirtir ve bazen de eserinin ana kaynakları ve eserde takip edeceği yöntemi açıklar.[1] Gerçekten de *Tedrîb* mukaddimesi de "inkıtâ', mevsûl, ma'lûl, makbul" gibi hadis ıstılahlarının sözlük anlamlarının yer aldığı bir girişle açılır.[2] Ardından müellif farklı ilim dallarındaki maharetinden söz edip üzerine çalışma yapacağı eser hakkında bilgi verir.[3] Sonrasında kendisinden önceki hadis usûlü eserlerinde yer almayan bir tarzda hadis ilminin tanımı, sınırları, amacına dair farklı âlimlerin görüşlerini sıralar. Ardından bu ilmin "isnâd, metin, muhaddis, hâfız" gibi temel bazı kavramlarının tanımlarına ve farklı âlimlerin konu etrafındaki kanaatlerine değinir. Diğer eserlerinde olduğu gibi hadis usûlü sahasında kendisinden önce kaleme alınan eserlere temas eder.[4] Dolayısıyla Süyûtî'nin *Tedrîb* mukaddimesinde, hacimli eserlerinde izlediği telif yöntemini aynen takip ettiği söylenebilir.

Süyûtî'nin eser boyunca takip ettiği telif üslûbunu belirleyen ve aslında bir bakıma sınırlarını çizen en önemli hususlardan biri hiç şüphesiz eserin Nevevî'nin, dolayısıyla da İbnü's-Salâh'ın metni üzerine yapılan bir şerh çalışması olmasıdır. Bu durum Süyûtî'nin *Tedrîb*'den sonra kaleme aldığı ve kendi eserinin şerhi olan *el-Bahr*'ın aksine konu etrafındaki farklı görüşlerin büyük oranda mezkur iki müellifin sunduğu çerçevede ele alınmasını gerektirmiştir. Bu noktada *Tedrîb* okuyucusu, *el-Bahr*'da etraflıca ele alınan daha farklı kanaatlerin bir kısmını görme imkanından mahrum kalmaktadır.

1 Lahhâm, *el-İmâmü's-Süyûtî Muhaddisen*, s. 136-7; Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 191.
2 *Tedrîb*, II, 5.
3 *Tedrîb*, II, 8.
4 *Tedrîb*, II, 9-131.

Tedrîbü'r-Râvî başlık düzeni açısından incelendiğinde, Süyûtî'nin İbnü's-Salâh tarafından belirlenip Nevevî tarafından da aynen muhafaza edilen bölüm başlıklarını kendi metnine yansıttığı görülür. Bu iki müelliften ayrıldığı nokta ise bizzat kendisinin vaz ettiği ya da diğer hadis usûlü müelliflerinden istifadeyle metnine eklediği yeni başlıklardır. Öte yandan Süyûtî, Nevevî'nin İbnü's-Salâh metnine birtakım ilaveler yapma ihtiyacı duyduğu yerlerde kullandığı "Fer' ve Fürû'" ve "Fasl" başlıklarını aynen tekrar etmiştir. Ancak işlenen konu etrafında verilen bilgiler arttıkça yeni başlık ihtiyacı da gündeme gelmiş ve bundan dolayı eserde "Fayda (*fâide*)",[1] "Faydalar (*fevâid*)",[2] "Uyarı (*tenbîh*)",[3] "Uyarılar (*tenbîhât*)",[4] "Hâtime",[5] "Tekmile",[6] "Nükte",[7] "Latîfe"[8] gibi altbaşlıklara da yer verilmiştir. Bu başlıkların düzenli bir kullanıma sahip olduğu söylenemezse de zaman zaman iç içe giren pek çok meseleyi bazı açılardan da olsa daha rahat takibe imkan verdiği belirtilmelidir. Öte yandan eserdeki iç atıflar,[9] ya eserin yazımı esnasında yazarın ileride gelecek bir konuda yer vereceği hususların planını yaptığı anlamına gelir ya da birden fazla kere talebelere okutulan metne iç atıfların sonradan eklendiği düşünülmelidir.

Eserin şeklî durumuna ilişkin diğer bir unsur ise *Tedrîb*'in dikkat çekici hacmidir. Muhtemelen Sehâvî'nin *Fethu'l-Mugîs*'inden sonra hadis usûlü tarihinin en hacimli ürünü olan bu eserin boyutunu artıran iki temel hustan bahsedilebilir. Bunların ilki usûl konuları işlenirken Süyûtî'nin sadece hadis usûlü sahasıyla yetinmeyip oldukça farklı İslâmî yazın türlerinden çeşitli ifadeleri de metne taşımasıdır ki, bu duruma eserin kaynakları bahsinde etraflıca temas edilecektir. İkinci husus ise hadis usûlü ilimlerinin/alt branşlarının (*nev'*) sayısal artışının eserin hacmine olan etkisidir. Derli toplu ilk hadis usûlü eseri olarak kabul edilebilecek Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadîs*'inde 52, alanın en belirleyici met-

1 *Tedrîb*, II, 450; IV, 308, 485; V, 170, 191.
2 *Tedrîb*, II, 316; V, 133.
3 *Tedrîb*, II, 296; IV, 276, 375; V, 354.
4 *Tedrîb*, II, 460; IV, 125; V, 287.
5 *Tedrîb*, II, 564; III, 77.
6 *Tedrîb*, III, 114, 120.
7 *Tedrîb*, IV, 610.
8 *Tedrîb*, V, 278.
9 *Tedrîb*, II, 104.

ni İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inde ve onu takip eden Nevevî'nin *Takrîb*'i ile İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-Nazar*'ında 65 konudan söz edilirken, Süyûtî'nin metninde ise bu sayı 93'e çıkmaktadır. Bu haliyle hadis usûlü konularının sayısal olarak vardığı nihai nokta *Tedrîb* metni olsa gerektir. Ancak söz konusu sayısal artış dikkat çekici ise de Süyûtî'nin ilave ettiği çoğu bölümün aslında İbn Hacer ve Irâkî tarafından müstakil olmasa da daha önce işlendiği, *Tedrîb*'deki 66-76. bölümlerin sadece başlık olarak zikredildiği,[1] 82, 83, 86 ve 87. bölümlerin ise oldukça muhtasar olduğu belirtilmelidir.[2] *Takrîb* metni üzerine Süyûtî'den sonra çalışan bir diğer müellif Sehâvî'nin şerhinde ise nev'lerin sayısını artırmaya yönelik bir çaba yoktur. Süyûtî'nin faaliyeti onun çoğu eserinde sezilen iddialı tavrı ile ilgili olmalıdır. Süyûtî'nin ilimlerin sayısına dair dile getirdiği şu ifadeler de yaptığı ilmî faaliyeti meşru bir zemine dayandırma gayesine matuf gibidir:[3]

> *Bil ki, hadis ilminin alt şubeleri sayılamayacak kadar çoktur*. Hâzimî … "Hadis ilminde sayısı 100'e varan alt ilim dalları bulunmaktadır. Bu ilim dallarının her biri haddizatında müstakil bir ilimdir. İlim tâlibi bütün ömrünü bunlara sarf edecek olsa yine de son noktaya ulaşamaz" demiştir.
>
> İbnü's-Salâh … 65 ilim zikredip şöyle demiştir: Bu sayı bu hususta söylenmesi mümkün olanların sonu değildir ve hadis ilimlerini sayılamayacak derecede artırmak imkân dahilindedir…
>
> Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der: "[*Ulûmü'l-Hadîs*'te İbnü's-Salâh], hadis âlimleri nezdinde kullanılan bazı hadis ilimlerine [müstakil olarak] yer vermemiştir. Kavî, ceyyid, ma'rûf, mahfûz, mücevved, sâbit, sâlih bunlardandır.
>
> *Râvilerin vasıfları ile ilgili pek çok konuya da eserde yer verilmemiştir. Nitekim hocasının ismi, kendi ismi ile aynı olan râviler, hocasının ismi, hocasının hocasının ismi ve kendi ismi aynı olan râviler, babası ve dedesi ile aynı adı taşıyan râviler, ismi ve künyesi aynı olan râviler bunlardan bazılardır*.
>
> Bulkînî … beş ilim dalını esere eklemiştir.
>
> *Bunların tamamını Allah izin verirse bu esere ekleyeceğiz*.
>
> İbnü's-Salâh müstakil olarak değerlendirilebilecek olan bazı hükümleri

1 Sırasıyla bk. "Muallak ve Mu'an'an", "Mütevâtir ve Azîz", "Müstefîz", "Mahfûz ve Ma'rûf", "Metrûk", "Muharref", "Etbâu't-tâbiîn".

2 Sırasıyla bk. "Hocasının İsmi Babasının İsmi İle Aynı Olanlar", "Kendi İsmi, Babasının İsmi ve Dedesinin İsmi Aynı Olanlar", "İsmi ve Künyesi Aynı Olanlar", "İsmi Nisbesi Aynı Olanlar".

3 *Tedrîb*, II, 84-7.

> de aynı ilim dalı içerisinde vermiştir. Mesela mu'dal hadisi anlatırken mu'allak ve mu'an'an hadislerin hükümlerini de zikretmiştir. Halbuki bunlar İbn Cemâ'a'nın yaptığı gibi müstakil iki ayrı ilimdir. Bunun aksi de zaman zaman söz konusu olmuştur. Yani aslında tek bir ilim olması gereken şeyler ayrı ayrı ele alınmıştır. … (vurgular bize ait)

Bu ifadeler Süyûtî'nin eserindeki ilave nev'lerin önemli bir kısmının kendisinden önceki müellifler tarafından da dikkate alındığını, bazılarının ise usûlün daha farklı konu başlıkları altında işlendiğini gösterir. Onun yaptığı ise büyük oranda bu dağınık eserlerdeki farklılaşan nev'leri derlemek ve bizzat bazı ilavelerde bulunmaktır.

Hacim olarak ve nev'lerin sayısı bakımından önceki usûl eserlerinden farklı bir yerde duran *Tedrîb*, klasik İslâm düşüncesindeki şerh yazım geleneğinin hadis usûlü sahasındaki en nitelikli ürünlerinden biridir. Süyûtî bu çalışmasında önce Nevevî'nin metnini vermekte, açıklanmasına ihtiyaç duyduğu paragraf, cümle ve kelimenin hemen ardından da metnin içerisine girerek izahlarda bulunmaktadır. Bu açıdan eser "kâle - kultü" tarzında bir çalışma değil, ana metin ve şerhin iç içe geçtiği memzûc/karma bir şerhtir. Söz konusu açıklamalar bazen eksik görülen yerlerin tamamlanması, bazen kapalı görülen yerlerin daha açık hale getirilmesi şeklinde olabilmektedir. Süyûtî'nin ifadeleri bazen birkaç kelime iken bazen sayfalarca devam etmektedir. Özellikle bu durumlarda düzenli bir altbaşlıklandırmanın olmaması okuyucuyu yormaktadır. Süyûtî zaman zaman isimlerin nasıl okunacağını açıklar,[1] Nevevî'nin zikrettiği konulardaki önemli kitapların ve yazarlarının isimlerini verir,[2] yine onun sadece isim, künye veya nisbesini verdiği âlim ya da râvilerin tam isimlerini kaydeder,[3] Nevevî'nin görüşünü aktardığı bir müellifin bu bilgiyi hangi eserinde zikrettiğini açıklar.[4] İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin metinlerindeki örnekleri yeterli bulmadığında ya da onların "ve saire" gibi ifadelerle muğlak bıraktığı noktalarda konuya ilişkin farklı örnekleri sıralar.[5] Eserde 80 kadar yerde "kultü/derim ki" ifadesiyle, bir o kadar yerde de doğrudan ilgili görüşün ardından konu hakkındaki şahsi mütalaalarını bu ifadeye başvurmaksızın okuyucuya sunar.

1 *Tedrîb*, III, 294; IV, 480; V, 307, 320.
2 *Tedrîb*, III, 128, 372.
3 *Tedrîb*, II, 211; IV, 144, 172, 235, 251.
4 *Tedrîb*, V, 324; IV, 144, 329.
5 *Tedrîb*, III, 256; IV, 165.

Hadis ıstılahlarının tarihî süreç içerisinde önceleri tasvirî bir tarzda sunulurken, daha sonraları mantık ilmi çerçevesinde bir "tanım" ile tanıtılması özellikle erken kullanımların gözden kaçırılması riskini beraberinde getirmektedir. Her ne kadar İbnü's-Salâh *Fetâvâ*'sında "sehifliğin başı olan felsefeye" giriş kapısı olduğunu gerekçesiyle mantık ilminin câiz olmadığı yönünde fetva verse de[1] usûl konularının taksimini ve ıstılahların tanımlarını netleştirmeyi hedeflemiş,[2] onun bu tutumu sonrasındaki müelliflerin tutumlarını da belirlemiştir. İbnü's-Salâh metni üzerine çalışan ilk müelliflerden biri olan Nevevî'nin genellikle mantık terimlerini kullanmayan ve kelâmî konulara girmeyen bir müellif olmasına mukabil usûl sahasının etkili müelliflerinden İbn Hacer *Nüzhetü'n-nazar*'da çok daha kategorik bir çerçeveye sahip hadis ıstılahları ve türlerinden bahsetmektedir. Öyle ki onun kullanımları çoğu zaman alt ve üst kategoriler varsayar, mezkur kategoriler arasında geçişkenlikleri minimize eder, ıstılahın erken kullanımlarından genellikle birini seçip onun üzerinden meseleyi vaz eder. Süyûtî ise bu gelişmeleri ve muhtemel uyumsuzlukları genellikle gündemine almamakta, konu hakkında farklı tanımları ve görüşleri sunmakla iktifa etmektedir.

Mukaddimede zikredilen "eserin Nevevî'nin yanı sıra İbnü's-Salâh'ın kitabına şerh olması" yönü *Tedrîb* boyunca takip edilebilmektedir. Süyûtî'nin bu noktadaki dikkat çekici ilmî faaliyetlerinden biri, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'te yer almayıp Nevevî'nin metne ilave ettiği hususların gösterilmesidir.[3] Bu durum *Tedrîb*'in muhtasar bir metin üzerine yapılmış bir şerh olmasının tabii bir sonucudur. Bunun tam tersine yani İbnü's-Salâh'ın yer verip Nevevî'nin hazfettiği yerlere de işaret edilmekte[4] ve İbnü's-Salâh ile Nevevî'nin tasnif tarzlarının farklılaştığı bahisler özenle kaydedilmektedir.[5] Dikkat çekici diğer bir husus İbnü's-Salâh'a yapılan itirazların düzenli olarak tespit edilmesidir.[6] Bu gibi yerlerde Süyûtî, Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) İbnü's-Salâh'a itirazlarını ve bunlara yönelik cevapları neredeyse her zaman Irâkî'den aktarır. Süyûtî bu eleştirileri bazen kendisi

1 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, I, 209-212.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs,* s. 6.
3 *Tedrîb*, II, 278, 349, 371, 563; III, 93, 98, 175, 421; V, 396.
4 *Tedrîb*, II, 132-3, 208; III, 419.
5 *Tedrîb*, II, 318.
6 *Tedrîb*, II, 153; III, 390; V, 340.

yanıtlamakta[1] bazen de başka müellifler üzerinden itirazlara cevap aramaktadır.[2] İbnü's-Salâh'ın kaydedip Nevevî'nin tekrar ettiği ve bununla birlikte problemli görülen hususlarda da Süyûtî, eserleri üzerine çalıştığı müellifleri korur bir tavır sergiler.[3] Ancak yer yer onlara yönelik itirazların nakledilmesiyle yetinilip herhangi bir cevap sunulmamakta[4] veya Nevevî'ye[5] ya da her iki müellife itiraz kabilinden görülebilecek birtakım mülahazalar dile getirilmektedir.[6]

Tedrîb'in neredeyse tamamen alıntılarla kurgulanmış olması zaman zaman metnin akışını bozan bir mahiyet arz eder. Normalde meslekî ilgileri ve bazen de mezhebî eğilimleri nedeniyle yan yana anılmaları pek mümkün görülmeyen isimlerin eserlerinden yapılan iktibaslar metnin başından sonuna dek sürmektedir. Süyûtî'nin dil sahasındaki mahareti ve sahip olduğu edebî zevk, tasarruflarla alıntıladığı bu ifadelerin farklı disiplinlere ait terminoloji ve üslubunu yer yer hafifletmişse de bu durum ikinci bir zorluğu, yani Süyûtî'nin tasarruflu alıntılarının asıl kaynakla ne oranda uyumlu olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Özellikle muhakkik Avvâme'nin özenli bir şekilde yaptığı kaynak kontrolü ve tercüme esnasında doğrudan ilgili kaynağa müracaat etme ihtiyacının doğduğu bazı yerler, aktarımlarda birtakım problemlerin mevcut olduğunu göstermektedir. Süyûtî'nin kendinden önceki bir müellifin konu hakkındaki bir eserinden özetle konuyu birkaç sayfa hacminde işlediği yerlerde ise metnin üslûbu oldukça rahattır.

Süyûtî'nin hadis usûlü meselelerini ele alma kapasitesi İbnü's-Salâh, Irâkî ve İbn Hacer ile mukayese edilebilecek bir yoğunluk ve derinlik arz etmez. O, özellikle eserin iki temel kaynağı olan Irâkî ve İbn Hacer'in yorumlarını neredeyse her zaman onaylayan bir tavırla nakleder. Süyûtî'nin bu telif tarzı, ele aldığı meselenin farkında olduğunu ve problemi, klasik anlatıları belli bir kurgu ile iktibas ederek çözebildiğini yani ilmî birikimini gösterse de onun bu müelliflerin ifadelerinden sonra zikrettiği ilave bilgiler genellikle meselenin tartışılma düzeyine herhangi bir katkı vermez, bir eksikliği

1 *Tedrîb*, II, 557.
2 *Tedrîb*, II, 436, 547-8.
3 *Tedrîb*, II, 146.
4 *Tedrîb*, II, 153; III, 81.
5 *Tedrîb*, II, 358, 387; IV, 149.
6 *Tedrîb*, III, 307.

gidermez ve çoğunlukla da bazı basit yorumların ve örneklerin eklenmesinden ibarettir. Eser boyunca gözlemlenen bu durum Süyûtî'nin kendisine ait olduğunu tasrih ettiği ifadelerden rahatlıkla takip edilebilir. Bu yargılar genellikle konuya dair bir veya birden fazla örnek zikretmek,[1] zikredilen örneğin kaynağını göstermek,[2] bir âlimin tespit edemediği bir örneği bulmak,[3] verilen bilgilerden kolayca çıkarılabilecek bir yargıyı sunmak,[4] bir âlimle aynı kanaatte olduğunu belirtmek,[5] konu etrafındaki literatüre dikkat çekmek,[6] zikredilen görüşü tamamlayan mahiyette bir bilgi getirmek,[7] kendisinden önceki bir âlimin mübhem bıraktığı ismi açıklamak,[8] diğer bir müelliften alıntılanan ifadenin İbnü's-Salâh metnindeki yerini göstermek gibi bir çerçevededir.[9] Bununla birlikte Süyûtî'nin konu çerçevesinde zikredilen örneği ya da görüşü yerinde bulmadığı veya bu örneğe itiraz edildiğini söylediği,[10] âlimlerin dikkatinden kaçan bazı kullanım veya örnekleri gündeme getirdiği,[11] özellikle ıstılahların gelişiminde dönemsel değişmeleri gündeme aldığı,[12] dönemindeki bir uygulama veya görüşü aktardığı,[13] ıstılahların kullanımına dair birtakım kanaatler arz ettiği,[14] âlimlerin konu etrafındaki görüş ve hareket tarzlarını veya bizzat konuyu değerlendirdiği yerler,[15] kendisinin dile getirip daha başka âlimlerce de desteklendiğini belirttiği görüşler[16] ve ilk olarak kendisinin temas ettiğini belirttiği bahisler[17] de eserde yer alır. *Tedrîb*'deki bu telif tarzı, Süyûtî'nin en önemli özelliği olarak bilinen "bilgileri derleme" becerisini yansıtır mahiyettedir.

---

1 *Tedrîb*, II, 189-191; III, 112, 248, 396-8, 402-3, 502; IV, 254, 375.
2 *Tedrîb*, IV, 385; V, 197, 222.
3 *Tedrîb*, III, 106.
4 *Tedrîb*, II, 277, 552; III, 121, 214; V, 512.
5 *Tedrîb*, II, 505; III, 87.
6 *Tedrîb*, II, 353-7; III, 372; V, 553.
7 *Tedrîb*, III, 193; IV, 170; V, 86.
8 *Tedrîb*, IV, 345-6.
9 *Tedrîb*, II, 419.
10 *Tedrîb*, II, 240 [onun buradaki itiraz daha önce İbn Hacer tarafından da dile getirilmiştir]; III, 401; IV, 317; V, 322, 340.
11 *Tedrîb*, IV, 184, 308; V, 296.
12 *Tedrîb*, IV, 326, 327.
13 *Tedrîb*, IV, 533; III, 35.
14 *Tedrîb*, IV, 475.
15 *Tedrîb*, III, 122-3; IV, 230, 247, 285, 303, 320, 330, 341, 511; V, 51.
16 *Tedrîb*, IV, 478.
17 *Tedrîb*, II, 463, 505.

Süyûtî'ye ait bazı yorumların ne oranda isabetli olduğu ise tartışmalıdır. Nitekim o bir yerde sahâbe hakkındaki farklı kanaatleri verdikten sonra "Bunların hiçbirisi doğru değildir. Ancak yine de onlara hüsnü zanda bulunuyor ve bunların hepsini bu konuda ecir verilen ictihadlara hamlediyoruz" şeklinde bir izahta bulunur.[1] Ancak Muhammed Avvâme haklı olarak meselenin ictihâdî bir yönü olmadığına dikkat çekip "bu görüşlerin bid'atçılara ait olduğu"nu belirtir. Öte yandan eserin yazma nüshalarının tamamında yanlış olarak kaydedildiği dikkate alınarak müellife nispet edilmesi gereken bazı teknik problemler de eserde yer alır. Konu hakkındaki yirmiden fazla hataya örnek olarak Haccâc b. Muhammed'in "Haccâc b. Musa",[2] İbn Ebû Hâtim'in "Ebû Hâtim"[3] ve Süleyman el-A'meş olması gereken ismin "Süleyman et-Teymî" şeklinde kaydedilmesi[4] zikredilebilir.

Süyûtî'nin farklı ilim dallarındaki maharetinin *Tedrîb*'deki izdüşümleri de incelenmeye muhtaç bir konudur. Örneğin özellikle hadis ıstılahlarının tanımlarına ayrılan nev' girişlerinde Süyûtî hem kendi dilsel yorumlarını sunar hem de alanın uzmanlarından nakillerde bulunur.[5] Bazen yapılan dilsel tercihler hakkındaki kendi kanaatini arz eder.[6] Eserin baş taraflarında ise âyetlerde geçen bazı kelimeleri izah ederken tefsir literatüründen ve dilcilerin görüşlerinden istifade eder. Ayrıca bazı tefsirlerin öne çıkan yönlerine vurgu yapar.[7] Onun itikâdî veya fıkhî mezhebinin eserdeki yorumlarını etkilediğine dair herhangi bir tespit yapmak ise mümkün olmamıştır.

Süyûtî'nin, Nevevî'nin eseri üzerinde çalışırken oldukça fazla sayıda kaynaktan istifade ettiği görülür. Tahmin edileceği üzere klasik hadis ve fıkıh usûlü eserleri bunların başında gelmektedir. Ancak Süyûtî'nin çok yönlü okuma ve telifleri, bir hadis usûlü eseri olan *Tedrîb*'deki kaynak skalasını tahmin edilenin çok ötesine taşımıştır. Eserin en temel kaynakları hiç şüphesiz Zeynüddîn el-Irâkî'nin (ö. 806/1404) eserleridir. Onun İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'ini 1002 beyitte özetleyen ve *Tebsıratü'l-Mübtedî ve*

1 *Tedrîb*, V, 186 ve dp. 2.
2 *Tedrîb*, III, 229.
3 *Tedrîb*, III, 113.
4 *Tedrîb*, II, 248.
5 *Tedrîb*, III, 191-2, 341-3; V, 248-252.
6 *Tedrîb*, V, 450.
7 *Tedrîb*, III, 492.

Tezkiretü'l-Müntehî adını verse de *Elfiyye* adıyla meşhur olan eserinin şerhi ile *en-Nüket* olarak da anılan *et-Takyîd ve'l-Îzâh*'ı *Tedrîb*'e yoğun olarak kaynaklık etmiştir. Irâkî, kendi *Elfiyye*'si üzerine iki farklı şerh kaleme almışsa da *Tedrîb* sahibi *Elfiyye*'nin şerhlerinden hacimli olup tamamlanamayan ve muhtemelen *Fethu'l-Mugîs* adını taşıyan eseri değil,[1] *Şerhu'l-Elfiyye* olarak meşhur olan *Şerhu't-Tabsira*'yı yoğun olarak kullanmıştır. Tespitlerimize göre Süyûtî *Tedrîb*'de Irâkî'den 400 kadar alıntı yapmıştır ki, bu durum eserin büyük oranda mezkur iki çalışmaya dayandığını gösterir.

Irâkî'nin eserlerinden sonra Süyûtî'nin en fazla istifade ettiği eserler, Irâkî'nin talebesi İbn Hacer'in *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*'ı ile oldukça muhtasar bir tabiat arz eden *Nuhbetü'l-Fiker*'e şerh olmak üzere kaleme aldığı *Nüzhetü'n-Nazar*'ıdır. *Tedrîb*'de daima "Şeyhülislâm" olarak anılan İbn Hacer'e 300 kadar atıf yapılmıştır. Bu atıfların neredeyse tamamında onaylama tavrı sezinlenmektedir. Ayrıca Süyûtî'nin, İbn Hacer'in sonraki dönemde hayli belirleyici olan mezkur eserlerine başvurmakla kalmadığı ve onun hadis usûlüne dair pek çok kanaat serdettiği *Fethu'l-Bârî* adlı hacimli Buhârî şerhine ve diğer bazı eserlerine de atıflar yaptığı görülür. Süyûtî'nin bu tavrı, bir âlimin konu hakkındaki kanaatlerine ulaşırken farklı eserlerine başvurmanın önemini gösterir ve bu ilmî faaliyet İbn Hacer'in kanaatlerini bir arada görme imkanı verir. Bununla birlikte Süyûtî, İbn Hacer'in görüşleri için daha başka kaynaklardan da istifade etmiştir. Bu noktada en dikkat çekici eser ise Bürhânüddin el-Bikâî'nin (ö. 885/1480), büyük oranda hocası İbn Hacer'in Irâkî'nin *Şerhu'l-Elfiyye*'sini okuturken yaptığı izahları kayıt altına almasıyla oluşan eseri *en-Nüketü'l-Vefiyye*'dir. Süyûtî *Tedrîb*'de 80 kadar yerde özellikle İbn Hacer'in bazı kanaatlerini ve işlenen konu etrafındaki bazı farklı görüşleri bu eserden aktarmasına rağmen ne Bikâî'nin adını ne de eserini zikreder. *Tedrîb* muhakkiki Avvâme'ye göre ise Süyûtî İbn Hacer'in görüşlerini tamamen bu eserden aktarmıştır.[2] Son olarak Avvâme, Süyûtî'nin İbn Hacer'e atıf yaptığı ancak mezkur eserlerde yer almayan birtakım bilgilerin İbn Hacer'in kaybolmuş olan *en-Nüketü'l-Kübrâ*'sında yer almış olabileceğinden de bahseder.[3]

1 Irâkî'nin kendi eseri üzerine yaptığı çalışmalar için bk. Ahmed Ma'bed, *el-Hâfız el-Irâkî ve Eseruhû fi's-Sünne*, II, 792-4.

2 *Tedrîb* (Avvâme), I, 10.

3 *Tedrîb*, II, 128, 141, 149, 167, 170, 172, 226, 259, 284.

Öte yandan hadis usûlü tarihinin akışını belirleyen isim olarak anılabilecek İbnü's-Salâh'a *Tedrîbü'r-Râvî*'de 430 kadar yerde atıf yapılmaktadır. Bu atıflarda İbnü's-Salâh'ın Nevevî tarafından zikredilmeyen ifadelerine düzenli olarak yer verilir, *Ulûmü'l-Hadîs*'te yer almayıp Nevevî'nin ilave ettiği hususlara dikkat çekilir, Nevevî'nin İbnü's-Salâh'tan ayrı düşündüğü yerler belirlenir ve yer yer de İbnü's-Salâh metni üzerinden bir mesele tartışılır. Yine eserin farklı yerlerinde İbnü's-Salâh'ın birtakım tespitlerine yönelik itirazlar da dile getirilir. Anlaşıldığı kadarıyla bu itirazların büyük bir kısmı *Ulûmü'l-Hadîs* üzerine *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh* adlı bir eser yazan Moğultay b. Kılıç'a aittir. Ancak Süyûtî, -muhtemelen ana kaynakları Irâkî ve İbn Hacer'den dolayı- onun adını mezkur itirazları dile getirirken anmamaktadır. Ayrıca Irâkî'nin ve daha başka müelliflerin İbnü's-Salâh'a yönelik bazı itirazları bizzat Süyûtî tarafından cevaplanır.

Süyûtî'nin, eseri üzerine çalıştığı Nevevî'nin görüşlerini netleştirmek ve çoğu zaman daha farklı görüşlerini zikretmek için onun diğer bazı eserlerine başvurduğu da görülür. Örneğin Nevevî'nin Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yazdığı şerhine, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) Şâfiî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Mühezzeb* üzerine yazmaya başladığı ancak yarım kalan ve *el-Mecmû'* adıyla da anılan *Şerhu'l-Mühezzeb*'ine daha yoğun atıflar yaparken, yeri geldikçe onun *Takrîb*'in aslı olan *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*'e, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*'ına ve yarım kalmış Buhârî şerhi *et-Telhîs Şerhu'l-Câmii's-Sahîh*'ine başvurmaktadır. Süyûtî'nin bu ilmî çabası, Nevevî'nin hadis usûlüne dair görüşlerinin bütüncül bir surette görülebilmesine imkan vermektedir.

İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkî ve İbn Hacer'e yapılan atıflar eserin temel kaynaklarını da belirleme imkanı vermektedir. Bu kadar olmasa da eserlerinden sıklıkla alıntı yapılan diğer bir müellif hadis usûlünün neredeyse her bir alt ilim dalında eser kaleme almış olan Hatîb el-Bağdâdî'dir. *Tedrîb*'in farklı yerlerinde Hatîb'in özellikle *el-Kifâye*'sine ve *el-Câmi li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*'ine ve daha az olmakla birlikte *Târîhu Bağdâd*, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih* ve *el-Fasl li'l-Vasl* gibi eserlerine yönelik 300'den fazla atıf vardır. Mütekaddimûn dönemi hadis usûlü müelliflerinden olan Hâkim'in *Ma'rife*'sine ve *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*'ine ise eserde 80'den fazla

yerde başvurulur. Süyûtî'nin nispeten kendisine yakın müelliflerin eserlerine doğrudan atıf yapmış olması kuvvetle muhtemel ise de özellikle Hâkim en-Neysâbûrî, Beyhakî (ö. 458/1066) ve Hatîb el-Bağdâdî'ye atıfların muahhar kaynaklar üzerinden yapılıp yapılmadığı ayrıca incelenmek durumundadır. Ancak örnek olarak Irâkî'nin *Şerhu'l-Elfiyye*'sinde özellikle Hâkim ve Beyhakî'nin *el-Medhal*'lerine yapılan atıflarla Süyûtî'nin bu iki eserden istifade etme oranı karşılaştırıldığında, Süyûtî'nin mezkur eserlere doğrudan başvurmuş olma ihtimalinin daha baskın olduğu kanaati hasıl olmaktadır.

Süyûtî'nin özellikle hadis yazımı ve tahammül metotları bahislerinde Endülüslü âlim Kâdı İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlmâ*ʿına 70 kadar yerde başvurduğu görülmektedir. 50 kadar yerde Bulkînî'nin (ö. 805/1405) büyük oranda Moğultay b. Kılıç'ın kitabına dayandığı eseri *Mehâsinü'l-Istılâh*'ına, Beyhakî'nin *el-Medhal*'ine ve İbn Abdülber'in *et-Temhîd*'i ile *Câmi'u Beyâni'l-İlm*'ine ve daha başka eserlerine, 30 kadar yerde İbn Dakîkul'îd'in (ö. 702/1302) *el-İktirâh*'ına, Alâî'ye (ö. 1359/761) ve Zerkeşî'nin *en-Nüket* ve *el-Bahru'l-Muhît*'ine atıf yapılmıştır. Eserde hadis usûlünün farklı konuları ile ilgili olarak Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Meâlimü's-Sünen*'ine, Halîlî'nin (ö. 446/1055) *el-İrşâd*'ına, Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin *Edebü'l-İmlâ*'sına, Hâzimî'nin (ö. 584/1188) *el-İ'tibâr* ve *Şürût* adlı eserlerine, İbnü'l-Kattân'ın (ö. 628/1231) *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*'ına, İbnü's-Salâh'ın *Sıyânetü Sahîhi Müslim*'ine, Reşîd el-Attâr'ın (ö. 662/1264) *Gureru'l-Fevâid*'ine, İbn Cemâ'a'nın (ö. 733/1333) el-*Menhelü'r-Revî*'sine, İbn Seyyidünnâs'ın (ö. 1334/734) *en-Nefhu'ş-Şezî*'sine, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*'ine ve Şümünnî'nin *el-Âli'r-Rütbe*'sine zaman zaman başvurulmaktadır.

Eserde genel kaynak kullanımı bu minval üzere olsa da Süyûtî'nin özellikle ziyadeler bölümünde İbn Hacer'in görüşlerinden yararlandığı görülür. Öte yandan Süyûtî çerçevesi belli bazı konuların işlenişinde, büyük oranda o konuda daha önce kaleme alınan temsil gücü yüksek metinlerin ekseninde hareket etmiştir. Örneğin Buhârî etrafındaki tartışmalar tahlil edilirken Dârekutnî'nin *et-Tetebbu'* adlı eseri ve İbn Hacer'in *Hedyü's-Sârî*'si dikkat çekici oranda belirleyici olmuştur. Keza Müslim'e yönelik eleştirilerde Reşîd el-Attâr'ın *Gureru'l-Fevâidi'l-Mecmû'a fî Beyâni mâ Vaka'a fî Sahîhi*

Müslim mine'l-Ehâdîsi'l-Maktû'a'sından, müdrec konusu işlenirken Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdrec*'inden, Buhârî ve Müslim'in şartları incelenirken Hâzimî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*'sinden yoğun olarak istifade etmiştir.

Süyûtî'nin buraya kadarki müelliflerden istifadesi daha ziyade hadis ve hadis usûlüne dair bahislerde olmuşken eserdeki râvilere ilişkin veriler ise tahmin edilebileceği üzere büyük oranda bu sahanın etkili isimleri Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i ile Zehebî'nin *Siyer* ve *Mîzân*'ına dayanmaktadır. Bu iki eserden ve özellikle Mizzî'nin *Tuhfetü'l-Eşrâf*'ından bazen hadis usûlüne dair bahisler de aktarılır.

Fıkıh ve fıkıh usûlü konularında ise kaynak olarak kronolojik bir döküm yapılacak olursa Ebû Bekir es-Sayrafî'nin (ö. 330/941) görüşleri, Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Hâvî*'si, eser boyunca "İmâmü'l-Harameyn" diye andığı Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhân*'ı, Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin (ö. 489/1096) *Kavâtı'u'l-Edille*'si, Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı, Râzî'nin (ö. 606/1210) *el-Mahsûl*'ü ve Âmidî'nin (ö. 631/1233) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*'ı öne çıkmaktadır. Eserde hadis sahasında yazılan kitapların dışında geniş bir literatüre başvurulması, hadis usûlü sahasının diğer ilim dalları ile irtibatını görme imkanı da vermektedir.

Süyûtî eserde kendi teliflerine de yeri geldikçe atıf yapmaktadır. Açıkça adını andığı eserlere örnek olarak *el-Müsned*'de yer alıp İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ında zikredilen 14 hadisin değerlendirmelerini içeren *ez-Zeylü'l-Mümehhed* adlı zeyli ve bu iki kitaba zeyil olarak yazdığı *el-Kavlü'l-Hasen fi'z-Zebbi ani's-Sünen* adlı eseri,[1] İbnü'l-Cevzî'nin eserinin *el-Leâli'l-Masnû'a* adıyla bilinen ancak *Tedrîb*'de *Muhtasaru'l-Mevzûât* olarak anılan özeti,[2] mütevâtir hadisler konusundaki *el-Ezhâru'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*'si ve bu eserin özeti mahiyetindeki *Katfü'l-Ezhâr*'ı,[3] İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb*'ını bir cilt halinde ihtisar edip ona çok sayıda ilavede bulunduğu *Lübbü'l-Lübâb*'ı,[4] Hz. Peygamber'in isimlerinin açıklanmasına dair *Şerhu'l-*

1 *Tedrîb*, III, 453.
2 *Tedrîb*, IV, 375.
3 *Tedrîb*, V, 46-7.
4 *Tedrîb*, V, 591.

Esmâi'n-Nebeviyye adlı eseri,[1] sûrelerin faziletlerine dair *Hamâilü'z-Zeher fî Fezâili's-Suver*[2] adlı çalışması ve dilcilerin biyografilerine hasrettiği ve burada *Tabakâtü'n-Nuhât*[3] olarak andığı *Bugyetü'l-Vu'ât* zikredilebilir.

Onun ismini anmadığı eserlerine örnek olarak ise "Hz. Peygamber'den ve sahâbeden tefsir hakkında nakledilen rivayetler üzerine eğildim ve onları büyük bir kitapta derledim. On bin kadar hadise ulaştım" şeklinde tanıttığı ve günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen *Tercümânü'l-Kur'ân* adlı eseri,[4] halk dilinde meşhur olan literatüre dahil olup alfabetik tertibi esas alan *ed-Düreru'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire*'si,[5] İbnü'l-Cevzî'nin eserinde tenkide konu olan hadisleri derleyip değerlendirdiği *en-Nüketü'l-Bedîât*'ı,[6] Hz. Peygamber'in dua esnasında ellerini kaldırdığı bilgisini içeren 100 kadar hadisi derlediği *Fazzu'l-Vi'â' fi Ehâdîsi Ref'i'l-Yedeyn fi'd-Du'a*'sı,[7] Ebû Zekeriya İbn Mende'nin (ö. 512/1119) sahâbeden 120 yıl yaşayanları derlediği cüzünün muhtasarı,[8] İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinin muhtasarı olan *Aynü'l-İsâbe*'si,[9] mesmuatı içerisindeki müselsel hadisleri isnâdlarıyla derleyen *el-Müselselâtü'l-Kübrâ*'sı,[10] Hz. Peygamber'in meleklere de gönderildiğine dair *Tezyînü'l-Erâik fî İrsâli'n-Nebî ile'l-Melâik* adlı risâlesi,[11] Beyhakî'nin *Şuabü'l-Îmân*'ının *Kütüb-i Sitte*'ye olan zevâidini tek cilt halinde derlediği çalışması anılabilir.[12]

Süyûtî'nin bazı telif planlarına da eserde tesadüf edilmektedir. Nitekim o, Zehebî'nin hayli faydalı bir eser olarak gördüğü *el-Muğnî*'sinin eksiklerini tamamlamak üzere bir zeyil kaleme almayı,[13] kendisinden önceki âlimlerin zikretmediği muhadram râvileri müstakil bir kitapta toplamayı,[14]

---

1 *Tedrîb*, II, 116. Bu eser *er-Riyâdu'l-Enîka fî Şerhi Esmâi Hayri'l-Halîka* adıyla bilinir.
2 *Tedrîb*, V, 492.
3 *Tedrîb*, V, 384.
4 *Tedrîb*, III, 124.
5 *Tedrîb*, V, 7.
6 *Tedrîb*, III, 451-2.
7 *Tedrîb*, V, 51.
8 *Tedrîb*, V, 523.
9 *Tedrîb*, V, 151.
10 *Tedrîb*, V, 83.
11 *Tedrîb*, II, 115.
12 *Tedrîb*, II, 357.
13 *Tedrîb*, V, 542.
14 *Tedrîb*, V, 254-5.

garîbü'l-hadîs konusundaki kitapların "en iyisi, en hacimlisi, şu anda en meşhuru ve en yaygın olanı" olarak tanımladığı İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sini özetlemeyi tasarlar.[1]

Süyûtî'nin *Tedrîb*'de isimlerini açıkça zikrettiği eserlerin sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla 400'ün üzerindedir. Bu eserlerden bir kısmı müelliflerinin tanıtımı sadedinde gündeme getirilmişse de, ciddi bir kısmının *Tedrîb*'in yazımı esnasında Süyûtî'nin elinin altında veya bir ulaşma mesafesinde olduğu söylenebilir. Ayrıca Süyûtî konu hakkında bir eserden bahsetmesine rağmen o eseri görmemişse bunu da tasrih etmektedir. Mesela o, Safiyyüddîn el-Hindî el-Ürmevî'nin (ö. 693/1294) İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si üzerine kaleme aldığı zeyle[2] veya Nevevî'nin, babasından başkasına nispet edilen râvilere dair cüzüne muttali olamadığını belirtir.[3] Bununla birlikte Süyûtî'nin bazı klasik eserlere özellikle Irâkî ve İbn Hacer gibi sahanın iki büyük isminin usûle dair eserleri üzerinden ulaştığı açıktır. Örneğin Basrî'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed*'indeki bir bilgiyi İbn Hacer'den,[4] İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) görüşlerini Zerkeşî'den aktarabilmektedir.[5] Hatta onun alıntı yaptığı kaynaktaki hataları aynen kendi metnine taşıdığı yerler de söz konusudur. Örneğin o bir yerde bazı ifadeler için Hâkim'in *Ulûmü'l-Hadîs*'ine atıf yapsa da buradaki isim aslında Hatîb el-Bağdâdî olmalıdır. Ancak Süyûtî ilgili alıntıda İbn Hacer'e dayandığı için, onun hatasını tekrar etmek durumunda kalmıştır.[6] Yine Süyûtî, Ahmed b. Hanbel'in bir ifadesini İbn Hacer'den nakletmiş, burada ilgili kişiyi Bişr b. el-Mufaddal olarak kaydetmiştir. Halbuki söz konusu isim Hişâm ed-Destüvâî olmalıdır. Süyûtî burada da İbn Hacer'in hatasını tekrar etmiştir.[7]

Tedrîb'in erken tarihli yazmaları ile daha geç tarihli yazmaları arasındaki bazı farklılıklar ve erken nüshalarda yer almayıp muahhar nüshalarda bulunan bazı ifadeler Süyûtî'nin metni farklı okuma/okutma aşamalarında

---

1 *Tedrîb*, V, 68. Eser *ed-Dürru'n-Nesîr fî Telhîsi Nihâyeti İbni'l-Esîr* adıyla matbudur.
2 *Tedrîb*, V, 68.
3 *Tedrîb*, V, 471.
4 *Tedrîb*, II, 173-4, dp. 1.
5 *Tedrîb*, II, 256, dp. 1.
6 *Tedrîb*, II, 163-4, dp. 2.
7 *Tedrîb*, II, 301, dp. 1.

birtakım redaktelere tâbi tuttuğunu gösterir. Örneğin eldeki en erken yazma olan Feyzullah Efendi nüshasının bazı ifadelerde[1] veya isim zabtlarında tek kalabildiği görülmektedir.[2] Süyûtî'nin metne yönelik tasarrufları ise daha ziyade birtakım bilgilerin metne ilave edilmesi kabilindedir. Nitekim Feyzullah Efendi nüshasında yer almayan bazı alıntı[3] ve yeni yorumlara[4] eserin sonraki yazmalarında tesadüf edilebilmektedir. Öte yandan Feyzullah Efendi nüshasının da birden fazla kere okutulduğu hem nüshanın sonundaki icazetlerden hem nüsha de üzerindeki bazı düzeltmelerden anlaşılmaktadır.[5]

Tabii ki gerek *Tedrîb*'de gerekse ondan önceki klasik hadis usûlü eserlerinde dört başı mamur bir usûl tarihi aramak beyhude bir çaba olacaktır. Çünkü bu eserlerin yazılış gayesi hadis usûlünün tarihî gelişim seyrini sunmak değil, genellikle talebeye hadis usûlünün temel ıstılâhlarını öğretmektir. Ayrıca erken dönemden beri tarihî bir gelişimi tasvir edecek bir iç tertipten ziyade ıstılâh merkezli bir anlatım çerçevesinde şekillenen bu eserlerde ıstılâhların tarihî seyrini takip etmek bile zaman zaman büyük zorluk arz etmektedir. Her ne kadar erken dönemden itibaren ilgili hadis usûlü teriminin kim tarafından ne şekilde kullanıldığına -en azından Süyûtî'nin *Tedrîb*'i veya Sehavî'nin *Fethu'l-Mugîs*'i gibi hacimli- usûl eserlerinde bazen yer verilmekte ise de bunlar sistematik değildir ve ıstılâhın farklı ekol, mezhep ve meşrepler tarafından ne şekillerde kullanıldığını görme imkânı nadiren söz konusudur. Örneğin Hâkim en-Neysâbûrî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinde ıstılahın farklı kullanımlarına daha fazla dikkat çekilirken İbnü's-Salâh'ın metninde genellikle merkeze bir kullanım alınmakta, diğer bazı kullanımlara ise işaret etmekle yetinilmektedir.

Usûl eseri yazım tarzı daha sonra İbn Hacer'le bir kez daha muhteva bakımından değişikliğe uğramış ve onun usûle dair *Nuhbetü'l-Fiker* ve

1 *Tedrîb*, III, 478, dp. 4.
2 *Tedrîb*, III, 428, dp. 2.
3 *Tedrîb*, II, 462, dp. 1. Burada Zerkeşî'nin bir ifadesi metne eklenmiştir. Aynı durum bir diğer Zerkeşî alıntısı için de geçerlidir (*Tedrîb*, II, 463, dp. 4).
4 *Tedrîb*, V, 376, dp. 4. Burada lakaplarla ilgili kendine ait bir yoruma yer verir.
5 *Tedrîb*, II, 515, dp. 2. Burada diğer nüshalarda "tekaddüm" olarak kaydedilen kelime ufak bir tadilatla "takdîm" haline getirilmiştir.

Nüzhetü'n-Nazar adlı eserleri İbnü's-Salâh metni üzerine yapılan çalışmalar olmasına rağmen *Ulûmü'l-Hadîs*'teki çeşitliliği dahi yansıtmamış ve kavramları oldukça net kategorik ayrımlarla tanımlamaya gayret etmiştir. Muhtevadaki bu daralmanın "nazma çekme", "ihtisâr etme" gibi yazım tarzları ya da eserlerin hedef kitlesiyle ve dolayısıyla pedagojik hedeflerle ne oranda ilgili olduğu ayrıca incelenmeye muhtaçsa da her hâlükârda mütekaddimûn dönemi kullanımlarından uzaklaşan tanımlama ve anlatımların erken devir metinlerini, özellikle de Ricâl ve İlel sahasındaki erken eserleri anlamada birtakım problemlere sebebiyet verdiği açıktır. Nitekim mürsel, münker, illet, teferrüd, ehl-i bid'atten hadis rivayeti, manen hadis rivayeti gibi hadis ıstılahları ve konularında bu zorluk daha belirgindir. Söz konusu muhteva daralmasının ardından Sehâvî ve Süyûtî'nin eserleri aslına bakılırsa erken kullanımları yeniden takip etmek için bir imkan olarak görülebilir. Ancak her iki müellifin de ıstılah gelişimini takip etmek veya ilgili usûl konularını ortaya çıktıkları bağlamda işlemek gibi bir hedef güttüklerini söylemek mümkün değildir. Her hâlükârda bu iki eser, hadis usûlü konusu olan veya müellifleri tarafından bu kapsama alınan bazı meselelere dair dağınık malzemenin bir araya getirildiği "kırkambar" misali metinler olarak yorumlanmak durumundadır.

Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Neşirleri

Süyûtî'nin eserinin yazıldığı dönemde herhangi bir etki uyandırıp uyandırmadığı veya klasik dönemde kendisinden sonraki hangi kitaplara ne şekilde kaynaklık ettiğine dair elimizde çok fazla veri yoktur. Aynı problem *Tedrîb* üzerine yapılan klasik çalışmalar için de söz konusudur. Eser üzerine yapılan çalışmalar daha ziyade birtakım açıklayıcı notların nüsha kenarlarına düşülmesinden ibarettir. Muhammed Avvâme'nin *Tedrîb* tahkikinin dipnotları içerisinde köşeli parantezle ve bold olarak neşrettiği Ahmed b. Ahmed İbnü'l-Acemî'nin (ö. 1086/1675) hicrî 1058'de tamamladığı ta'lîk bu bağlamda anılabilir. Onun *Tedrîb*'in hâşiyelerine düştüğü notlar neredeyse tamamen dilsel izahlar ve isim zabtlarından ibarettir. Ebû Muâz Tarık b. Ivadullah'ın *el-Muhtasaru'l-Hâvî li-Mühimmâti Tedrîbi'r-Râvî* adlı eseri ise *Tedrîb*'in çağdaş bir muhtasarıdır.[1]

1 Eser, onun *Tedrîb* tahkikinin üçüncü cildi olarak neşredilmiştir, bk. kaynakça.

Tedrîb'in, Türk okuyucularının aşina olduğu bir metin olan Babanzade Ahmed Naim Efendi'nin *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*'ne mukaddime olmak üzere kaleme aldığı hacimli usûl kısmına kaynaklık ettiği rahatlıkla söylenebilir. Müellif eserde istifade ettiği kitaplar içerisinde *Tedrîb*'i de zikreder.[1] Ancak *Tedrîb*'in mezkur mukaddimeye etkisi sıradan bir kaynak olmanın çok ötesine geçmiş, çoğu yerde Ahmed Naim Efendi konunun anlatımını bu eserden yaptığı tercümelere dayandırmakla yetinmiştir. Eserin kaleme alındığı yıllarda Türkçe'de bu boyutta bir usûl eseri olmadığı gibi pek çok usûl kavramının Türkçe'de nasıl ifade edileceğine dair ortak kabulden bahsetmek de mümkün değildi. Bu anlamda Ahmed Naim Efendi'nin tercüme etkisi yoğun olarak hissedilen telifinin, çoğu ıstılahın çevirisini belki de ilk defa Türk okuyucusuna sunduğu söylenebilir. Bununla birlikte ilgili metinde hatırı sayılır miktarda kavramın tercüme edilmeden sadece latinize edilerek bırakıldığı da belirtilmelidir.[2]

Tedrîbü'r-Râvi farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda pek çok kereler yayınlanmıştır. Bu baskıların bazıları tahkikli olmasa da[3] bazıları muhakkikler tarafından yayına hazırlanmıştır. Eserin çağdaş dönemde en erken neşri Abdülvehhâb Abdüllatif'e aittir.[4] Zaman zaman birtakım açıklayıcı notlar içeren bu neşirde bazı düşmeler vardır ve klasik kaynaklara yapılan muhakkik atıfları yeterli düzeyde değildir. Eser İzzet Ali Atıyye ve Musa Muhammed Ali,[5] Ahmed Ömer Hâşim,[6] Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî,[7] Arafat el-Aşşâ Hasûne,[8] Ebû Abdurrahman Salih b. Muhammed Avîza,[9] Muhammed Eymen Şibrâvî[10] ve Abdurrahman el-Muhammedî[11] tarafından

1 Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I, 495 (mukaddime).

2 Bu konu Veli Atmaca tarafından iki makalede ele alınmıştır ("Tecrîd-i Sarîh Muakddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I) (*Tedrîb*u'r-Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular)", *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, XIII, sy. 41, s. 79-90; a.mlf., "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi II: Mukaddime'ye *Tedrîbu'r-Râvî*'den Alınan Pasaj Bilgilerin Tesbiti", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, VIII, sy. 1, s. 109-127).

3 I-II, Medine 1392, 1396; I-II, Beyrut 1399, 1409; I-II, Riyad 1400.

4 Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1307. Bu neşrin diğer baskıları için bk. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1979/1399 1 c'de 2 c.; Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1959/1379.

5 Kahire: Matbaatü Hassân, 1400-5/1980-5.

6 Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1409, I-II.

7 Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415, I-II.

8 Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.

9 Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, I-II.

10 Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.

11 Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.

da neşredilmiştir. Ancak bu neşirlerin öncekilere tercih edilmesini gerektirecek bir niteliği bulunmamaktadır. Eserin Ebû Muâz Tarık b. Ivadullah b. Muhammed,[1] Bedî‘ es-Seyyid el-Lahhâm,[2] Sirsâvî ve Avvâme tarafından yapılan tahkikleri ise hem *Tedrîb* metninin daha sorunsuz bir hal almasında hem de eserde atıf yapılan yerlerinde tespitinde önemli roller ifa etmiştir. Tarık b. Ivadullâh tahkiki etraflı fihristleriyle de dikkat çekmektedir. Eserin daha sonra ve daha iyi bir neşri ise Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî tarafından yapılmıştır.[3] *Tedrîb* hakkında faydalı bir giriş de barındıran bu neşir hem daha fazla nüshaya başvurularak nassın doğru olarak tespiti hem de klasik atıfları mümkün mertebe belirleme açısından diğer neşirlere nazaran hayli ileri bir düzeydedir. Ancak buraya kadarki neşirlerin tamamında birtakım hatalar tekrar etmekte, metnin barındırdığı bazı sorunlar bir türlü çözülmemektedir. Eserin son tahkiki olan Muhammed Avvâme'nin neşri ise[4] *Tedrîb* metnindeki hataları en aza indirdiği gibi ileride değinileceği üzere pek çok hadis usûlü konusu hakkında başlı başına bir şerh sayılabilecek etraflı açıklamalar içermektedir.

İlginç bir şekilde Süyûtî'nin hadisçiliği hakkında birtakım çalışmalar varsa da özellikle hadis usûlüne dair eserleri ve *Tedrîbü'r-Râvî*'si hakkındaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Örneğin erken tarihli bir çalışma olan Lahhâm'ın doktora tezinde *Tedrîbü'r-Râvî*'nin tahliline ayrılan sayfalar konuyu ele alma düzeyi açısından ancak giriş mahiyetinde görülebilir.[5] Recep Aslan'ın Süyûtî'nin hadis ilmindeki yerini inceleme iddiası taşıyan doktora tezi ise konu hakkında herhangi bir şey söylememektedir.[6] İshak Aliyû Rûbû'nun *el-Ehâdîs ve'l-Âsâru'l-Merfû‘atü'l-Vâride fî Kitâbi Tedrîbi'r-Râvî li'l-İmâmi's-Süyûtî* adlı çalışması[7] eserdeki rivayet kullanımlarını incelemektedir. Hayfâ Abdülazîz es-Sultânî el-Eşrefî'nin *el-Kavâidü'l-Hadîsiyye fî Mustalahi'l-Hadîs: Dirâse İstikrâiyye fî Kitâbi Tedrîbi'r-Râvî*[8] adlı doktora tezine ise ulaşma imkanımız olmamıştır. *Tedrîb* muhakkiklerinin de eser üzerine kaleme

1 Riyad: Dâru'l-Âsime li'n-Neşri ve't-Tevzi‘, 1423/2002, I-II.
2 Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1426/2005, I-II.
3 Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431, I-II.
4 Medine: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 1437/2016, I-V.
5 Lahhâm, *el-İmâmü's-Süyûtî Muhaddisen*, s. 294-305.
6 *Tedrîb* ile ilgili kısım için bk. Aslan, *Suyutî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 77-9.
7 (yüksek lisans, 2008), Sudan: Câmiatü Umdurmân.
8 (doktora tezi, 2010), Malezya: Câmiatü'l-İslâmiyye.

aldığı bazı metinler bulunmaktadır. Örneğin Sirsâvî, neşrinin başında Süyûtî, Nevevî ve *Tedrîb*'den bahseden bir giriş kaleme almıştır.[1]

Tercüme Üzerine…

Tedrîbü'r-Râvi gibi bir eserin tercümesine neden gerek duyulduğu sorusu önemlidir. Ehlinin malumu olduğu üzere Cumhuriyet Türkiye'sinde hadis usûlü ile ilgili klasik eser çevirileri yok denecek kadar azdır. Merhum Talat Koçyiğit'in (ö. 2011), İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker* şerhi *Nüzhetü'n-Nazar*'ını *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*[2] adıyla tercüme etmesinin üzerinden yaklaşık elli yıl geçmiştir. Bu süre zarfında Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) *Risâle fî Usûli'l-Hadîs*'i[3] ve Davud-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) bu esere yazdığı şerhin çevirisi yapılmış,[4] hadis usûlü tarihinin en önemli metni olan İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inin çevirisi ise *Hadis İlimleri* adıyla ve elinizdeki *Tedrîb* tercümesi tamamlandıktan sonra yayımlanmıştır.[5] Ancak tek başına usûl tercümelerinin azlığı *Tedrîb* çapındaki klasik bir metnin Türkçe'ye aktarılması için yeterli bir sebep değildir. Kanaatimizce her bir ilim dalının temel metinlerinin dilimize farklı zamanlarda ve farklı mütercimler tarafından aktarılması, her bir yeni tercümenin öncekilerin eksiklerini ve hatalarını gidermesi bir yandan ıstılahların daha incelikli kullanımlarının dilde yerleşmesine imkan verecek diğer yandan alanın temel metinleri ile özellikle ilahiyat fakültelerinde okutulan usûl kitaplarının arasındaki aşılması güç mesafeyi tayin etmek ve belki de kapatmak için bir hareket noktası işlevi görecektir. Buradaki en temel sorun ise klasik metinlerin şekillendiği hoca-talebe bağlamları ile çağdaş eğitim kurumları arasındaki mesafedir. Klasik metinlerin pedagojik hedefleri ne ölçüde gözettiği veya daha yerinde bir soruyla o dönemin ilim tâlibinin koşullarıyla bugünün öğrencisinin ilim anlayışı, ilgi alanları ve ulûm-i İslâmiye ile ilgili alt yapılarının ne oranda örtüştüğü de akılda bulunması gereken bir sorudur. Her hâlükârda *Tedrîbü'r-Râvî* ileri düzeyde ihtisas gerektiren bir metindir ve klasik usûl birikiminin bir hâsılasıdır.

1 *Tedrîb* (Sirsâvî), I, 11-37.
2 Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
3 trc. Hakan Talha Alp, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011.
4 trc. Abdussamed Yalçın, İstanbul: Dua Yayıncılık, 2006.
5 trc. Mehmet Garip Özer, İstanbul: Mütercim Yayınları, 2017.

Elinizdeki *Tedrîbü'r-Râvî* tercümesinde başlangıçta Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm'ın neşri esas alınmıştı. Zira doktora tezini Süyûtî'nin hadisçiliği üzerine yapan bir muhakkikin yayına hazırladığı bu metin olabildiğince özverili bir emeğin ürünü olduğu gibi Nevevî ile Süyûtî'nin ifadelerinin ayrıştırılmasına da imkân vermektedir. Bunun yanı sıra bu neşirde klasik kaynaklara yapılan atıflar dipnotlarda gösterilmiş, eserin farklı nüshalarındaki ifade farklılıklarına dikkat çekilmiş, önemli âlimler hakkındaki bilgiler kısa dipnotlarla okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Bununla birlikte eserin tahkîkinde cümle ve ibare düşmeleri, bazı râvi isimlerinin yanlış zabtedilmesi, daha anlamlı olan diğer nüshalara dair bazı ifadelerin neşre yansıtılmaması gibi tahkik problemleri söz konusudur. Eserin tercümesinin bittiği sıralarda Muhammed Avvâme'nin *Tedrîbü'r-Râvî* tahkikinin neşredilmiş olması (Medîne: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 1437/2016, I-V) mütercimler açısından hem bir avantaj hem de dezavantaj olmuştur. Zira bütün tercümeyi Avvâme tahkikine göre gözden geçirmek icap etmiş ve bu durum tercümenin yayınlanmasını geciktirmiştir. Öte yandan diğer *Tedrîb* neşirlerinde problem olarak gözüken pek çok yer bu tahkikte çözülmüş, özellikle klasik kaynaklara yönelik atıfların başlangıç ve bitiş yerleri büyük oranda netleştirilmiş, hadis usûlü sahasına dair düşülen yüzlerce notla metin çok daha muhkem bir hale getirilmiştir. Mevcut niteliğiyle Avvâme'nin *Tedrîb* tahkikinin bir tahkik olmanın ötesine geçip pek çok konuya getirdiği etraflı ve isabetli yorumlarla bir şerh mahiyeti kazandığı rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte Avvâme tahkikinde sorun olarak görülen yerlerde diğer nüsha ve neşirlerden bazıları dikkate alınarak düzeltmelere gidilmiş, bu durum "çevirenin notu" ifadesiyle dipnotta kaydedilmiştir. Ancak bu tarz düzeltmelerin sayısı diğer neşirler dikkate alındığında oldukça azdır. Ayrıca nadiren de olsa eserin bazı yazmalarına başvurularak neşirdeki ifadeler kontrol edilmiştir.

Tercümede izlenen yönteme dair bazı noktalara temas edilmesi okuyuculara kolaylık sağlayacaktır:

Tercümede genellikle harfi tercüme yapılmadığı gibi metni bozacak şekilde serbest bir üslup da benimsenmemiştir.

Genel imla ve müellif, râvi isimlerinin tespitinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin (*DİA*) yazım kriterleri neredeyse tamamen

benimsenmiştir. Kitap isimlerinin yazımında ise yayınevinin tercihi esas alınmıştır. (*Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, *Ma'rifetü'r-Ricâl*, Câbir b. Abdullah, İbn Ebû Şeybe gibi).

Müellif ya da râvi isimlerinin ilk geçtiği yerde vefat tarihleri hicrî ve milâdî olarak verilmiş (Nüfeylî [ö. 234/848]; Mizzî [ö. 742/1341] vs) ve muhteva gerektirdiği takdirde doğum tarihleri de kaydedilmiştir. Vefatlar her bir cilt içerisinde bir-iki defa tekrar edilmiştir.

Metinde kapalı olması durumunda isimler bazı ilavelerle tasrih edilmiştir ([Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah] es-Sayrafî, [Ebü'l-Muzaffer] es-Sem'ânî).

Muhakkikler tarafından dipnotlarda verilen tahkik bilgilerine ve nüsha farklılıklarına anlam değişikliğine sebebiyet vermediği sürece değinilmemiştir. Anlama müteallik farklılıklara dair dipnotlar tercüme edilmiş veya metne yansıtılmıştır. Zaman zaman mevcut neşirlerin yanı sıra eserin yazmalarına da başvurulmuştur.

Tedrîbü'r-Râvî metninde alıntılanan ifadelerin kime ait olduğu mümkün mertebe tespit edilmeye çalışılmıştır. Mesela İbn Hacer'den yapılan bir alıntı iki paragraf devam etmiş, aşağıda yeniden "dedi/kâle:" ifadesiyle İbn Hacer'in sözüne devam edilmişse, böyle durumlarda köşeli parantezle müellif ismi açıkça yazılmıştır ([İbn Hacer] şöyle demiştir:...). Bu türden ifadeleri tam olarak tespit etmenin güçlüğü, ehlinin malumudur. Avvâme tahkiki bu konudaki sorunları büyük oranda çözmüşse de tereddüt edilen yerler için doğrudan Süyûtî'nin atıf yaptığı esere gidilerek bu noktaların aydınlığa kavuşturulmasına gayret edilmiştir.

Dikkat çeken ifadeler, kavramlar, kullanımlar karşı sayfada Arapça metin bulunmasına rağmen tercümenin yanında köşeli parantezle verilmiştir (illetli hadis [*ma'lûl*]; sahte [*behrec*]...).

Eserdeki "musannif" tabiri genellikle Nevevî; "Şeyhülislâm" tabiri ise İbn Hacer için kullanılmıştır. Bu durumda ilgili isimler açıkça yazılmıştır (Musannif [Nevevî]; Şeyhülislam [İbn Hacer] gibi). Şeyhülislâm tabirinin istisnai kullanımlarında ise müellifin kimi kastettiği belirtilmiştir.

Nevevî'nin metni *Tedrîb* tahkiklerinde olduğu gibi hem sayfanın başında hem içinde verilmemiştir. Sadece metnin içinde verilmesi yeterli görülmüştür.

Nevevî'nin ifadeleri metin içinde kırmızı olarak verilmiştir:

> dinimizi yani İslâm'ı, meşhur hadislerde vârit olduğu üzere diğer dinlere üstün kıldı...; mennân "men" kelimesinin mübâlağa sigasıyla gelmiş hali. Nimeti çok olan anlamına gelir...

Böylece hangi ifadenin Nevevî'ye hangisinin Süyûtî'ye ait olduğu gösterilmiştir.

Rivâyetler verilirken tahdîs lafızları tercüme edilmemiş, bunun yerine ilgili sîgayı ifade etmek üzere "→" simgesi kullanılmıştır (Ebû Nuaym'ın *Tefsîr*'inde "İsmail b. Ayyâş → İsmail b. Yahya → Mis'ar → Atıyye → Ebû Saîd" senediyle naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ...). Ancak bizatihi meselenin kendisi tahdîs lafızları ile ilgili ise bu durumda hem "→" simgesi hem de tahdîs lafzı tercüme esnasında verilmiştir (Bana [*haddesenî*] Hüseyin el-Eşgar'ın "→ [*haddesenâ*] Şuayb b. Abdullah → [*an*] Ebû Abdullah" senediyle nakledildiğine göre [*an*] Nevf şöyle demiştir.)

Dipnotlara herhangi bir ilave yapıldığında, neşirlerde farklılaşan ifadelere dikkat çekmek gerektiğinde ya da konu hakkında müellif veya muhakkikten ayrı düşülen noktalarda söz konusu hususlar "[çevirenin notu]" şeklinde gösterilmiştir.

Hadislerin tahricinde muhakkikin dipnotlarıyla yetinilmemiş, her rivâyet bizzat kaynağından kontrol edilerek Türk okuyucusunun anlayabileceği tarzda *Concordance* usûlüne göre yeniden tahrîc edilmiş, ihtiyaç duyulduğu durumlarda daha geç eserlere başvurulmuştur.

Eserin başlıklandırma tarzının muhtevadaki bilgiye ulaşmaya imkan vermemesi nedeniyle eserin sonuna etraflı bir indeks hazırlanmıştır.

Tercümenin ilk üçte ikilik kısmı ile son üçte birlik kısmı iki ayrı mütercimin elinden çıktığı için gerek şekil özellikleri gerekse üslup birliği açısından metin baştan sona gözden geçirilmiş ve mümkün mertebe standart bir üslup ve yazım tarzının temin edilmesi hedeflenmiştir.

Muhammed Enes Topgül

KAYNAKLAR (GİRİŞ KISMI)

Abdülkerîm, Ahmed Ma'bed, *el-Hâfız el-Irâkî ve Eseruhû fi's-Sünne*, I-V, Riyad: Advâü's-Selef, 1425/2004.

Ahmed el-Hâzindâr - M. İbrahim eş-Şeybânî, *Delîlü Mahtûtâti's-Süyûtî ve Emâkinü Vücûdihâ*, Kuveyt: Menşûrâtü Merkezi'l-Mahtûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1983.

Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1980 (mukaddime).

Aslan, Recep, *Suyutî'nin Hadis İlmindeki Yeri* (doktora tezi, 2007), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Atmaca, Veli, "Tecrîd-i Sarîh Muakddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I) (Tedrîbu'r-Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular)", *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, XIII, sy. 41, s. 79-90.

----------, "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi II: Mukaddime'ye Tedrîbu'r-Râvî'den Alınan Pasaj Bilgilerin Tesbiti", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergi*si, 2008, VIII, sy. 1, s. 109-127.

Blecher, Joel, "'Usefulness without toil': al-Suyūṭī and the art of concise ḥadīth commentary", *Al-Suyūṭī, a Polymath of the Mamlūk Period* (ed. Antonella Ghersetti), Leiden: Brill, 2016, p. 182-200.

Hammûde, Tâhir Süleyman, *Celâlüddîn es-Süyûtî: Asruhû ve Hayûtuhû ve Asâruhû ve Cuhûduhû fi'd-Dersi'l-Lugavî*, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî 1410/1989.

İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs* (nşr. Nureddin Itr), Dımaşk: Dâru'l-Fikr ve Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1427/2006.

----------, *Fetâvâ ve Mesâilü İbni's-Salâh* (nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya), I-II, Milli Eğitim Basımevi, 2. baskı, İstanbul 1971.

el-Lahhâm, Bedî es-Seyyid, *el-İmâmü's-Süyûtî Muhaddisen* (doktora tezi, 1411/1991) Pakistan/Lahor, Câmiatü Pencâb.

Özkan, Halit, *Memlüklerin Son Asrında Hadis: Kahire 1392-1517*, İstanbul: Klasik, 2014.

----------, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188-198.

es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.

----------, *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi'l-Elfiyyeti'l-Hadîs* (nşr. Abdülkerîm b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr - Muhammed b. Abdullah b. Füheyd), I-V, Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426.

----------, *Şerhu't-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* (nşr. Ali b. Ahmed el-Kindî), Amman: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1429/2008.

es-Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Bahru'llezî Zehar fî Şerhi Elfiyyeti'l-Eser* (nşr. Üneys b. Ahmed b. Tahir), I-IV, Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1420/1999.

----------, *Bugyetü'l-Vu'at fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), I-II, Saydâ: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

----------, *Elfiyyetü's-Süyûtî fî İlmi'l-Hadîs* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), yy.: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

----------, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ fi'l-Fıkh ve Ulûmi't-Tefsîr ve'l-Hadîs ve'l-Usûl ve'n-Nahv ve'l-İ'râb ve Sâiri'l-Fünûn* (nşr. Abdüllatîf Hasan Abdurrahman), I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

----------, *et-Tehaddüs bi-Ni'metillâh* (nşr. E. M. Sartain),

----------, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısr ve'l-Kâhire* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), I-II, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967.

----------, *İtmâmü'd-Dirâye li-Kurrâi'n-Nikâye* (nşr. İbrahim el-Acûr), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.

----------, *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî* (nşr. Ahmed Muhammed ed-Dervîş), Dımaşk: Dâru'l-Fârâbî, 1994.

----------, *Ukûdü'z-Zeberced fî İ'râbi'l-Hâdisi'n-Nebevî* (nşr. Selmân el-Kudât), I-III, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1414/1994.

----------, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (nşr. Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm), I-II, Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1426/2005.

----------, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (nşr. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî), I-II, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431.

----------, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (nşr. Muhammed Avvâme), I-V, Medine: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.

----------, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, Feyzullah Efendi, no. 355.

eş-Şarkâvî, Ahmed İkbâl, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabât: Dâru'l-Mağrib, 1397/1977.

et-Tabbâ', İyâd Hâlid, *el-İmâmü'l-Hâfız es-Süyûtî Ma'lemetü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1417/1996

Tarık b. Ivadullah, *el-Muhtasaru'l-Hâvî li-Mühimmâti Tedrîbi'r-Râvî* (*Tedrîb* tahkikinin 3. cildi olarak, I-III, Riyad: Dâru'l-Âsime li'n-Neşri ve't-Tevzi',1423/2002.

el-Vellevî, Muhammed b. Ali, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî fi'l-Hadîs el-Müsemmâ: İs'âfü Zevi'l-Vatar bi-Şerhi Nazmi'd-Dürer fî İlmi'l-Eser*, I-II, Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1414/1993.

EK-1

ويونس المؤدب ثقة متفق على اخراجه في الصحيحين انتهى
ورجال الاسناد الذي سقناه منى الى عبدالله بن عمرو كلهم
مصريون والله اعلم ٥ اخر شرح التقريب ولله الحمد والمنة
وصلى الله على سيدنا محمد
واله وصحبه وسلم

الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى
وبعد فقد قرأ علي جميع هذا الشرح [illegible] الفاضل المحصل
المتقن [illegible] واذنت له في روايته ورواية جميع ما يجوز لي
[illegible] في مجالس اخرها يوم الاربعاء [illegible] ذي القعدة
سنة [illegible] احسن الله [illegible] وكتبه عبد الرحمن [illegible]
السيوطي [illegible] حامدا ومصليا ومسلما

EK-2

الحمد لله [illegible]

EK-3

الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى

وبعد فقد اجزت للمولى المحقق المدقق [illegible]

العالم العلامة [illegible] الفاضل [illegible]

[illegible] الاصل [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ابى زكريا النووى [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليما

TEDRÎBÜ’R-RÂVÎ

CELÂLEDDÎN ES-SÜYÛTÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

تدريب الراوي

جلال الدين السيوطي

رحمة الله عليه

MUKADDİME

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Peygamber Efendimiz'e, âline ve ashâbına salâtu selam olsun.

Sebepleri, kendisinden ayrı düşenler için kavuşma vesilesi yapan, kapısında bekleyenin makamını yücelten, ona istediği, umduğu şeyleri lüftfeden ve bâtıla sapanların süslü ifadelerine kanmayanları sevdiği kişiler arasına koyan Allah'a hamd olsun.

Samimiyet elbisesine bürünmüş ve yüce makamlara yükselip kabul görmüş bir şehâdetle şâhidim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şehâdet ederim ki Allah'ın, dinin tamamlanması adına istediği şeyleri kendisiyle bildirdiği, az söyleyerek çok ifade edebilme becerisini ona ihsan ettiği ve bu sayede hikmet cevherleri ile konuşan ve hadis gülistanının üzerine çiğ damlamış çiçeklerinin keskin kokusu doğuyu ve batıyı sarmış olan Efendimiz Muhammed (*sav*) O'nun kulu ve elçisidir.

Hadis ilmi yüce bir değere, büyük bir övgüye, özel bir konuma sahiptir. Ona sadece ilim sahipleri ilgi gösterir ve ondan mahrum olanlar ise sadece cahillerdir. Zamanın geçmesi ile bu ilmin güzellikleri eksilmez, tükenmez. Ben, bu ilmin derinliklerine dalarken benim dışımdakiler kıyısında kaldı. Ben onun yollarına girmekle yetinmeyip bizzat ilmi kaynağından aldım. Rahata alışan kimselere de öncekilerin şu sözünü söyledim:

Soylu bir aileden gelsek de
Bir gün olsun dayanmadık soyluluğumuza.
Atalarımızın bina ettiği gibi bina ederiz
Onların yaptığı gibi yaparız biz de.

Allah Tealâ bana türlü ilimleri lütfetmiştir. Nitekim yüce Kur'ân'ı anlamayı sağlayan Tefsir; haklarında bazı teliflerde bulunduğum ve özetle yazma konusunda ilk olduğum Tefsir ilimleri; bilmeyenin üstünlük ve temyiz kabiliyetine erişemeyeceği Fıkıh; sünnet ve Kur'ân'ı anlamanın temeli olan Lügat;

مقدمة المؤلف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وصلَّى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلَّم

الحمد لله الذي جعل أسباب مَن انقطع إليه موصولةً، ورفعَ مقامَ الواقف ببابه وآتاه مُنَاه وسُولَه، وأدرجَ في زمرة أحبابه مَن لم تكنْ نفسُه بزخارف المبطِلين معلولة.

وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، شهادةً برداء الإخلاص مشمولةً، وللملكوت الأعلى صاعدةً مقبولة.

وأشهد أن سيدنا محمدًا عبده ورسوله، الذي بلَّغ به مِن إكمال الدين مأمولَه، وآتاه جوامع الكَلِم، فنطق بجواهر الحِكَم، وفاحتْ من حدائق أحاديثه في الخافقين شَذا أزهارِها المطلولة، صلى الله عليه وسلم، وعلى آله وصحبِه ذوي الأصول الكريمة، والأمجاد المأْثولة.

أما بعد: فإن علمَ الحديث رفيعُ القدر، عظيمُ الفخر، شريفُ الذِّكْر، لا يَعْتني به إلا كلُّ حَبر، ولا يُحْرمه إلا كل غَمْر، ولا تَفنى محاسنُه على ممرِّ الدهر، وكنتُ ممن عَبَر إلى لُجَّة قاموسه، حيثُ وقفَ غيري بشاطِيه، ولم أكتفِ بوُرود مَجارِيه، حتى بَقَرت عن منبعه ومناشِيه، وقلتُ لمن على الراحة عوَّل، متمثلاً بقول الأوّل:

لسنا ـ وإنْ كنَّا ذوي حَسَب ـ يومًا على الأحساب نَتَّكلُ
نَبْني كما كانتْ أوائلُنا تبني، ونفعلُ مِثلَ ما فعلوا

مع ما أمدَّني الله تعالى به من العلوم، كالتفسيرِ الذي به يُطَّلَع على فهم الكتاب العزيز، وعلومِه التي دوَّنتُها ولم أُسبَق إلى تحريرها الوجيز، والفقهِ الذي مَن جَهِله فأَنَّى له الرِّفعةُ والتمييز، واللغةِ التي عليها مدارُ فهمِ السنة والقرآن،

kendisinden mahrum kalanın çokça yanlışa düşeceği dil bilgisi -kaldı ki dil hatası yapanın hadisi/sözü geçersizdir-; bunların yanı sıra Kur'ân ve sünnetin belagatini açıklamayı sağlayan Meânî ve Beyân bu ilimlerdendir.

Bu ilimlerin her birinde çeşitli eserler kaleme aldım ve her biri hakkında bazı kâideler ve önemli noktalar tespit ettim. İlim sahibi olmaksızın hadis[i bilme] iddiasında bulunan başka kimseler gibi olmadım. Onların en fazla yapabileceği şey, bir muhaddisin sahip olma gereksinimi duyacağı şeyleri bilmeye dikkat etmeden ve kaçınılması gereken ve câiz olan hususları fazlaca araştırmadan türlü hoca ve ihtiyardan çokça hadis dinlemektir. Sonrasında o, zamanındaki âlimlerden ayrışmanın, hadis kitaplarını toplayıp onları talebelerinden esirgemekle olacağını sanır. İşte böyle birisi, muhtevasından faydalanmaktan uzak bir şekilde kitap taşıyan merkep gibidir. Böyle birine, hadis usûlüne dair bir soru sorulsa tatmin edici bir cevap veremez veya dini hakkında bir mesele arz edilse onun yanlışını doğrusundan ayıramaz ya da hadiste geçen bir kelimenin telaffuzu sorulsa i'râbında hataya düşmekten emin olamaz. Bu durumda meclisindekilerin huzurunda gülünç duruma düşer, alay konusu olur. Allah Teâla bana yeter, O yardım edenlerin en hayırlısıdır.

Bununla birlikte hadis ilmi hakkında pek çok faydalar, ek bilgiler tespit ettim ve nadir açıklamalarda bulundum. Gönlüme, bunları bir kitapta bir araya getirmek ve ilim tâliplerinin faydalanması için tertip etmek arzusu düştü. Sonra Şeyhülislâm, Hâfız, Allah dostu Ebû Zekeriyya en-Nevevî'nin [ö. 676/1277] *et-Takrîb ve't-Teysîr* adlı nitelikli, değerli ve faydası çok olan kitabını gördüm. İçeriği talebeler için çokça istifadeli idi. Hem kitap hem de yazarı üstün bir değere sahip olduğu ve kitabın telifinin üzerinden çokça zaman geçtiği halde herhangi biri ona bir şerh yazma girişiminde bulunmamış, böyle bir şeye yönelmemişti. Ben de kendi kendime "Bu, Yüce Allah'ın dilediği bir kulu için sakladığı bir lütuftur" dedim. Çünkü ancak O'nun istediği şey vücut bulur.

والنحوِ الذي يفتَضحُ فاقدُه بكثرة الزلل ولا يصلُح الحديثُ لِلَحَّان، إلى غير ذلك من علوم المعاني والبيان، التي هي لبلاغة الكتاب والحديث تِبْيانٌ.

وقد أَلَّفتُ في كل ذلك مؤلَّفات، وحرَّرتُ فيها قواعدَ ومهمَّات، ولم أكنْ كغيري ممن يدّعي الحديثَ بغير علم، وقُصارَى أمرِه كثرةُ السماع على كلِّ شيخٍ وعجوز، غيرَ ملتفتٍ إلى معرفة ما يَحتاجُ المحدثُ إليه أن يَحُوز، ولا مكتَرثٍ بالبحث عما يُمنع أو يجوز، ثم ظنَّ الانفرادَ: بجمْعِ الكتب والضَّنِّ بها على طلابها، فهو كمثلِ الحمارِ يحملُ أسفارًا عاريًا عن الانتفاع بخطابها، إنْ سُئل عن مسألة في المصطلح لم يَهتدِ إلى جوابها، أو عَرَضَت له مسألة في دينه لم يعرف خَطَأَها من صوابها، أو تلفَّظ بكلمة من الحديث لم يَأْمنْ أن يَزِلَّ في إعرابها، فصار بذلك ضُحْكَةً للناظرين، وهُزْأَةً للساخرين، والله تعالى حسبي وهو خير الناصرين.

هذا، وقد طالما قيَّدتُ في هذا الفن فوائدَ وزوائدَ، وعلَّقتُ فيه نوادر وشوارد، وكان يخطُر ببالي جمعُها في كتاب، ونظمُها في عِقْدٍ لينتفع بها الطلاب، فرأيتُ كتاب **التقريب والتيسير** لشيخ الإسلام الحافظ وليِّ الله تعالى أبي زكريا النَّواوي، كتابًا جَلَّ نفعه، وعَلاَ قدره، وكثُرت فوائده، وغَزُرت للطالبين موائده، وهو مع جلالته وجلالة صاحبه وتطاوُل هذه الأزمان من حين وَضْعه، لم يَتَصَدَّ أحد إلى وَضْع شرح عليه، ولا إلى الإنابة إليه، فقلت: لعل ذلك فضل ذَخَره الله تعالى لمن يشاء من العبيد، ولا يكون في الوجود إلا ما يريد.

Bu kitabın üzerine, inceliklerini izah edecek, lafızlarını ve dayandığı noktaları araştıracak, kaynakları ile kendisi arasındaki ziyâde ve noksanlık türü farklılıkları, kabulleri ve itirazları ve varsa onlara verilen cevapları tespit edecek bir şerh yazmak ve bunlara ilaveten, diğer eserlerde yer almayan ve başka kimsenin kalbine doğmayan değerli bazı ilaveler ve ince noktalara yer vermek üzere kuvvetli bir niyet meydana geldi.

Yüce Allah'ın yardımı ile ve O'na dayanarak -ki bu ne güzel bir şeydir- buna başladım ve eseri *Tedrîbü'r-Râvî fî Takrîbi'n-Nevâvî* olarak adlandırdım. Bu çalışmayı özellikle bu kitaba özgü, sonrasında ise genel olarak İbnü's-Salâh [ö. 643/1245] ve konu hakkındaki diğer eserlere bir şerh olarak kaleme aldım. Allah Teâlâ'dan, bu çalışmayı rızasını kazanmaya vesile kılmasını diliyorum. O, talepte bulanana mutlaka icâbet eder. Ayrıca hem eserin müellifine hem de okuyucusuna dünya ve ahirette faydalar temin etmesini niyâz ediyorum.

Bu girişte bazı faydalar bulunmaktadır:

Birinci Fayda:

Hadis ilminin tanımı ve onunla ilgili meseleler: İbnü'l-Ekfânî [ö. 794/1348] farklı ilim dalları hakkında kanaatlerini arz ettiği *İrşâdü'l-Kâsıd* adlı eserinde şöyle der: "*Rivayetle ilgili* hadis ilmi Hz. Peygamber'in (*sav*) sözlerini, eylemlerini, bunların nakledilmesini, zabtedilmesini ve lafızlarının yazılmasını kapsayan bir ilimdir. *Dirâyetle ilgili* hadis ilmi ise, rivayetin hakikati, şartları, türleri, hükümleri, râvilerinin durumu, râvilerin taşıması gereken şartlar, rivayetlerin taksimi ve bunlarla ilgili konuların bilinmesini sağlayan ilimdir."[1]

Rivayetin hakikati, sünnet ve onun benzeri olan şeylerin nakledilmesi ve bunların nispet edildiği kimseye tahdîs, ihbâr veya başka bir ifadeyle dayandırılmasıdır.

Bunun şartları ise râvinin bu rivayetleri semâ, arz ya da icâzet gibi tahammül [ilmi elde etme] türlerinden biri ile elde etmesidir. İttisâl ve inkıtâʿ gibi hususlar rivayetin türleri, kabul veya ret ise hükümleridir. Râvilerin durumu adâlet ile cerh iken hadis râvilerinin şartları ileride geleceği üzere tahammül ve edâda söz konusudur.

1 İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-Kâsıd*, s. 155, 160.

فقويَ العزم على كتابة شرحٍ عليه كافلٍ بإيضاح معانيه، وتحرير ألفاظه ومبانيه، مع ذِكْر ما بينه وبين أصلِه من التفاوت في زيادة أو نقص، أو إيراد أو اعتراض، مع الجواب عنه إن كان، مُضِيفًا إليه زوائدَ عليَّة، وفوائدَ جليَّة، لا تُوجد مجموعةً في غيره، ولا سار أحدٌ قبله كَسَيْره.

فشرعتُ في ذلك مستعينًا بالله تعالى، ومتوكِّلاً عليه، وحبذا ذاك اتِّكالاً، وسميته: **تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي**. وجعلتُه شرحًا لهذا الكتاب خصوصًا، ثم لمختصَر ابنِ الصلاح ولسائر كُتُب الفن عمومًا، واللهَ أسألُ أن يجعلَه خالصًا لوجهه، فهو بإجابة السائل أَحْرى، وينفعَ به مؤلِّفه وقارئه في الدنيا والأخرى.

وهذه مقدمة فيها فوائد:

الأولى: **في حدِّ علم الحديث وما يتبعه**

قال ابن الأَكْفاني في كتاب **إرشاد القاصد** الذي تكلَّم فيه على أنواع العلوم: «علمُ الحديث الخاص بالرواية: علمٌ يشتملُ على نقل أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله، وروايتها، وضبطها، وتحرير ألفاظها. «وعلمُ الحديثِ الخاص بالدراية: علمٌ يُعْرَف منه حقيقةُ الرواية، وشروطُها، وأنواعُها، وأحكامُها، وحالُ الرواةِ، وشروطُهم، وأصنافُ المرويات، وما يتعلَّق بها». انتهى.

فحقيقةُ الرواية: نقلُ السنةِ ونحوِها، وإسنادُ ذلك إلى مَن عُزِيَ إليه بتحديثٍ، أو إخبارٍ، أو غيرِ ذلك.

وشروطُها: تحمُّلُ راويها لما يرويه بنوعٍ من أنواع التحمُّل: من سماع، أو عَرْض، أو إجازة، ونحوِها. وأنواعُها: الاتصالُ، والانقطاع، ونحوُهما. وأحكامُها: القبولُ والردُّ. وحالُ الرواة: العدالة والجرح. وشروطُهم في التحمُّل وفي الأداء، كما سيأتي.

Nakledilen şeylerin türleri ise müsnedler, muʿcemler, hadis cüzleri gibi hadis, eser/rivayet ve diğerlerinden hareketle oluşan eserlerdir.

Rivayet ilmi ile ilgili hususlar da bu ilimde derinleşen kimselerin kullandıkları kavramların bilinmesidir.

Nitekim Üstat [Ebû Abdullah] İzzeddîn İbn Cemâʿa [ö. 819/1416] şöyle demiştir: "Hadis ilmi, sened ve metnin durumunu bilmeye imkan veren kâideler ilmidir. Mevzuu sened ve metindir; amacı ise sahîh olanı ve olmayanı bilmektir.

Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl İbn Hacer [ö. 852/1449] "Bu ilmin en güzel tarifi şudur: Râvinin ve rivayetinin durumlarını bildiren kâideler bilgisidir..." der.[1] Arzu edilirse "bilgisi" kelimesi kaldırılarak "...durumlarını bildiren kâidelerdir" de denilebilir.

Kirmânî [ö. 786/1384] *Şerhu'l-Buhârî*'de şöyle demiştir:[2] "Bil ki, hadisin mevzuu Allah Resûlü'nün (*sav*) Allah'ın elçisi olması bakımından zatıdır. Tanımı: Allah Resûlü'nün (*sav*) söz, fiil ve durumlarının bilinmesini sağlayan ilimdir. Amacı, iki dünya saadetini elde etmektir."

Bu tanım istinbât ilmini kapsamasına rağmen çok net değildir. Üstadımız Allâme Muhyiddin el-Kâfiyecî [ö. 879/1474] "Hadis ilminin mevzuu Allah Resûlü'nün zatıdır" ifadesine şaşırır ve "Bu, tıp ilminin mevzuudur, hadis ilminin değil!" derdi.

Senede gelince, Bedrüddîn İbn Cemâʿa [ö. 733/1333] ve Tîbî [ö. 743/1343] şöyle demiştir: "Metnin geliş yolunu [*tarîk*] bildirmektir."

İbn Cemâʿa şöyle der: Ona, dağın alt tarafından yükselen, yücelen anlamına gelen sened kelimesinden hareketle böyle denilir. Çünkü müsnid, onu söyleyenine yükseltir, izafe eder. Ya da hadis âlimlerinin "falanca seneddir" yani güvenilirdir, sözünden dolayı ona böyle denilmiştir. Böylece, hâfız olan kimse hadisin sıhhati veya zayıflığı hususunda ona itimat ettiği için metnin geliş yolu sened olarak adlandırılmıştır.[3]

---

1 İbn Hacer, *Nüket*, I, 225.
2 Kirmânî, *el-Kevâkib*, I, 12.
3 İbn Cemâʿa, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 29-30; Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 30.

وأصنافُ المرويات: المصنفاتُ من المسانيد والمعاجم والأجزاء وغيرِها، أحاديثَ وآثارًا وغيرَهما.

وما يتعلَّق بها: هو معرفةُ اصطلاح أهلها.

وقال الشيخ عز الدين ابن جماعة: علمُ الحديث علمٌ بقوانينَ يُعرَف بها أحوالُ السند والمتن. وموضوعه: السند والمتن وغايته: معرفة الصحيح من غيره.

وقال شيخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر: أَولَى التعاريف له أن يقال: معرفةُ القواعدِ المعرِّفة بحال الراوي والمرويّ. قال: وإنْ شئتَ حذفتَ لفظَ «معرفة» فقلتَ: القواعدُ، إلى آخره.

وقال الكِرْماني في **شرح البخاري**: «واعلم أن علم الحديث: موضوعُه: ذاتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم من حيثُ إنه رسول الله. وحدُّه: هو: علمٌ يُعرف به أقوالُ رسول الله صلى الله عليه وسلم وأفعالُه وأحوالُه. وغايته: هو: الفوز بسعادة الدارين».

وهذا الحدُّ مع شُموله لعلم الاستنباط غيرُ محرَّر، ولم يَزَلْ شيخنا العلامة محيي الدين الكافِيَجِي يتعجَّب من قوله: إن موضوعَ علم الحديث ذاتُ الرسول، ويقول: هذا موضوع الطبِّ لا موضوع الحديث.

وأما السند: فقال البدر ابن جماعة والطِّيبيُّ: هو الإخبار عن طريق المتن.

قال ابن جماعة: وأَخْذُه إما من السند، وهو: ما ارتفع وعَلاَ عن سفْحِ الجبل، لأن المسنِد يرفعه إلى قائله، أو من قولهم: فلان سَنَدٌ، أي: معتَمَد. فَسُمِّي الإخبار عن طريق المتن سندًا، لاعتماد الحفاظ في صحة الحديث وضعفه عليه.

İsnâd ise hadisin, söyleyenine yükseltilmesidir. Tîbî "Hâfız olan kimsenin, hadisin sıhhati veya zayıflığı hususunda onlara itimat etmesi manasında sened ile isnâdın anlamı birbirine yakındır" demiştir.[1]

İbn Cemâ'a şöyle der: "Muhaddisler sened ve isnâdı aynı şey için kullanırlar."[2]

Müsned ise farklı anlamlara gelir:

1- Musannif [Nevevî]'nin ifadeleriyle dördüncü bölümde tarifi yapılacak olan *hadis*.

2- İçerisinde sahâbenin isnâd ettiği [yani naklettiği] rivayetlerin derlendiği *kitap*. Burada ismi-i mef'ûldür.

3- Müsned denilip masdar olarak isnâdın kastedilmesi. "Müsnedü'ş-Şihâb" ve "Müsnedü'l-Firdevs" gibi. Yani *Şihâb* ve *Firdevs*'in hadislerinin isnâdları anlamına gelir.[3]

Metin, "Kendileri ile manaların oluştuğu hadis lafızlarıdır." Bu tanımı Tîbî yapmıştır.[4]

İbn Cemâ'a ise şöyle demiştir:[5] Metin, senedin bitimiyle başlayan sözdür. Kelime gayede en ileri noktaya ulaşmak anlamındaki "mümâtene" kelimesinden türetilmiş olabilir, çünkü metin senedin ulaştığı noktadır.

Kelime "metentü'l-kebş" ifadesinden alınmış da olabilir. Bu da koçun erkeklik bezinin derisini yarıp çıkarmak anlamına gelir. Bu durumda adeta isnâdı aktaran kişi, sened sayesinde metni ortaya çıkarmış olmaktadır.

Veya sağlam ve yüksekçe olan zemin anlamındaki "metn"den türemiş olabilir. Zira müsnid, onu senedle takviye etmekte ve söyleyenine yükseltmektedir.

Yahut yayı kirişle sağlamlaştırmak anlamındaki "temtînü'l-kavs" terkibinden türetilmiş olabilir. Zira müsnid hadisi senediyle kuvvetlendirmektedir.

---

1 Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 30.

2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 30.

3 Kudâî ve Deylemî'nin kitaplarında hadisler isnâdsız olarak aktarılmış ancak daha sonra bu kitaplardaki isnâdlar ayrıca çalışılmş ve bu eserler adı geçen isimlerle anmılmıştır. Örneğin *Müsnedü'ş-Şihâb* denildiği zaman Şihâb adlı eserdeki rivayetlerin isnâdları kastedilir (*Tedrîb* [M. Avvâme], II, 33, dp. 1, özetle) [çevirenin notu].

4 Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 30.

5 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 29.

وأما الإسناد: فهو رفع الحديث إلى قائله. قال الطيبيُّ: وهما متقاربان في معنى اعتماد الحفاظ في صحة الحديث وضعفه عليهما.

وقال ابن جماعة: المحدثون يستعملون السند والإسناد لشيء واحد.

وأما المسنَد ـ بفتح النون ـ فله اعتباراتٌ:

أحدُها: الحديث الآتي تعريفُه في النوع الرابع من كلام المصنف.

الثاني: الكتاب الذي جُمع فيه ما أَسنده الصحابة، أي: رَوَوْه، فهو اسم مفعول.

الثالث: أن يُطْلَقَ ويرادَ به الإسناد، فيكون مصدرًا، كـ«مسنَد الشهاب»، و«مسند الفِرْدَوس» أي: أسانيدُ أحاديثِهما.

وأما المتن: فهو ألفاظ الحديث التي تتقوَّم بها المعاني. قاله الطيبي.

وقال ابن جماعة: «هو ما ينتهي إليه غايةُ السند من الكلام. وأَخْذه إما من المُمَاتَنة، وهي: المباعدة في الغاية، لأن المتن غاية السند.

«أو: من مَتَنْتُ الكبش: إذا شققتَ جِلدةَ بَيْضَتِه واستخرجتَها، فكأن المسنِد استخرج المتن بسنده.

«أو: من المتن، وهو: ما صَلُب وارتفع من الأرض، لأن المسنِد يقوِّيه بالسند ويرفعه إلى قائله.

«أو: من تمتينِ القوس، أي: شدِّها بالعَصَب، لأن المسنِد يقوِّي الحديثَ بسنده».

Hadise gelince, onun aslı, eskinin zıddı [yani yenidir]. Haberin azı için de çoğu için de kullanılmıştır. Çünkü o, kademe kademe ortaya çıkar.

Şeyhülislâm İbn Hacer *Şerhu'l-Buhârî*'de şöyle demiştir:[1] "Şer'î örfte hadis ile kastedilen, Hz. Peygamber'e (*sav*) izâfe edilen şeylerdir. Sanki bu ifadeyle kadîm olan Kur'ân'ın mukâbili kastedilir."

Tîbî şöyle der:[2] "Hadis Hz. Peygamber (*sav*), sahâbî ve tâbiînin sözü, fiili ve takrîri olmaktan daha geniş bir anlama sahiptir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Şerhu'n-Nuhbe*'de şöyle demiştir:[3] "Hadis âlimleri nezdinde haber, hadisle eşanlamlıdır." Her ikisi de merfû', mevkûf ve maktû' rivayetler için kullanılırlar.

Şöyle de denilmiştir: Hadis Hz. Peygamber'den (*sav*), haber ise onun dışındaki kimselerden gelen rivayetlerdir. Nitekim bundan dolayı sünnetle meşgul olan kimseye "muhaddis" denirken, tarih ilimleri ile hemhâl olanlar için "ahbârî" tabiri kullanılır. Bu iki kavram arasında umûm-husûs ilişkisi olduğu, her hadisin haber olduğu ancak her haberin hadis olmadığı da söylenmiştir.

Herhangi bir kayıt olmadığı takdirde hadisin merfû' dışındaki rivayetler için kullanılmayacağı da söylenmiştir.

Musannif [Nevevî] yedinci türde şöyle der: Muhaddisler merfû' ve mevkûfu "eser" kelimesiyle adlandırırlar. Horasan fakîhleri ise mevkûfu "eser", merfû' rivayeti ise "haber" şeklinde nitelerler.

"Hadisi rivayet ettim" anlamında "esertü'l-hadîs" de denilir. Bundan dolayı muhaddise, eser kelimesine nispetle "eserî" ismi de verilir.

İkinci Fayda:

Hâfız, muhaddis ve müsnid kavramlarının tanımı: Bil ki, bu üç derecenin en alt mertebesinde müsnid yer alır. O, hadisi senediyle nakleden kimsedir. Onun ilim sahibi olması ya da sadece nakledecek rivayeti bulunan biri olması fark etmez.

---

1 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 193.

2 Tîbî, *Şerhu'l-Mişkât*, I, 37.

3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 37.

وأما الحديث: فأصله: ضِدُّ القديم، وقد استُعمِل في قليل الخَبَر وكثيره، لأنه يَحْدُث شيئًا فشيئًا.

وقال شيخ الإسلام ابن حجر في **شرح البخاري**: المراد بالحديث في عرف الشرع: ما يُضافُ إلى النبي صلى الله عليه وسلم، وكأنه أُرِيد به مقابلةُ القرآن، لأنه قديم.

وقال الطيبي: الحديثُ أعمُّ من أن يكون قولَ النبيِّ صلى الله عليه وسلم والصحابيِّ والتابعيِّ، وفعلَهم وتقريرَهم.

وقال شيخ الإسلام في **شرح النخبة**: «الخبرُ عند علماء الفنِّ مرادفٌ للحديث» فيطلَقان على المرفوع، وعلى الموقوف، والمقطوع.

«وقيل: الحديثُ ما جاء عن النبي صلى الله عليه وسلم، والخبرُ ما جاء عن غيره، ومن ثَم قِيل لمن يشتغل بالسنة: محدِّث، وبالتواريخ ونحوها: أَخباري. وقيل: بينهما عموم وخصوص مطلَق، فكلُّ حديث خَبَرٌ ولا عكس».

وقيل: لا يُطلَق الحديثُ على غير المرفوع إلا بشرط التقييد.

وقد ذكر المصنفُ في النوع السابع: أن المحدِّثين يُسَمُّون المرفوع والموقوف بالأثر، وأن فقهاء خُراسان يُسَمُّون الموقوفَ بالأثر، والمرفوعَ بالخبر.

ويقال: أَثَرتُ الحديث بمعنى رَوَيْتُه، ويسمَّى المحدِّث أَثَريًّا، نسبةً للأثر.

الثانية: في حدِّ الحافظ، والمحدِّث، والمسنِد.

اعلم أن أدنى درجات الثلاثة: المسنِد ـ بكسر النون ـ وهو: مَنْ يروي الحديث بإسناده، سواءٌ كان عنده علم به، أو ليس له إلا مجرَّدُ رواية.

Muhaddis ise ondan daha üst bir mertebede yer alır. [Abdülkerîm b. Muhammed] er-Râfiî [ö. 623/1226] ve daha başkaları[1] şöyle demiştir: [Birisi] ilim sahiplerine diye vasiyet ettiğinde hadisi dinleyen ama onun tarîklerini, râvilerinin adlarını ve metinlerini bilmeyen kimseler bu vasiyete dahil olmaz. Çünkü tek başına hadis semâı ilim değildir.

Tâc b. Yunus [ö. 761/1360] *Şerhu't-Ta'cîz*'de şöyle der: Muhaddise vasiyet ettiğinde [bu vasiyet sadece] hadisi tespit etmeye yarayan tarîkleri ve onların râvilerinin durumunu bilen kimseleri içine alır. Çünkü kendisini semâ ile sınırlayan kesinlikle âlim olamaz.

Sübkî [ö. 771/1370] de *Şerhu'l-Minhâc*'da benzer şeyleri ifade etmiştir.[2]

Kadı Abdülvehhâb [ö. 422/1031] şöyle demiştir: İsâ b. Ebân'ın [ö. 221/836][3] rivayet ettiğine göre Mâlik [b. Enes] [ö. 179/795] şöyle demiştir: İlim [hadis] dört kişiden alınmaz, onların dışındakilerden ise alınabilir. Bid'atine davette bulunan dâi/propagandist bid'atçiden, günah işleyen ve bunu dışa vuran kimseden, Hz. Peygamber'in (*sav*) hadislerinde doğru sözlü olsa da günlük yaşantısında yalan söyleyenden, bu ilmi bilmeyenden.

Kadı [Abdülvehhâb] şöyle der: "[Mâlik] 'bu ilmi bilinmeyenden' derken râvilerin durumunu ve hadiste ziyâde veya noksan olup olmadığını bilmeyen kimseyi kastetmiştir."

Zerkeşî [ö. 794/1392] şöyle demiştir: Fukahâya göre muhaddis tabiri, kendisini sadece semâ ile sınırlayan kimse için değil, hadisin senedini ezberleyen, râvinin durumunu adâlet ve cerh bakımından bilen kimse için kullanılır.

İbnü's-Sem'ânî'nin [ö. 562/1166] *Târîh*'inde senedli olarak naklettiğine göre Ebû Nasr Hüseyin b. Abdülvâhid eş-Şîrâzî şöyle demiştir: "Âlim hem metni hem isnâdı bilen; fakîh metni bilen, isnâdı bilmeyen; hâfız isnâdı bilen metni bilmeyen; râvi ise ne isnâdı ne metni bilen kimsedir."

İmâm hâfız Ebû Şâme [ö. 665/1267] şöyle demiştir:[4] "Hadis ilimleri üçtür. Onların en değerlisi hadisin metnini ezberlemek, garîbini ve fıkhını bilmektir.

1 Gazzâlî, *el-Vasît*, IV, 446; Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, VI, 169.

2 Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, II, 335.

3 *Tedrîb* nüshaları ve neşirlerinde bu isim İsâ b. Ebân olarak kayıtlı ise de, klasik kaynaklarda bu nakil Ma'n b. İsa'dan gelir (bk. *Tedrîb* [Lahhâm], I, 22, dp. 5; *Tedrîb* [M. Avvâme], II, 40, dp. 2) [çevirenin notu].

4 Ebû Şâme, *el-Meb'as*, s. 45.

وأما المحدِّث فهو أرفع منه. قال الرافعي وغيره: إذا أَوصى للعلماء لم يدخُل الذين يَسمعون الحديث ولا علم لهم بطرُقه، ولا بأسماء الرواة والمتون، لأن السماعَ المجرَّد ليس بعلم.

وقال التاج ابن يونُس في **شرح التعجيز**: إذا أَوصَى لـ «المحدِّث» تناولَ مَن عَلِم طرقَ إثباتِ الحديث، وعدالة رجاله، لأن من اقتصر على السماع فقط ليس بعالم.

وكذا قال السُّبْكي في **شرح المنهاج**.

وقال القاضي عبد الوهّاب: ذكر عيسى بنُ أَبانَ، عن مالك رحمه الله أنه قال: لا يُؤْخَذ العلم عن أربعة، ويؤخَذُ عمن سواهم: لا يُؤْخَذ عن مبتدِع يدعو إلى بدعته، ولا عن سفيهٍ يُعلنُ بالسَّفَه، ولا عمَّن يكذِب في أحاديثِ الناس وإن كان يصدُق في أحاديث النبي صلى الله عليه وسلم، ولا عمن لا يَعرِف هذا الشأن.

قال القاضي: فقوله «ولا عمن لا يَعرِف هذا الشأن»: مراده به: إذا لم يكنْ ممن يَعرف الرجال من الرواة، ولا يعرِف هل زِيدَ في الحديث شيء أو نُقِص.

وقال الزَّرْكشي: أما الفقهاء فاسم المحدِّث عندهم لا يُطلَق إلا على من حفظ متون الحديث، وعَلِم عدالةَ رجاله وجرحَها، دون المقتصِر على السماع.

وأخرج ابن السمعاني في «تاريخه» بسنده عن أبي نصر الحسين بن عبد الواحد الشيرازي قال: العالمُ: الذي يعرف المتن والإسناد جميعًا، والفقيهُ: الذي يعرف المتن ولا يعرف الإسناد، والحافظُ: الذي يعرف الإسناد ولا يعرف المتن، والراوي: الذي لا يعرف المتن ولا يعرف الإسناد.

وقال الإمام الحافظ أبو شامة: علوم الحديث الآن ثلاثة، أشرفُها: حفظ متونه، ومعرفة غريبها وفقهها.

İkincisi senedlerini ezberlemek, râvilerini tanımak, sahîh olanını zayıf olanından ayırabilmektir. Bu gerçekten önemlidir. Bu ilimle uğraşan kimseye, bu konuda tasnîf ve telif edilen eserler yeterli gelir. Elde edilmiş olanı yeniden elde etmeye çalışmanın bir anlamı yoktur.

Üçüncüsü hadisleri derlemek, yazmak, dinlemek, tarîklerini çoğaltmak, âli isnâd peşine düşmek, bunun için ilim yolculukları [*rıhle*] yapmaktır. Bununla meşgul olan kimse bunlardan daha önemli olan faydalı ilimleri, ayrıca asıl istenen şey olan bunlarla amel etmeyi kaçırıyor demektir. Ancak işi olmayan kimselerin bunu yapmasında da beis yoktur. Çünkü onda dahi muttasıl isnâd silsilesinin, beşerin en hayırlısına varması gibi bir durum söz konusudur."[1]

[Ebû Şâme] şöyle demiştir: "[Bu sonuncusunu] değersiz yapan şeylerden biri de büyük-küçük, anlayışlı-anlayışsız, âlim-câhil herkesin bu sahada hareket etmesidir.

Vekî' [b. el-Cerrâh] [ö. 197/812][2] şöyle demiştir: "Fukahânın birbirinden naklettiği hadis, [hadis] şeyhlerinin birbirinden naklettiği hadisten daha hayırlıdır."

Adamın biri Ahmed [b. Hanbel]'i [ö. 241/855] Şâfiî'nin [ö. 204/820] meclisine katıldığı ve Süfyân b. Uyeyne'nin [ö. 198/814] halkasını terk ettiği için kınadı. Bunun üzerine Ahmed ona şöyle dedi: Sus! Eğer âli isnâda sahip bir hadisi kaçırırsan nâzil isnâda sahip bir hadisi elde edersin bunun sana bir zararı olmaz. Ancak bu gencin aklını elden kaçırırsan korkarım ki bir daha onu bulamazsın."[3] [Ebû Şâme'nin ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[4] [Ebû Şâme'nin] görüşlerinin bir kısmı tartışmalıdır. Çünkü onun "Bu ilimle uğraşan kimseye bu konuda tasnîf edilen eserler yeterli gelir" şeklindeki ifadesini Allâme Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr [el-Gırnâtî] [ö. 708/1308] ve daha başkaları yadırgamıştır.

---

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 229.

2 M. Avvâme, neşre esas aldığı *Tedrîb* nüshasında burada A'meş'in yer aldığını belirtip doğrusunun Vekî' olduğunu söyler (*Tedrîb*, II, 44-5, dp. 2). Lahhâm ise herhangi bir izahta bulunmadan ismi doğrudan Vekî' şeklinde kaydeder (bk. *Tedrîb*, I, 24) [çevirenin notu].

3 İfadenin tamamı şöyledir: "Allah'ın Kitâb'ı konusunda Kureyşli bu gençten daha fakîhini görmedim" (bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IX, 99; Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, II, 256).

4 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 229-31.

والثاني: حفظُ أسانيده ومعرفة رجالها، وتمييز صحيحها من سقيمها، وهذا كان مهمًا، وقد كُفِيَه المشتغِلُ بالعلم، بما صُنِّف فيه وأُلِّف فيه من الكتب، فلا فائدة إلى تحصيل ما هو حاصل.

والثالث: جمعه وكتابته، وسماعه، وتَطْريقُه، وطلبُ العلوِّ فيه، والرحلةُ إلى البلدان، والمشتغِلُ بهذا مشتغلٌ عما هو الأهمُّ من العلوم النافعة، فضلاً عن العمل به، الذي هو المطلوبُ الأصلي، إلا أنه لا بأس به لأهل البطالة، لِمَا فيه من بقاء سلسلة الإسناد المتصلة بأشرف البشر.

قال: ومما يزهِّد في ذلك: أن فيه يتشاركُ الكبير والصغير، والفَدْم والفاهم، والجاهل والعالم.

وقد قال وكيع: حديثٌ يتداولُه الفقهاء خيرٌ من حديث يتداولُه الشيوخ.

ولامَ إنسانٌ أحمدَ في حضور مجلس الشافعي وتَرْكِهِ مجلسَ سفيان بن عيينة، فقال له أحمد: اسكتْ، فإنْ فاتك حديث بعلوٍّ، تجدْه بنزول، ولا يضرُّك، وإنْ فاتك عقلُ هذا الفتى أخاف أن لا تجده. انتهى.

قال شيخ الإسلام: وفي بعضِ كلامِه نظر، لأن قوله: وهذا قد كُفِيَه المشتغل بما صُنِّف فيه: قد أنكره العلامة أبو جعفر ابن الزبير وغيره،

Ona şöyle mukâbele edilir: Eğer ki, bu ilimle ilgili olan eserler tembellik getiriyor ve ona olan ilgiyi azaltıyorsa, bu durumda [hadis ilimlerinin en değerlisi] olan birinci tür ilim için de bu geçerlidir. Çünkü fıkhü'l-hadîs ve garîbü'l-hadîs konusunda sayılamayacak kadar çok eser yazılmıştır. Hatta birisi, "Bu konuda yazılan eserler, ricâlin bilinmesi ve sahih olanı, zayıf olanından ayırmak için telif edilen eserlerden daha fazladır" dese yanlış bir yorum yapmış olmaz, çünkü durum böyledir. Eğer bu ilimlerin ilki ile meşgul olmak önemli ise, ikincisi ile meşgul olmak daha önemlidir. Çünkü bu, ilki için basamak mesabesindedir. Bununla ilgilenmekten geri duran kimse sahîh ve zayıf rivayetler ile sika ve mecrûh râvileri birbirine karıştırır da bunun farkına varmaz.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Doğrusu bu iki tür de hadis ilmi bakımından önemlidir. Bu ikisini bir araya getiren kimsenin, üçüncü ilmi ihmal ettiğinden birtakım eksiklerine rağmen bu konuda yeterli ilmî birikime erişeceğinde şüphe yoktur. Hâlbuki bu iki ilmi geriye bırakan kimse "hâfız" kavramı içerisinde değerlendirilmez. Hadis ilminin ilk türünü elde eden ancak ikinci türünden nasibi olmayan kimse "muhaddis" kavramından örfî olarak uzaktır. İkinciyi elde edip de ilkini bırakan kimse ise "muhaddis" olarak anılabilir; ancak ilmin ilk türü dikkate alındığında birtakım eksikleri vardır.

Hadis ilminin üçüncü türüne gelinecek olursa ilk ilmin yanı sıra bunu da elde eden kimsenin hadis ilminde azami derecede derinleşeceğinde şüphe yoktur. Kendisini sadece ilmin bu türüne veren kimsenin ise ilimdeki nasibi azalır ve hafızlıktan geri kalır.

Bu üç ilmi bir araya getiren kimse tam anlamıyla fakîh ve muhaddis olur. İkisi ile iktifa eden bu mertebenin daha aşağısındadır. Kendisini ikinci ve üçüncü ilimlerle sınırlayan sadece muhaddis olur ve fakîh kavramı içerisinde yer alamaz. Bu tıpkı sadece ilk ilmi öğrenmekle yetinen kimsenin muhaddis kavramı içerisinde kendisine yer bulamaması gibidir. Peki, hadisi ilminin birinci ve üçüncü[1] türleri ile yetinen kimse muhaddis olarak adlandırılabilir mi? Açıkçası bu ayrı bir araştırma gerektirir."

1 *Tedrîb*'in bazı nüshaları ve neşirlerinde "üçüncü" şeklinde ise de M. Avvâme doğrusunun "ikinci" olması gerektiğini söyler. Ancak yukarıda sadece ikinciyi elde eden kişinin "muhaddis" olarak anılacağı belirtildiği için, burada "üçüncü" denilmesi daha uygundur (*Tedrîb*, II, 49, dp. 3) [çevirenin notu].

ويقال عليه: إنْ كان التصنيف في الفنِّ يوجبُ الاتكالَ على ذلك وعدمَ الاشتغال به، فالقولُ كذلك في الفن الأول، فإن فقهَ الحديث وغريبَه لا يُحصى كم صُنِّف فيه، بل لو ادَّعى مدَّعٍ أن التصانيف فيه أكثرُ من التصانيف في تمييز الرجال، والصحيح من السقيم: لَمَا أَبْعَدَ، بل ذلك هو الواقع، فإنْ كان الاشتغال بالأول مهمًّا فالاشتغال بالثاني أهمُّ، لأنه المِرْقاة إلى الأول، فمن أخلَّ به خَلَط السقيم بالصحيح، والمعدَّل بالمجرَّح، وهو لا يشعر.

قال: فالحقُّ أن كلاًّ منهما في علم الحديث مهم، ولا شك أن من جَمَعَهما حاز القِدْح المُعَلَّى مع قصورٍ فيه إنْ أَخلَّ بالثالث، ومن أخلَّ بهما فلا حظَّ له في اسم الحفاظ، ومن أحرز الأول وأَخلَّ بالثاني كان بعيدًا من اسم المحدث عُرْفًا، ومن أحرز الثاني وأَخلَّ بالأول لم يَبعُد عنه اسم المحدِّث، ولكنْ فيه نقصٌ بالنسبة إلى الأول، وبقي الكلام في الفن الثالث.

ولا شك أن مَن جمع ذلك مع الأوَّل كان أوفرَ سهمًا وأحظَّ قَسمًا، ومَن اقتصر عليه كان أخسَّ حظًّا وأبعدَ حِفظًا.

فمن جَمَع الثلاثة كان فقيهًا محدثًا كاملاً، ومن انفرد باثنين منها كان دونه، إلا أن من اقتصر على الثاني والثالث فهو محدِّث صِرْف، لا حظَّ له في اسم الفقيه، كما أن من انفرد بالأول فلا حظَّ له في اسم المحدث، ومن انفرد بالأول والثالث فهل يسمى محدثًا؟ فيه بحث. انتهى.

İbn Hacer'in sözleri arasındaki "hâfız kavramı içerisinde değerlendirilmez" ifadesi, muhaddis ile hâfız kavramlarının eşit olduğunu ihsâs ettirir. Hâlbuki bunların tamamı muhaddis hakkındadır.

Geçmiş ulemâ hâfız ve muhaddis kavramlarını aynı manada kullanırdı. Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin senedli olarak Ebû Zür'a'dan [ö. 264/878] naklettiğine göre Ebû Bekir b. Ebû Şeybe [ö. 235/849] şöyle demiştir: "Yirmi bin hadisi imlâ ile yazmayan 'muhaddis' sayılmaz."[1]

İbn Adî'nin [ö. 365/976] *el-Kâmil*'indeki[2] ifadeye göre Nüfeylî [ö. 234/848] şöyle der: Hüşeym [b. Beşîr]'i [ö. 183/799] "Hadisi ezberlemeyen Ashâbü'l-hadîs'ten olamaz" derken işittim.

Doğrusu şu ki, hâfızın [muhaddisten] daha özel bir anlamı vardır.

Tâc es-Sübkî *Muîdü'n-Ni'am* adlı eserinde şöyle demiştir:[3] "Hadis konusunda iddialı olan bir grup insanın en fazla yapabildiği şey Sagânî'nin [ö. 650/1252] *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserine bakmaktır. Eğer onlar Begavî'nin [ö. 516/1122] *Mesâbîh*'ine erişirlerse bu kadarıyla muhaddislerin derecesine ulaştığını zannederler. Ancak bu sadece onların hadis konusundaki bilgisizliğindendir. Zikrettiğimiz kimse bu iki kitabı ezberleyecek şekilde bellese, sonra da bu iki kitaba benzer kitaplar ilave etse bile muhaddis olamaz. Deve iğne deliğinden geçene kadar bu kimse muhaddis diye anılamaz. Kendince hadiste zirveye çıkmayı arzulasa İbnü'l-Esîr'in [ö. 606/1201] *Câmi'u'l-Usûl*'ü ile meşgul olur. Bir de buna İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'ini ya da onun muhtasarı olan Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-Teysîr*'i gibi eserleri ilave etse işte o zaman bu makama ulaşan kimseye 'Muhaddislerin muhaddisi' (!) 'Zamanın Buhârî'si' (!) ve bunlara benzer sahte ifadelerle seslenilir. Hâlbuki mezkur kimse bu miktarla muhaddis [bile] sayılamaz.

Muhaddis ancak isnâdları ve illetleri, râvilerin isimlerini, âli ve nâzil isnâdları bilen, bununla birlikte önemli metinlerin büyük çoğunluğunu ezberleyen, *Kütüb-i Sitte*'yi, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini, Beyhakî'nin [ö. 458/1066] *Sünen*'ini, Taberânî'nin [ö. 360/971] *el-Mu'cem*'ini ve bunlara ilaveten hadis cüzlerinden bin kadarını semâ eden kimsedir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 77.
2 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 106.
3 Sübkî, *Muîdü'n-Ni'am*, s. 83; ayrıca bk. Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmîl*, s. 58-9.

وفي غُضون كلامه ما يُشعِر باستواء المحدِّث والحافظ، حيثُ قال: «فلا حظَّ له في اسم الحفاظ»، والكلامُ كلّه في المحدث.

وقد كان السلف يُطلقون المحدِّث والحافظ بمعنىً، كما روى أبو سعد السَّمعاني بسنده إلى أبي زرعة الرازي: سمعت أبا بكر بن أبي شيبة يقول: من لم يكتبْ عشرين ألف حديثٍ إملاءً لم يُعَدَّ صاحبَ حديث.

وفي **الكامل** لابن عدي من جهة النُّفَيلي، قال: سمعت هُشيمًا يقول: من لم يحفظ الحديثَ فليس هو من أصحاب الحديث.

والحقُّ أن الحافظ أخصُّ.

وقال التاج السُّبْكي في كتابه **معيد النِّعَم**: «من الناس فرقة ادَّعَت الحديث، فكان قُصارى أمرِها النظرُ في **مشارق الأنوار** للصاغاني، فإنْ تَرَفَّعَت إلى **مصابيح** البَغَوي، ظنَّتْ أنها بهذا القَدْر تصل إلى درجة المحدثين، وما ذلك إلا بجهلها بالحديث، فلو حفظ مَن ذكرناه هذين الكتابين عن ظهر قلب، وضمَّ إليهما من المتون مثلَيْهما: لم يكنْ محدِّثًا، ولا يصير بذلك محدثًا حتى يَلِجَ الجَمَل في سَمِّ الخِياط. فإن رامتْ بلوغَ الغاية في الحديث ـ على زعمها ـ: اشتغلتْ بـ**جامع الأصول** لابن الأثير، فإنْ ضمتْ إليه كتاب **علوم الحديث** لابن الصلاح، أو مختصرَه المسمَّى بـ**التقريب والتيسير** للنووي ونحوَ ذلك، فحينئذ ينادَى من انتهى إلى هذا المقام: محدثَ المحدثين! وبخاريَّ العصر! وما ناسبَ هذه الألفاظ الكاذبةَ، فإن مَن ذكرناه لا يعدُّ محدِّثًا بهذا القدر.

إنما المحدثُ: من عَرَف الأسانيدَ والعللَ، وأسماءَ الرجال، والعاليَ والنازل، وحفظ مع ذلك جملةً مستكثَرةً من المتون، وسمع **الكتب الستة**، و**مسند** أحمد بن حنبل، و**سنن** البيهقي، و**معجم** الطبراني، وضَمَّ إلى هذا القَدْر ألفَ جزءٍ من الأجزاء الحديثية.

Bu muhaddis olmanın en alt derecesidir. Eğer ki zikrettiğimiz şeyleri semâ edip [hocaların onayladığı] semâ listelerini yazar, hadis âlimlerini dolaşır, hadislerin illetleri, râvilerin vefât tarihleri ve isnâdlar hakkında değerlendirmelerde bulunursa muhaddis olmanın birinci basamağında yer alır. Sonrasında Allah Teâlâ dilediğini dilediği kadar ilimle müşerref kılar."

[Sübkî] bir başka yerde şöyle der:[1] İlim ehli olan bir grup, hadis elde etmeyi arzuladılar. Bütün mesailerini âlimlere rivayetleri okumaya, rivayetin âli ve nâzil olup olmadığını tespit etmeye verdiler. Bunlar gerçek anlamıyla muhaddistirler. Bununla birlikte onların çoğu gayretlerini râvi isimlerini ve metinleri telaffuz etmeye, okudukları şeyi anlamaksızın sadece semâ etmeye sarf ettiler. Bu kimsenin düşüncesi "İbn Arefe'nin cüzünü 70 kişiden, *Cüz'ü'l-Ensârî*'yi şu kadar hocadan, [Ebû Tâhir Hasan b. Ahmed b. İbrahim] İbnü'l-Fîl'in [ö. 310/923] cüzünü, [Hamza el-Kinânî'nin] [ö. 357/968] *Cüz'ü'l-Bitâka*'sını, Ebû Müshir [el-Gassânî]'nin [ö. 218/833] nüshasını aldım" gibi şeyler demekten ileri gitmez. Hâlbuki selef hem semâ ediyor hem okuyordu, hem ilim yolculukları yapıyor hem [aldıkları rivayetleri] yorumluyordu, hem ezberliyor hem onlarla amel ediyordu.

Üstadımız Zehebî'nin [ö. 748/1348] bu topluluk hakkında bir muhaddise yaptığı tavsiyeye dair ifadesini gördüm: "Bunlardan herhangi birinin ulaşabileceği nokta sadece rivayet etmek için hadis dinlemektir. Böyle davranan kimse amacının tersiyle cezalandırılacak ve Allah Teâlâ onu defalarca durumunu gizlemesinin ardından teşhir edecek, onu dillere düşürüp muhaddisler arasında bir ibret vesilesi kılacak, sonra da onun kalbini mühürleyecektir."

Sonrasında [Zehebî] şöyle demiştir: "Sünnet[i öğrenmek isteyen] herhangi bir ilim tâlibinin namazları ihmal edip bu gibi pisliklere dalması hiç makul mü? Bundan daha kötüsü ise hadisinde yalan söyleyen ve birtakım hezeyanlar uyduran muhaddistir. Böyle biri, çirkin arzusu kendisini nakillerde yalana ve semâ kayıtlarında oynamaya yöneltirse huzur bulur! Hadis cüzlerini çalmaya veya vakfedilen nüshalardaki [nüshayı dinleyenlerin isimlerini] kazımaya çabalayan kimse ise hadisçi görünümünde bir hırsızdır! Bir de kendisini livata veya kavatlığa verirse, işte o zaman her şey tamamdır!

1 Sübkî, *Muîdü'n-Ni'am*, s. 89.

هذا أقلُّ درجاته، فإذا سمع ما ذكرناه، وكَتَبَ الطِّباق، ودار على الشيوخ، وتكلَّم في العلل والوَفَيَات والأسانيد: كان في أول درجات المحدثين، ثم يزيد الله من يشاء ما يشاء».

وقال في موضع آخر منه: «ومن أهل العلم طائفةٌ طَلَبَت الحديثَ، وجعلتْ دَأْبها السماعَ على المشايخ، ومعرفةَ العالي من المسموع والنازلِ، وهؤلاء هم المحدثون على الحقيقة، إلا أن كثيرًا منهم يُجهِد نفسَه في تهجِّي الأسماء والمتون، وكثرةِ السماعِ من غير فهمٍ لما يقرؤنه، ولا تتعلَّق فكرته بأكثرَ من أني حصَّلتُ **جزء ابن عرفة** عن سبعين شيخًا، **جزء الأنصاري** عن كذا كذا شيخًا، (**جزء ابن الفِيل**)، **جزء البِطاقة**، **نسخة أبي مُسْهِر**، وأنحاء ذلك، وإنما كان السلف: يسمعون، فيَقرؤُون، فيرحلون، فيفسِّرون، ويحفظون فيعملون.

«ورأيتُ من كلام شيخنا الذهبي في وصية لبعض المحدِّثين في هذه الطائفة: ما حظُّ واحدٍ من هؤلاء إلا أن يسمعَ ليرويَ فقط، فلَيُعاقبنَّ بنقيضِ قَصْده، وليُشهِّرَنَّه الله بعد أن سَتره مراتٍ، وليبقينَّ مُضغةً في الألسن، وعبرةً بين المحدثين، ثم ليطبعنَّ الله على قلبه.

ثم قال: فهل يكونُ طالبٌ من طلاب السنَّة يتهاون بالصلوات، أو يَتَعانَى تلك القاذورات؟ وأنحسُ منه: محدِّثٌ يكذِب في حديثه، ويختلِق الفُشَار، فإن ترقَّتْ همته المَقِيتةُ إلى الكذب في النقل، والتزوير في الطِّباق فقد استراح، وإن تَعانى سرقةَ الأجزاء أو كشطَ الأوقاف: فهذا لصٌّ بسَمْتِ محدثٍ، فإن كمَّل نفسَه بتلوُّط أو قِيادة، فقد تمَّتْ له الإفادة!

Bunlara ek olarak [vâkıfların vakfettiği amaca mugâyir olarak vakıf mallarından] maaş alıyorsa, iyice aşağılık bir konuma düşmüş demektir." Zehebî'nin sözleri şu ifadelere değin devam etmektedir: "Hiç böyle birinde hayır olur mu? Allah sayılarını çoğaltmasın!" [Zehebî'nin ifadesi burada bitti.]

Bazı şairlerden nakledilmiştir:

Rivayette bulunan ancak
Rivayet ettiği ve yazdığının ne olduğunu bilmeyen kimse

İçerisinden gözler kaynayan bir kaya gibidir
Ki o, yeryüzünü sular da kendi o sudan içemez

Ediplerden biri olan [Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfûvî (ö. 748/1347)][1] bu topluluktan biri hakkında şöyle demiştir: "Şu kimsenin ilmi ve uzmanlığı azdır / Elinde sayfalar ve hokka ile yürür / Yanında hadis cüzleri vardır, yaşlı hocaların[2] etrafında dolaşır /Bununla birlikte ne câiz olanı bilir ne de olmayanı!"

Bir muhaddis var ki, tüm bildiği
Dimyâtî'den[3] naklettiği cüzlerdir

Falanca hanım âlî bir rivayeti var
Filanca da bunu Esbât'tan[4] nakleder

Garîb ile azîz arasındaki[5]
Hayyât ve Hannât arasındaki farkla uğraşır

Ve Ebû Fülân: İsmi ne onun ve
Lakabı Sünât[6] olan da kim?

İşte o zaman dinî ilimler haykırır
Bu, benim defterimin dürüldüğü bir vakittir[7]

1 İbn Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine*, II, 72.

2 Burada kastedilen, âlî isnâd elde etmek için muammer muhaddislerin etrafında dolaşmaktır [çevirenin notu].

3 Abdülmümin b. Halef eş-Şâfiî Şerefüddîn Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (ö. 705/1306). Hâfız, fakîh, hüccet (bk. *er-Risâletü'l-Müstatrefe*, s. 138).

4 Esbât b. Muhammed el-Kureşî Ebû Muhammed el-Kûfî (ö. 200/815). Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin hocası. İbn Maîn onu güvenilir kabul eder (bk. Zehebî, *Siyer*, IX, 355).

5 *Tedrîb* nüshalarında ifade "garîbihim ve azîzihim" şeklinde ise de, doğrusu bu ifadenin alıntılandığı *Muîdü'n-Ni'am*'da olduğu gibi "azîrihim ve uzeyrihim" olmalıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], II, 57, dp. 2). Zira burada yazılışları aynı olup farklı okunuşlara sahip kelimelerle uğraşan kimselere gönderme yapılmaktadır [çevirenin notu].

6 "Sünât", meşhur şairlerden Hasan b. Hassân el-Endelüsî'nin lakabıdır (bk. İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, 458).

7 Zehebî'nin ifadeleri ve ardından gelen şiirin tercümesindeki yardımlarından dolayı Mehmet Fatih Kaya'ya müteşekkirim [çevirenin notu].

وإن استعمل من المعلوم (قِسطًا)، فقد ازداد مهانةً وخَبْطًا، إلى أن قال: فهل في مثل هذا الضَّرْب خير؟ لا كثَّر الله منهم» انتهى.

ولبعضهم:

إن الذي يَروي ولكنه يجهلُ ما يَروي وما يكتبُ
كصخرةٍ تَنْبُع أمواهُها تَسقي الأراضي وهي لا تشربُ

وقال بعض الظُّرفاء في الواحد من هذه الطائفة: إنه قليل المعرِفة والمَخْبَرة، يمشي ومعه أوراق ومَحْبَرَة، معه أجزاءٌ يدور بها على شيخ وعجوز، لا يَعرِف ما يجوز مما لا يجوز:

ومحدِّثٍ قد صار غاية علمه أجزاء يرويها عن الدِّمياطي
وفلانةٌ تروي حديثًا عاليًا وفلانُ يروي ذاك عن أسباط
والفرقُ بين غريبهم وعزيزهم وافصِحْ عن الخيَّاط والحنَّاط
وأبو فلانٍ: ما اسمه؟ ومَن الذي بين الأنام ملقَّبٌ بسِنَاط
وعلومُ دين الله نادتْ جهرةً: هذا زمانٌ فيه طَيُّ بِساطي

Üstat Takiyyüddîn es-Sübkî, Hâfız Cemâleddîn el-Mizzî'ye [ö. 742/1341], kişinin "hâfız" olarak nitelenebileceği hıfzın alt sınırını sormuştur. Bunun üzerine Mizzî şöyle demiştir: "Örfe başvurulur." Sübkî "Örfü bilen nerede, onların sayısı ne de az!" deyince Mizzî şöyle cevap vermiştir: "Bunun alt sınırı kişinin, biyografilerini, durumlarını, ülkelerini bildiği râvilerin, bilmediklerinden fazla olmasıdır. Böylece hüküm genele göre verilir."

Sübkî "Böylesi bu zamanda çok enderdir. Sen böyle birine yetiştin mi?" diye sormuş, Mizzî de "Üstat Şerefüddîn ed-Dimyâtî gibi birisini görmedik" cevabını vermiştir.

Sonra şöyle demiştir: İbn Dakîkul'îd'in [ö. 702/1302] bu noktada iyi bir konumu vardır. Ancak aralarında ne kadar da fark var! Sübkî "Peki o, mezkûr [hâfız] tanımına erişebildi mi?" diye sordu. Mizzî ise "Onun bu noktada, yani isnâdlarda sadece iyi bir konumu vardı. O, metinler konusunda daha iyiydi; çünkü fıkıh ve usûl bilgisi vardı."

Üstat Fethüddîn İbn Seyyidünnâs [ö. 734/1334] şöyle demiştir: "Bulunduğumuz asırda muhaddis, hadisin rivayet ve dirâyeti ve râvilerin derlenmesiyle meşgul olan, kendi çağındaki râvi ve rivayetlerin çoğunluğuna ulaşan, yazısı tanınacak şekilde temâyüz eden ve zabtı bakımından ünlenen kimsedir. Bu konuda ilmini genişleterek her tabakada tanıdığı kimseler tanımadığı kimselerden fazla olacak şekilde hem hocalarını hem hocalarının hocalarını tabaka tabaka bilen kimse ise hâfızdır."

[İbn Seyyidünnâs] şöyle demiştir: "Geçmiş âlimlerden birinin[1] şöyle dediği nakledilir: 'Biz imlâ meclisinde yirmi bin hadis yazmayan kimseyi hadis sahibi saymazdık.' Ancak bu onların dönemine göredir." [İbn Seyyidünnâs'ın ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl İbn Hacer, üstâdı Ebü'l-Fazl el-Irâkî'ye [ö. 806/1404] "Günümüzde ilim tâlibinin, eriştiği zaman 'hâfız' olarak isimlendirilmeyi hak edeceği ölçü konusunda efendim ne der?

---

1 Bu, Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*'ında (s. 377) ve Sem'ânî'nin *Edebü'l-İmlâ*'sında (s. 11) geçtiği üzere Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'dir.

وقال الشيخ تقي الدين السُّبْكي: إنه سأل الحافظ جمال الدين المِزِّي عن حدِّ الحفظ الذي إذا انتهى إليه الرجل جاز أن يُطلَق عليه الحافظ؟ قال: يُرْجَع إلى أهل العُرْف، فقلت: وأين أهلُ العُرف؟ قليل جدًّا! قال: أقلُّ ما يكون أن يكون الرجالُ الذين يَعرِفهم ويعرفُ تراجمهم وأحوالَهم وبلدانَهم أكثرَ من الذين لا يعرفهم، ليكونَ الحكمُ للغالب.

فقلت له: هذا عزيز في هذا الزمان، أدركتَ أنت أحدًا كذلك؟ فقال: ما رأينا مثلَ الشيخ شرف الدين الدِّمياطي.

ثم قال: وابنُ دقيقِ العيدِ كان له في هذا مشاركةٌ جيدة، ولكن أين الثريا من الثَّرى!، فقلت: كان يَصلُ إلى هذا الحدِّ؟ قال: ما هو إلا كان يشاركُ مشاركةً جيدة في هذا ـ أعني في الأسانيد ـ وكان في المتون أكثرَ، لأجل الفقه والأصول.

وقال الشيخ فتح الدين ابن سيِّدِ الناس: وأما المحدِّث في عصرنا فهو: مَن اشتغل بالحديث روايةً ودرايةً، وجَمَع رُواتَه، واطَّلع على كثير من الرواة والروايات في عصره، وتميَّز في ذلك حتى عُرِف فيه خطُّه، واشتهر فيه ضبطُه، فإن توسَّع في ذلك حتى عَرَفَ شيوخَه، وشيوخَ شيوخِه، طبقةً بعد طبقة بحيثُ يكون ما يعرفه من كل طبقةٍ أكثرَ مما يجهلُه منها فهذا هو الحافظ.

قال: وأَما ما يُحكَى عن بعضِ المتقدمين من قولهم: كنا لا نعدُّ صاحبَ حديثٍ من لم يكتب عشرينَ ألفَ حديثٍ في الإملاء: فذلك بحسب أزمنتهم. انتهى.

وسأل شيخ الإسلام أبو الفضل ابنُ حجرٍ شيخَه الحافظَ أبا الفضل العراقيَّ فقال: ما يقول سيدي في الحدِّ الذي إذا بَلَغه الطالب في هذا الزمان استَحَقَّ أن يُسمَّى حافظًا؟

İlim tâlibinin, içinde bulunduğu zamanın nakısalarından dolayı bu konuda Mizzî ve Ebü'l-Feth [İbn Seyyidünnâs]'ın bahsettiği vasıfların bir kısmına sahip olmayışına müsamaha göstermek mümkün müdür, değil midir?" sorusunu yöneltmiştir.[1]

Irâkî ise bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Hıfz konumuna erişme meselesi ile ilgili bir dönemde ortaya çıkan genel kanaatin diğer bir dönemde farklı olması ve hafız olarak nitelenen kimse ile çok [veya az] oturup kalkma durumunun farklılık arz etmesinden dolayı bu konudaki içtihat da farklılaşır. Mizzî'nin konu hakkındaki görüşü dar çerçevelidir. Bundan dolayı o, tanıdığı kimseler içerisinde sadece Dimyâtî'yi bu şekilde [hâfız olarak] niteleyebilmiştir. Ebü'l-Feth [İbn Seyyidünnâs]'ın görüşü ise esnektir. Çünkü böylece o, hocaları tanıdıktan sonra hocaların hocalarını ve onların ötesindeki kimseleri tanımaya gayret edecektir.

Hiç şüphe yok ki, geçmiş dönemdeki hâfızlardan bir topluluğun hocaları tâbiûn veya tebe-i tâbiîn, onların hocaları da sahâbe ya da tâbiûn tabakasıydı. Bu çağda ise durum geçmiştekine nazaran daha kolaydır. Eğer hâfız olmak için hocaları ve hocaların hocalarını ya da bir üstteki tabakayı tanımak yeterliyse bütün ilmini buna hasreden birisi için durum diğerinden [yani] metinleri ve isnâdları ezberlemekten, hadis ilimlerinin tamamını bilmekten, sahîh rivayetleri zayıflardan ve amel edilen hadisleri amel edilmeyenlerden ayırabilmekten, âlimlerin ihtilâflarını ve hüküm istinbât etme yöntemlerini öğrenmekten daha kolaydır. Mezkur hususları bir araya getirmeye dair zikredilenin aksine bu [ilk durum] imkan dahilindedir. [Ama diğeri] için boş vakte, uzun bir ömre ve hiçbir engelin olmamasına ihtiyaç vardır.

Zührî'nin [ö. 124/742] şöyle dediği nakledilir: "40 senede ancak bir hâfız dünyaya gelir."[2] Eğer rivayet sahih ise bu ifadede kastedilen hıfz ve itkânda kemâl derecesidir. Çünkü kendi zamanında hâfız olarak nitelenen kimseler olsa da 'nice hâfızı vardır ki, başkası ondan daha hâfızdır.' [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

1 Soru ve cevap Bûsîrî'nin el yazısıyla kaleme alınmış *Mecmû'* adlı bir yazmada yer alır (vr. 671) (*Tedrîb* [M. Avvâme], II, 58, dp. 3, 61, dp. 1) [çevirenin notu].

2 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 9; Zehebî, *Siyer*, V, 347.

وهل يُتَسامَح بنقصِ بعضِ الأوصافِ التي ذكرها المزيُّ وأبو الفتح في ذلك، لنقصِ زمانه أم لا؟.

فأجاب: «الاجتهاد في ذلك يختلف باختلاف غلبة الظن في وقتٍ، ببلوغِ بعضهم للحفظ، وغلبته في وقتٍ آخَر، وباختلافِ مَن يكون كثيرَ المخالطة للذي يصفه بذلك، [أو قليل المخالطة]، وكلامُ المِزي فيه ضِيقٌ، بحيثُ لم يسمِّ ممن رآه بهذا الوصف إلا الدمياطيَّ، وأما كلامُ أبي الفتح فهو أسهلُ، بأنْ ينشَطَ بعد معرفة شيوخه إلى شيوخ شيوخه، وما فوق.

«ولا شك أن جماعةً من الحفاظ المتقدِّمين كان شيوخُهم التابعين أو أتباعَ التابعين، وشيوخُ شيوخهم الصحابةَ أو التابعين، فكان الأمر في ذلك الزمان أسهلَ باعتبار تأخُّر الزمان، فإن اكتُفِيَ بكون الحافظ يعرف شيوخَه وشيوخَ شيوخه، أو طبقةً أخرى، فهو أسهل لمن جَعَلَ فنَّه ذلك دون غيره: من حفظ المتون والأسانيد، ومعرفةِ أنواع علوم الحديث كلِّها، ومعرفةِ الصحيح من السقيم، والمعمولِ به من غيره، واختلافِ العلماء واستنباط الأحكام، فهو أمر ممكنٌ، بخلاف ما ذُكِر من جميعِ ما ذكر، فإنه يَحتاج إلى فراغٍ وطولِ عُمُر، وانتفاءِ الموانع.

«وقد رُوي عن الزهري أنه قال: «لا يُولَد الحافظُ إلا في كلِّ أربعين سنة»، فإن صحَّ كان المرادُ رتبةَ الكمال في الحفظ والإتقان، وإن وُجد في زمانه من يُوصَف بالحفظ، وكم من حافظٍ وغيرُه أحفظُ منه». انتهى.

Âlimlerin hıfz kelimesinin manası hakkında söyledikleri: [Abdurrahman] İbn Mehdî [ö. 198/813] "Hıfz itkândır"; Ebû Zür'a "İtkân seri hâfızadan daha fazlasıdır";[1] daha başkaları ise "Hıfz ma'rifettir" demiştir.

Abdülmü'min b. Halef en-Nesefî [ö. 346/957] şöyle demiştir: Ebû Ali Salih b. Muhammed [el-Cezere]'ye [ö. 293/906] "Yahya b. Maîn [ö. 233/848] ezberler miydi?" diye sordum. "Hayır, onda sadece ilim [*ma'rifet*] vardı." dedi. Ben "Ali b. el-Medînî [ö. 234/848] ezberler miydi?" deyince "Evet; o aynı zamanda bilirdi." cevabını verdi.[2]

Hâfızın ezberlemesi gereken miktarla ilgili nakledilenler: Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "*el-Müsned*'i yedi yüz elli bin hadisten seçtim."[3]

Ebû Zür'a er-Râzî şöyle demiştir: "Ahmed b. Hanbel bir milyon hadisi ezbere bilirdi." Kendisine "Nereden biliyorsun?" denilince "Onunla müzâkere ettim ve ona birtakım konu başlıkları arz ettiğimde o konuyla ilgili rivayetleri bildiğini anladım [*zâkertühû fe-ehaztü aleyhi'l-ebvâb*]" cevabını vermiştir.[4]

Yahya b. Maîn "Bizzat ben bir milyon hadis yazdım"[5] der.

Buhârî [ö. 256/870] şöyle demiştir: "Yüz bin sahîh, 200 bin sahîh olmayan hadis ezberledim."[6]

Müslim [ö. 261/875] şöyle demiştir: "Bu *el-Müsnedü's-Sahîh*'i dinlediğim 300 bin hadis içerisinden derledim."[7]

Ebû Davud [ö. 275/889] "Resûlullah'tan (*sav*) nakledilen 500 bin hadis yazdım. Onlar içerisinden seçtiklerimi *Sünen*'e koydum" der.

Hâkim [ö. 405/1014] *el-Medhal*'inde şöyle demiştir:[8] Herhangi bir hâfız, 500 bin hadis ezberlerdi. Kendisinden işittiğime göre Ebû Ca'fer er-Râzî, Ebû Abdullah İbn Vâre'nin [ö. 270/884] şöyle dediğini nakletmiştir: Nişabur'da İshak b. İbrahim'in yanındaydım. Iraklı bir adam "Ahmed b. Hanbel'in '700 binden fazla sahih hadis var, -Ebû Zür'a'yı kastederek- şu genç 600 bin hadis ezberledi' dediğini duydum" dedi.

1 Zehebî, *Siyer*, IX, 370.
2 Zehebî, *Siyer*, XI, 48.
3 *Hasâisu'l-Müsned*, s. 11.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IV, 419.
5 Zehebî, *Siyer*, XI, 85.
6 Zehebî, *Siyer*, XII, 415.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 101.
8 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 53.

ومن ألفاظ الناس في معنى الحفظ: قال ابن مَهدي: الحفظُ: الإتقانُ. وقال أبو زرعة: الإتقان أكثر من حفظ السَّرْد. وقال غيره: الحفظُ: المعرفةُ.

قال عبد المؤمن بن خلف النَّسَفي: سألت أبا علي صالحَ بنَ محمد قلت: يحيى بن معين هل يحفظ؟ قال: لا، إنما كان عنده معرفة، قلت: فعليٌّ ابن المديني كان يحفظ؟ قال: نعم، ويَعرِف.

ومما رُوي في قَدْرِ حفظِ الحفاظ: قال أحمد بن حنبل: انتقيت **المسند** من سبع مئةِ ألفِ حديثٍ وخمسين ألفَ حديثٍ.

وقال أبو زرعة الرازي: كان أحمد بن حنبلٍ يحفظ ألفَ ألفِ حديث، قيل له: وما يُدريك؟ قال: ذاكرتُه فأخذتُ عليه الأبواب.

وقال يحيى بن معين: كتبتُ بيدي ألفَ ألفِ حديث.

وقال البخاري: أحفظُ مئةَ ألفِ حديثٍ صحيح، ومئتي ألفِ حديثٍ غيرِ صحيح.

وقال مسلم: صنفتُ هذا **المسند الصحيح** من ثلاث مئةِ ألفِ حديثٍ صحيحٍ مسموعة.

وقال أبو داود: كتبتُ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم خمس مئةِ ألفِ حديث، انتخبت منها ما ضَمَّنْتُه كتاب **السنن**.

وقال الحاكم في **المدخَل**: كان الواحد من الحفَّاظ يحفظُ خمس مئةِ ألفِ حديث، سمعت أبا جعفر الرازيَّ يقول: سمعت أبا عبد الله ابن وَارَهْ يقول: كنت عند إسحاقَ بنِ إبراهيم بنيسابورَ، فقال رجل من أهل العراق: سمعت أحمد بن حنبلٍ يقول: صحَّ من الحديث سبعُ مئةِ ألفٍ وكَسْرٍ، وهذا الفتى يعني أبا زرعةَ ـ قد حفظ ست مئة ألفٍ.

Beyhakî [ö. 458/1066] ise şöyle der: "Bu sözüyle sahîh olan hadisleri, sahâbe ve tâbiûn kavillerini kastetmiştir."[1]

Hâkim'in dışındaki âlimler şöyle demiştir: Ebû Zür'a'ya "Adamın biri, 'Ebû Zür'a 200 bin hadisi ezbere bilmiyorsa hanımım boş olsun' diye yemin etse hanımı boş olur mu?" diye soruldu. O "Hayır" cevabını verip şöyle dedi: "Herhangi birinin 'kul huvellahü ehad'i ezberlemesi gibi 100 bin hadis ezberimdedir. Müzakere meclislerinde ise 300 bin hadis ezberledim."

Hâfız Ebû Bekir b. Muhammed b. Ömer er-Râzî şöyle demiştir: "Ebû Zür'a 700 bin hadisi ezbere bilirdi. Bunun yanı sıra tefsir ve kıraata dair 140 bin hadis ezberi vardı."[2]

Hâkim'in[3] Kûfe'de Hâfız Ebû Bekir b. Ebû Dârim'in naklettiğine göre [İbn Ukde] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Saîd [ö. 332/944] şöyle demiştir: "Ehl-i beyt kanalıyla gelen 300 bin hadis ezberledim." Şöyle demiştir: Ebû Bekir'i "Şu parmaklarımla Mutayyen'den 100 bin hadis yazdım" derken işittim. Ebû Bekir el-Müzekkî'nin[4] İbn Huzeyme'den naklettiğine göre Ali b. Haşrem [ö. 257/871] şöyle derdi: "İshak b. İbramim b. Râhûye [ö. 238/853] hâfızasından 70 bin hadis yazdırırdı [*yümlî*]."

İbn Adî'nin[5] senedli bir şekilde [Abdullah] İbn Şübrüme'den [ö. 144/761] naklettiğine göre Şa'bî [ö. 104/722] şöyle demiştir: 'Şu ana kadar kağıt üzerinde kalem oynatmadım. Her kim bana bir hadis naklettiyse onu ezberledim.' [Haberin râvilerinden Ali b. Haşrem şöyle der:] "Bu haberi İshak b. Râhûye'ye anlattığımda 'Şaşırdın mı?' dedi. Ben 'Evet' dedim. Bunun üzerine o 'Ben her neyi işittiysem ezberlemişimdir. 70 bin veya bundan daha fazla hadisi her an kitaplarımda görür gibiyim' dedi."

Yine İbn Adî'nin[6] senedli olarak Ebû Davud el-Haffâf'tan naklettiğine göre İshak b. Râhûye şöyle demiştir: "Yüz bin hadisi her an kitaplarımda görür gibiyim. Onların otuz binini ezbere okuyabilirim."

1 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 141.
2 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 98.
3 Hâkim, *Medhal*, s. 45.
4 Hatîb, *el-Câmi'*, II, 253-4; Hâkim, *el-Medhal*, s. 54.
5 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 136; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîd*, s. 196; a.mlf., *Târîh*, VI, 351.
6 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 136; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîd*, s. 196.

قال البيهقيُّ: أراد ما صحَّ من الأحاديث وأقاويل الصحابة والتابعين.

وقال غيره: سُئل أبو زرعةَ عن رجل حَلَف بالطلاق أن أبا زرعة يحفظ مئتي ألفِ حديثٍ، هل حنِث؟ قال : لا، ثم قال: أَحفظُ مئة ألف حديث كما يحفظ الإنسانُ سورة ﴿قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ﴾ [الإخلاص: ١]، وفي المذاكرة ثلاث مئةِ ألفِ حديث. وقال أبو بكر محمد بن عمر الرازي الحافظ: كان أبو زرعةَ يحفظ سبع مئة ألف حديث، وكان يحفظ مئة وأربعين ألفًا في التفسير والقراءات.

قال الحاكم: وسمعت أبا بكر بنَ أبي دارمٍ الحافظَ بالكوفة يقول: سمعت أبا العباس أحمد بن محمد بن سعيد يقول: أحفظُ لأهل البيت ثلاث مئةِ ألفِ حديث. قال: وسمعت أبا بكر يقول: كتبتُ بأصابعي عن مُطَيَّن مئةَ ألفِ حديث. وسمعت أبا بكر المزكِّي يقول: سمعت ابن خزيمة يقول: سمعت علي بن خَشْرَمٍ يقول: كان إسحاقُ بنُ إبراهيم ابنُ راهويه يُملي سبعين ألفَ حديثٍ حفظًا.

وأسند ابن عدي عن ابن شُبْرُمة، عن الشعبيِّ قال: ما كتبتُ سوداءَ في بيضاءَ إلى يومي هذا، ولا حدَّثني رجل بحديثٍ قطُّ إلا حفظتُه، فحدثتُ بهذا الحديث إسحاق بن راهويه فقال: تَعجبُ من هذا؟ قلت: نعم، قال: ما كنتُ لأسمعَ شيئًا إلا حفظتُه، وكأني أنظر إلى سبعينَ ألفَ حديثٍ ـ أو قال: أكثرَ من سبعين ألف حديث ـ في كتبي.

وأسند عن أبي داود الخَفَّاف قال: سمعت إسحاق بن راهويه يقول: كأني أنظر إلى مئة ألف حديث في كتبي، وثلاثين ألفًا أَسْرُدُها.

Hatîb'in[1] senedli olarak Muhammed b. Yahya b. Hâlid'den [ö. 313/925] naklettiğine göre İshak b. Râhûye şöyle demiştir: "Yüz bin hadisin konumunu çok iyi biliyorum, sanki onları görür gibiyim. Yetmiş bin [sahîh] hadis ise ezberimde. Ayrıca dört bin uydurma hadis ezberledim."

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Babamın Davud b. Amr ed-Dabbî'ye [ö. 228/843] 'İsmail b. Ayyâş bu hadisleri size ezberinden mi naklederdi?' dediğini işittim. Bunun üzerine o 'Evet. Onun yanında hiç kitap görmedim' dedi. [Ahmed] 'Öyleyse o hâfızdı, ezbere ne kadar hadis bilirdi?' diye sordu. [Davud b. Amr] 'Çok' cevabını verdi. [Ahmed] 'On bin hadis?' deyince, o 'On bin, on bin, on bin' dedi. Bunun üzerine babam 'O, Vekî' gibiymiş' dedi.[2]

Yezîd b. Harun [ö. 206/821] şöyle der: "Övünmek için söylemiyorum, yirmi beş bin hadisi senedi ile ezberledim. Öte yandan Şamlılara ait yirmi bin hadis ezberledim."[3]

Ya'kûb ed-Devrakî [ö. 252/866] "Hüşeym'in nezdinde yirmi bin hadis vardı" demiştir.[4]

[Ebû Ubeyd] el-Âcurrî [ö. ?] şöyle der: "[Ebû Davud'u] 'Ubeydullah b. Muâz el-Anberî [ö. 238/852] ezbere on bin hadis bilirdi' [derken işittim]."[5]

Üçüncü Fayda:

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[6] "Hadis usûlü hakkında eser telif edenlerin ilki Kadı Ebû Muhammed er-Râmehürmüzî'dir [ö. 360/971]. O, kitabını *el-Muhaddisü'l-Fâsıl* diye adlandırdı ancak usûl konularının tamamına yer vermedi. Ebû Abdullah Hâkim en-Neysâbûrî ise eserini iyi işlememiş ve tertip etmemiştir. [Hâkim'i] Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1038] takip etmiştir. Onun eseri üzerinde istihrâc çalışması yapmış, sonradan gelecekler için bazı şeyler bırakmıştır.

1 Hâtib, *Târîh*, VI, 352; a.mlf., *el-Câmi'*, II, 254. Rivayetin devamı şöyledir: "Uydurma hadisleri ezberlemenin anlamı ne ki" denilince İshak şöyle cevap vermiştir: "Sahîh hadislerin arasında onlardan biri karşıma geldiğinde hemencecik onu zararlı bir haşarat gibi ayıklarım."

2 Zehebî, *Siyer*, VIII, 317; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 170-1.

3 Hâtib, *Târîh*, XIV, 339.

4 Hâtib, *Târîh*, XIV, 77.

5 Ebû Davud, *Suâlât* (Âcurrî) s. 174. *Tedrîb*'de ifade Âcurrî'ye nispet edilmişse de doğrusu tercümeye yansıtıldığı gibi olmalıdır.

6 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 87.

وأسند الخطيب عن محمد بن يحيى بن خالد قال: سمعت إسحاق بن راهويه يقول: أعرفُ مكانَ مئةِ ألفِ حديثٍ كأني أنظر إليها، وأحفظُ سبعينَ ألفَ حديث عن ظهر قلبي صحيحة، وأحفظ أربعةَ آلافِ حديثٍ مزوَّرةً.

وقال عبد الله بن أحمد بن حنبل: قال أبي لداودَ بن عَمروٍ الضبيّ ـ وأنا أسمع ـ: كان يحدِّثُكُم إسماعيل بن عيَّاش هذه الأحاديثَ بحفظه؟ قال: نعم، ما رأيتُ معه كتابًا قط، قال له: لقد كان حافظًا! كم كان يحفظ؟ قال: شيئًا كثيرًا، قال: أكان يحفظ عشرة آلاف؟ قال: عشرةَ آلافٍ، وعشرةَ آلافٍ، وعشرةَ آلاف. فقال أبي: هذا كان مثلَ وكيع.

وقال يزيد بن هارون: أحفظُ خمسةً وعشرين ألفَ حديثٍ بإسناده ولا فخر، وأحفظ للشاميين عشرين ألفَ حديث.

وقال يعقوبُ الدَّوْرَقي: كان عند هُشَيم عشرون ألفَ حديث.

وقال الآجُرِّي: [سمعت أبا داود يقول:] كان عُبيد الله بن معاذ العَنْبَريُّ يحفظ عَشْرة آلاف حديث.

الفائدة الثالثة:

قال شيخ الإسلام: مِنْ أولِ مَنْ صنف في الاصطلاح: القاضي أبو محمد الرَّامَهُرْمُزي، فعمل كتابه **المحدِّث الفاصل**، لكنه لم يَسْتوعِبْ، والحاكم أبو عبد الله النيسابوري، لكنه لم يُهَذِّب ولم يُرَتِّب. وتلاه أبو نُعَيم الأَصْبَهانيُّ، فعمِل على كتابه «مستخرَجًا» وأبقى فيه أشياءَ للمتعقِّب.

Bu müelliflerden sonra Hatîb el-Bağdâdî [ö. 463/1071] gelmiştir. Rivayet kuralları hakkında bir kitap kaleme almış ve onu *el-Kifâye* olarak adlandırmıştır. Hadis rivayet adâbıyla ilgili olarak ise *el-Câmî li-Âdâbi's-Sâmi'* adını verdiği eserini telif etmiştir. Hadis ilminin neredeyse bütün alt branşları hakkında Hatîb müstakil bir eser yazmıştır. O aynen Hâfız Ebû Bekir b. Nukta'nın [ö. 629/1231][1] dediği gibidir: "İnsaflı olan herkes bilir ki, ondan sonraki muhaddisler onun kitaplarına muhtaçtırlar."

Ondan sonra gelen âlimlerden Kadı İyâz [ö. 544/1149] *el-İlmâ'* adlı eserini, Ebû Hafs el-Meyyânişî [ö. 581/1185] ise *Mâ lâ Yeseu'l-Muhaddise Cehluhû* adlı çalışmasını kaleme aldı.[2] Bunların dışında da Dımaşk'ta ikâmet eden Hâfız İmâm Takiyyüddîn Ebû Amr Osman b. es-Salâh eş-Şehrazûrî'ye [ö. 643/1245] gelinceye kadar bazı eserler telif edildi. İbnü's-Salâh, meşhur kitabını Eşrefiyye Medresesi'inde verdiği hadis dersleri için kaleme aldı. Hadis ilminin alt branşlarını güzelce tespit etti ve eserini kademe kademe yazdırdı. Hatîb'in müstakil eserlerini dikkate aldı ve dağınık olan malzemeyi bir araya getirdi. Hatîb'in yer vermediği bazı faydalı şeyleri seçip onlara ilave etti. Böylece farklı eserlerdeki dağınık bilgiler kitabında derlenmiş oldu. Bu sebeple insanlar kitaba ilgi gösterdiler. Bu eser üzerine nazma çeken, özetleyen [muhtesir], eklemeler yapan [müstedrik], kısaltan [muktesir], itiraz eden ve savunan nice kimseler gelip geçti ki sayılamaz."

Yine [İbn Hacer] şöyle der:[3] Bununla birlikte [İbnü's-Salâh] eserini uygun bir tertibe kavuşturamamış; metinle ilgili olanları ayrı, isnâdla ilgili olanları ayrı, ortak olanları da bir arada zikretmemiş, tahammül ve edâ keyfiyetine dair olanları ayrı, râvilerin niteliklerine dair olanları da ayrı bir şekilde belirtmemiştir. Çünkü o, hadis ilmi ile ilgili hacimli kitaplarda yer alan dağınık malzemeyi makul hacimli bir eserde bir araya getirdi. Bunların derlenmesi ve talebeye sunulmasının, daha fazla özen göstererek ve güzel bir tertiple ele almak için ertelenmesinden daha önemli olduğunu düşündü.

Onun bu tertibi bazı muhaddisler tarafından benimsenmiştir. [Şerhe konu eserin] musannifi [Nevevî], İbn Kesîr [ö. 774/1373], Irâkî

1 İbn Nukta, *et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti's-Ssünen ve'l-Mesânid*, s. 154.

2 Abdülfettâh Ebû Gudde *Hamsü Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs* içerisinde neşrettiği kitap hakkında şöyle demiştir: "Bu, ismi güzel ancak içeriği ve hacmi zayıf olan bir kitaptır."

3 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 232-3.

ثم جاء بعدَهم الخطيبُ البغداديُّ فعمِل في قوانين الرواية كتابًا سماه **الكفاية**، وفي آدابها كتابًا سماه **الجامع، لآداب الشيخ والسامع**، وقلَّ فنٌّ مِن فنون الحديث إلا وقد صَنَّف فيه كتابًا مفرَدًا، فكان ـ كما قال الحافظ أبو بكرِ ابنُ نُقْطة ـ: كلُّ مَن أنصفَ عَلِم أن المحدثين بعدَه عيالٌ على كُتُبه.

ثم جمعَ ممن تأخَّر عنه: القاضي عِياضٌ كتابه **الإلماع**، وأبو حفص الميانجي جزءَ **ما لا يَسَعُ المحدِّثَ جهلُه**. وغيرُ ذلك.

إلى أنْ جاء الحافظ الإمام تقيُّ الدين أبو عَمرٍو عثمانُ ابن الصلاح الشَّهْرَزُورِي نزيلُ دمشق، فجمع لما وَلِي تدريس الحديثِ بالمدرسة الأشرفية كتابَه المشهور، فهذَّب فنونه، وأملاه شيئًا فشيئًا، واعتنى بتصانيفِ الخطيبِ المفرَّقةِ، فجمع شَتات مقاصدِها، وضمَّ إليها من غيرها نُخَبَ فوائدَ، فاجتمع في كتابه ما تفرَّق في غيره، فلهذا عكف الناسُ عليه، فلا يُحصَى كم ناظمٍ له، ومختصِرٍ، ومستدرِكٍ عليه، ومقتصِرٍ، ومعارِضٍ له ومنتصِرٍ.

قال: إلا أنه لم يحصُل ترتيبه على الوضع المتناسب: بأنْ يذكُر ما يتعلَّق بالمتن وحده، وما يتعلَّق بالسند وحده، وما يشترِكان معًا، وما يختصُّ بكيفية التحمُّل والأداء وحدَه، وما يختصُّ بصفات الرواة وحدَه، لأنه جَمَعَ متفرِّقات هذا الفن من كتب مطوَّلة في هذا الحجم اللطيف، ورأى أن تحصيلَه وإلقاءَه إلى طالبيه أهمُّ من تأخير ذلك، إلى أن تحصُل العناية التامة بحسن ترتيبه.

وقد تَبِعه على هذا الترتيب جماعةٌ، منهم: المصنف، وابن كثير، والعراقي،

ve Bulkînî [ö. 805/1405] bu âlimlerdendir. İbn Cemâ‘a, Tebrîzî [ö. 740/1340’tan sonra], Tîbî [ö. 743/1343], Zerkeşî gibi bazı âlimler ise bu tertibi değiştirmişlerdir.

Dördüncü Fayda:

Bil ki, hadis ilminin alt branşları sayılamayacak kadar çoktur. Hâzimî [ö. 584/1188] *el-Ucâle[tü’l-Mübtedî fi’l-Ensâb]* adlı eserinde şöyle demiştir:[1] “Hadis ilminde sayısı 100’e varan alt ilim dalları bulunmaktadır. Bu alt dalların her biri haddizatında müstakil bir ilimdir. İlim tâlibi bütün ömrünü bunlara sarf edecek olsa yine de son noktaya ulaşamaz.”

İbnü’s-Salâh -ve onu takiben Nevevî- 65 ilim zikredip şöyle demiştir:[2] Bu sayı bu hususta söylenmesi mümkün olanların sonu değildir ve hadis ilimlerini sayılamayacak derecede artırmak imkân dahilindedir. Çünkü ne hadis râvilerinin halleri ve nitelikleri ne de hadis metinlerinin halleri ve nitelikleri saymakla biter. Söz konusu durum ve niteliklerin her biri müstakil olarak ele alınabilecek potansiyeldedir. Nitekim işin ehli olanlar da [bunu yapmışlardır].[3] Bu sayede her biri kendi başına bir tür olmuştur. [İbnü’s-Salâh’ın ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[4] “[İbnü’s-Salâh’ın eseri] hadis âlimleri nezdinde kullanılan bazı hadis ilimlerine yer vermemiştir. Kavî, ceyyid, ma‘rûf, mahfûz, mücevved, sâbit, sâlih bunlardandır.

Râvilerin vasıfları ile ilgili pek çok konuya da eserde yer verilmemiştir. Nitekim hocasının ismi, kendi ismi ile aynı olan râviler, hocasının ismi, hocasının hocasının ismi ve kendi ismi aynı olan râviler, babası ve dedesi ile aynı adı taşıyan râviler, ismi ve künyesi aynı olan râviler bunlardan bazılardır.

Bulkînî *Mehâsinü’l-Istılâh*’da [İbnü’s-Salâh tarafından] zikredilmeyen beş ilim dalını[5] eklemiştir.

1 Hâzimî, *Ucâletü’l-Mübtedî*, s. 3.

2 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 5-10.

3 Gerek *Tedrîb* metninde gerekse Süyûtî’nin alıntı yaptığı *Ulûmü’l-Hadîs*’teki ifade “ve hiye bi-sadedi en tüfrade bi’z-zikri ve ehlühâ, …” şeklindedir. Buradaki “ehlühâ” ifadesine bir anlam takdirinde bulunmak ancak Bikâî *en-Nüketü’l-Vefiyye*’sinde (I, 78, dp. 2) yer alan ve burada köşeli parantezle metne yansıtılan “ey: yüfridûne” ibaresi sayesinde mümkün olmuştur. [çevirenin notu].

4 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 490.

5 Bulkînî, *Mehâsinü’l-Istılâh*, s. 680-740.

والبُلْقيني، وغيَّره جماعةٌ: كابن جماعة، والتِّبريزي، والطِّيبي، والزَّرْكَشي.

الرابعة:

اعلمْ أن أنواعَ علومِ الحديث كثيرة لا تُعَدُّ. قال الحازميُّ في كتاب «العُجَالة»: علم الحديث يشتملُ على أنواع كثيرة تبلغ مئةً، كلُّ نوعٍ منها علمٌ مستقلٌّ، لو أنفق الطالبُ فيه عُمُره لما أدرك نهايته.

وقد ذكر ابن الصلاح منها ـ وتَبِعه المصنف ـ خمسةً وستين، وقال: وليس ذلك بآخِرِ الممكِن في ذلك، فإنه قابلٌ للتنويع إلى ما لا يُحصى، إذْ لا تُحْصَى أحوالُ رواةِ الحديث، وصفاتُهم، ولا أحوالُ متونِ الحديث، وصفاتُها، وما من حالةٍ منها ولا صفةٍ إلا وهي بصددِ أن تُفرَد بالذِّكْر وأهلُها، فإذا هي نوعٌ على حِياله. انتهى.

قال شيخ الإسلام: وقد أخلَّ بأنواعٍ مستعملة عند أهل الحديث: منها: القويُّ، والجيِّدُ، والمعروف، والمحفوظ، والمجوَّد، والثابت، والصالح.

ومنها في صفات الرواة أشياءُ كثيرةٌ، ك: مَن اتفق اسم شيخه والراوي عنه، وك: من اتفق اسمه واسم شيخِه وشيخِ شيخِه، أو اسمه واسم أبيه وجدِّه، أو اتفق اسمه وكنيته، وغير ذلك.

واستدرك البُلْقيني في **محاسن الاصطلاح** خمسةَ أنواعٍ أُخَرَ غير ما ذُكِر.

Öte yandan İbnü's-Salâh müstakil olarak değerlendirilebilecek olan bazı hükümleri bir ilim dalının içerisinde vermiştir. Mesela muʻdal hadisi anlatırken muʻallak ve muʻanʻan hadislerin hükümlerini de zikretmiştir. Hâlbuki bunlar İbn Cemâʻa'nın yaptığı gibi müstakil iki ayrı ilim dalıdır.[1] Garîb, azîz, meşhur ve mütevâtiri aynı bölümde ele almıştır, hâlbuki bunlar dört ayrı ilim dalıdır. Bunun aksi de kimi zaman söz konusu olmuştur. Yani aslında tek bir ilim olması gereken şeyler ayrı ayrı ele alınmıştır. Musannif [Nevevî] bütün konularda [İbnü's-Salâh'ı] takip etmiştir. Bunun açıklaması da Allah izin verirse ileride gelecektir.

Bunlar, kulluk edilmeye layık yegane varlık ve hükümranlık sahibi olan Allah'ın yardımı ile niyet ettiğimiz şey başlama zamanı gelmiştir. Derim ki:

1 İbn Cemâʻa, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 50, 78.

وقد ذَكَر ابن الصلاح أيضًا أحكامَ أنواعٍ في ضمنِ نوعٍ مع إمكانِ إفرادِها بالذِّكْر، كذِكْره في نوع المعضَل أحكامَ المعلَّق والمعنعَن، وهما نوعان مستقلان أَفْرَدَهما ابنُ جماعة، وذكَر الغريب والعزيز والمشهور والمتواتر في نوع واحد، وهي أربعة. ووقع له عكسُ ذلك، وهو تعدُّد أنواعٍ وهي متحدة، والمصنفُ تابعٌ له في كل ذلك، وسيأتي بيانه إن شاء الله تعالى.

وهذا حين الشروع في المقصود، بعون الملك المعبود. فأقول:

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

[Nevevî'nin bu eserinin bana gelen senedi şöyledir:] Üstadımız şeyhülislâm kâdılkudât, alemüddîn Salih b. Şeyhülislâm Sirâcüddin Ömer b. Raslân [ö. 868/1464] ve onun dışında icâzet aldığım kimseler bana icâzetle haber verdiler ki, tamamı Ebû İshak İbrahim b. Ahmed et-Tenûhî'den [ö. 800/1397], o da Ebü'l-Hasan b. el-Attâr ed-Dımaşkî'den [ö. 724/1324], o da Şeyhülislâm Hâfız Ebû Zekeriyya en-Nevevî'den.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla… Yani başlarım. Hz. Peygamber'in (*sav*) "Kişinin Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamadığı her işi nâkıstır" şeklindeki hadisine uyarak. Ruhâvî [ö. 612/1215] bu hadisi *el-Erbeûn* adlı eserinde Ebû Hüreyre'den [ö. 58/678] rivayet etmiştir.[1] *Sahîhayn*'da[2] ve diğer kaynaklarda zikredildiği üzere Hz. Peygamber'in (*sav*) de mektuplarına besmele ile başlaması meşhurdur.

Hâkim'in *el-Müstedrek*'te ve İbn Ebû Hâtim'in [ö. 327/938] *Tefsîr*'inde "Ca'fer b. Müsâfir → Zeyd b. el-Mübârek es-San'ânî → Sellâm b. Vehb el-Cenedî → babası [Vehb] → Tâvûs → İbn Abbâs" senediyle naklettiğine göre Osman b. Affân Hz. Peygamber'e (*sav*) 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ifadesini sormuştur. Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "Bu Allah'ın isimlerinden biridir. Onunla Allah'ın en büyük isminin arası, gözün siyahının beyazına olan yakınlığı mesabesindedir." Hâkim "Hadisin isnâdı sahihtir" der.[3]

İbn Merdûye'nin [ö. 410/1020], *Tefsîr*'inde[4] "Abdülkebîr b. el-Muâfâ b. İmrân → babası [el-Muâfâ] → Ömer b. Zer → Atâ b. Ebû Rabâh" senediyle naklettiğine göre Câbir b. Abdullah [ö. 78/697] şöyle demiştir: "'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ifadesi nâzil olduğu zaman gökteki bulutlar doğuya doğru kaçıştı. Rüzgarlar sükun buldu, deniz çalkalandı, hayvanlar kulaklarını kabarttı, şeytanlar taşlandı. Allah Teâlâ izzet ve celâli üzerine yemin etti ki, O'nun isminin zikredildiği her ne varsa o bereketli olacaktır."

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 69; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 15. *Tedrîb*'in bazı nüshalarında rivayeti İbn Hibbân'ın da naklettiği yer alıyorsa da, oradaki rivayette sadece hamdele geçmektedir.

2 Rum imparatoru Hirakl'e gönderdiği mektup bu kabildendir. Hz. Peygamber ona "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla… Allah'ın resûlü Muhammed b. Abdullah'tan Rum imparatoru Hirakl'e…" ifadeleri ile başlamıştır (bk. Buhârî, Bed'u'l-vahy 6; Müslim, Cihâd ve siyer 74).

3 Zehebî *Muhtasaru'l-Müstedrek*'te hadise sahih hükmü vermiştir. Ancak *Mîzânü'l-İ'tidâl*'de Sellâm b. Vehb'i yalancı olarak nitelemiştir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 12).

4 Süyûtî bu rivayeti İbn Merdûye ve Sa'lebî'ye dayandırmıştır (bk. *ed-Dürru'l-Mensûr*, I, 26). Ancak hadis zayıftır.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أخبرني شيخُنا شيخُ الإسلام والمسلمين قاضي القضاة علمُ الدين صالحُ ابنُ شيخ الإسلام سراجِ الدين عمرَ بنِ رَسْلانَ البُلْقينيُّ، وغيرُ واحد، إجازةً منهم، كلُّهم عن أبي إسحاق إبراهيم بن أحمد التَّنُوخيِّ، أن أبا الحسن ابن العطار الدمشقيَّ أخبره قال: أخبرني شيخ الإسلام الحافظ أبو زكريا النواوي قال:

بسم الله الرحمن الرحيم أي: أبدأُ، امتثالاً لقوله صلى الله عليه وسلم: «كلُّ أمرٍ ذي بالٍ لا يُبدأُ فيه ببسم الله الرحمن الرحيم فهو أقطعُ»، رواه الرُّهاويُّ في **الأربعين** من حديث أبي هريرة، وتصديرُ النبيِّ صلى الله عليه وسلم كُتُبه بها مشهورٌ في **الصحيحين** وغيرهما.

وروى الحاكم في **المستدرك**، وابن أبي حاتم في **تفسيره** من طريق جعفر بن مُسافر، عن زيد بن المبارك الصَّنْعاني، عن سلاَّم بن وهب الجَنَديّ، عن أبيه، عن طاوس، عن ابن عباس: أن عثمان بن عفان سأل النبيَّ صلى الله عليه وسلم عن: بسم الله الرحمن الرحيم؟ فقال: «هو اسم من أسماء الله، وما بينه وبين اسم الله الأكبر إلا كما بين سَوَادِ العين وبياضِها من القُرْب». قال الحاكم: صحيح الإسناد.

وروى ابن مَرْدُويَةَ في **تفسيره** من طريق عبد الكبير بن المُعَافى بن عِمْران، عن أبيه، عن عمر بن ذَرّ، عن عطاء بن أبي رَبَاح، عن جابر بن عبد الله قال: لما نزلتْ «بسم الله الرحمن الرحيم» هَرَبَ الغيم إلى المشرق، وسكنت الرياح، وهاج البحر، وأَصْغَت البهائم بآذانها، ورُجِمت الشياطين، وحَلَفَ الله بعزته وجلاله أن لا يُسَمَّى اسمه على شيء إلا بارك فيه.

İbn Cerîr [et-Taberî] [ö. 310/923] ve İbn Merdûye'nin *Tefsîr*'lerinde, Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde[1] "İsmail b. Ayyâş → İsmail b. Yahya → Mis'ar → Atıyye → Ebû Saîd el-Hudrî" senediyle merfû olarak naklettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Annesi, İsâ b. Meryem'i ilim öğrensin diye mektebe bırakmıştı. Hoca ona 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' yaz dedi. İsâ 'besmele' ne diye sordu. Hocası 'bilmiyorum' cevabını verdi. Bunun üzerine İsâ şöyle dedi: 'Be harfi Allah'ın cömertliği, sin harfi O'nun yüceliği, mîm harfi onun mülküdür. Allah ilâhların ilâhıdır. Rahmân dünya ve âhirette merhametle davranan, Rahîm ise sadece âhirette merhametli olandır.'" Bu gerçekten garîb bir hadistir.

Nitekim İbn Kesîr bu rivayet hakkında şöyle der: "Bu merfû' değildir; ancak sahîh-mevkûf bir rivayet olabilir ya da İsrâiliyyâttandır."[2]

İbn Cerîr'in[3] "Bişr b. Umâre → Ebû Ravk → Dahhâk" senediyle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: Allah bütün yarattıkları üzerinde ulûhiyet ve ubûdiyet sahibidir. 'Rahmân' -fa'lân vezninde- rahmettendir. [Rahmân ve] Rahîm, merhamet etmek istediğine rikkatli bir dost, kat kat azap etmeyi dilediğine ise mesafeli ve serttir." Bişr zayıf bir râvidir; Dahhâk ise İbn Abbâs'tan herhangi bir şey işitmemiştir.

İbn Cerîr'in[4] senedli bir şekilde naklettiğine göre Arzemî şöyle demiştir: "Rahmân [ismi] tüm yaratılanları kapsar; Rahîm ise müminlere hastır."

İbn Ebû Hâtim'in[5] senedli bir şekilde naklettiğine göre Câbir b. Zeyd [ö. 93/711-2] şöyle demiştir: "Allah, ism-i a'zamdır."

Beyhakî[6] ve daha başkalarının rivayet ettiğine göre İbn Abbâs "O'nunla aynı ismi taşıyan bir başka varlık biliyor musun?"[7] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hayır, Allah'tan başka hiçbir varlık bu şekilde isimlenmedi."

---

1 Taberî, *Tefsîr*, I, 54; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 251; İbn Asâkir, *Târîh*, XLVII, 373; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 299.
2 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 144.
3 Taberî, *Tefsîr*, I, 54. Daha sonra geleceği üzere zayıftır.
4 Taberî, *Tefsîr*, I, 55.
5 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, I, 11.
6 Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, I, 145.
7 Meryem 19/65.

وروى ابن جرير، وابن مردويَهْ في **تفسيرهما**، وأبو نعيم في **الحِلْية** من طريق إسماعيل بن عياش، عن إسماعيل بن يحيى، عن مِسعر، عن عطية، عن أبي سعيد الخدري مرفوعًا: «إن عيسى ابن مريم أَسْلَمَتْه أمه إلى الكُتَّاب ليعلِّمه، فقال له المعلِّم: اكتبْ: بسم الله الرحمن الرحيم، قال له عيسى: وما بسم الله؟ قال المعلِّم: لا أدري، فقال له عيسى: الباءُ بهاءُ الله، والسين سناؤه، والميم مملكته. واللهُ: إله الآلهة، والرحمن: رحمن الدنيا والآخرة، والرحيم: رحيم الآخرة». وهذا حديث غريب جدًّا.

قال ابن كثير: وقد يكون صحيحًا موقوفًا، أو من الإسرائيليات لا من المرفوعات.

وروى ابن جرير من طريق بِشْر بن عُمَارة، عن أبي رَوْقٍ، عن الضحاك، عن ابن عباس قال: الله ذو الألوهية والعبودية على خلقه أجمعين، والرحمن: الفَعْلان، من الرحمة، و(الرحمن) الرحيم: الرقيقُ الرفيقُ بمن أحبَّ أن يرحمه، والبعيدُ الشديدُ على من أحبَّ أن يُضْعِفَ عليه العذاب. وبِشْر: ضعيف، والضحاك: لم يسمع من ابن عباس.

وأسند ابن جرير عن العَرْزَمي قال: الرحمن لجميع الخلق، الرحيم بالمؤمنين.

وأسند ابن أبي حاتم عن جابر بن زيد قال: الله هو الاسم الأعظم.

وروى البيهقيُّ وغيره، عن ابن عباسٍ في قوله تعالى: ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا﴾ [سورة مريم: ٦٥] قال: لا أحدَ يُسَمَّى «الله».

İbn Cerîr'in[1] senedli bir şekilde naklettiğine göre Hasan el-Basrî [ö. 110/728] şöyle demiştir: "Rahmân ismini koymak yasaktır. Yani hiç kimse o ismi kaldıramaz."

İbn Ebû Hâtim'in[2] senedli bir şekilde naklettiğine göre Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Rahîm öyle bir isimdir ki, insanlar o ismi kendilerine mal edemezler. Onunla ancak Yüce Allah anılır."

Bu zikredilen rivayetlerle bu isimlerin neden besmelede bir araya geldikleri anlaşılmış oldu.

Hamd Allah'a mahsustur Hattâbî'nin [ö. 388/998] *Garîb[ü'l-Hadîs]*'inde, Beyhakî'nin *el-Âdâb*'ında[3] ve Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs*'inde[4] sika râvilerden oluşan ancak munkatı' olan bir senedle İbn Amr'dan naklettiklerine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Hamd şükrün başıdır. Allah'a hamdetmeyen kul O'na şükredemez."

Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta[5] zayıf bir senedle naklettiğine göre Nüvvâs b. Sem'ân şöyle demiştir: Allah Resûlü'nün (*sav*) devesi Ced'â' çalındı. Bunun üzerine Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu: "Eğer Allah Teâlâ onu bana geri getirirse, kesinlikle Rabbime şükredeceğim." Deve geri geldi. Hz. Peygamber "Allah'a hamdolsun [el-hamdülillâh]" buyurdu. [Ashâb] acaba oruç tutacak mı ya da namaz kılacak mı diye ona baktılar ve vaadini unuttuğunu düşündüler. Sözünü ona hatırlattıkları zaman Allah Resûlü "Allah'a hamdolsun [*el-hamdülillâh*] demedim mi" cevabını verdi.

İbn Cerîr'in[6] zayıf bir senedle sahâbî Hakem b. Umeyr'den naklettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "'Allah'a hamdolsun [el-hamdülillâh]' dediğin zaman Allah'a şükretmiş olursun, O da sana daha fazla ikramda bulunur."

---

1 Taberî, *Tefsîr*, I, 55.

2 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, I, 13.

3 Hattâbî, *Garîbü'l-Hadîs*, I, 345; Beyhakî, *el-Âdâb*, s. 293. [Suyûtî, eseri "el-Edeb" şeklinde kaydetmiştir.]

4 Deylemî, *Firdevs*, no: 2784; Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, s. 196.

5 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, II, 14. Heysemî şöyle demiştir: Senedde Amr b. Vâkıd el-Kureşî vardır. Muhammed b. el-Mübârek es-Sûrî onu tevsîk etse de, bu itiraz görmüştür. Cerh-ta'dîl âlimleri bu râviyi zayıf görüp hadisini terk etmiştir (bk. *Mecma'u'z-Zevâid*, IV, 187).

6 Taberî, *Tefsîr*, I, 60.

وأسند ابن جرير عن الحسن البصري قال: الرحمن اسم ممنوع، أي: لا يستطيعُ أحد أن يَتَسمَّى به.

وأسند ابن أبي حاتم عن الحسن أيضًا قال: الرحيم اسم لا يستطيعُ الناسُ أن يَنْتَحلوه، تسمَّى به تبارك وتعالى.

وبهذه الآثار عُرفتْ مناسبةُ جَمْع هذه الأسماء الثلاثة في البسملة.

الحمد لله رَوَى الخطابيُّ في **غريبه**، والبيهقي في **الأدب**، والديلمي في **مسند الفِردوس** بسندٍ رجالُه ثقات، لكنه منقطع، عن ابن عَمْرو: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «الحمد رأس الشكر، ما شكر اللهَ عبدٌ لا يَحْمَدُه».

ورَوَى الطبراني في **الأوسط** بسند ضعيف، عن النوَّاس بن سَمعان قال: سُرِقت ناقةُ رسول الله صلى الله عليه وسلم الجذعاءُ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لئن ردَّها الله عليَّ لأشكرنَّ ربي»، فَرُدَّتْ، فقال: «الحمد لله»، فانتظَروا هل يُحدِثُ صومًا أو صلاةً؟ فظنوا أنه نسيَ، فقالوا له؟ قال: «ألم أَقُلْ: الحمد لله؟».

وروى ابن جرير بسند ضعيف عن الحكم بن عُمَير ـ وكانت له صحبة ـ قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «إذا قلتَ: الحمد لله رب العالمين، فقد شكرتَ اللهَ فزادك».

[İbn Cerîr'in][1] senedli bir şekilde Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "el-Hamdülillâh Allah'a şükretmek [eş-şükrülillâh], O'na itaat etmek ve nimetini, hidayetini ve ilk olduğunu kabul etmek demektir."

İbn Ebû Hâtim'in[2] [İbn Cerîr'den] daha iyi bir senedle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "el-hamdülillâh, şükür ifadesidir. Kul 'el-hamdülillâh' dediğinde Allah 'kulum bana şükretti' buyurur."

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Mâlik el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "el-hamdülillâh mizânı doldurur."

Tirmizî [ö. 279/892] aynı hadisi İbn Amr ve Süleym Oğulları'ndan birinden nakletmiştir.[3]

İbn Hibbân'ın [ö. 354/965] *Sahîh*'inde ve Tirmizî'de[4] Câbir b. Abdullah'ın şu hadisi yer alır: "Zikrin en faziletlisi lâ ilâhe illallah, duanın en faziletlisi el-hamdülillâh'tır."

İbn Hibbân, Ebû Davud ve Nesâî'nin [ö. 303/915] Ebû Hüreyre'den naklettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:[5] "Kişinin Allah'a hamdederek başlamadığı her işin sonu kesik/bereketsizdir."

Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'nin[6] Esved b. Serî'den naklettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Rabbin, hamdı/övgüyü sever."

…Fettâh/hüküm veren "Feth" kelimesinin mübâlağa sigası ile gelmiş hali. Hüküm manasındadır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Ey rabbimiz, kavimimiz ile bizim aramızda hak ile hüküm ver. Şüphesiz Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın!*"[7]

…Mennân "Menn" kelimesinin mübâlağa sigası ile gelmiş hali. Nimeti çok olan anlamına gelir. Kırk Beşinci Bölüm'de geleceği gibi müselsel bir rivayette Hz. Ali [ö. 40/661] şöyle demiştir: "O, sualden önce ikramlarla başlayandır."

---

1 Taberî, *Tefsîr*, I, 60; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, I, 13.
2 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, I, 13.
3 Müslim, Tahâre 1; Tirmizî, Daavât 92. Ebû Mâlik el-Eş'arî'den de nakletmiştir (Daavât 91).
4 Tirmizî, Daavât, 9; İbn Mâce, Edeb 55; İbn Hibbân, *el-İhsân,* III, 126.
5 Ebû Davud, Edeb 21; İbn Mâce, Nikâh 19; İbn Hibbân, *el-İhsân,* I, 173; Dârekutnî, I, 229. Ebû Davud bu hadisin mürsel olmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Nevevî hasen saymış, Sübkî ise *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*'de (I, 205) sahih kabul etmiştir.
6 Ahmed b. Hanbel, III, 435; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 614.
7 el-A'râf 7/89.

وأسند من طريق الضحاك، عن ابن عباس قال: الحمد لله هو الشكر لله، اَلاِسْتِخْذَاء لله، والإقرار بنعمته، وهدايته، وابتدائه، وغير ذلك.

وأسند ابن أبي حاتم من طريقٍ أحسنَ منه عن ابن عباس قال: الحمد لله كلمة الشكر، وإذا قال العبد: الحمد لله، قال: شكرني عبدي.

وفي **صحيح** مسلم من حديث أبي مالك الأشعري مرفوعًا: «الحمد لله تملأ الميزان».

وأخرجه الترمذي من حديث ابنِ عَمرو، ورجلٍ من بني سُلَيم.

وفي **صحيح** ابن حِبَّان، والترمذي من حديث جابر بن عبد الله: «أفضل الذكر لا إله إلا الله، وأفضل الدعاء الحمد لله».

وروى ابن حبان، وأبو داود، والنسائي من حديث أبي هريرة مرفوعًا: «كلُّ أمرٍ ذي بال لا يُبدأُ فيه بحمد الله فهو أقطع».

وروى أحمد، والنسائي، من حديث الأسود بن سَريع مرفوعًا: «إن ربَّك يحبُّ الحمد».

الفتَّاحِ صيغة مبالغة من الفتح، بمعنى القضاء.

قال تعالى: ﴿رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ﴾ [الأعراف: ٨٩].

المنَّانِ صيغة مبالغة من المنِّ، بمعنى الكثيرِ الإنعام، وسيأتي في النوع الخامس والأربعين في أثرٍ مُسَلْسَل عن عليّ: أنه الذي يبدأُ بالنَّوَال قبلَ السؤال.

...zi't-tavl Allah Teâlâ kendisini Kitâb'ında bu şekilde nitelemiştir.[1] İbn Ebû Hâtim'in naklettiğine göre İbn Abbâs bu âyeti "Servet ve zenginlik sahibi" olarak yorumlamıştır.[2]

...bize imânı lütfeden iyilik ve ihsân sahibi Bizi imâna yönlendirdi ve onu nasip etti.

...dinimizi yani İslâm'ı, meşhur hadislerde de vârit olduğu üzere diğer dinlere üstün kıldı.

...habîbi, dostu, kulu ve elçisi Muhammed ile [taştan yapılan] putlara [evsân] kulluk etmeyi ortadan kaldırdı yani Hz. İsâ'dan sonraki fetret döneminde cahiliyye kâfirlerinin taptığı putlara tapınmayı.

Musannif [Nevevî] burada Hz. Peygamber'in (*sav*) en değerli niteliklerinden dördüne yer vermiştir:

Habîb: Tirmizî ve daha başkalarının[3] İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dikkat ediniz! Ben Allah'ın habîbiyim, bunda övünme yok!"

[Halîl]: Ahmed b. Hanbel ve daha başkalarının[4] İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Her dostun dostluğundan uzağım. Eğer bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i dost edinirdim. Arkadaşınız [kendisini kastediyor] Allah'ın dostudur."

Dostluk [hulle] kelimesinin yorumunda ve hangi kelimeden türetildiği hususunda ihtilâf edilmiştir. "Şüphesiz bir şekilde Allah'a yönelendir", "O'na ait olan" anlamında olduğu da söylenmiştir. "Kendisi adına dostluk ve düşmanlık yapılabilecek has insan" veya "O'na muhtaç olandır" de denmiştir.

Sevginin [muhabbet] aslı meyildir. Bu ifade Allah Teâlâ için kullanıldığında O'nun kuluna mutluluk ve günahtan korunma imkânı vermesi, onun için kendisine yakınlaşma sebepleri var etmesi, kula rahmetini bolca vermesi ve kalbinin üzerindeki perdeleri kaldırması anlamındadır.

---

1 el-Mü'min 40/3.

2 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 3264; Taberî, *Tefsîr*, XXIV, 41. Süyûtî bu hadisi *ed-Dürru'l-Mensûr*'da rivayet etmiş ve rivayeti İbnü'l-Münzir ve Beyhakî'ye (*el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 43) nispet etmiştir.

3 Tirmizî, Menâkıb 1; Dârimî, Mukaddime 47.

4 Ahmed b. Hanbel, I, 377; Müslim, Fezâilü's-sahâbe 7; Tirmizî, Menâkıb 14; İbn Mâce, Mukaddime 11.

ذي الطَّوْل كما وصف تعالى بذلك نفسَه في كتابه، وفسَّره ابن عباس ـ فيما أخرجه ابن أبي حاتم ـ بذي السَّعةِ والغِنى.

والفضلِ والإحسانِ، الذي منَّ علينا بالإيمان بأنْ هدانا إليه ووفَّقنا له.

وفضَّل دينَنا وهو الإسلام **على سائر الأديان** كما ورد بذلك الأحاديثُ المشهورةُ.

ومَحَا بحبيبه وخليله، عبدِه ورسولِه محمد عبادةَ الأوثان أي: الأصنام التي كانت عليها كفار الجاهلية في زمن الفترة بعد عيسى عليه السلام.

وقد ذكر المصنف هنا أربعَ صفاتٍ من أشرفِ أوصافه صلى الله عليه وسلم:

فالحبيب: ورد في حديثِ الترمذي وغيره، عن ابن عباس مرفوعًا: «ألَاَ وأنا حبيبُ الله ولا فخر».

و[الخليل]: روى أحمد وغيره من حديث ابن مسعود، عن النبيِّ صلى الله عليه وسلم: «إني أبرأُ إلى كلِّ خليل من خُلَّته، ولو كنت متَّخِذًا خليلاً لاتَّخذتُ أبا بكر خليلاً، وإن صاحبَكم خليلُ الله».

وقد اختُلِفَ في تفسير الخُلَّة واشتقاقها، فقيل: الخليل المنقطِعُ إلى الله بلا مِرْيَة، وقيل: المختصُّ به، وقيل: الصفيُّ الذي يُوالي فيه ويُعَادي فيه، وقيل: المحتاجُ إليه.

وأصلُ المحبة: الميلُ، وهي في حق الله تعالى: تمكينُه لعبده من السعادة، والعصمةُ، وتهيئةُ أسباب القُرب، وإفاضة الرحمة عليه، وكشفُ الحُجُب عن قلبه.

Çoğunluğa göre muhabbet derecesi [dostluktan] daha üstündür. Ama bunun aksi de söylenmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (*sav*) dostluğun Allah'tan başkası için var olması ihtimalini ortadan kaldırmış ama muhabbeti kızı Fâtıma, Üsâme ve daha başkaları için kullanmıştır.[1] Her iki kavramın aynı anlama geldiği de söylenmiştir.

Kul: Yaratılmışların en değerli sıfatı. Kuşeyrî'nin [ö. 465/1072] *Risâle*'sinde[2] senedli olarak naklettiğine göre Dekkâk [ö. 405/1015] şöyle demiştir: Kulluktan daha değerli bir şey yoktur. Müminin alabileceği ondan kapsamlı/tam bir isim de yoktur. Bundan dolayı -en değerli zaman olan- Mirâc gecesinde Hz. Peygamber (*sav*) bu şekilde nitelendi: "*Kulunu geceleyin... götüren Allah her türlü noksanlıktan münezzehtir*";[3] "*Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.*"[4] Eğer ubûdiyetten [kulluk] daha değerli bir isim olsaydı Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i o şekilde adlandırırdı.

Yine [Kuşeyrî'nin] senedli olarak naklettiğine göre [Dekkâk] şöyle demiştir: "Ubûdiyet ibâdetten daha tamdır. Önce ibâdet gelir ki, bu avam içindir. Sonra ubudiyet gelir, bu da havâs içindir. Sonra bir de ubûde vardır ki, o da seçkinlerin seçkinleri içindir."

[Ahmed b. Hanbel'in] *el-Müsned*'inde ve daha başka eserlerde[5] rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e (*sav*) bir melek geldi ve 'Allah, beni sana gönderdi. Seni melik-peygamber mi yapsın yoksa kul-peygamber mi?' dedi. Cibrîl 'ey Muhammed, Rabbine karşı mütevazı ol' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'kul-peygamber' cevabını verdi."

En meşhur kullanıma göre resûl şu anlama gelir: Kendisine şeriat vahyedilen ve bunu tebliğ etmesi emredilen insan. Eğer tebliğ emri yoksa o zaman sadece nebîdir. [Ebû Abdullah Hüseyin b. el-Hasan] el-Halîmî [ö. 403/1012] bu yorumu savunmuştur.[6] Resûlün kitabının olması gerektiği ya da kendisinden önceki şeriatı kısmen neshedeceği, eğer böyle bir durumu yoksa, isterse teblîğ etmekle emrolunsun o zaman sadece nebî olacağı da söylenmiştir.

1 Buhârî, Libâs 60; Tirmizî, Menâkıb 40.
2 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 346.
3 el-İsrâ 17/1.
4 en-Necm 53/10.
5 Ahmed b. Hanbel, II, 231; Bezzâr, *Müsned*, XVII, 182; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 491; İbn Hibbân, *el-İhsân,* XIV, 280; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 19.
6 Halîmî, *el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân*, I, 155.

والأكثر: على أن درجة المحبة أرفع، وقيل: بالعكس، لأنه صلى الله عليه وسلم نَفَى ثبوت الخُلَّة لغير ربه، وأثبتَ المحبة لفاطمةَ، وابنَيْها، وأسامةَ وغيرِهم. وقيل: هما سواء.

والعبد: من أشرف صفات المخلوق، أسند القُشَيريُّ في **رسالته** عن الدقاق قال: ليس شيءٌ أشرفَ من العبودية، ولا اسمٌ أتمَّ للمؤمن منها، ولذلك قال في صفته صلى الله عليه وسلم ليلةَ المِعراج ـ وكان أشرفَ أوقاته ـ: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ﴾ [الإسراء: ١] ﴿فَاَوْحٰى اِلٰى عَبْدِهٖ مَا اَوْحٰى﴾ [النجم: ١٠]. ولو كان اسمٌ أجلَّ من العبودية لَسمَّاه به.

وأسند عنه أيضًا قال: العبوديةُ أتمُّ من العبادة، فأولاً عبادة، وهي للعوام، ثم عبودية، وهي للخَوَاصِ، ثم عبودة، وهي لخواصِّ الخواص.

وفي **المسند** وغيره من حديث أبي هريرة: أن مَلَكًا أتى النبيَّ صلى الله عليه وسلم فقال: «إن الله أرسلني إليك، أَفَمَلِكًا نبيًّا يجعلُك، أو عبدًا رسولاً؟ فقال جبريل: تواضَعْ لربك يا محمد، قال: بل عبدًا رسولاً».

والأشهر في معنى الرسول: أنه إنسان أُوحيَ إليه بشرع وأُمِر بتبليغه، فإن لم يؤمَر فنبيٌّ فقط، وممن جزم به الحَلِيميُّ، وقيل: وكان معه كتاب، أو نسخٌ لبعض شرع مَن قبله، فإن لم يكن فنبيٌّ فقط وإن أُمر بالتبليغ.

Tanımlarına bakılırsa nebî kelimesi daha geniş anlamlıdır. Onların aynı anlamda olduğu da söylenmiştir ki, bu daha doğrudur.

Genel görüşe göre Hz. Peygamber (*sav*) meleklere değil, insan ve cinlere gönderilmiştir. Halîmî, Beyhakî *Şuabü'l-îmân*'ında, Râzî [ö. 606/1210] ve [Necmeddin] en-Nesefî [ö. 537/1142] *Tefsîr*'lerinde bu görüşe yer vermişlerdir. Sonraki âlimlerden bir kısmı da bu görüşü nakletmiştir. *Nüket alâ İbni's-Salâh*'ında nakleden Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî ve *Şerhu Cem'i'l-Cevâmi*'de bu görüşe yer veren üstat Celâleddîn el-Mahallî [ö. 864/1459] bu âlimlerdendir.

Bârizî [ö. 738/1338][1] ve Sübkî Hz. Peygamber'in aynı zamanda meleklere de gönderildiği görüşünü tercih etmişlerdir. Bu benim de görüşümdür. Bu konuda bir de risâle telif ettim.[2]

Muhammed (*sav*) isminin açıklanmasına gelince, bunu *Şerhu'l-Esmâi'n-Nebeviyye* adlı çalışmamızda genişçe ele aldık.[3]

Ona süreklilik arz eden mucize, yani Kur'ân ile ve zaman geçse de devam edecek olan sünnetlerle ayrıcalıklı kılmıştır.

Sahîhayn'da Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Her bir peygambere (kendi zamanlarındaki) insanların inandığı kadar mucize verilmiştir. Bana ise Allah'ın bana vahyettiği şey [Kur'ân] verildi. Bundan dolayı ben kıyamet gününde, kendisine en çok tâbi olunan peygamber olmayı umuyorum."[4] Yani insanlığa mucize olan Kur'ân verilmek suretiyle bana lütufta bulunuldu. Çünkü onun mucizeliği, diğer mucizelerin aksine kıyâmete kadar devam edecektir. Onlar ise sadece meydana geldikleri zamanla ilgilidirler.

Melevân Cevherî'nin [ö. 400/1010'dan önce] *Sıhâh*'ında ifade ettiği gibi[5] gece ve gündüz manasınadır. Şöyle denir: "Gece ve gündüz sürüp gittiği müddetçe bunu yapmayacağım." Tekili melâ'dır deveranını devam ettirdikçe Peygamberimize, bütün peygamberlere ve onların ailelerine salât ve selâm olsun;

1 Bu zât, vefât tarihi verilen ve "İbnü'l-Bârizî" diye maruf olan Ebü'l-Kâsım Şerefüddîn Hibetullah b. Abdürrahîm b. İbrahim el-Cühenî el-Hamevî olmalıdır [çevirenin notu].

2 Bu mesele için bk. Halîmî, *Minhâc fî Şuabi'l-Îmân*, I, 155; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, I, 150; Süyûtî, *Tezyînü'l-Erâik fî İrsâli'n-Nebî ile'l-Melâik* (*el-Hâvi fi'l-Fetâvâ* içinde, II, 139-147).

3 Süyûtî, *er-Riyâdu'l-Enîka fî Şerhi Esmâi Hayri'l-Halîka*, s. 43.

4 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 1; Müslim, İman 239.

5 Cevherî, *Sıhâh*, VI, 3497.

فالنبيُّ أعمُّ، عليهما، وقيل: هما بمعنىً، وهو الأَوْلى.

ثم، الأكثر على أنه صلى الله عليه وسلم مرسَل إلى الإنس والجن دون الملائكة، صرَّح بذلك الحَلِيميُّ، والبيهقيُّ في **شُعَب الإيمان**، والرازيُّ، والنسفيُّ في **تفسيرهما**، ونَقَله المتأخرون، منهم الحافظ أبو الفضل العراقي في **نُكَته على ابن الصلاح**، والشيخ جلال الدين المحلِّيُّ في **شرح جمع الجوامع**.

واختار البارِزي والسُّبْكي أنه مرسَل إلى الملائكة أيضًا، وهو اختياري، وقد أَلَّفتُ فيه كتابًا.

وأما الكلام في شرح اسمه (محمد) فقد بَسَطْناه في **شرح الأسماء النبوية**.

وخصَّه بالمعجزة المستمِرَّة، أي: القرآن، **والسُّنَن المستمرَّة على تَعَاقُب الأزمان.**

في **الصحيحين** عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «ما من الأنبياء من نبيّ إلا قد أُعطِيَ من الآيات ما مِثلُه آمن عليه البشر، وإنما كان الذي أُوتيتُ وحيًا أوحاه الله إليَّ، فأرجو أن أكونَ أكثرَهم تابعًا يوم القيامة». أي: اختُصِصتُ من بينهم بالقرآن المعجِز للبشر، المستمرِّ إعجازُه إلى يوم القيامة، بخلاف سائر المعجزات فإنها انقضتْ في وقتها.

صلى الله عليه وسلَّم وعلى سائر النبيين، وآلِ كلٍّ ما اختَلَفَ المَلَوَانِ: أي: الليلُ والنهار، قاله في «الصحاح». يقال: لا أفعلُه ما اختلف المَلَوَان، الواحد: مَلاً، بالقصر.

hikmetleri ve zikri devam ettiği, cedîdân birbirini takip ettiği sürece… Cedîdân da aynı şekilde gece-gündüz demektir. İbn Düreyd [ö. 321/933] şöyle der:[1]

Gece ve gündüz hangi yeniye musallat olsalar
Onu mutlaka yıpranıp eskimeye yüz tutacak hale getirirler

O ikisinin sabah ve akşam olduğu da söylenmiştir.

Musannif [Nevevî] "Allah'ın diğer peygamberlerine ve resûllerine de salât edin. Çünkü onlar da benim gibi gönderildiler" hadisinden dolayı salâtın içerisine diğer peygamberleri de dahil etmiştir. Bu hadisi Hatîb ve daha başkaları nakletmiştir.[2]

Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber'in (*sav*) ailesi, Müslim'de "sadaka" başlığı altında nakledilen "Sadaka, Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine helal değildir"[3] hadisinden dolayı onun Hâşim Oğulları ve Muttalib Oğulları'ndan olan mümin akrabalarıdır.

Taberânî'nin naklettiği bir hadise göre[4] Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Humusun beşte biri sizindir. Size yeter ya da sizi muhtaç bırakmaz."

Hz. Peygamber (*sav*) humusu Hâşim Oğulları ve Muttalib Oğulları arasında taksim etmiş, bizzat istekte bulunmalarına rağmen Nevfel Oğulları ve Abdüşemş Oğulları'na ise bir şey vermemiştir. Hadisi Buhârî nakletmiştir.[5]

Hz. İbrahim'in ailesi İsmail, İshak ve onların evlatlarıdır. Diğer peygamberlerin aileleri de buna kıyâs edilebilir.

Musannif [Nevevî]'nin sünneti hikmetler olarak nitelemesi, "*Onlara Kitâb'ı ve hikmeti öğretiyor*"[6] ve "*Evlerinde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti anın*"[7] âyetlerinde geçen "hikmet" kelimesinin "sünnet" olarak tefsir edilmesinden alınmıştır ki, bunu Katâde [ö. 117/735], Hasan el-Basrî ve bazı âlimler dile getirmiştir.[8]

1 İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 501.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 105; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 95.
3 Müslim, Zekât 167; Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 295.
4 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 217. Hadis İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Heysemî şöyle der: "Hadisin senedinde Hüseyin b. Kays vardır ve eleştirilen biridir" (bk. *Mecma'u'z-Zevâid*, III, 91).
5 Buhârî, Fardu'l-humus 17.
6 el-Bakara 2/129.
7 el-Ahzâb 33/34.
8 İbn Cüreyc ve İbn İshak da aynı görüştedir. Hikmetin sünnet olarak yorumlanmasına dair bk. Taberî,

وما تكررتْ حِكَمُه وذِكْرُه وتَعَاقَبَ الجديدان أي: الليلُ والنهارُ أيضًا. قال ابن دُرَيد:

إن الجديدَيْنِ إذا ما استَوليا   على جديدٍ أَدْنَيَاهُ للبِلَى

وقيل: هما الغداةُ والعَشِيُّ.

وأدخل المصنف في الصلاة سائرَ النبيين، لحديث: «صلُّوا على أنبياء الله ورسُله فإنهم بُعِثوا كما بُعِثْتُ»، أخرجه الخطيب وغيره.

وآلُ النبيّ صلى الله عليه وسلم عند الشافعي: أقاربه المؤمنون من بني هاشم والمطَّلب، لحديث مسلم في الصدقة: «إنها لا تَحِلُّ لمحمد ولا لآل محمد».

وقال في حديث رواه الطبراني: «إن لكم في خُمُسِ الخُمُسِ ما يَكْفيكم. أو: يُغْنيكم».

وقد قَسَم صلى الله عليه وسلم الخُمُس على بني هاشم والمطلب تاركًا أَخَوَيْهم بني نوفل وعبد شمس مع سؤالهم له، كما رواه البخاري.

وآلُ إبراهيم: إسماعيلُ وإسحاق وأولادهما، ويُقاس بذلك آل الباقين.

وتعبيرُ المصنف عن السنة بالحِكَم، أخذًا من تفسير الحِكمة في قوله تعالى: ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ [البقرة: ١٢٩]، وقوله تعالى: ﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللهِ وَالْحِكْمَةِ﴾ [الأحزاب: ٣٤]: بالسنة، قال ذلك قتادة والحسن وغيرهما.

Emmâ ba'd Nevevî, Hz. Peygamber (*sav*) hitabına "emmâ ba'd" şeklinde başladığı için böyle başlamıştır. Bunu Taberânî zikretmiştir.[1] Bunu hutbelerinde (*sav*) zikretmesi *Sahîhayn*'da ve diğer kaynaklarda [geçtiği üzere] meşhurdur.[2]

Bir diğer hadiste "O, Hz. Davud'a verilen 'faslü'l-hitâb'dır[3] buyrulmuştur."[4] Bu hadisi Deylemî *Müsnedü'l-Firdevs*'inde Ebû Musa el-Eş'arî'den [ö. 42/662-3] nakletmiştir.

Hadis ilmi âlemlerin Rabbi'ne yakınlaşma yollarının [kurab] en faziletlisidir. [Kurab] kurbe kelimesinin çoğuludur. Cümlede "kendisi vesilesiyle Allah'a yaklaşılacak şey" anlamına gelir. Nasıl olmasın ki, yaratılmışların en hayırlısı ve öncekilerin de sonrakilerin de en seçkini olan [Hz. Peygamber'in] yolunu açıklamaktadır. Bir şeyin şerefi, ilintili olduğu şeyin şerefiyle ölçülür.

Bu aynı zamanda her bir şer'î ilme ulaşmaya da vesiledir. Fıkhın durumu zaten açıktır. Tefsire gelince, Allah Teâlâ'nın sözünü açıklayan ifadelerin en önceliklisi Hz. Peygamber (*sav*) ve onun ashâbından sahih olarak nakledilenlerdir. Bu da, hadis ilmini bilmeye bağlıdır.

Hadis ilimleri hakkındaki bu kitabı *Kitâbü'l-İrşâd*'dan özetle oluşturdum. *el-İrşâd*'ı ise üstat, imâm, âlim, hâfız, mütkin, muhakkik İbnü's-Salâh diye meşhur olan -ki o, babasının lakabıdır- Takiyyüddîn Ebû Amr b. Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, sonra ed-Dımaşkî'nin *Ulûmü'l-Hadîs* adlı eserinden ihtisâr ederek kaleme almıştım. Allah ondan razı olsun. Allah'ın izni ile bu eseri biraz fazlaca özetleyeceğim; ancak herhangi bir noktayı atlamayacağım ve ibarenin izahını vermeye özen göstereceğim. Dayanağımız Yüce Allah'tır, işler O'na havale edilir, sadece O'na güvenilir.

Tefsîr, III, 274; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, II, 116. Ebû Davud'un *Merâsîl*'inde (s. 534) Mekhûl'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Allah bana Kur'ân'ı ve onun misli olan hikmeti verdi."

1 Ebû Bekir el-İsmâilî, *el-Mu'cem*, III, 744; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I, 198. Amr b. Tağlib'den nakledilmiştir. Taberânî, bu hadisin benzerini *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de (X, 160) İbn Mes'ûd'dan nakletmiştir. Heysemî "râvileri sikadır" demiştir (bk. *Mecma'u'z-Zevâid*, II, 188).

2 Hadis Câbir b. Abdullah'dan rivayet edilmiştir (bk. Müslim, Cum'a 43).

3 Sad 38/20.

4 İbn Ebû Hâtim ve Deylemî nakletmiştir (bk. *ed-Dürru'l-Mensûr*, VII, 155).

أما بعد أَتَى بها لأن النبيَّ صلى الله عليه وسلم كان إذا خَطَب قال: أما بعد، رواه الطبراني. وذِكْرُها في خُطَبه صلى الله عليه وسلم مشهورٌ في الصحيحين وغيرهما.

وفي حديثٍ: إنها فَصْل الخِطاب الذي أُوتيه داود. رواه الديلمي في **مسند الفردوس** من حديث أبي موسى الأشعري.

فإن علم الحديث من أفضل القُرَب جمع قُربة، أي: ما يُتَقَرَّب به إلى ربِّ العالمين، وكيف لا يكون كذلك وهو بيانُ طريقِ خير الخلق، وأكرم الأولين والآخِرين، والشيءُ يَشْرُفُ بشَرَف متعلَّقه.

وهو أيضًا وسيلة إلى كلِّ علم شرعي. أما الفقه: فواضحٌ، وأما التفسير: فلأن أَولَى ما فُسِّر به كلامُ الله ما ثَبَتَ عن نبيِّه صلى الله عليه وسلم وأصحابِه، وذلك يَتَوَقَّف على معرفته.

وهذا كتاب في علوم الحديث اختصرته من كتاب الإرشاد الذي اختصرتُه من كتاب علوم الحديث للشيخ الإمام الحافظ المتقن المحقق تقي الدين أبي عَمرو عثمانَ بنِ عبد الرحمن الشَّهْرَزُوري ثم الدمشقي المعروف بابن الصلاح وهو لقبُ أبيه، رضي الله عنه، أُبالِغُ فيه في الاختصار إن شاء الله تعالى، من غيرِ إخلالٍ بالمقصود، وأَحرِصُ على إيضاح العبارة، وعلى الله الكريم الاعتماد، وإليه التفويض والاستناد.

Hadis… Hattâbî *Meâlimü's-Sünen*'de ve onu takiben İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] [Hadis] ehline göre üç kısma ayrılır: …sahîh, hasen ve zayıftır. Çünkü o, ya makbûldür ya da merdûd. Makbûl ise kabul şartlarını ya en üst düzeyde taşır ya da taşımaz. İlk durumda [hadis] sahihtir, ikinci durumda ise hasen. Reddedilecek olanı [merdûd] ise kısımlarına ayırmaya gerek yoktur. Çünkü onun farklı türleri arasında tercih durumu yoktur.

Zayıf hadisin mertebelerinin de farklı olduğu söylenmek suretiyle buna itiraz edilmiştir. Mesela daha sonra açıklanacağı gibi itibâr için elverişli olanı ve böyle olmayanı vardır. Bunların ilkini [itibâra elverişli olanı] böyle olmayandan ayırmaya özen göstermek gerekir.

Buna, itibâr için elverişli olanın makbûl [hadis] kısmına gireceği şeklinde cevap verilmiştir. Çünkü o [itibâr için elverişli] ise hasen li-gayrihî sınıfındandır. Eğer bu hadise zatı itibarıyla bakılacaksa o, zayıf derecelerinin en üst kısmında yer alır.

Nitekim sahîh hadisin dereceleri de farklıdır; ancak farklı türlere ayrılmamıştır.

[Nevevî] burada uydurma [mevzû hadisi] zikretmemiştir. Çünkü gerçekte ıstılah anlamıyla hadis değildir. Sadece onu uyduran böyle bir iddiada bulunmaktadır.

Hadisin sadece "sahîh" ve "zayıf" olacağı, "hasen"in ise sahîh kapsamında değerlendirileceği de söylenmiştir.

Irâkî *en-Nüket*'inde şöyle der:[2] Hattâbî'den önce böyle bir taksim yapan birini görmedim. Hâlbuki önceki âlimlerin sözleri içerisinde hasen kelimesi geçmektedir. Mesela o Şâfiî, Buhârî ve âlimlerden bir kısmının ifadelerinde geçer. Ancak Hattâbî bu taksimi Ehl-i hadîsten nakletmiştir. O güvenilir bir imâmdır. İbnü's-Salâh onu takip etmiştir.

Şeyhülislâm İbn Hacer şöyle demiştir:[3] Onun [Hattâbî'nin] "Ehl-i hadîse göre" şeklindeki sözü, özel bir anlamın kastedildiği genel bir ifadedir. Yani "çoğunluğa göre" ya da "önceki ihtilâfların ardından ittifak edilen şeydir" anlamı taşır.

1 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 11; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 11.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 217.
3 Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs*, I, 21.

الحديث فيما قال الخطابي في **معالم السنن**، وتَبِعه ابن الصلاح: ينقسم عند أهله على ثلاثة أقسام: صحيح، وحسن، وضعيف، لأنه إما مقبول أو مردود، والمقبولُ إما أن يشتملَ مِن صفات القبول على أعلاها، أَوْ لا. والأول: الصحيح، والثاني: الحسن، والمردود لا حاجة إلى تقسيمه، لأنه لا ترجيح بين أفراده.

واعتُرِضَ: بأن مراتبه أيضًا متفاوتة، فمنه ما يصلُح للاعتبار، وما لا يصلح، كما سيأتي، فكان ينبغي الاهتمام بتمييز الأول من غيره.

وأجيب: بأن الصالح للاعتبار داخل في قسم المقبول، لأنه من قسم الحسن لغيره، وإنْ نُظِر إليه باعتبار ذاته فهو أعلى مراتب الضعيف.

وقد تفاوتَتْ مراتب الصحيح أيضًا، ولم تُنَوَّع أنواعًا.

وإنما لم يَذكُر الموضوعَ لأنه ليس في الحقيقة بحديث اصطلاحًا، بل بزعم واضعه.

وقيل: الحديث صحيح وضعيف فقط، والحسن مُنْدرج في أنواع الصحيح.

قال العراقي في **نُكَته**: ولم أَرَ من سبق الخطابيَّ إلى تقسيمه المذكور، وإن كان في كلام المتقدمين ذِكْر الحسن، وهو موجود في كلام الشافعي والبخاري وجماعة، ولكن الخطابي نَقَلَ التقسيم عن أهل الحديث، وهو إمام ثقة، فتبعه ابن الصلاح.

قال شيخ الإسلام ابن حجر: والظاهر أن قوله «عند أهل الحديث» من العامّ الذي أُريد به الخصوص، أي الأكثر، أو الأعظم، أو الذي استقرَّ اتفاقهم عليه بعد الاختلاف المتقدِّم.

Uyarı:

İbn Kesîr şöyle demiştir:[1] "Eğer bu taksim işin özüne nispetle yapılmışsa bu durumda sadece sahîh ve uydurma [kizb] [hadis] vardır. Eğer muhaddislerin ıstılâhına göre yapılmışsa, [bilinmelidir ki] onlar [hadisleri] bundan daha fazla kısma ayırmaktadırlar."

Bunun cevabı şudur: Burada muhaddislerin ıstılahına göre yapılan taksim kastedilmektedir. Ancak yapılan her türlü taksim de sonuçta söz konusu üçlü taksimin kapsamına girmektedir.

1 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 22; Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 151.

تنبيه:

قال ابن كثير: هذا التقسيم إنْ كان بالنسبة إلى ما في نفس الأمر: فليس إلا صحيح وكذب، أو إلى اصطلاح المحدثين: فهو ينقسِم عندهم إلى أكثرَ من ذلك.

وجوابه: أن المراد الثاني، والكلُّ راجع إلى هذه الثلاثة.

1. SAHÎH

Birincisi, sahîhtir. "Sıhhat" kelimesinin fâil anlamına gelen fa'îl vezindeki halidir. Hakiki anlamı beden için kullanılır. Buradaki kullanımı ise mecâzdır ya da benzetilen unsurun türetilmiş bir kelime olup cümlede açık olarak zikredildiği istiâredir [istiâre tebe'îyye]. Onunla ilgili bazı meseleler vardır.

Birincisi tarifi hakkındadır. Sahîh hadis senedi muttasıl olan... [Nevevî bu ifadesiyle] İbnü's-Salâh'ın "senedi muttasıl olan müsned" şeklindeki ifadesini terk etmiştir.[1] Çünkü bu ifade hem daha özlüdür hem de merfû' ve mevkûfu kapsar.

... adâlet ve zâbt sahibi kimselerce [nakledilen] isnâd silsilesi dikkate alınarak çoğul kullanılmıştır. Yani senedin sonuna varıncaya kadar adâlet ve zabt sahibi olan kimsenin adâlet ve zabt sahibi kimseden naklettiği... Tıpkı İbnü's-Salâh'ın tarif ettiği gibi. Onun ifadesi musannifinkinden [Nevevî] daha açıktır. Çünkü Nevevî'nin ifadesi zabt sahibi bir topluluğun kendileri gibi bir topluluktan rivayetini çağrıştırmaktadır. Hâlbuki kastedilen bu değildir.

"Sikanın nakliyle" ifadesinin daha özlü olacağı, çünkü bu kelimenin hem adâlet hem zabtı içerdiği söylenmiştir. Tarifler ayrıntıdan uzak olmalıdır.

...şâzlık ve illet durumu olmaksızın

Tarifte geçen bu şartlarla bazı unsurlar dışarıda kalmaktadır: İlk şartla munkatı', mu'dal ve makbul saymayan kimsenin görüşüne göre mürsel [rivayetler] dışarıda kalmakta; ikinci şart ile mechûlü'l-ayn veya mechûlü'l-hâl olan ya da zayıf olduğu bilinen kimselerin naklettikleri; üçüncü şart ile çokça hata yapan kimsenin naklettikleri; dördüncü ve beşinci şart ile ise şâz ve illetli olanlar dışarıda kalmaktadır.

Uyarılar:

Birincisi: Hattâbî sahîhi şöyle tanımlamıştır: "Senedi muttasıl, râvileri adalet sahibi olan hadistir."[2] Irâkî "Hattâbî, râvinin zabtı ve şâz ile illetten uzak bulunmasını şart olarak ileri sürmemiştir" deyip sözlerine şöyle devam etmiştir:[3]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 11.
2 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 11.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 7.

الأول: الصحيح

الأول: الصحيح وهو فَعِيل، بمعنى فاعل، من الصحَّة، وهي حقيقةٌ في الأجسام، واستعمالُها هنا مجاز، أو استعارة تَبَعيَّة. **وفيه مسائل.**

الأولى: في حدِّه، وهو: ما اتَّصل سنده عَدَلَ عن قول ابن الصلاح: «المسنَد: الذي يتَّصلُ إسناده»، لأنه أَخْصَرُ وأشملُ للمرفوع والموقوف **بالعدول الضابطين** جمع باعتبار سلسلة السند، أي: بنقل العدل الضابط، عن العدل الضابط إلى منتهاه، كما عبَّر به ابن الصلاح، وهو أوضح من عبارة المصنف، إذْ تُوهِمُ أنْ يرويَه جماعةٌ ضابطون عن جماعة ضابطين! وليس مرادًا.

قيل: وكان الأخصر أن يقول: بنقل الثقة، لأنه مَنْ جَمَعَ العدالةَ والضبطَ، والتعاريفُ تُصَان عن الإسهاب.

من غير شذوذ ولا علَّة.

فَخَرَج بالقيد الأول: المنقطِع، والمُعْضَل، والمرسَلُ على رأي مَنْ لا يقبلُه. وبالثاني: ما نَقَلَه مجهول عينًا أو حالاً، أو معروفٌ بالضعف. وبالثالث: ما نَقَلَه مغفَّلٌ كثيرُ الخطأ. وبالرابع والخامس: الشاذُّ والمعلَّل.

تنبيهات:

الأول: حَدَّ الخطابيُّ الصحيحَ بأنه: ما اتَّصَل سنده وعُدِّلَتْ نَقَلَتُه. قال العراقي: «فلم يشترط ضبطَ الراوي، ولا السلامةَ من الشذوذِ والعلةِ». قال:

"Şüphe yok ki, hadisin zabtı sıhhat şartıdır. Çünkü hadisinde hatası çok olan, bunu fazlaca yapan terk edilmeyi hak eder."

Derim ki: Bana öyle geliyor ki, Hattâbî'nin ifadesi zaten bunu içermektedir. Nitekim "âdil" ve "onu âdil kabul ettiler" şeklindeki ifadelerimiz arasında fark vardır. Çünkü terk edilmeyi hak edecek kadar çok hata yapan biri hakkında -isterse bu kişi dini bakımından âdil biri olsun- "Ashâbü'l-hadîs onu âdil kabul ettiler" demek doğru olmaz. Bunu düşünmek gerekir.

Sonra gördüm ki, Şeyhülislâm *en-Nüket*'inde[1] bu ifadenin anlamı hakkında şöyle demiştir: Adâletin şart koşulması râvinin doğruluğunu, gafletinin olmamasını, tahammül ve edâ esnasında gevşek davranmamasını gerektirir.

Şöyle de denilmiştir: Şâz olmamanın şart koşulması, ayrıca zabtın şart koşulması ihtiyacını ortadan kaldırır. Çünkü şâz hadis, muhâlif olan ferd hadis ise ve sahîhin şartı da şâzlığın olmamasıysa, muhalefeti çok olan kimsenin -ki o zabt sahibi olmayan kimsedir- hadisinin sahîh hadis kapsamı dışında kalması önceliklidir.

Buna, onun açıklama makamında olduğu şeklinde cevap verilmiştir. O açıklamayı istemiş, işaret edip geçmekle yetinmemiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[2] Şâz ve illetten uzak olması ile ilgili olarak İbn Dakîkul'îd *el-İktirâh*'ta şöyle der:[3] "Ashâbü'l-hadîs bunu sahîhin tanımına ilave ettiler."

[İbn Dakîkul'îd] şöyle der: Bu, fakîhlerin bakış açısına göre tartışmalıdır. Çünkü muhaddislerin illet olarak kabul ettikleri şeylerin çoğu, fıkıh usûlcülerine göre illet olarak değerlendirilmez."

Irâkî'nin belittiğine göre buna şöyle cevap verilir: Hadis ilminde eser telif eden kimseler orada muhaddislerin tanımını verirler, diğer ilimlerle ilgilenenlerin tanımlarını değil. Fukahâ ve usûlcülerin sahîh için bu ikisini şart koşmamaları, onları şart koşanlar nezdinde tanımı geçersiz kılmaz.

---

1 Buradaki atıf M. Avvâme'nin belirttiği üzere Zerkeşî'nin *en-Nüket*'inedir (bk. II, 103-4) (*Tedrîb*, II, 141, dp. 1) [çevirenin notu].

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 218.

3 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 186-7.

«ولا شك أن ضبطَه لا بدَّ منه، لأن مَنْ كَثُر الخطأُ في حديثه وفَحُش: استحقَّ التَّرْك».

قلت: الذي يظهر لي أن ذلك داخل في عبارته، وأن بين قولنا «العدل» و«عدَّلوه»: فرقًا، لأن المغفَّل المستحِقَّ للترك لا يصحُّ أن يقال في حقه: عدَّله أصحاب الحديث وإنْ كان عدلاً في دينه، فتأمَّلْ.

ثم رأيتُ شيخَ الإسلام ذكر في **نُكَته** معنى ذلك فقال: إن اشتراط العدالة يستدعي صدقَ الراوي، وعدمَ غفلته، وعدمَ تساهلِه عند التحمُّل والأداء.

وقيل: إن اشتراطَ نفي الشذوذ يُغْني عن اشتراط الضبط، لأن الشاذَّ إذا كان هو الفردَ المخالِفَ وكان شرطُ الصحيح أن ينتفي: كان مَن كَثُرتْ منه المخالفة ـ وهو غير الضابط ـ أولى.

وأُجيب: بأنه في مقام التبيين، فأراد التنصيص ولم يكتفِ بالإشارة.

قال العراقي: وأما السلامة من الشذوذ والعلَّة: فقال ابن دقيق العيد في **الاقتراح**: إن أصحاب الحديث زادوا ذلك في حدِّ الصحيح.

قال: وفيه نظر على مقتضى نظر الفقهاء، فإن كثيرًا من العلل التي يُعلِّل بها المحدثون لا تجري على أصول الفقهاء.

قال العراقي: والجواب أن من يُصنِّف في علم الحديث إنما يذكُر الحدَّ عند أهله، لا عند غيرِهم من أهلِ علمٍ آخَر، وكونُ الفقهاء والأصوليين لا يشترِطون في الصحيح هذين الشرطين لا يُفْسِد الحدَّ عند من يَشترطُهما،

Bundan dolayı İbnü's-Salâh tanımdan sonra şöyle demiştir:[1] "Bu, sıhhatine hükmedilen hadistir ve Ehl-i hadîs içinde bu konuda ihtilâf yoktur. Muhaddisler bu niteliklerin ilgili hadislerde bulunup bulunmadığındaki farklı düşüncelerinden ya da -mürselde olduğu gibi- bu niteliklerden bir kısmının şart koşulmasında farklı düşündükleri için ihtilâf edebilirler."

İkincisi: "Tanımda 'münker olmama' ifadesi geçmemektedir" denilmiştir.[2]

Buna hem musannif [Nevevî] hem de İbnü's-Salâh'a göre münkerle şâzın aynı anlamda olduğu belirtilerek cevap verilir. Onların birlikte zikredilmesi tekrardır. Onların dışındaki âlimlere göre ise münker olma zaten şâzdan daha kötü bir durumdur. Şâz olmamanın şart koşulması münker olmamasını da zaten gerektirmektedir.

Üçüncüsü: Şöyle denilmiştir: Burada şâz ile neyi kastettiğini açıkça izah etmemiştir. Hâlbuki şâz bölümünde üç görüş zikretmiştir: 1- Sikanın, kendisinden daha tercihe şayan bir râviye muhâlefeti. 2- Sikanın mutlak olarak teferrüdü. 3- Râvinin mutlak olarak teferrüdü. Son ikisini reddettiğinden şâz tabiriyle birinci tanımı kastettiği açıktır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Bu şâz tarifi sorunludur. Çünkü isnâd muttasıl ve isnâdın râvilerinin tamamı adâlet ve zabt sahibi olursa onda açık bir şekilde illet olması söz konusu olamaz. İlletli değilse, bu durumda ona sıhhat hükmü vermeye engel olan nedir? Sadece râvilerden birinin kendisinden daha sika birine ya da birden fazla râviye muhâlefeti hadise zayıf hükmü verilmesini gerekli kılmaz. Bilakis bunlar "sahîh ve daha sahîh" konumunda olurlar.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Bununla birlikte hadis imâmlarından olup da, kendisiyle muhâlefetin kastedildiği şâzlığın bulunmaması gerektiğini şart koşan herhangi birini görmedim. Onların bu konudaki uygulamaları bu tür hadislerin bir kısmını sıhhat bakımından diğerlerinin önüne geçirmekten ibarettir. Bunun örnekleri *Sahîhayn* ve diğer kaynaklarda mevcuttur.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 9.

2 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 237. O, Tebrîzî'nin, sahîh tanımına "münker olmama" ilavesini yaptığını ifade etmektedir.

ولذا قال ابن الصلاح بعد الحدِّ: فهذا هو الحديثُ الذي يُحْكَم له بالصحة بلا خلافٍ بين أهل الحديث، وقد يختلِفون في صحةِ بعضِ الأحاديث، لاختلافهم في وجود هذه الأوصاف فيه، أو لاختلافهم في اشتراطِ بعضِها، كما في المرسل.

الثاني: قيل: بقي عليه أن يقولَ: ولا إنكارٍ.

ورُدَّ: بأن المنكَر عند المصنفِ وابنِ الصلاح هو والشاذُّ سِيَّانِ، فذِكْره معه تكريرٌ، وعند غيرهما أسوأُ حالاً من الشاذ، فاشتراطُ نفي الشذوذ يقتضي اشتراطَ نفيه بطريق الأَولى.

الثالث: قيل: لم يُفْصِحْ بمراده من الشذوذ هنا، وقد ذَكَر في نوعه ثلاثةَ أقوال، أحدُها: مخالفةُ الثقةِ لأرجحَ منه. والثاني: تفرُّدُ الثقة مطلقًا. والثالث: تفرُّدُ الراوي مطلقًا، ورَدَّ الأخيرين، فالظاهر أنه أراد هنا الأول.

قال شيخ الإسلام: وهو مشكل، لأن الإسناد إذا كان متصلاً ورواتُه كلُّهم عدولاً ضابطين: فقد انتفتْ عنه العلل الظاهرة، ثم إذا انتفى كونه معلولاً: فما المانعُ من الحكم بصحته؟ فمجردُ مخالفةِ أحدِ رواتِه لمن هو أوثقُ منه، أو أكثرُ عددًا: لا يَستلزِم الضعفَ، بل يكونُ من باب: صحيح وأصح.

قال: ولم أرَ مع ذلك عن أحدٍ من أئمة الحديث اشتراطَ نفي الشذوذِ المعبَّر عنه بالمخالفة، وإنما الموجودُ في تصرُّفاتهم تقديمُ بعضِ ذلك على بعضٍ في الصحة، وأمثلةُ ذلك موجودةٌ في الصحيحين وغيرهما.

Nitekim [Buhârî ve Müslim] Câbir'in devesi ile ilgili kıssayı pek çok tarîkten naklettiler.[1] O hadislerde ücret miktarı ve binilmenin şart koşulmasıyla ilgili çokça ihtilâf vardır. Buhârî iki tür rivayeti de eserine almasına rağmen içerisinde şart koşulmanın yer aldığı rivayetleri diğerlerine tercih etmiştir. Keza muhâlif rivayetleri kaydetse de ücretin bir ukiyye olduğu rivayetleri tercih etmiştir.

Aynı şekilde Müslim "Mâlik → Zührî → Urve → Hz. Âişe" senediyle nakledilen sabah namazının sünnetinden önce uzanmak ile ilgili hadisi eserine almıştır.[2] Hâlbuki Zührî'nin Ma'mer [ö. 153/770], Yunus [b. Yezîd] [ö. 159/776], Amr b. el-Hâris [ö. 148/765], Evzâî [ö. 157/774], İbn Ebû Zi'b [ö. 159/776], Şuayb [b. Ebû Hamza] [ö. 162/779] gibi ashâbının geneli ve Zührî'den rivayette bulunan diğer kimseler ona muhâlefet etmişlerdir. Onlar sabah namazının sünnetinden sonra farzından önce uzanmayı nakletmişlerdir.

Hâfızlardan bir grup onların rivayetlerini Mâlik'in rivayetine tercih etmiştir. Bununla birlikte *Sahîh* sahipleri Mâlik'in hadisini eserlerine almaktan geri durmamışlardır. Bunun [daha] pek çok örneği vardır.

Sonra [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bundan hadisin sahîh olarak isimlendirilmesi ama onunla amel edilmemesi çıkar" denilebilir. Buna şöyle cevap veririz: Bu duruma herhangi bir mani yoktur. Çünkü her sahîh hadisle amel edilmez. Nitekim hükmü kaldırılan hadis [*mensûh*] buna delildir.

[İbn Hacer] sözlerine şöyle devam etmiştir: Bırakılan [*mercûh*] rivayetin sahîh olarak isimlendirilemeyeceğini kabul etsek bile hadise sahîh hükmü vermek için onun [şâzlığını] bulunmamasını şart koşmak tartışmalıdır. Aksine, zikredilen şartlar hadiste ilk başta mevcutsa, sonradan bir şâz olma durumu ortaya çıkmadığı müddetçe hadise sahîh hükmü verilmelidir. Çünkü hadiste aslolan şâzlığın bulunmamasıdır. Bu durumun asıl kabul edilmesi râvinin adâlet ve zabt sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Râvinin adâleti ve zabtı sâbit olduğunda, aksi bir durum ortaya çıkıncaya kadar onun hadisi ezberlemiş olması asıldır.

1 Buhârî, Büyû' 34; Vekâle 8; Şurût 4; Müslim, Radâ 57.
2 Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn 121.

فمن ذلك: أنهما أخرجا قصةَ جملِ جابر من طُرق، وفيها اختلافٌ كثيرٌ في مقدار الثمن، وفي اشتراطِ ركوبِه، وقد رجَّح البخاريُّ الطرقَ التي فيها الاشتراطُ على غيرها، مع تخريجه للأمرين، ورجَّح أيضًا كونَ الثمن أُوقِيَّة، مع تخريجه ما يخالفُ ذلك.

ومن ذلك: أن مسلمًا أخرج فيه حديث مالك، عن الزهري، عن عروة، عن عائشة في الاضطجاع قبل ركعتي الفجر. وقد خالفه عامةُ أصحابِ الزهري، كَمَعْمَر، ويونس، وعمرو بن الحارث، والأوزاعي، وابن أبي ذئب، وشُعيب، وغيرِهم، عن الزهري، فذكروا الاضطجاع بعد ركعتي الفجر قبل صلاة الصبح.

ورجَّح جمعٌ من الحفاظ روايتهم على رواية مالك، ومع ذلك فلم يتأخَّرْ أصحابُ الصحيح عن إخراجِ حديثِ مالك في كتبهم. وأمثلة ذلك كثيرة.

ثم قال: فإن قيل: يلزم أن يُسَمَّى الحديث صحيحًا ولا يعمل به، قلنا: لا مانع من ذلك، ليس كلُّ صحيحٍ يُعملُ به، بدليل المنسوخ.

قال: وعلى تقدير التسليم: أن المخالِفَ المرجوحَ لا يُسمَّى صحيحًا، ففي جَعْل انتفائه شرطًا في الحكم للحديث بالصحة: نظر، بل إذا وُجِدت الشروطُ المذكورةُ أولاً: حُكِم للحديث بالصحة ما لم يظهرْ بعد ذلك أن فيه شذوذًا، لأن الأصل عدم الشذوذ، وكونُ ذلك أصلاً: مأخوذٌ من عدالة الراوي وضبطه، فإذا ثبتتْ عدالتُه وضبطُه كان الأصل أنه حَفِظ ما رَوَى حتى يَتَبَيَّن خلافه.

Dördüncüsü: İbnü's-Salâh'ın ifadesi "Şâz ve illetli olmamalıdır" şeklindedir.[1] Bu ifadeye "'[Hadisi] zayıf kılan bir illet [olmadan]' demesi gerekirdi" diye itiraz edilmiştir. Buna "İlletli hadisin ilgili yerde yapılan tarifinden zaten bu anlaşılacaktır" şeklinde cevap verilmiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: İbnü's-Salâh'ın ifadesini değiştiren ve "şâz ve illetli olmadan" diyen kimse, illeti "zayıf kılan" ve "gizli olan" şeklinde nitelemelidir.

Irâkî *Manzûme*'sinde ilk niteliği belirtmiş[2] ama kesinlikle atlanmaması gereken ikincisine yer vermemiştir. Musannif [Nevevî] ve Bedreddîn İbn Cemâ'a ise ikisini de ihmal etmiştir. Bu durumda iki yönden itiraz devam etmektedir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Buna gerek yok. Çünkü illet kavramı sadece zayıf kılıcı şeyler için kullanılır" diyen kimse doğru söylememiş olur. Çünkü illet kavramı bundan daha geniş bir anlama sahiptir.

Beşincisi: Bu tarife karşı, [ayrıntıları] ileride gelecek olan şu [konu] dile getirilmiştir: Hasen hadis birden fazla tarîkten rivayet edilince hasen olma derecesinden sahîh olma derecesine yükselir. Hâlbuki bu kısım yukarıdaki tanıma dahil değildir. Aynı şekilde âlimlerin kabul etmesiyle güçlenen hadis de [tarife dâhil değildir]. Âlimlerden biri şöyle demiştir: Sahîh bir senedi olmasa bile âlimlerin kabulle karşıladığı bir hadise sahîh hükmü verilir.[3]

İbn Abdülber [ö. 463/1071] *el-İstizkâr*'da Tirmizî'nin Buhârî'den denizle ilgili "Onun suyu temizdir" hadisini sahîh kabul ettiğine dair ifadesini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Ehl-i hadîs böyle bir isnâda sahip olan hadisi sahîh kabul etmez. Ancak hadis bana göre sahihtir; çünkü âlimler onu benimsemiştir."[4]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 8. İlletin bizzat zayıf kılıcı olmasından hareketle onun olmamasını şart koşan yorumlar için bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 230-6; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 7; İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 33; Tîbî, *Şerhu'l-Mişkât*, I, 40.

2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 7.

3 Bu mesele ile ilgili olarak Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *el-Ecvibetü'l-Fâdıla*'daki notuna bakılabilir (s. 228-38).

4 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, II, 98. Zikredilen hadisi Tirmizî (Tahâre 52) ve diğer *Sünen* sahipleri nakletmiştir, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân sahîh kabul etmiştir.

الرابع: عبارة ابن الصلاح: «ولا يكون شاذًا ولا معللاً»، فاعتُرِض بأنه لا بدَّ أن يقول: بعلة قادحة. وأُجيبَ: بأن ذلك يؤخَذُ من تعريف المعلول حيثُ ذُكِر في موضعه.

قال شيخ الإسلام: لكن مَن غيَّر عبارة ابن الصلاح فقال «من غير شذوذ ولا علة»: احتاج أن يَصفَ العلةَ بكونها قادحةً، وبكونها خفيَّة.

وقد ذكر العراقي في **منظومته** الوصفَ الأولَ، وأهمل الثاني، ولا بدَّ منه، وأهمل المصنفُ وبدرُ الدين ابنُ جماعةَ الاثنين، فبقي الاعتراض من وجهين.

قال شيخ الإسلام: ولم يُصِب من قال: «لا حاجة إلى ذلك لأن لفظ العلَّة لا يُطلَق إلا على ما كان قادحًا»، فلفظُ العلَّة أعمُّ من ذلك.

الخامس: أُورِدَ على هذا التعريف ما سيأتي: أن الحسن إذا رُويَ من غير وجه ارتَقَى من درجة الحُسْن إلى درجة الصحَّة، وهو غيرُ داخلٍ في هذا الحدِّ.

وكذا: ما اعتَضَدَ بتلقِّي العلماء له بالقبول. قال بعضهم: يُحكَم للحديث بالصحة إذا تلقَّاه العلماء بالقبول وإن لم يكنْ له إسنادٌ صحيح.

قال ابن عبد البر في **الاستذكار** لما حَكَى عن الترمذي أن البخاريَّ صحَّح حديث البحر «هو الطَّهور ماؤه»: وأهلُ الحديث لا يصحِّحون مثلَ إسناده، لكن الحديث عندي صحيح، لأن العلماء تَلَقَّوْه بالقبول.

[İbn Abdülber] *et-Temhîd*'de şöyle der:[1] Câbir'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Dînâr 24 kırattır." Âlimlerin çoğunluğunun görüşü ve onların bunun manası üzerindeki icmâları, isnâdının araştırılmasına gerek bırakmamaktadır.

Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî [ö. 418/1027] şöyle demiştir: Hadisin sahîhliği onun hadisçiler arasındaki şöhreti ve bu ulemadan hiçbirinin itirazının bulunmamasıyla bilinir.

İbn Fûrek [ö. 406/1015] de benzer ifadeler kullanmıştır.

O "gümüşte 40'ta bir",[2] "200 dirhemde beş dirhem [zekât] vardır"[3] hadislerini örnek olarak eklemiştir.[4]

Ebü'l-Hasan [Ali b. Muhammed] İbnü'l-Hassâr [ö. 611/1214] *Takrîbü'l-Medârik alâ Muvattai Mâlik* adlı eserinde şöyle demiştir: "Fakîh olan biri senedinde yalancı birinin bulunmadığı bir hadisin sahîh olduğunu, bir Kur'ân âyeti ya da bazı şer'î esaslarla uyumlu olmasıyla bilebilir. Bu durum onu, hadisi kabul edip onunla amel etmeye sevk eder."

[Bütün bunlara] sahîhin tanımında sahîh li-zâtihînin ele alındığı, sahîh li-gayrihînin ele alınmadığı belirtilerek cevap verilir. İtiraz olarak zikredilen ikinci tür hakkındadır.

Altıncısı: [Tarife karşı] mütevâtir konusu da dile getirilmiştir. Çünkü mütevâtir kesin olarak sahihtir ve onun için sıhhat şartlarının hiçbiri ileri sürülemez.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Şöyle denilmesi mümkündür: Kendisinde sıhhat şartlarının bir araya gelmediği bir mütevâtir hadis var mıdır?"[5]

Yedincisi: İbn Hacer şöyle demiştir: İbnü's-Salâh ve musannif [Nevevî] haseni iki kısma ayırmaya özen göstermişlerdir. Onların ilki hasen li-zâtihî, diğeri ise bir destekle hasen olan hadistir. Bu özeni sahîh konusunda da göstermek

1 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XX, 145.

2 Buhârî, Zekât 37.

3 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 5, 88 vd.

4 Süyûtî'nin ifadesinden bu örneği de İbn Fûrek'in verdiği anlaşılıyorsa da, durum böyle değildir. Bilginin aktarıldığı kaynak olan Zerkeşî'de örnek hadisin nakli İbn Fûrek'e nispet edilmez (*en-Nüket*, II, 113-4). Süyûtî aynı hatayı *el-Bahr*'da da tekrarlar (I, 327) (*Tedrîb* [M. Avvâme], II, 158, dp. 2) [çevirenin notu].

5 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 363.

وقال في **التمهيد**: رَوَى جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم: «الدينارُ أربعةٌ وعشرون قِيراطًا»، قال: وفي قول جماعةِ العلماءِ وإجماعِ الناسِ على معناه: غِنَىً عن الإسناد فيه.

وقال الأستاذ أبو إسحاقَ الإسْفَرايِني: تُعْرَف صحة الحديث إذا اشتهر عند أئمة الحديث بغير نكيرٍ منهم.

وقال نحوه ابن فُورَك.

وزاد بأنْ مَثَّل ذلك بحديث: «في الرِّقَةِ رُبُعُ العُشْر»، و«في مئتي درهمٍ خمسةُ دراهم».

وقال أبو الحسن ابن الحصَّار في **تقريب المدارك على موطأ مالك**: قد يَعلم الفقيه صحةَ الحديثِ إذا لم يكنْ في سنده كذابٌ بموافقةِ آيةٍ من كتاب الله، أو بعضِ أصولِ الشريعة، فيحمِلُه ذلك على قبولِه والعملِ به.

وأجيب عن ذلك: بأن المراد بالحدِّ: الصحيحُ لذاته لا لغيره، وما أُورد: من قَبيل الثاني.

السادس: أُوْرِد أيضًا: المتواتر، فإنه صحيح قطعًا، ولا يُشْتَرط فيه مجموع هذه الشروط.

قال شيخ الإسلام: ولكنْ يمكن أن يقال: هل يوجدُ حديثٌ متواتر لم تُجْمَع فيه هذه الشروط؟!.

السابع: قال ابن حجر: قد اعتنى ابنُ الصلاح والمصنفُ بجعل الحسن قسمين: أحدهما لذاته، والآخر باعتضاده، فكان ينبغي أن يُعْتَنَى بالصحيح أيضًا،

ve onun da iki kısım olduğuna dikkat çekmek gerekir. Eğer böyle yapılmaz da sahîh li-zâtihî kendi konusunda, sahîh li-gayrihî ise hasen konusunda -aslı budur diye- verilirse, bu durumda hasen li-zâtihîyi kendi konusunda, hasen li-gayrihîyi ise zayıf konusunda zikretmek gerekecektir. Çünkü onun da aslı da zayıftır.

İki fayda:

Birincisi: İbn Hacer şöyle demiştir: İbnü's-Salâh'ın kendisine ait *Şerhu Müslim*'deki ifadesi[1] onun buradaki mezkûr tanımı Müslim'den aldığına delâlet etmektedir. Çünkü o şöyle der: "Müslim *Sahîh*'inde senedin başından sonuna kadar onu sika kimsenin sika birinden nakletmesi suretiyle isnâdın muttasıl olmasını, şâz ve illetli olmamasını şart koşmuştur." Haddizatında bu sahîh hadisin tanımıdır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Bununla birlikte bana göre onun [İbnü's-Salâh] şâzlığın bulunmaması gerektiğini Müslim'den aldığı açık değildir. Eğer Müslim'in ifadesine *Sahîh*'in mukaddimesinden başka bir yerde vâkıf olduysa başka. Ancak durum böyle değilse şâz olmama ifadesi[nin kaynağı] ile ilgili çekince devam etmektedir.

Sonra şöyle demiştir: Daha sonra İbnü's-Salâh'ın kaynağını tespit ettim. O, şâz ve münkeri aynı şey için kullanılan iki farklı isim olarak kabul ediyordu. Müslim de münkerliğin alâmetinin "bir râvinin, hadisi ve râvileri çok olan bir hocadan diğer talebelerin nakletmediği bir şeyi rivayet etmesi" olduğunu ifade etmiştir. Buna göre rivayet aynı zamanda şâz olur ve böyle bir durumun olmaması [sahîh hadiste] şart koşulur.

İkincisi: Sahîh hadis için bazı ihtilaflı şartlar da bulunmaktadır:

1- Hâkim'in *Ulûmü'l-Hadîs*'teki şu ifadesidir:[2] "Râvinin hadis talebi ile meşhur olması." Onun bu ifade ile kastı cehâletten kurtulmayı sağlayan şöhret değildir. Aksine bunun ötesinde bir ölçüdür. Abdullah b. Avn "Hadis [ilm] ancak ilim talebinde bulunduğu bilinen kimseden alınır" demiştir.[3] Mâlik'ten de benzeri bir ifade nakledilmiştir.

1 İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi'l-Müslim*, s. 72.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 161; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 238. Hâkim'in bu ifadesi *Ma'rife*'de yer almaz. Muhtemelen İbn Hacer, Hatîb yerine yanlışlıkla Hâkim'i anmış, alıntıyı ondan yapan Süyûtî de bu hatayı tekrarlamıştır (*Tedrîb*, [M. Avvâme], II, 163-4, dp. 2) [çevirenin notu].

3 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 28. Benzer bir ifade Abdurrahman b. Yezîd b. Ca'fer'den rivayet edilir (bk. *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 405; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 88, 161).

وينبَّهَ على أن له قسمين كذلك، وإلا فإن اقتُصِر على تعريف الصحيح لذاته في بابه، وذُكِر الصحيح لغيره في نوع الحسن، لأنه أصله: فكان ينبغي أن يُقْتَصر على تعريف الحسن لذاته في بابه، ويُذْكر الحسنُ لغيره في نوع الضعيف، لأنه أصله.

فائدتان:

الأولى: قال ابن حجر: كلامُ ابنِ الصلاح في **شرح مسلم** له يدلُّ على أنه أَخَذَ الحدَّ المذكور هنا من كلام مسلم، فإنه قال: شَرْطُ مسلمٍ في **صحيحه** أن يكونَ متصلَ الإسنادِ بنقلِ الثقةِ عن الثقة، من أوله إلى منتهاه، غيرَ شاذٍّ ولا معلَّل. وهذا هو حدُّ الصحيح في نفس الأمر.

قال شيخ الإسلام: ولم يتبيَّن لي أَخْذُه انتفاءَ الشذوذ من كلام مسلم، فإنْ كان وقف عليه من كلامه في غير مقدمة **صحيحه**: فذاك، وإلا فالنظرُ السابقُ في السلامة من الشذوذ باقٍ.

قال: ثم ظَهَر لي مأخذُ ابن الصلاح، وهو: أنه يَرَى أن الشاذَّ والمنكرَ اسمان لمسمىً واحد، وقد صرَّح مسلم بأن علامةَ المنكرِ أن يرويَ الراوي عن شيخٍ كثيرِ الحديثِ والرواةِ شيئًا ينفرِدُ به عنهم، فيكونُ الشاذُّ كذلك، فيُشترط انتفاؤه.

الثانية: بقيَ للصحيح شروط مختلَف فيها.

١ ـ منها: ما ذكره الحاكم في **علوم الحديث**: أن يكون راويه مشهورًا بالطلب، وليس مرادُه الشهرةَ المخرِجةَ عن الجهالة، بل قدرٌ زائد على ذلك. قال عبد الله بن عون: لا يُؤخَذُ العلم إلا عمن شُهِد له بالطلب. وعن مالك نحوه.

Müslim'in mukaddimesinde nakledildiğine göre Ebü'z-Zinâd şöyle demiştir:[1] "Medîne'de tamamı güvenilir olan 100 kişiyle görüştüm ancak onlardan hadis alınmazdı. Onların da buna ehil olmadıkları söylenirdi."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] "*Sahîh* müelliflerinin [Buhârî ve Müslim] tasarruflarından anlaşıldığı kadarıyla onlar râvinin ilim tâlibi olarak şöhretini dikkate almışlardır. Ancak hadisin tarîklerinin çokluğunun râvide tam bir zabt durumu aramaya ihtiyaç bırakmamasında olduğu gibi tarîkler çoğaldığında şöhrete itibar etmemişlerdir."

Yine Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Şöyle denilmesi mümkündür: Zabtın şart koşulması, hadis talebi ile bilinmenin şart koşulmasına olan ihtiyacı ortadan kaldırır. Çünkü ilim talebiyle bilinmekten kasıt, rivayetini zabteden biri olduğuna gönlün itimat edeceği şekilde râvinin rivayete fazlaca özen vermesidir."

2- Sem'ânî [ö. 489/1096] *Kavâtı'* adlı eserinde şöyle demiştir:[3] "Sahîh, yalnızca sika râvilerin rivayetiyle bilinmez. O ancak anlayış, bilgi, çokça semâ etmek ve müzâkere ile bilinir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der: "Bu, hadisin illetli olmamasının şart koşulmasından çıkarılabilir. Çünkü hadisin illetini kavramak [yukarıda] zikredilen anlayış, müzâkere ve onların dışındaki özelliklerle ancak elde edilir."

3- Aynı şekilde bazı âlimler râvinin mana ile rivayet ettiğinde hadisin anlamlarını bilmesini de şart koşmuşlardır. Bu gerekli bir şarttır; ancak ileride rivayeti kabul edilecek kimselerle ilgili konuda geleceği üzere bu husus da zabt içerisine dahildir.

4- Öte yandan Ebû Hanîfe [ö. 150/767] râvinin fakîh olmasını şart koşmuştur.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Açıkçası bu, muhâlefet ya da herkesin bilmesi gereken bir meseledeki teferrüd durumunda şart koşulur.

5- Buhârî her bir râvinin hocası ile semâının sâbit olmasını şart koşmuş, ileride geleceği üzere görüşme imkânının varlığı ve çağdaş olmaları ile yetinmemiştir.

1 Müslim, Mukaddime 5.
2 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 238.
3 Sem'ânî, *Kavâtı'u'l-Edille*, I, 399.

وفي **مقدمة مسلم** عن أبي الزِّناد: أدركتُ بالمدينة مئةً، كلُّهم مأمون، ما يُؤخذُ عنهم الحديث، يقال: ليس من أهله.

قال شيخ الإسلام: والظاهرُ من تصرُّف صاحبِي **الصحيحِ** اعتبارُ ذلك، إلا إذا كثرتْ مَخَارج الحديث فيستَغْنيان عن اعتبار ذلك، كما يُسْتغنى بكثرة الطُّرُق عن اعتبار الضبط التام.

وقال شيخ الإسلام: ويمكنُ أن يقالَ: اشتراطُ الضبط يُغني عن ذلك، إذِ المقصودُ بالشهرة بالطلب: أن يكون له مزيدُ اعتناءٍ بالروايةِ لِتركَنَ النفس إلى كونه ضبطَ ما رَوَى.

٢ـ ومنها: ما ذكره السَّمْعاني في **القواطع**: أن الصحيح لا يُعرفُ برواية الثقات فقط، وإنما يعرفُ بالفهم والمعرفة وكثرة السماع والمذاكرة.

قال شيخ الإسلام: وهذا يُؤخَذ من اشتراط انتفاءِ كونه معلولاً، لأن الاطلاع على ذلك إنما يحصُل بما ذُكِر من الفهم والمذاكرة وغيرهما.

٣ ـ ومنها: أن بعضهم اشترطَ عِلْمه بمعاني الحديث حيثُ يَروي بالمعنى، وهو شرطٌ لا بدَّ منه، لكنه داخلٌ في الضبط، كما سيأتي في معرفة من تقبل روايته.

٤ ـ ومنها: أن أبا حنيفة اشترط فقه الراوي.

قال شيخ الإسلام: والظاهر أن ذلك إنما يُشْتَرط عند المخالفة، أو عند التفرُّد بما تَعمُّ به البلوى.

٥ ـ ومنها: اشتراطُ البخاريِّ ثبوتَ السماعِ لكل راوٍ من شيخه، ولم يَكْتفِ بإمكان اللقاء والمعاصرة، كما سيأتي.

"Hiç kimse sahîhlik için böyle bir şart ileri sürmemiştir. Bilakis bu en sahîhlik için söz konusu olur" denilmiştir.

6- Bazı âlimler şâhitlikte olduğu gibi rivayette de belli bir sayıyı şart koştular.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bu görüşü Hâzimî [ö. 584/1118] *Şurûtu'l-Eimme*[2] adlı eserinde geç dönem Muʻtezilî âlimlerin birisinden nakletmiştir. Bu görüş Ashâbü'l-hadîs'ten birinden de nakledilmiştir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bazıları, Buhârî ve Müslim'in şartları konusunda geleceği üzere, Hâkim'in *Ulûmü'l-Hadîs* ve *el-Medhal*'deki ifadesinden hareketle bu sonuca varmışlardır. *Câmiʻu'l-Usûl* adlı eserinin girişinde İbnü'l-Esîr ve daha başkaları da bu görüşü benimsemiştir."[3]

Bundan daha ilginç olan ise Meyyânişî'nin *Mâ lâ Yeseu'l-Muhaddise Cehluhû*[4] adlı eserinde, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerindeki şartının, ancak kendilerine göre sahîh olan rivayetleri eserlerine almak olduğunu ifade etmesi ve bunu da şöyle yansıtmasıdır: Hz. Peygamber'den (*sav*) rivayette bulunan iki ve daha fazla sahâbî olacak, sahâbîlerin her birinden tâbiî olan dört veya daha fazla kişi nakilde bulunacaktır. Tâbiûn tabakasındaki her bir kimseden rivayette bulunanlar ise dört kişiden fazla olacaktır. [Meyyânişî'nin ifadesi burada bitti].

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[5] "Bu, *Sahîhayn* ile azıcık bile ilgilenmemiş birinin görüşüdür. Eğer biri çıkar da 'Bu iki kitapta, anlatılan özellikte hiçbir hadis yoktur' dese kesinlikle yanlış bir şey demiş olmaz."

İbnü'l-Arabî [ö. 543/1148] *Şerhu'l-Muvatta*'da şöyle der: "Şeyhayn'ın [Buhârî ve Müslim] görüşü, iki kişi rivayet edinceye kadar hadisin sâbit olmayacağı yönündedir." [İbn Hacer] "Bu görüş geçersizdir. Aksine bir kişinin bir kişiden naklettiği rivayet Hz. Peygamber'e (*sav*) sahih olarak ulaşabilir" demiştir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 8.
2 Hâzimî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 156-7.
3 Hâkim, *Maʻrife*, s. 63; a.mlf., *el-Medhal ilâ Maʻrifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 48; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 238 vd.
4 Meyyânişî, *Mâ lâ Yeseu'l-Muhaddise Cehluhû*, s. 266 (*Hamsü Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs* içinde).
5 İbn Hacer'in bir diğer ifadesi şöyledir: "Meyyânişî'nin bu ifadesini reddetmeye dahi gerek yoktur… Onun sözlerini sadece reddetmek ve ona aldanılmaması için burada kaydettim" (bk. *en-Nüket*, I, 241).

وقيل: إن ذلك لم يذهبْ أحد إلى أنه شرطٌ للصحيح بل لِأَصَحّه.

٦ ـ ومنها: أن بعضهم اشترط العدد في الرواية كالشهادة.

قال العراقي: حكاه الحازمي في «شروط الأئمة» عن بعض متأخري المعتزلة، وحُكِي أيضًا عن بعض أصحاب الحديث.

قال شيخ الإسلام: وقد فهم بعضُهم ذلك من خلالِ كلامِ الحاكم في **علوم الحديث**، وفي **المدخل**، كما سيأتي في شرط البخاري ومسلم، وبذلك جزم ابنُ الأثير في مقدمة **جامع الأصول**، وغيرُه.

وأعجبُ من ذلك ما ذكره المَيانِجي في كتاب «ما لا يَسَعُ المحدِّثَ جَهْلُه»: شرطُ الشيخين في صحيحيهما أن لا يُدخِلا فيه إلا ما صحَّ عندهما، وذلك ما رواه عن النبي صلى الله عليه وسلم اثنانِ فصاعدًا، وما نقلَه عن كلِّ واحدٍ من الصحابة أربعةٌ من التابعين فأكثر، وأن يكون عن كلِّ واحدٍ من التابعين أكثرُ من أربعة. انتهى.

قال شيخ الإسلام: وهو كلامُ مَنْ لم يُمارِسِ **الصحيحين** أدنى ممارسةٍ، فلو قال قائل: ليس في الكتابين حديثٌ واحد بهذه الصفة لَمَا أَبْعَد.

وقال ابن العربي في **شرح الموطأ**: كان مذهبُ الشيخين أن الحديث لا يثبُتُ حتى يروِيَه اثنان. قال: وهو مذهبٌ باطل، بل روايةُ الواحدِ عن الواحد صحيحةٌ إلى النبي صلى الله عليه وسلم.

[İbnü'l-Arabî] *Şerhu'l-Buhârî*'de "ameller[in niyetlere göre değerlendirileceği]" hadisi hakkında şöyle demiştir:[1] "Hz. Ömer bu hadiste infirâd etmiştir. Hadis zayıf bir senedle Bezzâr [ö. 292/905] tarafından Ebû Saîd el-Hudrî'den de nakledilmiştir."[2] Ardından şöyle der: "İbn Ömer hadisi tek bir tarîkten rivayet edilmişse bile Buhârî, kitabını birden fazla kişiden nakledilen hadislere dayandırmıştır ve ilgili hadis bu türden [tek râvili] değildir. Çünkü Hz. Ömer bu hadisi sahâbenin ileri gelenlerinin önünde minberde söylemiştir. Böylece hadis onların tamamının onayını almıştır. Sanki Hz. Ömer bunu onlara ilk defa haber vermemiş, sadece hatırlatmıştır."

İbn Rüşeyd [ö. 721/1321] şöyle der: "-İbnü'l-Arabî ve başkalarının iddia ettiğine göre- İbn Hibbân *Sahîh*'inin başında 'Şeyhayn'ın bunu şart koşmuş olmaları gerçek dışı bir şeydir' der."

[İbn Rüşeyd] şöyle demiştir: Bundan daha ilginç olan [İbnü'l-Arabî'nin], önce o ikisi [Buhârî ve Müslim] hakkında böyle bir iddiada bulunması, sonra da bu görüşün geçersiz olduğunu iddia etmesidir. Onların [Buhârî ve Müslim] böyle bir şart ileri sürdüklerini kimin ona haber verdiğini bir bilsem!? Eğer böyle bir görüş nakledilmişse, bunun geçtiği kaynağı belirtse de biz de görsek! Yok, eğer bu görüşü, çıkarım yoluyla [*bi'l-istikrâ*] elde ettiyse, burada yanlış yapmıştır. Bu konuda sadece Buhârî'nin ilk hadisi dahi ona yeter. [Bu hadisin ferd olduğu konusunda] onun adına yapılan savunmada da bir eksiklik vardır. Çünkü hadiste teferrüd eden Hz. Ömer değil, aksine hadisi Hz. Ömer'den alan Alkame [ö. 62/682], Alkame'den alan Muhammed b. İbrahim, Muhammed'den alan Yahya b. Saîd teferrüd etmiştir. Hadisin râvileri Yahya'dan sonra artmaktadır.

Ayrıca Hz. Ömer'in bu ifadeyi minberde söylemiş olması, dinleyenlere bildikleri bir şeyi hatırlattığı anlamına da gelmez. Aksine burada iki ihtimal de söz konusudur. Dinleyenler bu ifadeden dolayı onu yadırgamadılar, çünkü Hz. Ömer onlara göre güvenilir biriydi. Hiç bilmedikleri bir şeyi onlara hadis olarak nakledecek olsaydı bile onu yadırgamazlardı.

---

1 Süyûtî onun ifadesini *Fethu'l-Bârî*'den (I, 85) aktarır.

2 Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti için bk. Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs*, I, 110; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, 42; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, II, 195; Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir*, s. 19. Kettânî şöyle der: Âlimler seneddeki râvinin hatasını açıklamışlardır.

وقال في **شرح البخاري** عند حديث «الأعمال»: انفرد به عمر، وقد جاء من طريقِ أبي سعيد، رواه البزار بإسناد ضعيف. قال: وحديثُ عمرَ وإنْ كان طريقُه واحدًا، إنما بَنَى البخاريُّ كتابه على حديثٍ يرويه أكثرُ من واحد، فهذا الحديثُ ليس من ذلك الفن، لأن عمرَ قاله على المنبر بمحضَرِ الأعيان من الصحابة، فصار كالمجمَع عليه، فكأن عمر ذكَّرهم لا أخبرهم.

قال ابن رُشَيد: وقد ذَكَر ابنُ حِبانَ في أول **صحيحه** ـ أن ما ادعاه ابن العربي وغيره ـ من أن شرطَ الشيخين ذلك مستحيلُ الوجود.

قال: والعجبُ منه كيف يَدَّعي عليهما ذلك ثم يزعُم أنه مذهب باطل، فليت شعري من أَعلَمه بأنهما اشترطا ذلك؟ إن كان منقولاً فليبيِّن طريقَه ليُنْظَر فيها، وإن كان عَرَفَه بالاستقراء فقد وَهِم في ذلك، فلقد كان يكفيه في ذلك أولُ حديثٍ في البخاري، وما اعتذر به عنه: فيه تقصيرٌ، لأن عمر لم ينفرِدْ به وحدَه، بل انفرد به علقمة عنه، وانفرد به محمد بن إبراهيم عن علقمة، وانفرد به يحيى بن سعيد عن محمد، وعن يحيى تعددتْ رواته.

وأيضًا: فكون عمرَ قاله على المنبر: لا يَستلزمُ أن يكون ذكَّر السامعين بما هو عندهم، بل هو محتمِلٌ للأمرين، وإنما لم يُنْكِروه لأنه عندهم ثقة، فلو حدَّثهم بما لم يسمعوه قطُّ لم يُنكِروا عليه. انتهى.

Hadisi kabul şartı olarak iki kişinin iki kişiden rivayet etmesini şart koşanlardan biri de muhaddis fakîhlerden olan ancak Mu'tezilî kanaatlere meylinden dolayı âlimler tarafında terk edilen İbrahim b. İsmail b. Uleyye'dir [ö. 218/833]. Nitekim Şâfiî [ö. 204/820] de onun görüşlerini reddediyor ve [çevresindekileri] ondan sakındırıyordu.[1]

Mu'tezile'den Ebû Ali el-Cübbâî [ö. 303/916] şöyle der: "Tek bir âdil şahıs bir haber naklettiğinde ikinci bir âdil şahsın naklettiği haberin onu desteklemesi, Kur'ân'ın zâhiri ve diğer bir haberi zâhiri ile uyumlu olması ya da ashâb arasında bilinmesi veya ashâbdan birilerinin onunla amel etmiş olması haricinde bu haber kabul edilmez." Bu ifadeleri Ebü'l-Hüseyin el-Basrî [ö. 463/1044] *el-Mu'temed* adlı eserinde nakletmiştir.[2]

Üstat Ebû Mansûr [Abdülkâhir el-Bağdâdî] et-Temîmî'nin [ö. 429/1037-8] daha mutlak bir ifadeyle naklettiğine göre Ebû Ali el-Cübbâî sadece dört kişi tarafından nakledilen rivayetleri kabul ediyordu.[3]

Mu'tezile'nin haber-i vâhidi reddederken dayandığı bazı deliller vardır:

• Zü'l-yedeyn kıssası ve Hz. Peygamber'in (*sav*), başkaları tarafından destekleninceye kadar onun haberi konusunda duraksamış olması,[4]

• Hz. Ebû Bekir'in, ninenin mirası konusunda Muhammed b. Mesleme tarafından destekleninceye kadar Mugîre'nin haberi konusunda tevakkuf etmesi,[5]

• Hz. Ömer [evlere girerken] izin isteme ile ilgili Ebû Musa el-Eş'arî'nin haberi hakkında Ebû Saîd tarafından destekleninceye kadar tevakkuf etmişti.[6]

Bunlara şu şekilde cevap verilir:

1 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 369-458.

2 Basrî, *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, I, 622.

3 İbn Hacer'in *en-Nüket*'teki (I, 242) ifadesi şöyledir: "Ebû Mansûr'un naklettiğine göre Ebû Ali el-Cübbâî [hadisin kabulü için] iki kişinin iki kişiden rivayette bulunmasını şart koşuyordu." Sözün bağlamı dikkate alındığında bu ifade daha doğrudur.

4 Buhârî, Mesâcid 54; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât 97. Özetle ifade etme gerekirse, Hz. Peygamber öğle ya da ikindi namazını iki rekat olarak kıldırmış, bunun üzerine Zü'l-yedeyn kalkarak "Ey Allah'ın Resûlü! Namaz mı kısaldı, yoksa unuttun mu?" demiştir. Hz. Peygamber [çevresindekilere] "Zü'l-yedeyn ne diyor?" diye sormuştu. Ashâb ise "Doğru söylüyor, iki rekatı kılmadınız" cevabını vermişti. Hz. Peygamber de iki rekat daha kılıp selam vermişti.

5 Ebû Davud, Ferâiz 5; Tirmizî, Ferâiz 10; İbn Mâce, Ferâiz 4.

6 Buhârî, İsti'zân 13; Müslim, Âdâb 36.

وقد قال باشتراط رجلين عن رجلين في شرط القبول: إبراهيم بنُ إسماعيلَ ابنِ عُلَيَّة، وهو من الفقهاء المحدِّثين، إلا أنه مهجورُ القولِ عند الأئمة، لمَيْله إلى الاعتزال، وقد كان الشافعيُّ يردُّ عليه ويحذِّر منه.

وقال أبو علي الجُبَّائي من المعتزلة: لا يُقبلُ الخبر إذا رواه العدل الواحد، إلا إذا انضمَّ إليه خبرُ عدلٍ آخَرَ، أو عضده موافقةُ ظاهرِ الكتاب، أو ظاهرُ خبرٍ آخَرَ، أو يكونُ منتشِرًا بين الصحابة، أو عَمِل به بعضهم، حكاه أبو الحسين البصري في **المعتمَد**.

وأطلق الأستاذُ أبو منصورٍ التميميُّ عن أبي علي: أنه لا يُقْبَل إلا إذا رواه أربعة.

وللمعتزلة في ردِّ خبرِ الواحدِ حُجَج، منها:

قِصةُ ذي اليديْن، وكونُ النبي صلى الله عليه وسلم توقَّف في خبره حتى تابعه عليه غيره.

وقصةُ أبي بكرٍ حين توقَّف في خبر المغيرة في ميراث الجدَّة حتى تابعه محمد بن مَسْلَمة.

وقصةُ عمر حين توقَّف في خبر أبي موسى في الاستئذان حتى تابعه أبو سعيد.

وأُجيبَ عن ذلك كلِّه.

Zü'l-yedeyn kıssasında, onun verdiği haber duraksama olmuştur; çünkü o Hz. Peygamber'in (*sav*) bir davranışını haber vermişti. Namaz konusunda ise namazı kılan kimse, isterse sayıları tevâtür derecesine ulaşmış olsun başkasının sözüne başvuramaz. Ancak muhtemelen Hz. Peygamber (*sav*), daha başkalarının da haber vermesiyle [iki rekatı kılmadığını] hatırlamıştır.

Öte yandan Hz. Peygamber (*sav*) elçilerini krallara birer birer göndermiştir.[1] Kendisine çeşitli kabilelerden bazı kişiler yalnız olarak gelmiş, o da onlara yine bir tek kişi göndermiştir. Onların Hz. Peygamber'den (*sav*) aktardıkları haberler habercide herhangi bir sayı şart koşulmaksızın delil teşkil etmiştir.

Hz. Ebû Bekir daha fazla emin olmayı istediği için tevakkuf etmiştir. Nitekim o Hz. Peygamber'in (*sav*) kefeninin miktarı hakkında Hz. Âişe'nin [ö. 58/678] tek başına verdiği haberi kabul etmiştir.[2]

Hz. Ömer kıssasına gelince, Ebû Musa el-Eş'arî ona bu haberi kendisinin dönüp gitmesini yadırgayınca nakletmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer hadisi teyit etmeyi arzuladı.

Nitekim Hz. Ömer, mecûsîlerden cizye alınmasıyla ilgili [Abdurrahman] b. Avf'ın haberini,[3] içerisinde tâûn hastalığı bulunan şehirden geri dönmek hakkındaki haberi[4] ve Eşyem'in hanımının [kocası için verilen diyete] mirasçı olmasına dair Dahhâk b. Süfyân'ın verdiği haberi tek başına kabul etmiştir.[5]

Derim ki: Beyhakî tek kişinin rivayetinin delil olması ile ilgili *el-Medhal*'inde şu hadisi delil olarak kullanmıştır: "Allah Teâla benim sözümü işiten ve kavrayan, sonra da onu başkalarına ileten kimsenin yüzünü aydın eylesin." Hadisin bir diğer lafzı ise şöyledir: "Bizden bir söz [hadîs] işiten ve onu başkasına ulaştıran…"[6]

---

1 Hicretin yedinci senesinin Muharrem ayında aynı günde altı elçi birden, altı farklı yöne gitmek üzere yola çıkmıştır. Amr b. Ümeyye ed-Damrî Necâşî'ye; Dihye b. Halîfe el-Kelbî Rûm Kayserine; Abdullah es-Sehmî Kisrâ'ya; Hâtıb b. Ebû Belte'a Mukavkıs'a; Şücâ' b. Vehb el-Esedî Hâris b. Ebû Şimr el-Gassânî'ye; Selît b. Amr el-Âmirî Sümâme b. Ebû Üsâl el-Hanefî'nin valisi Hevze'ye gönderilmiştir (bk. Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, II, 156-7).

2 Buhârî, Cenâiz 92. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ebû Bekir'in yanına girdim. O "Hz. Peygamber'i kaç parça bez ile kefenlediniz?" diye sordu. Ben şu cevabı verdim: "Gömlek ile başlık olmaksızın, üç parça beyaz Yemen'in Suhûl beldesinde dokunmuş pamuk bezi içinde…"

3 Buhârî, Cizye 1. Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf ona Hz. Peygamber'in Mecûsîlerden cizye aldığını haber verinceye kadar onlardan cizye almıyordu.

4 Buhârî, Tıb 29; Müslim, Selâm 98.

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 452; Ebû Davud, Ferâiz 18; Tirmizî, Diyât 18. Tirmizî hadis için "hasen-sahîh" demiştir..

6 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 100; Süyûtî bu rivayeti 16 sahâbîden nakletmiştir (bk. *el-Ezhâru'l-Mütenâsira*, s. 28).

فأما قصةُ ذي اليدين: فإنما حَصَل التوقُّف في خبره، لأنه أخبره عن فعله صلى الله عليه وسلم، وأمرُ الصلاةِ لا يَرجِع المصلّي فيه إلى خبر غيره، بل ولو بَلَغوا حدَّ التواتر، فلعله إنما تذكَّر عند إخبارِ غيرِه.

وقد بعث صلى الله عليه وسلم رُسله واحدًا واحدًا إلى الملوك، ووفد عليه الآحادُ من القبائل فأرسله إلى قبائلهم، وكانت الحجةُ قائمةً بإخبارهم عنه مع عدم اشتراط التعدد.

وأما قصةُ أبي بكر: فإنما توقَّف إرادةَ الزيادةِ في التوثُّق، وقد قَبِل خبرَ عائشةَ وحدَها في قَدْرِ كفنِ النبي صلى الله عليه وسلم.

وأما قصةُ عمر: فإن أبا موسى أخبره بذلك الحديثِ عقبَ إنكاره عليه رجوعَه، فأراد التثبُّتَ في ذلك، وقد قَبِل خبرَ ابنِ عوفٍ وحدَه في أخذ الجِزية من المجوس، وفي الرجوع عن البلد الذي فيه الطاعون، وخبرَ الضحاك بن سفيان في توريثِ امرأةِ أَشْيَم.

قلت: وقد استدلَّ البيهقي في **المدخَل** على ثبوتِ الخبرِ بالواحدِ بحديثِ: «نضَّر الله عبدًا سمِع مقالتي فوعاها فأَدَّاها»، وفي لفظٍ: «سمعَ منَّا حديثًا فبلَّغه غيرَه».

Sahîhayn'daki şu hadis de [delil olarak zikredilmiştir]:[1] İnsanlar sabah namazında Kubâ'da iken bir haberci gelerek "Bu gece Allah Resûlü'ne (*sav*) Kur'ân [âyetleri] nâzil oldu. Kıble olarak Kabe'ye dönmenizi emretti, haydi oraya dönün" dedi. Bunun üzerine yüzleri Şâm tarafına dönükken [namaz içinde] Kabe'ye döndüler.

Şâfiî "Böylece onlar kıblelerinden tek bir kişinin haberi ile döndüler ve Hz. Peygamber (*sav*) de onların böyle davranmalarını yadırgamadı" demiştir.[2]

Sahîhayn'da rivayet edildiğine göre Enes b. Mâlik şöyle der:[3] Ben, Ebû Talha ve bazı kimselere içki dağıtıyordum. Bir haberci gelerek "Haber size ulaşmadı mı?" dedi. Biz "Ne haberi?" deyince "İçki haram kılındı" cevabını verdi. Bunun üzerine "Enes! Şarap testilerini dök" dediler. [Enes] şöyle demiştir: "O tek kişi haberi verdikten sonra onu sorgulamadılar ve araştırmadılar."

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi Berâe Sûresinin ilk âyetleri ile [Arafat'ta] vakfeye göndermesine dair hadis de konuya örnektir.[4]

Yezîd b. Şeybân hadisi: Biz Arafat'ta iken İbn Mirbaʿ el-Ensârî geldi ve "Allah Resûlü (*sav*) beni size yolladı ve ibadet yerleriniz neresi ise oralarda durmanızı size emretti" dedi.[5]

Sahîhayn'da rivayet edildiğine göre Seleme b. el-Ekvaʿ [ö. 74/693] şöyle demiştir:[6] Allah Resûlü (*sav*), Eslem kabîlesinden bir adamı göndererek insanlara şöyle demesini emretti: "Bugün âşûradır. Her kim yemek yediyse, [günün kalanında] bir şey yemesin."

İbn Hibbân bu iddianın geçersiz olduğunu ifade edip şöyle bir iddiada bulunmuştur: "[Senedin başından] sonuna kadar iki kişinin iki kişiden rivayetiyle nakledilmiş hadis yoktur."[7] Bu konudaki açıklama "azîz" bahsinde gelecektir.

1 Buhârî, Salât 32; Müslim, Mesâcid 13.
2 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 407.
3 Buhârî, Tefsîr (Mâide), 10; Müslim, Eşribe 3.
4 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 9. Rivayet edildiğine göre Enes şöyle demiştir: Hz. Peygamber Berâe Sûresinin tebliği emrini Hz. Ebû Bekir'e vermişti. Sonra onun çağırıp "bunu ancak Ehl-i beytimden olan birinin tebliğ etmesi uygun olur" buyurdu. Ardından da ilgili âyetleri Hz. Ali'ye verdi.
5 Ebû Davud, Menâsik 63; Tirmizî, Hac 53 [o, rivayet için "hasen-sahîh" demiştir]; Nesâî, Menâsikü'l-Hac 202; İbn Mâce, Menâsik 55.
6 Buhârî, Salâtü't-Terâvîh 69; Müslim, Sıyâm 135.
7 İbn Hibbân, *el-İhsân,* I, 156.

وبحديث **الصحيحين**: «بينما الناسُ بقُبَاءَ في صلاةِ الصبحِ إذْ أتاهم آتٍ فقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أُنزِل عليهِ الليلةَ قرآنٌ، وقد أُمِر أن تَستقبلوا الكعبةَ، فاستَقْبَلوها وكانت وجوهُهم إلى الشامِ، فاستداروا إلى الكعبة.»

قال الشافعيُّ: فقد تركوا قبلةً كانوا عليها بخبرِ واحدٍ، ولم يُنكِر ذلك عليهم صلى الله عليه وسلم.

وبحديث **الصحيحين** عن أنس: إني لَقَائم أَسقي أبا طلحةَ وفلانًا وفلانًا، إذْ دخل رجل فقال: هل بَلَغَكم الخبر؟ قلنا: وما ذاك؟ قال: حُرِّمت الخمر! قال: أَهرِقْ هذه القِلالَ يا أنس! قال: فما سألوا عنها ولا راجعوها بعد خبر الرجل.

وبحديثِ إرسالِه عليًّا إلى الموقف بأولِ سورةِ براءة.

وبحديثِ يزيدَ بنِ شيبانَ: كنا بعرفةَ فأتانا ابن مِرْبَع الأنصاري فقال: إني رسولُ رسولِ الله صلى الله عليه وسلم إليكم، يأمرُكم أن تَقِفوا على مشاعركم هذه.

وبحديث **الصحيحين**: عن سلمة بن الأكوع: بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم يومَ عاشوراءَ رجلاً مِن أَسْلمَ يُنادي في الناس: «إن اليومَ يومُ عاشوراء، فمن كان أكلَ فلا يأكلْ شيئًا»، الحديثَ. وغيرِ ذلك.

وقد ادَّعى ابنُ حِبان نقيضَ هذه الدعوى فقال: إن روايةَ اثنينِ عن اثنينِ إلى أن ينتهيَ لا تُوجَد أصلاً. وسيأتي تقرير ذلك في الكلام على العزيز.

Üstat Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin naklettiğine göre bazı âlimler haberin kabulü için [senedin başından] sonuna kadar üç kişinin üç kişiden, bazıları dört kişinin dört kişiden, bazıları beş kişinin beş kişiden, bazıları ise yedi kişinin yedi kişiden rivayet etmesini şart koşmuşlardır.[1]

Bu "sahîh bir hadistir" denildiğinde, bunun anlamı onun sahîh olduğudur yani zikredilen niteliklerle birlikte isnâdı muttasıldır ve bundan dolayı isnâdın zâhirine bakarak onu amel etmek üzere benimseriz ancak bu, onun kesinlikle yani gerçekte de sahîh olduğu anlamına gelmez. Çünkü İbnü's-Sabbâğ'ın [ö. 477/1084] nakline göre "haber-i vâhid kesinlik ifade eder" diyen Ehl-i hadîsten bir grubun aksine sika râviler için de hata ve unutma söz konusu olabilmektedir. Bu [farklı] görüşü Bâcî [ö. 474/1081] Ahmed [b. Hanbel]'e, [Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed] Huveyzimendâd [ö. 390/1000'ler] da Mâlik'e nispet etmiştir. Mâzerî [ö. 536/1141] ise Mâlik b. Enes'in bu konuda bir ifadesi olmadığı gerekçesiyle ona itiraz etmiştir. Bu görüşü İbn Abdülber, Hüseyin el-Kerâbîsî'den [ö. 248/862], İbn Hazm [ö. 456/1064] ise Davud [ez-Zâhirî'den] [ö. 270/884] nakletmiştir.

[Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed] es-Süheylî bazı Şâfiîlerin hadisin kesin ilim ifade etmesi için isnâdında Mâlik, Ahmed veya Süfyân [es-Sevrî] [ö. 161/778] gibi bir imâmın bulunmasını şart koştuklarını, böyle bir durum yoksa hadisin kesin ilim ifade etmeyeceği kanaatinde olduklarını nakleder.

Üstat Ebû İshak [eş-Şîrâzî]'nin [ö. 476/1083] *et-Tabsıra*'da muhaddislerin birinden naklettiğine göre bu, "Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" gibi hadisler hakkındadır.[2]

Şeyhayn'ın ya da onlardan birinin naklettiği hadisler ile ilgili değerlendirmeler ise ileride gelecektir.

Bu hadis "sahîh değildir" denildiğinde eğer "zayıftır" deseydi hem daha kısa olur hem de hasen kısmına girme tehlikesi olmazdı. ...bunun anlamı, isnâdının zikredilen şartlara göre sahîh olmadığıdır. Bu onun gerçekte yalan olduğu anlamına gelmez. Zira yalancı biri doğru söyleyebildiği gibi çokça hata yapan biri de isabet edebilir.

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 242.

2 Haber-i vâhid için bk. İbn Hazm, *İhkâm*, I, 8; Basrî, *el-Mu'temed*, II, 86; Cüveynî, *el-Burhân*, I, 392; Şîrâzî, *et-Tabsıra*, s. 300. Şîrâzî'nin bazı muhaddislerden naklettiği görüş için bk. *et-Tabsıra*, s. 298.

ونَقل الأستاذ أبو منصور البغدادي: أن بعضَهم اشترطَ في قبول الخبر: أن يرويَه ثلاثةٌ عن ثلاثة إلى منتهاه، واشترط بعضهم: أربعةً عن أربعة، وبعضُهم: خمسة عن خمسة، وبعضهم: سبعة عن سبعة. انتهى.

وإذا قيل: هذا حديث **صحيح: فهذا معناه** أي: ما اتَّصلَ سنده مع الأوصاف المذكورة، فقبِلْناه عملاً بظاهر الإسناد، **لا أنه مقطوعٌ به** في نفس الأمر: لجوازِ الخطأ والنسيان على الثقة، خلافًا لمن قال: إن خبرَ الواحدِ يُوجبُ القطع، حكاه ابن الصبَّاغ عن قومٍ من أهل الحديث، وعزاه الباجيُّ لأحمدَ، وابنُ خُوَيْزِمِنْداد لمالك، وإنْ نازعه فيه المازَري بعدمِ وجودِ نصٍّ له فيه، وحكاه ابنُ عبد البر عن حُسين الكَرابيسي، وابنُ حَزْمٍ عن داود.

وحَكَى السُّهيلي عن بعض الشافعية ذلك بشرطِ أن يكون في إسناده إمامٌ مثلُ مالكٍ وأحمدَ وسفيان، وإلا فلا يُوجِبه.

وحَكَى الشيخ أبو إسحاقَ في **التبصِرة** عن بعض المحدثين ذلك في حديثِ مالك، عن نافع، عن ابن عمر، و[ما أ]شبهه.

أما ما أخرجه الشيخان أو أحدهما: فسيأتي الكلام فيه.

وإذا قيل: هذا حديثٌ **غيرُ صحيح** لو قال: ضعيف: لكان أَخصَرَ وأَسلَمَ من دخول الحسن فيه: **فمعناه لم يصحَّ إسناده** على الشرط المذكور، لا أنه كذبٌ في نفس الأمر، لجوازِ صدقِ الكاذبِ، وإصابةِ مَن هو كثيرُ الخطأ.

Tercih edilen görüşe göre bir isnâd hakkında mutlak olarak "bu isnâdların en sahîhidir" denilemez. Çünkü farklı sıhhat dereceleri, sıhhat şartlarının isnâdda bulunması durumuna göre düzenlenmiştir. Bu başlık altında bulunan isnâddaki râvilerin her birinde kabul derecelerinin en üst düzeyde bulunması nadirdir. Bundan dolayı bu konuya girenlerin ifadeleri çelişkilidir; çünkü onlarda [bu hususta] tam bir araştırma [becerisi] yoktur. Onlardan her biri kendisince kuvvetli olanı, özellikle de daha fazla ilgilendiğinden kendi bölgesinin isnâdını tercih etmiştir.

Nitekim Hatîb'in *el-Câmi'* adlı eserinde[1] Ahmed b. Saîd ed-Dârimî'den [ö. 253/867] naklettiğine göre Mahmûd b. Gaylân [ö. 239/853] şöyle demiştir: "Vekî' b. el-Cerrâh'a

Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe;

Eflah b. Humeyd → Kâsım → Hz. Âişe;

Süfyân [→ Mansûr b. el-Mu'temir] → İbrahim [en-Nehaî] → Esved [b. Yezîd] → Hz. Âişe

isnâdlarından hangisi sana göre daha iyidir?" diye soruldu. O "kendi memleketimizin âlimlerine hiç kimseyi denk tutmayız…" cevabını verdi.[2]

Ahmed b. Saîd şöyle demiştir: "Bense şöyle derim: 'Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe' senedi bana göre en iyi seneddir. Hocalarımızın da bu isnadı öncelediklerini gördüm."

Bu durumda, üzerinde ittifak olmamasına rağmen herhangi bir isnâd için mutlak anlamda "en sahih" hükmü vermek, gerekçesi olmayan bir tercihtir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Şu da var ki, bu ilimde ileri düzeyde olan birinin tercih ettiği imâmın hıfz ve itkânını dikkate alarak isnâdlardan birini diğerine tercih etmesi mümkündür. Bu, mutlak bir hükme ulaşma imkânı vermese de incelenmesi faydalı bir meseledir. Çünkü imâmlardan nakledilen bu gibi ifadelerin tamamı, haklarında 'en sahih' hükmü verdikleri isnâdların herhangi bir imâmın hüküm vermediği isnâdlara tercih edilmesi imkânını verir."

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 299.
2 Yani "Süfyân → Mansûr → İbrahim → Esved → Hz. Âişe" senedini tercih etti.
3 Benzer ifadeler için bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 249-250).

والمختار: أنه لا يُجْزَمُ في إسنادٍ أنه أصحُّ الأسانيد مطلقًا، لأن تفاوتَ مراتبِ الصحةِ مرتَّبٌ على تمكُّن الإسنادِ من شروط الصحة، ويَعِزُّ وجودُ أعلى درجات القبول في كل واحدٍ واحدٍ من رجال الإسناد الكائنين في ترجمة واحدة، ولهذا اضطرب مَنْ خاض في ذلك، إذْ لم يكنْ عندهم استقراءٌ تام، وإنما رَجَّح كلٌّ منهم بحسَبِ ما قَوِيَ عنده، وخصوصًا إسنادَ بلده، لكثرة اعتنائه به.

كما روى الخطيب في **الجامع** من طريقِ أحمدَ بنِ سعيدٍ الدارمي: سمعت محمود بن غيلان يقول: قيل لوكيعِ بنِ الجراح:

هشامُ بن عروة، عن أبيه، عن عائشةَ.

وأفلحُ بن حُميد، عن القاسم، عن عائشةَ.

وسفيانُ، [عن منصور] ، عن إبراهيم، عن الأسود، عن عائشةَ: أيُّهم أحبُّ إليك؟ قال: لا نَعْدِل بأهل بلدنا أحدًا.

قال أحمد بن سعيد: فأما أنا فأقول: هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشة: أحبُّ إليَّ، هكذا رأيتُ أصحابنا يقدِّمون.

فالحكم حينئذ على إسنادٍ معينٍ بأنه أصحُّ على الإطلاق، مع عدم اتفاقهم: ترجيحٌ بغير مرجِّح.

قال شيخ الإسلام: مع أنه يُمكِنُ للناظر المتقِنِ ترجيحُ بعضِها على بعض من حيثُ حفظُ الإمامِ الذي رَجَّح وإتقانُه، وإن لم يتهيأْ ذلك على الإطلاق فلا يخلُو النظر فيه من فائدة، لأن مجموعَ ما نُقِل عن الأئمة في ذلك يفيدُ ترجيحَ التراجم التي حكموا لها بالأصحية، على ما لم يقعْ له حكم من أحدٍ منهم.

Uyarı:

İbnü's-Salâh'ın "bundan dolayı bir isnâda ya da hadise mutlak olarak 'en sahîh' hükmü vermekten kaçınırız" şeklindeki ifadesi[1] hakkında Alâî [ö. 761/1359] şöyle demiştir:[2] "En sahih isnâd meselesini bir grup âlim dile getirmiştir. Hadise gelince, herhangi bir hadis imâmının "Bu hadis mutlak olarak hadislerin en sahihidir." dediği kaydedilmemiştir. Çünkü isnâdın diğer isnâdlardan daha sahîh olması, metnin de böyle olmasını gerektirmez. Bundan dolayı hadis imâmları sadece isnâd hakkındaki hüküm konusuna girmişlerdir." [Alâî'nin ifadesi burada bitti].

Sanki musannif [Nevevî] bundan dolayı [İbnü's-Salâh'ın "hadis" ifadesini eserine] almamıştır.

Ancak Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[3] Bazı âlimlerin "İsnâdların en sahîhi Ahmed'in naklettiği 'Şâfiî → Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer' senedidir" şeklindeki ifadelerine göre hadislerin en sahîhi de Ahmed b. Hanbel'in bu isnâdla naklettiği hadis olmalıdır.[4] Çünkü Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*'inde bu hadisi başka bir isnâdla nakletmemiştir. Bu durumda söz konusu görüşü benimseyenlere göre en sahîh hadis de bu olmaktadır.

Derim ki: Bizzat Alâî *Avâlî Mâlik* adlı eserinde bu görüşü savunmuş ve ilgili hadis hakkında "bu, dünyadaki en sahîh hadistir" demiştir.[5]

Mutlak olarak "isnâdların en sahîhi Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb ez-Zührî → Sâlim b. Abdullah b. Ömer → babası" denilmiştir. Bu, İbnü's-Salâh'ın ifadesine göre Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahûye'nin görüşüdür.

İsnâdların en sahîh olanının "Muhammed İbn Sîrîn → Abîde es-Selmânî → Ali b. Ebû Tâlib" senedi olduğu da söylenmiştir. Bu, İbnü'l-Medînî [ö. 234/848], Fellâs [ö. 249/864] ve Süleyman b. Harb'ın [ö. 224/839] görüşüdür. Ancak Süleyman "Eyyûb es-Sahtiyânî → İbn Sîrîn", İbnü'l-Medînî ise "Abdullah b. Avn → İbn Sîrîn" isnâdı en iyisidir demiştir. Bu ifadeleri de İbnü's-Salâh nakletmiştir.[6]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 15.
2 İbn Hacer nakletmiştir (bk. *en-Nüket*, II, 247-8).
3 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 265-6.
4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 108.
5 Alâî, *Bugyetü'l-Mültemis*, s. 95.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 12.

تنبيه:

عبارة ابن الصلاح: «ولهذا نَرَى الإمساكَ عن الحكمِ لإسنادٍ أو حديثٍ بأنه أصحُّ على الإطلاق». قال العلائي: أما الإسناد فقد صرَّح جماعة بذلك، وأما الحديث فلا يُحفَظُ عن أحدٍ من أئمة الحديث أنه قال: حديثُ كذا أصحُّ الأحاديث على الإطلاق، لأنه لا يلزمُ من كونِ الإسنادِ أصحَّ من غيره أن يكونَ المتنُ كذلك، فلأجلِ ذلك ما خاضَ الأئمةُ إلا في الحكم على الإسناد. انتهى.

وكأن المصنف حَذَفه لذلك.

لكنْ قال شيخ الإسلام: سيأتي أن من لازمِ ما قاله بعضهم: إن أصحَّ الأسانيد: ما رواه أحمد، عن الشافعي، عن مالك، عن نافع، عن ابن عمر: أن يكونَ أصحَّ الأحاديث الحديثُ الذي رواه أحمد بهذا الإسناد، فإنه لم يَرْوِ في «مسنده» به غيرَه، فيكون أصحَّ الأحاديث على رأي من ذهب إلى ذلك.

قلت: وقد جزم بذلك العلائيُّ نفسُه في **عوالي مالك** فقال في الحديث المذكور: إنه أصحُّ حديثٍ في الدنيا.

وقيل: أصحُّها مطلقًا: ما رواه أبو بكر محمد بن مسلم بن عُبيد الله بن عبد الله بن شهاب **الزهريُّ، عن سالم** بن عبد الله بن عمر **عن أبيه**. وهذا مذهب أحمد بن حنبل، وإسحاق بن راهُويَهْ، صرَّح بذلك ابن الصلاح.

وقيل: أصحُّها محمد **ابن سِيرين، عن عَبِيدة** السَّلْماني - بفتح العين - **عن علي** بن أبي طالب، وهو مذهب ابنِ المديني، والفَلاَّس، وسليمان ابن حرب، إلا أن سليمانَ قال: أجودُها أيوبُ السَّخْتِيَاني، عن ابن سِيرين. وابنُ المديني قال: عبد الله بن عون، عن ابن سيرين، حكاه ابن الصلاح.

İsnâdların en sahîhinin "Süleyman el-A'meş → İbrahim b. Yezîd en-Nehaî → Alkame b. Kays → Abdullah b. Mes'ûd" isnâdı olduğu da söylenmiştir. Bu, İbn Maîn'in [ö. 233/848] görüşüdür. Bunu da İbnü's-Salâh aktarmıştır.[1]

İsnâdların en sahîhinin Zührî → Zeynülâbidîn Ali b. el-Hüseyin → babası Hüseyin → babası Ali b. Ebû Tâlib senedi olduğu da söylenmiştir. İbnü's-Salâh bu görüşü Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'den [ö. 235/849], Irâkî ise Abdürrezzâk'tan [ö. 211/826] nakletmiştir.

En sahîh isnâdın "Mâlik b. Enes → Nâfi' Mevlâ İbn Ömer → İbn Ömer" isnâdı olduğu da söylenmiştir. Bu, Buhârî'nin görüşüdür. Irâkî bu isnadı ifade ederek sözüne başlamıştır. Bu aynı zamanda gönlün meylettiği, kalplere cazip gelen bir görüştür.

Hatîb'in *el-Kifâye*'de naklettiğine göre Yahya b. Bükeyr [ö. 226/840], Ebû Zür'a er-Râzî'ye [ö. 264/878] şöyle demiştir:[2] "Ebû Zür'a! Bu fırtınadan kaynaklanan bir sarsıntı değil! [yani kuru gürültü değil!] [*leyse zâ za'za'a an zevbe'a*] [Şu anda] sen sadece örtüyü kaldırıyor ve Hz. Peygamber (*sav*) ile ashâba bakıyorsun: Bize Mâlik, Nâfi'den, o da İbn Ömer'den nakletti."

Buna binaen İbnü's-Salâh'ın ifadesi şöyledir:[3] İmâm Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî bu görüşe binaen şu kanaattedir ki, isnâdların en iyisi "Şâfiî → Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıdır denilmiştir. Mâlik'in talebeleri içerisinde Şâfiî'den daha seçkin birinin olmadığı yönündeki Ehl-i hadîsin icmâını da bu konuda delil olarak kullanmıştır.

Geç dönem âlimlerinden biri[4] bundan hareketle isnâdların en iyisinin Ahmed b. Hanbel'in Şâfiî'den, onun da Mâlik'ten rivayeti olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Ehl-i hadîs, Şâfiî'den rivayette bulunan kimseler içerisindeki en seçkin talebenin Ahmed b. Hanbel olduğunda ittifak etmişlerdir.

Bu isnâd, altın silsile [*silsiletü'z-zeheb*] olarak adlandırılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Şâfiî'nin kıymetine rağmen bu isnâdla gelen sadece tek bir hadis vardır. Aslında o dört hadistir ancak Ahmed b. Hanbel onları bir hadis gibi derlemiş ve zikretmiştir. Hatta bu şarta uygun başka bir hadis tespit etmek *el-Müsned* dışında bile mümkün olmamıştır.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 16.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 399.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 16.
4 O, *en-Nüket*'te ifade edildiği üzere Selahaddin el-Alâî'dir (bk. I, 265).

وقيل: أصحُّها سليمانُ الأعمش، عن إبراهيم بن يزيدَ النخعيّ عن عَلْقمة بن قيس عن عبد الله بن مسعود وهو مذهبُ ابن معين، صرَّح به ابن الصلاح.

وقيل: أصحُّها الزهريُّ، عن زين العابدين علي بن الحسين، عن أبيه الحسين عن أبيه علي بن أبي طالب، حكاه ابنُ الصلاح عن أبي بكر بن أبي شَيبة، والعراقيُّ عن عبد الرزاق.

وقيل: أصحُّها مالك بن أنس، عن نافع مولى ابن عمر، عن ابن عمر ، وهذا قول البخاري، وصدَّر العراقي به كلامه، وهو أمرٌ تَمِيل إليه النفوس، وتَنْجَذب إليه القلوب.

روى الخطيب في **الكفاية** عن يحيى ابن بُكَيْر: أنه قال لأبي زرعة الرازي: يا أبا زرعة، ليس ذا: زَعْزَعةٌ، عن زَوْبَعَة، إنما تَرفعُ السِّتْرَ فتنظرُ إلى النبي صلى الله عليه وسلم [وأصحابه بين يديه]: حدثنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر!.

فعلى هذا قيل ـ عبارة ابن الصلاح ـ: وبَنَى الإمام أبو منصور عبد القاهر بن طاهر التميميُّ أن أجلَّ الأسانيد: الشافعيُّ، عن مالك، عن نافع، عن ابن عمر رضي الله عنهم أجمعين. واحتجَّ بإجماع أهل الحديث على أنه لم يكن في الرواة عن مالكٍ أجلُّ من الشافعي.

وبَنَى بعضُ المتأخرين على ذلك: أن أجلَّها روايةُ أحمد بن حنبل، عن الشافعي، عن مالك، لاتفاق أهل الحديث على أن أجلَّ من أَخَذَ عن الشافعي من أهل الحديث: الإمامُ أحمد.

وتُسَمَّى هذه الترجمة (سلسلة الذهب)، وليس في **مسنده** على كِبَره بهذه الترجمة سوى حديثٍ واحد، وهو في الواقع أربعةُ أحاديثَ، جمعها وساقها مساقَ الحديث الواحد، بل لم يقع لنا على هذه الشريطة غيرُها، ولا خارج **المسند**.

[Süyûtî'nin hadise ulaştığı isnâd şöyledir:] "Takiyyüddîn eş-Şümünnî [bi-kırâatî aleyh] → Abdullah b. Ahmed el-Hanbelî → Ebü'l-Hasan el-Urdî [677-764/1278-1363] → Zeyneb bint Mekkî [594-688/1208-1289].

[Tahvîl]; mutlak anlamda müsnidü'd-dünya olan Ebû Abdullah Muhammed b. Mukbil el-Halebî [779-871/1377-1467] âlî olarak [mükâtebeten minhâ] → Salâh b. Ebû Ömer el-Makdisî [684-780/1285-1378] -ki o, hocasından en son rivayette bulunan kimsedir- → Ebü'l-Hasan İbnü'l-Buhârî [564-623/1168-1226] ki o, hocasından en son rivayette bulunan kimsedir- → Ebû Ali er-Rusâfî → Hibetüllâh b. Muhammed → Ebû Ali et-Temîmî → Ebû Bekir el-Katî'î → Abdullah b. Ahmed → babası → Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî → Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer (r.a.)" senediyle rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Birbirinizin alış-verişi üzerine alış-veriş yapmayın." Hz. Peygamber (*sav*), [alış-verişi] kızıştırmayı [necş] yasaklamıştır. Hayvanın karnındaki cenini satmayı yasaklamıştır. Müzâbeneyi yasaklamıştır. Müzâbene: Taze hurmayı kuru hurma mukabilinde ölçekle satmak ve taze üzümü kuru üzüm mukabilinde ölçekle satmaktır.

Buhârî hadisi bölüm bölüm Mâlik'ten nakletmiştir. Müslim de hadisi Mâlik'ten nakleder. Ancak yavrunun yavrusunu satmanın yasaklanışını başka tarîkten nakletmiştir.[1]

Uyarılar:

Birincisi: Moğultay [b. Kılıç] [ö. 762/1361] kıymeti bakımından "Ebû Hanîfe → Mâlik", itkân bakımından ise "İbn Vehb ve Ka'nebî → Mâlik" isnâdını ileri sürerek Temîmî'ye Şâfiî'yi zikrettiği için itirazda bulunmuştur.[2]

Bulkînî *Mehâsinü'l-Istılâh*'ta şöyle der: Ebû Hanîfe eğer Dârekutnî'nin [ö. 385/995] ifade ettiği üzere Mâlik'ten rivayette bulunduysa bile Şâfiî'nin ondan rivayette bulunmakla meşhur olduğu kadar meşhur değildir. Ka'nebî [ö. 221/836] ve İbn Vehb'e [ö. 197/813] gelince, onların mertebesi nerede Şâfiî'ninki nerede!

1 Buhârî, Büyû' 58, 71; Nikâh 46; Müslim, Nikâh 42.
2 İtiraz ve cevap için bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 263-5; Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 155.

أخبرني شيخنا الإمام تقي الدين الشُّمُنِّي رحمه الله بقراءتي عليه، أخبرنا عبد الله بن أحمد الحنبلي، أخبرنا أبو الحسن العُرْضي، أخبرتنا زينب بنت مكي.

ح وأخبرني عاليًا مسند الدنيا على الإطلاق أبو عبد الله محمد بن مُقْبِل الحلبي مكاتبةً منها، عن الصلاح ابن أبي عمر المقدسي، وهو آخر من روى عنه، أخبرنا أبو الحسن ابن البخاري، وهو آخر من حدّث عنه، قالا: أخبرنا أبو علي الرُّصافي، أخبرنا هبة الله بن محمد، أخبرنا أبو علي التميمي، أخبرنا أبو بكر القَطِيعي، حدثنا عبد الله بن أحمد، حدثني أبي، حدثنا محمد بن إدريس الشافعي، أخبرنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر رضي الله عنهما: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لا يبيعُ بعضُكم على بيعِ بعضٍ.» ونَهَى عن النَّجْش. ونهى عن بيع حَبَل الحَبَلة. ونهى عن المُزابنة. والمزابنة: بيع الثمَر بالتمْر كيلاً، وبيع الكرم بالزبيب كيلا.

أخرجه البخاري مفرَّقًا من حديث مالك. وأَخرجَهَا مسلم من حديث مالك، إلا النهيَ عن حَبَل الحَبَلة فأخرجه من وجه آخر.

تنبيهات:

الأول: اعتَرَضَ مُغْلَطاي على التميمي في ذِكْره الشافعيَّ برواية أبي حنيفة عن مالك، إن نظرنا إلى الجلالة، وبابنِ وهبٍ والقَعْنَبي إن نظرنا إلى الإتقان.

قال البُلقيني في **محاسن الاصطلاح**: فأما أبو حنيفة فهو وإن رَوَى عن مالك، كما ذكره الدارقطني، لكنْ لم تشتهر روايته عنه، كاشتهار رواية الشافعي، وأما القَعْنَبي وابن وهب فأين تقع رتبتُهما من رتبة الشافعي!.

Bizzat kendi yazısıyla gördüğüm üzere Irâkî şöyle demiştir: Dârekutnî'nin *el-Garâib* ve *el-Müdebbec*'de zikrettiği üzere Ebû Hanîfe'nin Mâlik'ten rivayeti, Mâlik'in "Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıyla naklettiği rivayetlerden değildir. Bu farazî bir meseledir.

[Irâkî] şöyle demiştir: Ama Hatîb *Ruvât an Mâlik*'te bu şekilde bir rivayet zikretmiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Onun [yani Moğultay b. Kılıç'ın] Ebû Hanîfe'yi ileri sürerek itiraz etmesi yerinde değildir. Çünkü Ebû Hanîfe'nin Mâlik'ten rivayeti sabit değildir. Sadece Dârekutnî ve daha sonra Hatîb iki rivayet zikreder. Ancak bu iki rivayetin senedi de eleştirilmiştir. Öte yandan Ebû Hanîfe'nin Mâlik'ten rivayeti sadece müzâkere meclisinde söz konusu olmuştur. Ebû Hanîfe ondan rivayette bulunmayı amaçlamamıştır. Şâfiî ise Mâlik'in yanında uzun müddet bulunmuş, bizzat ona *el-Muvatta*'ı okumuştur.

Onun İbn Vehb ve Ka'nebî'yi ileri sürerek itiraz etmesine gelince, Ahmed b. Hanbel'in belirttiğine göre kendisi *el-Muvatta*'ı, Mâlik'ten pek çok kere alan *el-Muvatta* râvisi İbn Mehdî'nin ardından Şâfiî'den de dinlemiş ve şöyle demiştir: "Çünkü Şâfiî'yi bu konuda sağlam [*sebt*] gördüm."[1]

O, *el-Muvatta*'ı Şâfiî'den yeniden dinlemesini ve bu yeniden dinlemeyi sadece Şâfiî'den yapmasını tesebbüt kapsamına giren bir ifadeyle gerekçelendirdi. Hiç şüphe yok ki Şâfiî hadisi onların ikisindenn daha iyi bilirdi.

[İbn Hacer] şöyle der:[2] İbnü'l-Medînî, Ka'nebî'nin *el-Muvatta* rivayeti konusunda insanların en sağlamı olduğunu herhangi bir kayıt getirmeden ifade etmiştir.[3] Anlaşılan o ki ilgili ifade, bu sözün söylendiği zamanda yaşayanlara nispetle söylenmiştir. Çünkü Ka'nebî, Şâfiî'den sonra bir süre daha yaşadı. İlgili ifadenin benzer ifadelerle olan çelişkisi de bu durumu desteklemektedir. Nitekim İbn Maîn benzer bir ifadeyi Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsî [ö. 218/833] hakkında söylemiştir.

---

1 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 125.
2 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 264.
3 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 353.

وقال العراقي ـ فيما رأيته بخطه ـ: رواية أبي حنيفة عن مالك فيما ذكره الدارقطني في **غرائبه**، وفي **المدبَّج**: ليست من روايته عن نافع، عن ابن عمر، والمسألةُ مفروضةٌ في ذلك.

قال: نعم، ذكر الخطيب حديثًا كذلك في **الرواة عن مالك**.

وقال شيخ الإسلام: أما اعتراضُه بأبي حنيفة: فلا يحسُن، لأن أبا حنيفة لم تثبتْ روايته عن مالك، وإنما أوردها الدارقطني ثم الخطيب، لروايتين وَقَعَتا لهما عنه بإسنادَيْن فيهما مقال. وأيضًا فإن رواية أبي حنيفة عن مالك إنما هي فيما ذَكَره في المذاكرة، ولم يَقصِد الروايةَ عنه، كالشافعي الذي لازمه مدةً طويلة وقرأ عليه **الموطأ** بنفسه.

وأما اعتراضُه بابن وهب والقَعْنَبي: فقد قال الإمام أحمد: إنه سمع **الموطأ** من الشافعي بعد سماعه له من ابن مهدي الراوي له عن مالك بكثرةٍ، قال: لأني رأيته فيه ثَبْتًا.

فعلَّل إعادتَه لسماعه، وتخصيصَها بالشافعي بأمرٍ يرجع إلى التثبت، ولا شك أن الشافعيَّ أعلمُ بالحديث منهما.

قال: نعم، أطلق ابن المديني أن القَعْنَبيَّ أثبت الناس في **الموطأ**، والظاهر أن ذلك بالنسبة إلى الموجودين عند إطلاق تلك المقالة، فإن القعنبي عاش بعد الشافعي مدةً، ويؤيد ذلك معارضةُ هذه المقالة بمثلها، فقد قال ابن معين مثلَ ذلك في عبد الله بن يوسف التِّنِّيسيّ.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Bu takdîmin, *el-Muvatta*'ı bizzat Mâlik'in ağzından çokça dinleyen kimse bakımından dile getirilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bizzat hocanın ağzından dinlemek, ona okumaktan daha sağlamdır.

Pek çok kimse İbn Vehb hakkında "Onun tahammülü iyi değildi" dediği için Ehl-i hadîs'ten onun Mâlik'ten rivayette bulunanların en mütkini olduğuna dair sâbit bir nakle ihtiyaç vardır. Bununla birlikte evet, o Mâlik'in yanında uzun müddet kalmıştır.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: İtiraz sahibinin, en seçkin ve en mütkin ifadelerini tekrarlayıp durması ne garip! Ebû Mansûr [et-Temîmî] onu [Şâfiî] seçkin olmakla nitelemiştir. Nitekim Şâfiî'nin diğer kimselerden daha seçkin olduğunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü onun öne alınmasını gerektiren üstün nitelikler onda bir araya gelmiştir. Öte yandan, râvilerin haberler konusunda bilgi sahibi olan herhangi biri onun itkânının fazlalığı konusunda da şüpheye düşmez. Muhaddislerin ileri gelenleri onun yanına varır ve anlaşılması kendilerine güç gelen hadisleri onunla müzâkere ederlerdi. O da onlara müşkil gelen yerleri açıklar ve onları gizli illetler konusunda bilgilendirirdi. Bunun ardından onlar hayrete düşmüş bir şekilde Şâfiî'nin yanından ayrılırlardı. Bu duruma ancak câhil ya da bunlardan habersiz gözüken kimse itiraz eder.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Ancak Ebû Mansûr [et-Temîmî'nin] bu konuda dile getirilmesi tartışmalıdır. Çünkü "Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdının diğerlerine tercih edilmesinden kasıt *el-Muvatta*'da olanlar ise Mâlik'in râvileri *el-Muvatta*'daki bu hadisleri nakletmedeki ortaklıkları bakımından aynıdırlar. Böylece Ebû Mansûr [et-Temîmî]'nin "Şâfiî onların en seçkinidir" şeklindeki ifadesi anlaşılır. Eğer kastedilen bundan daha genel ise, Mâlik'in ashâbı içerisindeki pek çok kimsenin yanında, *el-Muvatta*'a girmemiş olan ve Şâfiî'de bulunmayan rivayetlerin var olduğuna şüphe yoktur. Bu konuyu iyice düşünmek gerekir.

Şâfiî ile çokça birlikte olan ve onunla fazlaca görüşen Rebî' gibi kimselerden olmadığı için, Şâfiî konusunda olduğu gibi Ahmed b. Hanbel'e de itiraz edilmiştir. Buna da yukarıdakilere benzer bir cevap vermek mümkündür.

قال: ويَحتمِل أن يكونَ وجه التقديم مِن جهةِ مَن سمع كثيرًا من **الموطأ** من لفظ مالك، بناءً على أن السماعَ من لفظ الشيخ أتقنُ من القراءة عليه.

وأما ابن وهب فقد قال غير واحد: إنه كان غيرَ جيد التحمُّل، فيُحتَاج إلى صحةِ النقلِ عن أهل الحديث أنه كان أتقنَ الرواةِ عن مالك، نعم كان كثيرَ اللزوم له.

قال: والعجبُ من ترديد المعترِض بين الأجلّيَّة والأتقنيَّة، وأبو منصور إنما عبَّر بـ: أجلّ، ولا يَشكُّ أحدٌ أن الشافعي أجلُّ من هؤلاء، لِمَا اجتمع له من الصفاتِ العليَّة الموجِبة لتقديمه، وأيضًا فزيادةُ إتقانِه لا يَشكُّ فيها مَن له علم بأخبار الناس، فقد كان أكابرُ المحدثين يأتونه فيذاكرونه بأحاديثَ أشكلتْ عليهم فيبيّن لهم ما أشكل، ويُوقِفُهم على عللٍ غامضة، فيقومون وهم يتعجَّبون، وهذا لا ينازع فيه إلا جاهل أو متغافل.

قال: لكنْ في إيراد كلام أبي منصور في هذا الفصل نظر، لأن المراد بترجيح ترجمة (مالك، عن نافع، عن ابن عمر) على غيرها، إنْ كان المرادُ به ما وقع في **الموطأ**: فرواته فيه سواءٌ من حيثُ الاشتراكُ في رواية تلك الأحاديث، ويتمُّ ما عبَّر به أبو منصور من أن الشافعي أجلُّهم، وإن كان المرادُ به أعمَّ من ذلك: فلا شك أن عند كثير من أصحاب مالك من حديثه خارجَ **الموطأ** ما ليس عند الشافعي. فالمقامُ على هذا مقامُ تأمُّل.

وقد نُوزِع في أحمدَ بمثلِ ما نُوزعَ في الشافعي، من زيادة الممارسة والملازمة لغيره، كالربيع مثلاً، ويُجاب بمثلِ ما تقدم.

İkincisi: Musannif [Nevevî], bu konuda İbnü's-Salâh'ı izleyerek beş görüşten bahsetmiştir. Ancak daha başka görüşler de vardır:

Haccâc b. eş-Şâir [ö. 259/873] şöyle der: İsnâdların en sahîhi "Şu'be → Katâde → Saîd b. el-Müseyyeb"dır. O, İbnü'l-Müseyyeb'in kendi hocalarından rivayetini kasteder. Bu, Şeyhülislâm [İbn Hacer'in] *en-Nüket*'indeki ifadedir.[1]

Hâkim'in ifadesi ise şöyledir:[2] Haccâc şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn ve İbnü'l-Medînî bir toplulukla bir araya gelmiş ve isnâdların en iyisi hakkında müzâkerede bulunmuşlardı. Onlardan biri şöyle dedi: "Şu'be → Katâde → Saîd b. [el-Müseyyeb] → Ümmü Seleme'nin kardeşi Âmir → Ümmü Seleme." Sonrasında Hâkim, Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn'in daha önce geçen görüşlerini vermiştir:

İbn Maîn şöyle der: "Abdurrahman b. el-Kâsım → babası → Hz. Âişe" isnâdı. Bundan daha sağlam bir isnâd yoktur. Bu ifadeyi Hatîb de *el-Kifâye*'de nakletti.[3]

Şeyhülislâm İbn Hacer şöyle demiştir. "Buna göre İbn Maîn'e ait iki görüş vardır."

Süleyman b. Davud eş-Şâzekûnî [ö. 234/848] şöyle der:[4] İsnâdların en sahîhi "Yahya b. Ebû Kesîr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre" isnâdıdır.

Rivayet edildiğine göre Halef b. Hişâm [ö. 229/844], Ahmed b. Hanbel'e "Hangi isnâdlar en sağlamdır?" diye sordu. O şöyle dedi: "Eyyûb → Nâfi' → İbn Ömer. Eğer bir de Hammâd b. Zeyd'in [ö. 179/795] Eyyûb'den rivayeti ise ne alâ!"[5]

İbn Hacer şöyle demiştir: "Bu konuda Ahmed b. Hanbel'in de iki görüşü vardır."

Hâkim *el-Müstedrek*'inde naklettiğine göre İshak b. Râhûye [ö. 238/853] şöyle demiştir: Eğer "Amr b. Şuayb → babası → dedesi" senediyle nakleden râvi sika ise bu isnâd "Eyyûb → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdı gibidir.[6]

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 250.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 227-8.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 398.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 227.
5 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 253.
6 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 105.

الثاني: ذَكَر المصنف تبعًا لابن الصلاح في هذه المسألة خمسةَ أقوال، وبقي أقوال أُخَرُ.

فقال حجاج بن الشاعر: أصحُّ الأسانيد: شعبةُ، عن قتادة، عن سعيد بن المسيَّب، يعني عن شيوخه، هذه عبارة شيخ الإسلام في **نُكَته**.

وعبارة الحاكم: قال حجَّاجٌ: اجتمع أحمد بن حنبل وابن معين وابن المديني، في جماعة، فتذاكروا أجود الأسانيد، فقال رجل منهم: أجودُ الأسانيدِ: شعبة، عن قتادة، عن سعيد، عن عامرٍ أخي أم سلمة، [عن أم سلمة]. ثم نقل عن ابن معين وأحمد ما سَبَق عنهما.

وقال ابن معين: عبد الرحمن بن القاسم، عن أبيه، عن عائشة، ليس إسنادٌ أثبتَ من هذا، أسنده الخطيب في **الكفاية**.

قال شيخ الإسلام ابن حجر: فعلى هذا لابن معين قولان.

وقال سليمان بن داود الشَّاذَكُوني: أصحُّ الأسانيدِ: يحيى بن أبي كثير، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة.

وعن خلف بن هشام البزار قال: سألت أحمد بن حنبل: أيُّ الأسانيد أثبتُ؟ قال: أيوب، عن نافع، عن ابن عمر، فإن كان من روايةِ حمادِ بن زيد، عن أيوب: فيا لَكَ!!.

قال ابن حجر: فلأحمدَ قولان.

وروى الحاكم في **مستدركه** عن إسحاق بن راهويه قال: إذا كان الراوي عن عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده ثقةً: فهو كأيوبَ، عن نافع، عن ابن عمر.

Bu ifade "Eyyûb → Nâfi'" isnâdının onun nazarında seçkin bir konuma sahip olduğunu düşündürmektedir.

Hatîb'in *el-Kifâye*'de naklettiğine göre Vekî' şöyle demiştir:[1] Hadis konusunda şu isnâddan daha iyisini bilmiyorum: "Şu'be → Amr b. Mürre → Mürre → Ebû Musa el-Eş'arî."

İbnü'l-Mübârek [ö. 181/797] ve İclî [ö. 261/875] şöyle demiştir:[2] "İsnâdların en tercihe şayânı ve iyisi şudur: Süfyân es-Sevrî → Mansûr [b. el-Mu'temir] → İbrahim [en-Nehaî]→ Alkame [b. Kays] → Abdullah b. Mes'ûd."

Nesâî [ö. 303/915] de bu isnâdı tercih etmiştir.

Nesâî "Rivayet edilen isnâdların en kuvvetlisi…" deyip -onların içinden- şu isnâdı da zikretmiştir: "Zührî → Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe → İbn Abbâs → Hz. Ömer."[3]

Ebû Hâtim er-Râzî [ö. 277/890] ise şu isnâdı tercih etmiştir:[4] "Yahya b. Saîd el-Kattân → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer."

Öte yandan Ahmed b. Hanbel de "Ubeydullah → Nâfi'" senedini, "Mâlik → Nâfi'" senedine tercih etmiştir.[5]

İbn Maîn "Yahya b. Saîd → Ubeydullah b. Ömer → Kâsım → Hz. Âişe" isnâdını tercih etmiştir.[6]

Üçüncüsü: Hâkim şöyle der:[7] İsnâdların en sahihi hakkındaki görüş bir sahâbî ya da bir belde özelinde dile getirilmeli ve şöyle denilmelidir: "Falancanın ya da filancaların en sahîh isnâdı şudur." Yani genel olarak kullanılmamalıdır. O şöyle demiştir: "[Ebû Bekir] es-Sıddîk'a ulaşan en sahîh isnâd şudur: İsmail b. Ebû Hâlid → Kays b. Ebû Hâzim → Hz. Ebû Bekir."

Hz. Ömer'e ulaşan en sahîh isnâd şudur: "Zührî → Sâlim → babası [Abdullah b. Ömer] → dedesi [Hz. Ömer]."

İbn Hazm şöyle demiştir: "Şu dünyada Hz. Ömer'den rivayet edilen en sahîh isnâd 'Zührî → Sâib b. Yezîd → Hz. Ömer' isnâdıdır."[8]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 399.
2 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 253.
3 Nesâî, *et-Tabakât*, s. 125.
4 Ahmed b. Hanbel, *Suâlât* (Ebû Davud), s. 75.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 122-3.
6 Hâkim, *Ma'rife*, s. 229. Ayrıca bk. Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 9-12; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 247-66. Ahmed Muhammed Şâkir en sahih olduğu ifade edilen isnâdları derlemiş ve onların 30'dan fazlasını *el-Bâisü'l-Hasîs*'te nakletmiştir (s. 33-5).
7 Hâkim, *Ma'rife*, s. 227.
8 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 403.

وهذا مشعرٌ بجلالة إسناد أيوب، عن نافع عنده.

وروى الخطيب في **الكفاية** عن وكيع قال: لا أعلم في الحديث شيئًا أحسنَ إسنادًا من هذا: شعبة، عن عمرو بن مرة، عن مرة، عن أبي موسى الأشعري.

وقال ابن المبارك والعجلي: أرجحُ الأسانيد وأحسنُها: سفيان الثوري، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبد الله بن مسعود.

وكذا رجَّحها النسائي.

وقال النسائي: أقوى الأسانيد التي تُروَى ـ فذكر منها ـ: الزهريّ، عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة، عن ابن عباس، عن عمر.

ورجَّح أبو حاتم الرازي ترجمةَ يحيى بن سعيد القطان، عن عبيد الله بن عمر، عن نافع، عن ابن عمر.

وكذا رجَّح أحمد روايةَ: عبيد الله، عن نافع، على رواية: مالك، عن نافع.

ورجَّح ابن معين ترجمة يحيى بن سعيد، عن عُبيد الله بن عمر، عن القاسم، عن عائشة.

الثالث: قال الحاكم: ينبغي تخصيصُ القولِ في أصحِ الأسانيد بصحابيٍّ، أو بلد مخصوص، بأن يقال: أصح إسناد فلان أو الفلانيين كذا، ولا يعمَّم. قال: فأصحُّ أسانيد الصديق: إسماعيلُ بن أبي خالد، عن قيس بن أبي حازم، عنه.

وأصح أسانيد عمر: الزهري، عن سالم، عن أبيه، عن جده.

وقال ابن حزم: أصحُّ طريقٍ يُروَى في الدنيا عن عمر: الزهري، عن السائب بن يزيد، عنه.

Hâkim şöyle demiştir: "Ehl-i beyte ulaşan en sahîh isnâd şudur: 'Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali → babası → dedesi → Hz. Ali.' Ca'fer'den rivayette bulunan râvi sika olduğu takdirde."

Hâkim'in ifadesi böyledir.[1] Ondan bu görüşü nakledenler de bunu onaylamıştır.[2] Ancak bu görüş tartışmalıdır. Eğer "dedesi" ifadesi Ca'fer'e dönüyorsa, onun dedesi Ali [Zeynelâbidîn]'dir ve o, Hz. Ali'den [ö. 40/661] herhangi bir şey işitmemiştir. Yok, bu ifade Muhammed [el-Bâkır]'a dönüyorsa bu durumda da Muhammed Hz. Hüseyin'den herhangi bir şey işitmemiştir.[3]

Tirmizî'nin [ö. 279/892] "Daavât"ta naklettiğine göre Süleyman b. Davud [ö. 219/834] "A'rec → Ubeydullah b. Ebû Râfi' → Hz. Ali" isnâdı hakkında şöyle demiştir: "Bu isnâd, 'Zührî → Sâlim → babası [Abdullah b. Ömer]' isnâdı gibidir."[4]

Hâkim daha sonra şöyle demiştir:[5] Ebû Hüreyre'ye ulaşan en sahîh isnâd şudur: "Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre."

O bundan önce Buhârî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ebü'z-Zinâd → A'rec → Ebû Hüreyre."[6]

Onun dışındakiler[7] İbnü'l-Medînî'nin "'Hammâd b. Zeyd → Muhammed b. Sîrîn → Ebû Hüreyre' isnâdı, en sahîh isnâdlardandır" dediğini nakletmiştir.

Yine [Hâkim] şöyle demiştir: İbn Ömer'e ulaşan en sahîh isnâd şudur: "Mâlik → Nâfi'→ İbn Ömer."

Hz. Âişe'ye ulaşan en sahîh isnâd şudur: "Ubeydullah b. Ömer → Kâsım → Hz. Âişe." İbn Maîn bu isnâd için "Altınla örülmüş bir isnâd" demiştir.[8]

[Hâkim] şöyle der: "'Zührî → Urve b. ez-Zübeyr → Hz. Âişe' isnâdı da en sahîh isnâdlardandır."

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 228.
2 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 39-40; Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 155; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye,* s. 12; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 256.
3 Bu görüşü Süyûtî'den önce İbn Hacer dile getirmiştir (bk. Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 103).
4 Tirmizî, Daavât 31.
5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 229.
6 Hâkim, *Ma'rife*, s. 227.
7 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 254.
8 Hâkim, *Ma'rife*, s. 229; Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 87.

قال الحاكم: وأصحُّ أسانيد أهل البيت: جعفر بن محمد بن علي بن الحسين بن علي، عن أبيه، عن جده، عن علي، إذا كان الراوي عن جعفر ثقةً.

هذه عبارة الحاكم، ووافقه مَنْ نَقَلها، وفيها نظر، فإن الضمير في «جده» إن عاد إلى جعفر: فَجَدُّه عليٌّ لم يسمع من علي بن أبي طالب، أو: إلى محمد: فهو لم يسمع من الحسين.

وحَكَى الترمذي في الدعوات عن سليمان بن داود أنه قال في رواية: الأعرج، عن عُبيد الله بن أبي رافع، عن علي: هذا الإسناد مثلُ: الزهري، عن سالم، عن أبيه.

ثم قال الحاكم: وأصحُّ أسانيد أبي هريرة: الزهريُّ، عن سعيد بن المسيَّب، عنه.

وَرَوَى قبلُ عن البخاري: أبو الزناد، عن الأعرج، عنه.

وحكى غيره عن ابن المديني: من أصح الأسانيد: حماد بن زيد، عن أيوب، عن محمد بن سيرين، عن أبي هريرة.

قال: وأصح أسانيد ابن عمر: مالك، عن نافع، عنه.

وأصحُّ أسانيد عائشة: عُبيد الله بن عمر، عن القاسم، عنها. قال ابن معين: هذه ترجمة مشبَّكةٌ بالذهب.

قال: ومن أصح الأسانيد أيضًا: الزهري، عن عروة بن الزبير، عنها.

Dârimî'nin [ö. 255/869] farklı bir görüşü daha önce geçmişti.

İbn Mes'ûd'a ulaşan en sahîh isnâd şudur: "Süfyân es-Sevrî → Mansûr → İbrahim [en-Nehaî] → Alkame → İbn Mes'ûd."

Enes [b. Mâlik]'e ulaşan en sahîh isnâd şudur: "Mâlik [b. Enes] → Zührî → Enes."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] "Bu görüşe itiraz edilebilir. Çünkü Katâde ve Sâbit el-Bünânî [ö. 127/744], Enes'in hadislerini Zührî'den daha iyi bilirlerdi. Nitekim her ikisinin de kendilerinden rivayette bulunan bir grup râvisi vardır." Sâbit [el-Bünânî]'nin ashâbı içerisindeki en sağlam kişi, Hammâd b. Zeyd'dir; bunun Hammâd b. Seleme olduğu da söylenmiştir. Katâde'nin ashâbı içerisindeki en sağlam kişi ise Şu'be'dir [ö. 160/776]; bunun Hişâm ed-Destüvâî [ö. 153/770] olduğu da söylenir.

Bezzâr şöyle demiştir:[2] "'Ali b. el-Hüseyin b. Ali → Saîd b. el-Müseyyeb → Sa'd b. Ebû Vakkâs' isnâdı Sa'd'dan rivayet edilen en sahîh isnâddır."

Ahmed b. Salih el-Mısrî [ö. 248/862] şöyle demiştir:[3] Medînelilerin en sağlam isnâdı "İsmail b. Ebû Hakîm → Abîde b. Süfyân → Ebû Hüreyre" isnâdıdır.

Hâkim, Mekkelilerin en sahîh isnâdının "Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Câbir" isnâdı olduğunu belirtir.[4]

Yemenlilerin en sahîh isnâdı şudur: "Ma'mer [b. Râşid] → Hemmâm [b. Münebbih] → Ebû Hüreyre."

Mısırlıların en sahîh isnâdı şudur: "Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebû Habîb → Ebü'l-Hayr [Mersed b. Abdullah] → Ukbe b. Âmir."

Horasanlıların en sahîh isnâdı şudur: "Hüseyin b. Vâkıd → Abdullah b. Büreyde → babası."

Şamlıların en sahîh isnâdı şudur: "Evzâî → Hassân b. Atıyye → sahâbe."

Şeyhülislâm İbn Hacer şöyle demiştir:[5] "Bazı Şamlı hadis âlimleri 'Saîd b. Abdülazîz → Rebîa b. Yezîd → Ebû İdrîs el-Havlânî → Ebû Zer' isnâdını tercih etmişlerdir."

---

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 259.
2 Bezzâr, *el-Müsned*, III, 277.
3 İbn Şâhin, *es-Sikât*, s. 61.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 229-230.
5 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 260.

وقد تقدم عن الدارمي قول آخر.

وأصحُّ أسانيد ابن مسعود: سفيان الثوري، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عنه.

وأصح أسانيد أنس: مالك، عن الزهري، عنه.

قال شيخ الإسلام: وهذا مما يُنَازَع فيه، فإن قتادة وثابتًا البُنَاني أعرفُ بحديثِ أنسٍ من الزهري، ولهما من الرواة جماعة، فأثبتُ أصحاب ثابت: حمادُ بن زيد، وقيل: حماد بن سلمة. وأثبتُ أصحابِ قتادة: شعبة، وقيل: هشام الدَّسْتُوائي.

وقال البزار: رواية علي بن الحسين بن علي، عن سعيد بن المسيب، عن سعد بن أبي وقاص: أصحُّ إسنادٍ يُروى عن سعد.

وقال أحمد بن صالح المصري: أثبتُ أسانيدِ أهل المدينة: إسماعيل بن أبي حكيم، عن عَبيدة بن سفيان، عن أبي هريرة.

قال الحاكم: وأصحُّ أسانيد المكيين: سفيان بن عيينة، عن عمرو بن دينار، عن جابر.

وأصح أسانيد اليمانيين: مَعْمَر، عن هَمَّام، عن أبي هريرة.

وأثبت أسانيد المصريين: الليث بن سعد، عن يزيد بن أبي حبيب، عن أبي الخير، عن عقبة بن عامر.

وأثبت أسانيد الخراسانيين: الحسين بن واقد، عن عبد الله بن بُرَيدة، عن أبيه.

وأثبت أسانيد الشاميين: الأوزاعي، عن حسان بن عطية، عن الصحابة.

قال شيخ الإسلام ابن حجر: ورجَّح بعض أئمتهم روايةَ سعيدِ بن عبد العزيز، عن ربيعة بن يزيد، عن أبي إدريس الخَوْلاني، عن أبي ذر.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel [ö. 290/903], babasının şöyle dediğini nakletmiştir: "Kûfe'de [Hz. Ali'den] şu isnâdla nakledilenden daha sahîh bir hadis yoktur: 'Yahya b. Saîd el-Kattân → Süfyân es-Sevrî → Süleyman et-Teymî[1] → [İbrahim et-Teymî →] Hâris b. Süveyd → Hz. Ali.'"[2]

Bir grup âlim, hiçkimsenin hadisini Hicâzlılarınkine öncelemezlerdi. Nitekim Mâlik şöyle demiştir: "Hadis Hicâz'dan çıkınca can damarı kesildi."

Şâfiî şöyle demiştir: "Hicâz'dan bir aslı tespit edilemeyen hadisin can damarı kesilmiş demektir." Bunu [Hâce Abdullah el-Herevî] el-Ensârî [ö. 481/1089] *Zemmü'l-Kelâm* adlı eserinde nakletmiştir.[3]

Yine Şâfiî'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Irak tarafından gelen ve Hicâz'da aslı bulunmayan hadisi, sahîh de olsa kabul etme! Ben sadece sana nasihat ediyorum."

Mis'ar [b. Kidâm] [ö. 155/772] şöyle demiştir: Habîb b. Ebû Sâbit'e [ö. 119/737] "Hicâzlılar mı yoksa Iraklılar mı sünneti daha iyi bilir?" diye sordum, şu cevabı verdi: "Tabiî ki Hicâzlılar!"[4]

Zührî [ö. 124/742] şöyle demiştir: "Iraklı birinden hadis işittiğin zaman onun kabulü hakkında ağır ol, teenni ile hareket et."

Tâvûs [b. Keysân] [ö. 106/725] şöyle demiştir: "Iraklı biri sana 100 hadis rivayet ettiği zaman onların 99'unu at gitsin!"

Hişâm b. Urve [ö. 146/763] şöyle demiştir: "Iraklı biri sana bin hadis rivayet ettiği zaman, onların 990'ını bırak gitsin! Kalanlar hakkında da temkinli ol!"

Zührî şöyle demiştir: "Kûfelilerin hadisleri içerisinde çokça kusur vardır."[5]

---

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim metinde olduğu gibi "Süleyman et-Teymî" şeklinde kayıtlı ise de doğrusu "Süleyman b. Mihrân el-A'meş" olmalıdır. Süyûtî'nin buradaki muhtemel kaynağı Bulkînî'nin *Mehâsin*'inde ifade "Süleyman et-Teymî" iken, bir diğer olası kaynağı Zerkeşî'nin *en-Nüket*'inde mutlak olarak "Süleyman" şeklindedir (II, 106). Süyûtî aynı hatayı *el-Bahr*'da da tekrarlar (I, 419) [çevirenin notu].

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 83.

3 Hatîb'in *el-Câmi'*indeki görüşler için bk. II, 286-8.

4 Beyhakî, *Ma'rife*, I, 150.

5 Hatîb, *el-Câmi'*, II, 287.

وقال عبد الله بن أحمد بن حنبل، عن أبيه: ليس بالكوفة [عن عليٍّ حديثٌ] أصحَّ من هذا الإسناد: يحيى بن سعيد القطان، عن سفيان الثوري، عن سليمان التَّيْمي، [عن إبراهيم التيمي] عن الحارث بن سُويد، عن علي.

وكان جماعة لا يقدِّمون على حديثِ الحجازِ شيئًا، حتى قال مالك: إذا خرج الحديث عن الحجاز انقطع نُخاعه.

وقال الشافعي: إذا لم يُوجَد للحديث في الحجاز أصلٌ ذهب نُخاعه، حكاه الأنصاري في كتاب **ذم الكلام**.

وعنه أيضًا: كلُّ حديثٍ جاء من العراق، وليس له أصل في الحجاز فلا تقبلهُ وإن كان صحيحًا، ما أُريد إلا نصيحتَك.

وقال مِسْعَر: قلتُ لحبيب بن أبي ثابت: أيُّما أعلمُ بالسنة: أهلُ الحجاز أم أهلُ العراق؟ فقال: بل أهل الحجاز.

وقال الزهري: إذا سمعتَ بالحديثِ العراقيِّ فأَرْوِدْ به، ثم أَرْوِدْ به.

وقال طاوس: إذا حدَّثك العراقيُّ مئةَ حديثٍ فاطرحْ تسعةً وتسعين.

وقال هشام بن عروة: إذا حدثك العراقي بألفِ حديثٍ فأَلْقِ تسعَ مئة وتسعين، وكُنْ من الباقي في شك.

وقال الزهري: إن في حديث أهل الكوفة دَغَلاً كثيرًا.

İbnü'l-Mübârek şöyle demiştir: "En sahihi Medînelilerin hadisidir, onların isnâdları [Hz. Peygamber'e] daha yakındır."

Hatîb şöyle der: "Hadis tarîklerinin en sahîhi, Ehl-i Harameyn'in -Mekke ve Medîne- rivayet ettiğidir. Çünkü onlarda tedlîs azdır. Yalancılık ve hadis uydurma nadirdir."[1]

Yemenlilerin de sağlam rivayetleri ve sahîh tarîkleri vardır ancak bunlar pek azdır. Sonuçta onlar da Hicâz'a dayanmaktadır.

Basralıların da başkalarında bulunmayan açık isnâdlarla nakledilmiş sâbit sünnetleri vardır, rivayetleri çoktur.

Kûfelilerin hadisi de onlarınki gibi çoktur. Ancak onların rivayetlerinde kusur çoktur ve illeti bulunmayan azdır.

Şamlıların hadislerinin çoğu mürsel ve munkatı'dır. Onların içerisinde sika râvilerin müsned olarak naklettiği isnâdı muttasıl rivayetler iyidir; [ama] hadislerinin çoğu nasihat konuları ile ilgilidir.

İbn Teymiyye [ö. 728/1328] ise konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:[2] "Hadis ilminde uzmanlaşan kimseler hadislerin en sahîhinin Medînelilerin, sonra Basralıların, daha sonra da Şamlıların rivayet ettikleri olduğunda ittifak etmiştir."

Dördüncüsü: Ebû Bekir el-Berdîcî [ö. 301/914] şöyle demiştir: "Rivayet ilminde derinleşenler Mâlik, İbn Uyeyne [ö. 198/814], Ma'mer, Zübeydî [ö. 149/766] ve Ukayl [ö. 144/761] tarafından 'Zührî → Sâlim → babası [Abdullah]' ve '[Zührî →] Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre' isnâdlıyla rivayet edilen hadislerin, bu isimler ihtilâf etmediği sürece sahîh olduğunda icmâ etmişlerdir. İhtilâf ettiklerinde ise tevakkuf edilir."[3]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Bu, zikredilen şartın daha önce geçen en sahih isnâdların tamamı hakkında da işletilmesini gerektirir. O halde şöyle denilmelidir: En sahîh şeklindeki niteleme ancak ızdırâb ve şâzlık gibi bir engel olmadığı sürece söz konusudur.

---

1 Hatîb, *el-Câmi'*, II, 286.
2 İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, XX, 216; Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 154.
3 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 261-2.

وقال ابن المبارك: حديثُ أهلِ المدينة أصحُّ، وإسنادُهم أقرب.

وقال الخطيب: أصحُّ طُرُق السُّنَن ما يرويه أهل الحرمين: مكة والمدينة، فإن التدليس عنهم قليل، والكذب ووضع الحديث عندهم عزيز.

ولأهل اليمن رواياتٌ جيدة وطرقٌ صحيحة، إلا أنها قليلةٌ، ومرجِعُها إلى الحجاز أيضًا.

ولأهل البصرة من السنن الثابتة بالأسانيد الواضحة ما ليس لغيرهم مع إكثارهم.

والكوفيون مثلُهم في الكثرة، غير أن رواياتِهم كثيرةُ الدَّغَل قليلةُ السلامة من العلل.

وحديث الشاميين أكثرُه مراسيلُ ومقاطيعُ، وما اتَّصل منه مما أسنده الثقات فإنه صالح، والغالب عليه ما يتعلَّق بالمواعظ.

وقال ابن تيمية: اتفق أهل العلم بالحديث على أن أصحَّ الأحاديث ما رواه أهل المدينة، ثم أهل البصرة، ثم أهل الشام.

الرابع: قال أبو بكر البَرْدِيجي: أجمع أهل النقل على صحة حديث الزهري، عن سالم، عن أبيه. وعن سعيد بن المسيب، عن أبي هريرة، من رواية: مالك، وابن عيينة، ومعمر، والزُّبَيدي، وعُقَيل، ما لم يختلفوا، فإذا اختلفوا تُوقِّف فيه.

قال شيخ الإسلام: وقضيةُ ذلك أن يجريَ هذا الشرط في جميع ما تقدم، فيقال: إنما يوصف بالأصحية حيثُ لا يكون هناك مانعٌ من اضطراب أو شذوذ.

Faydalar:

Birincisi: Ahmed b. Hanbel'in, *el-Muvatta*'ı Şâfiî'den dinlediği daha önce geçmişti. *el-Muvatta*'da Mâlik'in Nâfi' vasıtasıyla İbn Ömer'den naklettiği pek çok hadis olmasına rağmen bunların sadece daha önce geçtiği kadarı [Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde "Şâfiî → Mâlik" isnâdıyla] bize ulaşmıştır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise *Emâlî*'sinde[1] "Belki de Ahmed *el-Muvatta*'ı [Şâfiî'den tam olarak] rivayet etmedi ya da rivayet etti ancak günümüze ulaşmadı" demiştir.

İkincisi: Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ve *el-Muvatta*'da, musannif [Nevevî] tarafından mutlak [anlamda esahhu'l-esânîd] olarak zikredilen beş isnâdla ve Hâkim tarafından kayıtlı olarak belirtilen isnâdlarla gelen hadisleri bir araya getirdi, onları fıkhî konulara göre tertip etti ve *Takrîbü'l-Esânîd* olarak adlandırdı.[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "[Bu eserde] pek çok konu başlığı zikredilmedi. Çünkü o [Irâkî] bu şarta uygun hadisler bulamadığı gibi şartlara uymasına rağmen bi grup hadisi de gözden kaçırdı. Bunun nedeni ise arzuladığı hedef için son derece ihtisâra giderek zikredilecek hadislerin isnâd bakımından muttasıl olup sadece söz konusu iki kitapta yer alması kaydını koymasıydı."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "İmkan olsaydı da bu ilmi bilen biri kendisini bu işe verseydi, herhangi bir kitaba bağlı kalmaksızın, zikredilen isnâdların tamamıyla nakledilen mevcut hadisleri derleyebilir, ayrıca onlara bazı isnâdları da ekleyebilirdi. Böylece en sahîh hadisleri kapsayan, onlarla dolu olan bir kitap mevcut olurdu."

Üçüncüsü: Bu mesele ile ilişkili olan bir diğer husus da belli kayıtlarla ifade edilen en sahîh hadislerdir. Âlimlerin "bu konudaki en sahîh hadis şudur" demelerinde olduğu gibi. Bu ifadeler Tirmizî'nin *Câmi*'inde, Buhârî'nin [ö. 256/870] *Târîh*'inde ve daha başka eserlerde çokça vardır.

---

1 İbn Hacer, *Muvâfakatü'l-Hubri'l-Haber*, I, 23.

2 *Takrîbü'l-Esânîd ve Tertîbü'l-Mesânîd*. Irâkî bu eseri şerh etmiş ancak tamamlayamamış, daha sonra bu eser oğlu Veliyüddîn Ebû Zür'a tarafından tamamlanmıştır. Eserin ismi şöyledir: *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb*.

فوائد:

الأولى: تقدَّم عن أحمد أنه سمع **الموطأ** من الشافعي، وفيه من روايته عن نافع، عن ابن عمر، العددُ الكثير، ولم يتَّصل لنا منه إلا ما تقدم.

قال شيخ الإسلام في **أماليه**: لعله لم يحدِّث به [عنه تامًا]، أو حدَّث به وانقطع؟.

الثانية: جَمَع الحافظ أبو الفضل العراقي الأحاديث التي وقعت في **المسند** لأحمد، و**الموطأ** بالتراجم الخمسة التي حكاها المصنف، وهي المطلَقة، وبالتراجم التي حكاها الحاكم، وهي المقيَّدة، ورتَّبها على أبواب الفقه وسماها **تقريب الأسانيد**.

قال شيخ الإسلام: وقد أَخْلَى كثيرًا من الأبواب، لكونه لم يجدْ فيها بتلك الشريطة، وفاته أيضًا جملةٌ من الأحاديث على شرطه، لكونه تقيَّد بالكتابين للغرض الذي أراده، من كونِ الأحاديثِ المذكورةِ تصيرُ متصلةَ الإسناد مع الاختصار البالغ.

قال: ولو قُدِّرَ أن يَتَفرَّغ عارفٌ لجمع الأحاديث الواردة بجميع التراجم المذكورة، من غير تقييد بكتابٍ، ويضمَّ إليها التراجمَ المزيدة عليه: لجاء كتابًا حافلاً حاويًا لأصح الصحيح.

الثالثة: مما يناسبُ هذه المسألةَ: أصح الأحاديث المقيَّدة، كقولهم: أصح شيء في الباب كذا، وهذا يوجد في **جامع الترمذي** كثيرًا، وفي **تاريخ البخاري**، وغيرهما.

Musannif [Nevevî] *el-Ezkâr* adlı eserinde şöyle demiştir: Bu ifade hadisin sahîh olmasını gerektirmez. Çünkü hadis âlimleri, isterse zayıf olsun "bu konuda nakledilen hadislerin en sahîhi budur" derler. Onların bu ifade ile "en tercihe şâyân" ve "zayıflığı en az olan" hadisi kastetmektedirler. Nevevî bu ifadeyi Dârekutnî'nin şu sözünden sonra kullanmıştır: "Sûrelerin faziletleri hakkındaki en sahîh rivayet İhlâs Sûresinin fazileti ile ilgili olandır. [Nafile] namazların faziletleri konusundaki en sahîh rivayet tesbih namazının fazileti hakkındaki rivayettir."[1]

En sahîh müselsel rivayet konusu da bu mesele ile ilgilidir. Bu konu ileride "Müselsel Hadis" başlığı altında ele alınacaktır.

Dördüncüsü: Hâkim [*Ma'rife*'de],[2] Bulkînî ise *Mehâsinü'l-Istılâh*'ta[3] "isnâdların en sahîhi"nin zıddı olarak "isnâdların en zayıfı" konusuna yer vermişlerdir. Ancak bu meselenin zayıf konusunda ele alınması daha uygundur. Allah izin verirse ileride gelecektir.

Sahîh ile ilgili meselelerden ikincisi: Sırf sahîh [hadisler] konusunda telif edilen ilk eser İmâm Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin *Sahîh*'idir.

Bunun sebebine dair şu rivayetler nakledilmiştir: İbrahim b. Ma'kil en-Nesefî [ö. 295/908] [Buhârî'nin şöyle dediğini] nakletmiştir:[4] İshak b. Râhûye'nin yanındaydık. O "Hz. Peygamber'in (*sav*) sahîh sünnetini muhtasar olarak ele alan bir kitap derleseniz ya" dedi. [Buhârî] şöyle demiştir: "Bu, gönlümde yer etti ve *el-Câmi'u's-Sahîh*'i derlemeye başladım."[5]

[Buhârî'nin] şöyle dediği de nakledilmiştir: Rüyamda Hz. Peygamber'i (*sav*) gördüm. Sanki ben onun önünde duruyordum ve elimde de bir yelpaze vardı, ona gelecek şeyleri uzaklaştırıyordum. Rüya tabir eden birine bunu anlatınca bana "Sen ondan yalanı uzaklaştıracaksın" dedi. Bu rüya beni *el-Câmi'u's-Sahîh*'i derlemeye yöneltti.[6]

[Buhârî] şöyle demiştir: Bu eseri 10 küsur senede telif ettim.[7]

1 Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 284.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 231.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 156.
4 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde Nesefî olayı doğrudan İshâk'tan aktarıyor görünse de doğrusu *Hedyü's-Sârî*'de olduğu gibi konuşanın Buhârî olmasıdır [çevirenin notu].
5 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 326.
6 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 7.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 333 (Burada eseri 16 senede derlediği zikredilir).

وقال المصنف في **الأذكار**: لا يلزمُ من هذه العبارة صحةُ الحديث، فإنهم يقولون: هذا أصحُّ ما جاء في الباب، وإن كان ضعيفًا، ومرادُهم أَرْجَحُه وأقلُّه ضعفًا. ذكر ذلك عقبَ قولِ الدارقطني: أصحُّ شيء في فضائل السُّوَر: فضلُ قل هو الله أحد، وأصحُّ شيء في فضائل الصلوات: فضل صلاة التسبيح.

ومن ذلك: أصحُّ مَسَلسَل، وسيأتي في نوع المسلسل.

الرابعة: ذَكَر الحاكمُ هنا، والبُلْقيني في **محاسن الاصطلاح** أَوْهَى الأسانيد، مقابلةً لأصح الأسانيد، وذِكْرُه في نوع الضعيف أَليقُ، وسيأتي إن شاء الله تعالى.

الثانية من مسائل الصحيح: **أولُ مصنَّف في الصحيح المجرَّد: صحيحُ** الإمامِ محمد بن إسماعيل **البخاريّ**.

والسببُ في ذلك: ما رواه عنه إبراهيم بن مَعْقِل النسفيُّ قال: كنا عند إسحاقَ بنِ راهُويَه فقال: لو جمعتُم كتابًا مختصَرًا لصحيحِ سنةِ النبي صلى الله عليه وسلم! قال: فوقع ذلك في قلبي، فأخذتُ في جمع **الجامع الصحيح**.

وعنه أيضًا قال: رأيت النبيَّ صلى الله عليه وسلم وكأنني واقفٌ بين يديه، وبيدي مِرْوَحَة أَذُبُّ عنه، فسألتُ بعض المعبِّرين فقال لي: أنتَ تَذُبُّ عنه الكذب، فهو الذي حَمَلني على إخراج **الجامع الصحيح**.

قال: وأَلَّفْتُه في بضعَ عَشْرةَ سنةً.

Bu eserden önceki kitapların içerisinde sahîh olan ve olmayan rivayetler bir arada idi. Keza sahâbe dönemine ve tâbiûnun ileri gelenlerine ait rivayetler de derlenmemiş [gayru müdevvene] ve düzenlenmeye tâbi tutulmamıştı [lâ mürattebe]. Bu durum o dönemki âlimlerin zihinlerinin açıklığı ve ezberlerinin iyi olmasından dolayıydı. Ayrıca Müslim'in [ö. 261/875] *Sahîh*'inde de geçtiği üzere[1] ilk dönemlerde sahâbîlerin hadisleri yazmaları, Kur'ân'la karışabileceği endişesiyle yasaklanmıştı. Çünkü ashâbın çoğu yazmayı güzel karşılamıyorlardı.

Çeşitli beldelerde [emsâr] âlimler yetişince, hâricîler ve râfizîlerin bid'atları artınca sahâbe kavilleri, tâbiûn fetvâları ve daha başka şeyler bir arada derlendi.

Hadisleri ilk derleyen Mekke'de İbn Cüreyc [ö. 150/767], Medîne'de [Muhammed] b. İshak [ö. 151/768] ya da Mâlik, Basra'da Rebî' b. Sabîh [ö. 160/777], Saîd b. Ebû Arûbe [ö. 156/773] ya da Hammâd b. Seleme [ö. 167/784], Kûfe'de Süfyân es-Sevrî, Şam'da Evzâî, Vâsıt'ta Hüşeym [b. Beşîr] [ö. 183/799], Yemen'de Ma'mer, Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd [ö. 188/804], Horasan'da [Abdullah] b. el-Mübârek'tir.

Irâkî ve İbn Hacer şöyle demiştir: "Bu isimlerin tamamı aynı dönemin âlimleridir; dolayısıyla kimin ilk olduğu bilinemez."[2]

İbn Ebû Zi'b [ö. 159/776] Medîne'de Mâlik'inkinden daha büyük bir *Muvatta* telif etmişti. Öyle ki, Mâlik'e "Senin eserinin ne faydası var?" denilince "Allah için olan kalıcıdır!" cevabını vermişti.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Bu ifade, fıkhî konuları bir araya getirmeye nispetle söylenmiştir. Hadislerin bir tek konu başlığı altında benzerleri ile bir araya getirilmesini ise ilk defa Şa'bî [ö. 104/722] yapmıştır. Nitekim onun 'Bu, talâka dair hacimli bir konudur' deyip sonrasında o konu başlığı altında hadisleri zikrettiği rivayet edilir."[4]

1 Müslim, Zühd 72. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benden herhangi bir şey yazmayın. Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazdıysa onu imha etsin…"

2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 123; Zekeriyya el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, s. 63. Burada iki müellifin kastettiği doğal olarak vefatları daha geç olan Hüşeym, Cerîr ve İbnü'l-Mübârek olamaz [çevirenin notu].

3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 124.

4 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 609; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 285. İlgili rivayet hadislerin bir arada zikredildiğini belirtiyorsa da bunların telif olacak şekilde derlendiği anlamına gelmez [çevirenin notu].

وقد كانت الكتبُ قبله مجموعةً ممزوجًا فيها الصحيح بغيره، وكانت الآثار في عصر الصحابة وكبار التابعين غيرَ مدوَّنةٍ ولا مرتَّبةٍ، لسَيَلان أذهانِهم وَسَعَة حفظهم، ولأنهم كانوا نُهُوا أولاً عن كتابتها ـ كما ثبت في **صحيح** مسلم ـ خشيةَ اختلاطها بالقرآن، ولأن أكثرهم كان لا يُحْسِنُ الكتابة.

فلما انتشر العلماء في الأمصار، وكثُر الابتداع من الخوارج والروافض، دُوِّنت ممزوجةً بأقوال الصحابة وفتاوى التابعين وغيرهم.

فأولُ مَنْ جَمَع ذلك: ابن جُرَيج بمكة، وابن إسحاق، أو مالك بالمدينة، والربيع بن صَبِيح، أو سعيد بن أبي عروبة، أو حماد بن سلمة بالبصرة، وسفيان الثوري بالكوفة، والأوزاعي بالشام، وهُشَيم بواسط، ومَعْمَر باليمن، وجرير بن عبد الحميد بالرَّيِّ، وابن المبارك بخراسان.

قال العراقي وابن حجر: وكان هؤلاء في عصر واحد فلا يُدري أيَّهم سَبَق.

وقد صنَّف ابن أبي ذئب بالمدينة **موطأ** أكبرَ من **موطأ مالك**، حتى قيل لمالك: ما الفائدةُ في تصنيفك؟ قال: ما كان لله بقي.

قال شيخ الإسلام: وهذا بالنسبة إلى الجمع للأبواب، أما جمعُ حديثٍ إلى مثلِه في باب واحد فقد سَبَق إليه الشعبيُّ، فإنه رُوِي عنه أنه قال: هذا باب من الطلاق جسيم، وساق فيه أحاديث.

Dönemlerinden birçok kişi yukarıda ismi geçenleri takip ederken bazı imâmlar özellikle Hz. Peygamber'in (*sav*) hadislerini bir araya getirmeyi düşündü. Bu durum hicrî 200'lerin başlarındaydı. Ubeydullah b. Musa el-Absî el-Kûfî [ö. 213/828],[1] Müsedded [b. Müserhed] [ö. 228/843], Esed b. Musa el-Ümevî [ö. 212/827] ve Nuaym b. Hammâd el-Huzâî el-Mısrî [ö. 228/843] birer "müsned" yazdılar.

Sonrasında imâmlar, onları takip etti. Böylece hâfız imamlar içerisinde hadislerini müsnedlerde derlemeyen kimse neredeyse kalmadı. Nitekim Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Osman b. Ebû Şeybe [ö. 239/853] ve daha başkaları bu tarz eserler yazdılar.

Derim ki: İlk tasnifi yapan mezkûr kimselerin tamamı bu işi hicrî 2. asrın içinde yaptılar.

Hadislerin tedvîni ise hicrî 100'lerin başında Ömer b. Abdülazîz'in [ö. 101/720] hilâfeti zamanında onun emriyle ortaya çıktı. Bu hadise Buhârî'nin *Sahîh*'inde "İlim" konusunda şöyle geçer:[2] "Ömer b. Abdülazîz, Ebû Bekir b. Hazm'a [ö. 120/738(?)] şunları yazdı: Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerine bak ve onları yaz. Çünkü ben ilmin [hadislerin] ortadan kalkmasından ve âlimlerin ölüp gitmesinden korkuyorum."

Aynı rivayeti Ebû Nuaym *Târîhu İsbahân*'da[3] şu şekilde rivayet eder: "Ömer b. Abdülazîz farklı İslâm beldelerine şöyle yazdı: Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerini araştırın ve onları derleyin."

[İbn Hacer] *Fethu'l-Bârî*'de "Bu ifadeden Nebevî hadislerin tedvininin başlangıcı anlaşılmaktadır" demiştir.[4] İbn Hacer sonrasında, Ömer b. Abdülazîz'in emriyle ilk tedvini yapan kimsenin İbn Şihâb ez-Zührî olduğunu ifade etmiştir.

Uyarı:

Musannif [Nevevî]'nin "sırf [sahîh hadisler]" demesi İbnü's-Salâh'a ilavedir. Bu ilave ile o, kendisine gelebilecek "sahîh hadisleri derleyen ilk kimse Mâlik'tir, onu Ahmed b. Hanbel, onu da Dârimî takip etmiştir" şeklindeki eleştirilere[5] karşı tedbir almıştır.

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 62.
2 Buhârî, İlm, 34.
3 Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, I, 312.
4 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 275.
5 İbnü's-Salâh'a yönelik bu itirazın sahibinin Moğultay b. Kılıç olduğu bilgisi için (bk. *Tedrîb* [M. Avvâme], II, 278, dp. 3) ifade gelecek zaman kipiyle çevrilmiştir [çevirenin notu].

ثم تلا المذكورين كثيرٌ من أهل عصرهم، إلى أنْ رأى بعض الأئمة أن تُفرَد أحاديث النبي صلى الله عليه وسلم خاصةً، وذلك على رأس المئتين. فصنَّف عُبَيدالله بن موسى العَبْسي الكوفي مسندًا، وصنف مُسَدَّد البصريُّ مسندًا، وصنف أسدُ بن موسى الأُموي مسندًا، وصنف نُعَيم بن حمَّاد الخُزَاعيُّ المصريُّ مسندًا.

ثم اقتفَى الأئمة آثارهم، فقلَّ إمامٌ من الحفاظ إلا وصنَّف حديثَه على المسانيد، كأحمدَ بنِ حنبل، وإسحاقَ بنِ راهويهْ، وعثمان بن أبي شيبة، وغيرهم. انتهى.

قلت: وهؤلاء المذكورون في أول مَنْ جَمَع، كلُّهم في أثناء المئة الثانية.

وأما ابتداءُ تدوينِ الحديثِ: فإنه وَقَع على رأس المئة في خلافة عمر بن عبد العزيز بأمره، ففي **صحيح** البخاري في أبواب العلم: «وكَتَب عمر بن عبد العزيز إلى أبي بكر ابنِ حزم: انظُرْ ما كان من حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم فاكتبْه، فإني خِفْتُ دروس العلم وذهاب العلماء».

وأخرجه أبو نعيم في **تاريخ أصبهان** بلفظِ: «كتب عمر بن عبد العزيز إلى الآفاق: انظُروا حديثَ رسول الله صلى الله عليه وسلم فاجْمعوه».

قال في **فتح الباري**: «يُستفادُ من هذا ابتداءُ تدوينِ الحديث النبوي». ثم أفاد أن أولَ مَنْ دوَّنه بأمر عمر بن عبد العزيز: ابنُ شهاب الزهري.

تنبيه:

قول المصنف «المجرَّد»: زيادةٌ على ابن الصلاح، احتَرز بها عما اعتُرِض عليه به، من أن مالكًا أولُ مَنْ صنَّف الصحيح، وتلاه أحمد بن حنبل، وتلاه الدارمي.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bunun cevabı Mâlik'in sadece sahîh hadisleri derlemediğidir. Aksine o mürsel, munkatı' ve belağ türü rivayetleri de eserine almıştır. İbn Abdülber'in zikrettiği üzere onun belağ tarîkiyle naklettiği hadislerin içerisinde bilinmeyenler vardır. Bu durumda o sadece sahîh hadisleri derlememiştir."

Moğultay şöyle demiştir: "Benzeri tarzda rivayetler Buhârî'nin kitabında da bulunduğu için bu pek iyi bir cevap değildir."[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Mâlik'in kitabı mürsel, munkatı' ve daha başka hadisleri delil olarak kullanma hakkındaki fikirlerinden dolayı kendisine ve kendisini taklit edenlere göre sahîhtir. Daha önce tanımı geçen sahîh hadisin şartlarına göre ise sahîh değildir."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: *el-Muvatta*'da yer alan munkatı' rivayetlerle Buhârî'nin eserindekilerin farkı şudur: *el-Muvatta*'dakiler çoğunlukla bizzat Mâlik'in dinlediklerinde böyledir ve onlar Mâlik'e göre delil olarak kullanılabilir. Buhârî'nin eserindekilere gelince bizzat müellif eserinin bir başka yerinde mevsûl olarak zikretmişse eserin hacmini kısa tutmak için senedlerini hazfetmiş ya da [tespit ettiği sıhhat] şartlarına uygun olmamakla birlikte farklı hadisleri de zikretmek amacıyla onları vermiş ise bunları da ancak kitabın [sadece sahih hadisleri cem etmek gibi] temel iddiasının dışında kalmaları için isnâdlarını hazfetmiştir. Nitekim o, bunlara uyarı, istişhâd, ek bilgi verme ve herhangi bir âyetin tefsiri için ya da ta'lîk konusunda zikredilecek olan daha başka sebeplerle eserinde yer vermiştir. Bu izahla Buhârî'de bulunan [muallak vb.] rivayetlerin, -*el-Muvatta*'ın tersine- onu sadece sahîh olanları derleyen bir kitap olma hüviyetinden çıkarmayacağı anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve Dârimî'nin eseri ile ilgili açıklamalar ise hasen konusunda müsnedlere yer verilirken gelecektir.

Sonra sahîh hadisleri derleme konusunda Buhârî'yi öğrencisi Müslim takip etmiştir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 234. Ayrıca bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 277.
2 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 62-3.
3 Krş. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 278; Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 110.

قال العراقي: والجواب أن مالكًا لم يُفْرِد الصحيح، بل أدخلَ فيه المرسَل، والمنقطِع، والبلاغات، ومن بلاغاته أحاديثُ لا تُعرَف، كما ذكره ابن عبد البر، فلم يُفْرِد الصحيح إذًا.

وقال مُغْلَطاي: لا يحسُن هذا جوابًا، لوجودِ مثلِ ذلك في كتاب البخاري.

وقال شيخ الإسلام: كتاب مالك صحيح عنده وعند من يُقلِّدُه، على ما اقتضاه نَظَره من الاحتجاج بالمرسل والمنقطِع وغيرهما، لا على الشرط الذي تقدَّم التعريفُ به.

قال: والفرقُ بين ما فيه من المنقطِع، وبين ما في البخاري: أن الذي في **الموطأ** هو كذلك مسموعٌ لمالك غالبًا، وهو حجةٌ عنده، والذي في البخاري قد حذفَ إسناده عمدًا لقصد التخفيف، إن كان ذَكَره في موضع آخر موصولاً، أو لقصد التنويع، إن كان على غير شرطه، ليُخْرِجَه عن موضوع كتابه، وإنما يذكر ما يذكر من ذلك تنبيهًا واستشهادًا واستئناسًا وتفسيرًا لبعضِ آياتٍ، وغيرِ ذلك مما سيأتي عند الكلام على التعليق، فظهر بهذا أن الذي في البخاري لا يُخْرِجه عن كونه جَرَّد فيه الصحيح، بخلاف **الموطأ**.

وأما ما يتعلَّق بـ«**مسند**» أحمد والدارمي: فسيأتي الكلام فيه في نوع الحسن عند ذكر المسانيد.

ثم تلا البخاريَّ في تصنيف الصحيح مسلم بنُ الحجَّاج تلميذُه.

Irâkî şöyle der:[1] Buna, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Seleme'nin [ö. 286/899] "205/820 senesinde bu kitabın telifi esnasında Müslim b. el-Haccâc ile birlikteydim" ifadesi ilerisi sürülerek itiraz edilmiştir. Ancak bu ifade bozuktur. Doğrusu 250/864 olmalıdır. Çünkü 205/820 senesinde Müslim henüz bir yaşındaydı. Bunun da ötesinde henüz Buhârî eserini telif etmemişti. Çünkü onun doğum tarihi de 194/810'dur.

O ikisi [Buhârî ve Müslim'in eserleri] yüce Kur'ân'dan sonra en sahîh kitaptır. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] Şâfiî'den rivayetle bize gelen "Yeryüzünde Mâlik'in kitabından daha doğru bir kitap bilmiyorum" veya "Allah'ın Kitâbı'ndan sonra Mâlik'in *el-Muvatta*'ından daha sahîh bir kitap yoktur" şeklindeki ifadeler bu iki kitabın yazılmasından öncedir.

Ta'lîk ve terâcimlerin dışında kalan muttasıl rivayetler söz konusu olduğunda o ikisinin en sahîhi ve içerisinde fıkhî istinbâtlar, hükme dair ince noktaların bulunması nazar-ı dikkate alındığı vakit daha çok fayda içereni Buhârî'dir.

Müslim'in en sahîh olduğu da söylenmiştir. Doğrusu ise cumhurun benimsediği üzere ilk görüştür. Çünkü Buhârî'nin ittisâl şartı daha sıkı, râvileri daha mütkindir.

Bunu birkaç açıdan izah etmek mümkündür:[3]

Birincisi: Buhârî'nin, hadislerine yer verip de Müslim'de rivayetleri yer almayan 430 civarında râvi vardır. Onlar içerisinde zayıf oldukları yönünde eleştiri bulunanlar ise 80 kişidir. Müslim'in hadislerine yer verip Buhârî'de rivayetleri yer almayan râvi sayısı ise 620'dir. Onlar içerisinde zayıf oldukları yönünde eleştiri bulunanların sayısı 160'tır. Hiç şüphe yok ki, haklarında eleştiri bulunmayan kimselerin hadislerine asıl olarak yer vermek, her ne kadar haklarındaki eleştiriler onları zayıf sayacak derecede olmasa da eleştirilen kimselerin hadislerine yer vermekten daha iyidir.

İkincisi: Buhârî, hadislerini aldığı ancak haklarında eleştiri bulunan kimselerin hadislerine çok fazla yer vermemiştir. Onlar içerisinde eserinde tamamına ya da çoğunluğuna yer verdiği büyük bir nüshası bulunan herhangi biri yoktur.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, s. 25.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 14.
3 Bu izah tarzları için bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 286-9.

قال العراقي: وقد اعترِض هذا بقول أبي الفضل أحمدَ بنِ سَلَمة: كنتُ مع مسلم بن الحجاج في تأليف هذا الكتاب سنةَ خمسٍ ومئتين! وهذا تصحيفٌ، إنما هو «خمسين» بزيادة الياء والنون، لأن في سنة خمس كان عُمُرُ مسلمٍ سنةً، بل لم يكن البخاريُّ صنف إذ ذاك، فإن مولده سنة أربع وتسعين ومئة.

وهما أصحُّ الكتب بعد القرآن العزيز. قال ابن الصلاح: وأما ما رُوِّيناه عن الشافعي ـ من أنه قال: ما أعلمُ في الأرض كتابًا أكثرَ صوابًا من كتاب مالك، وفي لفظٍ عنه: ما بعد كتابِ الله أصحُّ من **موطأ** مالك ـ: فذلك قبل وجود الكتابين.

والبخاريُّ أصحُّهما أي: المتصلُ فيه دون التعليقِ والتراجِمِ **وأكثَرُهما فوائدَ** لما فيه من الاستنباطات الفقهية، والنُّكَت الحُكْمية، وغير ذلك.

وقيل: مسلمٌ أصحُّ. والصوابُ الأولُ وعليه الجمهور، لأنه أشدُّ اتصالاً وأتقنُ رجالاً.

وبيان ذلك من وجوه:

أحدها: أن الذين انفرد البخاريُّ بالإخراج لهم دون مسلم أربعُ مئةٍ وبضعةٌ وثلاثون رجلاً، المتكلَّم فيهم بالضعف منهم ثمانون رجلاً، والذين انفرد مسلم بالإخراج لهم دون البخاري ستُّ مئةٍ وعشرون، المتكلَّم فيهم بالضعف منهم مئةٌ وستون، ولا شك أن التخريجَ عمن لم يُتَكلَّم فيه أصلاً، أولى من التخريج عمن تُكُلِّم فيه، وإن لم يكن ذلك الكلام قادحًا.

ثانيها: أن الذين انفرد بهم البخاريُّ ممن تُكُلِّم فيه لم يُكْثِر من تخريج أحاديثهم، وليس لواحدٍ منهم نسخةٌ كبيرة أخرجها كلَّها أو أكثرَها

Bunun tek istisnası “İkrime → İbn Abbâs” isnâdıdır. Müslim ise [Buhârî’nin rivayetlerini nakletmediği tenkit edilmiş kimselerde] böyle davranmamıştır. O “Ebü’z-Zübeyr → Câbir”, “Süheyl → babası”, “Alâ b. Abdurrahman → babası”, “Hammâd b. Seleme → Sâbit” isnâdıyla nakledilenler ve daha başkalarında olduğu gibi bu nüshaların çoğuna eserinde yer vermiştir.

Üçüncüsü: Buhârî’nin, [Müslim’den] farklı olarak hadislerini aldığı ve haklarında eleştiri bulunan kimselerin çoğu onun bizzat görüştüğü, meclislerine katıldığı, durumlarını bildiği, hadislerine vâkıf olup sahîhini ve zayıfını bildiği hocalarıdır. Müslim’de ise böyle değildir. Haklarında eleştiri olup da Müslim’in tek başına rivayette bulunduğu kimselerin çoğu, kendisinden önceki dönemlerde yaşamış tâbiûn ve onlardan sonraki tabakalarda olan râvilerdir. Bir muhaddisin, önceki nesillere göre kendi hocalarının hadislerini daha iyi bileceğinde şüphe yoktur.

Dördüncüsü: Buhârî hıfz ve itkân bakımından en üst dereceye ulaşmış tabakadaki râvilerin hadislerine eserinde yer vermiştir. Tesebbüt ve uzun süreli hoca-talebe ilişkisi bakmından onlardan sonra gelen bir grup râvinin rivayetini ise seçerek [*intikâ*] ve muallak [*ta‘lîk*] olarak almıştır. Müslim ise Hâzimî’nin ifade ettiği üzere bu tabakadaki râvilerden asıl [konumundaki hadisleri] alıyordu.[1]

Beşincisi: Müslim mu‘an‘an hadisin, râviler aynı çağdan ise, görüştükleri bilinmese de muttasıl hükmünde olduğunu düşünüyordu. Buhârî ise -daha sonra geleceği üzere- görüştükleri bilininceye kadar bunu muttasıl hükmünde kabul etmiyordu. Buhârî zaman zaman kesinlikle konuyla ilgisi olmayan bir hadise yer verir. Aslında o, daha önce mu‘an‘an bir hadise yer vermiş olmasından dolayı o râvinin, hocasından semâının olduğunu açıklamak için böyle davranır.

Altıncısı: Buhârî ve Müslim’in eleştirilen rivayetlerinin sayısı, ileride geleceği üzere 210 civarındadır. Bunların 80’den azı Buhârî’dedir. Dolayısıyla rivayetleri daha az eleştirilen eserin, daha çok eleştiri alandan daha tercihe şayan olacağında şüphe yoktur.

1 Hâzimî, *Şurûtu’l-Eimmeti’l-Hamse*, s. 151.

إلا ترجمةَ عكرمةَ، عن ابن عباس، بخلاف مسلم، فإنه أخرجَ أكثرَ تلك النسخِ، كأبي الزبير، عن جابر. وسُهَيل، عن أبيه. والعلاء بن عبد الرحمن، عن أبيه. وحماد ابن سلمة، عن ثابت، وغيرِ ذلك.

ثالثها: أن الذين انفرد بهم البخاري ممن تُكُلِّم فيه، أكثرُهم من شيوخه الذين لقيَهم وجالسهم، وعرف أحوالهم، واطَّلع على أحاديثهم، وعرف جيِّدَها من غيره، بخلاف مسلم فإن أكثر مَن تفرَّد بتخريجِ حديثه ممن تُكُلِّم فيه، ممن تقدم عن عصره، من التابعين فمن بعدهم، ولا شك أن المحدِّثَ أعرفُ بحديث شيوخه ممن تقدَّم عنهم.

رابعها: أن البخاري يُخْرِج عن الطبقةِ الأولى البالغةِ في الحفظ والإتقان، ويُخرِج عن طبقةٍ تليها في التثبُّت وطولِ الملازمة انتقاءً وتعليقًا، ومسلمٌ يخرج عن هذه الطبقة أصولاً، كما قرَّره الحازمي.

خامسها: أن مسلمًا يرى أن للمعنعَن حكمَ الاتصالِ إذا تعاصرا وإن لم يثبتِ اللُّقِيُّ، والبخاري لا يَرَى ذلك حتى يثبُت، كما سيأتي، وربما أخرج الحديثَ الذي لا تعلُّق له بالباب أصلاً، إلا ليبيِّن سماعَ راوٍ من شيخه، لكونه أخرج له قبل ذلك معنعَنًا.

سادسها: أن الأحاديث التي انْتُقِدتْ عليهما نحوُ مئتي حديثٍ وعشرةِ أحاديثَ، كما سيأتي أيضًا، اختَصَّ البخاري منها بأقلَّ من ثمانين، ولا شك أن ما قلَّ الانتقادُ فيه أرجحُ مما كَثُر.

Musannif [Nevevî] *Şerhu'l-Buhârî*'de şöyle der:[1] "Buhârî'nin eserinin tercih edilmesini gerektiren en önemli hususiyetlerden biri de onun Müslim'den daha seçkin, hadis ilminde ve onun inceliklerinde daha güvenilir olduğu konusundaki âlimlerin ittifâkıdır. O bu kitabında ilmini ayıklamış ve seçtiklerini özetlemiştir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] Âlimler, Buhârî'nin ilim bakımından Müslim'den daha iyi olduğunda, hadis ilmini daha iyi bildiğinde ittifak etmişlerdir. Zaten Müslim onun talebesi ve kendisinin rahle-i tedrisinden geçmiş biridir, ondan devamlı istifade etmiş, onu izlemiştir. Öyle ki Dârekutnî şöyle der: "Buhârî olmasaydı, Müslim tek bir adım bile atamazdı."

Uyarı:

İbnü's-Salâh'ın ifadesi şöyledir:[3] "Bize rivayet edildiğine göre Hâkim'in hocası Ebû Ali en-Neysâbûrî [ö. 349/960] şöyle demiştir: 'Gök kubbe altında Müslim'in kitabından daha sahîhi yoktur.' Hem bu ifade hem de Mağribli hocalardan Müslim'in kitabını Buhârî'nin eserine önceleyenlerin görüşü[4] ile kastedilen, Müslim'in kitabının sahîhlerden başkasına yer vermediği için tercih edileceği -ki o, eserinin mukaddimesinden sonra, Buhârî'nin kitabındaki gibi [başka şeylerle] karıştırmaksızın sahîh hadisleri sıralar- ise bunda bir sorun yoktur. Ancak buradan hareketle Müslim'in kitabının bizzat sahîh konusuyla ilintili olarak daha tercihe şayan olduğu sonucuna varılamaz. Yukarıdaki ifade ile kastedilen Müslim'in kitabının en sahîh olduğu ise bu görüş sahibine iade edilir." [İbnü's-Salâh'ın ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[5] Ebû Ali [en-Neysâbûrî]'nin görüşü Muhyiddîn [en-Nevevî]'nin *Muhtasar*'ında ve kendisine ait *Şerhu'l-Buhârî*'nin girişinde[6] ifade ettiğinin aksine, Müslim'in kitabının Buhârî'nin kitabından daha sahîh olduğu gibi bir manayı içermez. Bu ifade sadece, başka bir kitabın Müslim'in kitabından sahih olarak nitelenmeyeceği anlamına gelir.

1 Nevevî, *et-Telhîs Şerhu'l-Câmii's-Sahîh*, s. 9.

2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 60; a.mlf., *en-Nüket*, I, 286. Dârekutnî'nin sözünü *Hatîb Târîh*'inde nakletmiştir (XV, 124).

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 18-9.

4 İbn Haldûn Mağriblilerin Müslim'i Buhârî'ye önceleme konusunda ittifak ettiklerini söyler. Böyle bir ittifaktan söz edilemese de Mağriblilerden Mesleme b. Kâsım el-Kurtubî (ö. 353/964) ve İbn Hazm ez-Zâhirî el-Endelüsî'nin (ö. 456/1064) bu kanaatte oldukları nakledilir.

5 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 10; a.mlf., *en-Nüket*, I, 284.

6 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 59; a.mlf., *et-Telhîs*, s. 9.

وقال المصنف في **شرح البخاري**: مِن أَخَصِّ ما يرجَّح به كتابُ البخاري: اتفاقُ العلماء على أن البخاري أجلُّ من مسلمٍ وأَصدقُ بمعرفة الحديث ودقائقه، وقد انتخبَ علمه ولخَّص ما ارتضاه في هذا الكتاب.

وقال شيخ الإسلام: اتفق العلماء على أن البخاريَّ أجلُّ من مسلم في العلوم، وأعرفُ بصناعة الحديث، وأن مسلمًا تلميذُه وخِرِّيجُه، ولم يزلْ يستفيد منه ويتبع آثاره، حتى قال الدارقطني: لولا البخاريُّ ما راحَ مسلمٌ ولا جاء!.

تنبيه:

عبارة ابن الصلاح: ورُوِّينا عن أبي علي النيسابوريِّ شيخِ الحاكم أنه قال: ما تحت أديمِ السماءِ كتابٌ أصحُّ من كتاب مسلم، فهذا، وقولُ مَن فضَّل مِن شيوخِ المغربِ كتابَ مسلم على كتاب البخاري، إن كان المرادُ به أن كتابَ مسلم يترجَّح بأنه لم يُمَازِجْه غيرُ الصحيح ـ فإنه ليس فيه بعد خُطبته إلا الحديثُ الصحيح مسرودًا غيرَ ممزوج بمثلِ ما في كتاب البخاري ـ: فهذا لا بأس به، ولا يلزمُ منه أن كتابَ مسلمٍ أرجحُ فيما يَرجِع إلى نفس الصحيح. وإن كان المرادُ أن كتاب مسلم أصحُّ صحيحًا: فهو مردود على مَنْ يقوله. انتهى.

قال شيخ الإسلام ابن حجر: قولُ أبي علي: ليس فيه ما يقتضي تصريحَه بأن كتابَ مسلمٍ أصحُّ من كتاب البخاري، خلافَ ما يقتضيه إطلاقُ الشيخ محيي الدين في **مختصره**، وفي مقدمة **شرح البخاري** له، وإنما يقتضي نفيَ الأصحيَّة عن غيرِ كتابِ مسلمٍ عليه،

["En sahîhtir" ifadesinin] onun için bizzat kullanılmış olması söz konusu değildir. İfadenin mutlak olarak kullanımına bakılırsa o ya bunu kastetmiştir ya da ikisinin [Buhârî ve Müslim] aynı seviyede olduğunu düşünüyordur. Tıpkı şu hadiste olduğu gibi: "Ebû Zer'den daha doğru sözlü birisini ne gökyüzü gölgelemiş ne yeryüzü taşımıştır."[1] Bu ifade, onun sahâbenin tamamından ve Ebû Bekir es-Sıddîk'tan daha doğru sözlü anlamına gelmez. Aksine ashâb içerisinde ondan daha doğru sözlü birinin bulunmadığını ifade eder. Böylece onlar içerisinde onunla aynı seviyede olanların varlığı anlaşılır.

Onların o dönemdeki örflerinin dil kurallarına uygun olduğuna delâlet eden ifadelerden biri de Ahmed b. Hanbel'in şu sözleridir: "Basra'da Bişr b. el-Mufaddal'dan daha bilgili ya da sebt sahibi kimse yoktur. Ama onun benzerinin olması imkân dâhilindedir."[2]

[İbn Hacer] şöyle demiştir: İfadesinin ihtimalli olması bir yana, o bu ifadesinde tek kalmıştır; isterse birinci anlamı kastetsin, isterse ikinciyi.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Ben Hâfız Ebû Saîd el-Alâî'nin ifadeleri içerisinde Ebû Ali [en-Neysâbûrî]'nin Buhârî'nin *Sahîh*'ini görmediğini çağrıştıracak şeylere şahit oldum. Bu bana göre uzak bir ihtimaldir. Çünkü onunla aynı bölgede bulunan ve hocalarından olan Ebû Bekir b. Huzeyme şöyle demiştir: "Bu kitapların tamamı içerisinde Muhammed b. İsmail [el-Buhârî]'ninkinden daha iyisi yoktur."[3]

Yine onunla aynı bölgeden olan ve arkadaşı Ebû Abdullah [Muhammed b. Ya'kûb] İbnü'l-Ehram'ın [ö. 344/955] "Buhârî ve Müslim'in gözden kaçırdığı sahîh hadisler ne de azdır" dediği sabittir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Ebû Ali [en-Neysâbûrî]'nin sözünden benim anladığıma göre o, Müslim'in *Sahîh*'ini bizim üzerinde durduğumuz sıhhat için gerekli şartların dışında bir anlamda öncelemektedir. Çünkü Müslim, kitabını bizzat kendi beldesinde hayatta olan hocalarının huzurunda yazdı. Buhârî'nin aksine lafızlarda dikkatli davranır, en iyi şekilde rivayet etmeye çalışırdı. Buhârî ise zaman zaman hadisleri ezberinden yazdı ve râvilerin lafızlarını ayrıştırmadı.

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 163, 175, 223; Tirmizî, Menâkıb 36 (hasen kabul etmiştir); İbn Mâce, Mukaddime 28. Rivayet İbn Amr'dan nakledilmiştir. Tirmizî, Ebû Zer'den nakledilen rivayete yer verdikten sonra şöyle demiştir: Bu tarîk de hasen-garîbdir.

2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 114; Zehebî, *Siyer*, IX, 37. Klasik kaynaklarda bu ifade Bişr b. el-Mufaddal hakkında değil, Hişâm ed-Destüvâî hakkındadır.

3 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 479; a.mlf., *en-Nüket*, I, 286.

أما إثباتُها له: فلا، لأن إطلاقَه يَحتمِلُ أن يريد ذلك، ويَحتمِل أن يريد المساواةَ، كما في حديث: «ما أظلَّت الخَضْراء ولا أقلَّت الغَبْراء أصدقَ لهجةً من أبي ذر»، فهذا لا يقتضي أنه أصدقُ من جميع الصحابة ومن الصديق، بل نَفى أن يكون فيهم أصدقُ منه، فيكون فيهم من يساويه.

ومما يدلُّ على أن عُرْفَهم في ذلك الزمانِ ماشٍ على قانون اللغة: أن أحمد ابن حنبل قال: ما بالبصرة أعلمُ ـ أو قال: أثبتُ ـ من بِشْر بن المفضَّل، أما مثلُه فَعَسى.

قال: ومع احتمالِ كلامِه ذلك فهو مُنْفرِد به، سواءٌ قَصَد الأول أم الثاني.

قال: وقد رأيتُ في كلام الحافظ أبي سعيد العلائي ما يُشْعِر بأن أبا علي لم يَقِفْ على **صحيح** البخاري، قال: وهذا عندي بعيدٌ، فقد صحَّ عن بلديِّه وشيخِه أبي بكر ابن خُزَيمة أنه قال: ما في هذه الكتب كلِّها أجودُ من كتاب محمد بن إسماعيل.

وصحَّ عن بلديِّه ورفيقه أبي عبد الله ابن الأَخْرَم أنهُ قال: قلَّما يفوتُ البخاريَّ ومسلمًا من الصحيح.

قال: والذي يظهر لي من كلام أبي علي أنه قدَّم **صحيحَ** مسلم لمعنىً آخَرَ غيرِ ما يَرجِعُ إلى ما نحن بصدده من الشرائط المطلوبة في الصحة، بل لأن مسلمًا صنَّف كتابه في بلده بحضور أصوله في حياة كثيرٍ من مشايخه، فكان يتحرَّز في الألفاظ، ويتحرَّى في السياق، بخلاف البخاري، فربما كتب الحديثَ من حفظه ولم يميِّز ألفاظَ رواته،

Bundan dolayı bazı zamanlar [lafızlarla ilgili] onda şüphe meydana geldi. Buhârî'nin şöyle dediği sahîh olarak nakledilmiştir: "Bazen Basra'da işittiğim bir hadisi Şam'da yazardım."[1] Müslim, Buhârî'nin yaptığı gibi hüküm istinbâtı ve hadisleri taktî' etmek gibi şeylerle meşgul olmamış, mevkûf rivayetleri zikretmemiştir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Bazı Mağribli üstatlardan nakledilen ifadelere gelince, onlardan herhangi birinin "en faziletli olma meselesini", "en sahih olma meselesi" ile kayıtladıkları bilinmemektedir. Aksine onlardan bir kısmı "en faziletli olma" ifadesini kullanmışlardır. Nitekim Kadı İyâz'ın naklettiğine göre[2] Ebû Mervân [Abdülmelik b. Ziyâdetüllâh] et-Tubnî [ö. 457/1065] şöyle demiştir: "Bazı hocalarım Müslim'in *Sahîh*'ini Buhârî'nin *Sahîh*'inden daha üstün kabul ediyorlardı."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Sanıyorum bu ifadesiyle o, İbn Hazm'ı kastetti.

Kâsım [b. Yusuf] et-Tücîbî [ö. 730/1329] *Fihrist*'inde onun şöyle dediğini nakleder: "Çünkü Müslim'de mukaddimeden sonra sadece peş peşe gelen hadisler mevcuttur."[3]

Dârekutnî'nin akranlarından olan Mesleme b. Kâsım el-Kurtubî [293-353/906-964] de "Hiç kimse Müslim'in *Sahîh*'i gibi bir eser yazmamıştır" der. Bu, sahîhlikle değil eserin düzeninin güzelliği ve tertibindeki özenle ilgilidir.

Bundan dolayı musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a ilaveten şöyle diyerek buna işaret etmiştir: Müslim, hadisin tüm tarîklerini tek bir yerde çeşitli isnâdları ve farklı lafızlarıyla toplamaya özen göstermiştir. Böylece hadise ulaşmak daha rahat olmuştur. Buhârî ise böyle davranmamış, hüküm istinbât etmek amacıyla hadisleri farklı konu başlıkları halinde taktî' ederek vermiştir. Bundan dolayı pek çok hadisi bulunması gereken yerden başka yerlerde zikretmiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[4] "Bundan dolayı Mağriblilerden ahkâm konusunda eser telif edenlerin çoğunun, metinlerin sunumunda hadisleri taktî' ederek veren Buhârî'nin değil, Müslim'in kitabına itimat ettiklerini görürüz."

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 329.
2 Kadı İyâz, *İkmâl*, I, 80; İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 12.
3 Tücîbî, *Bernâmec*, s. 93.
4 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 13; a.mlf., *en-Nüket*, I, 283.

ولهذا ربما يَعرِض له الشك، وقد صحَّ عنه أنه قال: ربَّ حديثٍ سمعتُه بالبصرة فكتبتُه بالشام. ولم يتصدَّ مسلم لما تصدَّى لهُ البخاريُّ من استنباط الأحكام وتقطيع الأحاديث، ولم يُخْرِج الموقوفات.

قال: وأما ما نَقَلَه عن بعض شيوخ المغاربة، فلا يُحفَظُ عن أحدٍ منهم تقييدُ الأفضلية بالأصحية، بل أطلقَ بعضُهم الأفضلية، فحكى القاضي عياضٌ عن أبي مروان الطُّبُني ـ بضم المهملة وسكون الموحدة، ثم نون ـ قال: كان بعض شيوخي يُفَضِّل **صحيح** مسلم على **صحيح** البخاري.

قال: وأظنُّه عَنَى ابنَ حزم.

فقد حكى القاسم التُّجِيبيُّ في **فِهْرِسته** عنه ذلك، قال: لأنه ليس فيه بعد الخطبة إلا الحديثُ السَّرْدُ.

وقال مَسْلَمة بن قاسم القُرْطبي من أقران الدارقطني: لم يَضَعْ أحدٌ مثلَ «صحيح» مسلم، وهذا في حُسْن الوَضْع وجَوْدة الترتيب، لا في الصحة.

ولهذا أشار المصنف حيث قال من زيادتهِ على ابن الصلاح: **واختصَّ مسلمٌ بجمْع طُرُق الحديث في مكانٍ** واحد بأسانيده المتعددة، وألفاظه المختلفة، فَسَهُل تناوُله، بخلاف البخاري فإنه قَطَّعها في الأبواب، بسبب استنباطه الأحكام منها، وأورد كثيرًا منها في غير مظِنَّته.

قال شيخ الإسلام: ولهذا نَرَى كثيرًا ممن صنَّف في الأحكام من المغاربة يَعتمِد على كتاب مسلم في سياق المتون، دون البخاري لتقطيعه لها.

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] Müslim bu özelliğiyle öne çıktı; buna mukabil Buhârî'nin üstünlüğü de konu başlangıçlarına eklediği akılları hayrette bırakacak tercemelerdir. İmâm Ebû Muhammed İbn Ebû Cemre'nin [ö. 695/1296] bir âlimden naklettiği[2] şu özellik de buna ilave edilebilir: "Sıkıntı esnasında Buhârî'nin *Sahîh*'i okunursa sıkıntı ortadan kalkar, onunla binilen bir gemi batmaz."

Faydalar:

Birincisi: İbnü'l-Mülakkın [ö. 804/1401] şöyle demiştir: Bazı geç dönem âlimlerinin "Bu iki kitap aynı seviyededir" dediğini gördüm. Bu, üçüncü bir görüştür ve bunu Tûfî [ö. 716/1316] *Şerhu'l-Erbaîn*'de zikretmiştir. Kurtubî [ö. 656/1258] de bu görüşe meyletmiştir.[3]

İkincisi: Musannif [Nevevî] iyi bir ilişki kurarak bu devirde hadislere sıhhat hükmü vermenin imkânı meselesini öne alan İbnü's-Salâh'ın aksine hangi kitabın daha sahih olduğu meselesini öne almış, diğerini ise geriye bırakmıştır. Çünkü konu sahîh meselesi olduğundan "en sahîh" konusunu ele almak uygun düşmüş, bu yüzden [Nevevî] en sahîh isnâd meselesi ile başlamış ve sonra ondan daha özel bir konu olan en sahîh kitap meselesine geçmiştir.

Üçüncüsü:[4] Müslim *Sahîh*'inin mukaddimesinde, kendisinin hadisleri şu üç kısma ayırdığını ifade eder: 1- Mütkin hâfızların naklettikleri; 2- Mestûr[5] ve hıfz ile itkân bakımından orta dereceli olanların rivayet ettikleri; 3- Zayıf ve metrûk râvilerin rivayet ettikleri. Müslim birinci kısımdaki hadisleri bitirdiğinde ikincilerle devam etmiş, üçüncü kısımdakilere ise hiç yanaşmamıştır.

Âlimler Müslim'in neyi kastettiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Hâkim ve Beyhakî şöyle der:[6] "Henüz ikinci kısım hadisleri eserine yerleştiremeden ölüm onu buldu. O sadece birinci kısımdaki hadisleri eserine alabildi."

1 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 13.
2 İbn Ebû Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, I, 6.
3 İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni'*, I, 60; Tûfî, *Şerhu'l-Erbaîn*, s. 27.
4 Konu ile ilgili olarak bk. Nevevî, *el-Minhâc*, I, 132 vd; Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 50; İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi Müslim*, s. 61; Zehebî, *Siyer*, XII, 574 vd.
5 Süyûtî Nevevî'den hareketle burada "mestûrûn" ifadesini kullanır. Müslim'in kendi ifadesi ise "ismü's-setr ve's-sıdk" şeklindedir. Yani burada kastedilen mechûl anlamındaki mestûr değil, dindar/müttakî anlamındaki mestûrdur [çevirenin notu].
6 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 87; Beyhakî, *el-Medhal*, I, 366.

قال: وإذا امتاز مسلمٌ بهذا فللبخاريِّ في مقابِله من الفضل ما ضَمَّنه في أبوابه من التراجم التي حيَّرت الأفكار، وما ذَكَره الإمام أبو محمد ابن أبي جَمْرة عن بعض السادة قال: ما قُرِئ **صحيح البخاري** في شدَّة إلا فُرِجت، ولا رُكِب به في مركب فغرِق.

فوائد:

الأولى: قال ابن الملقِّن: رأيت بعض المتأخرين قال: إن الكتابين سواء. فهذا قول ثالث، وحكاه الطُّوفي في **شرح الأربعين**، ومال إليه القرطبي.

الثانية: قدَّم المصنفُ هذه المسألة وأخَّر مسألةَ إمكانِ التصحيح في هذه الأعصار، عكسَ ما صنع ابن الصلاح، لمناسبة حسنة، وذلك أنه لما كان الكلام في الصحيح ناسَبَ أن يُذْكَر الأصح، فبدأ بأصحِّ الأسانيد، ثم انتقل إلى أخصَّ منه، وهو أصحُّ الكتب.

الثالثة: ذَكر مسلم في مقدمةِ **صحيحه** أنه يقسم الأحاديث ثلاثة أقسام، الأول: ما رواه الحفاظ المتْقِنون. والثاني: ما رواه المستورون والمتوسِّطون في الحفظ والإتقان. والثالث: ما رواه الضعفاء والمتروكون. وأنه إذا فَرَغ من القسم الأول أَتْبعه الثاني، وأما الثالث: فلا يُعرِّج عليه.

فاختلف العلماء في مراده بذلك، فقال الحاكم والبيهقي: إن المنيَّة اخْتَرَمتْ مسلمًا قبل إخراج القسم الثاني، وأنه إنما ذكر القسم الأول.

Kadı İyâz ise şöyle demiştir:[1] "Bu, önceki alimlerin Hâkim'den hareketle kabul ve takip ettikleri açıklamalardandır."

[Kadı İyâz] şöyle demiştir: "Durum böyle değildir. Bilakis Müslim zikrettiği ilk tabakanın hadislerini eserinde zikretti, ikinci tabakanın hadislerine ise mütâbaât ve şâhid olarak veya o bâbda ilkinin hadislerinden herhangi bir şey olmadığında yer verdi. Üçüncü tabakanın hadislerini de eserine almıştır ki, bid'atleri sebebiyle zayıf görüldüğünden veya ithâm edildiğinden bu grup aleyhinde bazıları tenkitte bulunmuş, bazıları ise bunları tezkiye etmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere dördüncü tabakayı bir kenara kaldırıp atmış, dikkate almamıştır."

[Kadı İyâz] şöyle demiştir: "Hâkim, onun amacını "her bir tabakadaki hadisler için müstakil bir kitap yazmak ve hadisleri orada müstakil olarak zikretmek" şeklinde yorumladı. Ancak Müslim'in kastı bu değildir."

[Kadı İyâz] şöyle demiştir: "Müslim, zikredeceğini belirttiği hadislerin illetlerini de -ki bunlar isnâdlarda görülebilecek ihtilâflar olan mürsel ve müsned olma, ziyâde ve noksanlık, musahhiflerin tashîfleri gibi hususlardır- konuların ilgili yerlerinde vermiştir."

[Kadı İyâz] şöyle demiştir: "Bu görüşe Müslim'in talebesi [sâhib] [İbrahim b. Muhammed] İbn Süfyân'ın [ö. 308/920] şu ifadelerinden dolayı itiraz edilemez: 'Müslim elindeki hadis malzemesinden [müsnedât] üç kitap telif etti: İlki insanlara okuduğu bu kitap. İkincisi İkrime ve İbn İshak gibi râvilerin yer aldığı bir kitap. Üçüncüsü zayıf râvilerin yer aldığı bir kitap.' Bu yorum Müslim'in, eserinin başında söylediklerinden hareketle Hâkim'in işaret ettiği hedefle uyum arz etmez."

Musannif [Nevevî] şöyle der: [Kadı] İyâz'ın söylediği oldukça açıktır.

Dördüncüsü: İbnü's-Salâh şöyle der: Sahîh'te sıhhat şartını taşımayan zayıf ve orta dereceli râvilerden rivayette bulunduğu için Müslim kınanmıştır. Buna birkaç açıdan cevap verilebilir:

1- Başkasına göre zayıf olan biri Müslim'e göre sika olabilir.

1 Kadı İyâz, *İkmâl*, I, 86-7.

قال القاضي عياض: وهذا مما قَبِلَه الشيوخ والناس من الحاكم، وتابعوه عليه.

قال: وليس الأمرُ كذلك، بل ذكر حديثَ الطبقة الأولى، وأَتى بأسانيد الثانية، على طريق المتابعة والاستشهاد، أو حيثُ لم يجد في الباب مِن حديثِ الأُولى شيئًا، وأَتى بأحاديث طبقةٍ ثالثة، وهم أقوامٌ تَكَلَّم فيهم قومٌ وزكَّاهم آخرون، ممن ضُعِّف أو اتُّهِم ببدعة، وطَرَح الرابعةَ، كما نص عليه.

قال: والحاكم تأوَّل أن مراده أن يُفْرِد لكل طبقةٍ كتابًا، ويأتي بأحاديثها خاصةً مفردةً، وليس ذلك مرادَه.

قال: وكذلك عللُ الحديثِ التي ذَكَر أنه يأتي بها، قد وَفَّى بها في مواضعها من الأبواب، من اختلافهم في الأسانيد، كالإرسال والإسناد، والزيادة والنقص، وتصاحيف المصحِّفين.

قال: ولا يُعْتَرَضُ على هذا بما قاله ابنُ سفيانَ صاحبُ مسلم: إن مسلمًا أخرج ثلاثةَ كتبٍ من المسنَدات، أحدُها: هذا الذي قَرَأَه على الناس، والثاني: يُدْخِل فيه عكرمةَ وابن إسحاق وأمثالَهما، والثالث: يُدخِل فيه من الضعفاء، فإن ذلك لا يُطابِق الغرضَ الذي أشار إليه الحاكم مما ذكره مسلم في صدر كتابه. انتهى.

قال المصنف: وما قاله عياض ظاهرٌ جدًّا.

الرابعة: قال ابن الصلاح: قد عِيبَ على مسلم روايتُه في «صحيحه» عن جماعة من الضعفاء والمتوسِّطين الذين ليسوا من شرط الصحيح، وجوابُه من وجوه:

أحدُها: أن ذلك فيمن هو ضعيفٌ عند غيره، ثقةٌ عنده.

2- Bu tarz râvilerin rivayetleri [sahîh hadislerin zikredildiği] asıl kısım içerisinde değil, mütâbaât ve şevâhid kısmında yer alır. Çünkü Müslim ilk önce iyi bir senede sahip olan hadisi zikretmiş ve onu asıl olarak belirlemiş, ondan sonra ise içlerinde bazı zayıf râvilerin yer aldığı bir ya da birden fazla isnâdı tekit ve mütâbaât olarak ya da daha önce rivayet ettiği hadisteki bir hususa dikkat çeken fazlalığı sebebiyle nakletmiştir.

3- Kendisine itimat edilen râvinin zayıflığı, Müslim'in ondan hadis almasından sonra ortaya çıkmış olabilir. Örneğin Abdullah b. Vehb'in yeğeni Ahmed b. Abdurrahman'ın bunaması [*ihtilât*] gibi. O, Müslim'in Mısır'dan ayrılmasının ardından hicrî 250 senesinden sonra ihtilât etmiştir.

4- Kendisinde hadisin sika râvilerden nakledilen nâzil isnâdı varken zayıf râvi sayesinde isnâdın âli hale gelmesi. Böylece o, âli isnâdla yetinmiş ve bu ilimde söz sahibi olan kimselerin bilmesiyle yeterli görerek buna nâzil isnâdı eklememiştir.

Bize rivayet edildiğine göre[1] Ebû Zür'a, onun Esbât b. Nasr, Katan ve Ahmed b. İsâ el-Mısrî'den rivayette bulunmasına itiraz etmiştir. Bunun üzerine Müslim şöyle demiştir: "Onların hadislerinden eserime aldıklarım, [aynı zamanda] sika kimselerin kendi hocalarından naklettikleridir. Ancak kimi zaman bu kimselerden bana gelen isnâd daha âli oluyor, benim nezdimde ise onlardan daha sika râvilerin nâzil rivayetleri bulunuyor. Bu durumda bu kimselerin hadisleri ile yetiniyorum."

Yine biri, Müslim'i Süveyd'in rivayetine yer verdiği için kınadığında o şöyle demiştir: "Hafs b. Meysere'nin nüshasını âli olarak başka nereden nakledebilirdim ki?"

[Buhârî ve Müslim] kitaplarında sahîh [hadislerin] tamamına yer vermediler ve kendilerini böyle bir şeyle yani bu tarz hadislerin tamamını derlemekle mecbur tutmadılar. Buhârî şöyle demiştir: "*Câmi'* adlı eserimde sadece sahîh hadislere yer verdim. Bununla birlikte eserin hacminin artmaması için pek çok sahîh hadisi almadım."[2]

1 Ebû Zür'a, *Suâlât (Berze'î)*, s. 375 vd.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 9.

الثاني: أن ذلك واقعٌ في المتابعات والشواهد لا في الأصول، فيذكُر الحديثَ أولاً بإسناد نظيف ويجعلُه أصلاً، ثم يُتْبِعه بإسنادٍ أو أسانيدَ فيها بعضُ الضعفاء على وجه التأكيد والمتابعة، أو لزيادةٍ فيه تنبِّه على فائدة فيما قدَّمه.

الثالث: أن يكون ضعفُ الضعيف الذي اعتدَّ به طرأَ بعد أَخْذه عنه، باختلاط: كأحمد بن عبد الرحمن ابن أخي عبد الله بن وهب، اختلطَ بعد الخمسين ومئتين، بعد خروج مسلم من مصر.

الرابع: أن يَعْلُوَ بالضعيف إسنادُه، وهو عنده من روايةِ الثقاتِ نازلٌ، فيقتصرَ على العالي ولا يطوِّل بإضافة النازل إليه، مكتفيًا بمعرفةِ أهلِ الشأن ذلك.

فقد رُوِّينا أن أبا زرعةَ أنكر عليه روايتَه عن أسباطِ بنِ نصرٍ، وقَطَن، وأحمد بن عيسى المصري، فقال: إنما أدخلتُ من حديثهم ما رواه الثقاتُ عن شيوخهم، إلا أنه ربما وَقَع إليَّ عنهم بارتفاع، ويكونُ عندي من روايةِ أوثقَ منه بنزولٍ، فأقتصر على ذلك.

ولاَمَه أيضًا على التخريج عن سُوَيد فقال: من أين كنتُ آتي بنسخةِ حفصِ ابن مَيْسَرة بعلوّ؟.

ولم يستوعبا الصحيح في كتابيهما، **ولا التزماه** أي: استيعابَه، فقد قال البخاري: ما أدخلتُ في كتاب **الجامع** إلا ما صحَّ، وتركتُ من الصحاح لحال الطُّول.

Müslim şöyle demiştir:[1] "Bana göre sahîh olan her bir hadisi buraya almadım. Burada sadece âlimlerin üzerinde icmâ ettiği hadislere yer verdim." Müslim bu cümlesiyle -bazılarına göre bir kısım hadislerde sıhhat şartlarının tamamı sağlanmamış olmasına rağmen- eserinde, hakkında icmâ bulunan sahihin şartlarının geçerli olduğu hadislerin yer aldığını kastetmektedir. Bu görüşü İbnü's-Salâh dile getirmiştir.[2] [Musannif {Nevevî} ise, *Şerhu Müslim*'de][3] Müslim'in bu [icmâ] sözüyle şunu kastettiği kanaatindedir: "Sika râvilerin aynı hadisin metin ve isnâdında ihtilâfa düşmemesidir; yoksa râvilerinin güvenilirliği konusunda ihtilâf edilmemiş olması değildir."

[Nevevî] şöyle demiştir: Bunun delili, kendisine "Ebû Hüreyre'nin naklettiği 'Kur'ân okunduğu zaman susun' hadisi sahîh mi" diye sorulduğu zaman "o, bana göre sahîhtir" demesidir. Kendisine "o halde neden onu eserine almadın" sorusuna böyle cevap vermiştir.

[Nevevî] şöyle demiştir: Bununla birlikte onun eseri, metni veya isnâdında ihtilâf olan hadislere de yer verir. Burada onun bu şartı atlaması ya da başka bir sebep vardır.

Bulkînî şöyle der:[4] "Müslim şu dört kişinin icmâını kastetti" de denilmiştir: Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Osman b. Ebû Şeybe ve Saîd b. Mansûr el-Horasânî [ö. 227/842].

Musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*'de şöyle demiştir:[5] Dârekutnî[6] ve daha başkaları, şartlarına uyduğu halde eserlerinde yer vermedikleri hadisleri ise [Buhârî ve Müslim'in] nakletmeleri gerektiğini belirtmiştir; hâlbuki böyle bir zorunlulukları yoktur. Çünkü böyle bir şeyi hedeflememişlerdir.

[Nevevî] şöyle demiştir: Benzer şekilde Beyhakî onların Hemmâm [b. Münebbih]'in [ö. 132/749] *Sahîfe*'sinde yer alan bazı hadisleri tahrîc etmede ittifak ettiklerini, isnâd tek olmasına rağmen oradaki bazı hadisleri sadece birinin tahrîc ettiğini belirtmiştir.

---

1 Müslim, Salât 63.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 20.
3 Cümlenin başından buraya kadarki ifade M. Avvâme neşrinde dipnotta, Seyyid Lahhâm neşrinde ana metinde yer alır. Anlam bütünlüğünü temin için metne eklenmesi uygun görülmüştür [çevirenin notu].
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 162.
5 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 24.
6 Konu ile ilgili olarak *el-İlzâmât* adlı müstakil bir eser telif etmiştir.

وقال مسلم: ليس كلُّ شيء عندي صحيح وضعتُه هاهنا، إنما وضعتُ هاهنا ما أجمعوا عليه. يريد: ما وُجِد عنده فيها شرائطُ الصحيحِ المجمعِ عليه، وإن لم يظهرْ اجتماعُها في بعضِها عند بعضهم، قاله ابن الصلاح، ورجَّح أن المراد ما لم تختلف الثقاتُ فيه في نفس الحديث متنًا وإسنادًا، لا ما لم يُختلف في توثيق رواته.

قال: ودليلُ ذلك أنه سُئل عن حديثِ أبي هريرة: «فإذا قرأَ فأَنْصِتوا»: هل هو صحيحٌ؟ فقال: هو عندي صحيح، فقيل: لمَ لمْ تَضَعْه هنا؟ فأجاب بذلك.

قال: ومع هذا فقد اشتمل كتابه على أحاديثَ اختلفوا في متنها أو إسنادها، وفي ذلك ذهولٌ منه عن هذا الشرط، أو سببٌ آخر.

وقال البُلقيني: قيل: أراد مسلم إجماع أربعة: أحمد بن حنبل، وابن معين، وعثمان بن أبي شيبة، وسعيد بن منصور الخراساني.

قال المصنف في **شرح مسلم**: وقد أَلْزمهما الدارقطني وغيرُه إخراجَ أحاديثَ على شرطهما لم يُخْرِجاها، وليس بلازمٍ لهما، لعدمِ التزامِهما ذلك.

قال: وكذلك قال البيهقي: قد اتفقا على أحاديثَ من **صحيفة هَمَّام**، وانفرد كلُّ واحدٍ منهما بأحاديثَ منها، مع أن الإسناد واحد.

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir:[1] "Ancak isnâdı görünüşte sahîh olan bir hadisi, konu hakkındaki asıl [temel] olduğu halde ikisi veya bırakmışsa ve benzeri [bir hadisi] veya onun yerine geçebilecek bir şeyi de nakletmemişlerse anlaşılan o ki onlar hadiste bir illet tespit etmişlerdir. Bu hadisi unutmuş veya [eserin] uzamasından endişe ederek bırakmış ya da onun yerini bir başka rivayetin doldurduğunu düşünmüş olmaları da muhtemeldir."

Şöyle denilmiştir: Bunu söyleyen Hâfız Ebû Abdullah b. el-Ehram'dır. "Onlar çok az sahîh hadisi gözden kaçırdılar." Ancak bu ifade Hâzimî'nin İsmâilî'den[2] [ö. 371/981] naklettiğine göre[3] Buhârî'nin "Eserime almadığım sahîh hadisler daha çoktur" ifadesinden dolayı eleştirilmiştir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] Hâkim'in *el-Müstedrek*'i onların eserlerine almadıkları pek çok hadisi içeren büyük bir kitaptır. Eserde yer verilen hadislerin bir kısmı hakkında eleştiriler olsa da geriye pek çok hadis kalır.

Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a ilaveten şöyle demiştir: Doğrusu, *Usûl-i Hamse*'den pek az sahîh hadis kaçmıştır. [*Usûl-i Hamse*] ifadesiyle *Sahîhayn* ile Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerini kastediyorum.

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Buhârî'nin 'yüz bin sahîh, iki yüz bin sahîh olmayan hadis ezberimde" şeklindeki sözünden dolayı bu görüş tartışmalıdır."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Muhtemelen Buhârî isnâdları mükerrer [yani birden fazla] olan hadisleri ve mevkûf rivayetleri de kastetmiştir. Herhalde iki isnâdla rivayet edilen bir hadisi iki hadis saymıştır."

İbn Cemâ'a *el-Menhelü'r-Revî*'de "Ya da bu ifade çokluktan kinâyedir" ifadesini eklemiş ve şöyle demiştir: Doğrusu ilk görüştür.

---

1 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 24.

2 Bu ifade *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde "Hâzimî ve İsmâilî'nin naklettiği" şeklinde ise de, doğrusu metne yansıtıldığı üzere "Hâzimî'nin İsmâilî'den naklettiği" şeklinde olmalıdır. Muhammed Avvâme Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'ndeki (İSAM) 03.10.2017 tarihli *Tedrîbü'r-Râvî* dersinde bu noktaya dikkat çekmiştir [çevirenin notu].

3 Hâzimî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 160.

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 16.

5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, s. 15. Buhârî'nin sözü için bk. Zehebî, *Tezkire*, II, 556.

قال المصنف: لكنْ إذا كان الحديثُ الذي تركاه أو أحدُهما مع صحة إسناده في الظاهر: أصلاً في بابه، ولم يُخْرِجا له نظيرًا، ولا ما يقومُ مَقامَه: فالظاهر أنهما اطَّلعا فيه على علة، ويَحتمِل أنهما نسياه، أو تركاه خشيةَ الإطالة، أو رأَيَا أن غيره يَسدُّ مَسَدَّه.

قيل أي: قال الحافظ أبو عبد الله ابن الأَخْرَم: **ولم يَفُتْهُما إلا القليلُ. وأُنْكِرَ هذا**، لقولِ البخاري ـ فيما نَقَلَه الحازمي والإسماعيلي ـ: وما تركتُ من الصحاح أكثَرُ.

قال ابن الصلاح: و**المستدرك** للحاكم كتابٌ كبيرٌ يشتملُ مما فاتهما على شيء كثير، وإنْ يكنْ عليه في بعضه مقالٌ، فإنه يَصفو له منه صحيحٌ كثير.

قال المصنف زيادة عليه: **والصوابُ: أنه لم يَفُت الأصولَ الخمسةَ إلا اليسيرُ، أعني الصحيحين، وسننَ أبي داود، والترمذي، والنسائي.**

قال العراقي: في هذا الكلام نظر، لقول البخاري: أحفظُ مئةَ ألفِ حديثٍ صحيحٍ، ومئتي ألفِ حديثٍ غيرِ صحيح.

قال: ولعل البخاريَّ أراد: بالأحاديث المكررةِ الأسانيد، والموقوفاتِ، فربما عَدَّ الحديثَ الواحدَ المرويَّ بإسنادين: حديثيْنِ.

زاد ابن جماعة في **المنهل الرَّوي**: أو أراد المبالغةَ في الكثرة، قال: والأول أولى.

Şöyle denilmiştir:[1] "Araştırılacak olsa elimizin altındaki müsnedler, câmiler, sünenler, hadis cüzlerindeki ve diğer eserlerdeki sahih -ve hatta sahîh olmayan- hadislerin tekrarsız olarak yüz bine ve hatta elli bine bile ulaşmaması da yukarıdaki ifadeyle tekrar eden hadislerin kastedilmiş olduğunu teyit eder. Öte yandan tek bir adamın, ümmetin dahi tamamını derleyemediği hadisleri ezberlemesi çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü o kimse ancak hocalarının mevcut yazılı kaynaklarından ezberlemiştir ki, [bugün] bunlar mevcuttur."

İbnü'l-Cevzî [ö. 597/1211] şöyle demiştir:[2] Hadisleri [tam olarak] bir araya getirmenin imkânı pek yoktur. Bununla birlikte bir grup âlim onları araştırmada hayli gayret gösterdiler ve [ancak kendi imkanları çerçevesinde] bir derleme yapabildiler. İmâm Ahmed [b. Hanbel] şöyle demiştir:[3] "Yedi yüz bin küsür hadis sahîh olarak nakledildi." Yine o şöyle demiştir: "*el-Müsned*'de yedi yüz elli binden fazla hadisten seçtiklerimi bir araya getirdim."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[4] "Bütün hadislerin derlenmesi Allah dilerse kolaydır. Önce gelen kimse kendisine ulaşanları bir araya getirir. Sonra gelen kimse öncekinin dikkatinden kaçan ayrı hadisleri ya da onun zikrettiği hadislerle ilgili ek rivayetleri fark edip zikreder. Böylece bu, diğerinin üzerine yapılan bir zeyl gibi olur. Bu sayede üzerinden çok vakit geçmeden hadislerin tamamı derlenir ve tek bir kitap gibi olur. Yeminle söylüyorum ki, bu çok güzel bir şey olurdu."

Derim ki: Geç dönem âlimleri buna benzer faaliyetler yaptılar. Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in muasırlarından olan muhaddislerin biri [olan Bûsîrî (ö. 840/1437)] beş temel kitap üzerine [*el-Usûlü'l-Hamse*] *Zevâidü Süneni İbn Mâce* adlı eserini telif etti.[5]

---

1 Söyleyen İbn Hacer'dir (bk. Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 129).
2 İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûm*, s. 361.
3 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 54; Medînî, *Hasâisu'l-Müsned*, s. 11-2.
4 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 127.
5 Kitabın adı *Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâidi İbn Mâce*'dir.

قيل: ويؤيِّد أن هذا هو المراد: أن الأحاديثَ الصحاحَ التي بين أظهرنا لو تُتُبِّعَتْ من المسانيد، والجوامع، والسنن، والأجزاء وغيرها، لما بَلَغَتْ مئةَ ألفٍ بلا تكرار، بل ولا خمسينَ ألفًا، ويبعُد كلَّ البُعْد أن يكونَ رجلٌ واحدٌ حفظ ما فات الأمةَ جَمْعُه، فإنه إنما حفظه من أصولِ مشايخه، وهي موجودة.

وقال ابن الجوزي: حَصْر الأحاديث يبعُد إمكانُه، غير أن جماعةً بالغوا في تتبُّعها وحَصَروها، قال الإمام أحمد: صحَّ سبعُ مئةِ ألفٍ وكَسْرٌ، وقال: جمعتُ في **المسند** أحاديثَ انتخبتُها من أكثرَ من سبع مئة ألف وخمسين ألفًا.

قال شيخ الإسلام: ولقد كان استيعابُ الأحاديث سهلاً لو أراد الله تعالى ذلك، بأن يَجمعَ الأولُ منهم ما وصل إليه، ثم يذكرَ مَنْ بعده ما اطَّلع عليه مما فاته من حديثٍ مستقلٍ، أو زيادةٍ في الأحاديث التي ذكرها، فيكون كالذيل عليه، وكذا مَنْ بعده، فلا يمضي كثيرٌ من الزمان إلا وقد استُوعبتْ وصارتْ كالمصنَّف الواحد، ولَعَمري لقد كان هذا في غاية الحسن.

قلت: قد صنع المتأخرون ما يَقْرُبُ من ذلك، فجمع بعض المحدِّثين ممن كان في عصر شيخ الإسلام زوائد **سنن** ابن ماجه على الأصول الخمسة.

Hâfız Ebü'l-Hasan el-Heysemî [ö. 807/1405] zikredilen altı temel kitap üzerine Ahmed b. Hanbel'in zevâidini iki ciltte,[1] Bezzâr'ın [ö. 292/905] zevâidini hacimli bir ciltte,[2] Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inin zevâidini üç ciltte,[3] onun diğer iki mu'cemi *el-Mu'cemü'l-Evsat* ve *el-Mu'cemü's-Sağîr*'in zevâidini iki ciltte,[4] Ebû Ya'lâ'nın [ö. 307/919] zevâidini bir ciltte bir araya getirdi.[5] Daha sonra bu zevâidin tamamını, isnâdlarını hazfettiği bir kitapta birleştirdi ve hadisler hakkında hükümler verdi.[6] O kitabın içerisinde çok sayıda sahîh hadis vardır.

Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinin zevâidini hacimli bir ciltte derlemiş, *Fevâidü Temmâm*'ın zevâidini[7] tespit etmiş ve daha başka çalışmalar yapmıştır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer], İshak [b. Râhûye] [ö. 238/853], İbn Ebû Ömer [ö. 243/858], Müsedded [b. Müserhed], İbn Ebû Şeybe [ö. 235/849], Humeydî [ö. 219/834], Abd b. Humeyd [ö. 249/863], Ahmed b. Menî' [ö. 244/858] ve Tayâlisî'nin [ö. 204/819] müsnedlerinin [*Kütüb-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almayan] zevâidini iki ciltte bir araya getirmiştir.[8] Ayrıca *Müsnedü'l-Firdevs*'in zevâidini bir ciltte derlemiştir.

Hocamız, üstat Zeynüddîn Kâsım [b. Kutluboğâ] [ö. 879/1474] Dârekutnî'nin *Sünen*'inin zevâdini bir cilt halinde derlemiştir.

Ben de Beyhakî'nin *Şuabü'l-Îmân*'ının zevâdini tek cilt halinde bir araya getirdim.

Bunların dışında da pek çok hadis kitabı mevcuttur ve onların içerisinde de çok zevâid vardır. Dolayısıyla bunların daha önce zikredilen [yüz bin] sayısına ulaşması uzak görülmemelidir. Allah en iyisini bilendir.

---

1 *Gâyetü'l-Maksad fî Zevâidi Ahmed.*

2 *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*. Habîbürrahman el-Azamî tarafından neşredilmiştir.

3 *el-Bedru'l-Münîr fî Zevâidi'l-Mu'cemü'l-Kebîr*.

4 *Mecma'u'l-Bedreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn*. Matbudur.

5 *el-Maksadü'l-Alî fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*.

6 *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. Matbudur.

7 Süyûtî'nin burada atıf yaptığı eser, Temmâm b. Muhammed er-Râzî'nin (ö. 414/1023) muhtelif hocalardan derleyerek bir araya getirdiği Fevâid adlı eserindeki rivayetlerin Heysemî tarafından konulara göre tasnif edilmiş hali olmalıdır. Eserin adı *er-Ravzu'l-Bessâm bi-Tertîbi ve Tahrîci Fevâidi Temmâm*'dır (bk. M. Yaşar Kandemir, "Heysemî", *DİA*, XVII, 293) [çevirenin notu].

8 *el-Metâlibü'l-Âliye fî Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*. Hâris b. Ebû Üsâme ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'leri eklenince sayı onu bulacaktır.

وجَمع الحافظ أبو الحسن الهيثمي زوائد **مسند** أحمد على الكتب الستة المذكورة في مجلدين، وزوائد **مسند** البزار في مجلد ضخم، وزوائد **معجم الطبراني الكبير** في ثلاثة، وزوائد المعجمين الأوسط والصغير في مجلدين، وزوائد **مسند** أبي يعلى في مجلد، ثم جَمَعَ هذه الزوائد كلَّها في كتابٍ محذوفِ الأسانيد، وتكلَّم على الأحاديث، ويوجد فيها صحيحٌ كثير.

وجَمَع زوائد **الحِلْية** لأبي نُعيم في مجلد ضخم، وزوائد **فوائد** تَمَّام، وغير ذلك.

وجمع شيخ الإسلام زوائد مسانيد: إسحاق، وابن أبي عمر، ومسدد، وابن أبي شيبة، والحميدي، وعبد بن حُمَيد، وأحمد بن مَنيع، والطيالسي، في مجلدين. وزوائد **مسند الفردوس** في مجلد.

وجمع صاحبنا الشيخُ زين الدين قاسم الحنفي زوائد **سنن** الدارقطني في مجلد.

وجمعتُ زوائد **شُعَب الإيمان** للبيهقي في مجلد.

وكتبُ الحديثِ الموجودةُ سواها كثيرة جدًّا، وفيها الزوائد بكثرةٍ، فبلوغُها العددَ السابقَ لا يَبْعُد. والله أعلم.

Uyarılar:

Birincisi: Hâkim *el-Medhal*'inde "Sahîh 10 kısımdır" der.[1] Bunlar ileride nakledilecektir. O, bunlardan ilk derecede olan ve Şeyhayn'ın tercihini yansıtan ilk kısımda şöyle demiştir: "Sahâbînin hadis rivayetiyle bilinen biri olması, hadisi ondan iki sika râvinin nakletmesi…" Konunun devamına ileride yer verilecektir. Hâkim sonrasında şöyle der: "Bu şarta uygun olarak nakledilen hadislerin sayısı on bini bulmaz."

Buradan hareketle İbnü'l-Ehram'ın sözüyle ilgili şu tarz bir cevap verilebileceği anlaşılır: Sanki o, birinci derecede olan ve bu şartı taşıyan en sahîh hadislerin çok azının o ikisinin [Buhârî ve Müslim] dikkatinden kaçtığını kastetmiştir ki durum böyledir.

İkincisi: Musannif [Nevevî], İbn Mâce'nin [ö. 273/887] *Sünen*'ine temel eserler içerisinde yer vermemiştir. Hâlbuki hem musannifin döneminde hem de ondan sonra, İbn Mâce'nin de dâhil edilmesiyle temel eserlerin sayısının altıya çıktığı meşhurdur.

Şöyle denilmiştir: [İbn Mâce'nin *Sünen*'ini] temel eserlerin içerisine alan ilk kişi [İbnü'l-Kayserânî diye bilinen] İbn Tâhir el-Makdisî'dir [ö. 507/1113]. Sonrasında etrâf ve ricâl türü eser yazanlar onu takip etmişlerdir.

Mizzî şöyle demiştir: "Diğer beş eserde yer almayıp da sadece İbn Mâce'nin eserine aldıkları zayıftır." [Ebü'l-Mehâsin] el-Hüseynî [ö. 765/1364] bu ifadeyi "hadisleri kastetmektedir" diye açıklamıştır. Şeyhülislâm [İbn Hacer] bu görüşü eleştirerek "[İbn Mâce'nin] tek başına naklettiği pek çok hadis sahîhtir" der.[2] Doğrusu [Mizzî'nin ifadesinin] "râviler" olarak yorumlanmasıdır.

Üçüncüsü: Nesâî'nin [ö. 303/915] beş veya altı temel eser [*Kütüb-i hamse* veya *Kütüb-i Sitte*] içerisinde değerlendirilen kitabı *es-Sünenü'l-Kübrâ* değil, *es-Sünenü's-Suğrâ*'dır. Tâc İbnü's-Sübkî [ö. 771/1370] bunu "Çünkü üzerine etraf ve ricâl çalışmaları yapılan eser odur" diyerek açıklamıştır.[3]

1 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 48-50.

2 Bu konuda Bûsîrî'nin Misbâhü'z-zücâce'sinden istifade etmek mümkündür. İbn Hacer'in görüşü için bk. *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 531.

3 Sübkî, *Ref'u'l-Hicâb*, III, 87.

تنبيهات:

أحدها: ذكر الحاكم في **المدخل**: أن الصحيح عشرة أقسام، وسيأتي نقلُها عنه، وذكر منها في القسم الأول الذي هو الدرجة الأولى، واختيار الشيخين: أن يرويَه الصحابيُّ المشهورُ بالرواية، ولهُ راويانِ ثقتانِ، إلى آخر كلامه الآتي عنه، ثم قال: والأحاديثُ المرويَّةُ بهذه الشريطة لا يبلُغ عددُها عشرةَ آلاف حديث. انتهى.

وحينئذ يُعرفُ من هذا: الجوابُ عن قولِ ابنِ الأخرم، فكأنه أراد: لم يَفُتْهما من أصحِّ الصحيح الذي هو الدرجة الأولى، وبهذا الشرط، إلا القليل، والأمرُ كذلك.

الثاني: لم يُدْخِل المصنفُ **سنن** ابن ماجه في الأصول، وقد اشتهر في عصرِ المصنفِ وبعدَه جَعْلُ الأصولِ ستةً، بإدخالهِ فيها.

قيل: وأولُ مَنْ ضَمَّه إليها ابنُ طاهر المَقْدِسي، فتابعه أصحاب الأطراف والرجال والناس.

وقال المِزِّيُّ: كلُّ ما انفرد به عن الخمسة فهو ضعيف. قال الحسيني: يعني من الأحاديث. وتعقَّبه شيخ الإسلام بأنه انفردَ بأحاديثَ كثيرةٍ وهي صحيحة. قال: فالأَوْلَى حَمْلُه على الرجال.

الثالث:

سنن النسائي الذي هو أحد **الكتب الستة** أو الخمسة، هي: **الصغرى**، دون **الكبرى**، صرَّح بذلك التاج ابن السُّبْكي قال: «وهي التي يخرِّجون عليها الأطراف والرجال»،

Onun hocası Mizzî ise *es-Sünenü'l-Kübrâ*'yı onlara ilave etmiştir.[1] İbnü'l-Mülakkın de *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer alan eserin *es-Sünenü'l-Kübrâ* olduğunu belirtir ancak bu görüş tartışmalıdır.

Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî'nin el yazısı ile gördüğüme göre Nesâî *es-Sünenü'l-Kübrâ*'yı telif ettiğinde onu Remle emîrine ithâf etmiş. Emîr kendisine "Bu eserin içindekilerin tamamı sahîh mi?" deyince "Hayır" cevabını vermişti. Emirin "Benim için sahîh olanları olmayanlardan ayır!" demesi üzerine onun için *es-Sünenü's-Suğrâ*'yı kaleme almıştı.

Sahîh-i Buhârî'de yer alan hadislerin toplamı… Musannif [Nevevî] *Şerh*'inde "müsned hadisler" demiştir[2] tekrar edilenlerle birlikte yedi bin iki yüz yetmiş beş hadistir, mükerrer olanlar çıkarılınca dört bin hadis kalmaktadır.

Irâkî şöyle demiştir: "Evet, [*Sahîh*'in] Firebrî [ö. 320/932] rivayetinde durum böyledir. Ancak Hammâd b. Şâkir [en-Nesefî] [ö. 311/923] rivayeti Firebrî rivayetinden 200 hadis daha azdır. İbrahim b. Ma'kil [en-Nesefî] [ö. 295/908] rivayeti ise ondan 300 hadis azdır."[3]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[4] "Bu rakamları [Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed] el-Hammüvî'yi [ö. 381/991] takliden söylemektedirler. Hammüvî, Buhârî'nin [*Sahîh*'ini] ondan [Firebrî'den] yazmıştır. Onun her bir konusunu saymış, sonra toplamıştır. Kendisinden sonra gelenler ise [*Sahîh*'in] râvisi olmasını dikkate alarak onu taklit etmişlerdir. O gerçekten özenli bir çalışma yapmıştır."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "*Sahîh*'teki hadisleri saydım ve kaydettim. Muallak ve mütâbaât olanları dışarıda bırakınca mükerrer olanlarla birlikte 7397 hadis tespit ettim. Mükerrer olanlar düşüldüğünde sayı 2513'tür.

1 *Tuhfetü'l-Eşrâf* adlı eserinde. Keza Münzirî [ö. 656/1258] *et-Terğîb ve't-Terhîb*'de Nesâî'den hadis aldığı zaman, onun *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sını kasteder.

2 Nevevî, *et-Telhîs*, I, 219.

3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 240. İbn Hacer, Irâkî'nin itirazına şöyle cevap verir: "Aksine, Buhârî'nin her üç rivayetindeki hadis sayısı da aynıdır. Karışıklık, Hammâd b. Şâkir ve İbrahim b. Ma'kil'in *Sahîh*'i Buhârî'den alırken onun son kısmını elde edememelerinden kaynaklanmaktadır. Buraları ise icâzet metodu ile ondan naklettiler." Yine o şöyle der: "Firebrî'den nakledilen kitab semâ iledir. Diğerlerinin ise bir kısmı semâ, bir kısmı ise icâzet metodu iledir. Dolayısıyla eserdeki hadislerin sayısı aslında her üçüne göre de aynıdır. Yani sayıyı mutlak olarak kullandığı için İbnü's-Salâh'a itiraz etmenin anlamı yoktur. Allah en iyisini bilendir" (bk. *en-Nüket*, I, 294-6).

4 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 130-2; İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 465.

وإن كان شيخُه المِزِّي ضم إليها **الكبرى**، وصرح ابن الملقِّن بأنها **الكبرى**، وفيه نظر.

ورأيت بخط الحافظ أبي الفضل العراقي: أن النسائيَّ لما صنَّف **الكبرى** أهداها لأمير الرَّمْلة، فقال له: كلُّ ما فيها صحيح؟ فقال: لا. فقال: ميِّز ليَ الصحيحَ من غيره. فصنَّف لهُ **الصغرى**.

وجملةُ ما في صحيح **البخاري** قال المصنف في **شرحه**: من الأحاديث المسنَدة **سبعةُ آلافِ** حديثٍ **ومئتان وخمسةٌ وسبعون حديثًا بالمكررة، وبحذفِ المكررة أربعةُ آلاف**.

قال العراقي: هذا مسلَّم في رواية الفِرَبْري، وأما روايةُ حماد بن شاكر فهي دون رواية الفِرَبْري بمئتي حديث، وروايةُ إبراهيم بن مَعْقِل دونها بثلاث مئة.

قال شيخ الإسلام: وهذا قالوه تقليدًا للحَمُّوي، فإنه كَتَبَ البخاريَّ عنه، وعدَّ كلَّ بابٍ منه، ثم جَمَع الجملة، وقلَّده كلُّ من جاء بعده، نظرًا إلى أنه راوي الكتاب، وله به العناية التامة.

قال: ولقد عددتُها وحرَّرتُها فبلغتْ بالمكررة سوى المعلَّقات والمتابعات: سبعةَ آلافٍ وثلاث مئة وسبعةً وتسعين حديثًا، وبدون المكررة: ألفين وخمس مئة وثلاثةَ عَشَرَ حديثًا،

Eserde büyük çoğunluğu asıl metinde de tahrîc edilmiş olan 1341 muallak hadis vardır. Ancak onların 160'ını eserinde tahrîc etmemiştir. 384 hadis ise mütâbaât olarak ve rivayetlerin farklılığına dikkat çekmek için verilmiştir." *Şerhu'l-Buhârî*'deki durum böyledir. O, bu rakamlardan az bir şey farklılık arz eden rakamlar da nakletmiştir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Burada mevkûf ve maktû' rivayetler dışarıda bırakılmıştır."

İki fayda:

Birincisi: Musannif [Nevevî] bu ifadeyi ilave bir fayda olması için zikretmiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] "İbnü's-Salâh'ın kastı bu değildir. Aksine onun bu ifadesi İbnü'l-Ehram'ın "Buhârî 'Yüz bin sahîh hadis ezberledim' demiştir" şeklindeki sözünü eleştirirken yer verdiği tamamlama kabilinden bir bilgidir [tetimme]. Onun kitabındaki hadis sayısı bu kadardır. Bu, yüz bine nispetle çok az bir miktardır."

İkincisi: Müslim, 820 hadis hariç, eserine aldığı hadislerde Buhârî'ye muvâfakat etmiştir.[2]

Müslim'in *Sahîh*'indeki hadislerin sayısı mükerrerlerin çıkarılmasıyla dört bin civarındadır. Bu ifade İbnü's-Salâh'a ilaveten verilmiştir.[3]

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Müslim'in mükerrerlerle [toplam sayısı], tarîklerin çokluğu nedeniyle Buhârî'den fazladır."

[Irâkî] şöyle demiştir: Ebü'l-Fazl Ahmed b. Seleme'nin '[Müslim'deki hadislerin sayısı] on iki bindir' dediğini gördüm.

Meyyânişî ise şöyle demiştir:[5] "Sekiz bin hadis vardır." Allah en iyisini bilendir.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 130; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 296-7. İbn Hacer şöyle der: "Müellif İbnü's-Salâh araştırmasını iki öncüle dayandırmıştır. İlki: Buhârî şöyle demiştir: Yüz bin sahîh hadis ezberledim. İkincisi: Onun kitabındaki hadislerin tamamı tekrarlarla birlikte 7275 hadistir. Bunlardan hareketle şu sonuca varır: Buhârî'nin eserinde yer vermediği sahîh hadisler yer verdiklerinden fazladır."

2 *Tedrîb* mukakkiki Lahhâm ise şöyle der (I, 103, dp. 2): Buhârî'de tekrarlar çıktığı zaman 2230 hadis olduğunu, bunlardan Müslim'in muvâfakât ettiği hadislerin 1906, Buhârî'nin infirâd ettiği hadislerin ise 324 adet olduğunu tespit ettim.

3 Müslim'deki hadislerin sayısı ile ilgili olarak bk. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 296. Muhammed Fuâd Abdülbâki'nin rakamladığı Riyâd'daki Dâru's-Selâm baskısına göre mükerrerlerle birlikte 7563, mükerrerler çıkarıldığı zaman ise 3033 hadis vardır.

4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 240.

5 Meyyânişî, *Mâ lâ Yeseu'l-Muhaddise Cehluhû*, s. 269.

وفيه من التعاليق ألفٌ وثلاث مئة وأحدٌ وأربعون، وأكثرها مخرَّج في أصول متونه، والذي لم يُخْرِجه مئة وستون، وفيه من المتابعات والتنبيه على اختلاف الروايات ثلاثُ مئة وأربعةٌ وثمانون. هكذا وقع في **شرح البخاري**، ونَقَل عنه ما يخالف هذا يسيرًا.

قال: وهذا خارج عن الموقوفات والمقاطيع.

فائدتان:

الأولى: ساق المصنف هذا الكلام مَسَاق فائدة زائدة.

قال شيخ الإسلام: وليس ذلك مرادَ ابن الصلاح، بل هو تتمةُ قَدْحه في كلام ابن الأخرم، أي: أن البخاريَّ قال: أحفظُ مئةَ ألفِ حديث صحيح، وليس في كتابه إلا هذا القَدْر، وهو بالنسبة إلى المئةِ ألفٍ يسير.

الثانية: وافقَ مسلمٌ البخاريَّ على تخريج ما فيه إلا ثمانَ مئةٍ وعشرين حديثًا.

و جملة ما في **صحيح** مسلم بإسقاط المكرر نحو أربعة آلاف هذا مزيد على ابن الصلاح.

قال العراقي: وهو يزيدُ على البخاري بالمكرَّر لكثرة طُرُقه.

قال: وقد رأيتُ عن أبي الفضل أحمد بن سلمة أنه اثنا عشرَ ألفَ حديث.

وقال المَيَانجي: ثمانية آلاف. والله أعلم.

İbn Hacer "Bana göre [Ahmed b. Seleme'ye ait] bu görüş tartışmalıdır" demiştir.[1]

Sonra o ikisinden başka sahîh hadisler, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî, İbn Huzeyme, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî'nin *Sünen*'leri gibi mutemet "Sünen" türü kitaplarda sahîh olduğu belirtilen hadislerden hareketle bilinir.[2] Hadisin bu kitaplarda bulunması, İbn Huzeyme ve müstahrec türünde eser yazan müellifler gibi sadece sahîh hadislerle yetinmeyi şart koşan kimselerin eserleri hariç [sahihlik hükmü vermek için] yeterli değildir.

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Ahmed b. Hanbel'in, İbn Maîn'in ve diğerlerinin *Suâlât*'larında olduğu gibi hadis imamlarından herhangi birinin, hadisin sıhhatini ifade etmesi ve kendisinden sahîh bir senedle bunun nakledilmesi de böyledir."

[Irâkî] şöyle demiştir: "İbnü's-Salâh, 'bu dönemlerde artık herhangi biri sıhhat hükmü veremez' şeklindeki görüşünden dolayı bu ihtimale yer vermemiştir. Buna göre hadisin aslının sahîh bir isnâdla nakledilmiş olması onun sıhhati için yeterli olmadığı gibi hadis hakkında sahîh bir isnâdla gelen bir sıhhat değerlendirmesinin varlığı da yeterli olmaz."

Hâfız Ebû Abdullah el-Hâkim *el-Müstedrek*'inde o ikisine [Buhârî ve Müslim'e] ilave olup ikisinin ya da ikisinden birinin şartlarına uyan veya onların sıhhat şartlarına uymasa da sahîh olan rivayetleri tespit etmeye özen göstermiştir. O, bunların ilkini "Bu hadis Şeyhayn'ın şartlarına göre sahîhtir" ya da "Buhârî'nin ya da Müslim'in şartına göre sahihtir", ikincisini "Bu, isnâdı sahih olan bir hadistir" diye ifade etmiştir. Zaman zaman Hâkim hatalı olarak *Sahîhayn*'da ya da onların herhangi birinde yer alan hadisleri de eserine almıştır. Bazen kendisine göre sahîh olmayan hadislere de durumuna işaret ederek eserinde yer vermiştir.

Ancak o, hadisleri sahîh saymada [tashîh] mütesâhildir.

Musannif [Nevevî] *Şerhu'l-Mühezzeb*'de şöyle der: "Hafızlar, talebesi Beyhakî'nin ondan [Hâkim'den] daha dikkatli olduğunda ittifâk etmişlerdir."[4]

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 296.
2 İbn Huzeyme ve Hâkim'in metinlerinin "Sünen" türü eserler bağlamında zikredilmesi isabetli değildir [çevirenin notu].
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 242.
4 Nevevî, *el-Mecmû'*, V, 35. İfade şöyledir: Beyhakî bu konuda hocası Hâkim'den daha titizdir.

قال ابن حجر: وعندي في هذا نظر.

ثم إن الزيادة في الصحيح عليهما تُعْرَف من كتب السنن المعتمدة: كسنن أبي داود، والترمذي، والنسائي، وابن خزيمة، والدارقطني، والحاكم، والبيهقي، وغيرها، منصوصًا على صحته فيها، ولا يكفي وجودُه فيها إلا في كتابِ مَنْ شرط الاقتصار على الصحيح كابن خزيمة، وأصحاب المستخرَجات.

قال العراقي: وكذا لو نصَّ على صحته أحدٌ منهم، ونُقِل عنه ذلك بإسناد صحيح، كما في **سؤالات** أحمد بن حنبل، و**سؤالات** ابن معين وغيرهما.

قال: وإنما أهمله ابن الصلاح بناءً على اختياره أنه ليس لأحد أن يصحِّح في هذه الأعصار، فلا يَكفي وجودُ التصحيح بإسناد صحيح، كما لا يَكفي وجود أصلِ الحديثِ بإسناد صحيح.

واعتنى الحافظ أبو عبد الله الحاكم في **المستدرك** بضبطِ الزائدِ عليهما مما هو على شرطهما، أو شرط أحدهما، أو صحيحٌ وإن لم يوجد شرط أحدهما، معبِّرًا عن الأول بقوله: هذا حديث صحيح على شرط الشيخين، أو على شرط البخاري، أو مسلم، وعن الثاني بقوله: هذا حديث صحيح الإسناد. وربما أورد فيه ما هو في **الصحيحين** أو أحدهما سهوًا. وربما أورد فيه ما لم يصحَّ عنده، منبِّهًا على ذلك.

وهو متساهِل في التصحيح.

قال المصنف في **شرح المهذَّب**: اتفق الحفاظ على أن تلميذَه البيهقيَّ أشدُّ تحرّيًا منه.

Zehebî [ö. 748/1348] onun *el-Müstedrek*'ini telhîs etmiş ve ondaki pek çok hadisi zayıflık ve münkerlik [nekâret] sebebiyle eleştirmiştir. Bunun yanı sıra eserdeki mevzû hadisleri bir cüzde derlemiş ve bu bağlamda 100 kadar hadis zikretmiştir.

Ebû Sa'd [Ahmed b. Muhammed] el-Mâlinî [ö. 412/1022] şöyle demiştir: "Hâkim'in telif ettiği *el-Müstedrek*'i başından sonuna kadar mütalaa ettim, kitapta onların [Buhârî ve Müslim'in] şartlarına uyan hiçbir hadis göremedim."[1]

Zehebî şöyle demiştir:[2] "Bu, Mâlinî'den sâdır olan abartılı ve aşırı bir yorumdur. Aksine eserde her ikisinin şartlarını taşıyan haylice hadis olduğu gibi herhangi birinin şartlarına uygun olan çok sayıda hadis de vardır. Bu iki kısım neredeyse kitabın yaklaşık yarısını teşkil eder. Eserin dörtte birlik kısmındaki hadislerin senedleri birtakım sorunlar ve illet olmakla birlikte sahîhtir. Geriye kalan yaklaşık dörtte birlik kısım ise sahîh olmayan münker ve ileri derecede zayıf rivayetlerdir, bazıları ise uydurmadır."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Hâkim için titiz olmama durumu söz konusudur. Çünkü o, eserinin müsveddelerini üzerinde düzeltmeler yapmak üzere oluşturdu ancak ömrü buna vefa etmedi. Altı ciltten müteşekkil olan *el-Müstedrek*'in ikinci cildinin yaklaşık ortalarında 'Hâkim'in imlâsı burada son bulmuştur' ifadesini gördüm." [İbn Hacer] şöyle devam etmiştir: "Kitabın bundan sonraki kısmı sadece icâzet metodu ile elde edilebilmiştir. Onun talebelerinin en büyüğü ve onunla en fazla birlikteliği olan Beyhakî idi. Beyhakî, imlâ ettirilmemiş bir şeyi ondan naklederken bunu sadece icâzet metodu ile yapardı."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "İmlâ ettirilen kısımdaki gevşeklik, eserin kalan kısmına göre gerçekten az miktardadır."

Hâkim'in sahîh kabul ettiği ancak onun dışında itimat edilen kimselerden tashîh ya da tad'îf şeklinde bir değerlendirme bulamadığımız bir hadisi, kendisini zayıf kılacak açık bir illet ortaya çıkmadığı sürece hasen kabul ederiz.

---

1 Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, IV, 165.

2 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 97.

3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 141. Önceki söz ve münakaşası için bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 312-9. Onun ifadelerinin özeti şudur: "*el-Müstedrek*'te her ikisinin ya da birinin şartlarına uyan hadislerin sayısı binin altındadır." Ayrıca bk. Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs*, I, 41.

وقد لخَّص الذهبيُّ **مستدركه**، وتعقَّب كثيرًا منه بالضعف والنكارة، وجَمَعَ جزءًا فيه الأحاديث التي فيه وهي موضوعة، فذكر نحوَ مئةِ حديث.

وقال أبو سَعْد المَالِيني: طالعتُ **المستدرك** الذي صنَّفه الحاكم من أوله إلى آخره، فلم أَرَ فيه حديثًا على شرطهما.

قال الذهبي: وهذا إسرافٌ وغلوٌّ من الماليني، وإلا ففيه جملةٌ وافرةٌ على شرطهما، وجملة كبيرة على شرط أحدهما، لعل مجموعَ ذلك نحوُ نصف الكتاب، وفيه نحو الربُع مما صحَّ سنده وفيه بعض الشيء، أو له علةٌ، وما بقي ـ وهو نحو الربُع ـ فهو مناكيرُ وواهياتٌ لا تصحُّ، وفي بعض ذلك موضوعات.

قال شيخ الإسلام: وإنما وَقَعَ للحاكم التساهلُ لأنه سوَّد الكتابَ لينقِّحه فأعجَلَتْه المنيَّة. قال: وقد وجدتُ في قريبِ نصفِ الجزءِ الثاني من تجزئةِ ستةٍ من **المستدرك**: إلى هنا انتهى إملاء الحاكم، قال: وما عدا ذلك من الكتاب لا يُوجد عنه إلا بطريق الإجازة، فمِنْ أكبرِ أصحابِه وأكثرِ الناسِ له ملازمةً البيهقيُّ، وهو إذا ساق عنه من غير المُمْلَى شيئًا لا يذكره إلا بالإجازة.

قال: والتساهلُ في القَدْر المُمْلَى قليلٌ جدًّا بالنسبة إلى ما بعده.

فما صححه ولم نجدْ فيه لغيره من المعتَمَدين تصحيحًا ولا تضعيفًا حكمنا بأنه حسن، إلا أن يظهر فيه علةٌ تُوجِبُ ضعفه.

Bedreddîn İbn Cemâ'a şöyle demiştir:[1] "Doğru olan [tutum], böyle bir hadisin durumunun tetkik edilmesi ve durumuna uygun bir şekilde kendisine hasen, sahîh ya da zayıf hükmünün verilmesidir."

Irâkî de ona muvâfakat ederek şöyle der:[2] "Bu tarz hadislere hasen hükmünü vermesi sadece zorlamadır."

[Irâkî] sözlerine şöyle devam etmiştir: Ancak İbnü's-Salâh 'bu dönemlerde artık sıhhat hükmü verme imkanının ortadan kalktığı ve herhangi birinin sahîh hükmü veremeyeceği' şeklindeki kanaatine binaen böyle demiş, bundan dolayı hadisin durumunu ortaya koymaya itibar etmemiştir.

Bundan daha ilginç olan ise bu konunun devamı olan meselede ona muhalefet etmesine rağmen musannif [Nevevî]'nin ona burada muvâfakat etmesidir.

Onun "[Hâkim'in] sahîh kabul ettikleri" şeklindeki ifadesi, haklarında tashîh hükmü vermediği halde eserde tahrîc ettiği rivayetlerden sakınmayı ifade eder; bunlara güvenilmez.[3]

Ebû Hâtim İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, hüküm bakımından ona yani Hâkim'in *Sahîh*'ine yakındır.

"Bu ifade, Hâkim'in kitabının diğerine tercih edildiğini düşündürmektedir; hâlbuki durum tam tersidir" denilmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Mesele böyle değildir. Nevevî'nin kastı, titiz olmama bakımından ikisinin birbirine yakın olduğudur. Ancak Hâkim diğerinden daha mütesâhildir." Hâzimî [ö. 584/1188] şöyle demiştir:[5] "İbn Hibbân hadis konusunda Hâkim'den daha ehliyetlidir."

Şöyle denilmiştir:[6] İbn Hibbân'ın tesâhülü hakkında söylenenler doğru değildir. Aslında mesele onun hasen hadisi sahîh olarak tanımlamış olmasıdır.

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 249.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 249.
3 Abdülvehhâb el-Latîf ise, neşre esas aldığı nüshanın hâmişinde yer alan şöyle bir notu nakleder: "Irâkî *el-Müstedrek* üzerine yaptığı müstahrecde şöyle der: İlim tâlibinin, güvenilemeyecek bir *el-Müstedrek* nüshasından kesin bir ifade ile hadis nakletmesi helal değildir." Hatta özellikle müslüman olmayan kimselerin de hadis kitaplarını çokça istinsâh ettiği şu zamanda güvenilir nüshalardan da [kesin bir ifade ile] hadis nakletmemelidir.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 250.
5 Hâzimî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 133.
6 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 141. Sehâvî de bunu hocası İbn Hacer'den nakletmiştir (bk. *Fethu'l-Mugîs*, I, 43).

قال البدر ابن جماعة: والصوابُ أنه يُتَتبَّع ويُحْكَمُ عليه بما يليق بحاله من الحسن أو الصحة أو الضعف.

ووافقه العراقي وقال: إن حكمه عليه بالحسْن فقط تَحَكُّم.

قال: إلا أن ابن الصلاح قال ذلك بناءً على رأيه: أنه قد انقطع التصحيح في هذه الأعصار، فليس لأحد أن يصحِّحه، فلهذا قَطَعَ النظر عن الكشف عليه.

والعجبُ من المصنف كيف وافقه هنا مع مخالفته له في المسألة المبنيِّ عليها، كما سيأتي.

وقوله «فما صححه»: احترازٌ مما خرَّجه في الكتاب ولم يصرِّح بتصحيحه، فلا يُعتمدُ عليه.

ويُقَارِبُه أي: صحيحَ الحاكم **في حُكْمِه صحيحُ أبي حاتم ابن حِبّان، والله أعلم.**

قيل: إن هذا يُفْهِم ترجيحَ كتاب الحاكم عليه، والواقعُ خلافُ ذلك.

قال العراقي: وليس كذلك، وإنما المرادُ أنه يقاربُه في التساهل، فالحاكم أشدُّ تساهلاً منه. قال الحازمي: ابنُ حبانَ أمكنُ في الحديث من الحاكم.

قيل: وما ذُكِر من تساهُل ابنِ حبان ليس بصحيح، فإن غايتَه أنه يُسمِّي الحسنَ صحيحًا،

Onun mütesâhil olduğu yargısı, eserinde hasen hadislerin yer almasından kaynaklanıyorsa, bu sadece bir ıstılâh konusunda tartışmadır. Eğer bu yargı sıhhat şartlarının zayıflığı üzerinden dile getiriliyorsa, İbn Hibbân râvisi müdellis olmayıp hocasından işiten sika biri, hadisi alan da ondan işiten biri olduğu müddetçe ve irsâl ve inkıtâ söz konusu olmadığı takdirde rivayeti *Sahîh*'inde tahrîc etmiştir.

Şayet râvi hakkında bir cerh ya da ta'dîl yoksa, râvinin rivayeti naklettiği hocaların ve kendisinden rivayette bulunanların her biri sika ise ve râvi münker hadisler nakletmeyen biriyse bu durumda o, İbn Hibbân'a göre sikadır.

Onun *Kitâbü's-Sikât*'ında durumu böyle olan pek çok râvi vardır. Kendisinin kullanımını [yani ıstılahını] bilmeyen kimseler bu tarz râvileri sika kabul etmesi dolayısıyla zaman zaman onu eleştirmişlerdir. Ancak ona bu konuda itiraz edilemez; çünkü [onun sika kavramına yüklediği anlam budur ve] ıstılâhın farklı kullanımı eleştiri sebebi olamaz. Bu, Hâkim'in şartından daha alt bir mertebededir. Çünkü o, Şeyhayn'ın *Sahîh*'te hadislerini aldığı râvilerin ayarındaki kimselerden rivayette bulunmayı şart olarak belirlemiştir.

Özetle İbn Hibbân belirlediği şartlara bağlılık göstermiş, Hâkim ise böyle davranamamıştır.

Faydalar:

Birincisi: İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inin tertibi özgündür; ne konulara göre ne de müsnedlere göredir. Bundan dolayı o, eserini *et-Tekâsîm ve'l-Envâ'* olarak adlandırmıştır.

Bunun sebebi onun kelâm, astronomi [nücûm] ve felsefe bilen biri olmasıdır. O, bundan dolayı eleştirilere maruz kaldı ve zındık olmakla ithâm edildi. Öyle ki neredeyse idamına hükmedilecekti. Sonrasında Sicistân'dan Semerkand'a sürgün edildi. Onun kitabının [içeriğine] vâkıf olmak gerçekten zordur.

Geç dönem âlimlerinden biri [olan İbn Balabân (ö. 739/1339)] bu eseri konularına göre tertip etmiş;[1] Ebü'l-Fazl el-Irâkî bu kitap için bir etraf çalışması yapmıştır.[2] Ayrıca Hâfız Ebü'l-Hasan el-Heysemî [ö. 807/1405] bu eserin *Sahîhayn*'a olan zevâidini müstakil olarak bir ciltte derlemiştir.

1 Kitabının adı el-İhsân fî takrîbi *Sahîh İbn Hibbân*'dır.

2 Süyûtî'nin işaret ettiği eser Irâkî'nin, İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'inin üçüncü kısmının altmışıncı nev'ine kadar olan hadislerin ilk cümleleri için çıkardığı fihrist olmalıdır (bk. Mehmet Ali Sönmez, "el-Müsnedü's-sahîh", *DİA*, XXXII, 108) [çevirenin notu].

فإن كانت نسبته إلى التساهل باعتبار وُجْدانِ الحسن في كتابه: فهي مُشَاحَّة في الاصطلاح، وإن كانتْ باعتبار خِفَّة شروطه: فإنه يُخرِّج في **الصحيح** ما كان راويه: ثقةً، غيرَ مدلِّس، سمعَ من شيخه، وسمعَ منه الآخِذُ عنه، ولا يكونُ هناك إرسالٌ ولا انقطاع.

وإذا لم يكنْ في الراوي جرح ولا تعديل، وكان كلٌّ من شيخه، والراوي عنه ثقةً، ولم يأْتِ بحديثٍ منكَر: فهو عنده ثقة.

وفي **كتاب الثقات** له كثيرٌ ممَّن هذه حالُه، ولأجل هذا ربما اعتَرَض عليه في جعلهم ثقاتٍ مَنْ لا يعرفُ اصطلاحه، ولا اعتراضَ عليه، فإنه لا مشاحَّة في ذلك. وهذا دون شرطِ الحاكم، حيثُ شرط أن يُخْرِج عن رواةٍ خرّج لمِثْلهم الشيخان في **الصحيح**.

فالحاصل: أن ابن حبان وفَّى بالتزام شروطه، ولم يُوَفِّ الحاكم.

فوائد:

الأولى: **صحيح** ابن حبان ترتيبه مختَرَعٌ، ليس على الأبواب ولا على المسانيد، ولهذا سماه **التقاسيم والأنواع**.

وسببُه: أنه كان عارفًا بالكلام والنجوم والفلسفة، ولهذا تُكُلِّم فيه ونُسِب إلى الزندقة، وكادوا يحكُمون بقتله، ثم نُفي من سِجِسْتان إلى سَمرْقند. والكشفُ من كتابه عَسِر جدًّا.

وقد رتَّبه بعض المتأخرين على الأبواب، وعَمِل له الحافظ أبو الفضل العراقي **أطرافًا**، وجرَّد الحافظ أبو الحسن الهيثمي زوائده على الصحيحين في مجلد.

İkincisi: Aşırı titizliği sebebiyle İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inden daha üst bir mertebededir. Öyle ki o, isnâd hakkındaki en küçük bir eleştiride dahi sahîh hükmü vermede tevakkuf edip "eğer haber sahîhse" ya da "eğer sâbit olmuşsa" gibi ifadeler kullanır.

İleride zikredilecek olan müstahreç türü eserler hariç tutulacak olursa sahîh hadisleri derleme konusunda yazılan eserlerden biri de Saîd İbnü's-Seken'in [ö. 353/964] *es-Sünenü's-Sıhâh*'ıdır.

Üçüncüsü: Hatîb ve daha başkaları *el-Muvatta*'ın câmi ve müsned türü eserlerin tamamından daha öncelikli olduğunu ifade etmiştir.[1] Buna göre o, Hâkim'in *Sahîh*'inden sonra gelir. *el-Muvatta*'ın pek çok rivayeti vardır ve bunların en hacimlisi Ka'nebî'nin [ö. 221/836] rivayetidir.

Alâî şöyle demiştir: [2] *el-Muvatta*'ı Mâlik'ten pek çok kimse rivayet etmiştir ve onların rivayetlerinde takdîm-te'hîr, ziyâde-noksanlık tarzında farklılıklar vardır. Rivayet edilen [*Muvatta* nüshalarının] en hacimlisi ve en çok fazlalık içereni, Ebû Mus'ab rivayetidir. İbn Hazm [ö. 456/1064] "Ebû Mus'ab'ın bu *el-Muvatta*'ında diğer *Muvatta*'lara ilave olarak 100 kadar hadis vardır" demiştir.

İbn Hazm ise [eserlerin sıralamasında] şöyle demiştir:[3] "En iyi kitaplar önce *Sahîhayn*, ondan sonra Saîd İbnü's-Seken'in *Sahîh*'i, İbnü'l-Cârûd'un [ö. 307/919] *el-Müntekâ*'sı[4] ve Kâsım b. Esbağ'ın [ö. 340/951] *el-Müntekâ*'sıdır.[5]

Bu eserlerden sonra Ebû Davud [ö. 275/889] ve Nesâî'nin kitapları; Kâsım b. Esbağ'ın ve Tahâvî'nin [ö. 321/933] eserleri, Ahmed [b. Hanbel], Bezzâr, Ebû Şeybe'nin iki oğlu Ebû Bekir ve Osman, İbn Râhûye, Tayâlisî, Hasan b. Süfyân, Müsnedî [ö. 229/844], İbn Sencer [ö. 258/871], Ya'kûb b. Şeybe [ö. 262/875], Ali b. el-Medînî [ö. 234/848] ve İbn [Ebû] Gareze'nin [ö. 276/889] *Müsned*'leri ve aynı minval üzere yazılmış sadece Allah Resûlü'nün (*sav*) sözlerini derleyen diğer eserler gelir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 186.
2 Alâî, *Bugyetü'l-Mültemis*, s. 89.
3 Zehebî, *Siyer*, XVIII, 202.
4 Eserin tam adı *el-Münteka mine's-Süneni'l-Müsnede an Rasûlillâh fi'l-Ahkâm*'dır. İbn Huzeyme'nin Sahîh'i üzerine yapılmış bir müstahreç gibidir. Eserde 800 civarında hadis vardır (bk. *er-Risâletü'l-Müstatrefe*, s. 25).
5 Eser, İbnü'l-Cârûd'unkine benzer ancak ondan daha özenlidir (bk. *er-Risâletü'l-Müstatrefe*, s. 25).

الثانية: **صحيح** ابن خزيمة أعلى مرتبةً من **صحيح** ابن حبان، لشدَّة تحرِّيه، حتى إنه يتوقَّف في التصحيح لأدنى كلامٍ في الإسناد، فيقول: إنْ صحَّ الخبر، أو إنْ ثَبَتَ كذا، ونحوَ ذلك.

ومما صُنِّف في الصحيح أيضًا ـ غيرَ المستخرَجات الآتي ذكرُها ـ **السنن الصحاح** لسعيد ابن السَّكَن.

الثالثة: صرَّح الخطيبُ وغيرُه بأن **الموطأ** مقدَّم على كل كتاب من الجوامع والمسانيد، فعلى هذا هو بعدَ **صحيحِ** الحاكم، وهو رواياتٌ كثيرة، وأكبرُها روايةُ القَعْنَبي.

وقال العلائي: روى **الموطأ** عن مالك جماعاتٌ كثيرة، وبين رواياتِهم اختلافٌ من تقديم وتأخير، وزيادة ونقص، ومن أكبرِها وأكثرِها زياداتٍ روايةُ أبي مُصْعَب، قال ابن حزم: في **موطأ** أبي مُصْعَب هذا زيادة على سائرِ الموطآت نحوُ مئةِ حديث.

وأما ابن حزم فإنه قال: أَولَى الكتب: **الصحيحان**، ثم **صحيح** سعيد ابن السَّكَن، **والمنتقى** لابن الجارود، **والمنتقى** لقاسم بن أَصْبَغ.

ثم بعد هذه الكتب كتابُ أبي داود، وكتاب النسائي، ومصنَّف قاسم ابن أَصْبَغ، ومصنَّف الطحاوي، **ومسانيد**: أحمدَ، والبزار، وابني أبي شيبة: أبي بكرٍ وعثمان، وابنِ راهُويَه، والطيالسي، والحسن بن سفيان، والمُسْنَدي، وابن سِنْجِر، ويعقوب بن شيبة، وعلي ابن المديني، وابن أبي غَرَزَة، وما جَرَى مَجْراها التي أُفرِدتْ لكلام رسول الله صلى الله عليه وسلم صِرْفًا.

Bu kitapların ardından içerisinde hem Hz. Peygamber'in hem de başkalarının rivayetlerinin yer aldığı eserler gelir.

Onlardan sonra içinde sahîh hadisler bulunanlar gelir ki bu daha iyidir.[1] Abdürrezzâk'ın [ö. 211/826], İbn Ebû Şeybe'nin, Bakî b. Mahled'in [ö. 276/889] *el-Musannef*leri; Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin [ö. 294/906], İbnü'l-Münzir'in eserleri gelir.

Sonra Hammâd b. Seleme, Saîd b. Mansûr, Vekî' ve [Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed] el-Firyâbî'nin [ö. 301/913] *el-Musannef*leri, Mâlik, İbn Ebû Zi'b ve İbn Vehb'in [ö. 197/813] *Muvatta*'ları, Ahmed b. Hanbel'in *mesâil*leri, Ebû Ubeyd [Kâsım b. Sellâm] [ö. 224/838] ve Ebû Sevr'in [ö. 240/854] *fıkıh*ları gelir."

Şu'be, Süfyân, Leys [b. Sa'd], Evzâî, Humeydî, İbn Mehdî ve Müsedded'in hadislerinin [derlendiği müstakil kitaplar] gibi bu türden meşhur olan eserler ve onların tarzındaki diğer kitaplar gelir.

Bunlar Mâlik'in *Muvatta*'ının tabakasıdır. Bunların bir kısmı ondan daha fazla, bir kısmı onun kadar, bir kısmı ise ondan daha az sahîh hadis içermektedir.

Şu'be'nin hadisleri içerisindeki sahîhleri saydım ve onların 800 kadar müsned hadis olduğunu gördüm. Mürseller ise 200'ün üzerindeydi. Mâlik'in *el-Muvatta*'ında ve Süfyân b. Uyeyne'nin hadisleri içerisindeki [sahîh hadisleri] saydım, her ikisinde de 500 kadar müsned ve 300 kadar da mürsel hadis tespit ettim. Bizzat Mâlik eserindeki 70 kadar hadisle amel etmeyi terk etmiştir. Yine onda cumhûr ulemânın hatalı kabul ettiği bazı zayıf hadisler vardır. Onun [İbn Hazm'ın] *Merâtibü'd-Diyâne* adlı kitabından özetle yapılan alıntı burada bitmiştir.

Sahîhle ilgili meselelerin üçüncüsü, *Sahîhayn* üzerine yapılan tahrîc kitaplarıdır. İsmâilî, Berkânî [ö. 425/1033], Ebû Ahmed el-Gıtrîfî [ö. 377/987], Ebû Abdullah b. Ebû Zühl [ö. 378/988] ve Ebû Bekir b. Merdûye'nin [ö. 416/1025] Buhârî üzerine olan *el-Müstahrec*'leri;

1 Zehebî'nin ifadesinde olmayan bu kısım buraya uymamaktadır. M. Avvâme'nin belirttiği üzere iki önceki paragrafın sonunda olması daha uygundur (*Tedrîb*, II, 403, dp. 2) [çevirenin notu].

ثم بعدها الكتب التي فيها كلامُه وكلامُ غيره.

ثم ما كان فيه الصحيحُ فهو أجلُّ، مثل: **مصنف** عبد الرزاق، **ومصنف** ابن أبي شيبة، **ومصنف** بَقيّ بنِ مَخْلَدٍ، وكتاب محمد بن نصر المروزي، وكتاب ابن المنذر.

ثم **مصنَّف** حماد بن سَلَمة، **ومصنَّف** سعيد بن منصور، **ومصنف** وكيع، **ومصنف** الفِرْيابي، **وموطأ** مالك، **وموطأ** ابن أبي ذئب، **وموطأ** ابن وهب، **ومسائل** ابن حنبل، **وفقه** أبي عبيد، **وفقه** أبي ثور.

وما كان من هذا النمَط مشهورًا، كحديث: شعبة، وسفيان، والليث، والأوزاعي، والحميدي، وابن مهدي، ومسدَّد، وما جَرَى مَجْراها.

فهذه طبقة **موطأ** مالك، بعضُها أجمعُ للصحيح منه، وبعضُها مثلُه، وبعضها دونه.

ولقد أحصيتُ ما في حديث شعبة من الصحيح فوجدتُه ثمان مئة حديثٍ ونيفًا مسنَدةً، ومرسلاً يزيد على المئتين، وأحصيتُ ما في **موطأ** مالك، وما في حديث سفيان بن عيينة، فوجدت في كلِّ واحدٍ منهما من المسند خمس مئة ونيفًا مسندًا، وثلاث مئة مرسلاً ونيفًا، وفيه نيف وسبعون حديثًا قد تَرَك مالكٌ نفسُه العملَ بها، وفيه أحاديثُ ضعيفةٌ وهَّاها جمهور العلماء. انتهى ملخصًا من كتابه **مراتب الديانة**.

الثالثة من مسائل الصحيح: **الكتب المخرَّجة على الصحيحين** كـ**المستخرج**: للإسماعيلي، وللبَرْقاني، ولأبي أحمد الغِطْريفي، ولأبي عبد الله ابن أبي ذُهْل، ولأبي بكر ابن مَرْدُويه: على البخاري.

Ebû Avâne el-İsferâyînî [ö. 316/929], Ebû Ca'fer b. Hamdân [ö. 311/924], Ebû Bekir Muhammed b. Recâ en-Neysâbûrî [ö. 286/899], Ebû Bekir el-Cevzakî [ö. 388/998], Ebû Hâmid eş-Şârekî [ö. 355/966], Ebü'l-Velîd b. Hassân b. Muhammed el-Kureşî [ö. 355/966], Ebû İmrân Musa b. el-Abbâs el-Cüveynî [ö. 323/935], Ebü'n-Nasr et-Tûsî [ö. 344/955] ve Ebû Saîd b. Ebû Osman el-Hîrî'nin [ö. 353/964] Müslim üzerine olan *Müstahrec*'leri;

Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1039], Ebû Abdullah b. el-Ahrem [ö. 344/955], Ebû Zer el-Herevî [ö. 434/1042], Ebû Muhammed b. Hallâl [ö. 439/1047], Ebû Ali el-Mâsercisî [ö. 365/976], Ebû Mes'ûd Süleyman b. İbrahim el-İsfahânî [ö. 486/1093] ve Ebû Bekir [İbn Mencûye] el-Yezdî'nin [ö. 428/1037] her ikisi [hem Buhârî hem Müslim] üzerine [ayrı ayrı] yaptıkları *Müstahrec*'leri;

Ebû Bekir b. Abdân eş-Şîrâzî'nin [ö. 388/998] de her ikisi üzerine tek bir kitapta yaptığı *Müstahrec*'i bulunmaktadır.

Müstahrecin konusu Irâkî'nin şu ifadelerinde olduğu gibidir:[1] Müstahrec sahibi [üzerinde çalışma yapacağı] kitabı alır ve onun [tüm] hadislerini kitap sahibinin tarîklerinin dışında kendisine ait isnâdlarla tahrîc eder. Böylece kitap sahibi ile onun hocasında ya da daha üst tabakasında buluşur.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] *Müstahrec*'de, âli bir isnâd bulunması veya önemli bir ziyâde gibi bir mazeret olmadığı sürece [eser sahibine yakın] alt tabakadaki bir hocaya ulaşan senedin bırakılıp daha üst tabakadaki bir hocaya gidilmemesi şarttır.

Yine [İbn Hacer] şöyle der: Bundan dolayı Ebû Avâne, Müslim üzerine yaptığı *Müstahrec*'inde Müslim'in bütün tarîklerini zikrettikten sonra "Buradan itibaren müstahrec sahibinin derlediğidir" der ve sonra bir üst tabakada Müslim'le buluştuğu isnâdları sevk eder. O bazen de şöyle der: "Buradan itibaren [gelecek hadisleri] o ikisi tahrîc etmemiştir."

[İbn Hacer] şöyle der: Onun bu son ifadesiyle Buhârî ve Müslim'i kastettiği zannedilmemelidir. Zira ben onun böyle davrandığı yerleri inceledim ve Müslim ile Ebü'l-Fazl Ahmed b. Seleme'yi kastettiğini tespit ettim. Bu zat, Müslim'in dostuydu, tıpkı Müslim'inki gibi bir eser telif etmişti.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 18.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 145.

ولأبي عَوَانة الإِسْفَرايني، ولأبي جعفر ابن حمدان، ولأبي بكر محمد ابن رجاء النيسابوريَّيْن، ولأبي بكر الجَوْزَقي، ولأبي حامد الشارَكي، ولأبي الوليد حسان بن محمد القرشي، ولأبي عمران موسى بن العباس الجُوَيْني، ولأبي النضر الطُّوسي، ولأبي سعيد بن أبي عثمان الحِيري: على مسلم.

ولأبي نُعيم الأَصْبَهاني، وأبي عبد الله ابن الأَخْرم، وأبي ذر الهرَوي، وأبي محمد الخلاَّل، وأبي علي الماسَرْجِسي، وأبي مسعود سليمان بن إبراهيم الأَصْبَهاني، وأبي بكر اليَزْدي: على كلٍّ منهما.

ولأبي بكر ابن عَبدان الشيرازي عليهما في مؤلَّف واحد.

وموضوع المُسْتَخْرَج ـ كما قال العراقي ـ: أن يأتيَ المصنفُ إلى الكتاب فيخرجَ أحاديثَه بأسانيدَ لنفسه، من غيرِ طريقِ صاحبِ الكتاب، فيجتمعَ معه في شيخه أو مَن فوقه.

قال شيخ الإسلام: وشَرطُه أن لا يَصِلَ إلى شيخٍ أبعدَ حتى يَفْقِدَ سندًا يُوصِله إلى الأقرب، إلا لعذرٍ: من علوٍّ، أو زيادةٍ مهمة.

قال: ولذلك يقولُ أبو عَوَانة في **مستخرَجه** على مسلم بعد أن يسوقَ طُرُقَ مسلمٍ كلَّها: من هنا لمخرجه، ثم يسوقُ أسانيدَ يجتمع فيها مع مسلم فيمن فوق ذلك، وربما قال: من هنا لم يخرجاه.

قال: ولا يُظَنُّ أنه يعني البخاريَّ ومسلمًا، فإني استقريتُ صنيعَه في ذلك فوجدتُه إنما يعني مسلمًا وأبا الفضل أحمدَ بنَ سلمة، فإنه كان قرينَ مسلم، وصنَّف مثلَ مسلم.

Bazı kereler müstahreci yazan müellif razı olacağı bir sened bulamadığı zaman bazı hadisleri eserine almaz, bazen de isnâdları, eser sahibinin tarîki ile zikreder.

Mezkûr müstahreclerin lafızlarda onlarla yani *Sahîhayn* ile uyumlu olmaları zorunlu değildir. Çünkü müstahrec sahipleri hadisleri kendi hocalarından aldıkları lafızlarla nakletmektedirler. Bundan dolayı az da olsa lafızlarda ve çok daha az olarak manada farklılıklar söz konusu olmuştur.

Beyhakî'nin *es-Sünen*, *el-Ma'rife* ve diğer bazı eserlerde, Begavî'nin *Şerhu's-Sünne*'de ve benzeri kimselerin "Bunu Buhârî veya Müslim rivayet etmiştir" diyerek naklettikleri hadislerde de böyledir. [Yani] bunların bir kısmında da hem mana hem de lafız bakımından farklılık vardır. Onların bu sözleriyle kastettikleri, Buhârî ve Müslim'in bunun yani hadisin, kendilerinin zikrettiği lafzını değil aslını rivayet ettikleridir. Bu durumda senin onlardan yani mezkûr müstahrec türü eserlerden o ikisi [Buhârî ve Müslim] ile karışılaştırmadan "Bu hadis onlarda yani *Sahîhayn*'da böyledir" diyerek hadis nakletmen câiz olmaz ya da musannif, "Onlar, hadisi bu lafızla rivayet etmişlerdir" demelidir. Ancak *Sahîhayn*'ı ihtisâr eden kimselerin durumu farklıdır. Çünkü onlar, eserlerinde bizzat o ikisinin lafızlarını ziyâde ve değiştirme olmaksızın naklederler. Bu durumda senin muhtasarlardan nakilde bulunup lafızla da olsa onu *Sahih*'e nispet etme imkânın bulunmaktadır.

[İbnü'l-Harrât] Abdülhak [b. Abdurrahman]'ın [ö. 582/1186] *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eseri de böyledir. Ebû Abdullah [Muhammed b. Fettûh] el-Humeydî el-Endelüsî'nin [ö. 488/1095] *el-Cem*'ine gelince, onda *Sahîhayn* üzerine haklarında herhangi bir açıklama yapılmadan bazı lafız ziyâdeleri ve eklemeler vardır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bu durum eserde çokça görülür. Zaman zaman [Humeydî'nin] eserinde yer alan ifadeleri ayırt edemeyen kimseler hadisi *Sahîh*'ten rivayet ederler. Böyle yapan kimse hatalıdır. Çünkü o ifadeler [*Sahîh*'te] yer almayan ziyâdelerdir."

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 17, 19.

وربما أسقط المستخرِج أحاديثَ لم يجدْ له بها سندًا يَرْتَضيه، وربما ذَكَرها من طريقِ صاحبِ الكتاب.

ثم إن المستخرَجات المذكورة لم يُلْتَزَم فيها موافقتُهما أي: **الصحيحين** في الألفاظ، لأنهم إنما يَروون بالألفاظ التي وَقَعَت لهم عن شيوخهم، فحصلَ فيها تفاوتٌ قليلٌ في اللفظ، و في المعنى أقلُّ.

وكذا ما رواه البيهقي في **السنن**، و**المعرفة** وغيرهما، والبغوي في **شرح السنة**، وشِبهُهُما، قائلينَ: رواه البخاري أو مسلم: وَقَعَ في بعضه أيضًا تفاوتٌ في المعنى وفي الألفاظ، فمرادُهم بقولهم ذلك: أنهما رَوَيا أصلَه أي: أصلَ الحديث دون اللفظ الذي أوردوه، وحينئذ فلا يجوز لك أن تنقُلَ منها أي: من الكتب المذكورة من المستخرَجات وما ذُكِر حديثًا وتقولَ فيه: هو كذا فيهما أي: **الصحيحين** إلا أن تُقابِلَه بهما، أو يقولَ المصنف: أخرجاه بلفظه، بخلاف المختصَرات من الصحيحين، فإنهم نقلوا فيها ألفاظهما من غير زيادة ولا تغيير، فلك أن تنقلَ منها، وتعزوَ ذلك **للصحيح** ولو باللفظ.

وكذا **الجمع بين الصحيحين** لعبد الحق. أما **الجمع** لأبي عبد الله الحُمَيدي الأندلسي ففيه زيادةُ ألفاظٍ وتتمَّاتٌ على **الصحيحين** بلا تمييز.

قال ابن الصلاح: وذلك موجود فيه كثيرًا، فربما نَقَلَ من لا يميّز بعضَ ما يجدُه فيه عن الصحيح، وهو مخطئٌ، لكونه زيادةً ليست فيه.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bu, Humeydî'nin eleştirildiği konulardandır. Çünkü o, iki kitabı [Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerini] birleştirmiştir ancak ziyâdeler kime aittir?" Irâkî sözlerine şöyle devam eder: "İbnü's-Salâh'ın ifadesi, Humeydî'nin eserinde görülen ziyâdelerin sahîh hükmünde olmasını gerektirir. Ancak durum böyle değildir. Çünkü Humeydî o ifadeleri, müstahrec türü eser yazan kimseler gibi kendi senedi ile rivayet etmemiştir. Aynı şekilde lafız ziyâdelerinde bulunduğunu ve bu ziyâdelerde sahîh olmayı şart koştuğunu belirtmediğinden ona uymak [ve böylece fazlalık lafızlara sahîh demek] mümkün değildir."

Derim ki: Irâkî'nin İbnü's-Salâh'dan naklettiği ifade dördüncü faydada yer alır. O şöyle demiştir:[2] "[Hadisin] sahîh olmayı şart koşan bir kitapta yer alması yeterlidir. Müstahrec türü eserlerde yer alan, [*Sahîh*'teki] mahzûf ifadeleri tamamlama ya da şerh kabilinden ziyâdelerin durumu da böyledir. Bunların çoğu Humeydî'nin *el-Cem'*inde mevcuttur." [İbnü's-Salâh'ın ifadesi burada bitti.] Bu görüşler yorumlanmaya müsaittir. Buna dikkat edilmelidir.

Daha sonra Şeyhülislâm [İbn Hacer'in] şöyle dediğini gördüm:[3] Humeydî, kendisine yapılan itiraz noktalarını geçersiz kılacak şeylere genel ve ayrıntılı olarak işaret etmiştir.

Genel nitelikli açıklamaları: O *el-Cem'*in girişinde şöyle demiştir:[4] "Zaman zaman tamamlayıcı bilgi [tetimmât] ve bazı hadis lafızlarının şerhi gibi ziyâdelerde bulundum. Bu ziyâdelere İsmâilî ve Berkânî gibi *Sahîh*'e özen gösteren kimselerin kitaplarında rastladım."

Onun ayrıntılı izahları ise "açık" ve "kapalı" olmak üzere ikiye ayrılır.

Açık olan: O bir hadisi sevk etmekte, sonra da hadisin ortasında "Buhârî'nin rivayeti burada bitmiştir. Bundan sonrasını Berkânî eklemiştir" demektedir.

Gizli olan: O, bir hadisi asıl olan tam şekliyle ve ziyâdeyle zikretmekte, sonra da şöyle demektedir: "Hadisin başından şuraya kadar olan kısmını

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 20.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 17, 19.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 153; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 300-10.
4 Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, I, 74-5.

قال العراقي: وهذا مما أُنْكِر على الحميدي، لأنه جَمَعَ بين كتابين، فمن أين تأتي الزيادة. قال: واقتضى كلامُ ابن الصلاح أن الزياداتِ التي تقع في كتاب الحميدي لها حكم الصحيح، وليس كذلك، لأنه ما رواها بسنده، كالمستخرِج، ولا ذَكَرَ أنه يزيد ألفاظًا واشترط فيها الصحة حتى يُقَلَّد في ذلك.

قلت: هذا الذي نَقَلَه عن ابن الصلاح وقع له في الفائدة الرابعة، فإنه قال: ويَكْفي وجودُه في كتابِ مَن اشترط الصحيح، وكذلك ما يُوجَد في الكتب المخرَّجة: من تتمةٍ لمحذوف، أو زيادةِ شرح، وكثيرٌ من هذا موجود في **الجمع** للحميدي. انتهى. وهذا الكلام قابلٌ للتأويل، فتأَمَّلْ.

ثم رأيتُ عن شيخ الإسلام قال: قد أشار الحميدي إجمالاً وتفصيلاً إلى ما يُبْطِل ما اعتُرِض به عليه.

أما إجمالاً: فقال في خطبة **الجمع**: وربما زِدتُ زياداتٍ من تتماتٍ وشرحٍ لبعضِ ألفاظِ الحديث ونحو ذلك، وقفتُ عليها في كُتُب من اعتنى بالصحيح كالإسماعيلي والبَرْقاني.

وأما تفصيلاً: فعلى قسمين: جَليٍّ وخَفيٍّ.

أما الجليُّ: فيسوقُ الحديثَ ثم يقول في أثنائه: إلى هنا انتهت رواية البخاري، ومن هنا زاده البَرْقاني.

وأما الخفي: فإنه يسوقُ الحديث كاملاً أصلاً، وزيادة، ثم يقول: أما من أوله إلى موضع كذا:

falanca nakletmiştir, onun dışındakileri ise filanca eklemiştir" ya da "Bu lafzı filanca ziyâde etmiştir" vb. İbnü's-Salâh bu duruma "Zaman zaman ifadeleri ayırt edemeyen kimseler… nakilde bulunurlar" diyerek işaret etmiştir. Bu durumda onun ziyâdeleri, Humeydî, onları *Sahîh* üzerine araştırma yapan [İsmâilî ve Berkânî gibi] kimselerden nakletiği için sahîh hükmündedirler.

Önemli Bir Not:

Daha önce bahsi geçen Beyhakî ve daha başkalarının hadisi *Sahîh*'e nispet etmeleri ile kastedilen şey *Sahîh*'te hadisin bir aslının yer aldığıdır. Ancak aksinin [yani bizzat hadisin kendisinin eserde yer almasının] daha iyi olacağında ve ıstılâhı bilmeyen kimselerin karışıklığa düşmesinden korunmak için açıklamaya özen göstermek gerektiğinde şüphe yoktur.

İbn Dakîkul'îd bu konuda güzel bir detaylandırma yapmıştır. Şöyle ki:[1] Rivayet pozisyonunda olunduğunda [rivayet edilen eserdeki lafızlardan] farklı da olsa [hadisi] kitaba nispet etme hakkın vardır. Çünkü muhaddislerin kastı büyük oranda seneddir ve hadisin aslına vâkıf olmaktır. [Rivayet edilen hadisi] delil olarak kullanma konumunda ise durum böyle değildir. Buna göre "Mu'cem" ve "meşyaha" türü eserlerde hadis rivayet eden kimselerin [söz konusu rivayeti, üzerine müstahrec çalışması yapılan esere] mutlak olarak nispetlerinde herhangi bir sakınca yoktur. Bu hadislere konulu çalışmalarda yer verecek kimselerin ise, bunu yapmaları uygun olmaz; özellikle de konu başlığına uygun olan kısmın *Sahîh*'te geçmeyen bir parça olması durumunda.

[Buhârî ve Müslim'e] müstahrec olarak yazılan eserlerin iki faydası vardır. Bunlardan ilki âlî isnâddır. Çünkü müstahrec yazarı bir hadisi şayet Buhârî'nin tarîkiyle rivayet edecek olsa, bu durumda müstrahrecinde naklettiğinden daha nâzil bir tarîkle rivayette bulunmuş olacaktır.

Örneğin Ebû Nuaym [336-430/948-1038], Buhârî [194-256/810-870] ya da Müslim [206-261/821-875] tarîkiyle Abdürrezzâk'tan [126-211/743-826-7] bir hadis rivayet edecek olsa, ona ancak dört râvi ile ulaşabilir. Öte yandan Taberânî [260-360/873-971] vasıtasıyla Deberî'den [ö. 285/898] rivayet etmesi durumunda iki râvi ile Abdürrezzâk'a ulaşabilir.

1 Onun ifadeleri *Şerhu'l-İlmâm*'da yer alır (I, 171). Süyûtî ise bu ifadeleri İbn Hacer'den alıntılamıştır (*en-Nüket*, I, 311).

فرواه فلان، وما عداه زاده فلان، أو يقول: لفظة كذا زادها فلان، ونحو ذلك. وإلى هذا أشار ابن الصلاح بقوله: فربما نقل من لا يميّز، وحينئذ فلزياداته حكمُ الصحةِ، لنقله لها عمن اعتنى بالصحيح.

مهمة:

ما تقدَّم عن البيهقيّ ونحوِه من عَزْوِ الحديثِ إلى **الصحيح**، والمرادُ أصلُه: لا شك أن الأحسنَ خلافُه، والاعتناءُ بالبيان، حذرًا من إيقاع مَنْ لا يعرف الاصطلاحَ في اللَّبْس.

ولابن دقيق العيد في ذلك تفصيلٌ حسن وهو: أنك إذا كنتَ في مقام الرواية فلك العزوُ ولو خالف، لأنه عُرِف أن جُلَّ قصدِ المحدِّث السندُ والعثورُ على أصل الحديث، دون ما إذا كنتَ في مقام الاحتجاج، فمن رَوَى في المعاجم والمَشْيَخات ونحوِها فلا حرج عليه في الإطلاق، بخلاف من أورد ذلك في الكتب المبوَّبة، لا سيما إن كان الصالح للترجمة قطعةً زائدة على ما في **الصحيح**.

وللكُتُب المخرَّجة عليهما فائدتان، إحداهما: **علوُّ الإسناد**، لأن مصنف المستخرَج لو روى حديثًا ـ مثلاً ـ من طريق البخاري لَوَقع أنزلَ من الطريق الذي رواه به في المستخرَج.

مثاله: أن أبا نُعَيم لو رَوَى حديثًا عن عبد الرزاق من طريق البخاري أو مسلم: لم يَصِلْ إليه إلا بأربعة، وإذا رواه عن الطبراني، عن الدَّبَري ـ بفتح الموحدة ـ، عنه: وَصَل باثنين.

Aynı şekilde Tayâlîsî'nin [133-204/750-819] *el-Müsned*'indeki bir hadisi Müslim tarîkiyle rivayet edecek olsa bu durumda kendisi ile Tayâlîsî arasında dört kişi olacaktır: Kendisi ile Müslim arasındaki iki hoca ve Müslim ile Müslim'in hocası. Ancak İbn Fâris vasıtasıyla Yunus b. Habîb'den rivayet etse bu durumda iki râvi ile Tayâlîsî'ye ulaşabilecektir.

Diğer fayda ise sahîh hadisleri artırmaktır. Çünkü bu eklenen rivayetler de o ikisinin [Buhârî ve Müslim] isnâdlarıyla nakledildikleri için sahîhlerdir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: [1] Bu, müstahrec sahibinin isnâdı ile esas alınan eserin müellifinin isnâdının birleştiği hoca veya ondan bir üst tabakada yer alan kimse hakkında kabul edilebilir. Ancak müstahrec sahibi ile o hoca arasında yer alan kimsenin durumunun cerh-ta'dîl bakımından incelenmesi gerekir. Çünkü müstahrec sahibi bu konuda kendisini sahîhlikle yükümlü tutmamıştır. Onun bütün gayesi âli isnâddır. Eğer bunu elde ederse amacına ulaşmış olur. Bununla birlikte [naklettiği hadis] sahîh olursa ya da hadiste bir ziyâde söz konusu olursa, bu kasıtlı olmadan ortaya çıkan ilave bir güzelliktir. Ancak böyle olmadığında bilinmelidir ki müstahrec sahibinin gayreti buna yönelik değildir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: İbnü's-Salâh burada, kendisinden sürekli olarak uzak durduğu "bu devirlerde hadislere sıhhat hükmü vermenin mümkün olmadığı" meselesi ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü o, mutlak olarak bu ziyâdelerin tashih edileceğini belirtmiş, sonra da bu iddiasından daha dar kapsamlı bir gerekçe ile bunu gerekçelendirmiştir. Bu gerekçe, ziyâdelerin [eser sahibinin] isnâdı ile nakledilmiş olmasıdır. Halubki bu durum sadece isnâddaki buluşma noktasından sonuna kadar geçerlidir, [isnâdın bundan önceki kısmı için değil!]

Uyarı:

Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'ı takip ederek müstahrec türü eserlerin bu ikisi dışında faydasını zikretmemiştir. Hâlbuki onların daha başka faydaları vardır:

3- Tarîklerin çokluğu muâraza durumundaki tercih için destek anlamına gelir. İbnü's-Salâh *Şerhu Müslim*'in girişinde[2] bundan bahsederek şöyle demiştir: "Müstahrec sahibi, *Sahîh* musannifinin kendisinden rivayette bulunduğu kişiye bir veya daha fazla kişiyi ilave eder.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 148.
2 İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi Müslim*, s. 87.

وكذا لو رَوَى حديثًا في **مسند الطيالسي** من طريق مسلم: كان بينه وبينه أربعة: شيخان بينه وبين مسلم، ومسلم، وشيخه، وإذا رواه عن ابن فارس، عن يونس بن حَبيب، عنه: وصلَ باثنين.

و الأخرى: **زيادةُ الصحيح، فإن تلك الزياداتِ صحيحةٌ لكونها بإسنادهما.**

قال شيخ الإسلام: هذا مسلَّم في الرجل الذي التقى فيه إسنادُ المستخرِجِ وإسنادُ مصنفِ الأصل، وفيمن بعده، وأما مَن بين المستخرِجِ وبين ذلك الرجلِ فيحتاج إلى نقد، لأن المستخرِجِ لم يلتزِم الصحةَ في ذلك، وإنما جُلُّ قَصْدِه العلوُّ، فإنْ حَصَل: وقع على غرضه، فإن كان مع ذلك صحيحًا أو فيه زيادة: فزيادةُ حُسْنٍ حصلتْ اتفاقًا، وإلا فليس ذلك من هِمَّته.

قال: وقد وقع ابن الصلاح هنا فيما فرَّ منه من عدم التصحيح في هذا الزمان، لأنه أطلقَ تصحيحَ هذه الزياداتِ ثم علَّلها بتعليلٍ أخصَّ من دعواه، وهو كونُها بذلك الإسناد، وذلك إنما هو من مُلْتَقى الإسناد إلى منتهاه.

تنبيه:

لم يذكر المصنف ـ تبعًا لابن الصلاح ـ للمستخرَج سوى هاتين الفائدتين، وبقي له فوائدُ أُخَر.

٣ ـ منها: القوةُ بكثرة الطُّرق، للترجيح عند المعارضة، ذكره ابن الصلاح في مقدمة **شرح مسلم**، وذلك بأن يضمَّ المستخرِج شخصًا آخَر فأكثر مع الذي حدَّث مصنفُ **الصحيح** عنه،

Zaman zaman da Ebû Avâne'nin yaptığı gibi istihrâc ettiği hadisin bitmesinin ardından o sahâbîden gelen başka tarîkleri nakleder."

4- *Sahîh* sahibi ihtilât etmiş birinden rivayette bulunur ancak bu hadisin ilgili râviden semâının ihtilâttan önce veya sonra olduğunu açıklamaz. Müstahrec sahibi bunu ya açıkça izah ederek ya da hadisi, ihtilâtından önce o kimseden işiten biri tarîkiyle rivayet etmek suretiyle açıklar.

5- Eser sahibi *Sahîh*'inde tedlîs yapan birinden mu'an'an olarak rivayette bulunur. Müstahrec sahibi ise bu hadisi semâı açıklayarak rivayet eder.

Bu ikisi oldukça önemli faydalardır. Biz *Sahîh*'te açıklama yapılmaksızın nakledilen bu kabil bir rivayetin sıhhatinde duraksamayız ve şöyle deriz: Eğer musannif bu rivayetin ihtilâtı öncesinde o râviden nakledildiğine ve müdellis râvinin nakilde bulunduğu hocadan semâına muttali olmamış olsaydı, bu rivayeti eserine almazdı.[1]

Sübkî, Mizzî'ye "Onların [Buhârî ve Müslim'in] 'an'ane yoluyla rivayet ettikleri her bir hadisin tahdîs ifadeli tarîkleri tespit edilebilir mi?" sorusunu sorduğunda o şu cevabı vermiştir: "Çoğu için tespit edilemez. Bize düşen hüsn-i zann ile hareket etmektir."

6- *Sahîh* sahibi "Bize falanca" veya "adamın biri" ya da "falanca veya başkası" yahut "birkaç kişi rivayet etti" ifadelerinde olduğu gibi bilinmeyen birinden rivayette bulunur. Müstahrec sahibi ise o kişinin kimliğini tespit eder.

7- *Sahîh* sahibi mesela diğer Muhammed'lerden ayırt edilmesini sağlayacak bir ifade olmaksızın "Muhammed" gibi kimliği net olmayan [mühmel] bir râviden rivayette bulunur ve rivayette bulunduğu hocaları içerisinde bu ismi paylaşan birden fazla kişi olur. Bu durumda müstahrec sahibi o kişinin kimliğini tespit eder.[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] *Sahîhayn*'ın herhangi birinde yer alan ve kendisinden dolayı bir hadisin illetli sayılabileceği her bir illet, müstahrec sahibinin rivayetiyle ortadan kalkıyorsa bunların her biri müstahrec türü eserlerin faydalarındandır. Bunlar gerçekten pek çoktur.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 150-1.
2 Bu son iki faydayı İbn Hacer *en-Nüket*'inde tek bir başlık altında verir (I, 322).
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 151.

وربما ساقَ له طرقًا أخرى إلى الصحابي بعد فراغه منِ استخراجه، كما يصنع أبو عوانة.

٤ ـ ومنها: أن يكون مصنفُ **الصحيح** روى عمَّن اختلط، ولم يبيِّن هل سماعُ ذلك الحديثِ منه في هذه الرواية قبلَ الاختلاطِ أو بعده؟ فيبيِّنه المستخرِج، إما تصريحًا، أو بأن يرويَه عنه من طريقِ مَن لم يَسمع منه إلا قبل الاختلاط.

٥ ـ ومنها: أن يُروى في **الصحيح** عن مدلِّس بالعنعنة، فيرويَه المستخرِج بالتصريح بالسماع.

فهاتان فائدتان جليلتان، وإن كنا لا نتوقَّفُ في صحة ما رُوي في **الصحيح** من ذلك غيرَ مبيَّن، ونقولُ لو لم يطَّلعْ مصنِّفه على أنه رَوَى عنه قبل الاختلاط، وأن المدلِّس سمع: لم يُخْرِجه.

فقد سأل السُّبْكيُّ المِزيَّ: هل وُجِد لكلِّ ما روياه بالعنعنة طرقٌ مصرَّح فيها بالتحديث؟ فقال: كثيرٌ من ذلك لم يُوجَد، وما يَسَعُنا إلا تحسينُ الظنّ.

٦ ـ ومنها: أن يُرْوَى عن مبهم، كـ:حدثنا فلان، أو رجل، أو فلان أو غيره، أو غير واحد، فيعيِّنه المستخرِج.

٧ ـ ومنها: أن يُروَى عن مهمَل، كـ:محمد، من غير ذِكْر ما يميِّزه عن غيره من المحمَّدين، ويكونَ في مشايخ مَنْ رواه كذلك مَنْ يُشاركه في الاسم، فيميِّزه المستخرِج.

قال شيخ الإسلام: وكلُّ علَّةٍ أُعِلَّ بها حديثٌ في أحد **الصحيحين** جاءت روايةُ المستخرَج سالمةً منها، فهي من فوائده، وذلك كثير جدًّا.

Fayda:

Müstahrec türü eserler *Sahîhayn* üzerinde yapılanlarla sınırlı değildir. Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen [el-Kurtubî] [ö. 330/942], Ebû Davud'un; Ebû Ali [Hasan b. Ali] et-Tûsî [ö. 312/924], Tirmizî'nin *Sünen*'i üzerine; Ebû Nuaym, İbn Huzeyme'nin *et-Tevhîd*'i üzerine bu tür çalışmalar yapmışlardır. Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî de *el-Müstedrek* üzerine istihrâc çalışması kaleme aldıysa da eser tamamlanamamıştır.[1]

Sahîhle ilgili meselelerin dördüncüsü, o ikisinin yani Buhârî ve Müslim'in muttasıl isnâdla rivayet ettiklerinin sıhhatine hükmedilmiştir. Ancak isnâdının başından bir ya da birden fazla kimsenin düşürüldüğü [hadislere gelince]… bu muallak hadistir. Daha önce sayısı geçtiği üzere bunlar, Buhârî'de gerçekten çoktur.

Müslim ise teyemmümle ilgili bir yerde -ki o "Leys b. Sa'd rivayet etmiştir" der ve Ebü'l-Cehm b. el-Hâris b. es-Sımme'nin "Allah Resûlü (*sav*), Cemel kuyusu tarafından geldi…" hadisini nakleder-[2] "Hudûd" ve "Büyû'" konularında iki yerde[3] -buralarda da ilgili hadisleri muttasıl olarak zikrettikten sonra Leys'ten muallak olarak nakletmek suretiyle- bu tarz rivayette bulunur.

Bunların dışında[4] Müslim 14 yerde daha muallak olarak rivayette bulunur. Ancak bu hadisleri [önce] muttasıl olarak nakleder, hemen ardından "Falanca rivayet etmiştir" der.[5]

Buhârî'nin eserinde bu kabilden olan rivayetlerin çoğu, aynı kitabın başka bir yerinde mevsûl olarak verilmiştir. [Buhârî] onları özetlemek ve tekrardan kaçınmak amacıyla muallak olarak vermiştir. Eserinin başka bir yerinde mevsûl tarîkini zikretmediği rivayet sayısı 160'tır.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 145.
2 Orada bir adamla karşılaştı, adam ona selam verince Hz. Peygamber de selamla mukâbele etti… (Müslim, Hayz 114).
3 Müslim, Müsâkât 21; Hudûd, 16.
4 Süyûtî buradaki ifadeleri Irâkî'den özetler (*et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 254-5).
5 Nevevî, Müslim'in üzerine yaptığı şerhte şöyle der (I, 13): "Müslim zikrettiği muallak hadislerin tamamını muttasıl olarak da kaydetmiştir." Ancak Ebü'l-Cüheym hadisi bunun dışındadır. O hadisin tahricini biraz yukarıda yaptım. Buhârî bu hadisi "Teyemmüm" konusunda mevsûl olarak Leys'ten rivayet etmiştir (Teyemmüm 3). Reşîd el-Attâr [ö. 662/1264] Müslim'in *Sahîh*'inde muallak hadislerin zikredildiği yerleri *el-Gureru'l-Mecmû'a* adını verdiği bir cüzde bir araya getirmiştir (bk. *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, s. 21).

فائدة:

لا يختصُّ المستخرَج **بالصحيحين**، فقد استخرَجَ محمد بن عبد الملك ابن أيمن على **سنن** أبي داود، وأبو علي الطُّوسي على الترمذي، وأبو نُعَيم على **التوحيد** لابن خزيمة، وأملَى الحافظ أبو الفضل العراقي على **المستدرك** مستخرَجًا لم يَكْمُل.

الرابعة من مسائل الصحيح: **ما رَوَياه** أي: الشيخانِ **بالإسناد المتصل فهو المحكومُ بصحَّته. وأما ما حُذِف من مبتدإ إسناده واحدٌ أو أكثرُ**: وهو المعلَّق، وهو في البخاري كثيرٌ جدًّا، كما تقدَّم عدده.

وفي مسلم في موضعٍ واحد في التيمم، حيثُ قال: ورَوَى الليث بن سعد، فذكَر حديث أبي الجَهْم بن الحارث بن الصِّمَّة: أقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم من نحوِ بئرِ جَمل.. الحديثَ. وفيه أيضًا موضعانِ في الحدود والبيوع، رواهما بالتعليق عن الليث بعد روايتهما بالاتصال.

وفيه بعد ذلك أربعةَ عَشَرَ موضعًا كلُّ حديثٍ منها رواه متصلاً، ثم عقَّبه بقوله: ورواه فلان.

وأكثرُ ما في البخاري من ذلك موصولٌ في موضع آخَر من كتابه، وإنما أورده معلَّقًا اختصارًا ومجانبةً للتكرار، والذي لم يُوصِله في موضع آخر مئةٌ وستون حديثًا،

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bunları, oldukça güzel bir eser olan ve *et-Tevfîk* olarak adlandırdığı çalışmasında mevsûl olarak nakletmiştir. Onun aynı şekilde [Buhârî'nin eserinde geçen] muallak, mütâbiʿ ve mevkûf rivayetleri [kendisine kadar ulaşan] isnâdlarıyla naklettiği ve *Tağlîku't-Taʿlîk* adını verdiği önemli bir eseri daha vardır. O, bu eserini isnâdsız olarak *et-Teşvîk ilâ Vasli'l-Mühim mine't-Taʿlîk* şeklinde başka bir adla özetlemiştir.[1]

…bu tür hadislerden "dedi", "yaptı", "emretti", "rivayet etti", "falanca böyle dedi" gibi cezm sîgası ile nakledilenlerin, izafe edildikleri kimselere aidiyeti sahîhtir. Çünkü o [Buhârî], ilgili kişiden sahîh olarak nakledildiğine kani olmadıkça cezm sîgası ile rivayette bulunmayı câiz görmez. Ancak yine de hadisin sıhhatine mutlak olarak hükmedilemez. Aksine sıhhat hükmü vermek, isnâdda belirttiği ricâlin araştırılmasına bağlıdır. Bu tür taʿlîklerin bazı kısımları vardır:

İlk olarak, onun [sıhhat] şartları içerisinde değerlendirilebilecek hadisler. Hadisi mevsûl olarak nakletmemesinin sebebi, onun yerine başkasıyla yetinmesi olabilir; ama özet olması için onu muallak vermek suretiyle bunu da göstermiş ve ihmal etmemiştir. Bunun sebebi o hadisi bizzat kendi hocasından işitmemiş olması ya da müzâkere meclisinde dinlemesi veya semâında şüpheye düşmesi de olabilir. Dolayısıyla o, söz konusu hadisi asıl hadisleri naklettiği gibi zikretmeyi düşünmemiştir.

Bunun bir örneği "Vekâlet" bölümündeki ifadesinde görülebilir: "[kâle] Osman b. el-Heysem → [haddesenâ] Avf[2] → [haddesenâ] Muhammed b. Sîrîn" senediyle rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre [ö. 58/678] şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (*sav*) beni Ramazan'da zekat memuru olarak görevlendirdi…" Buhârî bu hadisi "Fezâilü'l-Kur'ân" ve "İblîs" konularında da zikretmiş,[3] ancak oralarda da "Osman bize haber verdi" dememiştir. Anlaşılan o ki, Buhârî bu hadisi ondan dinlememiştir.

1 İbn Hacer, Buhârî şerhinin mukaddimesi *Hedyü's-Sârî*'nin dördüncü bölümünde de o hadisleri mevsûl olarak nakleden kimselere ve muttasıl tarîklere işaret eder (s. 17-72).

2 Bütün *Tedrîb* nüshaları ve neşirleri bu ismi "Avn" olarak kaydetse de M. Avvâme isabetli olarak "Avf" şeklinde zabteder (*Tedrîb*, II, 435, dp. 2) [çevirenin notu].

3 Buhârî bu hadisi birkaç yerde zikreder: Vekâle 10; Bed'ü'l-halk 11; Fezâilu'l-Kur'ân 10.

وَصَلَها شيخ الإسلام في تأليف لطيف سماه **التوفيق**، وله في جميع التعليق والمتابعات والموقوفات كتابٌ جليل بالأسانيد سماه **تغليق التعليق**، واختصره بلا أسانيدَ في آخَر سماه **التشويق إلى وصل المهمّ من التعليق**.

فما كان منه بصيغة الجزم ك: قال، وَفَعَلَ، وَأَمَرَ، وَروَى، وذَكَر فلانٌ: فهو حُكْمٌ بصحته عن المضاف إليه، لأنه لا يَستجيزُ أن يَجزِم بذلك عنه إلا وقد صحَّ عنده عنه، لكنْ لا يُحكَم بصحةِ الحديثِ مطلقًا، بل يُتَوَقَّف على النظر فيمن أبرزَ من رجاله. وذلك أقسام:

أحدها: ما يَلتحِقُ بشرطه. والسببُ في عدم إيصاله: إما الاستغناءُ بغيره عنه، مع إفادةِ الإشارةِ إليه وعدمِ إهماله، بإيراده معلَّقًا اختصارًا، وإما كونُه لم يسمعه من شيخه، أو سمعه مذاكرةً، أو شكَّ في سماعه، فما رأى أنه يسوقُه مَسَاق الأصول.

ومن أمثلة ذلك قوله في الوكالة: قال عثمان بن الهيثم: حدثنا عوف، حدثنا محمد بن سيرين، عن أبي هريرة قال: وكَّلني رسول الله صلى الله عليه وسلم بزكاة رمضان.. الحديثَ، وأورده في فضائل القرآن، وذِكْر إبليس، ولم يقلْ في موضعٍ منها: حدثنا عثمان، فالظاهرُ عدمُ سماعِه له منه.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] Buhârî bu sîgayı [*kâle*] hocalarından işitmediği şeyleri rivayet etmek için birçok hadiste kullanmaktadır. O, hadisleri hocalarından "falanca dedi [*kâle*]" ifadesiyle nakleder; sonra bir başka yerde kendisiyle hocaları arasındaki kişileri zikreder. *et-Târîh*'teki şu örnekte olduğu gibi:[2] "[*kâle*] İbrahim b. Musa → [*haddesenâ*] Hişâm b. Yusuf…" senediyle hadisi zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadisi bana İbrahim'den naklettiler."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Ancak bu, Buhârî'nin mezkûr sîga ile naklettiği rivayetlerin tamamı için genel bir uygulama değildir. Fakat böyle bir ihtimal varken onun bu sîga ile naklettiği rivayetlerin tamamını hocalarından işittiği anlamına yormak uygun olmaz."

Bu görüş dikkate alındığında Irâkî'nin, "Affân dedi" ve "Ka'nebî dedi" ifadelerini konuya örnek gösterip bu kimselerin Buhârî'nin hocaları oldukları ve bu sebeple Buhârî onlardan rivayetinin -semâı tasrih etmeyen bir sîgayla olsa da- ittisâle hamledileceğini söyleyen İbnü's-Salâh'a[3] itirazı[4] geçersizdir. Bu konu mu'daldan sonra yer alan alt konularda gelecektir.

Bu kısımda "Onun şartları içerisinde değerlendirilecek hadisler" ifadesini kullanıp "onun şartına uygun hadisler" ifadesini kullanmamamız, bu hadisin sahîh olsa da eserdeki müsned-sahîhler kabilinden olmaması sebebiyledir. Bu duruma İbn Kesîr dikkat çekmiştir.[5]

İkinci olarak, onun [Buhârî] şartları içerisinde değerlendirilemeyecek hadisler. Ancak bunlar başkalarının şartlarına göre sahîh olabilir. Örneğin o "Tahâret" bölümünde şöyle demiştir:[6] "Hz. Âişe 'Hz. Peygamber (*sav*) her an Allah'ı zikrederdi' dedi." Müslim bu hadisi *Sahîh*'inde tahrîc etmiştir.

Üçüncü olarak, delil olmaya elverişli hasen hadisler. Buhârî'nin aynı bölümde "Behz b. Hakîm → babası → dedesi" senediyle nakledilen şu hadisinde olduğu gibi: "Allah kendisinden çekinilmeye en layık olandır." Bu, meşhur olan hasen bir hadistir ve *Sünen* sahipleri bunu eserlerine almışlardır.[7]

1 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 17.
2 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 326.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 25.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 259.
5 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 34.
6 Buhârî muallak olarak "Hayz" ve "Ezân" bölümlerinde yer verir. Müslim ise hadisi mevsûl olarak nakleder (bk. Hayz 117).
7 Buhârî muallak olarak "Gusl" bölümünde zikreder. Hadisin mevsûl tarîkleri için bk. Ebû Davud, Hammâm 2; Tirmizî, Edeb 39; İbn Mâce, Nikâh 28.

قال شيخ الإسلام: وقد استعملَ هذه الصيغةَ فيما لم يسمعْه من مشايخه في عدَّة أحاديثَ، فيوردُها عنهم بصيغة: قال فلان، ثم يُوردُها في موضع آخر بواسطةٍ بينه وبينهم، كما قال في **التاريخ**: قال إبراهيم بن موسى، حدثنا هشام بن يوسف، فذكر حديثًا، ثم يقول: حدَّثوني بهذا عن إبراهيم.

قال: ولكنْ ليس ذلك مطَّرِدًا في كلِّ ما أورده بهذه الصيغة، لكنْ مع هذا الاحتمال لا يَجْمُل حملُ جميعِ ما أورده بهذه الصيغة على أنه سمعه من شيوخه.

وبهذا القول يندفعُ اعتراضُ العراقي على ابن الصلاح في تمثيله بقوله «قال عفان، وقال القَعْنَبي»: بكونهما من شيوخه، وأن الروايةَ عنهم ولو بصيغة لا تُصرِّح بالسماع: محمولةٌ على الاتصال، كما سيأتي في «فروع» عقبَ المعضَل.

ثم قولُنا في هذا القسم «ما يَلتحِقُ بشرطه»، ولم نقُلْ إنه على شرطه: لأنه وإن صحَّ فليس من نَمَط الصحيح المسنَد فيه، نبَّه عليه ابن كثير.

القسم الثاني: ما لا يلتحقُ بشرطه، ولكنه صحيح على شرط غيره، كقوله في الطهارة: وقالت عائشة: «كان النبيُّ صلى الله عليه وسلم يذكُر الله على كلِّ أحيانه»، أخرجه مسلم في **صحيحه**.

الثالث: ما هو حَسَنٌ صالحٌ للحجَّة، كقوله فيه: وقال بَهْزُ بن حَكيم، عن أبيه، عن جده: «الله أحقُّ أن يُسْتَحْيى منه»، وهو حديث حسنٌ مشهور، أخرجه أصحاب السنن.

Dördüncü olarak, râvilerindeki bir zayıflıktan dolayı değil de isnâdındaki bir inkıtâdan dolayı zayıf olan hadisler.

İsmâilî şöyle demiştir:[1] "Buhârî bir hadisi kendisine güvendiği ve ilgili hocadan rivayetiyle meşhur olan birinin nakletmesiyle dinlemiş olabileceği ya da o hadisi, kitabında [belirlediği sıhhat] şartlarına uymayan birinden dinlediği için zaman zaman böyle davranabilir. Böylece Buhârî bunu nakleden kişinin ismini vermek suretiyle bu hadise dikkat çekmiş olur; bu hadisi ondan dinlemiş olduğuna değil." Örneğin o "Zekât" konusunda şöyle der:[2] Tâvûs şöyle demiştir: "Muâz b. Cebel Yemenlilere 'Bana mal olarak elbise getirin…' demiştir." Hadisin Tâvûs'a kadar olan isnâdı sahîhtir ancak Tâvûs, Muâz'dan herhangi bir şey işitmemiştir.[3]

Geç dönem âlimlerinden biri[4] [Buhârî'nin] sahîh olmayan muallak hadisler hakkında da cezm sîgası kullandığı gerekçesiyle bu hükmün geçersiz olacağı şeklinde itirazda bulunmuştur.

Bu[rada kastedilen] Buhârî'nin "Tevhîd" bölümündeki şu sözüdür:[5] "[*kâle*] Mâcişûn → [*ʿan*] Abdullah b. el-Fazl → [*ʿan*] Ebû Seleme → [*ʿan*] Ebû Hüreyre" senediyle rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Peygamberlerin birini diğerine üstün tutmayın…" Ebû Mesʿûd ed-Dımaşkî bu hadisin sahîh olmadığını kesin olarak ifade etmiştir. Çünkü Abdullah b. el-Fazl "Aʿrec → Ebû Hüreyre" senediyle rivayet etmiştir, Ebû Seleme'den değil. O, Buhârî'nin bir başka yerde rivayeti bu şekilde naklettiğini belirtmek suretiyle bu görüşünü takviye etmiştir..[6]

Bu kabul edilemeyecek bir itirazdır, [çünkü] kaideyi bozmamaktadır. Ayrıca Abdullah b. el-Fazl'ın iki hocasının olmasına da herhangi bir engel yoktur.

Nitekim onun Ebû Seleme'den naklettiği rivayet Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde yer almaktadır ve bu durum ilgili iddiayı geçersiz kılar.[7]

---

1 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 17.
2 Buhârî, Zekât 32.
3 İsmâilî'nin *Hedyü's-Sârî*'de aktarılan ifadesinde, konuyla ilgisi olmayan bu örnek yer almaz [çevirenin notu].
4 Burada kastedilen âlim Moğultay b. Kılıç'tır. Konuya *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*'ta (II, 94 vd.) değinmiştir.
5 Buhârî, Tevhîd 22.
6 Buhârî, Ehâdîsü'l-enbiyâ 35. Hadis Ebû Seleme tarîkiyle de rivayet edilmiştir: Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 39.
7 Tayâlisî, *el-Müsned*, IV, 121.

الرابع: ما هو ضعيفٌ لا من جهةِ قَدْحٍ في رجاله، بل من جهةِ انقطاعٍ يسير في إسناده.

قال الإسماعيلي: قد يصنع البخاري ذلك إما لأنه سمعه من ذلك الشيخ بواسطةِ مَنْ يثقُ به عنه، وهو معروف مشهور عن ذلك الشيخ، أو لأنه سمعه ممن ليس من شرط الكتاب، فنبَّه على ذلك الحديثِ بتسميةِ مَن حدَّث به، لا على التحديث به عنه، كقوله في الزكاة: وقال طاوس: قال معاذ بن جبل لأهل اليمن: ائتوني بعَرْضِ ثيابٍ، الحديثَ، فإسنادُه إلى طاوس صحيح، إلا أن طاوسًا لم يسمعْ من معاذ.

وأما ما اعتَرَض به بعضُ المتأخرين من نَقْض هذا الحكم بكونه جَزَم في معلَّق وليس بصحيح.

ـ وذلك قولُه في التوحيد: وقال الماجِشون، عن عبد الله بن الفضل، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم: «لا تُفَاضِلوا بين الأنبياء» الحديثَ، فإن أبا مسعود الدمشقيَّ جزم بأن هذا ليس بصحيح، لأن عبد الله بن الفضل إنما رواه عن الأعرج، عن أبي هريرة، لا عن أبي سلمة، وقَوَّى ذلك بأنه أخرجه في موضع آخر كذلك ـ:

فهو اعتراضٌ مردودٌ لا ينقُض القاعدة، ولا مانعَ من أن يكون لعبد الله بن الفضل فيه شيخان.

وكذلك أورده عن أبي سلمة: الطيالسيُّ في **مسنده**، فبطَلَ ما ادعاه.

…bu tür rivayetlerde "rivayet edilir", "zikredilir", "hikaye edilir", "denir", "rivayet edildi", "zikredildi", "falancanın şöyle dediği hikaye edildi" İbnü's-Salâh şöyle de demiştir:[1] ya da "Bu konuda Hz. Peygamber'den (*sav*) nakledilen şöyle bir şey var" gibi kesinlik içermeyen ifadeler kullanılıyorsa bu durumda hadisin izafe edildiği kimseye aidiyetinin sahîh olduğuna hükmedilmez.

İbnü's-Salâh şöyle der: "Çünkü bu gibi ibareler zayıf hadis için *de* kullanılır."[2] İbnü's-Salâh "de" sözüyle [Buhârî'nin] bu ifadeleri sahîh hadis için de kullandığına işaret etmiştir. [Bu ifadenin zayıf olmayan rivayetler için kullanımları:]

Mana ile rivayet ettiği zaman. Örneğin o, "Tıb" bölümünde şöyle demiştir:[3] "Hz. Peygamber'in (*sav*) Fâtiha Sûresi ile rukye yapma konusundaki ifadesi İbn Abbâs'tan zikredilir." Hâlbuki bu hadisi bir başka yerde şu lafızla müsned olarak nakletmiştir:[4] "Bir grup sahâbî, içerisinde yılan tarafından sokulan birinin olduğu bir kabileye uğradılar…" Bu hadiste o, ashâbın o adama Fâtiha Sûresi ile rukye yaptıklarını anlatır. Yine aynı hadiste şu ifade geçer: "Üzerine ücret almanıza en layık şey Allah'ın Kitâbı'dır."

Hadis [Buhârî'nin sıhhat] şartına uymadığı zaman. Örneğin "Salât" bölümünde şöyle demiştir:[5] Abdullah b. es-Sâîb'in şöyle dediği zikredilir: Hz. Peygamber (*sav*) sabah namazında Mü'minûn Sûresini okudu, Musa ve Harun'dan bahsedilen yere geldiği zaman kendisini öksürük tutunca rükûya gitti…" Bu, Müslim'in tahrîc ettiği sahîh bir hadistir.[6] Ancak Buhârî bu hadisin bazı râvilerinden [hiç hadis] tahrîc etmemiştir.

[Buhârî] sahîh olmayan rivayetleri de sahih rivayete eklediği zaman. [Bu durumda] hem sahîh hem de zayıf hadis için kullanılabilen bir sîga zikreder. Örneğin "Talâk" bölümünde şöyle der:[7] "[Bu konuda şu kimselerden de rivayet vardır:] Ali b. Ebû Tâlib'den, İbnü'l-Müseyyeb…" Bu şekilde 23 kadar tâbiîn ismine yer verir.[8]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 21.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 21.
3 Buhârî, Tıb 33.
4 Buhârî, Tıb 33.
5 Buhârî, Ezân 106.
6 Müslim, Salât 163.
7 Buhârî, Talâk 9.
8 İfadenin tercümesinde Buhârî metni esas alınmıştır ve orada rakam İbnü'l-Müseyyeb ile 23 olmaktadır [çevirenin notu].

وما ليس فيه جَزْم: كيُرْوَى، ويُذْكَر، ويُحْكَى، ويُقال، ورُوِي، وذُكِر، وحُكِيَ عن فلان كذا قال ابن الصلاح: أو في الباب عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا: **فليس فيه حكم بصحته عن المضاف إليه.**

قال ابن الصلاح: لأن مثلَ هذه العباراتِ تُستعمل في الحديث الضعيف أيضًا. فأشار بقوله «أيضًا» إلى أنه ربما يُورِد ذلك فيما هو صحيح:

إما لكونه رواه بالمعنى: كقوله في الطب: ويُذْكَر عن ابن عباس، عن النبي صلى الله عليه وسلم في الرُّقَى بفاتحة الكتاب، فإنه أسنده في موضع آخَر بلفظِ: أن نَفَرًا من الصحابة مَرُّوا بحيٍّ فيه لَدِيغٌ، فذكر الحديثَ في رقيتهم للرجل بفاتحة الكتاب، وفيه: «إن أحقَّ ما أَخَذتُم عليه أجرًا كتاب الله».

أو ليس على شرطه: كقوله في الصلاة: ويُذْكَر عن عبد الله بن السائب قال: قرأ النبيُّ صلى الله عليه وسلم «المؤمنون» في صلاة الصبح، حتى إذا جاء ذِكْر موسى وهارون أَخَذَتْه سَعْلة فركع. وهو صحيح أخرجه مسلم، إلا أن البخاري لم يُخْرِج لبعض رواته.

أو لكونه ضمَّ إليه ما لم يصحَّ: فأَتَى بصيغةٍ تُسْتَعملُ فيهما، كقوله في الطلاق: ويُذْكَر عن علي بن أبي طالب وابن المسيَّب، وذكر نحوًا من ثلاثة وعشرين تابعيًّا.

Hasen hadis hakkında da kullanılmaktadır. Nitekim "Büyû‘" bölümünde şöyle der:[1] "Osman b. Affân'dan zikredildiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: Sattığın zaman tartarak sat, satın aldığın zaman tartarak satın al." Bu hadisi Dârekutnî sadûk bir râvi olan "Ubeydullah b. el-Mugîre → tevsîk edilmiş bir râvi olan Hz. Osman'ın âzâtlı kölesi Münkız[2] → Hz. Osman" tarîkiyle nakletmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb [ö. 94/713] de bu hadise mütâbaât etmektedir. Onun tarîkini Ahmed [b. Hanbel] *el-Müsned*'inde rivayet etmiştir. Ancak bu isnâdda İbn Lehîa vardır. Aynı hadisi İbn Ebû Şeybe, "Atâ → Hz. Osman" senediyle *el-Musannef*'inde rivayet etmiştir;[3] ancak bu hadisin senedinde inkıtâ vardır. Hadis, bu şekilde âdıdları olduğu için hasendir.

[Buhârî'nin bu ifadeleri] zayıf hadisler için de kullandığına dair örnekler. O, "Vasâyâ" bölümünde şöyle der:[4] "Zikredildiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) vasiyetten önce borcun ödenmesi gerektiği şeklinde hüküm vermiştir." Tirmizî bu hadisi "Hâris → Hz. Ali" tarîkiyle mevsûl olarak rivayet etmiştir. Ancak Hâris zayıf bir râvidir.

Buhârî "Salât" bölümünde şöyle der:[5] "Ebû Hüreyre'nin merfû‘ olarak şöyle dediği zikredilir: İmâm bulunduğu mekanda nâfile namaz kılmaz." Buhârî bu hadisin ardından "sahîh değildir" demiştir. Buhârî icmâya uygunluk veya benzeri bir takviyesi olmayan zayıf hadisler konusunda böyle davranmaktadır. Bununla birlikte bu tarz şeyler eserinde gerçekten azdır.

Bu hadisi Ebû Davud "Leys b. Ebû Süleym → Haccâc b. Ubeyd → İbrahim b. İsmail → Ebû Hüreyre" senediyle nakletmiştir. İsnâddaki Leys zayıf, İbrahim ise tanınmayan bir râvidir ve bu hadisi nasıl naklettiği ihtilaflıdır.

Buhârî'nin ihtimalli sîgalarla *Sahîh*'ine aldığı rivayetler hakkında "sıhhatine hükmetmeyiz" desek de onlar *Sahîh* olarak isimlendirilen bir kitapta yer aldıkları için aşırı derecede zayıf [*vâhin*] yani gerçekten çok zayıf [*sâkıt*] da değillerdir. Allah en iyisini bilendir.

1 Buhârî, Büyû‘, 51.
2 İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 447.
3 İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'indeki (XI, 147) isnâd "Hakem b. Uteybe → Hz. Osman" şeklindedir (bk. *Tedrîb* [M. Avvâme], II, 445, dp. 1) [çevirenin notu].
4 Buhârî, Vasâyâ 9. Hadis için bk. Tirmizî, Ferâiz 5; İbn Mâce, Vasâyâ 7.
5 Buhârî, Ezân 157. Ebû Davud, Salât 187-188; İbn Mâce, İkâmetü's-salavât 203; İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta‘lîk*, II, 336.

وقد يورده أيضًا في الحسَن: كقوله في البيوع: ويُذْكَر عن عثمان بن عفان: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: «إذا بِعْتَ فَكِلْ، وإذا ابتعتَ فاكْتَلْ»، هذا الحديث رواه الدارقطني من طريق عُبيد الله بن المغيرة، وهو صدوق، عن مُنْقِذ مولى عثمان، وقد وثِّق، عن عثمان. وتابعه سعيد بن المسيَّب، ومن طريقه أخرجه أحمد في **المسند**، إلا أن في إسناده ابنَ لَهيعة. ورواه ابن أبي شيبة في **مصنفه** من حديث عطاء، عن عثمان، وفيه انقطاع. والحديث حسنٌ لِمَا عَضَده من ذلك.

ومن أمثلة ما أورده من ذلك وهو ضعيف: قوله في الوصايا: ويُذْكَر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قَضَى بالدين قبل الوصية، وقد رواه الترمذي موصولاً من طريق الحارث، عن عليّ، والحارث ضعيف.

وقوله في الصلاة: ويُذكَر عن أبي هريرة رَفَعه: «لا يَتَطَوَّع الإمام في مكانه»، وقال عقبه: ولم يصح، وهذه عادته في ضعيفٍ لا عاضدَ له من موافقةِ إجماعٍ، أو نحوِه، على أنه فيه قليلٌ جدًّا.

والحديثُ أخرجه أبو داود من طريق الليث بن أبي سُلَيم، عن الحجاج بن عبيد، عن إبراهيم بن إسماعيل، عن أبي هريرة. وليثٌ ضعيف، وإبراهيمُ لا يُعرف، وقد اختلف عليه فيه.

و ما أورده البخاري في **الصحيح** مما عبَّر فيه بصيغة التمريض وقلنا لا يُحكَم بصحته: **ليس بواهٍ** أي: ساقطٍ جدًّا، **لإدخاله** إياه **في الكتاب الموسوم بـ«الصحيح»**. **والله أعلم**.

İbnü's-Salâh'ın ifadesi şöyledir:[1] "Bununla birlikte [Buhârî'nin] onlara sahîh hadisler arasında yer veriyor olması onların aslının, gönlün ısınabileceği ve kendilerine itimat edilecek şekilde sahîh olduğunu düşündürmektedir."

Derim ki: Bundan dolayı İbnü'l-Cevzî'nin [ö. 597/1201] *el-Mevzûât*'ında İbn Abbâs'tan rivayet edilen "Herhangi birinize bir hediye getirildiğinde, aynı ortamı paylaştığınız kimseler de o hediyeye ortak olurlar" merfû' hadisini zikretmesine cevap verdim. [İbnü'l-Cevzî] iki tarîkle İbn Abbâs'tan, bir tarîkle de Hz. Âişe'den naklettiği bu rivayeti [mevzu saymakla] hata etmiştir. Çünkü Buhârî bu hadise "İbn Abbâs'tan zikredildiğine göre" diyerek *Sahîh*'inde yer vermiştir.[2]

Bu hadisin Hasan b. Ali'den nakledilen bir diğer şâhidi daha vardır. Bu hadis bize *Fevâidü Ebî Bekir eş-Şâfiî*'de rivayet edildi. Bunu önce *Muhtasaru'l-Mevzûât*'ta,[3] sonra da *el-Kavlü'l-Hasen fi'z-Zebbi ani's-Sünen*'de açıkladım.[4]

Fayda:

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[5] Zikredilen muallak hadislerin durumu netleştiğine göre Buhârî'nin "Bu kitabıma sadece sahîh olan hadisleri aldım" ifadesi ve Hâfız Ebû Nasr es-Siczî'nin [ö. 444/1052] "Fakîhler ve daha başkaları, Buhârî'[nin eserin]deki ifadelerin tamamının hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in (*sav*) söylediği sahîh rivayetler olduğunu söyleyen ve eğer böyle değilse hanımının boş olacağına dair yemin eden bir adamın, yeminini bozmuş olmayacağında icmâ etmişlerdir" şeklindeki ifadesi tercemeler ve [mütâbaâtlar gibi] benzeri şeylerle değil, kitabın amaçlarına ve konusuna ve bâblardaki müsned metinlere hamledilmiştir. [İbnü's-Salâh'ın ifadesi burada bitti.]

İleride bu konu ile ilgili ilave yorumlar gelecektir.

Musannif [Nevevî]'nin muallak rivayetin mahiyeti ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirmesi de inşallah mu'dal hadis konusunu müteakiben zikredilecektir. İnşâallâhu Teâlâ..

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 21.

2 Süyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye itirazı isabetli görünmemektedir. Zira İbnü'l-Cevzî rivayetin merfû' versiyonu hakkında değerlendirme yapmıştır. Buhârî ise ifadeyi İbn Abbâs'ın sözü olarak nakletmektedir (Hibe 24) [çevirenin notu].

3 Süyûtî, *el-Leâli'l-Masnû'a*, II, 300.

4 Hadisin mevkûf tarîki daha sahihtir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Yanında insanlar varken sana bir hediye verildiğinde, onlar da hediyeye ortaktırlar." Buhârî muallak olarak nakletmiştir (Hibe 24).

5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 25-6.

وعبارة ابن الصلاح: ومع ذلك فإيراده له في أثناء الصحيح مشعرٌ بصحةِ أصلِه إشعارًا يُؤْنَس به ويُرْكَن إليه.

قلت: ولهذا رددتُ على ابن الجوزي حيثُ أورد في **الموضوعات** حديثَ ابن عباس مرفوعًا: «إذا أُتيَ أحدُكم بهديةٍ فجلساؤُه شركاؤُه فيها». فإنه أورده من طريقين عنه، ومن طريقٍ عن عائشة، ولم يُصِبْ، فإن البخاريَّ أورده في **الصحيح** فقال: «ويذكر عن ابن عباس».

وله شاهد آخر من حديث الحسن بن علي، رُوِّيناه في **فوائد أبي بكر الشافعي**، وقد بيَّنتُ ذلك في **مختصر الموضوعات**، ثم في كتابي **القول الحسن في الذبِّ عن السنن**.

فائدة:

قال ابن الصلاح: إذا تقرَّر حكم التعاليق المذكورة فقولُ البخاري: ما أدخلتُ في كتابي إلا ما صحَّ، وقولُ الحافظِ أبي نصرٍ السِّجْزي: أجمع الفقهاءُ وغيرُهم أن رجلاً لو حلف بالطلاق أن جميع ما في البخاري صحيحٌ، قاله رسول الله صلى الله عليه وسلم لا شكَّ فيه، لم يَحْنَث: محمولٌ على مقاصدِ الكتاب وموضوعِه، ومتونِ الأبوابِ المسنَدةِ دون التراجِم ونحوها. انتهى.

وسيأتي في هذه المسألة مزيدُ كلامٍ قريبًا.

ويأتي تحرير الكلام في حقيقة التعليق، حيثُ ذكَره المصنف عَقِب المعضَل، إن شاء الله تعالى.

[Sahîhle ilgili meselelerin] beşincisi şudur: Sahîhin sıhhat şartlarını barındırmaları ya da barındırmamaları bakımından farklı kısımları vardır**.** Onların en üst derecesi, Buhârî ve Müslim'in üzerinde ittifâk ettiği hadislerdir. Sonra Buhârî'nin tek başına rivayet ettikleri gelir. [Nevevî'nin] Buhârî'yi o ikisinin ittifak ettiği hadislerden sonra zikretmesi, o ikisinden hangisinin daha tercihe şayan olduğu konusunda âlimlerin ihtilâfından dolayıdır. Ondan sonra Müslim'in tek başına rivayet ettikleri. Sonrasında ikisinden biri tarafından tahrîc edilmediği halde onların şartlarını taşıyanlar gelir. Bu [grubun] onlardan birinin rivayet ettiği hadislerden sonra gelmesi ümmetin bunu [yani onların tahrîc ettiğini] kabulle karşılamasından dolayıdır. Sonra Buhârî'nin şartına göre sahîh olanlar. Sonra Müslim'in şartına göre sahîh olanlar. En son olarak da o ikisinin dışındaki kimselerin şartına göre daha önce bahsi geçen sıhhat şartlarını barındıran sahîh hadisler gelmektedir.

Uyarılar:

Birinci uyarı: Bu [taksime] karşı bazı kısımlar gündeme getirilmiştir:[1]

Onların ilki "mütevâtir"dir. Buna şöyle cevap verilmiştir: Çünkü mütevâtirde adâlete bakılmaz. Sahîhle ilgili bu yorumlar daha önce geçen tarife göredir.

İkincisi "meşhûr"dur. Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[2] "Bu itiraz kesin olarak geçerlidir" deyip sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ben onun mertebesi hakkında tereddütlüyüm. Bu hadis o ikisinin [Buhârî ve Müslim] ittifâk ettiklerinden önce mi yoksa sonra mı gelmelidir?"

Üçüncüsü, "*Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamının naklettikleri"dir.[3] Buna şöyle cevap verilmiştir: Kitabına sahîh hadisleri almayı şart koşmayan kimselerin de nakletmesi o hadisi kuvvetlendirmez.

Zerkeşî şöyle demiştir:[4] "Fukahânın aslında tercih sebebi olmayan bazı unsurları dahi tercih sebebi olarak kullanmış olmaları bu itirazı geçersiz kılar. Mirasta öz amcaoğlunun (sadece babaları bir olan) üvey amcaoğluna öncelenmesi gibi; hâlbuki amca anneye mirasçı olmaz."

1 Bu noktaları Bikâî zikreder (bk. *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 156).
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 156.
3 Bu itiraz ve cevabı için bk. Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 255; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 283; Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 157.
4 Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 259.

الخامسة: الصحيح أقسامٌ متفاوتةٌ بحسب تمكُّنِه من شروط الصحة وعدمِه، أعلاها: ما اتفق عليه البخاري ومسلم، ثم ما انفرد به البخاري، ووجهُ تأخُّره عما اتفقا عليه: اختلاف العلماء أيُّهما أرجحُ، ثم ما انفرد به مسلمٌ، ثم صحيحٌ على شرطهما ولم يخرجْه واحدٌ منهما، ووجهُ تأخُّره عما أخرجه أحدُهما: تَلَقِّي الأمة بالقبول له، ثم صحيحٌ على شرط البخاري، ثم صحيحٌ على شرط مسلم، ثم صحيح عند غيرهما مستوفىً فيه الشروطُ السابقة.

تنبيهات:

الأول: أُورِدَ على هذا أقسامٌ:

أحدها: المتواتر. وأُجِيب: بأنه لا يُعتَبر فيه عدالة، والكلام في الصحيح بالتعريف السابق.

الثاني: المشهور. قال شيخ الإسلام: وهو واردٌ قطعًا. قال: وأنا متوقِّفٌ في رتبته، هل هي قبل المتفق عليه أو بعده؟.

الثالث: ما أخرجه **الستة**. وأُجِيب: بأن من لم يشترط الصحيحَ في كتابه لا يزيد تخريجُه للحديث قوةً.

قال الزركشي: ويُمنعُ: بأن الفقهاء قد يرجِّحون بما لا مَدْخل له في ذلك الشيء، كتقديم ابن العمّ الشقيق على ابن العمِّ للأب، وإن كان العمّ للأم لا يرث.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Evet, râvilerinin sika olduğunda altı eserin ittifâk ettiğinde bu hadis -Şeyhayn bunda ittifâk etmiş olsa bile- bunların tamamının, râvilerinde ittifak etmediği bir hadise göre sahih olmaya daha uygundur."

Dördüncüsü, ittisâl gibi bir sıhhat şartını taşımayan ancak buna rağmen bazı kimseler nezdinde sahih sayılan hadisler.

Beşincisi, hadisi hasen seviyesine düşürecek derecede zabt eksikliği ve benzeri noksanlıkları olduğu halde kimileri tarafından sahih olarak tanımlanan hadis.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[2] "Buna göre şöyle denilmesi de mümkündür: Altı temel hadis eserinin biri hariç tamamında yer alan hadis, sadece sahîh hadisleri almayı şart koşan imâmların rivayet ettiği hadis… Görüldüğü üzere kısımlar fazlalaşır öyle ki onlara bir sınır koyma imkanı kalmaz."

İkinci uyarı: Daha önce geçenlerden anlaşıldığı üzere sahîhler konusunda [Buhârî ve Müslim'den sonra] telif edilmiş en güvenilir eser İbn Huzeyme'ninki, sonra İbn Hibbân, son olarak da Hâkim'inkidir. Bu durumda şöyle demek mümkündür: Müslim'inkilerden sonra en sahîh hadis her üçünün ittifâk ettiğidir. Sonra İbn Huzeyme ve İbn Hibbân ya da İbn Huzeyme ve Hâkim'in naklettikleri gelir. Daha sonra İbn Hibbân ve Hâkim'in, ondan sonra sadece İbn Huzeyme'nin, sonra sadece İbn Hibbân'ın ve en son olarak da Şeyhayn'dan birinin şartlarını taşımayan sadece Hâkim'in naklettiği hadisler gelir. Bu hususa değinen herhangi birini bilmiyorum. Bu konuyu iyice düşünmek gerek.

Üçüncü uyarı: Daha alt derecede bulunan bir hadisi kendisinden mertebe olarak daha üstte bulunan bir hadisin önüne geçirecek bir durum hasıl olabilir. Örneğin bir taraftan o ikisi [Buhârî ve Müslim] garîb bir hadisi eserlerine almakta ittifâk ederken, diğer taraftan Müslim ya da başka bir muhaddis meşhûr ya da "en sahîh isnâd" olarak nitelenmiş hadislerden birini tahrîc etse bu ikinci tür hadis ilkinin önüne geçer. Ancak bu durum daha önce geçen ifadeleri nakzetmez. Çünkü geneli itibara almak gerekir.[3]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 283.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 157.
3 Bu ifadeler için bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 366; a.mlf., *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 62; Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 155.

قال العراقي: نعم، ما اتفقَ الستةُ على توثيقِ رواتِه: أولى بالصحةِ مما اختلفوا فيه وإن اتفق عليه الشيخان.

الرابع: ما فَقَدَ شرطًا كالاتصال عند من يعدُّه صحيحًا.

الخامس: ما فَقَدَ تمامَ الضبط ونحوَه مما يَنزلُ إلى رتبة الحسن عند من يسمِّيه صحيحًا.

قال شيخ الإسلام: وعلى ذلك يقال: ما أخرجه الستة إلا واحدًا منهم، وكذا ما أخرجه الأئمة الذين التزموا الصحة، ونحو هذا، إلى أن تنتشِرَ الأقسام فتكثُرَ حتى يعسُرَ حصرها.

التنبيه الثاني: قد عُلِم مما تقدَّم: أن أصحَّ مَن صنف في الصحيح: ابن خزيمة، ثم ابن حبان، ثم الحاكم. فينبغي أن يقال: أصحُّها بعد مسلم: ما اتَّفق عليه الثلاثة، ثم ابن خزيمة وابن حبان، أو والحاكم، ثم ابن حبان والحاكم، ثم ابن خزيمة فقط، ثم ابن حبان فقط، ثم الحاكم فقط، إن لم يكن الحديث على شرطِ أحدِ الشيخين. ولم أَرَ مَنْ تعرَّض لذلك، فليتأمَّل.

الثالث: قد يَعْرِضُ للمَفُوق ما يجعلُه فائقًا، كأنْ يتفقا على إخراجِ حديثٍ غريبٍ، ويخرجَ مسلمٌ أو غيرُه حديثًا مشهورًا، أو مما وُصِفتْ ترجمتُه بكونها أصحَّ الأسانيد، ولا يقدحُ ذلك فيما تقدم، لأن ذلك باعتبار الإجمال.

Zerkeşî şöyle demiştir:[1] "Buradan Buhârî'nin kitabının Müslim'inkine tercih edilmesinden kastedilen şeyin genel olarak birbirine tercih edilmesi olduğu anlaşılır. Yoksa her bir hadisin diğer hadislere tercihi anlamında değildir."

Dördüncü uyarı: Zikredilen bu taksimin faydası rivayetlerin birbiriyle çelişmesi ve bunlardan birinin tercih edilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır.

Beşinci uyarı: Buhârî ve Müslim'in şartlarının araştırılması hakkında.

İbn Tâhir [el-Makdisî] şöyle demiştir:[2] "Buhârî ve Müslim'in şartı, meşhur sahâbîye kadar sikalığı üzerinde ittifâk edilmiş râvilerin hadislerini eserlerine almaktır."

Irâkî şöyle der:[3] "Onun bu söylediği pek yerinde değildir. Çünkü Nesâî [ö. 303/915], Şeyhayn'ın hadislerini aldığı bir kısım râvinin zayıf olduğunu ifade etmiştir." Buna şöyle cevap verilir: O ikisi [Buhârî ve Müslim], eserlerini telif ettikleri zamana kadar sikalıkları üzerinde ittifâk olan kimselerin hadislerini almışlardır. Bu iki kitap oluştuktan sonra Nesâî'nin bu konudaki tad'îfi herhangi bir sorun teşkil etmez.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[4] "Nesâî'nin [o râvileri] zayıf kabul etmesi şayet kendi içtihadıyla veya çağdaşlarından bir nakille olmuşsa cevap budur. Eğer o hükmü geçmiş dönem âlimlerinden nakletmişse bu [uygun bir cevap] olmaz."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Buna şöyle cevap vermek de mümkündür: İbn Tâhir'in dile getirdiği şey o ikisinin eserlerini üzerine bina ettikleri asıldır. Ancak bu şarta tercih edilecek başka bir gerekçeyle bu prensibin dışına çıkabilmişlerdir."

Hâkim *Ulûmü'l-Hadîs*'te şöyle der:[5] Sahîh hadisin özelliği, onu Hz. Peygamber'den (*sav*) rivayetiyle meşhur olan ve sika iki râvisi bulunan bir sahâbînin rivayet etmesi, sonra ilgili hadisi tebe-i tâbiîn tabakasından olup hâfız, itkân sahibi, rivayetiyle meşhur ve aynı zamanda pek çok sika râvisi bulunan bir kimsenin nakletmesidir.

1 Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 261.
2 İbnü'l-Kayserânî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 86.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 21-2.
4 *Bikâî, en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 158.
5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 242. Ayrıca bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 239, 267.

قال الزركشي: ومن هنا يُعلَم أن ترجيحَ كتابِ البخاري على مسلم إنما المرادُ به ترجيحُ الجملةِ على الجملة، لا كلِّ فردٍ من أحاديثه على كلِّ فردٍ من أحاديث الآخَر.

الرابع: فائدةُ التقسيم المذكور تظهرُ عند التعارضِ والترجيحِ.

الخامس: في تحقيق شرط البخاري ومسلم.

قال ابن طاهر: شرطُ البخاري ومسلم أن يُخرِجا الحديثَ المجمعَ على ثقة رجاله إلى الصحابي المشهور.

قال العراقي: وليس ما قاله بجيد، لأن النسائي ضعَّف جماعةً أخرج لهم الشيخان أو أحدُهما، وأُجِيب: بأنهما أخرجا مَن أُجْمِعَ على ثقته إلى حين تصنيفهما، فلا يقدحُ في ذلك تضعيفُ النسائي بعد وجود الكتابين.

وقال شيخ الإسلام: «تضعيفُ النسائي إنْ كان باجتهاده أو نَقْله عن معاصر فالجواب ذلك، وإنْ نقلَه عن متقدِّم فلا».

قال: «ويُمكِنُ أن يجاب: بأن ما قاله ابن طاهر هو الأصل الذي بَنَيَا عليه أمرَهما، وقد يَخْرُجان عنه لمرجِّحٍ يقوم مَقَامه».

وقال الحاكم في **علوم الحديث**: وَصْفُ الحديثِ الصحيح: أن يرويَه الصحابي المشهورُ بالرواية عن النبي صلى الله عليه وسلم، وله راويان ثقتان، ثم يرويَه من أتباع التابعين الحافظُ المتقنُ المشهور بالرواية، وله رواةٌ ثقات.

[Hâkim] *el-Medhal*'de şöyle demiştir: [1] "Sahîh hadislerin en üst derecesi Buhârî ve Müslim'in tercih ettikleridir. Bu hadisi iki âdil tâbiînin kendisinden rivayette bulunmasıyla üzerindeki bilinmezlik kalkmış bir sahâbî Allah Resûlü'nden (*sav*), sahâbîden rivayetiyle meşhur olmuş ve iki sika talebesi bulunan bir tâbiî o sahâbîden, dördüncü tabakadan sika râvileri olan hâfız ve mütkin bir tebe-i tâbiî o tâbiîden rivayet eder. Sonraki tabakada ise Buhârî ya da Müslim'in hocası hâfız ve rivayetinde adâletiyle meşhur biri olacaktır. Sonrasında Ehl-i hadîs onu günümüze gelinceye kadar kabulle nakleder; şâhitlik üzerine şâhitlik gibi olur."

[Hâkim] *Ulûmü'l-Hadîs*'te bizzat sahîh hadisin şartı [diyerek] genelleme yapmış, *el-Medhal*'de ise onu Şeyhayn'ın şartları ile sınırlandırmıştır.

Hâzimî [ö. 584/1188] onun Şeyhayn'ın şartlarına ilişkin iddiasına, *Sahîhayn*'da[2] bazı râvilerin teferrüd ettiği garîb hadislerin bulunması dolayısıyla karşı çıkmıştır.[3]

Buna şöyle cevap verilmiştir:[4] [Hâkim] bu iki kitaptaki her bir râvinin, kendisinden hadis alan iki râviye sahip olmasının şart koşulmasını kastetmiş, yoksa o iki râvinin aynı hadisi ittifâkla nakletmelerinin şart koşulmasını kastetmemiştir.

[Kadı] İyâz'ın [ö. 544/1149] naklettiğine göre[5] Ebû Ali el-Gassânî [ö. 498/1105] şöyle demiştir: "Onun [Hâkim'in] kastı onların [Buhârî ve Müslim'in] rivayet ettikleri her haberi sahâbîsinden, tâbiîsinden ve sonrakilerden ikişer râvinin beraber nakletmesi değildir. Böyle bir hadisin varlığı nadirdir. Onun kastettiği hem sahâbî hem de tâbiîden bilinmezliklerini ortadan kaldıracak iki kişinin rivayette bulunmuş olmasıdır."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[6] "Hâzimî bunu sanki Hâkim'in "Şâhitlik üzerine yapılan şâhitlik de böyledir" sözünden çıkardı. Çünkü şâhitlikte sayı şartı koşulmaktadır."

1 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 73.
2 Lahhâm ve M. Avvâme neşirlerinde "Sahîh" ifadesi geçse de, daha anlamlı bir tercüme için bir diğer neşirdeki "Sahîhayn" kelimesi tercümeye yansıtılmıştır (bk. *Tedrîb* [Tarık b. İvadullâh], I, 173) [çevirenin notu].
3 Hâzimî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 129 vd.
4 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 240.
5 Kadı İyâz, *İkmâl*, I, 83.
6 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 240.

وقال في **المدخل**: الدرجةُ الأولى من الصحيح اختيارُ البخاري ومسلم، وهو أن يرويَ الحديثَ عن النبي صلى الله عليه وسلم صحابيٌّ زائلٌ عنه اسمُ الجهالة، بأن يَرويَ عنه تابعيان عدلان، ثم يَرويَ عنه التابعيُّ المشهور بالرواية عن الصحابة وله راويان ثقتان، ثم يرويَه عنه من أتباع التابعين حافظٌ متقن وله رواةٌ من الطبقة الرابعة، ثم يكونَ شيخ البخاري أو مسلم حافظًا مشهورًا بالعدالة في روايته، ثم يتداولَه أهل الحديث بالقبول إلى وقتنا، كالشهادة على الشهادة.

فعمَّم في **علوم الحديث** شرطَ الصحيح من حيث هو، وخصَّص ذلك في **المدخل** بشرط الشيخين.

وقد نَقَضَ عليه الحازمي ما ادَّعى أنه شرطُ الشيخين: بما في الصحيحين من الغرائب التي تفرَّد بها بعض الرواة.

وأُجِيب: بأنه إنما أراد أن كلَّ راوٍ في الكتابين يُشترط أن يكون له راويان، لا أنه يُشترط أن يتفقا في رواية ذلك الحديث بعينه.

قال أبو علي الغسَّاني ـ ونقله عياضٌ عنه ـ: ليس المرادُ أن يكون كلُّ خبر رَوَياه يجتمعُ فيه راويان عن صحابيِّه، ثم عن تابعيِّه، فمن بعده، فإن ذلك يَعِزُّ وجوده، وإنما المرادُ أن هذا الصحابيَّ، وهذا التابعي، قد روى عنه رجلان خرج بهما عن حدِّ الجهالة.

قال شيخ الإسلام: وكأن الحازميَّ فَهِم ذلك من قول الحاكم: «كالشهادة على الشهادة»، لأن الشهادةَ يُشتَرط فيها التعدُّد.

Buna şu ihtimalle cevap verilmiştir: [Hâkim], rivayeti ittisâl, likâ ve onun diğer şeyler gibi bazı yönleri ile şâhitliğe benzetmeyi kastetmiş olabilir, tüm yönleriyle değil.

[Mâlikî fakîhi] Ebû Abdullah İbnü'l-Mevvâk [ö. 642/1244] şöyle demiştir: "[Kadı] İyâz ve daha başkalarının da benimsediği Gassânî'nin Hâkim'in sözü hakkında yorumu açık değildir. Çünkü ben onların [Buhârî ve Müslim'in] böyle bir izahta bulunduklarını kendilerinden nakleden hiç kimse görmedim. Onların kitaplarında böyle bir şey olmadığı gibi, kitaplarının dışında da böyle bir şey bilinmemektedir. Bu görüşü dile getiren kimse onların kitaplarındaki tasarruflarını inceleyip metotlarından hareketle bunu tespit etmişse, bu doğru bir tespit değildir. Çünkü tek râvisi olan kimselerden gelen hadisler olduğu gibi iki râvisi bulunanlardan gelen hadisler de o ikisinin kitaplarında vardır. Eğer o ikisinin kitabındaki genel durumun böyle olduğunu belirtiyorsa, [bilinmelidir ki] onların böyle bir şart koştuklarının delili yoktur. Bu durumun onların eserlerinde sıkça görülmesi ise râviler içerisinde mutlak olarak kendisinden birden fazla kişinin rivayette bulunduğu kimsenin, kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunduğu kimseden çok olması ile ilgilidir. Yoksa bu, *Sahîhayn*'da rivayetlerine yer verilen râvilere özgü bir durum değildir. Onların, bu şartı benimsediklerini söylemek kendilerinden güvenilir olarak nakledilmediği sürece insaflı bir tutum değildir; hem de buna aykırı davrandıkları ortada iken. Çünkü onların bu şartı ileri sürdükleri kendilerinden güvenilir olarak nakledildiği halde buna aykırı davranmaları saygınlıklarına halel getirir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bu, gerçekten kabul edilmesi gereken bir görüş ve kuvvetli bir etüttür."

[İbn Hacer] Buhârî şerhinin mukaddimesinde şöyle demiştir:[1] "Hâkim'in ifadesi onların [Buhârî ve Müslim'in] hadislerini aldıkları bazı sahâbîler hakkında geçerli olmasa da sahâbeden sonraki tabakalar açısından itibar edilmesi gereken bir görüştür. Çünkü [bu] kitapta [Buhârî'nin *Sahîh*'i], sadece tek bir râvisi olan bir kimseden nakledilmiş olan hiçbir *asıl* hadis yoktur."

---

1 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 9.

وأُجِيب: باحتمال أن يريدَ بالتشبيه بعضَ الوجوه لا كلَّها، كالاتصال واللقاء وغيرِهما.

وقال أبو عبد الله ابن المَوَّاق: ما حَمَلَ الغسانيُّ عليه كلامَ الحاكم، وتَبِعه عليه عياضٌ وغيرُه: ليس بالبيِّن، ولا أعلم أحدًا رَوَى عنهما أنهما صرَّحا بذلك، ولا وجودَ له في كتابَيْهما، ولا خارجًا عنهما، فإن كان قائلُ ذلك عَرَفه من مذهبهما بالتصفُّح لتصرُّفهما في كتابيهما: فلم يُصِبْ، لأن الأمرين معًا في كتابيهما، وإن كان أخذه من كون ذلك أكثريًّا في كتابيهما: فلا دليلَ فيه على كونهما اشترطاه، ولعل وجود ذلك أكثريًّا إنما هو لأن مَن رَوَى عنه أكثرُ من واحد، أكثرُ ممن لم يَرْوِ عنه إلا واحدٌ في الرواة مطلقًا، لا بالنسبة إلى من خُرِّج لهُ منهم في الصحيحين، وليس من الإنصاف إلزامُهما هذا الشرطَ من غير أن يثبتَ عنهما ذلك، مع وجود إخلالهما به، لأنهما إذا صحَّ عنهما اشتراطُ ذلك كان في إخلالهما به دَرَكٌ عليهما.

قال شيخ الإسلام: وهذا كلامٌ مقبول، وبحثٌ قويّ.

وقال في **مقدمة شرح البخاري**: ما ذَكَره الحاكم وإن كان منتقِضًا في حقِّ بعضِ الصحابةِ الذين أَخرج لهم، إلا أنه معتبَر في حقّ مَن بَعدهم، فليس في الكتاب حديثٌ أصلٌ من روايةِ مَنْ ليس له إلا راوٍ واحدٌ قطُّ.

Hâzimî'nin dediği özetle şudur:[1] Buhârî'nin sıhhat şartı, rivayetini aldıkları kimselerle uzun zaman ilmî münâsebetleri olan sika ve mütkin râvilerin, muttasıl isnâdlarla rivayet ettikleri hadisleri almaktır. Buhârî itkân bakımından ve rivayette bulundukları hocaları ile ilişkileri daha az olan ve yukarıda zikredilenlerin ardından gelen râvilerin hadislerini de kimi zaman tahrîc edebilir.

Müslim'in sıhhat şartı ise bu ikinci tabakadaki râvilerin rivayetlerini eserine almaktır. O, cerhi gerektiren hususlardan beri olmayan kimselerden de -Sâbit el-Bünânî [ö. 127/744] ve Eyyûb [es-Sahtiyânî] [ö. 131/748] ile olan irtibatından dolayı Hammâd b. Seleme'de olduğu gibi- hocası ile uzun müddet hoca-talebe ilişkisini sürdürmüşse hadis rivayet edebilir.

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir:[2] "Âlimlerin 'onların şartına göredir' sözleri ile kastettikleri, söz konusu hadisin isnâdındaki kişilerin o ikisinin [Buhârî ve Müslim'in] kitaplarında [bulunan isimlerden] olmasıdır. Çünkü onlar ne eserlerinde ne de başka bir yerde herhangi bir [sıhhat] şartı tespit etmemişlerdir."

Irâkî şöyle demiştir:[3] "[Nevevî] bu görüşü, [Hâkim'in] *el-Müstedrek*'i hakkında şöyle diyen İbnü's-Salâh'tan almıştır:[4] O, eserine [Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer almayan ancak] Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu gördüğü, yani onların kitaplarında hadislerini naklettiği râvilerin hadislerini almıştır."

[Irâkî] şöyle demiştir: İbn Dakîkul'îd buna göre davranmıştır. Örneğin o, Hâkim'in Buhârî'nin şartını ileri sürerek tashîh ettiği bir hadisi nakletmekte, sonra da o hadisin senedinde falancanın olduğunu, Buhârî'nin ise onun hadisini eserine almadığını ifade ederek ona itiraz etmektedir. Zehebî [ö. 748/1348] de *Muhtasaru'l-Müstedrek*'de aynı tarzda hareket etmiştir.

[Irâkî] şöyle demiştir: Onların bu tutumu pek yerinde değildir. Çünkü Hâkim *el-Müstedrek*'in girişinde[5] onların anladıklarının aksini ifade etmiş ve şöyle demiştir: "Şeyhayn'ın ikisinin birden ya da birinin, benzerlerini delil olarak kabul ettikleri sika râvilerin hadislerini eserime alma konusunda Yüce Allah'ın yardımını istiyorum."

1 Hâzimî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 151-6.
2 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 61.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 22; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 247-8.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 22.
5 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 3.

وقال الحازمي ما حاصلُه: شَرْط البخاري أن يُخْرِج ما اتَّصل إسناده بالثقات المتقنين الملازمين لمن أخذوا عنه ملازمةً طويلة، وأنه قد يُخْرج أحيانًا عن أعيان الطبقة التي تلي هذه في الإتقان والملازمة لمن رووا عنه، فلم يَلْزَموه إلا ملازمةً يسيرة.

وشَرْط مسلم أن يُخْرِج حديثَ هذه الطبقة الثانية، وقد يُخرج حديثَ من لم يَسْلَم من غوائل الجرح إذا كان طويلَ الملازمةِ لمن أَخَذَ عنه، كحماد بن سلمة في ثابتٍ البُنَاني وأيوبَ.

وقال المصنف: إن المراد بقولهم على شَرْطِهما: أن يكونَ رجالُ إسنادِه في كتابَيْهما، لأنه ليس لهما شرطٌ في كتابَيْهما ولا في غيرهما.

قال العراقي: وهذا الكلام قد أخذه من ابن الصلاح، حيث قال في **المستدرك**: أودعه ما رآه على شرط الشيخين، قد أخرجا عن رُواته في كتابيهما.

قال: وعلى هذا عَمِل ابن دقيق العيد، فإنه ينقلُ عن الحاكم تصحيحَه لحديثٍ على شرط البخاري مثلاً، ثم يَعترِضُ عليه بأن فيه فلانًا ولم يُخْرِج له البخاري، وكذا فعل الذهبي في **مختصر المستدرك**.

قال: وليس ذلك منهم بجيد، فإن الحاكم صرَّح في خطبة **المستدرك** بخلاف ما فهموه عنه، فقال: «وأنا أستعينُ الله تعالى على إخراجِ أحاديثَ رُواتُها ثقاتٌ قد احتجَّ بمثلها الشيخان أو أحدُهما».

Onun “benzerlerini” ifadesi ile kastettiği “benzer râviler”dir, bizzat râvilerin kendisi değildir. “Benzer hadisleri” kastetmiş olması da mümkündür. Bu durumda “benzerleri” ancak aynı râvilerle mümkün olur. Ama bu konu tartışmalıdır.

[Irâkî] şöyle demiştir:[1] Benzerlik meselesinin hakikati, *Sahîh*'te rivayetlerine yer verilmemiş bazı râvilerin Şeyhayn'a göre orada rivayetlerine yer verilenler gibi ya da daha üstün olmasıdır. [Râvilerin] onlara göre benzer olup olmadığı ya “falanca, filanca gibidir” ya da “ondan daha üst seviyededir” ifadeleriyle -ki bu gerçekten azdır- ya da ta‘dîl mertebelerine işaret eden lafızlarla tespit edilir. Şöyle ki: O ikisi rivayetini delil olarak gördükleri râvi için “sika, sebt, sadûk, lâ be'se bih” ya da benzeri ta‘dîl lafızlarını kullanırlar. Sonra onların bu lafızları ya da bunlardan daha üst seviyedeki ifadeleri, rivayetlerine eserlerinde yer vermedikleri râviler için kullandıkları tespit edilir ve buradan hareketle de [rivayetlerine yer verilmeyen kimselerin] onların nazarında, rivayeti delil olarak kullanılabilen râviler ayarında oldukları sonucuna varılır. Çünkü râvi mertebelerini bilmenin ölçütü cerh ve ta‘dîl lafızlarıdır.

[Irâkî] şöyle demiştir: Yalnız burada kendisine işaret edilmeden geçilemeyecek kapalı bir nokta vardır. Onlar [Buhârî ve Müslim] tashîhte başka hiçbir şeye bakmaksızın yalnızca râvinin adâlet ve ittisâl bakımından durumu ile yetinmezler. Aksine onlar, râvinin, rivayette bulunduğu kimseyle aynı beldeden olup da onun hadisini bilen birisi mi yoksa onun beldesine yabancı birisi mi olduğunu da dikkate alırlar. Bu zikredilenler, onların ifadeleri ve bu konudaki tatbikatları üzerinde araştırma yapınca açığa çıkmaktadır. [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] “Üstadımız [Irâkî'nin] İbn Dakîkul‘îd ve Zehebî'ye olan itirazı pek yerinde değildir. Çünkü Hâkim “benzer” lafzını, hakikat ve mecazdan daha geniş anlamıyla isnâd ve metinler hakkında kullanmıştır. Nitekim eserdeki hareket tarzı da bunu göstermektedir. O bazen “Onların şartlarına göre”, bazen “Buhârî'nin şartına göre”, bazen de “Müslim'in şartına göre” demekte bir başka sefer ise “İsnâdı sahîhtir” diyerek [bu sahîhlik ifadesini] onlardan herhangi birine izafe etmemektedir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 22.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 163.

فقوله «بمثلها» أي: بمثلِ رواتِها لا بهم أنفسِهم، ويَحتمِل أن يُراد: بمثلِ تلك الأحاديث، وإنما يكونُ مثلَها إذا كانتْ بنفسِ رواتها. وفيه نظر.

قال: وتحقيقُ المِثْلية: أن يكونَ بعضُ مَن لم يُخَرَّج عنه في الصحيح مثلَ من خُرِّج عنه فيه، أو أعلى منه عند الشيخين. وتُعرَفُ المِثْلية عندهما إما بنصِّهما على أن فلانًا مثل فلان، أو أرفعُ منه، وقلَّما يُوجَد ذلك، وإما بالألفاظ الدالة على مراتب التعديل، كأنْ يقولا في بعض مَن احتجَّا به: ثقة، أو ثَبت، أو صدوق، أو لا بأس به، أو غيرَ ذلك من ألفاظ التعديل، ثم يُوجدُ عنهما أنهما قالا ذلك أو أعلى منه في بعض من لم يحتجَّا به في كتابيهما، فَيُستَدل بذلك على أنه عندهما في رتبة مَن احتجا به، لأن مراتب الرواة معيارُ معرفتِها: ألفاظُ الجرح والتعديل.

قال: ولكنْ هنا أمرٌ فيه غموض لا بدَّ من الإشارة إليه، وذلك أنهم لا يكتفون في التصحيح بمجرَّد حالِ الراوي في العدالة والاتصال من غير نظرٍ إلى غيره، بل ينظرون في حاله مع مَنْ روى عنه في كثرةِ ملازمته له، أو قلَّتِها، أو كونِه من بلده مُمارِسًا لحديثه، أو غريبًا من بلدِ مَن أَخذ عنه، وهذه أمورٌ تظهر بتصفُّح كلامهم وعملهم في ذلك. انتهى كلامه.

وقال شيخ الإسلام: ما اعتَرَض به شيخنا على ابنِ دقيق العيد والذهبيِّ ليس بجيد، لأن الحاكم استعمل لفظةَ (مثل) في أعمَّ من الحقيقة والمجاز، في الأسانيد والمتون، دلَّ على ذلك صنيعه، فإنه تارة يقول: على شرطهما، وتارة: على شرط البخاري، وتارة: على شرط مسلم، وتارة: صحيح الإسناد ولا يعزوه لأحدهما. وأيضًا:

Öte yandan o, “benzeri” ifadesini hakiki anlamıyla kullanmış ve bununla onların [Buhârî ve Müslim’in] eserlerinde rivayetlerine yer verdikleri râvilerinkine benzer nitelikleri taşıyan daha başka râvilerin haberlerini delil olarak kullandığını kastetmiş olsaydı kesinlikle “Buhârî’nin şartına göre” demezdi. Çünkü Müslim’in şartı ondan daha alt mertebededir. [Yani] Buhârî’nin şartını taşıyan, her ikisinin şartını taşıyan anlamına gelir. Çünkü Buhârî’nin sıhhat şartları Müslim’inkileri kapsadığı gibi ondan fazlasını da barındırır.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Bunun da ötesinde o ikisinin ricâlinden bir karışımla “Simâk → İkrime → İbn Abbâs” gibi bir isnâdın yapılan rivayetler mevcuttur. Hâlbuki Simâk sadece Müslim’in sıhhat şartlarına uyan biridir. İkrime konusunda ise Buhârî teferrüd etmiştir. Doğrusu şu ki, bu isnâd her ikisinin şartına da uymamaktadır.

Bundan daha fazla dikkat gerektiren bir husus ise, onların [Buhârî ve Müslim’in], sika olan ancak bazı kimselerden yaptıkları rivayetlerde zayıf sayılan râvilerden zayıf sayıldıkları bu kişilerin hadisleri dışında rivayette bulunmuş olmalarıdır. Bu râvilerden, kendilerine her iki kitapta ya da birinde yer verilen ama kendilerinde zayıf sayıldıkları kişilerden naklettikleri bir hadis geldiğinde bu rivayetin, sıhhat şartı gözetilen müellifin şartlarına uygun olduğunu ileri sürmek hatadır.

Örnek olarak Hüşeym’in [ö. 183/799] Zührî’den [ö. 124/742] rivayeti için “onlar Hüşeym ve Zührî’nin hadislerini nakletmişlerdir; buna göre bu rivayet onların şartına uygundur” denilmesi zikredilebilir. Buna şöyle cevap verilir: Aksine herhangi birinin şartına uygun değildir. Onlar [Buhârî ve Müslim], Hüşeym’in Zührî dışındakilerden yaptığı rivayetleri eserlerine almışlardır. Çünkü Hüşeym, Zührî’den rivayetlerinde zayıf kabul edilmiştir. Hüşeym [ilim gayesiyle] Zührî’nin yanına gitti ve ondan 20 hadis aldı. Dönerken bir arkadaşıyla karşılaştı ve arkadaşı ondan Zührî’den aldığı rivayetleri istedi. O esnada kuvvetli bir rüzgar gelip adamın elindeki evrakları götürdü. Bundan sonra Hüşeym zihninde kalan şeyleri rivayet etmeye başladı ancak onları tam olarak ezberleyememişti. Dolayısıyla hadislerin bir kısmında hataya düştü ve bundan dolayı da Zührî’den yaptığı rivayetlerde zayıf kabul edildi.[1]

1 Bu anlatıyı Hatîb *Târîhu Bağdâd*’da kaydetmiştir (XIV, 87). Ancak burada Hüşeym’in Zührî’den 20 değil, 30 hadis aldığı kayıtlıdır.

فلو قَصَدَ بكلمة (مثل) معناها الحقيقيَّ حتى يكون المرادُ: احتج بغيرها ممن فيهم من الصفات مثلُ ما في الرواة الذين خرَّجا عنهم: لم يقلْ قطُّ: على شرط البخاري، فإن شرط مسلم دونه، فما كان على شرطه: فهو على شرطهما، لأنه حَوَى شرط مسلم وزاد.

قال: ووراء ذلك كلِّه: أن يُروَى إسنادٌ ملفَّق من رجالهما، كسماكٍ، عن عكرمة، عن ابن عباس، فسماكٌ على شرط مسلم فقط، وعكرمةُ انفرد به البخاري، والحقُّ أن هذا ليس على شرطِ واحدٍ منهما.

وأدقُّ من هذا: أن يَرويا عن أناس ثقاتٍ ضُعِّفوا في أناس مخصوصين، من غيرِ حديثِ الذين ضُعِّفوا فيهم، فيجيءُ عنهم حديثٌ من طريق مَن ضُعِّفوا فيه برجالٍ كلُّهم في الكتابين أو أحدهما، فنِسْبتُه أنه على شرط مَن خرَّج له: غلطٌ.

كأنْ يقال في هُشيم عن الزهري: كلٌّ من هُشَيْم والزهري أخرجا له، فهو على شرطهما! فيقال: بل ليس على شرطِ واحدٍ منهما، لأنهما إنما أَخرجا لهُشيم من غيرِ حديثِ الزهري، فإنه ضُعِّف فيه، لأنه كان رَحَل إليه فأخذ منه عشرين حديثًا، فلقيه صاحبٌ له وهو راجع فسأله روايتَه، وكان ثَمَّ ريح شديدةٌ فذهبت بالأوراق من يد الرجل، فصار هُشيم يحدِّث بما عَلق منها بذهنه، ولم يكن أتقنَ حفظها، فوهِم في أشياءَ منها، ضُعِّف في الزهري بسببها.

Keza Hemmâm [b. Yahya] [ö. 164/781] İbn Cüreyc'den [ö. 150/767] yaptığı rivayetlerde zayıf sayılmıştır. Bununla birlikte onlar [Buhârî ve Müslim] onun rivayetlerine yer vermişler ancak onun İbn Cüreyc'ten naklettiği herhangi bir rivayeti eserlerine almamışlardır. Buhârî ve Müslim'in ya da onlardan birinin şartına dayandığını belirten kimsenin -isterse şartı gözetilen kimse onu kitabının bir yerinde zikretmiş olsun- bu senedi, şartına dayanılan kimsenin rivayet tarzına göre nakletmesi gereklidir.

Aynı şekilde İbnü's-Salâh *Şerhu Müslim*'de şöyle der:[1] "Kim sadece Müslim'in *Sahîh*'inde rivayetine yer vermesinden hareketle bir şahıs için Müslim'in sıhhat şartlarına uygun olduğuna hükmederse hata yapmış olur. Bilakis Müslim'in o râviden yaptığı rivayetin keyfiyetine ve hangi açıdan onun rivayetine itimat ettiğine de bakılmalıdır."

Tamamlayıcı Bilgi:

Hâzimî imâmların [sıhhat] şartlarına dair bir eser telif etmiş, orada Şeyhayn'ın ve diğerlerinin şartlarına yer verip şöyle demiştir:[2] Eserlerine sahîh hadisleri alan müelliflerin hareket tarzı, hem âdil râvinin hocalarından yaptığı rivayetleri hem de o hocalardan rivayette bulunan sika râvilerin rivayetlerini incelemek olmalıdır. Çünkü bir râvinin, bazı hocalarından rivayeti kesin olduğundan onların nakledilmesi gerekir; bazı hocalarından rivayetinde ise karışıklık olduğundan sadece şâhid ve mütâbaât olarak nakledilmesi uygundur. Bu konuda bir belirsizlik olduğu açıktır. Bunu gidermenin yolu ise asıl râviden rivayette bulunan râvilerin tabakalarını ve onların hocalara erişme mertebelerini bilmektir.

Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, bilindiği üzere Zührî'nin tabakaları [yani Zührî'den rivayette bulunan râvilerin tasnif edildiği gruplar] beş kısımdır ve her bir tabakanın, kendisini takip eden diğerine bir üstünlüğü ve ondan bir farklılığı vardır. Birinci tabakada olan râviler sıhhati en üst derecede olanlardır ve Buhârî'nin de erişmeyi arzuladığı şeydir. Bu tabakada Mâlik, İbn Uyeyne [ö. 198/814], Yunus [b. Yezîd] el-Eylî [ö. 159/777], Ukayl [b. Hâlid] el-Eylî [ö. 144/761] ve daha başka kimseler yer alır.

1 İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi Müslim*, s. 99.

2 Hâzimî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 150 vd. Ayrıca bk. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, I, 399; II, 478.

وكذا همَّامٌ ضعيفٌ في ابن جريج، مع أن كلاً منهما أخرج له، لكنْ لم يُخرِجا لهُ عن ابن جريج شيئًا، فعلى من يَعْزو إلى شرطهما أو شرطِ واحدٍ منهما أن يَسوقَ ذلك السندَ بنسقِ روايةِ مَن نُسِب إلى شرطه، ولو في موضع من كتابه.

وكذا قال ابن الصلاح في **شرح مسلم**: مَن حَكَم لشخصٍ بمجرَّدِ روايةِ مسلم عنه في **صحيحه** بأنه من شرط الصحيح: فقد غَفَل وأخطأ، بل ذلك يتوقَّف على النظر في كيفيةِ روايةِ مسلم عنه، وعلى أي وجهٍ اعتمد عليه.

تتمة:

أَلَّفَ الحازميُّ كتابًا في «شروط الأئمة»، ذَكَر فيه شرط الشيخين وغيرِهما، فقال: مذهبُ من يخرج الصحيح أنْ يعتبرَ حال الراوي العدل في مشايخه، وفيمن روى عنهم، وهم ثقات أيضًا، وحديثُه عن بعضِهم صحيحٌ ثابت يلزمُه إخراجُه، وعن بعضِهم مدخولٌ لا يصحُّ إخراجُه إلا في الشواهد والمتابعات، وهذا بابٌ فيهِ غموضٌ، وطريقُه: معرفةُ طبقات الرواة عن راوي الأصل، ومراتبِ مداركهم.

ولنوضِّح ذلك بمثال: وهو أن تَعلَم أن أصحابَ الزهريّ مثلاً على خمس طبقاتٍ، ولكل طبقةٍ منها مزيةٌ على التي تليها وتفاوت، فمن كان في الطبقة الأولى فهي الغاية في الصحة، وهو غاية مقصْد البخاري، كمالك، وابن عيينة، ويونسَ وعُقَيل الأَيْلِيَّيْنِ وجماعةٍ.

İkinci tabaka adâlet bakımından üstteki tabaka ile aynı olan kimselerdir. Ancak birinci tabakadaki kimselerde hıfz ve itkân ile Zührî'yle olan hoca-talebe ilişkilerinin uzunluğu bir aradadır; öyle ki Leys b. Sa'd [ö. 175/791], Evzâî, Nu'mân b. Râşid gibi kimseler hem seferde hem hazarda onunla birliktedirler. İkinci tabakadaki kimseler ise, Zührî ile çok az birlikte olabilmişler ve onun hadisi ile çok fazla ilgilenememişlerdir. Bunlar itkân bakımından da birinci tabakadakilerin altındadırlar. Ca'fer b. Bürkân [ö. 150/767], Süfyân b. Hüseyin es-Sülemî, Zem'a b. Salih el-Mekkî bu tabakada yer alır ve bu kimseler Müslim'in sıhhat şartını taşımaktadırlar.

Üçüncü tabaka, birinci tabakadaki kimseler gibi Zührî ile birlikte olmuşlar ancak cerhi gerektiren türlü kusurlardan uzak kalamamışlardır. Onların rivayetleri ret de edilebilir kabul de. Muâviye b. Yahya es-Sekafî, İshak b. Yahya el-Kelbî, Müsennâ b. es-Sabbâh bu grupta yer alır ve bunlar Ebû Davud [ö. 275/889] ve Nesâî'nin [ö. 303/915] şartlarına uygundurlar.

Dördüncü tabaka cerh-ta'dîl bakımından üçüncü tabaka ile aynıdırlar, bu tabakadan Zührî'nin hadisi ile çok fazla meşgul olamadıkları için ayrılırlar. Çünkü onların Zührî ile olan hocalık-talebelik ilişkileri azdır. Bunlar Tirmizî'nin şartlarına uygun kimselerdir.

Beşinci tabaka ise kendilerinden [fıkıh] konularında hadis alınması câiz olmayan zayıf ve mechûl râvilerin yer aldığı gruptur. Onların hadisleri ancak itibâr ve şâhitlik için tahrîc edilebilir. Onlar Ebû Davud ve onun altında bulunan şahısların [bu amaçla kullandığı] râvilerdir. Şeyhayn ise bunların rivayetlerini almamıştır.[1]

[Muhaddisler] "sıhhatinde ittifâk edilmiştir" ya da "sıhhati üzerinde" dedikleri zaman, bununla kastettikleri, Şeyhayn'ın ittifâk etmesidir

---

1 Hâzimî'den yapılan bu nakilde bazı sorunlar vardır. Hâzimî önce beş tabakayı birden zikretmiş, ondan sonra tabakalardaki durumlarına göre râvilere örnek vermiştir. Süyûtî ondan yaptığı alıntında ise her tabakanın hemen ardından râviler de verilmiştir. Bundan dolayı da şu gibi karışıklıklar ve iç içe girmeler söz konusu olmuştur: 1- Birinci tabaka ve ona zikredilen örnekler yerindedir. 2- İkinci tabaka için örnekler verilirken Leys ve onunla birlikte zikredilen isimlerin aynı zamanda birinci tabakanın; Ca'fer b. Bürkân ve onunla zikredilenlerin ise ikinci tabakanın örnekleri olduğu vehmi uyanmaktadır. Hâlbuki Leys ve onunla zikredilenler ikinci, Ca'fer ve beraberinde zikredilenler ise üçüncü tabakanın örnekleridir. 3- Üçüncü tabakaya örnek olarak zikredilen kimseler Hâzimî'de dördüncü tabakanın örnekleridirler. 4- Beşinci tabakaya hiçbir örnek zikredilmemiştir. Hâlbuki Hâzimî, Bahr b. Kenîz es-Sakâ, Hakem b. Abdullah el-Eylî, Abdülkuddûs b. Habîb ed-Dımaşkî, Muhammed b. Saîd el-Maslûb'u örnek olarak zikreder (bk. *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 150 vd.).

والثانية: شاركت الأولى في العدالة، غير أن الأولى جَمَعَتْ بين الحفظ والإتقان، وبين طولِ الملازمةِ للزهري، حتى كان منهم مَن يُزاملُه في السفر ويلازمهُ في الحضر، كالليث بن سعد، والأوزاعي، والنعمان بن راشد، والثانية: لم تُلازِم الزهريَّ إلا مدةً يسيرة، فلم تُمارِسْ حديثه، وكانوا في الإتقان دون الطبقة الأولى، كجعفر بن بُرْقان، وسفيان بن حسين السُّلَمي، وزَمْعَة بن صالح المكي، وهم شرط مسلم.

والثالثة: جماعة لزموا الزهريَّ مثلَ أهل الطبقة الأولى، غير أنهم لم يَسْلَموا من غوائل الجرح، فهم بين الردِّ والقبول، كمعاويةَ بن يحيى الصَّدَفي، وإسحاق بن يحيى الكلبي، والمثَّنى بن الصبَّاح، وهم شرطُ أبي داود، والنسائي.

والرابعة: قوم شاركوا الثالثةَ في الجرح والتعديل، وتفرَّدوا بقلة ممارستهم لحديث الزهري، لأنهم لم يلازموه كثيرًا، وهم شرطُ الترمذي.

والخامسة: نَفَرٌ من الضعفاء والمجهولين لا يجوزُ لمن يُخْرج الحديثَ على الأبواب: أن يخرجَ حديثَهم إلا على سبيل الاعتبار والاستشهاد: عند أبي داود فمن دونه، فأما عند الشيخين فلا.

وإذا قالوا: صحيح متفق عليه، أو على صحته: فمرادُهم اتفاقُ الشيخين

yoksa ümmetin ittifâkı değil. İbnü's-Salâh ise şöyle der:[1] Ancak onların ittifâk etmesi, ümmetin ittifâkı anlamına da gelir. Çünkü ümmet onların [rivayetlerini] kabul ederek benimsemiştir.

Üstat[2] yani İbnü's-Salâh o ikisinin [Buhârî ve Müslim] ya da birinin rivayet ettiği hadisin sıhhatinin kesin olduğunu, onunla kesin bilgi elde edileceğini ifade etmiştir. O [devamla] şöyle der: Bunu kabul etmeyip onların sadece zan ifade ettiğini ve ümmetin onları kabul ederek benimsemesinin ise zanla amel etmelerinin vacip olması sebebiyle olduğunu, zannın ise hatalı olabileceğini delil olarak zikredenlerin aksine.

[Yine İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: Ben de bu [son] görüşe meyletmiş ve onu kuvvetli sanmıştım. Ancak sonraları başta tercih ettiğim görüşün daha isabetli olduğunu anladım. Çünkü hatadan korunmuş olanın zannı hatalı olamaz ve ümmet, ittifak ettiği durumlarda hatadan korunmuştur. Bundan dolayı da ictihâda dayalı olan icmâ kesin bir delildir.

İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] [ö. 478/1085] şöyle demiştir:[3] "Bir kimse, '*Sahîhayn*'da yer alan ve [Buhârî ile Müslim'in] sıhhatine hükmettiği her bir hadis Hz. Peygamber'in (*sav*) sözüdür, böyle değilse hanımım boş olsun' diye yemin edecek olsa, onu hanımını boşamaya mecbur tutmam. Çünkü müslüman âlimler onun sıhhatinde icmâ etmişlerdir."

[İbnü's-Salâh] şöyle demiştir:[4] Birinin şöyle demesi mümkündür: "Müslümanlar bu ikisinin sahîh olduğunda icmâ etmemiş olsalardı bile yeminini bozmuş olmazdı. Çünkü yemini bozmada şüphe oluşmuştur. Zira adam bu nitelikte olmayan bir hadis için bu şekilde yemin etse yemini bozmak zorunda kalmaz, isterse râvileri fâsık olsun."

Buna şöyle cevap verilir: İcmâya nispet ettiği şey hem zâhiren hem de bâtınen yeminin bozulmadığının kesin olmasıdır. Şüphe durumuna gelince, zâhiren yeminin bozulmadığına hükmedilirse de bâtınen böyle bir ihtimal olabilir. Bu durumda ric'î talâkın gerekleri müstehab olur.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 28.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 28-9.
3 İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi'l-Müslim*, s. 85.
4 İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi'l-Müslim*, s. 86.

لا اتفاقُ الأمة. قال ابن الصلاح: لكنْ يلزمُ من اتفاقهما اتفاقُ الأمة عليه، لتلقِّيهم له بالقبول.

وذكر الشيخ يعني ابنَ الصلاح **أن ما رَوَياه أو أحدُهما فهو مقطوع بصحته، والعلمُ القطعيُّ حاصلٌ فيه**. قال: خلافًا لمن نَفَى ذلك، محتجًّا بأنه لا يفيدُ إلا الظنَّ، وإنما تلقَّتْه الأمةُ بالقبول لأنه يجبُ عليهم العملُ بالظنِّ، والظنُّ قد يخطئ.

قال: وقد كنتُ أَميلُ إلى هذا وأحسَبه قويًّا، ثم بانَ لي أن الذي اخترناه أولاً هو الصحيح، لأن ظن مَن هو معصومٌ من الخطأ لا يخطئ، والأمةُ في إجماعها معصومةٌ من الخطأ، ولهذا كان الإجماعُ المبنيُّ على الاجتهاد حجةً مقطوعًا بها.

وقد قال إمام الحرمين: لو حَلَف إنسان بطلاق امرأته: أن ما في الصحيحين مما حَكَما بصحته، من قول النبيّ صلى الله عليه وسلم: لَمَا ألزمتُه الطلاق، لإجماع علماء المسلمين على صحته.

قال: وإن قال قائل: إنه لا يحنثُ ولو لم يُجمعِ المسلمون على صحتهما، للشك في الحنث، فإنه لو حلف بذلك في حديثٍ ليس هذه صفتَه: لم يحنث، وإن كان رواته فُسّاقًا.

فالجواب: أن المضافَ إلى الإجماع هو القطعُ بعدم الحنث ظاهرًا وباطنًا، وأما عند الشك فعدمُ الحِنْث محكومٌ به ظاهرًا مع احتمال وجوده باطنًا، حتى تُستحب الرَّجْعة.

Musannif [Nevevî] "Tahkîk ehli âlimler ve büyük çoğunluk bu görüşe muhalefet etmiş ve şöyle demiştir: [Onlardaki rivayetler] tevâtür seviyesine erişmediği müddetçe zan ifade eder" der.

[Nevevî] *Şerhu Müslim*'de şöyle demiştir:[1] Bu, âhâd haber olmalarından dolayıdır. Bu konuda Şeyhayn ve onların dışındakiler arasında fark yoktur. Ümmetin bu iki kitap hakkındaki kabulü, onlarda [Buhârî ve Müslim] yer alan hadislerle araştırma yapmaksızın amel etmeyi gerektirir. Onların dışında eserlerde bulunan hadislerle ise iyice inceleme yapılmadan ve sıhhat şartlarını taşıdığı tespit edilmeden amel edilmez. Ümmetin o ikisinde yer alan hadislerle amel edileceğinde icmâ etmesi o hadislerin kesinlikle Hz. Peygamber'in (*sav*) sözü olduğunda icmâ etmelerini gerektirmez.

[Nevevî] şöyle demiştir: [Şâfiî fakîh] İbn Berhân [ö. 518/1124], İbnü's-Salâh'ın dile getirdiği görüşü savunanları ağır bir şekilde eleştirmiş ve bu eleştiride aşırı kaçmıştır [Nevevî'nin ifadesi burada bitti].

Keza İbn Abdüsselâm [ö. 660/1262] da İbnü's-Salâh'ın bu görüşünü kınayıp şöyle demiştir: "Mu'tezile'den bazıları da ümmetin bir hadisle amel etmesinin o hadisin sahihliğe kesin inanmayı gerektireceği kanaatindedirler. Ancak bu zayıf bir görüştür."[2]

Bulkînî [ö. 805/1405] şöyle demiştir:[3] Nevevî, İbn Abdüsselâm ve onların takipçilerinin görüşü kabul edilemez. Çünkü geç dönem hâfızlarından bazıları da İbnü's-Salâh'ın sözünün benzerini Şâfiîlerden bir gruptan nakletmiştir. Ebû İshak el-İsferâyînî [ö. 418/1027], Ebû Hâmid el-İsferâyînî [ö. 406/1016], Kadı Ebü't-Tayyib [ö. 450/1058] ve Ebû İshak eş-Şîrâzî [ö. 476/1083] bu isimlerdendir. Bu görüş Hanefîlerden Serahsî'den [ö. 483/1090], Mâlikîlerden Kadı Abdülvehhâb'dan [ö. 422/1031], Hanbelîlerden Ebû Ya'lâ [ö. 458/1066], Ebü'l-Hattâb [el-Kelvezânî] [ö. 510/1116] ve [Ebü'l-Hasan] İbnü'z-Zâğûnî'den [ö. 527/1132]; Eş'arî kelâmcılardan İbn Fûrek [ö. 406/1015] ve onların çoğundan, Ehl-i hadîs'in tamamından nakledilir. [Selefin tamamı, ümmetin benimseyerek kabul ettiği bir hadisi kesinlikle sahîh olarak kabul ederler.][4] Hatta İbn Tâhir el-Makdisî *Sıfatü't-Tasavvuf* adlı eserinde bu konuda biraz aşırıya da giderek, eserlerine almamış olsalar bile Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyan hadisleri de bu kapsama almıştır.

1 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 20.
2 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 101; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 285-6.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 172.
4 Anlamlı bir tercüme için Lahhâm tahkikinin dipnotunda yer verilen diğer bir nüshadaki ziyâde (I, 138, dp. 2) tercümeye yansıtılmıştır [çevirenin notu].

قال المصنف: **وخالفه المحققون والأكثرون، فقالوا: يفيدُ الظنَّ ما لم يَتَواتر**.

قال في **شرح مسلم**: لأن ذلك شأنُ الآحاد، ولا فرق في ذلك بين الشيخين وغيرِهما، وتَلَقِّي الأمة بالقبول إنما أفاد وجوبَ العمل بما فيهما، من غير توقُّف على النظر فيه، بخلافِ غيرِهما، فلا يُعمَل به حتى يُنظَر فيه ويُوجَد فيه شروط الصحيح. ولا يلزمُ من إجماع الأمة على العمل بما فيهما إجماعُهم على القطع بأنه كلام النبيّ صلى الله عليه وسلم.

قال: وقد اشتدَّ إنكارُ ابنِ بَرْهانَ على من قال بما قاله الشيخ، وبالغ في تغليطه. انتهى.

وكذا عابَ ابنُ عبد السلام على ابن الصلاح هذا القول، وقال: إن بعضَ المعتزلة يَرَوْنَ: أن الأمة إذا عَمِلت بحديث اقتضى ذلك القطعَ بصحته، قال: وهو مذهب رديء.

وقال البُلْقيني: ما قاله النوويُّ وابنُ عبد السلام ومن تَبِعهما: ممنوعٌ، فقد نَقَل بعضُ الحفاظ المتأخرين مثلَ قولِ ابن الصلاح، عن جماعة من الشافعية، كأبي إسحاق وأبي حامد الإسْفَرايِيِّيْنِ، والقاضي أبي الطيب، والشيخ أبي إسحاق الشيرازي، وعن السَّرَخَسي من الحنفية، والقاضي عبد الوهَّاب من المالكية، وأبي يعلى، وأبي الخطاب، وابن الزَّاغُوني من الحنابلة، وابن فُوْرَك، وأكثرِ أهل الكلام من الأشعرية، وأهلِ الحديث قاطبةً، ومذهبِ السلف عامةً. بل بالغ ابنُ طاهرٍ المقدسيُّ في «صفة التصوف»، فأَلْحَقَ به ما كان على شرطهما، وإن لم يُخْرجاه.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] “Nevevî’nin söyledikleri çoğunluk açısından doğrudur, yoksa tahkîk ehli âlimler açısından değil. Tahkîk ehli âlimler İbnü’s-Salâh’a muvâfakat etmişlerdir.”

[İbn Hacer] *Şerhu’n-Nuhbe*’de şöyle der:[2] “[Belli] karînelerle desteklenmiş olan haber, bunu benimsemeyenlerin aksine ilim ifade eder. O şöyle demiştir: “Bunun çeşitli türleri vardır:

1- Şeyhayn’ın *Sahîhayn*’da yer verdikleri tevâtür derecesine varmamış rivayetler. Böyle bir rivayet bazı karînelerle desteklenmiştir: O ikisinin bu ilimdeki seçkin konumları, sahîh hadisleri temyîz konusunda başkalarına olan öncelikleri, âlimlerin, onların kitaplarını benimsemeleri bunlardan bazılarıdır. Nitekim tek başına bu benimseme dahi ilim ifade etme bakımından tevâtür derecesinin altında yer alan pek çok hadis tarîkinden daha kuvvetlidir. Ancak bu durum, [bu iki kitapta yer alıp][3] hâfızlardan herhangi birinin eleştirmediği ve delâlet edebileceği iki anlam arasında tercih yapılamayacak derecede çelişkinin olmadığı hadislerle kayıtlıdır. Çünkü mütenâkız iki hadisten birini diğerine tercih etmedikçe, o ikisinin doğruluğu hakkında bilgi sahibi olunması imkânsızdır. Dolayısıyla bu zikredilenler dışında kalan hadislerin sahîh olduğunun kabul edileceğinde icmâ vardır.”

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Âlimlerin ittifâkının o ikisinin [Buhârî ve Müslim] eserlerindeki hadislerle amel etmek hakkında olduğu, yoksa onların sıhhati üzerinde ittifâk anlamına gelmeyeceği iddiası kabul edilemez. Çünkü âlimler, isterse o ikisi tarafından nakledilmemiş olsun sahîh olan her rivayetle amel etmenin vâcip olduğunda icmâ etmişlerdir. Eğer böyle olsaydı *Sahîhayn*’ın bu konuda herhangi bir ayırt edici niteliği olmazdı. İcmâ ise onların ayırt edici bir niteliğe sahip olmasındadır. Bu da son tahlilde sıhhat konusu ile ilgilidir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: ‘Zikredilen ayırt edici nitelik, o ikisinin hadislerinin en sahîh hadisler olmasıdır’ da denilebilir.

2- [İbn Hacer] şöyle demiştir: “[Karînelerle çevrili olan ve ilim ifade eden haberlerden biri de] birbirinden ayrı tarîklere sahip, râvi zayıflıklarından ve illetlerden uzak olan meşhur hadistir. Bu tür hadislerin ilim ifade ettiğini belirtenlerden biri Üstat Ebû Mansûr [Abdülkâhir] el-Bağdâdî’dir.”

1 Bikâî, *en-Nüketü’l-Vefiyye*, I, 178-9.

2 İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 49-52.

3 Anlamlı bir tercüme için *Nüzhe* metninde yer alan ve Lahhâm’ın bir diğer nüshadaki varlığına dikkat çektiği ifade (I, 139, dp. 3) tercümeye yansıtılmıştır [çevirenin notu].

وقال شيخ الإسلام: ما ذَكَره النوويُّ مُسَلَّم من جهة الأكثرين، أما المحققون: فلا، فقد وافق ابنَ الصلاح أيضًا محققون.

وقال في **شرح النخبة**: الخبرُ المُحْتَفُّ بالقرائن يفيدُ العلم، خلافًا لمن أَبَى ذلك. قال: وهو أنواع: منها: ما أخرجه الشيخانِ في صحيحيهما مما لم يبلُغ التواتر، فإنه احتفَّ به قرائن:

١ ـ منها: جلالتُهما في هذا الشأن، وتقدُّمهما في تمييز الصحيح على غيرهما، وتلقِّي العلماء لكتابيهما بالقبول، وهذا التلقِّي وحدَه أقوى في إفادة العلم: من مجرَّد كثرة الطرق القاصرةِ عن التواتر. إلا أن هذا مختصٌّ: بما لم يَنْتَقِدْه أحدٌ من الحفاظ، وبما لم يقع التجاذبُ بين مدلولَيه، حيثُ لا ترجيحَ، لاستحالةِ أن يفيدَ المتناقضانِ العلمَ بصدقهما، من غيرِ ترجيحٍ لأحدهما على الآخر. وما عدا ذلك فالإجماعُ حاصلٌ على تسليم صحته.

قال: وما قيل من أنهم إنما اتفقوا على وجوب العمل به، لا على صحته: ممنوعٌ، لأنهم اتفقوا على وجوب العمل بكلّ ما صحّ ولو لم يُخرجاه، فلم يَبْقَ للصحيحين في هذا مزية، والإجماعُ حاصلٌ على أن لهما مزيةً فيما يَرجِع إلى نفس الصحة.

قال: ويَحتمِل أن يقال: المزية المذكورة كونُ أحاديثِهما أصحَّ الصحيح.

٢ ـ قال: ومنها: المشهورُ إذا كانت له طُرُقٌ متباينة سالمة من ضعف الرواة والعلل. وممَّن صرح بإفادته العلمَ الأستاذُ أبو منصور البغدادي.

3- [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bu haberlerin bir diğeri, hâfız imâmların nakliyle gelen hadistir ki, bu yönüyle garîb [bir rivayet] olmaz. Örneğin Ahmed [b. Hanbel], Şâfiî'den bir hadis nakleder ve daha başkaları o hadisi nakletmede Ahmed b. Hanbel'e ortak olurlar ve Şâfiî de bu hadisi Mâlik'ten [ö. 179/795] nakleder ve ondan başkaları da aynı hadisi Mâlik'ten rivayet etmişlerdir. Râvilerinin seçkinliği yönünden delil kabul edilmek suretiyle bunu dinleyen kimse için ilim ifade eder."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "[Karînelerle çevrili olan haberler hakkında] zikrettiğimiz bu türlerde kesin [bilginin] oluşması ancak hadis ilminde derinleşmiş, râvilerin durumu ile illetleri bilen kimseler için mümkündür. Mezkûr vasıfları taşımayanlarda bir bilginin oluşmaması zikredilen derin bilgi sahibi kimseler için de bilginin oluşmayacağı anlamına gelmez." [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti.]

İbn Kesîr şöyle demiştir:[1] "Ben, itimat edip yönlendirdiği konuda İbnü's-Salâh'la aynı kanaatteyim."

Derim ki: Benim tercihim de bu yönde olup bunun dışındaki görüşleri benimsemiyorum.

Bu durumda geriye hemen yukarıda zikredilenler ile ilk olarak aktarılan âlimlerin "'Bu, sahîh bir hadistir' ifadesiyle 'hadisin gerçekte böyle olduğu kesindir' anlamı değil, sıhhat şartlarını taşıdığı kastedilir" şeklindeki değerlendirmelerinin arasını bulmak kalır. Zira bu görüş, hemen yukarıda zikredilenlere muhaliftir. İkisinin arasını bulma meselesi düşünülmelidir; çünkü bu zordur. Bu noktaya dikkat eden herhangi birine de rastlamadım.[2]

Uyarı:

İbnü's-Salâh, Buhârî ve Müslim'deki eleştiriye uğrayan hadisleri, sıhhatine kesin hükmedilen hadislerden istisnâ edip şöyle demiştir:[3] "Dârekutnî[4] ve daha başkaları gibi bazı münekkit hâfızların tenkit ettiği bazı hadisler dışında."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[5] "Tenkit edilen bu hadislerin sayısı 220'dir. Bu hadislerin 32'sini hem Buhârî hem Müslim, 78'ini sadece Buhârî, 100'ünü ise sadece Müslim rivayet etmiştir."

1 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 35.
2 Bu mesele için bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 28-9; Nevevî, *el-Minhâc*, I, 20; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 45-5; Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 171-2; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 371.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 29.
4 *Tetebbu'* adını verdiği kitabında. Onun müsnedlere göre tertip ettiği bu eser matbudur.
5 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 506, 547.

٣ ـ قال: ومنها: المسلسلُ بالأئمة الحفاظ حيثُ لا يكونُ غريبًا، كحديثٍ يرويه أحمدُ مثلاً، ويشاركُه فيه غيرُه عن الشافعي، ويشاركه فيه غيرُه عن مالك، فإنه يفيد العلم عند سامعه، بالاستدلال من جهة جلالة رواته.

قال: وهذه الأنواعُ التي ذكرناها: لا يحصُل العلم فيها إلا للعالم المتبحِّرِ في الحديث، العارفِ بأحوال الرواة والعلل، وكونُ غيرِه لا يحصُل له العلم، لقصوره عن الأوصاف المذكورة: لا ينفي حصولَ العلمِ للمتبحِّر المذكور. انتهى.

وقال ابن كثير: وأنا مع ابن الصلاح فيما عوَّل عليه وأرشدَ إليه.

قلت: وهو الذي أَختاره ولا أَعتقد سواه.

نعم، يبقى الكلام في التوفيق بينه وبين ما ذكره أولاً، من أن المراد بقولهم «هذا حديث صحيح»: أنه وُجِدت فيه شروط الصحة، لا أنه مقطوعٌ به في نفس الأمر، فإنه مخالِف لما هنا، فلينظَرْ في الجمع بينهما، فإنه عَسِر، ولم أَرَ من تنبَّه له.

تنبيه:

استثنى ابن الصلاح من المقطوع بصحته فيهما: ما تُكُلِّم فيه من أحاديثهما، فقال: سوى أحرفٍ يسيرةٍ، تَكَلَّم عليها بعضُ أهل النقد من الحفاظ، كالدارقطني وغيره.

قال شيخ الإسلام: وعدةُ ذلك مئتان وعشرون حديثًا، اشتركا في اثنين وثلاثين، واختصَّ البخاري بثمانين إلا اثنين، ومسلم بمئة.

Musannif [Nevevî] *Şerhu'l-Buhârî*'de "O ikisinin eserlerindeki hadislerin zayıf sayılması illetlerden dolayıdır yoksa ağır zayıflıklar [kâdiha] söz konusu değildir" der.[1]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] "Nevevî bu ifadesiyle sanki o ikisinde zayıf olmadığı görüşüne meyletmiştir. *Şerhu Müslim*'deki ifadesi ise [bazı hadisleri] zayıf sayan kimselerin onayını gerektirmektedir.[3] Sanki onun bu tutumu Buhârî ve Müslim'in konumlarına göredir: Buhârî'den bunu savmakta, Müslim için ise onaylamaktadır."

Irâkî [ö. 806/1404] şöyle demiştir:[4] "*Sahîhayn*'da ya da onlardan birinde eleştirilen hadisleri cevapları ile birlikte müstakil bir kitapta ele aldım."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] "Ancak bu kitabı temize geçmemiştir, müsveddeleri de ortadan kalkmıştır" der.[5]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] Buhârî'deki eleştiriye uğrayan hadislere şerhinin mukaddimesinde sıralamış[6] ve bu iddiaları tek tek cevaplamıştır.

Ben de Müslim'in hadisleri içerisinde râvilerinin zayıflığı dolayısıyla zayıf kabul edilen hadislere tahsis edilmiş bir eser gördüm.[7] Veliyyüddîn [İbnü'l]-Irâkî [ö. 826/1423] bu esere reddiye olarak bir çalışma yapmıştır.

Hâfızlardan biri, Müslim'in kitabında sıhhat şartına muhalif olan hadislerin yer aldığını ifade etmiştir. Onların bir kısmının râvisi mübhemdir, bir kısmında inkıtâ veya irsâl söz konusudur, bir kısmı inkıtâ hükmündeki vicâde ile, bir kısmı ise mükâtebe ile rivayet edilmiştir.

---

1 İbarenin tamamı şöyledir: "Dârekutnî, Buhârî ve Müslim'deki bazı rivayetleri ele aldı ve bir kısmını eleştirdi. Onun bu eleştirileri bir kısım muhaddislerin zayıf kurallarına dayanmaktadır. Ve bu kurallar hem fıkıh ve fıkıh usûlü âlimlerinin çoğunluğunun görüşüne hem de temel delillere aykırıdır. Buna aldanmamak gerekir" (bk. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 245).

2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 180.

3 Nevevî şöyle der: "Bunların çoğuna ya da büyük kısmına cevap verilmiştir" (*el-Minhâc*, I, 27). Bu ifadenin zâhiri, bazı hadisler hakkındaki eleştirilere cevap verilmediği anlamı taşır. İbn Hacer ise şöyle demiştir: "Onlar içerisinde cevabı verilemeyecek olanlar vardır" (bk. *Hedyü's-Sârî*, s. 505); "Bir kısmının cevabını vermek mümkündür, pek azı hakkında verilecek cevaplar ise yerinde olmayacaktır" (bk. *Hedyü's-Sârî*, s. 548).

4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 25-6.

5 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 183.

6 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 348-383.

7 Süyûtî bu ifadelerini *el-Bahru'llezî Zehar*'da da tekrarlamış (II, 612-3), ancak orada bu eserin müellifini açıklamamıştır.

قال المصنف في **شرح البخاري**: ما ضُعِّف من أحاديثهما مبنيٌّ على علل ليست بقادحة.

قال شيخ الإسلام: فكأنه مال بهذا إلى أنه ليس فيهما ضعيف، وكلامه في **شرح مسلم** يقتضي تقريرَ قولِ من ضَعَّف، فكأن هذا بالنسبة إلى مقامهما، وأنه يدفع عن البخاري، ويقرِّر على مسلم.

قال العراقي: وقد أفردتُ كتابًا لِمَا تُكُلِّم فيه في **الصحيحين** أو أحدِهما مع الجواب عنه.

قال شيخ الإسلام: لم يُبَيّض هذا الكتاب، وعُدِمت مُسَوَّدته.

وقد سَرَد شيخ الإسلام ما في البخاري من الأحاديث المتكلَّم فيها في «مقدمة شرحه»، وأجاب عنها حديثًا حديثًا.

ورأيتُ فيما يتعلَّق بمسلم تأليفًا مخصوصًا فيما ضُعِّف من أحاديثه بسببِ ضعفِ رواته، وقد ألَّف الشيخُ ولي الدين العراقي كتابًا في الردِّ عليه.

وذَكَر بعضُ الحفاظ أن في كتاب مسلم أحاديثَ مخالفةً لشرط الصحيح، بعضُها أبهم راويه، وبعضُها فيه إرسال وانقطاع، وبعضُها فيه وِجادة، وهي في حكم الانقطاع، وبعضُها بالمكاتبة.

Reşîd el-Attâr [ö. 662/1264] bu iddiaları reddetmek için bir eser yazmış ve orada hadis hadis bunları cevaplamıştır.[1] Bu kitabı gördüm. Allah izin verirse bu kitapta zikredilenler uygun yerlerde dağınık olarak özetle nakledilecektir.

Burada ise tek tek hadisler hakkında değil daha genel bir cevabı hemen nakledeceğiz.

Şeyhülislâm [İbn Hacer], *Şerhu'l-Buhârî*'nin mukaddimesinde şöyle demiştir:[2] O ikisine yönelik tenkitlere genel olarak cevap vermek gerekirse, Buhârî'nin, daha sonra da Müslim'in sahîh ve illetli hadisi bilme hususunda gerek kendi dönemlerinde gerekse sonrasında bu ilimde söz sahibi olan kimselerden önde geldiğinde şüphe yoktur. Âlimler hadislerin illetleri konusunda İbnü'l-Medînî'nin [ö. 234/848] akranlarının en iyisi olduğunda ihtilâf etmezler. Buhârî de bu ilmi ondan almıştır. Bununla birlikte Buhârî'den bir şey İbnü'l-Medînî'ye ulaştığında o şöyle derdi: "Kendisi gibi birini görmemiştir."

Muhammed b. Yahya ez-Zühlî [ö. 258/872] kendi çağında Zührî'nin hadislerindeki illetleri en iyi bilen kimseydi. Şeyhayn'ın ikisi de ondan istifade etmiştir.

Müslim şöyle demiştir: "Kitabımı Ebû Zür'a'ya [ö. 264/878] arz ettim, onun illetli olduğunu ifade ettiği hadisleri eserden çıkardım."

Bu durum bilindiğinde o ikisinin, içerisinde illet bulunmayan ya da kendilerine göre illeti önemli olmayan hadisleri eserlerine aldıkları netleştiğinde, onları tenkit edenlerin ifadelerinin doğru olduğu kabul edilse bile sonuç olarak bu tenkit o ikisinin sahîh sayılmasına karşıtlık arz eder. Bu durumda o ikisi şüphesiz diğerlerine öncelenecek ve [söz konusu] itiraz[lar] toptan ortadan kalkacaktır.

Ayrıntılı olan açıklamaya gelince, onların [Buhârî ve Müslim'in] eserlerinde eleştirilen hadisler altı kısımdır:

Eleştirilen hadislerin ilk kısmı, râvilerin seneddeki kişileri artırma veya eksiltme suretiyle ihtilâf ettiği hadislerdir. Eğer *Sahîh* sahibi, ziyâde ismin bulunduğu tarîki tahrîc etmişse ve tenkit eden de [diğer tarîke göre] eksik olan tarîk sebebiyle bunu illetli saymışsa, bu kabul edilemeyecek bir illetli sayma durumudur.

1 Eserin adı *Gureru'l-Fevâidi'l-Mecmû'a fî Beyâni mâ Vaka'a fî Sahîhi Müslim mine'l-Ehâdîsi'l-Maktû'a*'dır.
2 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 346-8.

وقد ألَّف الرَّشيد العطَّار كتابًا في الردِّ عليه، والجوابِ عنها حديثًا حديثًا، وقد وقفتُ عليه، وسيأتي نقلُ ما فيه ملخَّصًا مفرَّقًا في المواضع اللائقة به إن شاء الله تعالى.

ونعجِّل هنا بجوابٍ شاملٍ لا يختصُّ بحديث دون حديث.

قال شيخ الإسلام في **مقدِّمة شرح البخاري**: الجوابُ من حيثُ الإجمال عما انتُقِد عليهما: أنه لا ريبَ في تقديم البخاريِّ ثم مسلم على أهل عصرهما ومَن بعده مِن أئمة هذا الفن في معرفة الصحيح والمعلَّل، فإنهم لا يختلفون أن ابنَ المديني كان أعلمَ أقرانه بعلل الحديث، وعنه أخذ البخاري ذلك، ومع ذلك فكان ابنُ المديني إذا بلغه عن البخاري شيءٌ يقول: ما رأى مثلَ نفسه.

وكان محمد بن يحيى الذُّهْلي أعلمَ أهل عصره بعلل حديث الزهري، وقد استفاد منه ذلك الشيخان جميعًا.

وقال مسلم: عرضتُ كتابي على أبي زرعة الرازي، فما أشار أن له علةً تركتُه.

فإذا عُرِف ذلك وتقرَّر أنهما لا يُخَرِّجان من الحديث إلا ما لا علَّة له، أو له علةٌ غيرُ مؤثِّرة عندهما، فبتقديرِ توجيهِ كلامِ مَن انتقد عليهما، يكون قولُه معارِضًا لتصحيحهما، ولا ريبَ في تقديمهما في ذلك على غيرهما، فيندفع الاعتراض من حيثُ الجملة.

وأما من حيثُ التفصيل: فالأحاديث التي انتُقِدت عليهما ستة أقسام:

الأول: ما تختلِف الرواة فيه بالزيادة والنقص من رجال الإسناد، فإنْ أَخرج صاحب **الصحيح** الطريقَ المَزِيدة، وعلَّله الناقد بالطريق الناقصة، فهو تعليل مردود،

Çünkü [eksik tarîkteki] râvi bu hadisi dinlemişse [diğer tarîkteki] ziyâde zarar vermez. Bu hadisi önce bir aracının hocadan nakletmesiyle dinlemiş, sonra hocayla buluşup ondan dinlemiş olabilir. Şayet bu hadisi [bizzat] dinlememişse o zaman bu tarîk munkatı‘dır; munkatı‘ zayıftır ve sahîh hadis, zayıf hadisle illetli sayılamaz.

Örnekler: Buhârî ve Müslim "A‘meş → Mücâhid → Tâvûs → İbn Abbâs" senediyle "iki kabir kıssasını" rivayet etmişlerdir.[1]

Dârekutnî bu hadisi eleştirirken şöyle demiştir:[2] "Mansûr buna muhâlefet etmiş ve "Mücâhid → İbn Abbâs" demiştir. Nitekim Buhârî Mansûr'un hadisini Tâvûs'u düşürerek rivayet etmiştir."[3]

[Tirmizî] şöyle demiştir: "A‘meş hadisi daha sahîhtir."[4]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[5]Araştırıldığı zaman bunun bir illet olmadığı görülür. Çünkü Mücâhid tedlîs yapmakla nitelenen bir râvi değildir. Onun İbn Abbâs'ı işitmiş olduğu sahîhtir. Mansûr, muhaddislere göre A‘meş'ten daha itkân sahibi idi ancak A‘meş de hâfızlardandır. Yani bu hadis her halükarda sikalar arasında dolaşmıştır ve isnâdı her halükarda muttasıldır. Şeyhayn'ın bu tarz pek çok rivayeti vardır.

Eğer *Sahîh* sahibi, tarîki râvi eksikliğiyle eserine almış ve tenkit sahibi de isnâdda fazladan bir ismin bulunması gerektiğini belirtmişse tenkit eden kimsenin bu tavrı, eser sahibine göre sahîh olan bir rivayetin aslında munkatı‘ olduğu iddiasını barındırmaktadır. Bu durumda bakılır; eğer râvinin sahâbî veya müdellis olmayan, rivayette bulunduğu kimseye eriştiği açık olan sika biri olduğu ya da müdellis olmakla birlikte rivayette bulunduğu o kimseyi işittiğini başka bir tarîkte beyan ettiği tespit edildiğinde itiraz geçersiz olacaktır. Eğer böyle bir şey tespit edilemezse hadiste inkıtâ‘ olduğu açıktır. Buna şu şekilde cevap verilebilir: [Sahîh sahibi] böyle bir hadisi sadece mütâbi ve âdıd olarak ya da genel olarak onu güçlendirecek bir karîne kendisini çevrelediği zaman eserine alır. Böylece tashih, bahsi geçen unsurların tamamı çerçevesinde gerçekleşmiş olur.

1 Hz. Peygamber iki kabrin yanına uğradı ve "şu ikisi pek de büyük olmayan bir şeyden dolayı azaba uğruyorlar" buyurup "bunlardan biri bevlinden sakınmazdı, diğeri ise insanlar arasında söz taşırdı" açıklamasını yaptı. Sonra yaş bir dal istedi ve onu ikiye bölüp her bir parçasını bir kabre koydu ve "belki de bunlar kuruyuncaya kadar azapları hafifletilir" buyurdu.

2 Dârekutnî, *et-Tetebbu‘*, s. 334.

3 Buhârî, Vudû' 55.

4 Tirmizî, Ebvâbü't-Tahâre 53.

5 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 350. Hadis için ayrıca bk. Buhârî, Vudû' 56; Müslim, Tahâre 111; Mansûr tarîki için bk. Buhârî, Vudû' 55. Dârekutnî, *et-Tetebbu‘*, s. 335.

لأن الراوي: إنْ كان سمعه فالزيادة لا تضرُّ، لأنه قد يكونُ سمعه بواسطة عن شيخه، ثم لقيَه فسمعه منه، وإنْ كان لم يسمعْه في الطريق الناقصة فهو منقطع، والمنقطعُ ضعيفٌ، والضعيف لا يُعِلُّ الصحيح.

ومن أمثلة ذلك: ما أخرجاه من طريق الأعمش، عن مجاهد، عن طاوس، عن ابن عباس في قصة القبرين.

قال الدارقطني في انتقاده: قد خالف منصورٌ فقال: عن مجاهد، عن ابن عباس. وأخرج البخاري حديث منصور على إسقاط طاوس.

قال: وحديث الأعمش أصحُّ.

قال شيخ الإسلام: وهذا في التحقيق ليس بعلَّة، فإن مجاهدًا لم يُوصَف بالتدليس، وقد صحَّ سماعه من ابن عباس، ومنصور عندهم أتقنُ من الأعمش، والأعمشُ أيضًا من الحفاظ، فالحديث كيفما دارَ دارَ على ثقة، والإسناد كيفما دار كان متصلاً، وقد أكثر الشيخان من تخريجِ مثل هذا.

وإنْ أخرج صاحب **الصحيح** الطريق الناقصة، وعلَّله الناقد بالمَزِيدة، تضمَّن اعتراضُه دعوى انقطاع فيما صححه المصنف، فينظر: إنْ كان الراوي صحابيًّا، أو ثقةً غيرَ مدلِّس قد أدرك مَن روى عنه إدراكًا بينًا، أو صرَّح بالسماع إنْ كان مدلِّسًا من طريق أخرى، فإنْ وُجِد ذلك: اندفع الاعتراضُ بذلك، وإن لم يُوجَد وكان الانقطاع ظاهرًا، فمحصَّل الجواب أنه إنما أخرج مثلَ ذلك حيثُ له متابع وعاضد، أو حفَّتْه قرينة في الجملة تقوِّيه، ويكون التصحيحُ وقع من حيثُ المجموع.

Bunun örneği şu hadistir: Buhârî'nin "Ebû Mervân → Hişâm b. Urve → Urve → Ümmü Seleme" senediyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) Ümmü Seleme'ye [ö. 62/681] şöyle buyurmuştur: "Sabah namazını kıldığında, insanlar namazdayken sen devenin üzerinde tavaf et…"

Dârekutnî şöyle der:[1] Bu hadis munkatı'dır. Bu hadisi Hafs b. Gıyâs "Hişâm b. Urve → Urve → Zeyneb → Ümmü Seleme" senediyle vasletmiştir. Kezâ Mâlik [b. Enes] de *el-Muvatta*'da hadisi "Ebü'l-Esved → Urve" tarîkiyle mevsûl olarak rivayet etmiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] Mâlik'in hadisi Buhârî'de Ebû Mervân'ın hadisiyle beraberdir. [*Sahîh*'in] Asîlî [ö. 392/1002] rivayetinde isnâd "Hişâm → babası → Zeyneb → Ümmü Seleme" şeklinde mevsûl olarak zikredilir. Nitekim Mizzî [ö. 742/1341] de [*Tuhfetü'l-Eşrâf bi-Ma'rifeti'l-*] *Etrâf*'ında buna itimat etmiştir.[3] Ancak rivayetlerin çoğunda Zeyneb yer almamaktadır.

Ebû Ali el-Ceyyânî "Bu sahîhtir" der.[4] Nitekim İsmâilî [ö. 371/982] de hadisi Zeyneb olmaksızın "Abde b. Süleyman, Muhâdır, Hassân b. İbrahim → Hişâm" senediyle rivayet etmiştir. Onun rivayetinde mahfuz olan [asıl bilinen] budur. Buhârî bu hadiste Zeyneb ifadesinin yer aldığı Mâlik hadisini esas almış, sonra da âdeti olduğu üzere Urve ile ilgili ihtilâfı yansıtmak için Zeyneb'in yer almadığı Hişâm rivayetini sevk etmiştir. Bununla birlikte Urve'nin Ümmü Seleme'den hadis dinlemiş olması da uzak bir ihtimal değildir.[5]

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[6] Zaman zaman bazı münekkit âlimler mükâtebe ve icâzet yoluyla nakledildikleri için senedinde inkıtâ olduğunu iddia ettikleri hadisleri illetli kabul etmişlerdir. Ancak bunu kabul edenler nazarında, mezkûr yöntemlerle nakledilmiş olmaları onların munkatı' olmasını gerektirmez. Aksine *Sahîh* sahibinin onlara eserinde yer vermesi, onun nazarında bu tür hadislerin de sahîh olduğunu gösterir.[7]

---

1 Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, s. 246.

2 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 358.

3 Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, XIII, 52.

4 Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, II, 609.

5 İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de (III, 487) şöyle demiştir: "Urve'nin Ümmü Seleme'den semâı imkân dahilindedir. Çünkü o, Ümmü Seleme'nin hayatının son 30 senesine yetişmiştir ve ikisi de aynı beldede bulunmaktaydı." Hadis için bk. Buhârî, Hac 71; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, XIII, 52; Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, s. 246-7.

6 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 348.

7 Bunun örneği şu hadistir: "Musa b. Ukbe → Ebü'n-Nadr mevlâ Ömer b. Ubeydullah → ketebe ileyhi Abdullah b. Ebû Evfâ" senediyle rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Düşmana

مثاله: ما رواه البخاري من حديث أبي مروان، عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن أم سلمة: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لها: «إذا صليتِ الصبحَ فطُوفي على بعيركِ والناسُ يصلُّون» الحديثَ.

قال الدارقطني: هذا منقطع، وقد وصله حفص بن غياث، عن هشام، عن أبيه، عن زينب، عن أم سلمة. ووصله مالك في **الموطأ**، عن أبي الأسود، عن عروةَ كذلك.

قال شيخ الإسلام: حديث مالك عند البخاري مقرونٌ بحديث أبي مروان، وقد وقع في رواية الأَصيلي: عن هشام، عن أبيه، عن زينب، عن أم سلمة، موصولاً، وعليها اعتمد المِزيُّ في **الأطراف**، ولكنْ معظَم الرواياتِ على إسقاط زينب.

قال أبو علي الجيَّاني: وهو الصحيح. وكذا أخرجه الإسماعيلي بإسقاطها من حديث عَبْدَة بنِ سليمان، ومُحاضِر، وحسان بن إبراهيم، كلُّهم عن هشام، وهو المحفوظ من حديثه، وإنما اعتمد البخاري فيه رواية مالك التي أثبت فيها ذكر زينب، ثم ساق معها رواية هشام التي سقطت منها، حاكيًا للخلاف فيه على عروةَ، كعادته، مع أن سماعَ عروةَ من أمِّ سلمة ليس بالمستبعَد.

قال: وربما علَّل بعضُ النقاد أحاديثَ ادَّعى فيها الانقطاع، لكونها مرويةً بالمكاتبة والإجازة، وهذا لا يلزمُ منه الانقطاع عند من يُسوِّغ ذلك، بل في تخريجِ صاحبِ **الصحيحِ** لمثل ذلك دليلٌ على صحته عنده.

Eleştirilen hadislerin ikinci kısmı, râvilerin seneddeki ricâlin bir kısmını değiştirmek suretiyle ihtilâf ettikleri hadislerdir.

Buna şöyle cevap verilebilir: Farklılığı şu şekilde izah etmek mümkünse, hadis ilgili râvi nezdinde iki tarîkle birden vardır ve musannif, ihtilâf eden râvilerin hıfz ve sayı bakımından eşit olmalarını dikkate alarak her iki tarîki de eserine alır ve sadece biriyle yetinmez. Râvinin nakilde bulunduğu kimseler hıfz ve sayı bakımından eşit değillerse bu durumda musannif onlardan tercihe şayan olanı nakleder, diğerini ise [hiç] dikkate almaz ya da onun durumuna işaret eder. İşte [böyle bir izah durumu varsa] sadece isnâddaki ihtilâftan hareketle bu zikredilen sebepleri gerekçe göstererek böyle hadisleri illetli saymak isabetli değildir. Çünkü salt olarak bu ihtilâf hadisin zayıflığını gerektirecek bir ıztırâb değildir.

Eleştirilen hadislerin üçüncü kısmı râvilerden birinin, kendisinden daha çok kimsenin veya daha zabt sahibi olan birinin zikretmediği bir ziyâdeyi rivayet etmedeki teferrüdüdür. Bu durum ancak ziyâdenin cem‘ imkânı olmayacak şekilde farklılık arz etmesi durumunda hadisin illetli kabul edilmesine etki eder. Eğer cem‘ zorluğu yoksa bu ayrı bir hadis gibidir. Ancak bu ziyâdenin râvilerden birinin sözünden idrâc edilmiş olduğuna dair kuvvetli bir delil ortaya konulursa o zaman bu, hadisin sıhhatini zedeler. Bunun örnekleri müdrec bahsinde gelecektir.

Eleştirilen hadislerin dördüncü kısmı zayıf olduğu belirtilen bir râvinin teferrüd ettiği hadistir. *Sahîh*'te bu türden sadece iki hadis yer almaktadır. Ancak o ikisinin de mütâbaât cinsinde desteklendikleri tespit edilmiştir.

Bunlardan ilki şu hadistir: "İsmail b. Ebû Üveys → Mâlik → Zeyd b. Eslem → babası" senediyle rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, Hüneyye diye çağrılan bir kölesini âmil olarak tayin etti…[1] Dârekutnî şöyle demiştir: İsmail zayıf bir râvidir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] "Ancak bu hadiste teferrüd etmemiştir. Aksine Ma‘n b. İsâ'nın [ö. 198/814] Mâlik'ten rivayeti ona mütâbaât etmektedir. Diğer yandan İsmail'i Nesâî ve onun dışında bazı âlimler zayıf saymışlardır. Onun hakkında Ahmed [b. Hanbel] ve bir rivayete göre İbn Maîn [ö. 233/848] "lâ be'se bih"; Ebû Hâtim "Çok hata yapan bir râvi olsa da mahalluhû sıdktır" demiştir.

---

erişmeyi arzulamayın. Karşılaştığınız zaman ise sabredin" (bk. Buhârî, Cihâd 112; Müslim, Cihâd 20).

1 Buhârî, Cihâd 180; Mâlik, Da‘vetü'l-mazlûm 1; İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 525.

2 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 363.

القسم الثاني: ما تختلف الرواة فيه بتغيير رجالِ بعضِ الإسناد.

والجوابُ عنه: أنه إنْ أمكن الجمعُ بأنْ يكونَ الحديثُ عند ذلك الراوي على الوجهين جميعًا، فأخرجهما المصنِّف ولم يقتصرْ على أحدهما، حيثُ يكون المختلِفون في ذلك متعادِلِينَ في الحفظ والعدد، أو متفاوتينَ، فيُخرِجُ الطريقةَ الراجحة، ويُعرِضُ عن المرجوحة، أو يشير إليها: فالتعليلُ بجميع ذلك لمجرد الاختلاف: غيرُ قادح، إذْ لا يلزمُ من مجرَّد الاختلافِ اضطرابٌ يوجِب الضعف.

الثالث: ما تفرَّد فيه بعض الرواة بزيادة لم يذكُرها أكثرُ منه، أو أضبطُ، وهذا لا يؤثِّر التعليل به، إلا إن كانت الزيادةُ منافيةً بحيثُ يتعذَّر الجمع، وإلا فهي كالحديث المستقلِّ، إلا إنْ وضح بالدليل القويِّ أنها مدرَجةٌ من كلامِ بعضِ رواته: فهو مؤثِّر، وسيأتي مثاله في المدرج.

الرابع: ما تفرَّد به بعضُ الرواة ممن ضُعِّف، وليس في **الصحيح** من هذا القَبيلِ غيرُ حديثين تبيَّن أن كلاً منهما قد تُوبع.

أحدهما: حديث إسماعيل بن أبي أُويسٍ، عن مالك، عن زيد بن أسلَم، عن أبيه، أن عمر استعمل مولىً له يُدْعَى هُنَيًّا، الحديثَ بطوله. قال الدارقطني: إسماعيل ضعيف.

قال شيخ الإسلام: ولم يَنْفرِد به، بل تابعه معنُ بن عيسى، عن مالك. ثم إسماعيل ضعَّفه النسائي وغيره، وقال أحمد، وابن معينٍ في روايةٍ: لا بأس به. وقال أبو حاتم: محلُّه الصدق وإن كان مغفَّلاً.

Çünkü net bir şekilde bilinmektedir ki, o [İsmail b. Ebû Üveys] [talebesi olan] Buhârî'nin önüne kendi hadis nüshalarını çıkarmış [ahrace li'l-Buhârî usûlehû] ve onun o hadislerden seçmesine izin vermiştir. Bu durum, Buhârî'nin ondan rivayet ettiği hadislerin, onun sahîh hadislerinden olduğunu düşündürmektedir. Çünkü [Buhârî] onun asıllarından yazmıştır. Müslim ise onun hadislerine Buhârî'den daha az yer vermiştir.

Bu hadislerin ikincisi şudur: "Übey b. Abbâs b. Sehl b. Saîd → babası → dedesi" senediyle rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in (*sav*) Lahîf adlı bir atı vardı.[1]

Dârekutnî şöyle demiştir: "Übey zayıf bir râvidir."[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Kardeşi Abdülmüheymin bu hadiste ona mütâbaât etmiştir."[3]

Eleştirilen hadislerin beşinci kısmı râvilerinden birinin vehim sahibi olduğu sonucuna varılanlardır ki bu vehmin bir kısmı râvinin güvenilirliğini zedeler, bir kısmı ise zedelemez.

Eleştirilen hadislerin altıncı kısmı metnindeki bazı lafızların değişikliği nedeniyle ihtilâflı olanlardır. Ancak bunların çoğunda cem' veya tercih imkânı olduğu için zayıflık söz konusu değildir.

"Müttefak aleyh" ile ilgili bir fayda:

Hâkim [ö. 405/1014] şöyle demiştir:[4] "Hadis 10 kısma ayrılır. Bunların beşi hakkında ittifâk, beşi hakkında ihtilâf edilmiştir.

"Hakkında ittifâk edilenlerin ilki, birinci derecede olan ve Buhârî ile Müslim'in tercih ettikleri sahîh hadislerdir. Bu da bilinen bir sahâbînin naklettiği…" Hâkim'in ifadesi daha önce geçtiği üzere devam etmektedir.

İkincisi ilki gibidir; ancak bunu sahâbî râviden sadece tek bir kişi rivayet eder. Örneğin Urve b. Mudarris'in Şa'bî'den başka râvisi yoktur. Birkaç örnek daha verip şöyle demiştir: "O ikisi [Buhârî ve Müslim], bu tür rivayetlere sahih hadisler içerisinde yer vermemişlerdir."

1 Buhârî, Cihâd 46. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 73; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 238.
2 Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, s. 203. İbn Hacer de onun zayıf olduğunu *Takrîb*'de ifade etmiştir.
3 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 389. Abdülmüheymin rivayeti için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 25; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI, 127; Rûyânî, *el-Müsned*, II, 229.
4 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 73 vd. Ayrıca bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 367 vd.

وقد صح أنه أخرج للبخاري أصولَه، وأَذِن له أن يَنْتَقيَ منها، وهو مشعِرٌ بأن ما أخرجه البخاري عنه من صحيح حديثه، لأنه كتب من أصوله، وأخرج له مسلم أقلَّ مما أخرج له البخاري.

ثانيهما: حديث أُبيِّ بن عباس بن سهل بن سعد، عن أبيه، عن جدِّه، قال: كان للنبي صلى الله عليه وسلم فرس يقال له اللَّحِيف.

قال الدارقطني: أُبيٌّ ضعيف.

قال شيخ الإسلام: تابعه عليه أخوه عبد المهيمن.

القسم الخامس: ما حُكِم فيه على بعض الرواة بالوَهْم، فمنه ما لا يؤثِّر قدحًا، ومنه ما يؤثِّر.

السادس: ما اختُلِف فيه بتغيير بعض ألفاظ المتن، فهذا أكثرُه لا يترتَّبُ عليه قدح، لإمكان الجمع أو الترجيح. انتهى.

فائدة تتعلق بالمتفق عليه:

قال الحاكم: الحديثُ الصحيح ينقسم عشَرة أقسام: خمسة متفق عليها، وخمسة مختلَف فيها.

فالأول من المتفق عليها: اختيار البخاري ومسلم، وهو الدرجة الأولى من الصحيح، وهو الحديث الذي يرويه الصحابي المشهور، إلى آخر كلامه السابق، وقد تقدَّم ما فيه.

الثاني: مثلُ الأول، إلا أنه ليس لراويه الصحابي إلا راوٍ واحدٌ. مثالُه: حديثُ عروةَ بنِ مُضَرِّس، لا راويَ له غيرُ الشعبي، وذكر أمثلة أخرى. ولم يُخْرجا هذا النوع في الصحيح.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] "Aksine Buhârî ve Müslim'in eserlerinde, kendilerinin sadece birer râvisi bulunan bir grup sahâbeden aktarılan hadisler yer alır." Musannif [Nevevî] de bu görüşe "vuhdân" konusunu ele alırken değinmiştir. Bu konudaki detaylar ileride gelecektir.

Üçüncüsü ilki gibi olan ancak Muhammed b. Cübeyr, Abdurrahman b. Ferrûh gibi bir tâbiî râvinin sadece tek bir râvisinin bulunduğu hadislerdir. Bu rivayetleri tamamı sahîh olsa da *Sahîh*'te bu tarzda herhangi bir rivayet yoktur.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *en-Nüket*'te şöyle demiştir:[2] "Aksine az da olsa bu tür râviler onlarda yer almaktadır. Abdullah b. Vedî'a,[3] Ömer b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im,[4] Rebîa b. Atâ gibi."[5]

Dördüncüsü sika bir râvinin yine sika râvilerden teferrüd ettiği ferd ve garîb hadislerdir. "Alâ → babası → Ebû Hüreyre" tarîkiyle nakledilen, Şabân ayının ortasına gelindiği zaman oruç tutmanın yasaklanmasıyla ilgili hadis gibi. Müslim söz konusu nüsha ile gelen pek çok hadise eserinde yer vermekle birlikte, bu hadisi Alâ'nın teferrüdü dolayısıyla eserine almamıştır.[6]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[7] "Aksine bu türden pek çok hadis *Sahîhayn*'da yer alır. Öyle ki bunların sayısı 200 hadisten fazladır. Ziyâeddîn el-Makdisî [ö. 643/1245] bunları *Garâibü's-Sahîh* adıyla bilinen müstakil bir eserde bir araya getirmiştir."

Beşincisi bir grup imâmın, babaları ve dedeleri vasıtasıyla rivayet ettikleri ancak babaları ve dedelerinden gelen bu rivayetlerin sadece kendileriyle yaygınlık kazandığı hadislerdir. Bu isnâdlar buna örnek olarak verilebilir. "Amr b. Şuayb → babası → dedesi"; "Behz b. Hakîm → babası → dedesi"; "İyâs b. Muâviye b. Kurre → babası → dedesi."[8] Onların dedeleri sahâbî, torunları ise sikadır. Dolayısıyla bunlar da delil olarak kullanılmaya elverişlidirler ve *Sahîhayn* dışarıda bırakılacak olursa imâmlar eserlerinde bu tür hadislere yer verilmiştir."

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 368.
2 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 368.
3 Ondan Ebû Saîd el-Makburî rivayet etmiştir (bk. Buhârî, Cumu'a 6).
4 Ondan Zührî rivayette bulunmuştur (bk. Buhârî, Cihâd 24).
5 Ondan Amr b. el-Hâris rivayette bulunmuştur (bk. Müslim, Libâs 95).
6 Müslim, "Alâ b. Abdurrahman b. Ya'kûb → babası → Ebû Hüreyre" isnâdıyla 70'den fazla hadis nakletmiştir. Yukarıda zikredilen hadis için bk. Ebû Davûd, Sıyâm 12; Tirmizî, Savm 38; İbn Mâce, Sıyâm 5. Tirmizî hadis için "hasen-sahîh" demiştir.
7 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 368.
8 Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs. Onun buradaki dedesi, babasının dedesi yani Abdullah b. Amr'dır. Behz b. Hakîm'in dedesi, Muâviye b. Hayde el-Kuşeyrî'dir. İyâs b. Muâviye'nin dedesi ise Kurre b. Abdullah el-Müzenî'dir (bk. *el-Medhal*, s. 65).

قال شيخ الإسلام: بلى، فيهما جملة من الأحاديث عن جماعة من الصحابة ليس لهم إلا راوٍ واحدٌ. وقد تعرَّض المصنف لذلك في نوع الوُحْدان، وسيأتي فيه مزيدُ كلام.

الثالث: مثلُ الأول، إلا أن راويه من التابعين ليس له إلا راوٍ واحدٌ، مثلُ محمد بن جبير، وعبد الرحمن بن فَرُّوخَ، وليس في **الصحيح** من هذه الروايات شيء، وكلُّها صحيحة.

قال شيخ الإسلام في **نكته**: بل فيهما القليل من ذلك، كعبد الله بن وَديعة، وعمر بن محمد بن جبير بن مُطعِم، وربيعة بن عطاء.

الرابع: الأحاديث الأفراد الغرائب، التي يَنفرِد بها ثقةٌ من الثقات، كحديث العلاء، عن أبيه، عن أبي هريرة، في النهي عن الصوم إذا انتصفَ شعبان، تركه مسلم لتفرُّد العلاء به، وقد أخرج بهذه النسخة أحاديثَ كثيرة.

قال شيخ الإسلام: بل فيهما كثيرٌ منه، لعله يزيد على مئتي حديث. وقد أفردها الحافظ ضياء الدين المقدِسي، وهي المعروفة بـ«غرائب الصحيح».

الخامس: أحاديثُ جماعة من الأئمة، عن آبائهم، عن أجدادهم، لم تتواتر الرواية عن آبائهم، عن أجدادهم إلا عنهم، كعمرو بن شُعيب، عن أبيه، عن جدِّه، وبَهْز بن حَكيم، عن أبيه، عن جده، وإياس بن معاوية بن قُرَّة، عن أبيه، عن جدِّه، أجدادُهم صحابةٌ، وأحفادُهم ثقاتٌ. فهذه أيضًا مُحتجٌّ بها، مخرَّجة في كتب الأئمة دون الصحيحين.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bu kısmın *Sahîhayn*'da yer almasını engelleyen şey rivayetin baba → dede şeklinde [aile isnâdıyla] aktarılması değildir. Aksine bunların yer almama sebebi râvinin ya da babasının Şeyhayn'ın sıhhat şartlarını taşımamalarıdır. Çünkü onların her ikisinde ya da birinde aile isnâdlarından şunlar yer almaktadır:

Ali b. el-Hüseyin b. Ali'nin, babası → dedesi senediyle naklettiği rivayet;[1]

Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer'in, babası → dedesi senediyle naklettiği rivayet;[2]

Übey b. Abbâs b. Sehl'in, babası → dedesi senediyle naklettiği rivayet;[3]

İshak b. Abdullah b. Ebû Talha'nın, babası → dedesi senediyle naklettiği rivayet;[4]

Hasan ve Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib'in, babaları [İbnü'l-Hanefiyye] → dedeleri senediyle naklettiği rivayet;[5]

Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb'ın, babası → dedesi senediyle naklettiği rivayet gibi.[6]

[Hâkim] şöyle demiştir:[7] "Hakkında ihtilâf edilen kısımları ise şunlardır: [1] Mürsel; [2] müdellislerin semâı belirtmedikleri hadisleri; [3] bir sikanın müsned, diğer sikaların ise mürsel olarak rivayet ettiği hadisler; [4] hâfız ve ârif olmayan sikaların rivayetleri; [5] doğru sözlü bid'at ehlinin rivayetleri."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Birinci ve ikinci kısımlar Hâkim'in dediği gibidir.[8]

---

1 Buhârî ve Müslim bu isnâdla iki hadis tahrîc etmişlerdir (Buhârî, Büyû' 28; Teheccüd 5; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 206; Eşribe 1).

2 Buhârî'deki rivayet "Ömer b. Muhammed b. Zeyd → dedesi → İbn Ömer" (Rikâk 51), Müslim'deki rivayette de "Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah → babası → İbn Ömer" şeklindedir (Cenne ve Sıfatü Naîmihâ 43) [çevirenin notu].

3 Onun dedesi Sehl b. Sa'd'dır. Buhârî hadisi için bk. Cihâd 46.

4 Müslim, Selâm 2. Dedesi Ebû Talha Zeyd b. Sehl'dir.

5 Buhârî, Megâzî 39; Müslim, Nikâh 29. Bu senedle rivayet edildiğine göre Allah Resûlü Hayber günü kadınlarla muta nikâhı yapmayı ve ehil eşeklerin etlerini yemeyi yasaklamıştır.

6 Müslim, Salât 12.

7 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 108.

8 Süyûtî'nin tasarrufta bulunduğu İbn Hacer ifadesi şöyledir: "Birincisi, Hâkim'in dediği gibidir. Evet, o ikisi [Buhârî ve Müslim], onlardan şâhit olarak rivayette bulunmuşlardır. İkinci maddede ise tartışma vardır ki bu tedlîs konusundaki ifadelerimizden anlaşılır" (*en-Nüket*, I, 369).

قال شيخ الإسلام: ليس المانعُ من إخراج هذا القسم في الصحيحين: كونَ الرواية وقعتْ عن الأب عن الجد، بل لكون الراوي أو أبيه ليس على شرطهما، وإلا ففيهما أو في أحدهما من ذلك: روايةُ علي بن الحسين بن علي، عن أبيه، عن جده.

ورواية محمد بن زيد بن عبد الله بن عمر، عن أبيه، عن جده.

ورواية أُبَيّ بن عباس بن سهل، عن أبيه، عن جده.

ورواية إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة، عن أبيه، عن جده.

ورواية الحسن وعبد الله ابنيْ محمدِ بن علي بن أبي طالب، عن أبيهما، عن جدِّهما.

ورواية حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب، عن أبيه، عن جده، وغير ذلك.

قال: وأما الأقسامُ المختلَف فيها فهي: المرسَل، وأحاديث المدلِّسين إذا لم يذكروا سماعهم، وما أسنده ثقة وأرسله ثقات، ورواياتُ الثقات غيرِ الحفاظِ العارفين، ورواياتُ المبتدِعة إذا كانوا صادقين.

قال شيخ الإسلام: أما الأول والثاني: فكما قال.

Alâî *Sahîhayn*'da mevsûl mü, mürsel mi olduğunda ihtilâf edilen pek çok hadis olduğu gerekçesiyle üçüncüsüne itiraz etmiştir."[1]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Ona [Hâkim'e] bu şekilde itiraz etmeye gerek yoktur. Çünkü onun ifadesi *Sahîhayn*'dan daha geneldir.

[Hakkında ihtilâf edilen hadislerin] dördüncüsü hakkında Alâî şöyle demiştir: "Onların kabul edileceğinde ve kabul şartlarını taşıdıkları zaman kendilerinin delil olarak kullanılacağında ittifâk vardır. Dolayısıyla bunlar kesinlikle hakkında ihtilâf edilen hadisler değildir."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Hâfız ve ârif olan râviler *Sahîhayn*'daki râvilerin yarısı bile değildir. Çünkü hâfız olması şart değildir. Eğer böyle olsaydı râvilerin çoğunun hadisleri delil olmazdı."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Hâkim,[2] Ehl-i hadîs'in büyük kısmı ile Ebû Hanîfe [ö. 150/767] ve Mâlik [b. Enes] arasında bu [râvilerin] durumu hakkındaki ihtilâfı kasdetmektedir."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Beşincisine gelince, bu hadislerde Hâkim'in de ifade ettiği üzere ihtilâf vardır. Ancak *Sahîhayn*'da doğrulukları bilinen, hadis ilmindeki bilgileri meşhur olmuş bir grup bid'atçi râviden nakledilen hadisler bulunmaktadır. Onlar bid'atlerinden dolayı terk edilememişlerdir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Hakkında ihtilâf edilen hadislerin kısımlarından adâletleri bilinmeyen kimselerin rivayetlerine [Hâkim] değinmemiştir.

Musannif [Nevevî] bunu *Şerhu'l-Müslim*'de zikretmiştir.[3]

Musannifin naklettiğine göre[4] Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Ceyyânî şöyle demiştir: Hadis rivayet eden kimseler [*nâkilîn*] yedi tabakadır. Onların üçü makbul, üçü reddedilmesi gereken [*merdûd*], yedincisi ise tartışmalıdır.

Makbul râvilerin birinci kısmı hadis imâmları ve hâfızlarıdır. Onların teferrüd ettiği hadisler kabul edilir. Onlar kendilerine muhâlefet eden kimselere tercih edilirler.

1 İbn Hacer *en-Nüket*'te (I, 369) şöyle demektedir: "Dârekutnî bunlardan bir kısmını *et-Tetebbu'* adlı eserinde eleştirmiştir. Ancak biz bunların çoğuna cevap verdik."
2 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 118.
3 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 28.
4 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 28.

وأما الثالث: فقد اعتَرض عليه العلائي بأن في **الصحيحين** عدةَ أحاديثَ اختُلِف في وصلها وإرسالها.

قال شيخ الإسلام: ولا يَرِدُ عليه، لأن كلامه فيما هو أعمُّ من **الصحيحين**.

وأما الرابع: فقال العلائي: هو متفق على قبولِه والاحتجاجِ به، إذا وُجدتْ فيه شرائط القبول، وليس من المختلَف فيه البتة.

قال: ولا يبلُغ الحفاظ العارفون نصفَ رواةِ **الصحيحين**، وليس كونه حافظًا شرطًا، وإلا لَمَا احتُجَّ بغالب الرواة.

وقال شيخ الإسلام: الحاكم إنما فَرَضَ الخلاف فيه بين أكثر أهل الحديث وبين أبي حنيفة ومالك.

قال: وأما الخامس: فكما ذَكَر من الاختلاف فيه، لكنْ في **الصحيحين** أحاديثُ عن جماعةٍ من المبتدعة عُرِف صدقُهم واشتهرتْ معرفتهم بالحديث، فلم يُطْرَحوا للبدعة.

قال: وقد بقي عليه من الأقسام المختلَف فيها رواية مجهولِ العدالةِ.

وكذا قال المصنف في **شرح مسلم**.

وقال أبو علي الحسين بن محمد الجَيَّاني ـ فيما حكاه المصنف ـ: الناقلون سبعُ طبقاتٍ: ثلاث مقبولة، وثلاث مردودة، والسابعة مختلَفٌ فيها.

فالأُولى من المقبولة: أئمة الحديث وحفَّاظهم، يُقْبَل تفرُّدهم، وهم الحجَّة على مَن خالفهم.

İkinci kısım, hıfz ve zabt bakımından onların altında yer alanlardır. Onlarda biraz vehim vardır.

Üçüncü kısım, doğrulukları ve hadis ilmi hakkında bilgileri bilinen ancak aşırı gitmemek ve propagandasını yapmaksızın bâtıl mezheplere eğilim gösteren kimselerdir.

Ehl-i hadîs bu tabakalardaki kimselerin hadislerini almışlardır nitekim hadis nakli bu râviler üzerinde dönmektedir.

Merdûd râvilerin birinci kısmı yalancı olmakla ve hadis uydurmakla nitelenen kimselerden oluşur.

İkinci kısım, kendilerinde vehim ve yanlışlığın [*galat*] ağır bastığı râvilerdir.

Üçüncü kısım bid'atte aşırı giden ve o bid'atin propagandasını yapan râvilerdir. [Bu aşırılıklarından dolayı] onlar kendi görüşleri için delil teşkil etmek üzere rivayetleri tahrîf ederler.

[Râvi gruplarının] yedincisi, naklettikleri rivayetlerde teferrüd eden mechûl râvilerin oluşturduğu gruptur. Bir kısım âlim onların rivayetlerini kabul etmiş, diğer bir kısım ise reddetmiştir.

Alâî "[Hâkim'in] zikrettiği bu kısımlar açıktır. Ancak onlar râviler hakkındadır" der.

Sahîhle ilgili meselelerin altıncısı[1] içinde bulunduğumuz zamanda bir kitapta ya da bir [hadis] cüzünde, kendisine itimât edilen bir hâfızın herhangi bir meşhur eserde sıhhati hakkında fikir beyan etmediği sahîh isnâdlı bir hadis gören kimsenin durumu ile ilgilidir.

Üstat İbnü's-Salâh "İçinde bulunulan zamandaki kimselerin [hadis ilmindeki] ehliyetlerinin zayıflığından dolayı böyle bir hadisin sıhhatine dair hüküm verilemez" demiştir. O sözlerine şöyle devam eder:[2] Çünkü artık her bir isnâdın râvileri içerisinde, sahîh için şart koşulan hıfz, zabt ve itkân niteliklerini taşımaksızın rivayetinde sadece kitabına itimât eden kimselerin bulunduğunu görüyoruz.

1 Hadisleri sahîh veya hasen kabul etme konusu ile ilgili olarak bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 12; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 266-76; Cezâirî, *Tevcîhü'n-Nazar*, I, 336-82; Lahhâm, *el-İmâmü'l-Hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî*, s. 457-63.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 13.

والثانية: دونهم في الحفظ والضبط، لَحِقَهم بعضُ وَهْمٍ.

والثالثة: قومٌ ثبتَ صدقُهم ومعرفتُهم، لكنْ جَنَحوا إلى مذاهب الأهواء من غير أن يكونوا غُلاةً ولا دعاةً.

فهذه الطبقات احتَمَل أهلُ الحديث الروايةَ عنهم، وعليهم يدورُ نقل الحديث.

والأُولى مِن المردودة: مَن وُسِم بالكذب ووَضْع الحديث.

والثانية: من غلبَ عليه الوَهَم والغلط.

والثالثة: قوم غَلَوْا في البدعة ودَعَوْا إليها، فحرَّفوا الرواياتِ ليحتجُّوا بها.

وأما السابع المختلَف فيه: فقوم مجهولون انفردوا بروايات، فقبِلهم قوم، وردَّهم آخرون.

قال العلائي: هذه الأقسام التي ذكرها ظاهرة، لكنها في الرواة. انتهى.

السادسة من مسائل الصحيح: **مَنْ رأى في هذه الأزمانِ حديثًا صحيحَ الإسناد في كتابٍ أو جزءٍ، لم يَنُصَّ على صحته حافظٌ معتَمَد** في شيء من المصنفات المشهورة.

قال الشيخُ ابنُ الصلاح: **لا يُحْكَم بصحته، لضعف أهلية أهل هذه الأزمان**. قال: لأنه ما مِن إسناد مِن ذلك إلا وتَجِدُ في رجاله مَن اعتمدَ في روايته على ما في كتابه، عَرِيًّا عما يُشْتَرطُ في الصحيح من الحفظ والضبط والإتقان.

[İbn Cemâ'a] [ö. 733/1333] *el-Menhelü'r-Revî*'de şöyle demiştir:[1] "Zann-ı gâlib ile hareket edilecek olursa, eğer [hadis] sahîh olsaydı geçmiş dönemlerdeki imâmlar yoğun araştırma ve içtihatlarından dolayı ona hüküm vermeyi ihmal etmezlerdi."

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: Benim kanaatime göre [hadis ilminde] derinleşen ve ilmi kuvvetli olan kimseler için bunun câiz olması daha uygundur.

Irâkî şöyle demiştir:[2] Nitekim Ehl-i hadîs de bu şekilde davranmıştır. Onlardan bir grup, geçmiş dönem âlimlerinin hakkında sahîhlik hükmü vermediği hadisler hakkında sıhhat hükmü vermişlerdir.

İbnü's-Salâh'ın muâsırı olan Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülmelik b. el-Kattân [el-Fâsî] [ö. 628/1231] *[Beyânü']l-vehm ve'l-îhâm* adlı eserinde aşağıdaki hadisler hakkında sıhhat hükmü vermiştir:[3] İbn Ömer'in ayakkabıları ayağında iken abdest aldığı ve onların üzerini mest ettiğine ve sonra da "Allah Resûlü (*sav*) böyle yapardı" dediğine dair hadis. Bu hadisi Bezzâr [ö. 292/905] rivayet etmiştir.[4]

"Allah Resûlü'nün (*sav*) ashâbı namazı beklerken yanları üzerine uzanırdı ve onlardan bir kısmı uyur, sonra da namaza kalkardı" şeklindeki Enes [b. Mâlik] rivayeti. Bu hadisi Kâsım b. Esbağ [ö. 340/951] rivayet etmiştir.[5]

[Hadisler hakkında sıhhat hükmü veren ve İbnü's-Salâh'ın çağdaşlarından olan] bir diğer âlim Hâfız Ziyâeddîn Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'dir. O *el-Muhtâre* diye adlandırdığı bir eser telif etti ve ona sahîh hadisleri alma yolunu benimsedi, kendisinden önce sıhhati belirtilmeyen hadislere de orada yer verdi.

1 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 33.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 228.
3 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, V, 222.
4 Tahâvî de *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'da rivayete yer vermiştir (I, 35, 97). İbnü'l-Kattân, Bezzâr'ın şöyle dediğini nakleder: "Bu hadisi İbn Ebû Zi'b'den başka kimsenin Nâfi'den, Ravh'dan başka kimsenin de İbn Ebû Zi'b'den naklettiğini bilmiyoruz. O ayakkabıları üzerine mesh vermiştir çünkü hades olmaksızın abdest almıştı. O her namaz için hades olmasa da abdest alırdı. Bu hadisten bizim anladığımız budur." Bunun ardından İbnü'l-Kattân şöyle demiştir: "Hadisin sahihliği anlaşıldı, zaten bizim arzuladığımız da buydu" (bk. *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, V, 222). Bu durumda İbnü'l-Kattân hadis hakkında sıhhat hükmünü Bezzâr'dan nakletmiş olmaktadır. O kendisinden öncedir ve kendisi sadece sıhhat hükmünde ona muvâfakat etmiştir.
5 İbn Hazm, Kâsım b. Asbağ'dan nakille hadise *el-Muhallâ*'da yer vermiştir (I, 224). Ayrıca bk. İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, V, 589.

قال في **المنهل الرَّوي**: مع غلبة الظن أنه لو صحَّ لَمَا أهمله أئمةُ الأعصار المتقدمة، لشدَّةِ فحصِهم واجتهادهم.

قال المصنف: **والأظهرُ عندي جوازُه لمنْ تمكَّنَ وقَويتْ معرفته**.

قال العراقي: وهو الذي عليه عملُ أهلِ الحديث، فقد صحَّح جماعة من المتأخرين أحاديثَ لم نجدْ لمن تقدَّمهم فيها تصحيحًا.

فمن المعاصرين لابن الصلاح: أبو الحسن علي بن محمد بن عبد الملك ابن القطان صاحب كتاب **الوهَم والإيهام**، صحَّح فيه حديثَ ابن عمر أنه كان يتوضأُ ونعلاه في رجليه، ويمسحُ عليهما ويقولُ: كذلك كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل. أخرجه البزار.

وحديثَ أنس: كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ينتظرون الصلاة، فَيَضَعُون جُنوبَهم، فمنهم مَن ينامُ ثم يقوم إلى الصلاة. أخرجه قاسم بن أَصْبَغ.

ومنهم: الحافظ ضياء الدين محمد بن عبد الواحد المقدسي، جَمَعَ كتابًا سماه «المختارة» التزم فيه الصحَّة، وذكر فيه أحاديثَ لم يُسبق إلى تصحيحها.

Yine Hâfız Zekiyyüddîn el-Münzirî [ö. 656/1258] "Bahr b. Nasr → İbn Vehb → Mâlik ve Yunus → Zührî → Saîd ve Ebû Seleme" senediyle nakledilen geçmiş ve gelecek günahların bağışlanacağına dair Ebû Hüreyre hadisi hakkında sıhhat hükmü verdi.[1]

Bu tabakadaki âlimlerden sonra gelenler de [hadisler hakkında] sıhhat hükmü verdiler. Nitekim Hâfız Şerefüddîn ed-Dimyâtî [ö. 705/1306] Câbir'in "Zemzem hangi niyetle içiliyorsa onun içindir" hadisini tashîh etmiştir.[2]

Ondan sonra gelenler de [hadisler hakkında] sıhhat hükmü vermiştir. Nitekim Üstat Takiyyüddîn es-Sübkî [ö. 756/1355] İbn Ömer'den [Hz. Peygamber'in kabrini] ziyâret etmekle ile ilgili nakledilen rivayeti sahîh kabul etmiştir.[3]

[Irâkî] şöyle demiştir:[4] Âlimler içerisindeki ehliyet sahibi kimseler hadisler hakkında sıhhat hükmü verme yolunu benimsemiştir. Ancak âlimlerinin bir kısımın verdiği sıhhat hükmü ille de kabul edilmez. Çünkü geçmişte de âlimlerin bir kısmı hadisler hakkında sıhhat hükmü verir, diğer bazılarını bunu kabul etmezlerdi.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: İbnü's-Salâh'ın ifadesini özetle aktaran herkes onun görüşüne itiraz etmiştir. Onların tamamı delilini belirtmeksizin ve illetini açıklamaksızın daha sözün başında onun görüşünün geçersiz olduğunu söylemiştir. Bu âlimlerin bir kısmı bizzat İbnü's-Salâh'ın, İbnü'l-Kattân [ö. 628/1231], Ziyâeddin el-Makdisî, Zekî el-Münzirî gibi çağdaşlarının ve İbnü'l-Mevvâk, Dimyâtî, Mizzî gibi sonrakilerin bu görüşe muhâlif tavırlarını delil olarak kullanmıştır. Ancak böyle bir şey söylenemez. Çünkü başkalarının hareket tarzıyla İbnü's-Salâh'a itiraz edilemez. Ona karşı delil olabilecek tek şey, onun delilini geçersiz kılmak ya da kendisinden daha kuvvetli birine muhâlefet ettiğini tespit etmektir. O âlimlerden bazıları şöyle demiştir:

1 Ebû Hüreyre'den merfû' olarak rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ramazan ayını iman ve Allah'a karşı samimiyetle geçiren kimsenin geçmiş ve gelecek günahları bağışlanır." Münzirî şöyle demiştir: "Sika bir râvi olan Kuteybe b. Saîd "gelecek" ziyâdesiyle teferrüd etmiştir. Hadisin isnâdı sahîh şartına uygundur. Ahmed b. Hanbel ziyâdeye yer veren hasen bir isnâdla hadisi nakletmiştir. Çünkü Hammâd hadisin mevsûl mü, mürsel mi olduğunda tereddüt etmiştir."

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 356; İbn Mâce, Menâsik 78; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 148.

3 Hadis İbn Ömer'den merfû' olarak rivayet edilmiştir ve şöyledir: "Kim benim kabrimi ziyaret ederse, şefâatimi hak eder", bir diğer lafızda "Ben ona şefaatçi olurum." Tayâlisî, *el-Müsned*, s. 12; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 287; Beyhakî, *Şuab*, III, 489, 490.

4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 233.

وصحَّح الحافظ زكي الدين المنذري حديثَ بحرِ بن نصر، عن ابن وهب، عن مالك ويونسَ، عن الزهري، عن سعيد وأبي سَلَمة، عن أبي هريرة، في غفران ما تقدَّم من ذنبه وما تأخر.

ثم صحَّح الطبقةُ التي تلي هذه، فصحح الحافظُ شرف الدين الدِّمياطي حديثَ جابر: «ماءُ زمزمَ لِمَا شُرِب له».

ثم صحَّح طبقةٌ بعد هذه، فصحَّح الشيخ تقيُّ الدين السُّبْكي حديثَ ابن عمر في الزيارة.

قال: ولم يَزَلْ ذلك دأْبُ مَن بلغَ أهليةَ ذلك منهم، إلا أن منهم مَنْ لا يُقْبَلُ ذلك منهم، وكذا كان المتقدِّمون: ربما صحَّح بعضُهم شيئًا فأُنْكِرَ عليه تصحيحه.

وقال شيخ الإسلام: قد اعتَرَضَ على ابن الصلاح كلُّ مَن اختصر كلامه، وكلُّهم دفعَ في صدر كلامه من غير إقامةِ دليل، ولا بيانِ تعليل، ومنهم مَن احتجَّ بمخالفة أهل عصره ومَن بعده له في ذلك، كابن القطَّان، والضياء المقدِسي، والزَّكيِّ المنذري، ومَن بعدهم، كابن المَوَّاق، والدِّمياطي، والمِزِّي ونحوِهم، وليس بوارد، لأنه لا حجَّة على ابن الصلاح بعملِ غيرِه، وإنما يُحتَجُّ عليه بإبطالِ دليله، أو معارضتِه بما هو أقوى منه. ومنهم من قال:

Bu görüşü İbnü's-Salâh'dan önce dile getiren olmadı. Belki de o, müçtehitsiz bir dönem/asır olabileceği görüşüne binanen bunu söylemiştir. Bu ve daha önce geçen 'öncekilerden kimsenin bunu iddia etmediği' ve 'dönemindekiler ile sonrakilerin bunun tersine hareket etmesi' hususları bir arada düşünüldüğünde İbnü's-Salâh'a karşı bir delil olmaktadır.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Diğer yandan onun ifadesinde tartışılacak bazı noktalar vardır. Örneğin;

[İbnü's-Salâh'ın] "Biz [sıhhat hükmü vermeye] cesaret edemeyiz" şeklindeki ifadesinin zâhiri, imkansızlık derecesine varmasa da yorucu ve sıkıntılı olduğu için böyle bir işe girişmemenin daha doğru olacağıdır. Bu sözünün ardından "çünkü bu imkansızdır" denilmesi uygun düşmez.

Yine [İbnü's-Salâh] zabt ile birlikte "hıfz ve itkânı" da zikretmiştir. Ancak bunlar birbirinden farklı şeyler değildir.

Ayıca o, hıfzın yokluğu karşısında kitabın varlığını zikretmiştir. Bu ifade onun kitaptan hadis nakleden kimseyi kınadığını, hıfzından rivayette bulunan kimseyi ise tasvip ettiğini anlatır. Ancak hadis imâmlarının bunun aksine davrandıkları bilinmektedir. Râvi âdil ise ama dinlediklerini ezberleyememişse kitabındakilere güvenip oradan rivayette bulunuyorsa, yapması gerekeni yapmıştır; bu şekilde rivayet ettiği hadis sahîhtir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Özetle ifade etmek gerekirse, İbnü's-Salâh isnâdlarda sahîh için şart koşulan zabt derecesine ulaşmayan kimselerin bulunduğunu delil olarak ileri sürmesiyle eğer isnâdların tamamının böyle olduğunu kastetmişse, böyle bir şey mümkün değildir. Çünkü onlar içerisinde *Sahîh*'in ricâlinden olanlar da vardır ve bunun olmadığı isnâd çok azdır. İbnü's-Salâh bu ifadesiyle sadece bazı isnâdları kastetmişse, durum gerçekten de böyledir. Ancak yine de bu şekilde nitelenen birisinin rivayette tek kaldığı bir cüz haricinde bu durum imkansızlığa delil olamaz.

Tanınmış kitaplara gelince, tanınmışlığı sebebiyle bizden musannifine kadarki isnâdı araştırmaya gerek kalmayan, müsnedler ve sünenler gibi müellifine nispetinin doğruluğu konusunda herhangi bir isnâda bakmaya ihtiyaç duyulmayan bu kitapların yazarları bir hadis naklettiğinde, sıhhat şartlarının o hadiste tam olarak bulunduğu tespit edilirse

لا سلف له في ذلك، ولعلَّه بناه على جوازِ خلوّ العصرِ من المجتهد، وهذا إذا انضم إلى ما قبله من: أنه لا سَلَف له فيما ادَّعاه، وعملِ أهلِ عصره ومَن بعدهم على خلاف ما قال: انتهض دليلاً للردِّ عليه.

قال: ثم إن في عبارته مناقشاتٍ.

منها: قوله «فإنا لا نتجاسر»: ظاهرُه أن الأَولَى تركُ التعرُّض له، لِمَا فيه من التعب والمشقة وإن لم ينهضْ إلى درجة التعذُّر، فلا يحسُن قولُه بعد ذلك: فقد تعذَّر.

ومنها: أنه ذَكَر مع الضبط: الحفظَ والإتقان، وليست متغايرة.

ومنها: أنه قابَلَ بعدمِ الحفظِ وجودَ الكتاب، فأَفهمَ أنه يَعِيب مَن حدَّث من كتابه، ويُصَوِّب مَن حدَّث عن ظهر قلبه، والمعروفُ من أئمة الحديث خلاف ذلك، وحينئذ فإذا كان الراوي عدلاً، لكنْ لا يحفظُ ما سمعه عن ظهر قلب، واعتمدَ على ما في كتابه، فحدَّث منه: فقد فَعَلَ اللازم له، فحديثُه على هذه الصورة صحيح.

قال: وفي الجملة: ما استدلَّ به ابن الصلاح مِن كونِ الأسانيدِ ما منها إلا وفيه مَن لم يبلُغْ درجةَ الضبط المشتَرَطةَ في الصحيح: إنْ أراد أن جميع الإسناد كذلك: فهو ممنوع، لأن مِن جملته مَن يكونُ مِن رجال الصحيح، وقلَّ أن يخلوَ إسنادٌ عن ذلك، وإنْ أراد أن بعضَ الإسناد كذلك: فمسلَّم، لكنْ لا ينهضُ دليلاً على التعذُّر، إلا في جزء يَنفرِدُ بروايته مَن وُصِف بذلك.

أما الكتابُ المشهورُ الغنيُّ بشهرته عن اعتبار الإسنادِ منَّا إلى مصنِّفه ـ كالمسانيد والسنن، مما لا يُحتاجُ في صحةِ نسبتها إلى مؤلِّفها إلى اعتبارِ إسنادٍ معيَّن ـ فإن المصنفَ منهم إذا رَوَى حديثًا، ووجدت الشرائطُ فيه مجموعةً،

ve mütkin bir muhaddisin de o hadisteki herhangi bir illetten bahsettiğine müttali olunmamışsa, önceki âlimlerden herhangi biri onunla ilgili bir ifadede bulunmamış olsa da o hadis hakkında sıhhat hükmü vermekten geri durulmaz.

Onun geçmiş dönem âlimlerinin verdiği sıhhat hükümlerinin kabul edileceği, sonraki âlimlerin verdiklerinin ise reddedileceğine dair ifadesi sahîh olan rivayetlerin reddedilmesi, sahîh olmayanların ise kabulünü gerektirebilir. Çünkü geçmiş dönemde bir imâmın sıhhatine hükmettiği ancak ondan sonra gelen bir âlimin, kendisine sıhhat hükmü verilmesini imkânsız kılan ağır bir illetin hadiste yer aldığını tespit ettiği nice hadis vardır. Özellikle de geçmiş dönemdeki âlim, sahîh-hasen arasında herhangi bir fark görmeyen İbn Huzeyme [ö. 311/924] ve İbn Hibbân [ö. 354/965] gibi birileri olduğunda durum böyledir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Geç dönem isnâdlarının tamamında kusurların var olduğu iddiasının genelleştirilip sonra da erken dönem âlimlerinin sıhhat hükmünü kabul etmesi şaşılacak bir durumdur. Hâlbuki bu tashîh hükmü de geç dönem âlimine, içerisinde kusur olduğu iddia edilen bir isnâdla ulaşmaktadır. Eğer bu kusur, isnâda sıhhat hükmü verilmesine engel teşkil ediyorsa aynı şekilde mezkûr tashîhin kabulüne hükmedilmesini de engeller. Eğer böyle bir şey -ifadesinden anlaşılacağı üzere- eserin şöhretinden dolayı isnâdı etkilemeyecekse aynı şekilde öteki kitabın rivayetini müellifine ulaştıran muayyen isnâdı da etkilemez ve bu durumda bu tür isnâdlar hakkındaki araştırma da ilgili musanniften yukarı [Hz. Peygamber'e] kadar olan kısımda kalır.

Ancak İbnü's-Salâh'ın görüşü, geç dönem âlimlerinin araştırmalarının erken dönemdekilere nazaran [ilmen] daha zayıf olmaları gibi bir diğer zaviyeden desteklenebilir.

Şöyle de denilmiştir:[1] İbnü's-Salâh'ı bu değerlendirmeye iten husus şudur: Sahîh hadisleri derlemede arzulu, ezberi bol, ilmî birikimi çok ve rivayet bilgisi geniş biri olan Hâkim'in *el-Müstedrek*'i pek çok sahîh hadis içeren büyük bir kitaptır. Bundan dolayı sıhhat şartlarını taşıdığı halde Hâkim'in tahrîc etmediği bir hadisin bulunması gerçekten çok düşük bir ihtimaldir. Bu görüş kabul edilebilir; ancak yine de [bunda sonra sıhhat hükmü vermenin] imkânsızlığına delil olamaz.

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 272.

ولم يَطَّلِع المحدثُ المتقنُ المطَّلعُ فيه على علةٍ: لم يَمْتنع الحكمُ بصحته، ولو لم ينصَّ عليها أحدٌ من المتقدِّمين.

قال: ثم ما اقتضاه كلامه من قبولِ التصحيحِ من المتقدمين، وردِّه من المتأخرين، قد يَستلزِمُ ردَّ ما هو صحيح، وقبولَ ما ليس بصحيح! فكم من حديثٍ حكم بصحته إمامٌ متقدِّمٌ، اطَّلع المتأخِّرُ فيه على علة قادحة تمنعُ من الحكم بصحته، ولا سيما إنْ كان ذلك المتقدِّم ممن لا يرى التفرقةَ بين الصحيح والحسن، كابن خزيمة وابن حبان.

قال: والعجبُ منه كيف يدَّعي تعميم الخلل في جميع الأسانيد المتأخرة، ثم يقبلُ تصحيح المتقدم، وذلك التصحيحُ إنما يتَّصلُ للمتأخِّر بالإسناد الذي يُدَّعَى فيه الخلل، فإنْ كان ذلك الخللُ مانعًا من الحكم بصحة الإسناد، فهو مانعٌ من الحكم بقبول ذلك التصحيح، وإنْ كان لا يؤثِّر في مثل ذلك لشهرة الكتاب ـ كما يُرشِد إليه كلامه ـ فكذلك لا يؤثِّر في الإسناد المعيَّن الذي تتَّصل به روايةُ ذلك الكتاب إلى مؤلفه، وينحصر النظرُ في مثلِ أسانيدِ ذلك المصنفِ منه فصاعدًا.

لكنْ قد يَقْوَى ما ذهب إليه ابنُ الصلاح بوجه آخر، وهو ضعفُ نظرِ المتأخرين بالنسبة إلى المتقدمين.

وقيل: إن الحامل لابن الصلاح على ذلك: أن **المستدرك** للحاكم كتابٌ كبير جدًّا، يَصْفُو له منه صحيح كثير، وهو ـ مع حرصه على جمع الصحيح ـ غزيرُ الحفظِ، كثير الاطِّلاع، واسعُ الرواية، فيبعُد كلَّ البعدِ أن يُوجَد حديثٌ بشرائط الصحة لم يُخرجه، وهذا قد يُقبلُ، لكنه لا ينهضُ دليلاً على التعذر.

Derim ki: Bu gibi durumlarda ihtiyata şayân olan, hadis hakkında "isnâdı sahîhtir" ifadesinin kullanılması ve hadiste fark edemediği bir illetin bulunma ihtimalinden dolayı mutlak olarak tashîhten geri durulmasıdır. Böyle bir çekinceden dolayı hadis hakkında "sahîhtir inşallah" diyen pek çok kimse gördüm.

Zayıf veya aşırı derecede zayıf olan bir hadisin uydurma bir sahîh isnâdla nakledilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Nitekim İbn Asâkir'in [ö. 571/1176] *Târîh*'inde "Ahmed[1] b. Fâris → Mekkî b. Bündâr → Hasan b. Abdülvâhid el-Kazvînî → Hişâm b. Ammâr → Mâlik → Zührî → Enes [b. Mâlik]" senediyle naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kırmızı gül mirac gecesinde Cebrâîl'in terinden, beyaz gül benim terimden, sarı gül ise Burâk'ın terinden yaratılmıştır." İbn Asâkir şöyle demiştir: "Bu uydurma bir hadistir. Hadis ilminde behresi olmayan biri onu uydurmuş ve onun için yukarıdaki [Hişâm b. Ammâr itibariyle] sahîh olan isnâdı oluşturmuştur."[2]

Uyarı:

Musannif [Nevevî], ondan sonra İbnü's-Salâh'ın eserini ihtisâr eden İbn Cemâ'a ve diğerleri, Irâkî *-el-Elfyiye*'sinde-, Bulkînî ve *Nüket* sâhipleri sadece sıhhat hükmü verme konusuna değinmişler, hasen sayma konusunda ise herhangi bir değerlendirmede bulunmamışlardır. Bu konuda şöyle denilmesi gerektiği kanaatindeydim: Tashîh konusuna cevâz verenlerin tahsîn konusuna da cevâz verecekleri açıktır. Tashîhe cevâz vermeyenler de muhtemelen tahsîni câiz görürler. Mizzî hâfız imâmların zayıf saydığını belirtmesine rağmen "İlim talebi farzdır" hadisini hasen kabul etmiştir. Pek çok âlim, hâfızların zayıf saydıkları belirtilen hadisleri hasen saymıştır.

Sonra İbnü's-Salâh'ın ifadesi üzerinde düşündüm ve onun şöyle diyerek tahsîn ile tashîhi aynı gördüğünü fark ettim:[3] "Bu durumda sahîh ve hasen hadisleri bilme konusunda hadis imâmlarının eserlerindeki ifadelerine itimat etmek gereklidir…" Daha sonra geleceği -ve musannif [Nevevî] ve daha başkalarının da benimsediği- üzere isnâdının zayıflığına dayanarak hadis hakkında kesin olarak zayıf hükmü vermeyi, hadisin ondan başka sahîh bir isnâdı olma ihtimalinden dolayı uygun görmemiştir.

---

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde "Ali" ise de M. Avvâme doğrusunun "Ahmed" olması gerektiğini tespit eder (*Tedrîb*, II, 555, dp. 2) [çevirenin notu].

2 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XIII, 131. İbnü'l-Cevzî, Hasan b. Abdülvâhid el-Kazvînî'yi bu hadisi uydurmakla ithâm etmiştir. Seneddeki Mekkî b. Bündâr da Dârekutnî tarafından ithâm edilmiştir (bk. Zehebî, *Mîzân*, VI, 512; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, III, 62; Süyûtî, *el-Leâlî*, II, 276).

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 17.

قلت: والأحوطُ في مثلِ ذلك أن يُعبَّرَ عنه بصحيح الإسناد، ولا يطلَقَ التصحيحُ: لاحتمالِ علةٍ للحديث خفيتْ عليه، وقد رأيتُ من يعبِّر خشيةً مِن ذلك بقوله: صحيح إن شاء الله.

وكثيرًا ما يكونُ الحديثُ ضعيفًا أو واهيًا، والإسنادُ صحيحٌ مركَّبٌ عليه، فقد روى ابن عساكرٍ في **تاريخه**، من طريق أحمد بن فارس، حدثنا مكيُّ بن بُنْدار، حدثنا الحسن بن عبد الواحد القَزْويني، حدثنا هشام بن عمار، حدثنا مالك، عن الزهري، عن أنس مرفوعًا: «خُلِق الوردُ الأحمرُ من عَرَقِ جبريلَ ليلةَ المعراج، وخُلقَ الوردُ الأبيضُ من عَرَقي، وخُلق الوردُ الأصفرُ من عَرَق البُرَاق»، قال ابن عساكر: هذا حديث موضوع، وَضَعَه مَنْ لا عِلم له، وركَّبه على هذا الإسناد الصحيح.

تنبيه:

لم يتعرَّض المصنفُ ومَن بعده كابن جماعة، وغيرِه ممن اختصر ابن الصلاح، والعراقي في **الألفية**، والبُلْقيني، وأصحاب **النُّكَت**: إلا للتصحيح فقط، وسكتوا عن التحسين. وقد ظهر لي أنْ يقال فيه: إن من جوَّز التصحيحَ فالتحسين أولى، ومن منع فيحتمِل أن يُجَوِّزه، وقد حسَّنَ المِزِّي حديثَ: «طلبُ العلم فريضةٌ»، مع تصريحِ الحفاظِ بتضعيفه، وحسَّن جماعة كثيرون أحاديثَ صرَّح الحفاظُ بتضعيفها.

ثم تأملتُ كلام ابنِ الصلاح فرأيته سوَّى بينه وبين التصحيح حيثُ قال: فآل الأمر إذًا في معرفة الصحيح والحسن: إلى الاعتماد على ما نصَّ عليه أئمة الحديث في كتبهم، إلى آخره، وقد مَنَع فيما سيأتي ـ ووافقه عليه المصنف وغيره ـ أن يُجزمَ بتضعيفِ الحديثِ: اعتمادًا على ضعف إسناده، لاحتمال أن يكون له إسناد صحيح غيرُه.

Özetle İbnü's-Salâh ilmî ehliyetlerinin zayıflığından dolayı kendi zamanındaki kimselerin sahîh, hasen, zayıf hükmü vermelerinin kapısını kapatmıştır; fakat bunlardan ilki onay görmemiştir.

Hiç şüphe yok ki, kıssacıların uydurduğu, ifadesi bozuk uzun hadisler ya da içerisinde akıl ve icmâya aykırı şeyler barındıran rivayetler gibi durumu açık olanlar hariç [bir hadis hakkında] uydurma hükmü vermeye kesinlikle müsaade edilmemesi önceliklidir.

Bir hadise mütevâtir ya da meşhur hükmü vermek, muteber tarîkleri tespit edildiğinde tabiidir.

Ancak [hadis için] ferd, garîb ve özellikle azîz gibi hükümler vermekten kaçınmak gerekir.

Muteber kitaplar içerisinde yer alan bir kitaptaki bir hadisle amel etmek ya da onu bir meselede delil olarak kullanmak isteyen kimsenin İbnü's-Salâh'ın ifadesiyle[1] "Böyle davranması câiz olan bir kimsenin" izlemesi gereken yöntem, hadisi, kendisinin ya da sika birinin sahîh asıllarla [nüshalar]a mukâbele ettiği güvenilir bir nüshadan almasıdır.

İbnü's-Salâh şöyle der:[2] "Böylece -bu kitapların meşhurluğu ve tebdîl ile tahrife niyetlenilmesinden uzak olmasının yanı sıra- bu temel nüshaların ittifâk ettiği şeylerin doğruluğuna güven duyulabilir."

Bir topluluk onun ifadesinden bunun şart koşulduğu sonucunu çıkarmıştır.[3] Hâlbuki onun ifadesinde bunu açıklayan ya da gerektiren bir husus yoktur. Kaldı ki İbnü's-Salâh bunun müstehap olduğunu hasen bölümünde açıkça söylemiştir. Nitekim o, Tirmizî hakkında şöyle demiştir:[4] "Elindeki nüshayı, diğer bir grup nüshayla tashih etmen gerekir." O, "gerekir" sözüyle müstehaplığa işaret etmiştir.

Bundan dolayı musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a ilaveten şöyle demiştir: Eğer güvenilir, gözden geçirilmiş bir nüsha ile mukâbele ederse bu da onun için yeterlidir. Nevevî bunu daha önceki sahîh kabul etme ya da *Sahîhayn*'daki rivayetlerin kesin ilim ifade etmesi meselelerinde olduğu gibi itiraz kabilinden ilave etmemiştir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 29. Onun ifadesi şöyledir: "… amel etmek ya da onu bir meselede delil olarak kullanmak [ihticâc] isteyen kimsenin izleyeceği yol, hadisle amel etmesi ya da onu delil olarak kullanması uygun olan biri ise…" Ayrıca bk. Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 213.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 29.

3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 288; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 31.

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 38.

فالحاصلُ أن ابن الصلاح سدَّ باب التصحيح والتحسين والتضعيف على أهل هذه الأزمان: لضعفِ أهليتهم، وإنْ لم يُوَافَقْ على الأول.

ولا شك أن الحكم بالوضع: أولى بالمنع قطعًا إلا حيثُ لا يخفى، كالأحاديث الطِّوال الرَّكيكةِ التي وضعها القُصَّاص، أو ما فيه مخالفةٌ للعقل، أو الإجماع.

وأما الحكم للحديث بالتواتر أو الشهرة: فلا يَمتنعُ، إذا وُجِدت الطرقُ المعتبرةُ في ذلك.

وينبغي التوقُّفُ عن الحُكْم بالفَرْدية والغَرَابة، وعن العِزَّة أكثر.

ومن أراد العملَ أو الاحتجاجَ **بحديثٍ من كتاب** من الكتب المعتمدة، قال ابن الصلاح: حيثُ ساغ له ذلك: **فطريقُه أن يأخذَه من نسخة معتمدة قابلَها هو أو ثقةٌ بأصول صحيحة**.

قال ابن الصلاح: ليحصلَ له بذلك ـ مع اشتهارِ هذه الكتب، وبُعْدِها عن أن تُقْصَدَ بالتبديل والتحريف ـ الثقةُ بصحةِ ما اتفقتْ عليه تلك الأصول.

وفَهِم جماعة من هذا الكلام الاشتراطَ، وليس فيه ما يصرِّح بذلك ولا يقتضيه، مع تصريح ابن الصلاح باستحباب ذلك في قسم الحسن، حيث قال في الترمذي: فينبغي أن تصحِّح أصلَك بجماعةِ أصولٍ، فأشار بـ«ينبغي» إلى الاستحباب.

ولذلك قال المصنف زيادة عليه: **فإن قابلها بأصلٍ محقَّق معتمَدٍ أجزأه** ولم يُورِد ذلك مَوردَ الاعتراض، كما صنع في مسألة التصحيح قبله، وفي مسألة القطعِ بما في الصحيحين.

Nevevî'nin *Şerhu Müslim*'de[1] de ifade ettiği üzere İbnü's-Salâh'ın görüşü vücûbiyet değil, genele bakılarak verilen bir hükümdür ve müstehaplık bağlamında yorumlanmalıdır. Nitekim *el-Menhelü'r-Revî*'de de böyledir.[2]

Hâtime:

Irâkî *el-Elfiyye*'sinde İbnü's-Salâh'ın "böyle davranması câiz olan bir kimse" şeklindeki ifadesinden hareketle buraya Ebü'l-Kâsım es-Süheylî'nin [ö. 581/1185] dayısı olan Hâfız Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer el-Emevî el-İşbîlî'nin [ö. 575/1179] *Bernâmec*'indeki şu ifadesini eklemiştir: "Âlimler, 'Kim benim adıma yalan söylerse' hadisinden dolayı herhangi bir müslümanın, isterse rivayet yollarının en zayıfı ile alınmış olsun bu ifade mervî olarak yanında bulunmadığı sürece 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu' demesinin doğru olmayacağında ittifâk etmişlerdir."[3] [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Irâkî, [İbn Hayr'ı] eleştirmemiştir.[4] Ancak bizzat kendi hattıyla okuduğuma göre Zerkeşî [ö. 794/1392] kendisine ait bir *Cüz*'de onu eleştirip şöyle demiştir: İcmâ olduğunun söylenmesi gerçekten ilginçtir. Hâlbuki bu görüş sadece muhaddislerin bir kısmından nakledilmektedir. Sonra bu görüş İbn Berhân'ın [ö. 518/1124], fukahânın bunun câiz olduğuna dair ittifâk ettikleri yönündeki rivayetine de aykırıdır. Nitekim o *el-Evsat*'ta şöyle demiştir: "Fukahânın tamamı hadisle amel etmenin onu bizzat dinlemeye bağlı olmadığı, aksine kişinin yanındaki nüsha sahih olduğunda hadisi bizzat dinlemese de o nüshadaki hadislerle amel etmesinin câiz olacağı görüşündedir."

Öte yandan üstat Ebû İshak el-İsferâyînî de güvenilir kitaplardan nakilde bulunmanın cevâzı ve [alıntı yapan kimseden] eser musannifine kadar ulaşan muttasıl bir isnâdın varlığının şart koşulamayacağı hakkındaki icmâdan bahsetmiştir. Bu ifade hem hadis hem de fıkıh kitaplarını kapsamaktadır.

İlkiyâ [el-Herrâsî] et-Taberî [ö. 504/1110] *Ta'lîk [fî Usûli'l-Fıkh]* adlı eserinde şöyle demiştir: "Güvenilir bir kitapta bir hadis bulan kimsenin onu rivayet etmesi ve delil olarak kullanması câizdir. Ashâbü'l-hadîs'ten bir grup, işitmediği gerekçesiyle [ilgili kimsenin] o hadisi nakletmesinin câiz olmayacağı görüşündedir. Ancak bu hatalı bir görüştür. Bazı muhaddislere ait bu görüşe İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] el-Burhân'da yer verip şöyle demiştir:

1 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 14.
2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 34.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 31-2; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 16.
4 Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, I, 17.

وصرَّح أيضًا في **شرح مسلم**: بأن كلام ابن الصلاح محمول على الاستظهار والاستحباب دون الوجوب. وكذا في **المنهل الروي**.

خاتمة:

زاد العراقي في **ألفيته** هنا، لأجل قول ابن الصلاح: حيث ساغ له ذلك: أن الحافظ أبا بكر محمد بن خَير بن عمر الأَمَوي ـ بفتح الهمزة ـ الإشبيلي، خالَ أبي القاسم السُّهَيلي، قال في **بَرْنامَجه**: اتفق العلماء على أنه لا يصح لمسلم أن يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا، حتى يكون عنده ذلك القول مرويًّا ولو على أقلِّ وجوه الروايات، لحديثِ «مَنْ كَذَب عليَّ». انتهى.

ولم يتعقَّبه العراقي، وقد تعقَّبه الزَّرْكشي في **جزء** له، فقال ـ فيما قرأته بخطه ـ: نقلُ الإجماع عجيب، وإنما حُكي ذلك عن بعض المحدِّثين، ثم هو معارَض بنقل ابن بَرهان إجماعَ الفقهاء على الجواز، فقال في **الأوسط**: ذهب الفقهاء كافة إلى أنه لا يَتوقَّف العمل بالحديث على سماعه، بل إذا صحَّ عنده النسخة جاز له العمل بها، وإن لم يسمع.

وحَكَى الأستاذ أبو إسحاق الإِسْفَرايني الإجماعَ على جواز النقل من الكتب المعتمدة، ولا يُشْتَرط اتصال السند إلى مصنِّفيها، وذلك شامل لكتب الحديث والفقه.

وقال إِلْكِيا الطبري في **تعليقه**: مَن وَجَد حديثًا في كتاب صحيح: جاز له أن يرويَه ويحتجَّ به، وقال قوم من أصحاب الحديث: لا يجوز له أن يرويه، لأنه لم يسمعه، وهذا غلط، وكذا حكاه إمام الحرمين في **البرهان** عن بعض المحدثين وقال:

"Onlar usûl ilminin hakikatleri konusunda önemsenmeyecek bir topluluktur." Burada, semâ ile yetinilebileceğini söyleyenleri kastetmiş, hadis imâmlarını değil.

Üstat İzzeddîn İbn Abdüsselâm [ö. 660/1262], Ebû Muhammed Abdülhamîd [b. Ebü'l-Berekât]'ın [ö. 684/1285] kendisine yazdığı mektuba verdiği cevapta şöyle demiştir: "Güvenilen sahîh fıkıh kitaplarına itimat edileceği ve dayanılacağı hususunda devrin ulemâsı ittifâk etmiştir. Çünkü onlar hakkındaki güven duygusu tıpkı rivayetteki gibi oluşmuştur. Nitekim âlimler güven duygusundan ve aldatma ihtimâlinin olmamasından dolayı dilbilgisi, lügat, tıp ve diğer ilimlerde meşhur kitaplara itimat etmişlerdir. Âlimlerin bu konuda hata üzerinde ittifâk ettiklerine inanan kimse hata etmeye daha yakındır. Eğer bu eserlere itimât etmeye cevâz verilmeseydi, onlara bağlı olan pek çok maslahat da iptal olurdu. Öte yandan şâri' [Hz. Peygamber] de doktorların sözlerine, onların kitapları kâfirden alınmış olmasına rağmen farklı suretlerde başvurmuştur. Aldanma ihtimâli olmadığı zaman onlara itimât edilir. Nitekim dil hususunda da aldanma ihtimâli olmadığı için kâfir olan Arapların şiirlerine [istişhâd kabilinden] başvurulmaktadır." [İzz İbn Abdüsselâm'ın ifadesi burada] bitti.

[Zerkeşî] şöyle demiştir: "Hadis kitapları buna fıkıh ve diğer branşlardaki kitaplardan daha layıktır. Çünkü muhaddisler nüshaların kaydına ve yazılmasına özen göstermişlerdir. Bir kitaptan hadis almak için, hadisi nakledecek kimseden [hadisin alınacağı] esere kadar muttasıl bir senedin olmasını şart koşan kimse icmânın dışına çıkımştır. Hadisi aktaracak kimsenin en fazla yapacağı onu sıhhatine güvenilen bir nüshadan nakletmesi, rivayeti aldığı kimseye nispet etmesi ve illeti, garîbi ve fıkhı hakkında konuşmasıdır."

[Zerkeşî] şöyle demiştir: "İcmânın varlığını nakleden kimse [yani İbn Hayr], bu hadis imâmlarının tanınmışlığı kadar ilimle meşhur olmuş biri değildir."

Yine o şöyle demiştir: "Şâfiî *Risâle*'sinde, semâ ile aldığı bilinmese dahi haberin nakledilmesinin câiz olduğunu belirtmiştir. Onun görüşü böyle ise icmâ nerede!"

هم عصبةٌ لا مُبالاةَ بهم في حقائق الأصول ـ يعني: المقتصِرين على السماع لا أئمةَ الحديث ـ.

وقال الشيخ عز الدين ابن عبد السلام، في جوابِ سؤالٍ كتبه إليه أبو محمد عبد الحميد: وأما الاعتمادُ على كتب الفقه الصحيحة الموثوق بها: فقد اتفق العلماء في هذا العصر على جواز الاعتماد عليها، والاستناد إليها، لأن الثقةَ قد حصلتْ بها كما تحصُل بالرواية، ولذلك اعتمد الناس على الكتب المشهورة في النحو واللغة والطبِّ وسائر العلوم، لحصول الثقة بها وبُعْدِ التدليس، ومَن اعتقدَ أن الناسَ قد اتفقوا على الخطأ في ذلك: فهو أولى بالخطأ منهم، ولولا جوازُ الاعتماد على ذلك: لتعطَّل كثير من المصالح المتعلِّقة بها، وقد رَجَعَ الشارع إلى قول الأطباء في صُوَر، وليستْ كتبُهم مأخوذةً في الأصل إلا عن قوم كفار، ولكنْ لما بَعُدَ التدليس فيها: اعتُمِد عليها، كما اعتُمِد في اللغة على أشعار العرب وهم كفار، لبُعْد التدليس. انتهى.

قال: وكتبُ الحديثِ أولى بذلك من كتب الفقه وغيرِها، لاعتنائهم بضبط النُّسَخ وتحريرها، فمن قال: إن شرطَ التخريج من كتابٍ يتوقَّف على اتِّصال السند إليه: فقد خَرَق الإجماع، وغايةُ المخرِّج أن ينقُل الحديثَ من أصلٍ موثوقٍ بصحته، وينسُبه إلى مَن رواه، ويتكلَّم على علَّته وغريبه وفقهه.

قال: وليس الناقلُ للإجماع مشهورًا بالعلم مثلَ اشتهار هؤلاء الأئمة.

قال: بل نصَّ الشافعيُّ في **الرسالة** على أنه يجوزُ أن يحدِّث بالخبر وإن لم يعلَم أنه سَمِعه، فليتَ شِعري أيُّ إجماعٍ بعد ذلك؟!.

[Zerkeşî] şöyle demiştir: "Hadiste böyle bir şart koşulmadığı halde [İbn Hayr'ın] bu hadisi, yasaklamaya delil olarak ileri sürmesi ne kadar garip! Çünkü hadiste bu şart yer almamaktadır. Hadiste olan şey Hz. Peygamber'in söylediği kesin olarak belli oluncaya kadar bir hadisin ona nispet edilmesinin haramlığıdır. Bu, o hadisin rivayet edilmesiyle ilgili değildir. Aksine hadisin, sahîh rivayetleri eserine alan müelliflerin kitabında bulunması ya da bir imâmın o hadisin sahîh olduğunu belirtmesi yeterlidir. Zaten insanlar da bu şekilde hareket etmektedir."

قال: واستدلالُه على المنع بالحديثِ المذكورِ: أعجبُ وأعجبُ، إذْ ليس في الحديث اشتراطُ ذلك، وإنما فيه تحريمُ القول بنسبة الحديث إليه حتى يتحقَّق أنه قاله، وهذا لا يتوقَّفُ على روايته، بل يكفي في ذلك علمُه بوجودِه في كُتُب مَن خرَّج الصحيح، أو كونِه نصَّ على صحته إمام. وعلى ذلك عملُ الناس. انتهى.

2. HASEN

Hadislerin ikinci türü hasendir. Âlimler onun hakkında farklı ifadeler serdetmişlerdir. Ebû Süleyman el-Hattâbî [ö. 388/998] şöyle demiştir:[1] Kaynağı bilinen, râvileri meşhur olan hadistir. Mahrecin bilinmesi diyerek munkatı‘ rivayetleri ve semâını açıklamayan müdellis râvinin hadisini dışarıda bırakmıştır.

İbn Dakîkul‘îd [ö. 702/1302] şöyle demiştir:[2] "Bu tanım sahîhe de uymaktadır. Bundan dolayı sahîh de hasen tanımı içerisine girmektedir." İbnü's-Salâh ve *el-Menhelü'r-Revî* müellifi [İbn Cemâ‘a] da bu kanaattedir.[3]

Tebrîzî[4] bu yoruma sahîhin hasenden daha özel şartlar taşıyacağını belirterek cevap vermiştir. Dolayısıyla özel şartlar taşıyanın genel tanım içerisine girmesi zarûrîdir. Onu bu tanımın dışarısında bırakacak unsurlarla kayıtlamak tanımı bozmak demektir.

Irâkî "Bu [cevap] uygundur" deyip sözlerine şöyle devam etmiştir:[5]

İbn Rüşeyd [ö. 721/1321] Hattâbî'den nakledilen bu tanıma, Ebû Ali el-Ceyyânî'nin el yazısıyla gördüğü şu ifadesinden dolayı itiraz etmiştir: "Durumu netleşmiş olan [*istekarra hâluhû*]." [Yani bu nakle göre Hattâbî'nin ifadesi "râvileri meşhur olan" şeklinde değildir].

[Irâkî] şöyle demiştir: Bu ifade reddedilmiştir. Çünkü Hattâbî *Meâlimü's-Sünen*'in mukaddimesinde diğer ifadeyi kullanmıştır. Bu ifade [*Meâlim*'in] sahih nüshalarında kendisinden nakledildiği gibi geçmektedir. Ona atfedilen "durumu netleşmiş olan" şeklindeki ifade mana bakımından çok önemli değildir.

İbn Cemâ‘a "Bu tanım içerisinde kaynağı bilinen ve râvileri zayıflıklarıyla meşhur olan zayıf hadis de girmektedir" der.[6]

Hattâbî ifadesinin sonunda şöyle demektedir:[7] Hadislerin çoğunun durumu böyledir. Çünkü hadislerin çoğu sahîh derecesine ulaşmaz. Bazı hadisçiler bu konuda sıkı davranıp zedeleyici olsun olmasın her türlü illet sebebiyle [hadisi] reddetse de âlimlerin çoğu bu tarz hadisleri kabul eder.

1 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 6.
2 İbn Dakîkul‘îd, *el-İktirâh*, s. 191.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 26; İbn Cemâ‘a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 35-6.
4 Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 166-7.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 33.
6 İbn Cemâ‘a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 36.
7 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 6.

النوع الثاني: الحسن

للناس فيه عبارات: قال أبو سليمان الخطابي: هو ما عُرِف مَخْرَجه واشتَهَر رجاله، فأخرج بمعرفة المَخْرَج: المنقطع، وحديثَ المدلِّس قبل بيانه.

قال ابن دقيق العيد: وهذا الحدُّ صادق على الصحيح أيضاً، فيدخل في حدِّ الحسن. وكذا قال ابن الصلاح، وصاحب **المنهل الرّويّ**.

وأجاب التِّبريزي: بأنه سيأتي أن الصحيح أخصُّ منه، ودخولُ الخاص في حدِّ العام ضروري، والتقييدُ بما يُخرجه عنه مخِلٌّ للحدّ.

قال العراقي: وهو متَّجه. قال: وقد اعتَرض ابنُ رُشَيد ما نُقل عن الخطابي بأنه رآه بخط الحافظ أبي علي الجيّاني: واستقرّ حاله - بالسين المهملة، وبالقاف، وبالحاء المهملة دون راء في أوله.

قال: وذلك مردود، فإن الخطابي قال ذلك في خطبة **معالم السنن**، وهو في النسخ الصحيحة، كما نُقل عنه، وليس لقوله: واستقر حاله، كبيرُ معنى.

وقال ابن جماعة: يَرِد على هذا الحدّ: ضعيفٌ عُرف مخرجه واشتهر رجاله بالضعف.

ثم قال الخطابي في تتمة كلامه: وعليه مدار أكثر الحديث لأن غالب الأحاديث لا تبلغ رتبة الصحيح ويقبله أكثر العلماء وإن كان بعض أهل الحديث شدد فردَّ بكل علة: قادحةٍ كانت أم لا.

Nitekim rivayet edildiğine göre İbn Ebû Hâtim [ö. 327/938] şöyle demiştir: “Babama bir isnâdı sordum, o da ‘İsnâdı hasendir’ cevabını verdi. ‘Delil olarak kullanılabilir mi?’ diye sorunca ‘Hayır’ diye mukâbele etti.[1]

Fakîhlerin tamamı onu kullanmış yani onunla amel etmiştir. Irâkî bu ifadeyi tanıma ilave olarak görmüş ve onunla tanımın arasını ayırmıştır. Bulkînî şöyle demiştir:[2] Aksine bu ifade de tanım içerisindedir. Böylece daha önce tanımın içeriğine giren sahîh ve hatta zayıf, tanımın dışına alınmış olmaktadır.

Uyarı:

İbnü’s-Salâh,[3] Hattâbî’nin ifadesinden sonra Tirmizî’nin haseni “isnâdında yalancılıkla ithâm edilmiş biri bulunmayan, şâz olmayan ve diğer bir tarîkten benzer şekilde nakledilen hadis olarak tanımladığını” nakletmektedir. Geç dönem âlimlerinden biri şöyle demiştir: “O, kendisinde müsamaha gösterilebilecek hafif bir zayıflık olan ve kendisiyle amel edilen hadistir.”

[İbnü’s-Salâh] şöyle demiştir: “Bunların tamamı sadra şifâ olmayan kapalı ifadelerdir. Hem Tirmizî’nin hem de Hattâbî’nin ifadelerinde hasen ile sahîhi ayırt etmeye yarayacak herhangi bir şey yoktur.” [İbnü’s-Salâh’ın ifadesi burada bitti.]

Benzer şekilde Hâfız Ebû Abdullah İbnü’l-Mevvâk şöyle demiştir: “Tirmizî, haseni sahîhten ayırt etmeye yarayacak ve onun sahîh olmamasını gerektirecek bir nitelik tespit etmemiştir. O, hasenin şâz olmaması ve râvilerinin [yalancılıkla] müttehem değil sika olmaları gerektiğini belirtmiştir.”

İbn Seyyidünnâs [ö. 734/1334][4] “Burada geriye, sahîh için şart koşulmayan ancak Tirmizî’nin hasen için şart olarak benimsediği hadisin bir diğer tarîkten de rivayet edilmiş olması kalmaktadır” der.

Irâkî şöyle demiştir:[5] Hâlbuki Tirmizî, sadece tek bir tarîkle rivayet edilen bazı hadisleri hasen kabul etmiştir. Nitekim “İsrâîl → Yunus b. Ebû Bürde → babası → Hz. Âişe” tarîkiyle nakledilen ve Allah Resûlü’nün (*sav*)

1 İbn Ebû Hâtim, *İlelü’l-Hadîs*, I, 132-3.
2 Bulkînî, *Mehâsinü’l-Istılâh*, s. 174.
3 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 26.
4 İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu’ş-Şezî*, I, 291.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, I, 351.

كما رُوي عن ابن أبي حاتم أنه قال: سألت أبي عن حديث؟ فقال: إسناده حسن، فقلت: يُحتج به؟ فقال: لا.

واستعمله أي: عمِل بهِ **عامة الفقهاء**، وهذا الكلام فهمه العراقي زائداً على الحدّ، فأخّر ذِكره وفَصَله عنه، وقال البُلقيني: بل هو من جملة الحدّ، ليخرجَ الصحيحُ الذي دخل في ما قبله، بل والضعيفُ أيضاً.

تنبيه:

حكى ابن الصلاح بعد كلام الخطابي أن الترمذي حدَّ الحسنَ، بأن لا يكونَ في إسناده مَن يُتَّهم بالكذب، ولا يكونَ شاذّاً، ويُروى من غير وجه نحوُ ذلك، وأن بعض المتأخرين قال: هو الذي فيه ضَعْف قريب محتمَل ويُعمل بهِ.

وقال: كل هذا مُنْبهم لا يَشفي العليل، وليس في كلام الترمذي والخطابي ما يَفصِل الحسن من الصحيح. انتهى.

وكذا قال الحافظ أبو عبد الله ابن المَوَّاق: لم يَخُصَّ الترمذي الحَسَن بصفة تُميّزه عن الصحيح، فلا يكون صحيحاً إلا وهو غيرُ شاذ، ورواته غير متهمين، بل ثقات.

قال ابن سيد الناس: بقي عليه أنه اشتَرَط في الحسن أن يُروى من وجه آخر، ولم يشترط ذلك في الصحيح.

قال العراقي: على أنه حسَّن أحاديث لا تروى إلا من وجه واحد، كحديث إسرائيل، عن يوسف بن أبي بُردة، عن أبيه، عن عائشة: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم

tuvaletten çıkarken “[Allah’ım] bağışlamanı isterim” buyurduğunu ifade eden hadisin ardından şöyle demiştir: “Bu, sadece bu tarîkle tespit edebildiğimiz hasen-garîb bir hadistir. Yine bu konu başlığı altında sadece Hz. Âişe’nin bu rivayeti tespit edilebilmiştir.”[1]

[Irâkî] şöyle der: “İbn Seyyidünnâs bu hadis ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapar: Hadisin hasen olması için birden fazla tarîkine ihtiyaç duyulması râvisinin mestûr konumunda ve adâleti tespit edilememiş biri olduğu durumlar için söz konusudur.”

[İbn Seyyidünnâs] şöyle der: “Konuyla ilgili olarak en fazla, Tirmizî’nin hasenin bütün türlerini değil sadece bir türünü tarif ettiği söylenebilir.”

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[2] “Tirmizî hasen ile sahîhi iki nitelik ile ayırmıştır:

Birincisi: Hasen hadis râvisinin, sahîh hadis râvisinin ve hatta hasen lizâtihî hadis râvisinin derecesinden daha alt mertebede olması. Ancak bu râvi yalancılıkla ithâm edilmiş olmamalıdır. Bu durumda mestûr ve mechûl râviler de bu tanımın içerisine girer. Sahîh râvisinin sika olması, hasen lizâtihî râvisinin ise zabt sahibi olarak nitelenmesi gereklidir. Sadece ithâm edilmemiş olmaları bu noktada yeterli değildir.”

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Tirmizî’nin tek bir kelimelik “sikâlar” ifadesini bırakıp [“yalanla ithâm olunmamış” şeklindeki] ifadesine dönmesi, [hasenin] râvilerinin sika nitelemesinden daha alt derecede olduğunu yansıtmak istemesi sebebiyledir. Nitekim dili iyi kullananların adeti böyledir.

İkincisi: Bir diğer tarîkten daha rivayet edilmiş olması. Nitekim Tirmizî *Câmi’*inin sonunda yer verdiği *el-İlel*’inde şöyle demiştir: “Biz bu kitapta bir hadis için ‘hasen bir hadistir’ ifadesini kullandığımızda, o hadisin isnâdının hasen olmasını kastettik…”

İbn Seyyidünnâs şöyle demiştir:[3] Eğer bir kimse “Bu onun kendi kitabı için belirlediği bir kavramlaştırmadır, yoksa genel bir terim değildir” dese bunu söylemeye hakkı vardır.

---

1 Tirmizî, Tahâre 5. Ayrıca bk. Ebû Davud, Tahâre 17; İbn Mâce, Tahâre 10.

2 Bikâî, *en-Nüketü’l-Vefiyye*, I, 224-5.

3 İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu’ş-Şezî*, I, 205.

إذا خرج من الخلاء قال: «غفرانَك»، فإنه قال فيه: حديث حسن غريب لا نعرفه إلا من هذا الوجه، ولا نعرف في الباب إلا حديثَ عائشة.

قال: وأجاب ابن سيد الناس عن هذا الحديث بأن الذي يَحتاج إلى مجيئهِ من غير وجه: ما كان راويه في درجة المستور، ومَن لم تثبت عدالته.

قال: وأكثرُ ما في الباب أن الترمذي عرّف بنوعٍ منه، لا بكلِّ أنواعه.

وقال شيخ الإسلام: قد ميَّز الترمذي الحَسَن عن الصحيح بشيئين:

أحدهما: أن يكون راويه قاصراً عن درجة راوي الصحيح، بل وراوي الحسن لذاته، وهو أن يكون غير متَّهم بالكذب، فيدخل فيه المستور والمجهول ونحو ذلك، وراوي الصحيح لا بدَّ وأن يكون ثقة، وراوي الحسن لذاته لا بدَّ وأن يكون موصوفاً بالضبط، ولا يكفي كونُه غيرَ متهم.

قال: ولم يَعدِل الترمذي عن قوله ثقات وهي كلمة واحدة، إلى ما قاله إلا لإرادة قصور رواته عن وصف الثقة، كما هي عادة البلغاء.

الثاني: مجيئه من غير وجه، على أن عبارة الترمذي فيما ذكره في **العلل** التي في آخر **جامعه**: «وما ذكرنا في هذا الكتاب حديثٌ حسن، فإنما أردنا به حسن إسناده» إلى آخر كلامه.

قال ابن سيد الناس: فلو قال قائل: إن هذا إنما اصطلح عليه في كتابه ولم يَقُله اصطلاحاً عاماً: لكان له ذلك.

İbn Kesîr[1] "Tirmizî'den nakledilen bu ifade hangi kitapta yer almaktadır? Bu sözün ona ulaşan bir isnâdı var mıdır!" der. Daha önce işaret ettiğimiz üzere bu ifadenin *Câmi*' nin sonunda yer alması sebebiyle İbn Kesîr'in itirazı kabul edilemez.

Geç dönem âlimlerinden biri[2] Tirmizî'nin kullanımının Hattâbî'ninki ile aynı olduğunu söylemiştir. Nitekim onun "Benzeri bir diğer tarîkten nakledilmelidir" şeklindeki ifadesi [Hattâbî'nin] "Kaynağı bilinmelidir" sözü gibidir. Hattâbî "râvileri meşhur olan" ifadesiyle yalan damgasından beri olmayı kastetmiştir. Tirmizî'nin "isnâdında yalancılıkla ithâm edilen bir râvi olmamalıdır" şeklindeki sözü de aynı anlamdadır. Tirmizî buna "şâz olmamayı" eklemişse de buna gerek yoktur. Çünkü şâzlık hadisin kaynağının bilinmesi ile çelişir. Belki de bundan dolayı musannif onun bu ifadesini eserine almamıştır.

Ancak Irâkî şöyle demiştir:[3] "Hattâbî'nin 'kaynağı bilinmelidir' ifadesinin, daha önce geçtiği üzere munkatı' ve müdellis rivayetini kapsam dışı bırakma şeklinde yorumlanması uygun olacaktır. Çünkü hadisten isnâdın bir kısmı düştüğünde, isnâddan düşen kimse bilinemediği için hadisin kaynağı da bilinmemektedir. Râvilerinin tamamı açıklanan şâz hadiste ise durum bunun aksinedir; onun kaynağı ve kimlerden geldiği bilinmektedir."

Bulkînî şöyle demiştir:[4] "Râvilerin tanınması ifadesi, mestûru da kapsaması bakımından [Tirmizî'nin][5] 'isnâdında [yalancılıkla][6] ithâm edilen bir râvi olmamalıdır' şeklindeki ifadesinden daha özel anlamlıdır."

İbnü's-Salâh "geç dönem âlimlerinin birinden" ["müsamaha gösterilebilecek hafif zayıflık" ifadesini] naklederken İbnü'l-Cevzî'yi kastetmektedir. Çünkü İbnü'l-Cevzî *el-İlelü'l-Mütenâhiye* ve *el-Mevzûât*'ta buna yer vermiştir.[7]

---

1 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 38.
2 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 212-3.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 293.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 176.
5 Lahhâm tahkikinde diğer nüshaya atfedilen (*Tedrîb*, I, 167, dp. 2), M. Avvâme'nin ise parantezle verdiği bu ifade (*Tedrîb*, III, 14) tercümeye yansıtılmıştır [çevirenin notu].
6 Lahhâm tahkikindeki (*Tedrîb*, I, 167, dp. 3) diğer nüshaya ait ifade tercümeye yansıtılmıştır [çevirenin notu].
7 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 34.

وقولُ ابن كثير: هذا الذي رُوي عن الترمذي: في أيّ كتاب قاله؟ وأين إسناده عنه؟: مردودٌ بوجوده في آخر **جامعه** كما أشرنا إليه.

وقال بعض المتأخرين: قول الترمذي مرادف لقول الخطابي، فإن قوله: «ويُروى نحوُه من غير وجه»: كقوله: «ما عُرف مخرجه»، وقولُ الخطابي: «اشتَهَر رجاله»: يعني به: السلامة من وَصْمة الكذب، كقول الترمذي: «ولا يكون في إسناده من يتهم بالكذب» وزاد الترمذي: «ولا يكون شاذّاً» ولا حاجة إليه، لأن الشاذ ينافي عِرفان المخرج. فكأن المصنف أسقطه لذلك.

لكن قال العراقي: تفسير قول الخطابي: «ما عُرف مخرجه» بما تقدم من الاحتراز عن المنقطعِ، وخبرِ المدلِّس: أحسنُ، لأن الساقط منه بعضُ الإسناد لا يُعرف فيه مخرج الحديث، إذْ لا يُدرى مَن سقط، بخلاف الشاذ الذي أُبرِز كلُّ رجاله فعرف مخرج الحديث من أين.

وقال البُلقيني: اشتهار الرجال أخصُّ من قول [الترمذي]: «ولا يكون في الإسناد متهم» لشموله المستور.

وما حكاه ابن الصلاح عن «بعض المتأخرين»: أراد به ابنَ الجوزي، فإنه ذكر ذلك في **العلل المتناهية**، وفي **الموضوعات**.

İbn Dakîkul'îd şöyle demiştir:[1] "Onun ifadesi, müsamaha gösterilebilecek miktarı, diğerlerinden ayıracak bir ölçüte sahip değildir."

Bedreddîn İbn Cemâ'a şöyle demiştir:[2] "Ayrıca bu görüşte bir kısır döngü mevcuttur. Çünkü hasen hadisi, amel edilmeye uygun olmakla tanımlanmıştır. Bu ise hadisin hasen olduğunu bilmeye bağlıdır."

Derim ki: "Kendisiyle amel edilen" ifadesi tanımın kapsamına girmez, bilakis sahîhte olduğu gibi [hasen ile de] amel edilebileceğini gösteren bir ilavedir. Nitekim [İbnü's-Salâh'ın İbnü'l-Cevzî'den naklettiği] "Kendisinde müsamaha gösterilebilecek hafif zayıflık bulunan hadis hasendir. Onun üzerine [bir hüküm] bina etmek ve onunla amel etmek uygundur" ifadesindeki "amel edilmenin" tanımdan ayrı olarak zikredilmesi de buna işaret etmektedir.

Tîbî [ö. 743/1343] şöyle demiştir: İbnü'l-Cevzî'nin ifadesi, hasen hadisi bilmenin sahîh ve zayıf hadisi bilmeye bağlı olmasına dayanmaktadır. Çünkü hasen bu ikisinin arasında bir konumdadır. Onun "karîb" şeklindeki ifadesi "kaynağı sahîhe yakın", "muhtemel" şeklindeki ifadesi ise "râvilerinin mestûr olmasından dolayı [yalan olma] ihtimali taşıdığı" anlamına gelir.[3]

Üstat İbnü's-Salâh üç tanımı da aktarmış ve yukarıdaki ifadelerinden sonra şöyle demiştir:[4] "Bu konuyla ilgili âlimlerin bütün ifadelerini toplayarak ve [bu kavramı] hangi bağlamda kullandıklarını dikkate alarak ayrıntılı bir araştırma ve inceleme yaptım. Bunun sonucunda net bir şekilde anladım ki hasen hadis iki kısımdır:

Birincisi, isnadında ehliyeti tesbit edilmemiş, mugaffel olmayıp rivayetinde çok hatası bulunmayan, hadisinde kizb ile itham edilmemiş ve fâsık olmasını gerektirecek başka bir durumu ortaya çıkmayan mestûr bir ravinin bulunduğu hadistir. Bununla birlikte [rivayet ettiği] hadis metinleri, kendisi gibi birinin rivayeti ile ya da benzer diğer bir ya da daha fazla tarîkten bilinmeli ki aynı hadisi nakleden kimsenin mütâbaât etmesi ya da bir şâhidi bulunması suretiyle kuvvetlenir -ki bu, benzeri başka bir hadisin vârit olması ile gerçekleşir-, böylece hadis, şâz ve[5] münker olmaktan çıkar.

1 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 195.

2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 36.

3 Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 42. Tîbî'nin bu ifadeleri âlimlerin konu hakkındaki kanaatleri dikkate alındığında pek bir şey ifade etmemektedir. Zira ne "karîb" ifadesi ne "muhtemel" ifadesi onun dediği şekliyle yorumlanmaya müsaittir [çevirenin notu].

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 26-8.

5 *Tedrîb* nüshaları ve neşirlerinde "veya" ifadesi yer alsa da, doğrusu İbnü's-Salâh metniyle uyumlu olan "ve" bağlacıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], III, 17, dp. 1) [çevirenin notu].

قال ابن دقيق العيد: وليس ما ذَكَره مضبوطاً بضابط يتميز به القدرُ المحتمَل، من غيره.

قال البدر ابن جماعة: وأيضاً فيه دور، لأنه عرَّفه بصلاحيته للعمل به، وذلك يتوقف على معرفة كونه حسناً.

قلت: ليس قوله «ويُعمل به»: من تمام الحدّ، بل زائد عليه، لإفادة أنه يجب العمل به كالصحيح، ويدلُّ على ذلك أنه فَصَله من الحدّ حيث قال: «ما فيه ضعف قريب محتمل: فهو الحديث الحسن، ويصلح البناء عليه والعمل به».

وقال الطِّيبي: ما ذَكَره ابن الجوزي مبنيٌّ على أن معرفة الحسن موقوفة على معرفة الصحيح والضعيف، لأن الحسن وسط بينهما، فقوله «قريب» أي: قريب مخرجه إلى الصحيح، «محتمَل» [كذبُه]، لكون رجاله مستورين.

قال الشيخ ابن الصلاح بعد حكايتِه الحدودَ الثلاثة وقولِه ما تقدم: قد أمعنتُ النظر في ذلك والبحثَ جامعاً بين أطراف كلامهم، ملاحظاً مواقعَ استعمالهم، فتنقَّح لي واتَّضح أن الحديث الحسن **هو قسمان:**

أحدهما: ما لا يخلو إسناده من مستور لم تتحقَّق أهليته، وليس مغفَّلاً كثيرَ الخطأ فيما يرويه، ولا هو متهم بالكذب في الحديث **ولا ظهر منه سببٌ** آخَرُ **مفسِّق، ويكون متن الحديث** مع ذلك **معروفاً برواية مثله أو نحوه من وجه آخرَ** أو أكثرَ حتى اعتضد بمتابعةِ مَن تابع راويه على مثله، أو بما له من شاهد، وهو ورود حديث آخرَ نحوَه، فيخرج بذلك عن أن يكون شاذّاً ومنكراً.

[İbnü's-Salâh] "Tirmizî'nin ifadesi/tanımı bu kısma tekâbül etmektedir" der.

İkinci kısım: Râvisinin sıdk ve emânetiyle bilinmesi ancak bununla birlikte râvilerinin birinin hıfz ve itkândaki eksikliğinden dolayı sahîh derecesine ulaşmamasıdır. Bununla birlikte bu râvi, teferrüd etmesi yani bir rivayette teferrüd etmesinden dolayı münker sayılan kimseden daha üst bir mertebededir.

[İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: "Bu gibi durumların her birinde hadisin hem şâz veya münker hem de muallel (illetli) olmaması gerekir." Yine o "Hattâbî'nin tanımı ise bu kısma tekâbül eder" demiştir.

[İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: "Bu zikrettiklerimiz, bize bu konuda görüşleri ulaşan kimselerin ayrıldıkları noktaların tamamını kapsamaktadır."

[İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: "Sanki Tirmizî hasen hadisin türlerinden birinden Hattâbî ise diğerinden bahsetmiştir. Onların her biri kendilerine müşkil gelen şeyle yetindiler, kendilerine sorunlu görünmeyen şeyi ise zikretmediler. Ya da bazı şeyleri gözden kaçırıp atladılar." [İbnü's-Salâh'ın ifadesi burada bitti.]

İbn Dakîkul'îd konu hakkında itirazlar ve tartışmalar bulunduğunu belirtir.[1]

İbn Cemâ'a şöyle demiştir:[2] "İki kısmın ilkine zayıf, munkatı', ricâli içerisinde mestûr râvi bulunan mürsel ve benzeri bir diğer tarîkten rivayet edilen haberler girmektedir. İkinci kısma göre ise zikredildiği üzere râvisi meşhur olan mürsel girer. Bu da [hasen tanımında anlatıldığı] gibidir ama ıstılahta hasen değildir."

[İbn Cemâ'a] şöyle demiştir: "Eğer 'hasen, her türlü illetten uzak olan hadistir. Muttasıl olan senedinde mestûr râvi vardır ancak [hadisin] bir şâhidi bulunmaktadır ya da [isnâdında] itkân derecesine erişmeyen meşhûr râvi bulunur' denirse, hem yaptıkları tanımları daha kuşatıcı hem de daha özet olur."

1 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 196.
2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 36.

قال: وكلام الترمذي على هذا القسم يتنزَّل.

القسم **الثاني: أن يكون راويه مشهوراً بالصدق والأمانة،** ولكن **لم يبلغ درجة الصحيح، لقصوره** عن رواته **في الحفظ والإتقان، وهو** مع ذلك **مرتفعٌ عن حال مَن يعدُّ تفرده** أي: ما ينفرد به من حديثه **منكراً.**

قال: ويُعتبر في كل هذا مع سلامة الحديث من أن يكون شاذّاً أو منكراً، سلامتُه من أن يكون معلَّلاً. قال: وعلى هذا القسم يتنزل كلام الخطابي.

قال: فهذا الذي ذكرناه جامع لما تفرَّق في كلام مَن بلغنا كلامه في ذلك.

قال: وكأن الترمذي ذكر أحد نوعي الحسن، وذكر الخطابي النوع الآخر، مقتصِراً كلٌّ منهما على ما رأى أنه يُشكِل، معرِضاً عما رأى أنه لا يشكل، أو أنه غَفَل عن البعض وذَهَل، انتهى كلام ابن الصلاح.

قال ابن دقيق العيد: وعليه فيه مؤاخذات ومناقشات.

وقال ابن جماعة: يَرِد على الأول من القسمين: الضعيف، والمنقطع، والمرسل الذي في رجالهِ مستور، ورُوي مثلُه أو نحوُه من وجه آخر، وعلى الثاني: المرسل الذي اشتهر راويه بما ذَكَر، فإنه كذلك وليس بحسن في الاصطلاح.

قال: ولو قيل: الحسن كلُّ حديث خالٍ عن العلل، وفي سندِه المتصِل مستورٌ له به شاهد، أو مشهور قاصر عن درجة الإتقان، لكان أجمعَ لِمَا حدَّدوه وأخصر.

Tîbî şöyle demiştir:[1] "Eğer 'hasen, sika derecesine yakın olan birinin müsned hadisidir ya da sikanın mürselidir. Bunların her ikisi de bir diğer tarîkten de rivayet edilmeli ve şâz ile illetten uzak olmalıdır' denirse, tanımlar birleşmiş olur ve hem tanımların en sağlamı elde edilir hem de karışıklık söz konusu olmaz."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de sahîh li-zâtihî'yi şöyle tanımlar:[2] "Zabtı tam ve âdil olan kimsenin şâz ve illet barındırmayan muttasıl bir senedle naklettiği haberdir." Sonrasında [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Eğer râvinin zabtı biraz daha alt düzeyde ise hadis hasen li-zâtihî olur. Hasen li-zâtihî ile sahîh, zabtın tamlığı dışında aynı şartları taşırlar." Sonrasında ise hasen li-gayrihî'nin başka tarîklerle destekleneceğini belirtmiştir.

Üstadımız İmâm Takiyyüddîn eş-Şümünnî [ö. 872/1468] şöyle der:[3] "Hasen, âdil râvisinin derecesi nispeten alt seviyede olan, bununla birlikte teferrüdü münker kabul edilen kimseden ise üst seviyede bulunan, şâz ve illetli olmayan muttasıl haberdir."

Bulkînî şöyle demiştir:[4] Hasen olarak nitelenen hadis, sahîh ile zayıf arasında bir konumda yer aldığı için hadis hâfızının gönlünde rivayetin sıhhati ile ilgili bir şüphe oluşmuş ancak o, bunu tam olarak ifade edememiştir. Nitekim [bir müçtehidin açık delillerl değil de fıkıh ve usûl nosyonu ile ortaya koyduğu ancak usûlî bir dille izahında zorlandığı] istihsânda da aynı durum söz konusudur. Bundan dolayı hasenin tarif edilmesi güçleşmektedir." İbn Kesîr [ö. 774/1373] bunu Bulkînî'den önce dile getirmiştir.[5]

Uyarı:

Hasen (hadisin) de sahîh gibi farklı dereceleri vardır. Zehebî [ö. 748/1348] şöyle demiştir:[6] "Hasen hadisin en üst derecesi 'Behz b. Hakîm → babası → dedesi'; 'Amr b. Şuayb → babası → dedesi'; 'İbn İshak → Teymî' ve benzeri isnâdlardır ki, sahîhin en alt derecesi olmak üzere bunların sahîh olduğu da söylenmiştir. Daha sonra hasen veya zayıf olduğunda ihtilaf edilenler gelir. Hâris b. Abdullah, Âsım b. Damra, Haccâc b. Ertât gibi kimselerin hadisleri."

1 Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 43.

2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 54, 62.

3 Şümünnî, *el-Âli'r-Rütbe*, s. 137-8.

4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 176.

5 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 37. Zehebî hasen hadisi, senedi sahîh derecesinin az bir şey altında olan hadis olarak tarif edip şöyle demiştir: "Hasen hadislerinin tamamını kapsayacak bir kural yoktur. Ben bundan umudumu kesmiş durumdayım…" (*el-Mûkiza*, s. 28).

6 Zehebî, *el-Mûkiza*, s. 32-3.

وقال الطِّيبي: لو قيل: الحسن مسندُ مَن قَرُب من درجة الثقة، أو مرسلُ ثقةٍ، وروي كلاهما من غير وجه، وسلِم من شذوذ وعلَّة، لكان أجمعَ الحدود وأضبطَها وأبعدَ عن التعقيد.

وحدَّ شيخ الإسلام في **النخبة** الصحيح لذاته بـ: ما نقله عدلٌ تامُّ الضبط، متصلُ السند، غيرَ معلَّل ولا شاذ، ثم قال: فإنْ خفَّ الضبطُ فهو الحسن لذاته، فَشَرَكَ بينه وبين الصحيح في الشروط إلا تمامَ الضبط، ثم ذكر الحَسَن لغيره بالاعتضاد.

وقال شيخنا الإمام تقيُّ الدين الشُمُنِّي: الحسن خبرٌ متصلٌ قلَّ ضبطُ راويه العدلِ، وارتفع عن حال مَن يُعدُّ تفرده منكَراً، وليس بشاذ ولا معلَّل.

قال البلقيني: الحسن لمَّا توسط بين الصحيح والضعيف عند الناظر كان شيئاً ينقدح في نفس الحافظ، قد تقصُر عبارته عنه، كما قيل في الاستحسان، فلذلك صعُب تعريفه. وسبقه إلى ذلك ابن كثير.

تنبيه:

الحسن أيضاً على مراتب، كالصحيح. قال الذهبي: فأعلى مراتبه: بهز ابن حكيم، عن أبيه، عن جده. وعمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده. وابن إسحاق، عن [محمد بن إبراهيم] التيمي، وأمثال ذلك مما قيل إنهُ صحيح، وهو من أدنى مراتب الصحيحِ، ثم بعد ذلك ما اختُلِف في تحسينه وتضعيفه، كحديث الحارث بن عبد الله، وعاصم بن ضَمْرَة، وحجاج بن أَرْطاةَ، ونحوهم.

Hasen, delil olarak kullanılmak bakımından, her ne kadar kuvveti sahîhin altında yer alsa da onun gibidir. Bundan dolayı Hâkim, İbn Hibbân, İbn Huzeyme gibi bir grup âlim haseni sahîh türü içerisinde değerlendirmiştir. Bununla birlikte mezkûr isimler hasenin başta açıklanan sahîhin altında yer aldığını ifade etmişlerdir.

Tek başlarına kalsalar delil olamayacak iki tarîki olan bir hadisin delil olarak kullanılması sonradan ortaya çıkan bir şey değildir. İleride geleceği üzere mürsel bir hadis belli şartlarda başka bir tarîkten müsned olarak geldiğinde ya da başka bir mürsel kendisine muvâfakât ettiğinde delil olarak kullanılır. Bunu İbnü's-Salâh söylemiştir.[1]

[İbn Dakîkul'îd] *el-İktirâh*'da şöyle demiştir:[2] "Hasen hadis delil olarak kullanılabilir" şeklindeki ifade bazı problemler barındırmaktadır. Çünkü bazı nitelikler vardır ki, bunlar mevcut olduğunda rivayetin kabul edilmesi gerekir. Eğer hasen olarak adlandırılan rivayette kabulü gerektiren derecelerin en düşüğü mevcutsa o sahih bir rivayettir. Şayet yoksa hasen olarak isimlendirilse dahi bunun delil olarak kullanılması câiz değildir. Ancak bu durum, bir terim meselesi olarak ele alınırsa durum başkadır. Bu durumda şöyle denir: 'Bu niteliklerin kademe ve dereceleri vardır; en üstü ve ortası sahih, altındakiler ise hasen olarak adlandırılır.' İşte o zaman mesele terimle ilintili olur ve gerçekte hepsi de sahîhtir."

[Hadis] hâfızlarının "isnâdı hasen/sahîh bir hadistir" şeklindeki ifadeleri "sahîh/hasen bir hadistir" şeklindeki ifadelerinden daha alt mertebede yer almaktadır. Çünkü râvilerinin sika olduğunda isnâd sahîh veya hasen olabilir; ama şâzlık veya bir illet nedeniyle metin böyle olmayabilir. [İsnâdı sahîh veya hasen nitelemesini] Hâkim *el-Müstedrek*'inde çokça kullanır.

Eğer kendisine itimat edilen bir [hadis] hâfızı bu [ifadeyle] yetinmiş ve hadis hakkında herhangi bir illet ya da zayıflığını gerektirecek bir şey zikretmemişse bu durumda metnin de sahih ve hasen olduğu anlaşılır. Çünkü asıl ve görünürde olan durum illetin ve zedeleyici bir niteliğin bulunmamasıdır.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 29.
2 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 192.

ثم: الحسن كالصحيح في الاحتجاج به وإن كان دونه في القوة، ولهذا أدرجَتْه طائفة في نوع الصحيحِ كالحاكم، وابن حبان، وابن خزيمة، مع قولهم بأنه دون الصحيحِ المبيَّن أولاً.

ولا بِدْع في الاحتجاج بحديثٍ له طريقان لو انفرد كلٌّ منهما لم يكن حجة، كما في المرسل إذا ورد من وجه آخر مسنَداً، أو وافقه مرسَل آخر بشرطه، كما سيجيء، قاله ابن الصلاح.

وقال في **الاقتراح**: ما قيل من أن الحسن يُحتج به: فيه إشكال، لأن ثَم أوصافاً يجب معها قبول الرواية إذا وُجدت، فإنْ كان هذا المسمَّى بالحَسَن مما وُجدت فيهِ على أقل الدرجات التي يجب معها القبول فهو صحيح، وإن لم توجد لم يَجُزِ الاحتجاج به، وإن سُمِّي حسناً، اللّٰهم إلا أن يُرَدَّ هذا إلى أمر اصطلاحي، بأن يقال: إن هذه الصفات لها مراتبُ ودرجات، فأعلاها وأوسطها يسمى صحيحاً، وأدناها يسمى حسناً، وحينئذ يرجع الأمر في ذلك إلى الاصطلاح، ويكون الكلّ صحيحاً في الحقيقة.

وقولهم أي الحفاظِ: هذا حديث حسن الإسناد أو صحيحه، دون قولهم حديث صحيح أو حسن، لأنه قد يصحُّ أو يحسُن الإسناد لثقة رجاله دون المتن، لشذوذ أو علة، وكثيراً ما يَستعمل ذلك الحاكم في **مستدركه**.

فإنِ اقتصر على ذلك حافظ معتمد ولم يَذكر له علة ولا قادحاً فالظاهر صحة المتن وحُسنه لأن عدم العلةِ والقادحِ هو الأصل والظاهر.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] "Hiç şüphe yok ki, herhangi bir [hadis] imâmının "sahîhtir" ifadesinden "isnâdı sahîhtir" ifadesine dönmesi ancak bir sebebe mebnîdir."[2]

Tirmizî ve Ali b. el-Medînî [ö. 234/848], Ya'kûb b. Şeybe gibi diğerlerinin bu "hasen-sahîh bir hadistir" şeklindeki ifadelerine gelince... Bu ifade sorunlu görülmüştür. Çünkü hasen sahîhten daha alt derecededir. Bir eksikliğin varlığı ve yokluğu aynı hadiste nasıl bir araya gelebilir?

Bu sözler o hadis "iki isnâdla rivayet edilmiştir; isnâdların biri sahîh, diğeri ise hasendir" anlamına gelir. Buna göre böyle denilmesi doğru olmaktadır. Yani bir isnâda göre hasendir, ötekine göre ise sahîhtir.

İbn Dakîkul'îd şöyle demiştir: "Ancak sadece tek bir kanaldan gelmesine rağmen bu şekilde nitelenen hadisler de bulunmaktadır."[3] Nitekim Tirmizî "Alâ b. Abdurrahman → babası → Ebû Hüreyre" isnâdıyla rivayet ettiği "Şaban ayının yarısına geldiğinizde artık oruç tutmayınız" hadisinin ardından şöyle demiştir:[4] "Hasen-sahîhtir. Bu hadisin bu lafızla sadece mezkûr isnâdla nakledildiğini biliyoruz."

Geç dönemden bir âlim buna şöyle cevap vermiştir:[5] "Tirmizî bu ifadesiyle isnâddaki râvilerden birinin diğerinden bu hadisi nakletmede teferrüd ettiğini kastetmiştir, yoksa hadisin mutlak olarak ferd olduğunu değil." [Moğultay] şöyle demiştir: Nitekim onun "Fiten" bölümünde "Hâlid el-Hazzâ → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre" senediyle merfû' olarak naklettiği "Kim kardeşine bir silah [hadîde] doğrultursa..." hadisi ve bu hadis hakkında "Hasen-sahîhtir, bu tarîkle garîbdir" demesi bu durumu açıklamaktadır.[6] Tirmizî bu hadisi mutlak olarak değil Hâlid isnâdıyla garîb kabul etmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[7] "Bu açıklama tarzı Tirmizî'nin, hakkında 'Hadisi sadece bu tarîkle biliyoruz' dediği durumlar için kullanışlı değildir. Nitekim önceki hadis de bunu gösterir."

---

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 291.
2 Bu mesele için bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 38; Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmîl*, s. 187-9.
3 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 198. İbn Dakîkul'îd'in ifadesinin ardından örneği veren kişi Süyûtî'dir. O, bu örneği Irâkî'nin *et-Takyîd ve'l-Îzâh*'ından almıştır (I, 343).
4 Tirmizî, Savm 38.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 342. Irâkî, Moğultay'ı kasteder (*Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 160).
6 Tirmizî, Fiten 4.
7 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 343.

قال شيخ الإسلام: والذي لا أشكُّ فيه أن الإمام منهم لا يَعدِل عن قوله: صحيح، إلى قوله: صحيح الإسناد إلا لأمرٍ مّا.

وأما قول الترمذي وغيره كعلي ابن المديني ويعقوب بن شيبة: هذا **حديث حسن صحيح**، وهو مما استُشْكل، لأن الحسن قاصر عن الصحيح فكيف يجتمع إثباتُ القصور ونفيُه في حديث واحد؟.

فمعناه: أنه **رُوي بإسنادين: أحدُهما يقتضي الصحة، والآخرُ الحُسْنَ** فصحّ أن يقال فيه ذلك، أي: حسنٌ باعتبار إسناد، صحيحٌ باعتبار آخر.

قال ابن دقيق العيد: يَرِد على ذلك الأحاديثُ التي قيل فيها ذلك مع أنه ليس لها إلا مخرج واحد، كحديث أخرجه الترمذي من طريق العلاء بن عبد الرحمن، عن أبيه، عن أبي هريرة: «إذا بقي نصفُ شعبان فلا تصوموا» وقال فيه: حسن صحيح لا نعرفه إلا من هذا الوجه على هذا اللفظ.

وأجاب بعض المتأخرين: بأن الترمذي إنما يقول ذلك مريداً تفرُّد أحد الرواة عن الآخر، لا التفرد المطلق، قال: ويوضِّح ذلك ما ذكره في الفتن من حديث خالدٍ الحذّاء، عن ابن سيرين، عن أبي هريرة يرفعه: «من أشار إلى أخيه بحديدة» الحديثَ، قال فيه: حديث حسن صحيح غريب من هذا الوجه، فاستغربه من حديث خالد لا مطلقاً.

قال العراقي: وهذا الجواب لا يمشي في المواضع التي يقول فيها: لا نعرفه إلا من هذا الوجه، كالحديث السابق.

İbnü's-Salâh "Bu gibi yerlerde hasen ile kastedilen terim anlamı değil sözlük anlamıdır" şeklindeki ikinci bir izah tarzında bulunmuştur.[1] Nitekim İbn Abdülber [ö. 463/1071] *el-İlm* adlı eserinde Muâz b. Cebel'den [ö. 17/638] "İlim öğreniniz. Çünkü ilmin Allah için öğrenilmesi haşyet, onun arzulanması ibâdettir" hadisini merfû' olarak naklettikten sonra "Bu gerçekten hasen bir hadistir. Ancak onun kuvvetli bir isnâdı yoktur" demiştir.[2] Müellif bu ifadesiyle lafzın güzelliğini kastetmiştir. Çünkü hadisi -yalancı olan ve hadis uydurduğu belirtilen- Musa el-Belkâvî, -metrûk bir râvi olan- Abdurrahîm el-Ammî'den nakletmiştir.

Rivayet edildiğine göre Ümeyye b. Hâlid, Şu'be'ye "Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'den hadis naklediyorsun da -hasenü'l-hadîs olan- Abdülmelik b. Ebû Süleyman'ı bırakıyorsun öyle mi?" deyince, o şöyle cevap vermiştir: "Rivayetlerinin güzelliğinden kaçtım."[3] Bu ifadesiyle o hadisin münker olduğunu kastetmiştir.

[İbrahim] en-Nehaî [ö. 96/714] şöyle demiştir: "[Âlimler] bir araya geldiklerinde [meclistekilerden] birinin en güzel [*ahsen*] hadisini ortaya koymasını iyi karşılamazlardı."[4]

Sem'ânî [ö. 489/1096] "Ahsen ifadesiyle o, garîbi kastetmiştir" demiştir.[5]

İbn Dakîkul'îd şöyle demiştir:[6] "Bu cevap tarzına göre lafzı güzel olduğu zaman uydurma hadise bile mutlak olarak 'hasen' denilebilir. Ancak hadis ıstılahları hakkında değerlendirmede bulunan hiçbir muhaddis bunu söylememiştir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[7] "Buna şöyle de mukâbele edilebilir: Herhangi bir hadis ne şekilde nitelenirse nitelensin hüsn sıfatı da onunla birlikte bulunmaktadır. Çünkü hadislerin tamamının lafzı güzel, manası beliğdir. Onun eserindeki kullanımların farklı farklı olduğunu

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 35.
2 İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I, 239.
3 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 146; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 571; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, II, 100; a.mlf., *Târîh*, XII, 135; En güzel hadisin garîb veya münker olması şöyle izah edilebilir: Aynı bilgiye sahip râviler "en güzel hadis" diye genellikle diğerlerinin bilmediği, yani garîb rivayetlerini aktarırlardı. Abdülmelik'in durumu da böyledir [çevirenin notu].
4 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 402; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 571; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 229; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, II, 100.
5 Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 59.
6 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 199.
7 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 295.

وقد أجاب ابن الصلاح بجواب ثانٍ وهو: أن المراد بالحُسْن اللغويُّ دون الاصطلاحي، كما وقع لابن عبد البر حيثُ روى في كتاب **العلم** حديث معاذ بن جبل مرفوعاً: «تعلموا العلم، فإن تعلُّمه لله خشية، وطلبه عبادة» الحديثَ بطوله، وقال: هذا حديث حسن جدّاً، ولكن ليس له إسناد قوي، فأراد بالحسن حُسْن اللفظ، لأنه من رواية موسى البَلْقاوي وهو كذاب نُسب إلى الوضع، عن عبد الرحيم العَمِّي، وهو متروك.

ورُوِّينا عن أمية بن خالد قال: قلت لشعبة: تحدِّث عن محمد بن عُبيد الله العَرْزَمي وتَدَعُ عبد الملك بن أبي سليمان، وقد كان حسن الحديث؟! فقال: مِن حسْنها فررتُ. يعني: أنها منكرة.

وقال النخعي: كانوا يكرهون إذا اجتمعوا أن يخرج الرجل أحسن ما عنده.

قال السمعاني: عَنَى بالأحسنِ الغريبَ.

قال ابن دقيق العيد: ويلزم على هذا الجواب أن يُطلق على الحديث الموضوع إذا كان حَسَن اللفظ أنه حسن، وذلك لا يقوله أحد من المحدثين إذا جَرَوْا على اصطلاحهم.

قال شيخ الإسلام: ويلزم عليه أيضاً، أن كل حديث يوصف بصفةٍ فالحُسْن تابعه، فإن كل الأحاديث حسنةُ الألفاظ بليغة، ولمّا رأينا الذي وقع له هذا كثير الفَرق،

ve bu çerçevede bir seferinde sadece 'hasen', bir seferinde sadece 'sahîh', bir seferinde 'hasen-sahîh', bir başka seferinde 'sahîh-garîb', bir başka seferde ise 'hasen-garîb' dediğini gördüğümüzde, bunları kesinlikle terim anlamında kullandığını anlarız. Ayrıca o, *el-Câmi'* inin sonunda şöyle demiştir: 'Kitabımızda bir hadisin hasen olduğunu belirtmişsek bununla o hadisin isnâdının bize göre hasen olduğunu kastetmişizdir.' Böylece o, bu ifadesiyle, 'isnâdı hasendir' manasını kastettiğini, lafzın güzelliğini ifadeyi etmeyi amaçlamadığını belirtmiştir."

İbn Dakîkul'îd üçüncü bir cevap olarak şöyle der:[1] "Hasen için sahîhten daha alt seviyede olma şartı ancak hasenin hadis tek tarîkten rivayet edilmesi durumunda koşulabilir. Sahîh derecesine yükseldiğinde ise buna bağlı olarak hasenlik durumu da şüphesiz gerçekleşmiştir. Çünkü [sıhhat için gerekli] en üst derecenin varlığı -ki o hıfz ve itkândır-, sıdk gibi daha alt derecenin varlığını ortadan kaldırmaz. Bu durumda 'daha alt niteliğe göre hasendir, daha üst niteliğe göre sahîhtir' denilmelidir. Bu, bütün sahîhlerin hasen olmasını da gerektirmektedir." İbnü'l-Mevvâk daha önce benzer bir izahta bulunmuştur.[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Bu ifade âlimlerin râvi hakkında sadece 'sadûktur' ve 'zabt sahibi sadûk bir râvidir' demelerine benzemektedir. İlki Sahîh ricâlinin derecesinin altındadır. İkinci ise onlardandır. Dolayısıyla ikisini bir arada değerlendirmek herhangi bir sorun teşkil etmediğine göre sahîhlik ve hasenliğin bir arada zikredilmesi de aynıdır."

İbn Kesîr bir dördüncü cevaptan bahsetmiştir:[4] "Sahîhlik ile hasenliğin bir arada zikredilmesi, sahîh ve hasen arasında bir ara derecenin varlığı anlamına gelir." O şöyle demiştir: "Onun 'hasen-sahîh' dediği bir hadis, sahîhliğin altında, hasenliğin en üst derecesinde yer alır."

Irâkî bunun delili olmayan zorlama bir yorum ve uzak bir ihtimal olduğunu söyler.[5]

1 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 199-200.
2 İbn Seyidünnâs, *en-Nefhu'ş-Şezî*, I, 289-290.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 297.
4 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 43.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 353.

فتارة يقول حسن فقط، وتارة صحيح فقط، وتارة حسن صحيح، وتارة صحيح غريب، وتارة حسن غريب: عرفنا أنه لا محالة جارٍ مع الاصطلاح، مع أنه قال في آخر **الجامع**: «وما قلنا في كتابنا «حديث حسن» فإنما أردنا به حُسْن إسناده عندنا»، فقد صرح بأنه أراد حسن الإسناد، فانتفى أن يريد حسن اللفظ.

وأجاب ابن دقيق العيد بجواب ثالث، وهو: أن الحسن لا يشترط فيه القصور عن الصحة إلا حيثُ انفرد الحَسَن، أما إذا ارتفع إلى درجة الصحة فالحُسْن حاصل لا محالةَ تبعاً للصحة، لأن وجود الدرجة العليا ـ وهي الحفظ والإتقان ـ لا ينافي وجود الدنيا كالصدق، فيصحّ أن يقال حسن باعتبار الصفة الدنيا، صحيحٌ باعتبار العليا، ويلزم على هذا: أن كل صحيح حسنٌ. وقد سبقه إلى نحو ذلك ابن المَوّاق.

قال شيخ الإسلام: وشِبْه ذلك قولهم في الراوي «صدوق» فقط، و«صدوق ضابط»، فإن الأول قاصر عن درجة رجال الصحيح، والثاني منهم، فكما أن الجمع بينهما لا يضرُّ ولا يُشكل، فكذلك الجمع بين الصحة والحسن.

ولابن كثير جوابٌ رابع، وهو: أن الجمع بين الصحة والحسن درجة متوسطة بين الصحيح والحسن، قال: فما يقول فيه حسن صحيح، أعلى رتبة من الحسن ودون الصحيح.

قال العراقي: وهذا تحكُّم لا دليل عليه. وهو بعيد.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] beşinci bir cevap zikretmiştir:[1] İbnü's-Salâh ile İbn Dakîkul'îd'in görüşleri arasında orta bir tutum takınarak İbnü's-Salâh'ın ifadesini iki ve daha fazla isnâdı olan [hasen] hadislere; İbn Dakîkul'îd'inkini ise ferd olan [hasen] hadislere tahsîs etmek.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Benim kabul ettiğim, apaçık olan -[Süyûtî şöyle der:] '*Nuhbe* ve onun şerhinde buna göre hareket ettiği-'[2] altıncı cevap ise şudur: Hadisin isnâdı çok olursa [hasen-sahîh] nitelemesi iki veya daha fazla isnâd dikkate alınarak söylenmiş demektir. Bu açıklamaya göre hakkında 'hasen-sahîh' denilen hadis, sadece 'sahîh' denilen ferd hadisten daha üst konumdadır. Çünkü tarîklerinin çokluğu onu kuvvetlendirmektedir. Şayet isnâdı çok değilse o zaman bu isnâdın râvileriyle ilgili münekkit âlimlerin farklı kanaatler dile getirmesine göre bu niteleme yapılmıştır. Buna göre münekkitler içerisinde müctehid olan kişi, bir râvi hakkında bir münekkidin 'sadûk', birininse 'sika' dediğini görür ve bu görüşlerden biri kendi nezdinde öne çıkmaz ya da öne çıktığı halde râvi hakkındaki münekkit kanaatlerinin farklı olduğuna işaret etmek istediğinde [hasen-sahîh] der. Yani bu ifade 'bir topluluğa göre hasen', 'başka bir topluluğa göre sahîhtir' demek gibidir."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Son tahlilde burada olan şey tereddüt ifadesini kaldırmış olmasıdır, çünkü burada olması gereken 'hasen ya da sahîh' demesidir."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Buna göre hakkında bu ifade [yani 'hasen-sahîh'] denilen hadisler, 'sahîh' denilen hadislere göre bir alt seviyededir. Çünkü kesin ifade kullanmak, ihtimalli ifade kullanmaktan daha kuvvetlidir." [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti.]

Bu cevap, İbnü's-Salâh ve İbn Kesîr'in cevaplarından hareketle oluşturulmuştur.

Begavî'nin *el-Mesâbîh*'de, *Sahîhayn*'da geçen hadisleri kastederek "sıhâh"; *Sünen*'lerdeki hadisleri kastederek "hisân" şeklinde bir taksime gitmesi isabetli değildir. Çünkü sünenlerde ileride açıklanacağı üzere sahîh, hasen, zayıf ve münker rivayetler bulunmaktadır. Öte yandan sünenleri mutlak anlamda sahîh olarak niteleyen kimseler

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 299.
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 63.

ولشيخ الإسلام جواب خامس وهو: التوسط بين كلام ابن الصلاح وابن دقيق العيد، فيخصُّ جوابَ ابن الصلاح بما له إسنادان فصاعداً، وجوابَ ابن دقيق العيد بالفرد.

قال: وجواب سادس، وهو الذي أرتضيه ولا غبار عليه ـ وهو الذي مشى عليه في **النخبة وشرحها** ـ: أن الحديث إنْ تعدد إسناده فالوصف راجع إليه باعتبار الإسنادين أو الأسانيد، قال: وعلى هذا: فما قيل فيه ذلك، فوق ما قيل فيه: صحيح، فقط، إذا كان فرداً، لأن كثرة الطرق تقوّي، وإلا فبحسب اختلاف النقاد في راويه، فيرى المجتهدُ منهم: بعضَهم يقول فيه: صدوق، وبعضَهم يقول: ثقة، ولا يترجّح عنده قول واحد منهما، أو يترجح، ولكنه يريد أن يشير إلى كلام الناس فيه، فيقول ذلك، وكأنه قال: حسن عند قوم، صحيح عند قوم.

قال: وغاية ما فيه أنه حذف منه حرف التردد، لأن حقه أن يقول: حسن أو صحيح.

قال: وعلى هذا: ما قيل فيه ذلك، دون ما قيل فيه: صحيح، لأن الجزم أقوى من التردد. انتهى.

وهذا الجواب مركَّب من جواب ابن الصلاح وابن كثير.

وأما تقسيم البغوي أحاديثَ المصابيح إلى حِسَان وصحاح، مريداً بالصحاح ما في الصحيحين، وبالحِسان ما في السنن: فليس بصواب، لأن في السنن الصحيحَ والحسنَ والضعيف والمنكر كما سيأتي بيانه، ومَنْ أطلق عليها الصحيح

-Silefî'nin [ö. 576/1180] *Kütüb-i hamse* hakkında "Doğu ve Batı âlimleri onların sıhhati hususunda ittifâk etmişlerdir" demesi, ya da Hâkim'in Tirmizî için *el-Câmi'u's-Sahîh*, Hatîb'in Nesâî [ö. 303/915] için Sahîh ismini kullanmaları gibi- gevşek bir tutum sergilemişlerdir.[1]

Tâc et-Tebrîzî şöyle demiştir:[2] "Şeyhayn'in -yani İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin-, Begavî'ye itirazlarına hayret ediyorum. Çünkü ıstılâhlarda tartışmanın olmayacağı bilinmektedir."

Acemli âlimler de bu tutumu sürdürmüşlerdir. Onların sonuncusu *Muhtasar*'ında [Begavî'nin taksimini eleştiren] üstâdımız Allâme Kâfiyecî'dir [ö. 879/1474].[3]

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Begavî'nin, her bir hadisin ardından sahîh, hasen ve garîb demiş olması gerekçe gösterilerek bu itirazlara cevap verilmiştir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Begavî *Sünen*'lerde geçen hasen hadisler için sahîh değerlendirmesinde bulunmamış, sükut etmiştir; ama ekseriyetle onlardaki garîb ve zayıf hadisleri belirtmiştir. Dolayısıyla sünenlerdeki sahîh ve hasen hadisler hakkında karışıklık ortadan kalkmamaktadır."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[5] "İbnü's-Salâh, Begavî'nin dört *Sünen*'i 'hisân' olarak isimlendirmesinin ona has bir kavramsallaştırma olduğunu ve her bir hadis için 'bunu sünen sahipleri tahrîc etmişlerdir' demek yerine bu kavramla yetindiğini, ancak bunun sonradan ortaya çıkan bir kavram olduğunu ve genel kullanımda bir yeri olmadığını belirtmek istemiştir."

Alt konular:

Birincisi, hasen hadislerin bulunduğu yerlerle ilgilidir. Sahîh hadis konusunda da onun bulunduğu yerler belirtilmişti. Böylece [Nevevî] eserinde her bir hadis türünün, hangi tür eserlerde geçtiğine yer vermiştir. Onun atladığı çok az bir kısma ise ben dikkat çekeceğim.

Ebû İsâ et-Tirmizî'nin eseri hasen bilgisinin en temel kaynağıdır ve o, hasen tabirini çokça zikretmek suretiyle meşhur etmiştir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 42.
2 Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 177-8.
3 Kâfiyecî, *Muhtasar*, s. 114.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 323.
5 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 167.

-كقول السِّلَفي في **الكتب الخمسة**: اتفق على صحتها علماء المشرق والمغرب، وكإطلاق الحاكم على الترمذي (**الجامع الصحيح**)، وإطلاق الخطيب عليه، وعلى النسائيِّ اسم (الصحيح)-: فقد تساهل.

قال التاج التبريزي: ولا أزال أتعجب من الشيخين - يعني ابن الصلاح والنووي - في اعتراضهما على البغوي، مع أن المقرَّر أنه لا مُشَاحّة في الاصطلاح.

وكذا مشى عليهِ علماء العجم، آخرهم شيخنا العلامة الكافِيَجي في **مختصره**.

قال العراقي: وأجيب عن البغوي بأنه يبين عقب كل حديث الصحيح والحسن والغريب، قال: وليس كذلك، فإنه لا يبين الصحيح من الحسن فيما أورده من **السنن**، بل يسكت، ويبين الغريب والضعيف غالباً، فالإيراد باقٍ في مَزْجه صحيحَ ما في السنن بما فيها من الحسن.

وقال شيخ الإسلام: أراد ابن الصلاح أن يعرِّف أن البغوي اصطلح لنفسه أن يسمي السنن الأربعة: الحسان، ليغتنيَ بذلك عن أن يقول عقب كل حديث: أخرجه أصحاب السنن، وأن هذا اصطلاح حادث ليس جارياً على المصطلح العرفي.

فروع:

أحدها: في مَظِنَّة الحسن، كما ذكر في الصحيح مظانّه، وذكر في كل نوع مظانَّه من الكتب المصنفة فيه إلا يسيراً نبَّه عليه.

كتابُ أبي عيسى **الترمذي أصلٌ في معرفة الحسن، وهو الذي شَهَره** وأكثرَ مِن ذكره.

İbnü's-Salâh "Bununla birlikte [hasen ifadesi], Tirmizî'nin kendisinden önceki tabakayı teşkil eden Ahmed [b. Hanbel], Buhârî gibi hocalarının bazılarının sözleri arasında parça parça bulunabilmektedir" demiştir.[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Aynı şekilde bunlardan önceki tabakada yer alan Şâfiî gibi âlimler de bu tabiri kullanmıştır. Nitekim Şâfiî *İhtilâfü'l-Hadîs*'inde İbn Ömer 'bir gün evimizin damına çıkmıştım…' mealindeki hadisine yer verdikten sonra 'İbn Ömer hadisi, senedi hasen olan müsned bir hadistir' demiştir."[3]

Aynı şekilde [Şâfiî] şöyle demiştir: "Hasen bir isnâdla rivayette bulunan birinden işittiğime göre Ebû Bekre, Hz. Peygamber'e (*sav*) kendisinin safın arkasında rükû ettiğini söylemiş…"[4]

Benzer şekilde Ya'kûb b. Şeybe *el-Müsned*'inde ve Ebû Ali [Hasan b. Ali] et-Tûsî [ö. 312/924][5] hasen ifadesini bundan daha fazla kullanmışlardır. Ancak bu iki isim de Tirmizî'den sonra eserlerini yazmışlardır.

Tirmizî'nin kitâbının muhtelif nüshaları onun "hasen" ya da "hasen-sahîh" şeklindeki ifadelerinde farklılık göstermektedir. Bu durumda elindeki nüshayı, üzerinde sıhhati konusunda ittifâk edilmiş, güvenilir nüshalarla mukâbele etmen gereklidir.

Hasen hadislerin yer aldığı kaynaklardan biri de Ebû Davud'un *Sünen*'idir. Rivayet edildiğine göre o, kitabında sahîh hadisler ve onlara benzeyen, yakın olan hadislere yer vermiştir. Bu hadisler içerisinde ileri derecede zayıf hadislerin durumunu açıklamıştır. Hakkında yorum yapmadığı hadisler ise "sâlih"tir. O şöyle demiştir: "Hadislerin bir kısmı diğerlerinden daha sahihtir".[6]

Buna göre onun kitabında mutlak olarak [yani hükmü belirtilmeden] zikredilmiş ve *Sahîhayn*'ın herhangi birinde yer almadığı gibi kendisi dışında sahîh hadis ile hasen hadisi tefrik etme konusunda görüşlerine itimat edilen âlimlerden hiçbirinin sahîh veya zayıf hükmü vermediği bir hadis gördüğümüzde, o hadis Ebû Davud nazarında hasendir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 32.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 312.
3 Şâfiî, *İhtilâfü'l-Hadîs*, s. 227. İbn Ömer hadisi için bk. Buhârî, Vudû' 12; Müslim, Tahâre 61.
4 Şâfiî, *İhtilâfü'l-Hadîs*, s. 181. Hadis için bk. Buhârî, Ezân 114.
5 Onun Tirmizî üzerine kaleme aldığı müstahrec *Muhtasarü'l-Ahkâm* (*Müstahrecü't-Tûsî 'alâ Câmii't-Tirmizî*) adıyla yayımlanmıştır (nşr. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endûnîsî, I-IV, Medine 1415).
6 Ebû Davud'un, *Sünen*'ini tanıtmak için Mekkelilere gönderdiği *Risâle* (s. 37-8).

قال ابن الصلاح: وإن وجد في متفرِّقاتٍ من كلام بعض مشايخه، والطبقة التي قبله، كأحمد والبخاري وغيرهما.

قال العراقي: وكذا مشايخ الطبقة التي قبل ذلك، كالشافعي، قال في **اختلاف الحديث** عند ذكر حديث ابن عمر: لقد ارتقيت على ظهر بيتٍ لنا، الحديثَ: حديثُ ابن عمر مسندٌ حسنُ الإسناد.

وقال فيه أيضاً: وسمعت من يَروي بإسناد حسن أن أبا بكرةَ ذَكَر للنبي صلى الله عليه وسلم أنه ركع دون الصفِّ، الحديثَ.

وكذا يعقوب بن شيبة في **مسنده**، وأبو علي الطوسي أكثرا من ذلك إلا أنهما ألّفا بعد الترمذي.

وتختلف النسخ منه أي: من كتاب الترمذي في قوله: حسن، أو حسن صحيح ونحوه، فينبغي أن تَعتنيَ بمقابلة أصلك بأصول معتمدة وتعتمد ما اتفقت عليه.

ومن مظانِّه أيضاً: سنن أبي داود، فقد جاء عنه أنه يَذكر فيه الصحيحَ وما يُشبهه ويُقاربه، وما كان فيه وَهْن شديد بيَّنه، وما لم يَذكُر فيه شيئاً فهو صالح قال: وبعضُها أصح من بعض.

فعلى هذا: ما وجدنا في كتابه مطلقاً ولم يكن في أحد **الصحيحين** ولم يُصححه غيره من المعتمَدين الذين يميزون بين الصحيح والحسن ولا ضعَّفه: فهو حسنٌ عند أبي داود

Çünkü fıkhî meselelerde delil olarak kullanılmaya elverişli olması, hadisi sahîh veya hasen kapsamının dışarısına çıkarmaz. Bu hadis, bir âlimin görüşü olmadıkça sahîh derecesine de çıkamayacağına göre uygun olan onun "hasen" olarak değerlendirilmesidir; ancak daha ihtiyata şâyân olan o hadis için "sâlih" tabirini kullanmaktır.

Bu izah tarzı, İbn Rüşeyd'in "başkalarına göre öyle olmasa da Ebû Davud'un, hakkında yorum yapmadığı hadisler sahîh olabilir" şeklindeki itirazına da cevap teşkil etmektedir.

İbnü's-Salâh[1] o hadislerin başkalarına göre hasen de olmayabileceğini ve hasen hadis tanımı içerisine girmeyebileceğini ilave etmiştir. Nitekim İbn Mende [ö. 395/1005] [Ebû Mansûr] Muhammed b. Sa'd el-Bâverdî'nin şöyle dediğini işitmiştir:[2] "Nesâî'nin yöntemi, terki konusunda icmâ olmayan kimselerin tamamının hadislerine yer verme şeklindedir." İbn Mende ise "Ebû Davud da aynı hareket tarzını benimsemiş ve konu hakkında başka hadis olmadığında zayıf isnâdlı hadise eserinde yer vermiştir. Çünkü onun nazarında zayıf hadis kişisel görüşlerden daha kuvvetlidir" demiştir.

Aynı şekilde bu İmâm Ahmed [b. Hanbel]'in de kanaatidir.[3] Zira o, zayıf hadisin kendisine kişisel görüşlerden daha sevimli geldiğini söylemiştir. Çünkü ancak nas olmadığı zaman kıyâsa gidilmesi gereklidir. Bu konuda, musannif [Nevevî]'nin zayıf hadisle amel hakkındaki değerlendirmelerinin geçtiği yerde daha kapsamlı açıklamalar gelecektir.

Ebû Davud'dan nakledilenlere bakılırsa, onun "sâlih" ifadesiyle "fıkhî meselelerde delil olmaya" değil "destekleme kabilinden zikredilmeye uygundur" anlamını kastetmiş olması mümkündür. Dolayısıyla zayıf hadisleri de kapsamaktadır. Ancak İbn Kesîr ondan şöyle nakledildiğini belirtmiştir:[4] "Hakkında yorumda bulunamadığım hadisler hasendir. Eğer bu rivayet doğruysa bu durumda sorun yok demektir."

Uyarı:

İbn Seyyidünnâs, Ebû Davud'un *Sünen*'i hakkında söylenenlere itiraz ederek

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 33.
2 İbn Mende, *Şurûtu'l-Eimme*, s. 73.
3 Ahmed b. Hanbel, *Mesâil* (Abdullah b. Ahmed), III, 1314; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 68.
4 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 41.

لأن الصالح للاحتجاج لا يَخرج عنهما، ولا يرتقي إلى الصحة إلا بنصّ، فالأحوط الاقتصار على الحسن، وأحوطُ منه: التعبيرُ عنه بـ: صالح.

وبهذا التقرير يندفع اعتراض ابن رُشَيد: بأن ما سكت عليه قد يكون عنده صحيحاً وإن لم يكن كذلك عند غيره.

وزاد ابن الصلاح: أنه قد لا يكون حسناً عند غيره، ولا مندرِجاً في حدّ الحسن، إذْ حكى ابن مَنْده: أنه سمع محمد بن سعد الباوَرْدي يقول: كان من مذهب النسائي أن يُخرج عن كل من لم يُجمَع على تركه، قال ابن منده: وكذلك أبو داود يأخذ مأخذه، ويُخرج الإسناد الضعيف إذا لم يجد في الباب غيرَه، لأنه أقوى عنده من رأي الرجال.

وهذا أيضاً رأي الإمام أحمد فإنه قال: إن ضعيف الحديث أحبُّ إليه من رأي الرجال، لأنه لا يُعدل إلى القياس إلا بعد عدمِ النص، وسيأتي في هذا البحثِ مزيدُ كلام، حيثُ ذَكَر المصنف العمل بالضعيف.

فعلى ما نُقل عن أبي داود يَحتمل أن يريد بقوله صالح: الصالح للاعتبار دون الاحتجاج، فيشمل الضعيفَ أيضاً، لكن ذَكَر ابن كثير أنه رُوي عنه: وما سكتُّ عنه فهو حسن، فإنْ صحَّ ذلك فلا إشكال.

تنبيه:

اعترض ابن سيد الناس ما ذُكر في شأن **سنن** أبي داود

şöyle demiştir:[1] "Ebû Davud hasenle ilgili herhangi bir şey söylememiştir. Onun hareket tarzı, ifadelerinin başka anlamlara çekilmesi uygun olmayan Müslim'inkine [ö. 261/875] benzer. O, aşırı derecede zayıf olan hadislerden kaçınıp birinci ve ikinci kısımdaki hadislere yer vermiştir. Birinci ve ikinci kısımda örnek verdiği râvilerin hadisleri kitabında mevcutken üçüncü kısımdakilerin rivayetleri eserde yer almaz."[2]

[İbn Seyyidünnâs] şöyle demiştir:[3] "İkisinin ifadeleri aynı anlama geldiği halde neden Ebû Davud'a yapıldığı gibi Müslim'in sözlerine de farklı anlamlar yüklenmiyor?"

[İbn Seyyidünnâs] sözlerine şöyle devam eder: Ebû Davud'un "ona benzeyen" ve "ona yakın olan" ifadeleri, "sıhhat bakımından" anlamına gelmektedir. Nitekim bu, Müslim'in şu [mealdeki] ifadelerine benzemektedir: "Sahîh hadislerin tamamını Mâlik, Şu'be [ö. 160/776] ve Süfyân'dan rivayet edilmiş olarak elde edemiyoruz." Bu durumda Leys b. Ebû Süleym, Atâ b. es-Sâib ve Yezîd b. Ebû Ziyâd gibi isimlerin hadislerine gitme ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü bu râviler her ne kadar hıfz ve itkân bakımından farklı derecelere sahip iseler de tamamı adâlet ve sıdk vasıflarını taşımaktadırlar. İkisinin hareket tarzı arasında fark yoktur; fakat Müslim eserine sahîh hadisleri almayı şart koşmuş ve üçüncü seviyedeki hadislerden uzak durmuştur. Ebû Davud ise böyle bir şeyi kriter olarak benimsememiş ve kendisine göre zayıflığı ileri derecede olan hadislerin durumunu belirtmiş, onların durumunu açıklamayı prensip edinmiştir.

[Yine İbn Seyyidünnâs] şöyle der: Ebû Davud'un "Bir kısmı diğerlerinden daha sahihtir [*esahh*]" şeklindeki ifadesi, ef'al vezni daha fazla olmayı gerektirdiği için, her ne kadar aralarında farklılık olsa da iki kısım arasında sıhhat bakımından belli bir ortaklığın varlığına işaret etmektedir.

---

1 İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu'ş-Şezî*, I, 208.

2 Müslim *Mukaddime*'de (I, 5-6) dört grup rivayetten söz eder. 1- Herhangi bir kusur barındırmayan ve râvileri ileri düzeyde güvenilir olanlar, 2- ilk gruptaki râvilerin hıfz ve itkân bakımından biraz altında kalanların rivayetleri, 3- Ehl-i hadîs nezdinde müttehem olan kimselerin rivayetleri, 4- hadislerinin geneli hatalı olanların rivayetleri. Müslim sonrasında son iki grubu birleştirerek üç kısımdan bahseder.

3 İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu'ş-Şezî*, I, 211.

فقال: لم يرسم أبو داود شيئاً بالحسن، وعملُه في ذلك شبيه بعمل مسلم الذي لا ينبغي أن يُحمل كلامه على غيره: أنه اجتنب الضعيف الواهي، وأتى بالقسمين الأول والثاني، وحديثُ من مثَّل به من الرواة من القسمين الأول والثاني موجود في كتابه دون القسم الثالث.

قال: فهلا أُلزِم مسلم من ذلك ما أُلزِم به أبو داود، فمعنى كلامهما واحد.

قال: وقول أبي داود: «وما يشبهه»، يعني في الصحة، «ويقاربه»، يعني فيها أيضاً، هو نحو قول مسلم: ليس كلّ الصحيح نجده عند مالك وشعبة وسفيان، فاحتاج أن ينزل إلى مثل حديث ليث بن أبي سُليم، وعطاء بن السائب، ويزيد بن أبي زياد، لِمَا يشمل الكلَّ من اسم العدالة والصدق، وإن تفاوتوا في الحفظ والإتقان، ولا فرق بين الطريقين، غير أن مسلماً شرط الصحيح، فتحَرَّج من حديث الطبقة الثالثة، وأبا داود لم يشترطه، فذكر ما يشتدُّ وهْنه عنده، والتزم البيان عنه.

قال: وفي قول أبي داود، إن بعضها أصح من بعض: ما يشير إلى القدر المشترك بينهما من الصحة وإن تفاوتت، لما تقتضيه صيغة (أفعل) في الأكثر.

Irâkî[1] buna Müslim'in sahîhleri hatta üzerinde icmâ olan hadisleri eserine almayı prensip olarak benimsediğini, hasen hadis, sahîh hadisten daha alt mertebede bulunduğu için Müslim'in eserinde yer verdiği bir hadisin ona göre hasen olduğunu ifade etmemize imkân olmadığını belirterek cevap vermiştir. Ebû Davud ise "hakkında yorum yapmadığım hadisler sâlihtir" demiştir. Sâlih hadis, hem hasen hem de sahîhi kapsamaktadır ancak kesin bir delil [bi-yakîn] olmadığı müddetçe o hadis sahîh derecesine yükselemez.

Bu problemin diğer cevapları:[2] Bu iki hareket tarzı da, üç tür hadise yer vermekle birbirine benzemektedir. Ancak bu üç tür hadis Ebû Davud'un *Sünen*'i söz konusu olduğunda hadis metinleri, Müslim'in eseri söz konusu olduğu zaman ise [seneddeki] ricâl bağlamında ele alınmalıdır. Ayrıca râvinin zayıflığı ve hadisin sıhhati arasında herhangi bir zıtlık da yoktur.

"Hadiste ileri derecede bir zayıflık olduğu zaman bunu açıkladım" şeklindeki ifadesinden, Ebû Davud'un, ileri derecede zayıflığı olmayan hadislerin durumunu açıklamayı prensip edinmediği anlaşılmaktadır.

Müslim üçüncü tabakadaki râvilerin hadislerine, ikinci tabakada olan kimselerin rivayetlerindeki hataları gidermesi için mütâbi' olarak yer vermektedir. Ancak o, bu tür hadisleri gerçekten çok alt seviyede tutmuştur. Ebû Davud ise böyle değildir.

Faydalar:

Birincisi: Dârekutnî'nin [ö. 385/995] *Sünen*'i de aynı şekilde hasen hadislerin kaynaklarındandır. Çünkü o, hadislerin çoğuna böyle hüküm vermiştir. Bu görüşü İbnü's-Salâh dile getirmiştir.[3]

İkincisi: Ebû Davud'un eserindeki hadislerin sayısı dört bin sekiz yüzdür.[4] Ebû Davud'un eserinin pek çok râvi tarafından nakledilmiş nüshaları vardır. Onların en tam olanı Ebû Bekir İbn Dâse [ö. 346/957], bize semâ yoluyla ulaşanı ise Ebû Ali el-Lü'lüî rivayetidir.[5]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 319.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I,262-4.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 32; İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 38.
4 Bu sayı, Ebû Davud'un Mekkelilere gönderdiği risâlenin sonunda şöyle geçmektedir (s. 35): "Bu kitapta tamamı ahkâm ile ilgili olan dört bin sekiz yüz hadis yer almaktadır." Ancak matbû nüshalarda 5274 hadis bulunmaktadır.
5 Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 254-5.

وأجاب العراقي بأن مسلماً التزم الصحيح، بل المجمعَ عليه في كتابه، فليس لنا أن نحكم على حديث خرَّجه بأنه حسن عنده، لما عُرِف من قصور الحسن عن الصحيح، وأبو داود قال: إن ما سكتُّ عنه فهو صالح، والصالح يشمل الصحيح والحسن، فلا يرتقي إلى الأول إلا بيقين.

وثَم أجوبة أخرى، منها: أن العملين إنما تشابها في أن كلاًّ أتى بثلاثة أقسام، لكنها في سنن أبي داود راجعة إلى متون الحديث، وفي مسلم إلى رجاله، وليس بين ضعفِ الرجلِ وصحةِ حديثه منافاةٌ.

ومنها: أن أبا داود قال: ما كان فيه وهن شديد بيَّنتُه، ففُهِم أن ثَم شيئاً فيه وهن غير شديد لم يلتزم بيانه.

ومنها: أن مسلماً إنما يَروي عن الطبقة الثالثة في المتابعات، لينجبر القصور الذي في رواية مَن هو [مِن] الطبقة الثانية، ثم إنه يُقِلّ من حديثهم جدّاً، وأبو داود بخلاف ذلك.

فوائد:

الأولى: من مظانّ الحسن أيضاً: سنن الدارقطني، فإنه نصَّ على كثير منه، قاله ابن الصلاح.

الثانية: عدَّة أحاديث كتاب أبي داود أربعةُ آلافٍ وثمانُ مئةِ حديثٍ، وهو روايات، أتمُّها رواية أبي بكر ابن داسَهْ، والمتصلة الآن بالسماع رواية أبي علي اللؤلؤي:

Üçüncüsü: Ebû Ca'fer [Ahmed b. İbrahim] b. ez-Zübeyr [es-Sekafî] [ö. 708/1308] şöyle der: Yönlendirmeme en layık olan şey, müslümanların ittifakla güvendiği beş kitap [*el-Kütübü'l-Hamse*: *Sahîhayn* ile Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'leri] ile onlardan daha önce telif edilen ancak rütbe bakımından onlardan geri kalmayan [Mâlik'in] *el-Muvatta*'ıdır. Ancak bu eserlerin yazılış gayeleri farklılık arz etmektedir. Onların içerisinde *Sahîhayn*'ın ciddi bir ayrıcalığı vardır. Fıkıh yapmak isteyen kimse için Buhârî'de oldukça güzel çıkarımlar vardır. Ebû Davud eserini, ahkâm hadislerine hasretmiş ve başkalarının yer vermediği oranda hadis zikretmiştir. Tirmizî'de başka hiç kimsenin yapmadığı bir tarzda hadis ilminin meseleleri yer almaktadır. Nesâî bu hareket tarzlarının en ince ve seçkin olanını ortaya koymaya çalışmıştır.

Zehebî şöyle demiştir:[1] Tirmizî'nin *Câmi*'i [Muhammed b. Saîd eş-Şâmî] el-Maslûb ve [Muhammed b. es-Sâib] el-Kelbî [ö. 146/763] gibi râvilerin hadislerine yer verdiği için Ebû Davud ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinden daha alt derecede yer almaktadır.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Davud et-Tayâlisî [ö. 204/819] ve daha başkalarının Müsned'leri

İbnü's-Salâh şöyle demektedir:[2] Ubeydullah b. Musa [ö. 213/828], İshak b. Râhûye [ö. 238/853], Dârimî [ö. 255/869], Abd b. Humeyd [ö. 249/864], Ebû Ya'lâ el-Mevsılî [ö. 307/919], Hasan b. Süfyân [ö. 303/916] ve Ebû Bekir el-Bezzâr'ın [ö. 292/905] *el-Müsned*'leri de bu bağlamda zikredilebilir. Bu müellifler, her bir sahâbînin müsnedinde, delil olarak kullanılıp kullanılamayacağına bakmaksızın o sahâbînin hadislerini rivayet etmişlerdir.

Delil olarak kullanılma ve içindekilere güvenilmesi bakımından beş temel kitaba ve benzerlerine İbn Cemâ'a şöyle demiştir:[3] "Konularına göre tasnîf edilmiş olan İbn Mâce'nin [ö. 273/887] *Sünen*'i gibi" eklenemezler. Çünkü konularına göre tasnif edilen eser, delil olarak kullanılmaya elverişli olmak üzere konu hakkındaki en sahîh hadislere yer verme yolunu tutar.

1 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 963.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 34.
3 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 38.

الثالثة: قال أبو جعفر ابن الزبير: أَولى ما أُرشِد إليه: ما اتفق المسلمون على اعتماده، وذلك **الكتب الخمسة**، و**الموطأ**: الذي تقدَّمها وضعاً ولم يتأخر عنها رتبة، وقد اختلفتْ مقاصدهم فيها، **وللصحيحين** فيها شُفُوف، وللبخاري: ـ لمن أراد التفقُّه مقاصدُ جليلة، ولأبي داود: في حصر أحاديث الأحكام واستيعابها ما ليس لغيره، وللترمذي: في فنون الصناعة الحديثية ما لم يشاركه غيره، وقد سلك النسائي أغمض تلك المسالك وأجلَّها.

وقال الذهبي: انحطتْ رتبة **جامع** الترمذي عن **سنن** أبي داود والنسائي لإخراجه حديث المصلوب والكلبي وأمثالهما.

وأما مسند أحمد بن حنبل، وأبي داود الطيالسي، وغيرهما من المسانيد.

قال ابن الصلاح: **كمسند** عُبيد الله بن موسى، وإسحاق بن راهُويَهْ، والدارمي، وعبدِ بن حميد، وأبي يعلى الموصلي، والحسن بن سفيان، وأبي بكر البزار، فهؤلاء عادتهم أن يخرجوا في مسند كل صحابي ما رووه من حديثه، غيرَ مقيَّدين بأن يكون محتجّاً به أو لا.

فلا تَلتحق بالأصول الخمسة وما أشبهها، قال ابن جماعة: من الكتب المبوَّبة كـ **سنن** ابن ماجَهْ.

في الاحتجاج بها والركون إلى ما فيها لأن المصنِّف على الأبواب إنما يورد أصح ما فيه ليصلُح للاحتجاج.

Uyarılar:

Birincisi: Örnek olarak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin zikredilmesine, onun, eserine sahîh hadisleri almayı şart koştuğu gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bundan emin değiliz. Zira Ebû Musa el-Medînî'nin [ö. 581/1185][2] naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel'e bir hadisin durumu sorulduğunda o '*el-Müsned*'de varsa ne âlâ, onda yer almıyorsa delil değildir' demiştir. Bu rivayet, *el-Müsned*'de yer alan hadislerin tamamının delil olduğunu ve aksine onda olmayan rivayetlerin de delil olmayacağını net bir şekilde ifade etmez."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Ayrıca *Sahîh*'te nakledilen ancak Ahmed b. Hanbel'in eserinde yer almayan sahîh hadisler de bulunmaktadır. Nitekim Ümmü Zer' ile ilgili Hz. Âişe hadisi buna örnektir."[3]

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Onun eserinde zayıf hadislerin bulunduğu kesindir. Hatta uydurma hadisler de vardır ki, ben bu hadisleri bir cüzde derledim. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın da esere yaptığı ilaveler vardır. Bu ilaveler içerisinde zayıf ve uydurma rivayetler yer alır." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bu iddiayı reddetmek üzere *el-Kavlü'l-Müsedded fî Zebbi ani'l-Müsned* adını verdiği bir eser telif etmiştir. O eserinin girişinde şöyle der:[4] "Bu eserde bazı hadis âlimlerinin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde uydurma hadisler bulunduğu yönündeki bana ulaşan iddialarına, ümmet tarafından genel bir kabul ve övgüye mazhar olan ve ihtilâf anında kendisine başvurulan bir hüccet olarak benimsenen bu büyük eseri müdafaa ederek yer verdim."

Sonrasında İbn Hacer, Irâkî'nin derlediği dokuz hadisi ve İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ında yer verdiği 15 *el-Müsned* hadisini zikretmiş ve bu hadislerin herbirine ayrı ayrı cevap vermiştir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 328-9.
2 Ebû Musa el-Medînî, *Hasâisu Müsned*, I, 21.
3 Buhârî, Nikâh 83; Müslim, Fezâilü's-sahâbe 92.
4 İbn Hacer, *el-Kavlü'l-Müsedded*, s. 31-2.

تنبيهات:

الأول: اعتُرِض على التمثيل بـ**مسند** أحمد بأنه شَرَط في **مسنده** الصحيح، قال العراقي: ولا نسلِّم ذلك، والذي رواه عنه أبو موسى المديني: أنه سئل عن حديثٍ فقال: أُنظُروه، فإن كان في **المسند** وإلا فليس بحجة: فهذا ليس بصريح في أن كل ما فيه حجة، بل ما ليس فيه: ليس بحجة.

قال: على أن ثَم أحاديثَ صحيحة مخرَّجة في **الصحيح** وليست فيه، منها حديث عائشة في قصة أم زرع.

قال: وأما وجود الضعيف فيه فهو محقَّق، بل فيه أحاديثُ موضوعة جمعتُها في جزء، ولعبد الله ابنه فيه زياداتٌ، فيها الضعيفُ والموضوع. اهـ.

وقد ألَّف شيخ الإسلام كتاباً في ردِّ ذلك سماه **القول المسدَّد في الذبِّ عن المسند** قال في خطبته: «فقد ذكرتُ في هذه الأوراق ما حضرني من الكلام على الأحاديث التي زَعَم بعض أهل الحديث أنها موضوعة، وهي في **مسند** أحمد، ذبّاً عن هذا التصنيف العظيم، الذي تلقتْه الأمة بالقبول والتكريم، وجعله إمامُهم حجةً يُرجع إليه، ويعوَّل عند الاختلاف عليه».

ثم سرد الأحاديث التي جمعها العراقي وهي تسعة، وأضاف إليها خمسةَ عشَر حديثاً أوردها ابن الجوزي في **الموضوعات** وهي فيه، وأجاب عنها حديثاً حديثاً.

Ancak [İbn Hacer], İbnü'l-Cevzî'nin eserinde zikrettiği *el-Müsned* hadislerinden bazılarını gözden kaçırmıştır. Ben bunları ve savunularını bir cüzde derleyerek ona *ez-Zeylü'l-Mümehhed* adını verdim. Onda 14 hadis yer almaktadır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Ta'cîlü'l-Menfa'a fî Ricâli'l-Erba'a* adlı eserinde şöyle demektedir:[1] "*el-Müsned*'de aslı olmayan sadece üç ya da dört hadis bulunmaktadır. Abdurrahman b. Avf'ın cennete sürünerek gireceğine dair hadis onlardandır."[2]

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Ahmed b. Hanbel'in üzerinin çizilmesini emrettiği hadislerin bir kısmının işaretlenmemiş ya da işaret konulmasına rağmen yazılmış olması ihtimali onun mazur görülmesini gerektirmektedir."

[İbn Hacer] *Tecrîdü Zevâidi Müsnedi'l-Bezzâr* adlı eserinde şöyle demiştir:[4] "Bir hadis Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alıyorsa onun için diğer müsned türü eserlere başvurmaya gerek yoktur."

Heysemî [ö. 807/1405] *Zevâidü'l-Müsned*'de "Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i diğerlerinden çok daha sahîhtir" der.

İbn Kesîr şöyle demiştir:[5] "[Ahmed b. Hanbel, eserinde] -rivayetlerinin çokluğu ve onları sevk edişindeki güzellik bakımından müsned türünde kaleme alınan hiçbir eser onun seviyesinde olmamasına rağmen- pek çok hadisi gözden kaçırmıştır.[6] Öyle ki onun hakkında '*Sahîhayn*'da rivayetleri bulunan yaklaşık 200 sahâbînin hadisleri onda yer almaz' denilmiştir."

[Ebü'l-Mehâsin] el-Hüseynî [ö. 765/1364] *et-Tezkire fî Ricâli'l-Aşere* adlı eserinde şöyle der: "*el-Müsned*'deki hadislerin sayısı tekrarlarla birlikte kırk bindir."

İkincisi: Ebû Zür'a er-Râzî'nin naklettiğine göre İshak'ın, her bir sahâbînin en sahîh rivayetlerini tahrîc ettiği söylenmiştir.[7] Irâkî şöyle demiştir:[8] "Bu durum, ondaki rivayetlerin tamamının sahîh olmasını gerektirmez.

1 İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-Menfaa*, s. 6.
2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 515; İbn Hacer, *el-Kavlü'l-Müsedded*, s. 67-8; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 13.
3 İbn Hacer, *el-Kavlü'l-Müsedded*, s. 29.
4 İbn Hacer, *Muhtasaru Zevâdi'l-Bezzâr*, I, 59.
5 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 32.
6 İfadenin tercümesinde *el-Bâisü'l-Hasîs* metni dikkate alınmıştır (bk. s. 30) [çevirenin notu].
7 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 152.
8 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 338.

قلت: وقد فاته أحاديثُ أُخَرُ أوردها ابن الجوزي وهي فيه، وجمعتها في جزء سميته **الذيل الممهَّد** مع الذبّ عنها، وعدّتُها أربعةَ عشَر حديثاً.

وقال شيخ الإسلام في كتابه **تعجيل المنفعة في رجال الأربعة**: ليس في «المسند» حديث لا أصل له إلا ثلاثةُ أحاديث أو أربعة، منها حديث عبد الرحمن بن عوف، أنه يَدخل الجنة زحفاً.

قال: والاعتذار عنه أنه مما أَمر أحمد بالضَّرب عليه فتُرِك سهواً، أو ضُرِب وكُتِب مِن تحت الضرب.

وقال في كتابه «تجريد زوائد مسند البزار»: إذا كان الحديث في «مسند» أحمد لم يُعْزَ إلى غيره من المسانيد.

وقال الهيثمي في «زوائد المسند»: مسندُ أحمدَ أصح صحيحاً من غيره.

وقال ابن كثير: لا يوازي «مسندَ» أحمد كتابٌ مسند في كثرته وحسن سياقاته، وقد فاته أحاديثُ كثيرة جدّاً، بل قيل: إنه لم يقع له جماعةٌ من الصحابة الذين في الصحيحين قريباً من مئتين.

وقال الحسيني في كتابه «التذكِرة في رجال العشرة» عدةُ أحاديث المسند أربعون ألفاً بالمكرر.

الثاني: قيل: وإسحاق يخرج أمثَلَ ما ورد عن ذلك الصحابي فيما ذكره أبو زرعة الرازي عنه. قال العراقي: ولا يلزم من ذلك أن يكون جميع ما فيه صحيحاً،

Aksine onlar, eserine almadıklarına nispetle sahih olanlardır. Eserde zayıf rivayetler de yer alır.

Üçüncüsü: Dârimî'nin *el-Müsned*'inin müsned türü bir eser olmadığı, konulara göre tasnif edildiği belirtilmiştir. Nitekim bazı âlimler onu *Sahîh* olarak isimlendirmişlerdir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[1] "Moğultay [b. Kılıç]'tan [ö. 762/1361] önce Dârimî'nin eserini *Sahîh* olarak isimlendiren herhangi birini görmedim." [İbn Hacer] Moğultay'ın "Münzirî'nin [ö. 656/1258] [Dârîmî'nin eserini *Sahîh* olarak adlandırdığı] el yazısını gördüğü" ifadesini kullandığını belirtir. Alâî [ö. 761/1359] de bu görüştedir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] "Bu eser derece bakımından [İbn Mâce'nin] *Sünen*'inden daha alt seviyede değildir. Hatta onun, beş esere ilave edilmesi, İbn Mâce'ninkinden daha uygun olurdu. Çünkü o, [İbn Mâce'den] daha fazla sahîh hadise yer vermektedir."

Irâkî "[Dârimî'nin eserinin] *Müsned* şeklinde isimlendirilmesi, Buhârî'nin, hadisleri muttasıl isnâdlarla merfû'olduğu için eserini *Müsned* olarak adlandırması gibidir" der.[3] [Yine Irâkî] şöyle demiştir: "Ancak o eserde pek çok mürsel, mu'dal, mukatı ve maktû' rivayet de bulunmaktadır.[4] Ayrıca Dârimî'nin biyografisine yer veren âlimler onun *el-Câmi'*, *el-Müsned*, *et-Tefsîr* ve daha başka eserlerinden söz ederler. Belki de günümüzde mevcut olan *el-Câmi*'dir, *el-Müsned* ise kaybolmuştur."

Dördüncüsü: Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde sahîh olan ve olmayanları açıkladığı ifade edilmiştir.[5]

Irâkî şöyle der:[6] "Bezzâr bu tarz açıklamaları çok fazla yapmamıştır. O sadece râvilerin bazılarının teferrüdü ve o hadisin mütâbileri hakkında yorumda bulunmuştur."

Fayda:

Irâkî "Kaleme alınan ilk müsned türü eserin Ebû Davud et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'i olduğu söylenmiştir" der.[7]

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 280.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 282.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 328.
4 Bu ifadeyi Bikâî, Irâkî'den nakleder (*en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 282).
5 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 155.
6 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 340.
7 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 46.

بل هو أمثلُ بالنسبة لما تركه، وفيه الضعيف.

الثالث: قيل: و**مسند** الدارمي ليس بمسند، بل هو مرتب على الأبواب، وقد سماه بعضهم بالصحيح.

قال شيخ الإسلام: ولم أرَ لمُغْلَطاي سلفاً في تسمية الدارمي صحيحاً، إلا قولَه إنه رآه بخطّ المنذري، وكذا قال العلائي.

وقال شيخ الإسلام: ليس دون **السنن** في الرتبة، بل لو ضُمَّ إلى الخمسة لكان أولى من ابن ماجه، فإنه أمثلُ منه بكثير.

وقال العراقي: اشتهر تسميته بـ **المسند**، كما سمّى البخاريُّ كتابه بـ**المسند** لكون أحاديثِه مسندةً، قال: إلا أن فيه المرسل والمعضل والمنقطع والمقطوع كثيراً، على أنهم ذكروا في ترجمة الدارمي أن له **الجامع**، و**المسند**، و**التفسير**، وغير ذلك، فلعل الموجود الآن هو الجامع، والمسند فُقِد.

الرابع: قيل: و**مسند** البزار يبيِّن فيه الصحيح من غيره.

قال العراقي: ولم يفعل ذلك إلا قليلاً، إلا أنه يتكلَّم في تفرد بعض رواة الحديث ومتابعة غيره عليه.

فائدة:

قال العراقي: يقال: إن أول مسند صُنّف «مسندُ» الطيالسي.

Şöyle denilmiştir:[1] Bu görüşü dile getiren kimseyi buna iten şey Ebû Davud'un döneminin müsned türü eser tasnif eden kimselerin döneminden önce olması ve bu kitabı tasnif edenin de o oduğunu zannetmesidir. Hâlbuki durum böyle değildir. Onu derleyen kimse Horasanlı[2] hadis hâfızlarından biridir ve özellikle Yunus b. Habîb [el-İsfahânî'nin] [ö. 267/881] Ebû Davud et-Tayâlisî'den naklettiği rivayetleri bir araya getirmiştir. Bununla birlikte, onun rivayetlerinin çoğu dışarıda kalmıştır.

Bu eser, Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine benzemektedir. Zira o da, Şâfiî'nin tasnifi değildir. Onu Nişaburlu hadis hâfızlarından [Ebû Amr Muhammed b. Ca'fer el-Matarî], [Ebü'l-Abbâs] el-Esam'ın [ö. 346/957] *el-Ümm*'ünden işittiği rivayetlerden hareketle derlemiş ve ona arz etmiştir.[3] Esam ise *el-Ümm*'ü -ya da büyük kısmını-, eseri Şâfiî'den aktaran Rebî' [b. Süleyman el-Murâdî]'ye [ö. 270/884] arz etmiştir. Uzun bir ömür sürmüş ve Rebî'den rivayette bulunan son kişi olmuştur. Ancak onda bir sağırlık oluştuğundan ona eseri arz etmek çok sıkıntılı oluyordu.

Alt konuların ikincisi şudur: Hadisin râvisi, doğruluk ve dindarlık bakımından meşhur olmakla birlikte hâfız ve zâbıt olarak nitelenen kimselerin derecesinden geri kalmış, -ki durumu böyle olan bir kimsenin hadisinin hasen olduğu malumdur- ancak hadisi, mütâbaât olarak kendisini kuvvetlendiren daha başka tarîklerden rivayet edilmişse -ki bu, İbnü's-Salâh'ın[4] çıkarımına göre kendisi dışındaki tek bir tarîk bile olabilir-, bu durumda çekindiğimiz kötü hâfıza durumu ortadan kalkar ve bu küçük eksiklik onarılmış olur. Böylece [o râvinin] hadisi hasen derecesinden sahîh derecesine yükselir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[5] Bunun örneği, "Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre" senediyle rivayet edilen hadistir. Buna göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Ümmetime zorluk vereceğimi düşünmesem,

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 281.
2 Doğrusu "Isfahanlı" olmalıdır. İlave bilgi için bk. *Tedrîb* (M. Avvâme), III, 65, dp. 1 [çevirenin notu].
3 Kettânî, Şâfiî'nin *el-Müsned*'i ile ilgili olarak şöyle der: "Eser, ister merfû' ister mevkûf olsun, Şâfiî'nin senedle aktardığı ve Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın, Şâfiî'in ashâbından olan ve onun *el-Ümm* ve *el-Mebsût* adlı kitaplarını rivayet eden Rebî' b. Süleyman el-Murâdî vasıtasıyla Şâfiî'den aldığı rivayetlerden ibarettir" (bk. *er-Risâletü'l-Müstatrefe*, s. 17).
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 31.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 31.

قيل: والذي حَمَل قائلَ هذا القول عليه تقدمُ عصرِ أبي داود على أعصار مَن صنف المسانيد، وظنَّ أنه هو الذي صنفه، وليس كذلك، فإنما هو مِن جمع بعض الحفاظ الخراسانيين، جمع فيه ما رواه يونس بن حبيب خاصة عنه، وشذَّ عنه كثير منه.

ويُشبه هذا: **مسندُ** الشافعي، فإنه ليس تصنيفَه، وإنما لَقَطه بعض الحفاظ النيسابوريين من مسموع الأصمّ من **الأم** وسمعه عليه، فإنه كان سمع **الأم** أو غالبها ـ على الربيع، عن الشافعي، وعُمِّر، فكان آخرَ من روى عنه، وحصل له صَمَم فكان في السماع عليه مشقة.

الثاني: إذا كان راوي الحديث متأخراً عن درجة الحافظ الضابط مع كونه **مشهوراً بالصدق والسَّتر** وقد عُلم أن مَن هذا حالُه فحديثه حسن **فَرُوِي حديثه من غير وجه** ولو وجهاً واحداً، كما يشير إليه تعليل ابن الصلاح **قَوِيَ** بالمتابعة وزال ما كنا نخشاه عليه من جهة سوء الحفظ، وانجبر بها ذلك النقصُ اليسير **وارتفع** حديثه **من** درجة **الحَسَن إلى** درجة **الصحيح**.

قال ابن الصلاح: مثاله: حديث محمد بن عمرو، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لولا أن أشقَّ على أمتي

kesinlikle her namaz vakti dişleri temizlemeyi [sivâk] onlara emrederdim." Muhammed b. Amr b. Alkame güvenilirliği ve dindarlığı ile meşhur olan kimselerdendir. Ancak itkân sahibi değildir. Hatta bazı âlimler hafızasının kötülüğü dolayısıyla onu zayıf kabul etmişlerdir. Bununla birlikte bazı âlimler güvenilirliği ve dindarlığından dolayı onu güvenilir saymışlardır. Onun hadisi mezkûr tarîkle hasendir. Daha başka tarîklerden rivayet edilmiş olması dikkate alındığı zaman ise bu hadisin sıhhatine hükmederiz.

Bu hadiste mütâbaât Ebû Seleme'den aktaran Muhammed'e değil, Ebû Hüreyre'den aktaran Ebû Seleme'yedir. Nitekim A'rec, Saîd el-Makburî, babası ve daha başkaları, bu hadisi ondan nakletmişlerdir.[1]

İbnü's-Salâh'dan başkası[2] Buhârî'nin "Übey b. el-Abbâs b. Sehl b. Sa'd → babası → dedesi" senediyle rivayet ettiği Hz. Peygamber'in (*sav*) atı hakkındaki hadisi zikretmiştir. Senedde yer alan Übey'i Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn [ö. 233/848] ve Nesâî hafızasının zayıflığından dolayı zayıf kabul etmişlerdir. Ancak onun bu hadisi hasendir. Çünkü kardeşi Abdülmüheymin kendisine mütâbaâtta bulunmuştur. Bu durum hadisi sıhhat derecesine yükseltmektedir.[3]

Üçüncü alt konu: Hadis zayıf tarîklerden rivayet edilmişse, o tarîklerin tamamını bir araya getirmek hadisi hasen yapmaz. Aksine hadis, sadûk ve emin olan râvinin hıfzının zayıflığından dolayı zayıf kabul edilmişse, daha başka tarîkten de nakledilmiş olması ile çünkü bu durumda hadisin, râvinin ezberlediği ve zabtında kusuru etmediği hadislerden olduğunu anlarız. Bu şekilde hadis hasen haline gelir. Tirmizî'nin naklederek hasen kabul ettiği şu hadis[4] buna örnek teşkil etmektedir.[5] Onun, Şu'be → Âsım b. Ubeydullah → Abdullah b. Âmir b. Rebîa → babası senediyle rivayet ettiğine göre Fezâre Oğulları'ndan bir kadın bir çift ayakkabı karşılığında evlenmiş, bunun üzerine Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştu: "Kendin ve malın için bir çift ayakkabıya razı mısın?" Kadın "Evet" cevabını verince Hz. Peygamber (*sav*) nikâhı onaylamıştı.

---

1 Tirmizî, Tahâre 18; A'rec rivayeti: Buhârî, Cumua 8; Müslim, Tahâre 42; Saîd el-Makburî rivayeti: İbn Mace, Tahâre, 7.

2 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 417.

3 Buhârî, Cihâd 46. Abdülmüheymin'in mütâbi' rivayetini ise Taberânî zikretmiş, Beyhakî de *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da ona yer vermiştir (X, 20). Bu hadisi örnek olarak zikreden müellif ise İbn Hacer'dir (*en-Nüket*, I, 417-8).

4 Tirmizî, Nikâh 22.

5 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 388.

لأمرتُهم بالسواك عند كل صلاة»، فمحمد بن عمرو بن علقمة من المشهورين بالصدق والصيانة، لكنه لم يكن من أهل الإتقان، حتى ضعَّفه بعضهم من جهة سوء حفظه، ووثقه بعضهم لصدقه وجلالتهِ، فحديثُه من هذه الجهة حسن، فلما انضمّ إلى ذلك كونُه رُوي من وجه آخر حكمنا بصحته.

والمتابعةُ في هذا الحديثِ ليستْ لمحمد، عن أبي سلمة، بل لأبي سلمة، عن أبي هريرة، فقد رواه عنه أيضاً الأعرج، وسعيد المقبُري، وأبوه، وغيرهم.

ومثَّل غير ابن الصلاح بحديث البخاري عن أُبَيّ بن العباس بن سهل بن سعد، عن أبيه، عن جده، في ذِكر خيلِ النبي صلى الله عليه وسلم، فإن أُبَيّاً هذا ضعفه لسوء حفظه أحمد وابن معين والنسائي، فحديثه حسن، لكنْ تابعه عليه أخوه عبد المهيمن، فارتقى إلى درجة الصحة.

الثالث: **إذا رُوي الحديث من وجوه ضعيفة، لا يلزم أن يحصل من مجموعها** أنه **حسن، بل ما كان ضعفه لضعف حفظ راويه الصدوق الأمين زال بمجيئه من وجه آخر**، وعَرَفنا بذلك أنه مما قد حفظه ولم يختلَّ فيه ضبطه **وصار** الحديث **حسناً** بذلك، كما رواه الترمذي وحسَّنه من طريق شعبة، عن عاصم بن عُبيد الله، عن عبد الله بن عامر بن ربيعة، عن أبيه: أن امرأة من بني فَزَارة تزوجتْ على نعلين، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أَرَضيتِ من نفسك ومالكِ بنعلين؟» قالت: نعم، فأجاز.

Hadis hakkında Tirmizî şöyle demiştir: "Bu konuda Hz. Ömer, Ebû Hüreyre [ö. 58/678], Hz. Âişe ve Ebû Hadred'den de rivayetler vardır." Senedde yer alan Âsım hâfızasının kötülüğünden dolayı zayıf olmasına rağmen, hadis daha başka tarîklerden de rivayet edildiği için Tirmizî hadisi hasen kabul etmiştir.

Aynı şekilde hadisin zayıflığı irsâlden, tedlîsten veya râvinin durumunun bilinmemesinden -ki bunları Şeyhülislâm [İbn Hacer] ilave etmiştir-[1] ileri geliyorsa, daha başka tarîklerden nakledilmesiyle bu kusur ortadan kalkar ancak bu durumda hasen li-zâtihi derecesinin altında kalır.

Bunun ilk örneği mürsel bahsinde gelecektir.

İkinci örnek ise yine Tirmizî'nin "Hüşeym → Yezîd b. Ebû Ziyâd → Abdurrahman b. Ebû Leylâ → Berâ b. Âzib" senediyle merfû' olarak rivayet edip hasen saydığı hadistir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her müslümanın Cuma günü yıkanması gereklidir. Her bir müslüman eşinin kokusundan sürünsün, bunu bulamazsa su onun kokusudur."

Hüşeym [ö. 183/799] tedlîs yapmakla bilinen bir râvidir. Tirmizî, Ebû Yahya et-Temîmî rivayeti buna mütâbaât ettiği ve metnin Ebû Saîd el-Hudrî tarafından nakledilen daha başka şâhidleri olduğu için hadisi hasen kabul etmiştir.[2]

Hadis, râvinin fâsıklığı ya da yalancılığı dolayısıyla zayıf olduğu zaman, ilk hadis gibi olan daha başka bir tarîkin ona muvâfakat etmesinin herhangi bir önemi yoktur. Çünkü bu şekilde zayıflık güçlüdür ve zayıflığı giderecek hadis yetersizdir.

Evet, Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in de ifade ettiği üzere, hadisin farklı tarîklerinin bir araya gelmesiyle hadis münker olmaktan ya da herhangi bir asla dayanmamaktan kurtulur. [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Zaman zaman tarîkler, ilk hadisi mestûr ya da hâfızası kötü râvinin naklettiği hadis seviyesine eriştirecek şekilde çoğalır. Hadisin, içerisinde hafif bir zayıflık olma ihtimali bulunan bir diğer tarîki bulunduğunda ise bunların tamamı ile hadis hasen derecesine yükselir."

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 387-03.
2 Tirmizî, Cum'a 29. Tirmizî'nin bu konuda zikrettiği Temîmî rivayeti ise mütâbi'dir. Hadisi Ahmed b. Hanbel de nakletmiştir (IV, 283). Buhârî'nin Ebû Saîd'den naklettiği bir hadis de bu hadisin şâhididir (Cum'a 3).
3 İbn Hacer, *el-İmtâ' bi'l-Erbaîne'l-Mütebâniyeti bi-Şarti's-Semâ'*, s. 299; Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 248.

قال الترمذي: وفي الباب عن عمر، وأبي هريرة، وعائشة، وأبي حَدْرَد، فعاصم ضعيف لسوء حفظه، وقد حسَّن له الترمذي هذا الحديث لمجيئه من غير وجه.

وكذا إذا كان ضعفها لإرسال أو تدليس، أو جهالةِ حالٍ، كما زاده شيخ الإسلام: زال بمجيئه من وجه آخر وكان دون الحسن لذاته.

مثال الأول: يأتي في نوع المرسل.

ومثال الثاني: ما رواه الترمذي وحسّنه من طريق هُشَيم، عن يزيدَ بن أبي زياد، عن عبد الرحمن بن أبي ليلى، عن البراء بن عازب مرفوعاً: «إن حقّاً على المسلمين أن يغتسلوا يوم الجمعة، وَلْيمسَّ أحدُهم من طِيبِ أهله، فإنْ لم يجدْ فالماءُ له طِيب»، فهشيم موصوف بالتدليس، لكن لما تابعه عند الترمذي أبو يحيى التيمي، وكان للمتن شواهدُ من حديث أبي سعيد الخدري وغيره: حسَّنه.

وأما الضعيف لفسق الراوي أو كذبه فلا يؤثِّر فيه موافقة غيره له إذا كان الآخَرُ مثلَه، لقوة الضعف وتقاعد هذا الجابر.

نعم، يرتقي بمجموع طرقه عن كونه منكراً أو لا أصل له، صرح به شيخ الإسلام، قال: بل ربما كثرتِ الطرقُ حتى أوصلتْه إلى درجة المستور والسيء الحفظ، بحيث إذا وُجد له طريق آخر فيه ضعف قريب محتَمل: ارتقى بمجموع ذلك إلى درجة الحسن.

Hâtime:

Makbul hadis hakkında Ehl-i hadîs tarafından kullanılan lafızlar şunlardır: Ceyyid, kavî, maʻrûf, mahfûz, mücevved, sâbit.[1]

Ceyyid: Şeyhülislâm [İbn Hacer], Ahmed b. Hanbel'in en sahîh isnâd ile ilgili olarak "Zührî → Sâlim → babası" dediğini nakleden İbnü's-Salâh'ın sözlerine[2] yer verirken şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'in ifadesi "İsnâdların en iyisi [ecved]" şeklindedir. Hâkim de İbnü's-Salâh'tan aynı şekilde nakletmiştir.[3]

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bu durum İbnü's-Salâh'ın ceyyid ile sahîhi bir kabul ettiğine delâlet etmektedir."

Bulkînî de bu ifadeyi naklettikten sonra aynen şöyle demiştir:[4] Yine buradan hareketle iyilik/ceyyidlik [cevde] tabiriyle sahihliğin [sıhha] kastedildiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Tirmizî *el-Câmiʻu's-Sahîh*'inin "Tıb" bölümünde şöyle der: "Bu hadis, hasen-ceyyiddir."[5] Bir başkası da benzer şekilde şöyle demiştir:[6] "Onların nazarında ceyyid ile sahîh arasında fark yoktur. Ancak konunun uzmanı olan biri 'sahîh' ifadesini bırakıp 'ceyyid' ifadesine ancak bir incelikten dolayı döner. Mesela ona göre hadis hasen lizâtihî derecesinden daha üst mertebededir ancak sahîhlik derecesine ulaştığı hususunda tereddüt etmektedir. Bu durumda onu ceyyid olarak nitelemek, sahîh diye nitelemekten daha düşük bir mertebedir."

Kavînin durumu da aynıdır.

Sâlih: Ebû Davud'un *Sünen*'inin durumu ele alınırken sâlih tabirinin, delil olmaya elverişliliklerinden ötürü sahîh ve hasen tabirlerini kapsayacak şekilde kullanıldığı belirtilmişti. İtibâra elverişli olan zayıf hadis için de bu tabir kullanılmaktadır.

Maʻrûf: Münker kavramının zıddıdır.

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 490.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 12.

3 Hâkim, *Maʻrife*, s. 227-8, 54.

4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 154.

5 Tirmizî'nin "Bu hadis ceyyiddir" ifadesi, eserinin iki yerinde geçmektedir: Birr ve Sıla, 46; Tıb 2. (Tespit edilebildiği kadarıyla Tirmizî, Tıb 87'de de "hasen-ceyyid-garîb" ifadesini kullanır. Bunun yanı sıra bir yerde isnâd hakkında da "ceyyid" ifadesini kullanmıştır: Talâk 12 [çevirenin notu]).

6 Burada kastedilen İbn Hacer'dir. Onun ifadelerini talebeleri Bikâî (*en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 99) ve Sehâvî nakleder (*Fethu'l-Mugîs*, I, 36-7).

خاتمة:

من الألفاظ المستعملة عند أهل الحديث في المقبول: الجيِّد، والقويّ، والصالح، والمعروف، والمحفوظ، والمجوَّد، والثابت.

فأما الجيد: فقال شيخ الإسلام في الكلام على أصح الأسانيد لما حكى ابنُ الصلاح عن أحمد بن حنبل أن أصحها: الزهريُّ، عن سالم، عن أبيه: عبارة أحمد أجودُ الأسانيد، كذا أخرجه عنه الحاكم.

قال: وهذا يدلُّ على أن ابن الصلاح يرى التسوية بين الجيِّد والصحيح.

وكذا قال البُلْقيني بعد أن نقل ذلك: مِن ذلك يُعلم أن الجودة يعبَّر بها عن الصحة، وفي «جامع» الترمذي في الطبّ: هذا حديث جيد حسن. وكذا قال غيره: لا مغايرة بين «جيد» و«صحيح» عندهم، إلا أن الجِهْبِذ منهم لا يَعدِل عن «صحيح» إلى «جيد» إلا لنكتة، كأنْ يرتقيَ الحديث عنده عن الحسن لذاته، ويتردَّد في بلوغه الصحيح، فالوصف به أنزلُ رتبةً من الوصف بـ: صحيح.

وكذا القويّ.

وأما الصالح: فقد تقدَّم في شأن سنن أبي داود أنه شامل للصحيح والحسن، لصلاحيتهما للاحتجاج، ويستعمل أيضاً في ضعيف يصلُح للاعتبار.

وأما المعروف: فهو مقابلُ المنكَر.

Mahfûz: Şâz kavramının zıddıdır. Bu ikisinin açıklaması, ilgili konulara yer verilirken gelecektir.

Mücevved ve Sâbit: Bu iki kavram da sahîh ve haseni kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

Müşebbeh kavramı da onların kullandıkları lafızlardandır. Bu ifade hasen ve ona yakın olan hadisler için kullanılır ve onun durumu ceyyid'in sahîh ile ilişkisi gibidir.

Ebû Hâtim [ö. 277/890] şöyle demiştir:[1] "Amr b. Husayn el-Kilâbî önceleri müşebbeh ve hasen hadisleri, sonraları ise mevzû hadisleri tahrîc etti. [Kendisinden] yazdıklarımızın tamamını böylece berbat etti, [biz de onu terk ettik]."

1 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 229; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 588. (Tercümede *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'deki ifade dikkate alınmıştır [çevirenin notu]).

والمحفوظ: مقابل الشاذّ، وسيأتي تقرير ذلك في نوعيهما.

والمجوَّد، والثابت: يشملان أيضاً الصحيح والحسن.

قلت: ومن ألفاظهم أيضاً: المشبَّه، وهو يطلق على الحَسَن وما يقاربه، فهو بالنسبة إليه كنسبة الجيد إلى الصحيح.

قال أبو حاتم: أخرج عمرو بن حُصين الكِلابي أولَ شيء أحاديثَ مشبَّهة حساناً، ثم أخرج بعدُ أحاديث موضوعة، فأفسد علينا ما كتبنا.

3. ZAYIF

[Hadisin] üçüncü kısmı zayıftır. O, sahîh ya da hasen hadis vasıflarının kendisinde bir araya gelmediği hadistir. [Nevevî] o ikisini [sahîh ve zayıfı] İbnü's-Salâh'ı izleyerek bir arada zikretmiştir.[1] Fakat şöyle de denilmiştir: "Hasen vasıflarının bir araya gelmediği hadiste sahîh vasıflarının zaten bir araya gelmeyeceği düşüncesiyle, sadece hasen hadisi zikretmekle yetinmek daha isabetlidir."[2] Nitekim İbn Dakîkul'îd mezkûr gerekçeyle sahîh hadisi zikretmemiştir.[3]

İbnü's-Salâh "İbn Hibbân zayıf hadisi 49 kısma ayırmıştır" der.[4] Şeyhülislâm [İbn Hacer] onun bu sözünü tespit edemediğini söyler.[5]

Daha sonra İbnü's-Salâh zayıf hadisi ittisâl, adâlet, zabt, mestûr râviye mütâbaât, şâz olmama, illet barındırmama şeklindeki altı kabul şartından herhangi birinin bulunmaması, bir vasıfı bulundurmakla beraber peşi sıra başka bir vasfı taşıyıp taşımadığı ya da altı kabul şartının tamamı ortadan kalkacak şekilde birden fazla vasfı taşımaması itibariyle pek çok kısma ayırmıştır. Bunun sonucunda Irâkî'nin *Şerhu'l-Elfiyye*'de zikrettiğine göre[6] 42 kısma varmış, daha başka âlimler ise bu sayıyı 63'e yükseltmiştir.[7]

Üstadımız Kadılkudât Şerefüddîn el-Münâvî [ö. 871/1467] konu hakkında bir risâle [*kerrâse*] kaleme almıştır. O, ittisâli yitiren isnâdı sahâbe tabakasından birinin ya da diğer tabakalardan bir veya iki kişinin senedden düşmesi, adâleti yitireni ise senedinde zayıf ya da mechûl birinin yer alması şeklinde farklı türlere ayırdı ve bunları dikkate alarak [zayıf hadisi] aklen 129 kısma, her ne kadar gerçekleşmemiş olsa da, gerçekleşme imkânına göre de 81 kısma ayırmıştır.

Ben de zayıf hadis meselesini bu şerhte ayrıntılı olarak ele almayı istemiştim. Ancak sonradan Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in şöyle dediğini tespit ettim:

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 37.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 49.
3 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 201.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 37.
5 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 492.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 49-51.
7 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 308.

النوع الثالث: الضعيف

وهو ما لم يَجمع صفةَ الصحيح أو الحَسَن جَمَعهما تبعاً لابن الصلاح، وإن قيل: إن الاقتصار على الثاني أولى، لأن ما لم يَجمع صفة الحَسَن فهو عن صفات الصحيح أبعدُ، ولذلك لم يذكره ابن دقيق العيد.

قال ابن الصلاح: وقد قسمه ابن حبان إلى خمسين إلا قسماً، قال شيخ الإسلام: لم نقف عليها.

ثم قَسَمه ابن الصلاح إلى أقسام كثيرة: باعتبار فَقْدِ صفةٍ من صفات القبول الستة، وهي: الاتصال، والعدالة، والضبط، والمتابعة في المستور، وعدم الشذوذ، وعدم العلة.

وباعتبار فَقْد صفة مع صفة أخرى تليها أوْ لا.

أو مع أكثرَ من صفةٍ، إلى أن تفقد الستة.

فبلغتْ ـ فيما ذكره العراقي في **شرح الألفية** اثنين وأربعين قسماً. ووصّله غيره إلى ثلاثة وستين.

وجَمَع في ذلك شيخنا قاضي القضاة شرف الدين المُناوي كراسة، ونَوَّع ما فَقَد الاتصال إلى: ما سقط منه الصحابي، أو واحد غيره، أو اثنان.

وما فَقَد العدالة: إلى ما في سنده ضعيف، أو مجهول.

وقَسَمها بهذا الاعتبار إلى مئة وتسعة وعشرين قسماً باعتبار العقل، وإلى واحد وثمانين باعتبار إمكان الوجود، وإنْ لم يُتَحقَّق وقوعها.

وقد كنت أردت بسطها في هذا الشرح، ثم رأيت شيخ الإسلام قال:

“[Zayıf hadisi bu tarz kısımlara ayırmak] faydası olmayan bir yorgunluk vesilesidir. Çünkü bu ilmî çaba zayıfın derecelerini ve onlardan hangisinin daha zayıf olduğunu bilmek içindir veya değildir; üçüncü bir ihtimal yoktur.”

Eğer ilki söz konusu ise bu çaba daha fazla [sıhhat] şartını kaybeden hadislerin daha zayıf olduğunu tespit etmek içindir veya değildir; başka bir ihtimal yoktur.

Eğer ilki [yani daha fazla şartı kaybedenin daha zayıf olduğunu tespit] söz konusuysa, durum böyle değildir. Zira tek bir [sıhhat] şartını kaybeden hadis diğer beş şartı taşımayan hadisten daha zayıf olabilir ki bu şart râvinin doğruluğudur.

Eğer ikinci durum söz konusu ise bu nedir?

Eğer bu çaba daha zayıf olanı bilmek dışında bir gaye içinse bu durumda şayet her bir hadis çeşidini farklı bir isme tahsis edilmek için yapılırsa [muhaddislerin yaptığı] bu da değildir. Çünkü onlar bu çeşitlerden sadece mu‘dal, mürsel gibi az bir kısmına isim verrmişlerdir. Ya da [hadis çeşitlerinin] kaç türe ayrıldığını geniş olarak işlemek için yapılırsa bu da anlamsız bir sonuçtur. Eğer başka bir sebeple yapılacaksa, o halde bu sebep nedir? [Onun ifadesi burada bitti.] Bundan dolayı onları zikretmekle sayfaları ziyan etmekten vazgeçtim.

Zayıf hadisin dereceleri râvilerinin zayıflığının çokluğu ya da azlığı dolayısıyla sahîh hadisi sıhhatinde olduğu gibi farklılık göstermektedir. Bununla [musannif], sahîh hadisler içerisinde daha sahîhler bulunduğu gibi zayıf hadisler içerisinde de çok daha zayıf olanların bulunduğuna işaret etmektedir.

Hâkim şöyle demektedir:[1] [Ebû Bekir] es-Sıddîk’tan gelen isnâdların en zayıfı “Sadaka ed-Dakîkî → Ferkad es-Sebehî → Mürre et-Tayyib” tarîkiyle ondan nakledilendir.

Ehl-i beyt isnâdlarının en zayıfı, “Amr b. Şimr → Câbir el-Cu‘fî → Hâris el-A‘ver → Hz. Ali” isnâdıdır.

1 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 231-4.

إن ذلك تعب ليس وراءه أَرَب، فإنه لا يخلو: إما أن يكون لأجل معرفة مراتب الضعيف وما كان منها أضعف، أوْ لا.

فإن كان الأول: فلا يخلو من أن يكون لأجل أن يُعرف أن ما فُقد من الشروط أكثرُ: أضعفُ، أوْ لا.

فإن كان الأول: فليس كذلك، لأن لنا ما يفقد شرطاً واحداً ويكون أضعفَ مما يفقد الشروط الخمسة الباقية، وهو ما فَقَد الصدقَ.

وإنْ كان الثاني: فما هو؟

وإنْ كان لأمر غير معرفة الأضعف: فإن كان لتخصيص كلِّ قسمٍ باسم فليس كذلك، فإنهم لم يُسمُّوا منها إلا القليلَ، كالمعضَل والمرسل ونحوهما، أو لمعرفة كم يبلغ قسماً بالبسط، فهذه ثمرة مُرّة، أو لغير ذلك، فما هو؟ انتهى. فلذلك عدلت عن تسويد الأوراق بتسطيره.

ويتفاوت ضعفه بحسب شدَّة ضعف رواته، وخفَّته، وقوله **كصحة الصحيح**: إشارة إلى أن منه أوهى، كما أن من الصحيح أصح.

قال الحاكم: فأوهى أسانيد الصدِّيق: صَدَقة الدَّقيقي، عن فَرْقَد السَّبَخي، عن مُرَّة الطيِّب، عنه.

وأوهى أسانيد أهل البيت: عمرو بن شِمِر، عن جابر الجُعْفي، عن الحارث الأعور، عن عليّ.

Ömer ailesinin isnâdlarının en zayıfı “Muhammed b. el-Kâsım[1] b. Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım’ın → babası → dedesi” isnâdıdır. Çünkü isnâddaki üç kişinin [Muhammed, Kâsım ve Abdullah’ın] hadisleri delil olarak kullanılmaya elverişli değildir.

Ebû Hüreyre’den nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: “Serî b. İsmail → Davud b. Yezîd el-Evdî → babası → Ebû Hüreyre.”

Hz. Âişe’den nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: “Basralılar’da bulunan nüsha → Hâris b. Şibl → Ümmü’n-Nu‘mân → Hz. Âişe.”

İbn Mes‘ûd’dan nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: “Şerîk → Ebû Fezâre[2] → Ebû Zeyd → İbn Mes‘ûd.”

Enes’ten nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: “Davud b. Muhabber b. Kahzem → babası → Ebân b. Ebû Ayyâş → Enes.”

Mekkelilerden nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: “Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh → Şihâb b. Hırâş → İbrahim b. Yezîd el-Hûzî → İkrime → İbn Abbâs.”

Yemenlilerden nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: “Hafs b. Ömer el-Adenî → Hakem b. Ebân → İkrime → İbn Abbâs.”

Bulkînî son iki isnâd hakkında şöyle demiştir:[3] “Muhtemelen [Hâkim], İkrime’nin dışındakileri kastetmiştir. Zira Buhârî onun hadislerini delil olarak kullanmaktadır.”

Derim ki: Bu konuda şüphe yoktur.

Mutlak olarak İbn Abbâs’tan nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: “Süddî es-Sağîr [olarak bilinen] Muhammed b. Mervân → Kelbî → Ebû Salih → İbn Abbâs.”

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bu son isnâd hakkında “Bu, altın silsile değil yalan silsilesidir” demiştir.[4]

---

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde Muhammed ile Kâsım arasında bir de “Abdullah” ismi kayıtlıysa da hem Hâkim’in metninde hem de ifadeyi ondan alıntılayan İbn Hacer’in ibaresinde (Bikâî, *en-Nüketü’l-Vefiyye*, I, 496) bu isim yer almaz (*Tedrîb* [M. Avvâme], III, 85, dp. 2) [çevirenin notu].

2 Hâkim şöyle demiştir: “Ebû Fezâre Râşid b. Keysân el-Kûfî sikadır”. Bulkînî ise şöyle der: “Burada zikredilen Kûfeli ve sika olan Ebû Fezâre Râşid b. Keysân değildir” (*Mehâsinü’l-Istılâh*, s. 157).

3 Bulkînî, *Mehâsinü’l-Istılâh*, s. 158.

4 İbn Hacer, *el-Ucâb fî Beyâni’l-Esbâb*, I, 263.

وأوهى أسانيد العُمَريين: محمد بن القاسم بن عبد الله بن عمر بن حفص ابن عاصم، عن أبيه، عن جده، فإن الثلاثة لا يحتج بهم.

وأوهى أسانيد أبي هريرة: السَّرِيّ بن إسماعيل، عن داود بن يزيد الأَوْدي، عن أبيه، عنه.

وأوهى أسانيدِ عائشة: نسخة عند البصريين: عن الحارث بن شِبْل، عن أم النعمان، عنها.

وأوهى أسانيد ابن مسعود: شَريك، عن أبي فَزارة، عن أبي زيد، عنه.

وأوهى أسانيد أنس: داود بن المحبَّر بن قَحْذَم، عن أبيه، عن أبانَ بن أبي عياش، عنه.

وأوهى أسانيد المكيين: عبد الله بن ميمون القداح، عن شهاب بن خِراش، عن إبراهيم بن يزيد الخُوزي، عن عكرمة، عن ابن عباس.

وأوهى أسانيد اليمانيين: حفص بن عمر العَدَني، عن الحكم بن أبانٍ، عن عكرمة، عن ابن عباس.

قال البُلقيني فيهما: لعله أراد إلا عكرمة، فإن البخاري يحتج به.

قلت: لا شك في ذلك.

وأما أوهى أسانيدِ ابن عباس مطلقاً: فالسُّديُّ الصغير محمد بن مروان، عن الكلبي، عن أبي صالح، عنه.

قال شيخ الإسلام: هذه سلسلة الكذب لا سلسلة الذهب!.

Hâkim sonrasında şöyle devam etmektedir: Mısırlılardan nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: "Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc b. Rişdîn → babası → dedesi → Kurre b. Abdurrahman → rivayette bulunduğu herhangi biri." Bu rivayetler büyük bir nüsha tutmaktadır.

Şamlılardan nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: "Muhammed b. Kays el-Maslûb → Ubeydullah b. Zahr → Ali b. Zeyd → Kâsım → Ebû Ümâme."

Horasanlılardan nakledilen isnâdların en zayıfı şudur: "(Abdullah b.)[1] Abdurrahman b. Müleyha → Nehşel b. Saîd → Dahhâk → İbn Abbâs."[2]

Onun yani zayıf hadisin mevzû, şâz, maklûb, muallel, muztarib, mürsel, mukatı', mu'dal, münker gibi özel isimleri de bulunmaktadır.

Fayda:

İleri derecede zayıf olan hadisler hakkında İbnü'l-Cevzî [*el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye* adlı] bir eser kaleme almış ve orada birçoğunda tenkit edildiği ifadeler kullanmıştır.

1 Bu ifade *Tedrîb*'in yazma nüshalarında ve çoğu çağdaş neşrinde yer almaz. Seyyid Lahhâm bu duruma dikkat çekip ifadeyi *Ma'rife* ve *Mehâsinü'l-Istılâh*'tan tamamlamıştır (I, 194, dp. 1). M. Avvâme de aynı tashihi yapmıştır (*Tedrîb*, III, 88, dp. 1) [çevirenin notu].

2 Konu ile ilgili olarak bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 501-2.

ثم قال الحاكم: وأوهى أسانيد المِصريين: أحمد بن محمد بن الحجاج بن رِشْدين، عن أبيه، عن جدّه، عن قرةَ بن عبد الرحمن، عن كلّ مَن روى عنه، فإنها نسخة كبيرة.

وأوهى أسانيد الشاميين: محمد بن قيس المصلوب، عن عُبيد الله بن زَحْر، عن علي بن زيد، عن القاسم، عن أبي أمامة.

وأوهى أسانيد الخراسانيين: [عبد الله بن] عبد الرحمن بن مُلَيحة، عن نَهْشَل بن سعيد، عن الضحاك، عن ابن عباس.

ومنه: أي الضعيفِ **ما له لقبٌ خاص: كالموضوع والشاذ وغيرهما** كالمقلوب، والمعلَّل، والمضطرِب، والمرسَل، والمنقطع، والمعضَل والمنكَر.

فائدة:

صنّف ابن الجوزي كتاباً في الأحاديث الواهية، أورد فيه جُمَلاً، في كثير منها عليه انتقاد.

4. MÜSNED

Hadis ilimlerinin dördüncü kısmı müsned'dir. Buradaki "dördüncü kısım" ifadesi İbnü's-Salâh'ın da belirttiği üzere önceki taksimle ilgili değildir.[1]

Ebû Bekir Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de[2] şöyle demiştir: Müsned, Ehl-i hadîs nazarında senedi râvisinden sonuna [metne] kadar muttasıl olan hadistir. Bu haliyle müsned, merfû', mevkûf ve munkatı' hadisi de kapsar. İbnü's-Sabbâğ [ö. 477/1084] da *el-Udde*'sinde bu görüşü benimsemiştir.

Bu tanımla isnâdın zâhiren muttasıl oluşu kastedilmiştir. Müsned hadisleri bu esası dikkate alarak derleyen kimselerin yer verdiği müdellisin 'an'ane ile aktardıkları ve görüştükleri tespit edilemeyen muâsırların rivayetleri gibi gizli inkıtâ' taşıyan hadisler de müsned içerisine girer.

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi şöyle der:[3] Ancak bu tabir ekseriyetle başkalarından değil Hz. Peygamber'den (*sav*) nakledilen rivayetler hakkında kullanılır.

İbn Abdülber *et-Temhîd*'de[4] şöyle demiştir: Müsned ister "Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer → Allah Resûlü" senedindeki gibi muttasıl, isterse "Mâlik → Zührî → İbn Abbâs → Allah Resûlü" senedindeki gibi munkatı' olsun özellikle Hz. Peygamber'den (*sav*) nakledilen rivayetler hakkında kullanılır.

[İbn Abdülber] şöyle demiştir: Bu müsneddir; çünkü Allah Resûlü'ne (*sav*) nispet edilmiştir. Bununla birlikte munkatı'dır, zira Zührî, İbn Abbâs'tan hadis işitmemiştir. Bu görüşe göre müsned ve merfû' aynı anlama gelmektedir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] konuyla ilgili olarak şöyle der:[5] "Bu durumda ilgili kişinin mürsel, mu'dal ve munkatı' rivayetleri de [senedin] merfû' olması durumunda müsned olarak görmesi gerekir. Ancak bunu söyleyen hiç kimse yoktur."

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 38.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.
3 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 74; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 39.
4 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 21-2.
5 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 113.

النوع الرابع

مِن مطلَق أنواع علوم الحديث، لا خصوصِ التقسيم السابق، كما صرّح به ابن الصلاح المسنَد.

قال الخطيب أبو بكر البغدادي في الكفاية: هو عند أهل الحديث: ما اتصل سنده من راويه إلى منتهاه فشمِل المرفوع والموقوف والمقطوع، وتبعه ابن الصباغ في العُدَّة.

والمراد: اتصال السند ظاهراً، فيدخل ما فيه انقطاع خفيّ، كعنعنة المدلِّس، والمعاصِرِ الذي لم يثبت لقيُّه، لإطباق من خرَّج المسانيد على ذلك.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: ولكنْ أكثرُ ما يُستعمل فيما جاء عن النبي صلى الله عليه وسلم دون غيره.

وقال ابن عبد البر في التمهيد: هو ما جاء عن النبي صلى الله عليه وسلم خاصة: متصلاً كان كمالك، عن نافع، عن ابن عمر، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، أو منقطعاً كمالك، عن الزهري، عن ابن عباس، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم.

قال: فهذا مسند، لأنه قد أُسند إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهو منقطع، لأن الزهري لم يسمع من ابن عباس، وعلى هذا القول يستوي المسنَدُ والمرفوع.

وقال شيخ الإسلام: يلزم عليه أن يصدُق على المرسل والمعضل والمنقطع إذا كان مرفوعاً، ولا قائل به.

Hâkim[1] ve daha başkaları müsned tabirinin mevkûf, mürsel, mu‘dal ve müdellesin aksine sadece merfû‘-muttasıl rivayetler hakkında kullanıldığını söylemişlerdir. Bu görüşü İbn Abdülber de Ehl-i hadîs'in bir grubundan nakletmiştir. Bu en isabetli görüştür ve Hatîb'in ifadesinden pek de uzak değildir. Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de bu görüşü benimsemiştir.[2] Böylece müsnedin, merfûdan daha dar anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Hâkim şöyle demiştir:[3] "İsnâdında 'falancanın şöyle dediği bana haber verildi', 'falancanın şöyle dediği bana nakledildi', 'bana falancadan ulaştığına göre', 'onun merfû‘ olduğunu sanıyorum', 'onu falanca ref‘ etmiştir' gibi ifadelerin yer almaması müsnedin şartlarındandır."

1 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 143.
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 112.
3 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 143.

وقال الحاكم وغيره: لا يُستعمل إلا في المرفوع المتصل بخلاف الموقوف والمرسل والمعضل والمدلَّس، وحكاه ابن عبد البر عن قوم من أهل الحديث، وهو الأصح، وليس ببعيدٍ من كلام الخطيب، وبه جزم شيخ الإسلام في **النخبة**، فيكون أخصَّ من المرفوع.

- قال الحاكم: من شرط المسند أن لا يكون في إسناده: أُخْبِرتُ عن فلان، ولا حُدِّثت عن فلان، ولا بلغني عن فلان، ولا: أظنه مرفوعاً، ولا: رفعه فلان.

5. MUTTASIL

[Hadis ilimlerinin] beşinci kısmı aynı zamanda mevsûl olarak da adlandırılan muttasıl'dır. O, ister Hz. Peygamber'e (*sav*) ulaşacak şekilde merfû', isterse başka birine varacak şekilde mevkûf olsun isnâdı muttasıl olan hadistir. İbnü's-Salâh "Râvilerinin her birinin kendi hocasından işitmesi suretiyle muttasıl olan",[1] İbn Cemâ'a ise "Ya da isnâdın sonuna kadar icâzet metodu ile alınmış olan" demiştir.[2] "İsterse başka birine varacak şekilde mevkûf olsun" ifadesini musannif [Nevevî] İbnü's-Salâh'a ilaveten zikretmiş,[3] İbn Cemâ'a da onu takiben "Hz. Peygamber'den başkasına varacak şekilde" tabirini kullanmıştır Böylece bu ifade tâbiûn ve onlardan sonrakilerin sözlerini de kapsayacak bir hal almıştır.

İbnü's-Salâh ise muttasıl ifadesini merfû' ve mevkûf ile sınırlandırmıştır.

Nitekim İbnü's-Salâh "Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer → Ömer" isnâdını mevkûfa örnek olarak zikreder. Bu da onun mevkûfu sahâbe tabakasına hasrettiğini açıkça gösterir.

Irâkî de bunu açıklayarak şöyle demiştir:[4] "İsnâdları bizzat kendilerine ulaşan tâbiûn sözleri mutlak anlamda muttasıl olarak adlandırılmazlar. Bu ancak bazı kayıtlar konulduğunda mümkündür ve muhaddislerin ifadelerinde buna rastlanır. Nitekim 'Bu ifade Saîd b. el-Müseyyeb'e, Zührî'ye ya da Mâlik'e muttasıl olarak ulaşmaktadır' şeklindeki kullanımlar buna örnek teşkil eder."

Şöyle de denilmiştir: Buradaki incelik yukarıdaki örnekte zikredilen kullanımların maktû' olarak isimlendirildiğidir. Bunların mutlak anlamda muttasıl olarak isimlendirilmeleri, sözlük bakımından zıt anlamlı olan iki şeyin, tek bir şekilde nitelenmesi gibidir.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 40.
2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 40.
3 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 75.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 54.

النوع الخامس: المتصل

ويسمى الموصول أيضاً.

وهو: ما اتَّصل إسناده قال ابن الصلاح: بسماعِ كلِّ واحد من رواته ممن فوقه ـ قال ابن جماعة: أو إجازته ـ إلى منتهاه **مرفوعاً كان** إلى النبي صلى الله عليه وسلم **أو موقوفاً على مَنْ كان** هذا اللفظ الأخير زاده المصنف على ابن الصلاح، وتبعه ابن جماعة، فقال: على غيره، فشمل أقوالَ التابعين ومن بعدهم.

وابنُ الصلاح قَصَره على المرفوع والموقوف، ثم مثَّل الموقوف بـ: مالك، عن نافع، عن ابن عمر، عن عمر، وهو ظاهر في اختصاصه بالموقوف على الصحابي.

وأوضحه العراقي فقال: وأما أقوال التابعين إذا اتصلت الأسانيد إليهم فلا يسمّونها متصلة في حالة الإطلاق، أما مع التقييد فجائز وواقع في كلامهم، كقولهم: هذا متصل إلى سعيد بن المسيب، أو إلى الزهري، أو إلى مالك، ونحو ذلك.

قيل: والنكتة في ذلك أنها تسمى مقاطيع، فإطلاق المتَّصلِ عليها كالوصف لشيءٍ واحدٍ بمتضادَّينِ لغةً.

6. MERFÛ‘

[Hadis ilimlerinin] altıncı kısmı merfû‘dur. Merfû‘ özellikle Hz. Peygamber'e (*sav*) izâfe edilen söz, fiil ve takrirler için kullanılır. Muttasıl ya da seneddeki sahâbî veya başka birinin düşmesiyle munkatı‘ olsun, mutlak anlamda Hz. Peygamber dışında herhangi biri için kullanılmaz.

Şöyle denilmiştir -yani Hatîb şöyle demiştir:-[1] Merfû‘, bir sahâbînin Hz. Peygamber'in (*sav*) bir fiilini ya da sözünü haber vermesidir. Böylece o, mürseli tanımın dışına çıkarmıştır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[2] "Anlaşılan o ki Hatîb böyle bir şeyi şart koşmamıştır ve onun ifadesi genel anlayışın dışında kalır. Çünkü Hz. Peygamber'e (*sav*) izâfe edilenlerin çoğunu zaten sahâbîler ona izâfe etmektedirler."

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] "Ehl-i hadîs içerisinde merfû‘yu mürselin mukâbili olarak kullanan yani mesela 'Bunu falanca ref' etmiştir, falanca irsâl etmiştir' diyenler, merfû‘ ifadesiyle muttasılı kastetmektedirler."

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 317; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 511.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 41.

النوع السادس: المرفوع

وهو ما أضيف إلى النبي صلى الله عليه وسلم خاصة قولاً كان، أو فعلاً، أو تقريراً **لا يقعُ مطلَقه على غيره، متصلاً كان أو منقطعاً** بسقوط الصحابي منه أو غيرِه.

وقيل أي: قال الخطيب: **هو ما أَخبر به الصحابي عن فعل النبي صلى الله عليه وسلم، أو قوله** فأخرج بذلك المرسَل.

قال شيخ الإسلام: والظاهر أن الخطيب لم يشترط ذلك، وأن كلامه خَرَج مَخْرَج الغالب، لأن غالب ما يُضاف إلى النبي صلى الله عليه وسلم إنما يُضيفه الصحابي.

قال ابن الصلاح: ومَن جعلَ من أهل الحديث المرفوعَ في مقابلة المرسل ـ أي: حيث يقولون مثلاً: رفعه فلان، وأرسله فلان ـ فقد عَنَى بالمرفوع المتصل.

7. MEVKÛF

[Hadis ilimlerinin] yedinci kısmı mevkûf'tur. Mevkûf, isnâdı ister muttasıl isterse munkatı' olsun sahâbenin bir sözü, fiili veya benzer şekilde ikrârı olarak nakledilen rivayettir. Bu tabir onların dışındakiler mesela tâbiûn hakkında da "Bunu, falanca Zührî'de kalacak şekilde rivayet etmiştir" gibi kayıtlarla kullanılır.

Horasanlı fakîhlere göre "eser" tabiri mevkuf, "haber" tabiri ise merfû' anlamında kullanılır.[1] Fakîhlerden Ebü'l-Kâsım [Abdurrahman b. Muhammed] el-Fûrânî [ö. 461/1069] de onların şöyle dediğini aktarır: "Haber Hz. Peygamber'den (*sav*), eser ise sahâbeden nakledilen rivayetlerdir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de[2] mevkûf ve maktû' için "eser" denildiğini belirtir. Musannif [Nevevî] İbnü's-Salâh'a ilaveten şöyle der: Muhaddislerin nazarında bunların hepsi 'eser' diye isimlendirilir. Çünkü bu, "esertü'l-hadîs" yani "hadis rivayet ettim" tabirinden alınmıştır.[3]

Alt Konular:

İbnü's-Salâh'ın, hadis türlerinin sekizincisi olan maktû'un ardından zikrettiği[4] alt konuların burada verilmesi daha münasiptir.

Birincisi: Sahâbînin "Şöyle derdik" ya da "Şöyle yapardık" veya "Şöyle düşünürdük" şeklinde Hz. Peygamber'in (*sav*) zamanına izâfe etmeksizin dile getirdiği haberler mevkûftur. İbnü's-Salâh bunu Hatîb'e uyarak dile getirmiştir.[5] Musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*'de[6] muhaddislerin, fakîhlerin, usûl âlimlerinin çoğundan bu görüşü nakletmiştir. Hâkim,[7] Râzî [ö. 1210/606][8] ve Âmidî [ö. 631/1233][9] ise bu ifadenin merfû' olduğunu belirtmişlerdir.

1 İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 513: "Bu kullanım Şâfiî'nin ifadelerinde de yer yer görülmektedir."
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 112.
3 İbn Hacer şöyle der: "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin, eserini Tehzîbü'l-âsâr şeklinde adlandırması da bu görüşü teyit etmektedir. Çünkü o bu eserinde merfû' rivayetlere yer vermekte, mevkûf rivayetleri ise onlara tâbi olarak zikretmektedir. Onun *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'ı da hem merfû' hem mevkûf rivayetleri kapsamaktadır" (bk. *en-Nüket*, I, 513).
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 43.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 424; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 43.
6 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 30.
7 Hâkim, *Ma'rife*, s. 156.
8 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 449.
9 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 140.

النوع السابع: الموقوف

هو المرويُّ عن الصحابة قولاً لهم، أو فعلاً، أو نحوَه أي: تقريراً، متصلاً كان إسناده أو منقطعاً، ويُستعمل في غيرهم كالتابعين مقيَّداً، فيقال: وقفه فلان على الزهري، ونحوُه.

وعند فقهاء خراسان تسمية الموقوف بالأثر، والمرفوع بالخبر قال أبو القاسم الفُوْرانيُّ منهم: الفقهاء يقولون: الخبر: ما يُروى عن النبي صلى الله عليه وسلم، والأثر: ما يُروى عن الصحابة.

وفي **نُخْبة** شيخ الإسلام: ويقال للموقوف والمقطوع: الأثر. قال المصنف زيادةً على ابن الصلاح: وعند المحدثين كلُّ هذا يُسمَّى أثراً لأنه مأخوذ من: أَثَرْتُ الحديثَ، أيْ: رَوَيْتُه.

فروع:

ذكرها ابن الصلاح بعد النوع الثامن، وذِكْرها هنا أليق.

أحدها: قول الصحابيّ: كنا نقول كذا، أو نفعل كذا، أو نَرَى كذا: إنْ لم يُضِفه إلى زمنِ النبي صلى الله عليه وسلم فهو موقوف كذا قال ابن الصلاح تبعاً للخطيب، وحكاه المصنف في **شرح مسلم** عن الجمهور من المحدثين وأصحاب الفقه والأصول. وأطلق الحاكمُ والرازيُّ والآمِديُّ أنه مرفوع.

İbnü's-Sabbâğ bunun çok açık olduğunu söylemiş ve Hz. Âişe'nin [ö. 678/58] şu hadisini örnek olarak zikretmiştir: "Basit bir şeyden [*eş-şey' et-tâfih*] dolayı el kesilmezdi"[1]

Musannif [Nevevî] *Şerhu'l-Mühezzeb*'de[2] bu görüşü fukahânın çoğundan nakledip "Bu mana bakımından kuvvetlidir" demiştir. Irâkî ve Şeyhülislâm [İbn Hacer] de bu görüşü sahîh kabul etmiştir.[3]

Konu hakkında verilen örneklerden biri de Buhârî'nin Câbir b. Abdullah'dan [ö. 78/697] naklettiği şu rivayettir: "Biz [sefer esnasında] yüksek bir yere çıktığımızda tekbir getirir, indiğimiz zaman ise tesbîh ederdik."[4]

Eğer bu ifadeleri [Hz. Peygamber zamanına] izâfe ederse Ehl-i hadîs ve usûlcülerin çoğunun da net bir şekilde ifade ettiği gibi doğru olan onun merfû' olmasıdır. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[5] Çünkü bu ifadeler Allah Resûlü'nün (*sav*) mezkûr tavrı gördüğünü ve onları onayladığını düşündürmektedir. Ashâbın dinleriyle ilgili sorularına sebep olacak bir çok husus vardı. [Hz. Peygamber'in] takrîri de merfû' sünnetlerin şekillerinden biridir.

Buna örnek olarak ise Câbir'in Şeyhayn tarafından rivayet edilen "Biz Hz. Peygamber (*sav*) zamanında azil yapardık" şeklindeki ifadesi verilebilir.[6]

Yine Câbir'in "Biz Hz. Peygamber (*sav*) zamanında at eti yerdik" şeklindeki ifadesini Nesâî [ö. 303/915] ve İbn Mâce [ö. 273/887] rivayet etmiştir.[7]

İmâm Ebû Bekir el-İsmâilî [ö. 371/982] "O mevkûftur" demiştir. Ancak bu görüş doğru değildir. Doğru olan ilk görüştür.

Musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*'de şöyle demiştir:[8] "Daha başka âlimler 'Eğer [bir sahâbî tarafından ortaya konulan] fiil genel olarak gizli kalmayacak olan hususlardan ise bu durumda o fiil merfû'dur, böyle değilse mevkûftur' demektedirler. Örneğin Ebû İshak eş-Şîrâzî [ö. 476/1083] bu görüştedir."

---

1 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 466.
2 Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 60.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 57; Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 338.
4 Buhârî, Cihâd 132. Ancak bu örnek tartışmalıdır. Zira Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivayette "Hz. Peygamber'le seferde iken…" ifadesi vardır (*el-Müsned*, III, 333) ve hadise açık bir surette Hz. Peygamber'in zamanına izafe edilmektedir.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 43.
6 Buhârî, Nikâh 97; Müslim, Nikâh 137-8.
7 Nesâî, Sayd ve Zebâih 30; İbn Mâce, Zebâih 14. İbn Mâce rivayetinde olay Hz. Peygamber zamanına izâfe edilmemiştir.
8 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 30; Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, I, 562.

وقال ابن الصباغ: إنه الظاهر، ومثَّله بقول عائشة: «كانت اليدُ لا تُقطَع في الشيء التافه».

وحكاه المصنف في **شرح المهذَّب** عن كثير من الفقهاء، قال: وهو قويٌّ من حيثُ المعنى، وصحَّحه العراقي، وشيخ الإسلام.

ومِن أمثلته: ما رواه البخاري عن جابر بن عبد الله قال: كنا إذا صعِدْنا كبَّرنا، وإذا نزلنا سبَّحْنا.

وإن أضافه فالصحيح الذي قَطَع به الجمهور من أهل الحديث والأصول **أنه مرفوع**. قال ابن الصلاح: لأن ظاهرَ ذلك مشعِر بأن رسول الله صلى الله عليه وسلم اطّلع على ذلك وقرَّرهم عليه، لتوفُّر دواعيهم على سؤالهم عن أمور دينهم، وتقريرُه: أحدُ وجوه السنن المرفوعة.

ومن أمثلة ذلك: قولُ جابر: كنا نَعزِل على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، أخرجه الشيخان.

وقولُه: كنا نأكل لحوم الخيل على عهد النبي صلى الله عليه وسلم، رواه النسائي، وابن ماجه.

وقال الإمام أبو بكر **الإسماعيلي**: إنه **موقوف**، وهو بعيد جدّاً **والصواب الأول**.

قال المصنف في **شرح مسلم**: وقال آخرون: إنْ كان ذلك الفعلُ مما لا يخفى غالباً: كان مرفوعاً، وإلا كان موقوفاً، وبهذا قَطَع الشيخ أبو إسحاق الشيرازي.

Herhangi bir anlatının içerisinde onun Hz. Peygamber'e (*sav*) ulaştığına dair bir ifade yer alıyorsa bu ittifakla merfû'dur.[1] Nitekim İbn Ömer'in şu rivayeti konuya örnek teşkil etmektedir: Allah Resûlü (*sav*) hayatta iken biz 'Nebî'den sonra bu ümmetin en hayırlıları [sırasıyla] Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dır' derdik ve Allah Resûlü (*sav*) de bunu işitir ve yadırgamazdı." Bu rivayeti Taberânî [ö. 360/971] [*el-Mu'cemü'*]*l-Kebîr*'de nakletmiştir. Hadis, metninde yer alan "Allah Resûlü'nün bunu işittiği ve yadırgamadığına" dair ifade olmaksızın *el-Câmi'u's-Sahîh*'de de yer almaktadır.[2]

Yine bir sahâbînin "Biz şu konuda Allah Resûlü (*sav*) hayatta veya içimizde ya da aramızda iken bir beis görmezdik", "[Ashâb] Allah Resûlü (*sav*) hayatta iken şöyle derlerdi, şöyle yaparlardı, şunda bir beis görmezlerdi" şeklindeki ifadelerinin tamamı merfû'dur ve müsned türü eserlerde bunlara yer verilmiştir.

Mugîre b. Şu'be'nin şu ifadesi de merfû' içerisinde yer alır: "Allah Resûlü'nün (*sav*) ashâbı onun kapısını tırnakları ile çalarlardı."[3]

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] "Aslına bakılırsa bunun Hz. Peygamber'e (*sav*) ulaştığı açıktır."

Hâkim ise şöyle demiştir:[5] "Hadis ilminden behresi olmayanlar bu ifadeyi, içerisinde Allah Resûlü (*sav*) zikredildiği için müsned zannederler. Hâlbuki bu müsned değil, mevkûftur." Hatîb de bu görüşe muvâfakat etmiştir. Ancak durum onların dediği gibi değildir.

[İbnü's-Salâh] şöyle der: "Biz bu görüşü benimsemiyor ve mezkûr ifadeyi "lafzen müsned olmasa da mana bakımından merfû'dur" diyerek yorumlamıştık."[6]

---

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 57-8.

2 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XII, 285. Heysemî şöyle demiştir: "Hadisin râvileri tevsîk edilmiştir ancak içlerinde ihtilâflı olanlar vardır" (*Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 49). Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî 7.

3 Mugîre b. Şu'be rivayeti için bk. Hâkim, *Ma'rife*, s. 19; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVII, 56. Aynı konu ile ilgili Enes rivayeti için bk. Bezzâr, *Müsned*, II, 421; Beyhakî, *Şuab*, II, 200; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 161; a.mlf., *Târîh*, I, 288.

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 44.

5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 146.

6 İbn Hacer şöyle demiştir: "Musannif İbnü's-Salâh özetle şu değerlendirmede bulunmuştur: Bunun iki yönü bulunmaktadır. Birincisi eylem yönüdür ki sahâbeden sâdır olması sebebiyle mevkûftur. İkincisi ise onaylama yönüdür ki, Allah Resûlü'ne nispet edilmiştir. Nitekim kapının tırnakla tıklatılmasının faydası, onun kapının çalındığını bilmesidir ve çalındığını bildiği halde bunu yapana itiraz etmemesinden bunu onayladığı sonucu çıkar. Bu durumda ilgili fiil merfû' olmaktadır. Ancak İbnü's-Salâh'ın

فإن كان في القصة تصريحٌ باطّلاعه صلى الله عليه وسلم فمرفوع إجماعاً، كقول ابن عمر: كنا نقول ورسولُ الله صلى الله عليه وسلم حيٌّ: أفضلُ هذه الأمةِ بعد نبيِّها: أبو بكر، وعمر، وعثمان، ويَسمع ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا يُنكره، رواه الطبراني في **الكبير**، والحديث في **الصحيح** بدون التصريح المذكور.

وكذا قوله أي: الصحابيّ: كنا لا نرى بأساً بكذا في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، أو: وهو فينا، أو وهو بين أظهرنا، أو كانوا يقولون، أو يفعلون، أو لا يرون بأساً بكذا في حياته صلى الله عليه وسلم ، فكلُّه مرفوع مخرَّج في كتب المسانيد.

ومن المرفوع: قول المغيرة بن شعبة: كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يَقْرعون بابه بالأظافير.

قال ابن الصلاح: بل هو أحرى باطلاعه صلى الله عليه وسلم عليه.

قال: وقال الحاكم: هذا يتوهَّمه مَن ليس من أهل الصنعة مسنَداً لذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم فيه، وليس بمسند، بل هو موقوف، ووافقه الخطيب، وليس كذلك.

قال: وقد كنّا أَخَذْناه عليه، ثم تأولْناه على أنه ليس بمسنَد لفظاً، وإنما جعلناه مرفوعاً من حيثُ المعنى.

Yine [İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: "Nitekim daha önce geçen ve lafzî olarak mevkûf olan ifadeleri de mana bakımından merfû' olarak kabul etmiştik."[1] [İbnü's-Salâh'ın ifadesi burada bitti.]

Mezkur hadisi Buhârî [ö. 256/870] *el-Edebü'l-Müfred*'inde Enes'ten rivayet etmiştir. Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] "Âlimler bunu Mugîre hadisi olarak bulmak için yoruldular ancak buna muvaffak olamadılar."

Derim ki: Allah'a hamd olsun ki çok fazla yorulmadan bu hadisi tespit ettim. Beyhakî bu hadisi *el-Medhal*'de[3] "Ebû Abdullah el-Hâfız -*Ulûmü'l-Hadîs*'inde-[4] → Zübeyr b. Abdülvâhid → Muhammed b. Ahmed ez-Zîbekî → Zekeriyya b. Yahya el-Minkarî → Asmaî → Keysân mevlâ Hişâm b. Hassân → Muhammed b. Hassân → Muhammed b. Sîrîn → Mugîre b. Şu'be" senediyle zikretmiş, ardından da Enes rivayetine işaret etmiştir.

İçerisinde Hz. Peygamber'in (*sav*) herhangi bir vasfının zikredildiği hadisler de ittifakla merfû' kabul edilmiştir.[5]

Daha önce zikredilen sözleri tâbiî birinin söylemesi ise kesinlikle merfû' sayılmamıştır.

Onların ifadeleri sahâbe zamanına izafe edilmemişse mevkûf değil, maktû'dur. Eğer sahâbe zamanına izâfe edilmişse bu durumda Irâkî'ye göre[6] iki ihtimal söz konusudur. Bunun mevkûf kabul edilmemesinin izahı ise sahâbenin takrîrinin kendisine nispet edilmeme ihtimalidir. Hz. Peygamber'in (*sav*) takririnde ise böyle bir durum yoktur.

Tâbiûnun [ashâbı kastederek] "Şöyle yaparlardı" demesi hakkında ise musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*'de "Bu ifade ümmetin tamamının değil, bir kişinin öyle davrandığını gösterir ve icmâ ehlinden nakledildiği açıklanırsa bu durumda [sahâbenin] icmâını nakletmiş olur. [Fakat icmâın] haber-i vâhidle tespitinde ihtilâf vardır" demiştir.[7]

---

ifadeleri takrîrlerin tamamının, bizzat yapanı Hz. Peygamber olmadığı gerekçesiyle mevkûf olarak isimlendirilmesinin mümkün olmasını gerektirir. Bu durumda kapının tırnakla tıklatılması hadisinin özellikle belirtilmesinin anlamı nedir?" (*en-Nüket*, II, 519).

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 44.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 347.
3 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 805. Burada Hâkim'in *el-Emâlî*'sine atıf yapılır.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 145.
5 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 338.
6 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 371.
7 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 30-1.

قال: وكذا سائر ما سبق: موقوفٌ لفظاً وإنما جعلناه مرفوعاً من حيثُ المعنى. انتهى.

والحديث المذكور: أخرجه البخاري في **الأدب** من حديث أنس، وعن شيخ الإسلام: تعب الناس في التفتيش عليه من حديث المغيرة فلم يظفروا به.

قلت: قد ظَفِرت به بلا تعب، ولله الحمد، فأخرجه البيهقي في **المدخل** قال: أخبرنا أبو عبد الله الحافظ في **علوم الحديث**، حدثني الزبير بن عبد الواحد، حدثنا محمد بن أحمد الزِّيْبقي، حدثنا زكريا بن يحيى المِنْقَري، حدثنا الأصمعي، حدثنا كيسان مولى هشام بن حسان، عن محمد بن حسان، عن محمد بن سيرين، عن المغيرة بن شعبة، فذكره، ثم أشار بعده إلى حديث أنس.

ومن المرفوع أيضاً اتفاقاً: الأحاديثُ التي فيها ذكر صفة النبي صلى الله عليه وسلم، ونحوُ ذلك.

أما قول التابعي ما تقدَّم: فليس بمرفوع قطعاً.

ثم إن لم يُضفه إلى زمن الصحابة: فمقطوع لا موقوف، وإنْ أضافه: فاحتمالان للعراقي، وجهُ المنع: أن تقرير الصحابي قد لا يُنسب إليه، بخلاف تقرير النبي صلى الله عليه وسلم.

ولو قال: كانوا يفعلون، فقال المصنف في **شرح مسلم**: لا يدلُّ على فعل جميع الأمة، بل البعضِ، فلا حجة فيه إلا أن يصرِّح بنقله عن أهل الإجماع فيكون نقلاً له، وفي ثبوته بخبر الواحد خلاف.

İkincisi: Sahâbînin şöyle demesidir: "Böyle emrolunduk" Ümmü Atıyye'nin şu ifadesi gibi: "Bayramlarda câriyeleri ve genç kızları dışarıya çıkarmakla emrolunduk. Hayızlı kadınlara ise müslümanların [bayram] namazı kıldıkları sahadan uzak durmaları emredildi." Buhârî ve Müslim bu hadisi tahrîc etmişlerdir.[1]

"Şunu yapmamız yasaklandı" Yine Ümmü Atıyye'nin şu rivayeti konuya örnek teşkil eder: "Kesin olarak haram kılınmasa da cenâzeleri takip etmemiz yasaklandı." Hadisi Buhârî ve Müslim tahrîc etmişlerdir.[2]

"Şu sünnettendir" Hz. Ali'den [ö. 40/661] nakledilen şu rivayet konuya örnek olarak zikredilebilir: "Namaz esnasında göbeğin altına gelecek şekilde bir eli diğer elin üzerine koymak sünnettendir." Bu hadisi [*Sünen*'in râvileri] İbn Dâse ve [Ebû Saîd] İbnü'l-A'râbî [ö. 341/952] nüshalarına göre Ebû Davud tahrîc etmiştir.[3]

"Bilal ezân lafızlarını ikişer kere kâmet lafızlarını birer kez okumakla emrolundu" Hadisi Buhârî ve Müslim, Enes'ten nakletmişlerdir.[4] şeklindeki ifadeleridir.

Bu ifadelere benzeyenlerin tamamı cumhurun benimsediği sahih görüşe göre merfû'dur. İbnü's-Salâh şöyle der:[5] "Bu ifadelerin zâhirleri mutlak anlamda emir ve nehiy yetkisini elinde bulundurana ve sünnetine uyulması emredilene hasredilmelidir ki, bu da Allah Resûlü'dür (*sav*)."

Daha başka âlimler şöyle demiştir:[6] Sahâbînin kastı dilde veya gelenekte yer alan bir meseleyi değil şer'î bir meseleyi açıklamaktır. Şer'î hükümler ise Kitâb, Sünnet, İcmâ ve Kıyâs'tan alınır. Sahâbenin yukarıdaki ifadelerle Kitâb'ı kastetmiş olmaları mümkün değildir. Zira Kitâb'da yer alan bilgiler insanların bileceği üzere meşhurdur. Onların icmâı kastetmiş olmaları da imkân dâhilinde değildir. Çünkü bizzat icmâ hakkında konuşan da icmâ ehlindendir ve kendisine emretmesi imkansızdır. Onlar kıyâsı da kastetmemişlerdir çünkü kıyâsta bir emir söz konusu değildir. Bu durumda onların Allah Resûlü'nün sünnetini kastettikleri açığa çıkmaktadır.

1 Buhârî, Salât 2; Müslim, Salâtü'l-îdeyn 10-12.
2 Buhârî, Cenâiz 29; Müslim, Cenâiz 34.
3 Ebû Davud, Salât 117-118.
4 Buhârî, Ezân 2; Müslim, Salât 2.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 43.
6 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 137-9; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 520.

الثاني: قول الصحابي: أُمِرنا بكذا كقول أم عطية: أُمِرنا أنْ نُخْرِج في العيدين العَواتِق وذواتِ الخُدور، وأُمِرَ الحُيَّض أن يَعْتَزِلن مصلَّى المسلمين، أخرجه الشيخان.

أو: نهينا عن كذا كقولها أيضاً: نُهينا عن اتّباع الجنائز ولم يُعْزَم علينا، أخرجاه أيضاً.

أو: من السنة كذا كقول عليّ: من السنة وضعُ الكفِّ على الكف في الصلاة تحت السُّرَّة، رواه أبو داود في رواية ابنِ داسَهْ، وابنِ الأعرابي.

أو: أُمِر بلال أن يَشْفَع الأذان ويُوتِر الإقامة، أخرجاه عن أنس.

وما أشبهَه، كلُّه مرفوع على الصحيح الذي قاله الجمهور قال ابن الصلاح: لأن مطلَق ذلك ينصرِف بظاهره إلى مَن له الأمر والنهي ومن يجب اتباع سُنته، وهو رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وقال غيره: لأن مقصود الصحابي بيانُ الشرعِ لا اللغةِ ولا العادةِ، والشرعُ يُتَلَقَّى من الكتاب والسنة والإجماع والقياس، ولا يصح أن يريد أمر الكتابِ، لكون ما في الكتاب مشهوراً يعرفه الناس، ولا الإجماعِ، لأن المتكلِّم بهذا من أهل الإجماع، ويستحيل أمرُه نفسَه، ولا القياسِ إذ لا أمر فيه، فتعيَّن كونُ المراد أمرَ الرسول.

Bu ifadelerin başka bir merciin, örneğin Kur'ân'ın, icmâın, bazı halîfelerin veya istinbâtın emretmiş olması ya da başka birinin sünnetini kastetmesi ihtimalinden dolayı merfû' olmadığı da söylenmiştir.[1]

Bunun uzak bir ihtimal olduğu ve bu konuda aslolanın ilki olduğu dile getirilerek buna cevap verilmiştir.

Çünkü Buhârî'nin *Sahîh*'inde "İbn Şihâb → Sâlim b. Abdullah b. Ömer → babası" senediyle nakledilen ve İbn Ömer'in Haccâc ile arasında geçen konuşmada şu ifade geçmektedir: "Eğer sünnete uymak istiyorsan namazı erken kıl." İbn Şihâb, Sâlim'e "Allah Resûlü (*sav*) de böyle mi yaptı?" diye sorunca, Sâlim şu cevabı vermiştir: "Bu ifadeyle sadece [Hz. Peygamber'in] sünnetini kastederler."[2] Medîneli yedi fakîhten [*fukahâ-i seb'a*] biri ve tâbiûn neslinin hâfızlarından olan Sâlim'in sahâbeden yaptığı bu nakle göre sünnet kelimesini mutlak olarak kullandıkları zaman onunla sadece Hz. Peygamber'in (*sav*) sünnetini kastederlerdi.

Bazılarının "Eğer bu ifadeler merfû' ise neden 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur' demiyorlar?" şeklindeki sözlerine ise şöyle cevap verilebilir: Onlar kaygıları ve ihtiyatları dolayısıyla böyle bir konuda kesin ifade kullanmamışlardır.

Nitekim Ebû Kılâbe'nin Enes'ten naklettiği şu rivayet bunu göstermektedir: "Erkek, dul bir hanımın üzerine bakire bir hanımı aldığı zaman onun yanında yedi gün kalması sünnettendir."[3] Ebû Kılâbe şöyle demiştir: "Eğer isteseydim 'Enes'in Hz. Peygamber'den (*sav*) merfû' olarak naklettiğine göre' derdim." O bu ifadesi ile "Deseydim yalan söylememiş olurdum" demiş olmaktadır. Çünkü Enes'in "sünnettendir" şeklindeki ifadesi bu manaya gelmektedir. Ancak Ebû Kılâbe'nin bunu sahâbînin ifadesiyle nakletmesi daha münasiptir.

Bazı âlimler buradaki ihtilâfı Ebû Bekir es-Sıddîk dışındaki kimselerle kayıtlamışlardır. Çünkü onun böyle bir ifadeyi kullanması durumunda o ifadenin merfû' olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur.[4]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 45.
2 Buhârî, Hac 90. Buhârî'deki lafız "[Hz. Peygamber'in] sünnetine uyarlar" şeklindedir.
3 Buhârî, Nikâh 102; Müslim, Radâ' 44.
4 Bu görüşü İbnü'l-Esîr *Câmi'u'l-Usûl*'ün mukaddimesinde nakletmiştir (I, 94). Ayrıca İbn Hacer "bu görüş doğrudur" demiştir (*en-Nüket*, II, 521).

وقيل: ليس بمرفوع لاحتمال أن يكون الآمرُ غيرَه، كأمر القرآن، أو الإجماع، أو بعض الخلفاء، أو الاستنباط، وأن يريد سنةَ غيره.

وأُجيبَ: بِبُعْد ذلك، مع أن الأصل الأول.

وقد روى البخاري في **صحيحه** في حديث ابن شهاب، عن سالم بن عبد الله بن عمر، عن أبيه، في قصته مع الحَجَّاج حين قال له: إن كنتَ تُريد السنةَ فهجِّر بالصلاة، قال ابن شهاب: فقلتُ لسالم: أَفَعَله رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فقال: وهل يَعْنُون بذلك إلا سنته؟! فنقلَ سالم ـ وهو أحدُ الفقهاء السبعة من أهل المدينة، وأحدُ الحفاظ من التابعين ـ عن الصحابة أنهم إذا أطلقوا السنةَ لا يريدون بذلك إلا سنةَ النبي صلى الله عليه وسلم.

وأما قول بعضهم: إن كان مرفوعاً فلمَ لا يقولون فيه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فجوابه: أنهم تركوا الجزم بذلك تورّعاً واحتياطاً.

ومن هذا: قول أبي قِلاَبة، عن أنس: من السنة إذا تزوّج البكرَ على الثيِّب أقام عندها سبعاً. أخرجاه، قال أبو قِلاَبة: لو شئتُ لقلتُ: إن أنساً رفعه إلى النبي صلى الله عليه وسلم، أيْ: لو قلتُ، لم أَكذِب، لأن قوله «من السنة» هذا معناه، لكنْ إيراده بالصيغة التي ذكرها الصحابي أولى.

وخصَّص بعضهم الخلاف بغير الصدِّيق، أما هو فإنْ قال ذلك فمرفوع بلا خلاف.

Derim ki: Bu konuda Hz. Ebû Bekir dışındaki sahâbîler hakkında hemen karar verilmemesinin gerekliliğini İbn Ebû Şeybe'nin [ö. 235/849] *el-Musannef*'indeki Hanzale es-Sedûsî'nin Enes'ten naklettiği rivayet de desteklemektedir. Burada Enes şöyle der: "Kırbacın ucunun kesilmesi, iki kaya arasında ezilmesi, ondan sonra [cezalı kişinin] o kırbaçla dövülmesi emredilirdi." Hanzale, Enes'e "Bu kimin zamanında olurdu?" diye sorunca Enes "Ömer b. el-Hattâb zamanında" cevabını verdi.[1]

Öte yandan sahâbînin "Allah Resûlü (*sav*) bize emretti" gibi bir ifadeyle emri veren kişiyi açıklaması da mümkündür. Böyle bir durum olduğunda herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Ancak Davud [ez-Zâhirî] [ö. 884/270] ve bazı kelamcıların, rivayetin lafzı birebir nakledilinceye kadar bunun delil olmayacağını ifade ettikleri nakledilmiştir.[2] Bu, zayıf hatta geçersiz bir görüştür. Çünkü sahâbîler âdil ve lisanı bilen kimselerdir. Böyle bir şeyi araştırmaksızın mutlak anlamda kullanmazlar.

Bulkînî şöyle der:[3] "Bu sünnettendir" sözünün hükmüne şunlar da dahildir: İbn Abbâs'ın temettü' haccı hakkında söylediği 'Ebü'l-Kâsım'ın sünneti';[4]

Amr b. el-Âs'ın ümmü'l-veled'in iddeti konusunda Ebû Davud'un rivayet ettiği[5] 'Peygamberimizin sünneti konusunda kafamızı karıştırmayın!' ifadesi;

Hz. Ömer'in mesh konusunda 'Sünnete uygun amel ettin' -ki Dârekutnî bunu *Sünen*'inde sahîh kabul etmiştir-[6] şeklindeki ifadesi.

1 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 530.

2 Bu talep, ifadeyi işitmesi ve aslında öyle olmadığı halde onu emir ya da nehiy zannetmesi ihtimalinden dolayıdır (İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 522).

3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 199. Buradaki çeviri Bulkînî metni dikkate alınarak yapılmıştır. Zira alıntıdaki takdim-tehirler *Tedrîb* metninin anlaşılmasını zorlaştırmıştır [çevirenin notu].

4 Ebû Hamza Nasr b. İmrân şöyle demiştir: Temettu yaptım ancak insanlar bana bunu yasakladılar. İbn Abbâs'a giderek bunu sordum. Bana bunu yapmamı emretti. Sonrasında eve dönüp uyudum. Rüyamda biri gelip "umren makbul, haccın mebrûr olsun" dedi. Gördüğüm rüyayı İbn Abbâs'a anlattım. "Allahu Ekber! İşte Ebü'l-Kâsım'ın sünneti" dedi (Buhârî, Hac 102; Müslim, Hac 204).

5 Ebû Davud, Talâk 46-48; İbn Mâce, Talâk 33.

6 Ukbe b. Âmir el-Cühenî şöyle demiştir: Şam'dan Medîne'ye gitmek üzere yola çıktım. Ömer b. el-Hattâb'ın yayına girdim. Bana ayaklarımı ne zaman meste soktuğumu sordu. "Cuma günü" dedim. "Onları hiç çıkardın mı" diye sordu. "Hayır" cevabını verdim. Bunun üzerine "sünneti buldun" dedi (İbn Mâce, Tahâret 87; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 80; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 280; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 196).

قلت: ويؤيد الوقفَ في غيره: ما أخرجه ابن أبي شيبة في **المصنف** عن حنظلةَ السَّدوسي قال: سمعت أنس بن مالك يقول: كان يؤمر بالسَّوط فتُقطع ثمرتُه، ثم يُدقُّ بين حَجَرين، ثم يُضرب به، فقلت لأنس: في زمان مَن كان هذا؟ قال: في زمان عمر بن الخطاب.

فإنْ صرَّح الصحابي بالآمر كقوله: أَمَرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم: فلا خلاف فيه، إلا ما حُكي عن داودَ وبعضِ المتكلمين أنه لا يكون حجةً حتى يُنقل لفظه، وهذا ضعيف، بل باطل، لأن الصحابي عدلٌ عارف باللسان، فلا يُطلِق ذلك إلا بعد التحقق.

قال البُلقيني: وحكم قوله «من السنة»: قولُ ابن عباس في مُتْعة الحج: «سنةُ أبي القاسم».

وقولُ عَمرو بن العاص في عِدَّة أم الولد: «لا تُلَبِّسُوا علينا سنةَ نبينا»، رواه أبو داود.

وقول عُمر في المسح: «أصبتَ السنة»، صححه الدارقطني في «سننه».

[Bulkînî] şöyle demiştir: Bunların merfû‘ hadise yakınlığı kısım kısımdır. Onların merfû‘ rivayete en yakın olanı “Ebü’l-Kâsım’ın sünneti”, ondan sonra “Peygamberimizin sünneti”, son olarak “Sünnete uygun amel ettin” ifadesidir.

Sahâbînin, yukarıda geçen ifadeleri Allah Resûlü’nün (*sav*) hayatında veya ondan sonra söylemiş olması arasında herhangi bir fark yoktur.

Eğer bir tâbiî bu tarz bir ifade kullanacak olursa İbnü’s-Sabbâğ *el-Udde*’sinde bunun mürsel olduğunu belirtir.

[İbnü’s-Sabbâğ] böyle bir ifadeyi Saîd b. el-Müseyyeb [ö. 94/713] söylediği zaman bunun delil olup olmayacağına dair iki görüş olduğunu nakletmiştir.[1] Gazzâlî’ye [ö. 505/1111] göre[2] konu hakkında birbirine tercih edilme imkanı olmayan iki ihtimal vardır: Mevkûf mu, yoksa mürsel olarak nakledilmiş merfû‘ bir rivayet mi? Benzer şekilde onların “Bu sünnettendir” şeklindeki sözlerinde de iki ihtimal vardır. Musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*’de ve daha başka eserlerinde bunları nakledip doğrusunun mevkûf olduğunu belirtmiştir.[3] Dâvûdî [ö. 427/1035] ise [Şâfiî’ye ait] eski görüşün merfû‘ kabul etme yönünde olduğunu nakletmiştir.

Tekmile:

Aynı şekilde sahâbî tarafından nakledilen ve benzeri rey ile söylenemeyecek olan, ictihâd edilecek konulardan olmayan ifadeler de merfû‘dur; bunların [Hz. Peygamber’den] işitilmiş olduğu kabul edilir. Râzî -*el-Mahsûl*’de- ve hadis imamlarının çoğu bunu kesin bir dille ifade etmiştir.[4] Hâkim bu konuyla ilgili olarak kitabında “Senedi[nin Baş Tarafı] Zikredilmemiş Müsned Rivayetleri Bilmek” başlıklı bir konuya yer vermiş[5] ve buna örnek olarak İbn Mes‘ûd’un şu rivayetini zikretmiştir: “Bir sihirbaz ya da kâhine giden Muhammed’e indirilmiş olanı inkar etmiş olur.”[6]

İbn Abdülber, konusu merfû‘ rivayetler olmasına rağmen kitabı *et-Takassî*’de bu tarz hadislere yer vermiştir. Sehl b. Ebû Hasme’nin korku namazı ile ilgili rivayeti bunlardandır.[7]

---

1 Bikâî, *en-Nüketü’l-Vefiyye*, I, 352.
2 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 131.
3 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 31; a.mlf., *el-Mecmû‘*, I, 60.
4 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 449.
5 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 154-5;
6 Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VIII, 136; Bezzâr, *el-Müsned*, V, 256; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, IX, 280.
7 İbn Abdülber, *et-Takassî*, s. 220. Sehl b. Ebû Hasme hadisi Buhârî’nin *Sahîh*’inde mevsûl olarak yer alır (Megâzî 32).

قال: وبعضها أقرب من بعض، وأقربها للرفع «سنة أبي القاسم»، ويليها «سنة نبينا»، ويلي ذلك «أصبتَ السنة».

ولا فرق بين قوله أي: الصحابيِّ ما تقدم في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، أو بعده.

أما إذا قال ذلك التابعي: فجزمَ ابنُ الصباغ في **العُدَّة** أنه مرسل.

وحكى فيه إذا قاله ابن المسيب وجهين: هل يكون حجة أو لا؟.

وللغزالي فيه احتمالان بلا ترجيح: هل يكون موقوفاً، أو مرفوعاً مرسلاً؟، وكذا قوله: من السنة، فيه وجهان، حكاهما المصنف في **شرحِ مسلم** وغيرِه، وصحح وقفه، وحكى الداوديُّ الرفعَ عن القديم.

تكملة:

من المرفوع أيضاً: ما جاء عن الصحابي ومثلُه لا يقال من قِبَل الرأي، ولا مجال للاجتهاد فيه، فيحمل على السماع، جزم به الرازي في **المحصول**، وغير واحد من أئمة الحديث، وترجم على ذلك الحاكم في كتابه: معرفة المسانيد التي لا يُذكر سندها، ومثّله بقول ابن مسعود: «مَن أتى ساحراً أو عرّافاً فقد كفر بما أُنزل على محمد».

وقد أدخل ابن عبد البر في كتابه **التقصّي** عدة أحاديث من ذلك، مع أن موضوع الكتاب للمرفوعة، منها حديث سَهْل بن أبي حَثْمة في صلاة الخوف.

O *et-Temhîd*'de de şöyle demiştir: "Bu hadis Sehl'in sözü olarak nakledilmişse de bu tarz bir şey rey ile söylenmez."[1]

Irâkî bu ifadeyi nakledip bunun Ehl-i kitâb'dan bilgi almayan sahâbîler için geçerli olacağına işaret etmektedir.[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] de *Şerhu'n-Nuhbe*'de[3] kesin bir ifadeyle bu görüşü [yani onların merfû' hükmünde olduklarını] benimseyerek yaratılışın başlangıcı ve diğer peygamberlerin anlatıları gibi geçmişe, fiten, melâhim ve kıyâmet ahvâli gibi geleceğe ilişkin haberleri, yapılması ile özel bir sevap elde edilen ya da ceza terettüp eden fiilleri buna örnek olarak zikretmiştir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[4] Aynı şekilde ictihâd ederek ortaya konulması mümkün olmayan fiilleri de bu kabildendir. Bu durum Şâfiî'nin, Hz. Ali'nin küsuf namazı esnasında her rükûda ikiden fazla rükû yapması bağlamında dile getirdiği gibi,[5] o sahâbînin nezdinde Hz. Peygamber'den (*sav*) gelen bir bilgi olduğunu gösterir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[6] "Kim yevm-i şek'te oruç tutarsa Ebü'l-Kâsım'a isyan etmiş olur"[7] ifadesinde olduğu gibi herhangi bir eylemin Allah'a veya resûlüne itaat ya da günah olduğuna ilişkin sahâbî sözleri de aynı bağlamda değerlendirilir.

Zerkeşî de *Muhtasar*'ında İbn Abdülber'den naklen bu görüşü benimsemiştir.

Bulkînî ise şöyle demiştir:[8] Doğruya yakın olan bunun merfû' olmamasıdır. Zira temel kuralların zâhirinden hareketle bir şeyin günah olduğu kanaatine varılması mümkündür. İbn Abdülber'in nakledip reddettiğine göre [Bulkînî]'den önce Ebü'l-Kâsım [Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfıkî] el-Cevherî [ö. 381/992] de bu görüşü benimsemiştir.

1 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXIII, 165.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 62.
3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 104.
4 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 105.
5 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 330.
6 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 108.
7 Bu ifade Ammâr b. Yâsir'e aittir. Buhârî bu rivayete eserinin Savm bölümünde "Hz. Peygamber'in 'Hilâli gördüğünüz zaman oruç tutun…' şeklindeki ifadesi" başlığı altında ta'lîkan yer vermiştir. Ayrıca bk. Ebû Davud, Sıyâm 10; Tirmizî, Savm 3; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 424.
8 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 200.

وقال في **التمهيد**: هذا الحديث موقوف على سهل، ومثلُه لا يقال من قِبَل الرأي.

نَقَل ذلك العراقي، وأشار إلى تخصيصه بصحابيّ لم يأخذ عن أهل الكتاب.

وصرح بذلك شيخ الإسلام في **شرح النخبة** جازماً به، ومثَّله بالإخبار عن الأمور الماضية: من بدء الخلق وأخبار الأنبياء، والآتية: كالملاحم والفتن، وأحوال يوم القيامة، وعمّا يحصل بفعله ثوابٌ مخصوص أو عقاب مخصوص.

قال: ومن ذلك: فعلُه ما لا مجال للاجتهاد فيه، فينزَّل على أن ذلك عنده عن النبي صلى الله عليه وسلم، كما قال الشافعي في صلاة عليّ في الكسوف في كل ركعة أكثر من ركوعين.

قال: ومن ذلك: حكمُه على فعلٍ من الأفعال بأنه طاعة لله أو لرسولِهِ، أو معصية، كقوله: من صام يوم الشك فقد عصى أبا القاسم.

وجزم بذلك أيضاً الزركشيُّ في **مختصره** نقلاً عن ابن عبد البر.

وأما البُلقيني فقال: الأقرب أن هذا ليس بمرفوع، لجواز إحالة الإثم على ما ظهر من القواعد، وسبقه إلى ذلك أبو القاسم الجوهري، نقله عنه ابن عبد البر وردَّه عليه.

Üçüncüsü: Bir hadisin rivayetinde sahâbînin ismi geçerken "ref' ederdi [yerfe'uhû]" ya da "hadisi ref' etti", "iletirdi", "ulaştırırdı" gibi ifadelerin bulunması Örneğin İbn Abbâs şöyle demiştir: "Şifa üç şeydedir: Bal şerbeti, hacamat yapanın bıçak vurması, ateşin dağlaması." O, hadisi ref' etmiştir. Buhârî bu rivayete eserinde yer vermiştir.[1]

Keza Mâlik'in *el-Muvatta*'da Ebû Hâzim'den rivayet ettiğine göre Sehl b. Sa'd şöyle demiştir: "İnsanlar namazda sağ elini sol kolunun üzerine koymakla emrolundular. Ebû Hâzim 'Bildiğim kadarıyla o, hadisi [Hz. Peygamber'e] ulaştırırdı' demiştir."[2]

A'rec'in Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği ve onun da [Hz. Peygamber'e] ulaştırdığı şu hadis de böyledir: "İnsanlar Kureyş'e uyarlar." Buhârî ve Müslim bu rivayeti nakletmişlerdir.[3]

Veya A'rec'in Ebû Hüreyre'den naklettiği "Küçük gözlü bir kavim ile savaşacaksınız" hadisinde olduğu gibi "rivayet olarak" ifadesi Bu rivayeti Buhârî ve Müslim eserlerine almışlardır.[4] Bunların tamamı ve benzerleri -ki İbn Hacer[5] bu konuda "Rivayet eder" veya "geçmiş zaman kipiyle rivayet etti" ifadelerini zikretmiştir- ehl-i ilim nazarında merfû'dur.

Bir tâbiînin "ref' ederdi [yerfe'uhû]" veya zikredilen diğer lafızları söylediği nakilediliyorsa, bu rivayet merfû' mürsel bir rivayettir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[6] "Hz. Peygamber'in (*sav*) ref' etmesi durumunda bunun hükmünün ne olacağı hakkında görüş bildirilmemiştir." Ben buna Bezzâr'ın [ö. 292/905] *el-Müsned*'inde bir örnek tespit ettim. Bu şekilde Hz. Peygamber (*sav*), O'ndan yani Rabbinden rivayette bulunduğu zaman bu rivayet kudsî hadisler içerisinde mütalaa edilir.[7]

Tekmile:

Bir ifadenin söyleyenini bırakarak sadece ifadeyle yetinmek de böyledir. Örneğin İbn Sîrîn'in naklettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Dedi ki: Eslem, Gıfâr ve bir şey daha Müzeyne'dendir…" hadis devam etmektedir.[8]

---

1 Buhârî, Tıb 3.
2 Mâlik, Kasru's-salât 15.
3 Buhârî, Menâkıb 1; Müslim, İmâre 1.
4 Buhârî, Cihâd 95; Müslim, Fiten 64.
5 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 105.
6 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 349.
7 İbn Hacer şöyle demektedir: "Derâverdî'nin Amr → Saîd el-Makburî → Ebû Hüreyre senediyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü ref' ederek şöyle buyurmuştur: 'Müminin her hali benim nazarımda hayırdır. Ben onun canını alırken dahi o bana hamdeder.' Bu, râvileri ehl-i sıdk olan hasen bir hadistir" (bk. *en-Nüket*, II, 538-9).
8 Buhârî, Menâkıb 12.

الثالث: إذا قيل في الحديث عند ذكر الصحابي: يرفعه أو: رفعَ الحديث **أو: ينميه، أو: يبلغ به** كقول ابن عباس: «الشفاء في ثلاثة: شَرْبةِ عسل، وشَرْطة مِحْجَم، وكَيَّة نار»، رَفَع الحديث، رواه البخاري.

وروى مالك في **الموطأ** عن أبي حازم، عن سهل بن سعد قال: كان الناس يؤمرون أن يضع الرجل يده اليمنى على ذراعه اليسرى في الصلاة. قال أبو حازم: لا أعلم إلا أنه يَنْمِي ذلك.

وكحديث الأعرج، عن أبي هريرة، يبلغ به: «الناسُ تَبَع لقريش»، أخرجاه.

أو روايةً، كحديث الأعرج، عن أبي هريرة روايةً: «تُقاتلون قوماً صغارَ الأعين» أخرجه الشيخان. **فكلُّ هذا وشِبْهِهِ** قال شيخ الإسلام: ك: يرويه، ورواه، بلفظ الماضي **مرفوعٌ عند أهل العلم.**

وإذا قيل عند التابعي: يرفعه أو سائرُ الألفاظ المذكورة **فمرفوع مرسل.**

قال شيخ الإسلام: ولم يذكروا ما حكمُ ذلك لو قيل: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال، وقد ظفِرتُ لذلك بمثالٍ في **مسند** البزار عن النبي صلى الله عليه وسلم يرويه. أي: عن ربه عز وجل، فهو حينئذ من الأحاديث القدسية.

تكملة:

ومن ذلك: الاقتصار على القول مع حذف القائل، كقول ابن سيرين، عن أبي هريرة قال: قال: «أسلمُ وغفارٌ وشيءٌ من مُزَينة..» الحديثَ،

Hatîb şöyle demiştir:[1] "Ancak bu, Basralılara özel bir ıstılâhtır." Öte yandan o, İbn Sîrîn'in "Ebû Hüreyre'den nakletmiş olduklarımın tamamı merfû'dur" dediğini rivayet etmiştir.

Fayda:

Kadı Ebû Bekir el-Mervezî'nin [ö. 292/905] *Kitâbü'l-İlm*'de "Kavârîrî → Bişr b. Mansûr" senediyle rivayet ettiğine göre İbn Ebû Ravvâd şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre Ömer b. Abdülazîz hadis hakkında "rivayet" ifadesinin kullanılmasını hoş karşılamaz ve "Rivayet sadece şiirdir" derdi.

Yine aynı senedle nakledildiğine göre İbn Ebû Ravvâd şöyle demiştir: Nâfi' bana [hadis için] "rivayet" demeyi yasaklamıştı. Bazen unutup da "rivayet" demişsem bana bakardı, ben de "unuttum" derdim.

Sahâbe tefsirinin merfû' olduğunu kabul eden kimselerin kanaatine gelince ki Hâkim bu görüştedir ve *el-Müstedrek*'te şöyle demiştir: "Hadis ilmine tâlip olan kimse bilmelidir ki, vahye ve vahyin iniş sürecine şahitlik etmiş olan sahâbenin tefsiri Şeyhayn'a göre müsned hadistir."[2] böyle bir durum, âyetin nüzûl sebebi örneğin Câbir şöyle demiştir: Yahûdîler 'Eğer kişi, hanımına [ters ilişkiye girmemek şartıyla] arkadan yaklaşırsa çocuk şaşı olur' derlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ '*Hanımlarınız sizin tarlanızdır*'[3] âyetini indirdi." Hadisi [Buhârî ve] Müslim nakletmiştir.[4]

Veya ancak Hz. Peygamber'den (*sav*) alınmış olması mümkün olan ve hakkında şahsî kanaat belirtilemeyecek olan buna benzer şeylere ilişkin olduğunda söz konusudur. Bunun dışındakiler ise mevkûftur.

Derim ki: Tâbiûn tabakası hakkında da durum böyledir. Ancak onlardan nakledilen merfû' rivayet, mürsel kabul edilmektedir.

Faydalar:

Birincisi: Musannif [Nevevî]'nin, İbnü's-Salâh ve onlara uyanlar gibi, Hâkim'in sözünü daraltarak aktardığı şeyleri [aslında] Hâkim *Ulûmü'l-Hadîs*'inde açıkça ve şöyle dile getirmiştir:[5] Bize Ahmed b. Kâmil'in senedli olarak Ebû Hüreyre'den naklettiği "*Derileri sürekli kavurur*"[6] âyeti hakkındaki şu rivayet mevkûflar içerisinde değerlendirilir:

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 418-9.
2 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 258.
3 el-Bakara 2/223.
4 Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân (Bakara) 39; Müslim, Nikâh 117.
5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 148.
6 el-Müddessir 74/29.

قال الخطيب: إلا أن ذلك اصطلاح خاصّ بأهل البصرة، لكنْ رَوَى عن ابن سيرين أنه قال: كل شيء حدَّثتُ عن أبي هريرة فهو مرفوع.

فائدة:

أخرج القاضي أبو بكر المروزي في **كتاب العلم** قال: حدثنا القَوَاريري، حدثنا بشر بن منصور، حدثنا ابن أبي رَوَّاد قال: بلغني أن عمر بن عبد العزيز كان يكره أن يقول في الحديث: روايةً، ويقول: إنما الروايةُ: الشعرُ.

وبه إلى ابن أبي رَوَّاد قال: كان نافع ينهاني أن أقول: روايةً، قال: فربما نسيت فقلت: روايةً، فينظر إليَّ، فأقول: نسيت.

وأما قول من قال: تفسير الصحابي مرفوع وهو الحاكم قال في **المستدرك**: ليعلم طالبُ الحديث أن تفسير الصحابي الذي شهد الوحي والتنزيل، عند الشيخين حديث مسند: **فذاك في تفسيرٍ يتعلق بسبب نزولِ آيةٍ**، كقول جابر: كانت اليهود تقول: مَنْ أتى امرأته من دُبُرها، في قُبُلها جاء الولد أحولَ، فأنزل الله تعالى: ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ﴾ الآيةَ [البقرة: ٢٢٣]، رواه مسلم.

أو نحوِه مما لا يُمكن أن يُؤخَذ إلا عن النبي صلى الله عليه وسلم، ولا مدخل للرأي فيه. **وغيرُه موقوف**.

قلت: وكذا يقال في التابعي إلا أن المرفوع من جهته مرسل.

فوائد:

الأولى: ما خَصص به المصنِّف ـ كابن الصلاح ومَنْ تبِعهما ـ قولَ الحاكم، قد صرح به الحاكم في **علوم الحديث**، فإنه قال: ومِن الموقوفات: ما حدثناهُ أحمد بن كامل، بسنده، عن أبي هريرة في قوله تعالى ﴿لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ﴾ [المدثر: ٢٩] قال:

“Kıyâmet günü cehennem onları karşılar ve onlara bir ateş gönderir, o ateş kemik üzerine et bırakmaz.”[1]

[Hâkim] şöyle demiştir: “Sahâbenin tefsirine dair bu ve benzeri rivayetler mevkûf rivayetler içerisinde değerlendirilir. Bizim ‘Sahâbenin tefsiri müsneddir’ şeklindeki ifademiz ise bunun dışındaki konularla ilgilidir.” [Hâkim] bu ifadelerinin ardından yahûdîlerle ilgili Câbir rivayetini nakleder ve şöyle der: “Bu ve benzeri rivayetler mevkûf değil, müsneddir. Çünkü vahye ve vahyin iniş sürecine şahitlik eden bir sahâbî bir Kur’ân âyetinin muayyen bir konu hakkında nâzil olduğunu bildirmektedir. Bu müsned bir hadistir.” [Hâkim’in ifadesi burada bitti.]

Hâkim *el-Müstedrek* adlı eserinde [sahâbenin tefsirinin müsned olduğunu] mutlak olarak zikretmiş, *Ulûmü’l-Hadîs*’te ise buna bazı kayıtlar getirmiştir. İnsanlar ise onun zikrettiği bu kayıtları dikkate almışlardır. Sanıyorum onu *el-Müstedrek*’te ifadeleri genellemeye iten şey sahîh hadislerin tamamını derlemeyi arzulamasıdır. Öyle ki bundan dolayı merfû‘luk şartını taşımayan rivayetlere dahi yer vermiştir. Şu var ki onun eserindeki rivayetlerin büyük çoğunluğu birinci duruma örnek teşkil etmektedir. Bana göre onun Ebû Hüreyre’den naklettiği rivayet mevkûf değildir. Nitekim daha önce ifade edildiği üzere âhiret ahvâline giren ve hakkında şahsi kanaatle yorumda bulunulamayacak olan haberler merfû‘ kabilindendir.

İkincisi: Bazı âlimlerin sebeb-i nüzûl rivayetlerinin merfû‘ olduğunu belirtmeleri hakkında Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der: Râvinin nüzûl sebebi hakkında çıkarımda bulunması ihtimali, bu görüşün mutlak olarak zikredilmesine gölge düşürür. Nitekim Zeyd b. Sâbit’in [ö. 45/665?] “[Âyette zikredilen] vustâ, öğle namazıdır” şeklindeki hadisinde durum böyledir.[2] Bu ifadeyi [İbn Hacer’in] kendi elyazısından naklettim.

Üçüncüsü: Hz. Peygamber’den (*sav*) ve sahâbeden tefsir hakkında nakledilen rivayetler üzerine eğildim ve bu konuda on binden fazla hadis içeren hacimli bir kitap derledim.[3]

1 Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, IX, 144; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 363; V, 93 (Ebû Hüreyre’den merfû‘ olarak). Ancak İbn Receb şöyle demiştir: “Merfû‘ olarak münkerdir.” Münzirî mevkûf tarîk hakkında “bu daha sahîhtir” demiştir.

2 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 244; Taberî, *Tefsîr*, II, 561; Mâlik, I, 139; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 577. Ancak Tahâvî rivayeti, Zeyd’in yorumunun istinbat kabilinden olmadığını aksine merfû‘ olduğunu göstermektedir (*Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I, 167).

3 Süyûtî *Tercümânü’l-Kur’ân* adlı eserine işaret etmektedir. Bu müsned rivayetlere yer veren bir tefsirdir.

«تَلْقاهم جهنمُ يوم القيامة فتلفَحهم لفحةً فلا تتركُ لحماً على عَظْمٍ».

قال: فهذا وأشباهه يُعدُّ في تفسير الصحابة مِن الموقوفات، فأما ما نقول: إن تفسير الصحابة مسنَد فإنما نقوله في غير هذا النوع، ثم أورد حديث جابر في قصة اليهود، وقال: فهذا وأشباهُه مسند ليس بموقوف، فإن الصحابي الذي شهد الوحي والتنزيل فأخبر عن آية من القرآن أنها نزلتْ في كذا، فإنه حديثٌ مسند. انتهى.

فالحاكم أطلق في **المستدرك**، وقيَّد في **علوم الحديث**، فاعتمد الناسُ تخصيصه، وأظن أن ما حمله في **المستدرك** على التعميم الحرصُ على جمع الصحيح، حتى أورد ما ليس من شرط المرفوع، وإلا ففيه من الضرب الأول الجمّ الغفير، على أني أقول: ليس ما ذكره عن أبي هريرة من الموقوف، لِمَا تقدم من أن ما يتعلق بذكر الآخرة، وما لا مدخل للرأي فيه: من قَبيل المرفوع.

الثانية: ما ذكروه من أن سبب النزول مرفوع: قال شيخ الإسلام: يعكِّر على إطلاقه ما إذا استنبط الراوي السببَ، كما في حديث زيد بن ثابت: أن الوسطى هي الظهر، نقلتُه من خطّه.

الثالثة: قد اعتنيتُ بما ورد عن النبي صلى الله عليه وسلم في التفسير وعن أصحابه، فجمعت في ذلك كتاباً حافلاً فيه أكثر من عشرة آلاف حديث.

Dördüncüsü: Anlaşıldığı üzere sünnet söz, fiil ve takrîrdir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bunu sarîh ve hükmî olmak üzere iki kısım ayırmıştır.[1]

Merfû‘ rivayetin kavlî olarak sarîh olması sahâbînin "Allah Resûlü (*sav*) buyurdu", "Bize haber verdi", "İşittim" şeklindeki ifadeleri ile tespit edilir.

Hükmî olarak ise, sahâbînin şahsî kanaat belirtemeyeceği konulardaki ifadelerdir.

Merfû‘ rivayetin fiilî olarak sarîh olması "Yaptı", "Onun şöyle yaptığını gördüm" gibi ifadelerle tespit edilebilir.

Üstadımız Şümünnî "hükmen merfû‘ bir fiil olamaz" demiştir.[2] Buna örnek olarak Şeyhülislâm [İbn Hacer] daha önce de zikredilen Hz. Ali'nin küsuf namazı hakkındaki rivayetine yer vermiştir.[3]

Üstadımız [Şümünnî] şöyle demiştir:[4] Hz. Ali nezdinde Hz. Peygamber'den (*sav*) gelen bir bilginin olması, onun bizzat Hz. Peygamber'in fiili olduğu anlamına gelmez. Zira bu bilginin Hz. Peygamber'in bir sözü olması da mümkündür.

Sarîh takrîr, sahâbînin "Onun (*sav*) huzurunda şöyle yaptım veya şöyle yapıldı" şeklinde ifadeler kullanması suretiyle tespit edilebilir.

Hükmen takrir olmasına ise daha önce geçen Mugîre rivayeti örnek olarak verilebilir.

Bunun yanı sıra Süyûtî'nin Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûndan nakledilen ifadeleri derleyen ve isnâdları hazfedilmiş, hadis kaynakları gösterilmiş *ed-Dürru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* adlı bir tefsiri daha bulunmaktadır. *Tercümânü'l-Kur'ân*'ın henüz herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 103.

2 Şümünnî bunu babasından nakletmiştir. İfadenin tamamı "sarîh merfû‘ da olmaz" şeklindedir (*el-Âli'r-Rütbe*, s. 246).

3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 105.

4 Şümünnî, *el-Âli'r-Rütbe*, s. 246.

الرابعة: قد تقرر أن السنة قول وفعل وتقرير، وقَسَمها شيخ الإسلام إلى صريح وحكم.

فمثالُ المرفوعِ قولاً صريحاً: قولُ الصحابي: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، وحدثنا، وسمعت.

وحكماً: قوله ما لا مدخل للرأي فيه.

والمرفوع من الفعل صريحاً قوله: فَعَل، أو رأيته يفعل، قال شيخنا الإمام الشُمُنِّي: ولا يتأتّى فعلٌ مرفوعٌ حكماً، ومثّله شيخ الإسلام بما تقدَّم عن عليّ في صلاة الكسوف.

قال شيخنا: ولا يلزم من كونه عنده عن النبي صلى الله عليه وسلم أن يكون عنده مِن فعله، لجواز أن يكون عنده مِن قوله.

والتقرير صريحاً: قول الصحابي: فعلتُ ـ أو: فُعل ـ بحضرته صلى الله عليه وسلم.

وحكماً: حديث المغيرة السابق.

8. MAKTÛ‘

[Hadis ilimlerinin] sekizinci türü maktû‘dur, çoğulu mekâtı‘ ya da mekâtî‘dir.

O, kavlî ya da fiili olarak tâbiûn tabakasında kalan ifadelerdir. Şâfiî ve daha sonra Taberânî onu isnâdı muttasıl olmayan munkatı‘ anlamında kullanmışlardır. Ebû Bekir el-Humeydî [ö. 219/834][1] ve Dârekutnî'nin ifadelerinde de böyledir.

Şu var ki Şâfiî, bazı hadisler için Şeyhayn'ın [Buhârî ve Müslim] şartına uyduğu halde "hasen" tabirini kullandığı gibi, henüz kavram olarak yerleşmeden önce maktu‘ kavramını [munkatı‘ anlamında] kullanmıştır.

Fayda:

Ebû Hafs b. Bedir el-Mevsılî [ö. 622/1225] *Ma‘rifetü'l-Vukûf ale'l-Mevkûf* adını verdiği bir eser kaleme almış ve orada mevzûât kitaplarında bulunan ve Hz. Peygamber'in (*sav*) dışında ya bir sahâbîden ya da bir tâbiîden aktarılması sahîh olan rivayetlere yer vermiştir. [Mevsılî] şöyle demiştir: "Bu hadislere mevzûât türü eserlerde yer verilmiş olması hatalıdır. Zira mevzû ile mevkûf arasında fark vardır."[2]

Mevkûf ve maktû‘ rivayetlerin yer aldığı eserlere gelince; İbn Ebû Şeybe [ö. 235/849] ve Abdürrezzâk'ın [ö. 211/826] *el-Musannef*leri; İbn Cerîr [et-Taberî] [ö. 310/923], İbn Ebû Hâtim, İbnü'l-Münzir [en-Neysâbûrî'nin] [ö. 318/930?] ve diğerlerinin *Tefsir*'leri bu eserlerdendir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 390.
2 Mevsılî, *Ma‘rifetü'l-Vukûf ale'l-Mevkûf*, s. 13.

النوع الثامن: المقطوع

وجمعُه المَقَاطع والمقاطيع.

وهو الموقوف على التابعي قولاً له أو فعلاً، واستعمله الشافعي ثم الطبراني في المنقطع الذي لم يتصل إسناده، وكذا في كلام أبي بكر الحميدي والدارقطني، إلا أن الشافعي استعمل ذلك قبل استقرار الاصطلاح، كما قال في بعض الأحاديث: «حسن» وهو على شرط الشيخين.

فائدة:

جمع أبو حفص ابن بدر الموصِلي كتاباً سماه **معرفة الوقوف على الموقوف**، أورد فيه ما أورده أصحاب الموضوعات في مؤلَّفاتهم فيها، وهو صحيح عن غير النبي صلى الله عليه وسلم، إما عن صحابيّ، أو عن تابعيّ فمن بعده، وقال: إن إيراده في الموضوعات غلط، فبيْن الموضوع والموقوف فرق.

ومن مظانّ الموقوف والمقطوع: **مصنَّف** ابن أبي شيبة، وعبد الرزاق، و**تفاسيرُ**: ابن جرير، وابن أبي حاتم، وابن المنذر، وغيرهم.

9. MÜRSEL

[Hadis ilimlerinin] dokuzuncu türü mürseldir. Farklı disiplinlerdeki âlimler Ubeydullah b. Adî b. el-Hıyâr, Kays b. Ebû Hâzim [ö. 97/715 ?] ve Saîd b. el-Müseyyeb gibi büyük tâbiîlerin "Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu" veya "şöyle yaptı" şeklindeki sözlerinin mürsel olarak isimlendirilmesinde ittifâk etmişlerdir.[1]

Eğer rivayet tâbiûn tabakasından önce bir veya daha fazla kişinin düşmesi sebebi ile inkıtâa uğrarsa İbnü's-Salâh Hâkim'i izleyerek bu ifadeyi kullanmıştır.[2] Ancak doğrusu "sahâbe tabakası" olmalıdır Hâkim ve daha başka muhaddisler bunun mürsel olarak adlandırılmayacağını, aksine mürsel [ismin]in tâbiûnun Hz. Peygamber'den (*sav*) rivayetine has bir kullanım olduğunu belirtmişlerdir. Eğer onun isnâdında tâbiîden önce biri düşmüş olursa bu ifadedeki [sorun] daha önce geçmişti bu durumda o rivayet munkatı‘ olur. Senedden düşenlerin sayısı birden fazla olursa, bu durumda mu‘dal ve munkatı‘ olarak adlandırılır.

Fakîhler ve fıkıh usûlcüleri nezdinde yaygın olan görüş ise bunların her birinin mürsel olduğu yönündedir ve Hatîb [el-Bağdâdî] bunu net bir dille ifade etmiştir:[3] [Hatîb ayrıca] şöyle demiştir: "Ancak genel kullanım açısından mürsel olarak adlandırılan rivayetlerin çoğu tâbiînin Hz. Peygamber'den (*sav*) naklettikleridir."

Musannif [Nevevî] şöyle der: Bu, ıstılâhın kullanımından ve ibareden kaynaklanan bir ihtilâftır mana bakımından değil. Çünkü her iki görüşü benimseyenlere göre de mürsel delil olarak kullanılmaya elverişli değildir. Muhaddisler mürsel tabirini, diğer tanımları bırakarak ilk anlamda kullanmışken fakîhler ve usûlcüler daha genel bir kullanımı benimsemişlerdir.

Zührî ve onun dışındaki küçük tâbiîlerin "Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu" tarzındaki ifadeleri ise, mürseli tâbiûn tabakasına has kılan meşhur görüşe göre tıpkı büyük tâbiîlerinki gibi mürseldir. Ancak onun küçük tâbiîlerin daha ziyâde büyük tâbiîlerden rivayette bulundukları gerekçesiyle mürsel değil munkatı‘ olduğu da söylenmiştir.

1 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 19.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 47; Hâkim, *Ma‘rife*, s. 176.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

النوع التاسع: المرسَل

اتفق علماء الطوائف على أن قول التابعي الكبير كعُبيد الله بن عديّ بن الخِيار، وقيس بن أبي حازم، وسعيد بن المسيَّب: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا، أو فعله، يسمَّى مرسَلاً.

فإنِ انقطع قبل التابعي هكذا عبَّر ابن الصلاح تبعاً للحاكم، والصواب: قبل الصحابي واحدٌ أو أكثرُ ـ قال الحاكم وغيره من المحدثين: لا يسمَّى مرسَلاً، بل يختصُّ المرسل بالتابعي عن النبي صلى الله عليه وسلم، فإن سقط قبله ـ تقدم ما فيه ـ واحدٌ فهو منقطع، وإن كان الساقط أكثرَ من واحد فمعضلٌ ومنقطعٌ أيضاً.

والمشهور في الفقه والأصول أن الكل مرسل، وبه قطع الخطيب قال: إلا أن أكثر ما يوصف بالإرسال من حيثُ الاستعمالُ: ما رواه التابعي عن النبي صلى الله عليه وسلم.

قال المصنف: وهذا اختلاف في الاصطلاح والعبارة لا في المعنى، لأن الكلَّ لا يُحتجُّ به عند هؤلاء ولا هؤلاء، والمحدثون خصّوا اسم المرسل بالأول دون غيره، والفقهاء والأصوليون عمَّموا.

وأما قول الزهريِّ وغيرِه من صغار التابعين: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فالمشهور عند من خصه بالتابعي أنه مرسل كالكبير، وقيل: ليس بمرسل بل منقطع لأن أكثر روايتهم عن التابعين.

Uyarı:

Mürselin tâbiûn tabakasına has kılınması meselesine karşı Hz. Peygamber'i (*sav*) kâfir iken işitip onun vefatının ardından müslüman olan kimsenin durumu gündeme gelmektedir. Böyle biri ittifakla tâbiî olduğu halde rivayeti mürsel değil mevsûldür[1] ve delil olarak kullanılmasında herhangi bir ihtilâf yoktur. Örneğin Hirakl'in elçisi Tenûhî'nin -ki o bir rivayete göre Kayser'in elçisidir- durumu böyledir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ [ö. 307/919] *el-Müsned*'lerinde onun hadisine yer vermişler ve diğer müsned hadisler gibi onu da zikretmişlerdir.[2]

Hz. Peygamber'i (*sav*), Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk gibi gayr-i mümeyyiz olarak gören kimse sahâbîdir. Böyle bir kimsenin rivayeti ise mevsûl değil mürsel hükmündedir ve onunla ilgili olarak sahâbenin mürseli hakkındaki yorumlarda bulunulamaz. Çünkü o ve benzerlerinin rivayetlerinin çoğu tâbiûn tabakasındandır. [Hz. Peygamber'i] idrak edip işiten sahâbî bunun gibi değildir; çünkü onun tâbiûn tabakasından rivayette bulunmuş olması çok uzak bir ihtimaldir.

Fayda:

Irâkî,[3] İbnü'l-Kattân'ın [ö. 628/1231] "Mürsel, kişinin işitmediği kimselerden yaptığı rivayettir" dediğini[4] söyleyip "Bu, mürsel hakkında dördüncü bir tanımdır" demiştir.

Râvinin isnâdda "Falan filanca adamdan ya da bir şeyh filancadan" [rivayet etti] demesi durumunda Hâkim bunun munkatı' olduğunu, mürsel olmadığını söylemiştir.[5] İbnü's-Salâh'ın bazı usûl kitaplarından naklettiğine göre[6] daha başkaları onun mürsel olduğunu belirtmişlerdir.

1 Bundan dolayı İbn Hacer'in mürselin tarifi hakkındaki kanaati şöyledir: "Bir tâbiînin, başkasından işittiği halde Hz. Peygamber'e izâfe ettiği rivayettir" (*en-Nüket*, II, 546).
2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 75; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 170.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 65, 80.
4 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, V, 493.
5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 173.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 49.

تنبيه:

يَرِد على تخصيص المرسل بالتابعي: مَن سمع مِن النبي صلى الله عليه وسلم وهو كافر ثم أسلم بعد موته، فهو تابعيّ اتفاقاً، وحديثُه ليس بمرسَل بل موصول لا خلاف في الاحتجاج به، كالتنوخيّ رسولِ هِرَقل - وفي روايةٍ: قيصر - فقد أخرج حديثه الإمام أحمد وأبو يعلى، في مسنديهما، وساقاه مَسَاق الأحاديث المسندة.

ومَن رأى النبيَّ صلى الله عليه وسلم غيرَ مميّز كمحمد بن أبي بكر الصديق، فإنه صحابي، وحكمُ روايته حكمُ المرسَل لا الموصول، ولا يَجيء فيه ما قيل في مراسيل الصحابة، لأن أكثر رواية هذا وشِبْهِه عن التابعين، بخلاف الصحابي الذي أدرك وسمع، فإن احتمال روايته عن التابعين بعيد جدّاً.

فائدة:

قال العراقي: قال ابن القطان: إن الإرسال رواية الرجل عمن لم يَسمع منه. قال: فعلى هذا هو قول رابع في حدّ المرسل.

وإذا قال الراوي في الإسناد: فلانٌ عن رجل، أو شيخٌ عن فلان، فقال الحاكم: هو منقطع ليس مرسلاً، وقال غيره حكاه ابن الصلاح عن بعض كتب الأصول: مرسل.

Irâkî şöyle demiştir:[1] Âlimlerin çoğu her iki görüşten de farklı düşünmektedir. Onlar bu hadisin muttasıl olup senedinde mechûl[2] bulunduğu kanaatindedirler. Bu görüşü Reşîd el-Attâr [ö. 662/1264] nakletmiş,[3] Alâî de benimsemiştir.[4]

[Yine Irâkî] şöyle demiştir: İbnü's-Salâh'ın usûl kitaplarının birinden yaptığı nakilde -İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî'nin] *el-Burhân*'ını kastederek bu kitapta zikrettiğini rivayet etmiş ve- o, Hz. Peygamber'in (*sav*), nâkilinin ismi belirtilmeyen mektuplarını da buna ilave etmiştir.[5]

[Fahruddîn er-Râzî ise] *el-Mahsûl*'de bilinmeyen bir isimle adlandırılan kimseleri buna eklemiştir.[6]

[Irâkî] şöyle demiştir:[7] Ebû Davud [ö. 275/889] *el-Merâsîl* adlı eserinde böyle davranmış, burada mübhem kimselerin rivayetlerine de yer vermiştir.

[Irâkî] şöyle demiştir: Bunun da ötesinde Beyhakî, *es-Sünen*'inde bir tâbiînin, ismini vermeden nakilde bulunduğu bir sahâbîden rivayetini de mürsele dâhil etmiştir.[8] Bu isabetli bir görüş değildir. Ancak onu mürsel olarak isimledirip sahâbe mürseli gibi delil olarak kabul ederse bu [doğruya] yakın bir görüştür. Bu daha doğrudur. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Humeydî "İsnâd, sika râvilerden nakille ashâbdan birine ulaşıyorsa [sahâbî olan] kişinin ismi verilmese de delildir [hücce]" demiştir.[9]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 385.

2 Lahhâm burada "mechûl" yerine "mübhem" denilmesinin daha uygun olduğunu belirtir (*Tedrîb*, I, 216, dp. 4). M. Avvâme ise Irâkî'nin bu ifade ile mübhemi kastettiğini söyleyip Kadı Zekeriyya'nın *Fethu'l-Bâkî*'de (s. 148) ifadeyi bu şekilde açıkladığı aktarır (*Tedrîb*, III, 136, dp. 4) [çevirenin notu].

3 Reşîd el-Attâr, *Gureru'l-Fevâid*, s. 120-1.

4 Alâî, *Câmi'u't-Tahsîs*, s. 96.

5 Şöyle der: "Bunların mürsel rivayetler içerisinde değerlendirilmesi, mektubu nakleden kimsenin kimliğinin bilinmemesi nedeniyledir. Eğer haberi katiplere ulaştıran kimse zikredilirse bu durumda o, müsned rivayetler içerisinde değerlendirilir" (bk. Cüveynî, *el-Burhân*, I, 633).

6 Râzî, *el-Mahsûl*, II, 666.

7 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 387.

8 Beyhakî bu görüşü Şâfiî'den nakletmiştir. Onun Ebû Kılâbe'den rivayet ettiğine göre kendisine ait bir köleyi ölümü esnasında âzât eden ve ondan başka bir malı da olmayan Azre?? Oğullarından bir adam için Allah Resûlü onun üçte birini âzât etmesini emretmiştir -ki bu istis'â meselesidir-. Beyhakî şöyle demiştir: Bu hadisten Şâfiî'ye bahsedildiği zaman "mürseldir, eğer mevsûl olsaydı da ismi belirtilmeyen, tanınmayan ve hadisi sâbit olmayan birinden nakledilmiş olurdu" dedi (bk. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 283; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 563-4).

9 Eserin bazı nüshalarında "sahâbe mürseli gibi" ifadesi varsa da bu ilave anlamlı değildir (*Tedrîb* [M. Avvâme], III, 138, dp. 1) [çevirenin notu].

قال العراقي: وكلٌّ من القولين خلافُ ما عليه الأكثرون، فإنهم ذهبوا إلى أنه متصل في سنده مجهول، حكاه الرشيد العطار، واختاره العلائي.

قال: وما حكاه ابن الصلاح عن بعض كتب الأصول: أراد به **البرهان** لإمام الحرمين، فإنه ذكر ذلك فيه، وزاد: كُتُب النبي صلى الله عليه وسلم التي لم يُسمَّ حاملها.

وزاد في **المحصول** مَن سُمِّيَ باسم لا يعرف به.

قال: وعلى ذلك مشى أبو داود في كتاب **المراسيل**، فإنه يروي فيه ما أُبهم فيه الرجل.

قال: بل زاد البيهقي على هذا في **سننه** فجعل ما رواه التابعي عن رجل من الصحابة لم يُسمَّ: مرسلاً، وليس بجيد، اللّهم إلا إن كان يسميه مرسلاً ويجعله حجة كمراسيل الصحابة فهو قريب، وقد روى البخاري عن الحميدي قال: إذا صح الإسناد عن الثقات إلى رجل من الصحابة فهو حجة، وإن لم يُسمَّ ذلك الرجل.

Esrem [ö. 261/874?] şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'e "Tâbiûndan biri, ismini belirtmeksizin 'Bana ashâbdan birinin söylediğine göre' dediğinde bu hadis sahîh midir?" diye sordum. "Evet" cevabını verdi.[1]

[Irâkî] şöyle demiştir: Bu noktada Şâfiîlerden [Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah] es-Sayrafî [ö. 330/941] tâbiûnun sahâbeden ʿanʿane tarîkiyle naklettikleri ile semâını tasrih ettiği rivayetleri birbirinden ayrı değerlendirmektedir.

[Yine Irâkî] şöyle der:[2] Bu yerinde bir yorumdur ve bu tarz rivayetlerin mutlak olarak kabul edileceğini belirten kimselerin değerlendirmeleri de bu ayrım bağlamında anlaşılmalıdır. [Irâkî'nin ifadeleri burada bitti.]

Mürsel, muhaddislerin çoğuna göre, Müslim *Sahîh*'inin başında, İbn Abdülber *et-Temhîd*'de[3] bunu onlardan nakletmiş, Hâkim ise[4] İbnü'l-Müseyyeb ve Mâlik'ten aktarmıştır. [Yani] Şâfiî'ye, fukahâ, usûlcüler ve ehl-i nazar'ın kâhir ekseriyetine göre zayıf bir hadistir ve delil olarak kullanılmaya elverişli değilir. Çünkü senedde hazfedilen kimsenin durumu bilinmemektedir ve o kimsenin sahâbe dışında biri de olma ihtimali vardır. Böyle olduğunda zayıf olması imkân dâhilindedir. İrsâl yapan kimsenin sadece sika râviden nakletmiş olduğunda ittifak olsa da durum böyledir. Zira isim belirtilmeden [ibhâm] yapılan tevsîk ileride geleceği üzere yeterli değildir. Çünkü ismi zikredilen mechûl râvinin rivayeti kabul edilmemekte ise hem mechûlü'l-ayn hem de mechûlü'l-hâl olan birinin rivayeti evleviyetle kabul edilmemelidir.

Kendisinden nakledilen meşhûr görüşe göre Mâlik ile Ebû Hanîfe'nin içerisinde yer aldığı gibi bir grup -yine meşhur görüşe göre Ahmed b. Hanbel de onlardandır- [güvenilir râvinin mürsel rivayetleri] hakkında "sahîhtir" demişlerdir.

Musannif [Nevevî] *Şerhu'l-Mühezzeb*'de şöyle demiştir: İbn Abdülber ve daha başkaları, irsâli yapan kişinin dikkatsiz davranan ve sika olmayan kimselerden de rivayette bulunan birisi olmaması şeklinde bunu kayda bağlamıştır. Şayet [irsâli yapan kimse] böyle biriyse bunun reddedilmesi gerektiğinde ihtilâf yoktur.[5]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 415.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 388-9.
3 Müslim, I, 30; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 5.
4 Hâkim, *el-Medhal ilâ Maʿrifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 109.
5 Nevevî, *el-Mecmûʿ*, I, 60; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXI, 174-5.

وقال الأثرم: قلت لأحمد بن حنبل: إذا قال رجل من التابعين: حدثني رجل من الصحابة ولم يسمِّه، فالحديث صحيح؟ قال: نعم.

قال: وفرَّق الصيرفي من الشافعية بين أن يرويه التابعي عن الصحابي معنعِناً، أو مصرِّحاً بالسماع.

قال: وهو حسن متَّجه، وكلامُ من أطلق قبوله محمولٌ على هذا التفصيل. انتهى.

ثم المرسل حديث ضعيف لا يحتج به عند جماهير المحدثين كما حكاه عنهم مسلم في صدر **صحيحه**، وابن عبد البر في **التمهيد**، وحكاه الحاكم عن ابن المسيَّب ومالك وكثيرٍ من الفقهاء وأصحاب الأصول والنظرِ، للجهل بحال المحذوف، لأنه يَحتمِل أن يكون غيرَ صحابي، وإذا كان كذلك: فيحتمِل أن يكون ضعيفاً، وإنِ اتفق أنْ يكون المرسِل لا يروي إلا عن ثقة: فالتوثيقُ مع الإبهام غيرُ كافٍ، كما سيأتي، ولأنه إذا كان المجهول المسمَّى لا يُقبل، فالمجهولُ عيناً وحالاً أولى.

وقال مالك في المشهور عنه وأبو حنيفة في طائفةٍ، منهم أحمدُ في المشهور عنه: صحيح.

قال المصنف في **شرح المهذب**: وقيَّد ابن عبد البر وغيره ذلك بما إذا لم يكن مرسِله ممن لا يحترِز ويرسلُ عن غير الثقات، فإنْ كان: فلا خلاف في ردّه.

Daha başkaları şöyle demiştir: Hanefîler nezdinde mürselin kabulü, irsâli yapan kimsenin faziletli ilk üç asırdan biri olması durumundadır. Eğer böyle değilse "sonra yalan yayılır" hadisinden dolayı kabul edilmeyecektir, ki Nesâî bu hadisi sahîh kabul etmiştir.[1]

İbn Cerîr [et-Taberî] şöyle demiştir: Tâbiûnun tamamı, mürselin kabul edileceği hususunda icmâ etmiştir. Onların ve onlardan sonra [hicrî] 200'lerin başına kadarki hadis imamlarının bunu reddettiğine dair hiçbir [bilgi] gelmemiştir. İbn Abdülber şöyle demiştir: "Sanki İbn Cerîr, bunu reddeden ilk kimsenin Şâfiî olduğunu kastetmektedir."[2]

Bazıları mürselin kabulü hususunda mübalağa etmiş ve onu müsnedden daha üst bir konumda değerlendirerek şöyle demiştir: "Bir rivayeti müsned olarak nakleden kimse [onun râvilerini inceleyerek mürselliği hakkında bir hüküm vermeyi] sana havâle etmiştir; mürsel olarak nakleden kimse ise [hadisin hükmü konusunda] sana teminat vermiştir."

Eğer mürsel, diğer bir tarîkten müsned olarak veya ilk mürselin ricâli dışındaki kimselerden hadis alan birinin irsâli ile mürsel olarak nakledilirse sahîh olur. Nitekim Şâfiî de *er-Risâle*'de bu görüşü benimsemiş ancak onu kibâr-ı tâbiûnun mürseliyle, kendisinden irsâlde bulunduğu kişinin ismini verdiğinde sika birinin ismini vermesiyle, hâfız ve güvenilir kimseler onunla birlikte bu rivayeti aktardığında ona muhalefet etmemeleriyle kayıtlamış ve rivayetin destek bulması konusunda, bir sahâbînin kavliyle uygun olmasını veya ulemânın çoğunluğunun, o rivayetin gereğiyle fetvâ vermiş olmasını [ilave şartlar olarak] eklemiştir. Eğer bu zikredilen şartlardan biri dahi bulunmayacak olsa mürsel kabul edilmez, bu şartların olması durumunda ise kabul edilir. Böylece mürselin sıhhati ortaya çıkar ve o ikisi yani mürsel ve onu destekleyen rivayet sahîh olurlar şayet tek bir tarîkten nakledilen sahîh bir rivayet onlara muâraza etse biz o ikisini, aralarında cem' imkânı olmadığı takdirde tarîklerin çokluğundan dolayı diğerine tercih ederiz.[3]

1 Tirmizî, Fiten 7; İbn Mâce, Ahkâm 27; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 284-7. Hadis Hz. Ömer'den rivayet edilmiştir. Tirmizi "hadis hasen-sahîhtir" demiştir.

2 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 4. Taberî'nin bu görüşünün reddi ileride gelecektir.

3 İbn Hacer şöyle der: Aklıma diğer bir cevap daha geldi. Burada mürsel hadisi desteklemek için diğer bir tarîkten getirilen müsned hadisle kastedilen, infirâdına rağmen delil olarak kullanılmaya elverişli olan müsned hadis değildir. Aksine burada kasıt, teferrüd ettiği için, mütâbi'leri bulunsa da ihticâca elverişli olmayan müsned hadistir." Sonrasında o, Râzî'nin daha önce bu cevabı verdiğini söylemektedir (bk. *en-Nüket*, II, 567).

وقال غيره: محل قبوله عند الحنفية ما إذا كان مرسِله من أهل القرون الثلاثة الفاضلة، فإنْ كان من غيرها فلا، لحديثِ: «ثم يَفْشُو الكذبُ» صححه النسائي.

وقال ابن جرير: أجمع التابعون بأسْرهم على قبول المرسَل ولم يأتِ عنهم إنكاره، ولا عن أحد من الأئمة بعدهم إلى رأس المئتين، قال ابن عبد البر: كأنه يعني أن الشافعي أولُ من ردَّه.

وبالغ بعضهم فقوَّاه على المسنَد، وقال: من أسند فقد أحالك، ومن أرسل فقد تكفل لك.

فإنْ صح مَخرج المرسَل بمجيئه أو نحوِه من وجه آخرَ مسنداً، أو مرسَلاً أرسله مَن أخذ العلمَ عن غير رجال المرسَل الأول: كان صحيحاً هكذا نصّ عليه الشافعي في **الرسالة**، مقيِّداً له: ١ ـ بمرسَل كبار التابعين. ٢ ـ ومَن إذا سمّى مَن أرسل عنه سمّى ثقة. ٣ ـ وإذا شاركه الحفاظ المأمونون لم يخالفوه. ٤ ـ وزاد في الاعتضاد أن يوافق قولَ صحابي. ٥ ـ أو يفتيَ أكثرُ العلماء بمقتضاه، فإن فُقد شرط مما ذُكر لم يُقبل مرسَله، وإن وجدتْ قُبِل ويتبينُ بذلك صحة المرسَل، وأنهما أي: المرسَل وما عضده صحيحان، لو عارضهما صحيحٌ مِن طريق واحدة رجَّحناهما عليه بتعدُّد الطرق إذا تعذَّر الجمع بينهما.

Faydalar:

Birincisi: Şâfiî'nin Saîd b. el-Müseyyeb'in [ö. 94/713] mürselleri hariç mürsel hadisi delil olarak kullanmadığı meşhurdur.

Musannif [Nevevî] *Şerhu'l-Mühezzeb* ve *el-İrşâd*'da şöyle demiştir:[1] Bunun böyle olup olmadığıyla ilgili mutlak bir tutum sergilemek yanlıştır. Aksine o [Şâfiî], zikredilen şartları sağladığı takdirde mürsel hadisi delil olarak kullanmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellerini de ancak o şartları taşıması durumunda delil olarak kabul etmiştir.

Bunun aslı şudur ki, Müzenî'nin *Muhtasar*'ında nakledildiğine göre[2] Şâfiî şöyle demiştir: Bize Mâlik'in "Zeyd b. Eslem → Saîd b. el-Müseyyeb" senediyle naklettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) etin hayvan karşılığı satışını yasaklamıştır. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir döneminde bir deve boğazlandı. Adamın biri de bir oğlak getirip "[Eti] bu oğlak mukabilinde bana verin" dedi. Hz. Ebû Bekir "Bu uygun olmaz" cevabını verdi.

Şâfiî şöyle demiştir: Kâsım b. Muhammed, Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr ve Ebû Bekir b. Abdurrahman etin hayvan karşılığında satılmasını haram sayarlardı. [Yine Şâfiî] şöyle demiştir: Biz de bu görüşü kabul ediyoruz ve Allah Resûlü'nün (*sav*) ashâbından herhangi birinin Hz. Ebû Bekir'e muhalefet ettiğini bilmiyoruz. İbnü'l-Müseyyeb'in mürseli ise bize göre hasendir [Şâfiî'nin ifadesi burada bitti.]

Ashâbımız "İbnü'l-Müseyyeb'in mürseli ise bize göre hasendir" ifadesinin anlamı hakkında iki açıdan ihtilâf ettiler. Bu ikisini Ebû İshak eş-Şîrâzî [ö. 476/1083] *el-Luma'* adlı eserinde, ayrıca Hatîb ve daha başkaları da nakletmiştir.[3]

Bunların ilki şudur: Bu, diğer mürsellerin aksine İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerinin Şâfiî nezdinde delil teşkil ettiği anlamındadır. Zira "onun mürsellerinin araştırıldığı ve müsned hallerinin tespit edildiği" söylenmiştir.

1 Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 61; a.mlf., *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 82-3.
2 Müzenî, *Muhtasar*, s. 78.
3 Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, II, 622; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 404-5.

فوائد:

الأولى: اشتهر عن الشافعي أنه لا يَحتج بالمرسل، إلا مراسيلَ سعيد بن المسيب.

قال المصنف في **شرح المهذب**، وفي **الإرشاد**: والإطلاق في النفي والإثبات غلط، بل هو يَحتجُّ بالمرسل بالشروط المذكورة، ولا يحتج بمراسيل سعيد إلا بها أيضاً.

قال: وأصل ذلك أن الشافعي قال في **مختصر المزني**: أخبرنا مالك،

عن زيد بن أسلم، عن سعيد بن المسيب، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع اللحم بالحيوان، وعن ابن عباس: أن جَزوراً نُحرت على عهد أبي بكر فجاء رجل بعَناق فقال: أَعطوني بهذه العناق، فقال أبو بكر: لا يصلح هذا.

قال الشافعي: وكان القاسم بن محمد، وسعيد بن المسيب، وعروة بن الزبير، وأبو بكر بن عبد الرحمن يحرمون بيع اللحم بالحيوان، قال: وبهذا نأخذ، ولا نعلم أحداً من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم خالف أبا بكر الصديق، وإرسالُ ابنِ المسيب عندنا حسن انتهى.

فاختلف أصحابنا في معنى قوله: وإرسال ابن المسيب عندنا حسن، على وجهين، حكاهما الشيخ أبو إسحاق الشيرازي في **اللُّمَع**، والخطيب البغدادي وغيرهما.

أحدهما: معناه أنه حجة عنده، بخلاف غيرها من المراسيل، قالوا: لأنها فُتشت فوُجدت مسندة.

İkinci görüş ise şudur: Şâfiî'ye göre İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleri de diğerleri gibi delil olamaz. Şöyle demişlerdir: "Şâfiî'nin burada yaptığı sadece, onun mürsellerini dikkate alarak tercihte bulunmaktır. Zira mürselle tercihte bulunmak câizdir."

Hatîb şöyle demiştir:[1] "Bu görüş doğrudur; ilkinin ise herhangi bir anlamı yoktur. Zira onun mürselleri içerisinde herhangi bir şekilde sahîh bir tarîkten müsned olarak tespit edilemeyenler de bulunmaktadır."

Beyhakî de bu görüştedir. O şöyle demiştir:[2] "İbnü'l-Müseyyeb'in bu noktada diğerlerinden ayrı değerlendirilmesi, hâfızların ifadesine göre onun tâbiûn içinde mürsel rivayetleri en sahih olan kimse olmasındandır."

Musannif [Nevevî] şöyle der:[3] Bu iki âlim de [Hatîb ve Beyhakî] imâm, hâfız, fakîh ve Şâfiî'dirler, aynı zamanda hadis ilminde, fıkıhta ve usûlde mütehassıstırlar, Şâfiî'nin metinlerini ve ifadelerinin anlamlarını kavramada uzmanlık sahibidirler.

[Nevevî] sözlerine şöyle devam eder: Kaffâl [el-Mervezî'nin] [ö. 417/1026] "İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleri bizim nazarımızda delildir [hücce]" şeklindeki ifadesi ise [Hatîb ve Beyhakî'nin] daha önce zikredilen görüşleri bağlamında ele alınmalıdır.

[Nevevî] şöyle demiştir: Onun delil olduğu görüşünü benimseyenlerin bunu Şâfiî'nin "irsâli hasendir" ifadesiyle ilişkilendirmeleri doğru değildir. Çünkü Şâfiî sadece o mürsele itimat etmemiş; Hz. Ebû Bekir, onun yanında bulunan sahâbîler ve dört tâbiî imamının -ki onlar Medîneli fukahâ-i seb'a'nın dördüdür- zikrettiği görüşleri ile desteklendiği zaman onu kabul etmiştir. İbnü's-Sabbâğ ve daha başka âlimler, bu hükmü fukahâ-i seb'anın tamamından nakletmiştir. Bu aynı zamanda Mâlik ve daha başkalarının da görüşüdür. İşte bu, mürseli destekleyen ikinci bir unsurdur.

Bulkînî şöyle demiştir:[4] Mâverdî'nin [ö. 450/1058] *el-Hâvî*'de[5] bahsettiğine göre Şâfiî'nin İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleri hakkındaki kanaati farklı farklıdır. O, kadim döneminde teferrüdüne rağmen İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerini delil olarak kullanıyordu. Çünkü o sadece müsned hali de bulunan rivayetleri mürsel olarak naklediyor,

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*, I, 321.
2 Beyhakî, *Menâkıb*, II, 32.
3 Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 62; a.mlf., *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 83.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 207-8.
5 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 92.

والثاني: أنها ليست بحجة عنده، بل هي كغيرها، قالوا: وإنما رجَّح الشافعي بمرسَله، والترجيحُ بالمرسل جائز.

قال الخطيب: وهو الصواب، والأول ليس بشيء، لأن في مراسيله ما لم يوجد مسنداً بحال من وجه يصح.

وكذا قال البيهقي، قال: وزيادة ابن المسيب في هذا على غيره أنه أصح التابعين إرسالاً فيما زعم الحفاظ.

قال المصنف: فهذان إمامان حافظان فقيهان شافعيان، متضلِّعان من الحديث والفقه والأصول، والخِبرة التامة بنصوص الشافعي ومعاني كلامه.

قال: وأما قول القفال: مرسل ابن المسيب حجة عندنا، فهو محمول على التفصيل المتقدم.

قال: ولا يصح تعلُّق مَن قال إنه حجة بقوله: إرساله حسن، لأن الشافعي لم يعتمد عليه وحدَه، بل لِمَا انضم إليه من قولِ أبي بكر ومَن حضره من الصحابة، وقولِ أئمة التابعين الأربعة الذين ذكرهم، وهم أربعة من فقهاء المدينة السبعة، وقد نقل ابن الصباغ وغيره هذا الحكم عن تَمَام السبعة، وهو مذهب مالك وغيره، فهذا عاضد ثانٍ للمرسل. انتهى.

وقال البُلقيني: ذكر الماوردي في **الحاوي** أن الشافعي اختلف قوله في مراسيل سعيد، فكان في القديم يحتج بها بانفرادها، لأنه لا يرسِل حديثاً إلا يُوجد مسنداً،

ancak bir topluluktan ya da sahâbenin büyüklerinden dinlemiş olduklarını veya onların ifadelerinin desteklediği rivayetleri, her yerde yaygın olduğunu gördüklerini, kendi dönemindekilerin muvâfakât ettiklerini rivayet ediyordu. Öte yandan onun mürselleri yaygınlık kazanmıştı. Ayrıca onlar akrabalık dolayısıyla Ebû Hüreyre'den alınmış ve böylece onun mürselleri, bizzat Ebû Hüreyre'den müsned olarak aktarılmış gibi olmuştu. Şâfiî'nin cedîd dönemindeki kanaati ise onun diğerleri gibi olduğu yönündedir.[1]

Sonra Şâfiî'nin Saîd'in mürselleri bağlamında zikrettiği hadis, makbul mürsel kısmına örnek olmaya uygundur. Çünkü o hadisi sahâbe kavli desteklemiş, ehl-i ilmin çoğu onun gereği istikâmetinde fetvâ vermiştir. Ayrıca onun, ilkinin ricâli dışındaki kimselerden ilim tahsil eden birinin naklettiği başka bir mürsel şâhidi ve diğer bir müsned şâhidi de bulunmaktadır.

Beyhakî'nin *el-Medhal*'de[2] "Şâfiî → Müslim b. Hâlid → İbn Cüreyc" senediyle naklettiğine göre Kâsım b. Ebû Bezze [ö. 115/734] şöyle demiştir: Medîne'ye geldim, boğazlanmış bir deve gördüm. Dört kısma ayrılmıştı ve her bir parçası bir dişi oğlak kadardı. Onun bir parçasını almayı istedim. Medîneli bir adam bana "Allah Resûlü (*sav*) diri [hayvan] karşılığında ölü [hayvan] eti almayı yasakladı" dedi. Bu adamın kim olduğunu sordum, bana onun hayırlı biri olduğu söylendi.

Beyhakî şöyle demiştir: Bu Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsel olarak rivayet ettiği bir hadistir. Kâsım b. Ebû Bezze de bunu Medîneli birinden mürsel olarak nakletmiştir. Anlaşılan o ki, onun naklettiği Saîd'den başka biridir. Çünkü Saîd b. el-Müseyyeb, Kâsım b. Ebû Bezze el-Mekkî'nin tanımayıp da kim olduğunu öğrenmeye çalışacağı biri değildir, meşhurdur.

---

1 Ancak Bulkînî *el-Hâvî*'deki ifadeyi naklettikten sonra şöyle demiştir: Mâverdî'nin Şâfiî'nin cedîd dönemi hakkındaki ifadesi tartışmalıdır. Zira *el-Ümm*'de -ki bu eserin cedîd dönemde yazıldığı bilinmektedir- "Rehn-i sağîr" bölümünde az önce geçen itirazları sıralamış ve kendisine "Başkalarınınki kabul etmezken İbnü'l-Müseyyeb'den gelen munkatı' rivayetleri nasıl kabul edersiniz?" denildiğinde şu cevabı vermiştir: "Deriz ki, İbnü'l-Müseyyeb'in munkatı' olarak rivayet ettiği ve bizim de muhazafaza ettiğimiz rivayetlerin doğruluğuna delâlet eden rivayetleri mutlaka bulduk. Onun [müphemliğinden dolayı ilk etapta] bilmediğimiz herhangi birinden naklettiği rivayetlerin, mutlaka ma'rûf olan sika birinden rivayet edildiğini tespit ettik. Durumu böyle olan kimsenin munkatı' rivayetlerini kabul ederiz. Hâlbuki onun dışındakiler mechûl ya da kendisinden nakledilen garîb rivayetler bulunan birinin ismini vererek Hz. Peygamber'den ya da Hz. Peygamber'in durumunu hiçbir şekilde bilme imkanı olmayan, tanınmayan bir sahâbîsinden nakilde bulunuyor. Bundan dolayı hadislerin farklılığını dikkate alarak onları ayrı değerlendirdik. Biz bu konuda râvinin rivayetinin sıhhatine dair anlattığımız şeylere delâlet eden hususlara göre hareket etmekteyiz" (bk. *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 208; Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 159).

2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 371; a.mlf., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 296; Şâfiî, *el-Müsned*, s. 250.

ولأنه لا يَروي إلا ما سمعه من جماعة أو من أكابر الصحابة، أو عضده قولهم، أو رآه منتشراً عند الكافة، أو وافقه فعل أهل العصر، وأيضاً فإن مراسيله سُبرت، فكانت مأخوذة عن أبي هريرة، لما بينهما من الوُصلة والصَّهارة، فصار إرساله كإسناده عنه، ومذهب الشافعي في الجديد أنه كغيره.

ثم هذا الحديث الذي أورده الشافعي من مراسيل سعيد يصلُح مثالاً لأقسام المرسل المقبول: ـ فإنه عضده قول صحابي. ـ وأفتى أكثر أهل العلم بمقتضاه. ـ وله شاهد مرسَل آخرُ أرسله مَن أخذَ العلم عن غير رجال الأول. ـ وشاهدٌ آخر مسند.

فروى البيهقي في **المدخل** من طريق الشافعي عن مسلم بن خالد، عن ابن جريج، عن القاسم بن أبي بَزَّة قال: قدمت المدينة فوجدت جَزوراً قد جُزرت فجزِّئتْ أربعة أجزاء، كل جزء منها بعَنَاق، فأردتُ أن أبتاع منها جزءاً، فقال لي رجل من أهل المدينة: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى أن يباع حيٌّ بميت، فسألت عن ذلك الرجلِ فأُخبرتُ عنه خيراً.

قال البيهقي: فهذا حديث أرسله سعيد بن المسيب، ورواه القاسم بن أبي بَزَّة، عن رجل من أهل المدينة، مرسلاً، والظاهر أنه غير سعيد، فإنه أشهرُ من أن لا يَعرفه القاسم بن أبي بَزَّة المكيُّ حتى يَسأل عنه.

[Beyhakî] ifadelerine şöyle devam eder: Bize ulaştığına göre Hasan, Semüre b. Cündeb vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (*sav*) bu hadisi nakletmiştir.[1] Ancak hadis hâfızları "akîka"[2] hadisi hariç Hasan'ın Semüre'den semâı olup olmadığında ihtilâf etmişlerdir.[3] Bir kısmı "semâı vardır" demiştir; bu durumda [mürsel hadisin] müsned şâhidinin bulunmasına dair ilk kısma örnek teşkil etmektedir. Bir kısım [hadis hâfızı] ise "semâı sâbit değildir" demiştir; bu durumda mürsel olur ki, Saîd'in mürseline [destek olarak] katılır. [Beyhakî'nin ifadesi burada bitti.]

İkincisi: Râzî[4] ve daha başka usûlcüler mürseli destekleyen müsnedin, isnâdı sağlam bir rivayet olmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü ancak bu şekilde delil teşkil etme onların hepsiyle olur. Aksi takdirde delil olarak kullanma sadece [sahîh] müsnedle olacaktır. Ancak bu, daha önce musannif [Nevevî]'nin ifadeleri ele alınırken işaret edildiği üzere sadece mürsele has bir durum değildir.

Üçüncüsü: Usûlcüler destek olarak zikredilen rivayetler konsunda ayrıca kıyâsın, yadırganmadan yaygınlaşmanın veya dönemin insanlarının kendisiyle amel etmesinin mürsele muvâfakat etmesini eklemişlerdir. Bu son ikisi hakkında Mâverdî'nin ifadelerine daha önce yer verilmişti.

Anlaşıldığı üzere bu ikisi Şâfiî'nin "ehl-i ilmin çoğunun onun gereği istikâmetinde fetvâ vermiş olması" şeklindeki sözünün kapsamına girmektedir.

Dördüncüsü: Kadı Ebû Bekir [el-Bâkıllânî]'nin [ö. 403/1013] şu sözüdür: "Konuyu kapatmak adına mürseli, Şâfiî'nin kabul ettiği yerlerde bile kabul etmiyorum. Hatta [sahâbe mürselini de] o sahâbînin tâbiîden işitmesi ihtimali olduğunda kabul etmiyorum." Şöyle demiştir: "Aslına bakılırsa Şâfiî zikredilen şartları sağladığı zaman mürseli delil olarak kullanmanın vâcip olduğu kanaatinde değildir. Aksine o 'Kabul edilmesini hoş görürüm' ifadesinde olduğu gibi bunu hoş görmektedir. Ancak ben 'Onun delil oluşu muttasıl hadis gibi sâbit olmuştur' diyemem."[5]

1 Beyhakî (*es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 296) ve Hâkim (*el-Müstedrek*, II, 35) "Hasan → Semüre" tarîki ile hadise yer vermiştir. Buna göre Hz. Peygamber koyunun et mukabilinde satışını yasaklamıştır. Hâkim hadisin ardından "Bu, isnâdı sahîh olan bir hadistir. Buhârî, 'Hasan → Semüre' tarîkini delil olarak kabul etmiştir (bk. Akîka 2)" demiştir.

2 Ebû Davud, Dahâyâ 20-1; Tirmizî, Edâhî 21; Nesâî, Akîka 5; İbn Mâce, Zebâih 1. Hasan, Semüre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Her çocuk [doğumunun] yedinci gününde kendisi için kesilecek akîkaya karşı rehînedir."

3 Buhârî'nin naklettiğine göre Ali b. el-Medînî onun Semüre'den semâını mutlak olarak sabit görmüş, Tirmizî ve Hâkim de bu görüşü benimsemiştir. İbn Hibbân ise "ondan herhangi bir şey işitmedi" demiş ve bu görüşü İbn Maîn ve Şu'be'den nakletmiştir (bk. *Tuhfetü'l-Ahvezî*, I, 458).

4 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 462. Ayrıca bk. İsnevî, *Şerhu'l-Minhâc*, II, 267; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 567.

5 Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 62; a.mlf., *el-Minhâc*, I, 30. İbn Hacer, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm* sahibi Ebü'l-Ha-

قال: وقد رَوَيناه من حديث الحسن، عن سمرة بن جندُب، عن النبي صلى الله عليه وسلم، إلا أن الحفاظ اختلفوا في سماع الحسن من سمرة في غيرِ حديثِ العقيقة، فمنهم من أثبته، فيكون مثالاً للفصل الأول ـ يعني ما له شاهد مسند ـ، ومنهم من لم يثبته، فيكون أيضاً مرسلاً انضمّ إلى مرسل سعيد. انتهى.

الثانية: صوَّر الرازي وغيره من أهل الأصول المسند العاضد بأن لا يكون منتهِضَ الإسناد، ليكون الاحتجاج بالمجموع، وإلا فالاحتجاج حينئذ بالمسند فقط، وليس بمخصوص بذلك، كما تقدم الإشارة إليه في كلام المصنف.

الثالثة: زاد الأصوليون في الاعتضاد: أن يوافقه قياس، أو انتشار من غير إنكار، أو عملُ أهل العصر به. وتقدم في كلام الماوردي ذِكْر الصورتين الأخيرتين، والظاهر أنهما داخلان في قول الشافعي: وأفتى أكثر أهل العلم بمقتضاه.

الرابعة: قال القاضي أبو بكر: لا أقبل المرسل، ولا في الأماكن التي قَبِلها الشافعي، حسماً للباب، بل ولا مرسل الصحابي إذا احتُمل سماعه من تابعي، قال: والشافعي لا يوجب الاحتجاج به في هذه الأماكن بل يستحبه، كما قال: أستحب قبوله، ولا أستطيع أن أقول: الحجة تثبت به ثبوتها بالمتصل.

Daha başkaları şöyle demiştir: Anlaşılan o ki, kendisine muttasıl bir hadis muâraza ettiği zaman muârız hadis ona takdim edilir. Eğer mürsel, mutlak anlamda delil olsaydı muttasıl ile muâraza edebilmesi gerekirdi. Beyhakî ise şöyle demiştir:[1] "Şâfiî 'hoş görürüm' ifadesi ile 'tercih ederim'i kastetmektedir." Musannif [Nevevî] de *Şerhu'l-Mühezzeb*'de bu görüşü benimser.[2]

Beşincisi: Konu hakkında mürsel dışında delil olmaması durumu ile ilgili olarak Şâfiî'ye ait üç görüş nispet edilmiştir. En öne çıkanı ise şu üçüncü görüştür: [Mürsel hadis bir şeyi yasaklıyorsa] yasaklanan şeyden bu rivayet sebebiyle uzak durmak gereklidir.[3]

Altıncısı: Mürselin delil olup olmayacağı hakkındaki görüşleri 10 başlık altında özetlemek mümkündür:[4] [1] Mutlak olarak delildir; [2] mutlak olarak delil olmaya elverişli değildir; [3] eğer irsâli yapan ilk üç asırdan ise delildir; [4] eğer irsâli yapan kişi sadece âdil bir râviden nakilde bulunan biriyse delildir; [5] eğer irsâli yapan Saîd [b. el-Müseyyeb] ise delildir; [6] eğer destekleniyorsa delildir; [7] konu hakkında kendisinden başka rivayet yoksa delildir; [8] mürsel, müsnedden daha kuvvetlidir; [9] vâcib olarak değil mendub olarak delildir; [10] eğer irsâli yapan kimse sahâbî ise delildir.

Yedincisi: İbn Cerîr [et-Taberî'nin] ifadeleri içerisinde "tâbiûnun, mürselin kabulü konusunda icmâ ettiği, ondan ilk kaçınan kimsenin Şâfiî olduğu" geçmişti. Beyhakî de bunu fark etmiş ve *el-Medhal*'de şöyle demiştir: "İnsanların Durumunun Değişmesi, Yalanın ve Bid'atin Ortaya Çıkmasının Ardından Mürsel Rivayetlerin Zayıf Olduğunu Gösteren Deliller Konusu". Beyhakî bu konu başlığı altında Müslim'in İbn Sîrîn'den [ö. 110/729] rivayet ettiği şu sözü nakletmiştir: "İnsanlar uzun bir süre hadisin isnâdını sormadılar. Fitne patlak verdikten sonra hadisin isnâdı soruldu. Bakılır, sünnet ehli olanın hadisi alınır, bid'at ehli olanın hadisi ise terk edilirdi."[5]

---

san İbnü'l-Kattân'ın da sahâbe mürsellerini reddettiğini ifade etmektedir (*en-Nüket*, II, 571).

1 Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, II, 32.

2 Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 61-2.

3 *Muhtasar* bir karakter arz eden ifadenin tercümesinde Zekeriyya el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *Gâyetü'l-Vusûl fî Şerhi Lübbi'l-Usûl* adlı eserindeki izahı dikkate alınmıştır (Kâhire 1941, s. 110-1) [çevirenin notu].

4 Buradaki ifadeler Alâî'nin *Câmi'u't-Tahsîl*'inden özetlenmiştir (s. 47-8).

5 Müslim, Mukaddime 5.

وقال غيره: فائدة ذلك أنه لو عارضه متصلٌ قدِّم عليه، ولو كان حجةً مطلقاً تعارضا، لكن قال البيهقي: مراد الشافعي بقوله «أستحب»: أختار، وكذا قال المصنف في **شرح المهذب**.

الخامسة: إنْ لم يكن في الباب دليل سوى المرسل فثلاثة أقوال للشافعي: ثالثها ـ وهو الأظهر ـ يجبُ الانكفاف لأجله.

السادسة: تلخَّص في الاحتجاج بالمرسل عَشَرة أقوال: ١ ـ حجة مطلقاً. ٢ ـ لا يحتج به مطلقاً. ٣ ـ يحتج به إن أرسله أهل القرون الثلاثة. ٤ ـ يحتج به إن لم يَرْوِ إلا عن عدل. ٥ ـ يحتج به إنْ أرسله سعيد فقط. ٦ ـ يحتج به إن اعتضد. ٧ ـ يحتج به إن لم يكن في الباب سواه. ٨ ـ هو أقوى من المسند. ٩ ـ يحتج به ندباً لا وجوباً. ١٠ ـ يحتج به إنْ أرسله صحابي.

السابعة: تقدم في قول ابن جرير: إن التابعين أجمعوا على قبول المرسل، وإن الشافعي أولُ مَن أباه، وقد تنبّه البيهقي لذلك فقال في **المدخل**: باب ما يُستدلُّ به على ضعف المراسيل بعد تغيُّر الناس وظهور الكذب والبدع، وأورد فيه ما أخرجه مسلم عن ابن سيرين قال: لقد أتى على الناس زمان وما يُسأل عن إسنادِ حديثٍ، فلما وقعت الفتنة سُئل عن إسناد الحديث، فينظر مَن كان مِن أهل السنة يؤخذ مِن حديثه، ومَن كان من أهل البدع تُرك حديثه.

Sekizincisi: Hâkim *Ulûmü'l-Hadîs*'te şöyle demiştir:[1] Mürsel hadisler Medîneliler arasında genellikle İbnü'l-Müseyyeb'den, Mekkeliler arasında Atâ b. Ebû Rabâh'dan [ö. 114/732], Basralılar arasında Hasan el-Basrî'den [ö. 110/728], Kûfeliler arasında İbrahim b. Yezîd en-Nehaî'den, Mısırlılar arasında Saîd b. Ebû Hilâl'den [ö. 130/747?], Şamlılar arasında Mekhûl'den [ö. 112/730] nakledilmektedir.

[Hâkim] şöyle demiştir:[2] Yahya b. Maîn'in [ö. 233/848] belirttiği üzere en sahihleri İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleridir. Zira o, sahâbe evlatlarındandır. Aşere-i mübeşşere'ye yetişmiştir, Hicâz'ın fakihi ve müftüsüdür, [bunun yanında] Mâlik'in, icmâlarını tüm âlimlerin icmâı gibi gördüğü fukahâ-i seb'anın ilkidir. Mütekaddim hadis imâmları, onun mürselleri üzerinde ilmî mesâi sarf etmişler ve onları sahîh isnâdlarla tespit etmişlerdir. Bu şartlar, irsâl yapan diğer kimselerde bulunmamaktadır.

[Hâkim] şöyle demiştir:[3] [Bizzat sahâbîden] işitilmeyen mürsellerin delil olamayacağına Kur'ân-ı Kerîm'deki "*Dinde derinleşmeleri ve kendilerine döndüğü zaman kavimlerini uyarmaları için*"[4] âyeti ve "İşiteceksiniz ve sizden de işitecekler. Ardından sizden işitenlerden de işitilecek"[5] hadisi delil olarak zikredilmiştir.

Dokuzuncusu: Hâkim sadece Saîd [b. el-Müseyyeb]'in mürselleri hakkında değerlendirmede bulunmuş, onun dışında zikrettiği kimseler hakkında ise yorum yapmamıştır. Biz burada onların durumuna da değineceğiz:[6]

1- Atâ'nın mürselleri hakkında İbnü'l-Medînî [ö. 234/848] şöyle demiştir: "Atâ her önüne gelenden [hadis] alırdı. Mücâhid'in mürselleri benim için onunkilerden çok daha iyidir."[7]

2- Ahmed b. Hanbel ise şöyle der: "Saîd b. el-Müseyyeb'in mürselleri en sahîh mürsellerdir.[8]

3- İbrahim en-Nehaî'nin mürsellerinde beis yoktur.

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 168-172.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 170.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 171-2.
4 et-Tevbe 9/122.
5 Ebû Davud, İlm 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 321; İbn Hibbân, *el-İhsân,* I, 263.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 425-7.
7 İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 4.
8 Ferrâ, *el-Udde*, III, 920.

الثامنة: قال الحاكم في **علوم الحديث**: أكثر ما تُروى المراسيل من أهل المدينة: عن ابن المسيب، ومن أهل مكة: عن عطاء بن أبي رباح، ومن أهل البصرة: عن الحسن البصري، ومن أهل الكوفة: عن إبراهيم بن يزيد النخعي، ومن أهل مصر: عن سعيد بن أبي هلال، ومن أهل الشام: عن مكحول.

قال: وأصحها ـ كما قال ابن معين ـ مراسيل ابن المسيب، لأنه من أولاد الصحابة، وأدرك العشرة، وفقيهُ أهل الحجاز ومفتيهم، وأولُ الفقهاء السبعة الذين يَعتدُّ مالك بإجماعهم كإجماع كافة الناس، وقد تأمل الأئمة المتقدمون مراسيله فوجدوها بأسانيدَ صحيحة، وهذه الشرائط لم توجد في مراسيل غيره.

قال: والدليل على عدم الاحتجاج بالمرسل غيرِ المسموع، من الكتاب قوله تعالى: ﴿لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ ﴾ [التوبة: ١٢٢]، ومن السنة حديث: «تَسمعون، ويُسمع منكم، ويُسمع ممن يَسمع منكم».

التاسعة: تكلَّم الحاكم على مراسيل سعيد فقط دون سائر من ذُكِر معه، ونحن نذكر ذلك:

١ ـ فمراسيل عطاء: قال ابن المديني: كان عطاء يأخذ عن كل ضرب، مرسلات مجاهد أحبُّ إليَّ من مرسلاته بكثير.

٢ ـ وقال أحمد بن حنبل: مرسلات سعيد بن المسيب أصحُّ المرسلات.

٣ ـ ومرسلات إبراهيم النخعي لا بأس بها.

4- Mürseller içinde Hasan [el-Basrî] ve Atâ'nınkilerden daha zayıf olanı yoktur. Çünkü onlar herkesten [hadis] alırlardı."[1]

5- Hasan'ın Mürselleriyle ilgili Ahmed b. Hanbel'in yorumu daha önce geçmişti.[2]

İbnü'l-Medînî ise şöyle demiştir: "Sika râvilerin Hasan el-Basrî'den naklettiği mürseller sahîhtir. Bunlardan [ilmî değeri] düşük olanlar azdır."[3]

Ebû Zür'a "Hasan el-Basrî'nin 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu' dediği rivayetlerin dördü hariç tamamının sâbit bir aslının olduğunu tespit ettim" der.[4]

Yahya b. Saîd el-Kattân [ö. 198/813] şöyle demiştir: "Hasan [el-Basrî]'nin 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu' dediği rivayetlerin bir veya iki hadis hariç tamamının aslının olduğunu tespit ettik."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der: "Bu ifadeyle muhtemelen Hasan el-Basrî'nin cezm ifadesi kullandığı rivayetleri kastetmiştir."[5]

Daha başka bir âlim şöyle demiştir: Hasan'a "Ebû Saîd! Bize hadis naklediyor ve 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu' diyorsun. Hadisi sana nakleden kimseyi de bize söylesen ya!" denilince Hasan şu cevabı verdi: "Adam! Biz yalan söylemedik, yalan söylemekle ithâm da edilmedik. Biz Horasan gazvesine çıktığımız zaman yanımızda Hz. Muhammed'in (*sav*) ashâbından 300 kişi vardı."[6]

Yunus b. Ubeyd [ö. 139/756] şöyle demiştir:[7] Hasan'a "Ebû Saîd! Sen kendisine yetişmediğin halde 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu' diyorsun?" dedim, şu cevabı verdi: "Yeğenim, daha önce bana hiç kimsenin sormadığı bir şeyi sordun. Nezdimdeki konumun olmasaydı bil ki sana cevap vermezdim. Ben şu gördüğün zamandayım -Haccâc'ın zamanı-. Benim 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu' dediğimi işittiğin hadislerin tamamı Ali b. Ebû Tâlib'den gelmektedir. Ancak öyle bir zamandayız ki Ali'nin ismini zikretmeye gücüm yetmiyor."[8]

1 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, III, 239; Ferrâ, *el-Udde*, III, 920.

2 Onun mürselleri için ayrıca bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 124; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 266; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 275; Alâî, *Câmi'u't-Tahsîl*, s. 194-9.

3 Mukaddemî, *et-Târîh*, s. 201.

4 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 198.

5 İbn Hacer, *el-Erbeûn fî Avâli'l-Mücîzîn*, s. 109.

6 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 452.

7 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 124.

8 Haccâc b. Yusuf'un dönemi kastedilmiştir. Ancak rivayet uydurmadır. Senedinde Ali b. el-Medînî'nin yalancı kabul ettiği Sümâme b. Ubeyde vardır. Ebû Hâtim onun hakkında "münkeru'l-hadîstir" demiş-

٤ ـ وليس في المرسلات أضعف من: مرسلات الحسن، وعطاء بن أبي رباح، فإنهما كانا يأخذان عن كل أحد.

٥ ـ ومراسيل الحسن: تقدَّم القول فيها عن أحمد.

وقال ابن المديني: مرسلات الحسن البصري التي رواها عنه الثقات صحاح، ما أقلَّ ما يسقط منها.

وقال أبو زرعة: كل شيء قال الحسن: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: وجدتُ له أصلاً ثابتاً، ما خلا أربعةَ أحاديث.

وقال يحيى بن سعيد القطان: ما قال الحسن في حديثه «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم» إلا وجدنا له أصلاً إلا حديثاً أو حديثين.

قال شيخ الإسلام: ولعله أراد ما جَزَم به الحسن.

وقال غيره: قال رجل للحسن: يا أبا سعيد! إنك تحدثنا فتقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلو كنتَ تُسنده لنا إلى من حدّثك؟ فقال الحسن: أيها الرجلُ ما كَذَبْنا ولا كُذِبنا، ولقد غزونا غزوةً إلى خراسان، ومعنا فيها ثلاثُ مئةٍ من أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم.

وقال يونس بن عبيد: سألت الحسن قلت: يا أبا سعيد إنك تقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، وإنك لم تُدرِكه؟ فقال: يابن أخي لقد سألتَني عن شيء ما سألني عنه أحدُ قبلك، ولولا منزلتُك مني ما أخبرتُك، إني في زمان كما ترى ـ وكان في زمن الحجاج ـ كلُّ شيء سمعتَني أقوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فهو عن علي بن أبي طالب، غيرَ أني في زمان لا أستطيع أن أذكر علياً.

Muhammed b. Sa'd [ö. 230/845] şöyle demiştir:[1] "İsnâdlı olarak zikrettiği veya işitti ği kimselerden rivayet ettiği hadislerin tamamında Hasan delildir. Mürsel olarak naklettiklerinde ise delil teşkil etmez."

Irâkî "Hasan'ın mürselleri onların [hadisçilerin] nazarında değersizdir" demiştir.[2]

Nehaî'nin mürselleri hakkında İbn Maîn şöyle demiştir:[3] "İbrahim'in mürselleri bana Şa'bî'ninkilerden daha hoş gelir."

[İbn Maîn'in] şöyle dediği de rivayet edilmiştir:[4] "Onun mürsellleri Sâlim b. Abdullah [ö. 106/725], Kâsım [b. Muhammed b. Ebû Bekir] [ö. 107/725?] ve Saîd b. el-Müseyyeb'in Mürsellerinden daha çok hoşuma gider."

Ahmed "onlarda beis yoktur" demiştir.[5]

A'meş şöyle demiştir: "İbrahim en-Nehaî'ye 'Bana İbn Mes'ûd'a ulaşan isnâdını zikret' dedim. 'Size birinin adını verip onun Abdullah'tan aktardığı hadisi naklettiğimde [dinlediğim kişi] o ismini verdiğim kişidir. Abdullah dedi ki diyerek aktardığımda ise Abdullah'ın rivayetini birden fazla kişiden aktarıyorum demektir' cevabını verdi."[6]

Onuncusu: Tirmizî'nin *Câmi*'inde, İbn Ebû Hâtim'in ve daha başka âlimlerin zikrettiği diğer mürseller hakkındadır.

Zührî'nin mürselleri:[7] İbn Maîn ve Yahya b. Saîd el-Kattân "bir değeri yoktur" demiştir. Şâfiî de aynı kanaattedir ve "Onun [mürsellerini] Süleyman b. Erkam'dan rivayet ettiğini tespit ettik" demektedir.[8]

---

tir. Öte yandan Hasan el-Basrî, Hz. Ali'yi işitmemiştir. Ayrıca Hasan hadis tebliği konusunda Haccâc gibilerden korkmaktan uzaktır (bk. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 286; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 124).

1 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IX, 158.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 128.
3 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 18, 208. Nehaî'nin mürselleri için bk. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 294-5; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 238-9; Alâî, *Câmi'u't-Tahsîl*, s. 168.
4 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 187.
5 Ferrâ, *el-Udde*, III, 920.
6 İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 277.
7 Alâî, *Câmi'u't-Tahsîl*, s. 331-2; İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 3.
8 Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 531.

وقال محمد بن سعد: كل ما أَسنَد من حديثه أو رَوَى عمن سمع منه: فحسنٌ حجة، وما أرسل من الحديث فليس بحجة.

وقال العراقي: مراسيل الحسن عندهم شبه الريح.

وأما مراسيل النخعي: فقال ابن معين: مراسيل إبراهيم أحبُّ إليَّ من مراسيل الشعبي.

وعنه أيضاً: أعجبُ إليَّ من مرسلات سالم بن عبد الله، والقاسم، وسعيد بن المسيب.

وقال أحمد: لا بأس بها.

وقال الأعمش: قلت لإبراهيم النخعي: أَسْند لي عن ابن مسعود، فقال: إذا حدثتكم عن رجل، عن عبد الله: فهو الذي سَمَّيْت، وإذا قلت: قال عبد الله، فهو عن غيرِ واحدٍ، عن عبد الله.

العاشرة:

في مراسيلَ أُخَر ذكرها الترمذي في **جامعه**، وابن أبي حاتم وغيرهما.

مراسيل الزهري: قال ابن معين، ويحيى بن سعيد القطان: ليس بشيء، وكذا قال الشافعي، قال: لأنا نجده يروي عن سليمان بن أرقم.

Beyhakî'nin rivayet ettiğine göre Yahya b. Saîd şöyle demiştir: Zührî'nin mürselleri diğerlerinden daha kötüdür. Çünkü hâfızdır; istediği zaman [hadisi aldığı kimsenin] ismini zikretme imkânı vardır. O ismini tasrih etmekten hoşlanmadığı kimselerin isimlerini zikretmemektedir.[1]

Yahya b. Saîd, Katâde'nin [ö. 117/735] mürsellerine de önem vermez ve "yok hükmündedir" derdi.[2]

[Rivayete göre] Yahya b. Saîd "Saîd b. Cübeyr'in [ö. 94/713] mürselleri bana Atâ'nın mürsellerinden daha hoş gelir" demiştir. Kendisine "Peki, Mücâhid'in mürselleri?" denilince "Saîd bana daha hoş gelir" cevabını vermiştir. Son olarak "Mücâhid'in mürsellerini mi daha iyi görürsün Tâvûs'unkileri mi?" denildiği zaman ise "İkisi aynı ayardadır" demiştir.[3]

[Yahya b. Saîd] şöyle demiştir: Her ikisi de zayıf olsa da Mâlik'in Saîd b. el-Müseyyeb'den naklettikleri bana Süfyân'ın İbrahim'den naklettiklerinden daha hoş gelir.

[Yine Yahya b. Saîd] şöyle demiştir: Süfyân'ın İbrahim'den naklettikleri yok hükmündedir. Çünkü eğer onun nezdinde isnâd olsa, bunu açıkça ortaya koyardı.[4]

[Yahya b. Saîd] şöyle demiştir: Ebû İshak [es-Sebîî] el-Hemdânî'nin [ö. 127/745], A'meş'in, Teymî'nin[5] ve Yahya b. Ebû Kesîr'in [ö. 129/747] mürselleri yok hükmündedir.

İsmail b. Ebû Hâlid'in mürselleri de yok hükmündedir. Amr b. Dînâr'ın [ö. 126/744] mürselleri bana daha hoş gelir.[6]

Muâviye b. Kurre'nin [ö. 113/731] mürselleri bana Zeyd b. Eslem'in [ö. 135/754] mürsellerinden daha iyi gelir.[7]

---

1 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 390.

2 Katâde b. Dâime'nin mürselleri hakkında bk. Alâî, *Câmi'u't-Tahsîl*, s. 312-4; İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 3; a.mlf., *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 246.

3 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 243-4.

4 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 244. Yahya el-Kattân'dan gelen bu ifadeler aslında burada sorun edilen hususun isnâddaki inkıtâ olduğunu ortaya koyar. Erken dönemde mürsel farklı inkıtâ türleri için kullanılıyorsa da, munkatı' ve mürseli hadis ilminin iki ayrı konusu kabul ettikten sonra bu alıntılara mürsel bahsinde yer vermek isabetli olmasa gerektir [çevirenin notu].

5 M. Avvâme bu rivayete koyduğu ta'lîkte *Tedrîb* metninde ve diğer klasik kaynaklarda "Teymî" şeklinde mutlak olarak bırakılan ismin Süleyman b. Tarhân (ö. 143/760) olduğunu söyler (III, 168, dp. 2). Ancak bu ismin mürsel rivayetleri ve tedlîsleriyle tanınan İbrahim b. Yezîd et-Teymî (ö. 92/710) olması da mümkündür [çevirenin notu].

6 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 244.

7 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 245.

وروى البيهقي عن يحيى بن سعيد قال: مرسلُ الزهري شرٌّ من مرسل غيره، لأنه حافظ، وكلَّما قَدَر أن يسمي سمَّى، وإنما يَترك من لا يَستحب أن يسميه.

وكان يحيى بن سعيد لا يرى إرسال قتادة شيئاً، ويقول: هو بمنزلة الريح.

وقال يحيى بن سعيد: مرسلات سعيد بن جبير أحبُّ إليَّ من مرسلات عطاء، [قيل: فمرسلات مجاهد؟ قال: سعيد أحبّ إليّ]، قيل: فمرسلاتُ مجاهد أحبُّ إليك أو مرسلات طاوس؟، قال: ما أقربهما.

وقال أيضاً: مالك، عن سعيد بن المسيب: أحبُّ إليَّ من سفيان، عن إبراهيم، وكلٌّ ضعيف.

وقال أيضاً: سفيان، عن إبراهيم: شِبه لا شيء، لأنه لو كان فيه إسناد صاحَ.

وقال: مرسلات أبي إسحاق الهَمْداني، والأعمشِ، والتيميّ، ويحيى بن أبي كثير: شبه لا شيء.

ومرسلات إسماعيل بن أبي خالد ليس بشيء، ومرسلات عمرو بن دينار أحبُّ إليّ.

ومرسلات معاوية بن قُرة أحبّ إليّ من مرسلات زيد بن أسلم.

İbn Uyeyne'nin ve Süfyân b. Saîd [es-Sevrî]'nin [ö. 161/778] mürsellerinin bir değeri yoktur.[1]

Mâlik b. Enes'in mürselleri ise bana hoş gelir; nitekim hadis âlimleri içerisinde hadisi ondan daha sahîh olan kimse yoktur.[2]

On Birincisi:[3] Müslim'in *Sahîh*'inde mürsel hadisler bulunmaktadır ve Müslim bunlardan dolayı eleştirilmiştir. Bunlar arasında irsâlin sadece bir kısmında bulunduğu rivayetler vardır. Müslim'in buradaki mazereti, onun rivayetteki mürsel kısmı değil, müsned kısmı delil olarak vermesidir. Hadisi taktî' yaparak rivayet etmedeki ihtilaf sebebiyle sadece müsned kısmı zikretmekle yetinmemiştir.

Mürsel rivayetin ittisâli bir diğer tarîkle ortaya çıkabilmektedir.

1- Örneğin onun Kitâbü'l-Büyû'da "Muhammed b. Râfi' → Huceyn [b. el-Müsennâ] → Leys → Ukayl → İbn Şihâb → İbnü'l-Müseyyeb" senediyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) [yaş hurmanın kuru hurma mukabilinde satışı anlamındaki] müzâbeneyi… yasaklamıştır.[4] Yine onun Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Sağlam olduğu iyice anlaşılıncaya kadar ürünü satın almayın. Yaş/yeni ürünü/hurmayı, kuru hurma mukabilinde satın almayın." Sâlim'in "Abdullah → Zeyd b. Sâbit" kanalıyla rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) ariyye konusunda buna izin vermiştir.[5]

[Yukarıdaki rivayetin mürsel olan kısmı] Saîd [b. el-Müseyyeb] hadisi "Süheyl b. Ebû Salih → babası → Ebû Hüreyre"[6] ve "Saîd b. Mînâ → Ebü'z-Zübeyr → Câbir" isnâdıyla mevsûl olarak da nakledilmiştir.

Hem o hem de Buhârî hadisi "Atâ → Câbir" isnâdıyla tahrîc etmişlerdir.[7]

[Rivayetin diğer mürsel kısmı olan] Sâlim hadisini "Zührî → Sâlim → babası" isnâdıyla mevsûl olarak zikretmiştir.[8]

1 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 244.
2 Ferrâ, *el-Udde*, III, 923; Beyhakî, *el-Medhal*, I, 398.
3 Bu fayda, Reşîd el-Attâr'ın *Gureru'l-Fevâid*'inden özetlenmiştir (s. 291-303).
4 Müslim, Büyû' 59.
5 Müslim, Büyû' 61.
6 Müslim, Büyû' 104.
7 Müslim, Büyû' 85; Buhârî, Büyû' 83.
8 Müslim, Büyû' 80.

ومرسلاتُ ابنِ عيينة شبه الريح، وسفيانِ بن سعيد.

ومرسلاتُ مالك بن أنس أحبّ إلي، وليس في القوم أصحُّ حديثاً منه.

الحادية عشرة: وقع في **صحيح** مسلم أحاديثُ مرسَلة، فانتُقِدت عليه، وفيها ما وقع الإرسال في بعضه، فأما هذا النوع فعذره فيه أنه يورده محتجاً بالمسند منه لا بالمرسل، ولم يقتصر عليه للخلاف في تقطيع الحديث.

على أن المرسل منه قد تبين اتصاله من وجهٍ آخر.

١ ـ كقوله في كتاب البيوع: حدثني محمد بن رافع، حدثنا حُجَين، حدثنا الليث، عن عُقَيل، عن ابن شهاب، عن سعيد بن المسيب: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن المزُابَنة. الحديثَ. قال: وأخبرني سالم بن عبد الله، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لا تَبْتاعوا الثَّمَر حتى يبدوَ صلاحه، ولا تبتاعوا الثَّمَر بالتمْر». وقال سالم: أخبرني عبد الله بن زيد بن ثابت، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه رخَّص في العَرِيَّة. الحديثَ.

وحديث سعيد: وصله من حديث سُهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة.

ومن حديث سعيد بن مِيناء وأبي الزبير، عن جابر.

وأخرجه هو والبخاري من حديث عطاء، عن جابر.

وحديثُ سالم وصله من حديث الزهري، عن سالم، عن أبيه.

2- Müslim'in "Edâhî" bölümünde "Mâlik → Abdullah b. Ebû Bekir → Abdullah b. Vâkıd [ö. 119/737]" isnâdıyla naklettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) kurban etlerinin üç günden sonra yenilmesini yasaklamıştır.[1] Abdullah b. Ebû Bekir şöyle demiştir: Amre [bint Abdurrahman]'a bu hadisi sordum "Doğru, ben de Âişe'yi şöyle derken işittim" diyerek hadisi zikretti. İlk rivayet mürseldir, ikinicisi ise müsneddir ve Müslim ikincisini delil olarak zikretmiştir. Ayrıca o ilk hadisi İbn Ömer'den mevsûl olarak tahrîc etmiştir.[2]

Müslim'de bu türden 10 küsür hadis bulunmaktadır. Onun önce muttasıl olarak zikrettiği bir rivayete mürsel olarak da yer vermesinin hikmeti, hadis hakkındaki ihtilâfı göstermektir.

Müslim'in mürsel olarak zikrettiği ancak bir başka yerde vasletmediği rivayetlerden biri Ebü'l-Alâ İbnü'ş-Şıhhîr'in [ö. 111/729] şu ifadesidir: "Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerinin bir kısmı diğerini nesheder…"[3] Rivayet, sahâbe tabakasından sahîh bir tarîkle mevsûl olarak nakledilmemiştir.

On ikincisi: Mürsel hakkında Ebû Davud ve İbn Ebû Hâtim,[4] onlardan sonra da geç dönem âlimlerinden hâfız Ebû Saîd el-Alâî eser telif etmiştir.

Bunların tamamı sahâbe mürselinin dışındadır. Yaşının küçüklüğü dolayısıyla Allah Resûlü'nün (*sav*) huzurunda bulunmadığı veya geç dönemde müslüman olduğu bilinen bir sahâbînin, Hz. Peygamber'in yaptığı bir şeyi haber vermesi şeklindeki sahâbe mürselinin ise -doğru olan görüşe göre- sahîh olduğuna hükmedilmiştir. Ashâbımızın büyük çoğunluğu ve daha başka âlimler, bunu net bir surette ifade etmiştir. Sahîh hadisler nakletmeyi prensip olarak benimseyip mürselin zayıf olduğu görüşünü benimseyen muhaddisler bunda ittifak etmiştir. *Sahîhayn*'da bu tarzda sayılamayacak kadar çok rvâyet vardır. Çünkü sahâbîlerin rivayetlerinin çoğu yine bizzat sahâbe tabakasındandır ve onların tamamı âdildir.

1 Müslim, Edâhî 28.
2 Müslim, Edâhî 27; Buhârî, Edâhî 16.
3 Müslim, Hayz 82. *Gureru'l-Fevâid*'de şöyle demiştir: Sahâbe tabakasından hiç kimsenin sahîh bir yolla bunu naklettiğini bilmiyorum. Ancak benzeri bir rivayeti Abdullah b. ez-Zübeyr babasından nakletmiştir. Buna göre o şöyle demiştir: "Allah Resûlü bir şey söyler, sonra biraz dururdu. Sonra başka bir ifadeyle onu neshederdi. Tıpkı Kur'ân'ın bir kısmının diğerini neshettiği gibi." Ancak bu hadisin isnâdı tatışmalıdır (s. 289-90). Ancak her halükarda buradaki rivayetin Müslim'in *Sahîh*'indeki mürseller bağlamında zikredilmesi doğru değildir. Zira bu haber, üst nesillerden aktarılan bir haber değil, ilgili râvinin yorumudur. Ayrıca bk. *Tedrîb* (M. Avvâme), III, 172-3 [çevirenin notu].
4 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "Ebû Hâtim" şeklinde ise de doğrusu zabtettiğimiz gibi olacaktır [çevirenin notu].

٢ ـ وأخرج في الأضاحي حديث مالك، عن عبد الله بن أبي بكر، عن عبد الله بن واقد: نَهَى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أكل لحوم الضحايا بعد ثلاث، قال عبد الله بن أبي بكر: فذكرت ذلك لعَمْرةَ فقالت: صدق، سمعتُ عائشة تقول، الحديثَ، فالأول مرسل، والآخَر مسند، وبه احتج، وقد وصل الأولَ من حديث ابن عمر.

وفيه من هذا النَّمَط نحو عشرة أحاديث، والحكمةُ في إيراد ما أورده مرسلاً، بعد إيراده متصلاً: إفادةُ الاختلاف الواقع فيه.

ومما أورده مرسلاً ولم يَصِله في موضع آخر: حديثُ أبي العلاء ابن الشِّخِّير: كان حديثُ رسول الله صلى الله عليه وسلم ينسخُ بعضُه بعضاً. الحديثَ، لم يُرْوَ موصولاً عن الصحابة من وجهٍ يصحّ.

الثانية عشرة: صنف في المراسيل أبو داود، ثم أبو حاتم، ثم الحافظ أبو سعيد العلائي من المتأخرين.

هذا كلُّه في غير مرسَل الصحابي، أما مرسَله كإخباره عن شيءٍ فعله النبي صلى الله عليه وسلم أو نحوه مما يُعلم أنه لم يحضُره لصغر سِنِّه أو تأخُّر إسلامه: **فمحكوم بصحته على المذهب الصحيح** الذي قطع به الجمهور: من أصحابنا وغيرهم، وأطبق عليه المحدّثون المشترِطون للصحيح القائلون بضعف المرسَل، وفي **الصحيحين** من ذلك ما لا يُحصى، لأن أكثر رواياتهم عن الصحابة وكلُّهم عدول،

Onların sahâbe tabakası dışından naklettikleri rivayetler nadirdir ve böyle rivayetlerini açıklamaktadırlar. Hatta sahâbîlerin tâbiûn tabakasından naklettiklerinin çoğu ise, merfû‘ hadis değil, bilakis isrâiliyyât, hikayeler ve mevkûf rivayetlerdir.[1]

[Nakilde bulunan sahâbînin, yine] bir sahâbîden rivayet ettiğini açıklamadıkça sahâbe mürsellerinin de diğer mürseller gibi olduğu ve delil olarak kullanılamayacağı da söylenmiştir. Musannif [Nevevî] bu ifadeyi İbnü's-Salâh'a ilaveten zikretmiştir. O bunu *Şerhu'l-Mühezzeb*'de Ebû İshak el-İsferâyînî'den [ö. 418/1027] nakledip şöyle demiştir: "Ancak doğru olan ilk görüştür."[2]

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 392.

2 Nevevî, *el-Mecmû‘*, I, 62. Bu görüş Ebû Bekir el-Bâkıllânî'den de nakledilmiştir (bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 546-8).

وروايتهم عن غيرهم نادرة، وإذا رووها بيَّنوها، بل أكثر ما رواه الصحابة عن التابعين ليس أحاديثَ مرفوعةً، بل إسرائيلياتٍ أو حكايات أو موقوفات.

وقيل: إنه كمرسل غيره لا يُحتج به **إلا أن يبيّن الروايةَ له عن صحابي** زاده المصنف على ابن الصلاح، وحكاه في **شرح المهذب** عن أبي إسحاق الإسفرايني.

ہ وقال: الصواب الأول.

10. MUNKATI‘

[Hadis ilimlerinin] onuncu türü munkatı‘dır. Fakîhlerin, Hatîb el-Bağdâdî, İbn Abdülber ve onların dışında daha başka muhaddislerin benimsediği doğru görüşe göre munkatı‘, inkıtâ‘ı ne şekilde olursa olsun isnâdı muttasıl olmayan rivayettir. İnkıtâ‘ın sahâbe veya başka birinin düşmesiyle meydana gelmesi arasında fark yoktur. O, mürselle aynıdır. Ancak onun genel kullanımı, tâbiûndan sonraki tabakada yer alan kimselerin sahâbeden yaptıkları rivayet anlamındadır. Tıpkı Mâlik'in İbn Ömer'den rivayetinde olduğu gibi.

Onun, senedinde tâbiûndan önceki râvisi noksan olan yani düşen rivayet olduğu da söylenmiştir. İbnü's-Salâh Hâkim'e tâbi olarak böyle ifade etmiştir;[1] fakat doğrusu "sahâbeden önceki" olmalıdır. Bu, râvinin hazfedilmesiyle de, "birisi [racül]" denilerek mübhem bırakılmasıyla söz konusu olabilir. Bu, daha önce geçen "falancanın bir adamdan [an racül]" ifadesinin munkatı‘ olarak adlandırılmasına binaen söylenmiştir. Ancak yukarıda zikredildiği üzere âlimlerin çoğu buna karşı çıkmış [ve onu mübhem olarak adlandırmıştır].

Diğer yandan bu tanım meşhurdur ancak [isnâddan] düşen kısım sadece bir kişi ya da peş peşe olmayacak şekilde iki râvi olması şartıyla. Nitekim Irâkî ve Şeyhülislâm [İbn Hacer] bunu net bir dille ifade etmiştir.[2]

Onun, bir tâbiînin ya da ondan sonraki tabakadaki birinin söz ya da fiiline dair rivayet edilen şeyler olduğu da söylenmiştir.[3] Ancak bu kabul görmeyen zayıf bir görüştür. Daha önce zikredildiği üzere bu tarz rivayetlere munkatı‘ değil maktû‘ denilmektedir.[4]

İnkıtâ‘, zâhir olabildiği gibi sadece konu hakkında bilgisi olan kimselerin anlayabileceği şekilde de gizli de olabilir. Bu rivayetin diğer bir tarîkten, bir ya da daha fazla râvinin ziyâdesiyle nakledilmesiyle [bu durum] anlaşılabilir.[5]

1 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 176; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 47.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 71; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 80-1.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.
4 İbn Hacer şöyle der: "İsmi zikredilmeyen görüş sahibi, hâfız Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim el-Berdîcî'dir. O, bu görüşü güzel bir eserde zikretmiştir. Orada mürsel ve munkatı‘ hakkında yorumlarda bulunmuştur." (bk. *en-Nüket*, II, 573).
5 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 572.

النوع العاشر: المنقطع

الصحيح الذي ذهب إليه الفقهاء، والخطيب، وابن عبد البر، وغيرهما من المحدثين: أن المنقطع ما لم يتصلْ إسناده على أيّ وجه كان انقطاعُه سواءٌ كان الساقطُ منه الصحابيَّ أو غيرَه، فهو والمرسل واحد، و لكنْ أكثرُ ما يستعمل: في رواية من دون التابعي عن الصحابي، كمالك عن ابن عمر.

وقيل: هو ما اختلَّ أي: سَقَط منه رجل قبل التابعي هكذا عبَّر ابن الصلاح تبعاً للحاكم، والصواب: قبلَ الصحابيِّ محذوفاً كان الرجل أو مبهماً، ك:رجل، هذا بناءً على ما تقدم أن: فلان، عن رجل: يسمى منقطعاً، وتقدم أن الأكثرين على خلافه.

ثم إن هذا القول هو المشهور بشرط أن يكون الساقط واحداً فقط، أو اثنين لا على التوالي، كما جزم به العراقي وشيخ الإسلام.

وقيل: هو ما رُوي عن تابعي، أو مَن دونه، قولاً له أو فعلاً، وهذا غريب ضعيف، والمعروف أن ذلك مقطوع لا منقطع، كما تقدم.

ثم، إن الانقطاع قد يكون ظاهراً، وقد يخفى فلا يدركه إلا أهل المعرفة، وقد يُعرف بمجيئه من وجه آخر بزيادةِ رجلٍ أو أكثر.

Fayda:

Reşîd el-Attâr, Müslim'in *Sahîh*'inde 10 küsür hadisin senedinde inkıtâ‘ olduğunu belirtmiştir. Onun bu iddiasına [ilgili rivayetlerin] bizzat Müslim'de bulunan bir diğer tarîkle veya daha başka eserlerden bulunan tarîklerle muttasıl olduğu açıklanarak cevap verilmiştir. [Munkatı‘ olduğu söylenen Müslim hadisleri] şunlardır:

1- "Humeyd et-Tavîl → Ebû Râfi‘" senediyle rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre, Medîne'deki yolların birinde Hz. Peygamber'le (*sav*) karşılaşmıştır… Bu isnâdın doğrusu [*Kütüb-i Sitte*'nin diğer] beş müellifinin eserlerinde, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebû Şeybe'nin *el-Müsned*'lerinde zikrettiği üzere "Humeyd → Bekir el-Müzenî → Ebû Râfi" şeklinde olmalıdır.[1]

2- İhsan hakkındaki hadistir ve isnâdı "Sâib b. Yezîd → Abdullah b. es-Sa‘dî → Hz. Ömer" şeklindedir. Bu isnâdın doğrusu, hâfızların zikrettiği üzere "Sâib → Huveytıb b. Abdüluzzâ " şeklinde olmalıdır.

Nesâî şöyle demiştir: Sâib, İbnü's-Sa‘dî'yi işitmemiştir, o ancak Huveytıb vasıtasıyla ondan rivayette bulunmaktadır. Nitekim Buhârî ve Nesâî de hadisi böyle tahrîc etmişlerdir.[2]

3- Mâiz kıssası hakkında "[Yahya b.] Ya‘lâ b. el-Hâris el-Muhâribî → Gaylân → Alkame" isnâdıyla nakledilen hadis. Bu isnâdın doğrusu "[Yahya b.] Yahya → babası → Gaylân" şeklinde olmalıdır. Nitekim Nesâî ve Ebû Davud hadisi böyle tahrîc etmişlerdir.[3]

4- "Abdülkerîm b. el-Hâris → Müstevrid b. Şeddâd" senediyle merfû‘ olarak nakledilen "kıyamet, Rumlar insanlığın çoğunluğunu teşkil ederken kopar" hadisidir. Reşîd şöyle demiştir: "Abdülkerîm de babası da Dârekutnî'nin dediği gibi Müstevrid'e yetişmemiştir." [Reşîd] şöyle demiştir: Müslim, bu haliyle hadisi şevâhid kabilinden zikretmiş, eserinin bir diğer yerinde onu "Leys → Musa b. Uley → babası → Müstevrid" senediyle mevsûl olarak nakletmiştir.[4]

---

1 Müslim, Hayz 115; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 471; Buhârî, Gusül 23; Ebû Davud, Tahâre 91; Tirmizî, Tahâre 89; Nesâî, Tahâre 172; İbn Mâce, Tahâre 80. Rivayet İbn Ebû Şeybe'nin *Müsned*'inin günümüze ulaşan kısmında yer almasa da *el-Musannef*'te yer alır (II, 226).

2 Müslim, Zekât 111; Buhârî, Ahkâm 17; Nesâî, Zekât 94.

3 Müslim, Hudûd 22; Ebû Davud, Hudûd 23; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 414-5.

4 Müslim, Fiten 35-36; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 230. Ayrıca bk. Dârekutnî, *et-Tetebbu‘*, s. 213.

فائدة:

ذكر الرشيد العطار أن في صحيح مسلم بضعةَ عشَر حديثاً في إسنادها انقطاع، وأُجيب عنها بتبيُّن اتصالها، إما من وجه آخر عنده، أو من ذلك الوجه عند غيره، وهي:

١ ـ حديث حميد الطويل، عن أبي رافع، عن أبي هريرة: أنه لقيَ النبيَّ صلى الله عليه وسلم في بعض طُرُق المدينة، الحديثَ، صوابه: حميد، عن بكرٍ المُزَني، عن أبي رافع، كما أخرجه الخمسةُ، وأحمدُ، وابن أبي شيبة في مسنديهما.

٢ ـ وحديثُ السائب بن يزيد، عن عبد الله بن السعدي، عن عمر، في العطاء، صوابه: السائب، عن حُوَيطب بن عبد العُزّى، كذا ذكره الحفاظ.

قال النسائي: لم يسمعه السائب من ابن السعدي، إنما رواه عن حُويطب، عنه، كما أخرجه البخاري، والنسائي.

٣ ـ وحديثُ [يحيى بن] يعلى بن الحارث المُحَاربي، عن غيلان، عن علقمة، في قصة ماعزٍ، صوابه: [يحيى بن] يعلى، عن أبيه، عن غيلان، كذا أخرجه النسائي، وأبو داود.

٤ ـ وحديثُ عبد الكريم بن الحارثِ، عن المستورِد بن شداد، مرفوعاً: «تقوم الساعة والرومُ أكثرُ الناس». قال الرشيد: عبد الكريم لم يُدرك المُسْتورِد، ولا أبوه الحارث لم يدركه، كما قال الدارقطني، قال: وإنما أورده هكذا في الشواهد، وإلا فقد وصله من وجه آخر عن الليث، عن موسى بن عُلَيّ، عن أبيه، عن المستورد.

5- “Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe → Ebû Amr b. Hafs” senediyle “Talâk” konusunda zikredilen hadis.[1] [Reşîd] şöyle demiştir:[2] Ubeydullah’ın Ebû Amr’dan semâı tartışmalıdır. Müslim bu rivayeti diğer bir tarîkten “Şa‘bî → Ebû Seleme → Fâtıma [bint Kays]” senediyle mevsûl olarak nakletmiştir.

6- “Mansûr b. el-Mu‘temir → Saîd b. Cübeyr → İbn Abbâs” senediyle nakledilen devesinin düşürdüğü ve boynu kırılarak vefat eden biri hakkındaki hadis.[3] Dârekutnî şöyle demiştir: Mansûr bu rivayeti -Buhârî, Ebû Davud ve Nesâî’nin kaydettiği gibi- Hakem b. Uteybe vasıtasıyla Saîd’den işitmiştir. Doğrusu budur. Müslim bu rivayeti “[Ebû Bişr] Ca‘fer b. [İyâs] Ebû Vahşiyye → Amr b. Dînâr → Saîd” isnâdıyla mevsûl olarak nakletmiştir.[4]

7- “Mekhûl → Şurahbîl b. es-Semt → Selmân” senediyle nakledilen “[Allah yolunda] bir gün nöbet tutmak” ile ilgili hadis.[5] Mekhûl’un Şurahbîl’den semâı tartışmalıdır. Zira Şurahbîl sahâbenin erken vefât edenleri içerisinde sayılmaktadır. Doğrusu şu ki Mekhûl [sahâbe tabakasından] sadece Enes, Ebû Mürre, Vâsile ve Ümmü’d-Derdâ’dan hadis dinlemiştir.

8- Eyyûb’un Hz. Âişe’den naklettiği “Allah Teâlâ beni mübelliğ olarak gönderdi, zorluk çıkarıcı olarak değil” hadisidir.[6] [Reşîd] şöyle demiştir:[7] Eyyûb, Hz. Âişe’ye yetişmemiştir. Ancak şu var ki Müslim bu hadisi, müsned hadisin sonunda ilave olmak üzere zikretmiştir; rivayeti [bu kısmı kaldırmak suretiyle] kısaltmayı uygun görmemiştir. Onun [hem muttasıl hem de munkatı‘ isnâd içeren] bazı rivayetlerdeki hareket tarzı böyledir. Rivayet “Ebü’z-Zübeyr → Câbir” senediyle nakledilen tahyîr hadisinde muttasıl olarak zikredilmiştir.[8]

9- Ebû Sellâm el-Habeşî’nin Huzeyfe’den rivayet ettiği “Biz kötülük içindeydik, Allah bize hayrı lütfetti” hadisidir.[9] Dârekutnî şöyle demiştir:

1 Müslim, Talâk 41-42.
2 Reşîd el-Attâr, *Gureru’l-Fevâid*, s. 206.
3 Müslim, Hac 103.
4 Müslim, Hac 99; Buhârî, Cezâu’s-sayd 20; Ebû Davud, Cenâiz 78-80; Nesâî, Menâsik 99. Ayrıca bk. Dârekutnî, *et-Tetebbu‘*, s. 338.
5 Müslim, İmâre 163.
6 Müslim, Talâk 35.
7 Reşîd el-Attâr, *Gureru’l-Fevâid*, s. 251. Buradaki “kâle” ifadesi Lahhâm neşrinde yer alır (*Tedrîb*, I, 235) [çevirenin notu].
8 Müslim, Talâk 29.
9 Müslim, İmâre 52.

٥ ـ وحديثُ عُبيد الله بن عبد الله بن عتبة، عن أبي عمرو بن حفص، في الطلاق، قال: في سماع عُبيد الله من أبي عمرو نظرٌ، وقد وصله من جهةٍ أخرى عن الشعبي وأبي سلمة، عن فاطمة.

٦ ـ وحديث منصور بن المعتمر، عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس، في الذي وَقَصتْه ناقته. قال الدارقطني: إنما سمعه منصور من الحكم بن عُتَيبة، عن سعيد، كما أخرجه البخاري، وأبو داود، والنسائي، وهو الصواب، ووصله مسلم من طريق جعفر بن أبي وحشية، وعمرو بن دينار، عن سعيد.

٧ ـ وحديث مكحول، عن شُرَحْبيل بن السِّمْط، عن سلمان: «رباط يوم»، في سماع مكحول منه نظر، فإنه معدود في الصحابة المتقدمين الوفاة، والأصح أن مكحولاً إنما سمع أنساً، وأبا مرّة، وواثلة، وأم الدرداء.

٨ ـ وحديث أيوب، عن عائشة: «إن الله أرسلني مبلِّغاً ولم يُرسلني متعنتاً»، فإن أيوب لم يدرك عائشة إلا أنه أورد ذلك زيادةً في آخرِ حديثٍ مسند، ولم يَرَ اختصارها، وله عادةٌ بذلك في عدةِ أحاديثَ، وهي متصلة في حديث التخيير من رواية أبي الزبير عن جابر.

٩ ـ وحديث أبي سلاّم الحبشي، عن حذيفة: «إنا كنّا بشرٍّ فجاء الله بخير»، قال الدارقطني:

Ebû Sellâm ne Huzeyfe'den ne de onun gibi Irak'ta bulunmuş olan kimselerden herhangi bir şey işitmiştir. Bu rivayet Müslim'in kitabının bir başka yerinde Huzeyfe'den muttasıl olarak nakledilmiştir.[1]

10- Matar'ın "Zehdem → Ebû Musa" senediyle naklettiği tavuk hakkındaki hadis.[2] Dârekutnî şöyle demiştir: "Matar Zehdem'den [hadis] işitmemiştir. O, Kâsım b. Âsım vasıtasıyla Zehdem'den rivayette bulunmaktadır." Müslim daha başka tarîklerden bu hadisi Zehdem'den mevsûl olarak zikretmiştir.[3]

11- Katâde'nin, "Sinan b. Seleme → İbn Abbâs" senediyle naklettiği kurbanlık hakkındaki hadis. İbn Maîn ve Yahya b. Saîd [el-Kattân], Katâde'nin Sinan'dan semâının olmadığını ifade etmişlerdir.[4] Ne var ki Müslim bu hadisi şevâhid kabilinden zikretmiştir. Ondan bir önceki tarîkte ise hadisi "Ebü't-Teyyâh → Musa b. Seleme → İbn Abbâs" isnâdıyla muttasıl olarak nakletmiştir.

12- Irâk b. Mâlik'in Hz. Âişe'den naklettiği "Yanıma iki çocuğunu taşıyan bir fakir kadın geldi" hadisi.[5] Ahmed [b. Hanbel] "Irâk'ın Hz. Âişe'den rivayeti mürseldir" demiştir. Musa b. Harun da şöyle demiştir: "Onun Hz. Âişe'den semâını bilmiyoruz. O, Urve vasıtasıyla Hz. Âişe'den rivayette bulunmuştur." Reşîd şöyle demiştir:[6] Onun, Hz. Âişe'den semâda bulunmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü o ikisi aynı asırda (ve aynı beldede) bulunuyorlardı. Müslim'in metodu, aksi kesinleşinceye kadar bunu semâya hamletmek şeklindedir.

13- Yezîd b. Ebû Habîb'in, Muhammed b. Amr b. Atâ'dan naklettiği "Kız çocuğuma Berre adını vermiştim" hadisi. Yezîd ve Muhammed'ın arasındaki Muhammed b. İshak [senedden] düşmüştür. Bu hadisi Mısırlılar Leys'ten böyle rivayet etmiş, Ebû Davud da bu şekilde aktarmıştır. Fakat Müslim aynı hadisi "Velîd b. Kesîr → Muhammed b. Amr b. Atâ" senediyle mevsûl olarak da nakletmiştir.[7]

1 Müslim, İmâre 51; Dârekutnî, *et-Tetebbu‘*, s. 181.
2 Müslim, Eymân 9.
3 Dârekutnî, *et-Tetebbu‘*, s. 168.
4 Müslim, Hac 378.
5 Müslim, Birr ve sıla 148.
6 Reşîd el-Attâr, *Gureru'l-Fevâid*, s. 266.
7 Müslim, Âdâb 18; Ebû Davud, Edeb 62.

أبو سلاّم لم يسمع من حذيفة ولا نظرائه الذين نزلوا العراق، وهو متصل في كتابه من وجه آخر عن حذيفة.

١٠ ـ وحديث مَطَر، عن زَهْدَم، عن أبي موسى، في الدجاج، قال الدارقطني: لم يسمع مَطَر من زَهْدم، إنما رواه عن القاسم بن عاصم، عنه، وقد وصله مسلم من طُرُق أخرى عن زَهْدم.

١١ ـ وحديث قتادة، عن سنان بن سلمة، عن ابن عباس، في قصة البُدْن، قال ابن معين ويحيى بن سعيد: قتادة لم يسمع هذا من سنان، إلا أنه أخرجه في الشواهد، وقد وصله قبل ذلك من طريق أبي التيّاح، عن موسى بن سلمة، عن ابن عباس.

١٢ ـ وحديث عِراك بن مالك، عن عائشةَ: جاءتني مسكينةٌ تحمل ابنتين. الحديث، قال أحمد: عراكٌ عن عائشةَ مرسل، وقال موسى بن هارون: لا نعلم له سماعاً منها، وإنما يُروى عن عروة، عن عائشة، وقال الرشيد: لا يبعد سماعه منها، وهما في عصر واحد، وبلد واحد، ومذهب مسلم أن هذا محمول على السماع حتى يتبين خلافه.

١٣ ـ وحديث يزيد بن أبي حبيب، عن محمد بن عمرو بن عطاء قال: سمَّيتُ ابنتي بَرَّة، الحديثَ، سقط بين يزيدَ ومحمدٍ محمدُ بنُ إسحاق، كذا رواه المصريون عن الليث، وأخرجه هكذا أبو داود، إلا أن مسلماً وصله من طريق الوليد بن كثير، عن محمد بن عمرو بن عطاء.

11. MU‘DAL

[Hadis ilimlerinin] on birinci türü mu‘dal‘dır. Dat harfi fethalı olarak okunur. Ehl-i hadîs[1] şöyle der: a‘dalehû fe hüve mu‘dal. İbnü's-Salâh "Bu, lügat bakımından kaynağı sorunlu bir ıstılahtır" demiştir.[2] Çünkü bir ifadenin müf'al vezninde kullanımı ancak hemze ile geçişli yapılan sülâsî lâzım fiilde söz konusu olur; bu [*a‘dale*] ise hemze ile lâzımdır.

[İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: "Yaptığım araştırmada [Arapların] onun için 'emrun adîl' yani 'ileri derecede muğlak' dediklerini tespit ettim." Fâil anlamındaki fa‘îl vezni fiilin sülâsî olduğuna delâlet eder. Buna göre ‘adale, geçişsiz; a‘dale ise geçişli fiil olur. Örneğin dilcilerin zaleme'l-leyl ve ezlame demesi gibi.

O, isnâdından iki ya da daha fazla ismin art arda olmak şartıyla düştüğü hadistir. Bu düşmeler art arda değilse o zaman iki yerden munkatı‘ olmaktadır.

Irâkî şöyle demiştir: "Âlimlerin görüşleri arasında [farklı iki yerden munkatı‘ olan hadise] mu‘dal dediklerine rastlamadım."[3]

Munkatı‘ olarak da isimlendirilen mu‘dal, daha önce mürsel bahsinde geçtiği üzere fakîhler ve daha başka âlimler nazarında mürsel diye de adlandırılır.

Râvinin, Mâlik'in *el-Muvatta*'da "Bana Ebû Hüreyre'den ulaştığına göre Resûl-i Ekrem (*sav*) 'İyi bir şekilde yemesi ve giyinmesi kölelerin hakkıdır, onlara kaldırabileceğinden fazla iş yüklenmemelidir' buyurmuştur"[4] ifadesinde olduğu gibi "beleğanî" demesi de Ashâbü'l-hadîs nazarında mu‘dal olarak nitelenir. Bu görüşü İbnü's-Salâh, hâfız Ebû Nasr es-Siczî'den [ö. 444/1052] nakletmiştir.[5]

---

1 Doğrusu "Araplar" olsa gerektir [çevirenin notu].
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 54.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 71.
4 Mâlik, İsti'zân 16.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 55.

النوع الحادي عشر: المُعْضَل

هو: بفتح الضاد وأهلُ الحديث يقولون: أعضَله فهو معضَل قال ابن الصلاح: وهو اصطلاحٌ مشكلُ المأخَذ من حيثُ اللغة، أي: لأن مُفْعَلاً ـ بفتح العين ـ لا يكون إلا من ثلاثيّ لازم، عُدِّي بالهمزة، وهذا لازمٌ معها.

قال: وبحثتُ فوجدتُ له قولَهم: أمر عَضِيل، أيْ مستَغْلَق شديد، وفَعيل، بمعنى فاعل، يدلُّ على الثلاثي، فعلى هذا يكون لنا: عَضَل، قاصراً، وأعضَلَ، متعدّياً، كما قالوا: ظَلَم الليلُ وأظلم.

وهو: ما سقط من إسناده اثنان فأكثر بشرط التوالي، أما إذا لم يتوالَ فهو منقطع من موضعين.

قال العراقي: ولم أجد في كلامهم إطلاق المعضَل عليه.

ويسمى المعضَل منقطِعاً أيضاً، ويسمى مرسَلاً عند الفقهاء وغيرهم، كما تقدم في نوع المرسل.

وقيل: إن قول الراوي: بلغني، كقول مالك في **الموطأ**: بلغني عن أبي هريرة: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «للمملوكِ طعامُه وكِسوتُه بالمعروف، ولا يُكلَّفُ مِن العمل إلا ما يطيق»: يسمى معضَلاً عند أصحاب الحديث نقله ابن الصلاح عن الحافظ أبي نصرٍ السِّجْزي.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "İsnâdda bir kişinin düşme ihtimali de olduğundan bu yorum sorunlu bir hal almıştır. Zira Mâlik, Ebû Hüreyre'nin ashâbı içerisinde bulunan Saîd el-Makburî [ö. 100/718], Nuaym [b. Abdullah] el-Mücmir, Muhammed b. el-Münkedir [ö. 131/748] gibi bir topluluktan hadis işitmiştir."

Buna şöyle cevap verilebilir: Mâlik bu hadisi *el-Muvatta* haricinde[2] "Muhammed b. Aclân → babası → Ebû Hüreyre" senediyle mevsûl olarak nakletmiştir. Dolayısıyla isnâdda iki kişinin düştüğü anlaşılmaktadır.

Derim ki: Bilakis Nesâî *et-Temyîz* adlı eserinde Muhammed b. Aclân'ın bu hadisi babasından işitmediğini, Bükeyr vasıtasıyla Aclân'dan rivayette bulunduğunu belirtmiştir.

İbnü's-Salâh, eser sahiplerinin "Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu" demelerinin de mu'dal kabilinden olduğunu söylemiştir.[3]

Fayda:

İbn Abdülber *el-Muvatta*'da yer alan mürsel, munkatı' ve mu'dal rivayetleri mevsûl olarak nakletmek üzere bir eser telif etmiş ve şöyle demiştir: Mâlik "Bana ulaştığına göre" ve kendisine göre "Güvenilir olan birinden [rivayet edilmiştir]" dediği yerlerin tamamında rivayeti mevsûl olarak nakletmemiştir. Bunların sayısı 61'dir. Bu rivayetlerin, [durumları] bilinmeyen dördü dışında hepsi Mâlik dışındaki tarîklerden müsned olarak nakledilmiştir.

[Bu dört hadisin] birincisi şudur: "Unutmam, ancak sünnet olmak üzere bana unutturulur."[4]

İkincisi: "Allah Resûlü'ne (*sav*) önceki insanların ümmetlerdeki insanların ömürleri ya da bunlardan Allah'ın dilediği kadarı gösterildi. Bunun üzerine sanki o, ümmetinin ömrünü az buluyordu..."[5]

Üçüncüsü: Muâz'ın şu sözüdür: "Ayağımı üzengiye koymuşken Allah Resûlü'nün (*sav*) bana son tavsiyesi 'Muâz! İnsanlar güzel davran' oldu."[6]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 414-5.
2 İbn Tahmân, *Meşyeha*, s. 136, 181; Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, I, 173; Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi-Isbahân*, II, 7.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 55.
4 Mâlik, Sehv 1.
5 Mâlik, İtikâf 6.
6 Mâlik, Hüsnü'l-huluk 1.

قال العراقي: وقد استُشكل، لجواز أن يكون الساقط واحداً، فقد سمع مالك من جماعة من أصحاب أبي هريرة كسعيدٍ المقبُري، ونُعَيم المُجْمِر، ومحمد بن المنكدر.

والجواب: أن مالكاً وصله خارج **الموطأ** عن محمد بن عَجْلانَ، عن أبيه، عن أبي هريرة، فعرفنا بذلك سقوط اثنين منه.

قلت: بل ذَكَر النسائي في **التمييز** أن محمد بن عجلانَ لم يسمعه من أبيه، بل رواه عن بُكيرٍ، عن عجلانَ.

قال ابن الصلاح: وقول المصنفين: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا، من قَبيل المعضَل.

فائدة:

صنف ابن عبد البر كتاباً في وصل ما في **الموطأ** من المرسل، والمنقطع، والمعضل، قال: وجميعُ ما فيه من قوله «بلغني»، ومن قوله «عن الثقة» عنده، مما لم يُسنده: أحدٌ وستون حديثاً، كلُّها مسندة من غير طريق مالك إلا أربعةً لا تعرف.

أحدها: «إني لا أنسى، ولكن أُنَسّى لأَسُن».

والثاني: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أُرِي أعمار الناس قبله، أو ما شاء الله من ذلك، فكأنه تَقَاصَر أعمار أمته.

والثالث: قول معاذ: آخرُ ما أوصاني به رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد وضعتُ رِجلي في الغَرْز أنْ قال: «حسِّن خُلُقك للناس».

Dördüncüsü: “Deniz tarafından bir bulut ortaya çıkar da Şam tarafına yönelirse, bu yağmurun bol olacağını gösterir.”[1]

Tebe-i tâbiîn tabakasından biri, bir tâbiî nezdinde merfû‘-muttasıl olarak bulunan bir hadisi onun sözü olarak rivayet etmişse, hadis mu‘daldır. İbnü’s-Salâh bu görüşü Hâkim’den nakletmiştir.[2] İbnü’s-Salâh konuya örnek olmak üzere A‘meş’in Şa‘bî’den naklettiği şu rivayeti zikretmiştir: “Kişiye kıyâmet günü ‘Şöyle şöyle davrandın mı?’ denilir. O ‘Yapmadım’ deyince ağzına mühür vurulur…” Fudayl b. Amr bu rivayeti “Şa‘bî → Enes” tarîkiyle “Biz Hz. Peygamber’in (*sav*) yanındaydık…” şeklinde mevsûl olarak nakletmiştir.[3]

İbnü’s-Salâh şöyle demiştir: Bu, gerçekten güzel bir değerlendirmedir. Çünkü bir kişinin [düşmesiyle] vukû bulan bu inkıtâ‘ bir de [ismi verilen] kişinin sözü olarak nakledilmesi eklenince [aslında] iki kişinin düşmesini içermiş olmaktadır: Sahâbî ve Hz. Peygamber (*sav*). Dolayısıyla bunun mu‘dal olarak adlandırılması daha doğrudur. [İbnü’s-Salâh’ın ifadesi burada bitti.]

İbn Cemâ‘a şöyle demiştir:[4] “Bu tartışmalıdır. Çünkü bu kabil şeyler şahsi kanaat ile dile getirilemez. Buna göre bunun hükmü mürselin hükmü gibi olur. Bu herhangi bir şüphe duyulamaycak kadar açıktır.”

Daha sonra Şeyhülislâm [İbn Hacer]’in İbnü’s-Salâh’ın zikrettiği husus için şu iki şartı ileri sürdüğünü gördüm:[5] Birincisi: Hz. Peygamber’den (*sav*) başkasına nispet edilmesi mümkün olmalı. Eğer böyle değilse mürseldir. İkincisi: Bizzat kendisinin sözü olarak gelen kimsenin tarîkiyle müsned olarak nakledilmesi gereklidir. Yoksa mu‘dal değil mevkûf olur. Zira onu kendi kanaati ile dile getirmiş olması mümkündür. Bir haberin mu‘dal olarak isimlendirilmesi için gerekli olan iki kişinin düşmesi burada gerçekleşmemiştir.

İki fayda:

Birincisi: Üstadımız İmâm Şümünnî şöyle demiştir:[6] [Ebü’l-Hasan Ali b. Abdullah] et-Tebrîzî [ö. 746/1345] munkatı‘ ve mu‘dalın isnâdın başında olmaması gerektiğini söyler; çünkü [düşmelerin] isnâdın başında olması durumunda hadis muallak olur. İbnü’s-Salâh’ın görüşü ise daha genel kapsamlıdır.

---

1 Mâlik, İstiskâ 3. İbnü’s-Salâh bu dört hadisin mevsûl olduğunu müstakil bir eserde ortaya koymuştur. Bu çalışma Cezâirî’nin Ebû Gudde tarafından tahkîk edilen *Tevcîhü’n-Nazar*’ının sonunda basılmıştır.

2 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 55; Hâkim, *Ma‘rife*, s. 195-6.

3 Müslim, Zühd ve rekâik 17.

4 İbn Cemâ‘a, *el-Menhelü’r-Revî*, s. 47.

5 Bikâî, *en-Nüketü’l-Vefiyye*, I, 407-8.

6 Şümünnî, *el-Âli’r-Rütbe*, s. 176; Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 196, 208, 224.

والرابع: «إذا أنشأتْ بَحْرِيّة ثم تَشَاءمت فتلك عينٌ غُدَيقةٌ».

وإذا روى تابعُ التابعيّ، عن التابعي حديثاً وقفه عليه، وهو عند ذلك التابعي مرفوع متصل فهو معضل نقله ابن الصلاح عن الحاكم، ومثَّله بما رَوَى عن الأعمش، عن الشعبي قال: «يقال للرجل يوم القيامة: عملتَ كذا وكذا، فيقول: ما عملتُه، فَيُخْتَم على فِيه»، الحديثَ، أعضله الأعمش، ووصله فُضَيل بن عمرو، عن الشعبي، عن أنس قال: كنا عند النبي صلى الله عليه وسلم، فذكر الحديثَ.

قال ابن الصلاح: وهذا جيد حسن لأن هذا الانقطاع بواحد مضموماً إلى الوقف يشتمل على الانقطاع باثنين: الصحابيِّ ورسولِ الله صلى الله عليه وسلم، فذلك باستحقاق اسم الإعضال أولى. انتهى.

قال ابن جماعة: وفيه نظر، أي: لأن مثل ذلك لا يقال من قَبِيل الرأي، فحكمه حكم المرسل، وذلك ظاهر لا شك فيه.

ثم رأيت عن شيخ الإسلام أنَّ لِمَا ذكره ابن الصلاح شرطين: أحدهما: أن يكون مما يجوز نسبته إلى غير النبي صلى الله عليه وسلم، فإن لم يكن فمرسل، الثاني: أن يُروى مسنداً من طريق ذلك الذي وُقِف عليه، فإن لم يكن فموقوف لا معضل، لاحتمال أنه قاله من عنده، فلم يتحقَّقْ شرط التسمية من سقوط اثنين.

فائدتان:

الأولى: قال شيخنا الإمام الشمني: خصَّ التبريزيُّ المنقطع والمعضل بما ليس في أول الإسناد، أما ما كان في أوله فمعلَّق، وكلام ابن الصلاح أعمُّ.

İkincisi: Saîd b. Mansûr'un [ö. 227/842] *es-Sünen*'i ve İbn Ebü'd-Dünyâ'nın [ö. 281/894] eserleri mu‘dal, munkatı‘ ve mürsel rivayetlerin yer aldığı çalışmalardandır.

Alt konular: Bunların birincisi mu‘an‘an isnâddır. O, râvinin "an" lafzıyla ve tahdîs, ihbâr ve semâ sîgası kullanmadan falan falancadan demesidir.

Onun muttasıl olduğu netleşinceye kadar mürsel olduğu söylenmiştir. Kendisiyle amel edilen ve Ashâbü'l-hadîs'in, fakîhlerin ve usûlcülerin çoğunluğunun benimsediği doğru görüş ise onun muttasıl olduğudur.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bundan dolayı eserlerine sahîh rivayetleri almayı şart olarak benimseyen müellifler [‘an‘ane tarîkiyle gelen hadisleri] eserlerine almışlardır. Ebû Amr ed-Dânî [ö. 444/1053] rivayetlerin nakliyle uğraşanların [ehlü'n-nakl] bu hususta icmâ ettiğini ileri sürmüş;[2] İbn Abdülber ise neredeyse hadis imâmlarının icmâ ettiğini iddia edecekti."[3] Irâkî onun bu iddiayı *et-Temhîd*'in mukaddimesinde açıkça dile getirdiğini belirtmiştir.[4]

Ancak [onun muttasıl kabul edilebilmesi için] ‘an‘ane tarîkiyle rivayette bulunan kimsenin [mu‘an‘in] müdellis olmaması ve kişinin nakilde bulunduğu kimse yani ‘an‘ane tarîkiyle rivayette bulunan kimsenin, kendisinden "an" lafzıyla nakilde bulunduğu kimse ile görüşmesinin mümkün olması şart koşulmuştur. Böyle olduğu takdirde, aksi ortaya çıkıncaya kadar onun muttasıl olduğuna hükmedilir.

Görüşmenin mümkün olmasıyla yetinmeyerek görüşmenin sâbit olmasının, bununla yetinmeyerek uzun süre birlikteliğin ve bununla da yetinmeyerek nakilde bulunduğu kimsenin rivayetlerini nakille tanınmanın şart koşulmasında ise ihtilâf edilmiştir. Bazıları bunları şart koşmamış ve çağdaş olma [*muâsara*] şeklinde ifade edilen buluşma imkanını yeterli görmüştür.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 56.
2 Dânî, *Beyânü'l-Müsned ve'l-Mürsel ve'l-Munkatı‘*, s. 48-9.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 12.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 416; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 74.

الثانية: من مظانِّ المعضل والمنقطع والمرسل: كتاب **السنن** لسعيد بن منصور، ومؤلَّفات ابن أبي الدنيا.

فروع: أحدها: الإسناد المعنعن ـ وهو قول الراوي: **فلان، عن فلان ـ** بلفظِ «عن» من غير بيانٍ للتحديث والإخبارِ والسماع.

قيل: إنه مرسل حتى يتبين اتصالُه، **والصحيح الذي عليه العمل، وقاله الجماهير من أصحاب الحديث والفقه والأصول: أنه متصل**.

قال ابن الصلاح: ولذلك أودعه المشترِطون للصحيح في تصانيفهم، وادّعى أبو عمرٍو الداني إجماع أهل النقل عليه، وكاد ابن عبد البر يدعي إجماع أئمة الحديث عليه.

قال العراقي: بل صرح بادعائهِ في مقدمة **التمهيد** **بشرط أن لا يكون المعنعِن** بكسر العين **مدلِّساً، وبشرط إمكان لقاءِ بعضِهم بعضاً** أي: لقاء المعنعِن مَن روى عنه بلفظ «عن»، فحينئذ يُحكم بالاتصال إلا إن تبيَّن خلافُ ذلك.

وفي اشتراط ثبوتِ اللقاء، وعدمِ الاكتفاء بإمكانه، **وطولِ الصحبة** وعدمِ الاكتفاء بثبوت اللقاء، **ومعرفتِهِ بالرواية عنه** وعدمِ الاكتفاء بالصحبة: **خلافٌ، منهم من لم يشترط شيئاً من ذلك** واكتفى بإمكان اللقاء، وعُبِّر عنه بالمعاصرة.

Bu, Müslim b. el-Haccâc'ın görüşüdür. O, *Sahîh*'inin mukaddimesinde bu konuda icmâ olduğunu iddia etmiş ve şöyle demiştir:[1] "Görüşmenin sâbit olmasının şart koşulması, daha önce dile getirilmemiş sonradan ortaya çıkan bir görüştür. Haberlerin nakli konusunda ilim sahibi olan eski veya yeni herkesin nazarında ittifak edilen yaygın görüş, rivayette bulunan kimse ile rivayette bulunduğu kimsenin bir araya geldikleri veya şifâhen görüştükleri bir haber de geçmese bile aynı dönemde yaşamış olmalarıyla iktifâ etmektir."

İbnü's-Salâh "Müslim'in bu sözleri tartışmaya açıktır" deyip[2] sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ben [çağdaş olma durumunun yeterli olacağına dair] hükmün ilk devir âlimlerinden sonra[3] devam ettiği kanaatinde değilim. Zira sonraki musanniflerin kaleme aldıkları eserlerinde hocalarından 'falanca zikretti', 'filanca dedi' diyerek naklettikleri şeyler hocalarından icâzet almadıkları sürece muttasıl hükmünde değildir."

Bazı muhaddisler sadece buluşmayı şart koşmuşlardır. Bu şart Buhârî, Ali b. el-Medînî ve bu ilmin önde gelen muhakkiklerinin görüşüdür.

Şöyle de denilmiştir:[4] "Buhârî bunu bizzat sıhhat için şart koşmamışsa da *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde bu yöntemi izlemiştir. İbnü'l-Medînî ise bizzat sahîhlik için bunu şart koşmuştur."

Şâfiî de *er-Risâle*'sinde aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir.[5]

Bazı muhaddisler görüşmenin imkanı ile yetinmeyerek, hoca ile talebe arasında uzun süre birliktelik olmasını şart koşmuşlardır. Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî bu görüştedir.[6]

Bazı muhaddisler ise nakilde bulunduğu kimseden rivayette bulunmakla tanınmasının şart olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Amr ed-Dânî bu kanaattedir.[7]

---

1 Müslim, Mukaddime 7.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 60.
3 İbn Hacer şöyle demiştir: "Muhaddislerin dışında eser kaleme alanlar kastedilmiştir" (*en-Nüket*, II, 599).
4 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 61.
5 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 379. Süyûtî'nin muhtemelen Bulkînî'den aktardığı bu ifadeye göre Şâfiî'nin de İbnü'l-Medînî ve Buhârî ile aynı kanaatte olduğu yani likâı şart koştuğu anlaşılmaktadır (*Tedrîb* [M. Avvâme], III, 201-1, dp. 3).
6 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 594.
7 Dânî, *Beyânü'l-Müsned ve'l-Mürsel ve'l-Munkatı'*, s. 51.

وهو مذهب مسلم بن الحجاج، وادّعى الإجماع فيه في خطبة **صحيحه**، وقال: إن اشتراط ثبوت اللقاء قول مختَرَع لم يُسبق قائلُه إليه، وإن القول الشائع المتفق عليه بين أهل العلم بالأخبار قديماً وحديثاً: أنه يَكفي أن يثبت كونُهما في عصر واحد، وإن لم يأتِ في خبر قطُّ أنهما اجتمعا أو تشافها.

قال ابن الصلاح: وفيما قاله مسلم نظر، قال: ولا أرى هذا الحكمَ يستمرّ بعد المتقدمين فيما وُجد من المصنِّفين في تصانيفهم، مما ذكروه عن مشايخهم، قائلين فيه: ذكر فلان، أو قال فلان، أي: فليس له حكم الاتصال ما لم يكن له من شيخه إجازة.

ومنهم من شرط اللقاء وحدَه، وهو قول البخاريِّ، وابنِ المَديني والمحققين من أئمة هذا العلم.

قيل: إلا أن البخاريَّ لا يشتَرط ذلك في أصل الصحة بل التزمه في **جامعه**، وابنَ المَديني يشترطه فيها.

ونصّ على ذلك الشافعي في **الرسالة**.

ومنهم من شرط طول الصحبة بينهما ولم يكتف بثبوت اللقاء، وهو أبو المظفر السمعاني.

ومنهم من شرط معرفته بالرواية عنه وهو أبو عمرو الداني.

İbnü's-Salâh'ın naklettiğine göre[1] Ebü'l-Hasan el-Kâbisî [ö. 403/1012], rivayette bulunduğu kişiyi açık bir şekilde idrak etmiş olmasını şart koşmuştur.

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bu, daha önce zikredilen şartların içerisinde girmektedir." Bundan dolayı musannif [Nevevî] buna yer vermeye gerek duymamıştır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[3] ['An sîgası ile yapılan rivayetlerde] mutlak olarak ikili arasında kopukluk olduğunu ifade edenler, işi çok sıkı tutmuş olurlar. Onun ardından ise uzun süre görüşmüş olma şartını ileri sürenler gelir. Sadece muâsır olmakla yetinenler ise işi gevşek tutmuş olmaktadırlar. Bu konudaki en mutedil görüş, Buhârî ve ona muvâfakat edenlerinkidir ki, bundan fazlası zorlamadan başka bir şey değildir. Müslim'in onlara yönelik 'semâın gerçeklememesi ihtimalinden dolayı 'an'ane tarîkiyle nakledilmiş rivayetlerin de reddedilmesi gerekir' şeklindeki itirazı ise söz konusu olamaz. Çünkü bu mesele müdellis olmayan râvilerle ilgili olarak gündeme gelmektedir; dinlemediği bir şeyi 'an'ane tarîkiyle rivayet eden kimse ise zaten müdellistir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[4] Bazı haberlerde, aslında râvi ondan pek çok şey işitmiş olsa da hocadan semâı mümkün olmayan rivayetlerin "an" tarîkiyle nakledildiğini gördüm. Örneğin Ebû İshak es-Sebîî, Abdullah b. Habbâb b. el-Eret'ten şunu nakletmektedir: Hâricîler onun yolunu kestiler. Onu öldürüp kanını nehre akıttılar."[5] Ebû İshak'ın bunu İbn Habbâb'dan işitmiş olması -ki ifadenin zâhirinden anlaşıldığı budur- mümkün değildir; çünkü öldürülen kişi odur.

Derim ki: Semâ ifadesi ancak konuşmalarda dikkate alınır; eylemlerde dikkate alınacak olan ise görmedir.[6] Bu açık bir durumdur.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 61; Kâbisî, *el-Mulahhas*, s. 44-5.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 74.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 409; Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs*, I, 193-4.
4 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 417.
5 İbn Hacer (*en-Nüket*, II, 586) ve Sehâvî (*Fethu'l-Mugîs*, I, 194) bunu İbn Ebû Hayseme'nin *Târîh*'inden nakletmişlerdir. Ancak burada Hâricîlerin, yolunu kesip öldürdükleri kimse Ebü'l-Ahves Avf b. Mâlik'tir. Sonra bu kıssaya Nesâî'nin *el-Künâ*'sındaki "Yahya b. Âdem → Ebû Bekir b. Ayyâş → Ebû İshak" isnâdıyla yer vermişlerdir. Burada rivayet şöyledir: "Ebü'l-Ahves Hâricîlere karşı çıktı, onlarla savaştı ve onlar da onu öldürdüler." Bu konunun araştırılması gerekmektedir.
6 Yani bu rivayetteki 'an lafzı görmeye yorulur. Eğer Ebû İshak'ın o olaya şahit olmadığı biliniyorsa onun çoğu rivayetinde olduğu gibi bu rivayette tedlîs yaptığı anlaşılır [çevirenin notu].

واشترط أبو الحسن القابِسي أنْ يدركه إدراكاً بيّناً، حكاه ابن الصلاح.

قال العراقي: وهذا داخل فيما تقدم من الشروط، فلذلك أسقطه المصنف.

قال شيخ الإسلام: مَنْ حكم بالانقطاع مطلقاً شدَّدَ، ويليهِ: من شرط طول الصحبة، ومَن اكتفى بالمعاصرة سهَّل، والوسط الذي ليس بعده إلا التعنُّت مذهبُ البخاري ومن وافقهُ، وما أورده مسلم عليهم، من لزوم ردّ المعنعَن دائماً، لاحتمال عدم السماع: ليس بوارد، لأن المسألة مفروضة في غير المدلِّس، ومَن عنعن ما لم يسمعه فهو مدلس.

قال: وقد وجدت في بعض الأخبار ورود «عن» فيما لا يُمكن سماعه من الشيخ وإن كان الراوي سمع منه الكثير، كما رواه أبو إسحاق السَّبِيعي، عن عبد الله بن خبّاب بن الأَرَتّ: أنه خرج عليه الحَرُورية فقتلوه حتى جرى دمه في النهر، فهذا لا يمكن أن يكون أبو إسحاق سمعه من ابن خباب، كما هو ظاهر العبارة، لأنه هو المقتول.

قلت: السماع إنما يكون معتبراً في القول، وأما الفعل فالمعتبر فيه المشاهدة، وهذا واضح.

İçinde bulunduğumuz dönemlerde "an" ifadesinin icâzetlerde kullanılması yaygın bir hal almıştır. Bir kimse örneğin "falancaya filanca [kişiden rivayet ettiği şeyleri] okudum" diyorsa onun kastı, rivayette bulunduğu kimseden icâzet yöntemiyle naklettiğidir. Bu durum onu muttasıl olmaktan çıkarmaz.

[Alt konuların] ikincisi: Örneğin Mâlik gibi bir râvinin bize Zührî'nin haber verdiğine göre "İbnü'l-Müseyyeb şöyle demiştir";[1] Zührî'nin dediğine göre "İbnü'l-Müseyyeb şöyle demiş veya şöyle yapmıştır"; yine Zührî'nin "İbnü'l-Müseyyeb şöyle yapardı" demesi ya da bunun benzeri ifadeler kullanması hakkındadır. Ahmed b. Hanbel ve İbn Abdülber'in kendisinden naklettiğine göre[2] içerisinde Berdîcî'nin [ö. 301/914] de yer aldığı bir topluluk şöyle demiştir: "enne" ve benzerleri ittisâl konusunda "an"ın kapsamına girmezler. Onlar, diğer bir tarîkten bu haberin aynısı ile ilgili semâ netleşinceye kadar munkatı' olarak değerlendirilirler.

İbn Abdülber'in kendilerinden naklettiğine göre içlerinde Mâlik'in de bulunduğu ulemânın çoğunluğu "enne"nin ittisâl bakımından "an" gibi olduğunu ve daha önce zikredilen likâ, tedlîsle bilinmemek gibi şartları taşıdığında mutlak olarak semâa hamledileceğini belirtmişlerdir.

İbn Abdülber şöyle demiştir: Bu noktada harflere ve lafızlara itibar edilmez. Aslolan likâ, aynı meclisi paylaşma, semâ ve müşâhededir. [Yine İbn Abdülber] şöyle demiştir: Âlimler sahâbîye kadar muttasıl olan isnâdın "an", "enne", "kâle/dedi" veya "semi'tü/işittim" gibi lafızlara gelmesi arasında fark olmadığı ve bunlarının tamamının muttasıl olduğunda ittifak ettiklerinden semâın belirtilmesini şart koşmanın bir anlamı yoktur.[3]

Irâkî şöyle demiştir: Herhangi birinin "Başkalarının aksine sahâbenin mürselleri ile amel edildiğinden onların bir seçkinliği olduğu gerekçesiyle [sahâbî ile diğerlerinin bu ifadeleri kullanması arasında] fark gözetilmelidir" demesi mümkündür.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] Berdîcî'den nakledilen görüşün bir benzerini Hâfız Ya'kûb b. Şeybe'nin *el-Müsned*'inde tespit ettim. Onun "Ebü'z-Zübeyr → Muhammed b. el-Hanefiyye → [an] Ammâr" senediyle[5] naklettiğine göre Ammâr şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e (*sav*) geldiğimde namaz kılıyordu, selam verdim. Selamıma mukâbele etti."

1 Bu örneğin burada zikri doğru olmasa gerektir. Zira ifade "haddesehû kezâ" ifadesinden anlaşılacağı üzere tahdîs sîgası içerir [çevirenin notu].
2 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 26.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 2.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 58.
5 Ahmed b. Hanbel de rivayete aynı tarîkle yer vermiştir (bk. *el-Müsned*, IV, 263).

وكَثُر في هذه الأعصار استعمالُ «عن» في الإجازة، فإذا قال أحدهم مثلاً: قرأت على فلان عن فلان: فمراده أنه رواه عنه بالإجازة وذلك لا يُخرجه عن الاتصال.

الثاني: إذا قال الراوي ـ كمالك مثلاً ـ: حدثنا الزهري: أن ابن المسيَّب حدَّثه بكذا، أو قال الزهري: قال ابن المسيب كذا، أو فعل كذا، أو قال: كان ابن المسيَّب يفعل، وشِبْهَ ذلك، فقال أحمد بن حنبل وجماعة منهم ـ فيما حكاه ابن عبد البر ـ البَرْدِيجيُّ: لا تَلتحق «أنَّ» وشِبْهُها بـ: عن في الاتصال بل يكون منقطعاً حتى يَبِين السماع في ذلك الخبرِ بعينه من جهةٍ أخرى.

وقال الجمهور فيما حكاه عنهم ابن عبد البر، منهم مالك: «أنَّ» كـ «عن» في الاتصال، ومُطْلَقه محمول على السماع بالشرط المتقدم من اللقاء والبراءة من التدليس.

قال ابن عبد البر: ولا اعتبار بالحروف والألفاظ، وإنما هو باللقاء والمجالسة والسماع والمشاهدة. قال: ولا معنى لاشتراط تبيُّن السماع، لإجماعهم على أن الإسناد المتصل بالصحابي سواء أتى فيه بـ«عن»، أو بـ «أنّ»، أو بـ«قال»، أو بـ«سمعت» فكلُّه متصل.

قال العراقي: ولقائل أن يفرِّق بأن للصحابي مزيةً حيثُ يُعمَل بإرساله، بخلاف غيره.

قال ابن الصلاح: ووجدت مثلَ ما حُكي عن البَرْديجي للحافظ يعقوبَ ابنِ شيبة في **مسنده**، فإنه ذكر ما رواه أبو الزبير، عن محمد ابن الحنفية، عن عمار قال: أتيتُ النبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلِّي، فسلَّمت عليه فردَّ عليَّ السلام،

[Ya‘kûb] bu rivayeti müsned-mevsûl olarak kabul etmiştir. [Ya‘kûb b. Şeybe] aynı şekilde “Kays b. Sa‘d → Atâ b. Ebû Rabâh → İbnü’l-Hanefiyye” senediyle[1] naklettiğine göre [enne] Ammâr, Hz. Peygamber’in (*sav*) yanına namaz kılarken uğramıştır…” Müellif bu rivayeti “enne Ammâr feale [kezâ]” ifadesinden dolayı mürsel kabul etmiştir. Zira burada önceki rivayette olduğu gibi “an [Ammâr]” ifadesi kullanılmamıştır. [İbnü’s-Salâh’ın ifadesi burada bitti.]

Irâkî şöyle demiştir:[2] Ancak o Ya‘kûb’un kaydını fark edememiştir. Şöyle ki: Ya‘kûb’un hareket tarzı, diğer âlimlerin de benimsediği üzere doğrudur. O, rivayeti “enne” lafzından dolayı değil, rivayeti nakleden [İbnü’l-Hanefiyye’nin] kıssayı Ammâr’a izafe etmemesinden dolayı mürsel kabul etmiştir. Eğer râvi “[*enne*] Ammâr şöyle dedi: Uğradım…” demiş olsaydı, Ya‘kûb bunu mürsel saymazdı. Ancak rivayeti “[*enne*] Ammâr uğradı” şeklinde nakledince Muhammed b. el-Hanefiyye ‘görmediği bir kıssayı anlatan’ konumunu almıştır. Çünkü o, Ammâr’ın Hz. Peygamber’e (*sav*) uğramasını görmemiştir. Bu durumda söz konusu nakli mürsel olmaktadır.

[Irâkî] şöyle devam etmiştir: Konu hakkındaki kaide şudur: Hz. Peygamber (*sav*) ile bazı sahâbîler arasında gerçekleşmiş olan kıssayı anlatabilecek şekilde o döneme yetişmiş olan bir sahâbî râvi, kıssa ya da olay içeren bir hadis rivayet ettiğinde, olaya şahit olduğu bilinmese bile, rivayetin muttasıl olduğuna hükmedilir.

Eğer bu hadiseye yetişmemiş bir sahâbî ise bu durumda rivayet, sahâbî mürselidir.

Râvi tâbiûn tabakasından ise rivayet munkatı‘dır. Şayet tâbiî râvi [zaman olarak] yetiştiği bir kıssayı anlatıyorsa bu muttasıldır. [Zaman olarak] yetişmediği halde bunu sahâbîden nakilediyorsa yine böyledir. Yoksa [yani hem yetişmemiş hem de sahâbîye nispet etmemişse] munkatı‘ olur.

[Irâkî] şöyle demiştir: Ehl-i hadîs içerisindeki mütehassıs kimselerin [*ehlü’t-temyîz min ehli’l-hadîs*] bu konuda ittifak ettiklerini İbnü’l-Mevvâk [ö. 642/1244] nakletmiştir.

---

1 Bu tarîk “Atâ → Muhammed b. Ali” şeklinde Nesâî’de yer alır (Sıfatü’s-salât 6). Buhârî buradaki Muhammed b. Ali’nin İbnü’l-Hanefiyye değil Muhammed el-Bâkır olduğunu belirtir (bk. *et-Târîhu’l-Kebîr*, I, 183).

2 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 75; a.mlf., *et-Takyîd’l-Îzâh*, I, 422.

وجعله مسنداً موصولاً، وذكر رواية قيس بن سعد لذلك، عن عطاء بن أبي رباح، عن ابن الحنفية: أن عماراً مرَّ بالنبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي، فجعله مرسلاً من حيثُ كونُه قال: إن عماراً فَعَل، ولم يقل: عن عمار. انتهى.

قال العراقي: ولم يقع على مقصود يعقوب، وبيان ذلك: أن ما فعله يعقوب هو صوابٌ من العمل، وهو الذي عليه عمل الناس، وهو لم يجعله مرسلاً من حيثُ لفظُ «أن»، بل مِن حيثُ إنهُ لم يُسندْ حكاية القصة إلى عمار، وإلا فلو قال: أن عماراً قال: مررتُ: لَمَا جعله مرسلاً، فلما أتى بلفظ: أن عماراً مرَّ، كان محمدٌ هو الحاكيَ لقصةٍ لم يُدركها، لأنه لم يدرك مرورَ عمارٍ بالنبي صلى الله عليه وسلم، فكان نقله لذلك مرسلاً.

قال: والقاعدة أن الراوي إذا روى حديثاً فيه قصة أو واقعة، فإنْ كان أدرك ما رواه بأنْ حكى قصة وقعتْ بين النبي صلى الله عليه وسلم وبين بعض الصحابة، والراوي لذلك صحابيٌّ أدرك تلك الواقعةَ: فهي محكوم لها بالاتصال، وإنْ لم يُعلَم أنه شاهدها.

وإن لم يدرك تلك الواقعة: فهو مرسَلُ صحابي.

وإن كان الراوي تابعيّاً فهو منقطع. وإن روى التابعيُّ عن الصحابي قصةً أدرك وقوعها فمتصل، وكذا إن لم يدرك وقوعها ولكن أسندها له، وإلا فمنقطعة.

قال: وقد حكى اتفاقَ أهل التمييز من أهل الحديث على ذلك ابنُ المَوّاق.

[Irâkî] şöyle demiştir: İbnü's-Salâh'ın daha önce Ahmed b. Hanbel'den naklettiği "an" ve "enne"nin aynı olmadığına dair görüş de bu kaide bağlamında ele alınmalıdır. Çünkü Hatîb'in *el-Kifâye*'de Ebû Davud'a kadar ulaşan bir sened ile naklettiğine göre o şöyle demiştir:[1] Ahmed b. Hanbel'e "adamın biri 'bana Urve'nin dediğine [*kâle*] göre, [*enne*] Hz. Âişe şöyle demiştir: Allah'ın Resûlü! …' diyor. Bu isnâddaki kullanım ile "[*'an*] Urve, Âişe'den [*'an*]" ifadesi aynı mıdır?" denildi. "O şu cevabı verdi: Nasıl aynı olabilirler; bir değiller."

Böylece Ahmed b. Hanbel iki lafzı farklı olarak değerlendirmiştir. Çünkü ilk rivayette Urve, ifadeyi Hz. Âişe'ye isnâd etmediği gibi, hâdisenin olduğu zamanı da idrak etmemiştir. Rivayet mürseldir. İkinci lafızda ise rivayet 'an'ane tarîkiyle Hz. Âişe'ye izafe edilmiştir ve mevsûldür. [Irâkî'nin ifadesi burada bitti]

Uyarı:

"Enne" lafzının, içinde bulunduğumuz dönemlerde icâzet için kullanımı yaygınlaştı. Hem bu hem de "an" lafzı hakkında daha önce söylenenler Doğu bölgelerinde geçerlidir. Batı bölgelerinde ise bu ifadeler hem semâ hem de icâzet için kullanılmaktadır.

Aslına bakılırsa bu iki alt konunun, İbn Cemâ'a ve daha başkalarının da yaptığı gibi[2] "mu'an'an" başlığı altında müstakil olarak ele alınmaları daha uygundur.

Alt konuların üçüncüsü: [Ebû Abdullah] Humeydî'nin [ö. 488/1095] ve Mağrib bölgesinden daha başka âlimlerin Buhârî'nin eserindeki bazı hadisler hakkında kullandıkları ta'lîk. Dârekutnî bu kavramın kullanımında onlardan önce gelir. Bu, isnâdın başındaki bir ya da daha fazla râvinin cezm sîgasıyla art arda hazfedilmesi suretinde olur. Böylece hadis, hazfedilen râvilerden sonrakine nispet edilmiş olur. Muallak ile mu'dal arasında umûm-husus min vech vardır. [Yani] muallak, iki veya daha fazla râvinin hazfedilmesi bakımından mu'dalın kapmasına girerken, tek bir râvinin hazfi ve sadece senedin başına has bir durum olması bakımından ondan ayrılmaktadır.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 76; a.mlf., *et-Takyîd'l-Îzâh*, I, 423; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 407.
2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 48.

قال: وما حكاه ابن الصلاح قبلُ عن أحمدَ بن حنبل من أن «عن» و«أن» ليسا سواءً منزَّلٌ أيضاً على هذه القاعدة، فإن الخطيب رواه في **الكفاية** بسنده إلى أبي داود، قال: سمعت أحمد قيل له: إن رجلاً قال: عروة أن عائشة قالت: يا رسول الله، و:عن عروة، عن عائشة: سواءٌ؟ قال: كيف هذا سواء؟ ليس هذا بسواء.

فإنما فرَّق أحمدُ بين اللفظين لأن عروة في اللفظ الأول لم يسند ذلك إلى عائشة ولا أدرك القصة، فكانت مرسَلة، وأما اللفظ الثاني فأسند ذلك إليها بالعنعنة فكانت متصلة. انتهى.

تنبيه:

كثُر استعمال «أن» أيضاً في هذه الأعصار في الإجازة، وهذا وما تقدم في «عن»: في المشارقة، أما المغاربة فيستعملونهما في السماع والإجازة معاً.

وهذان الفرعان حقُّهما أن يُفرَدا بنوع يسمَّى (المعنعن) كما صنع ابن جماعة وغيره.

الثالث: التعليقُ الذي يذكُره الحميديُّ وغيرُه من المغاربة **في أحاديثَ من كتابِ البخاري ـ وسبقهم باستعماله الدارقطني ـ صورته: أنْ يُحذَف من أول الإسناد واحدٌ فأكثرُ** على التوالي بصيغة الجزم، ويُعزَى الحديثُ إلى مَن فوقَ المحذوف مِن رواته، وبينَه وبينَ المعضَل عمومٌ وخصوص من وجه، فيجامعُه في حذف اثنين فصاعداً، ويفارقه: في حذف واحد، وفي اختصاصه بأول السند.

Ta'lîk ifadesi, sanki iki şey arasındaki birlikteliğin kopması anlamına gelen ta'lîku'l-cidâr [duvarda gedik açmaktan] veya ta'lîku't-talâktan [boşamayı askına bırakmaktan] alınmıştır. Bazı âlimler ta'lîki "Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu", "İbn Abbâs", "Atâ" ya da "başka biri şöyle dedi" ifadelerinde olduğu gibi senedin tamamının hazfedilmesi anlamında kullanmışlardır. Etrâf türünde eser yazanlar ise, eserlerinin konusu senedlerdeki ihtilâfların açıklanması gibi hususlar olduğu için bu tarz rivayetlere yer vermemişlerdir.

Bu tür ta'lîk sahîh hadisleri derlemeyi prensip olarak benimseyen bir eserde tespit edilmişse, "sahîh" konusunun dördüncü meselesinde geçtiği üzere sahîh hükmündedir.

Ta'lîk [kelimesini] "falancanın şöyle dediği rivayet edilmiştir, şöyle dediği söylenmiştir, zikredilmiştir, anlatılmıştır" gibi kesinlik ifade etmeyen sîgalarla kullanmamışlar, bilakis bu kavramı sadece "dedi, yaptı, emretti, yasakladı, zikretti, anlattı" gibi kesinlik bildiren sîgalarda kullanmışlardır. İbnü's-Salâh da bu görüşü benimsemiştir.[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] Geç dönem âlimlerinin çoğu, kesinlik ifade eden kalıplarla nakledilenler dışındaki rivayetler için de ta'lîk kavramını kullanmıştır. Nitekim Hâfız Ebü'l-Haccâc el-Mizzî [ö. 742/1341] *el-Etrâf*ta Buhârî'nin bu türden rivayetlerini verirken onlara ta'lîk işareti koymaktadır. Öte yandan bizzat musannif [Nevevî] *Riyâzu's-Sâlihîn*'de Hz. Âişe'nin "Bize, insanları kendi konumlarına göre değerlendirmemiz emrolundu" mealindeki hadisini verdikten sonra şöyle demiştir: "Müslim, bu hadisi *Sahîh*'inde 'Hz. Âişe'den zikredildiğine göre' diyerek ta'lîkan nakletmiştir."[3]

Aynı şekilde düşme senedin ortasında olduğu zaman da ta'lîk ifadesini kullanmamışlardır. Çünkü bu durum için intkıtâ', irsâl ve i'dâl gibi özel terimler bulunmaktadır.

Ancak Buhârî'nin bazı hocalarından "falanca dedi", "falanca ilave etti" gibi ifadelerle nakilde bulunması, hocalarının hocalarından ve daha üsttekilerden yapılmış ta'lîk hükmünde değil; likâ şartı ve tedlîsten uzak oluşunun bilinmesi şartıyla ittisâl anlamına gelen 'an'ane hükmündedir. Nitekim İbnü's-Salâh da bunu açıkça belirtmiştir.[4]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 63.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 441.
3 Müslim, Mukaddime, I, 6; Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, s. 147.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 59.

وكأنه مأخوذ من تعليق الجدار، أو الطلاق، لقطع الاتصال فيهما واستعمله بعضهم في حذفِ كلِّ الإسناد، كقوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، أو قال ابن عباس، أو عطاء، أو غيرُه: كذا وإن لم يذكره أصحاب الأطراف، لأن موضوع كتبهم بيان ما في الأسانيد من اختلاف أو غيره.

وهذا التعليق له حكم الصحيح إذا وقع في كتاب التُزِمتْ صحته كما تقدم في المسألة الرابعة من نوع الصحيح.

ولم يستعملوا التعليق في غير صيغة الجزم، ك: يروى عن فلان كذا، ويقال عنه، ويذكر، ويحكى وشِبْهها، بل خصّوا به صيغة الجزم، ك: قال، وفعل، وأمر، ونهى، وذكر، وحكى كذا قال ابن الصلاح.

قال العراقي: وقد استعمله غير واحد من المتأخرين في غير المجزوم به، منهم الحافظ أبو الحجّاج المِزي حيث أورد في **الأطراف** ما في البخاري من ذلك مُعْلِماً عليه علامة التعليق، بل المصنف نفسه أورد في **الرياض** حديث عائشة: أُمِرْنا أنْ نُنَزِّلَ الناس منازلهم، وقال: ذَكَره مسلم في **صحيحه** تعليقاً، فقال: وذُكِر عن عائشة.

ولم يستعملوه فيما سَقَط وَسَط إسناده لأن له اسماً يخصُّه من الانقطاع والإرسال والإعضال.

أما ما عزاه البخاري لبعض شيوخه بصيغة: قال فلان، وزاد فلان، ونحو ذلك، فليس حكمُه حكمَ التعليق عن شيوخ شيوخه ومن فوقهم، بل حكمه حكم العنعنة من الاتصال بشرط اللقاء والسلامة من التدليس، كذا جزم به ابن الصلاحِ.

[İbnü's-Salâh] şöyle demiştir:[1] Bana Mağribli geç dönem âlimlerinden birinin, bunu ta‘lîkin ikinci bir kısmı olarak kabul ettiği bilgisi ulaştı. O, bu ifadelere Buhârî'nin "Bana falanca dedi", "Falanca bize bunu ilave etti" şeklindeki sözlerini de eklemiş ve bunların her birini ta‘lîk olarak nitelemiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[2] İbnü's-Salâh'ın burada ifade ettiği şey doğrudur. O sahîh bölümünde buna aykırı davranıp Buhârî'nin "Affân şöyle dedi", "Ka‘nebî şöyle dedi" şeklindeki ifadelerini, bu iki isim onun hocası olmasına rağmen, ta‘lîk örnekleri olarak kabul etmişti. İbn Dakîkul‘îd [ö. 702/1302] ve Mizzî gibi pek çok geç dönem âlimi de bunların mu‘an‘an hükmünde olduğu görüştedir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] Ebû Ca‘fer b. Hamdân en-Neysâbûrî [ö. 311/923] -ki o Buhârî'yi en iyi bilen kimsedir- "Buhârî'nin 'Bana falanca dedi' veya 'Falanca bize söyledi' dediği yerlerin tamamı arz ve münâveledir" demektedir.

Daha başka âlimler şöyle demiştir: Bu konudaki en itimâda şayan görüş, Hatîb'in "kâle"'nin "an" olmadığı şeklindeki değerlendirmesidir.[4] Çünkü bu konudaki ıstılah farklılaşmaktadır. Örneğin Haccâc b. Muhammed[5] el-Mıssîsî el-A‘ver gibi bazı muhaddisler "kâle" lafzını her zaman semâ için kullanırlar. Bazıları ise bunun tam aksine daima, duymadıkları rivayetler için onu istimal ederler. Buhârî gibi bazı muhaddisler ise her iki anlama gelecek şekilde de kullanmışlardır. Dolayısıyla bu lafız hakkında genel-geçer bir hükme varmak mümkün değildir.

"Zekera" da "kâle" gibidir. Ebû Kurre [Musa b. Tarık el-Yemânî] [ö. 203/818] *Sünen*'inde bu lafzı istimal etmiş, kitap boyunca hocasından işittiği hadisler için bunun dışında herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Uyarı:

Hem İbnü's-Salâh[6] hem de musannif [Nevevî] muallak hadis konusunu farklı yerlerde ele almış; nasıl olduğuyla ilgili kısma burada, hükmüyle ilgili kısmı ise "Sahîh" bölümünde zikretmişlerdir. Onların bu tutumundan daha güzeli

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 63.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 29.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 63.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 289.
5 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu ifade "Haccâc b. Musa" ise de doğrusu metnin bir diğer yerinde geçtiği (IV, 222) ve metinde ifade edildiği üzere "Haccâc b. Muhammed" olacaktır [çevirenin notu]
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 20, 61.

قال: وبلغني عن بعض المتأخرين من المغاربة أنه جعله قسماً من التعليق ثانياً، وأضاف إليه قول البخاري: وقال لي فلان، وزادنا فلان، فوسَمَ كلَّ ذلك بالتعليق.

قال العراقي: وما جزم به ابن الصلاح هنا هو الصواب، وقد خالف ذلك في نوع الصحيح، فجعل من أمثلة التعليق قول البخاري: قال عفان كذا، وقال القَعْنَبي كذا، وهما من شيوخ البخاري، والذي عليه عملُ غيرِ واحدٍ من المتأخرين ـ كابن دقيق العيد والمِزّي ـ أن لذلك حكمَ العنعنة.

قال ابن الصلاح هنا: وقد قال أبو جعفر ابن حمدان النيسابوري ـ وهو أعرف بالبخاري ـ: كلُّ ما قال البخاري: قال لي فلان، أو قال لنا: فهو عرض ومناولة.

وقال غيره: المعتمد في ذلك ما حققه الخطيب من أن «قال» ليست كـ«عن»، فإن الاصطلاح فيها مختلِف، فبعضهم يستعملها في السماع دائماً،كحجاج بن محمد المِصّيصي الأعور، وبعضُهم بالعكس لا يستعملها إلا فيما لم يسمعه دائماً، وبعضهم تارةً كذا، وتارة كذا، كالبخاري، فلا يُحكم عليها بحكم مطَّرد.

ومثلُ «قال»: «ذَكَر»، استعملها أبو قُرَّة في «سننه» في السماع، لم يذكر سواها فيما سمعه من شيوخه في جميع الكتاب.

تنبيه:

فرَّق ابن الصلاح والمصنف أحكام المعلَّق فذكرا بعضَه هنا، وهو حقيقته، وبعضَه في نوع الصحيح، وهو حكمه، وأحسنُ من صنيعهما

Irâkî'nin bu iki kısmı da "sahîh" türü içerisinde bir yerde ele almış olmasıdır.[1] Ondan da güzeli ise İbn Cemâ'a'nın, muallakı burada müstakil bir başlık olarak değerlendirmesidir.[2]

Alt konuların dördüncüsü: Sika, zabt sahibi birisinin mürsel olarak rivayet ettiği hadisi bazı muhaddislerin muttasıl, bazılarının mevkûf olarak aktardığını diğer bazılarının merfû' olarak nakletmesi ya da [bizzat o sika râvi, aynı hadisi] bir zaman vaslederek veya ref' ederek bir başka zaman ise mürsel veya mevkûf olarak rivayet etmesi.

1- Ehl-i hadîs'e, fakîhlere ve usûlcülere göre doğru olan, vasledene ve merfû' olarak nakledene göre hüküm vermektir. Hıfz ve itkân bakımından kendi ayarında veya kendisinden daha ileri birinin muhâlefeti olsa da aynıdır. Çünkü bu yani rivayetin merfû' ya da mevsûl oluşu sikanın ziyâdesidir ve ileride geleceği üzere makbuldür.

Buhârî'ye "Nikâh ancak velînin izni ile olur" hadisi sorulmuştu. Bu, Ebû İshak es-Sebîî'den [ö. 127/745] farklı olarak aktarılan bir hadistir. Şu'be ve [Süfyân] es-Sevrî hadisi ondan, o da Ebû Bürde vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (*sav*) mürsel olarak nakletmiştir. Daha sonraları ise İsrâîl b. Yunus [ö. 160/777?] dedesi Ebû İshak'tan "Ebû Bürde → Ebû Musa" senediyle muttasıl olarak rivayet etmiştir. Buhârî "sikadan gelen ziyâde makbuldür" diyerek hadisin mevsûl olduğuna hükmetmiştir. Hâlbuki hadisi mürsel olarak rivayet edenler hıfz ve itkân bakımından iki zirve şahıs olan Şu'be [ö. 160/776] ve Süfyân'dır.[3]

Şöyle de denilmiştir: Buhârî bu hadise sadece ziyâdeden dolayı mevsûl hükmü vermemiştir. Zira[4] konunun uzmanı muhaddislerin daha başka bir kanaati bulunmaktadır, o da genel-geçer bir hüküm vermek yerine bazı karînelere müracaat etmektir. Buhârî bu hadise mevsûl hükmünü vermiştir; çünkü Ebû İshak'tan bu hadisi, içlerinde Ebû İshak'ın torunu olan İsrâîl b. Yunus'un da yer aldığı yedi kişi mevsûl olarak nakletmiştir ve İsrâîl b. Yunus, Ebû İshak'ın hadisleri söz konusu olduğunda, onunla çokça birlikte olması nedeniyle muhaddislerin en sağlamıdır.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 26-7.
2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 49.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 413.
4 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 426.

صنيعُ العراقي حيث جمعهما في مكان واحد في نوع الصحيح، وأحسنُ من ذلك صنيعُ ابنِ جماعة حيث أفرده بنوع مستقل هنا.

الرابعُ: إذا روى بعض الثقات الضابطين الحديث مرسلاً، وبعضهم متصلاً، أو بعضهم موقوفاً، وبعضهم مرفوعاً. أو: وصله هو، أو رفعه في وقت، وَأرسله، أو وقفه في وقت آخر:

١ ـ فالصحيح عند أهل الحديث والفقه والأصول **أن الحكم لمن وصله أو رفعه، سواءٌ كان المخالِف له مثلَه** في الحفظ والإتقان **أو أكثرَ** منه **لأن ذلك** أي: الرفعَ والوصلَ **زيادةُ ثقةٍ، وهي مقبولة** على ما سيأتي.

وقد سئل البخاري عن حديث «لا نكاحَ إلا بوليّ»، وهو حديث اختُلف فيه على أبي إسحاقَ السَّبِيعي، فرواه شعبة والثوريُّ عنه، عن أبي بُردة، عن النبي صلى الله عليه وسلم مرسلاً، ورواه إسرائيلُ بن يونسَ في آخرينَ، عن جدِّه أبي إسحاقَ، عن أبي بردة، عن أبي موسى متصلاً، فحَكَم البخاريُّ لمن وصله، وقال: الزيادة من الثقة مقبولة، هذا مع أن من أرسله شعبةُ وسفيانُ، وهما جَبَلان في الحفظ والإتقان.

وقيل: لم يحكم البخاري بذلك لمجرد الزيادة ،بل لأن لِحذاقِ المحدِّثين نظراً آخرَ، وهو الرجوع في ذلك إلى القرائن دون الحكم بحكمٍ مطَّرد، وإنما حكم البخاري لهذا الحديث بالوصل لأن الذي وصله عن أبي إسحاق سبعةٌ، منهم: إسرائيلُ حفيدُهُ وهو أثبتُ الناس في حديثه، لكثرة ممارسته له،

Şu'be ve Süfyân ise bu hadisi aynı mecliste Ebû İshak'tan işitmişlerdir. Bunun delili ise [Ebû Davud] et-Tayâlisî'nin [ö. 204/819] *el-Müsned*'indeki rivayettir. Onun naklettiğine göre Şu'be şöyle demiştir: "Süfyân es-Sevrî'yi Ebû İshak'a 'Ebû Bürde sana Hz. Peygamber'den (*sav*) şu hadisi nakletti mi?' deyip hadisi zikrederken işittim." Sonrasında tek kişi gibi meclisten ayrıldılar. Şu'be de bu hadisi Süfyân'ın Ebû İshak'a okumasına [şâhit olduğu için] Ebû İshak'a arz etmiş olarak rivayet etti.

Tirmizî *Câmi*'inde, rivayeti mevsûl olarak nakledenlerin görüşünün daha doğru olduğu yönünde hükmetmiş ve şöyle demiştir: Çünkü onlar hadisi Ebû İshak'tan farklı zamanlarda semâ etmişlerdir. Şu'be ve Süfyân ise bunu tek bir mecliste dinlemiştir.

Ayrıca Süfyân "Ebû Bürde bunu sadece mürsel olarak sana nakletti" dememiştir. Sanki Süfyân "Bu hadisi ondan işittin mi?" diyerek Ebû Bürde'nin rivayetinin keyfiyetini değil, kendisinin ondan bunu işitip işitmediğini sormayı kastetmiştir.[1]

2- Bazı âlimler "mürsel veya mevkûf olarak nakledene göre hüküm verilir" demişlerdir. Hatîb, bunun, muhaddislerin çoğunluğunun kanaati olduğunu belirtmiştir.[2] 3- Âlimlerin bir kısmı ise çoğunluk nasıl nakletmişse ona göre hüküm verilmesi gerektiğini söylemiştir. 4- Bazı kimselerden hükmün daha hâfız olanın rivayetine göre verileceği nakledilmiştir.

Bu görüşe göre, daha hâfız olan kimse rivayeti mürsel ya da mevkûf olarak nakletmişse bunu mevsûl ve merfû' olarak nakletmesi râvinin adâletini zedelenmez. Çünkü hadisi müsned olarak nakleden kişi mürsel olarak nakleden kişiden başkasıdır. Ancak hâfızların mürsel olarak naklettiklerinin vasledilmesi veya mevkûf olarak naklettiklerinin ref' edilmesinin [râvinin adâletini] zedeleyeceği de söylenmiştir.

---

1 Hadis için bk. Ebû Davud, Nikâh 18-19; Tirmizî; Nikâh 14; İbn Mâce, Nikâh 15. Hadisin farklı tarîkleri ve âlimlerin hadis hakkındaki yorumları için bk. İbn Hibbân, *el-İhsân*, I, 388-9; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 184-8; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 56; VI, 107-9; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 220.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 411.

ولأن شعبة وسفيان سمعاه منه في مجلس واحد، بدليل رواية الطيالسي في **مسنده** قال: حدثنا شعبة قال: سمعت سفيانَ الثوري يقول لأبي إسحاق: أحدَّثكَ أبو بردةَ عن النبي صلى الله عليه وسلم، فذكر الحديثَ، فرجعا كأنهما واحد، فإن شعبة إنما رواه بالسماع على أبي إسحاق بقراءة سفيان.

وحَكَم الترمذي في **جامعه** بأن رواية الذين وصلوه أصح، قال: لأن سماعهم منه في أوقات مختلفة، وشعبة وسفيان سمعاه في مجلس واحد.

وأيضاً: فسفيان لم يقل له: ولم يحدثك به أبو بردة إلا مرسلاً، وكأن سفيان قال له: أسمعتَ الحديث منه، فقَصْدُه إنما هو السؤال عن سماعِه له، لا كيفيةِ روايته له.

٢ ـ ومنهم من قال: الحكم لمن أرسله أو وقفه، قال الخطيب: وهو قول أكثر المحدثين. ٣ ـ وعن بعضهم: الحكمُ للأكثر، ٤ ـ و عن بعضهم: الحكم للأحفظ.

وعلى هذا القولِ: لو أرسله، أو وقفه الأحفظُ: لا يقدحُ الوصلُ والرفعُ في عدالة راويه ومسنِدُه من الحديث غيرُ الذي أرسله، وقيل: يقدح فيه وصلُه ما أرسلهُ أو رَفْعُه ما وقفه الحفاظ.

Usûlcüler bir râviden farklı zamanlarda gelen rivayetlerin teâruzu durumunda sahîhi şu şekilde belirlemişlerdir: O râviden daha fazla ne şekilde rivayet edildiğine bakılarak hadis hakkında hüküm verilir. Eğer hadisin mevsûl ve merfû' olarak rivayeti daha fazla ise o, öne alınır; zıddı olan durumda da aynısı yapılır.

Derim ki: Bu durumda usûlcülerin, rivayet sayısı eşit olduğu ve [farklı zamanlarda değil] aynı anda ya da iki farklı zamanda ortaya çıkan teâruz ile ilgili de açıklama yapmaları gereklidir.

Fayda:

Mâverdî şöyle demiştir: "Bir kez merfû', bir kez de sahâbî tabakasında kalacak şekilde mevkûf olarak nakledilen rivayet arasında teâruz söz konusu olmaz. Çünkü sahâbî, o hadisi hem rivayet etmiş ve hem de [ona uygun] fetvâ vermiş demektir."[1]

1 Mâverdî, *el-Hâvî*, II, 359.

وصحح الأصوليون في تعارض ذلك مِن واحدٍ في أوقاتٍ: أن الحكم لِمَا وقع منه أكثر، فإن كان الوصل أو الرفع أكثرَ قدِّم، أو ضدُّهما: فكذلك.

قلت: بقي عليهم ما إذا استويا، بأنْ وقع كل منهما في وقتٍ فقط، أو وقتين فقط؟.

فائدة:

ه قال الماوَردي: لا تعارض بين ما ورد مرفوعاً مرة، وموقوفاً على الصحابي أخرى، لأنه يكون قد رواه وأفتى به.

12. TEDLÎS

[Hadis ilimlerinin] on ikinci türü tedlîstir. O iki bilakis ileride geleceği üzere üç veya daha fazla kısma ayrılmaktadır.

Birincisi: Bir râvinin, muasırı olan İbnü's-Salâh'ın ilavesiyle "karşılaştığı"[1] bir kişiden kendisinden [hadis] işitmediği, aksine ondan rivayet eden birisinden işittiği halde "kâle fülân", "'an fülân" ya da benzeri şekilde "enne fülânen" diyerek bir ittisâlin varlığını kesin şekilde ortaya koymasa da imâ ettiren herhangi bir lafız kullanmak suretiyle işittiğini düşündürecek tarzda rivayet etmesiyle yapılan isnâd tedlîsidir. Şayet çağdaşı olmayan bir kişiden bu şekilde rivayet ederse bu takdirde meşhur görüşe göre zaten tedlîs değildir.

Bazı âlimlere göre[2] [çağdaşı olmayan kişilerden yapılacak bu tarz bir rivayet de] tedlîstir. Zira onlar tedlîsi, bir râvinin bir diğerinden [aslında] dinlemediği şeyleri semâ'ını net şekilde ifade etmeyen lafızlarla hadis rivayet etmesi şeklinde tanımlarlar.

İbn Abdülber şöyle demiştir: "Bu durumda kimse tedlîsten kurtulamamıştır: Ne Mâlik b. Enes ne de başkası!"[3]

Hâfız Ebû Bekir el-Bezzâr ve Ebü'l-Hasan İbnü'l-Kattân [ö. 628/1231] şöyle demişlerdir:[4] "Tedlîs râvinin hadis işittiği bir hocadan [aslında] duymadığı bir haberi, işittiğini zikretmeksizin rivayet etmesidir." [İbnü'l-Kattân] şöyle der: Tedlîsle irsâl arasındaki fark, irsâlin "bir râvinin işitmediği bir kişiden rivayet etmesidir".

Irâkî birinci görüşün meşhur olduğunu belirtmiştir.[5]

Şeyhülislam [İbn Hacer] tedlîsi, [tanımı] karşılaşma kısmıyla sınırlandırırken muasırlık kısmını gizli irsâl diye nitelemiştir.[6]

Râvinin rivayet kalıbını kaldırarak sadece şeyhin ismini verip "falanca…" demesi de "kâle", "'an" ve "enne" lafızları gibi [tedlîs olmaktadır].

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 73.
2 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 15.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 15; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 451.
4 Bezzâr *Ma'rifetü men Yütrakü Hadîsuhû ve men Yukbel* adlı eserinde, İbnü'l-Kattân *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*'da (V, 493).
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 451.
6 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 614; a.mlf., *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 82.

النوع الثاني عشر: التدليس

وهو قسمان بل ثلاثة، أو أكثر، كما سيأتي.

الأول: تدليس الإسناد: بأنْ يَرويَ عمن عاصره، زاد ابن الصلاح: أو لقيه **ما لم يسمعه منه** بل سمعه من رجل، عنه، **مُوهِماً سماعَه**، حيثُ أورده بلفظ يُوهم الاتصال ولا يَقتضيه، **قائلاً: قال فلان، أو عن فلان، ونحوَه** كـ: أنّ فلاناً، فإنْ لم يكن عاصره فليس الروايةُ عنه بذلك تدليساً على المشهور.

وقال قوم: إنه تدليس، فحدُّوه: بأنْ يحدِّث الرجل عن الرجل بما لم يسمعه منه، بلفظٍ لا يقتضي تصريحاً بالسماع.

قال ابن عبد البر: وعلى هذا فما سَلِم أحد من التدليس، لا مالكٌ ولا غيره.

وقال الحافظ أبو بكر البزار، وأبو الحسن ابن القطان: هو أن يروي عمن سمع منه ما لم يسمع منه، من غير أن يذكر أنه سمعه منه، قال: والفرق بينه وبين الإرسال أن الإرسال: روايته عمن لم يسمع منه.

قال العراقي: والقول الأول هو المشهور.

وقيَّده شيخ الإسلام بقسم اللقيّ، وجعل قسم المعاصرة إرسالاً خفيّاً.

ومثلُ «قال» و«عن» و«أنّ»: ما لو أسقط أداة الرواية وسمَّى الشيخَ فقط، فيقول: فلانٌ.

Örneğin Ali b. Haşrem şöyle demiştir:[1] "Biz İbn Uyeyne'nin [ö. 198/814] yanında oturuyorken "Zührî…" demişti. Kendisine "Zührî size hadis rivayet etti mi?" denilince sessiz kalmış, ardından tekrar "Zührî…" demişti. Kendisine "Bunu Zührî'den mi işittin?" diye sorulunca "Hayır, bu hadisi ne Zührî'den ne de Zührî'yi işiten birinden duydum. Bana bunu Abdürrezzâk, Ma'mer tarîkiyle Zührî'den rivayet etti" cevabını vermişti.

Şeyhülislam İbn Hacer bu gibi durumları "Kat' tedlîsi [tedlîsü'l-kat': sözü keserek yapılan tedlîs]" diye isimlendirmiştir.[2]

Bazen râvi hadisi daha iyi bir duruma getirmek için bu ifadeyi musannif [Nevevî] İbnü's-Salâh'a ilave etmiştir hocasını değil, ondan başkalarını yani hocası sika olup hocasının hocasını veya ondan da üst tabakadaki birini zayıf ya da küçük oluşu dolayısıyla isnâddan düşürebilir ve başka bir sika râviden alınmış gibi nakledebilir.

Bu faaliyet, tedlîsin İbnü'l-Kattân tarafından "tesviye tedlîsi" olarak adlandırılan[3] bir diğer türüdür ve tedlîsin en çirkinidir. Çünkü [hocası olan] ilk sika râvi tedlîs yapan biri olarak bilinmiyor olabilir ve isnâdı bu düzeltmeden sonra fark edip o [sikanın] başka bir sika râviden rivayette bulunduğunu görür ve ona sahih hükmü verir ki, burada büyük bir aldanma vardır.

Bakiyye b. Velîd [ö. 197/813] bunu yapan meşhur kimselerdendir.

İbn Ebû Hâtim [ö. 327/938] *el-İlel* adlı eserinde şöyle demiştir:[4] Babamı "İshak b. Râhûye → Bakiyye → Ebû Vehb el-Esedî → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıyla "Bir kişinin kanaatinin künhüne vâkıf olmadan müslümanlığını övmeyin" hadisini rivayet ederken işittim. Babam şöyle dedi: Bu hadisin pek az kimsenin anlayabileceği bir sorunu var. Hadisi Ubeydullah b. Amr, "İshak b. Ebû Ferve → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıyla nakletmiştir. Ubeydullah'ın künyesi Ebû Vehb'dir ve Esedî'dir. Bakiyye ise onun tanınmaması için künyesini verip Esed Oğulları'na nispet etmiş, kim olduğu tespit edilemesin diye de İshâk'ı zikretmemiştir. [Ebû Hâtim] şöyle der: "Bakiyye bu tavrı en çok sergileyen kimselerdendi."

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 359; Hâkim, *Ma'rife*, s. 342.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 438.
3 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, V, 499 .
4 İbn Ebû Hâtim, *el-İlelü'l-Hadîs*, II, 154.

قال علي بن خَشْرَم: كنا عند ابن عيينة فقال: الزهري، فقيل له : حدَّثكم الزهري؟ فسكتَ، ثم قال: الزهري، فقيل له: سمعتَه من الزهري؟.

فقال: لا، ولا ممن سمعه من الزهري، حدثني عبد الرزاق، عن معمر، عن الزهري. لكنْ سمى شيخ الإسلام هذا تدليسَ القطع.

وربما لم يُسقِط شيخه وأسقط غيره أيْ: شيخَ شيخه، أو أعلى منه، لكونه ضعيفاً وشيخِه ثقةً أو صغيراً، وأتى فيه بلفظ محتمِل عن الثقة الثاني تحسيناً للحديث، وهذا من زوائد المصنِّف على ابن الصلاح.

وهو قسم آخر من التدليس يسمّى تدليسَ التسوية، سماه بذلك ابن القطان، وهو شرُّ أقسامه، لأن الثقةَ الأولَ قد لا يكون معروفاً بالتدليس، ويجدُه الواقف على السند كذلك بعد التسوية ـ قد رواه عن ثقةٍ آخرَ، فيحكمُ له بالصحة، وفيه غرور شديد.

وممن اشتهر بفعل ذلك: بقيةُ بن الوليد.

قال ابن أبي حاتم في **العلل**: سمعت أبي، وذكر الحديثَ الذي رواه إسحاق بن راهُويه عن بقية: حدثني أبو وهب الأَسَدي، عن نافع، عن ابن عمر، حديثَ: «لا تَحْمَدوا إسلامَ المرءِ حتى تَعرِفوا عُقدة رأيه»، فقال أبي: هذا الحديث له أمر قلَّ من يفهمه: رَوَى هذا الحديثَ عُبيد الله بن عمروٍ، عن إسحاق بن أبي فروة، عن نافع، عن ابن عمر، وعُبيد الله كنيته أبو وهب، وهو أسديٌّ، فكناه بقيةُ ونَسَبه إلى بني أسد، كي لا يُفطَن له، حتى إذا ترك إسحاقَ لا يُهتَدى له، قال: وكان بقيةُ من أفعلِ الناسِ لهذا.

Aynı şekilde Velîd b. Müslim [ö. 194/810] de tedlîsi ile bilinen râvilerdendir. Ebû Müshir "O, Evzâî'nin hadislerini yalancı kimselerden rivayet eder, sonra da onlardan aldığını gizlerdi" demiştir.[1]

Salih [b. Muhammed] Cezere [ö. 293/906] şöyle demiştir: Heysem b. Hârice'yi şöyle derken işittim: Velîd'e "Evzâî'nin hadislerini ifsât ettin" dedim. "Nasıl oluyor o" dedi. "'Evzâî → Nâfi'', Evzâî → Zührî', 'Evzâî → Yahya b. Saîd' senedleriyle rivayette bulunuyorsun. Senden başkaları ise Evzâî ile Nâfi' arasında Abdullah b. Âmir el-Eslemî'yi, Evzâî ile Zührî arasında İbrahim b. Mürre'yi ve Kurre'yi… zikrediyor" cevabını verdim.

Velîd "Ben Evzâî'yi böyle kimselerden rivayet etmiş olmaktan temize çıkarıyorum." dedi. Ben buna "İyi de Evzâî zayıf olan bu kimselerden münker hadisler rivayet eder, sen de onları isnâddan düşürüp Evzâî'yi sika râvilerden nakilde bulunmuş gibi gösterirsen Evzâî'yi zayıf kabul ederler" diye mukâbele ettimse de benim sözüme itibar etmedi.[2]

Hatîb [el-Bağdâdî], A'meş ve Süfyân es-Sevrî'nin de böyle yaptığını belirtmiştir.[3]

Alâî "Genel olarak bu tür [tedlîs], tedlîs türlerinin mutlak anlamda en aşırı olanı ve en kötüsüdür" derken[4] Irâkî [bu tedlîs türü], "Israrlı/bilinçli yapanlar için cerh sebebidir" ifadesini kullanmıştır.[5]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[6] Süfyân es-Sevrî ve A'meş'in de yaptığı söylense, tedlîsin cerhi gerektirdiğinde şüphe yoktur. Ancak şu var ki o ikisi, başkalarına göre zayıf, kendilerine göre ise sika olan bir râvi hakkında tedlîs yapmaları sebebiyle mazur görülebilirler.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: İbnü'l-Kattân bunu "tedlîs" ifadesini zikretmeksizin "tesviye" olarak adlandırıp "falanca, [isnâdı] düzeltti" ifadesinin "tesviye" olduğunu belirtmiştir.[7] Erken dönem âlimleri ise bunu "tecvîd" olarak adlandırıp şöyle derlerdi: "Falanca, [isnâdı] iyi hale getirdi", yani daha iyi olan ismi zikredip diğerlerini isnâddan düşürdü.

---

1 Velîd b. Müslim için bk. Zehebî, *Mîzân*, IV, 348; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 97.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 448.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 364.
4 Alâî, *Câmi'u't-Tahsîl*, s. 118.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 449.
6 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 453.
7 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, IV, 110; V, 493.

وممن عُرِف به أيضاً: الوليد بن مسلم، قال أبو مُسهِر: كان يحدِّث بأحاديثِ الأوزاعيِّ عن الكذابين، ثم يدلِّسها عنهم.

وقال صالح جَزَرة: سمعت الهيثم بن خارجة يقول: قلت للوليد: قد أفسدتَ حديثَ الأوزاعي، قال: كيف؟ قلت: تروي عن الأوزاعي، عن نافع، وعن الأوزاعي، عن الزهري، وعن الأوزاعي، عن يحيى بن سعيد، وغيرُك يُدخل بين الأوزاعي وبين نافع: عبد الله بن عامر الأسلميَّ، وبينه وبين الزهري: إبراهيم بن مرة، وقرّة!.

قال: أُنَبِّل الأوزاعيَّ أن يروي عن مثل هؤلاء، قلتُ: فإذا رَوَى عن هؤلاء ـ وهم ضعفاء ـ أحاديثَ مناكير، فأسقطتَهم أنتَ وصيَّرتها من رواية الأوزاعي عن الثقات، ضُعِّف الأوزاعي! فلم يلتفت إلى قولي.

قال الخطيب: وكان الأعمش وسفيان الثوري [وبقية بن الوليد] يفعلون مثل هذا.

قال العلائي: وبالجملة فهذا النوع أفحشُ أنواع التدليس مطلقاً وشرُّها. قال العراقي: وهو قادح فيمن تعمَّد فعله.

وقال شيخ الإسلام: لا شك أنه جرح وإنْ وُصف به الثوري والأعمش، فالاعتذار أنهما لا يفعلانه إلا في حقّ مَن يكون ثقةً عندهما، ضعيفاً عند غيرهما.

قال: ثم، ابنُ القطان إنما سماه «تسوية» بدون لفظ «التدليس» فيقول: سوّاه فلان، وهذه تسوية، والقدماء يسمُّونه تجويداً، فيقولون: جوَّده فلان، أيْ: ذَكَر مَن فيه من الأجواد وحَذَف غيرهم.

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] Doğrusu şöyle denilmesidir: "Tedlîsü't-tesviye" ifadesi kullanıldığında, bu isnâdda aralarındaki râviler düşürülen sika kimselerden birinin muhakkak hocasının hocasıyla da bir araya gelmiş olması gereklidir. "Tedlîs" lafzı kullanılmaksızın sadece "tesviye" ise sika râvilerden birinin, üst tabakadaki râvi ile bir araya gelmiş olmasına ihtiyaç duyulmaz. Nitekim Mâlik de bunu yapmıştır. Mâlik asla tedlîse düşmemiş, ama bunu yapmıştır. Zirâ Mâlik, Sevr'den o da İbn Abbâs'tan rivayette bulunmaktadır. Hâlbuki Sevr, İbn Abbâs'a yetişmemiş, İkrime vasıtasıyla ondan hadis almıştır. Mâlik ise kendisine göre hüccet olmadığı için İkrime'yi isnâddan düşürmüştür.[2] Buna göre [tesviye], düşen kimsenin zayıf olması şartıyla munkatı'dan ayrılır; o özel bir tür munkatı'dır.

Sonra Şeyhülislâm [İbn Hacer] buna "tedlîsü'l-atf"ı ilave ederek[3] bunu Hatîb ve Hâkim'in[4] Hüşeym'in [ö. 183/799] davranışı hakkında naklettikleri şu rivayet ile örneklendirmiştir: Ashâbı, Hüşeym'e "Bugün bize içerisinde tedlîs olmayan hadisler nakletmeni istiyoruz" dediler. Bunun üzerine Hüşeym "O halde zabtedin" dedi ve bir ders halkasında her biri için "haddesenâ fülân ve fülân" dediği, ardından da sened ve metinlerini zikrettiği hadisleri onlara imlâ etti. Bitirdiği zaman "Bugün size herhangi bir tedlîs yaptım mı?" diye sordu. Ashâbı "Hayır" dediler. Hüşeym şu cevabı verdi: "Aksine, 'fülân ve fülân' dediklerimin hepsinde tedlîs var. Çünkü ben o [ikincisinden] hadis işitmedim."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[5] Bu türlerin tamamını isnâd tedlîsi içermektedir. Bu durumda en uygunu İbnü's-Salâh gibi tedlîsi sadece iki kısma ayırmaktır.

Derim ki: Muhammed b. Sa'd'ın, Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Mukaddemî hakkında şu söyledikleri de tedlîs türlerindendir:[6] O ileri derecede tedlîs yapardı. Şöyle ki "semi'tü/işittim", "haddesenâ" der, sonra susardı. Sonra da "Hişâm b. Urve", "A'meş" [ve diğerlerini] zikrederdi.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 453.
2 Ancak Mâlik onun tarîkiyle nakledilen bir hadise *el-Muvatta*'ta yer vermiştir (bk. Hac, 50).
3 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 617.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 343.
5 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 451.
6 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IX, 292.

قال: والتحقيق أن يقال: متى قيل «تدليس التسوية»: فلا بد أن يكون كلٌّ من الثقات الذين حذفت بينهم الوسائط في ذلك الإسناد: قد اجتمع الشخصُ منهم بشيخ شيخه في ذلك الحديث، وإنْ قيل «تسوية» بدون لفظ «التدليس»: لم يُحتجْ إلى اجتماع أحدٍ منهم بمن فوقه، كما فَعَل مالك، فإنه لم يقع في التدليس أصلاً، ووقع في هذا، فإنه يروي عن ثور، عن ابن عباس، وثورٌ لم يلقه، وإنما روى عن عكرمة، عنه، فأسقط عكرمة لأنه غير حجة عنده، وعلى هذا يُفارِق المنقطع، بأنّ شرط الساقط هنا أن يكون ضعيفاً، فهو منقطع خاص.

ثم زاد شيخ الإسلام: تدليس العطف، ومثَّله بما فعل هشيم، فيما نقل الحاكم والخطيب: أن أصحابه قالوا له: نريد أن تحدثنا اليومَ شيئاً لا يكون فيه تدليس، فقال: خذوا، ثم أملى عليهم مجلساً يقول في كلّ حديث منه: حدثنا فلان وفلان، ثم يسوق السند والمتن، فلما فرغ قال: هل دلستُ لكم اليومَ شيئاً؟ قالوا: لا، قال: بلى، كل ما قلت فيه: وفلان، فإني لم أسمعه منه.

قال شيخ الإسلام: وهذه الأقسام كلُّها يشملها تدليس الإسناد، فاللائق ما فعله ابن الصلاح من تقسيمه قسمين فقط.

قلت: ومن أقسامه أيضاً: ما ذكر محمد بن سعد عن أبي حفص عمر بن علي المقدَّمي: أنه كان يدلس تدليساً شديداً، يقول: سمعت، وحدثنا، ثم يسكت، ثم يقول: هشام بن عروة، الأعمش.

Ahmed b. Hanbel, [Mukaddemî] "Haccâc, 'semi'tühû/onu işittim' der, [rivayet ettiğinin] dışında bir hadisi kastederdi.[1]

Bir grup âlim şöyle demiştir: Ebû İshak [es-Sebîî] "Onu Ebû Ubeyde zikretmedi. Ancak Abdurrahman b. el-Esved babasından nakletti" derdi. Ebû İshak'ın "Ancak Abdurrahman" demesi, sanki ondan işittiğini ihsâs eden bir tedlîstir.

Hâkim [en-Neysâbûrî] tedlîsi altı kısma ayırmıştır.[2]

Birincisi: İşittikleri rivayetler ile işitmediklerini temyiz edemeyen kimseler.

İkincisi: Tedlîs yapan ancak kendilerinin durumunu tetkik eden ve semâlarını açıklamalarında ısrarcı olan kimseler ortaya çıktığında, bu durumu belirten kimseler. Hâkim buna İbn Haşrem'in İbn Uyeyne hakkındaki ifadelerini örnek olarak vermiştir.

Üçüncüsü: Kim oldukları bilinmeyen mechûl kimselerden tedlîs yapan kimseler. Hâkim bunu İbnü'l-Medînî'den [ö. 234/848] nakledilen şu rivayetle örneklendirmiştir. O şöyle der: Bana Hüseyin el-Eşgar'ın "[*haddesenâ*] Şuayb b. Abdullah → ['*an*] Ebû Abdullah" senediyle naklettiğine göre ['*an*] Nevf şöyle demiştir: "Geceleyin Ali'nin yanında kaldım…" Sonrasında hadisi tam olarak zikretmiştir.

İbnü'l-Medînî şöyle demiştir: Hüseyin'e "Bu hadisi kimden işittin?" diye sordum. "Bana bunu Şuayb, 'Ebû Abdullah → ['*an*] Nevf' senediyle haber verdi" dedi. Şuayb'a gidip "Sana bu hadisi kim aktardı?" dedim. "Ebû Abdullah el-Cessâs" dedi. "Peki, o kimden rivayet etti?" diye sorunca "Hammâd el-Kassâr" cevabını verdi. Ben de Hammâd'ın yanına vardım ve "Sana bu hadisi kim rivayet etti?" dedim. O şu cevabı verdi: "Bana ulaştığına göre Ferkad es-Sebehî, Nevf'ten rivayet etti."

Bu durumda o, üç kişiden tedlîs yapmıştır: Mechûl olan Ebû Abdullah, kim olduğu bilinmeyen Hammâd -ki rivayet ona Ferkad'dan ulaşmıştır- ve Nevf'e yetişmeyen Ferkad.

1 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, III, 14.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 338-358.

وقال أحمد بن حنبل: كان يقول: حجاجٌ سمعتُه، يعني حديثاً آخر.

وقال جماعة: كان أبو إسحاق يقول: «ليس أبو عبيدة ذكره، ولكن عبد الرحمن بن الأسود، عن أبيه»، فقوله «ولكن عبد الرحمن»: تدليس يُوهِم أنه سمعه منه.

وقَسَمه الحاكم إلى ستة أقسام:

الأول: قوم لم يميزوا بين ما سمعوه وما لم يسمعوه.

الثاني: قوم يدلِّسون، فإذا وقع لهم من ينقِّر عنهم ويلحُّ في سماعاتهم ذكروا له، ومثَّله بما حَكَى ابن خَشْرم، عن ابن عيينة.

الثالث: قوم دلَّسوا عن مجهولين لا يُدرى من هم، ومثَّله بما رَوَى عن ابن المديني قال: حدثني حسين الأشقر، حدثنا شعيب بن عبد الله، عن أبي عبد الله، عن نوفٍ قال: بِتُّ عند عليّ، فذكر كلاماً.

قال ابن المديني: فقلت لحسين: ممن سمعتَ هذا؟ فقال: حدثنيه شعيب، عن أبي عبد الله، عن نوف، فقلت لشعيب: مَن حدثك بهذا؟ فقال: أبو عبد الله الجصاص، فقلت: عمن؟ قال: عن حماد القصار، فلقيت حماداً فقلت له: من حدثك بهذا؟ قال: بلغني عن فَرْقَد السَّبَخيّ، عن نوفاً.

فإذا هو قد دلَّس عن ثلاثة، وأبو عبد الله مجهول، وحمادٌ لا يُدرى من هو، وبلغه عن فَرْقَد، وفرقد لم يدرك نوفاً.

Dördüncüsü: Kendilerinden pek çok hadis işittikleri kimselerden tedlîs yapanlar. Zaman zaman onlardan nakledilen bazı hadisleri elde edememişler ve onu tedlîs yaparak nakletmişlerdir.

Beşincisi: Görmedikleri hocalardan rivayette bulunup "Falanca dedi" diyen kimseler. Bu ifade normalde, onlardan semâlarının olduğuna hamledilir. Hâlbuki o hocalardan semâları yoktur.

Bulkînî [ö. 805/1405] "Bu beş türün tamamı isnâd tedlîsinin kapsamına girmektedir" der.[1]

[Hâkim] bir diğer tedlîs türü daha zikretmiştir ki, o da şimdi ele alınacak olan "tedlîsü'ş-şuyûh"tur.

İkinci kısım: Râvinin, hocasını bilinmeyen bir ismi, künyesi, nisbesi ya da vasfı ile nitelemesi suretiyle meydana gelen tedlîsü'ş-şuyûhtur.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] "Râvinin, hocasının hocasını bu şekilde nitelemesi ile meydana gelen tesviye de bu kısmın içerisine girmektedir."

Birinci kısım [tedlîs] hiç hoş karşılanmamıştır ve âlimlerin çoğunun eleştirisine uğramıştır. Öyle ki Şu'be bu tür tedlîsi zemmetmekte mübalağa ederek "Zina etmem bana tedlîs yapmamdan daha hoştur" demiştir. Yine onun "Tedlîs, yalanın kardeşidir" dediği nakledilir.[3]

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] Bu, konu hakkında biraz aşırı bir yorumdur ve tedlîsten kaçındırma ve ondan nefret ettirme hususunda mübalağa olarak yorumlanmalıdır.

Ehl-i hadîs ve fukahâdan bir grup âlim şöyle demiştir:[5] Böyle yaptığı bilinen kimse, semâını açıklasa bile mutlak anlamda mecrûh ve rivayeti reddedilecek biri konumunda değerlendirilir. Hatîb [el-Bağdâdî]'nin naklettiğine göre, mürseli kabul eden âlimlerin çoğu bunun da kabul edileceği kanaatindedir.[6]

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 233.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 448; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 617.
3 Bu iki rivayeti Hatîb el-Bağdâdî nakleder (*el-Kifâye*, s. 355-6).
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 67.
5 Müdellis râvinin cerhi veya cerhinin gerekmediği ile ilgili olarak bk. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 31; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 632; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 62.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 361.

الرابع: قوم دلَّسوا عن قوم سمعوا منهم الكثيرَ، وربما فاتهم الشيء عنهم، فيدلسونه.

الخامس: قوم رووا عن شيوخ لم يَرَوْهم، فيقولون: قال فلان، فحُمِل ذلك عنهم على السماع، وليس عندهم سماع.

قال البُلقيني: وهذه الخمسة كلُّها داخلة تحت تدليس الإسناد.

وذكر السادس، وهو تدليس الشيوخ الآتي.

القسم **الثاني: تدليس الشيوخ، بأنْ يسمِّي شيخه، أو يَكْنيه، أو ينسُبه، أو يَصِفه بما لا يُعرف**.

قال شيخ الإسلام: ويدخل أيضاً في هذا القسم: التسويةُ، بأنْ يصفَ شيخَ شيخِه بذلك.

أما القسم **الأول: فمكروه جدّاً، ذمَّه أكثر العلماء** ، وبالغ شعبةُ في ذمه فقال: لأن أزنيَ أحبُّ إليَّ من أن أدلس، وقال: التدليس أخو الكذب.

قال ابن الصلاح: وهذا منه إفراط محمول على المبالغة في الزجر عنه والتنفير.

ثم قال فريق منهم من أهل الحديث والفقهاء: **مَن عُرف به صار مجروحاً مردودَ الرواية** مطلقاً **وإنْ بيَّن السماع**، وقال جمهورُ مَن يَقبل المرسل: يُقبل مطلقاً، حكاه الخطيب.

Musannif [Nevevî]'nin *Şerhu'l-Mühezzeb*'de[1] Beyhakî ve İbn Abdülber'i[2] izleyerek mu'an'an hadisin reddinde ittifâk olduğunu belirtmesi ise mürseli delil olarak görmeyen kimselerin ittifâkı şeklinde yorumlanmalıdır. Ancak İbn Abdülber hadis imâmlarının şöyle dediğini nakletmektedir:[3] İbn Uyeyne'nin tedlîsi kabul edilir. Çünkü onun tedlîsleri araştırıldığında, onların İbn Cüreyc ve Ma'mer gibi râvilere dayandığı görülmektedir. İbn Hibbân [ö. 354/965] da bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir:[4] "Bu, tüm dünyada sadece Süfyân b. Uyeyne için söz konusu olan bir şeydir. Çünkü o sadece sika-mütkin râvilerden tedlîs yapardı. O tedlîs yaptığı haberlerin her birinde, belirtmiş olduğu sika râvinin benzeri bir sika râviden de o hadisi semâ ettiğini açıklamıştır." Sonrasında İbn Hibbân sadece sahâbîlerden irsâl yapan kibâr-ı tâbiûnun mürselleri ile [İbn Uyeyne'nin] bu durumunu örneklendirmiştir.

[İbn Abdülber'den] daha önce bu konuda Ebû Bekir el-Bezzâr ve Ebü'l-Feth el-Ezdî [ö. 374/985] bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Nitekim Bezzâr "sika râvilerden tedlîs yapan kimsenin tedlîsi ehl-i ilim nazarında makbuldür" demiştir.

Ebû Bekir es-Sayrafî *ed-Delâil*'de şöyle der:[5] "Sika olmayan râvilerden tedlîs yaptığı ortaya çıkan kimsenin haberi, '*haddesenî*/bana haber verdi' ya da '*semi'tü*/işittim' deyinceye kadar kabul edilmez." Böylece ileride gelecek ayrıntıların dışında üçüncü bir görüşün de olduğu anlaşılmaktadır.

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi şöyle demiştir: Bu görüş içlerinde Şâfiî, İbnü'l-Medînî, İbn Maîn ve daha başkalarının bulunduğu çoğunluğa nispet edilmiştir.[6]

Doğru olan görüş meseleyi ayrıntılandırmaktır. Râvi, ihtimalli bir ifade kullandığı ve [nakilde bulunduğu kimseden] semâını açıklamadığı takdirde rivayet, kabul edilmeyen bir mürseldir; "semi'tü", "haddesenâ", "ahberanâ" gibi ifadelerle semâını açıkladığı zaman ise [rivayeti] makbuldür ve delil olarak kullanılabilir. *Sahîhayn* ve diğer eserlerde

1 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 546.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 257; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 12-3.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 31.
4 İbn Hibbân, *el-İhsân,* I, 161.
5 Sayrafî, *ed-Delâil*, s. 138.
6 Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 643.

ونَقْلُ المصنف في **شرح المهذَّب** الاتفاقَ على ردّ ما عنعنه ـ تبعاً للبيهقي وابن عبد البر ـ: محمولٌ على اتفاق مَن لا يَحتج بالمرسل، لكنْ حكى ابن عبد البر عن أئمة الحديث أنهم قالوا: يُقبل تدليس ابن عيينة، لأنه إذا وُقِّف أحال على ابن جريج ومعمر ونُظرائهما، ورجّحه ابن حبان قال: وهذا شيء ليس في الدنيا إلا لسفيان بن عيينة، فإنه كان يدلس، ولا يدلس إلا عن ثقة متقن، ولا يكاد يوجد له خبر دلس فيه إلا وقد بيَّن سماعه عن ثقة مثلِ ثقته، ثم مثَّل ذلك بمراسيل كبار التابعين، فإنهم لا يُرسِلون إلا عن صحابي.

وسبقه إلى ذلك أبو بكر البزار وأبو الفتح الأزدي، وعبارة البزار: من كان يدلس عن الثقات كان تدليسه عند أهل العلم مقبولاً.

وفي **الدلائل** لأبي بكر الصيرفي: من ظهر تدليسه عن غير الثقات لم يُقبل خبره حتى يقول: حدثني أو سمعت، فعلى هذا هو قولٌ ثالث مفصِّل غير التفصيل الآتي.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: وعُزِي للأكثرين، منهم: الشافعي، وابن المَديني، وابن معين، وآخرون.

والصحيحُ التفصيل، فما رواه بلفظ محتمِل لم يبيّن فيه السماعَ فمرسَل لا يُقبل، **وما بيّنه فيه كـ: سمعت، وحدثنا، وأخبرنا، وشِبْهِها: فمقبول يُحتج به. وفي الصحيحين وغيرهما**

Katâde, iki Süfyân [Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne], Abdürrezzâk, Velîd b. Müslim gibi bu türden pek çok râvi vardır. Çünkü tedlîs yalan değil, sadece [ihtimâlli bir lafızla semâı] çağrıştıran bir faaliyettir.

Şâfiî'nin de ifade ettiği gibi[1] bu hüküm tek bir kere tedlîs yapan kimse hakkında geçerlidir.

Sahîhayn ve onların benzeri sahîh kitaplarda müdellis râvilerden ʻanʻane tarîkiyle nakledilmiş olan rivayetler ise râvinin semâının bir başka tarîkten sâbit olduğuna hamledilir. Sahîh sahiplerinin ʻanʻane tarîkiyle nakledilen rivayeti semâın tasrîh edildiği rivayete tercih etmeleri ise, diğerinin değil ʻanʻane tarîkiyle gelen o rivayetin, müellifin şartına uymasından kaynaklanmıştır.[2]

Bir âlim ise şöyle bir tafsilatta bulunmuştur:[3] "Eğer râviyi tedlîse iten şey, zayıf râviyi gizlemek ise râvi cerh edilir; çünkü bu tavır, [zayıf râviyi gizlemek gibi] bir durum yoksa cerh değildir."

İkinci kısmın kerâhiyeti birinciden daha azdır. Bunun kerâhiyetinin sebebi ise hadisi dinleyen kimsenin isnâdın durumu hakkında bilgi edinmesini zorlaştırmaktadır. Nitekim kurrânın ileri gelenlerinden Ebû Bekir b. Mücâhid'in "Bize Abdullah b. Ebû Abdullah haber verdi" demesi buna örnektir. Hâlbuki o Ebû Bekir b. Ebû Davud es-Sicistânî'yi kastetmektedir. Bu durumda hem kendisinden rivayette bulunulan kimse hem de rivayetin kendisini zayi etme vardır. Çünkü o fark edilmeyebilir ve kendisi hakkında mechûl hükmü verilebilir.

Ancak onun kerâhiyeti de tedlîsi yapanın amacına göre farklılık arz etmektedir.[4] İsmi değiştirilen râvinin zayıf olması durumunda, zayıf râvilerden rivayette bulunduğunun anlaşılmaması için onu tedlîs etmektedir ki bu tedlîsin en kötüsüdür.

Ancak doğru olan görüş bunun bir cerh olmadığıdır. İbnü's-Sabbâğ *el-Udde*'sinde, hocası âlimler nazarında sika olmadığı için haberi kabul edilsin diye onun [ismini] değiştiren kimsenin haberinin kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Kendisi hocasının sika olduğuna inansa da böyledir;

1 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 379.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 445.
3 Görüş İbn Hacer'e aittir (Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 441).
4 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 212.

من هذا الضرب كثير، كقتادة، والسفيانينِ، وغيرهم كعبد الرزاق، والوليد بن مسلم، لأن التدليس ليس كذباً، وإنما هو

ضرب من الإيهام.

وهذا الحكم جارٍ كما نصَّ عليه الشافعي فيمن دلس مرة واحدة.

وما كان في الصحيحين ـ وشبههما ـ من الكتب الصحيحة عن المدلسين بـ: عن، فمحمولٌ على ثبوت السماع له من جهة أخرى ، وإنما

اختار صاحبُ الصحيح طريقَ العنعنة على طريق التصريح بالسماع، لكونها على شرطه دون تلك.

وفصَّل بعضهم تفصيلاً آخر فقال: إن كان الحامل له على التدليس تغطيةَ الضعيف فجرح، لأن ذلك حرام وغشّ، وإلا فلا.

وأما القسم الثاني: فكراهته أخفُّ من الأول، وسببها توعيرُ طريق معرفته على السامع، كقول أبي بكر ابن مجاهد أحدِ أئمة القراء: حدثنا عبد الله ابن أبي عبد الله، يريد أبا بكر ابن أبي داود السِّجِستاني، وفيه تضييع للمرويِّ عنه، والمرويّ أيضاً، لأنه قد لا يُفطَن له، فيُحكم عليه بالجهالة.

وتختلف الحال في كراهته بحسب غَرَضه، فإنْ كان لكون المغيِّرِ اسمُه ضعيفاً فيدلسُه حتى لا تظهر روايته عن الضعفاء: فهو شرُّ هذا القسم.

والأصح أنه ليس بجرح، وجزم ابن الصباغ في **العُدَّة** بأن مَن فعل ذلك لكون شيخِه غيرَ ثقة عند الناس، فغيَّره ليقبلوا خبره: يجبُ أن لا يقبل خبره، وان كان هو يعتقد فيه الثقة،

çünkü talebenin hoca hakkında bilmediği bir cerh edilme gerekçesi başka biri tarafından bilinebilir.

Âmidî [ö. 631/1233], "Eğer râvinin zayıflığından dolayı böyle yapmışsa bu kendisi için cerh [sebebidir]; nesebinin zayıflığı ya da rivayetlerinin kabulündeki ihtilâflarından dolayı ise cerh sebebi değildir" demiştir.[1]

İbnü's-Sem'ânî şöyle demiştir: "Eğer kendisine o râvinin kim olduğu sorulur da bunu açıklamazsa cerh sebebidir, böyle değilse cerh sebebi değildir."[2]

Bazı âlimler ise, tedlîs kavramının bunun için mutlak olarak kullanılmasını doğru bulmamışlardır. Beyhakî'nin *el-Medhal*'de rivayet ettiğine göre[3] Muhammed b. Râfi' şöyle demiştir: Ebû Âmir'e "Süfyân tedlîs yapar mıydı?" diye sordum. "Hayır" cevabını verdi. Benim "İyi de, o bir beldeye girdiği zaman oranın ahâlisinin falanca adamın hadisini yazmadıklarını bildiği için 'Bana bir adam haber verdi' deyip adamın ismi biliniyorsa künyesi, künyesi biliniyorsa ismi ile rivayette bulunmuyor mu?" demem üzerine Ebû Âmir "Bu, tedlîs değil, tezyîndir" cevabını verdi.

Yahut da [gizlediği râvinin] yaş bakımından [kendisinden] küçük veya vefatının geç olması durumunda -ki bu durumda kendisinden alt tabakadaki bir râvi, o hocadan hadis nakletmekte kendisine ortak olmuş olmaktadır- mesele basittir. veya o hocasından çok hadis işitmiştir, hocalarının çok olduğu izlenimini vermek için ya da ifadelerinde çeşitlilik olsun diye tek bir şekilde o hocasını tekrarlamaktan kaçınmaktadır. Bunda da mesele basittir.

Hatîb ve onun dışındaki eser sahibi râviler bunu müsamaha ile karşılamışlardır.[4]

Uyarı:

Tedlîs türleri içerisinde bunun tam aksi de bulunmaktadır ki, o da bir kimseye, meşhur başka bir kimsenin isminin beznetme amacıyla verilmesidir.

1 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 80. Ayrıca bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 632.

2 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 533. Süyûtî, *Kavâtıu'l-Edille* sahibine bazen isabetli olarak Sem'ânî bazen de torunu için kullanılması daha doğru olan İbnü's-Sem'ânî diye atıf yapar. Ancak bu atıfların yapıldığı yerlerin tamamında ilgili bilgilerin *Kavâtıu'l-Edille*'de yer alması onun Sem'ânî'ye atıf yapmak istediğini ortaya koyar [çevirenin notu].

3 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 260.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 291; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 68.

لجواز أن يَعرف غيرُه من جرحه ما لا يعرفه هو.

وقال الآمِدي: إنْ فعله لضعفه فجرح، أو لضعفِ نسبه، أو لاختلافهم في قبول روايته: فلا.

وقال ابن السمعاني: إنْ كان بحيثُ لو سُئل عنه لم يبيّنه فجرح، وإلا فلا.

ومنع بعضهم إطلاق اسم التدليس على هذا، روى البيهقي في «المدخل» عن محمد بن رافع قال: قلت لأبي عامر: كان الثوري يدلس؟ قال: لا، قلت: أليس إذا دخل كُورةً يعلم أن أهلها لا يكتبون حديثَ رجلٍ قال: حدثني رجل، وإذا عُرف الرجل بالاسم كنّاه، وإذا عُرف بالكنية سماه؟ قال: هذا تزيينٌ ليس بتدليس.

أو لكونه صغيراً في السنّ، أو متأخرَ الوفاة حتى شاركه فيه مَن هو دونه: فالأمر فيه سهل، أو سمع منه كثيراً فامتنع من تكراره على صورة واحدة، إيهاماً لكثرة الشيوخ، أو تفنناً في العبارة: فسهلٌ أيضاً.

وقد تسمَّح الخطيب وغيره من الرواة المصنفين بهذا.

تنبيه:

من أقسام التدليس ما هو عكسُ هذا، وهو إعطاء شخصٍ اسمَ آخرَ مشهورٍ، تشبيهاً،

İbnü's-Sübkî [ö. 771/1370] bundan *Cem'u'l-Cevâmi*'de bahsedip şöyle demiştir:[1] Örneğin bizim, durumumuzu Beyhakî'ye benzetip Zehebî'yi [ö. 748/1348] kastederek "Bize Ebû Abdullah el-Hâfız haber verdi" dememiz gibi. Zira Beyhakî bu ifadeyi [çok] kullanmakta ve Hâkim'i kastetmektedir.

Buluşmanın [*lukî*] ya da ilmî yolculuğun [*rıhle*] çağrıştırılması da aynıdır. Örneğin Ceyhûn'u çağrıştıracak tarzda "Bana Mâverâünnehir'den [nehrin ötesinden] biri haber verdi" demek, hâlbuki bununla Bağdat'taki İsâ Nehri'ni ya da Mısır'daki Cîze'yi kastetmek gibi. Bu kesin bir cerh sebebi değildir. Çünkü bunlar bir tür tarizdir, yalan değil. Âmidî *el-İhkâm*'ında, İbn Dakîkul'îd ise *el-İktırâh*'ta bu görüşü benimsemişlerdir.[2]

Fayda:

Hâkim şöyle demiştir:[3] "Hicâz, Harameyn, Mısır ve çevresi, Horasan, Cibâl, İsfahân, Fars beldeleri, Hûzistan ve Mâverâünnehir bölgelerindeki hadis imâmları içerisinde tedlîs yapan herhangi biri bilinmemektedir."

[Hâkim] şöyle demiştir: "En çok tedlîs yapan muhaddisler Kûfelilerdir; ayrıca Basralı çok az bir topluluk vardır."

[Hâkim] devamla şöyle der: "Bağdatlılardan ise Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâğandî el-Vâsıtî'ye [ö. 312/925] gelinceye kadar tedlîs yapan herhangi birinden bahsedilmemiştir. O Bağdat'ta tedlîs yapan ilk kişidir. Bağdatlı olup da tedlîs yapanlar bu hususta onu izlemişlerdir."

Hatîb [el-Bağdâdî] müdellis râvilerin isimlerine yer veren müstakil bir kitap kaleme almıştır.[4] Onun ardından İbn Asâkir [ö. 571/1176] konu hakkında eser vermiştir.

Fayda:

Tedlîsin haram olmadığına dair İbn Adî'nin [ö. 365/976] Berâ'dan naklettiği şu haber delil olarak benimsenmiştir: "Bedir günü içimizde Mikdâd'dan başka süvari yoktu." İbn Asâkir "O 'içimizde' ifadesi ile müslümanları kastetmektedir. Çünkü Berâ Bedir'de bulunmamıştır" demiştir.[5]

1 İbnü's-Sübkî, *Cem'ü'l-Cevâmi*, II, 195.

2 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 128; İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 218-9.

3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 356.

4 Onun eserinin adı *el-Kifâye*'de geçtiği üzere (s. 361) et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellisîn'dir. İbn Hacer'in de Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs adlı bir eseri bulunmaktadır. Alâî *Câmi'u't-Tahsîl*'inde müdellis râvilerin isimlerine yer vermiştir. Süyûtî'nin de buna dair dair bir risâlesi vardır.

5 İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 160; İbn Asâkir, *Târîh*, LX, 162 (buradaki ibare "çünkü Berâ Bedre yetişti" şeklindedir).

ذكره ابن السبكي في **جمع الجوامع** قال: كقولنا: أخبرنا أبو عبد الله الحافظ، نعني الذهبيَّ، تشبيهاً بالبيهقي حيث يقول ذلك، يعني به الحاكم.

وكذا إيهامُ اللقيِّ والرحلة، ك: حدثنا مِن وراء النهر، يوهم أنه جَيْحون، ويريد نهر عيسى ببغداد، أو الجِيزة بمصر، وليس ذلك بجرح قطعاً، لأن ذلك من المعاريض لا من الكذب، قاله الآمدي في «الإحكام»، وابن دقيق العيد في **الاقتراح**.

فائدة:

قال الحاكم: أهل الحجاز، والحرمين، ومصر، والعوالي، وخراسان، والجبال، وأصبهان، وبلاد فارس، وخُوزَستان، وما وراء النهر: لا نعلم أحداً من أئمتهم دلَّسوا.

قال: وأكثر المحدثين تدليساً أهل الكوفة، ونفرٌ يسير من أهل البصرة.

قال: وأما أهل بغداد فلم يُذكر عن أحد من أهلها التدليس إلا أبا بكر محمد بن محمد بن سليمان الباغَنْدي الواسطي، فهو أول من أحدث التدليس بها، ومَن دلس مِن أهلها إنما تبعه في ذلك.

وقد أفرد الخطيب كتاباً في أسماء المدلسين، ثم ابن عساكر.

فائدة:

استُدل على أن التدليس غير حرام، بما أخرجه ابن عديّ عن البراء قال:

لم يكن فينا فارسٌ يومَ بدر إلا المقداد، قال ابن عساكر: قوله «فينا»: يعني المسلمين، لأن البراء لم يشهد بدراً.

13. ŞÂZ

[Hadis ilimlerinin] on üçüncü türü şâz'dır.

O, Şâfiî[1] ve Hicâz ulemâsının bir kısmına göre "sika râvinin diğer râvilere muhâlif olarak naklettiği rivayettir", yoksa sika birinin başkalarının nakletmediği bir rivayeti nakletmesi değildir. Bu, Şâfiî'nin görüşünü tamamlayan mahiyette bir ifadedir.

Hâfız Ebû Ya'lâ el-Halîlî [ö. 446/1055] şöyle der: "Hadis hâfızlarına göre şâz, tek isnâdı olup güvenilir olsun veya olmasın bir râvinin naklettiği hadistir. Sika olmayan râviden gelen hadis terk edilir kabul edilmez; sika birinden gelmekteyse hakkında tevakkuf edilir, delil olarak kullanılmaz." Böylece o, şâzı muhalefet unsuruna itibar etmeksizin mutlak teferrüd olarak değerlendirmiş olmaktadır.

Hâkim şöyle demiştir:[2] "Şâz, sikanın teferrüd ettiği hadistir ve onun o sikaya mütâbaât eden başka bir aslı da yoktur." Yine Hâkim'in ifadesine göre muallel, kendisinde bulunan vehim tarafına işaret eden illetinin fark edilmesi yönüyle şâzdan ayrılmaktadır. Zira şâzda bu şekilde bir illet tespit edilmemektedir. Böylece Hâkim, şâzzı sikanın teferrüdü olarak değerlendirmiştir. Bu, Halîlî'nin tarifinden daha dar bir kullanımdır.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Hâkim'in ifadelerinin şöyle devam etmesi gerekirdi: 'Hadis münekkidinin içinde onun hatalı olduğuna dair düşünce meydana gelir ancak buna dair bir delil getiremez.' [İbn Hacer devamla] şöyle der: "Bu kayıt kesinlikle lazımdır. [Bu gerekliliği izah için de] 'Çünkü muallelden ancak bu şekilde farklılaşır' demiştir." Yine [İbn Hacer] "Buna göre şâz, çoğunlukla muallelden çok daha hassas bir konu olmaktadır ve ancak bu ilimle ileri derecede ünsiyeti olan, anlayış bakımından en ileri, hadis ilminin inceliklerinde ilerlemiş kimselerin şâzlığı tespit etmeleri mümkündür" demektedir.

Derim ki: Bu zorluğundan dolayı hiç kimse şâz konusunda müstakil bir eser yazmamıştır.

1 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 176; Hâkim, *Ma'rife*, s. 375.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 375.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 455.

النوع الثالثَ عشر: الشاذ

وهو عند الشافعي وجماعةٍ من علماء الحجاز: ما رَوَى الثقة مخالفاً لرواية الناس، لا: أن يروي الثقة ما لا يَروي غيرُه، هو من تتمة كلام الشافعي.

قال الحافظ أبو يعلى الخليلي: والذي عليه حفاظ الحديث: أن الشاذ ما ليس له إلا إسناد واحد يَشُذُّ به ثقة أو غيره، فما كان منه عن غير ثقة: فمتروك لا يقبل، وما كان عن ثقة: تُوقِّف فيه ولا يُحتج به، فجَعَل الشاذَّ مطلق التفرد لا مع اعتبار المخالفة.

وقال الحاكم: هو ما انفرد به ثقة وليس له أصل بمتابعٍ لذلك الثقة، قال: ويُغايِر المعلَّل بأن ذلك وُقِف على علَّته الدالّة على جهة الوهم فيه، والشاذُّ لم يوقف فيه على علةٍ كذلك، فجعل الشاذَّ تفردَ الثقة، فهو أخص من قول الخليلي.

قال شيخ الإسلام: وبقي من كلام الحاكم: وينقدح في نفس الناقد أنه غلط، ولا يقدر على إقامة الدليل على ذلك، قال: وهذا القيد لا بدَّ منه، قال: وإنما يغاير المعلَّل من هذه الجهة، قال: وهذا ـ على هذا ـ أدقُّ من المعلَّل بكثير، فلا يَتَمكن من الحكم به إلا مَن مارس الفن غاية الممارسة، وكان في الذِّروة من الفهم الثاقب، ورسوخ القدم في الصناعة.

قلت: ولعُسْره لم يفرده أحد بالتصنيف.

Şâzın en net örneklerinden biri Hâkim'in *el-Müstedrek*'te "Ubeyd b. Gannâm en-Nehaî → Ali b. Hakîm → Şerîk → Atâ b. es-Sâib → Ebü'd-Duhâ → İbn Abbâs" senediyle naklettiği rivayettir. Buna göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "Her bir arzda sizin peygamberiniz gibi bir peygamber, Âdem gibi bir Âdem, Nûh gibi bir Nûh, İbrahim gibi bir İbrahim, İsâ gibi bir İsâ vardır." Hâkim bu hadis için "İsnâdı sahîhtir" der.[1] Beyhakî'nin bu hadis için "isnâdı sahîhtir ancak kesinlikle şazdır" dediğini görünceye kadar Hâkim'in verdiği sahîh hükmüne hayret etmişimdir.

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi şöyle der:[2] Onların yani Halîlî ve Hâkim'in yaptığı açıklama, adâlet, zabt ve hıfz sahibi kimselerin ferd rivayetleri dikkate alındığında geçersiz bir hale gelmektedir ve sorunludur. Nitekim "Ameller niyetlere göredir" hadisi gibi. Çünkü bu hadis Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den (*sav*), Alkame'nin Ömer'den, Muhammed b. İbrahim'in Alkame'den, Yahya b. Saîd'in Muhammed b. İbrahim'den rivayette teferrüd ettiği ferd bir hadistir.[3]

Velânın (azad edilmiş köle) alım-satımının ve hibe edilmesinin yasaklandığı hadis[4] bu bağlamda zikredilebilir. Abdullah b. Dînâr bu hadisi İbn Ömer'den naklinde teferrüd etmiştir. Bunların dışında *Sahîhayn*'da "Mâlik → Zührî → Enes" senediyle tahrîc edilen "Hz. Peygamber (*sav*), Mekke'ye başında miğfer varken girdi." hadisi[5] gibi ferd hadisler de -ki bu hadiste Mâlik, hadisi Zührî'den nakilde teferrüd etmiştir- bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Bu rivayetlerin tamamına, sika râvilerin teferrüd ettiği tek bir isnâda sahip olmalarına rağmen *Sahîhayn*'da yer verilmiştir.

Müslim de [bu bağlamda anlaşılabilecek bir ifadesinde] "Zührî'nin sahih isnâdlarla rivayet ettiği 90 kadar hadis var ki, başka hiç kimse onları naklетmemiştir" der.[6]

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[7] Hem bu zikrettiklerimiz hem de hadis imâmlarının bunların dışındaki görüşleri, meselenin o ikisinin [Halîlî ve Hâkim] dile getirdiği genelleme şeklinde olmadığını göstermektedir.

1 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 493. Ayrıca bk. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 390.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 69.
3 Buhârî, Bad'u'l-Vahy 1; Müslim, İmâre 155.
4 Buhârî, Itk 10; Müslim, Itk 16.
5 Buhârî, Cezâu's-sayd 18; Müslim, Hac 450; Mâlik, Hac 81.
6 Müslim, Eymân 5.
7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 70-1.

ومن أوضح أمثلته: ما أخرجه في «المستدرك» من طريق عبيد بن غنّام النخعي، عن عليّ بن حكيم، عن شَريك، عن عطاء بن السائب، عن أبي الضحى، عن ابن عباس قال: في كل أرضٍ نبيٌّ كنبيكم، وآدمُ كآدم، ونوحٌ كنوح، وإبراهيم كإبراهيم، وعيسى كعيسى، وقال: صحيح الإسناد، ولم أزلْ أتعجب من تصحيح الحاكم له حتى رأيت البيهقيَّ قال: إسناده صحيح، ولكنه شاذّ بمرَّة.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: **وما ذكراه** أي: الخليليُّ والحاكم **مشكل**، فإنه ينتقض **بأفراد العدلِ الضابطِ** الحافظِ **كحديث: «إنما الأعمال بالنيات»** فإنه حديث فرد، تفرَّد به عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم، ثم علقمة عنه، ثم محمد بن إبراهيم، عن علقمة، ثم عنه يحيى بن سعيد.

وكحديثِ **النهي عن بيع الوَلاء** وهِبَته، تفرد به عبد الله بن دينار، عن ابن عمر، **وغيرِ ذلك** من الأحاديث الأفراد **مما أُخرج في كتابَيِ الصحيح**.

كحديث مالك، عن الزهري، عن أنس: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل مكة وعلى رأسه المِغْفَر، تفرد به مالك، عن الزهري.

فكلُّ هذه مخرَّجة في **الصحيحين**، مع أنه ليس لها إلا إسناد واحد، تفرد به ثقة.

وقد قال مسلم: للزهري نحوُ تسعين حرفاً يرويه لا يشاركه فيه أحد، بأسانيدَ جياد.

قال ابن الصلاح: فهذا الذي ذكرناه وغيرُه من مذاهب أئمة الحديث يبيِّن لك أنه ليس الأمرُ في ذلك على الإطلاق الذي قالاه.

Bu durumda doğru olan meseleyi şöyle detaylandırmaktır: Eğer sika râvi kendisinden daha hâfız ve zabt sahibi birine ki İbnü's-Salâh'ın ifadesiyle "Rivayet ettiği şeyi ezberlemede kendisinden daha öncelikli birine" yahut Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in ifadesi ile "Zabtının fazlalığı, tarîklerinin sayısal çokluğu ya da daha başka tercih sebeplerinden biri nedeniyle kendisinden daha tercihe şâyân olan birine"[1] muhalefette teferrüd etmişse bu durumda onun teferrüd ettiği hadis, reddedilmesi gereken şâz bir hadis haline gelir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] "Bunun mukâbiline 'mahfûz' denir" deyip sözlerine şöyle devam etmiştir:[2] Bunun örneği Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin "İbn Uyeyne → Amr b. Dînâr → Avsece → İbn Abbâs" tarîkiyle naklettikleri "Adamın biri Allah Resûlü zamanında vefat etmiş, herhangi bir vâris de bırakmamıştı. Kendisinin sadece âzât ettiği bir kölesi vardı…" rivayetidir.[3] Bu hadisin mevsûl olarak naklinde İbn Cüreyc ve daha başkaları İbn Uyeyne'ye mütâbaât etmişler; Hammâd b. Zeyd [ö. 179/795] ise "Amr b. Dînâr → Avsece" tarîkiyle hadisi nakledip İbn Abbâs'ı zikretmeyerek onlara muhalefet etmiştir. Ebû Hâtim ise "mahfûz olan İbn Uyeyne hadisidir" demiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Hammâd b. Zeyd adâlet ve zabt sahibi kimselerden olmasına rağmen Ebû Hâtim sayı bakımından ondan daha fazla olan kimselerin rivayetini tercih etmiştir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Bu açıklamadan anlaşılan şâz, makbul râvinin kendisinden daha üst konumda olan birine muhâlif olarak rivayet ettiği hadistir. Yine [İbn Hacer] şöyle demiştir: Bu, şâzın ıstılâh bakımından itimat edilen tanımıdır.

Bunun metin bakımından örneği ise Ebû Davud ve Tirmizî'nin "Abdülvâhid b. Ziyâd → A'meş → Ebû Salih → Ebû Hüreyre" senediyle merfû' olarak naklettikleri "İçinizden biri sabah namazının iki rekat sünnetini kılınca sağ tarafına uzansın" hadisidir.[4] Beyhakî hadis hakkında şöyle demektedir: Abdülvâhid'e bu hadiste pek çok kimse muhâlefet etmiştir.

---

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 68.

2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 68-9.

3 Tirmizî, Ferâiz 14; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 132; İbn Mâce, Ferâiz 11. Hadisin mütâbi'leri için bk. Ebû Davud, Ferâiz 8; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 149; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 427; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 242; İbn Ebû Hâtim, *İlelü'l-Hadîs*, II, 52.

4 Ebû Davud, Tatavvu' 4; Tirmizî, Salât 194. Tirmizî hadisin ardından "hasen-sahih, bu vecihten garîbdir" demiştir.

وحينئذ: **فالصحيح التفصيل: فإن كان** الثقة **بتفرُّده مخالفاً أحفظَ منه وأضبطَ** عبارةُ ابن الصلاح: لِمَا رواه مَن هو أولى منه بالحفظ لذلك. وعبارة شيخ الإسلام: لِمن هو أرجح منه، لمزيدِ ضبطٍ أو كثرةِ عددٍ، أو غير ذلك من وجوه الترجيحات: **كان** ما انفرد به **شاذّاً مردوداً**.

قال شيخ الإسلام: ومقابِله يقال له: المحفوظ، قال: مثالُه: ما رواه الترمذي والنسائي وابن ماجه من طريق ابن عيينة، عن عمرو بن دينار، عن عَوْسَجَة، عن ابن عباس: أن رجلاً تُوفي على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يَدَعْ وارثاً إلا مولىً هو أعتقه، الحديثَ، وتابع ابنَ عيينة على وصله: ابنُ جريج وغيره، وخالفهم حماد بن زيد، فرواه عن عمرو بن دينار، عن عَوْسَجة، ولم يذكر ابنَ عباس. قال أبو حاتم: المحفوظ: حديث ابن عيينة.

قال شيخ الإسلام: فحماد بن زيد من أهل العدالة والضبط، ومع ذلك رجح أبو حاتم رواية مَن هم أكثر عدداً منه.

قال: وعُرِف من هذا التقرير: أن الشاذ: ما رواه المقبول مخالفاً لمن هو أولى منه، قال: وهذا هو المعتمد في حدّ الشاذ بحسب الاصطلاح.

ومن أمثلته في المتن: ما رواه أبو داود والترمذي من حديث عبد الواحد ابن زياد، عن الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي هريرة مرفوعاً: «إذا صلى أحدُكم ركعتي الفجرِ فليضطجعْ عن يمينه»، قال البيهقي: خالف عبدَ الواحد العددُ الكثيُر في هذا،

Zirâ [bu] râviler hadisi Hz. Peygamber'in (*sav*) sözü değil fiili olarak rivayet etmişlerdir.[1] Abdülvâhid ise hadisi bu lafızla nakletmek suretiyle A'meş ashâbının sikaları arasında teferrüd etmiştir.

Râvi, teferrüdüyle başkalarına muhâlefet etmemiş ve sadece başkalarının nakletmediği bir şeyi rivayet etmişse, infirâd eden bu râviye bakılır; âdil, hâfız, zabtı bakımından güvenilir ise teferrüdü sahihtir, hıfzına tam güvenilemiyor ancak zâbıt olarak kabul görme derecesinin pek uzağına düşmüyorsa infirâd ettiği rivayet hasen**,** bu vasıflardan uzak bir râviyse [rivayeti] şâz, münker ve merdûd olur.

Özetle ifade etmek gerekirse reddedilmesi gereken şâz, [-1] muhâlif olan ferd rivayettir; [-2] râvisinin güvenilirliği ve zabtının hadisteki teferrüdünü telafi edecek bir seviye olmadığı ferd rivayettir. Bu yoruma göre şâz, ileride geleceği üzere münkerle aynı olmaktadır.

Uyarı:

Daha önce Halîlî ve Hâkim hakkında *Sahîh*'lerdeki ferd rivayetler hakkında zikredilen eleştiriye karşı iki husus zikredilmiştir:[2]

Birincisi: O iki âlim, sikanın teferrüdünden bahsetmişler ancak zabt ve hıfz sahibi kimselerin teferrüdünü konu edinmemişlerdir. Zira ikisi arasında fark vardır.

Buna, onların sika terimini hâfızı ve daha başkalarını da kapsayacak şekilde mutlak anlamda kullandıkları söylenerek cevap verilebilir.

İkincisi: Niyet hadisinin rivayetinde Hz. Ömer teferrüd etmemiştir. Çünkü Dârekutnî ve daha başka âlimlerin belirttiği üzere Ebû Saîd el-Hudrî de hadisi Hz. Peygamber'den (*sav*) nakletmiştir.[3] Hatta Ebü'l-Kâsım b. Mende [ö. 470/1078] bu hadisi sahâbe tabakasından şu 17 kişinin rivayet ettiğini belirtmektedir:[4] Ali b. Ebû Tâlib [ö. 40/661], Sa'd b. Ebû Vakkâs [ö. 55/675], İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre, Muâviye b. Ebû Süfyân [ö. 60/680], Utbe b. Abd es-Sülemî, (Hezzâl b. Yezîd),[5] Hilâl b. Süveyd, Ubâde b. es-Sâmit [ö. 34/654], Câbir b. Abdullah [ö. 78/697],

1 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât 126. Beyhakî de benzer bir hadisi "Muhammed b. İbrahim → Ebû Salih" senediyle nakledip şöyle demiştir: Bunun mahfûz olması, Hz. Âişe ve İbn Abbâs'tan nakledilen diğer rivayetlerle muvâfakatından dolayı daha uygundur (Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 45). Beyhakî tarafından nakledilen Hz. Âişe için bk. Buhârî, Ezân 15.

2 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 230.

3 Dârekutnî, *el-İlel*, XI, 253; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, I, 131; Ebû Nuaym, *el-Hilye*, VI, 342.

4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 780.

5 Eserin yazmalarında yer almayan bu ifadeyi Lahhâm, Zerkeşî'nin *en-Nüket*'inden (II, 141) ilave etmiştir (*Tedrîb*, I, 266, dp. 3) [çevirenin notu].

فإن الناس إنما رَوَوْه من فعل النبي صلى الله عليه وسلم لا من قوله، وانفرد عبد الواحد من بين ثقاتِ أصحاب الأعمش بهذا اللفظ.

وإن لم يخالِف الراوي بتفرده غيرَه، وإنما روى أمراً لم يروه غيرُه: فينظر في هذا الراوي المنفرِدِ: فإنْ كان عدلاً حافظاً موثوقاً بضبطه: كان تفرده صحيحاً، وإن لم يُوثق بحفظه و لكن لم يَبعُدْ عن درجة الضابط: كان ما انفرد به حسناً، وإن بَعُدَ مِن ذلك: كان شاذّاً منكراً مردوداً.

والحاصل: أن الشاذ المردود هو الفردُ المخالِف، والفردُ الذي ليس في راويه من الثقة والضبط ما يُجبر به تفرده وهو بهذا التفسير يُجامع المنكر، وسيأتي ما فيه.

تنبيه:

ما تقدم من الاعتراض على الخليلي والحاكم بأفراد الصحيح، أُورد عليه أمران:

أحدهما: أنهما إنما ذكرا تفرد الثقة، فلا يَرِد عليهما تفرد الضابط الحافظ، لِما بينهما من الفرق.

وأجيب: بأنهما أطلقا الثقة، فشمل الحافظ وغيره.

الثاني: أن حديث النية لم ينفرد به عمر، بل رواه عن النبي صلى الله عليه وسلم أبو سعيد الخدري، كما ذكره الدارقطني وغيره، بل ذكر أبو القاسم ابن مندَهْ أنه رواه سبعةَ عشَر أُخَرُ من الصحابة: علي بن أبي طالب، وسعد ابن أبي وقاص، وابن مسعود، وابن عمر، وابن عباس، وأنس بن مالك، وأبو هريرة، ومعاوية بن أبي سفيان، وعتبة بن عبد السُّلمي، وهلال بن سويد، وعبادة بن الصامت، وجابر بن عبد الله،

Ukbe b. Âmir [ö. 58/678], Ebû Zer el-Gıfârî [ö. 32/653], Utbe b. en-Nüdder ve Utbe b. Müslim.

Daha başka âlimler[1] bu isimlere Ebü'd-Derdâ [ö. 32/652], Sehl b. Sa'd, Nevvâs b. Sem'ân, Ebû Musa el-Eş'arî [ö. 42/662-3], Suheyb b. Sinan [ö. 38/659], Ebû Ümâme el-Bâhilî [ö. 86/705], Zeyd b. Sâbit [ö. 45/665?], Râfi' b. Hadîc [ö. 73/692], Safvân b. Ümeyye [ö. 41/661?], Gaziyye b. el-Hâris ya da Hâris b. Gaziyye, Hz. Âişe, Ümmü Seleme [ö. 62/681], Ümmü Habîbe, Safiyye bint Huyey'i [ö. 50/670?] de eklemiştir.

Ayrıca İbn Mende'nin ifade ettiğine göre[2] bu hadisi Hz. Ömer'den Alkame dışında biri, Alkame'den Muhammed dışında biri, Muhammed'den de Yahya dışında biri rivayet etmiştir.[3]

Velânın alım-satımının yasak olduğuna dair hadisi ise İbn Dînâr'dan başkaları rivayet etmiştir. Tirmizî bu hadisi *el-İlelü'l-Müfred*'de "Muhammed b. Abdülmelik b. Ebü'ş-Şevârib → Yahya b. Süleym → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer" tarîkiyle zikretmiştir.[4]

Aynı hadisi İbn Adî *el-Kâmil*'inde "Isme el-Buhârî → İbrahim b. Fehd → Müslim → Muhammed b. Dînâr → Yunus b. Ubeyd → Nâfi'→ İbn Ömer" tarîkiyle nakletmiştir.[5]

Bu söylenenlere niyet hadisinin, Hz. Ömer'inkinden başka sahih bir tarîkinin olmadığı şeklinde cevap verilmiştir ve Hz. Ömer hadisinin lafzı sadece Ebû Saîd, Hz. Ali, Enes ve Ebû Hüreyre hadisleriyle aynıdır.

[Bunlardan] Ebû Saîd hadisine gelince, onu Mâlik'ten nakleden İbn Ebû Ravvâd'ın hata yaptığı ifade edilmiştir. Nitekim Dârekutnî ve daha başka âlimler onun hadiste hata yaptığını söylemişlerdir.

Hz. Ali hadisi *Erbe'üne Aleviyye* adlı eserde[6] Ehl-i beyt isnâdıyla nakledilmiştir ki orada bilinmeyen râviler vardır.

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 787-8.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 462.
3 Müellif Süyûtî niyet hadisi ile ilgili olarak *Münteha'l-Âmâl* adlı müstakil bir eser telif etmiştir. Kettânî bu hadisi manevî mütevâtir oluşu nedeniyle *Nazmü'l-Mütenâsir fi'l-Hadîsi'l-Mmütevâtir* adlı eserinde zikretmiş (s.17-20), Irakî de *Şerhu't-Takrîb*'de hadise temas etmiştir (bk. *Tarhu't-Tesrîb*, II, 3-5).
4 Tirmizî, *el-İlelü'l-Kebîr*, I, 487.
5 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 397-8.
6 Eser Ebû Bekir Muhammed b. Ali İbn Yâsir el-Endelüsî el-Ceyyânî'ye aittir (ö. 563/1168).

وعقبة بن عامر، وأبو ذر الغِفاري، وعتبة بن النُّدَّر، وعتبة بن مسلم.

وزاد غيره: أبا الدرداء، وسهل بن سعد، والنوّاس بن سِمْعان، وأبا موسى الأشعري، وصهيب بن سنان، وأبا أمامة الباهلي، وزيد بن ثابت، ورافع بن خَدِيج، وصفوان بن أمية، وغَزِية بن الحارث ـ أو: الحارث بن غَزِية ـ، وعائشةَ، وأم سلمة، وأم حبيبة، وصفية بنت حُيَيّ.

وذكر ابن مندَهْ أنه رواه عن عمر: غيرُ علقمة، وعن علقمة: غيرُ محمد، وعن محمد: غيرُ يحيى.

وأن حديث النهي عن بيع الوَلاء رواه غير ابن دينار، فأخرجه الترمذي في **العلل المفرد**: حدثنا محمد بن عبد الملك ابن أبي الشوارب، حدثنا يحيى ابن سُليم، عن عُبيد الله بن عمر، عن نافع، عن ابن عمر.

وأخرجه ابن عدي في **الكامل**: حدثنا عصمةُ البخاري، حدثنا إبراهيم ابن فهد، ثنا مسلم، عن محمد بن دينار، عن يونس ـ يعني ابن عبيد ـ، عن نافع، عن ابن عمر.

وأجيب: بأن حديث الأعمال لم يصح له طريق غير حديث عمر، ولم يَرِد بلفظ حديث عمر إلا من حديث أبي سعيد، وعليّ، وأنس، وأبي هريرة.

فأما حديثُ أبي سعيد: فقد صرحوا بتغليط ابن أبي رَوّاد الذي رواه عن مالك، وممن وهّمه فيه الدارقطني وغيره.

Enes hadisini İbn Asâkir *Emâlî*'sinin başında "Yahya b. Saîd → Muhammed b. İbrahim → Enes" senediyle nakletmiş ve "Hadis çok garîbdir, mahfûz olan ise Hz. Ömer hadisidir" demiştir.[1]

Ebû Hüreyre hadisini de Reşîd el-Attâr [ö. 662/1264] kendisine ait bir cüzde zayıf bir isnâdla nakletmiştir.

Zikredilen sahâbîlerin diğer hadisleri ise mutlak anlamda niyet ile ilgilidir. "[İnsanlar] niyetlerine göre haşredilirler"[2] ve "Yaptığı savaşta neye niyet ediyorsa onu elde eder"[3] ve bunlara benzer..

Tirmizî de *el-Câmi*'de bu şekilde davranmakta ve "Bu konuda falancadan ve filancadan da rivayet bulunmaktadır" dediği zaman muayyen bir hadisi değil, o konuda yazılması mümkün olan diğer hadisleri kastetmektedir.

Irâkî şöyle der:[4] Bu doğru bir hareket tarzıdır. Ancak insanların çoğu bundan, ismi verilen sahâbîlerin bu hadisin aynısını rivayet ettiklerini anlamaktadırlar. Hâlbuki durum tam olarak böyle değildir. Bazen böyle olması da mümkündür, yahut ilgili konu bağlamında zikredilmesi münasip olan diğer bir hadis olması da mümkündür.

İlgili hadis ise Hz. Ömer'den sadece zikredilen tarîkle sahih olarak nakledilmiştir. Bezzâr *el-Müsned*'inde "Allah Resûlü'nden (*sav*) sahih olarak nakledilen sadece Hz. Ömer'in, Ömer'den nakledilen sadece Alkame'nin, Alkame'den nakledilen sadece Muhammed'in, Muhammed'den nakledilen de sadece Yahya'nın hadisidir" demektedir.[5]

[Velânın alım-satımının] yasaklığına dair hadis ile ilgili olarak Tirmizî, *el-Câmi*' ve *el-İlel*'de şöyle demektedir: "Bu hadiste Yahya b. Süleym hata etmiştir. Abdullah b. Dînâr ise bu hadisi İbn Ömer'den rivayetinde teferrüd etmiştir."

---

1 İbn Asâkir, *Târîh*, VII, 219.
2 Buhârî, Büyû' 49; Müslim, Fiten 8.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 315; Nesâî, Cihâd 23. Hadis Ubâde b. es-Sâmit'ten rivayet edilmiştir.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 464.
5 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, II, 382.

وحديثُ عليّ: في **أربعين عَلَوية** بإسنادٍ من أهل البيت، فيه مَن لا يعرف.

وحديثُ أنس: رواه ابن عساكر في أول **أماليه** من رواية يحيى بن سعيد، عن محمد بن إبراهيم، عن أنس، وقال: غريب جدّاً، والمحفوظ حديث عمر.

وحديث أبي هريرة، رواه الرشيد العطار في **جزء** له بسند ضعيف.

وسائر أحاديث الصحابة المذكورين إنما هي في مطلق النية، كحديثِ: «يبعثون على نياتهم»، وحديثِ: «ليس له من غَزَاته إلا ما نوى»، ونحو ذلك.

وهكذا يفعل الترمذي في **الجامع** حيث يقول: وفي الباب: عن فلان وفلان، فإنه لا يريد ذلك الحديثَ المعيَّن، بل يريد أحاديث أُخَر يصح أن تكتب في الباب.

قال العراقي: وهو عمل صحيح إلا أن كثيراً من الناس يفهمون من ذلك أن مَن سُمِّي مِن الصحابة يروون ذلك الحديث بعينه، وليس كذلك، بل قد يكون كذلك، وقد يكون حديثاً آخر يصح إيراده في ذلك الباب.

ولم يصحَّ من طريقٍ عن عمرَ إلا الطريقُ المتقدمة، قال البزار في **مسنده**: لا يصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من حديث عمر، ولا عن عمر إلا من حديث علقمةَ، ولا عن علقمة إلا من حديث محمد، ولا عن محمد إلا من حديث يحيى.

وأما حديث النهي: فقال الترمذي في **الجامع**، **والعلل**: أخطأ فيه يحيى بن سُليم، وعبد الله بن دينار تفرد بهذا الحديث عن ابن عمر.

İbn Adî hadisi zikredip ardından şöyle der: Bu hadisi sadece "Isme → İbrahim b. Fehd" senediyle işittim. İbrahim'in durumu ise pek iç açıcı değildir, kendisinin münker rivayetleri vardır.[1]

Evet, "Miğfer" hadisinde[2] Mâlik teferrüd etmemiştir. Zira Zührî'nin yeğeni hadisi Zührî'den naklederek ona mütâbaâtta bulunmuştur. Bu hadise Bezzâr *el-Müsned*'inde yer vermiştir.

Ebû Üveys b. Ebû Âmir'in rivayetini İbn Adî *el-Kâmil*'de, İbn Sa'd *et-Tabakât*'ta zikretmiştir.[3]

Ma'mer rivayetine yine İbn Adî yer vermiştir.

Evzâî rivayetine Mizzî *el-Etrâf*'ta dikkat çekmiştir.[4]

Nakledildiğine göre İbnü'l-Arabî "Rivayetin, Mâlik tarîki dışında 13 tarîki daha bulunmaktadır" demiş, Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise "Hadisin tarîklerini bir araya getirdim ve 17 tarîke ulaştım." demiştir.[5]

---

1 Velânın alım-satımının yasaklığına dair hadis için bk. Tirmizî, Büyû' 20; a.mlf., *el-İlelü'l-Kebîr*, I, 487; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 464; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 671-2.

2 "Allah Resûlü Mekke'ye başında miğferle girdi" (bk. Buhârî, Cezâu's-Sayd 18; Müslim, Hac 450; Mâlik, Hac 81). İbn Hacer bu hadisi uzun bir şekilde tahlil etmiştir (bk. *en-Nüket*, II, 654-69).

3 İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 149; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 130.

4 Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, I, 389.

5 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 656.

وقال ابن عدي عقب ما أورده: لم أسمعه إلا من عصمة، عن إبراهيم بن فهد، وإبراهيمُ مظلمُ الأمر له مناكير.

نعم حديث المِغْفر لم ينفرد به مالك، بل تابعه عن الزهري: ابنُ أخي الزهري، رواها البزار في **مسنده**.

وأبو أويس بن أبي عامر: رواها ابن عدي في **الكامل**، وابن سعد في **الطبقات**.

ومعمرٌ: رواها ابن عديّ.

والأوزاعيُّ: نبَّه عليها المزي في **الأطراف**.

وعن ابن العربي أن له ثلاثةَ عشرَ طريقاً غيرَ طريق مالك، وقال شيخ الإسلام: قد جمعت طرقه فوصلت إلى سبعةَ عشَر.

14. MÜNKER

[Hadis ilimlerinin] on dördüncü türü münker bilgisidir.

Hâfız Ebû Bekir el-Berdîcî[1] "Münker, metni sadece kendisini nakledenle bilinen ferd hadistir" demiştir. Keza Ehl-i hadîs'ten bir çok kişi de münkeri bu şekilde tanımlamıştır.

İbnü's-Salâh "Doğrusu, şâzda olduğu gibi münkeri de bazı kısımlara ayırmaktır" demiştir.[2]

[İbnü's-Salâh] sözlerine şöyle devam etmiştir: Biz şâzda da ifade ettiğimiz üzere onun iki kısım olduğu kanaatindeyiz. Çünkü münker, şâzla aynı anlamdadır.

İlkinin [yani sika râvilerin rivayetine muhalif olan ferd rivayetin] örneği: Sika râvilerin naklettikleri rivayete muhalif olan ferd rivayettir. Mâlik'in "Zührî → Ali b. Hüseyin → Ömer b. Osman → Üsâme b. Zeyd" tarîkiyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Müslüman kâfire, kâfir müslümana mirasçı olamaz."[3] Mâlik "Ömer b. Osman" diyerek sika râvilere muhâlefet etmiştir. Nitekim Müslim *et-Temyîz*'de Zührî ashâbı içinde bu râviden nakilde bulunanların ona "Amr" dediklerini belirtmektedir. Mâlik bu konuda vehme düşmüştür.

Irâkî şöyle demektedir:[4] Bu örnek tartışmaya açıktır. Çünkü hadis münker değildir. Görebildiğim kadarıyla bu hadis için münkerlik nitelemesinde bulunan hiç kimse yoktur. Bu hadisin olsa olsa senedi münkerdir veya sika râviler bu konuda Mâlik'e muhâlefet ettikleri için şâzdır. Senedin şâz veya münker oluşu, metinde de bu niteliklerin bulunmasını gerektirmez.

Nitekim ileride geleceği üzere İbnü's-Salâh "Muallel" konusunda,[5] senedde ortaya çıkan illetin, metnin zayıflığına sebep olabileceği gibi olmayabileceğini de ifade etmiştir.

---

1 İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 136.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 72.

3 Mâlik, Ferâiz 13; Buhârî, Ferâiz 26 ("İbn Cüreyc → İbn Şihâb" tarîkiyle); Müslim, Ferâiz 1 ("İbn Uyeyne → İbn Şihâb" tarîkiyle). Ayrıca bk. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, IX, 171.

4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 89. Şöyle demektedir: "Amr ve Ömer'in her ikisi de Osman'ın çocuklarıdır. Ancak bu hadisi nakleden Amr'dır. Müslim ve daha başka âlimler Mâlik'in vehme düştüğünü belirtmişlerdir."

5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 82.

النوع الرابع عشر: معرفة المنكر

قال الحافظ أبو بكر البَرْدِيْجي بفتح الموحدة، وسكون الراء، وكسر الدال المهملة، بعدها تحتية، وجيم، نسبة إلى بَرْدِيج، قرب بَرْدَعة، بإهمال الدال، بأَذَرْبَيْجَان، ويقال له: البَرْدَعي أيضاً: هو الحديث الفرد الذي لا يُعرف متنه عن غير راويه، وكذا أطلقه كثيرون من أهل الحديث.

قال ابن الصلاح: والصواب فيه التفصيل الذي تقدَّم في الشاذ.

قال: وعند هذا نقول: المنكر قسمان على ما ذكرنا في الشاذ فإنه بمعناه.

مثال الأول ـ وهو المنفرد المخالف لما رواه الثقات ـ: رواية مالك، عن الزهري، عن علي بن حسين، عن عُمَر بن عثمان، عن أسامة بن زيد، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لا يَرِثُ المسلمُ الكافرَ، ولا الكافرُ المسلمَ»، فخالف مالك غيرَه من الثقات في قوله: عُمَر بن عثمان، بضم العين، وذكر مسلم في **التمييز** أن كل من رواه من أصحاب الزهري قاله بفتحها، وأن مالكاً وهَم في ذلك.

قال العراقي: وفي هذا التمثيل نظر، لأن الحديث ليس بمنكر، ولم يُطلِق عليه أحد اسمَ النكارة فيما رأيتُ، وغايته أن يكون السند منكراً أو شاذّاً لمخالفة الثقات لمالك في ذلك، ولا يلزم من شذوذِ السند ونكارتِه وجودُ ذلك الوصفِ في المتن.

وقد ذكر ابن الصلاح في نوع المعلَّل أن العلة الواقعة في السند قد تقدح في المتن وقد لا تقدح، كما سيأتي.

[Irâkî] şöyle demiştir:[1] Bu kısmın doğru örneği dört *Sünen* müellifinin "Hemmâm b. Yahya → İbn Cüreyc → Zührî → Enes" senediyle rivayet ettikleri hadistir.[2] Buna göre Enes şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (*sav*) def-i hâcette bulunacağı zaman yüzüğünü çıkarırdı." Ebû Davud hadisi zikrettikten sonra şöyle demektedir: "Bu, münker bir hadistir. Zira ma'rûf olan "İbn Cüreyc → Ziyâd b. Sa'd → Zührî → Enes" senediyle nakledilen 'Hz. Peygamber (*sav*) kendisine gümüşten bir yüzük edindi ancak daha sonra onu attı' hadisidir." [Irâkî] "Bu hadisteki vehim Hemmâm'dan kaynaklanmaktadır. Bunu sadece Hemmâm nakletmiştir" der.

Nesâî ise hadisi tahrîc ettikten sonra "Bu, mahfûz olmayan bir hadistir" demiştir. Aslında Hemmâm b. Yahya sikadır; sahîh hadisleri derleyen müellifler onun hadisini delil olarak kabul etmiştir. Ancak o, diğer râvilere muhâlefet ederek bu metni İbn Cüreyc'den bu senedle nakletmiştir. Diğer râviler ise İbn Cüreyc'den Ebû Davud'un zikrettiği hadisi nakletmişlerdir. Bundan dolayı hadisin münker olduğuna hükmedilmiştir.

İkincisinin yani râvileri içerisinde, teferrüdü tolere edilebilecek derecede güvenilirlik ve itkân sahibi kimse bulunmayan ferd hadisin örneği: Nesâî ve İbn Mâce'nin "Ebû Zükeyr Yahya b. Muhammed b. Kays → Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe" senediyle naklettikleri merfû' rivayet şöyledir:[3] "Kuru hurmayı yaş hurmayla yiyiniz. Çünkü âdemoğlu böyle yediği zaman şeytan kızar."

Nesâî hadisle ilgili olarak "Bu münker bir hadistir" demiştir. Sâlih bir râvi olan Ebû Zükeyr bu hadiste teferrüd etmiştir. Müslim bu şahsa mütâbi'ler içerisinde yer vermiştir. Fakar Ebû Zükeyr, teferrüdü kabul edilmesi mümkün olan râvilerin derecesine erişmemiştir. Hatta bazı [cerh-ta'dîl] âlimleri onun zayıf bir râvi olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim onun için İbn Maîn "Zayıf", İbn Hibbân "Delil olmaya elverişli değildir", Ukaylî [ö. 322/934]

---

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 89; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 373.

2 Ebû Davud, Tahâre 10; Tirmizî, Libâs 17; Nesâî, Zînet 53; İbn Mâce, Tahâre 11. İbn Hacer şöyle demiştir: "Aslına bakılırsa Hemmâm hadisini tashîh için birtakım yorumlar yapılabilir. Çünkü hadisin aslı Zührî'nin Enes'ten naklettiği 'yüzük edinme' hadisine dayanmaktadır." İbn Hacer sözlerine şöyle devam etmiştir: "Bu hadisin diğerinden farklı bir metin olmasına engel teşkil edecek herhangi bir sebep bulunmamaktadır. Nitekim İbn Hibbân da bu görüşe meyletmiş ve her ikisini de sahih kabul etmiştir. Bana göre hadisteki tek illet İbn Cüreyc'in tedlîsidir. Eğer onun, semâını açıkça belirttiği tespit edilebilirse kanaatimce hadise sahih hükmü verilmesine herhangi bir mani yoktur" (*en-Nüket*, II, 678).

3 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 250; İbn Mâce, Et'ime 40; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 121. Zehebî "Bu, münker bir hadistir" demiştir. Ayrıca bk. *el-İrşâd*, s. 13.

قال: فالمثال الصحيح لهذا القسم: ما رواه أصحاب **السنن** الأربعة من رواية همّام بن يحيى، عن ابن جريج، عن الزهري، عن أنس قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل الخلاء وضع خاتَمه، قال أبو داود بعد تخريجه: هذا حديث منكر، وإنما يُعرف عن ابن جريج، عن زياد بن سعد، عن الزهري، عن أنس: أن النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ خاتَماً من وَرِق ثم ألقاه، قال: والوهم فيه من همّام، ولم يروه إلا همام.

وقال النسائي بعد تخريجه: هذا حديث غير محفوظ، فهمّام بن يحيى ثقة احتج به أهل الصحيح، ولكنه خالف الناسَ فروى عن ابن جريج هذا المتنَ

بهذا السند، وإنما روى الناسُ عن ابن جريج الحديثَ الذي أشار إليه أبو داود، فلهذا حكم عليه بالنكارة.

ومثال الثاني ـ وهو الفرد الذي ليس في رواته من الثقة والإتقان ما يُحتَمل معه تفرُّده ـ: ما رواه النسائي وابن ماجه من رواية أبي زُكَير يحيى بن محمد ابن قيس، عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشة مرفوعاً: «كلوا البلح بالتمر، فإن ابن آدم إذا أكله غضب الشيطان» الحديثَ.

قال النسائيُّ: «هذا حديث منكر»، تفرد به أبو زكير، وهو شيخ صالح، أخرج له مسلم في المتابعات غير أنه لم يبلغ مبلغ مَن يُحتمل تفرده، بل قد أطلق عليه الأئمة القول بالتضعيف، فقال ابن معين: ضعيف، وقال ابن حبان: لا يحتج به، وقال العقيلي:

"Hadisine mütâbaât edilmemektedir" demiş, İbn Adî onun dört münker rivayetine yer vermiştir.[1]

Uyarılar:

Birincisi: Hem daha önce geçen bilgilerden hem de İbnü's-Salâh'ın açık ifadesinden anlaşıldığı üzere şâz ve münker aynı manaya gelmektedir.

Nitekim Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demektedir:[2] "Şâz ve münker, muhâlefet etmenin şart koşulmasında bir araya gelmekte; şâzın sika veya sadûk bir râvinin rivayeti, münkerin ise zayıf râvinin rivayeti olması noktasında ise ayrılmaktadırlar." "Dolayısıyla" der [İbn Hacer] "İkisini aynı gören kimseler hataya düşmektedir."

[İbn Hacer] bu izahın ardından münkere İbn Ebû Hâtim'in[3] "Hamza ez-Zeyyât'ın kardeşi Hubeyyib b. Habîb → Ebû İshak → Ayzâr b. Hureys → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (*sav*)" isnâdıyla naklettiği şu hadisi örnek olarak vermektedir: "Namazı ikâme eden, zekâtı veren, hacceden, Ramazan orucunu tutan ve misafiri ağırlayan kimse cennete girer."

Ebû Hâtim[4] hadis hakkında "Bu münker bir hadistir. Çünkü Hubeyyib b. Habîb'in dışındaki sika râviler bu hadisi Ebû İshak'tan mevkûf olarak nakletmişlerdir ve ma'rûf olan da budur" demektedir.

Bu durumda muhâlifi bulunmamasına rağmen râvisi yalan söylemekle ithâm edilmiş olan, sadece o râvinin rivayetiyle bilinen, yerleşik kaidelere muhâlefet eden, nebevî hadisler dışında yalan söylediği bilinen, hatası çok, fısk ve gaflet sahibi olan kimsenin hadisi "metrûk"tur.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bunu müstakil bir tür olarak değerlendirmiştir.[5] "Sadaka ed-Dakîkî → Ferkad → Mürre → Hz. Ebû Bekir" ve "Amr b. Şimr → Câbir el-Cu'fî → Hâris → Hz. Ali" isnâdıyla nakledilen hadisler gibi.

---

1 Yahya b. Muhammed b. Kays'ın biyografisi için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 304; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 184; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 427; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, III, 119; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 202.

2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 69-70.

3 İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, II, 182.

4 Doğrusu Ebû Zür'a olmalıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], III, 305, dp. 4) [çevirenin notu].

5 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 85, 89.

لا يتابع على حديثه، وأورد له ابن عدي أربعةَ أحاديثَ مناكير.

تنبيهات:

الأول: قد عُلم مما تقدم، بل من صريح كلام ابن الصلاح، أن الشاذ والمنكر بمعنىً.

وقال شيخ الإسلام: إن الشاذ والمنكر يجتمعان في اشتراط المخالفة، ويفترقان في أن الشاذ راويه ثقة أو صدوق، والمنكر راويه ضعيف، قال: وقد غَفَل مَن سوَّى بينهما.

ثم مثَّل المنكرَ بما رواه ابن أبي حاتم من طريق حُبَيِّب ـ بضم الحاء المهملة، وتشديد التحتية، بين موحدتين، أولاهما مفتوحة ـ ابن حَبيب ـ بفتح المهملة بوزن كَرِيم ـ، أخي حمزةَ الزيات، عن أبي إسحاق، عن العَيْزار بن حُرَيث، عن ابن عباس، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «من أقام الصلاة، وآتى الزكاة، وحجَّ، وصام [رمضان]، وقَرَى الضيفَ: دخل الجنة».

قال أبو حاتم: هو منكر، لأن غيره من الثقات رواه عن أبي إسحاق موقوفاً، وهو المعروف.

وحينئذ: فالحديث الذي لا مخالفة فيه، وراويه متهم بالكذب ـ بأنْ لا يُروى إلا من جهته، وهو مخالف للقواعد المعلومة ـ، أو عُرِف به في غير الحديث النبوي، أو كثيرُ الغلطِ، أو الفسق، أو الغفلة: يسمى المتروك.

وهو نوع مستقل ذكره شيخ الإسلام، كحديث صدقة الدَّقيقي، عن فَرْقد، عن مُرَّة، عن أبي بكر. وحديثِ عمرو بن شِمْر، عن جابر الجُعفي، عن الحارث، عن عليّ.

İkincisi: Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in *Nuhbe*'deki "Eğer râviye, kendisinden daha tercihe şâyân bir râvi tarafından muhâlefet edilirse daha üstün olana 'mahfûz', mukâbiline ise 'şâz' denilmesidir"[1] ve "Eğer muhâlefetle beraber râvinin zayıflığı söz konusuysa üstün olan hadise 'ma'rûf', mukâbiline ise 'münker' denir" şeklindeki ifadeleri.

Açıklamalardan anlaşıldığı üzere mahfûz ve ma'rûf, İbnü's-Salâh ve musannif [Nevevî]'nin ihmal ettiği hadis türleridir. Hâlbuki muttasılın ve mukâbili olan mürsel, munkatı' ve mu'dalın birlikte verilmesi gibi bu ikisinin de zikredilmesi gereklidir.

Üçüncüsü: Hadis bizzat zayıf olmamasına rağmen "Falancanın naklettiği en münker hadis" ifadesinin kullanılması. Buna örnek olarak İbn Adî'nin[2] "Büreyd b. Abdullah b. Ebû Bürde'nin naklettiği hadislerin en münkeri 'Allah bir ümmetin hayrını murâd ettiğinde, Peygamberlerini onlardan önce vefat ettirir' rivayetidir" ifadesi verilebilir. Zira o rivayetin ardından şöyle demiştir: "Bu hasen bir tarîktir, râvileri sikadır. Bazı âlimler bu hadisi *Sahîh*'lerine almışlardır." Hadis Müslim'in *Sahîh*'inde yer almaktadır.[3]

Zehebî de "Velîd b. Müslim'in hadisleri içerisinde yer alan 'Kur'ân'ın ezberlenmesi' ile ilgili hadisi münker görüyorum. Hâlbuki Tirmizî bu hadise yer verip onu hasen kabul etmiş, Hâkim ise Şeyhayn'ın şartlarına göre onu sahîh saymıştır" demiştir.[4]

---

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 68, 69.
2 İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 228-9.
3 Müslim, Fezâil 24.
4 Tirmizî, Daavât 115; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 316. Hâkim şöyle demiştir: "Şeyhayn'in şartlarına göre sahih olmasına rağmen onlar bu hadisi eserlerine almadılar." Ancak Zehebî bu ifadeyi eleştirmiştir. Ayrıca bk. *Mîzân*, IV, 347.

الثاني: عبارة شيخ الإسلام في **النخبة**: فإن خولف الراوي بأرجحَ، فالراجح يقال له: المحفوظ، ومقابِله يقال له: الشاذ، وإن وقعت المخالفة مع الضعف: فالراجح يقال له: المعروف، ومقابله يقال له: المنكر.

وقد علمتَ من ذلك تفسير المحفوظ والمعروف، وهما من الأنواع التي أهملها ابن الصلاح والمصنف، وحقُّهما أن يُذكرا، كما ذُكر المتصل مع ما يقابِله من المرسل، والمنقطع، والمعضل.

الثالث: وقع في عبارَتِهم: أنكر ما رواه فلان كذا، وإن لم يكن ذلك الحديث ضعيفاً، قال ابن عدي: أنكَرُ ما روى بُريد بن عبد الله بن أبي بُردة: «إذا أراد الله بأمة خيراً قَبَض نبيَّها قبلها»، قال: وهذا طريق حسن رواته ثقات، وقد أدخله قوم في صحاحهم. انتهى. والحديث في **صحيح** مسلم.

وقال الذهبي: [مِن] أنكرِ ما للوليد بن مسلم من الأحاديث: حديثُ حفظِ القرآن، وهو عند الترمذي وحسَّنه، وصححه الحاكم على شرط الشيخين.

15. İʿTİBÂR, MÜTÂBAÂT, ŞEVÂHİD

[Hadis ilimlerinin] on beşinci türü iʿtibâr, mütâbaât ve şevâhid bilgisidir.

Bunlar Ehl-i hadîs'in, kendileri ile hadisin durumunu belirleyip hadisin râvisinin o hadisi naklederken teferrüd edip etmediğini, hadisin maʿrûf olup olmadığı tespit etmek üzere istihdam ettikleri meselelerdir.

İʿtibâr muhaddisin bir râviden gelen hadisi ele alıp o hadisin tarîklerini derlemek suretiyle diğer râvilerden gelen rivayetlerle kıyaslayarak araştırmasıdır. Böylece daha başka râvilerin bu hadisi, bizzat ilk râvinin hocasından nakledip nakletmedikleri bilinebilir.

Eğer bu tespit edilmemişse, bu durumda hocasının hocasına herhangi bir râvinin mütâbaât edip ondan bu hadisi nakledip etmediğine bakılır. Bu faaliyet isnâdın baş kısmına kadar sürdürülür. [Hadisin bu şekilde desteklenmesine] mütâbaât denir.

Eğer ki mütâbiʿ bir hadis bulunamamışsa, aynı anlama gelecek başka bir hadisin rivayet edilip edilmediğine bakılır. [Onu bu şekilde destekleyen hadise] şâhid denir.

Eğer şâhidi yoksa hadis ferd demektir.

Dolayısıyla iʿtibâr, mütâbiʿ ve şâhid ile aynı kategoride değildir, aksine onlara ulaşmada takip edilen yoldur[1]

İʿtibâra örnek: Mesela Hammâd b. Seleme mütâbiʿi [yani Hammâd'dan başka nakledeni] olmayan bir hadisi "Eyyûb → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (*sav*)" senediyle rivayet ediyor. Bu durumda hadisi İbn Sîrîn'den [ö. 110/729] nakleden Eyyûb dışında başka bir sika râvinin olup olmadığına, eğer daha başka bir sika râvi bulunmazsa hadisi Ebû Hüreyre'den nakleden İbn Sîrîn dışında başka bir sika râvinin olup olmadığına, eğer hadisi Ebû Hüreyre'den rivayet eden İbn Sîrîn dışında başka bir sika râvi de yoksa bu durumda onu Hz. Peygamber'den (*sav*) nakleden Ebû Hüreyre dışında bir sahâbînin olup olmadığına bakılır. Bunlardan herhangi biri tespit edilirse, o hadisin kendisine başvurulabilecek bir aslının olduğu anlaşılır.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 477; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 681. İbn Hacer şöyle demiştir: "Üstadımız (Irâkî'nin) Manzûme'sinde söylediği şu beyit ne güzeldir: İʿtibâr, hadisi tetkik etmendir / Başka bir râvi onun naklettiği şeye ortak oldu mu olmadı mı diye (*Şerhu'l-Elfiyye*, s. 90). Bu ifadeye itiraz etmek doğru olmayacaktır."

النوع الخامس عشر: معرفة الاعتبار، والمتابعات، والشواهد

هذه أمور يتداولها أهل الحديث يتعرَّفون بها حال الحديث ينظرون: هل تفرَّد به راويه أو لا؟ وهل هو معروف أو لا؟.

فالاعتبار: أن يَأتيَ إلى حديث لبعض الرواة فيعتبرَه برواياتِ غيرِه من الرواة: بسَبْر طرقِ الحديثِ ليَعرف هل شاركه في ذلك الحديث راوٍ غيرُه فرواه عن شيخه أو لا؟.

فإنْ لم يكن فَيَنظر: هل تابع أحدٌ شيخَ شيخه فرواه عمن روى عنه؟ وهكذا إلى آخر الإسناد، وذلك: المتابعة.

فإن لم يكن فينظر: هل أتى بمعناه حديث آخر؟ وهو الشاهد.

فإن لم يكن: فالحديث فرد.

فليس الاعتبار قَسِيماً للمتابع والشاهد، بل هو هيئةُ التوصلِ إليهما.

فمثال الاعتبار: أن يروي حماد بن سلمة مثلاً حديثاً، لا يُتابَع عليه، عن أيوب، عن ابن سيرين، عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم، فينظر هل رواه ثقةٌ غيرُ أيوب، عن ابن سيرين، فإن لم يوجد ثقة غيره فغيرُ ابنِ سيرين، عن أبي هريرة، وإلا أي: وإن لم يوجد ثقة عن أبي هريرة غيره فصحابيٌّ غيرُ أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم، فأيُّ ذلك وُجد علم به أن له أصلاً يُرجع إليه،

Eğer yoksa yani bu kabilden herhangi bir rivayet bulunamamışsa, onun aslı yoktur demektir.

Tirmizî'nin "Hammâd b. Seleme → Eyyûb → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre" isnâdıyla [İbn Sîrîn'in] "Ebû Hüreyre'nin, Hz. Peygamber'den merfû' olarak naklettiğini sanıyorum" şeklindeki ifadesiyle rivayet ettiği "Sevdiğin kimseyi ölçülü bir surette sev…" hadisi buna örnek teşkil etmektedir. Tirmizî rivayetin ardından "Sadece bu isnâdla, bu şekilde bildiğimiz garîb bir hadistir" demektedir.[1] O bununla sahîh bir isnâdı kastetmiştir. Çünkü hadisi Hasan b. Dînâr da İbn Sîrîn'den nakletmiştir. Ancak Hasan metrûk bir râvidir ve rivayetleri mütâbaâta elverişli değildir.[2]

Mütâbaât: Hadisi, Eyyûb'dan Hammâd dışında bir râvinin nakletmesidir ki, buna "tam mütabâbât" denir, eğer ondan Hammâd dışında biri nakletmiyor da İbn Sîrîn'den Eyyûb dışında bir râvi, Ebû Hüreyre'den İbn Sîrîn dışında bir râvi veya Hz. Peygamber'den (*sav*) Ebû Hüreyre dışında bir sahâbî rivayet ediyorsa bu durumların tamamı "mütâbaât" olarak isimlendirilir ve [tam mütâbaâttan] uzaklığı oranında ilk mütâbaâttan daha alt bir seviyede olur**.**

Mütâbaât şâhid olarak da adlandırılır.

Şâhid: Aynı manada başka bir hadisin rivayet edilmesidir. Bu mütâbaât olarak adlandırılmaz. Buna göre mütâbaât ifadesinin, ister aynı sahâbinin isterse başka bir sahâbinin rivayetiyle olsun lafzen aynı olan destekleyici rivayetler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şâhid ise daha genel bir anlam alanına sahiptir. Şâhidin sadece mana bakımından destekleyen rivayetler için kullanıldığı da söylenmiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Şâhid, mütâbaat olarak da adlandırılabilir. Ancak [mesele herhangi bir karışıklığa yol açmayacak şekilde] basittir.[3]

Tam ve nâkıs mütâbaât ile şâhidin kesiştiği bir örnek[4] Şâfiî'nin *el-Ümm*'de[5] "Mâlik → Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer" isnâdıyla rivayet ettiği hadistir. Buna göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur:

1 Tirmizî, Bir ve sıla 60.
2 İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 298; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 351; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, I, 351.
3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 72.
4 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 73.
5 Şâfiî, *el-Ümm*, III, 231.

وإلا أي: وإن لم يوجد شيء من ذلك فلا أصل له.

كالحديث الذي رواه الترمذي من طريق حماد بن سلمة، عن أيوب، عن ابن سيرين، عن أبي هريرة، أُراه رفعه: «أَحْبِبْ حبيبك هوناً ما»، الحديثَ، قال الترمذي: غريب لا نعرفه بهذا الإسناد إلا من هذا الوجه، أيْ: من وجهٍ يثبت، وإلا فقد رواه الحسن بن دينار، عن ابن سيرين، والحسنُ متروك الحديث لا يصلح للمتابعات.

والمتابعة: أن يرويه عن أيوبَ غيرُ حماد، وهي المتابعة التامة أو لم يروه عنه غيرُه، ورواه عن ابن سيرين غيرُ أيوب، أو عن أبي هريرة غيرُ ابن سيرين، أو عن النبي صلى الله عليه وسلم صحابي آخر غير أبي هريرة فكل هذا يسمى متابعة، وتَقصُر عن المتابعة الأولى بحسب بُعْدها منها أي: بقدْره.

وتسمى المتابعةُ شاهداً أيضاً.

والشاهد: أن يُروى حديث آخر بمعناه، ولا يُسمَّى هذا متابعة فقد حصل اختصاص المتابعة بما كان باللفظ، سواء كان من رواية ذلك الصحابي أم لا، والشاهدُ أعمّ، وقيل: هو مخصوص بما كان بالمعنى كذلك.

وقال شيخ الإسلام: قد يُسمى الشاهدُ متابعة أيضاً، والأمر سهل.

مثال ما اجتمع فيه المتابعة التامة، والقاصرة، والشاهد: ما رواه الشافعي في **الأم** عن مالك، عن عبد الله بن دينار، عن ابن عمر: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:

"Ay 29 çeker. Hilâli görünceye kadar oruç tutmayınız, yine onu görünceye kadar iftar etmeyiniz [ramazanı sonlandırmayınız]. Eğer [hava bulutlu olduğundan] görme imkânınız yoksa sayıyı 30'a tamamlayınız."

Bazı kimseler Şâfiî'nin bu hadisi mezkur lafızla Mâlik'ten rivayette teferrüd ettiğini zannetmişler ve bunu Şâfiî'nin tek kaldığı rivayetleri içerisinde değerlendirmişlerdir. Çünkü Mâlik'in bu hadisi aynı isnâdla rivayet eden ashâbının naklettiği metin "eğer görme imkânınız yoksa onun için bir süre tayin edin" şeklindedir. Ancak biz Şâfiî'yi destekleyen bir mütâbi tespit ettik ki o da Buhârî'nin Abdullah b. Mesleme'den, onun da Mâlik'ten naklettiği hadistir. Bu tam bir mütâbaâttır.

Hadisin eksik bir mütâbiini de İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'de tespit ettik. Onun "Âsım b. Muhammed → babası Muhammed b. Zeyd → dedesi Abdullah b. Ömer" senediyle naklettiği hadisin lafzı "[Sayıyı] 30'a tamamlayınız" şeklindedir.

Bunun bir diğer örneği de *Sahîhu Müslim*'de "Ubeydullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıyla "30'u sayın" şeklinde yer almaktadır.[1]

Aynı hadisin bir şâhidini Nesâî, "Muhammed b. Huneyn → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (*sav*)" isnâdıyla nakletmiştir.[2] Bu hadisin lafzı "Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer" hadisinin aynısıdır.

Buhârî'nin "Muhammed b. Ziyâd → Ebû Hüreyre" isnâdıyla rivayet ettiği hadisin lafzı ise "Eğer tespit etme imkânınız olmazsa Şaban ayının [günlerinin] sayısını otuza tamamlayınız" şeklindedir.[3] Bu ilk hadisin mana bakımından şâhididir.

Âlimler hadis hakkında "Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'den (*sav*), İbn Sîrîn, Ebû Hüreyre'den, Eyyûb İbn Sîrîn'den veya Hammâd Eyyûb'dan nakletmede teferrüd etti" dedikleri zaman, bu ifade hadisin mütâbaat edecek tarîklerinin olmadığı anlamını ihsâs etmektedir.

Mütabaât ve şâhidlerle [hadisi destekleme] imkânı ortadan kalktığı zaman, hadisin hükmü ayrıntıları daha önce verilen şâzda olduğu gibidir. Rivayeti delil olmayacak kimselerin haberi de mütâbaat ve şahidlerle desteklemede kullanılabilir. Ancak cerh ve ta'dîl lafızları bahsinde ele alınacağı üzere her zayıf râvinin haberi i'tibâr için kullanılamaz.

1 Müslim, Sıyâm 3.
2 Nesâî, Sıyâm 12.
3 Buhârî, Savm 11.

«الشهر تسع وعشرون، فلا تصوموا حتى تَرَوُا الهلال، ولا تُفْطِروا حتى تَرَوْه، فإنْ غُمَّ عليكم فأَكمِلوا العِدَّة ثلاثين».

فهذا الحديث بهذا اللفظ، ظَنّ قوم أن الشافعيَّ تفرَّد به عن مالك، فعدُّوه في غرائبه، لأن أصحاب مالك رووه عنه بهذا الإسناد بلفظ: «فإنْ غُمّ عليكم فاقْدُروا له»، لكنْ وجدنا للشافعي متابعاً، وهو عبد الله بن مسلَمة القَعْنَبي، كذلك أخرجه البخاري عنه، عن مالك، وهذه متابعة تامة.

ووجدنا له متابعة قاصرة في **صحيح** ابن خزيمة من رواية عاصم بن محمد، عن أبيه محمد بن زيد، عن جدّه عبد الله بن عمر بلفظ: «فأَكمِلوا ثلاثين».

وفي **صحيح** مسلم من رواية عُبيد الله بن عمر، عن نافع، عن ابن عمر بلفظ: «فاقدُروا ثلاثين».

ووجدنا له شاهداً رواه النسائي من رواية محمد بن حُنين، عن ابن عباس، عن النبي صلى الله عليه وسلم، فذكر مثلَ حديثِ عبد الله بن دينار، عن ابن عمر، بلفظه سواءً.

ورواه البخاري من رواية محمد بن زياد، عن أبي هريرة بلفظ: «فإنْ أُغمِي عليكم فأَكمِلوا عدة شعبان ثلاثين»، وذلك شاهد بالمعنى.

وإذا قالوا في مثله أي: الحديثِ: **تفرد به أبو هريرة** عن النبي صلى الله عليه وسلم، **أو ابن سيرين** عن أبي هريرة، **أو أيوب** عن ابن سيرين، **أو حماد** عن أيوب: **كان مشعِراً بانتفاء** وجوه **المتابعات** فيه.

وإذا انتفت المتابعات **مع الشواهد: فحكمه ما سبق في الشاذ** من التفصيل. **ويدخُل في المتابعة والاستشهاد روايةُ من لا يُحتَج بهِ، ولا يصلُح لذلك كل ضعيف** كما سيأتي في ألفاظ الجرح والتعديل.

16. SİKANIN ZİYÂDESİ VE HÜKMÜ

[Hadis ilimlerinin] on altıncı türü sika râvilerin ziyâdelerini ve bunların hükmünü bilmektir.

Bu, ilgilenilmesi teşvik edilen incelikli bir ilimdir. [İbn Ziyâd diye bilinen] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd en-Neysâbûrî [ö. 324/936], Ebü'l-Velîd Hassân b. Muhammed el-Kureşî [el-Ümevî] [ö. 349/960] ve onların dışındaki bazı âlimler[1] bu konudaki bilgileriyle meşhur olmuşlardır.[2]

Fukahânın ve muhaddislerin çoğunun benimsediği görüş, sikanın ziyâdesinin (mutlak) olarak kabul edilmesi yönündedir. Bu ziyâde ister daha önce eksik rivayet eden kişiden veya başkasından, ister şer'î bir hükümle ilgili veya ilgisiz, ister sabit bir hükmü değiştiren veya değiştirmeyen, isterse de başka bir haberle sabit olan hükümleri bozsun veya bozmasın durum aynıdır.

İbn Tâhir bu görüş üzerinde ittifak edildiğini iddia eder.[3]

Ziyâdenin ister hadisi eksik nakleden [aynı] râviden isterse onun dışında bir râviden gelsin mutlak olarak kabul edilmeyeceği de söylenmiştir.

Ayrıca hadisi eksik nakleden râviden başka bir râvinin ziyâdesinin kabul edileceği; hadisi önce ziyâdesiz daha sonra ziyâde ile nakleden râvinin ziyâdesinin ise kabul edilmeyeceği de ifade edilmiştir.

İbnü's-Sabbâğ [ö. 1084/477] konu hakkında şöyle demiştir:[4] "Eğer râvi ziyâdeli ve ziyâdesiz haberleri iki ayrı mecliste işittiğini belirtiyorsa ziyâde kabul edilir ve her iki haberle de amel edilebilir. Her iki haberi de tek bir meclise dayandırıp 'Ben bu ziyâdeyi unutmuşum' diyorsa kabul edilir; aksi takdirde ziyâde hakkında yorum yapmamak gerekir."

[Râzî] *el-Mahsûl*'de sikanın ziyâdesi ile ilgili olarak şöyle der:[5] "Rivayetin, râvinin ekseriyetle naklettiği şekline bakılır. Eğer hep aynı surette nakletmişse ziyâdesi kabul edilir."

1 Talebesi İbn Hibbân'ın şu ifadelerine göre İbn Huzeyme de bu kimselerdendir: "Yeryüzünde, hadis ilminde, sahîh hadisleri lafzılarıyla ezberlemede, sanki hadislerin tamamı gözünün önüneymiş gibi haberdeki sika râvinin ilave ettiği lafzı yerli yerine koymada Muhammed b. İshak b. Huzeyme'den daha iyisini görmedim" (bk. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 93).

2 krş. Hâkim, *Ma'rife*, s. 398-9.

3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 94.

4 Alâî, *Nazmü'l-Ferâid*, s. 205.

5 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 375.

النوع السادس عشر: معرفة زيادات الثقات وحكمها

وهو فنّ لطيف تُستحسن العناية به وقد اشتهر بمعرفة ذلك جماعة، كأبي بكر عبد الله بن محمد بن زياد النيسابوري، وأبي الوليد حسان بن محمد القرشي، وغيرهما.

ومذهب الجمهور من الفقهاء والمحدثين قبولها مطلقاً:

سواءٌ وقعت ممن رواه أولاً ناقصاً، أم من غيره.

وسواء تعلَّق بها حكم شرعي أم لا.

وسواء غيَّرتِ الحكم الثابت أم لا.

وسواء أوجبتْ نقضَ أحكامٍ ثبتت بخبر ليست هي فيهِ أم لا.

وقد ادَّعى ابن طاهر الاتفاق على هذا القول.

وقيل: لا تقبل مطلقاً لا ممن رواه ناقصاً، ولا من غيره.

وقيل: تقبل إنْ زادها غيرُ من رواه ناقصاً، ولا تقبل ممن رواه مرة ناقصاً.

وقال ابن الصباغ فيه: إنْ ذَكَر أنه سمع كلَّ واحد من الخبرين في مجلسين: قُبلت الزيادة، وكانا خبرين يُعمل بهما، وإنْ عَزَى ذلك إلى مجلس واحد وقال: كنت أُنسيت هذه الزيادة: قُبل منه، وإلا وجب التوقفُ فيها.

وقال في **المحصول**: فيه: العبرةُ بما وقع منه أكثر، فإنِ استوى قُبلت منه.

"Eğer ziyâde i'râbı değiştiriyorsa iki haber muârız hale gelir, aksi takdirde ziyâde kabul edilir" de denilmiştir. Bu görüşü İbnü's-Sabbâğ kelamcılardan,[1] Safî el-Hindî [el-Ürmevî] [ö. 715/1315] ise âlimlerin çoğundan nakletmiştir.[2]

Buna râvinin önce "40 koyunda bir koyun", sonra "40 koyunda yarım koyun [zekât verilir]" şeklinde rivayette bulunması örnek olarak verilmiştir.[3]

"Ziyâde i'râbı değiştiriyorsa mutlak olarak kabul edilmez" denildiği gibi, "Eğer hüküm ifade ediyorsa kabul edilir" veya "Manada değil lafızda değişikliğe sebebiyet veriyorsa kabul edilir" de denilmiştir. Bu son iki görüşü Hatîb zikretmiştir.[4]

İbnü's-Sabbâğ şöyle demiştir:[5] "Eğer ziyâdeyi tek bir râvi naklediyor, ziyâdesiz olarak ise hata yapması imkân dâhlinde olmayan bir grup râvi rivayette bulunuyorsa bu durumda ziyâde düşer [yani kabul edilmez]."

Bu "Âdeten bu tarz bir topluluk bunun gibi bir fazlalıktan habersiz olamaz" şeklinde de ifade edilmiştir.[6]

[Ebü'l-Muzaffer] İbnü's-Sem'ânî [ö. 489/1096] de bunun benzerini dile getirip şu ilavede bulunmuştur:[7] Ziyâde, nakli konusunda her türlü etkenin bir araya geldiği bir tabiat arz etmelidir.

Sayrafî ve Hatîb [el-Bağdâdî] şöyle demiştir: "Sika ziyâdesinin kabulü için, bunu nakleden râvinin hâfız olması şart koşulur."[8]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise konu hakkında şöyle der:[9] Bir grup âlimin herhangi bir ayrıma gidilmeksizin sikanın ziyâdesinin mutlak olarak kabul edileceği görüşünde oldukları bilinmektedir. Ancak sahîh ve hasen hadisin şâz olmaması gerektiğini şart olarak benimseyen ve ardından şâzı "sika bir râvinin, kendisinden daha sika bir râviye muhâlefeti" olarak açıklayan muhaddislerin metodu ile bu görüş uyumlu değildir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 95.
2 Safî el-Hindî, *Nihâyetü'l-Vusûl*, VII, 2951-2.
3 Yani "yarım koyun" ifadesinde "şât" kelimesinin i'râbı değişmektedir [çevirenin notu].
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 425.
5 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 435.
6 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 155.
7 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 620; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 234-8.
8 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 425.
9 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 66.

وقيل: إنْ كانت الزيادة مغيِّرةً للإعراب كان الخبران متعارضين، وإلا قُبلت، حكاه ابن الصباغ عن المتكلمين، والصفيُّ الهندي عن الأكثرين،

كأنْ يروى: «في أربعين: شاةٌ»، ثم: في أربعين: نصفُ شاةٍ.

وقيل: لا تقبل إنْ غيَّرت الإعراب مطلقاً.

وقيل: لا تقبل إلا إنْ أفادتْ حكماً.

وقيل: تقبل في اللفظ دون المعنى. حكاهما الخطيب.

وقال ابن الصباغ: إن زادها واحد، وكان من رواه ناقصاً جماعة لا يجوز عليهم الوهم: سقطت.

وعبارةُ غيره: لا يَغفُل مثلهم عن مثلها عادةً.

وقال ابن السمعاني مثلَه وزاد: أن يكون مما تتوفَّر الدواعي على نقله.

وقال الصيرفي والخطيب: يشترط في قبولها كونُ من رواها حافظاً.

وقال شيخ الإسلام: اشتَهَر عن جمع من العلماء القولُ بقبول الزيادة مطلقاً من غير تفصيل، ولا يتأتَّى ذلك على طريق المحدثين، الذين يشترطون في الصحيح والحسن أن لا يكون شاذّاً، ثم يفسرون الشذوذ بمخالفة الثقةِ مَن هو أوثق منه،

İbn Mehdî [ö. 198/813], Yahya el-Kattân, Ahmed [b. Hanbel], İbn Maîn [ö. 233/848], İbnü'l-Medînî, Buhârî [ö. 256/870], Ebû Zür'a [ö. 264/878], Ebû Hâtim [ö. 277/890], Nesâî, Dârekutnî gibi erken dönem hadis imâmlarından nakledilen görüş, kendisinin kabulü ile diğer rivayetin reddi gündeme gelecek şekilde muhâlif olan ziyâdenin kabulü konusunda tercihe itibar edileceği yönündedir. [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti.]

İbnü's-Salâh bu noktaya dikkat etmiş, musannif [Nevevî] de şöyle diyerek onu izlemiştir:

Üstat [İbnü's-Salâh] sikanın ziyâdesini bazı kısımlara ayırmıştır:[1] Bunların birincisi, sika râvilerin naklettikleri şeylere muhâlif olan ziyâdedir. Bu daha önce şâz konusunda geçtiği üzere reddedilir.

İkincisi; sika râvinin, başkası tarafından nakledilen hadisle asla çelişmeyecek bir şekilde hadisin bir cümlesinde teferrüd etmesinde olduğu gibi başka râviler tarafından nakledilen habere kesinlikle muhâlefetinin söz konusu olmadığı ziyâdelerdir. Bunlar kabul edilir. Hatîb bu kabulde ümmetin ittifâk ettiğini belirtmiştir.[2] Mesuliyetinden kaçınmak için İbnü's-Salâh bu görüşü Hatîb'e dayandırmıştır.

Üçüncüsü, bir hadiste, hadisin diğer râvilerinin zikretmediği bir ifadenin ziyâde edilmesi. Bu ilk iki maddenin arasında bir durumdur. Huzeyfe'nin şu hadisi buna örnek olarak verilebilir: "Yeryüzü bize mescit ve temizleyici kılındı." Ebû Mâlik Sa'd b. Tarık el-Eşca'î teferrüd ederek şöyle demiştir: "Onun toprağı bize temizleyici kılındı."[3] Hâlbuki diğer râviler bunu zikretmemişlerdir.

Bu [bir açıdan] râvi topluluğunun naklettiği rivayetin genel nitelikli, ziyâdeyi nakletmede ferd kalan râvinin rivayetinin ise özel nitelikli oluşu nedeniyle merdûd olan ilk maddeye benzemektedir. Çünkü bu rivayette nitelik bakımından farklılık ve bir tür muhalefet bulunmaktadır. Dolayısıyla [hadisten çıkan] hüküm de farklılaşmaktadır.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 77.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 425.

3 Müslim bu hadisi "Muhammed b. Fudayl → Ebû Mâlik" tarîkiyle tahric etmiştir (bk. Mesâcid 4). Ebû Avâne (*Müsned*, I, 253) ve İbn Hibbân da hadisi Ebû Mâlik tarîkiyle nakletmişlerdir (*Sahîh,* V, 595). Her iki rivayette de "toprak" ziyâdesi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme hadisi ziyâdeye yer vermeksizin "Ebû Muâviye → Ebû Mâlik" senediyle zikretmişlerdir (*el-Müsned*, V, 383; İbn Huzeyme, *Sahîh,* I, 132). Hadis hakkında İbn Hacer "bu hadisin örnek olarak verilmesi doğru değildir" demiştir (*en-Nüket*, II, 700-1).

والمنقول عن أئمة الحديث المتقدمين: كابن مهدي، ويحيى القطان، وأحمد، وابن معين، وابن المديني، والبخاري، وأبي زرعة، وأبي حاتم، والنسائي، والدارقطني، وغيرهم: اعتبار الترجيح فيما يتعلق بالزيادة المنافية، بحيث يلزم من قبولها ردُّ الرواية الأخرى. انتهى.

وقد تنبه لذلك ابن الصلاح، وتبِعه المصنف حيث قال:

وقَسَمه الشيخ أقساماً: أحدها: زيادة تخالف الثقات فيما رووه فتردُّ، كما سبق في نوع الشاذ.

الثاني: ما لا مخالفةَ فيه لما رواه الغير أصلاً كتفردِ ثقةٍ بجملةِ حديثٍ لا تَعرُّض فيه لما رواه الغير بمخالفةٍ أصلاً فيقبل، قال الخطيب: باتفاق العلماء أسنده إليه ليبرأ من عهدته.

الثالث: زيادة لفظة في حديث لم يذكرها سائر رواته وهذه مرتبة بين تلك المرتبتين، كحديث حذيفة: «جُعِلتْ لنا الأرض مسجداً وطَهوراً»، انفرد أبو مالك سعدُ بن طارق الأشجعيُّ فقال: «و جُعِلت تربتُها لنا طَهوراً»، وسائر الرواة لم يذكروا ذلك.

فهذا يشبه الأولَ المردودَ من حيثُ إن ما رواه الجماعة عامّ، وما رواه المنفرد بالزيادة مخصوص، وفي ذلك مغايرة في الصفة، ونوع من المخالفة يختلف به الحكم.

[Diğer açıdan ise] iki rivayet arasında birbirinin hükmünü ortadan kaldırma söz konusu olmaması bakımından makbûl olan ikinci maddeye benzemektedir. Nitekim üstat İbnü's-Salâh böyle demektedir.

Musannif [Nevevî] "Doğru olan bu sonuncusunun kabul edilmesidir" der.

Yine [Nevevî] şöyle demektedir: Üstat [İbnü's-Salâh] örnek olarak Mâlik'in, fitre hadisine "müslümanlardan" ifadesini eklemesini de vermiştir. Tirmizî'den rivayet edildiğine göre Mâlik bu ziyâdede teferrüd etmiştir. Zira Ubeydullah b. Ömer, Eyyûb ve daha başka râviler hadisi "Nâfi' → İbn Ömer" tarîkiyle ziyâdesiz olarak nakletmişlerdir.

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: Bu yerinde bir örnek değildir. Çünkü rivayeti Buhârî'nin *Sahîh*'inde[1] yer alan Ömer b. Nâfi' ve rivayeti Müslim'in *Sahîh*'inde[2] yer alan Dahhâk b. Osman gibi bir grup sika râvi Mâlik'e [bu ziyâdede] muvâfakât etmişlerdir.

Irâkî konu hakkında şöyle der:[3] Ayrıca Kesîr b. Ferkad rivayeti Hâkim'in [ö. 405/1014] *el-Müstedrek*'inde ve Dârekutnî'nin *Sünen*'inde,

Yunus b. Yezîd rivayeti Tahâvî'nin [ö. 321/933] *Beyânü'l-Müşkil*'inde,

Muallâ b. İsmail rivayeti İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde,

Abdullah b. Ömer el-Ömerî rivayeti ise Dârekutnî'nin *Sünen*'inde yer almaktadır.

Önceki rivayette geçen "toprak" ziyâdesi ile toprağın değil bir arazi parçası olması bakımından yeryüzünün kastedilmiş olmasının ihtimal dâhilinde olduğu, böyle olursa herhangi bir ziyâdenin söz konusu olmayacağı ve ifadeyi mutlak olarak kullanan kimseye muhâlefet edilmemiş olacağı da söylenmiştir.[4]

Buna hadisin bazı tarîklerinde toprak ifadesinin açıkça zikredildiği belirtilerek cevap verilmiştir.[5]

Eğer "toprak" ifadesi Huzeyfe hadisi dikkate alınarak ziyâde sayılacaksa bilinmelidir ki, bu ifade Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî'nin hasen bir senedle rivayet ettikleri Ali hadisinde de yer almaktadır.[6]

---

1 Buhârî, Ebvâbü sadakati'l-fıtr 1.
2 Müslim, Zekât 16.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 494.
4 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 270.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 499-500; Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 254-5; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 701.
6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 98, 158; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 213.

ويشبه الثانيَ المقبولَ من حيثُ إنه لا منافاةَ بينهما، **كذا قال الشيخ** ابن الصلاح، قال المصنف: **والصحيحُ: قبولُ هذا الأخير**.

قال: **ومثَّله الشيخ أيضاً بزيادة مالك في حديث الفِطرة: «من المسلمين»**، ونَقَل عن الترمذي أن مالكاً تفرد بها، وأن عُبيد الله بن عمر، وأيوب، وغيرَهما رووا الحديث عن نافع، عن ابن عمر، بدون ذلك.

قال المصنف: **ولا يصح التمثيل به، فقد وافق مالكاً** عليها جماعة من الثقات منهم **عمر بن نافع**، وروايته عند البخاري في **صحيحه**، **والضحاك بن عثمان**، وروايته عند مسلم في **صحيحه**.

قال العراقي: وكثير بن فَرْقد، وروايته في **مستدرك** الحاكم، و**سنن** الدارقطني.

ويونس بن يزيد في **بيان المشكل** للطحاوي.

والمعلَّى بن إسماعيل في **صحيح** ابن حبان.

وعبد الله بن عمر العُمري في **سنن** الدارقطني.

قيل: وزيادة التربة في الحديث السابق يَحتمل أن يراد بها الأرض من حيث هي أرض لا التراب، فلا يبقى فيه زيادة ولا مخالفة لمن أطلق.

وأجيب: بأن في بعض طرقه التصريح بالتراب، ثم إن عدَّها زيادة: بالنسبة إلى حديث حذيفة، وإلا فقد وردتْ في حديث عليّ، رواه أحمد والبيهقي بسند حسن.

Fayda:

Şu hadisler de konunun örneklerindendir: Şeyhayn'ın İbn Mes'ûd'dan naklettikleri "Allah Resûlü'ne (*sav*) hangi amelin en faziletli olduğunu sordum, 'Vaktinde kılınan namazdır' buyurdu" hadisi. Hasan b. Mükrem [ö. 274/887] ve Bündâr, rivayetlerinde "ilk vaktinde kılınan" ifadesine yer vermişlerdir. Hâkim ve İbn Hibbân da bunu sahih görmüşlerdir.[1]

Şeyhayn'ın Enes'ten naklettikleri "Bilal ezanı çift, kameti tek okumakla emrolundu" hadisine Simâk b. Atıyye "kâmet hariç" ifadesini ziyâde etmiştir. Hâkim ve İbn Hibbân bunu sahih görmüşlerdir.[2]

Hz. Ali'den gelen "Dübür gözlerin bağıdır" hadisine İbrahim b. Musa "Kim uyursa abdest alsın" ifadesini ziyâde etmiştir.[3]

---

1 Buhârî, Mevâkîtü's-salât 4; Müslim, İmân 85. Ziyâdeli metin için bk. İbn Hibbân, *el-İhsân,* IV, 339; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 300; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 434; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I, 20; Hâkim, *Ma'rife*, s. 130-1.

2 Buhârî, Ezân 2; Müslim, Salât 2. Ziyâdeli metin için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh,* I, 239; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 133.

3 Süyûtî bunu Hâkim'i izleyerek (bk. *Ma'rife*, s. 133) zikretmişse de İbrahim bu hadiste infirâd etmemiştir. Hadisi ziyâdeli olarak Ebû Davud sika bir râvi olan Hayve b. Şüreyh el-Hımsî tarîkiyle (Tahâre 79); İbn Mâce de, sadûk bir râvi olan Muhammed b. el-Musaffâ el-Hımsî tarîkiyle (Tahâre 62) tahrîc etmiştir.

فائدة:

من أمثلة هذا الباب: حديثُ الشيخين عن ابن مسعود: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم: أيُّ العمل أفضلُ؟ قال: «الصلاة لوقتها»، زاد الحسن بن مُكرَم وبُندار في روايتهما: «في أول وقتها»، صححها الحاكم وابن حبان.

وحديث الشيخين عن أنس: أُمِر بلال أن يشفعَ الأذانَ ويُوتِر الإقامة، زاد سماك بن عطية: إلا الإقامةَ، وصححها الحاكم وابن حبان.

وحديث عليّ: «إن السَّهَ وِكاءٌ للعين»، زاد إبراهيم بن موسى الرازي: «فمن نام فليتوضأْ».

17. FERD

[Hadis ilimlerinin] on yedinci türü ferd hadisleri bilmektir.

Onunla neyin kastedildiği önceki bölümlerde geçmişti. İbnü's-Salâh "Bu kısmı, Hâkim gibi müstakil bir başlık altında ele aldım. Zira konu ile ilgili bazı hususlar ele alınmamıştır" demiştir.[1]

Ferd iki kısımdır: Birincisi, râvinin, diğer râvilerin hiçbirinin nakletmediği bir şeyi aktarmada teferrüd etmesi olan mutlak ferddir ki bunun hükmü daha önce geçmişti.

İkincisi ise özel bir yöne nispetle söz konusu olan ferd-i nisbîdir. Örneğin âlimlerin Mekkeliler, Şamlılar, Basralılar, Kûfeliler, Horasanlılar onu nakletmekte teferrüd ettiler ya da hadis kendisi dışında başka tarîklerden rivayet edilmiş olsa da falanca filancadan (teferrüd etti) demeleri gibi. Veya Basralılar Kûfelilerden ya da Horasanlılar Mekkelilerden nakilde teferrüd etti demeleri gibi. Bu ve benzeri durumlar ferd oluşu bakımından hadisin zayıf olmasını gerektirmez. Ancak mesela Medînelilerin teferrüdü ile kastedilen, daha rahat bir kullanımla onlardan birinin teferrüdü ise durum böyle değildir.

Diğer bir husus ise "bu hadisi onun dışında hiçbir sika râvi rivayet etmemiştir" gibi bir şey söylenirse bu durumda onun hükmü ilk kısım gibi olur. Çünkü sika olmayan kimsenin rivayeti yok hükmündedir. Bu durumda teferrüd eden kimsenin, teferrüdü delil olarak kullanılacak biri mertebesine erişip erişmediğine; eğer sika değilse hadisi itibâr için kullanılabilecek biri olup olmadığına bakılır.

Bir belde halkının teferrüd ettiği hadise örnek olarak Ebû Davud'un, "Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî → Hemmâm → Katâde → Ebû Nadre → Ebû Saîd [el-Hudrî]" senediyle rivayet ettiği[2] şu hadis zikredilebilir: "[Namazda] Fâtiha'yı ve [Kur'ân'dan] kolay gelen şeyleri okumamız emredildi."

Hâkim hadisle ilgili olarak "Bu emri nakletmede isnâdın başından sonuna kadar Basralılar teferrüd etmiştir. Onların dışındaki kimseler bu ifadeyi nakletmemişlerdir" demektedir.[3]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 80; Hâkim, *Ma'rife*, s. 317.
2 Ebû Davud, Salât 135.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 318.

النوع السابع عشر: معرفة الأفراد

تقدم مقصوده في الأنواع التي قبله. قال ابن الصلاح: لكن أفردتهُ بترجمة، كما أفرده الحاكم، ولِمَا بقيَ منه.

فالفرد قسمان: أحدهما فرد مطلق تفرد به واحد عن جميع الرواة و قد تقدم حكمه.

والثاني: فرد نسبي بالنسبة إلى جهة خاصة كقولهم: تفرد به أهل مكة، أو الشام أو البصرة، أو الكوفة، أو خراسان. أو تفرد به فلان عن فلان وإن كان مرويّاً من وجوهٍ عن غيره. أو: أهل البصرة عن أهل الكوفة أو الخراسانيون عن المكيين وشبهَه، ولا يقتضي هذا ضعفَه من حيثُ كونُه فرداً إلا أن يراد بتفرد المدنيين مثلاً انفرادُ واحد منهم تجوّزاً.

أو يقال: لم يروه ثقة إلا فلان، فيكون حكمه كالقسم الأول لأن رواية غيرِ الثقة كلا رواية، فينظر في المتفَرِّد به: هل بلغ رتبة مَن يحتج بتفرده أو لا، وفي غير الثقة: هل بلغ رتبة من يُعتبر بحديثِهِ أو لا.

مثال ما انفرد به أهل بلد: ما رواه أبو داود عن أبي الوليد الطيالسي، عن همّام، عن قتادة، عن أبي نَضرةَ، عن أبي سعيد قال: أُمِرنا أن نقرأ بفاتحة الكتاب وما تيسر.

قال الحاكم: تفرد بذكر الأمر فيه أهل البصرة، من أول الإسناد إلى آخره، ولم يَشْرَكهم في هذا اللفظ سواهم.

Müslim'in Abdullah b. Zeyd'den Allah Resûlü'nün (*sav*) abdestini niteleme bağlamında naklettiği şu hadis[1] de buna örnektir: "Başını, elinden artan sudan başka bir su ile meshetti."

Hâkim bu hadis için şöyle der: "Bu Mısırlıların naklinde teferrüd ettikleri garîb bir sünnettir. Onlardan başka kimse bunu rivayet etmemiştir."[2] Aynı şekilde [Müslim'in], "Dahhâk b. Osman → Ebü'n-Nadr → Ebû Seleme b. Abdurrahman → Hz. Âişe" senediyle rivayet ettiği hadis de[3] buna örnektir. Buna göre Hz. Âişe "Hz. Peygamber (*sav*) Süheyl b. Beydâ'nın ve kardeşinin [cenaze] namazını mescidde kıldı" demiştir.

Hâkim şöyle demektedir: Medîneliler bunu nakletmede teferrüd etmişlerdir.[4]

Ahmed b. Hanbel'in "İsmail b. Abdülmelik el-Mekkî → Abdullah b. Ebû Müleyke → Hz. Âişe" senediyle naklettiği[5] hadis de buna örneklik teşkil eder. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (*sav*) Hz. Âişe'nin yanından çıkmıştı. Bunun üzerine Hz. Âişe "Ey Allah'ın Resûlü! Yanımdan çıktığında huzurluydun [tayyibü'n-nefs], döndüğünde ise üzgünsün" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kabe'ye girdim ancak [beni izleyeceklerinden dolayı] ümmetimi yoracağım (endişesiyle) kendi kendime 'Keşke girmeseydim' dedim."

Hâkim "Mekkeliler bu hadisi nakletmede teferrüd etmişlerdir" demiştir.[6]

Bir kişinin ilgili hadisi nakletmede başka birinden teferrüd etmesine örnek olarak *Sünen-i Erbaa* müelliflerinin "Süfyân b. Uyeyne → Vâil b. Davud → çocuğu Bekir b. Vâil → Zührî → Enes" tarîkiyle naklettikleri hadis verilebilir.[7] Buna göre Hz. Peygamber (*sav*) Safiye [vâlidemiz ile evlendiğinde] velîme olmak üzere sevîk ve hurma ikram etmiştir.

[Ebü'l-Fazl] İbn Tâhir [el-Makdisî] [ö. 507/1113] şöyle demiştir: "Vâil bu hadisi oğlundan nakletmede teferrüd etmiştir. Süfyân b. Uyeyne dışında biri de bunu ondan nakletmemiştir."

---

1 Müslim, Tahâre 19.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 319.
3 Müslim, Cenâiz 101.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 319.
5 Ebû Davud, Menâsik 93; Tirmizî, Hac 45; İbn Mâce, Menâsik 79; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 137.
6 Hâkim, *Ma'rife*, s. 322.
7 Ebû Davud, Et'ime 2; Tirmizî, Nikâh 10; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 205; İbn Mâce, Nikâh 24.

وما رواه مسلم من حديث عبد الله بن زيد في صفة وضوء رسول الله صلى الله عليه وسلم: ومسح رأسَه بماءٍ غيرِ فضلِ يدِه.

قال الحاكم: هذه سنة غريبة تفرد بها أهل مصر، ولم يشاركهم فيها أحد.

وما رواه أيضاً من حديث الضحاك بن عثمان، عن أبي النضر، عن أبي سلمة بن عبد الرحمن، عن عائشة قالت: صلى النبيُّ صلى الله عليه وسلم على سُهيل بن بيضاءَ وأخيه في المسجد.

قال الحاكم: تفرد به أهل المدينة.

وما رواه أحمد من حديث إسماعيل بن عبد الملك المكي، عن عبد الله ابن أبي مليكة، عن عائشة: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج من عندها، فقالت: يا رسول الله خرجتَ من عندي وأنتَ طيبُ النفس، ثم رجعتَ إليَّ حزيناً؟! فقال: «إني دخلت الكعبة ووددِتُ أني لم أكن دخلتها، [إني أخاف] أن أكونَ أتعبتُ أمتي».

قال الحاكم: تفرد به أهل مكة.

ومثال ما تفرد به فلان عن فلان: ما رواه أصحاب **السنن الأربعة** من طريق سفيان بن عيينة، عن وائل بن داود، عن ابنه بكر بن وائل، عن الزهري، عن أنس: أن النبي صلى الله عليه وسلم أولمَ على صفيةَ بسَوِيق وتمر.

قال ابن طاهر: تفرد به وائل عن ابنه، ولم يروه عنه غيرُ سفيان.

Muhammed b. es-Salt et-Tevvezî bu hadisi "İbn Uyeyne → Ziyâd b. Sa'd → Zührî" senediyle naklederken bir grup âlim aralarında başka biri olmaksızın "İbn Uyeyne → Zührî" isnâdıyla rivayet etmiştir.[1]

Bir belde halkının hadisi nakletmede başka bir beldeden teferrüd etmesine -ki bununla kastedilen onlardan birinin teferrüdüdür- örnek olarak Nesâî'nin rivayet ettiği şu hadis zikredilebilir: "Kuru hurmayı yaş hurmayla yiyiniz."[2]

Hâkim şöyle demiştir: "Bu, Basralıların Medînelilerden nakletmede teferrüd ettikleri hadislerdendir. Bu hadiste Ebû Zükeyr, Hişâm'dan rivayetinde teferrüd etmiştir."[3]

Sikanın teferrüdü bağlamında[4] Müslim ve daha başkalarının rivayet ettiği hadis örnek verilebilir: "Hz. Peygamber (*sav*) kurban ve ramazan bayramlarında Kaf ve Kamer Sûrelerini okurdu." Damra b. Saîd bu hadisi "Ubeydullah b. Abdullah → Ebû Vâkıd el-Leysî" senediyle nakletmede teferrüd etmiştir. Damra dışında hiçbir sika râvi hadisi rivayet etmemiştir. Onun dışında hadisi İbn Lehîa -ki o cumhur nazarında zayıf bir râvidir- "Hâlid b. Yezîd → Zührî → Urve → Hz. Âişe" isnâdıyla rivayet etmiştir.[5]

Fayda:

Dârekutnî bu konuda hacimli bir eser kaleme aldığı gibi Taberânî'nin [ö. 360/971] *el-Mu'cem*'lerinde ferd hadisin pek çok örneği yer almaktadır.[6]

---

1 Bu rivayet de Irâkî'den nakledilmiştir (*Şerhu'l-Elfiyye*, s. 98). Ancak Tirmizî Süfyân'ın bu hadiste tedlîs yaptığına şöyle dikkat çekmiştir: Süfyân bu hadisi tedlîs yaparak nakletti. O, hadisi "Vâil → oğlu" isnâdıyla aldığını bazen zikretmiş, bazen zikretmemiştir (Nikâh 10).

2 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 250; İbn Mâce, Et'ime 40; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 121. Zehebî "Bu, münker bir hadistir" demiştir.

3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 329.

4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 98.

5 Hadisi İbn Lehîa kanalıyla Hâkim *el-Müstedrek*, I, 438) ve Dârekutnî nakletmiştir (*es-Sünen*, II, 46).

6 Dârekutnî'nin eserinin adı el-Garâib ve'efrâd'dır. Tâberânî ise *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ını garîb ve ferd rivayetlere tahsis etmiştir. Bunların yanı sıra Müsnedü'l-Bezzâr da ferd hadislerin yer aldığı kaynaklardandır (bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 708).

وقد رواه محمد بن الصلت التَّوَّزي، عن ابن عيينة، عن زياد بن سعد، عن الزهري، ورواه جماعة عن سفيان، عن الزهري بلا واسطة.

ومثال ما تفرد به أهل بلد عن أهل بلد، والمراد تفرد واحد منهم: حديث النسائي: «كُلُوا البلح بالتمر».

قال الحاكم: هو من أفراد البصريين، عن المدنيين، تفرد به أبو زُكَير، عن هشام.

ومثال ما تفرد به ثقة: حديث مسلم وغيرِه: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقرأ في الأضحى والفطر بـ (ق)، و(اقتربت الساعة) ، تفرد به ضَمْرة ابن سعيد، عن عبيد الله بن عبد الله، عن أبي واقد الليثي، ولم يروه أحد من الثقات غير ضمرة، ورواه من غيرهم: ابن لَهيعة، وهو ضعيف عند الجمهور، عن خالد بن يزيد، عن الزهري، عن عروة، عن عائشة.

فائدة:

صنَّف الدارقطني في هذا النوع كتاباً حافلاً، وفي معاجم الطبراني أمثلة كثيرة لذلك.

18. MUALLEL

[Hadis ilimlerinin] on sekizinci türü mualleldir.

Âlimler onu "ma'lûl" olarak da isimlendirmişlerdir. Örneğin Buhârî, Tirmizî, Hâkim, Dârekutnî ve daha başkalarının ifadelerinde bu kullanıma rastlanmaktadır. Bu, hatadır. Çünkü rubâî olan e'alle fiilinin ism-i mef'ûlü mef'ûl kalıbında gelmez. Bilakis burada da en iyisi [şeklen] tek bir lam ile "mu'al" olmasıdır. Çünkü e'alle'nin ism-i mef'ûlü kıyâs bakımından böyle olur. "Muallel" ifadesine gelince o "allele" fiilinin ism-i mef'ûlüdür ve lugat bakımından "bir şeyi oyaladı, meşgul etti" anlamına gelmektedir. Ancak [Arapların] ifadelerinde bu fiil kullanılmamaktadır.

Muallel, hadis ilimleri türlerinin en önemlisi, en şereflisi ve en dikkat isteyenidir. Sadece hıfz bakımından ileri, uzman ve keskin anlayış sahibi kimseler bu türde derinleşebilir. Bundan dolayı hadis ilminin bu türü hakkında İbnü'l-Medînî, Ahmed [b. Hanbel], Buhârî, Ya'kûb b. Şeybe [ö. 262/875], Ebû Hâtim, Ebû Zür'a ve Darekutnî gibi çok az kimse kanaat serdetmiştir.

Hâkim şöyle demiştir: "Hadis, hiçbiri cerh ile ilgili olmayan pek çok açıdan illetli kabul edilebilir. Bize göre illeti tespitte dayanak noktası hıfz, anlayış ve bilgidir; daha başka bir şey değil."[1]

İbn Mehdî konuyla ilgili olarak "Bir hadisin illetini tespit etmem bana yanımda olmayan 20 hadisi yazmaktan daha hoş gelir." demiştir.[2]

İllet zâhiren herhangi bir sorunu olmamasına rağmen hadisi zedeleyen, gizli, kapalı bir sebepten ibarettir ki (bu illet) görünüşte sıhhat şartlarını içeren biri isnâda sızar. İbnü's-Salâh şöyle demiştir: Muallel, görünüşte herhangi bir sorunu olmamasına rağmen içerisinde sıhhatini zedeleyecek bir illet bulunduğu tespit edilen hadistir.[3]

İllet râvinin teferrüdü, kendisi dışında birinin ona muhâlefeti ve buna ilaveten bu ilmi iyi bilen bir kimsenin mevsûl hadisin mürsel ya da merfû' hadisin mevkûf oluşu veya bir hadisin diğerinin içerisine girmesi gibi vehimlere dikkatini çekecek birtakım karînelerle tespit edilir

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 359-360.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 295.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 81.

النوع الثامن عشر: المعلَّل

ويسمونه: المعلول كذا وقع في عبارة البخاري، والترمذي، والحاكم، والدارقطني وغيرهم، وهو لحن لأن اسم المفعول من: أَعَلّ الرباعي لا يأتي على مفعول، بل والأجود فيه أيضاً: معلّ، بلام واحدة، لأنه مفعولُ أُعِلّ قياساً، وأما معلَّل: فمفعول: عُلِّل. وهو لغةً بمعنى: ألهاه بالشيء وشَغَله، وليس هذا الفعل بمستعمل في كلامهم.

وهذا النوع من أجلِّها أي: أجلِّ أنواع علوم الحديث وأشرفها وأدقّها، وإنما يَتَمكّن منه أهل الحفظ والخبرة والفهم الثاقب، ولهذا لم يتكلم فيه إلا القليل، كابن المديني، وأحمد، والبخاري، ويعقوب بن شيبة، وأبي حاتم، وأبي زرعة، والدارقطني.

قال الحاكم: وإنما يعلَّل الحديث من أوجه ليس للجرح فيها مدخل، والحجة في التعليل عندنا بالحفظ والفهم والمعرفة لا غير.

وقال ابن مهدي: لأنْ أعرِف علةَ حديثٍ أحبُّ إليَّ من أن أكتب عشرين حديثاً ليس عندي.

والعلة: عبارة عن سبب غامض خفيّ قادح في الحديث مع أن الظاهر السلامة منه، قال ابن الصلاح: فالحديث المعلَّل: ما اطُّلع فيه على علة تقدح في صحته، مع ظهور السلامة. ويتطرَّق إلى الإسنادِ الجامعِ شروطَ الصحة ظاهراً.

وتُدرك العلة بتفرد الراوي، وبمخالفة غيره له، مع قرائنَ تنضم إلى ذلك تنبِّه العارف بهذا الشأن على وَهْم وقع بإرسال في الموصول، أو وقف في المرفوع، أو دخول حديث في حديث، أو غير ذلك،

ve bunun sonucunda oluşan zann-ı gâlibe göre hadisin sahîh olmadığına hükmeder ya da tereddüd ederek hadisin durumu hakkında tevakkuf eder.

Bazen hadisi illetli kabul eden kimsenin ifadeleri, sarrafın dînâr ve dirhemlerin gerçekliğini kontrol etmesinde olduğu gibi iddiasını destekleme sadedinde tam bir delil sunamaz.

İbn Mehdî "Hadisin illetini bilmek ilhamdır. İlelü'l-hadîs konusunda âlim olan birine 'Bunu nereden çıkardın?' denmesi durumunda onun, bu söyledğini ispatlayacak bir delili bulunmamaktadır. Nitekim pek çok kimse illete vâkıf olamaz" demektedir.[1]

Yine [İbn Mehdî'ye] "Sen bir hadis hakkında 'Bu sahîhtir, bu sâbit değildir' diyorsun. Bunu kime dayanarak söylüyorsun?" denildiğinde o "Bir düşünsene, sen bir sarrafa gidiyorsun ve ona dirhemlerini gösteriyorsun. O da sana 'bu sağlam/iyi, şu ise sahte' diyor. Sen ona neden böyle dediğini soruyor musun, yoksa onun dediğini kabul mü ediyorsun?" diye sormuştu. Muhatap "Onun dediğini kabul ederim" dediğinde ise İbn Mehdî şöyle demişti: "Bu da aynı şekildedir. Hadis müzâkere meclislerinde çokça bulunmak, münâzara etmek ve uzmanlık sayesinde söz konusu olur."[2]

Ebû Zür'a'ya "Hadisi illetli kabul etmede deliliniz nedir?" diye sorulduğunda o şöyle demiştir: Delil, senin bana illetli bir hadisin durumunu sorduğunda benim onun illetini zikretmemdir. Sonra gidip hadisi İbn Vâre'ye [ö. 270/884] sorman, onun sonra hadisin illetini söylemesi, son olarak da Ebû Hâtim'e giderek hadisin durumunu sorman, onun da hadisi illetli kabul etmesidir. Ardından bizim hadis hakkındaki yorumlarımızı değerlendir. Eğer aramızda farklılık varsa bil ki her birimiz arzuladığı yorumda bulunmuştur. Eğer görüşlerimiz aynı ise işte bu, ilel ilminin hakikatidir. Soruyu soran kimse bu denilenleri yapar, onların görüşlerinin aynı olduğunu görür ve "Şahitlik ederim ki bu ilim ilhâmdır" der.[3]

İlleti tespit etmenin yolu hadisin tarîklerini bir araya getirmek, râvilerin ihtilâfları ile zabt ve itkânlarına bakmaktır. İbnü'l-Medînî "Konu hakkındaki hadisin tarîkleri bir araya getirilmediği takdirde hadisin hatası ortaya çıkmaz" demiştir.[4]

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 360; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 255-6.
2 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 172.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 360-1; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 256.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 212.

بحيثُ يغلب ذلك على ظنه، فيحكمُ بعدم صحة الحديث، أو يترددُ فيتوقف فيه.

وربما تقصُر عبارة المعلِّل عن إقامة الحجة على دعواه، كالصيرفي في نقد الدينار والدرهم.

قال ابن مهدي: معرفة علة الحديث إلهام. لو قلتَ للعالم بعلل الحديث: من أين قلتَ هذا؟ لم يكن له حجة. وكم من شخصٍ لا يهتدي لذلك.

وقيل له أيضاً: إنك تقول للشيء: هذا صحيح، وهذا لم يثبت، فعمّن تقول ذلك؟ فقال: أرأيتَ لو أتيتَ الناقد فأريتَه دراهمك، فقال: هذا جيد، وهذا بَهْرَج، أكنتَ تسأل عَمَّنْ ذلك، أو تسلِّم له الأمر؟ قال: بل أسلم له الأمر، قال: فهذا كذلك، بطولِ المجالسة، والمناظرةِ، والخِبْرة.

وسئل أبو زرعة: ما الحجةُ في تعليلكم الحديث؟ فقال: الحجةُ أن تسألني عن حديث له علة، فأذكرَ علته، ثم تقصدَ ابنَ وارهْ فتسألَه عنه فيذكر علته، ثم تقصدَ أبا حاتم فيعللّه، ثم تميّز كلامنا على ذلك الحديث، فإن وجدتَ بيننا خلافاً فاعلمْ أن كلاً منا تكلم على مراده، وإن وجدتَ الكلمة متفقة فاعلمْ حقيقة هذا العلم، ففعل الرجل ذلك فاتفقتْ كلمتهم، فقال: أشهد أن هذا العلم إلهام.

والطريق إلى معرفته: جمعُ طرقِ الحديث، والنظرُ في اختلاف رواته و في **ضبطهم وإتقانهم**، قال ابن المديني: الباب إذا لم تُجمع طُرُقه لم يُتَبيَّنْ خطؤه.

[Görünürde] mevsûl hadisin onu mürsel olarak nakleden râvinin, mevsûl olarak nakledenden daha kuvvetli olması gerekçesiyle illetli kabul edilmesi çokça vakidir.

İllet genellikle isnâdda bulunur. Bununla birlikte metinde de olabilir. İsnâdda bulunan illet senedin mürsel ya da mevkûf olması gibi hem isnâdı hem de metni zedeleyebilir. Sadece isnâd zedelenirken, hadisin metni sahîh ve ma'rûf olabilir. Örneğin *Sahîh* ricâlinden olan "Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî (→) Süfyân es-Sevrî → Amr b. Dînâr → İbn Ömer → Hz. Peygamber (*sav*)" isnâdıyla nakledilen "Alım-satımı yapan kimseler muhayyerlik hakkına sahiptir" hadisi bu bağlamda zikredilebilir. Ya'lâ, Süfyân'ın "Amr b. Dînâr" dediğini belirterek hata yapmıştır.[1] Zirâ bu râvi Abdullah b. Dînâr'dır ki Süfyân'ın ashâbı içerisindeki Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn [ö. 219/834], Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî, Mahled b. Yezîd gibi hadis imâmları hadisi böyle zikretmişlerdir.[2]

Metindeki illete örnek olarak Müslim'in *Sahîh*'inde infirâd ettiği "Velîd b. Müslim [haddesenâ] → Evzâî → Katâde [ki o, Evzâî'ye yazıp haber verdi] → Enes b. Mâlik" rivayeti zikredilebilir.[3] Buna göre Enes şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (*sav*) , Ebû Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Onlar namaza '*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a*' [el-Fâtiha 1/2] ifadesiyle başlar, kıratın ne başında ne de sonunda 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' derlerdi."

Müslim'in daha sonra "Velîd b. Müslim → Evzâî" isnâdıyla naklettiğine göre İshak b. Abdullah b. Ebû Talha, Enes'i bunu söylerken işitmiştir.

Mâlik'in *el-Muvatta*'da Humeyd'den rivayet ettiğine göre Enes şöyle demiştir: "Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Hiçbiri de [açıktan] 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' demezlerdi." Velîd b. Müslim bu hadisi Mâlik'ten rivayet ederken "Allah Resûlü'nün (*sav*) arkasında namaz kıldım" ifadesini ilave etmiştir.[4]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 83.

2 Ya'lâ b. Ubeyd rivayeti için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XII, 448-9. Hadis "Süfyân → Abdullah b. Dînâr" isnâdıyla Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî (Buhârî, Büyû' 46); Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 135; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 269); Kuteybe b. Saîd (Nesâî, Büyû' 10); Mahled b. Yezîd (Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 9); Ebû Huzeyfe ve Müemmel (Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 12) tarafından da rivayet edilmiştir.

3 Müslim, Salât 50.

4 Mâlik, Salât 178.

وكثُر التعليل بالإرسال للموصول بأن يكون راويه أقوى ممن وصل.

وتقع العلة في الإسناد، وهو الأكثر، وقد تقع في المتن، وما وقع منها في الإسناد: قد يقدح فيه وفي المتن أيضاً، كالإرسال والوقف، وقد يقدح في الإسناد خاصة، ويكون المتن معروفاً صحيحاً، كحديث يعلى بن عبيد الطنافِسي، أحدِ رجال **الصحيح**، عن سفيان الثوري، عن عمرو بن دينار، عن ابن عمر، عن النبي صلى الله عليه وسلم حديث: «البيِّعان بالخيار»، غلِط يعلى على سفيان في قولهِ: عمرو بن دينار، إنما هو: عبد الله بن دينار هكذا رواه الأئمة من أصحاب سفيان، كأبي نعيم الفضل بن دُكين، ومحمد بن يوسف الفِريابي، ومَخْلد بن يزيد وغيرهم.

ومثالُ العلة في المتن: ما انفرد به مسلم في **صحيحه** من رواية الوليد ابن مسلم: حدثنا الأوزاعي، عن قتادة: أنه كتب إليه يخبره، عن أنس بن مالك: أنه حدثه قال: صليت خلف النبي صلى الله عليه وسلم، وأبي بكر، وعمر، وعثمان، فكانوا يستفتحون بـ: ﴿اَلْحَمْدُ لِلهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ لا يذكرون: ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾ في أول قراءةٍ، ولا في آخرها.

ثم رواه من رواية الوليد، عن الأوزاعي: أخبرني إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة: أنه سمع أنساً يذكر ذلك.

وروى مالك في **الموطأ** عن حميد، عن أنس قال: صليت وراء أبي بكر، وعمر، وعثمان، فكلُّهم كان لا يقرأ ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾، وزاد فيه الوليد بن مسلم عن مالك: صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم.

Bu hadis illetlidir. Hadis hâfızları bu hadisi bazı açılardan illetli kabul etmişlerdir. Ben bu illet sebeplerini daha önce yapılmamış bir surette *Emâlî*'nin 24. meclisinde derleyip tahlil ettim. Burada onun özetini vereceğim:[1]

Şâfiî, Humeyd rivayetini hadis hâfızlarının Mâlik'e muhâlefet etmelerinden dolayı illetli kabul etmiş ve Beyhakî'nin ondan (Şâfiî) naklettiğine göre[2] *Sünenü Harmele*'de şöyle demiştir: Eğer bir kimse Mâlik'in naklettiği hadisi dile getirecek olursa ona şöyle cevap verilir: Süfyân b. Uyeyne, [Mervân b. Muâviye] el-Fezârî, [Abdülvehhâb b. Abdülmecîd] es-Sekafî ve bizzat karşılaştığım yedi veya sekiz kişi ona muhâlefette ittifâk etmişlerdir. Pekçok kimse, ezber bakımından tek bir kişiden daha önceliklidir [el-adedü'l-kesîr evlâ bi'l-hıfzi min vâhid]. Sonrasında Şâfiî, kendisinin de "Süfyân → Eyyûb → Katâde → Enes" isnâdıyla naklettiği kimselerin rivayetlerini tercih etmiştir. Buna göre Enes şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (*sav*), Ebû Bekir ve Ömer kırâate '*hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a*' [el-Fâtiha 1/2] ifadesiyle başlarlardı." Şâfiî bu rivayeti açıklama sadedinde "yani kendisinden sonra bir şey okumadan önce kırâate ümmü'l-Kur'ân ile başlarlardı. Yoksa bu onların 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ifadesini söylemedikleri anlamına gelmez" demiştir.

Dârekutnî, Katâde ve daha başkalarının Enes'ten naklettiği asıl [mahfûz] hadisin bu olduğunu söyler.

Konu ile ilgili olarak Beyhakî ise şöyle demiştir:[3] "Bu rivayeti Katâde'den Eyyûb, Şu'be, [Hişâm] ed-Destüvâî, Şeybân b. Abdurrahman, Saîd b. Ebû Arûbe, Ebû Avâne gibi ashâbının çoğu nakletmiştir."

İbn Abdülber [ö. 463/1071][4] "Bunlar Katâde'nin ashâbının hâfızlarıdır. Onların naklettikleri bu hadiste, besmelenin okunmamasını gerektiren herhangi bir şey mevcut değildir. Bu aynı zamanda hadisin ittifakla *Sahîhayn*'da da yer alan lafzıdır. Çoğunluk, hadisi böyle nakletmiştir. Onu Enes'ten aynı şekilde nakledenler arasında Sâbit el-Bünânî ve İshak b. Abdullah b. Ebû Talha da bulunmaktadır. Şâfiî'nin te'vil ettiği husus, 'Ümmü'l-Kur'ân ile başlarlardı' ifadesiyle sahîh bir isnâdla nakledilen Dârekutnî rivayetinde açıkça geçmektedir" demektedir.

1 Konu ile ilgili olarak bk. Şâfiî, *el-Ümm*, II, 154-7; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 199-205; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 302-13; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, II, 279; a.mlf., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 46-53; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, II, 228-34; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, I, 323-55.

2 Beyhakî, el-*Ma'rife*, II, 379.

3 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 51.

4 İbn Abdülber, *el-İnsâf*, s. 214.

هذا الحديث معلول، أعلَّه الحفاظ بوجوه جمعتُها وحرَّرتها في المجلس الرابع والعشرين من «الأمالي» بما لم أُسبق إليه، وأنا ألخصها هنا:

فأما رواية حميد: فأعلّها الشافعي بمخالفةِ الحفاظِ مالكاً، فقال في «سنن حرملة» فيما نقلهُ عنه البيهقي: فإنْ قال قائل: قد رَوَى مالك، فذكره، قيل له: قد خالفه سفيانُ بن عيينة، والفَزاريُّ، والثقفي، وعددٌ لقيتهم: سبعةٌ أو ثمانيةٌ متفقين مخالفين له، والعددُ الكثير أولى بالحفظ من واحد، ثم رجّح روايتهم بما رواه عن سفيان، عن أيوب، عن قتادة، عن أنس قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم، وأبو بكر، وعمر، يفتتحون القراءة بـ: ﴿اَلْحَمْدُ لِلهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، قال الشافعي: يعني: يبدؤون بقراءة أم القرآن قبل ما يُقرأ بعدها، ولا يعني أنهم يتركون: ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾.

قال الدارقطني: وهذا هو المحفوظ عن قتادة وغيره، عن أنس.

قال البيهقي: وكذلك رواه عن قتادة أكثرُ أصحابه: كأيوبَ، وشعبة، والدَّسْتَوائي، وشيبان بن عبد الرحمن، وسعيد بن أبي عروبة، وأبي عوانة، وغيرهم.

قال ابن عبد البر: فهؤلاء حفاظُ أصحابِ قتادة، وليس في روايتهم لهذا الحديث ما يوجب سقوط البسملة، وهذا هو اللفظ المتفق عليه في الصحيحين وهو رواية الأكثرين، ورواه كذلك أيضاً عن أنس: ثابت البُناني، وإسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة، وما أوَّله عليه الشافعي مصرَّح به في رواية الدارقطني بسند صحيح: فكانوا يَستفتحون بأم القرآن.

قال ابن عبد البر: ويقولون: إن أكثر رواية حميد، عن أنس: إنما سمعها من قتادةَ وثابتٍ، عن أنس، ويؤيد ذلك أن ابن أبي عدي صرح بذكر قتادة بينهما في هذا الحديث، فتبين انقطاعها ورجوعُ الطريقين إلى واحدة.

Yine İbn Abdülber şöyle der:[1] "Âlimler 'Humeyd'in Enes'ten naklettiği rivayetlerin büyük kısmı, onun Katâde ve Sâbit vasıtasıyla Enes'ten işittikleridir' demişlerdir. Nitekim İbn Ebû Adî'nin bu hadisi verirken [Humeyd ile Enes] arasında Katâde'yi zikretmiş olması da bunu desteklemektedir. Böylece rivayetin inkıtâı ve iki tarîkin aslında tek bir tarîk olduğu anlaşılmaktadır."

Evzâî rivayetine gelince, bazı âlimler[2] rivayeti ondan nakleden Velîd'in, tesviye tedlîsi yapmasından dolayı onu illetli kabul etmişlerdir. Bu hadis her ne kadar Velîd hocasından semâını tasrîh etmiş olsa ve Evzâî ile Katâde arasında herhangi bir râviyi düşürmediği bilinse de Katâde'nin doğuştan âmâ olması ve bu hadisi birine imlâ ettirmek suretiyle Evzâî'ye göndermek zorunda olması ancak ismini vermediği bu kâtibin mecrûh veya zabt sahibi olmayan biri olma ihtimali sebebiyle delil olarak kabul edilemez. Öte yandan mükâtebe yoluyla rivayet hususunda da tartışmalar bulunmaktadır ve bazı âlimler onu inkıtâ' sebebi olarak görmektedirler.

İbn Abdülber şöyle der:[3] Bu hadisin lafızlarında çokça ihtilâf edilmiştir. Bazıları "Resûl-i Ekrem (*sav*), Ebû Bekir ve Ömer'in arkasında namaz kıldım" ifadesi ile hadisi nakletmiş; bazıları Hz. Osman'a yer vermiş; bazıları Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile yetinmiş; bazıları "onlar 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ibaresini okumazlardı" ifadesini zikretmemiş; bazıları hadisi "onlar 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ibaresini açıktan okumazlardı" şeklinde vermiş; bazıları "onlar 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ibaresini açıktan okurlardı" diye nakletmiş; bazıları "onlar kırâatı '*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a*' [el-Fâtiha 1/2]' ifadesi ile başlatırlardı" ifadesine yer vermiş; bazıları "onlar 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ibaresini okurlardı" şeklinde hadis rivayet etmiştir. [Bu lafız farklılıklarını zikrettikten sonra İbn Abdülber] şöyle der: Bu hadis hiç kimsenin delil olarak kullanamayacağı tarzda bir karışıklık [*ıztırâb*] taşımaktadır.

Enes'in, Besmele'nin okunmayacağına dair rivayette bulunmadığını ve hadisi mana ile naklederken hadisin sonuna bunu ilave eden kimsenin hata ettiğini gösteren bir delil de sahîh olarak nakledilen şu haberdir: Ebû Mesleme, Enes'e "Allah Resûlü (*sav*) namaza '*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a*' ifadesi ile mi yoksa '*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*' ifadesi ile mi başlardı" diye sormuş,

---

1 İbn Abdülber, *el-İnsâf*, s. 206.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 516.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, II, 230; a.mlf., *el-İstizkâr*, IV, 166.

وأما رواية الأوزاعي: فأعلَّها بعضهم بأن الراوي عنه، وهو الوليد، يدلِّس تدليس التسوية، وإنْ كان قد صرح بسماعه من شيخه، وإن ثبت أنه لم يَسقط بين الأوزاعي وقتادة أحد،

فقتادة ولد أَكْمه، فلا بدَّ أن يكون أملى على مَن كتب إلى الأوزاعي، ولم يُسَمّ هذا الكاتب، فيَحتمِل أن يكون مجروحاً أو غيرَ ضابط، فلا تقوم به الحجة، مع ما في أصل الرواية بالكتابة من الخلاف، وأن بعضهم يرى انقطاعها.

وقال ابن عبد البر: اختُلِف في ألفاظ هذا الحديث اختلافاً كثيراً متدافعاً مضطرباً، منهم من يقول: صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأبي بكر، وعمر. ومنهم: من يذكر عثمان. ومنهم: من يقتصر على أبي بكر وعثمان.

ومنهم: من لا يذكر: فكانوا لا يقرؤون: بسم الله الرحمن الرحيم. ومنهم من قال: فكانوا لا يجهرون بـ: بسم الله الرحمن الرحيم. ومنهم من قال: فكانوا يجهرون بـ: بسم الله الرحمن الرحيم. ومنهم من قال: فكانوا يفتتحون القراءة بـ: ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾. ومنهم: من قال: فكانوا يقرؤون: بسم الله الرحمن الرحيم. قال: وهذا اضطراب لا تقوم معه حجة لأحد.

ومما يدل على أن أنساً لم يُردْ نفي البسملة، وأن الذي زاد ذلك في آخر الحديث، رَوَى بالمعنى فأخطأ: ما صحّ عنه أن أبا مَسْلمة سأله: أكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يستفتح بـ: ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ أو بـ: ﴿بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾؟

o da "Sen, bilmediğim/hıfz etmediğim bir şeyi bana sordun. Bunu senden önce hiç kimse bana sormamıştı" cevabını vermiştir. Bu haberi Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme Şeyhayn'ın şartlarına uygun bir isnâdla nakletmişlerdir.[1]

"Bir kimseden bir bilgiyi ezberleyen kimse, unutma anında o kimseye soru soran kimseye tercih edilir" şeklindeki bir itiraza[2] Ebû Şâme [ö. 665/1267] şöyle cevap vermiştir:[3] Bu iki ayrı sorudur. Ebû Seleme'nin sorusu besmele ve onun terk edilmesi, Katâde'nin sorusu ise namaza hangi sûre ile başlanacağı ile ilgilidir.

Diğer bir tarîkle Enes b. Mâlik'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Resûlü (*sav*) 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ifadesini fısıltı ile söylerdi." Bu rivayeti Tâberânî, "Mu'temir b. Süleyman → babası → Hasan → Enes"; İbn Huzeyme ise "Süveyd b. Abdülazîz → İmrân el-Kasîr → Hasan [el-Basrî] → Enes" isnâdıyla rivayet etmiştir.[4]

Mu'temir b. Süleyman'nın, babası vasıtasıyla naklettiği başka bir tarîke göre ise Enes şöyle demiştir: "Allah Resûlü (*sav*) 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla' ifadesini açıktan söylerdi." Bu hadisi Dârekutnî ve Hatîb nakletmiş, Hâkim de diğer bir tarîkle hadisi Mu'temir'den rivayet etmiştir.[5]

Hz. Peygamber'den (*sav*) nakledilen rivayetlerde besmelenin namazdaki kırâtta okunacağı belirtilmiştir. Nitekim Ebû Hüreyre hadisi farklı tarîklerle Hâkim, İbn Huzeyme, Nesâî, Dârekutnî, Beyhakî ve Hatîb'de;

İbn Abbâs hadisi[6] Tirmizî, Hâkim ve Beyhakî'de;

Hz. Osman, Hz. Ali, Ammâr b. Yâsir, Câbir b. Abdullah, Nu'mân b. Beşîr [ö. 64/684], İbn Ömer, Hakem b. Umeyr ve Hz. Âişe rivayetleri Dârekutnî'de;

Semüre b. Cündeb ve Übey [b. Ka'b] [ö. 33/654?] hadisleri Beyhakî'de;

Büreyde, Mücâlid b. Sevr, Büsr/Bişr b. Muâviye, Hüseyin b. Urfuta hadisleri Hatîb'de;

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 166, 190; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 316.
2 İbn Abdülber, *el-İnsâf*, s. 231.
3 Ebû Şâme, *Kitâbü'l-Besmele*, s. 392.
4 İbn Huzeyme, es-*Sahîh,* I, 250; Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I, 255.
5 Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 308.
6 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 358; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 308.

فقال: إنك لَتَسألُني عن شيء ما أحفظه، وما سألني عنه أحدقبلك، أخرجه أحمد، وابن خزيمة، بسند على شرط الشيخين.

وما قيل: مِن أن مَن حفظ عنه حجةٌ على من سأله في حال نسيانه: فقد أجاب أبو شامة بأنهما مسألتان، فسؤال أبي مَسْلمة عن البسملة وتركها، وسؤالُ قتادة عن الاستفتاح بأيّ سورة.

وقد ورد من طريق آخر عنه: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يُسرّ بـ: ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾، أخرجه الطبرانيُّ: من طريق معتمر بن سليمان، عن أبيه، عن الحسن، عنه، وابنُ خزيمة: من طريق سويد بن عبد العزيز، عن عمرانَ القصير، عن الحسن، عنه.

وورد من طريق أخرى عن المعتمر بن سليمان، عن أبيه، عن أنس قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يجهر بـ: ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾، رواه الدارقطني، والخطيب، وأخرجه الحاكم من جهة أخرى عن المعتمر.

وقد ورد ثبوت قراءتها في الصلاة عن النبي صلى الله عليه وسلم من حديثِ أبي هريرة: من طرق عند الحاكم، وابن خزيمة، والنسائي، والدارقطني، والبيهقي، والخطيب.

وابنِ عباس: عند الترمذي، والحاكم، والبيهقي.

وعثمانَ، وعليّ، وعمارِ بن ياسر، وجابرِ بن عبد الله، والنعمان بن بشير، وابن عمر، والحكم بن عُمير، وعائشة: وأحاديثُهم عند الدارقطني.

وسمرةَ بنِ جندُب، وأبيٍّ: وحديثهما عند البيهقي.

وبُريدةَ، ومجالدِ بن ثور، وبُسْرِ ـ أو بِشْرِ ـ بن معاوية، وحسين بن عُرْفُطة: وأحاديثُهم عند الخطيب.

Ümmü Seleme hadisi Hâkim'de; muhâcir ve ensârdan bir topululuğun hadisleri ise Şâfiî'de yer almaktadır.

Dolayısıyla bu hadis tevâtür derecesine ulaşmıştır. Biz bu hadisin bütün tarîklerini *el-Ezhâru'l-Mütenâsıra fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtira* adlı eserimizde açıkladık.[1]

Verdiğimiz bu bilgilerden anlaşıldığı üzere daha önce geçen Müslim hadisinin dokuz illeti bulunmaktadır:[2] 1- Hadis hâfızlarından ve çoğunluktan muhâlefet gelmesi, 2- İnkıtâ', 3- Velîd'den kaynaklanan tesviye tedlîsi, 4- [Hadisin] yazıyla nakledilmesi, 5- Kâtibin kimliğinin bilinmeyişi, 6- Hadis lafzındaki karışıklık, 7- İdrâc, 8- Hadisi nakleden sahâbîden hadise muhâlif olan başka bir hadisin sâbit oluşu, 9- Hadisin, tevâtür derecesine ulaşan sayıda kimseye muhâlefet etmesi.

Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî konu hakkında şöyle demektedir:[3] "İbnü'l-Cevzî'nin [ö. 597/1211] 'imâmlar hadisin sıhhatinde ittifak etmişlerdir' şeklindeki ifadesi[4] tartışmaya açıktır. Zira Şâfiî, Dârekutnî, Beyhakî ve İbn Abdülber hadisin sahîh olduğu görüşünde değildir. Bu kimselerin ifadeleri İbnü'l-Cevzî'nin bahsettiği ittifâkı ortadan kaldırmaktadır."

İllet, zikrettiğimiz anlamın dışında cerh sebeplerinden olan râvinin yalancılığı, fâsıklığı, gafleti, hafızasının kötülüğü gibi hadisi zayıf kılan sebepler anlamında da kullanılmaktadır. Bu kullanım "ilel" türü kitaplarda görülmektedir. Nitekim Tirmizî neshi illet olarak isimlendirmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[5] "O, neshin hadisle amel konusunda bir illet olduğunu kastetmişse bu doğrudur ancak kastedilen hadisin sıhhati ise bu isabetli değildir. Çünkü sahîh hadisler içerisinde pek çok mensûh rivayet bulunmaktadır."

Bazıları illeti, zabt sahibi sika râvinin mevsûl olarak naklettiği rivayetin mürsel olarak aktarılmasında olduğu gibi hadisin sıhhatini zedelemeyen bir muhâlefet için kullanmış ve bu durumda "sahîh-şâz, sahîh hadistendir" denildiği gibi "sahîh-muallel, sahîh hadistendir" demiştir.

---

1 Süyûtî, *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsıra*, s. 93-4.
2 Bu illetler ve ilgili tartışmalar için bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 752-771.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 514; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 106.
4 İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk*, I, 354.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 108.

وأمِّ سلمة: عند الحاكم، وجماعةٍ من المهاجرين والأنصار: عند الشافعي.

فقد بلغ ذلك مبلغ التواتر، وقد بينّا طرق هذه الأحاديث كلها في كتاب **الأزهار المتناثرة في الأخبار المتواترة**.

وتبين بما ذكرناه أن لحديث مسلم السابق تسعَ علل: ١ ـ المخالفة من الحفاظ والأكثرين، ٢ ـ والانقطاع، ٣ ـ وتدليس التسوية من الوليد، ٤ ـ والكتابة، ٥ ـ وجهالة الكاتب، ٦ ـ والاضطراب في لفظه، ٧ ـ والإدراج، ٨ ـ وثبوت ما يخالفه عن صحابيه، ٩ ـ ومخالفته لما رواه عددُ التواتر.

قال الحافظ أبو الفضل العراقي: وقول ابن الجوزي: إن الأئمة اتفقوا على صحته: فيه نظر، فهذا الشافعي، والدارقطني، والبيهقي، وابن عبد البر لا يقولون بصحته، أفلا يقدح كلام هؤلاء في الاتفاق الذي نقله؟!.

وقد تطلق العلَّة على غير مقتضاها الذي قدمناه من الأسباب القادحة **ككذب الراوي** وفسقه **وغفلته، وسوء حفظه، ونحوها من أسباب ضعف الحديث** وذلك موجود في كتب العلل **وسمى الترمذي النسخ علة**.

قال العراقي: فإن أراد أنه علة في العمل بالحديث: فصحيح، أو في صحته فلا، لأَن في الصحيح أحاديثَ كثيرةً منسوخة.

وأطلق بعضهم العلة على مخالفةٍ لا تقدح في صحة الحديث **كإرسالِ ما وصله الثقة الضابط، حتى قال: مِن الصحيح صحيحٌ معلَّل، كما قيل: منه صحيح شاذ.**

Ebû Ya‘lâ el-Halîlî *el-İrşâd*’ında bu görüşü dile getirmiş[1] ve sahîh-muallel hadise Mâlik’in naklettiği -ki bu hadise daha önce “mu‘dal” konusunda temas edilmişti- “kölenin yemek hakkı bulunmaktadır” hadisini örnek olarak vermiştir. Mâlik bu hadisi *el-Muvatta*’da mu‘dal olarak naklederken, İbrahim b. Tahmân [ö. 163/780] ve Nu‘mân b. Abdüsselâm hadisi mevsûl olarak rivayet etmiştir. [Bu bilgileri veren Halîlî] “Hadis, isnâdının açığa çıkması ile, kendisine itimat edilebilecek sahîh bir hadis haline gelmiştir” demektedir.

[Bu görüşe karşılık] bunun muallelin tersi olduğu söylenmiştir.[2] Çünkü muallel, dış görünüşte kusuru olmayan bir rivayetken araştırma sonrasında zayıf kılan bir husus tespit edilmiştir. bu ise dış görünüşte mu‘dal olmakla birlikte illetlidir, araştırıldığı zaman ise mevsûl olduğu ortaya çıkmıştır.

Fayda:

Bulkînî “İlel konusunda kaleme alınan eserlerin en iyileri Ali b. el-Medînî, İbn Ebû Hâtim ve Hallâl’ın [ö. 311/923] kitaplarıdır. Dârekutnî’nin eseri ise konu hakkındaki en hacimli olanıdır” demiştir.[3]

Derim ki: Konu hakkında Şeyhülislâm [İbn Hacer] de *ez-Zehru’l-Matlûl fi’l-Haberi’l-Ma‘lûl* adlı bir eser yazmıştır.

Hâkim, *Ulûmü’l-Hadîs*’inde illet türlerini 10 kısma ayırmıştır.[4] Biz de burada örnekleriyle birlikte bunları özetle vereceğiz.

Birincisi: Sened görünüşte sahîhtir. Ancak içerisinde, rivayette bulunduğu kimseden hadis işittiği bilinmeyen bir kimse bulunmaktadır. Örneğin “Musa b. Ukbe → [*‘an*] Süheyl b. Ebû Salih → [*‘an*] babası → Ebû Hüreyre” isnâdıyla nakledilen hadise göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur:[5] “Kim içerisinde fazlaca boş söz olan bir meclise oturmuşsa kalkmadan önce ‘sübhânekellâhümme ve bi-hamdik. Senden başka ilâh yok, Senden bağışlanma diliyor ve Sana tövbe ediyorum’ desin. Böylece o meclisteki günahları bağışlanır.”

1 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 160-1.
2 Bunu söyleyen Bikâî’dir (*en-Nüketü’l-Vefiyye*, I, 523).
3 Bulkînî, *Mehâsinü’l-Istılâh*, s. 268.
4 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 361-374 (ileri düzeyde özetle buraya alınmıştır).
5 Tirmizî, Da‘avât 39.

وقائل ذلك أبو يعلى الخليلي في **الإرشاد**، ومثَّل الصحيحَ المعلَّ بحديث مالك: «للمملوك طعامُه» السابقِ في نوع المعضل، فإنه أورده في **الموطأ** معضلاً، ورواه عنه إبراهيم بن طَهْمان، والنعمان بن عبد السلام موصولاً. قال: فقد صار الحديث بتبيين الإسناد صحيحاً يعتمد عليه.

قيل: وذلك عكس المعلَّل، فإنه: ما ظاهره السلامة فاطُّلع فيه بعد الفحص على قادح، وهذا كان ظاهره الإعلال بالإعضال، فلما فُتِّش تبيَّن وصله.

فائدة:

قال البلقيني: أجلُّ كتاب صنِّف في العلل: كتاب ابن المديني، وابن أبي حاتم، والخلال، وأجمعها كتاب الدارقطني.

قلت: وقد صنف شيخ الإسلام فيه **الزَّهْر المطلول في الخبر المعلول**.

وقد قَسَم الحاكم في **علوم الحديث** أجناسَ العلل إلى عَشَرة، ونحن نلخِّصها هنا بأمثلتها:

أحدها: أن يكون السند ظاهره الصحة، وفيه مَن لا يُعرف بالسماع ممن روى عنه، كحديث موسى بن عقبة، عن سهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «من جلس مجلِساً فكثُر فيه لَغَطه فقال قبل أن يقوم: سبحانك اللّٰهم وبحمدك، لا إله إلا أنت، أستغفرك وأتوب إليك، غُفر له ما كان في مجلسه ذلك».

Onun rivayet ettiğine göre[1] Müslim gelip bu hadisi Buhârî'ye sorduğunda o şöyle demiştir: Bu hoş bir hadistir ancak illetlidir. Bize bu hadis "Musa b. İsmail → [haddesenâ] Vüheyb → [haddesenâ] Süheyl → Avn b. Abdullah" isnâdı ile Avn'ın sözü olarak ulaşmıştır. Bu isnâd daha önceliklidir. Çünkü Musa b. Ukbe'nin Süheyl'den semâı olduğundan söz edilmemiştir.

İkincisi: Hadis, sika-hâfızların rivayet ettiği bir tarîkten mürsel, görünüşte sahîh olan bir başka tarîkten ise müsned olarak nakledilir. Örneğin "Kabîsa b. Ukbe → Süfyân → Hâlid el-Hazzâ ve Âsım → Ebû Kılâbe → Enes" tarîkiyle merfû' olarak nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:[2] "Ümmetimin en merhametlisi Ebû Bekir, dini konusunda en şiddetlisi ise Ömer'dir…"

[Hâkim] "Eğer bu hadisin isnâdı sahîh olsaydı kesinlikle *es-Sahîh*'te tahrîc edilirdi. [Ancak bilinmektedir ki] Hâlid el-Hazzâ, Ebû Kılâbe'den bu hadisi mürsel olarak nakletmiştir" demiştir.

Üçüncüsü: Bir sahâbîden mahfûz olan bir hadisin, Medînelilerin Kûfelilerden rivayetinde olduğu gibi râvilerinin bölgelerinin farklılığı dolayısıyla diğer bir sahâbîden rivayet ediliyor olması. Örneğin Musa b. Ukbe'nin "Ebû İshak → Ebû Bürde → babası" isnâdıyla merfû' olarak rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben her gün Allah'tan yüz defa bağışlanma diliyor ve O'na tövbe ediyorum."

[Hâkim] şöyle demiştir: Bu isnâda bakan bir muhaddis, onun sahîh şartlarını taşıdığını zannedebilir. Hâlbuki Medîneliler Kûfelilerden rivayette bulunduklarında hata ederler. Hadis "Ebû Bürde → Eğar el-Müzenî" tarîkinden mahfûzdur.

Dördüncüsü: Bir sahâbîden mahfûz olan bir hadis, bir tâbiîden [rivayetin kendisinden alındığı kişinin de] sahâbî[3] olmasını gerektirecek bir açıklama hatasıyla rivayet edilir. Hâlbuki [o kişi sahâbî olmadığı gibi] hadis onun tarîkinden ma'rûf da değildir. Örneğin "Züheyr b. Muhammed → Osman b. Süleyman → babası" senediyle nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber'i (*sav*) akşam namazında Tûr Sûresini okurken işitmiştir.

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 362-4.

2 Tirmizî, Menâkıb 33; İbn Mâce, Mukaddime 11.

3 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu ifade "sıhhatehû" şeklindedir. Ancak daha anlaşılır ve isabetli bir tercüme için M. Avvâme'nin işaret ettiği bir nüshadaki "suhbetehû" ifadesi (*Tedrîb*, III, 376, dp. 3) metne taşınmıştır [çevirenin notu].

فَرَوى أن مسلماً جاء إلى البخاري وسأله عنه فقال: هذا حديث مليح، إلا أنه معلول، أخبرنا به موسى بن إسماعيل، حدثنا وهيب، حدثنا سهيل، عن عون بن عبد الله، قولَه، وهذا أولى، لأنه لا يُذكر لموسى بن عقبة سماع من سهيل.

الثاني: أن يكون الحديث مرسلاً من وجه رواه الثقات الحفاظ، ويُسنَد من وجه ظاهره الصحة، كحديثِ قَبيصةَ بن عقبة، عن سفيان، عن خالد الحَذّاء وعاصمٍ، عن أبي قِلابة، عن أنس مرفوعاً: «أرحم أمتي أبو بكر، وأشدُّهم في دين الله عمر»، الحديثَ.

قال: فلو صح إسناده لأُخْرج في الصحيح، إنما رَوَى خالد الحذّاء، عن أبي قلابة، مرسلاً.

الثالث: أن يكون الحديث محفوظاً عن صحابي، ويُروى عن غيره، لاختلافِ بلادِ رواته، كرواية المدنيين عن الكوفيين، كحديثِ موسى بن عقبة، عن أبي إسحاق، عن أبي بُردة، عن أبيه مرفوعاً: «إني لأستغفرُ الله وأتوب إليه في اليوم مئةَ مرةٍ».

قال: هذا إسناد لا يَنظر فيه حديثيٌّ إلا ظن أنه من شرط الصحيح، والمدنيون إذا رووا عن الكوفيين زَلِقوا، وإنما الحديثُ محفوظ من رواية أبي بردة، عن الأغرِّ المزني.

الرابع: أن يكون محفوظاً عن صحابي، فيُروى عن تابعي، يقع الوهم بالتصريح بما يقتضي صحبته، بل ولا يكون معروفاً من جهته، كحديث زهير ابن محمد، عن عثمان بن سليمان، عن أبيه: أَنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقرأ في المغرب بـ: الطور.

[Hâkim, hadisle ilgili olarak] şöyle demektedir: [Ali b. Saîd] el-Askerî [ö. 305/918] ve daha başka âlimler bu hadisi vuhdân içerisinde değerlendirmişlerdir. Halbuki hadis illetlidir. Çünkü Osman'ın babası[1] Hz. Peygamber'den (*sav*) herhangi bir şey işitmediği gibi onu görmemiştir. Osman bu hadisi sadece "Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im → babası" tarîkiyle nakletmiştir ve o[nun doğru ismi] Osman b. Ebû Süleyman'dır.

Beşincisi: Hadis 'an'ane tarîkiyle rivayet edilir ve isnâddan bir râvi düşer. Bu, mahfûz olan başka bir tarîkten hareketle anlaşılır. Örneğin "Yunus → İbn Şihâb → Ali b. el-Hüseyin → ensârdan bazı kimseler" tarîkiyle rivayet edildiğine göre onlar Hz. Peygamber (*sav*) ile bir gece birlikte iken bir yıldız kaymış ve etrafı aydınlatmıştı…

[Hâkim] şöyle demektedir: Hadisin illeti, seçkin bir râvi olmasına rağmen Yunus'un isnâdı kısaltarak rivayet etmesidir. Çünkü isnâdın [doğrusu] şöyledir: İbn "[Ali b. el-Hüseyin →] İbn Abbâs → [ensârdan] bazı kimseler." Nitekim İbn Uyeyne, Şuayb, Salih, Evzâî ve daha başkaları hadisi Zührî'den bu şekilde nakletmişlerdir.

Altıncısı: Hadisin bir kişiye isnâdlı mı yoksa isnâdsız mı vardığında ihtilâf edilmesi ve mahfûz olanın o kişiden gelen ikinci bir isnâd olması. "Ali b. el-Hüseyin b. Vâkıd → babası → Abdullah b. Büreyde → babası" senediyle rivayet edildiğine göre Ömer b. el-Hattâb şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü! Nasıl oluyor da sen en fasîhimizsin?..."[2]

[Hâkim] şöyle demiştir: Hadisin illeti şudur: Kendisinden isnâdlı olarak nakledildiğine göre Ali b. Haşrem şöyle der: "Bize Ali b. el-Hüseyin b. Vâkıd 'Ömer'den bana ulaştığına göre… [*beleganî enne Ömer…*]' dedi."

Yedincisi: İsnâddaki bir râvinin hocasının ismini belirtip belirtmemede ihtilâf edilmesi. Örneğin "Ebû Şihâb [Abdürabbih b. Nâfi'][3] → Süfyân es-Sevrî → Haccâc b. Furâfisa → Yahya b. Ebû Kesîr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre" isnâdıyla merfû' olarak rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Mümin onurlu ve kerem sahibidir, fâcir ise hilekar ve levm sahibidir."[4]

1 Osman'ın babası, sahâbî olan Cübeyr b. Mut'im'in oğlu Ebû Süleyman'dır ve o sahâbî değildir (*Tedrîb* [M. Avvâme], III, 377, dp. 1) [çevirenin notu].

2 İbnü'l-Gıtrîf, *Cüz*, s. 59.

3 *Tedrîb* yazmalarında bu isim "Zührî" şeklinde kayıtlı ise de Hâkim'in *Ma'rife*'sinden (s. 370) de anlaşılacağı üzere doğrusu "Ebû Şihâb" olmalıdır (*Tedrîb* [Lahhâm], I, 298, dp. 2; *Tedrîb* [M. Avvâme], III, 379, dp. 1) [çevirenin notu].

4 Ebû Davud, Edeb 5; Tirmizî, Birr ve sıla 41.

قال: أخرج العسكري وغيره هذا الحديث في الوحدان، وهو معلول، أبو عثمان لم يسمع من النبي صلى الله عليه وسلم ولا رآه، وعثمانُ إنما رواه عن نافع بن جبير بن مطعم، عن أبيه، وإنما هو عثمان بن أبي سليمان.

الخامس: أن يكون رُوي بالعنعنة، وسقط منه رجل دلَّ عليه طريق أخرى محفوظةٌ، كحديثِ يونسَ، عن ابن شهاب، عن علي بن الحسين، عن رجال من الأنصار: أنهم كانوا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ذاتَ ليلةٍ، فرميَ بنجم فاستنار. الحديثَ.

قال: وعلَّته: أن يونس ـ مع جلالته ـ قصَّر به، وإنما هو: عن ابن عباس، حدثني رجال، هكذا رواه ابن عيينة، وشعيب، وصالح، والأوزاعي، وغيرهم، عن الزهري.

السادس: أن يُختلف على رجل بالإسناد وغيره، ويكون المحفوظ عنه ما قابل الإسناد، كحديثِ عليِّ بن الحسين بن واقد، عن أبيه، عن عبد الله بن بريدة، عن أبيه، عن عمر بن الخطاب قال: قلت يا رسول الله: «مالك أفصَحَنا» الحديث.

قال: وعلَّته ما أَسند عن علي بن خَشْرم: حدثنا علي بن الحسين بن واقد: بلغني أن عمر، فذكره.

السابع: الاختلاف على رجل في تسمية شيخه أو تجهيله، كحديثِ أبو شهاب، عن سفيان الثوري، عن حجاج بن فُرافِصة، عن يحيى بن أبي كثير، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة مرفوعاً: «المؤمن غِرٌّ كريم، والفاجر خَبٌّ لئيم».

[Hâkim] şöyle demiştir: Hadisin illeti, Muhammed b. Kesîr'e varan bir isnâdla nakledildiğine göre isnâdın "Süfyân → Haccâc → biri → Ebû Seleme" şeklinde oluşudur.

Sekizincisi: Bir râvi bizzat görüştüğü ve hadis işittiği birinden nakilde bulunur ancak o hocasından bazı hadisleri işitmemiş olabilir. Arada herhangi biri olmaksızın o hadisleri ilgili hocasından nakletmesi durumunda, bizzat hocasından işitmemiş olması o hadislerin illeti olur. Örneğin Yahya b. Ebû Kesîr'in Enes'ten rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) bir ailenin yanında iftâr edeceği zaman "Yanınızda oruçlular iftar etsin…" buyururdu.[1]

[Hâkim] şöyle demiştir: "Yahya, Enes b. Mâlik'i görmesine rağmen bir kısım tarîkten anlaşıldığı üzere bu hadisi ondan işitmemiştir." Sonrasında Hâkim, Yahya'ya ulaşan bir isnâdla onun şöyle dediğini nakleder: "Bana Enes'ten rivayet edildiğine göre…"

Dokuzuncusu: Ma'rûf bir tarîk bulunur ancak isnâddaki râvilerden biri bu tarîk dışında da bir hadis nakleder. [Söz konusu] rivayeti -her zamanki yoldan giderek- o tarîkten nakleden kimse vehme düşmüş olur. Örneğin "Münzir b. Abdullah el-Hizâmî → Abdülazîz el-Mâcişûn → Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer" tarîkiyle rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (*sav*) namaza başlarken "subhâneke Allâhümme…" derdi.

[Hâkim] şöyle der:[2] Münzir bu hadisi naklederken her zamanki yoldan gitti. Hâlbuki Abdülazîz bu hadisi "Abdullah b. el-Fazl → A'rec → Ubeydullah b. Ebû Râfi' → Hz. Ali" tarîkiyle nakletmektedir.

Onuncusu: Hadis bir tarîkten merfû' diğer bir tarîkten ise mevkûf olarak rivayet edilir. Örneğin "Ebû Ferve Yezîd b. Muhammed → babası → dedesi → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir" isnâdıyla merfû' olarak rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Namazında gülen kimse namazını iade eder, abdestini ise yeniden almaz."

[Hâkim'in] Vekî'e kadar varan bir isnâdla ve "Vekî' → A'meş → Ebû Süfyân" tarîki ile naklettiği hadisteki ifade şu şekildedir: "Câbir'e soruldu ki…"

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 118.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 372.

قال: وعلّته ما أَسند عن محمد بن كثير، حدثنا سفيان، عن حجاج، عن رجل، عن أبي سلمة، فذكره.

الثامن: أن يكون الراوي عن شخص أدركه وسمع منه، لكنه لم يسمع منه أحاديثَ معينة، فإذا رواها عنه بلا واسطة فعلَّتها أنه لم يسمعها منه، كحديث يحيى بن أبي كثير، عن أنس: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا أفطر عند أهل بيتٍ قال: «أفطر عندكم الصائمون» الحديثَ.

قال: فيحيى رأى أنساً، وظهر من غير وجه أنه لم يسمع منه هذا الحديث، ثم أسند عن يحيى قال: حدِّثت عن أنس، فذكره.

التاسع: أن تكون طريقه معروفة، يروي أحدُ رجالها حديثاً من غير تلك الطريق، فيقع مَن رواه مِن تلك الطريق ـ بناءً على الجادة ـ في الوهم، كحديثِ المنذر بن عبد الله الحِزامي، عن عبد العزيز الماجِشون، عن عبد الله بن دينار، عن ابن عمر: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا افتتح الصلاة قال: «سبحانك اللّٰهم»، الحديثَ.

قال: أخذ فيه المنذر طريقَ الجادّة، وإنما هو مِن حديث عبد العزيز،

حدثنا عبد الله بن الفضل، عن الأعرج، عن عُبيد الله بن أبي رافع، عن عليّ.

العاشر: أن يُروى الحديث مرفوعاً من وجه، وموقوفاً من وجه، كحديث أبي فروة يزيدَ بن محمد، حدثنا أبي، عن أبيه، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر مرفوعاً: «من ضحك في صلاته يعيدُ الصلاةَ ولا يعيد الوضوء»

قال: وعلَّته ما أَسند وكيع، عن الأعمش، عن أبي سفيان قال: سئل جابر، فذكره.

[Hâkim, bu 10 illet türünü verdikten sonra] şöyle demiştir:[1] "Burada yer vermediğimiz bazı illet türleri de vardır. Biz bunları pek çok hadise örnek olmak üzere zikrettik."

Hâkim'in yer verdiği bu illet türleri daha önce geçen iki illet türünü de kapsamaktadır. Biz bunları ilim tâlibine alıştırma olması ve önceki illeti türlerini izah sadedinde zikrettik.

---

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 374.

قال الحاكم: وبقيتْ أجناس لم نذكرها، وإنما جعلنا هذه مثالاً لأحاديث كثيرة.

وما ذكره الحاكم من الأجناس يشمله القسمان المذكوران فيما تقدم، وإنما ذكرناه تمريناً للطالب، وإيضاحاً لما تقدم.

19. MUZTARİB

[Hadis ilimlerinin] on dokuzuncu türü olan muztarib bir râviden iki veya daha fazla ya da iki veya daha fazla râviden birbirine yakın farklı tarîklerle [evcüh muhtelife mütekâribe] rivayet edilen hadistir**.** İbnü's-Salâh'ın ifadesi "birbirine eşit";[1] İbn Cemâ'a'nın [ö. 733/1333] ifadesi ise "birbirine denk"[2] yani "tercih imkânı olmayan" şeklindedir.

İki veya daha fazla rivayetin biri örneğin râvisinin hafızası, kendisinden rivayette bulunduğu kimse ile çokça birlikte oluşu veya tercih sebeplerinden başka biri nedeniyle tercih edilebiliyorsa, bu durumda hüküm tercih edilene göredir**;** hadis muztarib olmaz**.** Anlaşıldığı üzere tercih edilen rivayet de bırakılan rivayet de [muztarib] olmaz; çünkü bu ikincisi daha önce geçtiği gibi şâz veya münker olur.

Iztırâb**,** râvilerin zabtının sahih ve hasen için şart koşulan surette olmadığını düşündürdüğü için hadisin zayıf olmasını gerektirir.

Iztırâb, tek bir râviden veya iki râviden ya da bir topluluktan kaynaklanacak şekilde isnâdda, metinde veya her ikisinde yani hem isnâd hem metinde -ki bu son ifade İbnü's-Salâh'a ilaveten zikredilmiştir- bulunabilir.

İsnâdda ıztırâba örnek olarak Ebû Davud ve İbn Mâce'nin "İsmail b. Ümeyye → Ebû Amr b. Muhammed b. Hureys → dedesi Hureys → Ebû Hüreyre" isnâdıyla merfû' olarak naklettikleri şu hadis verilebilir:[3] "Biriniz namaz kılarken ön tarafına bir şey koysun…" Aynı hadis içerisinde "Önüne dikeceği bir değnek bulamazsa bir çizgi çeksin" ifadesi de yer almaktadır.

İsmail'den nakledilen bu hadis hakkında çokça ihtilâf bulunmaktadır. Nitekim hadisi Bişr b. el-Mufaddal ve Ravh b. el-Kâsım ondan bu şekilde nakletmiştir.

Süfyân es-Sevrî, "İsmail b. Ümeyye → Ebû Amr b. Hureys → babası → Ebû Hüreyre";

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 84.

2 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 52.

3 Ebû Davud, Salât 102; İbn Mâce, Salât 36. Müellifin zikredeceği diğer tarîkler için bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 12; Humeydî, *el-Müsned*, II, 436; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 254; İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, I, 312; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 439; İbn Huzeyme, *Sahîh,* II, 13; İbn Hibbân, *el-İhsân,* VI, 125; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 270-1.

النوع التاسع عشر: المضطرب

هو الذي يُروى على أوجه مختلفة من راوٍ واحد مرتين أو أكثر، أو من راويين أو رواة متقاربة. وعبارةُ ابن الصلاح: «متساوية»، وعبارة ابن جماعة: «متقاومة» بالواو والميم، أي: ولا مرجِّح.

فإن رجِّحت إحدى الروايتين أو الروايات بحفظ راويها مثلاً أو كثرة صحبته المرويَّ عنه، أو غيرِ ذلك من وجوه الترجيحات: فالحكم للراجحة، ولا يكونُ الحديث مضطرباً: لا الروايةُ الراجحةُ، كما هو ظاهر، ولا المرجوحةُ، بل هي شاذة أو منكرة، كما تقدم.

والاضطرابُ يوجبُ ضعفَ الحديث، لإشعاره بعدم الضبط من رواته، الذي هو شرط في الصحة والحُسن.

ويقع الاضطراب في الإسناد تارة، وفي المتن أخرى، و يقع فيهما، أي: الإسنادِ والمتنِ معاً، وهذه مزيدة على ابن الصلاح، من راوٍ واحدٍ، أو راويين، أو جماعةٍ.

مثالُه في الإسناد: ما رواه أبو داود، وابن ماجه، من طريق إسماعيل بن أمية، عن أبي عَمرو بن محمد بن حُريث، عن جدِّه حريث، عن أبي هريرة مرفوعاً: «إذا صلى أحدُكم فليجعلْ شيئاً تِلقاء وجهه» الحديثَ، وفيه: «فإنْ لم يجد عصا يَنْصِبها بين يديه فليخُطَّ خطّاً».

اختُلِف فيه على إسماعيل اختلافاً كثيراً، فرواه بشر بن المفضّل، ورَوْح ابن القاسم، عنه هكذا.

ورواه سفيان الثوري، عنه، عن أبي عمرو بن حريث، عن أبيه، عن أبي هريرة.

Humeyd b. el-Esved, "İsmail b. Ümeyye → Ebû Amr b. Muhammed b. Amr b. Hureys → dedesi Hureys b. Süleym → Ebû Hüreyre";

Vüheyb b. Hâlid ve Abdülvâris [b. Saîd], "İsmail b. Ümeyye → Ebû Amr b. Hureys → dedesi Hureys";

İbn Cüreyc, "İsmail b. Ümeyye → Hureys b. Ammâr → Ebû Hüreyre";

Zevvâd b. Ulbe el-Hârisî "İsmail b. Ümeyye → Ebû Amr b. Muhammed → dedesi Hureys b. Süleyman" isnâdıyla rivayet etmişlerdir.

Ebû Zür'a ed-Dımaşkî [son isnâdla ilgili olarak] "Zevvâd b. Ulbe'den başka onu açıklayıp tam adını veren birini bilmiyorum" demiştir.

Aynı hadisi Süfyan b. Uyeyne de İsmail b. Ümeyye'den nakletmiştir. Ancak İbn Uyeyne hadisinde de pek çok ihtilâf vardır. Örneğin İbnü'l-Medînî, "İbn Uyeyne → İsmail → Ebû Muhammed b. Amr b. Hureys → dedesi, Üzre Oğullarından biri olan Hureys" demiştir.

Hadisi Muhammed b. Selâm el-Bîkendî, İbn Uyeyne'den ["İsmail b. Ümeyye → Ebû Amr b. Muhammed b. Hureys → dedesi Hureys → Ebû Hüreyre" şeklindeki] Bişr b. el-Mufaddal ve Ravh rivayeti gibi;

Müsedded [ö. 228/843] "İbn Uyeyne → İsmail → Ebû Amr b. Hureys → babası → Ebû Hüreyre";

Ammâr b. Hâlid el-Vâsıtî ise "İbn Uyeyne → İsmail → Ebû Amr b. Muhammed b. Amr b. Hureys → dedesi Hureys b. Süleym" şeklinde rivayet etmiştir.

İbnü's-Salâh bu hadisi isnâdda muztaribe örnek olarak zikretmiştir.

Irâkî ise *en-Nüket*'te şöyle demiştir:[1] "İbnü's-Salâh'a 'tercih söz konusu olduğunda ıztırâbın ortadan kalkacağı' şeklindeki kendi ifadesiyle itiraz edilmiştir. Zira hadisi Süfyân es-Sevrî de nakletmiştir ve o, konu bağlamında zikredilen kimselerin en hâfızıdır. Bundan dolayı onun rivayetinin, diğerlerine tercih edilmesi gerekir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 526.

ورواه حميد بن الأسود، عنه، عن أبي عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث، عن جدِّه حريث بن سليم، عن أبي هريرة.

ورواه وهيب بن خالد وعبد الوارث، عنه، عن أبي عمرو بن حريث، عن جدِّه حريث.

ورواه ابن جريج، عنه، عن حريث بن عمار، عن أبي هريرة.

ورواه ذَوَّاد بن عُلْبة الحارثي، عنه، عن أبي عمرو بن محمد، عن جده حريث بن سليمان.

قال أبو زرعة الدمشقي: لا أعلم أحداً بَيَّنه ونسبَه غيرَ ذَوّاد.

ورواه سفيان بن عيينة، عنه. واختلف فيه على ابن عيينة، فقال ابن المديني: عن ابن عيينة، عن إسماعيل، عن أبي محمد بن عمرو بن حريث، عن جدِّه حريثٍ: رجلٍ من بني عُذْرَةَ.

ورواه محمد بن سَلاَم البِيْكَنْدِيُّ، عن ابن عيينة، مثلَ رواية بشر بن المفضل، ورَوْح.

ورواه مسدّد، عن ابن عيينة، عن إسماعيل، عن أبي عمرو بن حريث، عن أبيه، عن أبي هريرة.

ورواه عمار بن خالد الواسطي، عن ابن عيينة، عن إسماعيل، عن أبي عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث، عن جده حريث بن سليم.

هكذا مثَّل ابن الصلاح بهذا الحديث لمضطرب الإسناد.

وقال العراقي في **النكت**: اعتُرِض عليه بأنه ذكر أن الترجيح إذا وُجد انتفى الاضطراب، وقد رواه سفيان الثوري، وهو أحفظ ممن ذكرهم، فينبغي أن ترجَّح روايته على غيرها.

Nitekim Hâkim ve daha başka âlimler bu hadisi sahîh kabul etmişlerdir. [Irâkî] sözlerine şöyle devam etmektedir: Bu itiraza şu şekilde cevap verilebilir: Tercih yöntemleri, bu hadis söz konusu olduğunda karışıklık arz etmektedir. Zira Süfyân [diğer râvilerin] en hâfızı olmasına rağmen "Ebû Amr b. Hureys → babası" ifadesinde teferrüd etmiştir. Râvilerin çoğunluğu ise "[Ebû Amr b. Hureys] → dedesi" ifadesiyle hadisi nakletmişlerdir ki, bunlar Basra'nın sika râvileri ve [hadis] imâmları Bişr, Ravh, Vüheyb ve Abdülvâris'tir. Kûfe'nin hâfızlarından olan İbn Uyeyne de bu ifadede onlara muvâfakat etmiştir. Onların ifadesi, sayıca çok olmalarından dolayı tercih edilmelidir. Ayrıca İsmail b. Ümeyye Mekkelidir. İbn Uyeyne de orada ikâmet etmekteydi. Bu iki durum da tercih sebebidir.

Öte yandan İbn Cüreyc de Mekkeli olmasına rağmen râvilerin tamamına muhâlefet etmiştir. Böylece tercih yöntemleri birbirleriyle çelişir bir hal almıştır. Bunlara bir de hadis râvisinin, yani İsmail'in hocasının bilinmeyişi eklenmektedir. Zira ismi ve babasının ismi hakkındaki ihtilâf bir yana, ondan İsmail dışında hiçkimse rivayette bulunmamıştır. Ayrıca bu zat babasından mı, dedesinden mi nakilde bulunuyor, yoksa bizzat kendisi mi Ebû Hüreyre'den hadis rivayet ediyor; net değildir.

Ebû Davud, İbn Uyeyne'nin bu hadisi zayıf kabul ettiğini belirtmiş ve onun şöyle dediğini nakletmiştir:[1] "Bu hadisi destekleyecek herhangi bir şey tespit edemedik. Bu hadis sadece bu tarîkten rivayet edilmektedir." Şâfiî, Beyhakî ve *el-Hulâsa*'sında Nevevî de hadisi zayıf kabul etmiştir [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.][2]

Konuyla ilgili olarak Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demektedir:[3] Bu rivayetlerin en sağlamı Bişr ve Ravh, en kapsamlısı da Humeyd el-Esved rivayetidir. "Ebû Amr b. Muhammed" diyenler "Ebû Muhammed b. Amr" diyenlere tercih edilir. Zira ilkinin râvileri daha fazladır. "Ebû Muhammed" diyerek ıztırâba düşen kimse de bir seferinde çoğunluğa muvâfakat etmiş, böylece ihtilâf ortadan kalkmıştır.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Ebû Amr b. Hureys" diyen kimse ile "Ebû Muhammed b. Amr b. Hureys" veya "Hureys b. Ammâr" diyenlerin rivayetlerini cem etme imkânı yoksa da diğer rivayetlerin arasını bulmak mümkündür.

1 Ebû Davud, Salât 103.

2 Beyhakî, *Ma'rif*, III, 191; a.mlf., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 270; Nevevî, Hulâsa, I, 520.

3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 528; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 773-4; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 206.

وأيضاً: فإن الحاكم وغيره صححوا هذا الحديث: قال: والجواب: أن وجوه الترجيح فيه متعارضة، فسفيان، وإن كان أحفظ، إلا أنه انفرد بقوله: «أبي عمرو بن حريث، عن أبيه»، وأكثرُ الرواة يقولون: عن جده، وهم: بِشْر، وروح، ووهيب، وعبد الوارث، وهم من ثقات البصريين وأئمتهم، ووافقَهم على ذلك من حفاظ الكوفة: ابن عيينة، وقولُهم أرجح للكثرة، ولأن إسماعيل ابن أمية مكّي، وابن عيينة كان مقيماً بها، والأمران مما يرجَّح به.

وخالف الكلَّ ابنُ جريج، وهو مكي، فتعارضتْ حينئذ وجوه الترجيح، وانضم إلى ذلك جهالةُ راوي الحديث، وهو شيخ إسماعيل، فإنه لم يَروِ عنه غيرُه مع الاختلاف في اسمه واسم أبيه، وهل: يرويه عن أبيه، أو جده أو هو نفسُه، عن أبي هريرة؟.

وقد حكى أبو داود تضعيف هذا الحديث عن ابن عيينة، فقال عنه: لم نجدْ شيئاً نشدُّ به هذا الحديث، ولم يجئ إلا من هذا الوجه، وضعفه أيضاً الشافعي، والبيهقي، والنووي، في **الخلاصة**. انتهى.

وقال شيخ الإسلام: أتقنُ هذه الروايات رواية بِشر ورَوح، وأجمعها رواية حميد بن الأسود، ومن قال: أبو عمرو بن محمد: أرجحُ ممن قال: أبو محمد بن عمرو، فإن رواة الأول أكثر، وقد اضطرب من قال: أبو محمد، فمرةً وافق الأكثرين، فتلاشى الخلاف.

قال: والتي لا يمكن الجمع بينها روايةُ من قال: أبو عمرو بن حريث، مع روايةِ من قال: أبو محمد بن عمرو بن حريث، وروايةِ من قال: حريث بن عمَّار، وباقي الروايات يمكن الجمع بينها.

Örneğin "dedesinden" diyenin rivayeti, "babasından" diyeninkini nefyetmez. Zira bu olsa olsa onun babasını [isnâddan] düşürdüğü anlamına gelir ve onun neyi kastettiği başkalarının rivayetiyle anlaşılır. "Ebû Amr b. Muhammed b. Amr b. Hureys'ten" diyenin rivayeti -ki bunun ortasında Amr ifadesi yer almaktadır- bu ismi isnâddan düşüren kimsenin rivayeti ile çelişki arz etmez. Çünkü râviler çoğu zaman kişiyi meşhur dedesine nispet edebilmektedirler. "Süleym" diyen kimsenin ise, kelimenin sonundan harf düşürme uygulamasında [*terhîm*] olduğu gibi, "Süleyman" ifadesini ihtisâr etmiş olması mümkündür.[1]

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "İşin doğrusu burada ıztırâbı olmasaydı zayıf sayılmayacak bir hadis örnek verilmeliydi. Bu hadis ise örnek olmaya uygun değildir. Çünkü âlimler [hadisteki] tek bir kimse hakkında ihtilâf ettiler. Eğer bu kimse sika ise, onun ismi ve nesebi hakkındaki ihtilâflar sorun teşkil etmez. Zira bu gibi durumlara sahih hadiste rastlanabilmektedir ki bundan dolayı İbn Hibbân, o râvi kendi nezdinde sika olduğu için hadise sahîh hükmünü vermiş ve râvi ile babasının ismi konusundaki görüşlerden birini tercih etmiştir. Yok ilgili râvi sika değilse bu durumda [hadisin] zayıflığı ıztırâb dışında bir sebepten kaynaklanmış olur. Iztırâb da hadisin zayıflığını artırır."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bu gibi hadisler, râvileri hakkında tercih edilemeyecek derece ihtilâf edilmesinden dolayı muztarib içerisinde değerlendirilir. Hadis âlimleri böyle hadisler için şu ifadeyi kullanırlar: Iztırâb, hadisin zayıf olmasını gerektirir."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Konu ile ilgili uygun bir örnek Hz. Ebû Bekir hadisidir. Buna göre o "Allah'ın elçisi! Yaşlandığını görüyorum" dediğinde Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: "Beni Hûd (Sûresi) ve kardeşleri ihtiyarlattı."[2]

Hadisle ilgili olarak Dârekutnî şöyle demektedir:[3] "Bu, muztarib bir hadistir. Çünkü o sadece Ebû İshak tarîki ile nakledilmektedir ve Ebû İshak'ın bu hadisi nasıl rivayet ettiği hususunda 10 kadar farklı nakil vardır. Nitekim bazıları hadisi ondan mürsel, bazıları ise mevsûl olarak rivayet etmiştir.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 529.
2 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 56.
3 Dârekutnî, *el-İlel*, I, 194-211.

فرواية من قال «عن جده»: لا تنافي من قال «عن أبيه»، لأن غايته أنه أسقط الأب، فتبين المراد برواية غيره. ورواية من قال «عن أبي عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث»، فأدخل في الأثناء عمراً: لا تنافي من أسقطه، لأنهم يُكثِرون نسبة الشخص إلى جده المشهور. ومن قال «سليم»: يمكن أن يكون اختصره من: سليمان، كالترخيم.

قال: والحقُّ أن التمثيل لا يليق إلا بحديثٍ لولا الاضطرابُ لم يضعَّف، وهذا الحديث لا يصلح مثالاً، فإنهم اختلفوا في ذات واحدة، فإن كان ثقةً: لم يضرَّ هذا الاختلاف في اسمه أو نسبه، وقد وجد مثل ذلك في **الصحيح**، ولهذا صححه ابن حبان لأنه عنده ثقة، ورجح أحدَ الأقوال في اسمه واسم أبيه، وإن لم يكن ثقةً: فالضعف حاصل بغير جهة الاضطراب، نعم يزداد به ضعفاً.

قال: ومثلُ هذا يدخل في المضطرب، لكون رواته اختلفوا فيه، ولا مرجِّح، وهو وارد على قولهم: الاضطراب يوجب الضعف.

قال: والمثالُ الصحيح حديثُ أبي بكر أنه قال: يا رسول الله أراكَ شِبْتَ، قال: «شيبتني هود وأخواتها».

قال الدارقطني: هذا مضطرب، فإنه لم يُروَ إلا من طريق أبي إسحاق، وقد اختُلف عليه فيه على نحو عشرة أوجه، فمنهم من رواه عنه مرسلاً، ومنهم من رواه موصولاً،

Bazıları hadisi Hz. Ebû Bekir'in, bazıları ise Sa'd, Hz. Âişe ve daha başkalarının[1] müsned hadisleri olarak nakletmiştir. Hadisin râvileri birini diğerine tercih edemeyecek şekilde sikadır; [farklı tarîkler] cem' etmek de mümkün değildir."

Derim ki: Mücâhid'in Hakem b. Süfyân vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (*sav*) naklettiği "Abdestten sonra küçük avret mahalline su serpilmesi" hadisi[2] de buna örnek teşkil etmektedir. Zira hadis[in isnâdı] hakkında10 farklı görüşe ortaya çıkmıştır: 1- Mücâhid → Hakem veya İbnü'l-Hakem → babası; 2- Mücâhid → Hakem b. Süfyân → babası; 3- Mücâhid → -kime nisbet edildiği belirtilmeden sadece- Hakem → babası; 4- Mücâhid → Sakîf'ten biri → babası; 5- Mücâhid → Süfyân b. el-Hakem ya da Hakem b. Süfyân;

6- Mücâhid → -şüphe edilmeden- Hakem b. Süfyân; 7- Mücâhid → Sakîf'ten kendisine "Hakem ya da Ebü'l-Hakem" denilen biri; 8- Mücâhid → İbnü'l-Hakem ya da Ebü'l-Hakem b. Süfyân; 9- Mücâhid → Hakem b. Süfyân ya da İbn Ebû Süfyân; 10- Mücâhid → Sakîf'ten biri → Hz. Peygamber (*sav*).

Metindeki ıztırâbın örneği ise -Irâkî'nin de yer verdiği-[3] Fâtıma bint Kays rivayetidir.[4] Buna göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e (*sav*) zekât sorulunca şöyle buyurdu: "Malda zekât dışında da bir hak vardır." Tirmizî bu hadise "Şerîk → Ebû Hamza → Şa'bî → Fâtıma" isnâdıyla yer vermiştir.

İbn Mâce de hadisi bu tarîkten ancak şu lafızla nakletmiştir: "Malda, zekât dışında herhangi bir hak yoktur." [Irâkî] şöyle demiştir:[5] Bu, te'vîli mümkün olmayan bir ıztırâbdır.

---

1 İbn Abbâs rivayeti için bk. Tirmizî, Tefsîr 56; Ebû Bekir rivayeti için bk. Saîd b. Mansûr, Sünen, V, 171; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 374, 518; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 102; Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 102. Enes b. Mâlik rivayeti için bk. Saîd b. Mansûr, Sünen, V, 170; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 247; Ebû Cuhayfe rivayeti için bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 184; Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII, 123; Ukbe b. Âmir rivayeti için bk. Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XVII, 286; Sehl b. Sa'd rivayeti için bk. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI, 148; Muhammed el-Bâkır, Atâ, İkrime ve Katâde'den mürsel nakiller için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 435-6.

2 Ebû Davud, Tahâre 64; Nesâî, Tahâre 102; İbn Mâce, Tahâre 58; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 410, IV, 69, 212, V, 380, 408-9. Ayrıca bk. İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, I, 46. O Ebû Zür'a'nın şöyle dediğini nakleder: "Doğrusu Mücâhid'in Hakem b. Süfyân'dan rivayet ettiğidir. Zira o Hz. Peygamber'in ashâbındandır." Ebû Hâtim ise "Doğrusu 'Mücâhid → Hakem b. Süfyân → babası' olmalıdır. Çünkü Hakem b. Süfyân'nın babası Hz. Peygamber'in ashâbındandır" demektedir.

3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 110-1.

4 Tirmizî, Zekât 37; İbn Mâce, Zekât 3.

5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 111.

ومنهم من جعله من مسند أبي بكر، ومنهم من جعله من مسند سعد، ومنهم من جعله من مسند عائشة، وغير ذلك، ورواته ثقات لا يمكن ترجيح بعضهم على بعض، والجمع متعذر.

قلت: ومثلهُ حديث مجاهدٍ، عن الحكم بن سفيان، عن النبي صلى الله عليه وسلم في نضح الفرج بعد الوضوء، قد اختُلف فيه على عشرة أقوال: ١ ـ فقيل: عن مجاهد، عن الحكم، أو ابن الحكم، عن أبيه. ٢ ـ وقيل: عن مجاهد، عن الحكم بن سفيان، عن أبيه. ٣ ـ وقيل: عن مجاهد، عن الحكم ـ غيرَ منسوب ـ، عن أبيه. ٤ ـ وقيل: عن مجاهد، عن رجل من ثقيف، عن أبيه. ٥ ـ وقيل: عن مجاهد، عن سفيان بن الحكم، أو الحكم بن سفيان.

٦ ـ وقيل: عن مجاهد، عن الحكم بن سفيان، بلا شك. ٧ ـ وقيل: عن مجاهد، عن رجل من ثقيف يقال له: الحكم أو أبو الحكم. ٨ ـ وقيل: عن مجاهد، عن ابن الحكم، أو أبي الحكم بن سفيان. ٩ ـ وقيل: عن مجاهد، عن الحكم بن سفيان، أو ابن أبي سفيان. ٠١ ـ وقيل: عن مجاهد، عن رجل من ثقيف، عن النبي صلى الله عليه وسلم.

ومثال الاضطراب في المتن فيما أورده العراقي: حديث فاطمة بنت قيس قالت: سئل النبي صلى الله عليه وسلم عن الزكاة؟ فقال: «إن في المال لَحقّاً سوى الزكاة»، رواه الترمذي هكذا من رواية شَريك، عن أبي حمزة، عن الشعبي، عن فاطمة.

ورواه ابن ماجه من هذا الوجه بلفظ: «ليس في المال حقٌّ سوى الزكاة». قال: فهذا اضطراب لا يَحتمِل التأويل.

Bu hadisin örnek olmaya uygun olmadığı çünkü Şerîk [b. Abdullah]'ın [ö. 177/793] hocasının zayıf olduğu söylenmiştir.[1] Dolayısıyla hadis, ızdırâbı yönünden değil râvisinin zayıflığı nedeniyle merdûddur. Hadis, Hz. Peygamber'den (*sav*) her iki lafızla da rivayet edildiği düşünülerek te'vîl edilebilir. Bu durumda 'hak vardır' denildiğinde "müstehab"; 'hak yoktur denildiğinde ise "vâcib" kastedilmiştir.

Konuya uygun olan örnek şudur:[2] "Kendisini [mehirsiz] sunan hanım" hadisinin[3] Hz. Peygamber'e (*sav*) ait lafızlarında ise pek çok ihtilâf söz konusudur. Rivayetin birinde "Seni onunla nikâhladım [zevvectükehâ]", birinde "seni onunla nikâhladık [zevvecnâkehâ]", bir başkasında "seni ona sahip kıldık [emkennâkehâ]", bir diğerinde ise "Onu sana temlîk ettim [mellektükehâ]" ifadesi yer almaktadır. Bu lafızların herhangi birini delil olarak kullanmak mümkün değildir. Örneğin bir Hanefî bunu temlikin, nikâh lafızlarından biri olmasına delil olarak kullanırsa bu uygun değildir.

Derim ki: bu hadisi örnek olarak göstermek ilkine göre daha sorunludur. Çünkü hadis sahîh ve sabittir; bu lafızların te'vîli kolaydır. Önceki hadisin aksine, lafızlar her halükarda aynı manayı ifade etmektedir.

Kanaatimce konuya en iyi örnek daha önce geçen "[Fâtiha'nın başındaki] besmele hadisi"dir. Zikredildiği üzere İbn Abdülber[4] onu muztarib olmakla illetli kabul etmiştir ve muztarib, mualleli de içerebilir. Çünkü hadisin illeti, [hadisteki] ıztırâb olabilir.

Uyarı:

Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in geçen sözleri arasında şu ifade yer almıştır:[5] Iztırâb, sahîhlik durumunu da içerebilir. Örneğin ihtilâf, sika olan bir adamın isminde, babasında, nisbesinde veya başka bir hususta olabilir.

---

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 533.

2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 533; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 808.

3 Rivayete göre Sehl b. Sa'd şöyle demiştir: Kadının biri Allah Resûlü'ne gelip "Ey Allah'ın Elçisi, kendimi sana bağışlıyorum" dedi. Oradaki kimselerden biri "onu benimle evlendir" dedi. Hz. Peygamber de "onu ezberinde bulunan bir miktar Kur'ân mukabilinde seninle evlendirdik" buyurdu (bk. Buhârî, Vekâle 9; Nikâh 41). "Onu seninle evlendirdim" ifadesi için bk. Buhârî, Fezâilü'l-Kurân 21; "Onu sana temlîk ettim" ifadesi için bk. Buhârî, Fezâilü'l-Kurân 22; Nikâh 15, 36, 45; Libâs 49; "Onu sana temlîk ettik" ifadesi için bk. Buhârî, Nikâh 33; "Onu sana nikâhladım" ifadesi için bk. Buhârî, Nikâh 51; "Onu temlîk ettim" ifadesi için bk. Müslim, Nikâh 76.

4 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, II, 230; a.mlf., *el-İstizkâr*, IV, 166.

5 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 530; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 774, 776.

قيل: وهذا أيضاً لا يصلُح مثالاً، فإن شيخ شَريك ضعيف، فهو مردود من قِبَل ضعف راويه، لا من قِبَل اضطرابه، وأيضاً: فيمكن تأويله بأنها رَوَتْ كلاًّ من اللفظين عن النبي صلى الله عليه وسلم، وأن المراد بالحقّ المثبَت: المستحبّ، وبالمنفي: الواجب.

والمثال الصحيح: ما وقع في حديث الواهبةِ نفسَها من الاختلاف في اللفظة الواقعة منه صلى الله عليه وسلم، ففي رواية: «زوجتكها»، وفي رواية: «زوجناكها»، وفي رواية: «أمكناكها». وفي رواية: «ملكتُكها»، فهذه ألفاظ لا يمكن الاحتجاج بواحد منها، حتى لو احتج حنفي مثلاً على أن التمليك من ألفاظ النكاح لم يَسُغْ له ذلك.

قلت: وفي التمثيل بهذا نظر أوضح من الأول، فإن الحديث صحيح ثابت، وتأويل هذه الألفاظ سهل، فإنها راجعة إلى معنى واحد، بخلاف الحديث السابق.

وعندي: أن أحسن مثال لذلك حديثُ البسملة السابق، فإن ابن عبد البر أعلَّه بالاضطراب، كما تقدم، والمضطربُ يجامع المعلَّل، لأنه قد تكون علَّته ذلك.

تنبيه:

وقع في كلام شيخ الإسلام السابق أن الاضطراب قد يُجامع الصحةَ، وذلك بأن يقع الاختلاف في اسم رجل واحد، وأبيه ونسبته، ونحو ذلك،

Bu durumda hadise sahîh hükmü verilir ve hadisin muztarib olarak isimlendirilmesini gerektiren ihtilâf [onun sıhhatine] zarar vermez. *Sahîhayn*'da bu türden pek çok hadis vardır. Nitekim Zerkeşî [ö. 794/1392] de *Muhtasar*'ında bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Kalb, şâzlık ve ıztırâb [olguları] sahîh ve hasen hadis türleri içerisinde de bulunabilir."

Fayda:

Şeyhülislâm [İbn Hacer] muztarib konusunda *el-Mukterib* adını verdiği bir eser telif etmiştir.

ويكون ثقةً، فيُحكَم للحديث بالصحة، ولا يضرّ الاختلافُ فيما ذُكر مع تسميته مضطرباً، وفي **الصحيحين** أحاديثُ كثيرة بهذه المثابة، وكذا جزم الزركشي بذلك في **مختصره** فقال: وقد يدخل القلبُ، والشذوذُ والاضطرابُ في قسم الصحيح والحسن.

ه فائدة:

صنف شيخ الإسلام في المضطرب كتاباً سماه: **المقترِب**.

20. MÜDREC

[Hadis ilimlerinin] yirminci türü müdrectir.

O bazı kısımlara ayrılır. Birincisi: Râvinin, Hz. Peygamber'in (*sav*) hadisinin hemen ardından kendisine ya da başkasına ait bir ifade zikrettiği, sonraki râvinin de bunu herhangi bir ayırıma gitmeksizin hadise birleşik olarak rivayet ettiği müdrec. Bu durumda o ifadenin merfû' hadisin devamı olduğu zannedilir.

Bu durum aynı ifadenin bir başka rivayette ayrı olarak nakledilmesiyle veya râvinin ya da buna muttali olan bir [hadis] imâmının belirtilmesiyle ya da Hz. Peygamber'in (*sav*) mezkûr ifadeyi dile getirmesinin imkansız oluşuyla fark edilebilir.

Ebû Davud'un rivayet ettiği bir hadis buna örnek teşkil etmektedir.[1] "Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî → Züheyr → Hasan b. Ebcer → Kâsım b. Muhaymira → Alkame -ki o benim elimi tutarak rivayet etmiştir- → Abdullah b. Mes'ûd -ki o da Alkame'nin elini tutarak rivayet etmiştir-" isnâdıyla naklettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) Abdullah b. Mes'ûd'un elini tutmuş, namazdaki teşehhüdü onlara öğretmiştir. Hadisin içerisinde şu ifade yer almaktadır: "Bunu söylediğinde ya da yerine getirdiğinde namazını edâ etmiş olursun; kalkmayı arzu edersen kalkabilir, oturmayı arzu edersen oturabilirsin."

"Bunu söylediğinde…" ifadesiyle başlayıp [hadisin sonuna kadar devam eden] cümleyi Züheyr b. Muâviye, Ebû Davud'un rivayet ettiği bu merfû' hadise birleşik olarak nakletmiş, râvilerin çoğu da bunu ondan aktarmışlardır.

Hâkim [hadisle ilgili olarak] şöyle demektedir:[2] "Bu, hadise bir eklemedir ve İbn Mes'ûd'un ifadesidir."

Nitekim Beyhakî ve Hatîb [el-Bağdâdî] de bunu belirtmiştir. Musannif [Nevevî] *el-Hulâsa*'da şöyle demiştir: "[Hadis] hâfızları bu ifadenin müdrec olduğunda ittifak etmişlerdir."[3]

1 Ebû Davud, Salât 177-8; Nevevî, *el-Hulâsa*, I, 429.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 199-200.
3 Beyhakî, *es-Sünen*, II, 174; Nevevî, *el-Hulâsa*, I, 429.

النوع العشرون: المُدْرَج

هو أقسام، أحدها: مدرجٌ في حديثِ النبي صلى الله عليه وسلم بأنْ يَذكُر الراوي عقيبه كلاماً لنفسه، أو لغيره، فيرويه مَن بعدَه متصلاً بالحديث من غير فصْل، فيُتَوهمُ أنه من تتمة الحديثِ المرفوعِ.

ويُدَرك ذلك: بوروده منفصلاً في رواية أخرى، أو بالتنصيص على ذلك من الراوي، أو بعضِ الأئمة المطَّلعين، أو باستحالةِ كونه صلى الله عليه وسلم يقول ذلك.

مثال ذلك: ما رواه أبو داود: حدثنا عبد الله بن محمد النُّفيلي، حدثنا زهير، حدثنا الحسن بن أبجَرَ، عن القاسم بن مُخَيْمِرَة قال: أخذ علقمةُ بيدي فحدَّثني أن عبد الله بن مسعود أخذ بيده، وأن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذ بيد عبد الله بن مسعود فعلَّمنا التشهدَ في الصلاة، الحديثَ، وفيه: إذا قلتَ هذا ـ أو: قضيت هذا ـ فقد قضيتَ صلاتك، إنْ شئتَ أن تقوم فقمْ، وإن شئتَ أن تقعد فاقعد.

فقوله: إذا قلتَ ...، إلى آخره: وَصَله زهير بن معاوية بالحديث المرفوع في رواية أبي داود هذه، وفيما رواه عنه أكثر الرواة.

قال الحاكم: وذلك مدرجٌ في الحديث من كلام ابن مسعود.

وكذا قال البيهقي والخطيب، وقال المصنف في **الخلاصة**: اتفق الحفاظ على أنها مدرجة.

Nitekim Şebâbe b. Sevvâr'ın rivayetinde Züheyr bunu ayrı olarak zikredip "Abdullah [b. Mes'ûd] 'bunu söylediğinde…' dedi" ifadesini kullanmıştır. Bu rivayeti nakleden Dârekutnî ise şöyle demiştir: Şebâbe sikadır ve hadisin sonunu ayrı zikrederek ifadenin İbn Mes'ûd'a ait olduğunu belirtmiştir. Bu, ifadeyi hadise birleşik olarak nakledeninkinden daha doğrudur. Onun bu ifadesi doğruya daha yakındır. Zira İbn Sevbân bu hadisi Hasan'dan aynı şekilde naklettiği gibi, teşehhüd rivayetini Alkame veya daha başkaları vasıtasıyla İbn Mes'ûd'dan nakledenler de bunda ittifak etmişlerdir.

Konunun bir diğer örneği Şeyhayn'ın [Buhârî ve Müslim] "İbn Ebû Arûbe ve Cerîr b. Hâzim → Katâde → Nadr b. Enes → Beşîr b. Nehîk → Ebû Hüreyre" isnâdıyla naklettikleri "Kim bir kölede bulunan payını âzât ederse" hadisidir. Hadisin içerisinde istis'â [yani kölenin âzât olmak için geriye kalan meblağı elde etmek üzere çalışması] da geçmektedir.[1]

Dârekutnî, Şeyhayn'ı eleştirerek şöyle demiştir: "Hadisi Şu'be ve Hişâm da [Katâde'den] rivayet etmişlerdir ve onlar Katâde'de râvilerin en güvenilir olanlarıdır. Ancak onlar hadiste istis'âya yer vermemişlerdir. Hemmâm onlara muvâfakat etmiş fakat istis'âyı hadisten ayırmıştır. Dolayısıyla ifadeyi Katâde'ye nispet etmiştir." Dârekutnî, bunun doğru olmaya daha layık olduğunu belirtmiştir.[2]

Konu hakkındaki bir örnek de İbn Mes'ûd'un merfû' olarak naklettiği "Kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete girer. Kim de Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmuş olarak ölürse cehenneme girer" hadisidir. Bir diğer rivayette İbn Mes'ûd "Hz. Peygamber (*sav*) bir ifade kullandı, ben de bir ifade kullandım" diyerek onların ikisini de zikretmiştir. Dolayısıyla iki ifadeden birinin İbn Mes'ûd'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü bir rivayet İbn Mes'ûd'un ifadesinin ikincisi olduğunu görme imkânı vermiş, bir dördüncü rivayet ise, sadece birinci ifadeye Hz. Peygamber'e (*sav*) izâfe ile yer vererek bunu desteklemiştir.[3]

1 Buhârî, Şirket 14; Müslim, Itk 3.

2 Dârekutnî, *et-Tetebbu'*, s. 150-1. İbn Hacer şöyle demiştir: Ebû Mes'ûd 'Hemmâm hadisi bana göre hasendir ve Şeyhayn ona yer vermemişlerdir. Eğer bu hadis onlarda yer alsaydı onu hükme medar kabul ederlerdi' der (bk. *Hedyü's-Sârî*, s. 523).

3 Buhârî, Tefsîr (Bakara) 22; Eymân ve nüzur 19; Müslim, İmân 150.

وقد رواه شَبَابَةُ بنُ سَوَّار، عن زهير، ففصَله فقال: قال عبد الله: فإذا قلتَ ذلك...، إلى آخره. رواه الدارقطني وقال: شبابةُ ثقة، وقد فَصَل آخرَ الحديث وجعله من قول ابن مسعود، وهو أصح من رواية مَن أدرجَ، وقولُه أشبه بالصواب، لأن ابن ثوبانَ رواه عن الحسن كذلك، مع اتفاق كل مَن روى التشهد عن علقمة وعن غيره عن ابن مسعود، على ذلك.

وكذا ما أخرجه الشيخان من طريق ابن أبي عروبة وجرير بن حازم، عن قتادة، عن النضر بن أنس، عن بَشير بن نَهيك، عن أبي هريرة: «من أعتق شِقْصاً»، وذَكَرا فيه الاستسعاء.

قال الدارقطني فيما انتقده على الشيخين: قد رواه شعبة وهشام، وهما أثبتُ الناس في قتادة، فلم يذكرا فيه الاستسعاء، ووافقهما همّام وفَصَل الاستسعاء من الحديث، وجعله من قول قتادة، قال الدارقطني: وذلك أولى بالصواب.

وكذا حديثُ ابنِ مسعود رفعه: «من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة، ومن مات يشرك بالله شيئاً دخل النار»، ففي روايةٍ أخرى: قال النبي صلى الله عليه وسلم كلمةً، وقلت أنا أخرى، فذكرهما، فأفاد ذلك أن إحدى الكلمتين من قول ابن مسعود، ثم وردت رواية ثالثة أفادت أن الكلمة التي هي من قوله هي الثانية، وأكّد ذلك روايةٌ رابعة اقتُصِر فيها على الكلمة الأولى مضافةً إلى النبي صلى الله عليه وسلم.

[Buhârî'nin] *es-Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den merfû' olarak rivayet edilen "Köle için iki sevap vardır. Canımı elinde tutana yemin olsun ki eğer Allah yolunda cihâd, hac ve anne-babaya iyilik olmasaydı, köle olarak vefat etmeyi isterdim" hadisi yer almaktadır.[1] "Canımı elinde tutana" ifadesiyle başlayan cümle Ebû Hüreyre'nin sözüdür. Çünkü Hz. Peygamber'in (*sav*) köle olmayı arzulaması mümkün olmadığı gibi annesi o zaman hayatta olmadığı için ona iyilik yapması da mümkün değildir.

Uyarı:

Bu kısım "metne idrâc [*müdrecü'l-metn*]" diye adlandırılır, mukabili ise isnâdda idrâcdır. Bu iki tür müdrecin her biri kendi içinde üçe ayrılır. Ancak musannif [Nevevî] ilk türde, İbnü's-Salâh'ı izleyerek sadece bir kısmı zikretmekle yetinmiş ve diğer iki kısmı nakletmemiştir, ikinci türde de İbnü's-Salâh'da bulunan bir kısma yer vermemiştir.[2]

Metne idrâc: Bu, -az önce zikredildiği gibi- bazen hadisin sonunda, bazen de başında veya ortasında olur. Hatîb [el-Bağdâdî] ve daha başka hadis âlimleri bunu ifade etmiştir. Genellikle idrâc haberin sonunda olur. Başında olduğu durumlar ise ortasında olduğu durumlardan fazladır. Çünkü râvi bir söz söyleyip ona hadisten delil getirmek ister ve onu ara vermeksizin hadisin ardından zikreder. Bu sebeple ifadenin tamamı hadis zannedilir.

Buna örnek olarak Hatîb [el-Bağdâdî] "Ebû Katan ve Şebâbe -bu ikisinin rivayetlerini ayrı ayrı nakletti- → Şu'be → Muhammed b. Ziyâd → Ebû Hüreyre" hadisini rivayet eder.[3] Bu rivayete göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Abdesti tam olarak alın, ateşte yanacak topuklara yazıklar olsun!" Hadisteki "abdesti tam olarak alın" ifadesi, Buhârî'nin,[4] "Âdem → Şu'be → Muhammed b. Ziyâd" rivayetinde açıklandığı üzere Ebû Hüreyre'nin sözüdür. Buna göre Ebû Hüreyre şöyle der: "Abdesti tam olarak alın. Zira Ebü'l-Kâsım (*sav*) 'Ateşte yanacak topuklara yazıklar olsun!' buyurdu."

Hatîb [el-Bağdâdî] hadisle ilgili olarak "Ebû Katan ve Şebâbe, Şu'be'den rivayetlerinde zikrettiğimiz üzere hata yaptılar. Çoğunluk ise, rivayeti Âdem gibi nakletti" demektedir.

1 Buhârî, Itk 16; Müslim, Eymân 44.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 87-8.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, I, 202.
4 Buhârî, Vudû 29; Müslim, Tahâre 29.

وفي **الصحيح** عن أبي هريرة مرفوعاً: «للعبد المملوكِ أجران»، والذي نفسي بيده لولا الجهادُ في سبيل الله، والحجُّ، وبِرُّ أمي لأحببتُ أن أموت وأنا مملوك، فقوله: والذي نفسي بيده، إلى آخره: من كلام أبي هريرة، لأنه يمتنع منه صلى الله عليه وسلم أن يتمنى الرِّقَّ، ولأن أمه لم تكن إذ ذاك موجودةً حتى يَبَرَّها.

تنبيه:

هذا القسم يسمى مدرج المتن، ومقابِله مدرج الإسناد، وكلٌّ منهما ثلاثة أنواع، اقتَصَر المصنف في الأول على نوع واحد، تبعاً لابن الصلاح، وأهمل نوعين، وأهمل من الثاني نوعاً وهو عند ابن الصلاح.

فأما مدرج المتن: فتارة يكون في آخر الحديث، كما ذكره، وتارةً في أوله، وتارة في وسطه، كما ذكره الخطيب وغيره، والغالبُ وقوع الإدراج آخرَ الخبر، ووقوعُه أولَه أكثرُ من وسطه، لأن الراوي يقول كلاماً يريد أن يستدل عليه بالحديث فيأتيَ به بلا فصل، فيُتَوهم أن الكل حديث.

مثاله: ما رواه الخطيب من رواية أبي قَطَن وشَبَابة ـ فرَّقهما ـ عن شعبة، عن محمد بن زياد، عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أَسبِغوا الوضوء، «ويل للأعقاب من النار»، فقوله «أسبغوا الوضوء»: مدرَج من قول أبي هريرة، كما بُيِّن في رواية البخاري: عن آدم، عن شعبة، عن محمد بن زياد، عن أبي هريرة قال: أسبغوا الوضوء، فإن أبا القاسم صلى الله عليه وسلم قال: «ويلٌ للأعقاب من النار».

قال الخطيب: وَهِم أبو قَطَن، وشَبَابة، في روايتهما له عن شعبة، على ما سُقناه، وقد رواه الجَمّ الغفير عنه كرواية آدم.

Hadisin ortasına yapılan idrâc: Bu idrâcın sebebi, râvinin henüz hadis bitmeden hadisten hüküm çıkarması ve ona metnin içinde yer vermesi ya da bilinmeyen bir kelimenin açıklanması gibi hususlardır.

Bunun ilkine [yani râvinin istinbâtına] örnek olarak[1] Dârekutnî'nin, *Sünen*'inde "Abdülhamîd b. Ca'fer → Hişâm → Urve → Büsre bint Safvân" isnâdıyla rivayet ettiği hadistir. Buna göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Erkeklik organına, testislerine ya da bacak aralarına dokunan abdest alsın."

Dârekutnî şöyle demektedir: "Abdülhamîd, hadisi Hişâm'dan böyle nakletti ve testis ve bacak arasının zikredilmesinde hata etti ve bunu Büsre hadisine eklemede yanıldı. Mahfûz olan onların Urve'nin sözü olduğudur. Eyyûb, Hammâd b. Zeyd ve daha başka sika râvilerin Hişâm'dan rivayetleri böyledir."[2] Sonrasında [Dârekutnî] Eyyûb tarîkinden "Erkeklik organına dokunan abdest alsın" lafzıyla hadisi nakletmekte ve Urve'nin "Testislerine, bacak aralarına ya da erkeklik organına dokunan abdest alsın" dediğini demektedir.

Hatîb [el-Bağdâdî] de bu görüştedir.

Urve abdesti bozan şeyin şehvet yerleri olduğunu hadisten anladığı zaman, erkeklik organına benzer şeyleri de aynı hükme tâbi olduğunu düşündü ve böyle söyledi. Râvilerden biri ise, bu ifadeleri hadisin kendisinden zannederek onları hadisle birlikte zikretti. Başkaları ise işin gerçeğini anlayıp onları rivayetten ayırdılar.[3]

İkinciye [yani bilinmeyen bir kelimenin açıklanmasına] örnek olarak Hz. Âişe'nin vahyin başlangıcına dair şu rivayeti zikredilebilir:[4] "Hz. Peygamber (*sav*) Hirâ mağarasında geceler boyu tahannüsle -ki o ibadettir- meşgul olurdu." Hadisteki "ki o ibadettir" ifadesi Zührî'nin ilavesidir.

Fedâle hadisindeki[5] "ben, cennette bir ev verileceğine kefilim [ze'îm] -ez-ze'îm, el-hamîl-"[6] ifadesi de buna örnektir. Hadiste geçen "ez-ze'îm, el-hamîl" kelimeleri İbn Vehb'in tefsir mahiyetindeki ifadeleridir. Bu konuya pek çok örnek verilebilir.[7]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, I, 373.
2 Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 148; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, I, 376.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 536.
4 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy 1.
5 Nesâî, Cihâd 19.
6 İbn Hibbân şöyle demektedir: Ze'îm'i Medîneliler, hamîl'i Mısırlılar, kefîl'i Iraklılar kullanır. Bu ifade "ze'îm: hamîl" şeklindedir ve İbn Vehb'in habere ilavesidir (bk. *Sahîh,* X, 480).
7 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 541.

ومثال المدرج في الوسط: والسبب فيه: إما استنباط الراوي حكماً من الحديث قبل أن يَتِم، فيدرجُه، أو تفسيرُ بعض الألفاظ الغريبة، ونحو ذلك .

فمن الأول: ما رواه الدارقطني في **السنن** من رواية عبد الحميد بن جعفر، عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن بُسْرة بنت صفوان قالت: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «منْ مسَّ ذكره أو أُنْثَييه أو رُفْغَيه فليتوضأ».

قال الدارقطني: كذا رواه عبد الحميد، عن هشام، ووهِم في ذكرِ الأُنْثيين والرُّفْغ، وإدراجِه لذلك في حديث بُسرة، والمحفوظ أن ذلك قولُ عروة، وكذا رواه الثقات عن هشام، منهم: أيوب، وحماد بن زيد، وغيرهما. ثم رواه من طريق أيوب بلفظ: «من مسّ ذكره فليتوضأ»، قال: وكان عروة يقول: إذا مسَّ رُفْغَيه أو أُنْثَييه أو ذَكَره فليتوضأ.

وكذا قال الخطيب.

فعروةُ لما فهم من لفظ الخبر أن سبب نقض الوضوء مَظِنَّة الشهوة، جَعَل

حكم ما قَرُب من الذَّكَر كذلك، فقال ذلك، فظنَّ بعض الرواة أنه من صُلْب الخبر، فنقله مدرَجاً فيه، وفهم الآخرون حقيقة الحال ففصَلوا.

ومن الثاني: حديثُ عائشة في بدء الوحي: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلم يتحنَّثُ في غار حِراء ـ وهو التعبُّد ـ الليالِيَ ذواتِ العَدَد، فقولهُ: «وهو التعبد»: مدرج من قول الزهري.

وحديثُ فَضَالة: «أنا زعيم ـ والزعيم الحَمِيل ـ ببيتٍ في رَبَض الجنة»، الحديث، فقوله «والزعيم الحَميل»: مدرج من تفسير ابن وهب. وأمثلة ذلك كثيرة.

İbn Dakîkul'îd şöyle der:[1] Hadisin başındaki ve ortasındaki ifadelere, özellikle de nakledilen lafızdan önce gelmişse veya ona atıf vâvı ile bağlanmışsa idrâc hükmü vermek zayıf bir görüştür.

[Müdrec kısımlarının] ikincisi: Râvinin yanında iki farklı isnâdla gelen iki farklı metin olması durumunda onun iki hadisi sadece bir isnâdla rivayet etmesi ya da hadislerden birini kendi isnâdıyla rivayet edip diğer metinden, ilk hadiste olmayan bir ifadeyi ona ilave etmesidir.

Ya da bir isnâdla kendisinden bulunan metnin elde edemediği az bir kısmını başka bir isnâdla elde etmesine rağmen ilk isnâdla metni tamamlayarak nakletmesidir.

Keza râvinin, hadisin sadece bir bölümünü hocasından işitmesi, sonra biri vasıtasıyla hadisi[n tamamını] ondan alması ancak aradaki râviyi düşürerek hadisi [doğrudan hocasından] tam olarak nakletmesi de mümkündür.

İbnü's-Salâh, musannif [Nevevî]'nin zikretmediği bu iki kısma da yer vermiştir.[2] Muhtemelen musannif, bu iki kısmın daha önce zikrettiği tanımın içerisinde olduğu kanaatindedir.

Buna örnek olarak[3] Saîd b. Ebû Meryem'in, "Mâlik → Zührî → Enes b. Mâlik → Allah Resûlü (*sav*)" isnâdıyla naklettiği "Birbirinize kin gütmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, [dünyalık konusunda] birbirinizle rekabet etmeyin …" hadisi verilebilir. Buradaki "birbirinizle rekabet etmeyin" ifadesi müdrectir. İbn Ebû Meryem, bu ifadeyi Mâlik'in "Ebü'z-Zinâd → A'rec → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (*sav*)" isnâdıyla naklettiği bir diğer hadis olan "Sizi zanna karşı uyarıyorum. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır. [İnsanların] günahlarını araştırmayın, birbirinizle [kötü] rekabet etmeyin, birbirinize haset etmeyin" hadisinden idrâc etmiştir. Her iki hadis de Mâlik tarîkiyle Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilmiştir. Ancak ilk hadiste yer almayan "birbirinizle rekabet etmeyin" ifadesi ikinci hadiste bulunmaktadır. İki hadis de Mâlik'in râvileri nezdinde böyledir.[4]

1 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 225.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 85.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, II, 697.
4 Enes hadisi için bk. Mâlik, Hüsnü'l-Huluk 4; Buhârî, Edeb 62; Müslim, Birr ve Sıla 23. Ebû Hüreyre hadisi için bk. Mâlik Hüsnü'l-Huluk 4; Buhârî, Edeb 58; Müslim, Edeb, Birr ve Sıla 28. Ancak Buhârî'deki Ebû Hüreyre rivayeti Mâlik tarîkinden değildir ve onda "Birbirinizle rekabet etmeyin" ifadesi yer almaz.

قال ابن دقيق العيد: والطريق إلى الحكم بالإدراج في الأول أو الأثناء ضعيفٌ، لا سيما إنْ كان مقدَّماً على اللفظ المرويّ، أو معطوفاً عليه بواو العطف.

الثاني: أن يكونَ عنده مَتْنانِ مختلِفان **بإسنادَين** مختلِفَين **فيرويهما بأحدهما**، أو يرويَ أحدَهما بإسناده الخاصّ به، ويزيدَ فيه من المتن الآخر ما ليس في الأول.

أو يكونَ عنده المتنُ بإسنادٍ إلا طرفاً منه، فإنه عنده بإسناد آخر، فيرويه تامّاً بالإسناد الأول.

ومنه: أن يسمع الحديثَ من شيخه إلا طرفاً منه، فيسمعه بواسطة عنه، فيرويه تامّاً بحذف الواسطة.

وابنُ الصلاح ذكر هذين القسمين دون ما ذكره المصنف، وكأن المصنف رأى دخولهما فيما ذكره.

مثال ذلك: حديث رواه سعيد بن أبي مريم، عن مالك، عن الزهري، عن أنس: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لا تَبَاغضوا، ولا تَحَاسدوا، ولا تدابروا، ولا تنافَسوا»، الحديثَ، فقوله «ولا تنافسوا»: مدرج، أدرجه ابن أبي مريم من حديث آخرَ لمالك، عن أبي الزناد، عن الأعرج، عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم: «إياكم والظنَّ، فإن الظن أكذبُ الحديث، ولا تَجَسسوا، ولا تَنَافَسوا، ولا تَحاسَدوا»، وكلا الحديثين متفق عليه من طريق مالك، وليس في الأول: «ولا تنافسوا»، وهي في الثاني، وهكذا الحديثان عند رواة **الموطأ**.

Hatîb [el-Bağdâdî] hadis hakkında şöyle der: "İbn Ebû Meryem, 'Mâlik → Zührî' hadisinde hata etmiştir. Çünkü Mâlik bu ifadeye Ebü'z-Zinâd'dan naklettiği hadisinde yer vermiştir."[1]

Ebû Davud'un "Zâide ve Şerîk → Âsım b. Küleyb → babası → Vâil b. Hucr",[2] Nesâî'nin ise "Süfyân b. Uyeyne → Âsım b. Küleyb → babası → Vâil b. Hucr" tarîkiyle[3] naklettikleri Allah Resûlü'nün (*sav*) namazının niteliği hakkındaki hadiste şu ifadeye yer verilmiştir: "Daha sonra çok soğuk bir günde yine onların yanlarına geldim. İnsanların üzerlerinde kat kat elbiseler olduğunu gördüm. Elleri elbiselerin altında hareket ediyordu."

"Daha sonra onlara gittim…" ifadesinden başlayıp hadisin sonuna kadar devam eden sözler bu isnâda ait değildir, hadise eklenmiştir.[4] Bu ifade "Âsım → Abdülcebbâr b. Vâil → ailesinden biri → Vâil b. Hucr" isnâdıyla nakledilen rivayette yer almaktadır. Nitekim Züheyr b. Muâviye ve Ebû Bedir Şücâ' b. el-Velîd hadisi bu durumu açıklayacak bir şekilde rivayet etmişlerdir. "Ellerin oynatılması" ifadesini ayırıp hadisten farklı değerlendirmiş ve ifadenin yer aldığı isnâdı zikretmişlerdir.[5]

Musa b. Harun el-Hammâl da konu hakkında "Bu iki râvi 'Âsım → babası → Vâil' isnâdıyla ellerin elbise altında kaldırılmasını rivayet eden kimselerden daha güvenilirdirler" demektedir.

[Müdrec kısımlarının] üçüncüsü: Râvinin bir hadisi, hadisin isnâdında ya da metninde ihtilâf eden bir grup râviden alması ancak ihtilâf ettikleri hususları belirtmeksizin herhangi bir ihtilâf yokmuş gibi onlardan nakletmesidir. "Metin" lafzı [İbnü's-Salâh'ın ifadelerine Nevevî tarafından] eklenmiştir.[6] Sanki o bu ifade ile râvinin bir isnâd ile elde ettiği metinde bir bölümün olmayışını kastetmiştir.

Nitekim bunun örneğine daha önce yer verilmişti.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, II, 700.
2 Ebû Davud, Salât 116.
3 Nesâî, Tatbîk 97.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, I, 444-457.
5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 318-9; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII, 36; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, I, 452.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 86.

قال الخطيب: وَهِم فيها ابن أبي مريم على مالك، عن ابن شهاب، وإنما يرويها مالك في حديثه عن أبي الزناد.

وروى أبو داود من رواية زائدة وشريك ـ فرَّقهما ـ والنسائي من رواية سفيان بن عيينة، كلهم عن عاصم بن كُليب، عن أبيه، عن وائل بن حُجْر، في صفة صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم قال فيه: ثم جئتُهم بعد ذلك في زمانٍ فيه برد شديد، فرأيتُ الناس عليهم جُلُّ الثياب تَحَرَّكُ أيديهم تحت الثياب.

فقوله «ثم جئتهم» إلى آخره: ليس هو بهذا الإسناد، وإنما أُدرج عليه، وهو من رواية عاصم، عن عبد الجبار بن وائل، عن بعض أهله، عن وائل، وهكذا رواه مبيَّناً زهير بن معاوية، وأبو بدرٍ شجاع بن الوليد، فميَّزا قصةَ تحريكِ الأيدي وفصَلاها من الحديث، وذكرا إسنادها.

قال موسى بن هارون الحمّال: وهما أثبتُ ممن رَوَى رفع الأيدي تحت الثياب عن عاصم، عن أبيه، عن وائل.

الثالث: أن يسمع حديثاً من جماعة مختلِفين في إسناده أو متنه، فيرويَه عنهم باتفاق ولا يبيّنَ ما اختُلف فيه، ولفظةُ (المتن) مزيدةٌ هنا، كأنه أراد بها ما تقدم: من أن يكون المتن عنده بإسنادٍ إلا طرفاً منه، وقد تقدم مثاله.

İsnâdda ihtilâfa örnek olarak Tirmizî'nin "Bündâr → İbn Mehdî → Süfyân es-Sevrî → Vâsıl, Mansûr ve A'meş → Ebû Vâil → Amr b. Şurahbîl → Abdullah" hadisi verilebilir.[1] Buna göre Abdullah "Allah'ın Resûlü' En büyük günah hangisidir?..." demiştir.

Burada Vâsıl rivayeti, Mansûr ve A'meş rivayetine eklenmiştir. Çünkü aslında Vâsıl isnâdda Amr'ı zikretmemekte, hadisi "Ebû Vâil → Abdullah" isnâdıyla nakletmektedir. Nitekim Şu'be, Mehdî b. Meymûn, Mâlik b. Miğvel ve Saîd b. Mesrûk'un Vâsıl'dan rivayetleri Hatîb'in de belirttiği gibi bu şekildedir.[2]

Yahya b. Saîd el-Kattân, Süfyân'dan rivayetinde bu iki isnâdın durumunu açıklayıp onları birbirinden ayırmıştır. Buhârî, hadisi *Sahîh*'inde "Amr b. Ali → Yahya → Süfyân → Mansûr ve A'meş → Ebû Vâil → Amr → Abdullah" ve Amr'ı zikretmeksizin "[Yahya →] Süfyân → Vâsıl → Ebû Vâil → Abdullah" isnâdıyla rivayet etmiştir.[3]

[Buhârî'nin hadisi aldığı] Amr b. Ali [el-Fellâs] [ö. 249/864] şöyle demiştir: Abdurrahman'a, bize zikrettiği "Süfyân → A'meş, Mansûr ve Vâsıl → Ebû Vâil → Amr" isnâdından bahsettim, "Bırak onu bırak" dedi.

Konuyla ilgili olarak Irâkî şöyle der:[4] Fakat Nesâî hadisi [Vâsıl rivayetine ziyâde/eklemede bulunan][5] herhangi birinden de bahsetmeksizin Amr'ı da ekleyerek "Bündâr → İbn Mehdî → Süfyân → tek başına Vâsıl → Ebû Vâil → Amr" isnâdıyla rivayet etti.[6] Muhtemelen İbn Mehdî hadisi tek bir isnâdla "Süfyân → A'meş, Mansûr ve Vâsıl" şeklinde rivayet ettiğinde hadisi İbn Mehdî'den alan râviler, tarîklerin farklılık arz etmediği düşüncesiyle Süfyân'ın hocalarından sadece birini zikretmekle yetinmişlerdir.

İdrâc türlerinin tamamı hadisçiler ve fakîhlerin icmâı ile haramdır**.** Nitekim İbnü's-Sem'ânî[7] ve daha başkalarının ifadesi "kasıtlı olarak idrâc yapan kimsenin adâleti ortadan kalkar ve onlar ifadeleri tahrif edenlerden olurlar, yalancılara dahil edilirler" şeklindedir.

1 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 26.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasl*, II, 770.
3 Buhârî, Hudûd 20.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 118.
5 *Tedrîb* yazmalarında yer almayan ifade, Lahhâm'ın yönlendirmesiyle (*Tedrîb*, I, 315, dp. 5) anlam bütünlüğünü sağlamak gayesiyle Irâkî'den alınarak metne ilave edilmiştir [çevirenin notu].
6 Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem*, 4.
7 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 537.

ومثال اختلاف السند: حديث الترمذي: عن بُنْدار، عن ابن مهدي، عن سفيان الثوري، عن واصلٍ ومنصورٍ والأعمشِ، عن أبي وائل، عن عَمرو بن شُرَحبيل، عن عبد الله قال: قلت: يا رسول الله، أيُّ الذنب أعظم؟ الحديثَ.

فروايةُ واصل هذه مدرجة على رواية منصور والأعمش، لأن واصلاً لا يذكر فيه عَمراً، بل يجعلُه عن أبي وائل، عن عبد الله، هكذا رواه شعبة، ومهدي بن ميمون، ومالك بن مِغْوَل، وسعيد بن مسروق، عن واصل، كما ذكره الخطيب.

وقد بيّن الإسنادين معاً يحيى بن سعيد القطان في روايته عن سفيان، وفَصَل أحدَهما من الآخر، رواه البخاري في **صحيحه** عن عمرو بن علي، عن يحيى، عن سفيان، عن منصور والأعمش، كلاهما عن أبي وائل، عن عمرو، عن عبد الله. وعن سفيانَ، عن واصل، عن أبي وائل، عن عبد الله، من غير ذكر عمرو.

قال عمرو بن عليّ: فذكرته لعبد الرحمن ـ وكان حدثنا عن سفيان، عن الأعمش ومنصور وواصل، عن أبي وائل، عن عمرو ـ فقال: دَعْه، دَعْه.

قال العراقي: لكنْ رواه النسائي عن بندار، عن ابن مهدي، عن سفيان، عن واصلٍ وحدَه، عن أبي وائل، عن عمرو، فزاد في السند عمراً من غير ذكر أحد، وكأن ابن مهدي لما حدث به عن سفيان، عن منصور والأعمش وواصل، بإسناد واحدٍ، ظنّ الرواةُ عن ابن مهدي اتفاقَ طرقهم، فاقتصر على أحد شيوخ سفيان.

وكلُّه أي: الإدراجُ بأقسامه **حرام** بإجماع أهل الحديث والفقه، وعبارة ابنِ السمعاني وغيرِه: «مَنْ تعمّد الإدراج فهو ساقط العدالة، وممن يحرِّف الكَلِم عن مواضعه، وهو ملحَق بالكذابين».

Kanaatime göre bilinmeyen bir kelimenin tefsiri sadedinde yapılan eklemeler engellenmez. Nitekim Zührî ve daha pek çok imâm bunu yapmıştır.

Hatîb [el-Bağdâdî], müdrec konusunda *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdrec fi'n-Nakl* diye isimlendirdiği ve içerisindeki bazı eksikliklere rağmen şâfi ve kâfi olan bir eser tasnîf etmiştir**.** Şeyhülislâm [İbn Hacer] bunu eseri *Takrîbü'l-Menhec bi-Tertîbi'l-Müdrec* adını verdiği bir kitapta özetlemiş [ama] onun değerini iki katı veya daha fazla artırmıştır.[1]

1 Süyûtî de İbn Hacer'in eserini özetlemiş ve eserine *el-Medrec ilâ Ma'rifeti'l-Müdrec* ismini vermiştir. Süyûtî'nin kitabını ise Abdülazîz el-Gumârî yeniden düzenlemiş, ona bazı notlar eklemiş ve bu çalışmasına *Teshîlü'l-Medrec ile'l-Müdrec* adını vermiştir.

وعندي: أن ما أُدرِج لتفسيرِ غريبٍ لا يُمنع، ولذلك فعله الزهريُّ وغير واحد من الأئمة.

وصنَّف فيه أي: نوعِ المدرج **الخطيبُ كتاباً** سماه **الفَصْل للوصل المدرج في النقل شفى وكفى** على ما فيه من إعواز، وقد لخَّصه شيخ الإسلام وزاد عليه قدرَه مرتين أو أكثرَ في كتاب سمّاه **تقريب المنهج بترتيب المدرج**.

21. MEVZÛ

[Hadis ilimlerinin] yirmi birinci türü mevzû'dur.

O, [sonradan] yapılmış uydurma yalandır ve zayıf türlerinin en kötüsü ve çirkinidir. Herhangi bir konuda ister bu ahkâm, kıssalar, terğîb ve bunların dışında olsun uydurma olduğu bilindiği halde, bu durumu açıklamaksızın yani hemen ardından uydurma olduğu belirtilmeksizin rivayet edilmesi haramdır. Çünkü Müslim hadisinde "Yalan olduğu zannedilen bir hadisi benden nakleden kimse, iki yalancıdan biridir." buyurulmaktadır.[1]

Hadisin uydurma olduğu:

1- Bizzat uyduranın onu uydurduğunu ifade etmesi ile bilinebilir. Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili daha sonra gelecek olan hadiste durum böyledir. Meysere hadisi uydurduğunu itiraf etmiştir.[2]

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Evsat*'ında "Yahya el-Yeşkürî → Ali b. Cerîr → Ömer b. Subh" senediyle naklettiğine göre, Ömer şöyle demiştir: "Ben Hz. Peygamber'in (*sav*) bir hutbesini uydurdum."[3]

İbn Dakîkul'îd hadisi uydurduğunu iddia eden kimsenin ikrârı ile bir hadise uydurma hükmü verilmesini problemli görmüştür. Çünkü bu durumda kendisinin uydurduğunu itiraz eden birisinin sözüne göre hareket etme tavrı söz konusudur. [İbn Dakîkul'îd konuyla ilgili olarak] şöyle der: "Bu durum, onun hadisinin reddedilmesi için yeterlidir; ancak hadise kesin olarak mevzû' hükmü verilemez. Zira o kimse bu ikrârında da yalan söylemiş olabilir."[4]

Ancak buna şöyle cevap verilebilir: Bu ifadesi, İbn Dakîkul'îd'in bunu problemli gördüğü anlamına gelmez, bu sadece artı bir açıklamadır. Şöyle ki: İkrârdan hareketle bir hadise uydurma hükmü vermek, o kimsenin bu ikrârında da yalan söylemesi ihtimâlinden dolayı, işin aslını kesin olarak yansıtan bir durum değildir. Nitekim daha önce geçtiği üzere sahîh ve zayıf ile kastedilen de hadisin zâhiridir, yoksa işin aslı değildir.

1 Müslim, Mukaddime 1; Tirmizî, İlm 9; İbn Mâce, Sünne 5.
2 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 64; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XV, 298.
3 Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsat*, IV, 712; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 343.
4 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 229.

النوع الحادي والعشرون: الموضوع

وهو الكذب المختلَق المصنوع، و هو شرّ الضعيف وأقبحُه.

وتحرُم روايتُه مع العلم به أيْ: بوضعه في أيِّ معنى كان سواءٌ الأحكامُ والقَصص والترغيب وغيرُها إلا مبيَّناً أيْ: مقروناً ببيان وضعه، لحديث مسلم: «مَنْ حدّث عني بحديثٍ يُرَى أنه كذبٌ فهو أحد الكاذبينَ».

ويُعرف الوضع للحديث:

١ ـ بإقرار واضعه أنه وضعه، كحديث فضائل القرآن الآتي، اعترفَ بوضعه ميسرة.

وقال البخاري في «التاريخ الأوسط»: حدثني يحيى اليَشْكُري، عن عليّ ابن جريرقال: سمعت عمر بن صُبْح يقول: أنا وضعتُ خُطبة النبي صلى الله عليه وسلم.

وقد استَشْكَل ابن دقيق العيد الحكمَ بالوضع بإقرارِ مَنِ ادَّعى وضعه، لأن فيه عملاً بقوله بعد اعترافه على نفسه بالوضع. قال: وهذا كافٍ في ردّه، لكنْ ليس بقاطع في كونه موضوعاً، لجواز أن يكذِب في هذا الإقرار بعينه.

قيل: وهذا ليس باستشكال منه، إنما هو توضيحٌ وبيان، وهو أن الحكم بالوضع بالإقرار ليس بأمرٍ قطعي موافق لِمَا في نفس الأمر، لجواز كذِبه في الإقرار، على حدّ ما تقدم أن المراد بالصحيح والضعيف ما هو الظاهر، لا ما في نفس الأمر.

Bulkînî de *Mehâsinü'l-Istılâh*'da buna yakın ifadeler kullanmıştır.[1]

2- [Hadisin uydurma olduğu,] ikrâr anlamına gelecek bir ifade ile de bilinebilir. İbnü's-Salâh'ın ifadesi ise "Uyduranın ikrârı mesabesinde olacak bir ifade" şeklindedir.[2]

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Örneğin [uydurmacı], hocanın birinden bir hadis naklediyor, kendisine doğum tarihi sorulduğunda ise o hocanın ondan önce vefat ettiği bilinen bir tarihi söylüyor. Ayrıca bu hadis de sadece [o uydurmacıda] mecvcut. Böyle birisi hadis uydurduğunu itiraf etmiş olmasa da doğum tarihini itiraf etmiş olması, onun hadisi uydurduğunu kabul etmesi anlamına gelmektedir. Çünkü bu hadis sadece o hocadan, o hocadan da ancak bu kişinin rivayetiyle bilinmektedir."

Zerkeşî de *Muhtasar*'ında bunun örneğini vermektedir.[4]

3, 4- [Ya da bir hadisin uydurma olduğu] râvi veya rivayetteki bir karîne ile bilinebilir. Nitekim lafız ve manalarındaki bozukluğun, uydurma olduklarına şâhitlik ettiği bazı uzun hadisler uydurulmuştur. Rebî' b. Huseym [ö. 65/685?] konu hakkında "Hadisin tıpkı gün ışığı gibi bir ışığı vardır, onu tanırsın. Aynı şekilde tıpkı gece karanlığı gibi bir karanlığı vardır, onu da yadırgarsın" demiştir.[5]

İbnü'l-Cevzî şöyle der: "İlim tâlibinin teni münker hadise karşı ürperir, ekseriyetle gönlü ona karşı bir çekince duyar."[6]

Bulkînî şu durumun da bunu destekleyeceğini belirtmiştir:[7] Bir kimse yıllarca birine hizmet etse ve sonunda onun hoşuna giden ve gitmeyen şeyleri bilse, ancak biri çıkıp da onun sevdiği bildiği bir şey için "o, ondan hoşlanmazdı" diye bir iddiada bulunursa sadece bunu duymak bile bu ifadeyi yalanlaması için yeterlidir.

---

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 282-3.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 89.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 541.
4 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 817.
5 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 176; Ahmed b. Hanbel, ez-Zühd, s. 407; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, II, 564; Hâkim, *Ma'rife*, s. 244; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 431.
6 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 146.
7 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 283.

ونَحَا البُلْقيني في **محاسن الاصطلاح** قريباً من ذلك.

٢ ـ **أو معنى إقراره**، عبارة ابن الصلاح: وما يتنزَّل منزلة إقراره.

قال العراقي: كأنْ يحدِّث بحديثٍ عن شيخ ويُسأل عن مولده فيذكُر تاريخاً يُعلَم وفاة ذلك الشيخ قبله، ولا يُعرف ذلك الحديث إلا عنده، فهذا لم يعترف بوضعه، ولكنْ اعترافُه بوقتِ مولدِه يتنزَّل منزلة إقراره بالوضع، لأن ذلك الحديث لا يُعرف إلا عن ذلك الشيخ، ولا يعرف إلا برواية هذا عنه.

وكذا مثَّل الزركشي في **مختصره**.

٣، ٤ ـ **أو قرينة في الراوي أو المرويِّ، فقد وُضِعت أحاديث** طويلة **يَشهد بوضعها ركاكةُ لفظها ومعانيها** قال الربيع بن خُثَيْم: إن للحديث ضوءاً كضوء النهار تعرفه، وظلمةً كظلمةِ الليل تنكره.

وقال ابن الجوزي: الحديث المنكر يقشعرُّ له جلد الطالب للعلم، ويَنفِر منه قلبه في الغالب.

وقال البُلْقيني: وشاهده: أن إنساناً لو خدم إنساناً سنين، وعَرَف ما يحب وما يكره، فادّعى إنسان أنه كان يكره شيئاً يعلم ذلك أنه يحبُّه، فبمجرد سماعه يبادر إلى تكذيبه.

Konu ile ilgili olarak Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[1] "Burada aslolan manadaki bozukluk/zayıflıktır. Böyle bir şey tespit edildiğinde, lafız bakımından herhangi bir bozukluk olmasa da hadisin uydurma olduğunu gösterir. Çünkü bu dinin tamamı güzellikten ibarettir. Bozukluk ise son tahlilde düşüklük anlamına gelir."

[Zerkeşî] şöyle demiştir:[2] Lafız bozukluğu râvinin mana ile rivayet ederek hadisin lafızlarını fasîh olmayacak şekilde değiştirmiş olması ihtimâlinden dolayı her zaman hadisin uydurma oluşuna delâlet etmez. Ancak râvi [zikrettiği] ifadenin Hz. Peygamber'e (*sav*) ait olduğunu açıkça ifade ediyorsa bu durumda yalancıdır.

[İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] Rivayetin durumunu gösteren karîneler içerisine Hatîb'in Ebû Bekir [Muhammed] b. et-Tayyib [el-Bâkıllânî]'den [ö. 403/1013] naklettiği ifadeler de girer. Uydurmaya işaret eden deliller şunlardır:

1- Yorumlanma imkânı bulunamayacak şekilde akla muhâlif olması.

2- Buna ilaveten duyu ve müşâhedeye aykırılık arz etmesi.

3- Kitâb'ın kesin delâletine, mütevâtir sünnete ya da kesin icmâya aykırı olması. Cem' imkânı olan çelişki durumunda ise durum böyle değildir.

4- Mütevâtir gibi kesin bilgi ifade edecek bir topluluğun, râvilerin yalancılığını tasrih etmesi.[4]

5- Pek çok kişi önünde gerçekleşmesi sebebiyle nakledilme gerekçeleri tam olan önemli bir konudaki bir haberin onlardan sadece biri tarafından nakledilmesi.

6- Küçük bir şeye mukâbil şiddetli tehdit ya da değersiz bir şey için büyük mükâfat verilmesi. Nitekim kıssacıların hadislerinde bunun pek çok örneği vardır. Sonuç olarak bu durum, hadisin [mana bakımından] bozuk olduğunu gösterir.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 577; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 844.
2 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 826.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 578; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 845.
4 İfadenin tercümesinde Bikâî'nin *en-Nüketü'l-Vefiyye*'si (I, 578) ve İbn Hacer'in *en-Nüket*'i (II, 846) dikkate alınmıştır [çevirenin notu].

وقال شيخ الإسلام: المدارُ في الرِّكَّة على رِكة المعنى، فحيثما وُجِدت دلّت على الوضع، وإن لم تنضمَّ إليه رِكّة اللفظ، لأن هذا الدين كلَّه محاسن، والركّة ترجع إلى الرداءة.

قال: أما ركاكة اللفظِ فقط فلا تدلُّ على ذلك، لاحتمال أن يكون رواه بالمعنى فغيَّر ألفاظه بغير فصيح، نعم إنْ صرَّح بأنه من لفظ النبي صلى الله عليه وسلم فكاذب.

قال: ومما يدخلُ في قرينة حال المرويِّ: ما نُقِل عن الخطيب، عن أبي بكر ابن الطيب، أن من جملة دلائل الوضع:

١ ـ أن يكون مخالفاً للعقل بحيثُ لا يَقبل التأويل.

٢ ـ ويَلتحق به: ما يدفعه الحِسّ والمشاهدة.

٣ ـ أو يكونَ منافياً لدلالة الكتاب القطعية، أو السنة المتواترة، أو الإجماع القطعي، أما المعارضة مع إمكان الجمع: فلا.

٤ ـ ومنها: ما يصرح بتكذيبِ رواةِ جمعِ المتواتر.

٥ ـ أو يكونَ خبراً عن أمر جسيم تتوفر الدواعي على نقله بمحضر الجمع، ثم لا ينقله منهم إلا واحد.

٦ ـ ومنها: الإفراط بالوعيد الشديد على الأمر الصغير، أو الوعد العظيم على الفعل الحقير، وهذا كثير في حديث القُصّاص، والأخير راجع إلى الرّكَّة.

7- Derim ki: Râvinin râfizî, hadisin ise Ehl-i beyt'in faziletlerine dair olması da [hadisin uydurma oluşunun] karînelerindendir.

Zerkeşî burada zikredilenlerin çoğuna *Muhtasar*'ında işaret ederek şöyle demiştir:[1]

1- Uyduranın itirafı,

2- Bizzat râvinin durumu -örneğin râvi "Falancayı şöyle derken işittim" der, ancak biz kendisinden rivayette bulunulan kimsenin henüz râvi dünyaya gelmemişken vefat ettiğini biliriz-,

3- Mana ile rivayetin mümkün olmadığı durumlarda hadisin lafızlarındaki bozuklukta olduğu gibi rivayetin durumu

4- Yorumlanma imkânı olmayacak derecede kesin delillere aykırılık arz etmesi,

5- Nakledilmesi için gerekli olan etkenleri barındıran bir içeriğe sahip olması,

6- Dinde asıl kabul edilmesine rağmen mütevâtir olmaması -örneğin râfizîlerin iddiasına göre Ali'nin imâmetine işaret eden bir nassın varlığı-.

7- Peki, kişinin rivayeti uydurduğu beyyine ile sâbit olur mu? Bu hustaki tereddüt, kendisinin sözü ile amel edilemeyeceği kesin olmakla birlikte yalancı kimsenin şâhitliğinin delil ile sâbit olup olmayacağına benzemektedir. [Zerkeşî'nin ifadesi burada bitti.]

İbnü's-Sübkî'nin *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserinde *Mahsûl* ve daha başka eserlerden nakledilen şu ifade yer almaktadır: Bâtıl olduğu düşünülen ve yorumlanma imkânı da bulunmayan her haber yalan kabul edilir ya da [hadisteki] vehmi giderecek olan ifade hadisten düşmüştür.

Rivayetler içerisinde araştırılmasına rağmen râvilerin hafızaları ya da kitaplar kanalıyla ehline ulaşmamış olan haberlerin yalan olduğu kesindir.

Nitekim *el-Mu'temed* sahibi [Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044)] de bu görüştedir.[2]

---

1 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 817-840.

2 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 608-9. Ayrıca bk. Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 291-2; Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, II, 166.

٧ ـ قلت: ومن القرائن: كونُ الراوي رافضيّاً، والحديثُ في فضائل أهل البيت.

وقد أشار إلى غالب ما تقدم الزركشيُّ في **مختصره** فقال:

١ ـ ويعرف بإقرار واضعه.

٢ ـ أو مِن حال الراوي، كقوله: سمعت فلاناً يقول، وعَلِمنا وفاة المرويّ عنه قبل وجوده.

٣ ـ أو مِن حال المرويّ، لركاكة ألفاظه حيثُ تمتنع الرواية بالمعنى.

٤ ـ ومخالفتُه القاطعَ ولم يَقبل التأويل.

٥ ـ أو لتضمُّنه لِمَا تتوفر الدواعي على نقله.

٦ ـ أو لكونه أصلاً في الدين ولم يتواتر، كالنصّ الذي تزعم الرافضة أنه دلّ على إمامة عليّ.

٧ ـ وهل يثبتُ بالبينة على أنه وضعه؟ يشبه أن يكون فيه التردد في أن شهادة الزور هل تثبت بالبينة مع القطع بأنه لا يُعمل به. انتهى.

وفي **جمع الجوامع** لابن السبكي ـ أخذاً من **المحصول** وغيره ـ: كلُّ خبر أوهمَ باطلاً، ولم يقبل التأويل: فمكذوب، أو نَقَص منه ما يُزيل الوهم.

ومن المقطوع بكذبه: ما نُقِّب عنه من الأخبار ولم يُوجد عند أهله في صدور الرواة وبطون الكتب.

وكذا قال صاحب **المعتمد**.

İzzeddîn İbn Cemâʿa [ö. 1366/767] şöyle demiştir: Buradaki kesinlik iddiası tartışmalıdır. Söylenebilecek en son şey zann-ı gâlib'e göre böyle olduğudur. Bundan dolayı Karâfî, tek bir eser ve tek bir râvi kalmayıncayca kadar araştırmanın genişletilmesinin ve hadisin yeryüzünün tamamındaki durumunun ortaya konulmasının şart koşulması gerektiğini ancak bunun zor ve yapılamayacak bir iş olduğunu belirtmiştir. Nitekim Ebû Hâzim, [Harun] er-Reşîd'in[1] Zührî'nin de hazır bulunduğu bir meclisinde bir hadis nakledince Zührî "Bu hadisi bilmiyorum" der. Ebû Hâzim "Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerinin [tamamını] ezberledin mi?" diye sorunca Zührî "Hayır" cevabını verir. "Peki, yarısını?" dediğinde ise "Umarım" diye cevaplar. Bunun üzerine Ebû Hâzim "O halde bu hadisi [ezberlemediğin] diğer yarıdan farz et" der.[2] [Karâfî'nin ifadesi burada bitti.]

İbnü'l-Cevzî konuyla ilgili olarak[3] "'Hadisin akla aykırı, nakle muhâlif, asıllara[4] muârız olduğunu gördüğünde bil ki o uydurmadır' diyen kimsenin görüşü ne güzeldir" der. Yine o şöyle demiştir: "Asıllara muârız olma", hadislerin derlendiği eserlerde ve meşhur kitaplarda yer almama anlamına gelmektedir.

Râvideki bir karînenin, hadisin uydurma olduğunu gösterdiğine dair bir örneği Hâkim, isnâdıyla Yusuf b. Ömer'den nakletmektedir.[5] Buna göre o şöyle demiştir: Saʿd b. Tarîf'in yanındaydım. Oğlu ağlayarak küttâbdan [çocukların okuma-yazma öğrendiği küçük mekân/medrese] geldi. Babası "Ne oldu?" diye sorunca "Hoca beni dövdü" cevabını verdi. Bunun üzerine o "O hocayı bugün rezil edeceğim" diyerek "İkrime → İbn Abbâs" tarîkiyle şöyle bir merfûʿ hadis nakletti: "Evlatlarınızın hocaları en şerlileriniz, yetime en az merhamet edenler ve biçarelere karşı en kaba davrananlardır."

Me'mûn b. Ahmed el-Herevî'ye "Şâfiî ve onun Horasan'daki takipçilerini görmüyor musun!" denildiğinde şöyle demiştir: Bize "Ahmed b. Abdullah → Abdullah b. Maʿdân el-Ezdî → Enes" senediyle şu merfûʿ hadis rivayet edilmiştir:

1 Eserin çoğu yazma nüshasında (M. Avvâme iki nüshada "Süleyman b. Abdülmelik" isminin yer aldığını söyler, *Tedrîb*, III, 438, dp. 5) ve diğer neşirlerinde buradaki halifenin adı böyle kaydedilmişse de, bu açık bir hatadır. Çünkü Zührî, Harun er-Reşîd'in doğumundan 25 sene önce vefat etmiştir. M. Avvâme bu konuyla ilgili uzun notunda (*Tedrîb*, III, 438-441, dp. 1) Zührî'nin bir devlet başkanıyla diyaloğunun varlığı sabit olsa da bu ismin Reşîd olamayacağını söyler [çevirenin notu].

2 Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, s. 356.

3 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 141, 151. Süyûtî alıntıyı eserin iki farklı yerinden ve tasarruflarla yapmıştır.

4 Buradaki "usûl" ifadesi, İbnü'l-Cevzî zaten nakli söz konusu ettiği için "temel kaynaklar" olarak tercüme edilmemiştir. Muhtemelen kastedilen "temel kaideler"dir [çevirenin notu].

5 Hâkim, *el-Medhal ilâ Maʿrifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 139-140; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 66.

قال العزُّ ابن جماعة: وهذا قد يُنازَع في إفضائه إلى القطع، وإنما غايته غلبة الظنّ، ولهذا قال القَرافي: يشترطُ استيعاب الاستقراء بحيثُ لا يبقى ديوانٌ ولا راوٍ إلا وكُشِف أمره في جميع أقطار الأرض، وهو عسِر أو متعذِّر، وقد ذكر أبو حازم في مجلس الرشيدِ حديثاً بحضرة الزهري، فقال الزهري: لا أعرف هذا الحديث، فقال: أَحفظتَ حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: لا، قال: فنصفَه؟ قال: أرجو، قال: اجعلْ هذا في النصف الآخر. انتهى.

وقال ابن الجوزي: ما أحسنَ قول القائل: إذا رأيتَ الحديث يُبايِن المعقول، أو يخالف المنقول، أو يناقض الأصول: فاعلمْ أنه موضوع، قال: ومعنى مناقضته للأصول: أن يكون خارجاً عن دواوين الإسلام من المسانيد والكتب المشهورة.

ومن أمثلة ما دلّ على وضعه قرينةٌ في الراوي: ما أسنده الحاكم عن سيف ابن عمر التميمي قال: كنتُ عند سعد بن طَرِيف، فجاء ابنُه من الكُتّاب يبكي، فقال: مالكَ؟ قال: ضربني المعلِّم، قال: لأُخْزِينَّهم اليومَ، حدثني عكرمة، عن ابن عباس مرفوعاً:«معلِّمو صبيانِكم شرارُكم، أقلُّهم رحمةً لليتيم، وأغلظُهم على المسكين».

وقيل لمأمون بن أحمد الهَرَوي: ألا تَرى إلى الشافعي ومن تَبعه بخراسان؟! فقال: حدثنا أحمد بن عبد الله، حدثنا عبد الله بن مَعْدان الأزدي، عن أنس مرفوعاً:

"Ümmetim içinde Muhammed b. İdrîs denilen bir adam ortaya çıkacaktır. O, ümmetime iblîsten daha zararlıdır. Keza ümmetim içinde Ebû Hanîfe denilen bir adam ortaya çıkacaktır. O, ümmetimin kandilidir."[1]

Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî'ye "Bir topluluk rükûda ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırıyorlar" denildiğinde o şöyle der: Bize "Müseyyeb b. Vâdıh → İbnü'l-Mübârek → Yunus b. Yezîd → Zührî → Enes" senediyle şu merfû' hadis rivayet edilmiştir: "Rükûda ellerini kaldıranın namazı yoktur."[2]

[Uydurma hadisin] akla muhâlif oluşuna dair ise İbnü'l-Cevzî'nin "Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem → babası → dedesi" senediyle naklettiği şu merfû' rivayet zikredilebilir: "Nûh'un gemisi Kabe'yi yedi kez tavaf etti ve Makâm-ı İbrahim yanında iki rekat namaz kıldı."[3]

[Yine İbnü'l-Cevzî], "Muhammed b. Şücâ' es-Selcî → Habbân b. Hilâl → Hammâd b. Seleme → Ebü'l-Mühezzim [Yezîd b. Süfyân el-Basrî] → Ebû Hüreyre" isnâdıyla şu merfû' rivayete yer vermiştir:[4] "Allah atı yaratıp koşturdu. At terledi. Sonra kendini onun terinden yarattı." Müslüman [ve aklı olan] biri bu rivayeti uydurmaz. Hadisi uydurmakla ithâm edilen Muhammed b. Şücâ' [ö. 266/879] dinden sapmıştır.[5] İsnâddaki Ebü'l-Mühezzim hakkında ise Şu'be şöyle demiştir: "Onu gördüm. Kendisine bir dirhem verilecek olsa 50 hadis uydururdu."

el-Mevzûât'ı iki cilt halinde derleyen kişi -ki Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'yi kastediyorum- uydurma olduğuna dair herhangi bir delil bulunmayan zayıf ve hasen, hatta sahîh pek çok hadise eserinde yer vermiştir.

Bundan daha garibi onun eserinde *Sahîh-i Müslim*'den bir hadisin de yer almasıdır ki, bunu ileride açıklayacağım.

Zehebî [ö. 748/1348] konu ile ilgili olarak "İbnü'l-Cevzî *el-Mevzûât*'ta kuvvetli, hasen hadislere yer vermiştir" demektedir.[6]

1 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 140; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, III, 45.
2 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 140; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 43.
3 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 142.
4 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 149.
5 Muhammed b. Şücâ' es-Selcî hakkındaki yalancılık ithamının yersizliği ve isabetsizliği M. Avvâme tarafından etraflıca tespit edilir (*Tedrîb*, III, 444-449) [çevirenin notu].
6 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1111.

«يكون في أمتي رجلٌ يقال له محمد بن إدريس، أضرُّ على أمتي من إبليس، ويكون في أمتي رجل يقال له أبو حنيفة، هو سراج أمتي».

وقيل لمحمد بن عُكَّاشة الكِرماني: إن قوماً يرفعون أيديَهم في الركوع وفي الرفع منه! فقال: حدثنا المسيَّب بن واضح، حدثنا ابن المبارك، عن يونسَ بن يزيد، عن الزهري، عن أنس مرفوعاً: «من رفع يديه في الركوع فلا صلاة له».

ومن المخالف للعقل: ما رواه ابن الجوزي من طريق عبد الرحمن بن زيد بن أسلم، عن أبيه، عن جدِّه مرفوعاً: «إن سفينة نوح طافتْ بالبيت سبعاً، وصلَّت عند المَقام ركعتين».

وأسند من طريق محمد بن شجاع الثلجي، عن حَبان بن هلال، عن حماد ابن سلمة، عن أبي المهزِم، عن أبي هريرة مرفوعاً: «إن الله خلق الفَرَس فأجراها فعرِقَتْ، فخلق نفسه منها!!»

هذا لا يضعه مسلم، والمتهم به محمد بن شجاع، كان زائغاً في دينه، وفيه أبو المهزِّم، قال شعبة: رأيته ولو أُعطي درهماً لوضعَ خمسين حديثاً.

وقد أكثر جامع «الموضوعات» في نحو مجلدين، أعني أبا الفرج ابن الجوزي فذكر في كتابه **كثيراً مما لا دليل على وضعه بل هو ضعيف** بل وفيه الحسن، بل والصحيح.

وأغربُ من ذلك: أن فيها حديثاً من **صحيح** مسلم كما سأبينه.

قال الذهبي: ربما ذكر ابن الجوزي في **الموضوعات** أحاديث حساناً قوية.

Yine [Zehebî] şöyle der: [İbn Kudâme'nin torunu olan]Seyf[üddin] Ahmed İbnü'l-Mecd'in [ö. 643/1245] elyazısından şu ifadesini naklediyorum: İbnü'l-Cevzî *el-Mevzûât*'ı tasnif etti, nakil ve akla muhâlif çirkin hadislere yer vermede isabet kaydetti. İsabet gösteremediği yerlerden biri ise râvilerinden biri hakkında bazı âlimlerin "Falanca zayıftır", "Kuvvetli değildir", "Zeyıftır [leyyin]" gibi ifadeleri sebebiyle bazı hadislere uydurma demesidir. Hâlbuki bunların bâtıl olduğuna kalp tanıklık etmediği gibi bunlarda Kitâb'a, sünnete ve icmâya muhalif, zıt herhangi bir şey de yoktur. İlgili şahsın hadisin râvisi hakkındaki ifadesi dışında uydurma olduğuna dair bir delil de bulunmamaktadır. Bu bir tür haddi aşma ve çılgınlıktır. [Zehebî'nin ifadesi burada bitti.][1]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] İbnü'l-Cevzî'nin eserindeki rivayetlerin çoğu mevzûdur. İşin aslı onun eleştirildiği hadisler eleştirilmediklerine nispetle çok azdır. [İbn Hacer] şöyle demiştir: Hâkim'in *el-Müstedrek*'indeki sahîh olmayan bir hadisin sahîh zannedilebilmesinin aksine [*el-Mevzûât*'ta] uydurma olmayan bir hadisin uydurma zannedilebilmesi gibi bir zarar söz konusudur.

[Yine İbn Hacer] şöyle demiştir: Her iki kitabın tenkidi hususuna eğilmek gerektiği anlaşılmaktadır. Zira sadece onların tesâhül sahibi olduklarını söylemek, bu ilmi bilen kimselerin dışındakilerin onlardan istifadesini ortadan kaldırmıştır. Çünkü herhangi bir hadiste mütesâhil davranılmış olması her zaman mümkündür.

Derim ki: Ben bu kitabı ihtisâr ettim, ihtiyaç duyulan durumlar hariç isnâdları hazfettim. Metinleri ve İbnü'l-Cevzî'nin yorumlarını verdim. Onların çoğunu eleştiriye tâbi tuttum. O hadisler hakkında hadis hâfızlarının, özellikle de Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in eserleri ve imlâ meclisi notlarındaki görüşlerini araştırdım. Sonra eleştirilen hadisleri [ayrı] bir kitapta topladım.[3]

Konu hakkında Şeyhülislâm [İbn Hacer] *el-Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zeb ani'l-Müsned* adlı bir eser kaleme aldı. Bu eserinde o, *el-Mevzûât*'ta yer verilen 24 *el-Müsned* hadisini ele aldı ve onları hadis hadis değerlendirdi.

1 İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîa*, I, 10.
2 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 548-9; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 848-50.
3 İlk eser *el-Le'âli'l-Masnû'a* ikincisi ise *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât* adıyla da bilinen *en-Nüketü'l-Bedî'iyyât*'tır. Süyûtî *Le'âlî* üzerine bir de zeyl kaleme almıştır.

قال: ونقلتُ من خط السيف أحمد ابن المجد قال: صنف ابن الجوزي كتاب «الموضوعات» فأصاب في ذكره أحاديثَ شنيعة مخالفة للنقل والعقل، ومما لم يُصب فيه: إطلاقُه الوضعَ على أحاديثَ بكلامِ بعضِ الناس في أحدِ رواتها، كقوله: فلان ضعيف، أو ليس بالقوي، أو ليّن، وليس ذلك الحديثُ مما يَشهد القلب ببطلانه، ولا فيه مخالفة ولا معارضة لكتاب ولا سنة ولا إجماع، ولا حجة بأنه موضوع سوى كلام ذلك الرجل في راويه، وهذا عدوانٌ ومجازفة. انتهى.

وقال شيخ الإسلام: غالبُ ما في كتاب ابن الجوزي موضوع، والذي يُنتقد عليه بالنسبة إلى ما لا ينتقد قليل جدّاً، قال: وفيه من الضرر: أن يُظن ما ليس بموضوع موضوعاً، عكس الضرر بـ«مستدرك» الحاكم، فإنه يظن ما ليس بصحيح صحيحاً.

قال: ويتعيَّن الاعتناء بانتقاد الكتابين، فإن الكلام في تساهلهما أعدم الانتفاعَ بهما إلا لعالم بالفنّ، لأنه ما من حديث إلا ويمكن أن يكون قد وقع فيه التساهل.

قلت: قد اختصرتُ هذا الكتاب فعلَّقتُ أسانيده وذكرت منها موضع الحاجة، وأتيتُ بالمتونِ وكلامِ ابن الجوزي عليها، وتعقبتُ كثيراً منها، وتتبعت كلام الحفاظ في تلك الأحاديث، خصوصاً شيخَ الإسلام في تصانيفه وأماليه،

ثم أفردتُ الأحاديث المتعقَّبة في تأليف.

وذلك أن شيخ الإسلام ألَّف **القول المسدَّد في الذبّ عن المسند**، أورد فيه أربعة وعشرين حديثاً في **المسند** وهي في **الموضوعات**، وانتقدها حديثاً حديثاً،

"Ebû Âmir el-Akadî → Eflah b. Saîd → Abdullah b. Râfi' → Ebû Hüreyre" isnâdıyla nakledilen *Sahîh-i Müslim*'deki hadis de bunlardandır. Bu hadise göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Eğer ömrün olursa Allah'ın öfkesi içinde sabahlayan, laneti içinde akşamlayan, ellerinde sığır kuyrukları gibi kamçılar olan bir topluluğu görmen yakındır."[1]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bu hadisle ilgili olarak şöyle der:[2] "*Sahîhayn*'dan herhangi birinde yer aldığı halde İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ta uydurma hükmünü verdiği bundan başka bir hadise muttali olamadım. Bu gerçekten ciddi bir gaflet eseridir." İbn Hacer bu değerlendirmesinin ardından hadis ve onun şâhidleri hakkında ifadeler serdeder.

Ben de *el-Mevzûât* üzerine *el-Müsned*'de yer alıp bu eserde de zikredilen diğer hadislerin -ki onların sayısı 14'tür- ve değerlendirmelerini içeren bir zeyl kaleme aldım. Daha sonra bu iki kitaba *el-Kavlü'l-Hasen fi'z-Zebbi ani's-Sünen* diye isimlendirdiğim bir zeyl daha yazdım. Orada mevzû olmayan 120 kadar hadise yer verdim.

Örneğin orada Ebû Davud'un *Sünen*'inde yer alan ve içlerinde tesbîh namazının[3] da olduğu dört;

Tirmizî'nin *Câmi*'inde yer alan 23;

Nesâî'nin *Sünen*'inde yer alan bir ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan 16 hadis vardır.

Ayrıca Buhârî'nin *Sahîh*'inin Hammâd b. Şâkir [en-Nesefî] rivayetinde yer alan İbn Ömer hadisine yer verdim. Hadis şöyledir: "Ömer! Yaşlanıp da bir yıllık rızıklarını biriktiren bir topluluğun içerisinde kaldığında halin nice olur?"[4] Deylemî bu hadise *Müsnedü'l-Firdevs*'te yer verip onu Buhârî'ye izafe etmiş, İbn Ömer'e kadar olan isnâdı da zikretmiştir. Irâkî'nin kendi elyazısı ile gördüğüm kadarıyla bu [*Sahîh*'in] meşhur rivayetinde yoktur. Mizzî'nin belirttiğine göre bu hadis Hammâd b. Şâkir rivayetinde vardır. Buna göre söz konusu hadis [*el-Mevzûât*'ta yer verilen] *Sahîhayn* hadislerinin ikincisidir.[5]

1 Müslim, Cenne ve naîmihâ 54.
2 İbn Hacer, *el-Kavlü'l-Müsedded*, s. 37.
3 Ebû Davud, Tatavvu 14; İbn Mâce, İkâmetü's-salât 190.
4 Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, s. 259. Rivayeti Ebü'ş-Şeyh de *es-Sevâb* adlı eserinde zikretmiştir (bk. *et-Tergîb ve't-Terhîb*, IV, 88).
5 Buhârî'deki hadisin *el-Mevzûât*'taki hadis olmadığına dair etraflı bilgi için bk. *Tedrîb* (M. Avvâme), III, 455-9, dp. 1) [çevirenin notu].

ومنها حديث في **صحيح** مسلم، وهو ما رواه من طريق أبي عامر العَقَدي، عن أفلحَ بن سعيد، عن عبد الله بن رافع، عن أبي هريرةَ: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إنْ طالتْ بك مدةٌ أَوشكَ أن تَرَى قوماً يَغْدُون في سَخَط الله، ويَرُوحون في لعنته، في أيديهم مثلُ أذناب البقر».

قال شيخ الإسلام: لم أقفْ في كتاب **الموضوعات** على شيء حَكم عليه بالوضع وهو في أحد **الصحيحين** غيرِ هذا الحديث، وإنها لغفلةٌ شديدة، ثم تكلَّم عليه وعلى شواهده.

وذيَّلْت على هذا الكتاب بذيل في الأحاديث التي بقيت في **الموضوعات** من **المسند**، وهي أربعةَ عشر حديثاً مع الكلام عليها، ثم أَلَّفتُ ذيلاً لهذين الكتابين سميته: **القول الحسن في الذبِّ عن السنن**، أوردتُ فيه مئةً وبضعةً وعشرين حديثاً ليست بموضوعة.

منها: ما هو في **سنن** أبي داود وهو أربعةُ أحاديثَ، منها حديث صلاة التسبيح.

ومنها: ما هو في **جامع** الترمذي، وهو ثلاثة وعشرون حديثاً.

ومنها: ما هو في **سنن** النسائي، وهو حديث واحد.

ومنها: ما هو في ابن ماجه، وهو ستة عشر حديثاً.

ومنها: ما هو في **صحيح** البخاري رواية حماد بن شاكر، وهو حديثُ ابنِ عمر: «كيف بك يابنَ عمر إذا عُمِّرت بين قومٍ يُخبئون رِزق سنتهم»، هذا الحديث أورده الديلمي في **مسند الفردوس** وعزاه للبخاري، وذكر سنده إلى ابن عمر، ورأيت بخط العراقي أنه ليس في الرواية المشهورة، وأن المِزي ذكر أنه في رواية حماد بن شاكر. فهذا حديث ثانٍ في أحد **الصحيحين**.

O eserimde Buhârî'nin *Sahîh*'i dışındaki *Halku Ef'âli'l-İbâd* gibi eserlerinde ve ta'lîklerinde zikrettiği hadislere, kendisi hakkında "sahîh" ismi kullanılan *Müsnedü'd-Dârimî*, *el-Müstedrek* ve *Sahîhu İbn Hibbân* gibi eserlere, Beyhakî'nin eserleri -ki o, eserlerinde uydurma olduğunu bildiği rivayetlere yer vermemeyi prensip olarak benimsemiştir- gibi kendisine itibar edilen çalışmalara ve son olarak da bu kitapların herhangi birinde yer almayan rivayetlere yer verdim.

O eserimde her bir hadis hakkında tek tek değerlendirmeler yaptım. Sonuçta hacimli bir eser ortaya çıktı. Eserin sonuna şu şiiri ekledim:

Hâfız ve örnek Ebü'l-Ferec el-Murtazâ'nın *Kitâbü'l-Ebâtîl*'i
Münekkit bir nazara sahip olan bilir ki, kendi şartını taşımayan rivayetlere de yer verir
Zira onda Müslim'in rivayet ettiği bir
Ahmed'den nakledilen 30'dan fazla
Hammâd el-müsnid rivayetine göre Buhârî'nin bir,
[Ebû Davud] Süleyman'a ait dört
Tirmizî'ye ait 20 küsür,
Nesâî'ye ait bir, İbn Mâce'ye ait 16 sayacak olursan
Buharî'nin *Sahîh* dışındaki eserinde
Allame Dârimi'nin *el-Müsned*'inde
İbn Hibban ve onun usta talebesi İmam Hakim'de
Onların muallak isnâdları 40'tır
Bu tür rivayetleri alabilir, istifade edebilir ve gözden geçirebilirsin.
Böylece toplamları senin için ayan beyan açığa çıktı
Doğru yolu bulman için sana bunu açıkladım
Pek ala geriye, ilavede bulunacaklar için bazı işler var
Çünkü ilmin tek bir kişide toplanması mümkün değil!

Hadis uydurmacıları, kendilerini hadis uydurmaya iten sebepler bakımından farklı kısımlara ayrılır. Onların en zararlıları zühd sahibi olmakla nitelenen kimselerdir. Onlar fâsit iddilarına göre sevap niyetiyle yani Allah nezdinde sevap umarak hadis uydururlar. Zühd ve doğruluk gibi hallere sahip oldukları düşüncesiyle kendilerine güven duyulduğu ve itimat edildiği için de hadisleri kabul edilir.

ومنها: ما هو في تآليف البخاري غير **الصحيح**، كـ:**خلق أفعال العباد**، أو تعاليقه في **الصحيح**، أو في مؤلَّف أُطلِق عليه اسم الصحيح كـ**مسند** الدارمي و**المستدرك**، و**صحيح** ابن حبان، أو في مؤلَّف معتبَر كتصانيف البيهقي، فقد التزم أن لا يُخرج فيها حديثاً يعلمه موضوعاً، ومنها ما ليس في أحد هذه الكتب.

وقد حرَّرت الكلام على ذلك حديثاً حديثاً، فجاء كتاباً حافلاً، وقلت في آخره نظماً :

كتاب الأباطيل للمُرتضى　　أبي الفرج الحافظِ المُقتدِي
تضمَّن ما ليس من شرطه　　لذي البصر الناقد المُهتدِي
ففيه حديثٌ روى مسلم　　وفوقَ الثلاثين عن أحمدِ
وفردٌ رواه البخاريُّ في　　روايةِ حمادٍ المسنِد
وعند سليمانَ قلْ أربعٌ　　وبضعٌ وعشرون في الترمذي
وللنَّسَئِيْ واحدٌ وابنِ ما　　جةَ ستَّ عشْرةَ إنْ تَعدُدِ
وعند البخاريِّ لا في **الصحيح**　　وَللدارمي الحَبْرِ في **المسنَد**
وعند ابنِ حبانَ والحاكمِ الـ　　إمام وتلميذِه الجِهْبِذي
وتعليقُ إسنادهم أربعون　　وخذْ مثلها واستفدْ وانقُدِ
وقد بان ذلك مجموعُه　　وأوضحتُه لك كي تهتدي
وثَمَّ بقايا لمستدرِك　　فما جُمِعَ العلمُ في مُفرَدِ

والواضعون أقسام بحسب الأمر الحامل لهم على الوضع: **أعظمُهم ضرراً قوم يُنسبون إلى الزهد، وضعوه حِسْبة** أي: احتساباً للأجر عند الله **في زعمهم** الفاسد **فقُبِلتْ موضوعاتهم ثقةً بهم** وركوناً إليهم، لِمَا نُسِبوا إليه من الزهد والصلاح.

Bundan dolayı Yahya [b. Saîd] el-Kattân "En fazla yalanı, hayırlı olduğu düşünülen kimselerde gördüm" demiştir.[1] Yani onlar, kendileri için câiz olanla, kendilerine yasak olan şeyleri tefrik edecek ilme sahip olmadıklarından ya da kendilerindeki hüsn-i zan ve gönül temizliğinden dolayı işittikleri şeylerin doğru olduğunu düşünürler, doğruyu yanlıştan ayırma imkânı bulamazlar. Bununla birlikte içlerinde hadis uyduranlar da vardır. Her ne kadar onların durumu pek çok kimseye gizli kalsa da, hadis ilminde uzmanlaşan kimselere hadis münekkitlerine gizli kalmaz.

İbnü'l-Mübârek'e "Bu uydurma hadisler ne olacak?" diye sorulduğunda şöyle demiştir:[2] "Konunun uzmanları bunlar için yaşıyor ya! '*O zikri biz indirdik, yine onu koruyacak olan da biziz*'."[3]

Sevap niyetiyle uydurulan hadislere örnek olmak üzere Hâkim'in isnâdlı olarak naklettiği şu rivayet verilebilir:[4] Ebû Ammâr el-Mervezî'den nakledildiğine göre Ebû Isme Nûh b. Ebû Meryem'e "İkrime → İbn Abbâs tarîkiyle sûre sûre (Kur'ân'ın) faziletlerinden bahseden rivayeti nereden aldın? Bu hadis İkrime ashâbında yok!" denildiğinde şu cevabı vermiştir: "İnsanların Kur'ân'dan yüz çevirdiklerini ve Ebû Hanîfe'nin fıkhı, İbn İshak'ın megâzisi ile meşgul olduklarını gördüm. Bu hadisi Allah rızası için uydurdum."

Ebû Isme'ye "Nûh el-Câmi" denirdi. İbn Hibbân onunla ilgili olarak "Dürüstlük/doğruluk dışında her şeyi toplamıştır" demiştir.[5]

İbn Hibbân'ın *ed-Duafâ*'da naklettiğine göre İbn Mehdî şöyle der:[6] Meysere b. Abdürabbih'e "'Şunu okuyana şu kadar sevap' tarzındaki bu hadisleri nereden alıyorsun?" diye sordum, "İnsanları onlara teşvik etmek için ben uydurdum" cevabını verdi.

Gulâmü Halîl zâhid biriydi, dünya nimetlerini terk etmişti. Ölümünden dolayı Bağdâd çarşıları kapanmıştı. Bununla birlikte o hadis uydururdu.

1 Müslim, I, 17-8.
2 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 3.
3 el-Hicr 15/9.
4 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 134.
5 Süyûtî burada Mizzî'nin (*Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 61) İbn Hibbân'dan yaptığı nakle dayanır. Mizzî'nin ondan naklettiği ifadelerin bir kısmı *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de yer alıyorsa da (III, 48), *Tedrîb* metnine taşınan kısım *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de yoktur. Nûh b. Ebû Meryem hakkında ayrıca bk. Babanzade Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1980, I, 496-8 (mukaddime) [çevirenin notu].
6 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 64.

ولهذا قال يحيى القطان: ما رأيت الكذب في أحدٍ أكثرَ منه فيمن يُنسب إلى الخير، أي: لعدم علمهم بتفرقة ما يجوز لهم وما يَمتنع عليهم، أو: لأن عندهم حسنَ ظنّ وسلامةَ صدر، فيحمِلون ما سمعوه على الصدق، ولا يَهتدون لتمييز الخطأ من الصواب، ولكنِ الواضعون منهم وإنْ خَفيَ حالهم على كثير من الناس، فإنه لم يَخْفَ على جهابذة الحديث ونُقَّاده.

وقد قيل لابن المبارك: هذه الأحاديثُ المصنوعة؟! فقال: يعيش لها الجهابذة، ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ [الحجر: ٩].

ومن أمثلة ما وُضع حِسبة: ما رواه الحاكم بسنده إلى أبي عمار المَروزي، أنه قيل لأبي عصمةَ نوحِ بن أبي مريم: مِنْ أين لك: عن عكرمة، عن ابن عباس، في فضائل القرآن سورةً سورة، وليس عند أصحاب عكرمة هذا؟ فقال: إني رأيت الناسَ قد أعرضوا عن القرآن، واشتغلوا بفقه أبي حنيفة، ومغازي ابن إسحاق، فوضعتُ هذا الحديث حِسبةً.

وكان يقال لأبي عصمة هذا «نوحٌ الجامع»، قال ابن حبّان: جمع كلَّ شيء إلا الصدق.

وروى ابن حبان في **الضعفاء** عن ابن مهدي قال: قلتُ لميسرةَ بنِ عبد ربه: من أين جئتَ بهذه الأحاديث: مَن قرأ كذا فله كذا؟ قال: وضعتها أرغِّب الناس فيها.

وكان غلامُ خليل يتزهَّد ويهجُر شهواتِ الدنيا، وغُلقت أسواق بغداد لموته، ومع ذلك كان يضع الحديث.

Ona ölümü esnasında "Niyetini iyi tut" denildiğinde "Nasıl tutmayayım; Ali'nin fazileti hakkında 70 hadis uydurdum!" demişti.[1]

Ebû Davud en-Nehaî gece namazı en uzun, gündüz orucu en fazla olan kimseydi. Ancak hadis uydururdu.[2]

İbn Hibbân şöyle demiştir:[3] "Ebû Bişr Ahmed b. Muhammed el-Fakîh el-Mervezî kendi zamanında sünnet konusunda en sert, onu en fazla müdafaa eden ve ona muhâlif olanları en fazla zor durumda bırakan kimseydi. Bununla birlikte hadis uydururdu."

İbn Adî şöyle der:[4] "Vehb b. Hafs sâlih kimselerdendi. Öyle ki, 20 sene kimseyle konuşmadı. Ancak oldukça fahiş yalanlar söylerdi."

Bid'atçi bir topluluk olan ve kelâmcı Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'ye [ö. 255/869][5] nispet edilen Kerrâmiyye sevap ve ceza hükmü ile ilgili olmaları hariç insanları itaate teşvik etmek ve günahtan sakındırmak için tergîb-terhîb konularında hadis uydurmaya cevâz vermiş, hadisin bazı tarîklerinde geçen "İnsanları saptırmak için benim adıma kasten yalan uyduran…" ifadesini delil olarak kullanmıştır.[6]

Bazıları "Kim benim adıma yalan söylerse" hadisini "Hz. Peygamber şair ve mecnundur" diyen kimselere hamletmiş, bazıları ise "Biz onun aleyhine değil lehine hadis uyduruyoruz" demiştir.

İdam edilen yalancı, hadis uydurmacısı Muhammed b. Saîd şöyle der: "Bir söz güzel olduğunda onun başına bir isnâd uydurmakta herhangi bir beis yoktur."[7]

1 Gulâmü Halîl, Ahmed b. Muhammed b. Gâlib el-Bâhilî. Bağdat'ın zâhidi. Yalancıydı. Ebû Davud onun hakkında "Onun Bağdat'ın deccâli olmasından endişe ediyorum" demiştir. Biyografisi için bk. Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, IV, 214; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 150; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 272.

2 Süleyman b. Davud el-Kâs. Ahmed b. Hanbel onun yalancı olduğunu ifade etmiştir. Âlimler terkinde ittifâk etmiştir (bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 333; Halebî, *el-Keşfü'l-Hasîs*, s. 130).

3 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 161. Ayrıca bk. bk. Halebî, *el-Keşfü'l-Hasîs*, s. 55.

4 İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 165.

5 Zâhid, âbid biriydi. Çok ashâbı vardı. Ancak çok zayıf hadisler naklederdi (bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 306; Zehebî, *Siyer*, XI, 523-4).

6 Bezzâr hadisi Ebû Mes'ûd'dan rivayet etmiş, Heysemî "râvileri, sahih hadis râvileridir" demiştir. İbn Hacer hadisle ilgili olarak "Hadisin mevsûl mü, mürsel mi olduğunda ihtilâf edilmiştir. Dârekutnî ve Hâkim mürsel olduğu kanaatindedirler" der (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, I, 144; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 264).

7 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 247; Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, IV, 70.

وقيلَ عندَ موته: حسِّن ظنك، قال: كيف لا وقد وضعت في فضل عليّ سبعين حديثاً!.

وكان أبو داود النخعي أطولَ الناس قياماً بليل، وأكثرَهم صياماً بنهار، وكان يضع.

قال ابن حبان: وكان أبو بشر أحمد بن محمد الفقيه المروزي من أصلبِ أهلِ زمانه في السنة، وأَذَبِّهم عنها، وأقمعِهم لمن خالفها، وكان مع هذا يضع الحديث.

وقال ابن عدي: كان وهب بن حفص من الصالحين، مكث عشرين سنة لا يكلِّم أحداً، وكان يكذب كذباً فاحشاً.

وجوَّزت الكرَّامية وهم قوم من المبتدعة، نُسِبوا إلى محمد بن كرَّام السِّجِستاني المتكلِّم، بتشديد الراء في الأشهر **الوضعَ في الترغيب والترهيب** دون ما يتعلق به حكم من الثواب والعقاب، ترغيباً للناس في الطاعة، وترهيباً لهم عن المعصية، واستدلوا بما رُوي في بعض طرق الحديث: «مَن كذب عليَّ متعمداً ليضلَّ به الناس».

وحمل بعضهم حديث «من كذب عليَّ» أيْ: قال إنه شاعر أو مجنون، وقال بعضهم: إنما نكذب له لا عليه.

وقال محمد بن سعيدٍ المصلوب الكذاب الوضاع: لا بأس إذا كان كلام حسن أن يضع له إسناداً.

Kurtubî'nin [ö. 656/1258] naklettiğine göre[1] Ehl-i rey'den biri şöyle demiştir: "Kıyâs-ı celî'ye muvâfık olan şeyi Hz. Peygamber'e (*sav*) isnâd etmek câizdir."

Musannif [Nevevî] İbnü's-Salâh'a ilaveten şöyle demiştir: Bu ve benzeri görüşler kendilerine itimat edilen müslümanların icmâına aykırıdır. Üstat Ebû Muhammed el-Cüveynî [ö. 1047/438] ise bu konuda daha da ileri gidip hadis uyduran kimsenin tekfir edileceğini belirtmiştir.[2]

Zındıklar da dini ifsat etmek için birtakım hadisler uydurmuşlardır. Ancak Allah'a hamd olsun ki, hadis ilmide uzmanlaşan kimseler yani hadis münekkitleri bu hadislerin durumunu açıklamıştır.

Ukaylî isnâdlı olarak Hammâd b. Zeyd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:[3] "Zındıklar Allah Resûlü (*sav*) adına on dört bin hadis uydurmuştur."

Mehdî zamanında öldürülüp asılan Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ bu kimselerdendir.[4] İbn Adî onunla ilgili olarak şöyle der: Boynu vurulmak üzere yakalandığı zaman o "Aranızda iken içlerinde helâli haram, haramı da helâl kıldığım dört bin hadis uydurdum" dedi.[5]

Hâlid el-Kasrî'nin ateşle yakmak suretiyle öldürdüğü Beyân b. Sem'ân en-Nehdî de yalancılardandır.[6]

Hâkim şöyle demektedir:[7] Zındıklık sebebiyle asılan Muhammed b. Saîd eş-Şâmî de onlardandır. O, "Humeyd → Enes" isnâdıyla şu merfû' hadisi nakletmiştir: "Ben peygamberlerin sonuncusuyum, benden sonra Allah'ın dilemesi hariç peygamber yoktur." O, ilhad ve zındıklığa, sözde peygamberlik iddiasına davet kastıyla bu hadisteki istisnâ ifadesini uydurmuştur.

---

1 Kurtubî, *el-Müfhim*, II, 115.

2 Süyûtî şöyle der: Mâlikî imâmlardan Nâsiru'd-dîn b. el-Müneyyir de aynı kanaattedir. Bu da hadis uydurmanın en büyük günahlardan olduğuna delâlet eder. Çünkü Ehl-i sünnet nazarında küfrü gerektiren herhangi bir günah yoktur." İbn Kesîr de İbn Akîl el-Hanbelî'nin Cüveynî ile aynı görüşü benimsediğini Ebü'l-Fazl el-Hemedânî'den nakletmektedir (bk. *Tahzîru'l-Havâs an Ekâzibi'l-Kussâs*, s. 125; İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîa*, I, 12).

3 Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, I, 14.

4 Ma'n b. Zâide'nin dayısıdır. İftiracı bir zındıktır. Vali Muhammed b. Süleyman el-Abbâsî onu Basra'da öldürmüştür (bk. Halebî, *el-Keşfü'l-Hasîs*, s. 172).

5 Süyûtî, *Tahzîru'l-Havâs*, s. 215.

6 Temîm Oğulları'ndandır. Zındık. Hicrî 100 senesinden sonra Irak'ta ortaya çıktı. Hulûl düşüncesine sahipti. Ancak Zehebî'nin ifadesine göre o konuda herhangi bir şey rivayet etmemiştir (bk. *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 75).

7 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 128; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 585.

وقال بعض أهل الرأي ـ فيما حكى القرطبي ـ: ما وافق القياسَ الجليَّ. جاز أن يُعزى إلى النبي صلى الله عليه وسلم.

قال المصنفُ زيادةً على ابن الصلاح: **وهو** وما أشبهه **خلاف إجماع المسلمين الذين يُعتدُّ بهم**، بل بالغ الشيخ أبو محمد الجُويني فجزم بتكفير واضع الحديث.

ووضعت الزنادقة جُمَلاً من الأحاديث يفسدون بها الدِّين **فبيَّن جَهابذة الحديث** أي: نُقَّاده ـ بفتح الجيم، جمع جِهْبِذ، بكسر الجيم، وآخره معجمة ـ **أمرَها، ولله الحمد**.

رَوَى العُقيلي بسنده إلى حماد بن زيد قال: وضعتِ الزنادقة على رسول الله صلى الله عليه وسلم أربعةَ عشَرَ ألفَ حديث.

منهم: عبد الكريم بن أبي العَوْجاء الذي قُتل وصُلب في زمن المهديّ، قال ابن عدي: لما أُخِذ لتُضرب عنقه قال: وضعتُ فيكم أربعة آلافِ حديثٍ أحرّم فيها الحلال، وأحلِّل الحرام.

وكبيان بن سمعان النَّهْدي، الذي قتله خالد القَسْري، وأحرقه بالنار.

قال الحاكم: وكمحمد بن سعيد الشامي المصلوب في الزندقة، فروى عن حميد، عن أنس مرفوعاً: أنا خاتَم النبيين لا نبيَّ بعدي، إلا أن يشاء الله، وضع هذا الاستثناء لِمَا كان يدعو إليه من الإلحاد والزندقة، والدعوة إلى التنبؤ.

Uydurmacıların [zındıklıkla ilgili] bu kısmı diğer kısmın tersidir ve bu kısmı musannif [Nevevî] İbnü's-Salâh'a ilave etmiştir.

[Hadis uyduranların] bir kısmı da Hattâbiyye,[1] Râfıza ve Sâlimiyye'den bir grup gibi mezhebî görüşlerine destek vermek amacıyla hadis uyduranlardır.

İbn Hibbân'ın *ed-Duafâ*'da isnâdlı olarak naklettiğine göre Abdullah b. Yezîd el-Mukrî şöyle demiştir: Ehl-i bid'at'ten biri bu görüşünden dönmüş ve şöyle demeye başlamıştı: "Bu hadisi kimden aldığınıza bakın! Biz bir görüşü benimsediğimizde onu hadis haline getirirdik."[2]

Hatîb'in isnâdlı olarak rivayet ettiğine göre Hammâd b. Seleme [ö. 167/784] şöyle demiştir: "Bana râfizîlerden birinin haber verdiğine göre onlar hadis uydurmak için toplanırlardı."[3]

Hâkim, Mürcie'nin reislerinden olan Muhammed b. el-Kâzım et-Tâyekânî'nin [ö. 283/896] kendi mezhebi için hadis uydurduğunu ifade etmiş, ardından da isnâdlı olarak Mehâmilî'nin [ö. 330/942] şöyle dediğini nakletmiştir: Ebü'l-Aynâ [Muhammed b. el-Kâzım] şöyle derdi: Ben ve Câhız [ö. 255/869] Fedek hadisini uydurup onu Bağdat'taki hocaların [hadisleri] arasına soktuk, onlar da [Ya'kûb] İbn Şeybe el-Alevî hariç kabul ettiler. [Ya'kûb] İbn Şeybe el-Alevî ise şöyle diyerek kabule yanaşmadı: "Bu hadisin sonu başına benzemiyor."[4]

Bir grup da hareket tarzları ve görüşlerine uygun düşecek hadisler uydurarak bazı halîfe ve vâlilere yakınlaşmıştır. Nitekim Gıyâs b. İbrahim, Mehdî için "Yarış sadece at, deve koşturmak ve ok atmada söz konusudur" hadisine[5] "ya da kanat" ifadesini uydurarak eklemiştir. Çünkü Mehdî o esnada güvercinlerle oynuyordu. Bunun ardından güvercinleri bıraktı, öldürülmelerini emretti ve "Bu hadisi uydurmasına ben sebep oldum" dedi. Kalktığı zaman da ona "Şâhitlik ederim ki senin başın bir yalancı başıdır" diye hitap ettiği zikredilir. Hâkim bunu isnâdlı olarak nakletmiştir.[6]

---

1 Ebü'l-Hattâb b. Ebü'z-Zeyneb el-Esedî el-Ecda''ın bağlıları. Aşırı bid'atçi fırkalardandır. O ashâbına, muhaliflerine karşı yalan yere şehâdet etmelerini emrederdi. Mansûr'un vâlisi İsâ b. Musa çirkin propagandası gerekçesiyle onu öldürmüştür (bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 179-180).

2 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 82; Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 130; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 39; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 123.

3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 138; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 21.

4 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 130; Ebü'l-Aynâ Muhammed b. el-Kâzım'ın biyografisi için bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 300-2. İbn Hacer "Fedek hadisi ile neyi kasettiğini bilmiyorum" demiştir.

5 Ebû Davud, Cihâd 60; Tirmizî, Cihâd 22; Nesâî, Hayl ve's-sebk 14 ; İbn Mâce, Cihâd 44.

6 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 135-6; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 66.

وهذا القسم مقابِلُ القسم الأول من أقسام الواضعين، زاده المصنف على ابن الصلاح.

ومنهم: قسم يضعون انتصاراً لمذهبهم، كالخطابية والرافضة، وقومٍ من السالمية.

روى ابن حبان في **الضعفاء** بسنده إلى عبد الله بن يزيد المقرئ: أن رجلاً من أهل البدع رجع عن بدعته، فجعل يقول: اُنظُروا هذا الحديث عمن تأخذونه، فإنا كنَّا إذا رأينا رأياً جعلنا له حديثاً.

وروى الخطيب بسنده عن حماد بن سلمة قال: أَخبَرني شيخ من الرافضة أنهم كانوا يجتمعون على وضع الأحاديث.

وقال الحاكم: كان محمد بن القاسم الطايكاني من رؤوس المرجئة، وكان يضع الحديث على مذهبهم، ثم روى بسنده عن المَحامِلي قال: سمعت أبا العيناء يقول: أنا والجاحظ وضعنا حديث فَدَك، وأدخلناه على الشيوخ ببغداد فقبلوه، إلا ابنَ شيبةَ العلوي، فإنه قال: لا يشبه آخرُ هذا الحديث أولَه، وأبى أن يقبله.

وقسم: تقرَّبوا لبعض الخلفاء والأمراء بوضع ما يوافق فعلهم وآراءهم، كغياث بن إبراهيم حيثُ وَضَع للمهدي في حديث: «لا سَبَقَ إلا في نَصْل أو خُفّ أو حافر»، فزاد فيه: أو جناح، وكان المهدي إذْ ذاك يلعب بالحَمَام فتركها بعد ذلك وأمر بذبحها، وقال: أنا حملته على ذلك، وذُكِر: أنه لما قام قال: أشهد أن قَفَاك قَفَا كذاب، أسنده الحاكم.

[Yine Hâkim'in] "Harun b. Ebû Ubeydullah → babası" isnâdıyla naklettiğine göre Mehdî şöyle demiştir: Mukâtil'in bana ne dediğini görmüyor musun? O bana "İstersen senin için Abbâs hakkında hadisler uydurabilirim" dedi, ben ise "Onlara ihtiyacım yok" cevabını verdim.[1]

Bazı kimseler ise bu yolla geçimlerini sağlar, hikayalerinde uydurma hadislere yer vererek rızıklarını temin ederlerdi. Örneğin Ebû Saîd el-Medâinî bu kimselerdendir.[2]

Bazıları çocukları, üvey evlatları veya varrâkları tarafından sınandılar. Çünkü onlar hadisleri uydurur ve hâmilerinin hadisleri arasına karıştırırlardı. Onlar da farkına varmadan bu hadisleri rivayet ederlerdi. Abdullah b. Muhammed b. Rebîa el-Kudâmî gibi.

Evlatlığı İbn Ebü'l-Avcâ tarafından böyle bir muameleye maruz kalan Hammâd b. Seleme -ki o, hadisleri Hammâd'ın kitaplarına sokuştururdu- bunlardandır.

Râfizî bir yeğeni olan Ma'mer [b. Râşid] [ö. 153/770] de bu kimselerdendir. Ma'mer'in yeğeni onun kitaplarına "Zührî → Ubeydullah b. Abdullah → İbn Abbâs" isnâdıyla nakledilen şu hadisi sokuşturmuştur: Hz. Peygamber (*sav*) Ali'ye baktı ve şöyle buyurdu: "Sen dünyada efendisin, âhirette de efendisin. Seni seven beni sevmiştir. Benim sevdiğim ise Allah'ın sevdiğidir. Düşmanın düşmanımdır, benim düşmanım ise Allah'ın da düşmanıdır. Benden sonra sana kin güdene yazıklar olsun." Abdürrezzâk da bu hadisi Ma'mer'den nakletmiştir. Hadis İbn Maîn'in de ifade ettiği üzere bâtıldır, uydurmadır.[3]

Birtakım kimseler kendi görüşleri istikâmetinde fetvâ verirken delil teşkil etmek üzere hadis uydururlar. Örneğin Hâfız Ebü'l-Hattâb b. Dihye'nin [ö. 633/1236] böyle yaptığı söylenmiştir.[4] Akşam namazının kısaltılması [*kasru'l-mağrib*] ile ilgili hadisi uyduran sanki odur.

Bazıları, hadisin nadir bir hadis olduğu izlenimini vererek kendilerinden dinlenilmesini sağlamak üzere onun isnâdını kalbederler. İbn Ebû Hayye, Hammâd en-Nasîbî, Bühlûl b. Ubeyd ve Esrem b. Havşeb bu kimselerdendir.[5]

1 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 137; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 167.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 123.
3 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 138; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, III, 310; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 68-9; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, V, 87.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 123-4.
5 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 145.

وأسند عن هارون بن أبي عُبيد الله، عن أبيه قال: قال المهديّ: ألا تَرَى ما يقول لي مقاتل؟ قال: إن شئتَ وضعتُ لك أحاديثَ في العباس، قلتُ: لا حاجة لي فيها.

وضربٌ كانوا يتكسّبون بذلك ويرتزقون به في قَصصهم، كأبي سعيد المدائني.

وضرب امتُحِنوا بأولادهم، أو ربائبَ، أو ورّاقين، فوضعوا لهم أحاديث ودسّوها عليهم، فحدَّثوا بها من غير أن يَشعروا، كعبد الله بن محمد ابن ربيعة القُدَامي.

وكحماد بن سلمة ابتُلِي بربيبه ابن أبي العوجاء، فكان يدسّ في كتبه.

وكمعمر، كان له ابنُ أخٍ رافضيٌّ فدسّ في كتبه حديثاً عن الزهري، عن عُبيد الله بن عبد الله، عن ابن عباس قال: نظر النبي صلى الله عليه وسلم إلى عليّ فقال: «أنت سيدٌ في الدنيا، سيد في الآخرة، ومَنْ أحبك فقد أحبني، وحبيبي حبيب الله، وعدوُّك عدوي، وعدوّي عدوّ الله، والويلُ لمن أبغضك بعدي»، فحدَّث به عبد الرزاق عن معمر، وهو باطل موضوع، كما قاله ابن معين.

وضَرْب يلجؤون إلى إقامة دليل على ما أفتوا به بآرائهم فيضعون، وقيل: إن الحافظ أبا الخطاب ابن دِحية كان يفعل ذلك، وكأنه الذي وضع الحديث في قَصْر المغرب.

وضربٌ يقلِبون سند الحديث ليُستغرَب، فيُرغَبَ في سماعه منهم، كابن أبي حيّة، وحماد النَّصيبي، وبُهلول بن عبيد، وأصرم بن حوشب.

Kimileri ise ihtiyaç olduğu takdirde hadis uydururlardı. Daha önce zikredilen Sa'd b. Tarîf ile Muhammed b. Ukkâşe ve Me'mûn el-Herevî bu kimselerdendir.

Fayda:

Nesâî şöyle demiştir: "Hadis uydurmakla tanınan yalancılar şu dört kişidir: Medine'de İbn Ebû Yahya, Bağdat'ta Vâkıdî, Horasan'da Mukâtil, Şam'da ise idam edilmiş olan Muhammed b. Saîd."[1]

Hadis uyduran kimse kendisine -ki uydurmaların çoğu böyledir- ya da hükemâdan, zâhidlerden birine ait olan ya da İsrâiliyyâttan bir sözle yalan isnâdında bulunur. Örnek olarak "Mide hastalığın evi, perhiz şifanın başıdır" rivayeti zikredilebilir. Bu sözün Hz. Peygamber'in (*sav*) ifadeleri içerisinde herhangi bir aslı bulunmamaktadır, doktorlardan birine aittir. O kimsenin Arap doktorlarından Hâris b. Kelede olduğu söylenmiştir.

Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*'sinde konuya "Dünya sevgisi her türlü hatanın başıdır" hadisini örnek verip şöyle demiştir:[2] Bu ifade ya İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Mekâidü'ş-Şeytân* adlı eserinde isnâdlı olarak naklettiği üzere Mâlik b. Dînâr'ın ya da Beyhakî'nin *ez-Zühd*'de rivayet ettiği üzere İsâ b. Meryem'in sözlerindendir ve Hz. Peygamber'in (*sav*) hadisi olarak bir aslı yoktur. Veya yine Beyhakî'nin *Şuabü'l-Îmân*'ında rivayet ettiği üzere Hasan el-Basrî'nin mürsellerindendir. Onun mürselleri ise muhaddisler nezdinde değersizdir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer][3] "Rivayetin Hasan'a nispeti hasendir. Onun mürsellerini ise Ebû Zür'a ve İbnü'l-Medînî övmüştür. Dolayısıyla onun uydurma olduğuna herhangi bir delil yoktur" demiştir. [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti.] Durum onun dediği gibidir.

Zaman zaman râvi kasıt olmaksızın yanılarak hadis uydurmaya benzer bir duruma düşebilir. Aslında bu hadis uydurma değildir. Aksine "müdrec" kapsamında değerlendirilmesi daha uygundur. Nitekim Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Şerhu'n-Nuhbe*'de şöyle der:[4] [Muhaddis] hadisin isnâdını verirken, mutat olmayan bir şey olur, o da kendiliğinden bir söz söyler. Dinleyenlerden bazıları ise bu ifadeyi zikredilen isnâdın metni zanneder ve ondan bu şekilde nakleder.

1 Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 265.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 127.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 568.
4 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 91.

وضربٌ دعتْهم حاجة إليه فوضعوه في الوقت، كما تقدم عن سعد بن طَريف، ومحمد بن عُكَّاشة، ومأمون الهروي.

فائدة:

قال النسائي: الكذابون المعروفون بوضع الحديث أربعة: ابن أبي يحيى بالمدينة، والواقدي ببغداد، ومقاتل بخراسان، ومحمد بن سعيد المصلوب بالشام.

وربما أسند الواضع كلاماً لنفسه كأكثر الموضوعات أو لبعض الحكماء أو الزهاد، أو الإسرائيليات، كحديث: المَعِدةُ بيت الداء، والحِمية رأس الدواء، لا أصل له من كلام النبي صلى الله عليه وسلم، بل هو من كلام بعض الأطباء، قيل: إنه الحارث بن كَلَدة طبيب العرب.

ومثَّله العراقي في **شرح الألفية** بحديث: «حبُّ الدنيا رأس كل خطيئة»، قال: فإنه إما من كلام مالك بن دينار، كما رواه ابن أبي الدنيا في **مكائد الشيطان** بإسناده إليه، أو من كلام عيسى ابن مريم، كما رواه البيهقي في **الزهد**، ولا أصل له من حديث النبي صلى الله عليه وسلم، أو من مراسيل الحسن البصري، كما رواه البيهقي في **شعب الإيمان**، ومراسيلُ الحسن عندهم شِبه الريح.

وقال شيخ الإسلام: إسناده إلى الحسن حسنٌ، ومراسيله أثنى عليها أبو زرعة وابن المديني، فلا دليل على وضعه. انتهى. والأمر كما قال.

وربما وقع الراوي في شِبه الوضع غلطاً منه بغير قَصْد فليس بموضوع حقيقةً، بل هو بقسم المدرج أولى، كما ذكره شيخ الإسلام في **شرح النخبة**، قال: بأن يسوق الإسنادَ فيعرِضَ له عارض، فيقولَ كلاماً من عند نفسه، فيظنَّ بعضُ من سمعه أن ذلك متنُ ذلك الإسناد، فيرويَه عنه كذلك.

Örnek olarak İbn Mâce'nin "İsmail b. Muhammed et-Talhî → Sâbit b. Musa ez-Zâhid → Şerîk → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir" isnâdıyla merfû' olarak naklettiği şu hadis verilebilir: "Geceleyin çok namaz kılanın, gündüz yüzü güzel olur."[1]

Hâkim [hadisle ilgili olarak] şöyle der:[2] Sâbit, Şerîk'in yanına girdiğinde o hadis imlâ ettiriyor ve "Bize A'meş → Ebû Süfyân → Câbir isnâdıyla rivayet edildiğine göre Allah Resûlu (*sav*) şöyle buyurdu…" diyordu. O sırada müstemlînin yazması için durmuş, Sâbit'e baktığı zaman da "Geceleyin çok namaz kılanın, gündüz yüzü güzel olur" demişti. Bu ifadesiyle o Sâbit'in zühd ve takvâsını kastetmişti. Sâbit ise bu ifadenin ilgili isnâdın metni olduğunu zannetti. O bunu hadis olarak naklederdi.

İbn Hibbân şöyle demiştir: Bu söz, Şerîk'e aittir. O, bu ifadeyi "A'meş → Ebû Süfyân → Câbir" isnâdıyla naklettiği "Şeytan herhangi birinizin ensesi üzerine oturur…" hadisinin ardından söylemişti. Sâbit bu sözü hadise idrâc etti, Abdülhamîd b. Bahr, Abdullah b. Şübrüme, İshak b. Bişr el-Kâhilî ve daha başka zayıf râviler ise hadisi ondan çalıp Şerîk'ten rivayet ettiler.[3]

Rivayet edilegelen uydurma hadislerden biri de Übey b. Ka'b'dan merfû' olarak nakledilen, başından sonuna sûre sûre Kur'ân'ın faziletlerine dair hadistir. Bize naklettiğine göre Müemmel b. İsmail şöyle demiştir: "Bu hadisi bana bir hoca haber verdi." O hocaya "Sana bunu kim nakletti?" diye sordum, "Şu an hayatta olan Medâinli biri" cevabını verdi. O kimseye gidip "Sana bunu kim nakletti?" dedim, "Vâsıt'ta bir hoca. Şu anda hayattadır" dedi. Ona gidince bana "Basra'da bir hoca bunu bana rivayet etti" dedi. Ben de o hocaya gittim. O hoca ise "Bana bunu Abbâdân'da bir hoca nakletti" dedi. O hocaya da gittim. Elimi tutup beni bir eve soktu. İçeride tasavvuf ehlinden bir grup, içlerinde de bir hoca vardı. "İşte bana hadisi rivayet eden bu hocadır" dedi. Ben işaret edilen hocaya "Üstat, bu hadisi kimden naklediyorsun?" diye sordum. "Onu bana herhangi biri rivayet etmedi. Ama biz insanların Kur'ân'dan uzaklaştıklarını gördük ve gönüllerini Kur'ân'a döndürmeleri için bu hadisi uydurduk" dedi.[4]

1 İbn Mâce, İkâmetü's-salât 174.
2 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 151.
3 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 135; II, 142.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 401.

كحديثٍ رواه ابن ماجَهْ عن إسماعيل بن محمد الطَّلْحي، عن ثابت بن موسى الزاهد، عن شَريك، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر مرفوعاً: «من كَثُرت صلاته بالليل حسُن وجهه بالنهار».

قال الحاكم: دخل ثابتٌ على شَريك وهو يُملي ويقول: حدثنا الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، وسكت ليكتبَ المستملي، فلما نظر إلى ثابت قال: مَن كثُرتْ صلاته بالليل حسن وجهه بالنهار، وقصد بذلك ثابتاً لزهده وورعه، فظنَّ ثابتٌ أنه متن ذلك الإسناد، فكان يحدِّث به.

وقال ابن حبان: إنما هو قولُ شَريك، قاله عقب حديث: الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر: «يعقِدُ الشيطان على قافيةِ رأسِ أحدكم»، فأدرجه ثابت في الخبر ثم سرقه منه جماعة من الضعفاء، وحدثوا به عن شريك، كعبد الحميد بن بحر، وعبد الله بن شُبرمة، وإسحاق بن بشر الكاهلي، وجماعةٍ آخرين.

ومن الموضوع: الحديثُ المرويُّ عن أُبيّ بن كعب مرفوعاً **في فضل القرآن سورةً سورة** من أوله إلى آخره، فروِّينا عن المؤمَّل بن إسماعيل قال: حدّثني شيخ به، فقلت للشيخ: من حدَّثك؟ فقال: حدّثني رجل بالمدائن، وهو حيّ، فَصِرت إليه فقلت: من حدّثك؟ فقال: حدثني شيخ بواسط، وهو حيّ، فَصِرت إليه فقال: حدثني شيخ بالبصرة، فصرت إليه، فقال: حدثني شيخ بعَبّادان، فصِرت إليه، فأخذ بيدي فأدخلني بيتاً فإذا فيه قوم من المتصوِّفة ومعهم شيخ، فقال: هذا الشيخ حدّثني، فقلت: يا شيخ من حدّثك؟ فقال: لم يحدثني أحد، ولكنا رأينا الناس قد رَغِبوا عن القرآن، فوضعنا لهم هذا الحديث ليصرِفوا قلوبهم إلى القرآن.

Derim ki: Bu son hocanın ismini tespit edemedim. Ancak İbnü'l-Cevzî bu hadisi *el-Mevzûât*'ta[1] önce "Bezî' b. Hassân → Ali b. Zeyd b. Cüd'ân → Atâ b. Ebû Meymûne → Zir b. Hubeyş → Übey" isnâdıyla nakledip "Bu hadisteki sorun Bezî'dendir"; daha sonra "Mahled b. Abdülvâhid → Ali → Atâ" isnâdıyla nakledip "Bu hadisteki sorun Mahled'dendir" demiştir. Sanki hadisi bu ikisinden biri uydurmuş, diğeri de ondan çalmıştır. Ya da her ikisi birden hadisi, uyduran kimseden almışlardır.

Sa'lebî [ö. 427/1035], Vâhidî [ö. 468/1076], Zemahşerî [ö. 538/1044] ve Beyzâvî [ö. 685/1286] gibi bazı müfessirler tefsirlerinde bu rivayete yer vererek hata etmişlerdir.

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Ancak bu müfessirler içerisinde ilk ikisi gibi isnâdlarını verenler mazur karşılanabilirler. Her ne kadar bununla ilgili susması câiz olmasa da [en azından] isnâdları araştırma işini bunlara bakanlara havale etmiştir. İsnâdını vermeyen ve rivayetleri cezm sîgasıyla nakledenlerin hatası ise oldukça ciddidir."

Uyarılar:

Birincisi: Sûre sûre Kur'ân'ı faziletlerinden bahseden İbn Abbâs hadisi de bâtıl rivayetlerdendir. Onu daha önce zikredildiği üzere Meysere uydurmuştur. Deylemî'nin "Sellâm b. Süleym el-Medâinî → Harun b. Kesîr → Zeyd b. Eslem → babası" tarîkiylezikrettiği Ebû Ümâme el-Bâhilî hadisi de aynı şekilde uydurmadır.[3]

İkincisi: Sûrelerin faziletlerine dair ayrı ayrı nakledilen hadislerin bir kısmı sahih, bir kısmı hasen, bir kısmı ise zayıftır ancak mevzu değildir. Eğer sözü uzatma endişesi olmasaydı, sûrelerin faziletlerine dair herhangi bir sahih rivayet olmadığının düşünülmemesi ve özellikle de Dârekutnî'nin "Kur'ân'ın faziletlerine dair nakledilen en sahih rivayet 'De ki: Allah'tan başka ilâh yoktur' sûresinin fazileti ile ilgili rivayettir" şeklindeki ifadesinden dolayı zanlara kapı aralanmaması için burada onları zikrederdim.

"Sünen" tarzı eserleri ve onlar üzerine yapılan "Zevâid" türü çalışmaları inceleyen kimse bu kabilden pekçok rivayet görecektir. Yine Hâfız İmâdüddîn İbn Kesîr'in [ö. 774/1373] *Tefsîr*'i bu konuda itimat edilebilecek en seçkin eserdir.

1 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 390.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 125-6.
3 Burada bahsi edilen rivayetle daha önce geçen Übey rivayeti aslında aynıdır. Ayrıca isnâddaki ismin doğrusu "Zeyd b. Sâlim" olmalıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], III, 491, dp. 3) [çevirenin notu].

قلت: ولم أقف على تسمية هذا الشيخ، إلا أن ابن الجوزي أورده في **الموضوعات** من طريق بَزِيع بن حسان، عن علي بن زيد بن جُدعان وَعطاء بن أبي ميمونة، عن زِرّ بن حبيش، عن أُبيّ، وقال: الآفة فيه من بَزيع، ثم أورده من طريق مخلد بن عبد الواحد، عن علي وعطاء وقال: الآفة فيه من مخلد، فكأن أحدهما وضعه، والآخر سرقه، أو كلاهما سرقه من ذلك

الشيخ الواضع.

وقد أخطأ مَنْ ذكره من المفسرين في تفسيره: كالثعلبي، والواحدي، والزمخشري، والبيضاوي.

قال العراقي: لكن من أبرز إسناده منهم كالأولَيْنِ، فهو أبسطُ لعذره، إذْ أحال ناظره على الكشف عن سنده، وإن كان لا يجوز له السكوت عليه، وأما من لم يُبرز سنده، وأورده بصيغة الجزم فخطؤه أفحش.

تنبيهات:

الأول: من الباطل أيضاً في فضائل القرآن سورةً سورةً: حديث ابن عباس، وضعه ميسرة، كما تقدم، وحديث أبي أمامة الباهلي، أورده الديلمي من طريق سلّام بن سُليم المدائني، عن هارون بن كثير، عن زيد بن أسلم، عن أبيه، عنه.

الثاني: ورد في فضائل السُّور مفرقةً أحاديثُ، بعضها صحيح، وبعضها حسن، وبعضها ضعيف ليس بموضوع، ولولا خشيةُ الإطالة لأوردتُ ذلك هنا، لئلا يُتوهَّم أنه لم يصحَّ في فضائل السور شيء، خصوصاً مع قول الدارقطني: أصح ما ورد في فضائل القرآن: فضلُ ﴿قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ﴾.

ومَن طالع كتب السننِ والزوائدِ عليها وجد من ذلك شيئاً كثيراً، و**تفسير** الحافظ عماد الدين ابن كثير أجلُّ ما يعتمد عليه في ذلك،

İbn Kesîr her ne kadar bazı şeyleri gözden kaçırmışsa da, bu konuda nakledilen ve mevzû olmayan rivayetlerin çoğuna eserinde yer vermiştir. Ben de bu konuda güzel bir eser derledim ve ona *Hamâilü'z-Zeher fî Fezâilü's-Suver* adını verdim.

Bilmelisin ki faziletleri hakkında sahih hadisler bulunan sûreler şunlardır: el-Fâtiha, ez-Zehrâvân, el-En'âm, es-Seb'u't-tuvel, el-Kehf, Yâsîn, ed-Duhân, el-Mülk, ez-Zelzele, en-Nasr, e-Kâfirûn, el-İhlâs ve el-Muavvizetân [el-Felâk ve en-Nâs]. Bunların dışındaki sûrelerle ilgili herhangi bir sahih rivayet bulunmamaktadır.

Üçüncüsü: Aynı şekilde pirinç, mercimek, patlıcan ve [et ve bulgurdan yapılan bir yemek olan] herîsenin, ismi Muhammed ve Ahmed olanın faziletleri, Ebû Hanîfe'nin, Sülvân suyunun, Askalân'ın faziletlerine dair rivayetler de uydurmadır. Ancak [Askalân'la ilgili] içerisinde münkerlik olduğu söylenen Ahmed [b. Hanbel]'in *el-Müsned*'indeki Enes hadisi[1] bunun dışındadır.

Hammâd b. Amr en-Nasîbî'nin uydurduğu Hz. Ali'nin [ö. 40/661] tavsiyeleri ile İshak b. Necîh el-Malatî'nin uydurduğu Hz. Ali'nin cimâ ile ilgili tavsiyesi de uydurmadır.

Hâris b. Ebû Üsâme'nin [ö. 282/895] *el-Müsned*'inde yer verdiği Davud b. el-Muhabber [ö. 206/821] tarafından uydurulan akılla ilgili nüsha ile Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde zikrettiği Kus b. Sâide'nin diyetle ilgili hadisi uydurmadır.

İbn Merdûye'nin [ö. 410/1020] *Tefsîr*'inde yer verdiği İsrâ ile ilgili İbn Abbâs hadisi uydurmadır ve on iki sayfa kadardır.[2]

İbn Abbâs'tan şu râviler tarafından rivayet edilen altı nüsha da uydurmadır: Ebû Hüdbe,[3] Dînâr,[4] Nuaym b. Sâlim, Eşec,[5] Hırâş[6] ve Nestûr.[7]

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 225.

2 Kürrâs kelimesine böyle bir anlam takdir edilirken M. Avvâme'nin Zehebî'den alıntıladığı bir ifade dikkate alınmıştır (*Tedrîb*, III, 495, dp. 3) [çevirenin notu].

3 İbrahim b. Hüdbe el-Kaysî için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 201; Zehebî, *Mîzân*, I, 72.

4 Dînâr b. Abdullah Ebû Mikyes el-Habeşî. Enes'ten hadis nakletti (bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 291).

5 İbn Hacer şöyle der: Kays b. Temîm'in Eşec'den rivayet ettiği 40'ın üzerinde hadisi ihtiva eden bir nüshaya müttali oldum (bk. *el-İsâbe*, I, 238-9). Bu zat hicrî 500'li senelerden sonra sahâbî olduğu iddiasında olan kimselerdendir.

6 Hırâş b. Abdullah. Bu kimse Enes b. Mâlik'in hizmetçisi olduğunu iddia ederdi. Ondan içerisinde uydurma rivayetlerin olduğu bir nüsha nakletmişti (bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 283).

7 Nestûr er-Rûmî. Aynı isnâdla hadis uyduran kimselerdendir.

فإنه أورد غالب ما جاء في ذلك مما ليس بموضوع، وإنْ فاته أشياء، وقد جمعتُ في ذلك كتاباً لطيفاً سميته **خَمَائل الزَّهَر في فضائل السُّوَر**.

واعلم أن السور التي صحتِ الأحاديث في فضلها: الفاتحة، والزهراوان، والأنعام، والسبع الطُّوَل مجملاً، والكهف، و يس، والدخان، والمُلك، والزلزلة، والنصر، والكافرون، والإخلاص، والمعوِّذتان، وما عداها لم يصح فيه شيء.

الثالث: من الموضوع أيضاً: أحاديثُ الأرزّ، والعَدَس، والبَاذنْجان، والهَرِيسة، وفضائل مَن اسمه محمد وأحمد، وفضل أبي حنيفة، وعين سُلوان، وعَسْقلان، إلا حديثَ أنسٍ الذي في «مسند» أحمد على ما قيل فيه من النكارة.

ووصايا عليّ: وضعها حماد بن عمرو النَّصِيبي.

ووصيته في الجماع: وضعها إسحاق بن نَجيح المَلَطي.

ونسخة العقل: وضعها داود بن المحبَّر، وأوردها الحارث بن أبي أسامة في «مسنده».

وحديث القُسّ بن ساعدة ـ أي: في الدية ـ أورده البزار في «مسنده».

والحديث الطويل عن ابن عباس في الإسراء، أورده ابن مردويه في «تفسيره»، وهو نحو كُراسين.

ونسخُ ستةٍ رووا عن أنس، وهم: أبو هُدْبة، ودينار، ونُعَيم بن سالم، والأشج، وخِراش، ونُسطور.

22. MAKLÛB

[Hadis ilimlerinin] yirmi ikinci türü maklûbdur.

Maklûb iki kısma ayrılmaktadır:

Birinci Kısım: Bir râvinin nakli ile meşhur olan bir hadiste, o râvinin yerine onunla aynı tabakadaki bir diğer râvinin geçirilmesi. Sâlim'den nakledildiği bilinen bir hadisin, nadir oluşu gerekçesiyle kendisine daha fazla rağbet edilmesi için Nâfi'den rivayet edilmesi ya da Ubeydullah b. Ömer yerine Mâlik'in geçirilmesi gibi. Hammâd b. Amr en-Nasîbî, Ebû İsmail İbrahim b. Ebû Hayye Elyesa ve Bühlûl b. Ubeyd el-Kindî böyle yapan uydurmacılardandır.[1]

İbn Dakîkul'îd "Râvisinin hadis hırsızı olduğu söylenen hadis budur" demektedir.[2]

Irâkî şöyle der:[3] Buna örnek olarak "Amr b. Hâlid el-Harrânî → Hammâd en-Nasîbî → A'meş → Ebû Salih → Ebû Hüreyre" isnâdıyla merfû' olarak rivayet edilen şu hadis gösterilebilir: "Müşriklerle yolda karşılaştığınız zaman ilk selâm veren siz olmayın…"[4] Bu hadis maklûbdur. Hadisi maklûb hale getiren Hammâd, onu A'meş'ten rivayet etmiştir. Hâlbuki hadis Süheyl b. Ebû Salih → babası isnâdıyla ma'rûftur ve Müslim onu bu haliyle Şu'be, [Süfyân] es-Sevrî, Cerîr b. Abdülhamîd ve Abdülazîz ed-Derâverdî [ö. 187/803] vasıtasıyla Süheyl'den rivayet etmiştir.

[Yine Irâkî şöyle] demiştir:[5] Bundan dolayı hadis âlimleri garîb hadislerin peşine düşmeyi hoş görmemişlerdir. Zira onlar içerisinde sahih olanlar çok azdır.

Uyarı:

Bulkînî [ö. 805/1405] kalb olayının metinde de söz konusu olabileceğini belirtmiş ve şöyle demiştir:[6] Bu duruma örnek olarak Hubeyb b. Abdurrahman'ın, halası Üneyse'den merfû' olarak rivayet ettiği şu hadis verilebilir: "İbn Ümmü Mektûm ezân okuduğunda yiyin, için.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 131.
2 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 230.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 131-2.
4 Hadisi maklûb bir surette A'meş hadisi olarak Ukaylî *ed-Duafâu'l-Kebîr*'de zikretmiştir (I, 308). Doğru hali için ise bk. Müslim, Selâm 13.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 132.
6 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 285.

النوع الثاني والعشرون: المقلوب

هو قسمان:

الأول: أن يكون الحديث مشهوراً براوٍ، فيُجعلَ مكانَه آخرُ في طبقته **نحوُ حديثٍ مشهور عن سالم، جُعِل عن نافع، ليُرغَب فيه** لغرابته، أو: عن مالك، جُعِل عن عُبيد الله بن عمر، وممن كان يفعل ذلك من الوضاعين: حمادُ بن عمرو النَّصِيبي، وأبو إسماعيل إبراهيم بن أبي حَيَّة: اليَسَعِ، وبُهْلولُ بن عبيد الكِندي.

قال ابن دقيق العيد: وهذا هو الذي يُطلَق على راويه أنه يسرق الحديث.

قال العراقي: مثاله: حديثٌ رواه عمرو بن خالد الحرّاني، عن حماد النَّصِيبي، عن الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي هريرة، مرفوعاً: «إذا لقيتم المشركين في طريق فلا تبدؤوهم بالسلام» الحديثَ، فهذا حديث مقلوب، قَلَبه حماد فجعله عن الأعمش، وإنما هو معروف بسهيل بن أبي صالح، عن أبيه، هكذا أخرجه مسلم من رواية شعبة، والثوري، وجرير بن عبد الحميد، وعبد العزيز الدَّراوَردي، كلُّهم عن سهيل.

قال: ولهذا كره أهل الحديث تتبُّع الغرائب، فإنه قلَّما يصِح منها.

تنبيه:

قال البُلْقيني: قد يقع القلب في المتن، قال: ويمكن تمثيلُه بما رواه خُبيب بن عبد الرحمن، عن عمته أُنيسة مرفوعاً: «إذا أذَّن ابنُ أم مكتومٍ فكُلُوا واشربوا،

Ancak Bilal ezân okuduğunda yemeyin ve içmeyin." Hadisi Ahmed [b. Hanbel] ile İbn Huzeyme ve (İbn Hibbân) *Sahîh*'lerinde nakletmişlerdir.[1]

İbn Ömer ve Hz. Âişe'den nakledilen meşhur hadis ise "Bilal geceleyin ezân okur. İbn Ümmü Mektûm ezân okuyuncaya kadar yiyin ve için" şeklindedir.[2]

[Bulkînî] şöyle demiştir: Buna muhâlif olan rivayet maklûbdur.

[Bulkînî] şöyle demiştir: Ancak İbn Hibbân ve İbn Huzeyme bu hadisi maklûb olarak görmediler ve Bilal ile İbn Ümmü Mektûm'un nöbetleşe ezân okuma ihtimallerine binâen hadisleri cem ettiler.

[Bulkînî] şöyle demiştir: Bununla birlikte kalb iddiası uzak [bir ihtimal] değildir. Zira te'vîl kapısının açılması durumunda hadislerdeki illetlerin çoğu ortadan kalkar.

Yine [Bulkînî] şöyle demiştir: Bunun ma'kûs olarak adlandırılması ve müstakil olarak ele alınması mümkündür. Ancak bu konuya değinen herhangi bir kimse görmedim. [Bulkînî'nin ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Şerhu'n-Nuhbe*'de[3] isnâdda kalbe örnek olarak "Ka'b b. Mürre" ile "Mürre b. Ka'b"ı, metindeki kalbe örnek olarak ise "Allah'ın gölgelendireceği yedi kişi"den bahseden şu Müslim hadisini vermiştir: "Sol elinin infâk ettiğini sağ eli bilmeyecek derecede gizli olarak sadaka veren kimse…"

Bunu isnâddaki râvilerden biri kalbetmiştir. Zira hadis *Sahîhayn*'da geçtiği üzere "sağ elinin infâk ettiğini sol eli bilmeyecek derecede" şeklinde olmalıdır.[4]

---

1 Nesâî, Ezân 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 433; İbn Huzeyme, *Sahîh,* I, 201; İbn Hibbân, *el-İhsân,* VIII, 252.

2 Hz. Âişe hadisi için bk. Buhârî, Ezân 13; Müslim, Sıyâm 36. İbn Ömer hadisi için bk. Buhârî, Ezân 11; Müslim, Sıyâm 38.

3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 92.

4 Maklûb rivayet için bk. Müslim, Zekât 91. Hadisin doğru hali için bk. Buhârî, Ezân 36; Mâlik, II, 715. Kadı İyâz "Ulaştığım bütün Sahîh-i Müslim nüshalarında bu şekildedir. Ancak maklûbdur" ve "Buradaki vehim Müslim'den değil, ondan sonra gelen birinden kaynaklanmış olmalıdır" demiştir. İbn Hacer ise konuyla ilgili olarak şöyle der: "Hata ne Müslim'den ne de ondan sonra gelen birindendir. Aksine Müslim'in hocası Züheyr b. Harb ya da onun da hocası Yahya el-Kattân'dandır." Beyhakî de hatayı, hadisi Yahya'dan nakleden râvilere yani Muhammed b. el-Müsennâ ve Züheyr b. Harb'e yüklemektedir (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 190; VIII, 162; Kadı İyâz, *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim*, III, 168; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 190).

وإذا أذَّن بلال فلا تأكلوا ولا تشربوا» الحديثَ، رواه أحمد، وابن خزيمة، وابن حبان، في **صحيحيهما**.

والمشهور من حديث ابن عمر وعائشة: «إن بلالاً يؤذِّن بليل، فكُلُوا واشربوا حتى يؤذِّن ابنُ أم مكتوم».

قال: فالرواية بخلاف ذلك مقلوبةٌ.

قال: إلا أن ابن حبان، وابن خزيمة لم يجعلا ذلك من المقلوب، وجَمَعا باحتمال أن يكون بين بلال وابن أم مكتوم تناوبٌ.

قال: ومع ذلك فدعوى القلب لا تبعد، ولو فتحنا باب التأويلات لاندفع كثير من علل الحديث.

قال: ويمكن أن يسمَّى ذلك بالمعكوس، فيفرَدَ بنوع، ولم أَرَ من تعرَّض لذلك. انتهى.

وقد مثَّل شيخ الإسلام في **شرح النخبة** القلبَ في الإسناد بنحو: كعب ابن مرة، ومرة بن كعب، وفي المتن: بحديث مسلم في السبعة الذين يُظلُّهم الله: «ورجلٌ تصدّق بصدقةٍ أخفاها حتى لا تَعلم يمينه ما تُنفق شماله».

قال: فهذا مما انقلب على أحد الرواة، وإنما هو: حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه، كما في **الصحيحين**.

Derim ki: Konuyla ilgili bir başka örnek de ben tespit ettim. Tâberânî'nin naklettiği Ebû Hüreyre hadisi şöyledir: "Size bir şeyi emrettiğimde onu yapın. Bir şeyi size yasakladığım zaman ise gücünüz yettiği oranda ondan kaçının." Hadisin *Sahîhayn*'da da geçen ma'rûf hali ise "Size bir şeyi yasakladığım zaman ondan kaçının. Bir şeyi yapmanızı emrettiğimde ise onu gücünüz yettiği oranda yapın" şeklindedir.[1]

İkinci Kısım: Bir metnin isnâdının alınıp diğer bir metnin başına konulması ya da bunun aksidir. Bu kısımla da hadisi garîb/nadir gösterme çabası kastedilebilir ki, bu durumda yapılan faaliyet [hadis] uydurma gibi olur. Bu [kalb faaliyeti] muhaddisin hafızasının ya da telkîni kabul edip etmediğinin sınanması için de yapılabilir. Şu'be, Hammâd b. Seleme ve Ehl-i hadîs bunu yapmışlardır.

Bağdâdlılar Buhârî kendilerine geldiği zaman imtihan amacıyla 100 hadisi kalbetmişler, Buhârî de onların tamamını olması gerektiği gibi sıralamıştı. Bunun üzerine onlar Buhârî'nin faziletini kabul etmek durumunda kalmışlardı. Hatîb [el-Bağdâdî]'nin "Muhammed b. Ebü'l-Hasan → Ahmed b. Hasan er-Râzî → Ebû Ahmed İbn Adî" isnâdıyla rivayet ettiğine göre[2] o pek çok hocadan şu kıssayı dinlediğini belirtmiştir:

Muhammed b. İsmail el-Buhârî Bağdat'a geldi. Ashâbü'l-hadîs de onun geldiğini duydu. Bir araya gelerek 100 hadisi ele aldılar ve onların isnâd ve metinlerini kalbettiler. Kiminin metnini başkasının isnâdının yerine; kimi metinin isnâdını da başkasının metinin yerine yerleştirdiler. Kalbettikleri hadisleri her birine 10 hadis düşecek şekilde 10 farklı kişiye dağıttılar ve onlara [hadis] meclisine geldiklerinde bu hadisleri Buhârî'ye arz etmelerini emrettiler. Meclisin kurulması üzerine sözleştiler. Mecliste hem Horasan bölgesinden daha başka yerlerden gelen yabancılardan hem de Bağdâdlılardan oluşan ashâb-ı hadîs toplandı.

Herkes meclisteki yerini aldığında mezkûr 10 kişiden biri söz alarak Buhârî'ye kalbedilmiş hadislerden birini sordu. Buhârî ona "Bu hadisi bilmiyorum" cevabını verdi. İlgili hadislerden bir diğerini sorduğunda Buhârî yine "Bilmiyorum" dedi. Bir başkasını sorduğunda Buhârî "Bilmiyorum" cevabını yineledi.

1 Buhârî, İ'tisâm bi'l-Kitâb 2; Müslim, Hac 412. Maklûb rivayet için bk. Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, III, 147.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 340.

قلت: ووجدت مثالاً آخر، وهو ما رواه الطبراني من حديث أبي هريرة: «إذا أمرتُكم بشيء فأْتُوه، وإذا نهيتكم عن شيء فاجتنبوه ما استطعتم»، فإن المعروف ما في **الصحيحين**: «ما نهيتكم عنه فاجتنبوه، وما أمرتكم به فافعلوا منه ما استطعتم».

القسم الثاني: أن يُؤخذ إسنادُ متنٍ فيُجعلَ على متن آخر، وبالعكس، وهذا قد يُقصد به أيضاً الإغراب، فيكون كالوضع، وقد يُفعل اختباراً لحفظ المحدث، أو لقبوله التلقين، وقد فعل ذلك شعبة، وحماد بن سلمة، وأهل الحديث.

وقَلَب أهل بغداد على البخاري لمّا جاءهم **مئةَ حديث امتحاناً، فرَّدهاعلى وجوهها، فأذعنوا بفضله**. وذلك فيما رواه الخطيب، حدثني محمد بن

أبي الحسن الساحلي، أخبرنا أحمد بن حسن الرازي، سمعت أبا أحمد ابن عدي يقول: سمعت عدَّة مشايخَ يَحكُون:

أن محمد بن إسماعيل البخاري قدم بغداد فسمع به أصحاب الحديث، فاجتمعوا وعَمَدوا إلى مئة حديث، فقلبوا متونها وأسانيدها، وجعلوا متن هذا الإسناد لإسناد آخر، وإسناد هذا المتن لمتن آخر، ودفعوها إلى عشرة أنفس: إلى كل رجلٍ عشرة، وأمروهم إذا حضروا المجلس يُلقون ذلك على البخاري، وأخذوا الموعد للمجلس، فحضر المجلسَ جماعةُ أصحابِ الحديث من الغرباء: من أهل خراسان وغيرهم، ومن البغداديين.

فلما اطمأنَّ المجلس بأهله انتَدَب إليه رجل من العشرة، فسأله عن حديث من تلك الأحاديث، فقال البخاري: لا أعرفه، فسأله عن آخر فقال: لا أعرفه،

Tek tek sorulan 10 hadisin tamamı arz edildi; Buhârî tamamını "Bilmiyorum" diye cevapladı. Mecliste bulunan fakîhler birbirlerine bakıp "Kavrayışlı adammış" diyorlardı. Onların dışındaki kimseler ise Buhârî'nin aczine, ilmî noksanlığına ve anlayışının azlığına hükmediyorlardı.

Sonra 10 kişinin ikincisi söz aldı ve maklûb hadislerden birini sordu. Buhârî "Bu hadisi bilmiyorum" cevabını verdi. Bir diğerini sordu, Buhârî yine "Bilmiyorum" dedi. Bir biri ardına 10 hadisi sordu, Buhârî tamamına "Bilmiyorum" diye cevap verdi. Sonrasında üçüncü, dördüncü ve onun kişiye kadar diğerleri söz aldılar ve maklûb hadislerin hespini Buhârî'ye sordular. Buhârî onlara cevap olarak "Bilmiyorum" dışında herhangi bir şey söylemedi.

Buhârî onların sorularının bittiğini anladığında birinciye dönerek "İlk hadisin şöyle, ikinci hadisin şöyle, üçüncüsü şöyle, dördüncüsü şöyle" deyip 10 hadisin tamamını değerlendirdi ve her metni ait olduğu isnâda, her isnâdı da ait olduğu metne izâfe etti. Diğerleri için de aynı faaliyeti tekrarladı. Maklûb hadislerin tamamının metinlerini ait oldukları isnâdlara, isnâdları da ait oldukları metinlere izafe ederek düzeltti. İnsanlar onun hâfızlığını onayladılar ve onun faziletini kabul etmek durumunda kaldılar.[1]

Uyarılar:

Birincisi: Irâkî şöyle der:[2] Böyle bir faaliyetin câiz olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü Ehl-i hadîs'in böyle yapması durumunda hiçbir hadis olduğu gibi kalamaz. Nitekim Haramî [b. Umâre] [ö. 201/816] de hadisleri Ebân b. Ebû Ayyâş'a kalbederek sunan Şu'be'yi yadırgayarak şöyle demiştir: "Yaptığı ne kötü! Helâl mi şimdi bu!"

İkincisi: Kalb işi, uydurmada olduğu gibi kasten değil hataen de olabilir. İbnü's-Salâh buna örnek olarak "Cerîr b. Hâzim → Sâbit → Enes" isnâdıyla nakledilen şu merfû' hadisi zikretmiştir:[3] "Namaz için kâmet getirildiğinde

1 Sehâvî hikayenin ardından şöyle bir not düşer: Buhârî'nin hadisleri hıfzına ve doğrusunu yanlışından ayırmada gösterdiği titizliğe şaşmamak gerekir. Çünkü bu yapılan ezberi gösterir. Asıl şaşılması gereken, Buhârî'nin, kendisine hatalı sunulan o hadisleri sırasıyla bir seferde ezberlemiş olmasıdır (bk. *Fethu'l-Mugîs*, I, 321; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 869).

2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 133.

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 92.

فما زال يلقي عليه واحداً بعد واحد حتى فرغ من عَشْرته، والبخاري يقول: لا أعرفه، فكان الفُهَماء ممن حضر المجلس يلتفتُ بعضُهم إلى بعض ويقولون:

الرجل فَهِمٌ، ومن كان منهم غيرَ ذلك يقضي على البخاري بالعجز والتقصير وقلة الفهم.

ثم انتدب إليه رجل آخر من العشرة، فسأله عن حديث من تلك الأحاديث المقلوبة، فقال البخاري: لا أعرفه، فسأله عن آخر فقال: لا أعرفه، فلم يزل يلقي إليه واحداً بعد واحد حتى فرغ من عشرته، والبخاري يقول: لا أعرفه، ثم انتدب إليه الثالث والرابع إلى تمام العشرة، حتى فرغوا كلُّهم من الأحاديث المقلوبة، والبخاري لا يزيدهم على: لا أعرفه.

فلما علم البخاري أنهم قد فرغوا التفتَ إلى الأول منهم فقال: أما حديثك الأول فهو كذا، وحديثك الثاني، فهو كذا، والثالث والرابع على الوِلاء، حتى أتى على تمام العشرة، فردَّ كل متنٍ إلى إسناده، وكل إسناد إلى متنه، وفعل بالآخرين مثل ذلك وردّ متون الأحاديثِ كلِّها إلى أسانيدها، وأسانيدَها إلى متونها، فأقرَّ له الناس بالحفظ وأذعنوا له بالفضل.

تنبيهات:

الأول: قال العراقي: في جواز هذا الفعل نظر، إلا أنه إذا فعله أهل الحديث لا يستقرّ حديثاً، وقد أنكر حَرَميٌّ على شعبة لمّا قلب أحاديث على أبانَ بن أبي عياش وقال: يا بئس ما صنع، وهذا يحلُّ؟!!

الثاني: قد يقع القلب غلطاً لا قصداً، كما يقع الوضع كذلك، وقد مثّله ابن الصلاح بحديثٍ رواه جرير بن حازم، عن ثابت، عن أنس مرفوعاً: «إذا أُقيمتِ الصلاة

beni görünceye kadar ayağa kalkmayın." Bu hadisin isnâdı Cerîr için karışıklık arz etmiştir. Hadisin meşhur olan senedi "Yahya b. Ebû Kesîr → Abdullah b. Ebû Katâde → babası → Hz. Peygamber (*sav*)" şeklindedir. Beş hadis imâmı [yani İbn Mâce hâricindeki *Kütüb-i Sitte* müellifleri] hadisi böyle nakletmişlerdir. Nitekim Müslim ve Nesâî'de "Haccâc b. Ebû Osman es-Savvâf → Yahya" rivayeti yer almaktadır. Cerîr de hadisi Haccâc'dan işitmiş, ama isnâd onun için karışıklık arz etmiştir.

Bu durumu Ebû Davud'un *el-Merâsîl*'de "Ahmed b. Salih → Yahya b. Hassân" isnâdıyla naklettiğine göre Hammâd b. Zeyd açıklamıştır. O şöyle der: Ben ve Cerîr Sâbit'in yanıdaydık. Haccâc "Yahya b. Ebû Kesîr → Abdullah b. Ebû Katâde → babası" isnâdını verdi. Cerîr de hadisi Sâbit'in Enes'ten rivayet ettiğini zannetti.[1]

Üçüncüsü: Bu [maklûb bahsi] musannif [Nevevî]'nin zayıf türleri arasında zikrettiği son kısımdır. Geriye "Metrûk" konusu kalmaktadır.

Bu konuyu Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de[2] zikredip şöyle açıklamıştır: "[Hadiste] yalancılıkla ithâm edilen râvinin rivayetidir. Bu hadis sadece kendisinin tarîkiyle bilinmekte ve bilinen kâidelere muhâlefet etmektedir." [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Konuşmalarında yalan söylediği bilinen kimsenin hadis rivayetinde böyle bir durum kendisinden zuhur etmese bile aynı hükme tâbidir; ancak birinciden daha alt derecededir." [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti]

Bu konuya "şâz" ve "münker" konularının ardından işaret edilmişti.

Dördüncüsü: Zayıf türlerinin en kötüsünün "mevzû" olduğu geçmişti. Bu, hakkında ittifâk edilen bir durumdur. Musannif [Nevevî] zayıf hadisin bundan sonraki türlerini sıraya koymamıştır.

[Mevzû hadsin] ardından sırasıyla "metrûk", "münker", "muallel", "müdrec", "maklûb" ve "muztarib" gelir. Şeyhülislâm [İbn Hacer] sıralamayı böyle yapmıştır.[3]

1 Enes hadisi için bk. Buhârî, Ezân 22; Müslim, Mesâcid 156; Ebû Davud, Salât 164-165; Tirmizî, Cumua 21; Nesâî, Ezân 42. Bu hadislerin tamamı Ebû Katâde'den nakledilmiştir. Hadisin Enes'ten nakli için bk. Tayâlisî, *Müsned*, 271; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab mine'l-Müsned*, 1259. Ayrıca bk. Ebû Davud, *el-Merâsîl*, 64; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 127; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, II, 83; III, 128.

2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 89, 85; Cezâirî, *Tevcîhü'n-Nazar*, II, 574-5.

3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 85, 103 vd.

فلا تقوموا حتى تَرَوْني»، فهذا حديث انقلب إسناده على جرير، وهو مشهور ليحيى بن أبي كثير، عن عبد الله بن أبي قتادة، عن أبيه، عن النبي صلى الله عليه وسلم، هكذا رواه الأئمة الخمسة، وهو عند مسلم والنسائي من رواية حجاج بن أبي عثمانَ الصوّاف، عن يحيى، وجريرٌ إنما سمعه من حجاج، فانقلب عليه.

وقد بيّن ذلك حماد بن زيد فيما رواه أبو داود في **المراسيل** عن أحمد ابن صالح، عن يحيى بن حسان، عنه، قال: كنت أنا وجريرٌ عند ثابت، فحدّث حجاج، عن يحيى بن أبي كثير، عن عبد الله بن أبي قتادة، عن أبيه، فظنَّ جريرٌ أنه إنما حدَّث به ثابت، عن أنس.

الثالث: هذا آخر ما أورده المصنف من أنواع الضعيف، وبقي عليه «المتروك».

ذكره شيخ الإسلام في **النخبة**، وفسَّره: بأنْ يَرويَه مَن يُتَّهم بالكذب، ولا يعرفَ ذلك الحديث إلا من جهته، ويكونَ مخالفاً للقواعد المعلومة،

قال: وكذا مَن عُرف بالكذب في كلامه، وإن لم يظهر منه وقوعه في الحديث، وهو دون الأول. انتهى.

وتقدمتِ الإشارة إليه عقبَ الشاذّ والمنكر.

الرابع: تقدم أن شرَّ الضعيف الموضوعُ، وهو أمرٌ متفق عليه، ولم يذكر المصنفُ ترتيب أنواعه بعد ذلك.

ويليه: المتروك، ثم المنكر، ثم المعلَّل، ثم المُدرج، ثم المقلوب، ثم المضطرب، كذا رتّبه شيخ الإسلام.

Hattâbî [ö. 388/998] ise "[Zayıf hadis türlerinin] en kötüsü mevzu, sonra maklûb, ondan sonra da mechûldür" demiştir.[1]

Konu ile ilgili olarak Zerkeşî *Muhtasar*'ında şöyle der: "Zayıflığı isnâdının muttasıl olmayışından kaynaklanmayan hadis türleri yedidir. Onların en kötüsü mevzû'dur, ardından müdrec, maklûb, münker, şâz, muallel ve muztarib gelir." [Zerkeşî'nin ifadesi burada bitti.]

Derim ki: Bu güzel bir tertiptir. Ancak "müdrec"ten önce "metruk"un zikredilmesi uygun olurdu.

Zayıflığı isnâdının muttasıl olmayışından kaynaklanan hadis türlerinin en kötüsü ise mu'daldır, ondan sonra munkatı', müdelles ve mürsel gelir. Bu açık bir durumdur. Ben sonrasında üstâdımız Şümünnî'nin [ö. 872/1468] Cevrekânî'den [ö. 543/1148] şu ifadeyi naklettiğini gördüm:[2] "Mu'dal munkatı'dan, munkatı' da mürselden kötü durumdadır."[3] [Hocamız] buna şöyle itiraz etmiştir: "İnkıtâ' bir yerdeyse bu doğrudur; yoksa [yani iki yerde inkıtâ' varsa] mu'dal ile aynı olur."

Alt konu: Burada zayıf ile ilgili bazı meseleler yer almaktadır.

Zayıf isnâdla nakledilen bir hadis gördüğünde sadece o isnâdın zayıflığından dolayı "Bu hadis, bu isnâdla zayıftır" demen, "Metni zayıftır" ya da mutlak olarak "Zayıftır" dememen gereklidir. Çünkü hadisin başka bir sahih isnâdı olabilir. Konu hakkında mütehassıs olan kimsenin ise "Hadis sahih bir tarîkle rivayet edilmemiştir" ya da "Hadisin sâbit olduğunu gösteren bir isnâd yoktur" veya zayıflığını açıklayarak "Bu zayıf bir hadistir" demesi başkadır. Mutlak olarak zayıf olduğunu söyleyip zayıflık sebebini açıklamadığı durumla ilgili izah biraz sonra ilgili konuda gelecektir.

Faydalar:

Birincisi: Konu hakkında uzman, münekkit bir âlim bir hadis hakkında "Onu bilmiyorum" derse Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in de belirttiği üzere onun bu görüşüne itimat edilir.

1 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 6.
2 Şümünnî, *el-Âli'r-Rütbe*, s. 176.
3 Süyûtî burada maklûb konusundaki eserlere yer vermemiştir. Konu hakkında Hatîb el-Bağdâdî'nin *Râfiü'l-İrtiyâb fi'l-Maklûb mine'l-Esmâ ve'l-Ensâb* adlı bir eseri vardır.

وقال الخطابي: شرُّها الموضوع، ثم المقلوب، ثم المجهول.

وقال الزركشي في «مختصره»: ما ضَعْفه لا لعدم اتصاله سبعةُ أصناف، شرُّها: الموضوع، ثم المدرَج، ثم المقلوب، ثم المنكَر، ثم الشاذ، ثم المعلَّل، ثم المضطرب. انتهى.

قلت: وهذا ترتيب حسن، وينبغي جعلُ المتروك قبل المدرج.

وأن يقال فيما ضعفُه لعدمِ اتصالٍ: شرُّه المعضلُ، ثم المنقطعُ، ثم المدلَّس، ثم المرسَل، وهذا واضح، ثم رأيت شيخنا الإمام الشُّمُنِّي نقل قول الجَوْرَقاني: المعضلُ أسوأُ حالاً من المنقطع، والمنقطعُ أسوأ حالاً من المرسَل، وتعقَّبه بأن ذلك إذا كان الانقطاعُ في موضعٍ واحد، وإلا فهو يساوي المعضَل.

فرع: فيه مسائل تتعلق بالضعيف.

١ ـ إذا رأيت حديثاً بإسناد ضعيف فلك أن تقول: هو ضعيف بهذا الإسناد، ولا تقلْ ضعيف المتن ولا ضعيف، وتُطلِقَ لمجردِ ضعفِ ذلك الإسناد، فقد يكون له إسناد آخر صحيح إلا أن يقول إمام إنه لم يُرو من وجه صحيح، أو ليس له إسناد يثبت به، أو إنه حديث ضعيف: مفسِّراً ضعفَه، فإنْ أطلق الضعيف ولم يبين سببه ففيه كلام يأتي قريباً في النوع الآتي.

فوائد:

الأولى: إذا قال الحافظ المطَّلع الناقد في حديث: لا أعرفه، اعتُمِد ذلك في نفيه، كما ذكر شيخ الإسلام.

Bu yorumun Ebû Hâzim'den nakledilen şu rivayetle çeliştiği söylenebilir: Rivayete göre o Zührî'nin yanında bir hadis nakletmiş, Zührî de bunu yadırgayarak "Bunu bilmiyorum" demişti. Kendisine "Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerinin tamamını ezberledin mi?" diye sorulunca "Hayır" cevabını vermişti. "Ya yarısını?" denildiğinde ise "Umarım" demişti. Bunun üzerine Ebû Hâzim "Bu hadisi, işitmediğin diğer yarı içerisinde farz et" demişti. İşte Zührî'nin durumu böyle, var diğerlerini sen düşün!

Buna benzer bir rivayeti İbnü'n-Neccâr [ö. 643/1245] *Târîh*'inde isnâdlı olarak İbn Ebû Âişe'den nakletmiştir. Bir gün gencin biri Şa'bî'nin [ö. 104/722] yanında konuştu [hadis nakletti]. Şa'bî ise "Bunu işitmedik" dedi. Genç "Her hadisi işittin mi?" diye sordu. Şa'bî "Hayır"[1] dedi. Genç "Ya yarısını?" dedi. Şa'bî yine "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine genç "Bu hadisi, işitmediğin diğer yarı içerisinde farz et" dedi ve Şa'bî'yi susturdu.

Bu itiraza şöyle cevap vermemiz mümkündür: Bu durum, haberlerin kitaplarda tedvin edilmesinden önceki bir dönemle ilgilidir. O dönemde hâfızlar nezdinde olmayan rivayetler bazı râviler nezdinde bulunabiliyordu. Tedvîn olup da artık tasnif edilen kitaplara başvurulduktan sonra alanında uzman olan hâfızların, başkalarının naklettiği hadislere muttali olamamaları uzak bir ihtimaldir. Açıkçası mümkün değildir.

İkincisi: Ömer b. Bedr el-Mevsılî [ö. 622/1225] -ki, hadis hâfızlarından değildir- hadis âlimlerinin "bu konuda sahih herhangi bir rivayet yoktur" şeklindeki sözleri hakkında bir kitap telif etmiştir.[2] Ancak dile getirdiği hususların çoğu eleştiriye açıktır.

Üçüncüsü: Hadis âlimlerinin "Bu aslı bulunmayan bir hadistir", "Aslı yoktur" gibi ifadeleri için İbn Teymiyye [ö. 728/1328] "Bunun manası, isnâdı yoktur" der.

Zayıf bir hadisi isnâdsız olarak rivayet etmeyi arzuladığında "Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu" gibi Allah Resûlü'nün (*sav*) şöyle buyurduğunu kesin olarak belirten ifadeler kullanma. Aksine "Ondan şöyle rivayet edilmiştir", "Ondan bize ulaştığına göre", "Ondan vârid olduğuna göre", "Ondan geldiğine göre", "Ondan nakledildiğine göre" ve "Bazıları rivayet etti" gibi temriz sîgaları kullan.

1 *Tedrîb* nüshaları biri dışında burada "Hayır" ifadesine yer veriyorsa da, M. Avvâme naklin yer aldığı başka kaynaklardan hareketle "Evet" ifadesinin daha doğru olduğunu söyler (*Tedrîb*, III, 515, dp. 2) [çevirenin notu].

2 Eser *el-Mugnî ani'l-Hıfz ve'l-Kitâb* adıyla matbudur.

فإن قيل: يُعارِض هذا ما حُكي عن أبي حازم: أنه رَوَى حديثاً بحضرة الزهري فأنكره وقال: لا أعرف هذا، فقال له: أَحفِظتَ حديثَ رسول الله صلى الله عليه وسلم كلَّه؟ قال: لا، قال: فنصفَه؟. قال: أرجو، قال: اجعل هذا في النصف الذي لم تعرفه، هذا وهو الزهري! فما ظنُّك بغيره؟.

وقريبٌ منه: ما أسنده ابن النجار في «تاريخه» عن ابن أبي عائشة قال: تكلم شابٌّ يوماً عند الشعبي، فقال الشعبي: ما سمعنا بهذا، فقال الشابُّ: كلَّ العلمِ سمعتَ؟ قال: لا، قال: فشَطرَه؟ قال: لا، قال: فاجعل هذا في الشَّطر الذي لم تسمعه، فأفحمَ الشعبيّ.

قلنا: أجيبَ عن ذلك: بأنه كان قبل تدوين الأخبار في الكتب، فكان إذْ ذاك عند بعض الرواة ما ليس عند الحفاظ، وأما بعد التدوين والرجوع إلى الكتب المصنفة، فيبعُدُ عدم الاطلاع من الحافظ الجِهْبِذ على ما يورده غيره، فالظاهر عدمه.

الثانية:

ألّف عمر بن بدر المَوصِلي ـ وليس من الحفاظ ـ كتاباً في قولهم «لم يصح شيء في هذا الباب»، وعليه في كثير مما ذَكَره انتقاد.

الثالثة:

قولهم: هذا حديث ليس له أصل، أو: لا أصل له، قال ابن تيمية: معناه ليس له إسناد. وإذا أردتَ رواية الضعيف بغير إسناد فلا تقل: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا، وما أشبهه من صِيغ الجزم بأنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قاله بل قل: رُوِي عنه كذا، أو بلغنا عنه كذا، أو ورد عنه، أو جاء عنه أو نُقل عنه، وما أشبهه من صِيَغ التمريض كـ:رَوَى بعضهم.

Aynı şekilde sıhhatinde ve zayıflığında şüphen olduğunu ifade ettiğin rivayetler hakkında da böyle davran.

Sahîh hadisler için ise cezm sîgası kullan. Zira, zayıf hadisler hakkında cezm sîgasının kullanımı hoş olmadığı gibi sahîh hadisler hakkında da temrîz sîgalarının kullanımı hoş değildir.

Ehl-i hadîs ve daha başkaları nezdinde zayıf isnâdlarda tesâhül göstermek, mevzû‘ olanlar dışındaki zayıf hadisleri rivayet etmek ve Allah Teâlâ'nın sıfatları**,** bu sıfatların hangisinin mümkün, hangisinin imkansız olduüu, kelâmının tefsiri ve helâl-haram gibi ahkâma müteallik olanların dışındakilerle zayıflığını açıklamaksızın amelde bulunmak câizdir. Kıssalar, amellerin faziletleri, öğütler gibi akâid ve ahkâmla ilgisi olmayan rivayetler de aynıdır. Bu görüşün kendilerinden nakledildiği kimseler arasında İbn Hanbel, İbn Mehdî ve İbnü'l-Mübârek yer alır. Onlar şöyle derler: "Helâl-haram konularında rivayette bulunduğumuzda işi sıkı tutarız. Fezâil gibi konularda ise daha müsamahakar davranırız."[1]

Uyarı:

İbnü's-Salâh ve musannif [Nevevî] burada ve başka kitaplarında [zayıf hadisin nakledilebilmesi için] fezâil ve benzeri konularda olması dışında zikredilen herhangi bir şart zikretmediler. Ancak Şeyhülislâm [İbn Hacer] bunun için şu üç şartı dile getirmiştir:[2]

Birincisi: Zayıflık ileri derecede olmamalıdır. Böylece yalancı ya da yalancılıkla ithâm edilen ve hatası çok olan kimselerin teferrüd ettiği hadisler dışarıda kalır. Alâî [ö. 761/1359] bu konuda ittifâk olduğunu belirtmiştir.

İkincisi: Amel edilen bir asıl çerçevesinde değerlendirilebilmesi.

Üçüncüsü: Kendisiyle amel edildiği esnada rivayetin sübûtuna inanılmaması, aksine ihtiyata daha uygun olduğuna inanılması.

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 134.

2 Bu görüşleri ondan talebesi Sehâvî *el-Kavlü'l-Bedî‘ fi's-Salâti ale'l-Habîbi'ş-Şefi‘* adlı eserinde nakletmiştir (bk. s. 497). Ayrıca bk. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla*, s. 43-4.

وكذا تقول في **ما تشكُّ في صحته** وضعفه.

أما الصحيح فاذكُره بصيغة الجزم، ويقبُح فيه صيغة التمريض، كما يقبُح في الضعيف صيغة الجزم.

ويجوز عند أهل الحديث وغيرهم التساهلُ في الأسانيد الضعيفة **وروايةُ ما سوى الموضوع من الضعيف، والعملُ به، من غير بيان ضعفه، في غير صفاتِ الله تعالى** وما يجوزُ ويستحيلُ عليه، وتفسيرِ كلامه **والأحكامِ كالحلال والحرام وغيرِهما، وذلك كالقِصص وفضائل الأعمال والمواعظ وغيرِها، مما لا تعلُّق له بالعقائد والأحكام.** ومِمن نُقل عنه ذلك: ابن حنبل، وابن مهدي، وابن المبارك، قالوا: إذا رَوَيْنا في الحلال والحرام شدَّدنا، وإذا رَوَينا في الفضائل ونحوها، تساهلْنا.

تنبيه:

لم يذكر ابن الصلاح والمصنف هنا وفي سائر كتبه لِمَا ذُكر سوى هذا الشرط، وهو كونه في الفضائل ونحوها، وذَكَر شيخ الإسلام له ثلاثة شروط:

أحدها: أن يكون الضعف غيرَ شديد، فيخرجُ مَن انفرد من الكذابين، والمتهمين بالكذب، ومن فَحُش غلطه، نقل العلائي الاتفاق عليه.

الثاني: أن يندرجَ تحت أصلٍ معمول به.

الثالث: أن لا يعتقدَ عند العمل به ثبوتَه، بل يعتقد الاحتياط.

[İbn Hacer] bunların ardından "Bu ikisini İbn Abdüsselâm [ö. 660/1262] ve İbn Dakîkul'îd zikretmiştir" der.

Öte yandan "Onunla amel edilmesi mutlak olarak câiz değildir" denilmiştir. Bunu Ebû Bekir İbnü'l-Arabî söylemiştir.[1]

"Mutlak olarak amel edilir" de denilmiştir. Bu ikinci görüş daha önce ifade edildiği üzere Ebû Davud ve Ahmed [b. Hanbel]'e dayandırılmıştır. Zira o ikisi böyle bir tutum sergilemeyi kişilerin reyinden daha kuvvetli bulmuşlardır.

Zerkeşî'nin ifadesi şöyledir: Zayıf hadis, tergîb ve terhîb ile ilgili olmadığında ya da tarîkleri çoğalmadığında -ki mütâbii kendisinden daha alt seviyede olmamalıdır- merdûddur.

Zayıf hadisin mutlak olarak kabul edilmeyeceği ve kendisine şâhitlik edecek bir asıl varsa ve umûmî kabuller içerisinde değerlendirilebiliyorsa kabul edileceği de söylenmiştir. [Zerkeşî'nin ifadesi burada bitti.]

Zayıf hadisle, ihtiyata uygun hüküm ihtivâ etmesi durumunda ahkâm konusunda da amel edilir.

1 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 876.

وقال: هذان ذكرهما ابن عبد السلام، وابن دقيق العيد.

وقيل: لا يجوز العمل به مطلقاً، قاله أبو بكر ابن العربي.

وقيل: يعمل به مطلقاً، وتقدم عزو ذلك إلى أبي داود وأحمد، وأنهما يَرَيان ذلك أقوى من رأي الرجال.

٥ وعبارة الزركشي: والضعيف مردود ما لم يقتضِ ترغيباً أو ترهيباً، أو تتعددْ طرقه، ولم يكن المتابع منحطّاً عنه.

وقيل: لا يقبل مطلقاً.

وقيل: يقبل إن شهد له أصل، أو اندرج تحت عموم. انتهى.

ويعمل بالضعيف أيضاً في الأحكام إذا كان فيه احتياط.

23. RİVAYETİ KABUL EDİLECEK RÂVİLERİN NİTELİKLERİ

[Hadis ilimlerinin] yirmi üçüncü türü, rivayeti kabul veya ret edilecek râvilerin nitelikleri ve cerh-ta'dîl bakımından bununla ilgili meselelerdir.

Burada bazı meseleler söz konusudur:

Birincisi: Hadis ve fıkıh konusundaki âlimlerin büyük çoğunluğu rivayeti delil olarak kullanılacak kimsenin âdil ve rivayet ettiği şeyde zabt sahibi olması gerektiğinde icmâ etmişlerdir. [Nevevî] adâleti şöyle açıklamıştır: Akıllı, büluğ çağına ermiş bir müslüman... Zira kâfir ve tam olarak deli olan kimsenin ittifâkla kabul edilmez. Zaman zaman delilik emaresi gösteren ve bu durum ayıldığı zaman da kendisini etkileyen kimsenin -ki etkilemiyorsa İbnü's-Sem'ânî'nin belirttiği üzere[1] kabul edilir. Sahih olan görüşe göre çocuğun rivayeti kabul edilmez. Herhangi bir yalanı duyulmamış mümeyyizin rivayetininin de kabul edileceği söylenmiştir.

Fıkıh kitaplarının şehâdet konularında açıklandığı üzere fâsıklık ve şahsiyeti zedeleyen hususlardan uzak olması. Ancak rivayet, hürriyet ve erkeklik şartı bulunmaması bakımından şehâdetten farklılık arz eder.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ey imân edenler, size bir fâsık haber getirdiği zaman onu araştırın.*"[2] Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi şahit tutun.*"[3]

Hadiste de şöyle denilmiştir: "İlmi, sadece şehâdetini kabul ettiğiniz kimselerden alınız." Hadisi Beyhakî *el-Medhal*'de İbn Abbâs'tan merfû' ve mevkûf olarak rivayet etmiştir.[4]

Öte yandan yine onun Şa'bî tarîkiyle rivayet ettiğine göre[5] İbn Ömer "Hz. Ömer bize [ilmi/rivayeti] sadece güvenilir olan kimselerden almamızı emrederdi" demiştir.

---

1 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 530.
2 el-Hücurât 49/6.
3 et-Talâk 65/2.
4 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 228-9.
5 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 229.

النوع الثالث والعشرون: صفة من تقبل روايته

ومن تردُّ وما يتعلق به من الجرح والتعديل

وفيه مسائل:

أحدها: أجمع الجماهير من أئمة الحديث والفقه على أنه يشترط فيه أي: مَن يُحتج بروايته أن يكون عدلاً ضابطًا لما يرويه، وفسَّر العدلَ: بأنْ

يكونَ مسلمًا بالغًا عاقلاً فلا يقبل كافرٌ، ومجنونٌ مُطبِق، بالإجماع، ومن تقطَّع جنونه وأثّر في زمن إفاقته، وإنْ لم يؤثّر: قُبِل، قاله ابن السمعاني، ولا صبيٌّ على الأصح، وقيل: يقبل المميّز إنْ لم يجرَّب عليه الكذب.

سليمًا من أسباب الفسق وخَوَارم المُروءة على ما حُرِّر في باب الشهادات من كتب الفقه، وتُخالفها في عدم اشتراط الحرية والذكورة.

قال تعالى: ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا﴾ [الحجرات: ٦]، وقال: ﴿وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾ [الطلاق: ٢].

وفي الحديث: «لا تأخذوا العلم إلا ممَّن تقبلون شهادته»، رواه البيهقي في **المدخل** من حديث ابن عباس مرفوعًا وموقوفًا.

وَرَوى أيضًا من طريق الشعبي، عن ابن عمر، عن عمر قال: كان يأمرنا أن لا نأخذَ إلا عن ثقة.

Şâfiî ve daha başkalarının rivayet ettiğine göre Yahya b. Saîd [el-Ensârî] şöyle demiştir: Abdullah b. Ömer'in oğluna bir mesele sordum ancak herhangi bir cevap vermedi. Kendisine "Senin gibi, iki hidâyet imâmının oğlu olan birisine bir mesele sorulduğu halde nezdinde herhangi bir bilgi/rivayetin bulunmamasını yadırgadık" denildi. Bunun üzerine o şöyle cevap verdi: "Hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi söylemem veya sika olmayan birinden nakletmem, Allah'ın nezdinde ve O'nu tanıyan, O'nun hakkında tefekkür eden kimselerin nezdinde daha yadırganacak bir şeydir." [1]

Şâfiî'nin rivayet ettiğine göre Sa'd b. İbrahim şöyle der: "Hz. Peygamber'den (*sav*) ancak sika olan kimseler hadis nakledebilir." Müslim bu rivayeti *Sahîh*'inin mukaddimesinde isnâdlı olarak vermiştir.[2]

Yine Müslim'in isnâdını vererek naklettiğine göre İbn Sîrîn [ö. 110/729] şöyle demiştir: "Bu ilim, dindir. Dininizi kimden aldığınıza bakın."[3]

Beyhakî'nin rivayet ettiğine göre[4] [İbrahim] en-Nehaî [ö. 96/714] şöyle demiştir: "Kendisinden [hadis] almak üzere bir adama geldiklerinde onun tavırlarına, namazına, haline bakar, ondan sonra hadisi alırlardı."

[Nevevî] zabtı, eğer hıfzından naklediyorsa hataya karşı dikkatli ve hâfız olma, kitabından naklediyorsa onu tebdil ve tağyirden muhafaza eden biri olma ile açıklamıştır. Bunların yanı sıra râvinin mana ile rivayet ettiği takdirde anlamı bozan şeyleri bilen biri olmasını şart koşmuştur.

İkincisi: Râvinin adâleti, iki âlimin bunu ifade etmesiyle ya da yaygınlık ve şöhretle tespit edilir. İbnü's-Salâh'ın ifadesi "iki ta'dîl eden iki kişinin" şeklinde olmasına rağmen[5] yazarın bu ifadeyi bırakması daha sonra geleceği üzere sadece âlim olan kimsenin ta'dîlinin kabul edilmesindendir. Ehl-i hadîs ve daha başka ehl-i ilm arasında adâleti meşhur olan ve kendisi hakkında bu yönde övgüler yaygınlaşan kimse için bu onun adâletini göstermek için yeterlidir. Bunun dışında onun adâletini dile getirecek bir başka kimseye ihtiyaç yoktur. Nitekim Mâlik, Süfyâneyn [Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne], Evzâî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel gibi kimseler bunlardandır.

1 Şâfiî, *Müsned*, I, 18; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 33; a.mlf., *el-Câmi'*, II, 90.
2 Müslim, I, 15; Şâfiî, *Müsned*, I, 18.
3 Müslim, I, 15.
4 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 235; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 128
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 95.

وروى الشافعي وغيره عن يحيى بن سعيد، قال: سألت ابنًا لعبد الله ابن عمر عن مسألة، فلم يَقُلْ فيها شيئًا، فقيل له: إنا لنُعْظِم أن يكون مثلُك ابنَ إماميْ هُدى يُسأل عن أمر ليس عندك فيه علم! فقال: أعظمُ والله من ذلك عند الله، وعند مَن عرف الله، وعند من عَقَل عن الله: أن أقول ما ليس لي فيه علم، أو أُخبر عن غير ثقة.

قال الشافعي: وقال سعد بن إبراهيم: لا يحدِّثُ عن النبي صلى الله عليه وسلم إلا الثقات، أسنده مسلم في مقدمة **الصحيح**.

وأسند عن ابن سيرين: إن هذا العلمَ دِينٌ، فانظُروا عمن تأخذون دينكم.

وروى البيهقي عن النخعي قال: كانوا إذا أَتَوُا الرجلَ ليأخذوا عنه نَظَروا إلى سَمْته، وإلى صلاته، وإلى حاله، ثم يأخذون عنه.

وفسَّر الضبطَ بأنْ يكونَ **متيقظًا** غيرَ مغفَّل **حافظًا إنْ حدّث من حفظه، ضابطًا لكتابه** من التبديل والتغيير **إنْ حدَّث منه**، ويشترط فيه مع ذلك أنْ يكون **عالمًا بما يُحيل المعنى إنْ روى به**.

الثانية: تثبت العدالة للراوي **بتنصيص عالمين عليها** وعبارةُ ابن الصلاح: معدِّلَين، وعَدَل عنه لما سيأتي: أن التعديل إنما يُقبل من عالم، **أو بالاستفاضة** والشُّهرة **فمن اشتَهَرت عدالته بين أهل العلم** مِن أهل الحديث أو غيرِهم **وشاع الثناءُ عليه بها: كفى فيها** أي في عدالته، ولا يحتاج مع ذلك إلى معدّل ينصُّ عليها **كمالك، والسفيانينِ، والأوزاعيِ، والشافعيِ، وأحمدَ** ابن حنبل **وأشباههم**.

İbnü's-Salâh şöyle der:[1] "Bu, Şâfiî mezhebinde sahih olan görüştür ve Usûl-i Fıkıh'ta kabul edilen de budur." Ehl-i hadîs içerisinde bu görüşü dile getirenlerden biri de Hatîb'dir.[2] O yukarıda ismi geçenleri örnek olarak vermiş ve onlara şu isimleri eklemiştir: Leys, Şu'be, İbnü'l-Mübârek, Vekî', İbn Maîn, İbnü'l-Medînî ve onlar gibi şanı duyulan ve istikâmet üzere olan diğerleri seviyesinde olanlar. Böyle kimselerin adâletini sorgulamaya gerek yoktur. Ancak durumu bilinmeyen kimselerin adâleti sorgulanır. [Ahmed] İbn Hanbel'e İshak b. Râhûye'nin durumu sorulduğunda o "İshak da sorulur mu!" demiştir.[3]

İbn Maîn'e Ebû Ubeyd [Kâsım b. Sellâm] [ö. 224/838] sorulduğunda "Benim gibi birine Ebû Ubeyd sorulur mu hiç! Ebû Ubeyd'e insanlar sorulur" cevabını vermiştir.[4]

Kadı Ebû Bekir el-Bâkıllânî şöyle der: "Şâhitler ve haber nakleden kimseler tezkiyeye ancak adâlet ve genel kabul görme bakımından meşhur değillerse ve durumları sorunlu, karışık ve âdil olup olmadıkları ihtimalli ise ihtiyaç duyarlar."

[Bâkıllânî] sözlerine şöyle devam eder: "Bunun delili şudur: Yaşantılarının apaçık ve adâletlerinin meşhur olması ile elde edilen bilgi, yalan söylemeleri ve iltimâs yapmaları mümkün olan bir-iki kişinin şahitliğine göre gönüllerde daha tesirlidir."

Hâfız Ebû Ömer İbn Abdülber bu konuda daha rahat davranarak şöyle demiştir:[5] İlme özen gösterdiği bilinen her ilim taşıyıcısı, mecrûh olduğu belli oluncaya kadar âdildir, durumu daima adâlete yorulur. Geç dönem âlimlerinden İbnü'l-Mevvâk [ö. 642/1244] da onun görüşüne katılmıştır. İbn Abdülber, Hz. Peygamber'den (*sav*) nakledilen şu rivâyatten dolayı bu görüşü benimsemiştir: "Bu ilmi her bir nesilde âdil olan kimseler taşıyacaktır. Onlar aşırı kimselerin tahriflerini, bozguncuların iddialarını ve cahillerin te'villerini [sünnetten] uzak tutacaklardır."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 95.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 86-7.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 87; Zehebî, *Siyer*, XI, 372. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştirt: "İshak bizim nezdimizde imâmdır."
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 87; a.mlf., *Târîh*, XII, 414.
5 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 28-9.

قال ابن الصلاح: هذا هو الصحيح في مذهب الشافعي، وعليه الاعتماد في أصول الفقه، وممن ذكره من أهل الحديث: الخطيب، ومثَّله بمن ذُكر،

وضمّ إليهم: الليث، وشعبة، وابن المبارك، ووكيعًا، وابن معين، وابن المَديني، ومَن جرى مجراهم في نَباهة الذِّكر واستقامة الأمر، فلا يُسأل عن عدالة هؤلاء، وإنما يُسأل عن عدالة مَن خفيَ أمره، وقد سئل ابن حنبلٍ عن إسحاق بن راهُويَهْ؟ فقال: مِثلُ إسحاقَ يسأل عنه؟!.

وسئل ابن معين عن أبي عبيدٍ فقال: مِثلي يُسأل عن أبي عبيد؟! أبو عبيدٍ يُسأل عن الناس.

وقال القاضي أبو بكر الباقلاني: الشاهد والمخبِر إنما يَحتاجان إلى التزكية إذا لم يكونا مشهورَيْن بالعدالة والرِّضا، وكان أمرهما مشكِلاً ملتبِسًا ومجوَّزًا فيه العدالُة وغيرُها.

قال: والدليل على ذلك: أن العلم بظهور سَترهما واشتهار عدالتهما، أقوى في النفوس من تعديل واحد واثنين يجوز عليهما الكذب والمحاباة.

وتوسّع الحافظ أبو عمر **ابن عبد البر فقال: كلَّ حاملِ علمٍ معروفِ العناية به** فهو عدلٌ **محمول** في أمره **أبدًا على العدالة حتى يتبيَّن جرحه**، ووافقه على ذلك ابن المَوّاق مِن المتأخرين، لقوله صلى الله عليه وسلم: «يَحمِلُ هذا العلمَ مِن كل خَلَف عُدولُه، ينفون عنه تحريفَ الغالين، وانتحالَ المبطلين، وتأويل الجاهلين»،

Bu rivayeti Ukaylî tarîkiyle "Muân b. Rifâ'a es-Selâmî → İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî" isnâdıyla merfû' olarak nakletmiştir.[1]

Onun bu görüşü kabul edilemez. Onun mezkûr tarîkle zikrettiği hadis ise mürsel veya mu'daldir. Hadisi mürsel olarak nakleden İbrahim ile ilgili olarak İbnü'l-Kattân [ö. 628/1231] "Onu kesinlikle tanımıyoruz" demiştir.[2] Ayrıca Muân [b. Rifâ'a] da İbn Maîn, Ebû Hâtim, İbn Hibbân [ö. 354/965], İbn Adî, Cûzcânî [ö. 259/873] tarafından zayıf kabul edilmiştir.

İbnü'l-Medînî ve Ahmed ise onu tevsik etmiştir.[3] Hallâl'ın *İlel*'inde nakledildiğine göre[4] Ahmed [b. Hanbel]'e bu hadis sorulup "Sanki (bu hadis) mevzu gibidir?" denildiğinde şu cevabı vermiştir: "Hayır, sahîhtir." Kendisine "Onu kimden işittin?" diye sorulduğunda "Pek çok kimseden" demiştir. "Onlar kim?" diye yeniden sorulunca "Bana onu Miskîn rivayet etmiştir; ancak o bunu 'Muân → Kâsım b. Abdurrahman' şeklinde [İbrahim yerine Kâsım diyerek] nakletti" deyip sözlerine şöyle devam etmiştir: "Muân'da herhangi bir beis yoktur." Ahmed'in ifadesi burada bitti.

İbnü'l-Kattân "Râviyle ilgili başkalarının bildiği durum Ahmed'e gizli kalmıştır"[5] demiştir.

Irâkî şöyle der:[6] "Hadis muttasıl olarak Hz. Ali, İbn Ömer, İbn Amr, Câbir b. Semüre, Ebû Ümâme ve Ebû Hüreyre'den rivayet edilmiştir. Bu (tarîklerin) tamamı zayıftır; aralarında sâbit bir rivayet olmadığı gibi mürsel rivayeti kuvvetli kılacak bir nakil de bulunmamaktadır."

İbn Adî rivayetle ilgili olarak şöyle demiştir:[7] Hadisi sika râviler "Velîd b. Müslim → İbrahim el-Uzrî → ashâbımızdan sika biri → Resûl-i Ekrem (*sav*)" isnâdıyla nakletmiştir.

---

1 Ukaylî, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, IV, 256; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 29. Muân b. Rifâ'a hakkında İbn Hacer şöyle der: "Şamlıdır, leyyinü'l-hadîs, irsâli çoktur, 150 senesinden sonra vefat etmiştir" (bk. *Takrîb*, s. 537). Onun biyografisi için ayrıca bk. Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 571; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 421; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, III, 36; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 159.

2 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, III, 40.

3 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 157.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 29.

5 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, III, 40.

6 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 555-6; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 143-4.

7 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 153.

رواه من طريق العقيلي من رواية مُعانِ بن رفاعة السَّلامي، عن إبراهيم بن عبد الرحمن العُذْري مرفوعًا.

وقوله هذا غير مَرضيّ. والحديثُ من الطريق الذي أورده مرسل أو معضل، وإبراهيمُ الذي أرسله: قال فيه ابن القطان: لا نعرفه البتةَ، ومُعانٌ: أيضًا ضعفه ابن معين، وأبو حاتم، وابن حبان، وابن عدي، والجُوْزْجاني.

نعم، وثقه ابن المديني وأحمد، وفي «كتاب العلل» للخَلاّل: أن أحمد سئل عن هذا الحديث فقيل له: كأنه موضوع؟ فقال: لا، هو صحيح، فقيل له: ممن سمعتَه؟ فقال: مِن غير واحد، قيل: مَن هم؟ قال: حدثني به مسكين، إلا أنه يقول: عن مُعان، عن القاسم بن عبد الرحمن، ومعانٌ لا بأس به. انتهى.

قال ابن القطان: وخفي على أحمدَ من أمره ما علِمه غيره.

قال العراقي: وقد ورد هذا الحديث متصلاً من رواية عليّ، وابن عُمر، وابن عَمرو، وجابر بن سمرة، وأبي أمامة، وأبي هريرة، وكلها ضعيفة لا يثبت منها شيء، وليس فيها شيء يقوِّي المرسلَ.

قال ابن عدي: ورواه الثقات عن الوليد بن مسلم، عن إبراهيم العُذْري: حدثنا الثقة من أصحابنا: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فذكره.

Hadisin sâbit olduğu farz edilse bile bu hadisin ancak [geleceğe yönelik] bir haber olması durumunda delil olarak kullanımı doğru olur. Fakat âdil ve sika olmayan ilim taşıyıcılarının varlığından dolayı bunun haber [anlamına] yorulması doğru değildir. Bu durumda hadis ancak emir olarak yorumlanmak durumundadır. Anlamı da sika kimselerin ilmi taşımalarına dair bir emir olmasıdır. Çünkü ilim ancak onlardan kabul edilebilir. Bunun delili, hadisin İbn Ebû Hâtim'de bulunan bir tarîkinde emir lâm'ı ile "bu ilmi taşısın" şeklinde geçmesidir.[1]

İbnü's-Salâh[2] "Rıhlenin Faydaları"nda bazı kimselerin fiili, meçhul olarak [*yuhmelü*], "ilm"i merfû, "udûluhu" ifadesini de faûle vezninde fâil anlamına gelecek şekilde "adûle" yani adâleti tam anlamında -ki bu durumda tam âdil olanlar haleftir- kaydettiklerini belirtir. Bu durumda hadisin anlamı şöyle olmaktadır: Bu ilim âdil haleften taşınacak yani alınacaktır. Bu, ilmin âdil kimselerden alınmasına dair bir emirdir. Hadisin bilinen okunuşu ise fiilin fâile mebnî olarak okunuşu, "ilim" kelimesinin nesne oluşu, "udûl" ifadesinin ise âdil kelimesinin çoğulu olarak fâil konumunda bulunmasıdır.

Üçüncüsü: Râvinin zabt durumu sika, mütkin, zabt sahibi râvilerin ona muvâfakat etmesi yani o kimsenin hadisinin diğerlerinin hadislerine arz edilmesi ile bilinir. Eğer isterse sadece mana bakımından olsun onların rivayetlerine genelde muvâfakat ederse zabt sahibi olarak kabul edilir. Râvinin, diğerlerine muhalefeti nadir ise bu sorun teşkil etmez. Eğer onlara muhalefeti artar ve muvafakat azalırsa zabtı zedelenir ve [tek kaldığı] hadiste delil kabul edilmez.

Fayda:

Hâfız Ebü'l-Haccâc el-Mizzî *el-Etrâf*'ta şöyle der:[3] Vehim bazen hafızada, bazen sözde, bazen de yazıda söz konusu olabilir.

[O sözlerine] şöyle devam eder: Müslim "Ashâbıma sövmeyin" hadisini Yahya b. Yahya, Ebû Bekir [b. Ebû Şeybe] ve Ebû Küreyb'den "Ebû Muâviye → A'meş → Ebû Salih → Ebû Hüreyre" isnâdıyla rivayet eder.

1 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 17.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 556.
3 Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, III, 343-4.

ثم على تقدير ثبوته إنما يصحُّ الاستدلال به لو كان خبرًا، ولا يصح حمله على الخبر، لوجود مَن يحمل العلم وهو غيرُ عدل وغيرُ ثقة، فلم يبقَ له محمِل إلا على الأمر، ومعناه: أنه أمر للثقات بحملِ العلم، لأن العلم إنما يُقبل عنهم، والدليل على ذلك: أن في بعض طرقه عند ابن أبي حاتم: «لِيَحْمِلْ هذا العلمَ»، بلام الأمر.

وذكر ابن الصلاح في «فوائد رحلته» أن بعضهم ضبطه بضم الياء، وفتح الميم، مبنيًّا للمفعول، ورفع «العلمُ»، وفتح العين واللام من «عَدولَة»، وآخره تاء فوقية، فَعُولَة، بمعنى فاعل، أي: كامل في عدالته، أي: إن الخَلَف هو العَدولَة، والمعنى: أن هذا العلم يُحمل ـ أي: يُؤخذ ـ عن كل خَلَفٍ عدل، فهو أمرٌ بأخذ العلم عن العدول، والمعروف في ضبطه: فتحُ ياء «يَحمل» مبنيًّا للفاعل، ونصب «العلمَ» مفعوله، والفاعل «عُدولُه» جمع عَدْل.

الثالثة: يعرف ضبطه أي: الراوي **بموافقة الثقات المتقنين** الضابطين إذا اعتُبر حديثه بحديثهم، فإنْ وافقهم في روايتهم **غالبًا** ولو من حيثُ المعنى: فضابطٌ، **ولا تضرُّ مخالفتُه** لهم **النادرةُ، فإنْ كثرت** مخالفته لهم ونَدَرت الموافقة **اختلَّ ضبطه ولم يُحتجَّ به** في حديثه.

فائدة:

ذكر الحافظ أبو الحَجاج المِزي في **الأطراف**: أن الوهم تارة يكون في الحفظ، وتارة يكون في القول، وتارة يكون في الكتابة.

قال: وقد روى مسلم حديث: «لا تَسُبوا أصحابي»: عن يحيى بن يحيى، وأبي بكر، وأبي كُريب ثلاثتهم، عن أبي معاوية، عن الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي هريرة،

Ancak Müslim, hadisi bu üç hocasından mezkûr isnâdla nakletmekle vehme düşmüştür.[1] Çünkü bu isimler hadisi "Ebû Muâviye → A'meş → Ebû Salih → Ebû Saîd" isnâdıyla nakletmişler, muhaddisler de hadisi onlardan böyle rivayet etmişlerdir. Nitekim İbn Mâce[2] aynı hadisi, Müslim'in hadisi naklettiği hocası Ebû Küreyb'den bu isnâdla rivayet etmiştir.

[Mizzî] şöyle der: Müslim'in hatasının hâfızadan değil de yazım aşaması ile ilgili olduğunun delili ilk başta Muâviye hadisini, ikinci olarak Cerîr hadisini sunup metin ile isnâdın kalanını verirken üçüncü olarak Vekî', dördüncü olarak da Şu'be hadisine yer vermesine rağmen metni ve isnâdlarının kalanını zikretmemesi ve aksine sadece "A'meş'ten Cerîr ve Ebû Muâviye'nin isnâdıyla, onların benzeri bir metinle" demekle yetinmesidir. Eğer Cerîr ve Ebû Muâviye'nin isnâdları aynı olmasaydı, onlara gönderme yaparken isnâdları bir arada vermezdi.

Dördüncüsü: Sebebi belirtilmeden yapılan ta'dîl, meşhur olan doğru görüşe göre kabul edilir. Çünkü ta'dîl sebepleri çoktur ve tek tek zikredilmeleri güçtür. Böyle bir durumda, ta'dîli yapanın "Râvi şöyle yapmadı", "Şu günahı işlemedi, "Şöyle şöyle yaptı" tarzında ifadeler kullanarak râvinin işleyerek ya da terk ederek günaha düştüğü şeylerin tamamını zikretmesi gerekir ki bu, gerçekten çok zordur.

Öte yandan cerh ise ancak gerekçesi açıklanmış olarak kabul edilir. Çünkü cerh, tek bir sebeple meydana gelir ve bunun zikredilmesi güç değildir. Ayrıca insanlar [münekkit âlimler] cerh sebepleri hakkında farklı kanaatlere sahiptirler. Bazıları cerh olduğuna inandığı şeye binâen, özünde cerh [sebebi] olmayan bir şeyi mutlak olarak cerh kabul edebilir. Bundan dolayı cerh sebebi, gerçekten cerhi gerektiren bir şey olup olmadığının ortaya çıkması için açıklanmalıdır.

İbnü's-Salâh "Bu hem fıkıh hem de fıkıh usûlünde benimsenmiş açık bir görüştür" der.[3] Konu ile ilgili olarak Hatîb [ö. 463/1071] de şöyle demiştir:[4] Bu, Şeyhayn ve daha başkaları gibi hadis hâfızı olan imâmların görüşüdür.

1 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 221.
2 İbn Mâce, Sünne 11.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 98.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 108.

ووَهِم عليهم في ذلك، إنما رووه عن أبي معاوية، عن الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي سعيد، كذلك رواه عنهم الناس، كما رواه ابن ماجه عن أبي كُريب، أحدِ شيوخ مسلم فيه.

قال: والدليل على أن ذلك وَهْم وقع منه في حال كتابته لا في حفظه: أنه ذَكَر أولاً حديث أبي معاوية، ثم ثنَّى بحديث جرير، وذكر المتن وبقية الإسناد، ثم ثلَّث بحديث وكيع، ثم ربَّع بحديث شعبة، ولم يذكر المتن ولا بقية الإسناد عنهما، بل قال: عن الأعمش بإسناد جرير وأبي معاوية، بمثل حديثهما، فلولا أن إسناد جرير وأبي معاوية عنده واحد لما جمعها في الحوالة عليهما.

الرابعة: يقبل التعديل من غير ذكر سببه على الصحيح المشهور، لأن أسبابه كثيرة فيثقُل ويشُقُّ ذكرها، لأن ذلك يُحْوِج المعدِّل إلى أن يقول: لم يفعل كذا، لم يرتكب كذا، فعل كذا وكذا، فيعدِّد جميع ما يُفَسَّق بفعله أو بتركه، وذلك شاقّ جدًّا.

ولا يقبل الجرح إلا مبيَّنَ السبب لأنه يحصُل بأمر واحد ولا يشُقُّ ذِكره، ولأن الناس يختلفون في أسباب الجرح، فيطلِق أحدهم الجرحَ، بناء على ما اعتقده جرحًا وليس بجرح في نفس الأمر، فلا بدَّ من بيان سببه ليُنظر: هل هو قادح أو لا؟.

قال ابن الصلاح: وهذا ظاهر مقرَّر في الفقه وأصوله، وذكر الخطيب أنه مذهب الأئمة من حفاظ الحديث كالشيخين وغيرهما.

Bundan dolayı Buhârî, İkrime [ö. 105/723], Amr b. Merzûk [ö. 224/838] gibi daha önce kendileri hakkında cerh vârit olmuş bir grup râvi[nin hadislerini] delil olarak kullanmıştır. Aynı şekilde Müslim de Süveyd b. Sâid [ö. 240/854] ve haklarındaki eleştiriler şöhret bulmuş bir grup râvi[nin hadisleri] ile ihticâc etmiştir. Ebû Davud da böyle davranmıştır.

Bu durum onlara göre cerhin ancak sebebi açıklandığı zaman sâbit olacağına delâlet eder.

Zaman zaman cerh sahibinden cerh sebebini açıklaması istediğinde onun aslında cerh olmayan bir gerekçe zikretmesi de bu görüşü destekler.

Hatîb bu konu için müstakil bir konu başılığı açıp orada Muhammed b. Ca'fer el-Medâinî'nin şöyle dediğini nakletmiştir:[1] Şu'be'ye "Falancanın hadisini neden terk ettin?" diye sorulduğunda "Yabancı cinsten bir at koşturuyordu ben de hadisini terk ettim" cevabını vermiştir.

Hâtib'in naklettiğine göre[2] Müslim b. İbrahim'e Salih el-Mürrî'nin hadisi sorulduğunda şöyle demiştir: Salih'i ne yapacaksın! Bir gün Hammâd b. Seleme'nin yanında ondan bahsettiler, Hammâd da yere tükürdü.

Yine Hâtib'in[3] Vehb b. Cerîr'den naklettiğine göre o Şu'be'nin şöyle dediğini aktarmıştır: "Minhâl b. Amr'in evine gitmiştim. İçeriden tambur sesini işitince geri döndüm." Şu'be'ye "Ona bu durumu sorsaydın ya, belki de bundan haberi yoktu"[4] denildi.

[Hatîb şöyle] der: Bize nakledildiğine göre Şu'be şöyle demiştir: Hakem b. Uteybe'ye "Zâzân'dan neden rivayette bulunmuyorsun" diye sordum, "O, ağzı çok laf yapan biriydi" cevabını verdi.[5] Bu ve benzeri örnekler makbul olmayan cerhler bağlamında zikredilebilir.

Sayrafî [ö. 330/941] şöyle der:[6] Aynı şekilde âlimler "Falanca yalancıdır" dediklerinde bunun gerekçesini açıklamalıdırlar. Zira kizb ifadesi "Ebû Muhammed hata etti [*kezebe*]" örneğinde olduğu gibi yanlış yapma anlamında da kullanılabilir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 108-110. Habere şu başlık altında verilmiştir: "Kendisinden Cerh Sebebini Açıklaması İstendiğinde Aslında Adaleti Ortadan Kaldırmayacak Bir Gerekçe Zikreden Kimselere Dair Haberler İle İlgili Konu."

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 113. Hatîb şöyle der: Ondan bahsedildiği zaman Hammâd'ın yere tükürmesi onun haberini reddetmeyi gerektirmez.

3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 112.

4 Bu cümle, Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'deki ifadesi dikkate alınarak tercüme edilmiştir [çevirenin notu]

5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 110-114.

6 Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 296.

ولذلك احتج البخاريُّ بجماعةٍ سبق مِن غيره الجرحُ لهم، كعكرمة، وعمرو بن مرزوق، واحتج مسلم بسويدِ بنِ سعيد وجماعة اشتَهَر الطعن فيهم، وهكذا فعل أبو داود.

وذلك دالّ على أنهم ذهبوا إلى أن الجرح لا يثبت إلا إذا فُسِّر سببه.

ويدل على ذلك أيضًا: أنه ربما استُفْسِر الجارح فذكر ما ليس بجرح.

وقد عقد الخطيب لذلك بابًا، روى فيه عن محمد بن جعفر المدائني قال: قيل لشعبة: لِمَ تركتَ حديث فلان؟ قال: رأيته يركض على بِرْذَون، فتركت حديثه.

وروى عن مسلم بن إبراهيم أنه سئل عن حديثٍ لصالحٍ المُرِّي، فقال: وما تصنع بصالح؟ ذكروه يومًا عند حماد بن سلمة فامتَخَط حماد.

ورَوَى عن وهب بن جرير قال: قال شعبة: أتيتُ منزل المِنْهال بن عمرو، فسمعت منه صوت الطُّنْبور، فرجعت، فقيل له: فهلاّ سأَلتَ عنه [عسى] أن لا يعلم هو؟.

وَرَوينا عن شعبة قال: قلت للحكم بن عتيبة: لمَ لمْ تروِ عن زاذان؟ قال: كان كثيرَ الكلام. وأشباهَ ذلك.

قال الصيرفيّ: وكذا إذا قالوا: فلان كذاب، لا بدَّ من بيانه، لأن الكذب يَحتمل الغلط، كقوله: كذب أبو محمد.

İbnü's-Salâh bu görüşü doğru kabul etmesine rağmen kendisine şöyle bir soru yöneltir:[1] Birinin çıkıp şöyle demesi mümkündür: Âlimler râvilerin cerhinde ve onların hadislerinin reddedilmesi hususunda [münekkit] hadis âlimlerinin cerh-ta'dîl konusunda telif ettikleri eserlere başvururlar. Hâlbuki bu eserlerde [cerh] sebeplerinin açıklandığı pek nadirdir. Aksine onlar "Falanca zayıftır" veya "Falanca leyse bi-şey"dir ya da "Bu hadis zayıftır" veya "Bu hadis sâbit değildir" gibi ifadelerle yetinirler. [Cerh] sebebinin açıklanmasının şart koşulması bu kitapları anlamsız kılacak ve büyük bir çoğunlukla cerh durumunu ortadan kaldıracaktır.

Musannif [Nevevî'nin naklettiği üzere İbnü's-Salâh bu soruyu şöyle cevaplar: Cerhin ispatında ve ona göre hüküm vermede her ne kadar kendilerine itimat etmesek de içlerinde cerh sebebi zikredilmeyen cerh-ta'dîl kitaplarında âlimlerin cerh ettikleri kimsenin hadislerini kabul hususunda tevakkuf etmek gereklidir. Zira her halükarda onlar hakkında bizde kuvvetli bir şüphe meydana gelmiştir. Eğer durumunu araştırdığımızda onun üzerindeki şüphe izâle olur ve kendisi hakkında güven hasıl olursa hadisini kabul ederiz. Nitekim *Sahîhayn*'da da daha önce işaret edildiği üzere bu durumda olan bir grup râvi vardır.

Kabul edilen bu görüşün dışında bazı görüşler de bulunmaktadır.

Birincisi: Müfesser olmayan cerhin kabul edileceği, ta'dîlin ise ancak sebebi zikredildiği takdirde makbul olacağı. Buna gerekçe olarak adâlet sebepleri [içerisine giren fiillerde] yapmacık tavırların çok olması, muaddilin ise ancak zâhire göre hareket etmesi gösterilmiştir. Bu görüşü İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] [ö. 478/1085], Gazzâlî [ö. 505/1111] ve *el-Mahsûl*'de Râzî [ö. 606/1210] nakletmiştir.[2]

İkincisi: Cerhin ve ta'dîlin de müfesser olmadıkça kabul edilmeyecekleri. Bu görüşü Hatîb [el-Bağdâdî] ve usûlcüler nakletmiştir.[3] Buna gerekçe olarak cerh eden âlimin cerh sebebinin gerçekte [adâleti] zedelememe durumu olabileceği gibi aynı şekilde muaddilin güvenilir kabul edişinin gerçekte âdil olmayı gerektirmeyebileceği ileri sürülmüştür.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 98.

2 Cüveynî, *el-Burhân*, I, 620-2; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 162; Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 409-10.

3 Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 294.

ولما صحّح ابن الصلاح هذا القولَ أورد على نفسه سؤالاً فقال: ولقائل أن يقول: إنما يَعتمِد الناس في جرح الرواة وردِّ حديثهم على الكتب التي صنفها أئمة الحديث في الجرح والتعديل، وقلّما يتعرّضون فيها لبيان السبب، بل يَقتصِرون على مجرَّد قولهم: فلان ضعيف، وفلان ليس بشيء، ونحوَ ذلك، أو: هذا حديث ضعيف، أو حديث غير ثابت، ونحوَ ذلك، واشتراطُ بيانِ السبب يُفضي إلى تعطيل ذلك، وسدِّ باب الجرح في الأغلب الأكثر.

ثم أجاب عن ذلك بما ذكره المصنف في قولهِ: **وأما كُتُب الجرح والتعديل التي لا يُذكر فيها سبب الجرح** فإنا وإنْ لم نعتمدْها في إثبات الجرح والحكم به **ففائدتُها التوقفُ فيمن جرحوه** عن قبول حديثه، لِمَا أوقع ذلك عندنا من الرِّيبة القوية فيهم **فإنْ بحثنا عن حاله، وانزاحتْ عنه الريبة، وحصلتِ الثقة به: قَبِلنا حديثه، كجماعةٍ في الصحيحين بهذه المثابة** كما تقدمت الإشارة إليه.

ومقابلُ الصحيح أقوال:

أحدها: قبول الجرح غيرَ مفسَّر، ولا يقبل التعديل إلا بذكر سببه، لأن أسباب العدالة يكثُر التصنُّع فيها، فيبني المعدِّل على الظاهر، نقله إمام الحرمين، والغزالي، والرازي في **المحصول**.

الثاني: لا يقبلان إلا مفسَّرينِ، حكاه الخطيب والأصوليون، لأنه كما قد يَجرح الجارح بما لا يَقدح، كذلك يوثِّق المعدِّل بما لا يقتضي العدالة،

Nitekim Fesevî [ö. 277/890] *Târîh*'inde şöyle demiştir:[1] Adamın birini Ahmed b. Yunus'a [ö. 227/841] "Abdullah el-Ömerî [ö. 171/787] zayıf mıdır?" derken işittim. Şöyle cevap verdi "Onu ancak atalarına kin güden bir râfizî cerh etmiştir. Eğer onun sakalını ve kalıbını görseydin sika olduğunu anlardın." Bu rivayete göre [Ahmed b. Yunus], râvinin güvenilirliği konusunda delil teşkil etmeyecek bir hususu delil olarak zikreder. Hâlbuki güzel görünümde âdil olan ile olmayan birdir.

Üçüncüsü: Cerh yapan âlim ve muaddil cerh-ta'dîl sebeplerini bu husustaki ihtilafı bilen, inancı ve fiilleri konusunda basiretli ve razı olunan biriyse onların her ikisinde de sebep zikretmeye gerek olmadığı. Bu görüşü Kadı Ebû Bekir [el-Bâkıllânî] tercih edip cumhurdan aktarmıştır.[2] Aynı şekilde İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî], Gazzâlî, Râzî ve Hatîb de bu görüştedirler. Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî [ö. 806/1404] ve *Mehâsinü'l-Istılâh*'ında Bulkînî de bu görüşü doğru bulmuştur.[3]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise güzel, tafsilatlı bir görüşü benimsemiştir.[4] Eğer bu ilimle iştigal eden âlimlerden biri râviyi tevsîk eder de [râvi hakkındaki] cerh genel olursa böyle bir cerh -kimden gelirse gelsin- müfesser olmadıkça kabul edilmez. Zira o kimsenin güvenilirlik derecesi gerçekleşmiştir ve ancak çok net bir emâre olması durumunda ondan vazgeçilebilir. Bu ilimle iştigal eden münekkit âlimler ancak dinî durumuna, sonra da hadisteki durumuna bakıp gereği gibi inceledikleri kimseyi tevsîk ederler. Bilinmelidir ki onlar insanların en dikkatli olanlarıdır. Onların hükmü açık bir gerekçe olmadığı müddetçe ortadan kaldırılamaz.

Eğer râvi hakkında ta'dîl söz konusu değilse, ârif birinden sâdır olan gayr-i müfesser cerh kabul edilir. Çünkü hakkında ta'dîl söz konusu olmayan kimse mechûl konumundadır ve cerh yapan kimsenin görüşünü değerlendirmek göz ardı etmekten daha uygundur.

Ricâl tenkidi konusunda küllî bir bakış açısına sahip olan kimselerden Zehebî [ö. 748/1348] şöyle der:[5] "Bu ilimle iştigal eden âlimlerden ikisi, asla zayıf olan birinin tevsîkinde veya sika olan birinin zayıf kabul edilmesinde ittifak etmemiştir." [Zehebî'nin ifadesi burada bitti.]

1 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, II, 665; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 99.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 107-8.

3 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 163; Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 410; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 560; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 146-7; Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 292.

4 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 610; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 137.

5 Zehebî, *el-Mûkıza*, s. 84. Zehebî sözlerine şöyle başlar: "Bu din Allah tarafından desteklenmiştir, korunmuştur. Onun âlimleri dalâlet üzerinde kasten veya hata ile icmâ etmezler."

كما رَوى يعقوبُ الفَسَوي في **تاريخه** قال: سمعت إنسانًا يقول لأحمدَ بن يونس: عبد الله العمري ضعيف؟ قال: إنما يضعفه رافضي مبغِض لآبائه، لو رأيتَ لحيته وهيئته لعرفتَ أنه ثقة! فاستدل على ثقته بما ليس بحجة، لأن حسنَ الهيئةِ يشترك فيه العدلُ وغيره.

الثالث: لا يجب ذكر السبب في واحدٍ منهما، إذا كان الجارح والمعدِّل عالمَيْن بِأسباب الجرح والتعديل، والخلافِ في ذلك، بصيرًا مرضيًّا في اعتقاده وأفعاله، وهذا اختيار القاضي أبي بكر ونَقَله عن الجمهور، واختاره إمام الحرمين، والغزالي، والرازي، والخطيب، وصححه الحافظ أبو الفضل العراقي، والبُلقيني في **محاسن الاصطلاح**.

واختار شيخ الإسلام تفصيلاً حسنًا، فإنْ كان مَن جُرح مجمَلاً قد وثقه أحد من أئمة هذا الشأن: لم يقبل الجرح فيه مِن أحدٍ، كائنًا مَن كان إلا مفسَّرًا، لأنه قد ثبتت لهُ رتبة الثقة فلا يُزحزَح عنها إلا بأمر جليّ، فإن أئمة هذا الشأن لا يوثقون إلا مَن اعتبروا حاله في دينه، ثم في حديثه، وتفقدوه كما ينبغي، وهم أيقظُ الناس، فلا يُنقض حكم أحدِهم إلا بأمر صريح.

وإنْ خلا عن التعديل قُبل الجرح فيه غيرَ مفسَّر إذا صدر من عارف، لأنه إذا لم يعدَّل فهو في حيِّز المجهول، وإعمالُ قول المجرِّح فيه: أولى من إهماله.

وقال الذهبي ـ وهو من أهل الاستقراء التامّ في نقد الرجال ـ: لم يَجتمعِ اثنانِ من علماء هذا الشأن قطُّ على توثيق ضعيف، ولا على تضعيف ثقة. انتهى.

Bundan dolayı Nesâî'nin görüşü, terkinde icmâ olmadıkça râvinin hadisinin terk edilmeyeceği yönündedir.

Beşincisi: Doğru olan görüş, cerh ve taʿdîlin bir kişinin ifadesiyle sâbit olacağıdır. Çünkü haberin kabulü için herhangi bir sayı şart koşulmadığı gibi râvinin cerh ve taʿdîli için de sayı şartı söz konusu değildir. Aynı şekilde tezkiye hüküm mesabesindedir ve bu konuda da sayı şartı yoktur.

Şehâdetteki gibi iki kişinin olması gerektiği de söylenmiştir. İkisinin arasındaki farka daha önce temas edilmişti.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[1] "Tezkiyenin, tezkiyede bulunanın kendi ictihâdından olması ile başkasından yapılan bir nakle dayanması arasında ayrıma gidilmelidir" denilseydi bu daha uygun olurdu. Çünkü birinci durumda, asla adet şartı ileri sürülemez çünkü o kimse hâkim konumundadır. İkinci durumda [yani tezkiye başkasından yapılan nakle dayanıyor] ise ihtilâf söz konusudur. Ancak onda da adet şartı olmadığı açıktır. Çünkü bizzat naklin aslında adet şartı bulunmamaktadır; dolayısıyla onun alt meselelerinde durum böyle olmalıdır. [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti.]

Onun belirttiği bu tarz bir ayrımın, birinci kısımdaki ihtilâfı alıkoymaktan başka bir faydası yoktur.

[Nevevî]'nin "Bir kişi" ifadesi köleyi de, kadını da kapsamaktadır. Musannif ilaveleri zikrettiği kısımda bunu ele alacaktır.

Onun yani râvinin hakkında hem müfesser cerh hem de taʿdîl söz konusu ise taʿdîl edenler sayıca fazla da olsa cerh öncelenir. Bu, fukahâ ve usûlcüler nezdinde doğru olan görüştür. Hatîb ise bunu ulemânın cumhurundan nakletmiştir.[2] Çünkü cerh eden kimsede, taʿdîl edenin fark edemediği ilave bir bilgi bulunmaktadır. Yine o, râvinin durumunun zâhirine dair muaddilin verdiği haberi tasdik eder; ancak kendisi râvinin gizli kalan bir durumunu haber verir.

Fukahâ bunu muaddilin "Cerh eden kimsenin zikrettiği sebebi biliyorum. Ancak râvi tövbe etti ve durumu düzeldi" demediği durumlar ile kayıtlamıştır. Çünkü böyle bir durumda muaddilin değerlendirmesi öncelenir.

---

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 135-6.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 105, 107; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 588; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 124.

ولهذا كان مذهب النسائي: أن لا يُترك حديث الرجل حتى يُجمعوا على تركه.

الخامسة: الصحيح: أن الجرح والتعديل يثبتان بواحد لأن العدد لم يُشترط في قبول الخبر، فلم يُشترط في جرح راويه وتعديله، ولأن التزكية بمنزلة الحكم، وهو أيضًا لا يشترط فيه العدد.

وقيل: لا بدّ من اثنين كما في الشهادة، وقد تقدم الفرق.

قال شيخ الإسلام: ولو قيل: يفصَّل بين ما إذا كانت التزكية مستنِدة من المزكِّي إلى اجتهاده، أو إلى النقل عن غيره: لكان متَّجهًا، لأنه إن كان الأول: فلا يشترط العدد أصلاً، لأنه بمنزلة الحاكم، وإن كان الثاني: فيجري فيه الخلاف، ويتبين أيضًا: أنه لا يشترط العدد، لأن أصل النقل لا يشترط فيه، فكذا ما تفرع عنه. انتهى.

وليس لهذا التفصيل الذي ذكره فائدةٌ إلا نفيَ الخلاف في القسم الأول.

وشمِل «الواحدُ»: العبدَ والمرأةَ، وسيذكره المصنف من زوائده.

وإذا اجتمع فيه أي: في الراوي جرح مفسَّر وتعديل: ١ ـ فالجرح مقدَّم ولو زاد عددُ المعدِّل، هذا هو الأصح عند الفقهاء والأصوليين، ونقله الخطيب عن جمهور العلماء، لأن مع الجارح زيادةَ علمٍ لم يطلع عليها المعدِّلُ، ولأنه مصدِّق للمعدِّل فيما أَخبر به عن ظاهر حاله، إلا أنه يخبر عن أمرٍ باطنٍ خَفِي عنه.

وقيَّد الفقهاء ذلك بما إذا لم يقل المعدِّل: عرفتُ السبب الذي ذكره الجارح، ولكنه تاب وحسُنتْ حاله، فإنه حينئذ يقدَّم المعدِّل.

Bulkînî şöyle demiştir:[1] "Râvinin cerh sebebinin [Allah'ın Resûlü'ne (*sav)*] yalan isnadında bulunması hariç bu şekilde hareket edilir." İleride bu konu gelecektir.

İbn Dakîkul'îd [ö. 702/1302] ise konu hakkında şöyle bir kayıt koymuştur:[2] Hüküm ictihâd yoluyla sabit olmamalı, kesin olan şey üzerine bina edilmelidir. Nitekim Ehl-i hadîs de cerh konusunda, râvinin hadisini daha başkalarının hadisi ile karşılaştırma ve muvâfakât ya da muhalefetinin çokluğuna bakma [gibi ictihâdî bir] prensibi benimsemişlerdir.

Bu görüşe, Ehl-i hadîs'in bu konuda adâlet ve cerh bilgisine değil, zabt ve gaflet sahibi olma bilgisine dayandıkları gerekçesiyle itiraz edilmiştir.

[Cerh eden kimsenin] cerh sebebini açıkladığı, muaddilin de bunu kabul görecek bir şekilde reddettiği durumlar da istisna edilmiştir. Örneğin cerh edenin "Falanca zulmederek şu gün bir çocuğu öldürdü" der, muaddil de "O zamandan sonra çocuğu hayatta gördüm" ya da "Kâtil o zaman benim yanımdaydı" cevabını verir. Bu durumda iki değerlendirme çelişkili olur [ve cerh düşer].[3]

Cerhi müfesser olmakla kayıtlamak, musannif [Nevevî] ve daha başka âlimlerin doğru kabul ettiği üzere benimsenegelmiştir. Nitekim İbn Dakîkul'îd ve başkaları da bunu belirtmişlerdir.[4]

Ta'dîl edenlerin cerh yapanlardan sayıca fazla olması halinde ta'dîlin önceleneceği söylenmiştir. Çünkü onların sayıca fazla olması durumlarını kuvvetlendirmekte ve haberleri ile hareket edilmesini gerekli kılmaktadır. Cerh edenlerin sayıca azlığı da onların değerlendirmelerini zayıflatmaktadır.

Hatîb [Bağdâdî] şöyle demiştir: "Bu şekilde düşünmek hatadır, hakikatten uzaklaşmaktır. Çünkü ta'dîlde bulunan kimseler sayıca çok olsalar da, cerh edenlerin haber verdiği şeyin söz konusu olmadığını söylememişlerdir. Bunu bildirseler [ta'dîl ve cerh yapabilecek kimseler olma konumlarını yitirirler. Çünkü gerçek olduğu bilinen ve gerçekleşmesi imkan dâhilinde olan] herhangi bir şeyi nefyetmek için yapılan şâhitlik geçersizdir."[5]

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 294.
2 Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 297.
3 Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 298; a.mlf., *en-Nüket* III, 931.
4 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 296.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 107. Tercümedeki köşeli parantezle verilen ifadeler, anlam bütünlüğünü sağalamak için *el-Kifâye*'den alınmıştır [çevirenin notu].

قال البلقيني: ويأتي ذلك أيضًا هنا إلا في الكذب [على رسول الله صلى الله عليه وسلم]، كما سيأتي.

وقيده ابن دقيق العيد بأنْ يُبنى على أمر مجزوم به، لا بطريق اجتهادي، كما اصطلح عليه أهل الحديث في الاعتماد في الجرح على اعتبارِ حديث الراوي بحديث غيره، والنظرِ إلى كثرة الموافقة والمخالفة.

ورُدَّ: بأن أهل الحديث لم يعتمدوا ذلك في معرفة العدالة والجرح، بل في معرفة الضبط والتغفُّل.

واستُثْني أيضًا: ما إذا عيَّن سببًا فنفاه المعدِّل بطريق معتبر، بأنْ قال: قَتَل غلامًا ظلمًا يوم كذا، فقال المعدِّل: رأيته حيًّا بعد ذلك، أو كان القاتل في ذلك الوقت عندي، فإنهما يتعارضان.

وتقيِيدُ الجرح بكونه مفسَّرًا: جارٍ على ما صححه المصنف وغيره، كما صرح به ابن دقيق العيد وغيره.

٢ ـ **وقيل: إن زاد المعدِّلون** في العدد على المجرِّحين **قُدِّم التعديل** لأن كثرتهم تُقوّي حالهم وتُوجب العمل بخبرهم، وقلةُ المجرِّحين تُضعِف خبرهم.

قال الخطيب: وهذا خطأ وبعدٌ ممن توهَّمه، لأن المعدِّلين وإنْ كثُروا لم يُخبِروا عن عدمِ ما أخبر به الجارحون، ولو أَخبروا بذلك لكانت شهادةً باطلة على نفي.

Bulkînî'nin *Mehâsinü'l-Istılâh*'da naklettiğine göre, daha hafız olanın görüşünün tercih edileceği de söylenmiştir.[1]

Bir diğer görüş, birbirlerine muârız olmaları durumunda tercih sebebi olmaksızın herhangi birinin tercih edilemeyeceğidir. Bu görüşü İbnü'l-Hâcib [ö. 646/1249][2] ve daha başkaları Mâlikî [fakîh] İbn Şa'bân'dan [ö. 355/966] nakletmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[3] Hatîb'in ifadeleri bu görüşün reddini gerektirmektedir. O şöyle der: Bir ya da iki kişinin cerh ettiği bir râviyi, onu cerh edenlerin sayısı adedince muaddilin ta'dîl etmesi durumunda, cerhin öne alınacağında ilim ehli ittifâk etmiştir. Bu nakilde, İbnü'l-Hâcib'in aktardığının hilâfına cerhin önceleneceği konusunda icmâ anlatısı bulunmaktadır.

[Bir râvi] rivayette bulunduğu kimsenin ismini vermeksizin "Bana sika biri haber verdi" gibi bir ifade kullanırsa, doğru olan görüşe göre bu ifade râvinin ismi açıklanmadığı sürece onun ta'dîlinde yeterli görülmez. Çünkü onun nazarında sika olan birinin, isminin açıklanması durumunda kendisinin dışındaki kimselerce ağır bir cerh ifadesiyle zayıf kabul edilen kimselerden olması mümkündür. Öte yandan râvinin isminin gizlenmesi kalpte şüpheye yol açmaktadır. Hatîb [el-Bağdâdî] buna ilaveten, birisi bütün hocalarının sika olduğunu açıklasa bile ismini belirtmeden bir kişiden rivayette bulunması durumunda onun yaptığı tezkiye ile hareket edilemeyeceğini belirtir.[4] Çünkü ismini zikrettiği takdirde, râvinin adâlet sahibi olmadığının ortaya çıkması mümkündür.

[Râvinin mezkûr ifadesi ile] tıpkı [nakilde bulunduğu kimsenin] kimliğini belirttiği zamanki gibi mutlak anlamda yetinileceği de söylenmiştir. Çünkü o kimse her iki durumda da itimat edilen biridir.

Eğer bu sözü söyleyen kimse âlim yani Mâlik ve Şâfiî gibi müctehit ise -ki bu iki isim ["Bana sika birisi haber verdi" ifadesini] sıkça kullanır- bazı muhakkik âlimlere göre başkaları için değil kendi takipçileri hakkında yeterli görülür.

---

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 294.
2 Sübkî, *el-İbhâm*, II, 322; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, I, 136.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 152; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 105.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 92.

٣ ـ وقيل: يُرجَّح بالأحفظ، حكاه البُلقيني في **محاسن الاصطلاح**.

٤ ـ وقيل: يتعارضان فلا يرجَّح أحدهما إلا بمرجِّح، حكاه ابن الحاجب وغيره عن ابن شعبان من المالكية.

قال العراقي: وكلام الخطيب يقتضي نفي هذا القول، فإنه قال: اتفق أهل العلم على أن من جرحه الواحد والاثنان، وعدَّله مثلُ عددِ من جرحه فإن الجرح به أولى، ففي هذه الصورة حكاية الإجماع على تقديم الجرح، خلافَ ما حكاه ابن الحاجب.

وإذا قال: حدثني الثقة، أو نحوَه من غير أن يسميه **لم يُكْتَفَ به** في التعديل **على الصحيح** حتى يسمِّيه، لأنه وإن كان ثقةً عنده فربما لو سمّاه لكان ممن جرحه غيرُه بجرحٍ قادح، بل إضرابُه عن تسميته رِيبةٌ تُوقِع ترددًا في القلب، بل زاد الخطيب: أنه لو صرح بأن كل شيوخه ثقاتٌ، ثم روى عمن لم يُسمِّه: لم يُعمَل بتزكيته، لجواز أن يُعرف ـ إذا ذكره ـ بغير العدالة.

وقيل: يُكتفى بذلك مطلقًا، كما لو عيَّنه، لأنه مأمون في الحالتين معًا.

فإن كان القائل عالمًا أي: مجتهدًا، كمالك والشافعي ـ وكثيرًا ما يفعلان ذلك ـ **كَفَى في حق موافِقِه في المذهب** لا غيرِه **عند بعض المحققين**.

İbnü's-Sabbâğ [ö. 477/1084] şöyle der:[1] Çünkü bu ifadeyi kullanan müctehit âlim söz konusu haberi başkaları aleyhine delil olmak üzere değil, kendisine göre hükme delil teşkil eden haberi tâbilerine sunmak için zikreder. Bununla birlikte o, rivayetini aldığı râviyi zaten tanımaktadır. Bu görüşü İmâmü'l-Harameyn [Cüveynî] benimsemiş,[2] Râfiî [ö. 623/1226] de *Şerhu'l-Müsned*'de tercih etmiş ve cerh-ta'dîl konusunda uzman birinden gelmesi durumunda [bunu kabul etmeyi] gerekli görmüştür.

Nakilde bulunan kimse "İsmini belirtmesem bile size kendisinden nakilde bulunduğum kimselerin tamamı âdildir" demediği sürece aynı şekilde yeterli görülmeyeceği de belirtilmiştir.[3]

Hatîb [el-Bağdâdî] şöyle demiştir:[4] İsmini belirtmedikleri kişiler arasında durumundan haberdar olmadığı zayıf râviler bulunabilir. Örneğin Mâlik'in Abdülkerîm b. Ebü'l-Muhârik'ten [ö. 126/744][5] rivayetinde olduğu gibi.

İki Fayda:

Birincisi: Şâfiî gibi biri "Bana, kendisini [herhangi bir konuda] ithâm etmeyeceğim biri haber verdi" dese, bu onun "Bana sika biri haber verdi" demesi gibidir. Zehebî ise "Tevsîk anlamına gelmez; çünkü bu ifade sadece ithâmı olumsuzlar. İfadede râvinin itkânı ya da [rivayetinin] delil olacağı ile ilgili herhangi bir şey yoktur" demiştir.

İbnü's-Sübkî ise "Bu doğru bir görüş. Ancak ifadenin akla gelen ilk anlamı Zehebî'nin dile getirdiğinden fazlasını içermese de bu ifade Şâfiî'den dinî bir mesele ile ilgili sâdır olduğunda bununla tevsîk ifadesi arasında delil olma bakımından fark yoktur. Bundan dolayı Şâfiî gibi kimseler konusunda onunla aynı kanaatte değiliz. Onun ayarında olmayan kimseler içinse durum Zehebî'nin dediği gibidir" der.

Zerkeşî konuyla ilgili olarak şöyle der:[6] Onun Zehebî'den yapılan alıntı ile yetinmesi şaşılacak bir durumdur. Zira Sayrafî, Mâverdî [ö. 450/1058] ve Rûyânî [ö. 502/1118] gibi ashâbımızın önde gelenlerinden bir grup da aynı kanaattedirler.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 154.
2 Cüveynî, *el-Burhân*, I, 401.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 92.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 153; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 92.
5 Râvi ile ilgili olarak bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 259-65.
6 Zerkeşî, *Teşnîfü'l-Mesâmi'*, II, 1000.

قال ابن الصباغ: لأنه لا يورِد ذلك احتجاجًا بالخبر على غيره، بل يَذكر لأصحابه قيام الحجة عنده على الحكم، وقد عَرَف هو من رَوَى عنه ذلك، واختاره إمام الحرمين، ورجحه الرافعي في «شرح المسند»، وفَرَضه في صدور ذلك من أهل التعديل.

وقيل: لا يكفي أيضًا حتى يقول: كلُّ من أروي لكم عنه ولم أسمِّه فهو عدل.

قال الخطيب: وقد يوجد في بعض مَن أبهموه الضعفاءُ، لخفاء حاله، كرواية مالك عن عبد الكريم بن أبي المُخارِق.

فائدتان:

الأولى: لو قال نحو الشافعي: أخبرني من لا أتهم: فهو كقوله: أخبرني الثقة، وقال الذهبي: ليس بتوثيق، لأنه نفيٌ للتُّهَمة، وليس فيه تعرض لإتقانه ولا لأنه حجة.

قال ابن السبْكي: وهذا صحيح، غيرَ أن هذا إذا وقع من الشافعي على مسألة دينية فهي والتوثيقُ سواءٌ في أصل الحجة، وإن كان مدلول اللفظ لا يزيد

على ما ذكره الذهبي، فمن ثَمّ خالفناه في مثل الشافعي، أما من ليس مثلَه فالأمر كما قال. انتهى.

قال الزركشي: والعجب من اقتصاره على نقله عن الذهبي، مع أن طوائفَ من فحولِ أصحابنا صرحوا به، منهم الصيرفي، والماوردي، والرُّوياني.

İkincisi: İbn Abdülber şöyle demiştir:[1] Mâlik "sika biri → Bükeyr b. Abdullah el-Eşec" dediği zaman burada "sika" olarak nitelenen kimse Mahreme b. Bükeyr; "sika biri → Amr b. Şuayb" dediği zaman ise Abdullah b. Vehb'dir, Zührî olduğu da söylenmiştir.

Nesâî "Mâlik'in, kitabında 'sika biri → Bükeyr' dediği zaman kastettiği kişi muhtemelen Amr b. el-Hâris'tir" der.

Nakledildiğine göre İbn Vehb şöyle demiştir:[2] Mâlik'in, kitabında "ehl-i ilimden ithâm etmeyeceğim bir kişi bana verdi" dediği kimse Leys b. Sa'd'dır.

Ebü'l-Hasan el-Âbürî [ö. 363/974] şöyle der: Ehl-i hadîs'ten birinin şöyle dediğini işittim:[3]

Şâfiî "Bana sika biri İbn Ebû Zi'b'den [ö. 159/776] nakletti" dediğinde bu kişi İbn Ebû Füdeyk,

"Bana sika biri Leys b. Sa'd'dan nakletti" dediğinde bu kişi Yahya b. Hassân,

"Bana sika biri Velîd b. Kesîr'den nakletti" dediğinde bu kişi Ebû Üsâme,

"Bana sika biri Evzâî'den nakletti" dediğinde bu kişi Amr b. Ebû Seleme,

"Bana sika biri İbn Cüreyc'den naklettiği" dediğinde bu kişi Müslim b. Hâlid,

"Bana sika biri Salih Mevle't-Tev'eme'den naklettiği" dediğinde bu kişi İbrahim b. Ebû Yahya'dır. [Âbürî'nin ifadesi burada bitti].

Daha başkaları bu ifadeleri Ebû Hâtim er-Râzî'den naklederler.

İbn Hacer *Ricâlü'l-Erbaa*'da [*Ta'cîlü'l-Menfaa bi-Zevâidi Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa*] şöyle demiştir: Mâlik "Sika biri → Amr b. Şuayb" dediği zaman, bu kişinin Amr b. el-Hâris veya İbn Lehîa,

"Sika biri → Bükeyr b. el-Eşec" dediği zaman bu kişinin Mahreme b. Bükeyr olduğu söylenmiştir.

"Sika biri → [Süleyman b. Yesâr ve] İbn Ömer" dediği zaman bu kişi *Muvattau İbni'l-Kâsım*'da[4] olduğu gibi Nâfi'dir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 154; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXIV, 202.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 529.
3 Bu ifadeyi Birmâvî nakleder (*el-Fevâidü's-Seniyye fî Şerhi'l-Elfiyye*, vr. 100a).
4 İbnü'l-Kâsım'ın *el-Muvatta* rivayeti kastedilmektedir [çevirenin notu].

الثانية: قال ابن عبد البر: إذا قال مالك: عن الثقة، عن بكير بن عبد الله بن الأشج: فالثقة مَخْرَمة بن بكير. وإذا قال: عن الثقة، عن عَمرو بن شعيب، فهو عبد الله بن وهب، وقيل: الزهري.

وقال النسائي: الذي يقول مالك في كتابه: الثقة، عن بكير، يشبه أن يكون عمرو بن الحارث.

وقال غيره: قال ابن وهب: كلُّ ما في كتاب مالك: أخبرني مَن لا أتهم من أهل العلم، فهو الليث بن سعد.

وقال أبو الحسن الآبُرِيُّ: سمعت بعض أهل الحديث يقول:

إذا قال الشافعي: أخبرنا الثقة، عن ابن أبي ذئب، فهو ابن أبي فُدَيك.

وإذا قال: أخبرنا الثقة، عن الليث بن سعد، فهو يحيى بن حسان.

وإذا قال: أخبرنا الثقة، عن الوليد بن كثير، فهو أبو أسامة.

وإذا قال: أخبرنا الثقة، عن الأوزاعي، فهو عَمرو بن أبي سلمة.

وإذا قال: أخبرنا الثقة، عن ابن جُريج، فهو مسلم بن خالد.

وإذا قال: أخبرنا الثقة، عن صالح مولى التَوْأمة، فهو إبراهيم بن أبي يحيى، انتهى.

ونقله غيره عن أبي حاتم الرازي.

وقال شيخ الإسلام ابن حجر في رجال الأربعة: إذا قال مالك: عن الثقة، عن عمرو بن شعيب، فقيل: هو عمرو بن الحارث، أو ابن لهيعة.

وعن الثقة، عن بُكير ابن الأشج، قيل: هو مَخْرمة بن بكير.

وعن الثقة، [عن سليمان بن يسار، و]، عن ابن عمر، هو نافع، كما في **موطأ** ابن القاسم.

Şâfiî "Sika biri → Leys b. Sa'd" dediği zaman, Rebî' bu kişinin Yahya b. Hassân olduğunu söylemiştir.

"Sika biri → Üsâme b. Zeyd" dediğinde bu kişi İbrahim b. Ebû Yahya,

"Sika biri → Humeyd" dediğinde bu kişi İbn Uleyye, "sika biri → Ma'mer" dediği zaman bu kişi Mutarrif b. Mâzin,

"Sika biri → Velîd b. Kesîr" dediği zaman bu kişi Ebû Üsâme,

"Sika biri → Yahya b. Ebû Kesîr" dediği zaman bu kişi muhtemelen oğlu Abdullah b. Yahya,

"Sika biri → Yunus b. Ubeyd → Hasan" dediğinde bu kişi İbn Uleyye,

"Sika biri → Zührî" dediği zaman bu kişi Süfyân b. Uyeyne'dir. [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti]

Müsnedü'ş-Şâfiî'de naklettiğimize göre Esam şöyle demiştir: Rebî'in şöyle dediğini işittim: Şâfiî "İtham etmeyeceğim biri bana haber verdi" dediğinde bu ifadeyle İbrahim b. Ebû Yahya'yı kasteder. "Bana sika biri haber verdi" dediği zaman ise Yahya b. Hassân'ı kastetmektedir.[1]

Şâfiî şöyle der: Şayet ben bu hadisi Abdullah b. el-Hâris'ten işitmemişsem, o zaman sika birinin bana "Abdullah b. el-Hâris → Mâlik b. Enes → Yezîd b. Kusayt" isnâdıyla naklettiğine göre Saîd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: "Ömer ve Osman, kafatasının üzerindeki deriye etki eden yaralar [miltât] konusunda, yaralanma sonucu kemiğin gözükmesi [mûdıha] meselesindeki diyetin yarısının verilmesine hükmettiler."[2]

Hâfız Ebü'l-Fazl [Ali b. el-Hüseyin el-Hemedânî] el-Felekî [ö. 427/1036] şöyle der: "Şâfiî'nin ismini açıklamadığı kişi Ahmed b. Hanbel'dir."

İbn Asâkir'in [ö. 571/1176] *Târîh*'inde nakledildiğine göre Abdullah b. Ahmed "Şâfiî'nin kitabında 'bana sika biri haber verdi' dediği her yerde o nakil babamdandır" demiştir.[3]

1 İbn Asâkir, *Târîh*, LXIV, 115.
2 Şâfiî, *Müsned*, s. 231-2; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 83.
3 İbn Asâkir, *Târîh*, V, 297; Zehebî, *Siyer*, XI, 210.

وإذا قال الشافعي: عن الثقة، عن ليث بن سعد، قال الربيع: هو يحيى بن حسان.

وعن الثقة، عن أسامة بن زيد، هو إبراهيم بن أبي يحيى.

وعن الثقة، عن حميد، هو ابن علية.

وعن الثقة، عن معمر، هو مطرِّف بن مازن.

وعن الثقة، عن الوليد بن كثير، هو أبو أسامة.

وعن الثقة، عن يحيى بن أبي كثير، لعله ابنه عبد الله بن يحيى.

وعن الثقة، عن يونس بن عبيد، عن الحسن، هو ابن علية.

وعن الثقة، عن الزهري، هو سفيان بن عيينة. انتهى.

ورَوَينا في **مسند** الشافعي عن الأصمّ قال: سمعت الربيع يقول: كان الشافعي إذا قال: أخبرني من لا أتهم، يريد به إبراهيم بن أبي يحيى، وإذا قال: أخبرني الثقة، يريد به يحيى بن حسان.

وقد روى الشافعي قال: أخبرنا الثقة، عن عبد الله بن الحارث ـ إنْ لم أكن سمعتُه من عبد الله بن الحارث ـ عن مالك بن أنس، عن يزيد ابن قُسيط، عن سعيد بن المسيَّب: أن عمر وعثمان قَضَيا في المِلْطاة بنصف دية المُوضِحة.

قال الحافظ أبو الفضل الفلكي: الرجل الذي لم يُسمِّ الشافعيُّ هو أحمدُ ابن حنبل.

وفي **تاريخ** ابن عساكر: قال عبد الله بن أحمد: كلُّ شيء في كتاب الشافعي: أخبرنا الثقة: عن أبي.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] Şâfiî'nin ifadeleri içerisinde "Bana sika biri Yahya b. Ebû Kesîr'den nakletti" dediği görülmektedir. Hâlbuki Şâfiî, Yahya b. Ebû Kesîr'e erişen birinden hadis almamıştır. Bu durumda onun Yahya'ya ulaşan bir isnâdı kastetmiş olması mümkündür.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: Abdullah b. Ahmed [ö. 290/903] babasını kastederek "Şâfiî 'Bana sika biri haber verdi' ya da 'Iraklılardan biri zikretti' derse odur" der.

Âdil birinin, ismini verdiği birinden rivayette bulunması Ehl-i hadîs ve daha başka âlimlerin geneline göre rivayetin alındığı kimsenin âdil olduğu anlamına gelmez. Doğru görüş budur. Zira âdil birinin âdil olmayan birinden rivayette bulunması mümkündür. Bundan dolayı âdil kimsenin, bir râvinin rivayetini nakletmesi onu ta'dîl ettiği anlamına gelmez. Nakledildiğine göre Şa'bî [ö. 104/722] "Bize Hâris haber verdi, Allah için şâhitlik ederim ki o yalancı idi" demiştir.[2]

Hâkim ve daha başkalarının rivayet ettiğine göre[3] Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn'i "Ma'mer → Ebân → Enes" isnâdıyla gelen *Sahîfe*'yi yazdığını, yanına biri geldiğinde ise bunu gizlediğini gördü. Ahmed ona "Ma'mer → Ebân → Enes isnâdıyla gelen *Sahîfe*'yi uydurma olduğunu bilmene rağmen yazıyor musun? Ya biri sana 'Hem Ebân'i tenkit ediyor hem de hadisini yazıyorsun' derse?" dedi. Yahya şu cevabı verdi: "Uydurma olduğunu bilmeme rağmen bu *Sahîfe*'yi yazıyor ve tamamını ezberliyorum. Böylece herhangi bir kimse gelip de Ebân'ın yerine Sâbit'i koyarak [*Sahîfe*'de yer alan bir] hadisi 'Ma'mer → Sâbit → Enes' isnâdıyla rivayet ettiğinde ona 'Yalan söyledin. Çünkü hadis Ma'mer → Ebân şeklindedir, Sâbit'ten değildir' diyebileceğim."

Bunun ta'dîl anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü âdil kimse, rivayette bulunduğu kimse hakkında herhangi bir cerh olduğunu bilse onu kesinlikle zikrederdi. Zikretmeyecek olsa din konusunda insanları aldatan biri konumuna düşer. Sayrafî şöyle demiştir: Mutlak olarak böyle düşünmek yanlıştır. Zira [ismini vererek] rivayette bulunmak râviyi tanımaktır. Râvinin adâletini bilmek ise uzmanlık gerektiren bir husustur.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 622.
2 Müslim, Mukaddime, 5.
3 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 70.

وقال شيخ الإسلام: يوجد في كلام الشافعي: أخبرني الثقة، عن يحيى ابن أبي كثير، والشافعيُّ لم يأخذ عن أحد ممن أدرك يحيى بن أبي كثير، فيَحتمِل أنه أراد: بسنده عن يحيى.

قال: وذكر عبد الله بن أحمد أن الشافعي إذا قال: أخبرنا الثقة، وذكر أحدًا من العراقيين، فهو يعني أباه.

وإذا روى العدل عمن سماه: لم يكن تعديلاً عند الأكثرين من أهل الحديث وغيرِهم **وهو الصحيح**، لجواز رواية العدل عن غير العدل، فلم تتضمن روايته عنه تعديله، وقد رَوَينا عن الشعبي أنه قال: حدثنا الحارث، وأشهد بالله أنه كان كذابًا.

وروى الحاكم وغيره عن أحمد بن حنبل: أنه رأى يحيى بن معين وهو يكتب صحيفة: معمر، عن أبان، عن أنس، فإذا اطلع عليه إنسان كتمه، فقال له أحمد: تكتب صحيفة معمر، عن أبان، عن أنس، وتعلم أنها موضوعة؟! فلو قال لك قائل: أنتَ تتكلم في أبانٍ ثم تكتب حديثه! فقال: يا أبا عبد الله أكتبُ هذه الصحيفةَ فأحفظُها كلَّها، وأعلم أنها موضوعة، حتى لا يجيء إنسان فيجعل بدل: أبان، ثابتًا، ويرويها: عن معمر، عن ثابت، عن أنس، فأقول له: كذبتَ، إنما هي عن معمر، عن أبان، لا: عن ثابت.

وقيل: هو تعديل إذْ لو علم فيه جرحًا لذَكَره، ولو لم يذكره لكان غاشًّا في الدين، قال الصيرفي: وهذا خطأ، لأن الرواية تعريف له، والعدالةُ: بالخِبرة.

Hatîb de, rivayette bulunan kimsenin, râvinin adâlet ya da cerhini bilmeyebileceği gerekçesi ile aldatma iddiasını cevaplamıştır.[1]

Nakil yapan kimse sadece âdil râvilerden rivayette bulunan biri ise onun herhangi bir râviden nakilde bulunmasının o râvi için ta'dîl anlamına geldiği, aksi takdirde ise ta'dîl olmayacağı da söylenmiştir.[2] Âmidî [ö. 631/1233] ve İbnü'l-Hâcib gibi usûlcüler bu görüşü tercih etmişlerdir.[3]

Bir âlimin, rivayet ettiği hadisle amel etmesi veya onunla fetvâ vermesi o hadisin ilgili kimse nezdinde sahîh olduğu veya râvilerini âdil kabul ettiği anlamına gelmez. Çünkü o kimse ihtiyata uygun olduğu için veya bu habere uygunluk arz eden başka bir delilden dolayı hadisle amel etmiş olabilir. Âmidî ve daha başka usûlcüler âlimin bu tavrının, hadisi sahîh kabul etme anlamına geldiği kanaatindedirler.[4]

İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] şöyle der: "İhtiyat sahasına girmese de amel edilir."[5]

İbn Teymiyye ise tergîb ile diğer konularda amel edilmesi arasında ayrıma gitmiştir.[6]

Aynı şekilde ona muhâlif davranması da, hadisin sıhhatine veya râvilerine zarar vermez. Çünkü buna engel olan zıt bir hadis veya başka bir şey sebebiyle [o hadisle amel etmemiş] olabilir. Nitekim Mâlik muhayyerlik ile ilgili hadis rivayet etmiş[7] ancak Medîne ameli ona muhâlif olduğu için hadisle amel etmemiştir. Bu durum hadisin râvisi Nâfi' için bir cerh sebebi de değildir.

İbn Kesîr'e göre[8] konu hakkında başka bir hadis yoksa ve âlim, fetvâsında veya hüküm verirken delil olarak o hadisi kullanmaya yönelmiş ise ya da amel esnasında hadisin gereğince amel etme durumunda onu şahit olarak sunmuşsa ilk kısım [yani onunla amel etmenin hadisin sahîh olduğu anlamına gelmediği fikri] tartışmalı olmaktadır.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 89.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 92.
3 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 126; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, II, 397.
4 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 125-6.
5 Cüveynî, *el-Burhân*, I, 624.
6 Zerkeşî, *Teşnîfü'l-Mesâmi'*, II, 1035.
7 Mâlik, Büyû' 81.
8 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 97.

وأجاب الخطيب بأنه قد لا يَعرف عدالته ولا جرحه.

وقيل: إنْ كان العدل الذي روى عنه، لا يروي إلا عن عدل كانت روايته تعديلاً، وإلا فلا، واختاره الأصوليون، كالآمدي، وابن الحاجب وغيرهما.

وعملُ العالم وفُتياه على وَفْق حديثٍ رواه: ليس حكمًا منه **بصحته** ولا بتعديل رواته، لإمكان أن يكون ذلك منه احتياطًا، أو لدليل آخرَ وافقَ ذلك الخبر، وصحح الآمدي وغيرُه من الأصوليين أنه حكمٌ بذلك.

وقال إمام الحرمين: إن لم يكن في مسالك الاحتياط.

وفرّق ابن تيمية بين أن يُعمل به في الترغيب، وغيره.

ولا مخالفتُه له **قدحٌ** منه **في صحته ولا في رواته** لإمكانِ أن يكون ذلك لمانعٍ من معارض أو غيره، وقد روى مالك حديث الخيار ولم يعمل به، لعمل أهل المدينة بخلافه، ولم يكن ذلك قدحًا في نافع راويه.

وقال ابن كثير: في القسم الأول نظر، إذا لم يكن في الباب غيرُ ذلك الحديث، وتعرَّضَ للاحتجاج به في فُتياه، أو حكمه، أو استشهدَ به عند العمل بمقتضاه.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "[İbn Kesîr'in görüşüne] şöyle cevap verilir: Konu hakkında sadece o hadisin olması, kıyâs veya icmâ gibi başka bir delilin olmadığı anlamına gelmez. Çünkü müftü veya hâkimin, delillerinin tamamını, hatta herhangi birini bile zikretmesi gerekmez. Onun konu hakkında daha başka delili olabileceği gibi aynı konuda başka bir hadise gönlü yatmış da olabilir. Belki de zayıf [hadisle] amel etmeyi ve onu kıyâsa öncelemeyi benimsiyordur ki, [bu konu] daha önce geçmişti."

Uyarı:

Sahih olan görüşe göre hadisin sıhhatine delil teşkil etmeyen hususlardan biri de -usûlcülerin belirttiği üzere-, icmânın onunla uyum arz etmesidir. Çünkü icmâ için o hadisten başka bir delilin bulunması mümkündür. Ancak bu durumun hadisin sıhhatine delâlet edeceği de söylenmiştir.[2]

[Haberin sıhhatine delâlet etmeyen bir diğer husus], boşa çıkarılması yönünde gerekçeler bulunmasına rağmen bir haberin [rivayet edilmeye] devam etmesi de böyledir [yani sahîh olduğuna delâlet etmez]. Zeydiyye ise delâlet edeceği kanaatindedir.[3]

Âlimler "hadisi tevil edenler" ve "hadisi [olduğu gibi] delil kabul edenler" diye ayrılacak olursa, İbnü's-Sem'ânî ve bir grup âlim şöyle demiştir: "Ümmetin genel kabulünü barındırdığı için hadisin sıhhatine delil teşkil eder." Buna şöyle cevap verilmiştir: O âlimin nazarında hadisin kendisi sahîh olduğu için değil, hadisin sahîh olduğunu farz ederek onu tevîl etmiş olması da mümkündür.

Altıncısı: İki âdil râvi kendisinden rivayette bulunduğu için varlığı bilinmekle beraber hem zâhiren hem bâtınen adâleti bilinmeyen kimsenin rivayeti âlimlerin geneline göre kabul edilmez. Böyle kimselerin rivayetinin mutlak olarak kabul edileceği veya kendilerinden nakilde bulunan râviler içerisinde, âdil olmayan kimseden rivayette bulunmayan kimselerin yer alması durumunda kabul edileceği, böyle değilse kabul edilmeyeceği de söylenmiştir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 566.
2 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, III, 1112-4.
3 Zerkeşî, *Teşnîfü'l-Mesâmi'*, II, 954.

قال العراقي: والجواب: أنه لا يلزمُ من كون ذلك البابِ ليس فيه غيرُ هذا الحديث: أن لا يكونَ ثَمَّ دليلٌ آخَر من قياس أو إجماع، ولا يلزمُ المفتيَ أو الحاكمَ أن يذكرَ جميع أدلته، بل ولا بعضَها، ولعل له دليلاً آخر واستأنس بالحديث الوارد في الباب، وربما كان يَرَى العملَ بالضعيف وتقديمَه على القياس، كما تقدم.

تنبيه:

مما لا يدلُّ على صحة الحديث أيضًا ـ كما ذكره أهل الأصول ـ: موافقةُ الإجماع له، على الأصح، لجواز أن يكون المستنَدُ غيرَه، وقيل: يدلّ.

وكذلك بقاء خبر تتوفر الدواعي على إبطاله، وقال الزيدية: يدل.

وافتراق العلماء بين متأوِّل للحديث ومحتَجّ به: قال ابن السمعاني وقوم: يدلّ، لتضمُّنه تلقيهم له بالقبول، وأجيب: باحتمال أنه تأوّله على تقدير صحته فَرْضًا، لا على ثبوتها عنده.

السادسة: رواية مجهول العدالة ظاهرًا وباطنًا مع كونه معروفَ العينِ برواية عدلين عنه **لا تقبل عند الجماهير** وقيل: تقبل مطلقًا، وقيل: إنْ كان مَن روى عنه، فيهم من لا يَروي عن غير عدل: قُبِل، وإلا فلا.

İlk görüşü reddeden bazı âlimler zâhiren adâleti bilinen, bâtınen durumu belirsiz olan mestûr yani bâtınen adâleti bilinmeyen râvinin rivayetini delil olarak kabul ederler. Bu, Süleym er-Râzî [ö. 447/1055][1] gibi bazı Şâfiî âlimlerin görüşüdür. O şöyle demiştir: Çünkü haberlerin durumu, râvi hakkındaki hüsn-i zanna dayalıdır. Haberlerin nakli gerçekte [bâtın] adâletinin bilinmesi mümkün olmayan kimselerce gerçekleşir. Bundan dolayı zâhirdeki durumu hakkındaki bilgilerle iktifa edilir. Şehâdette ise böyle değildir. Çünkü şehâdet hâkimler nezdinde yapılır ve onlar için şâhidin durumunu tespit etmek güç değildir.

Üstat İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] Uzun zaman önce yaşamış olup bâtınî durumları hakkında bilgi sahibi olunması mümkün olmayan bir grup râvi ile ilgili meşhur hadis kitaplarında yer alan uygulama da bu görüşe göre gerçekleşmiş gibidir. Nitekim musannif [Nevevî] de *Şerhu'l-Mühezzeb*'de bu görüşü doğru kabul edilmiştir.[3]

Adâleti bilinmeyen râvinin rivayetini kabul eden bazı âlimler, kimliği bilinmeyen [mechûlü'l-ayn] râvinin -ki bu, mechûl türlerinin üçüncüsüdür- rivayetini kabul etmezler. Ehl-i hadîs âlimlerinin ve daha başka âlimlerin benimsediği reddetme görüşü isabetli olan görüştür.

Bunun mutlak olarak kabul edileceği de söylenmiştir. Bu, râvinin müslüman oluşu dışında herhangi bir şart benimsemeyen kimselerin görüşüdür.

Bir diğer görüş şöyledir: Eğer mechûlü'l-ayn râviden nakilde teferrüd eden kimse İbn Mehdî ve Yahya b. Saîd[4] gibi sadece adâlet sahibi râvilerden nakilde bulunan biriyse ve biz bir kişinin ta'dîlini yeterli görürsek o kişinin rivayeti kabul edilir, aksi takdirde kabul edilmez.

[Mechûlü'l-ayn olan kimsenin] ilim dışında zühd ve kahramanlık [necde] gibi sahalarda meşhur olduğu biliniyorsa kabul edileceği, aksi takdirde kabul edilmeyeceği de söylenmiştir. İbn Abdülber bu görüşü benimsemiştir.[5]

1 Süleym b. Eyyûb er-Râzî eş-Şâfiî, fakîh, müfessir, edebiyatçı (bk. *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, IV, 388).
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 112.
3 Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 277.
4 Sehâvî şöyle der: Sadece sika râvilerden nakilde bulunan kimseler azdır. Ahmed b. Hanbel, Bakî b. Mahled, Harîz b. Osman, Süleyman b. Harb, Şu'be, Abdurrahman b. Mehdî, Mâlik, Yahya b. Saîd el-Kattân bu âlimlerdendir. Meşhur olan görüşe göre Şu'be râviler hakkında kanaat belirtiyor ve sadece sika râvilerden nakilde bulunuyordu. Ancak Âsım b. Ali şöyle demiştir: Şu'be'yi "Size sadece sika râvilerden nakilde bulunacak olsaydım acak üç -bir diğer nüshada "otuz"- kişiden rivayette bulunabilirdim" derken işittim. Bu, Şu'be'nin hem sika hem de sika olmayan râvilerden nakilde bulunduğunun itirafıdır. Bununla birlikte onun her halükarda, metrûk veya zayıflığı hususunda ittifak edilmiş kimselerden nakilde bulunmadığı açıktır (*Fethu'l-Mugîs*, II, 42).
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 289; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XIX, 264.

ورواية المستور ـ وهو عدلُ الظاهرِ خفيُّ الباطن ـ أي: مجهولُ العدالة باطنًا **يَحتجُّ بها بعضُ مَن ردَّ الأول، وهو قول بعض الشافعيين** كسُلَيْم الرازي، قال: لأن [أمر] الأخبار مبنيّ على حسن الظن بالراوي، ولأن رواية الأخبار تكون عند مَن يتعذَّر عليه معرفة العدالة في الباطن، فاقتُصِر فيها على معرفة ذلك في الظاهر، بخلاف الشهادة، فإنها تكون عند الحكام، فلا يتعذّر عليهم ذلك.

قال الشيخ ابن الصلاح: **يشبه أن يكونَ العملُ على هذا** الرأي **في كثير مِن كتب الحديث** المشهورة **في جماعة من الرواة تَقَادم العهدُ بهم وتعذرتْ خِبرتهم باطنًا**، وكذا صححه المصنف في **شرح المهذب**.

وأما مجهول العين وهو القسم الثالث من أقسام المجهول **فقد لا يقبلُه بعضُ مَن يقبل مجهول العدالة** وردُّه هو الصحيح الذي عليه أكثر العلماء مِن أهل الحديث وغيرهم.

وقيل: يقبل مطلقًا، وهو قول مَن لا يشترط في الراوي مزيدًا على الإسلام.

وقيل: إنْ تفرد بالرواية عنه مَن لا يروي إلا عن عدل ـ كابن مهدي ويحيى ابن سعيد ـ واكتفينا في التعديل بواحد: قُبِل، وإلا فلا.

وقيل: إن كان مشهورًا في غير العلم بالزهد أو النجْدة: قُبل، وإلا فلا، واختاره ابن عبد البر.

[Son bir görüş olarak] kendisinden rivayette bulunan biri var ise ve cerh-ta'dîl âlimlerinden herhangi biri kendisini tezkiye ettiyse mechûlü'l-ayn râvinin rivayetinin kabul edileceği söylenmiştir. Ebü'l-Hasan İbnü'l-Kattân'ın[1] benimsediği bu görüşü Şeyhülislâm [İbn Hacer] de isabetli bulmuştur.[2]

Kendisinin kimliğini tespit eden iki âdil râvinin rivayette bulunması durumunda, o kişi hakkındaki bilinmezlik ortadan kalkar. Hatîb [el-Bağdâdî] *el-Kifâye*'de[3] ve daha başka eserlerinde şöyle demiştir: Ehl-i hadîs'e göre mechûl, ulemânın kendisini tanımadığı, hadis sahasında meşhur olmayan ve hadisi sadece tek bir râvi kanalıyla bilinen kimsedir. Bu kişinin cehâletininin ortadan kalkmasının asgari şartı, iki meşhûr râvinin ya da bundan fazla kişinin ondan rivayette bulunmasıdır. Ancak bu durum o râvi hakkında adâlet hükmü anlamına gelmez. İbn Abdülber Ehl-i hadîs'ten benzer ifadeler nakletmiştir. İfade -İbnü's-Salâh'ın kırk yedinci konuda ondan naklettiği üzere-[4] şu şekildedir: Kendisinden sadece bir kişinin nakilde bulunduğu kimseler muhaddisler nezdinde mechûldür. Ancak hadis sahası dışında meşhûr olan kimse bu hükme tâbi değildir. Mâlik b. Dînâr'ın zühd, Amr b. Ma'dîkerib'in kahramanlık konusundaki şöhretleri gibi.

Üstat İbnü's-Salâh bu konuda Hatîb'in görüşünü reddeder mahiyette şöyle demiştir:[5] Buhârî *Sahîh*'inde Mirdâs b. Mâlik el-Eslemî'den;[6] Müslim *Sahîh*'inde Rebîa b. Ka'b el-Eslemî'den[7] rivayette bulunmuşlardır. Hâlbuki bu kimselerden sadece birer râvi nakilde bulunmaktadır. Nitekim ilk râviden Kays b. Ebû Hâzim, ikincisinden ise Ebû Seleme b. Abdurrahman nakilde bulunur. [Buna göre Buhârî ve Müslim], kendisinden bir kişinin rivayette bulunması durumunda o râvinin kabul edilmeyen mechûllükten çıkabileceği kanaatindedirler.

[Nevevî] şöyle der: Bu konudaki ihtilâf, bir kişinin ta'dîli ile yetinilip yetinilmeyeceği meselesi gibi izah edilebilir bir mahiyet arz eder.

1 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, V, 522.
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 99.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 88.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 289.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 102-3.
6 Buhârî, Megâzî 36.
7 Müslim, Salât 226. Rebîa'dan Ebû İmrân el-Cevnî (*el-Müsned*, IV, 58) ve Nuaym b. Mücmir'in (*el-Müsned*, IV, 59) de nakilde bulunması İbnü's-Salâh'ın görüşünün değerini düşürmektedir.

وقيل: إنْ زكَّاه أحدٌ من أئمة الجرح والتعديل مع رواية واحد عنه: قُبل، وإلا فلا، واختاره أبو الحسن ابن القطان، وصححه شيخ الإسلام.

ثم، مَن روى عنه عدلانِ عيَّناه ارتفعتْ جهالة عينه، قال الخطيب في **الكفاية** وغيرِها: **المجهول عند أهل الحديث: من لم يَعرفه العلماء**، ولم يشتهر بطلب العلم في نفسه، **ولا يُعرف حديثه إلا من جهة** راوٍ **واحد**.

وأقلُّ ما يرفعُ الجهالةَ عنه **روايةُ اثنين مشهورين** فأكثرَ عنه، وإن لم يثبت له بذلك حكم العدالة، **ونَقَل ابن عبد البر عن أهل الحديث نحوَه** ولفظه ـ كما نقله ابن الصلاح في النوع السابع والأربعين ـ: كلُّ من لم يَروِ عنه إلا

رجل واحد فهو عندهم مجهول، إلا أن يكون رجلاً مشهورًا في غير حمل العلم، كاشتهار مالك بن دينار بالزهد، وعمرو بن مَعْدِي كَرِبَ بالنجدة.

قال الشيخ ابن الصلاح **ردًّا على الخطيب** في ذلك: **وقد رَوَى البخاري** في **صحيحه عن مِرداس** بن مالك **الأسلَمي، و** روى **مسلم** في **صحيحه عن ربيعةَ بن كعب الأسلمي، ولم يَروِ عنهما غيرُ واحد** وهو قيس بن أبي حازم: عن الأول، وأبو سلمة بن عبد الرحمن: عن الثاني، وذلك مصيرٌ منهما إلى أن الراوي قد يَخرج عن كونه مجهولاً مردودًا بروايةِ واحدٍ عنه.

قال: **والخلاف في ذلك متَّجه، كالاكتفاء بتعديل واحد**.

Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'ın görüşüne karşı şöyle der: Doğrusu Hatîb'in naklettiği görüştür. Bu görüşü Ebû Mes'ûd İbrahim b. Muhammed ed-Dımaşkî[1] ve daha başkaları da aktarmıştır. Öte yandan Hatîb'e Mirdâs ve Rebîa ile cevap vermek doğru değildir. Zira onların ikisi de meşhûr sahâbîlerdir ve ashâbın tamamı âdildir; onların bilinmezliklerinin ortadan kalkması için râvilerinin sayısının çok olmasına ihtiyaç duyulmamaktadır.

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Nevevî'nin ifadeleri, sahâbeliğin tespit edilmesi durumunda münasiptir. Ancak geriye o kişiden tek bir kişinin rivayette bulunmasıyla sahâbîliğin tespit edilip edilmeyeceği ya da sadece iki kişinin o kimseden rivayetiyle mi sahâbîliğin tespit edileceği konusu kalmaktadır. Bu husus tartışmaya açıktır ve konu hakkında ilim ehli arasında ihtilâf mevcuttur."

Gerçek şu ki, o kimsenin adı gazveler veya ashâb arasından gönderilen heyetler içerisinde ya da benzeri şeylerde geçiyorsa, bu durum onun sahâbîliğinin gerçekleştiğini gösterir. İsterse böyle bir kişiden sadece bir râvi nakilde bulunsun. Örneğin Mirdâs Bey'atü'r-rıdvân'a katılan kimselerden, Rebîa ise Ashâb-i suffe'dendir. Her ikisinden sadece tek bir râvinin rivayette bulunması herhangi bir sorun teşkil etmez. Öte yandan Rebîa'dan sadece tek kişinin rivayette bulunduğu da doğru değildir. Çünkü Nuaym el-Mücmir, Hanzale b. Ali ve Ebû İmrân el-Cevnî de ondan nakilde bulunmuşlardır.

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: Mizzî ve Zehebî, Ziyâd b. İlâka'nın da Mirdâs'tan rivayette bulunduğunu belirtmişlerdir.[3] Ancak bu doğru değildir. Onun rivayette bulunduğu isim, Buhârî, İbn Ebû Hâtim, İbn Hibbân, İbn Mende [ö. 395/1005], İbn Abdülber, Taberânî, İbn Kâni' [ö. 351/962][4] ve daha başkalarının belirttiği üzere bir diğer sahâbî Mirdâs b. Urve'dir. Ben bu konuda herhangi bir ihtilâf bilmiyorum.

Uyarı:

Irâkî şöyle der:[5] "Nevevî gibi düşünüp bu durumun sahâbe için söz konusu olmadığını düşünsek bile, Buhârî ve Müslim onların [yani sahâbenin] dışında da kendilerinden sadece bir kişinin rivayette bulunduğu kimselerin rivayetlerine eserlerinde yer vermişlerdir." [Irâkî] şöyle demiştir: "Ben bu isimleri müstakil olarak bir cüzde derledim.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 159.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 578.
3 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 370; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 115.
4 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 435; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 350; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XX, 229; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 449; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, III, 418; İbn Kâni', *Mu'cemü's-Sahâbe*, III, 117.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 581-2.

قال المصنف ردًّا على ابن الصلاح: **والصوابُ نقلُ الخطيب**، وقد نقله أيضًا أبو مسعود إبراهيم بن محمد الدمشقيوغيره، **ولا يصحُّ الردُّ عليه بمرداسٍ وربيعةَ، فإنهما صحابيان مشهوران، والصحابة كلُّهم عدول** فلا يُحتاج إلى رفع الجهالة عنهم بتعدُّد الرواة.

قال العراقي: هذا الذي قاله النووي متجهٌ إذا ثبتت الصحبة، ولكنْ بقي الكلام في أنه هل تثبت الصحبة برواية واحدٍ عنه، أو لا تثبت إلا برواية اثنين عنه، وهو محلُّ نظرٍ واختلافٍ بين أهل العلم.

والحقُّ أنه إن كان معروفًا بذكره في الغزوات، أو في مَن وفد مِن الصحابة أو نحو ذلك، فإنه تثبت صحبته وإن لم يَروِ عنه إلا راو واحد، ومرداسٌ من أهل الشَّجَرة، وربيعةُ من أهل الصُّفة، فلا يضرُّهما انفراد راوٍ واحدٍ عن كل منهما.

على أن ذلك ليس بصواب بالنسبة إلى ربيعة، فقد روى عنه أيضًا نُعيمٌ المُجْمِر، وحنظلة بن علي، وأبو عِمران الجَوْني.

قال: وذكر المِزي والذهبي أن مرداسًا روى عنه أيضًا زياد بن عِلاقة، وهو وَهَم، إنما ذاك مرداس بن عروة، صحابيٌّ آخر، كما ذكره البخاري، وابن أبي حاتم، وابن حبان، وابن مندَهْ، وابن عبد البر، والطبراني، وابن قانع، وغيرهم، ولا أعلم فيه خلافًا.

تنبيه:

قال العراقي: إذا مشينا على ما قاله النووي: إن هذا لا يؤثر في الصحابة: وَرَدَ عليه مَن خرَّج له البخاري أو مسلم مِن غيرهم ولم يروِ عنهم إلا واحد، قال: وقد جمعتهم في جزء مفرد، منهم:

Buhârî'de rivayetlerine yer verilenler şunlardır: Cüveyriye b. Kudâme.[1] Ebû Cemre Nasr b. İmrân ondan rivayette teferrüd etmiştir.

Zeyd b. Rabâh.[2] Mâlik ondan rivayette teferrüd etmiştir.

Velîd b. Abdurrahman el-Cârûdî [ö. 202/818].[3] Oğlu Münzir ondan rivayette teferrüd etmiştir.

Müslim râvileri: Câbir b. İsmail el-Hadramî.[4] Abdullah b. Vehb ondan rivayette teferrüd etmiştir. "Sâhibü'l-maksûre" Habbâb.[5] Âmir b. Sa'd ondan rivayette teferrüd etmiştir. [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[6] Cüveyriye hakkındaki en tercihe şayan görüş, onun Ahnef'in amcasının câriyesi olduğudur. Bunu İbn Ebû Şeybe *el-Musannef*'inde açıklamıştır.[7] Câriye b. Kudâme ise meşhur bir sahâbîdir. Kendisinden Ahnef b. Kays ve Hasan el-Basrî rivayette bulunmuştur.

Zeyd b. Rabâh hakkında Ebû Hâtim "Onun hadisinde herhangi bir beis görmüyorum" demiştir. Dârekutnî [ö. 385/995] ve daha başkaları onun için "Sika" demiş, İbn Abdülber "Sika, me'mûn" ifadesini kullanmış, İbn Hibbân ise *es-Sikât*'ta ona yer vermiştir.[8] Bu isimlerin tevsîki dolayısıyla Zeyd b. Rabâh'ın mechûllüğü ortadan kalkmaktadır.

Velîd'i de aynı şekilde Dârekutnî ve İbn Hibbân tevsîk etmiştir.[9]

Câbir'i İbn Hibbân tevsîk etmiş,[10] İbn Huzeyme onun rivayetine *Sahîh*'inde yer vererek şöyle demiştir: "O, rivayeti delil olarak kullanılabilecek kimselerdendir."

Habbâb'ı ise bir grup âlim ashâb tabakası içerisinde zikretmiştir.[11]

1 Buhârî, Cizye 3.
2 Buhârî, Tatavvu 14.
3 Buhârî, Tefsîr (Mâide) 12.
4 Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn 48.
5 Müslim, Cenâiz 56.
6 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, 641.
7 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 345; XIV, 581.
8 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 563; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 318; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, VI, 15.
9 Dârekutnî, *Suâlât*, s. 281; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 225.
10 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 163. İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'te onun makbûl olduğunu ifade etmiştir.
11 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 417; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 439.

عند البخاري: جويريةُ بن قدامة، تفرد عنه أبو جَمْرة نصر بن عمران الضُّبَعي.

وزيدُ بن رَباح المدني، تفرد عنه مالك.

والوليدُ بن عبد الرحمن الجارودي، تفرد عنه ابنه المنذر.

وعند مسلم: جابر بن إسماعيل الحضرمي، تفرد عنه عبد الله بن وهب. وخبَّابٌ صاحبُ المقصورة، تفرد عنه عامر بن سعد. انتهى.

وقال شيخ الإسلام: أما جويرية: فالأرجح أنه جاريةُ عمُّ الأحنف، صرَّح بذلك ابن أبي شيبة في «مصنفه»، وجارية بن قدامة صحابي شهير، روى عنه الأحنف بن قيس، والحسن البصري.

وأما زيد بن رباح: فقال فيه أبو حاتم: ما أرى بحديثه بأسًا، وقال الدارقطني وغيره: ثقة، وقال ابن عبد البر: ثقة مأمون، وذكره ابن حبان في «الثقات»، فانتفتْ عنه الجهالة بتوثيق هؤلاء.

وأما الوليد: فوثقه أيضًا الدارقطني، وابن حبان.

وأما جابر: فوثقه ابن حبان، وأخرج له ابن خزيمة في «صحيحه»، وقال: إنه ممن يحتج به.

وأما خبّاب: فذكره جماعة في الصحابة.

İki fayda:

Birincisi: Bir grup hadis hâfızı, daha başkaları nezdinde adâletleri ile bilinen bir grup râviyi, haklarında bilgi sahibi olmadıkları için mechûl saymışlardır. Ben *Sahîhayn*'daki bu tür râvileri sıralıyorum:

1- Ahmed b. Âsım el-Belhî. Ebû Hâtim onu mechûl kabul etmiştir; çünkü onun hakkında bilgi sahibi değildir. İbn Hibbân ise râviyi tevsîk etmiş ve "Kendi bölge halkı ondan rivayette bulundu" demiştir.[1]

2- İbrahim b. Abdurrahman el-Mahzûmî. İbnü'l-Kattân onu mechûl kabul ederken başkaları onu tanımıştır. Nitekim İbn Hibbân râviyi tevsîk etmiş, bir grup râvi de ondan nakilde bulunmuştur.[2]

3- Üsâme b. Hafs el-Medenî. Sâcî ve Ebü'l-Kâsım el-Lâlekâî'nin mechûl saydığı râvi ile ilgili olarak Zehebî şöyle demiştir: "Mechûl değildir; kendisinden dört kişi rivayette bulunmuştur."[3]

4- Esbât Ebü'l-Yese'. Ebû Hâtim onu mechûl kabul ederken Buhârî onu bilinen biri olarak kabul etmiştir.[4]

5- Beyân b. Amr. Ebû Hâtim onu mechûl sayarken, İbnü'l-Medînî, İbn Hibbân ve İbn Adî tevsîk etmişlerdir.[5] Buhârî, Ebû Zür'a ve Ubeydullah b. Vâsıl ondan rivayette bulunmuştur.

6- Hüseyin b. el-Hasan b. Yesâr. Ebû Hâtim'in mechûl saydığı râviyi Ahmed [b. Hanbel] ve daha başkaları tevsîk etmiştir.[6]

7- Hakem b. Abdullah el-Basrî. Ebû Hâtim'in mechûl kabul ettiği râviyi Zühlî tevsîk etmiştir. Dört sika râvi ondan nakilde bulunmuştur.[7]

8- Abbâs b. el-Hüseyin el-Kantarî. Ebû Hâtim'in mechûl saydığı râviyi[8] Ahmed [b. Hanbel] ve oğlu [Abdullah] tevsîk etmiştir. Buhârî, [Ebû Ali] Hasan b. Ali el-Ma'merî, Musa b. Harun el-Hammâl ve daha başkaları ondan rivayette bulunmuşlardır.

---

1 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 66; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 12; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 54.

2 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, IV, 498; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 6; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 139; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 91.

3 Zehebî, *Mîzân*, I, 174; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 206; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 98.

4 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 333; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, II, 53. İbn Hacer zayıf olduğu belirttiği râvinin Buhârî'de mütâbaat kabilinden tek bir hadisi olduğunu söyler (bk. *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 98).

5 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 425; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 155. İbn Hacer onun için "Sadûk-celîl" demiştir (bk. *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 129).

6 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 49; İbn Hacer onun için "Sika" der (bk. *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 166).

7 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 122; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 104-6. İbn Hacer onun için "Sikadır, bazı hataları vardır" der (bk. *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 175).

8 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 215; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 292.

فائدتان:

الأولى: جَهّل جماعةٌ من الحفاظ قومًا من الرواة لعدم علمهم بهم، وهم معروفون بالعدالة عند غيرهم، وأنا أسرد ما في **الصحيحين** من ذلك:

١ ـ خ: أحمد بن عاصم البلخي، جهله أبو حاتم لأنه لم يخبر حاله، ووثقه ابن حبان وقال: روى عنه أهل بلده.

٢ ـ خ: إبراهيم بن عبد الرحمن المخزومي، جهِله ابن القطان وعرفه غيره، فوثقه ابن حبان، وروى عنه جماعة.

٣ ـ خ: أسامة بن حفص المدني، جهله الساجي، وأبو القاسم اللالِكائي، قال الذهبي: ليس بمجهول، روى عنه أربعة.

٤ ـ خ: أسباط أبو اليَسَع، جهله أبو حاتم، وعرفه البخاري.

٥ ـ خ: بيان بن عمرو، جهله أبو حاتم، ووثقه ابن المديني، وابن حبان، وابن عدي، وروى عنه البخاري، وأبو زرعة، وعُبيد الله بن واصل.

٦ ـ خ م: الحسين بن الحسن بن يسار، جهله أبو حاتم، ووثقه أحمد وغيره.

٧ ـ خ م: الحكم بن عبد الله البصري، جهله أبو حاتم، ووثقه الذُّهلي، وروى عنه أربعة ثقات.

٨ ـ خ: عباس بن الحسين القَنْطري، جهله أبو حاتم، ووثقه أحمد، وابنه، وروى عنه البخاري، والحسن بن علي المَعْمَري، وموسى بن هارون الحمّال وغيرهم.

9- Muhammed b. el-Hakem el-Mervezî. Ebû Hâtim'in mechûl saydığı râviyi İbn Hibbân tevsîk etmiştir.[1] Buhârî ondan nakilde bulunmuştur.

İkincisi: Zehebî *Mîzân*'da şöyle demiştir:[2] "[Yalancılık] ile ithâm edilen ve âlimlerin terk ettiği herhangi bir kadın râvi bilmiyorum. Onların zayıf kabul edilenlerinin tamamı kimliklerinin bilinmezliği dolayısıyladır."

Alt konu:

Musannif [Nevevî] bu hususları İbnü's-Salâh'a ilaveten yer vermiştir. Anlayış sahibi köle ve kadının ta'dîli, haberleri de kabul edildiği için kabul edilir. Hatîb [el-Bağdâdî] *el-Kifâye*'de,[3] Râzî ve Kadı Ebû Bekir hanımların ta'dîlinin hem rivayet hem de şehâdet konusunda kabul edilemeyeceği görüşünü Medîneli fakîhlerin çoğundan ve daha başkalarından aktardıktan sonra kabul edileceği görüşünü benimsemişlerdir.

Hatîb bu konuda Hz. Peygamber'in (*sav*) İfk hadisesinde Hz. Âişe'nin [ö. 58/678] durumunu Berîre'ye sormuş olmasını[4] delil olarak kullanmıştır.[5] [Ayrıca] şöyle demiştir: Ancak bülûğa yakın çocuğun ta'dîli icmâ ile kabul edilmez.

Tarihen varlığı sâbit olan ve adâleti bilinen ancak ismine ve nesebine muttali olunamayan kimsenin rivayeti delil olarak kullanılır. Nitekim *Sahîhayn*'da bu kabilden pek çok râvi vardır. Böyle durumlarda "Falancanın oğlu" ya da "Falancanın babası" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Hatîb de benimsediği bu görüşü *el-Kifâye*'de[6] Kadı Ebû Bekir el-Bâkıllânî'den nakletmiş ve bunun izahını, isminin bilinmemesinin o kişinin adâletine halel getirmeyeceği şeklinde yapmıştır. O konuya dair Sümâme b. Hazen el-Kureşî'nin Hz. Âişe'ye nebîzin hükmünü sorduğu rivayeti örnek olarak vermiştir. Hz. Âişe Habeşli câriye için "Bu, Allah Resûlü'nün (*sav*) hizmetçisidir, ona sor" demiştir.[7]

Eğer râvi şüphe ifadesi kullanarak "Bana falanca ya da filanca haber verdi" derse ve bu isimlerin her ikisi de âdil ise hadis delil olarak kullanılır.

1 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 236; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 134.
2 Zehebî, *Mîzân*, V, 318.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 98; Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 409.
4 Buhârî, Şehâdât 15; Müslim, Tevbe 56.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 97-8.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 375.
7 Müslim, Eşribe 84.

٩ـ خ: محمد بن الحكم المَروزي، جهله أبو حاتم، ووثقه ابن حبان، وروى عنه البخاري.

الثانية: قال الذهبي في **الميزان**: «ما علمتُ في النساءَ من اتُّهمت، ولا مَن تركوها»، وجميعُ من ضُعِّف منهن إنما هو للجهالة.

فرع:

في مسائل زادها المصنف على ابن الصلاح: يقبل تعديل العبد والمرأة العارفَينِ لقبول خبرهما، وبذلك جزم الخطيب في **الكفاية**، والرازي، والقاضي أبو بكر، بعد أنْ حكى عن أكثر الفقهاء من أهل المدينة وغيرهم: أنه لا يقبل في التعديل النساءُ، لا في الرواية ولا في الشهادة.

واستدل الخطيب على القبول بسؤال النبي صلى الله عليه وسلم بَرِيرة عن عائشة في قصة الإفك، قال: بخلاف الصبي المراهق فلا يُقبل تعديله إجماعًا.

ومن عُرفت عينه وعدالته وجُهِل اسمُه ونسبُه احتُج به، وفي **الصحيحين** مِن ذلك كثير، كقولهم: ابن فلان، أو والد فلان، وقد جزم بذلك الخطيب في **الكفاية** ونقله عن القاضي أبي بكر الباقلاني، وعلَّله بأن الجهل باسمه لا يُخِلّ بالعلم بعدالته، ومثَّله بحديث ثُمامة بن حَزْن القُشَيري: سألتُ عائشة عن النبيذ فقالت: هذه خادمُ رسول الله صلى الله عليه وسلم ـ لجاريةٍ حبشية ـ فَسَلْها، الحديثَ.

وإذا قال: أخبرني فلان، أو فلان على الشك وهما عدلان: احتُج به

Çünkü her iki şahsın da kimliğini belirtmiş, bu hadisi onların birinden dinlediği kesinleşmiştir ve bunların ikisi de [rivayeti] kabul edilen kişilerdir. Bu görüşü benimseyen Hatîb örnek olarak "Şu'be → Seleme b. Küheyl → Ebü'z-Ze'râ ve Zeyd b. Vehb" isnâdıyla nakledilen ve Süveyd b. Gafele'nin Ali b. Ebû Tâlib'in yanına girerek "Ey Müminlerin emîri! Ben Ebû Bekir ve Ömer hakkında konuşan bir grup insanın yanına uğramıştım…" dediğini belirten rivayeti zikretmiştir.[1]

Eğer iki râviden birinin adâleti bilinmiyorsa ya da râvi "Falanca ya da başkası şöyle dedi" ifadesini kullanıyorsa ve o kişinin ismini vermiyorsa bu durumda rivayet delil olarak kullanılamaz. Çünkü haberi nakleden kimsenin mechûl olma ihtimali bulunmaktadır.

Fayda:

Müslim'in *Sahîh*'inde râvilerinin bir kısmı mübhem olan bazı hadisler bulunmaktadır.

1- Örneğin "Salât" bölümünde[2] İbn Mâhân rivayetine göre "Bir arkadaşımız bize İsmail b. Zekeriyya → A'meş [isnâdıyla] haber verdi" denilirken; Cülûdî rivayetine göre ise isnâd "Muhammed b. Bekkâr → İsmail" şeklindedir.

2- Yine Müslim'de "Bana Yahya b. Hassân ve Yunus el-Müeddeb'den aktarıldığına göre" denilerek Ebû Hüreyre'nin şu rivayetine yer verilir:[3] "Allah Resûlü (*sav*) ikinci rekatten kalktıktan sonra kıraate el-Hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn ile başlardı." Ebû Nuaym [ö. 430/1038] *el-Müstahrec*'de bu rivayete "Muhammed b. Sehl b. Asker → Yahya b. Hassân" isnâdıyla yer verir. Muhammed b. Sehl, Müslim'in *Sahîh*'indeki hocalarındandır. Bezzâr ise aynı rivayeti sika bir râvi olan "Ebü'l-Hasan [Muhammed] b. Miskîn → Yahya b. Hassân" isnâdıyla zikreder.

3- "Cenâiz" bölümünde "Haccâc el-A'ver'i işiten biri bana haber verdi" denilerek Hz. Peygamber'in (*sav*) Bakî mezarlığına gittiğini anlatan bir rivayete yer verilir.[4] Bu rivayeti Haccâc'dan pek çok râvi nakleder. Ahmed b. Hanbel ve Yusuf b. Saîd el-Mıssîsî onlardandır. Nesâî rivayeti Mıssîsî'den almış ve onu tevsîk etmiştir.[5]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 375; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 201.
2 Müslim, Salât 68.
3 Müslim, Mesâcid 148.
4 Müslim, Cenâiz 103.
5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 221; Nesâî, İşretü'n-Nisâ 4.

لأنه قد عيَّنهما، وتحقَّق سماعه لذلك الحديث من أحدهما، وكلاهما مقبول، قاله الخطيب، ومثّله بحديث شعبة، عن سَلَمة بن كُهيل، عن أبي الزَّعراء، أو: عن زيد بن وهب، أن سُويد بن غَفَلَة دخل على عليّ بن أبي طالب فقال: يا أمير المؤمنين: إني مررت بقوم يذكرون أبا بكر وعمر، الحديثَ.

فإن جُهل عدالةُ أحدِهما، أو قال: فلان أو غيرُه ولم يسمِّه، **لم يُحتج به** لاحتمال أن يكون المخبرُ المجهولَ.

فائدة:

وقع في **صحيح** مسلم أحاديثُ أُبهِم بعضُ رجالها:

١ ـ كقولهِ في كتاب الصلاة: حدثنا صاحبٌ لنا، عن إسماعيل بن زكريا، عن الأعمش، وهذا في رواية ابن ماهانَ، أما رواية الجُلُودي ففيها: حدثنا محمد بن بكار، حدثنا إسماعيل.

٢ ـ وفيه أيضًا: وحُدِّثت عن يحيى بن حسان ويونسَ المؤدِّب، فذكر حديثَ أبي هريرة: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا نهض من الركعة الثانية استفتح القراءة بـ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، وقد رواه أبو نعيم في **المستخرج** من طريق محمد بن سهل بن عسكر، عن يحيى بن حسان، ومحمدُ بن سهل من شيوخ مسلم في **صحيحه**، ورواه البزار عن أبي الحسن [محمد] بن مسكين ـ وهو ثقة ـ عن يحيى بن حسان.

٣ ـ وفي الجنائز: حدثني مَن سمع حجاجًا الأعور، بحديثِ خروجه صلى الله عليه وسلم إلى البقيع، وقد رواه عن حجاج غيرُ واحد، منهم: الإمام أحمد، ويوسف بن سعيد المِصِّيصي، وعنه أخرجه النسائي ووثقه.

4- “Cevâih [Âfetler]” bölümünde “Ashâbımızdan birkaç kişi bana İsmail b. Ebû Üveys’ten naklettiler” ifadesiyle Hz. Âişe’nin husûm ile ilgili rivayetine yer verilir.[1] Buhârî de bu hadisi İsmail’den naklettiğine göre o, Müslim’in bu rivayetteki hocalarındandır.

5- “İhtikâr” bölümünde “Ashâbımızdan biri bana Amr b. Avn → Hâlid b. Abdullah [isnâdıyla] nakletti” ifadesi kullanılır.[2] Ebû Davud bu rivayete “Vehb b. Bakiyye → Hâlid” isnâdıyla yer verir. Vehb, Müslim’in *Sahîh*’indeki hocalarındandır.

6- [Müslim] “Menâkıb” bölümünde [şöyle der]: Bana Ebû Üsâme’den nakledildi ki, hadisi ondan nakledenlerden biri de İbrahim b. Saîd el-Cevherî’dir. Ebû Üsâme bize Ebû Musa [el-Eş‘arî]’den [ö. 42/662-3] gelen şu hadisi nakletti: “Allah Teâlâ kullarından bir ümmete merhamet etmeyi arzuladığında, o ümmetin peygamberinin ruhunu [onlardan önce] kabzeder.”[3] Rivayeti “İbrahim el-Cevherî → Ebû Üsâme” isnâdıyla nakledenler içerisinde Ebû Bekir el-Bezzâr, Muhammed b. el-Müseyyeb el-Erğiyânî ve Hasan b. Ahmed b. Fîl el-Bâlisî gibi isimler vardır. Hadisi Erğiyânî’den alan kimseler içerisinde ise İbn Huzeyme, İbrahim el-Müzekkî, Ebû Ahmed el-Cülûdî ve daha başkaları bulunur.

7- “Kader” bölümünde “Ashâbımızdan bir topluluğun bana Saîd b. Ebû Meryem’den aktardıklarına göre” ifadesiyle Ebû Saîd [el-Hudrî]’den nakledilen “Muhakkak sizden önceki ümmetlerin hareket tarzını takip edeceksiniz” hadisine yer verilir.[4] İbrahim b. Süfyân hadisi “Muhammed b. Yahya [ez-Zühlî] → Saîd b. Ebû Meryem” isnâdıyla mevsûl olarak nakletmiştir.

8- “Cenâiz” bölümünde “Kim bir cenazeye katılırsa” hadisinin bir benzeri “Bana bazı kimseler [*ricâl*] Ebû Hüreyre’den naklettiler” diyerek nakleden Zührî hadisi olarak verilir.[5] Müslim, bundan önce hadisi “Zührî → A‘rec → Ebû Hüreyre” ve “Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre” isnâdlarıyla mevsûl olarak nakletmiştir.

1 Müslim, Müsâkât 19; Buhârî, Sulh 10.
2 Müslim, Müsâkât 130; Ebû Davud, Büyû‘ 47.
3 Müslim, Fezâil 24.
4 Müslim, İlim 6.
5 Müslim, Cenâiz 52.

٤ ـ وفي الجَوائح: حدثني غير واحد من أصحابنا قالوا: حدثنا إسماعيل ابن أبي أويس، بحديث عائشة في الخصوم، وقد رواه البخاري عن إسماعيل، فهو أحد شيوخ مسلم فيه.

٥ ـ وفي الاحتكار: حدثني بعض أصحابنا، عن عمرو بن عون، أخبرنا خالد بن عبد الله، وقد أخرجه أبو داود، عن وهب بن بقية، عن خالد، ووهبٌ من شيوخ مسلم في «صحيحه».

٦ ـ وفي المناقب: حدِّثت عن أبي أسامة، وممن رَوَى ذلك عنه: إبراهيم ابن سعيد الجوهري، حدثنا أبو أسامة، بحديث أبي موسى: «إن الله إذا أراد رحمةَ أمةٍ من عباده قَبَض نبيَّها» الحديثَ، وقد رواه عن إبراهيم الجوهري، عن أبي أسامة: جماعةٌ منهم أبو بكر البزار، ومحمد بن المسَّيب الأَرْغِياني، و[الحسن بن] أحمد بن فِيل البالِسي، ورواه عن الأرغياني: ابن خزيمة، وإبراهيم المزَكّي، وأبو أحمد الجُلُودي وغيرهم.

٧ ـ وفي القدر: حدثني عدَّة من أصحابنا، عن سعيد بن أبي مريم، بحديث أبي سعيد: «لتركبُنَّ سَنَنَ مَن قبلكم»، وقد وصله إبراهيم ابن سفيان، عن محمد بن يحيى، عن ابن أبي مريم.

٨ ـ وأخرج في الجنائز حديث الزهري: حدثني رجال، عن أبي هريرة، بمثل حديث: «مَنْ شهد الجنازة»، وقد وصله قبل ذلك من حديث الزهري، عن الأعرج، عن أبي هريرة، ومن حديثه عن سعيد بن المسَّيب، عنه.

9- "Cihâd" bölümünde "Zührî 'Bana İbn Ömer'den ulaştığına göre' dedi" ifadesiyle "Allah Resûlü (*sav*) bir seriyyeye ganimet dağıttı" hadisi zikredilir.[1] Daha öncesinde rivayeti "Zührî → Sâlim → Babası" ve "Nâfi' → İbn Ömer" tarîkleriyle mevsûl olarak nakletmiştir.

10- Yine "Cihâd" bölümünde "Hişâm'ın naklettiğine göre babası 'Bana haber verildiğine göre Allah Resûlü (*sav*) 'Onların arasında Allah'ın hükmüyle karar verdin' buyurmuştur'" hadisine yer verilir.[2] Rivayeti Ebû Saîd [el-Hudrî]'den mevsûl olarak nakletmişti.

11- "Salât" bölümünde "Eyyûb → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre" isnâdıyla "Sehiv" konusundaki hadis nakledilir.[3] Hadisin sonunda "Bana İmrân b. Husayn'dan aktarıldığına göre o 'Selam verdi' demiştir" ifadesi yer alır. Bu ifade Dârekutnî'nin de tercih ettiği üzere İbn Sîrîn'e [ö. 110/729] aittir ve Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir. [Müslim] "Selam" ifadesini ise bir başka hadiste "Ebü'l-Mühelleb → İmrân" tarîkiyle mevsûl olarak aktarır.

12- "Liân" bölümünde İbn Şihâb'ın "Bize ulaştığına göre Ebû Hüreyre 'Eşim siyah tenli bir çocuk dünyaya getirdi' hadisini naklederdi" ifadesine yer verilir.[4] Hadis Müslim'de "Zührî → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre" isnâdıyla muttasıl olarak bulunmaktadır. Aynı hadis hem Müslim hem Buhârî'de "İbnü'l-Müseyyeb → Ebû Hüreyre" isnâdıyla da yer alır.

İşte bunlar Müslim'deki bu tür hadislerdir ve bunların muttasıl olduğu ortaya çıkmıştır.

Yedincisi: Bid'ati nedeniyle tekfir edilen kimse. Bu, musannif [Nevevî]'nin *Şerhu'l-Mühezzeb*'de açıkladığı üzere[5] tecsimi benimseyen ve [Allah'ın] cüziyyâtı bileceğini inkâr eden kimsedir.

Şu da söylenmiştir: Şâfiî, Kur'ân'ın yaratıldığı kanaatinde olan kimseyi de bu çerçevede değerlendirmiştir.[6] Bu görüşü tercih eden Bulkînî, Beyhakî'nin bunu küfrân-ı nimet olarak yorumlamasını kabul etmemiştir. Çünkü Şâfiî bu ifadeyi [Mu'tezilî kelâmcı Ebû Amr] Hafs el-Ferd'in boynunun vurulması ile ilgili fetvâda kullanmıştır. Bu durumla ilgili tevilin isabetsiz olduğunu gösterir.[7] Ki böyle birinin rivayeti ittifâkla delil olarak kullanılamaz.

1 Müslim, Cihâd 38, 39.
2 Müslim, Cihâd ve Siyer 64.
3 Müslim, Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât 97.
4 Müslim, Liân 20.
5 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 253.
6 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 253.
7 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 222; Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 407.

٩ ـ وأخرج في الجهاد حديث الزهري قال: بلغني عن ابن عمر: نَفَّل رسول الله صلى الله عليه وسلم سَرِية، وقد وصله قبل ذلك عن الزهري، عن سالم، عن أبيه، ومن طريق نافع، عن ابن عمر.

١٠ ـ وأخرج فيه حديث هشام، عن أبيه قال: أُخبرت أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لقد حكمتَ فيهم بحُكْم الله»، وقد وصله من رواية أبي سعيد.

١١ ـ وأخرج في الصلاة: حديث أيوب، عن ابن سيرين، عن أبي هريرة في السهو، وفي آخره: قال: وأُخبِرت عن عمران بن حصين أنه قال: وسلَّم، والقائل ذلك: ابنُ سيرين، كما رجحه الدارقطني، وقد وَصَلَ لفظَ السلام من طريق أبي المهلَّب، عن عمران، في حديث آخر.

١٢ـ وأخرج في اللعان حديث ابن شهاب: بلغنا أن أبا هريرة كان يحدِّث، الحديثَ: إن امرأتي ولدت غلامًا أسود، وهو متصل عنده من حديث الزهري، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة، وعنده، وعند البخاري من حديثِ ابنِ المسيب، عنه.

فهذا ما وقع فيه من هذا النوع، وقد تبيَّن اتصاله.

السابعة: من كُفِّر ببدعته وهو ـ كما في «شرح المهذَّب» للمصنِّف ـ: المجسِّم، ومنكِر علم الجزئيات.

قيل: وقائل خلق القرآن، فقد نص عليه الشافعي، واختاره البُلقيني، وَمَنَع تأويلَ البيهقيِّ له بكُفْران النعمة: بأن الشافعي قال ذلك في حقّ حفصٍ الفَرْد لما أفتى بضرب عنقه، وهذا رادّ للتأويل، **لم يُحتَجَّ به بالاتفاق**.

Buradaki ittifâk iddiasının kabul edilmeyeceği söylenmiştir. Böyle birinin rivayetinin mutlak olarak kabul edileceği veya yalan söylemenin haram olduğuna inanan biriyse kabul edileceği de dile getirilmiştir. Bu son görüşü *el-Mahsûl* sahibi [Râzî] isabetli bulmuştur.[1]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[2] "Doğru olan bid'ati nedeniyle tekfir edilen herkesin rivayetinin terk edilmeyeceğidir. Çünkü her bir topluluk, muhaliflerinin bid'ate düştüğü kanaatindedir. Hatta zaman zaman aşırıya giderek (muhaliflerini) tekfir etmektedir. Eğer bu görüş genel olarak dikkate alınırsa her bir topluluğun küfre düştüğünün kabul edilmesi gereklidir. Tercih edilecek görüş şeriate dair mütevâtir bir hususu, zarurat-i diniyyeden olduğu bilinen bir konuyu inkâr eden ya da onun aksine inanan kimsenin rivayetinin kabul edilmeyeceğidir. Eğer böyle bir husus söz konusu değilse ve bunun yanı sıra râvi dindâr, takvâ sahibi ve rivayet ettiği şeyi iyi belleyen biriyse böyle birinin rivayeti almaya herhangi bir engel yoktur."

(Bid'ati nedeniyle) tekfir edilmeyen kimse[nin rivayeti] için ise ki bu konuda ihtilâf vardır şöyle denilmiştir: Kesinlikle delil olarak kullanılamaz. Hatîb, bu görüşü Mâlik'e nispet eder.[3] Çünkü böyle birinden rivayette bulunmak, o kişinin görüşünü popüler hale getirmek ve o kişiye değer vermek anlamına gelir. Hâlbuki o kimse bid'atinden dolayı fâsık biridir. Bid'atini yorumlarla meşrû gösteren biri de böyle bir gayrete girmeyen fâsık biri gibi reddedilir. Nitekim küfrünü tevîl eden ile etmeyen kâfirin aynı konumda olması gibi.

"Mezhebinin revaç bulması veya mezhebindekiler için yalan söylemeyi helâl saymayan kimsenin rivayetinin delil olarak kullanılacağı da söylenmiştir" Mezhebinin propagandasını yapması ile yapmaması arasında fark yoktur. Eğer yalanı helâl addeden biriyse rivayeti kabul edilmez. Bu görüş, Hatîb [el-Bağdâdî] tarafından *el-Kifâye*'de Şâfiî'den nakledilmiştir.[4] Bu nakle göre Şâfiî şöyle der: "Hattâbiyye dışındaki Ehl-i ehvâ'nın şâhitliğini kabul ederim. Çünkü onlar kendi görüşlerini kabul edenler için yalan yere şehâdette bulunmayı helâl sayarlar."

[Hatîb] şöyle demiştir: Aynı görüş İbn Ebû Leylâ [ö. 148/765], [Süfyân] es-Sevrî [ö. 161/778] ve Kadı Ebû Yusuf'tan [ö. 182/798] da nakledilmiştir.

1 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 396.
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 100.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 120.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 126.

قيل: دعوى الاتفاق ممنوعة، فقد قيل: إنه يقبل مطلقًا، وقيل: يقبل إن اعتقد حرمة الكذب، وصححه صاحب **المحصول**.

وقال شيخ الإسلام: التحقيق أنه لا يُردّ كل مكفَّر ببدعة، لأن كل طائفة تدَّعي أن مخالفتها مبتدِعة، وقد تبالغ فتكفِّر مخالفيها، فلو أُخذ ذلك على الإطلاق لاستلزم تكفيرَ جميع الطوائف، والمعتمد: أن الذي تُرَدُّ روايتُه مَن أنكر أمرًا متواترًا مِن الشرع معلومًا مِن الدين بالضرورة، أو اعتقد عكسه، وأما من لم يكن كذلك، وانضم إلى ذلك ضبطُه لما يرويه، مع ورعه وتقواه: فلا مانع من قبوله.

ومن لم يُكَفَّر: فيه خلاف **قيل: لا يحتج به مطلقًا**، ونَسَبه الخطيب لمالك، لأن في الرواية عنه ترويجًا لأمره وتنويهًا بذكره، ولأنه فاسق ببدعته، وإن كان متأوِّلاً يردُّ، كالفاسق بلا تأويل، كما استوى الكافر المتأولُ وغيرُه.

وقيل: يُحتج به إن لم يكن ممن يَستحلُّ الكذب في نصرة مذهبه، أو لأهل مذهبه سواء كان داعيةً أم لا، ولا يقبل إن استحلَّ ذلك، **وحكي** هذا القول **عن الشافعي** حكاه عنه الخطيب في **الكفاية**، لأنه قال: أقبل شهادة أهل الأهواء إلا الخطابية، لأنهم يَرَوْن الشهادَة بالزور لموافقيهم.

قال: وحُكي هذا أيضًا عن ابن أبي ليلى، والثوري، والقاضي أبي يوسف.

Bid'at sahibi kimsenin rivayetinin, bid'atinin propagandasını yapan biri değilse delil olarak kullanılabileceği, propagandist ise kullanılamayacağı da söylenmiştir. Çünkü bid'atini güzel gösterme arzusu, o kimseyi rivayetleri tahrîf etmeye ve mezhebinin gereklerine göre onları düzenlemeye itebilir. Bu görüş en doğru ve dengeli olan görüştür. Aynı zamanda ulemânın bir çoğunun kanaatidir.

İlk görüş, *Sahîhayn* müelliflerinin ve daha başka muhaddislerin, İmrân b. Hıttân ve Davud b. el-Husayn gibi propagandist olmayan bid'atçi râvilerin rivayetlerini delil olarak kullanmalarından dolayı zayıf kabul edilmiştir.

Nitekim Hâkim "Müslim'in kitabı Şiî [eğilimli râvilerle] doludur" demiştir.[1]

İbn Hibbân, propagandist râvinin rivayetinin reddedileceği ve propagandist olmayan Ehl-i bid'at mensubu kimselerin rivayetlerinin ise herhangi bir ayrıma gidilmeksizin kabul edileceği konusunda ittifâk olduğunu iddia eder.[2]

Uyarılar:

Birincisi: Bazı âlimler, propagandist olmayan râvinin rivayetinin kabulünü, râvinin bid'atini desteklemeyen hususları rivayet etmesi ile kayıtlamışlardır. Ebû Davud ve Nesâî'nin hocası Hâfız Ebû İshak el-Cûzcânî bu hususu açıkça belirtmiş ve eseri *Ma'rifetü'r-Ricâl*'de şöyle demiştir:[3] "O râvilerin bazıları haktan yani sünnetten sapmış olmakla birlikte doğru sözlü kimselerdir. Onların rivâyelerinden münker olmayanları kendi bid'atini desteklemediği sürece kabul etmektan başka yol yoktur."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] de *Nuhbe*'de bu görüşün isabetli olduğunu belirtmiş ve *Nuhbe* şerhinde şöyle demiştir:[4] "Cûzcânî'nin söylediği yerindedir. Çünkü propagandist râvinin hadisinin reddini gerektiren sebep, râvi propagandist olmasa dahi, rivayetin zâhiri bid'atçının mezhebine uygun düştüğünde ortaya çıkmaktadır."

1 Bu ifade Irâkî'den alıntıdır (*Şerhu'l-Elfiyye*, s. 163). Hatîb el-Bağdâdî ise Ebû Abdullah Muhammed b. Ya'kûb'un, yani Hâkim'in hocasının şöyle dediğini aktarır: "Hocamın (yani Müslim b. el-Haccâc'ın) kitabı Şiî hadislerle doludur" (bk. *el-Kifâye*, s. 131).

2 O şöyle der: Bid'atinin propagandasını yapan kimsenin rivayeti imâmlarımız nezdinde kesinlikle delil olarak kullanılamaz. Bu konuda herhangi bir ihtilâf bilmiyorum (bk. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, III, 64).

3 Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, s. 32.

4 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 101.

وقيل: يُحتج به إن لم يكن داعية إلى بدعته، ولا يحتج به إن كان داعية إليها، لأن تزيين بدعته قد يحمِله على تحريف الروايات وتسويتها على ما يقتضيه مذهبه، وهذا القول هو الأظهر الأعدل، وقول الكثير أو الأكثر من العلماء.

وضُعِّف القول الأول باحتجاج صاحبي الصحيحين وغيرهما بكثيرٍ من المبتدعة غيرِ الدعاة كعِمرانَ بن حِطّان، وداودَ بن الحُصَين.

قال الحاكم: وكتابُ مسلم ملآنٌ من الشيعة.

وقد ادعى ابن حبان الاتفاق على ردّ الداعية، وقبول غيره بلا تفصيل.

تنبيهات:

الأول: قيَّد جماعةٌ قبول غيرِ الداعية بما إذا لم يروِ ما يقوِّي بدعته، صرح بذلك الحافظ أبو إسحاق الجُوزْجاني شيخ أبي داود والنسائي، فقال في كتابه **معرفة الرجال**: «ومنهم زائغٌ عن الحق ـ أي: عن السنة ـ صادقُ اللّهجة، فليس فيه حيلة إلا أن يؤخذ من حديثه ما لا يكون منكَرًا إذا لم يقوِّ به بدعته».

وبه جزم شيخ الإسلام في **النخبة**، وقال في شرحها: ما قاله الجُوْزَجاني متَّجه، لأن العلة التي لها رُدَّ حديثُ الداعية واردةٌ فيما إذا كان ظاهرُ المرويّ يُوافق مذهبَ المبتدع ولو لم يكن داعية.

İkincisi: Irâkî şöyle der:[1] "Bu görüşe Şeyhayn'ın propagandist râvilerin rivayetlerini de delil olarak kullandıkları gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Nitekim Buhârî propagandistlerden İmrân b. Hittân'ın rivayetini delil olarak kullanmıştır. Yine Mürciî görüşlere çağrı yapan Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Himmânî'nin rivayetlerini Buhârî ve Müslim delil olarak benimsemişlerdir."

[Irâkî] bu itirazı Ebû Davud'un "Ehl-i ehvâ içerisinde hadisi Hâricîlerden daha sahîh olan yoktur" deyip bu sözün ardından İmrân b. Hittân ve Ebû Hassân el-A'rec'i zikretmesi ile cevaplamıştır.[2]

[Irâkî] şöyle demiştir: "Müslim, Abdülhamîd'in rivayetini delil olarak kullanmamıştır. Aksine onun rivayetine eserinin "Mukaddime"sinde yer vermiştir. Öte yandan Yahya b. Maîn onu tevsîk etmiştir."[3]

Üçüncüsü: Doğru olan, Râfıza'nın ve selefe [sahâbeye] hakaret eden kimselerin rivayetinin kabul edilmeyeceğidir. Nitekim musannif [Nevevî] *er-Ravza*'da[4] "Şehâdetler" konusunda daha önceye atıf yaparak onların istisna edileceğini açıklamasa da, "Kazâ" konusunda "Fetvâ Meseleleri" başlığı altında bunu belirtmiştir. Çünkü müslümana hakaret etmek fâsıklıktır. Sahâbe ve selefin ise bu konuda daha öncelikli oldukları açıktır.

Zehebî [ö. 748/1348] *Mîzân*'da bu hususa vurgu yaparak şöyle demiştir:[5] "Bid'at iki türlüdür. İlki, aşırılık barındırmayan ya da -Hz. Ali [ö. 40/661] ile savaşanlar hakkında eleştiride bulunan kimseler gibi- barındıran Şiîlik eğilimi gibi küçük olanı. Bu tavır tâbiûn ve tebe-i tâbiîn neslindeki aynı zamanda dindar, müttakî ve doğru sözlü olan pek çok kimselerde sıklıkla görülmektedir. Eğer bu kimselerin hadisi reddedilecek olsaydı rivayet malzemesinin bir kısmı ortadan kalkardı.

İkincisi ise tam anlamlıyla Râfizîlik, bu konuda aşırılık gösterme, Ebû Bekir ve Ömer'in kadrini düşürme ve bu hususun propagandasını yapma gibi büyük bid'attır. Bu sınıfa girenlerin rivayetleri delil olarak kullanılamaz, zaten böyle bir şeye gerek de yoktur. Ayrıca bu sınıfa girip de doğru sözlü veya güvenilir olan herhangi birinin adı şu an aklıma gemiyor. Aksine yalancılık bu tip insanların ayırıcı vasfı, takiyye ve nifâk ise onların sarıldıkları bir örtüdür." [Zehebî'nin ifadesi burada bitti.]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 587.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 588.
3 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 343.
4 Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, I, 355; a.mlf., *el-Mecmû'*, IV, 135.
5 Zehebî, *Mîzân*, I, 118.

الثاني: قال العراقي: اعترِض عليه بأن الشيخين أيضًا احتجّا بالدّعاة، فاحتج البخاري بعمرانَ بن حِطان، وهو من الدعاة، واحتجا بعبد الحميد بن عبد الرحمن الحِمّاني، وكان داعية إلى الإرجاء.

وأجاب بأن أبا داود قال: ليس في أهل الأهواء أصحُّ حديثًا من الخوارج، ثم ذكر عمران بن حطان، وأبا حسان الأعرج.

قال: ولم يحتجَّ مسلم بعبد الحميد، بل أخرج له في المقدمة، وقد وثقه ابن معين.

الثالث: الصواب: أنه لا يقبل رواية الرافضةِ وسابِّ السلف، كما ذكره المصنف في **الروضة** في باب القضاء، في مسائل الإفتاء، وإن سكت في باب الشهادات عن التصريح باستثنائهم، إحالةً على ما تقدم، لأن «سِباب المسلم فُسوق»، فالصحابةُ والسلفُ من بابِ أولى.

وقد صرَّح بذلك الذهبي في **الميزان**، فقال: البدعة على ضربين: صغرى: كالتشيُّع بلا غُلُوّ، أو بغلوّ ـ كمن تكلَّم في حقّ من حارب عليًّا ـ فهذا كثير في التابعين وتابعيهم مع الدين والورع والصدق، فلو رُدَّ هؤلاء لذهب جملةٌ من الآثار.

ثم بدعة كبرى: كالرَّفض الكامل والغلوِّ فيه، والحطِّ على أبي بكر وعمر، والدعاء إلى ذلك، فهذا النوع لا يحتجُّ بهم ولا كرامة، وأيضًا: فما أَستحضِر الآن في هذا الضرب رجلاً صادقًا ولا مأمونًا، بل الكذبُ شعارُهم، والتَّقيّة والنفاق دِثارهم. انتهى.

Zehebî'nin görüşü isabetlidir ve herhangi bir müslümanın bunun aksini düşünmesi helâl değildir.

[Zehebî] bir başka yerde şöyle der:[1] "Âlimler râfizîlerin rivayetlerinin delil olup olmayacağında ihtilâf etmişlerdir. Konu hakkında üç görüş bulunmaktadır. Mutlak olarak bunun engelleneceği, yalancı ve hadis uydurmacıları hariç mutlak olarak buna izin verileceği ve üçüncü olarak naklettiği şeyi bilen ile bilmeyenlerin farklı olarak değerlendirileceği."

Eşheb'in naklettiğine göre Mâlik'e râfizîlerin durumu sorulduğunda o şöyle demiştir: "Onlarla konuşmayın ve onlardan rivayet almayın."

Şâfiî "Yalancı şâhitlik konusunda râfizîlerden daha kötüsünü görmedim" demiştir.[2]

Yezîd b. Harun şöyle demiştir: "Râfizîler hariç propagandist olmadığı sürece her türlü bid'at sahibi kimsenin rivayeti yazılabilir."

Şerîk "Râfizîler hariç karşılaştığın herkesten rivayet al" demiştir.

İbnü'l-Mübârek ise şöyle demiştir: "Amr b. Sâbit'ten hadis nakletmeyin. Zira o, selefe hakaret ederdi."[3]

Dördüncüsü: Silefî'nin [ö. 576/1180] *Mu'cemü's-Sefer*, Hâfız Ebû Abdullah İbn Rüşeyd'in [ö. 721/1321] *er-Rıhle*'de belirttiği üzere felsefe ve mantık gibi ulûm-i evâil ile meşgul olan kimseler de bid'atçılar içerisinde değerlendirilir.

Eğer bu meşguliyete, âlemin kadîm olduğu gibi felsefî inanışlar da eklenirse böyle bir kişi kâfir olur. Şeriatta aksine kanaat serdedilen bir fikri ispat etmek için felsefecilerin metodu ile delil getiren kimsenin de felsefecilere meyletmesinden emin olamayız.

Mezkur kimselerin itibarsız olduğunu ve böyle kimselerin rivayetlerinin ve görüşlerinin kabul edilmeyeceğini İbnü's-Salâh *Fetâvâ*'sında,[4] musannif [Nevevî] *et-Tabakât*'ında ve daha başka Şâfiî âlimler, İbn Abdülber[5] ve daha başka Mâlikî âlimler, özellikle de Mağribliler, Hâfız Sirâcüddîn [Ömer b. Abdurrahman] el-Kazvînî [ö. 745/1344] ve daha başka Hanefî âlimler, İbn Teymiyye ve daha başka Hanbelî âlimler belirtmişlerdir. Zehebî de eserlerinin tamamında bu görüşü dile getirmiştir.

1 Zehebî, *Mîzân* I, 146.
2 Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 468; a.mlf., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 208-9.
3 Müslim, Mukaddime 6; Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, III, 262.
4 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, s. 70.
5 İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, II, 928.

وهذا الذي قاله هو الصواب الذي لا يحلّ لمسلم أن يعتقد خلافه.

وقال في موضع آخر: اختلف الناس في الاحتجاج برواية الرافضة على ثلاثة أقوال: المنعُ مطلقًا، والترخُّصُ مطلقًا إلا من يكذب وَيَضع، والثالث: التفصيل بين العارفِ بما يحدِّث وغيرِه.

وقال أشهب: سئل مالك عن الرافضة؟ فقال: لا تكلِّموهم، ولا تَرْوُوا عنهم.

وقال الشافعي: لم أَرَ أشهدَ بالزور من الرافضة.

وقال يزيد بن هارون: يُكتب عن كل صاحب بدعة إذا لم يكن داعية إلاّ الرافضةَ.

وقال شَريك: اِحمِلِ العلم عن كل من لقيتَ إلا الرافضة.

وقال ابن المبارك: لا تحدِّثوا عن عمرو بن ثابت فإنه كان يسبُّ السلف.

الرابع:

من الملْحَق بالمبتدع: مَن دأبُه الاشتغال بعلوم الأوائل كالفلسفة والمنطق، صرَّح بذلك السِّلَفي في **معجم السفر**، والحافظ أبو عبد الله ابن رُشَيد في **رحلته**، فإن انضمَّ إلى ذلك اعتقادُه بما في علم الفلسفة من قِدَم العالم ونحوه فكافر، أو لِمَا فيها مما ورد الشرعُ بخلافه وأقامَ الدليل الفاسدَ على طريقتهم فلا نأمن ميله إليهم.

وقد صرح بالحطِّ على مَن ذُكر وعدِم قبول روايتهم وأقوالهم: ابنُ الصلاح في «فتاويه»، والمصنفُ في **طبقاته**، وخلائق من الشافعية، وابنُ عبد البر وغيره من المالكية، خصوصًا أهلَ المغرب، والحافظُ سراج الدين القَزْويني وغيره من الحنفية، وابن تيمية وغيرُه من الحنابلة، والذهبيُّ لَهجٌ بذلك في جميع تصانيفه.

Fayda:

Burada herhangi bir bid'at görüşe sahip olmakla ithâm edilen ve Buhârî ile Müslim'in ya da onlardan herhangi birinin, eserlerinde rivayetlerine yer verdikleri râvileri zikretmeyi uygun gördüm.[1]

İbrahim b. Tahmân [ö. 780/163], Eyyûb b. Âiz et-Tâî, Zer b. Abdullah el-Mürhibî, Şebâbe b. Sevvâr, Ebû Yahya Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Himmânî, Abdülmecîd b. Abdülazîz b. Ebû Ravvâd (M), Osman b. Gıyâs el-Basrî, Ömer b. Zer (B), Amr b. Mürre, Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr, Verkâ b. Ömer el-Yeşkürî, Yahya b. Salih el-Vuhâzî ve Yunus b. Bükeyr (M).

Bu isimler Mürciî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmişlerdir. İrcâ, büyük günah işleyenin ateşe gireceğine dair hüküm verme işini erteleme anlamına gelmektedir.

İshak b. Süveyd el-Adevî, Behz b. Esed, Harîz b. Osman (B), Husayn b. Nümeyr el-Vâsıtî (B), Hâlid b. Seleme el-Fe'fâe (M), Abdullah b. Sâlim el-Eş'arî (B), Kays b. Ebû Hâzim.

Bu isimler nâsıbî olmakla ithâm edilmişlerdir. Nâsıbîlik Hz. Ali'ye buğzetmek ve daha başkalarını ona öncelemek anlamına gelmektedir.

İsmail b. Ebân (B), İsmail b. Zekeriyya el-Hulkânî, Cerîr b. Abdülhamîd, Ebân b. Tağlib el-Kûfî (M), Hâlid b. Mahled el-Katavânî, Ebü'l-Bahterî Saîd b. Feyrûz, Saîd b. Amr b. Eşva', Saîd b. Kesîr b. Ufeyr, Abbâd b. el-Avvâm, Abbâd b. Ya'kûb (B), Abdullah b. İsâ b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Abdülmelik b. A'yen, Ubeydullah b. Musa el-Absî [ö. 828/213], Adî b. Sâbit el-Ensârî, Ali b. el-Ca'd (B), Ali b. Hâşim b. el-Berîd (M).

Fazl b. Dükeyn [ö. 219/834], Fudayl b. Merzûk el-Kûfî (M), Fıtr b. Halîfe (B), Muhammed b. Cuhâde el-Kûfî, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân, Ebû Gassân Mâlik b. İsmail, Yahya b. el-Cezzâr (M).

---

1 Râvi isminden sonra gelen "(B)" ifadesi sadece Buhârî'nin, "(M)" ifadesi ise sadece Müslim'in râvinin rivayetine yer verdiğini ifade eder. Râvi isminden sonra herhangi bir kayıt bulunmadığında ise hem Buhârî hem de Müslim râvinin rivayetlerine yer verdikleri anlaşılır.

فائدة:

أردتُ أن أسرد هنا من رُمي ببدعة ممن أَخرج لهم البخاريُّ ومسلم، أو أحدُهما، وهم:

[خ م] إبراهيم بن طَهْمان، [خ م] أيوب بن عائذ الطائي، [خ م] ذرّ بن عبد الله المُرْهِبي، [خ م] شَبَابة بن سَوّار، [خ م] عبد الحميد بن عبد الرحمن أبو يحيى الحِمّاني، [م] عبد المجيد بن عبد العزيز ابن أبي رَوّاد، [خ م] عثمان بن غياث البصري، [خ] عمر بن ذَرّ، [خ م] عَمرو بن مُرّة، [خ م] محمد ابن خازم أبو معاوية الضرير، [خ م] ورقاء بن عُمَر اليَشْكُري، [خ م] يحيى بن صالح الوُحَاظي، [م] يونس بن بُكير.

هؤلاء رُمُوا بالإرجاء، وهو: تأخير القول في الحكم على مرتكب الكبائر بالنار.

[خ م] إسحاق بن سُويد العَدَوي، [خ م] بَهْز بن أسد، [خ] حَرِيز بن عثمان، [خ] حُصَين بن نمير الواسطي، [م] خالد بن سلمة الفأْفاء، [خ] عبد الله ابن سالم الأشعري، [خ م] قيس بن أبي حازم.

هؤلاء رُمُوا بالنَّصْب، وهو بغضُ عليّ وتقديمُ غيره عليه.

[خ] إسماعيل بن أبَان، [خ م] إسماعيل بن زكريا الخُلْقاني، [خ م] جرير ابن عبد الحميد، [م] أبان بن تَغْلِب الكوفي، [خ م] خالد بن مَخْلد القَطَواني، [خ م] سعيد بن فيروز أبو البَخْتَري، [خ م] سعيد بن عمرو بن أَشْوَع، [خ م] سعيد ابن عُفَير.

[خ م] عبّاد بن العوام، [خ] عبّاد بن يعقوب، [خ م] عبد الله بن عيسى بن عبد الرحمن بن أبي ليلى، [خ م] عبد الرزاق بن همّام، [خ م] عبد الملك بن أَعْيَن، [خ م] عُبيد الله بن موسى العَبْسي، [خ م] عديّ بن ثابت الأنصاري، [خ] علي بن الجعد، [م] علي بن هاشم بن البَرِيد.

[خ م] الفضل بن دُكَين، [م] فُضيل بن مرزوق الكوفي، [خ] فِطْر بن خليفة، [خ م] محمد بن جُحَادة الكوفي، [خ م] محمد بن فُضيل بن غزوان، [خ م] مالك بن إسماعيل أبو غسان، [م] يحيى بن الجزار.

Bu isimler Şiî eğilimlere [teşeyyu‘] sahip olmakla ithâm edilmişlerdir. Teşeyyu‘, Hz. Ali’yi ashâba öncelemektir.

Sevr b. Zeyd el-Medenî, Sevr b. Yezîd el-Hımsî, Hassân b. Atıyye el-Muhâribî, Hasan b. Zekvân, Davud b. el-Husayn, Zekeriyya b. İshak, Sâlim b. Aclân (B), Sellâm b. Miskîn, Seyf b. Süleyman el-Mekkî, Şibl b. Abbâd (B), Şerîk b. Ebû Nemir, Salih b. Keysân.

Ebû Ma‘mer Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ebû Lebîd, Abdullah b. Ebû Necîh, Abdüla‘lâ b. Abdüla‘lâ, Abdurrahman b. İshak el-Medenî (Müslim), Abdülvâris b. Saîd et-Tennûrî, Atâ b. Ebû Meymûne, Alâ b. el-Hâris (M), Ömer b. Ebû Zâide, İmrân b. Müslim el-Kasîr, Umeyr b. Hâni, Avf el-A‘râbî.

Kehmes b. el-Minhâl (B), Muhammed b. Sevâ el-Basrî, Harun b. Musa el-A‘ver en-Nahvî, Hişâm ed-Destüvâî, Vehb b. Münebbih, Yahya b. Hamza el-Hadramî.

Bu isimler Kaderî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmişlerdir. Kaderîlik kötülüğün kulun kendisi tarafından yaratıldığını iddia etmektir.

Bişr b. es-Serî, Cehm’in görüşlerine sahip olmakla ithâm edilmiştir. Bu görüş, Allah Teâlâ’nın sıfatlarının olmadığı ve Kur’ân’ın yaratılmış olduğu anlamına gelmektedir.

İkrime mevlâ İbn Abbâs ve Velîd b. Kesîr.

Bunlar İbâzî’dirler. Onlar tahkîm hadisesinden dolayı Hz. Ali’yi eleştirenler ve Hz. Ali, Hz. Osman ve onların yakınlarından teberrî eden ve onlara karşı savaşan Hâricîlerdir.

Ali b. Ebû Hâşim (B) Vâkıfî olmakla ithâm edilmiştir. Vâkıfîlik Kur’ân’ın yaratılmış ve yaratılmamış olduğu hakkında herhangi bir görüş beyan etmeyenler için kullanılmaktadır.

İmrân b. Hittân (B), devlet başkanına isyan edilmesini gerekli görmekle birlikte buna kalkışmayan Ka‘adiyye’dendir.

Bunlar, Buhârî ile Müslim’in ya da onlardan herhangi birinin rivayetlerine yer verdiği bid‘atçı râvilerdir.

هؤلاء رُمُوا بالتشيُّع، وهو: تقديم عليّ على الصحابة.

[خ م] ثور بن زيد المدني، [خ م] ثور بن يزيد الحمصي، [خ م] حسان ابن عطية المُحاربي، [خ م] الحسن بن ذكوان، [خ م] داود بن الحصين، [خ م] زكريا بن إسحاق، [خ] سالم بن عَجْلان، [خ م] سَلاّم بن مسكين، [خ م] سيف ابن سليمان المكي، [خ] شِبْل بن عباد، [خ م] شَرِيك ابن أبي نَمِر، [خ م] صالح بن كيسان.

[خ م] عبد الله بن عَمرو أبو معمر، [خ م] عبد الله بن أبي لَبيد، [خ م] عبد الله بن أبي نَجيح، [خ م] عبد الأعلى بن عبد الأعلى، [م] عبد الرحمن بن إسحاق المدني، [خ م] عبد الوارث بن سعيد التَّنُّوري، [خ م] عطاء بن أبي ميمونةَ، [م] العلاء بن الحارث، [خ م] عمر بن أبي زائدة، [خ م] عمران بن مسلم القصير، [خ م] عُمير بن هانىء، [خ م] عوفُ الأعرابي.

[خ] كَهْمَس بن المنْهال، [خ م] محمد بن سَوَاء البصري، [خ م] هارون بن موسى الأعور النحْوي، [خ م] هشام الدَّسْتَوائي، [خ م] وهب بن منبّه، [خ م] يحيى بن حمزة الحضرمي.

هؤلاء رُموا بالقدَرَ، وهو: زعم أن الشر من خلق العبد.

[خ م] بِشْر بن السَّرِي، رُمي برأي جَهْم، وهو: نفي صفات الله، والقول بخلق القرآن.

[خ م] عكرمة مولى ابن عباس،[خ م] الوليد بن كثير.

هؤلاء إباضية، وهم الخوارج الذين أنكروا على عليّ التحكيم وتبرؤوا منه ومن عثمان وذويه وقاتلوهم.

[خ] علي بن أبي هاشم، رُمي بالوقف، وهو: أن لا يقول: القرآن مخلوق ولا غير مخلوق.

[خ] عمران بن حِطان.

من القَعَدية الذين يَرَوْن الخروج على الأئمة ولا يباشِرون ذلك.

فهؤلاء المبتدعة ممن أخرج لهم الشيخان أو أحدهما.

Sekizincisi: Fıskından tövbe eden kimsenin rivayeti kabul edilir. Hadis dışında, örneğin şâhitlik gibi konularda, yalan söylemek de bu kabildendir. Nitekim âyet ve hadisler de buna işaret etmektedir. Allah Resûlü'nün (*sav*) hadisi hakkında yalan söyleyip bu durumdan tövbe eden kimsenin rivayeti -isterse sonrasında istikamet üzere bir yaşantı sürsün- asla kabul edilmez. Ahmed b. Hanbel, Buhârî'nin hocası Ebû Bekir el-Humeydî [ö. 219/834][1] ve Ebû Bekir es-Sayrafî eş-Şâfiî bu kanaattedir.

Hatta Sayrafî buna ilaveten *Şerhu'r-Risâle*'de şöyle demiştir: Tespit ettiğimiz yalanından dolayı haberini kabul etmediğimiz hadis râvilerinin [rivayetlerini], sonra tövbe etseler dahi kabul etmeyiz. Aynı şekilde zayıf kabul ettiğimiz kimseyi, şâhitliğin aksine daha sonra kuvvetli saymayız.

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir:[2] "Bunu, [Hz. Peygamber'in hadisinde yalan söylemeye] karşı sert bir tedbir ve ona yalan izâfe etmekten mübalağalı bir sakındırma şeklinde yorumlamak mümkündür. Çünkü bunun zararı çok büyüktür. Bu tavır kıyâmet gününe kadar yürürlükte kalacak bir hüküm halini almıştır. Hz. Peygamber (*sav*) dışında birine yalan izâfe etmek ve yalancı şâhitik ise böyle değildir. Her ikisinin de mefsedeti de umûmî değil husûsîdir."

Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî şöyle demiştir:[3] "Tek bir haberde yalan söyleyen kimsenin önceki hadislerini de reddetmek gereklidir." İbnü's-Salâh ise "Bu, mana bakımından Sayrafî'nin ifadelerine benzemektedir" der.[4]

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: "Kanaatimce bu görüşlerin tamamı mezhebimizin ve diğer mezheplerin temel kurallarına aykırıdır[5] ve onunla yalancı şâhitlik arasındaki fark kuvvetli değildir." O, *Şerhu Müslim*'de de şöyle der:[6] "Tercihe şâyân görüş ise şâhitlik konusunda olduğu gibi tövbenin sıhhatine ve rivayetini kabule hükmetmektir. Bu tıpkı ihtidâ eden kâfirin durumu gibidir."

Benim kanaatim ise şöyledir: Eğer Nevevî'nin "Bu görüşlerin tamamı" ifadesiyle işaret edilen görüşler Ahmed b. Hanbel, Sayrafî ve Sem'ânî'nin görüşleri ise

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 117, 118.
2 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 70.
3 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 531-2.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 105.
5 Moğultay b. Kılıç'ın konu hakkındaki kanaati için bk. *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 342.
6 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 70.

الثامنة: تقبل رواية التائب من الفسق ومنه: الكذبُ في غيرِ الحديثِ النبوي، كشهادته، للآيات والأحاديث الدالة على ذلك إلا الكذبَ في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلا تقبل رواية التائب منه أبدًا وإن حَسُنتْ طريقته، كذا قاله أحمد بن حنبل، و أبو بكر الحميدي شيخ البخاري، و أبو بكر الصيرفي الشافعي.

بل قال الصيرفي زيادةً على ذلك في شرح الرسالة: كلُّ من أسقطنا خبره من أهل النقل بكذبٍ وجدناه عليه لم نَعُدْ لقبوله بتوبة تظهر منه، ومن ضعَّفناه لم نُقَوِّه بعده، بخلاف الشهادة.

قال المصنف: ويجوز أن يوجَّه بأن ذلك جُعِل تغليظًا عليه، وزجرًا بليغًا عن الكذب عليه صلى الله عليه وسلم، لِعظَم مفسدته فإنه يصير شرعًا مستمِرًّا إلى يوم القيامة، بخلاف الكذبِ على غيره والشهادةِ، فإن مفسدتَهما قاصرة ليست عامة.

وقال أبو المظفر السمعاني: من كذب في خبرٍ واحدٍ وجب إسقاط ما تقدم من حديثه، قال ابن الصلاح: وهذا يضاهي من حيثُ المعنى ما ذكره الصيرفي.

قال المصنف: قلت: هذا كلُّه مخالف لقاعدة مذهبنا ومذهب غيرنا، ولا يَقْوَى الفرق بينه وبين الشهادة، وكذا قال في «شرح مسلم»: المختارُ: القطعُ بصحة توبته وقبول روايته، كشهادته، كالكافر إذا أسلم.

وأنا أقول: إن كانت الإشارة في قوله «هذا كله»: لقول أحمدَ والصيرفيّ والسمعاني:

Allah'a yemin olsun bu görüşler herhangi bir aykırılık ve haktan uzaklaşma arz etmez. Doğrusu, sert ve caydırıcı olan Ahmed b. Hanbel'in ifadesidir. Şayet [Nevevî'nin sözündeki işaret], "Yalan söylediğinden" ifadesinin hadisteki ve hadis dışındaki yalanı kapsadığı gerekçesiyle Sayrafî'nin sözüne ise Irâkî buna şöyle cevap vermiştir:[1] Sayrafî'nin kastı da Ahmed b. Hanbel'inki gibidir. Yani yalan mutlak değil, hadisle ilgilidir. "Râvilerden" ifadesini kullanması ve *Şerhu'r-Risâle*'deki şu ifadelerini muhaddis kelimesi ile kayıtlaması da buna delâlet etmektedir: Bir muhaddis aleyhinde ancak "Kasten yalan söyledim" dediğinde konuşulur. Böyle bir durumda o evvela yalancıdır ve bundan sonra haberi de kabul edilmez. [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

[Sayrafî'nin] "zayıf kabul ettiğimiz" ifadesi de "yalanı sebebiyle" anlamına geldiğinden Ahmed b. Hanbel'in görüşü ile uyumludur.

Ben fıkıhta Sayrafî ve Sem'ânî'nin görüşlerine delâlet eden iki konu tespit ettim.

Fıkıh âlimleri "Liân" konusunda şöyle derler:[2] "Zinâkar iyi bir şekilde tövbe ettiğinde ne muhsan olarak değerlendirilir ne de tövbeden sonra ona iftira atana kazif cezası uygulanır. Çünkü onun namusundaki kusur ve leke kalıcıdır." Bu durum yalancı kimsenin haberinin asla kabul edimeyeceğine benzemektedir.

Yine fıkıh âlimleri şöyle demişlerdir:[3] Eğer bir kimseye zina iftirası atılsa, bunun ardından iftira atana kazif cezası uygulanmadan gerçekten o kişi zina etse iftira atana had cezası uygulanmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın genel tutumu herhangi birinin durumunu ilk anda ortaya çıkarmamasıdır. Görünen ise iftira cezası öncesinde de zinâ suçunun işlenmiş olmasıdır. Bundan dolayı iftira atana ceza uygulanmaz.

Biz de yalanı ortaya çıkan kimse hakkında şöyle deriz: Görünen, biz tespit edinceye kadar da o kişinin sürekli yalan söylediğidir. Ancak naklettiği hadislerin hangisinde yalan söylediği tespit edilememiştir. Bundan dolayı hadislerinin tamamını reddetmek gerekir. Bu herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak kadar açıktır. Konu hakkındaki bu tetkikime dikkat çeken herhangi bir âlim tespit edemedim. Hamd Allah'a mahsustur.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 589-590.
2 Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, VIII, 325.
3 Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, VIII, 324.

فلا والله ما هو بمخالف ولا بعيد، والحقُّ ما قاله الإمام أحمد تغليظًا وزجرًا، وإن كانت لقول الصيرفي بناءً على أن قوله «بكذب»، عامٌّ في الكذب في الحديث وغيره: فقد أجاب عنه العراقي: بأن مراد الصيرفي ما قاله أحمد، أي: في الحديث، لا مطلقًا، بدليل قولِه «من أهل النقل»، وتقييدِه بـ«المحدِّث» في قوله أيضًا في «شرح الرسالة»: وليس يُطعَنُ على المحدِّث إلا أن يقول: تعمَّدت الكذب، فهو كاذب في الأول، ولا يقبل خبره بعد ذلك. انتهى.

وقولِه «ومن ضعّفناه» أي: بالكذب، فانتظم مع قول أحمد.

وقد وجدتُ في الفقه فرعين يشهدان لما قاله الصيرفي والسمعاني:

فذكروا في باب اللعان: أن الزاني إذا تاب وحسنتْ توبته لا يعود محصَنًا، ولا يُحدُّ قاذفه بعد ذلك، لبقاء ثُلمة عِرضه، فهذا نظير: أن الكاذب لا يقبلُ خبره أبدًا.

وذكروا: أنه لو قُذِف، ثم زنى بعد القذف قبل أن يُحدَّ القاذف لم يحدَّ: لأن الله تعالى أجرى العادة أنه لا يفضحُ أحدًا مِن أول مرة، فالظاهر تقدُّم زناه قبل ذلك، فلم يحدَّ له القاذف.

وكذلك نقول فيمن تبيَّن كذبه: الظاهرُ تكرر ذلك منه حتى ظهر لنا، ولم يتعين لنا ذلك فيما رَوَى من حديثه، فوجب إسقاط الكلّ، وهذا واضح بلا شك، ولم أر أحدًا تنبّه لما حررتُه، ولله الحمد.

Fayda:

Önemli bir mesele de rivayet ile şâhitlik arasındaki farkın tahlil edilmesidir. Geç dönem âlimleri bu konuya eğilmişlerdir. Vardıkları en son nokta râvi/şâhitte şart koşulacak sayı gibi bazı hükümlerde farklılık olduğu kanaatidir. Hâlbuki bu, gerçekte farklılık anlamına gelmez.

Karâfî [ö. 684/1285] şöyle der:[1] Bir süre rivayet ile şâhitlik arasındaki farklar üzerine çalıştım. En sonunda Mâzerî'nin [ö. 536/1141] şu ifadelerine ulaştım: Rivayet, hakimlere sorulmayacak (hüküm istenilmeyecek) genel bir husus hakkında haber vermektir. Şâhitlikte ise durum bunun aksinedir. Rivayet ile şâhitliği tefrîk edecek hükümler ise çok fazladır. Ben bunları derlemeye niyet eden herhangi bir âlim tespit edemedim. Elimden geldiğince bu hükümleri zikredeceğim:

Birincisi: Sayı. Şâhitliğin aksine rivayette sayı şartı aranmaz. İbn Abdüsselâm konu ile ilgili bazı hususlardan bahseder:

1- Yalancı şâhitliğin aksine müslümanların geneli Allah Resûlü'ne (*sav*) yalan izâfe etmekten çekinirler.

2- Bir râvi herhangi bir hadiste teferrüd edebilir. Eğer bu rivayet kabul edilmezse, müslümanlar o rivayetteki maslahattan mahrum kalır. Hâlbuki bir kimse hakkındaki tek bir hakkın zayi edilmesi böyle değildir.

3- Müslümanlar arasında, onları yalancı şâhitlik yapmaya iten düşmanlıklar söz konusudur. Hâlbuki Allah Resûlü'nden (*sav*) rivayet konusunda böyle bir şey söz konusu değildir.

İkincisi: Rivayet konusunda, şâhitlikteki bazı durumların aksine, mutlak olarak erkek olma şartı aranmaz.

Üçüncüsü: Rivayette, genel olarak şâhitliğin aksine, hür olma şartı yoktur.

Dördüncüsü: Bir görüşe göre rivayette bülüğ çağına erme şartı yoktur.

Beşincisi: İsterse propagandist olsun Hattâbiyye dışındaki bid'atçinin şâhitliği kabul edilir. Propagandist kimsenin ya da propagandist olmasa da kendi mezhebî görüşünü destekleyen şeyleri nakleden bid'atçinin rivayeti ise kabul edilmez.

1 Karâfî, *el-Fürûk*, I, 5.

فائدة:

من الأمور المهمة: تحرير الفرق بين الرواية والشهادة، وقد خاض فيه المتأخرون، وغايةُ ما فرّقوا به: الاختلافُ في بعض الأحكام، كاشتراط العدد وغيره، وذلك لا يوجب تخالفًا في الحقيقة.

قال القرافي: أقمتُ مدة أطلبُ الفرق بينهما حتى ظفِرت به في كلام المازَري، فقال: الرواية هي الإخبار عن عامّ لا ترافُع فيه إلى الحكام، وخلافه الشهادة، وأما الأحكام التي يفترقان فيها فكثيرة، لم أرَ من تعرَّض لجمعها، وأنا أذكر منها ما تيسر.

الأول: العدد، لا يشترط في الرواية بخلاف الشهادة، وذكر ابن عبد السلام في مناسبةِ ذلك أمورًا:

أحدها: أن الغالب من المسلمين مهابةُ الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم، بخلاف شهادة الزُّور.

الثاني: أنه قد ينفرد بالحديث راوٍ واحدٌ، فلو لم يقبل لفاتَ على أهل الإسلام تلك المصلحة، بخلاف فَوْت حقٍّ واحدٍ على شخص واحد.

الثالث: أن بين كثير من المسلمين عداواتٍ تحملُهم على شهادة الزور، بخلاف الرواية عنه صلى الله عليه وسلم.

الثاني: لا تشترط الذُّكورية فيها مطلقًا، بخلاف الشهادة في بعض المواضع.

الثالث: لا تشترط الحرّية فيها، بخلاف الشهادة مطلقًا.

الرابع: لا يشترط فيها البلوغ، في قولٍ.

الخامس: تقبل شهادة المبتدع إلاّ الخطابية ولو كان داعية، ولا تقبل رواية الداعيةِ ولا غيرِه إن رَوَى مُوافِقه.

Altıncısı: Yalanına tövbe eden kimsenin şâhitliği kabul edilir. Rivayette ise böyle değildir.

Yedincisi: Tek bir hadis hakkında yalan söyleyen kimsenin önceki bütün hadisleri de reddedilir. Bir kere yalancı şâhitlik yapan birinin daha önceki şâhitlikleri ise hükümsüz kılınmaz.

Sekizincisi: Şâhitliği kendisine bir fayda getiren ya da kendisine gelecek bir zararı ortadan kaldıran kimsenin şehâdeti kabul edilmez. Hâlbuki böyle hususları nakleden kimsenin rivayeti kabul edilir.

Dokuzuncusu: Rivayetin aksine, baba, dede (asl), çocuk ve torunlar (fer‘) ile köle lehine yapılan şehâdet kabul edilmez.

Onuncusu, on birincisi ve on ikincisi: Şâhitlik ancak daha önce açılmış bir davada, şehâdetin talep edilmesi durumunda ve hâkim huzurunda geçerlidir. Rivayette ise bu şartların hiçbiri söz konusu değildir.

On üçüncüsü: Cerh-ta‘dîl konusunda ilim sahibi olan bir âlimin râvi hakkında kesin hüküm verme hakkı bulunmaktadır. Şâhitlikte ise böyle değildir. Konu hakkındaki üç görüşün en isabetlisi, Allah tarafından tespit edilen had cezaları ile diğerleri arasındaki ayrıma gitmektir.

On dördüncüsü: Rivayette bir kişinin cerh ve ta‘dîli geçerlidir. Kabul gören görüşe göre şâhitlikte böyle değildir.

On beşincisi: Rivayette kabul gören görüşe göre bir âlimin müfesser olmayan cerhi kabul edilir. Şâhitlikte ise cerh ancak müfesser olması durumunda kabul edilir.

On altıncısı: Rivayet mukabilinde ücret alınması câizdir. Şâhitliğin edâsında ise ücret alınmaz. Ancak yol masrafına duyulan ihtiyaç bunun dışındadır.

On yedincisi: Şâhitlikten hareketle hükmetmek ta‘dîl anlamına gelir. Hatta Gazzâlî[1] bunun sözle ta‘dîlden daha kuvvetli olduğunu belirtir. Âlimin amelinin ya da fetvâsının rivayetine muvâfık olması ise ta‘dîl anlamına gelmez.

---

1 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 162.

السادس: تقبل شهادة التائب من الكذب، دون روايته.

السابع: من كذب في حديث واحد رُدَّ جميع حديثه السابق، بخلاف من تبيَّن شهادته للزور في مرة، لا يُنقض ما شهد به قبل ذلك.

الثامن: لا تقبل شهادة من جرَّتْ شهادته إلى نفسه نفعًا، أو دفعت عنه ضررًا، ويقبل مَن روى ذلك.

التاسع: لا تقبل الشهادة لأصلٍ، وفرعٍ، ورقيق، بخلاف الرواية.

العاشر والحادي عشر والثاني عشر: الشهادة إنما تصح بدعوى سابقةٍ، وطلبٍ لها، وعند حاكم، بخلاف الرواية في الكلّ.

الثالث عشر: للعالم الحكمُ بعلمه في التعديل والتجريح قطعًا مطلقًا، بخلاف الشهادة، فإن فيها ثلاثةَ أقوال: أصحُّها التفصيل بين حدود الله تعالى، وغيرها.

الرابع عشر: يثبتُ الجرح والتعديل في الرواية بواحدٍ، دون الشهادة على الأصح.

الخامس عشر: الأصح في الرواية قبولُ الجرح والتعديل غيرَ مفسَّرٍ، من العالم، ولا يقبلُ الجرحُ في الشهادة منه إلا مفسَّرًا.

السادس عشر: يجوز أخذ الأجرة على الرواية، بخلاف أداء الشهادة إلا إذا احتاج إلى مركوب.

السابع عشر: الحكم بالشهادة تعديل، بل قال الغزالي: أقوى منه بالقول، بخلافِ عملِ العالم أو فُتياه بموافقةِ المرويّ، على الأصح.

On sekizincisi: Şâhitlik üzerine şâhitlik ancak asıl şehâdet etmesi gereken kimsenin ölümü ya da ortada bulunmaması gibi zorluk durumlarında söz konusudur. Rivayette ise böyle değildir.

On dokuzuncusu: Bir kimse bir haberi nakletse, sonra ondan vazgeçse o haberin hükmü ortadan kalkar ve onunla amel edilmez. Hâlbuki hükme varıldıktan sonra şâhitlikten vazgeçilse böyle bir şey söz konusu olmaz.

Yirmincisi: Eğer iki şâhit davalının öldürülmesine sebep olacak bir hususa şâhitlik eder, ardından da görüşlerinden dönerek "Yalan söyledik" derlerse her ikisine de kısâs tatbik edilir.

Bir meseleyi hükme bağlamada zorlandığından hâkim tevakkuf etse, bunun üzerine biri çıkıp konu ile ilgili Hz. Peyamber'den (*sav*) bir rivayet nakletse ve hâkim de o habere dayanarak bir kimse hakkında ölüm hükmü verse, ardından haberi nakleden kimse görüşünden dönerek "Kasten yalan söyledim" dese sorunun nasıl çözüleceğine dair Begavî'nin *Fetâvâ*'sında şöyle denir: "Sözünden dönene şâhitlikte olduğu gibi kısâs uygulanması gerekir." Râfiî [ö. 623/1226] ise şöyle der:[1] Kaffâl'in [ö. 417/1026] *Fetâvâ*'da zikrettiğine ve imâm [Gazzâlî]'ye göre şâhitliğin aksine o kişiye kısâs tatbik edilmez. Çünkü şâhitlik olayla ilgilidir. Haber ise o hâdiseye ait değildir.

Yirmi birincisi: Sayıca dördün altındaki kişiler zinâya dair şâhitlikte bulunsalar, doğru olan görüşe göre onlara kazif cezası tatbik edilir ve tövbe etmeksizin onların şâhitlikleri kabul edilmez. Hâlbuki rivayetlerinin kabulü konusunda iki görüş vardır ve meşhur olan görüş bunun kabul edileceği yönündedir. Mâverdî *el-Hâvî*'de bu görüşe yer vermiş, İbnü'r-Rif'a [ö. 710/1310] *el-Kifâye*'de ve İsnevî [ö. 772/1370] *el-Elgâz*'da bunu ondan nakletmiştir.[2]

Dokuzuncusu: Sika bir râvi yine sika birinden bir hadis rivayet etse ancak daha sonra hocası bunu kendisine başvurulduğu zaman reddetse, geç dönem âlimlerine göre tercih edilen görüş şudur: Eğer hoca o hadisi nakletmediğini kesin bir dille ifade ediyor ve "Ben bunu rivayet etmedim" ya da "O, bana yalan izâfe etti" gibi ifadeler kullanıyorsa,

1 Râfiî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, X, 311.
2 Mâverdî, *el-Hâvi*, XIII, 235-6; İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-Nebîh*, XIX, 195; İsnevî, *Tırâzu'l-Mehâfil*, s. 607.

الثامن عشر: لا تقبل الشهادة على الشهادة إلا عند تعسُّر الأصل بموتٍ أو غَيبة أو نحوهما، بخلاف الرواية.

التاسع عشر: إذا روى شيئًا ثم رجع عنه: سَقَط ولا يُعمل به، بخلاف الرجوع عن الشهادة بعد الحكم.

العشرون: إذا شهدا بموجِب قتلٍ، ثم رجعا وقالا: تعمَّدْنا، لزمهما القصاص، ولو أشكلتْ حادثة على حاكم فتوقَّف، فروى شخص خبرًا عن النبي صلى الله عليه وسلم فيها، وقَتَل الحاكم به رجلاً، ثم رجع الراوي وقال: كذبتُ وتعمَّدت: ففي «فتاوى» البَغَوي: ينبغي أن يجب القصاص، كالشاهد إذا رجع، قال الرافعي: والذي ذكره القفال في «الفتاوى»، والإمام: أنه لا قصاص، بخلاف الشهادة، فإنها تتعلق بالحادثة، والخبرُ لا يختصُّ بها.

الحادي والعشرون: إذا شهد دون أربعةٍ بالزنى، حُدُّوا للقذف في الأظهر، ولا تقبل شهادتهم قبل التوبة، وفي قبول روايتهم وجهان، المشهور منهما القبول، ذكره الماوردي في **الحاوي**، ونقلهُ عنه ابن الرِّفعة في **الكفاية**، والإسنوي في **الألغاز**.

التاسعة: **إذا روى** ثقة عن ثقة **حديثًا ثم نفاه المُسْمِع** لمّا رُوجع فيه: **فالمختار** عند المتأخرين: **أنه إن كان جازمًا بنفيه بأنْ قال: ما رويتُه** أو كذب عليَّ **ونحوَه**:

râvi ile hocanın ifadeleri arasında tezatlık olduğu için ve inkâr eden asıl [konumundaki hoca] olduğundan haberin reddedilmesi gereklidir. Ancak bu durum râvinin hocadan naklettiği diğer haberlere herhangi bir halel getirmez. Bundan dolayı râvi cerh edilmez. Çünkü o da, haberi reddeden hocasını yalanlamış olmaktadır. Onlardan birinin cerhini kabul etmek diğerine göre daha tercihe şayan olmadığından her iki cerh de hükümsüz hale gelir.

Eğer asıl [konumundaki hoca] daha sonra o hadisi naklederse ya da bir başka sika râvi kendisinden bu hadisi rivayet ederse ve hoca da bu durumu yalanlamazsa haber makbuldür. Kadı Ebû Bekir, Hatîb [el-Bağdâdî] ve daha başkaları bunu açıkça ifade etmişlerdir.[1]

İlk durumunda tercih edilen görüşün zıddı ise haberin reddedilmeyeceğidir. Sem'ânî, bu görüşü benimsemiş,[2] Şâşî bunu Şâfiî'ye izâfe etmiştir. Hindî ise bu hususta icmâ olduğunu aktarmıştır.

Mâverdî ve Rûyânî de bu durumun haberin sıhhatine zarar vermeyeceğini kesin olarak belirtmişlerdir.[3] Bununla birlikte talebenin o hadisi hocadan nakletmesi câiz değildir. Böylece konu hakkındaki görüşlerin sayısı üçe ulaşmıştır.

Bir dördüncü görüş ise şöyledir: Hoca ile talebenin ifadeleri tezatlık arz ettiğinden ikisinden biri usulünce tercih edilir. İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] bu kanaattedir.

Haberin kabul edileceğine dair delillerden biri, Şâfiî'nin "Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Ebû Ma'bed → İbn Abbâs" tarîkiyle naklettiği[4] "Ben Allah Resûlü'nün (*sav*) namazının bittiğini tekbirden anlardım" rivayetinin ardından Amr b. Dînâr'ın söylediği şu sözlerdir: Bu hadisi daha sonra Ebû Ma'bed'e hatırlattım. "Sana bu hadisi nakletmedim" dedi. Amr ise şu cevabı verir: "Bu hadisi bana naklettin." Şâfiî "Sanki o, nakletmesinin ardından hadisi unuttu" demiştir. Hadise Buhârî ve Müslim İbn Uyeyne'den naklen yer vermişlerdir.

Eğer hoca "Bilemiyorum", "Hatırlamıyorum" gibi unutması ihtimâlini gündeme getiren ifadeler kullanmışsa bu hadisin sıhhatine halel getirmez, bundan dolayı hadis reddedilmez.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 138-9.
2 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 548.
3 Bu görüşü onlara Zerkeşî nispet eder (*el-Bahr*, IV, 322; *en-Nüket*, III, 990).
4 Şâfiî, *el-Ümm*, II, 219; Buhârî, Ezân 155; Müslim Mesâcid 120.

وجب ردُّه لتعارض قولهما، مع أن الجاحد هو الأصل، و لكنْ لا يقدح ذلك في باقي روايات الراوي عنه ولا يثبت به جرحه، لأنه أيضًا مكذِّب لشيخه في نفيه لذلك، وليس قبولُ جرح كلٍّ منهما أولى من الآخر، فتساقطا.

فإنْ عاد الأصل وحدَّث به، أو حدَّث به فرعٌ آخرُ ثقةٌ عنه ولم يكذِّبه: فهو مقبول، صرح به القاضي أبو بكر والخطيب وغيرهما.

ومقابل المختارَ في الأول: عدمُ ردِّ المروي، واختاره السمعاني، وعزاه الشاشي للشافعي، وحكى الهندي الإجماع عليه، وجزم الماوردي والرُّوياني بأن ذلك لا يقدحُ في صحة الحديث، إلا أنه لا يجوز للفرع أن يرويه عن الأصل، فحصل ثلاثة أقوال.

وثَم قولٌ رابع: أنهما يتعارضان ويرجَّح أحدهما بطريقه، وصار إليه إمام الحرمين.

ومن شواهد القبول: ما رواه الشافعي عن سفيان بن عيينة، عن عمرو بن دينار، عن أبي مَعْبد، عن ابن عباس قال: كنتُ أعرِف انقضاء صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم بالتكبير. قال عمرو بن دينار: ثم ذكرته لأبي معبدٍ بعدُ فقال: لم أحدِّثك، قال عمرو: قد حدثْتَنيه، قال الشافعي: كأنه نسِيه بعد ما حدثه إياه. والحديثُ أخرجه الشيخان من حديث ابن عيينة.

فإن قال الأصل: لا أعرفه، أو لا أذكره، أو نحوَه مما يقتضي جواز نسيانه لم يقدح فيه ولا يُردُّ بذلك.

Bir kimse bir hadis nakletse, sonra onu unutsa, doğru olan görüşe göre o hadisle amel etmek câizdir. Bu, haberle amel edilemeyeceği görüşündeki bazı Hanefîlerin aksine Ehl-i hadîs, fukahâ ve kelâmcılar gibi farklı branşların genelinin kanaatidir. Hanefîler bu kanaatlerinden hareketle Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce[1] tarafından "Rebîa b. Ebû Abdurrahman → Süheyl b. Ebû Salih → babası → Ebû Hüreyre" isnâdıyla nakledilen "Hz. Peygamber (*sav*) bir şâhit ve yeminle hüküm verdi" hadisini reddetmişlerdir.

Ebû Davud'un rivayetteki ziyâdesine göre Abdülazîz ed-Derâverdî şöyle demiştir: Bu hadisi Süheyl'e haber verdim. O "Rebîa'nın bana haber verdiğine göre –ki, o bana göre sikadır- bu hadisi ona ben rivayet etmişim; fakat benim ezberimde değil" dedi. Abdülazîz şöyle der: Süheyl'e bir rahatsızlık isabet etti ve aklının bir kısmını yitirdi. Hadislerinden bir kısmını unuttu. Süheyl bu hastalıktan sonra hadisi "Rebîa → kendisi → babası" isnâdıyla [yani hadisi yeniden Rebîa'dan aldığını gösterir şekilde] rivayet ediyordu.

Yine Ebû Davud hadisi "Süleyman b. Bilal → Rebîa" isnâdıyla nakletmiştir. Süleyman şöyle der: Süheyl ile karşılaştım ve bu hadisi sordum. Bana "Bilmiyorum" dedi. Ben "Rebîa bana bu hadisi senden aldığını söyledi" deyince şu cevabı verdi: "Eğer bunu sana Rebîa haber verdiyse hadisi Rebîa kanalıyla benden aldığını gösterecek şekilde rivayet et!"

"Eğer hoca hata ve unutmaya maruz ise râvi de aynı durumdadır; buna göre ikisi de hükümsüz olmaz mı?" şeklindeki bir itiraza şöyle cevap verilir:

Aslına bakılırsa râvi [hoca] hadisi naklettiğini inkâr etmiyor, sadece hatırlamıyor. Talebe ise net bir dille hocasının bunu naklettiğini belirtiyor. Bu durumda talebenin ifadesi öncelenir.

İbnü's-Salâh şöyle der:[2] "Pek çok büyük râvi, rivayet etmiş oldukları hadisleri unutmuştur. Bu durumda o hoca şöyle derdi: Bana falancanın benden haber verdiğine göre filanca şöyle demiştir."

1 Ebû Davud, Akdiye 21; Tirmizî, Ahkâm 13; İbn Mâce, Ahkâm 31; Şâfiî, *el-Ümm*, XIII, 187; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 418.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 106. Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 381.

ومن روى حديثًا ثم نسيه جاز العمل به على الصحيح، وهو قول الجمهور من الطوائف أهلِ الحديث والفقه والكلام، **خلافًا لبعض الحنفية** في قولهم بإسقاطه بذلك، وبَنَوْا عليه ردَّ حديثٍ رواه أبو داود والترمذي وابن ماجه من رواية ربيعة بن أبي عبد الرحمن، عن سُهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة: أن النبي صلى الله عليه وسلم قضى باليمين مع الشاهد.

زاد أبو داود في روايةٍ: أن عبد العزيز الدَّراوَرْدي قال: فذكرتُ ذلك لسهيل فقال: أخبرني ربيعة ـ وهو عندي ثقة ـ أني حدثته إياه، ولا أحفظه، قال عبد العزيز: وقد كان سهيلٌ أصابتْه علَّة أذهبتْ بعض عقله ونسي بعض حديثه، فكان سهيل بعدُ يحدِّثه عن ربيعة، عنه، عن أبيه.

ورواه أبو داود أيضًا من رواية سليمان بن بلال، عن ربيعة، قال سليمان: فلقيت سهيلاً فسألته عن هذا الحديث؟ فقال: ما أعرِفه، فقلت له: إن ربيعة أخبرني به عنك! قال: فإنْ كان ربيعة أخبرك عني فحدِّث به، عن ربيعة، عني.

فإن قيل: إن كان الراوي معرَّضًا للسهو والنسيان، فالفرع أيضًا كذلك، فينبغي أن يَسقطا.

أجيب: أن الراوي ليس بنافٍ وقوعَه، بل غيرُ ذاكرٍ، والفرعُ جازم مثبِت، فقدِّم عليه.

قال ابن الصلاح: وقد رَوَى كثير من الأكابر أحاديثَ نَسُوها بعدما حدثوا بها، فكان أحدهم يقول: حدثني فلان، عني، عن فلان، بكذا،

Hatîb [el-Bağdâdî] konu hakkında bir eser kaleme alıp ona *Ahbâru men Haddese ve Nesiye* adını vermiştir.[1] Konu hakkında Dârekutnî'nin [ö. 385/995] de çalışması bulunmaktadır.[2]

Konu hakkında bazı örnekler şunlardır:

Hatîb'in "Hammâd b. Seleme → Âsım" isnâdıyla naklettiğine göre Enes "İki oğlumun benden rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) yüzüğün kaşının, yüzüğün hammaddesi dışında bir şeyden yapılmasını kerih görürdü" demiştir.[3]

Yine "Bişr b. el-Velîd → Muhammed b. Talha" tarîkiyle naklettiğine göre o şöyle demiştir: [Talebem] Ravh'ın bana bildirdiğine göre ben ona "Zübeyd → Mürre" isnâdıyla Abdullah [b. Mes'ûd]'un şöyle dediğini nakletmişim: "Dînâr ve dirhem sizden öncekileri helâk etti, sizi de o ikisi helâk edecek."[4]

Câmi' sahibi Tirmizî'nin Muhammed b. Humeyd'den rivayet ettiğine göre Cerîr şöyle demiştir: Ali b. Mücâhid'in -ki o bana göre sikadır- benden Sa'lebe tarîkiyle naklettiğine göre Zührî şöyle demiştir: "Abdestten sonra mendil kullanmak mekruhtur. Çünkü abdest suyu tartılır."[5]

İbrahim b. Beşşâr'ın Süfyân b. Uyeyne'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: Vekî'in söylediğine göre ben ona İkrime'nin "min sayâsîhim"[6] ifadesini "kalelerinden [*min husûnihim*]" olarak tefsir ettiğini Amr b. Dînâr'dan nakletmişim.[7]

Şâfiî ve Şu'be[8] ile Ma'mer gibi daha başkalarının[9] hayatta bulunan kimselerden rivayette bulunmayı mekruh addetmeleri bu görüşe aykırılık arz etmemektedir. Çünkü onlar insanın nisyân ile ma'lûl olması sebebiyle bunu kerih görürlerdi. Bu nedenle (nisyana düçâr olan kimse) kendisinden nakledilen şeyleri inkâra ve kendi râvisini yalanlamaya kalkışır.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 381.
2 Süyûtî'nin konuyla ilgili *Tezkiretü'l-Mü'tesî* fîmen haddese ve nesî adlı muhtasar bir eseri vardır. Ancak Sehâvî onun bu eserinin İbn Hacer'den intihâl olduğunu iddia eder (bk. Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 190) [çevirenin notu].
3 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 504; Süyûtî, *Tezkiretü'l-Mü'tesî*, no. 19.
4 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 514; Süyûtî, *Tezkiretü'l-Mü'tesî*, no. 24.
5 Tirmizî, Tahâre 40; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, III, 18; Süyûtî, *Tezkiretü'l-Mü'tesî*, no. 27.
6 el-Ahzâb 33/26.
7 Süyûtî, *Tezkiretü'l-Mü'tesî*, no. 300.
8 *Tedrîb* nüshalarında buradaki isim "Şu'be" olarak kayıtlı ise de doğrusu "Şa'bî" olmalıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], IV, 165, dp. 3) [çevirenin notu].
9 Şâfiî'nin görüşü için bk. Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, II, 38; Ma'mer'in görüşü için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 139.

وصنَّف في ذلك الخطيب **أخبار من حدَّث ونسي**، وكذلك الدارقطني.

من ذلك: ما رواه الخطيب: من طريق حماد بن سلمة، عن عاصم، عن أنس قال: حدثني ابناي، عني، عن النبي صلى الله عليه وسلم: أنه كان يَكره أن يُجعل فَصُّ الخاتَم مما سواه.

وَرَوى من طريق بشر بن الوليد، حدثنا محمد بن طلحة، حدثني رَوْح: أني حدثته بحديثٍ عن زُبيد، عن مُرَّة، عن عبد الله: أنه قال: إنّ هذا الدينار والدرهم أهلكا مَن كان قبلكم، وهما مُهْلِكاكُم.

ومن طريق الترمذي صاحب **الجامع**: حدثنا محمد بن حميد، حدثنا جرير قال: حدثنيه عليُّ بن مجاهد، عني ـ وهو عندي ثقة ـ عن ثعلبة، عن الزهري قال: إنما كُره المِنديل بعد الوضوء لأن الوضوء يُوزَن.

ومن طريق إبراهيم بن بشار، حدثنا سفيان بن عيينة، حدثني وكيع: أني حدثته عن عمرو بن دينار، عن عكرمة: ﴿مِنْ صَيَاصِيهِمْ﴾ [الأحزاب: ٢٦]. قال: مِن حصونهم.

ولا يُخالِف هذا كراهةَ الشافعي وغيرِه كشعبةَ ومعمرٍ **الروايةَ عن الأحياء** لأنهم إنما كرهوا ذلك لأن الإنسان معرَّض للنسيان، فيبادر إلى جحودِ ما رُوي عنه وتكذيبِ الراوي له،

(Şâfiî'nin bunu), râvinin, karşı karşıya kaldığı bir durumdan dolayı sika ve adâlet sahibi olmaktan uzaklaşabileceği ve bundan dolayı önceki haberlerinin reddinin gerekebileceği ihtimâlinden dolayı kerih gördüğü söylenmiştir.

Irâkî bu görüşle ilgili olarak şöyle der:[1] Bu, Şâfiî'nin kastı ile örtüşmeyen bir varsayım ve zandır. Hâlbuki Şâfiî bu görüşle neyi kastettiğini açıklamıştır. Nitekim Beyhakî'nin *el-Medhal*'de[2] kendisine varan bir isnâdla nakletiğine göre o şöyle demiştir: "Hayatta olan kimseden nakilde bulunma. Çünkü hayatta olan kimsenin unutma ihtimali her zaman mevcuttur." Şâfiî bu ifadeyi [Muhammed b. Abdullah] İbn Abdülhakem'e [ö. 268/882] söylemişti. Zira o, Şâfiî'den bir nakilde bulunmuş ancak Şâfiî önce bunu kabul etmemiş, daha sonra hatırlamıştı.

Onuncusu:[3] Rivayette bulunma mukabilinde ücret alan kimsenin rivayeti Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye [ö. 238/853] ve Ebû Hâtim er-Râzî'ye[4] göre kabul edilmez. Buhârî'nin hocası Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Ali b. Abdülazîz el-Begavî ve daha başka âlimlere göre ise ruhsata binaen [rivayetleri] kabul edilir.

Üstat Ebû İshak Ebü'l-Hüseyin b. en-Nakûr eş-Şîrâzî, hadis rivayeti dolayısıyla ailesinin rızkını temin etme imkânı bulamayan kimse için ücretin câiz olduğuna dair fetvâ vermiştir.[5] Nitekim fakir olduğu ya da yetimi koruma meşguliyetinden dolayı rızkını temin edemediği takdirde vasînin yetim malından, bir daha geri vermemek üzere almasının câiz oluşu da bunu desteklemektedir. Kur'ân'ın zâhiri de bu yöndedir.[6]

Fayda:

Bu konu İshak b. Râhûye'den bahsedilen ilk yerdir. Ona niye İbn Râhûye denildiği kendisine sorulduğunda şu cevabı vermiştir: Babam yolda dünyaya gelmiş, bundan dolayı Mervliler yolda dünyaya geldiğini ifade etmek üzere ona "Râhûye" demişler.[7]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 597.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 406; a.mlf., *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, II, 38.
3 Konu ile ilgili olara bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 184-6, 187-8.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 154.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 107.
6 en-Nisâ 4/6.
7 Hatîb bu anlatıya *Târîhu Bağdâd*'da yer verir (V, 365-6).

وقيل: إنما كُره ذلك لاحتمال أن يتغيَّر الراوي عن الثقة والعدالة بطارئ يطرأ عليه يقتضي ردَّ حديثه المتقدِّم.

قال العراقي: وهذا حَدْس وظنّ غيرُ موافِق لما أراده الشافعي، وقد بيَّن الشافعي مراده بذلك كما رواه البيهقي في **المدخل** بإسناده إليه أنه قال: لا تحدِّث عن حيٍّ، فإن الحيَّ لا يُؤمن عليه النسيان. قاله لابن عبد الحكم حين رَوَى عن الشافعي حكايةً فأنكرها ثم ذَكَرها.

العاشرة: مَن أخذَ على التحديث أجرًا لا تُقبل روايته عند أحمدَ بن حنبل **وإسحاقَ** بن راهُوْيَه **وأبي حاتم** الرازي، **وتُقبل عند أبي نُعيم الفضل** بن دُكَين شيخِ البخاري **وعليّ بن عبد العزيز** البغويِّ **وآخرين** ترخُّصًا.

وأفتى الشيخ أبو إسحاق الشيرازيُّ أبا الحسين ابن النَّقُور **بجوازها لـ**أنه مِنْ **مَن امتنع عليه الكسب لعياله بسبب التحديث**، ويشهدُ له جوازُ أخذِ الوصيِّ الأجرةَ مِن مال اليتيم إذا كان فقيرًا، واشتغل بحفظه، عن الكسب، من غير رجوع عليه، لظاهر القرآن.

فائدة:

هذا أول موضع وقع فيه ذِكْر إسحاق بن رَاهُوْيَهْ، وقد سئل: لمَ قيل له ابن رَاهُوْيَهْ؟ فقال: إن أبي وُلد في الطريق، فقالت المَراوزة: راهويه، يعني أنه ولد في الطريق.

İbn Rüşeyd'in [ö. 721/1321] *Fevâidü Rıhle*'sinde şöyle bir ifade vardır:[1] Dilciler bu ve benzeri kelimeleri "Râheveyh" şeklinde okurlarken, muhaddisler Farsça gibi okuyarak "Râhûye" derler: Kelimenin sonundaki harf her halükarda 'hâ'dır, 'te' ise hatalıdır. [İbn Rüşeyd şözlerine] şöyle devam eder: Hâfız Ebü'l-Alâ [Hasan b. Ahmed] el-Attâr [ö. 569/1174] şöyle derdi: Ehl-i hadîs "veyh" ifadesinden hoşlanmaz. [İbn Rüşeyd'in sözleri burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Muhaddislerin bu konuda öncüleri vardır. Ebû Amr [Muhammed b. Ahmed en-Nûkâtî]'nin [ö. 382/982] *Muâşeretü'l-Ehleyn* adlı eserinde bize ulaştığında göre o, İbn Ömer ve İbrahim en-Nehaî'nin "Veyh, şeytânın ismidir" dediğini nakleder.

Derim ki: Yâkût [el-Hamevî] [ö. 626/1229] *Mu'cemü'l-Üdebâ*'da İbn Rüşeyd'inkine benzer görüşleri dile getirip şöyle der:[2] İbn Bessâm [ö. 302/914] ifadeyi 'vav'ın sükûnu, 'ye'nin fethası ile zabtedip 'Niftûye' hakkında şunları söylemiştir:

Rüyamda atam Âdem'i gördüm,
ki lütuf sahibi Allah ona salât etsin!

Şöyle dedi: İster hüzün isterse huzurda olsunlar
evlatlarım tamamına şunu bildir:

Eğer Niftûye benim soyumdan ise
Anneleri Havvâ boştur.

Musannif [Nevevî] *Tehzîb*'de Ebû Ubeyd b. Harbeveyh'in tercemesinde şöyle demiştir:[3] Bu kelime Harbeveyh şeklinde okunur. Harbûye olduğu da söylenmiştir. Bu okuma şekli, benzeri kelimeler olan Sîbeveyh, Nifteveyh, Râheveyh ve Amreveyh için de söz konusudur. İlk okuma şekli dilciler ve edebiyatçılara, ikinci okuma şekli ise muhaddislere aittir. [Nevevî'nin ifadesi burada bitti.]

On birincisi: Kendisinden hadis alınırken ya da kendisine arz edilirken uyuklamaya aldırmayan kişi gibi semâında veya hadis naklederken mütesâhil olduğu, kendi aslı ile veya hocanın aslı ile mukâbele edilerek tashihi yapılmamış bir asıldan rivayette bulunduğu, kendisine bir şey telkîn edilen ve telkîn edilen rivayetin kendi rivayetlerinden olup olmadığını bilmeksizin ondan nakilde bulunan kimsenin durumu gibi hadiste telkîne açık olduğu ki bu durum Musa b. Dinâr[4] ve daha başkaları için söz konusu olmuştur.

1 İbn Rüşeyd, *İfâdetü'n-Nasîh*, s. 29-31.
2 Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, I, 114.
3 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, II, 258.
4 İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 142.

وفي **فوائد رحلة** ابن رُشَيد: مذهبُ النحاة في هذا وفي نظائره فتحُ الواو، وما قبلها، وسكون الياء، ثم هاء، والمحدِّثون يَنْحَوْن به نحوَ الفارسية فيقولون: هو بضم ما قبل الواو، وسكونها، وفتح الياء، وإسكان الهاء، فهي هاءٌ على كل حال، والتاءُ خطأ، قال: وكان الحافظ أبو العلاء العطار يقول: أهل الحديث لا يحبّون: وَيْه. انتهى.

قال شيخ الإسلام: ولهم في ذلك سلف، رُوِّيناه في كتاب **معاشرة الأهلين** عن ابن عمر، وَعن إبراهيمَ النخعي: أن (وَيْهَ اسم شيطان.

قلت: وذكر ياقوت في **معجم الأدباء** نحوَ ما ذكره ابن رُشَيد، وقال: قد صيَّره ابن بسّام بسكون الواو وفتح الياء، فقال في نِفْطُوْيَةَ:

رأيتُ في النوم أبي آدمًا صلّى عليه اللهُ ذو الفضلِ
فقال: أَبْلِغْ ولدي كلَّهمْ مَن كان في حَزْن وفي سهل
بأنَّ حَوّا أمَّهُمْ طالقٌ إنْ كان نِفطُوْيَةُ مِن نسلي

وقال المصنف في «تهذيبه» في ترجمة أبي عُبيد ابن حَرْبَوَيْه: هو بفتح الباء الموحدة، والواو، وسكون الياء، ثم هاء، ويقال: بضم الباء، مع إسكان الواو، وفتح الياء، ويجري هذان الوجهان في كل نظائره: كـ:سِيْبُوْيَهْ، ونَفْطُوْيَهْ، وراهُويه، وعَمْرويه، فالأول: مذهب النحويين وأهلِ الأدب، والثاني: مذهب المحدثين. انتهى.

الحاديةَ عشْرة: لا تُقبل رواية مَن عُرف بالتساهل في سماعه أو إسماعه، كمن لا يبالي بالنوم في السماع منه، أو عليه، **أو يحدِّث لا من أصل مصحَّح** مقابَلٍ على أصله، أو أصل شيخه، **أو عُرِف بقبول التلقين في الحديث** بأن يُلقَّن الشيءَ فيحدِّثَ بهِ من غير أن يَعلم أنه من حديثه، كما وقع لموسى بن دينار ونحوِه،

Muteber bir yazılı nüshadan nakletmediğinde ki nüshadan naklediyorsa herhangi bir sorun yoktur. Bu durumda hatasının çokluğu dikkate alınmaz. Çünkü böyle bir durumda hafızasına değil yazılı nüshaya dayanmaktadır. Rivayetinde çokça hata yaptığı veya hadisleri içerisinde şâz ve münker rivayetlerin çok olduğu bilinen kimsenin rivayeti kabul edilmez. Şu‘be şöyle demiştir:[1] "Şâz hadis sana olsa olsa şâz bir râviden gelir."

Şu‘be'ye "Kimin rivayeti terk edilmelidir?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Ma‘rûf/tanınan bir râviden bilinmeyen şeyleri çokça nakleden ve hatası çoğalan kimsenin."

Abdullah İbnü'l-Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Humeydî[2] ve daha başka âlimler şöyle demişlerdir: Bir hadiste hata edip hatası kendisine açıklandığında hâlâ hadisi öylece nakletme konusunda ısrar eden ve hatasından dönmeyen kimsenin hiçbir rivayeti dikkate alınmaz, kendisinden hadis yazılmaz.

İbnü's-Salâh "Bu görüş tartışmaya açıktır" diyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:[3] "Bu görüş ancak o kimsenin inat veya benzeri bir tavırla ısrarını sürdürdüğü ortaya çıktığı takdirde doğrudur." İbn Hibbân da bu kanaattedir.[4] İbn Mehdî "Kimin rivayeti terk edilir?" diye sorduğunda Şu‘be şu cevabı vermiştir: "Üzerinde ittifak edilmiş bir yanlışı nakletmede ısrar eden ve aksi yöndeki ittifaka rağmen kendisinde hata olduğunu kabul etmeyen kimsenin."[5]

Irâkî şöyle der:[6] "Geç dönem âlimlerinden biri bu görüşü, hatayı açıklayan kimsenin, hatası açıklanan kimse nezdinde bilgili biri olması gerektiği ile kayıtlamıştır. Aksi takdirde herhangi bir sorun söz konusu değildir."

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 141.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 143-4.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 108.
4 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 79.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 144.
6 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 601. Irâkî şu ifadeleri de kulanmıştır: "Musannif İbnü's-Salâh'ın bahsettiği hususu İbn Hibbân da dile getirmiştir. Ancak o, bu görüşü râvinin hatasını bilmesi ile kayıtlamıştır. Zira inat etmek, gerçeği ve gerçek olmayanı bilme durumunda söz konusu olur."

أو كثرة السهو في روايته إذا لم يحدِّث من أصل صحيح، بخلاف ما إذا حدَّث منه، فلا عبرة بكثرة سهوه، لأن الاعتماد حينئذ على الأصل لا على حفظه، **أو كثرة الشواذّ والمناكير في حديثه** قال شعبة: لا يَجيئُكَ الحديثُ الشاذُّ إلا من الرجل الشاذ.

وقيل له: مَن الذي تُترك الرواية عنه؟ قال: من أكثرَ عن المعروف من الرواية، ما لا يُعرف، وأكثرَ الغلطَ.

قال عبد الله **ابن المبارك، وأحمد** بن حنبل، **والحميدي وغيرهم: مَن غلِط في حديث فبُيِّن له** غلطُه **فأصرَّ على روايته** لذلك الحديث ولم يرجعْ **سقطت رواياته** كلُّها، ولم يُكتب عنه.

قال ابن الصلاح: وفي هذا نظر، قال: **وهذا صحيح إنْ ظهر أنه أصرَّ عنادًا أو نحوه**، وكذا قال ابن حبان: قال ابن مهدي لشعبة: مَن الذي تُترك الرواية عنه؟ قال: إذا تَمادى في غلطٍ مجمعٍ عليه، ولم يَتَّهم نفسه عند اجتماعهم على خلافه.

قال العراقي: وقيّد ذلك بعض المتأخرين بأن يكون المبيِّن عالمًا عند المبيَّن له، وإلا فلا حَرَج إذًا.

On ikincisi: İçerisinde bulunduğumuz bu geç dönemde insanlar, hadis râvilerinde ve hocalarda [bulunması gereken] bu mezkûr şartları tespit edildikleri şekliyle tam olarak uygulanmaları mümkün olamadığı için dikkate almadılar. Çünkü şu anda, Muhammedî ümmete has bir uygulama olan isnâd silsilesinin idâmesini sağlamak ve isnâd silsilesinin kesintiye uğramasına karşı tedbir almak hedeflenir oldu. Bu durumda tek kalan mezkûr hedefe uygun şartları dikkate almak ve zikredilenle yetinmek gereklidir. O da hocanın müslüman, akıl-bâliğ olması, adâletinin gerçekleşebilmesi için şahsiyetini zedeleyen açıkça fıska düşmek ve ahmaklık gibi halleri bulunmayan biri olması.

Hocanın zabtı konusunda, semâının eleştiriden uzak sika birinin hattıyla gerçekleşmiş olması ve rivayetinin de hocasının nüshasına uygun sahîh bir nüshadan gerçekleşmiş olması ile yetinilir. Hâfız Ebû Bekir el-Beyhakî [ö. 458/1066] bu söylediklerimizin benzerini dile getirmiştir.

[Beyhakî'nin] ifadesi şöyledir:[1] Zamanımız muhaddislerinden bazıları semâ konusunda olabildiğince gevşek davrandı. Onlar hadislerini ezberlemez, kitaplarındaki hadisleri güzelce okuyamaz, kendilerine yapılan kıraat kendi işittikleri asıldan da olsa okunan şeyin ne olduğunu bilmezler. Bu durum, hadislerin hadis âlimleri tarafından derleme türü eserlerde bir araya getirilmesinden dolayıdır.

[Beyhakî] şöyle demiştir: Günümüzde hadis âlimleri nezdinde bilinmeyen bir hadisi nakleden kimselerin rivayeti kabul edilmez. Öte yandan hadis âlimlerince bilinen bir hadisi nakleden kimsenin rivayetinde ise onu rivayet eden [zaten] bu rivayetinde tek değildir. Bu hadisin delil olarak kullanılması başkalarının da onu rivayet etmesiyle gerçekleşmektedir. [Bu durumda] bir muhaddisin rivayet etmesi ve ondan semâ edilmesinden kasıt hadisin "haddesenâ", "ahberanâ" gibi lafızlarla müselsel olarak nakledilmesidir. Böylece Hz. Peygamber'e (*sav*) şeref vermek üzere bu ümmete has kılınan isnâd müessesesi devamlılık arz eder.

Silefî de bu hususu kendisine ait *Cüz*'de kıraatın şartları içerisinde dile getirmiştir.[2]

1 Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, II, 321.
2 Silefî, *Şartu'l-Kırâa ale'ş-Şeyh*, s. 53-4.

الثانيةَ عشْرة: أعرض الناس في هذه الأزمان المتأخرة عن اعتبار مجموع هذه الشروط المذكورة في رواة الحديث ومشايخه، لتعذُّر الوفاء بها على ما شُرِط، ولكون المقصود الآن صار إبقاءَ سلسلةِ الإسناد المختصّ بالأمة المحمدية، والمحاذرةَ من انقطاع سلسلتها، فليُعتبرْ من الشروط ما يليق بالمقصود المذكور على تجرُّده، وليُكْتَفَ بما يُذكر وهو: كون الشيخ مسلمًا بالغًا عاقلاً، غيرَ متظاهرٍ بفسق أو سُخف يُخلُّ بمروءته، لتتحقق عدالته.

و يُكتفى في ضبطه: بوجود سماعه مُثْبَتًا بخطِّ ثقةٍ غير متّهم، وبروايته من أصل صحيح موافقٍ لأصل شيخه، وقد قال نحوَ ما ذكرناه الحافظ أبو بكر البيهقي.

وعبارته: توسَّع مَن توسَّع في السماع من بعض محدِّثي زماننا الذين لا يحفظون حديثهم، ولا يُحسِنون قراءته من كتبهم، ولا يعرفون ما يُقرأ عليهم، بعد أن تكون القراءة عليهم من أصل سماعهم، وذلك لتدوين الأحاديث في الجوامع التي جمعها أئمة الحديث.

قال: فمن جاء اليومَ بحديثٍ لا يوجدُ عند جميعهم لا يقبل منه، ومن جاء بحديث معروف عندهم، فالذي يرويهِ لا ينفرد بروايته، والحجةُ قائمةٌ بحديثه برواية غيره، والقصدُ من روايته والسماع منه: أن يصير الحديثُ مسلسَلاً بـ: حدثنا، وأخبرنا، وتبقى هذه الكرامةُ التي خُصَّت بها هذه الأمةُ شرفًا لنبينا صلى الله عليه وسلم.

وكذا قال السِّلَفي في «جزء» له في شرط القراءة.

Zehebî *Mîzân*'da şöyle der:[1] "Zamanımızda dikkate alınan kimseler râviler değil, muhaddisler ile adâletleri ve hadis dinleyenlerin isimlerini zabtetme konusunda doğru sözlü oldukları bilinen kayıt tutuculardır."

[Zehebî] sözlerine şöyle devam eder: Râvinin dindar ve müttakî olması gerektiği ise bilinen hususlardandır. [Zehebî'nin ifadesi burada bitti.]

Bu anlama gelecek şekilde [Ebû Bekir] İbn Müfevviz[2] [el-Meʻâfirî] [ö. 505/1111] şöyle demiştir:

"Müsamaha göstererek herkesten hadis naklediyorsun

Onların hakiki anlamları ancak onlarla gerçekten meşgul olanlarca bilinir."

On üçüncüsü: Cerh ve taʻdîl lafızları. İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve't-Taʻdîl*'inin mukaddimesinde[3] bu lafızları tertip etmiş, burada âlimlerin kullandıkları lafızların derecelerini açıklamış ve bu işi gayet güzel, iyi yapmıştır.[4]

Taʻdîl lafızları derece derecedir. Musannif [Nevevî] -İbnü's-Salâh gibi[5] İbn Ebû Hâtim'i izleyerek- bunları dört kısma ayırmıştır. Zehebî[6] ve Irâkî[7] bu dereceleri beş, Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise altı olarak belirlemiştir.[8]

Musannif [Nevevî]'nin zikrettiğine göre taʻdîl lafızlarının en üstünü, "sika", "mutkin", "sebt", "hücce", "adl hâfız" ve "adl zâbıt"tır.

Zehebî ve Irâkî'nin dörtlü taksime ekledikleri derece, bu ilk derecenin üstünde yer almaktadır. O da yukarıda zikredilen lafızların ya "sika-sika" gibi aynen veya "sika-sebt", "sika-hücce", "sika-hâfız" gibi farklı terkiplerle tekrar edilmesi ile meydana gelmektedir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in eklediği[9] derece ise tekrar mertebesinin de üzerinde yer alır. O da râvinin "râvilerin en güveniliridir", "râvilerin en sağlamıdır" gibi tafdîl sigasıyla ya da "sağlamlıkta son nokta odur" gibi ifadelerle nitelenmesidir.

---

1 Zehebî, *Mîzân*, I, 48.

2 Lahhâm neşrinde bu isim "İbn Muavviz" şeklinde ise de, doğrusu Tarık b. Ivadullâh (I, 573) ve M. Avvâme (IV, 177) neşirlerindeki gibi "İbn Müfevviz" olmalıdır. Ayrıca beytin ikinci mısraının ilk kelimesi, *Tedrîb* neşirlerinde zabtedildiği şekliyle "innehâ" değil, metne yansıtıldığı gibi "innemâ" olmalıdır. Şiiri M. Avvâme de bu şekilde zabtetmiştir (*Tedrîb*, IV, 178) [çevirenin notu].

3 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Taʻdîl*, II, 37.

4 Konu ile ilgili olarak bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Taʻdîl*, I, 37; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 74-5; Leknevî, *er-Refʻ ve't-Tekmîl*, s. 129-86.

5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 110.

6 Zehebî, *Mîzân*, I, 47-8.

7 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 602-3.

8 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 133-4.

9 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 134.

وقال الذهبي في **الميزان**: ليس العمدة في زماننا على الرواة، بل على المحدِّثين والمقيِّدين الذين عُرفت عدالتُهم وصدقُهم في ضبط أسماء السامعين.

قال: ثم من المعلوم أنهُ لابدَّ من صَوْن الراوي وسَتره. انتهى.

وفي هذا المعنى قال ابن مُفَوِّز:

تَروي الأحاديثَ عن كلِّ مسامحةً وإنما لمُعانيها مَعانيها

الثالثةَ عشْرةَ: في ألفاظ الجرح والتعديل، قد رتّبها ابن أبي حاتم في مقدمة كتابه **الجرح والتعديل**، وفصّل طبقاتِ ألفاظهم فيها **فأحسن** وأجاد.

فألفاظ التعديل مراتب ذكرها المصنف، كابن الصلاح، تبعًا لابن أبي حاتم أربعة، وجعلها الذهبي والعراقي: خمسةً، وشيخ الإسلام: ستة:

أعلاها بحسب ما ذكره المصنف: **ثقة، أو متقن، أو ثَبت، أو حجة، أو عدل حافظ، أو** عدل **ضابط**.

وأما المرتبة التي زادها الذهبي والعراقي فإنها أعلى من هذه، وهو: ما كُرِّر فيه أحدُ هذه الألفاظ المذكورة، إما بعينه: كثقة ثقة، أوْ لا، كثقة ثبت، أو ثقة حجة، أو ثقة حافظ.

والمرتبة التي زادها شيخ الإسلام أعلى من مرتبة التكرير، وهي: الوصفُ بـ: أفعل، كـ: أوثق الناس، وأثبت الناس، أو نحوه، كـ: إليه المنتهى في التثبُّت.

Derim ki: "Ondan daha sağlamı yoktur", "Kim falanca gibi olabilir ki!" ve "Falanca gibi birinin durumu sorulmaz" gibi ifadeler de bu kısma girmektedir. Ancak muhaddislerin kullandıkları lafızlardan olmalarına rağmen bu üç ifadeyi zikreden herhangi birine rastlamadım. Dolayısıyla musannif [Nevevî]'nin ilk sırada zikrettiği derece aslında üçüncü sırada olmaktadır.

Ta'dîl lafızlarının ikinci derecesi ki belirttiğimiz üzere dördüncü derece olmaktadır, "sadûk", "mahalluhû sıdk", "lâ be'se bih"dir. Irâkî bu lafızlara "me'mûn", "hıyâr" ve "leyse bihi be's" ifadelerini eklemiştir.

İbn Ebû Hâtim şöyle der: Kendisi hakkında bu lafızlar kullanılan böyle biri, hadisi yazılıp araştırılacak râvilerdendir. Bu ikinci derecedir. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] Durum İbn Ebû Hâtim'in dediği gibidir. Zira bu ibareler zabtın varlığını çağrıştırmamaktadır. Böyle birinin hadisi, zabt sahibi râvilerin nakilleriyle uyumu dikkate alınarak daha önce bu konunun başlarında geçtiği üzere araştırılır.

Yahya b. Maîn'in ki o, kendisine "Falanca 'leyse bihi be's', 'filanca zayıf' diyorsun" diye soran İbn Ebû Hayseme'ye[2] [ö. 279/892-3] şöyle demiştir: "[Bir râvi hakkında] 'lâ be'se bih' demişsem o sikadır. 'O zayıftır' dediğimde ise râvinin sika olmadığını kastederim. Onun hadisi yazılmaz" dediği nakledilir.[3] Böylece İbn Maîn iki lafzın [yani "lâ be'se bih" ile "sika" terimlerinin] eşit olduğunu ihsâs etmiştir.

İbnü's-Salâh şöyle der:[4] "Burada Ehl-i hadîs içerisinde başka birisinden anlatımda bulunmamaktadır; bilakis bunu sadece kendisine nispet etmiştir Onun kendi kullanımına dair ifadesi İbn Ebû Hâtim'in hadis âlimlerinden yaptığı aktarıma karşı duramaz."

Irâkî şöyle demiştir:[5] Şu var ki, İbn Maîn iki lafzın eşit olarak görülmesini gerektirecek şekilde "Benim 'leyse bihî be's' şeklindeki ifadem 'sika' gibidir" dememiştir. Onun dediği sadece şudur: "Hangi râvi hakkında bu ifadeyi kullanmışsa o râvinin sika olduğu bilinmelidir." Zira sikanın farklı dereceleri vardır. Nitekim her ne kadar mutlak anlamda sika olma vasfında birleşseler de "sika" şeklinde bir niteleme "lâ be'se bih"ten üst derecededir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 110.
2 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "Ebû Hayseme" olarak kayıtlı ise de doğrusu M. Avvâme'nin tespit ettiği ve metne yansıtıldığı şekilde olmalıdır (*Tedrîb*, IV, 185, dp. 3) [çevirenin notu].
3 İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 227. İbn Maîn'in bu kullanımı hakkında bilgi için bk. Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmîl*, s. 223-5.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 110.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 174.

قلت: ومنه: لا أحدَ أثبتُ منه، ومَن مِثلُ فلان! وفلان لا يُسأل عنه، ولم أرَ من ذكر هذه الثلاثة، وهي في ألفاظهم، فالمرتبةُ التي ذكرها المصنف أعلى: هي ثالثةٌ في الحقيقة.

الثانية من المراتب، وهي رابعة بحسب ما ذكرناه: **صدوق، أو محلُّه الصدق، أو لا بأس به**، زاد العراقي: أو مأمون، أو خيارٌ، أو ليس به بأس.

قال ابن أبي حاتم: مَن قيل فيه ذلك **هو ممن يُكتب حديثه ويُنظر فيه، وهي المنزلة الثانية**. قال ابن الصلاح: **وهو كما قال، لأن هذه العبارات لا تُشعر بالضبط، فيعتبر حديثه** بموافقة الضابطينَ **على ما تقدم** في أوائل هذا النوع.

وعن يحيى بن معين أنه قال لابن أبي خيثمة ـ وقد قال له: إنك تقول: فلان ليس به بأس، فلان ضعيف ـ: **إذا قلتُ** لك: **لا بأس به فهو ثقة** وإذا قلتُ لك: هو ضعيف فليس هو بثقة، لا يُكتب حديثه، فأشعرَ باستواء اللفظين.

قال ابن الصلاح: وهذا ليس فيه حكاية عن غيره من أهل الحديث، بل نَسَبه إلى نفسه خاصة، **ولا يُقاوِم قولَه عن نفسه نقلُ ابن أبي حاتم عن أهل الفن**.

قال العراقي: ولم يقل ابن معين: إن قولي ليس به بأس، كقولي: ثقة، حتى يلزم منه التسوية، إنما قال: إن مَن قال فيه هذا فهو ثقة، وللثقة مراتبُ، فالتعبير بـ: ثقة، أرفع من التعبير بـ: لا بأس به، وإنِ اشتركا في مطلق الثقة.

Bu [farka] delâlet eden kullanımlardan biri de şudur: İbn Mehdî "Bana Ebû Halde rivayet etti" deyince ona "O sika mıdır?" diye soruldu. Bunun üzerine İbn Mehdî "Sadûktu, me'mûndu, hayırlı biriydi. Sika ise Şu'be ve Süfyân'dır" cevabını verdi.[1]

Merrûzî[2] şöyle bir anlatımda bulunmaktadır: Ahmed b. Hanbel'e "Abdülvehhâb b. Atâ sika mıdır?" diye sorduğumda şu cevabı verdi: "Sen sikanın ne olduğunu biliyor musun? Sika ancak Yahya b. Saîd el-Kattân'dır."[3]

Uyarı:

Zehebî[4] münekkit âlimlerin kullandığı "mahalluhû sıdk" ifadesini "sadûk" ifadesinden sonraya yerleştirdi. Irâkî de onun bu tasnifini takip etti.[5] Çünkü "sadûk" ifadesi "mahallühû sıdk" lafzının aksine sıdk konusunda mübalağayı ifade etmektedir. "Mahallühû sıdk" ifadesi, bu şekilde nitelenen kimsenin konumunun ve mertebesinin mutlak anlamda [yani herhangi bir kayıt/derece belirtilmeden] sıdk olduğuna delâlet etmektedir.

[Ta'dîl lafızlarının] üçüncü derecesi ki belirttiğimiz üzere beşinci derece olmaktadır, "şeyh"tir. İbn Ebû Hâtim şöyle demiştir: "Hadisi yazılır ve araştırılır." Irâkî bu lafza şu ilavelerde bulunur:[6] Hadis âlimleri "mahalluhû sıdk" ifadesinin yanı sıra kullandıkları "ile's-sıdk mâ hüve", "orta halli bir hadis hocasıdır",[7] "ceyyidü'l-hadîs" ve "hasenü'l-hadîs" lafızları da aynı dereceyi ifade eder.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise şu eklemeyi yapar: "Hafızası kötü sadûk bir râvidir", "vehme düşen sadûk bir râvidir", "bazı hataları bulunan sadûk bir râvidir", "hata yapan sadûk bir râvidir", "son dönemlerinde hafızası bozulan sadûk bir râvidir." [İbn Hacer] sözlerine şöyle devam eder: Şiîlik, Kaderîlik, Nâsıbîlik, İrcâ, Cehmîlik eğilimleri gibi herhangi bir bid'ate sahip olmakla ithâm edilen kimseler de bu mertebeye dâhil edilebilir.

1 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 147.
2 Bazı *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "Mervezî" olarak kayıtlı ise de doğrusu M. Avvâme'nin tespit ettiği ve metne yansıtıldığı şekilde olmalıdır (*Tedrîb*, IV, 187, dp. 2) [çevirenin notu]..
3 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Merrûzî), s. 21.
4 Zehebî, *Mîzân*, I, 47.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 172.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 173.
7 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu kelimenin ardından "mükerrer" kelimesi geçer. Ancak bu ifade Süyûtî'nin alıntı yaptığı Irâkî metninde yer almadığı gibi bu kelimeye bir anlam takdirinde bulunmak da mümkün olmamıştır. M. Avvâme de bu ifadeyi garipsemektedir (*Tedrîb*, IV, 190, dp. 2) [çevirenin notu].

ويدل على ذلك: أن ابن مهدي قال: حدثنا أبو خَلْدة، فقيل له: أكان ثقة؟ فقال: كان صدوقًا، وكان مأمونًا، وكان خيارًا، الثقةُ: شعبةُ وسفيان.

وحكى المَرُّوذي قال: سألت أحمد بن حنبل: عبد الوهاب بن عطاء ثقة؟ قال: تدري من الثقة؟ إنما الثقة يحيى بن سعيد القطان.

تنبيه:

جعل الذهبي قولهم: محلُّه الصدق، مؤخَّرًا عن قولهم: صدوق، إلى المرتبة التي تليها، وتبعه العراقي، لأن (صدوقًا) مبالغة في الصدق، بخلاف: محلُّه الصدق، فإنه دالّ على أن صاحبها محلُّه ومرتبتُه مطلقُ الصدق.

الثالثة من المراتب، وهي خامسة بحسب ما ذكرنا: **شيخ** قال ابن أبي حاتم: **فيكتب** حديثه **وينظر** فيه، وزاد العراقي في هذه المرتبة مع قولهم محلُّه الصدق: إلى الصدق ما هو، شيخ وسط، مكرر، جيد الحديث، حسن الحديث.

وزاد شيخ الإسلام: صدوق سيء الحفظ، صدوق يَهِم، صدوق له أوهام، صدوق يخطئ، صدوق تغيَّر بأخَرَةٍ. قال: ويَلتحق بذلك من رُمي بنوع بدعة، كالتشيع، والقدَر، والنَّصْب، والإرجاء، والتجهُّم.

[Ta‘dîl lafızlarının] dördüncü derecesi ki belirttiğimiz üzere altıncı derece olmaktadır, “sâlihu’l-hadîs”tir. Onun hadisi itibâr için yazılır.

Irâkî bu mertebeye “İnşallah sadûktur”, “Onda herhangi bir beis olmadığını umuyorum” ve “suveylih” lafızlarını da ilave eder. Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise “makbûl” lafzını ekler.

Cerh lafızları da aynı şekilde derece derecedir. Bu lafızların ta‘dîle en yakın olanı, münekkit âlimlerin râvi için kullandıkları “leyyinü’l-hadîs” lafzıdır. Böyle bir râvinin hadisi itibar için yazılır ve araştırılır. Nitekim Dârekutnî, Hamza b. Yusuf es-Sehmî kendisine “‘Falan leyyindir’ dediğin zaman ne kastediyorsun?” sorusunu sorduğunda “leyyinü’l-hadîs” dediğimde râvi terk edilmiş biri, [yani] metrûkü’l-hadîs değildir. Ancak kendisinin adâletini ortadan kaldırmayacak bir şeyle cerh edilmiştir” demiştir.[1]

Irâkî’nin de belirttiği üzere şu ifadeler de bu mertebede yer alır:[2] “Kendisinde hafif bir zayıflık var”, “Hakkında birtakım eleştiriler bulunan leyin bir râvidir”, “Zayıf kabul edilmiştir”, “Bazen meşhur/bildiğin, bazen münker/bilmediğin rivayetler nakleder”, “Kuvvetli bir râvi değildir”, “Kuvvetli değildir”, “Delil teşkil edemez”, “Güvenilecek biri değildir”, “Kendisine rıza gösterilecek biri değildir”, “Zayıflık derecesine yakındır”, “Hakkında ihtilâf var”, “Hakkında eleştiride bulundular”, “Hakkında eleştiride bulundular”, “Eleştirilen biridir”, “Hafızası kötüdür.”

Münekkit âlimlerin “leyyin”den daha altta yer alan “Kuvvetli değildir” dedikleri râvinin de hadisi itibâr için yazılır. Çünkü zayıflık bakımından leyyin’den daha ileridir.

Münekkit âlimlerin kullandığı “hadisi zayıfır [*daîfü’l-hadîs*]” lafzı “kuvvetli değildir” diye nitelenen râvinin altında yer alır. Ancak böyle bir râvinin hadisi büsbütün gözden çıkarılmaz, itibâr için kullanılır. Bu cerh lafızlarının üçüncü derecesidir.

---

1 Dârekutnî, *Suâlât* (Sehmî), s. 72.
2 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 177.

الرابعة وهي سادسة بحسب ما ذكرنا: صالح الحديث فإنه يكتب حديثه للاعتبار.

وزاد العراقي فيها: صدوق إن شاء الله، أرجو أن لا بأس به، صُوَيلح. وزاد شيخ الإسلام: مقبول.

وأما ألفاظُ الجرح فمراتبُ أيضًا، أدناها: ما قَرُب من التعديل فإذا قالوا: لِيّن الحديث، كُتِب حديثه وينظر فيه اعتبارًا، وقال الدارقطني لما قال له حمزة بن يوسف السَّهمي: إذا قلتَ: فلان لِيّن، أَيْشٍ تريد به؟ إذا قلتُ: لين الحديث لم يكن ساقطًا متروكَ الحديث ولكنْ مجروحًا بشيء لا يُسقط عن العدالة.

ومن هذه المرتبة ما ذكره العراقي: فيه لِين، لِيّن، فيه مقال، ضُعِّف، تَعرِف وتُنكر، ليس بذاك، ليس بالمتين، ليس بحجة، ليس بعمدة، ليس بمرضيّ، للضعفِ ما هو، فيه خُلْف، تكلموا فيه، طعنوا فيه، مطعونٌ فيه، سيء الحفظ.

وقولهم: ليس بقوي، يكتب أيضًا حديثه للاعتبار وهو دون: لِيّن فهي أشد في الضعف.

وإذا قالوا: ضعيف الحديث، فدونَ: ليس بقوي، ولا يُطرح بل يعتبر به أيضًا، وهذه مرتبة ثالثة.

Aynı şekilde Irâkî'nin belirttiğine göre[1] "zayıf", "münkeru'l-hadîs", "hadisi münkerdir", "âlimler onu zayıf saymıştır", "ileri derecede zayıf bir râvidir [*vâhin*]" lafızları da bu mertebedeki râvileri ifade eder.

Münekkit âlimler bir râvi hakkında "metrûkü'l-hadîs", "zâhib[ü'l-hadîs]", "yalancı [*kezzâb*]" demişlerse o râvi terk edilir, hadisi yazılmaz, itibâr ve istişhâd için kullanılmaz. Ancak Irâkî'nin açıkladığı üzere bu iki mertebenin öncesinde, râvilerinin hadislerine itibar edilmeyen bir mertebe daha bulunmaktadır.[2]

Bunlardan bir önceki mertebede -ki o dördüncü mertebedir- haklarında "hadisi reddedilmiştir", "hadisini reddettiler", "hadisleri reddedilen bir râvidir", "gerçekten zayıftır", "tam anlamıyla zayıf bir râvidir", "hadisini kaldırıp attılar", "kaldırılıp atılan bir râvidir", "hadisi kaldırılıp atılan bir râvidir", ("kaldır at"), "beş para etmez", "hiçbir işe yaramaz" gibi lafızlar kullanılan râviler yer alır.

Bu mertebeleri ise şu lafızların yer aldığı mertebe izler: "Metrûk", "metrûkü'l-hadîs", "âlimler onu terk ettiler", "zâhib", "zâhibü'l-hadîs", "sâkıt", "hâlik", "Hakkında tartışmalar var", "Âlimler onun hakkında görüş beyan etmeyi gereksiz addettiler", "ona itibar edilmez", "hadisine itibar edilmes", "sika değildir", "güvenilir biri değildir", "sika da değildir, itimat da edilmez", "yalan söylemekle ithâm edilmiş biridir", "hadis uydurmakla ithâm edilmiş biridir."

Bu mertebenin ardından ise "yalancı", "yalan söyler", "deccâl", "çokça hadis uyduran biridir", "hadis uydurur", "bir hadis uydurdu" lafızlarıyla nitelenen râviler gelir.

Bunların yanı sıra cerh ve ta'dîl için kullanılan şu lafızlar da bulunmaktadır: "Râviler falancadan rivayette bulundular", "Vasat", "Mukâribü'l-hadîs", Bu üç lafız musannif [Nevevî]'nin ta'dîl mertebelerinin üçüncüsü olarak zikrettiği "şeyh" ifadesinin de yer aldığı mertebeye dahildir.

"Muztaribuh", "Hadisi delil olarak kullanılmaz", "mechûl" Bu üç lafız, "daîfü'l-hadîs" ifadesinin de yer aldığı, cerh mertebelerinin üçüncüsüne dahildirler.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 177.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 176.

ومن هذه المرتبة ـ فيما ذكره العراقي ـ: ضعيف، فقط، منكر الحديث، حديثه منكر، واهٍ، ضعّفوه.

وإذا قالوا: متروك الحديث، أو ذاهبه، أو كذاب: فهو ساقط لا يكتب حديثه ولا يعتبر به، ولا يستشهد، إلا أن هاتين مرتبتان، وقبلهما مرتبة أخرى، لا يعتبر بحديثها أيضًا، وقد أوضح ذلك العراقي.

فالمرتبة التي قَبْلُ ـ وهي الرابعة ـ: رُدَّ حديثه، رَدُّوا حديثه، مردود الحديث، ضعيف جدًّا، واهٍ بمرّة، طرحوا حديثه، مطَّرح، مُطَّرَح الحديث، اِرم به، ليس بشيء، لا يساوي شيئًا.

ويليها: متروك، متروك الحديث، تركوه، ذاهب، ذاهب الحديث، ساقط، هالك، فيه نظر، سكتوا عنه، لا يعتبر به، لا يعتبر بحديثه، ليس بالثقة، ليس بثقة، غيرُ ثقة ولا مأمون، متّهم بالكذب أو بالوضع.

ويليها: كذاب، يكذب، دجال، وضاع، يضع، وضع حديثًا.

ومن ألفاظهم في الجرح والتعديل: **فلان رَوَى عنه الناس، وسط، مقارِب الحديث** وهذه الألفاظ الثلاثة في المرتبة التي يُذكر فيها: شيخ، وهي الثالثة من مراتب التعديل فيما ذكره المصنف.

مضطرِبُه، لا يحتج به، مجهول وهذه الألفاظ الثلاثة في المرتبة التي فيها: ضعيف الحديث، وهي الثالثة من مراتب التجريح.

“lâ şey’e” bu lafız, musannif [Nevevî]’nin yer vermediği “Hadisi reddedilir [*rudde hadîsuh*]” ifadesinin yer aldığı, cerh mertebelerinin dördüncüsünde yer alır.

“Leyse bi-zâk”, “leyse bi-zâke’l-kavî”, “fîhi da‘f”, “fî hadîsihî da‘f” Bu lafızlar “leyyinü’l-hadîs” ifadesinin yer aldığı, cerh mertebelerinin ilkinde yer almaktadır.

“Mâ a‘lemü bihî be’sen” bu ifade de yukarıdaki mertebede yer alır ya da “Onda herhangi bir beis olmadığını umuyorum” lafzı gibi ta‘dîl mertebelerinin en alt derecesinde kabul edilir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] “Ancak ta‘dîl bakımından ikinci lafız [*ercû en-lâ be’se bih*] ilkinden [*mâ a‘lemü bihî be’sen*] daha üst derecededir. Çünkü bir kimsede herhangi bir beis olmadığını bilmemek onun hakkında iyi niyet beslendiği anlamına gelmez.”

Derim ki: Musannif [Nevevî]’nin tasnifi de aynı duruma işaret etmektedir.

Zikredildiği ve açıklandığı üzere bu lafızların anlamları dikkate alınarak istidlâlde bulunulur.

Uyarılar:

Birincisi: Buhârî “fîhi nazar” ve “seketû anh” ifadelerini rivayeti terk edilen; “münkeru’l-hadîs” lafzını ise kendisinden rivayette bulunulması helâl olmayan râviler hakkında kullanmaktadır.[2]

İkincisi: Cerh-ta‘dîl lafızlarının bahsi geçen mertebeleri, adâletin bölünebileceği hususunu da ortaya koymaktadır. Ancak bu durum daha ziyâde zabt ile ilgilidir. Peki, din bakımından böyle bir derecelendirme söz konusu olabilir mi? Fıkıhta iki görüş vardır.[3] Bunun benzeri ictihâdın bölünmesi konusundaki ihtilaftır ki, doğrusu bölünebileceğidir. Buna hadisteki hıfzın bölünüp bölünmeyeceğini kıyâs etmek mümkündür. Bu durumda hadisin bir türünü ezberleyip bir türünü ezberleyememe söz konusu edilecektir. Ancak bu eşleştirme eleştiriye açıktır.

---

1 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 173.
2 Bu lafızlar ve delâletleri ile ilgili olarak bk. Leknevî, *er-Ref‘ ve’t-Tekmîl*, s. 388-404.
3 Nevevî, er-Ravza, XI, 169.

لا شيء هذه من مرتبة: رُدَّ حديثه، التي أهملها المصنف، وهي الرابعة.

ليس بذاك، ليس بذاك القوي، فيه ضعْف **أو في حديثه ضعفٌ** هذه من مرتبة: لين الحديث، وهي الأولى.

ما أعلم به بأسًا: هذه أيضًا منها، أو من آخر مراتب التعديل، ك:أرجو أنْ لا بأس به.

قال العراقي: أَو هذه أرفع في التعديل، لأنه لا يلزم من عدم العلم بالبأس حصولُ الرجاء بذلك.

قلت: وإليه يشير صنيع المصنف.

ويُستدل على معانيها ومراتبها **بما تقدم**، وقد تبيّن ذلك.

تنبيهات:

الأول: البخاري يُطلق: «فيه نظر»، و«سكتوا عنه»: فيمن تركوا حديثه، ويطلِق: «منكر الحديث»: على مَن لا تحلُّ الرواية عنه.

الثاني: ما تقدم من المراتب مصرِّح بأن العدالة تتجزأ، لكنه باعتبار الضبط، وهل تتجزأ باعتبار الدِّين؟ وجهان في الفقه، ونظيرُه: الخلافُ في تجزُّؤِ الاجتهاد، وهو الأصح فيه، وقياسُه: تجزّؤ الحفظ في الحديث، فيكون حافظًا في نوع دون نوع من الحديث، وفيه نظر.

Üçüncüsü: Münekkit âlimlerin "mukâribü'l-hadîs" lafzına gelince; Irâkî güvenilir nüshalarda ["mukâreb" yerine] "mukârib" olarak zabtedildiğini belirtmiştir.[1] Şu da söylenmiştir:[2] İbnü's-Seyyid [el-Batalyevsî] [ö. 521/1127], kelimenin her iki şekilde de okunabileceğini ancak "mukârib" olduğunda ta'dîl, "mukâreb" olduğunda ise cerh lafzı anlamına geleceğini aktarmaktadır.

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: Bu görüş doğru değildir. İfadenin her iki şekilde de okunabileceği İbnü'l-Arabî [ö. 543/1148] *Şerhu't-Tirmizî*'de naklettiği üzere bilinen bir husustur. Her ikisi de her halükarda ta'dîl lafızlarındandır. Bu kanaatte olan âlimlerden biri de Zehebî'dir.

[Irâkî] şöyle demiştir: Sanki bu görüşü dile getiren kimse "mukâreb"in, bir şeyin kötü/düşük olduğu anlamına geleceğini düşünmüştür. Hâlbuki bu avamın kullanımıdır. Dil bakımından ise ma'rûf değildir. Şu var ki Hz. Peygamber'in "Amelde orta yolu tutun ve doğruya yakın işler yapın [*seddidû ve kâribû*]"[3] hadisinden dolayı iki şekilde de okunabilmektedir. "Mukârib" okuyanlar onun manasının "Hadisi, başkalarının hadisine yakındır [*hadîsuhû mukârib li-hadîsi gayrih*]" olduğunu; "mukâreb" okuyanlar ise "Başkasının hadisi onun hadisine yakındır [*inne hadîsehû yukâribuhû hadîsü gayrih*]" anlamına geleceğini söyler. Çünkü müfâale vezni müşâreke ifade eder. [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

"Mukâreb" okunuşunun cerh anlamına geleceğini dile getiren âlimlerden Bulkînî [ö. 805/1405] *Mehâsinü'l-Istılâh*'ta şöyle der:[4] Sa'leb [ö. 291/994] "Tibr mukâreb" yani "düşük kaliteli ham metal" şeklinde bir kullanıma yer verir. [Bulkînî'nin ifadesi burada bitti.]

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 611.

2 İtiraz sahibi Moğultay b. Kılıç'tır. O İbnü's-Seyyid'e itiraz ederken bunu söyler (*Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 354).

3 Buhârî, İmân 28; Müslim, *Sıfatü'l-Münâfikîn* 76.

4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 310.

الثالث: قولهم: مقارِب الحديث. قال العراقي: ضُبط في الأصول الصحيحة بكسر الراء، وقيل: إن ابن السِّيْد حكى فيه الفتح والكسر، وإن الكسر من ألفاظ التعديل، والفتح من ألفاظ التجريح.

قال: وليس ذلك بصحيح، بل الفتح والكسر معروفان، حكاهما ابن العربي في **شرح الترمذي**، وهما على كل حال من ألفاظ التعديل، وممن ذَكَر ذلك الذهبي.

قال: وكأن قائل ذلك فَهِم من فتح الراء أن الشيء المقارَب هو الرديء، وهذا من كلام العوام، وليس معروفًا في اللغة، وإنما هو على الوجهين من قوله: «سدِّدوا وقارِبوا»، فمن كسر قال: إن معناه: حديثه مقارِبٌ لحديث غيره، ومن فتح قال: معناه أن حديثه يقاربه حديثُ غيره، ومادة (فَاعَلَ) تقتضي المشاركة. انتهى.

وممن جزم بأن الفتح تجريحٌ: البلقينيُّ في **محاسن الاصطلاح**، وقال: حكى ثعلب: تِبْر مقارَب، أي رديء. انتهى.

Münekkit âlimlerin “ile’s-sıdki mâ hüve” ve “li’d-da‘fi mâ hüve” şeklindeki kullanımları “Doğruluk derecesine yakındır” ve “Zayıflık derecesine yakındır” anlamlarına gelir. [*Li’d-da‘f*] ifadesindeki harf-i cer, takdir edilen bir “yakınlık/karîb” lafzına müteallіktir. “Mâ” ism-i mevsûlü ise zâiddir. Nitekim Kadı İyâz ve musannif [Nevevî] Müslim’deki Cessâse hadisinde geçen “O meşrik tarafındadır [*min kıbeli’l-meşrik mâ hüve*]” ifadesini[1] “Burada kastedilen onun meşrik yönünde olduğudur” şeklinde yorumlamışlardır.[2]

Münekkit âlimlerin kullandıkları “vâhin bi-merra” ifadesi, “tek kelime ile, tereddüde mahal bırakmayacak şekilde [zayıftır]” anlamına gelir. Sanki buradaki “be” harf-i cer’i zâittir.[3]

“Ta‘rif ve tünkir” ifadesi “bazen meşhur, bazen münker rivayetler nakleder” anlamındadır.

1 Müslim, Fiten 119.
2 Kadı İyâz, *İkmâl*, VIII, 502; Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 83.
3 Bikâî, *en-Nüketü’l-Vefiyye*, II, 31.

وقولهم: إلى الصدق ما هو، وللضعف ما هو: معناه: قريبٌ من الصدق والضَّعف، فحرفُ الجرِّ يتعلق بـ: قريب مقدّرًا، و«ما» زائدةٌ في الكلام، كما قال عياضٌ والمصنفُ في حديث الجَسّاسة عند مسلم «مِنْ قِبَل المشرق، ما هو»: المرادُ: إثباتُ أنه في جهة المشرق.

وقولهم: واهٍ بمرةٍ: أيْ: قولاً واحدًا لا تردُّد فيه، فكأن الباء زائدة.

وقولهم: تَعرِف وتُنكر، أي: يأتي مرة بالمناكير، ومرة بالمشاهير.